

1

MİFTÂHU DÂRİ'S-SAÂDE

**SAADET
YURDUNUN
ANAHTARI**

İBN KAYYİM EL-CEVZIYYE

beka

MİFTÂHU DÂRİ'S-SAÂDE

**SAADET
YURDUNUN
ANAHTARI**

Kitabın Adı & Yazarı
SAADET YURDUNUN ANAHTARI
İBN KAYYİM EL-CEVZİYYE

Editör
YRD. DOÇ. DR. FAİK AKCAOĞLU

Tercüme
M. Beşir ERYARSOY

İç & Kapak Tasarım
Harun HARRANİ

ISBN
978-605-9603-80-5 T.K.
978-605-9603-81-2

MATBAA
Step Ajans Matbaa Ltd. Şti.
Göztepe Mahallesi Bosna Caddesi No.11
Bağcılar/İstanbul Telefon: 0212 446 88 46
Matbaa Sertifika No: 12266

beka
YAYINCILIK
EKİM 2017

Alayköşkü Cad. Zeynep Sultan Camii Sok. No:2
Cağaloğlu - İSTANBUL
Telefon/Faks: 0212 512 45 43 - 512 51 66 - 512 90 40
Web: www.bekakitap.com
Eposta: bekayay@hotmail.com
Yayıncılık Sertifika No: 16173

İBN KAYYİM EL-CEVZİYYE

MIFTÂHU DÂRİ'S-SAÂDE

SAADET
YURDUNUN
ANAHTARI

BİRİNCİ CİLT

TERCÜME
M. Beşir ERYARSOY

The logo for Beka Yayıncılık features a stylized lowercase 'b' with a grey circle inside its loop, followed by the word 'eka' in a lowercase serif font. Below this, the word 'YAYINCILIK' is written in a smaller, uppercase sans-serif font.

beka
YAYINCILIK

İÇİNDEKİLER

İBN KAYYİM EL-CEVZİYYE	11
Nesebi	11
Doğumu.....	11
İlmî Hayatı ve Hocaları.....	11
Öğrencileri	12
İlim Adamlarının Hakkında Söyledikleri.....	12
Eserleri	13
Vefatı.....	13
RAHMÂN VE RAHÎM OLAN ALLAH'IN ADIYLA	15
HZ. ÂDEM'İN CENNETTEN ÇIKARILMASINDAKİ HİKMETLER	19
Yüce Allah'ın Âdem'i Yerleştirdiği Cennet Nerededir?	36
Âdem'in Yerleştirildiği Cennetin "Ebedîlik Yurdu" Olduğunu Söyleyenler	43
Allah'ın Âdem'e ve Soyundan Gelenlere Verdiği Ahde Dair	84
Dalalet/Sapıklık ve Bedbahtlık Hakkında	93
İblis Soyundan Kimse Cennete Girecek mi?	94
Hidayete Uymanın Mahiyeti.....	100
Selim Kalp	103
Allah'ın Övdüğü Şekli ile Kur'ân'ı Okumanın Anlamı	104
Allah'ın Zikrinden (Öğüdünden, Kur'ân'dan) Yüz Çevirenler	106
Allah'ın Öğüdünden Yüz Çevirenlerin Geçim Sıkıntısı	107
Kör Olarak Haşredilmenin Mahiyeti	110
Âdem'in ve Soyundan Gelenlerin Cennetten Çıkarılması Dolayısıyla Kendilerine Verilenler.....	114
BİRİNCİ ASIL	119
İLİM, İLMİN FAZİLETİ, ŞEREFİ VE HERKESİN ONA İHTİYACININ BULUNDUĞUNUN BEYANI KULUN DÜNYASINDA DA AHİRETİNDE DE KEMÂLİNİN VE KURTULUŞUNUN ONA BAĞLI OLDUĞU	119

Âdem Kıssasından Hareketle İlmin Fazileti Birkaç Yönden Açıklanabilir	128
Kemâl Mertebeleri	193
Hidayetin Mertebeleri	201
Kur'ân'a Göre Küfrün Çeşitleri.....	226
“İlim Hidayeti Gerektirir” Diyenlerle “Gerektirmez” Diyenlerin Görüşlerinin Değerlendirilmesi	229
İlmin Gereğince Amel Etmemenin Sebepleri	230
İlim Maldan Üstündür.....	305
İlmin Üstün Yönlerini Saymaya Devam.....	364
Bu Hadisin İsnadları	388
Düşünmenin Mahiyeti.....	430
Tefekkür Yüce Allah'ı Bilmenin Yoludur	442
Nutfe ve Diğer Mahlûkat Üzerinde Düşünmek	459
Bu Delillere Bakmanın Türleri	465
Yeryüzünün Yaratılış Hikmetlerindeki Bazı Sırlar.....	467
Gece ve Gündüz.....	475
Denizler.....	476
Hayvanlar.....	478
Kâinât.....	480
Göklerin Yaratılış Üzerinde Düşünmek.....	482
Güneşin ve Ayın Durumu.....	483
Güneşin Durumları.....	485
Güneşin ve Ayın Hâlleri.....	486
Güneşin Doğuşundaki Hikmetler.....	486
Gece ile Gündüzün Sürelerindeki Hikmet.....	487
Ayın ve Yıldızların Aydınlığı	488
Yıldızlardaki Hikmet	489
Gezenlerin Farklı Hareketleri.....	490
Felek (Yörüngeler).....	492
İnkârcı Ta'tilcilere (Muattula'ya) Soru	497
Göklerin ve Yerin Varlığını Kim Devam Ettiriyor?	498

Sıcak ve Soğğun Hikmeti.....	498
Ateşin Yaratılışındaki Hikmet.....	499
İnsanın Özel Olarak Ateşe İhtiyaç Duymasının Hikmeti.....	500
Havanın Hikmeti	502
Yerin Yaratılışı	504
Dağlarda Esen Rüzgârlar	505
Dağların Hikmeti	506
Yeryüzü Şekillerindeki Farklılıkların Hikmeti.....	511
Depremlerin Hikmeti	512
Altın ve Gümüş Madenlerindeki Hikmetler	512
Eşyanın Kulların İhtiyaçlarına Göre Az ya da Çok Olmasının Hikmeti.....	514
Yerin Genişliği	515
Yağmur Yağışındaki Hikmetler.....	516
Yağmurun İhtiyacı Karşılması.....	517
Meyve ve Mahsullerdeki Hikmetler	518
Köklerin Hikmeti	520
Yaprakların Hikmeti.....	520
Çekirdek ve Tohumdaki Hikmetler.....	523
Narın Yaratılışı ve Hikmetleri.....	524
Ekinler.....	525
Buğday, Arpa ve Benzeri Tahıllar	526
Ağaçlardaki Hikmetler.....	526
Yerde Yetişen Sebze ve Meyveler.....	528
Mevsimplere Uygun Sebzeler ve Meyveler.....	529
Hurma Ağacındaki Hikmetler	529
Toprakta Yetişen Şifalı Bitkiler.....	535
Hayvanların Duyu Organlarındaki Hikmetler.....	537
İnsanın ve Diğer Canlıların Yakalama Organı	539
Etobur Hayvanların Yaratılışındaki Hikmetler	539
Dört Ayaklıların Yavruları ile Anneleri Arasındaki İlgi	542

Hayvanların Bacakları, Ayakları	543
Binek Hayvanlarının Sırtlarının Şeklindeki Hikmetler.....	544
Binek Hayvanlarının Dişilik Organları	545
Hayvanların Bedenlerini Örtün Tüyler, Kıllar, Postlar	545
İnsanların Dışındaki Diğer Canlılar	547
At ve Benzeri Hayvanların Yüz Şeklindeki Hikmetler.....	549
Filin Hortumu.....	551
Zürafanın Yaratılışı	552
Güçsüz Karınca ve Zekâsı	554
Hayvanlarda Hayret Verici Zekâ Örneklerinden.....	556
Kuşların Yaratılışındaki Hikmetler	557
Kuşların Yumurtaları.....	558
Kuşların Kursağı.....	559
Bazı Kuşların Tüylerindeki Desenler.....	559
Kuşların Yapısı ve İhtiyaçları Arasındaki İlişki	560
Arı ve Arıdaki İbretler.....	563
Arıların Çoğalması.....	565
Hayvanlar ve Hayvanların Karınlarından Sağılan Süt.....	569
Balık ve Balığın Yaratılışına Dair	569
Tekrar Dönüp Kendimize Bakalım	579
Erkek ve Dişide Cima Organları	587
Organlarımızın Yapısı	588
Bir Daha Kendimize Bakalım ve Düşünelim.....	593
Âdemoğlunun Üstünlüğü	594
Duyu Organlarımız	596
Duyu Organlarımızın Yardımcıları	597
Duyu Organlarımızın Yokluğu Üzerinde Düşünelim.....	598
Beyan (İsteği Açıklama) Nimetinden Mahrum Olmak.....	600
Organların Sayısındaki Hikmetler	601
Tabiat, İnsanları Bu Kadar Farklı Nasıl Yaratabilsin?	603

Erkeğin Sakallı, Kadının Sakalsız Olması	604
Ses ve Konuşma	605
Sesi Meydana Getiren Organların Diğer Faydaları.....	607
Organların Yerleştirilmesindeki Hikmetler	610
Bebeklerin Ağlayışındaki Hikmet.....	614
“Yaratılışta Hikmet Yoktur” Diyenler	615
“Hikmet Ahirette Sevap Kazanmaktır” Diyenler.....	616
“Hikmeti Soruşturmak Anlamsızdır” Diyenler	617
İnsanın Tabiatı Gereği Yaptığı İşler	620
Tabib ile Tabiatçının Bakış Açılarının Farklılığı.....	622
Öğrenme ve Unutmanın Hikmeti.....	623
İnsana Özgü Edep ve Hayâ Duygusu.....	624
İnsandaki Beyan Gücü Nimeti	625
Faydalı ve Gerekli Bilgileri Elde Etmek Kolaydır	629
Bildiklerimiz Bize Yararlı Olanlardır.....	634
İnsanların Bilmeleri İmkânsız Olan Diğer Bazı Hususlar	635

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

İBN KAYYİM EL-CEVZİYYE

Nesebi

Şemsuddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Ebû Bekir b. Eyyûb b. Sa'd b. Hâris ez-Zuraî ed-Dımeşkî. İbn Kayyim el-Cevziyye diye şöhret bulmuştur. Muhakkik, (hadis) hafızı, usûl ve fıkıh âlimi, nahiv bilginidir. Parlak bir zihin, akıcı bir ilim ve kalem sahibidir.

Doğumu

691 yılı Safer ayında (29 Ocak 1292), Havran köylerinden ziraat ile tanınmış bir kasabada, ilim ve faziletle yoğrulmuş bir ailede dünyaya geldi. Söz konusu bu yer, Dımeşk şehrinin güney doğusunda ve Dımeşk'e 55 mil uzaklıktadır.

İlmî Hayatı ve Hocaları

Belli bir yaştan sonra Dımeşk'e geçmiş, Dımeşk'teki ilim adamlarından ders almıştır. Ferâiz (miras hukuku) ilmini babasından öğrenmiştir. Çünkü babası, bu alanda önde gelen ilim adamlarından biriydi. Şihâb en-Nablûsî'den ve başkalarından hadis dinlemiş, Arapça'yı İbn Ebu'l-Feth el-Ya'lâ'dan öğrenmiş, fıkıh usulü ile fıkıhı da Safiyuddîn el-Hindî, Şeyhulislâm İbn Teymiyye ve Şeyh İsmail b. Muhammed el-Harrânî'den öğrenmiştir. Şeyhulislâm İbn Teymiyye ile 712 yılında Mısır'dan döndüğü tarihten itibaren vefat ettiği 728 yılına kadar beraber bulunmuştur. Onun ictihadlarının çoğunluğunu kabul etmiş, bunları savunmuş ve bunların doğruluklarına dair önemli deliller getirmiştir.

Öğrencileri

Hocası İbn Teymiyye'nin hayatta olduğu tarihten vefatına kadar, faziletlerine tanıklık edilen birçok ilim adamı ondan ilim öğrenmiş, ondan büyük ölçüde yararlanmışlardır. Bunların bazıları şunlardır:

1. İmam Hafız Zeynuddîn Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ahmed b. Receb el-Bağdâdî.
2. Hafız İmâdüddîn İsmail b. Ömer b. Kesîr.
3. İmam, Hafız Şemsuddin Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Abdülhâdî.
4. Şemsuddin Ebû Abdullah Muhammed b. Abdulkâdir b. Muhyiddîn Osman b. Abdurrahman el-Nablûsî el-Hanbelî.
5. İki oğlu, İbrahim ve Şerefuddîn Abdullah.

İlim Adamlarının Hakkında Söyledikleri

Hafız İbn Receb şöyle demiştir: "Kendisiyle kimsenin boy ölçüşemeyeceği kadar tefsiri ve usûlu'd-din'i bilen biriydi. Bu iki ilimde de ondan sonra başvurulabilecek kimse yoktu."

Zehebî şöyle demiştir: "Hadisle, hadis metinleriyle ve bazı hadis ricâlinin durumlarıyla yakından ilgilenmiştir."

İbn Kesîr şöyle demiştir: "Pek çok ilim dalında, özellikle de tefsir ilminde oldukça maharetli idi."

Kâdî Burhâneddîn ez-Zuraî şöyle demiştir: "Gökkubbe altında ondan daha geniş bilgiye sahip olan hiç kimse yoktur."

Hafız İbn Hacer de şöyle demiştir: "O, cesur, yürekli, ilmi geniş, görüş ayrılıklarını ve selefin mezhebini çok iyi bilen biriydi."

Eserleri

Çeşitli ilim dallarına dair altmıştan fazla eser yazmıştır. İ'lâmu'l-Muvakkiîn, İğâsetu'l-Lehfân, Tehzîbu Süneni Ebî Davud, Zâdu'l-Meâd, es-Savâiku'l-Mürsele, İctimâu'l-Cuyûşi'l-İslâmiyye ve daha birçok eserin müellifidir.

Vefatı

751 yılında Receb ayının 13'ünde (16 Eylül 1350) Perşembe gecesı yatsı vaktinde vefat etti. Allah ona rahmet etsin, onu en güzel cennetlerine yerleştirsın.

RAHMÂN VE RAHÎM OLAN ALLAH'IN ADIYLA

Takva sahibi kullarına rızasına giden yolu kolaylaştıran, onlara hidayet yollarını açıkça gösteren ve Allah'ın Rasûlü'ne tabi olmayı da hidayete delil kılan Allah'a hamd olsun. O da onları kendisine kullar edindi, onlar da O'na kulluklarını itiraf ettiler, O'ndan başka kendileri için bir vekil edinmediler. Allah da kalplerine imanı yazdı, Rab olarak Allah'a, din olarak İslâm'a, rasûl olarak Muhammed *sallallahu aleyhi ve sellem*'e razı olduklarından dolayı da kendisinden bir ruh ile onları destekledi.

Fetret zamanlarında rasûllerin sünnetlerini açıkça göstermeyi görev bilen kimseler ortaya çıkaran, bu ümmete de her zaman hak üzere bulunacak kimselerin varlığını ihsan eden Allah'a hamd olsun. Onları yardımsız bırakanların da onlara muhalefet edenlerin de Allah'ın emri gelinceye kadar kendilerine zararları olmaz. İsterse büyük gruplar hâlinde onlara karşı savaşmak üzere cinlerle insanlar bir araya gelsinler. Onlar, doğru yoldan sapanları hidayete çağırır, davet ettikleri kimselerin kendilerine verdikleri eziyetlere sabreder, Allah'ın nuru ile gözleri görmeyenlerin görmelerini sağlar ve O'nun Kitabı ile ölü kalpleri diriltirler. Çünkü onlar, insanlar arasında hidayete en güzel şekilde uyanlar, sözleri en doğru olanlardır. İblis'in (kalplerini) öldürdüğü pek çok kimseyi diriltmişler, gideceği doğru yolu bilemeyen cahil ve şaşkın birçok kimseyi hidayete götürmüşler, Allah'ın dininde bid'atler ortaya çıkarmış birçok kimseye hakkın kayan yıldızları andıran aydınlık ateşini fırlatmışlardır. Bunu, Allah yolunda cihad etmek, O'nun rızasını kazanmak, âlemlere karşı O'nun delillerini ve apaçık belgelerini açıklamak için, O'na daha çok yakınlaşmak arzusu, rızasını ve cennetini elde etme isteği ile yapmışlardır. Allah'ın dosdoğru dininin ve dosdoğru yolunun dışına çıkanlara karşı da Allah uğrunda savaşmışlardır. Çünkü bu doğru yoldan sapan kimseler bid'at sancaklarını

yükseltmiş, fitnenin dizginlerini serbest bırakmış, Kitab'a muhalefet etmiş, Kitap hakkında ihtilafa düşmüş, Kitap'tan ayrı kalma üzerinde ittifak etmiş, onu arkalarına atıp onun yerine başkasına razı olmuşlardır.

Bütün kaza ve kaderinden dolayı kendisine hamd edilen Allah'a hamd ederim. O'ndan başka bir Rab ve O'ndan başka bir ilah olmadığını çok iyi bilen bir kimsenin istediği şekilde yardımını dilerim. Hakkı kabule seçtiği ve hakka razı olan üstün kulları arasından kendilerine nimet ihsan etmiş olduğu kimselerin yoluna beni de iletip bana da hidayet vermesini dilerim, O'na şükrederim. Çünkü şükür, O'nun bağışlarının daha da artmasının bir teminatıdır. Kalbin hidayet bulmasına engel olan günahlardan dolayı O'ndan bağışlanma dilerim. Nefsimin şerrinden, amelimin kötülüklerinden, küçük ve büyük günahlarımdan, Rabbine sığınan kimsenin sığındığı şekilde Allah'a sığınırım. Helake götüren hevalardan, doğru yoldan uzaklaştıran bid'atlerden yine O'na sığınırım. Çünkü O'na sınımsız sarılan, O'nun himayesinde olan kimse asla hüsrana uğramaz.

Allah'tan başka hiçbir ilah olmadığına, O'nun bir ve tek olup ortağının bulunmadığına şahidlik edenlerle birlikte ben de şahidlik ederim, inkâr edenlere rağmen bu şahidliği yapmayı görev sayarım ve din günü için Allah nezdinde bunu kendim için bir azık olarak saklı tutarım.

Şehadet ederim ki, helâl Allah'ın helâl kıldığı, haram Allah'ın haram kıldığıdır, din de O'nun gönderdiği şeriatıdır. Kıyamet de muhakkak gelecektir. Onun geleceğinde şüphe yoktur ve şüphesiz Allah kabirlerde olanları diriltecektir.

Yine şehadet ederim ki, Muhammed *sallallahu aleyhi ve sellem* onun seçkin kulu, razı olunan nebisi, asla hevadan konuşmayan, ne söylediye hepsi vahiy olan, doğru sözlü olan ve doğru sözlülüğü tasdik edilmiş olan Rasûlü'dür. Onu, âlemlere rahmet, doğru yolda yürümek isteyenler için geniş bir yol ve bütün kullara karşı da bir delil olarak göndermiştir. Onu, rasûllerin gelmediği bir fetret döneminden sonra peygamber olarak gönderdi, onunla en doğru yolu gösterdi, yolları açıkça beyan etti. Kullara ona itaati, onu tazim etmeyi, ona saygı göstermeyi, onu yüceltmeyi ve haklarını eksiksiz yerine getirmeyi farz kıldı. Bütün doğru yolları ona çıkardı.

Ona çıkmayan bütün yolları ise kapalı tuttu. Onun göğsünü açıp genişletti, şanını yüceltti. Onun vasıtasıyla bilgisizlikleri giderip ilim öğretti, körlüğü sonlandırıp körlerin görmesini sağladı. Onunla helakten kurtarılıp doğru yola iletti. Onun sayesinde kör gözleri, sağır kulakları ve örtülü kalpleri açtı. Hep Allah'ın emrini uyguladı. Kimse onu, Allah'ın emrini yerine getirmekten alıkoyamadı. Hep Allah'a çağırdı. Kimse bunu yapmasına engel olamadı. Sonunda yeryüzü, karanlıklarının ardından onun risaleti ile aydınlandı, darmadağın olan kalpler birbiriyle kaynaştı, onun çağrısı her tarafta güneşin aydınlığının hızıyla ilerledi. Onun dini, gecenin ve gündüzün ulaştığı her tarafa yayıldı. Allah onunla dini tamamlayıp mü'min kulları üzerindeki nimetini de onun vasıtasıyla kemâle erdirince onu kendisinin nezdine almayı diledi ve lütuf ve ikramı ile onu Refik-i A'lâ'ya (En Yüce Dost'a) ve cennetlerinin en üstün ve yüce mekânına taşıdı. Böylelikle ümmetini helak olacaklar dışında, hiç kimsenin sapmasının söz konusu olmayacağı aydınlık ve apaçık yol üzerinde bırakarak dünyadan ayrıldı.

Allah ona, onun hoş ve temiz Ehl-i Beyti'ne, göklerin ve yerin devamı süresince kesintisiz salât ve selam eylesin. Bu, onlardan ayrılmamak ve başka bir tarafa gitmemek üzere ebediyen onlar üzerinde kalacak bir salât olsun.

HZ. ÂDEM'İN CENNETTEN ÇIKARILMASINDAKİ HİKMETLER¹

Yüce Allah, insanlığın atası Âdem *aleyhisselam*'ın cennetten pek çok hikmet dolayısıyla yeryüzüne indirmiştir. Söz konusu bu hikmetler, akılların bilmekten aciz kalacağı, dillerin anlatmayı başaramayacağı kadar çoktur.

1. Onun cennetten indirilmesi bizatihi kemâle ermesi demektir. Çünkü o, cennete en güzel hâlde geri dönecektir. Bundan dolayı Yüce Allah, hem ona hem de onun soyundan gelecek evlatlarına dünyanın yorgunluklarını, gam ve kederlerini, zorluk ve sıkıntılarını tattırmayı murad etti. Böylelikle onlar nezdinde, ahiret yurdunda tekrar cennete girmelerinin değerinin daha da büyümesini sağlamış oldu. Çünkü her şeyin güzelliği kendi zıttı ile ortaya çıkar. Eğer nimetler yurdunda yetişmiş olsalardı, cennetin değerini bilemezlerdi.

2. Aynı şekilde Yüce Allah, onlara emirler vermeyi, yasaklar koymayı ve onları denemeyi murad etti. Cennet teklif yurdu olmadığı için de onları yeryüzüne indirdi. Böylelikle kendilerini emirler verip yasaklar koymadan ulaşılması mümkün olmayan en üstün sevap ve mükâfatlar ile karşı karşıya bıraktı.

3. Yine Yüce Allah, aralarından kendisini seven ve O'nun da kendilerini sevdiği nebîler, rasûller, veliler ve şehidler/şahidler edinmek istedi. Bundan dolayı bunları, düşmanları ile karşı karşıya getirdi, onlarla denedi. Bunlar, O'nu tercih edip rızası ve sevgisi uğrunda canlarını ve mallarını cömertçe feda edince O'nun sevgisine, rızasına ve O'na yaklaşma nimetine

1 Kitapta bu ve benzeri başlıklar yer almamaktadır. Sadece "fasıl" denilerek yer yer başlıklar açılmıştır. Bu başlıklar, kitabın Arapça baskısının sonuna konulan "içindekiler" bölümündeki çeşitli başlıklar da göz önünde bulundurularak tarafımızdan eklenmiştir. (Çeviren)

nail oldular. Bütün bunlar olmadan bunlara nail olmaları ise imkânsızdı. Çünkü risalet, nübüvvet, şehidlik/şahidlik ve O'nun için sevmek, O'nun için nefret etmek, O'nun dostlarını dost bilmek ve düşmanlarına düşmanlık etmek, O'nun nezdinde en üstün derecelerdendir. Hâlbuki bütün bunlar, ancak O'nun kader ve kazası ile tespit ettiği şekilde Âdem'in cennetten yeryüzüne indirilmesi, onun ve çocuklarının geçim yollarının orada takdir edilmesi ile elde edilebilirdi.

4. Yüce Allah'ın çok güzel isimleri de vardır. Ğafûr, Rahîm, Afuv, Halîm, Hafîd (alçaltıcı), Râfi' (yüceltici), Muiz, Muzil (azîz ve zelil kılan), Muhyî ve Mumît (hayat ve ölüm veren), Vâris (göklerin ve yerin mirasına sahip) ve Sâbur O'nun isimlerinden bazılarıdır. İşte bu isimlerin tecellilerinin de ortaya çıkması bir zorunluluktur. Bundan dolayı O'nun hikmeti, Âdem'in ve zürriyetinin O'nun güzel isimlerinin etkilerinin üzerlerinde görüleceği bir yurda indirilmesini gerektirdi. Böylelikle burada dilediği kimselerin günahını bağışlayacak, dilediklerine merhamet edecek, dilediğini alçaltacak, dilediğini yükseltecek, dilediğine mağfiret edecek, dilediğini zelil kılacak, dilediklerinden intikam alacak, kimine verecek, kimine vermeyecek, kimine bol rızık ihsan edecek vb. O'nun isim ve sıfatlarının eserleri kısmen de olsa ortaya çıkacaktır.

5. Yine Yüce Allah, el-Melîk, el-Hak ve el-Mubîn'dir. Melik emreden, nehyeden, mükâfat (sevap) veren, cezalandıran, alçaltan, üstün ve şerefli kılan, azîz ve zelil kılan demektir. Bu sebeple Yüce Allah'ın mülkü, Âdem'i ve onun soyundan gelecekleri, üzerlerinde el-Melîk olan Allah'ın hükümlerinin cereyan edeceği bir yurda indirmeyi sonra da onları bu hususları üzerlerine tamamlayacağı bir diğer yurda taşımayı gerektirdi.

6. Yine Yüce Allah, onları gayba iman etmelerinin söz konusu olacağı bir yurda indirdi. Gayba iman ise asıl fayda veren imandır. Görünene ise hiç kimseye dünyadaki imanından başka bir imanın fayda vermeyeceği bir iman ile kıyamet gününde zaten herkes inanacaktır. Eğer onlar Naîm yurdunda (cennette) yaratılmış olsalardı gayba iman derecesine ve buna bağlı olarak elde edilecek ve kendisi olmadan da elde edilemeyecek lezzet ve üstün ikrama nail olamayacaklardı. Aksine nimetler yurdunda bundan farklı bir zevk ve ikrama nail olacaklardı.

7. Yine Yüce Allah, Âdem'i yeryüzünün tamamından aldığı bir avuç maddeden yarattı. Yerde ise iyi, kötü, yumuşak, sert, değerli ve değersiz olan şeyler vardır. Yüce Allah da Âdem'in neslinde onunla asıl yurdunda beraber kalmaya elverişli olmayan kimseler bulunduğunu bildiği için, onu, soyundan gelecek ve iyi ile kötüyü açıkça ortaya çıkaracak kimselerin bulunacağı bir yurda indirdi. Sonra da onları iki ayrı yurda yerleştirerek birbirlerinden ayıracaktır. Bu sebeple iyi olanları, kendi yurdunda kendisine komşuluk edecek ve kendisi ile beraber kalacak kimseler yaptı. Kötü olanları da bedbahtlık yurdunun sahipleri yaptı. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **“Allah, murdarı temizden ayırt etsin, murdarı birbiri üstüne koyup hepsini yığsın da onları cehenneme atsın diye. İşte onlar, zarara uğrayanların ta kendileridir.”**² Yüce Allah, onun soyundan gelecekler arasında ona komşuluk yapmaya ehil olmayan kimseler bulunduğunu bildiği için onları, bu gibi kimseleri çıkartacak bir yurda indirdi ve böylelikle bu gibi kimseleri de layık oldukları yurda yerleştirmeyi murad etti. İşte bu, büyük bir hikmet ve yerini bulup gerçekleşen bir meşiet (dileme) ve iradedir. Azîz ve Alîm olanın takdiri işte budur.

8. Yine Yüce Allah, “Meleklerle ‘Muhakkak ben yeryüzünde bir halife yaratacağım’ demişti. Melekler ‘Biz seni hamdinle tesbih ve takdis edip dururken orada bozgunculuk yapacak, kan dökecek bir kimse mi yaratacağın?’ demişlerdi.”³ O da onlara “‘Sizin bilmediğinizi ben bilirim’ demişti.”⁴ Sonra Yüce Allah, yeryüzünde yarattığı özel kulları ile rasûlleri, nebileri ve velileri ile kendisine yakınlaşmaya çalışan, arzu ve hevası ile mücadele etmekle birlikte, sevgi ve rızası uğrunda da canını feda eden kullarını var etmek suretiyle kullarına ve meleklerine bu husustaki ilminin gizliliklerini, inceliklerini açıkça gösterdi.⁵ Bu kulum, bana yakınlaşmak

2 Enfâl 8/37.

3 Bakara 2/30.

4 Bakara 2/30.

5 Buradan sonra merhum müellif, gaib üçüncü şahıs kipinden mütekellim kipine geçtiğinden ötürü biz de onun üslubuna riayet ediyoruz. Arap dilinde bu, “iltifât” diye bilinen bir sanattır. Bunun en açık örneklerinden birisi de Fatiha sûresidir. Sure “Âlemlerin Rabbi Allah’a hamd olsun.” diye üçüncü şahıs zamiri ile başlarken ortalarında “Yalnız sana ibadet ederiz.” diye birinci şahıs zamiri ile devam etmektedir. Görüldüğü kadarıyla burada da merhum müellifimiz böyle bir anlatım üslubunu tercih etmiştir. Arap dili açısından bu, tenkit edilmeyi gerektiren bir anlatım olmayıp aksine dikkat çekici güzel bir anlatım olarak değerlendirilir. (Çeviren)

maksadıyla sevdiklerini terk edecek, benim rızamı arayarak arzularını bir kenara bırakacak, benim dinim uğrunda canını, kanını feda edecektir. Ben de sizin bilmediğiniz bir ilmi özel olarak ona ihsan edeceğim. Gecenin derinliklerinde, gündüzün değişik zamanlarında beni hamd ile tesbih edecek, hevasının, arzularının, nefsinin ve düşmanının karşı durmasına rağmen o bana ibadet edecektir. Hâlbuki siz, size karşı koyan bir güç olmadan bana ibadet ediyorsunuz. Sizi etkisi altına alan bir şehvet olmadığı gibi size musallat kıldığım bir düşmanınız da yoktur. Aksine sizin bana ibadetiniz sizden herhangi birinin nefes alması gibidir.

9. Yine ben, benim düşmanımın ve bana karşı savaşıp benim emrime itaat etmeyip büyülenişinin, benim rızama muhalefet etme uğrunda gösterdiği gayretinin size gizli kalanını da açıklamak istiyorum. İşte bu iki husus da insanların atası ile cinlerin atası hakkında gizli idi. Bundan dolayı Yüce Allah, onları yalnızca kendisinin bildiği ve başka hiç kimsenin bilmediği her ikisinde saklı bulunan hususların açığa çıkacağı bir yurda indirdi. Böylelikle emri tamamlandı, melekler de daha önce bilmedikleri ve O'nun ilminde olan bir hususu açığa görmüş oldular.

10. Yüce Allah, sabredenleri, ihsan edicileri, yolunda saf hâlinde savaşanları, tevbekârları, her türlü şirkten, kötülükten, pislikten temizlenip arınanları, şükredenleri sevdiğinden ve O'nun sevgisi türlü ikramların en yücüsü olduğundan, hikmeti gereği Âdem'i ve onun evlatlarını öyle bir yurda yerleştirdi ki onlar, o yurttaki kendileri vasıtasıyla sevgisinin en yüce ikramlarına nail olacakları bu nitelikleri yerine getirecekler. İşte bundan dolayı onların yeryüzüne indirilmeleri üzerlerindeki nimetlerin en büyüklerindedir: **“Allah, rahmetini dilediği kimselere tahsis eder.”**⁶

11. Yine Yüce Allah, Âdem'in soyundan gelecekler arasından kendilerini veli/dost edineceği, seveceği ve onlar tarafından sevillecek kimseler edinmeyi murad etti. Onların O'na besleyecekleri sevgi, onların mükemmelliklerinin en son mertebesi, şereflerinin de en yüce noktasıdır. Bu yüce ve üstün mertebeyi ise ancak O'nun rızasına uygun hareket etmek, emrine uymak, nefsin ise o sevdikleri yüce zatın hoşlanmadığı istek ve arzularını

6 Bakara 2/105.

terk etmek ile gerçekleştirmek mümkündür. Bundan dolayı onları, kendilerine emirler verdiği, yasaklar koyduğu bir yurda indirdi. Onlar da O'nun emir ve yasaklarını gereğince yerine getirdiler, böylelikle O'nu sevme derecesine nail oldular. O da onları, O'nun kendilerini sevmesi mertebesine yükseltti. Bu ise O'nun hikmetinin mükemmelliğinin, rahmetinin eksiksizliğinin bir neticesidir. Zaten O, el-Berr (pek iyi ve lütufkâr) ve Rahîm (pek merhametli) olandır.

12. Bir diğer hikmet de şudur: Yüce Allah, mahlûkatı çeşitli tabakalar ve sınıflar hâlinde yaratıp ezeli hükümünde de Âdem'i ve oğullarını yaratıklarının pek çoğundan üstün kılmayı takdir ettiğinden, kendisine kulluk etmelerini, onların en üstün dereceleri olarak tayin etti. Kasedtiğimiz ise istemeyerek ve mecburiyetten yaptıkları değil itaatle ve tercih ederek yaptıkları ihtiyarî ibadettir.

Yüce Allah'ın Cebrail'i Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'e kral bir nebi olmak ile kul bir nebi olmak arasında seçimde bulunmak üzere gönderdiği sabittir. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* bunun üzerine Cebrail'e, onunla danışircasına bakınca Cebrail "Mütevazı ol" anlamında işarette bulundu. O da "**Tamam, ben kul bir nebi olayım**" buyurdu.⁷ Bu sebeple Yüce Allah, ondan makamlarının en şerefli olan İsrâ makamında, davet makamında ve meydan okuma makamında "kulu olma" adı ile söz etmiştir. İsrâ makamı hakkında "**Geceleyin kulunu yürüten... Allah bütün eksikliklerden münezzehtir**"⁸ buyurmuş, Rasûlü'nü ve Nebisi'ni buyurmamıştır. Bununla da onun bu en büyük konumda, Rabbine ubudiyetinin en mükemmelini gereğince yerine getirdiğine işaret edilmiştir. Davet makamı hakkında da "**Allah'ın kulu, O'na yalvarmaya (namaza) kalkınca, neredeyse onun etrafında keçe gibi birbirlerine geçeceklerdi**"⁹ buyurmaktadır. Meydan okuma konumunda da şöyle buyurmuştur: "**Eğer kulumuzun üzerine indirdiğimizden yana bir şüphe içinde iseniz, haydi onun gibi bir sûre getirin...**"¹⁰

7 Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, IV, 171; Beyhakî, *Şuabu'l-İmân*, V, 107.

8 İsrâ 17/1.

9 Cin 72/19.

10 Bakara 2/23.

Buhârî ve Müslim’de yer alan şefaate ve bu hususta nebilere başvurulması ile ilgili hadiste Mesih *aleyhisselâm*’ın “Sizler Allah’ın geçmiş ve gelecek günahlarını bağışladığı bir kul olan Muhammed’in yanına gidin” dediği kaydedilmektedir.¹¹ İşte bu da onun, bu en büyük makama, Allah’a olan kemâl derecesindeki kulluğu ve Allah’ın ona kemâl mertebesindeki mağfireti ile nail olduğunu göstermektedir. Allah nezdinde kulluğun konumu bu olduğundan, hikmeti gereği Âdem’i ve soyundan gelenleri Allah’a kemâl derecesindeki itaatleri ile O’nun sevdiklerini yapıp O’nun için alıştıklarını terk etmek suretiyle O’na yakınlaşacakları bir dereceye nail olacakları bir yurda yerleştirdi. İşte bu da O’nun, onlar üzerindeki nimetinin ve onlara ihsanının eksiksizliğinin bir kısmıdır.

13. Yine Yüce Allah, kendilerine nimet vermiş olduğu kullarına üzerlerindeki eksiksiz nimetini ve bu nimetin değerini bildirmek istemiştir. Böylelikle Allah’ın kendilerine ihsan etmiş olduğu cennet nimetlerini daha çok sevmelerini, buna daha çok şükretmelerini, bu nimetlerden daha büyük zevk almalarını dilemiştir. Bu sebeple Yüce Allah, düşmanlarına neler yaptığını, düşmanları için hazırlamış olduğu azabı ve can yakıcı çeşitli azapları onlara gösterecek ve bu azaplardan kendilerini nasıl kurtardığına, onlara nimetlerin en üstün türlerini nasıl özel olarak ihsan ettiğine onları tanık edecektir. Böylelikle sevinçleri daha da artacak, imrenilecek hâlleri daha da mükemmel olacak ve zevklerinde eksik bir taraf kalmayacaktır. İşte bu, O’nun kendilerine ihsan ettiği nimetleri eksiksiz bırakmasının, onlara muhabbetinin tam olmasının bir neticesidir. Bunun için ise yeryüzüne indirilmeleri, onların orada imtihan edilip sınanmaları, kendisinden bir rahmet ve bir lütuf olarak dilediği kimselere tevfikini ihsan ederken, hikmeti ve adaleti gereği aralarından dilediği kimselerden de tevfikini esirgemesi bir zorunluluk idi. O, her şeyi bilendir, hikmeti sonsuz olandır. Hiç şüphesiz mü’min bir kimse, düşmanının ve o düşmanın en sevdiği şeylerinin azaplar ve acılar içerisinde olduğunu görürken, kendisi türlü nimetler ve zevkler içerisinde yaşıyorsa, bundan dolayı daha da neşeli olur, daha çok zevk duyar ve mükemmel bir nimete ulaşır.

¹¹ Buhârî, Rikâk 51; Müslim, İmân 322.

14. Yine Yüce Allah, mahlûkatı, kendisine ibadet etmeleri için yaratmıştır. Onların yaratılmasındaki amaç budur. Yüce Rabbimiz “**Ben, cinleri de insanları da ancak bana ibadet etsinler diye yarattım**”¹² buyurmaktadır. Bilindiği gibi yaratılmışlardan istenen mükemmel kulluk, nimetlerin ve ebedî kalıcılığın yurdunda gerçekleşmez. Ancak mihnatların ve sınanmanın yurdunda gerçekleşir. Ebedî kalıcılık yurdu ise sınanma, imtihan edilme ve yükümlülük yurdu değil zevk ve nimetler yurdu.

15. Yüce Allah’ın hikmeti, Âdem’i ve onun soyundan gelenleri, şehvet ve fitneyi çağrıştıran ile aklın ve ilmin davetçisini bir arada bulunduran bir terkipten yaratmayı takdir etmiştir. Bundan dolayı Yüce Allah, insanda akli ve şehveti yaratmış ve her ikisini gereklerini yerine getirmeye çağırarak bir surette ortaya koymuştur. Böylelikle O’nun muradı tamamlanır ve hikmeti, ceberrutu, rahmeti, iyilik ve ihsanı içerisindeki izzetini, saltanat ve mülkündeki lütfunu kullarına açıkça gösterir. Bundan dolayı hikmetinin ve rahmetinin gereği olarak onların ilk atalarına emrine aykırı hareket etmenin vebalini tattırdı ve ona şehvet ve hevasının isteklerini kabul etmenin akıbetlerinin neler getireceğini de öğretti. Böylelikle bu hususlara karşı daha dikkatli, tedbirli ve onlardan daha ileri derecede kaçacak bir vaziyette olmasını istedi. Bu ise farkına varmadığı hâlde sağında, solunda, önünde, arkasında düşmanların tuzak kurduğu bir yolda yürüyen adamın durumuna benzer. Bu yolda bir defa bir musibet ile karşılaşacak olursa yolunun geri kalan kısmında gerekli önlemleri alır, düşmanına karşı tedbirli davranır ve düşmanın tehlikelerini kendisinden uzaklaştıracak şekilde hazırlıklar yapar. Ancak düşmanın kendisine baskın yapmasının ve tuzak kurmasının acısını tatmazsa, nefsi hiçbir zaman gerekli hazırlıkları yapmasına, tedbirleri ve gereken araç ve gereçleri almasına müsaade etmez. İşte Yüce Allah’ın, düşmanın kendilerine neler yaptığını göstermesi, Allah’ın Âdem’e ve onun zürriyetine olan nimetinin mükemmelliğini göstermektedir. O hâlde sizler, onun için gerektiği gibi hazırlanın ve almanız gereken tedbirleri alın.

Eğer “Düşmanlarını onlara musallat etmemesi mümkündü” denilecek olursa, şöyle cevap verilir: Daha önce Yüce Allah’ın Âdem’i ve onun

12 Zâriyât 51/56.

soyundan gelenleri düşmanları ile karşı karşıya gelip onlarla sınınmalarını gerektirecek bir yapı ve terkip ile yarattığı açıklanmış idi. Eğer dileseydi onları da şehvet ve arzuları olmayan akıl sahibi melekler gibi yaratır ve böylelikle düşmanlarının onlara bir zarar verme imkânı olmazdı. Ama bu şekilde yaratılmış olsalardı, elbette Âdemoğulları dışında bir başka mahlûk olurlardı. Çünkü Âdemoğulları akla ve şehvete sahip olarak yaratılmıştır.

16. Yalnızca Yüce Allah'ı sevmek kulun kemâlinin ve mutluluğunun en ileri derecesidir. Bunlar olmaksızın onun ne bir kemâli ne de mutluluğu söz konusu olur. Gerçek sevgi ise ancak sevilenin nefsin sevdiği diğer kimselere tercih edilmesi ve ona itaat etmek ve rızasını kazanmak yolunda en büyük zorluklara katlanması suretiyle gerçekleşir. İşte sevgi, ancak bununla tahakkuk eder ve bununla onun kalpte sağlam bir şekilde yer ettiği bilinir. Bundan dolayı Yüce Allah'ın hikmeti, onların şehvetlerle ve nefsin sevdiği şeylerle dolup taşan bu dünyaya çıkarılmalarını gerektirmiştir. Hakkın, bu şehvetlere ve nefsin sevdiklerine tercih edilmesi ile bunlardan yüz çevrilmesi suretiyle Âdemoğullarının Allah'a olan sevgileri ve O'nu O'ndan başka her şeyden üstün tutup tercih etmeleri tahakkuk eder. Bundan dolayı oldukça zorlu meşakkatlere tahammül eder, tehlikelere aldurmazlar. Kınanmaya katlanır, doğru yoldan sapıp uzaklaşmayı ve azmayı gerektiren hususlara karşı sabredip direnir, onlara karşı da mücahede ederler. Bütün bunlar ise sevginin etkisini güçlendirir, kalpte kökünü daha da sağlamlaştırır, bu güzel ağacın meyveleri de organları besler. Çünkü engellerin, arızî sebeplerin ve önleyici hususların çokluğuna rağmen asla sarsılmayan sapaşğlam sevgi, fayda veren gerçek sevgidir. Afiyet, nimetler elde etmek, lezzetlere kavuşmak, sevenin sevdiğinden muradını elde etmesi şartına bağlı sevgi ise samimi ve gerçek bir sevgi değildir. Zıt sebeplerin karşı çıkması ve engellerin bulunması hâlinde böyle bir sevginin sebatı olmaz. Çünkü şarta bağlı olan bir husus, şartın gerçekleşmemesi hâlinde var olamaz. Herhangi bir sebepten ötürü seni seven bir kimse o sebebin yok olması hâlinde seni bırakıp gider. Esasen yalnızca bolluk, rahatlık ve afiyet hâllerinde Allah'a ibadet eden ile hem bollukta hem darlıkta hem sıkıntıda hem rahatlıkta hem afiyetteyken hem de bela hâllerinde O'na ibadet eden kimseler arasında elbette ciddi bir fark vardır.

17. Yine ötesi olmayan, sonsuz, eksiksiz ve mutlak hamd, yalnızca Yüce Allah'a mahsustur. Hamd edilmesini gerektiren sebeplerin zuhuru (açıkça ortada olması) O'nun "hamd edilen" olmasının gereklerindedir. O'na hamd etmeyi gerektiren hususlar da lütuf (fazilet ve ihsan) ile adalet olmak üzere iki türdür. Çünkü Yüce Rabbimiz hem bundan hem de diğerinden dolayı kendisine hamd edilendir. Bu sebepten dolayı adaletin sebeplerinin ve onun kapsamına giren isimlerin gereklerinin ortaya çıkması da bir zorunluluktur. Böylelikle onlara bağlı olarak, Allah'a layık olduğu üzere kemâli ile hamd etmek söz konusu olsun. Yüce Rabbimiz ihsanları, iyilikleri, lütfu ve sevabı dolayısıyla hamd edilen (mahmûd) olduğu gibi, adaleti, intikamı ve cezalandırması dolayısıyla da kendisine hamd edilendir. Çünkü bütün bunlar, onun izzetinin ve hikmetinin tecellileridir. Bundan dolayı Yüce Allah, Şuarâ Sûresi'nde görüldüğü gibi, bu hususa çok dikkat çekmektedir. Bu sûrede rasûller ile ümmetleri arasında geçenlere dair her bir kıssanın sonunda "**Muhakkak bunda bir âyet vardır. Hâlbuki onların çoğu mü'min değildirler. Muhakkak Rabbin azîz, rahîm olandır**"¹³ buyurmaktadır. Böylelikle Yüce Allah, bunun kudret ve hikmetinin, kemâlini de ihtiva eden izzetinden sadır olduğunu haber vermektedir. Bu ise O'nun ilminin ve her bir şeyi kendisine yakışan yere koyup yerleştirmiş olmasının kemâlini ihtiva eder. Çünkü böylelikle nimetini ve kurtuluşu rasûllerine ve o rasûllere tabi olanlara ihsan ederken, intikam ve helakini de onların düşmanlarına takdir etmiştir. Bütün bunları ise ancak kendilerine yakışan yerlerinde gerçekleştirmiştir. Çünkü O'nun izzet ve hikmeti, kemâl mertebesindedir. Bu sebeple Yüce Allah, mutlu (cennetlik) olanlar ile bedbaht (cehennemlik) olanlar arasında vereceği hükmünü ve onların her birisinin kendilerine asla başkası yakışmayan ve hikmeti de başkasını gerektirmeyen akıbetlerini haber vermesinin ardından "**Aralarında hak ile hükmedilir ve 'Âlemlerin Rabbi Allah'a hamd olsun' denilir**"¹⁴ buyurmaktadır.

18. Yüce Allah'ın hikmeti ve O'na hamd etmek, kulları arasında en büyük ve en açık bir şekilde farklılık ortaya çıkarmasını gerektirmiştir. Böylelikle aralarından üzerinde nimetlerinin ve lütfunun açıkça görüldüğü kimseler, O'na şükretmiş ve kendisine nimet ihsan edilmek, diğerleri

13 Şuarâ 26/8-9.

14 Zümer 39/75.

arasından özel olarak ikrama mazhar kılınmak ile kendisine lütufkâr davranıldığını bilmiş olur. Nimet ve afiyet bakımından hepsi birbirine eşit olsalar, nimet sahibi olan kimse o nimetin değerini bilmeyecek, O'na çokça şükretmeyecekti. Çünkü kimi görürse kendisi ile aynı durumda olduğunu görecekti. Hâlbuki şükrün en güçlü ve en büyük sebeplerinden birisi de kulun kendisinden başkalarını içinde bulunduğu mükemmellik ve iflah olmuşluk hâlinin tam zıddı bir durumda görmesidir. Meşhur olan rivayette zikredildiğine göre, Yüce Allah, Âdem'e soyundan gelecekleri ve aralarındaki mertebe farklılıklarını gösterince Âdem "Ey Rabbim! Neden kulların arasında eşitlik sağlamadın?" diye sormuş, Yüce Allah da "**Ben bana şükredilmesini severim**" diye cevap vermiştir.¹⁵ Bundan dolayı Yüce Allah'ın muhabbetine şükretmek, O'nun, şükredenlerin şükrünün daha büyük ve daha mükemmel olmasını sağlayan sebepleri yaratmasını gerektirmiştir. Bu ise hamdin niteliğinden ortaya çıkan hikmetin ta kendisidir.

19. Yüce Allah, kulunun kendi huzurunda zilletini, boyun eğişini, O'na muhtaç oluşunu, O'nun önünde kırık dökük bir şekilde yalvarıp yakarma hâlini sevdiği kadar başka bir şeyi sevmez. Kulun göstermesi istenen bu hâl, bilindiği gibi ancak onun ortaya çıkmasını sağlayan sebepleriyle gerçekleşir. Bu sebeplerin ise mutlak nimetlerin ve mükemmel afiyetin söz konusu olduğu ahiret yurdunda ortaya çıkmasına imkân yoktur. Çünkü böyle bir şey söz konusu olursa, birbirine zıt iki şeyin bir arada olması da gerekir.

20. Hiç şüphesiz yaratmak da emretmek de Allah'a mahsustur. Emretmek, O'nun şeriatı demektir. Rasûlleri ile gönderdiği, kendisini açıklamak üzere kitaplarını indirdiği dini demektir. Cennet ise kulları üzerinde yükümlü oluşun hükümlerinin ve gereklerinin cereyan edeceği yükümlülük yurdu değildir. Orası ancak büyük nimetlerin ve zevklerin yurdu. Yüce Allah'ın hikmeti ise Âdem'in ve onun soyundan geleceklerin, üzerlerine dininin hükümlerinin ve emrinin cereyan edeceği bir yurda çıkarılmalarını

15 Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 353, Hasen bir hadistir. Hâkim "Senedi sahih olmakla birlikte Buhârî ve Müslim bu hadisi tahrir etmemişlerdir" demiş, Zehebî de ona muvafakat etmiştir. Ayrıca bk. Ahmed b. Hanbel, V, 135; Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, VII, 25. Heysemî şöyle demiştir: "Bu hadisi Abdullah b. Ahmed, üstadı Muhammed b. Yakub er-Ribali'den rivayet etmiştir. O, meşhur bir ravidir, geri kalan ravileri *Sahîh*'in ravileridir." Elbânî bu hadisi Übey b. Ka'b'dan nakletmiş ve hadisin hasen olduğunu belirtmiştir. Bk. *Mişkâtü'l-Mesâbih*, I, 26.

gerektirmiştir. Böylelikle onlar hakkında, emrinin gerekleri ve bu emre bağlı olan diğer hususlar ortaya çıkmış olur. Yüce Allah'ın fiilleri ve yaratması, O'nun en güzel isimlerinin ve en yüce sıfatlarının kemâl derecesinde olmasının gereklerindedir. Aynı zamanda O'nun emri, şeriatı ve buna bağlı olarak söz konusu olacak sevabı ve cezalandırması da böyledir. İşte Yüce Allah, Kitabı'nda birçok yerde bu hususu göstermektedir. Mesela; Yüce Allah **“İnsan, başıboş bırakıliverileceğini mi zanneder?”**¹⁶ buyurmaktadır. Âyet, “Kendisine emirler verilmeden, yasaklar konulmadan, mükâfatlandırılması ve cezalandırılması söz konusu olmadan kendi hâline ve âtıl bir şekilde bırakılacağını mı zanneder?” anlamındadır. Bu ise böyle bir durumun Yüce Allah'ın hikmetinin kemâline aykırı olduğuna, rubûbiyetinin, izzetinin ve hikmetinin bununla bağdaşmadığına açık bir delildir. Bundan dolayı Yüce Allah, burada, böyle bir iddiada bulunan kimselerin kanaatini reddetmek anlamına gelecek şekilde bir soru ile bu hususu ifade etmiştir. Bu ise O'nun başıboş bırakılmayışının, güzel olduğu kanaatinin fitratlarda ve akıllarda yer eden bir kanaat olduğuna, onun aynı şekilde âtıl ve başıboş bırakılmasının çirkin olduğu yargısının da fitratlarda yer etmiş bir kanaat olduğuna delildir. Peki, sizin fitratlarınızda ve akıllarınızda çirkin olduğu açıkça yer etmiş olan bir hususu Rabbin yapması nasıl kabul edilebilir? Yine Yüce Allah **“Acaba siz, bizim sizi boşuna yarattığımızı ve bize gerçekten döndürülmeyeceğinizi mi zannettiniz? Melik ve hak olan Allah'ın şanı pek yücedir. O'ndan başka hiçbir ilah yoktur. Kerim Arş'ın Rabbi O'dur”**¹⁷ buyurarak kendi zatını, isim ve sıfatlarının gerekleriyle zıtlık teşkil eden böyle bir bâtil kanaatten tenzih etmekte, böyle bir kanaati O'na nispet etmenin celal ve azametini yakışmadığını ortaya koymaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'de buna benzer buyruklar çoktur.

21. Yüce Allah, kullarının birtakım işleri yapmasını sever. Ama onların bunları yapabilmeleri, bu işleri gerektiren sebeplerin de ortaya çıkmasına bağlıdır. Söz konusu bu sebepler ise ancak sınanma ve imtihan edilme yurdunda gerçekleşebilir. Yüce Allah, sabredenleri sever, şükredenleri sever, kendi yolunda saf hâlinde cihad edenleri sever, tevbe edenleri sever, tertemiz olup arınanları sever. Bütün bu sevilen hususların ise sebepleri

16 Kıyamet 75/36.

17 Mü'minûn 23/115-116.

ortaya çıkmadan gerçekleşmesinin imkânsız olduğunda şüphe yoktur. Bu imkânsızlık, tıpkı bir şeyin gereği olan bir sonucun, gerektiricileri bulunmadan meydana gelemeyişi gibi imkânsız bir husustur.

Hiç şüphesiz Yüce Allah'ın tevbe etmesi hâlinde kulunun tevbe edişine sevinmesi, helak edici ıssız bir yerde üzerinde yiyeceğinin ve içeceği bulduğu devesini kaybedip sonra da devesini bulan kimsenin sevinmesinden daha fazladır. Nitekim sahih hadiste Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in şöyle buyurduğu sabit olmuştur: **“Şüphesiz Allah'ın mü'min kulunun tevbe etmesine sevinmesi, ıssız ve helake götüren bir toprakta, uyuyup uyanınca üzerinde yiyeceğinin ve içeceğinin bulunduğu devesinin çekip gittiğini görmesi üzerine devesini aramaya başlayan ve sonunda oldukça susayan, daha sonra da ‘Önceki yerime geri dönüp de ölene kadar orada uyuyayım’ diyen, ardından ölümü gelsin diye başını kolunun üzerine koyup yatan fakat uyandığında üzerinde yiyeceği ve içeceği de bulunduğu hâlde devesini bulan bir adamın sevinmesinden daha çok olur. Evet, Allah, mü'min kulunun tevbe etmesine böyle bir adamın devesinden dolayı sevinmesinden daha çok sevinir.”**¹⁸ İnşâallah ileride bu hadise dair açıklamalar gelecek ve kulun bu şekilde tevbe etmesine sevinmenin sırrından söz edilecektir. Burada maksadımız, sözü geçen sevinmenin ancak kulun günahından tevbe etmesinden dolayı söz konusu olduğunu ifade etmektir. Tevbe ve günah, böyle bir sevinmenin gerçekleşmesi için gerekli iki husustur. Gerektirici sebep olmadan gerekli olan sonuç da var olamaz. Sözü edilen bu sevinç, ancak günah işlemeyi gerektiren tevbe ile ortaya çıktığına göre, bunun günah işlemenin de emre aykırı hareket etmenin de söz konusu olmadığı nimetler yurdunda ortaya çıkması da imkânsız bir husustur. Böyle bir sevinme, Yüce Allah tarafından bunun olmaması hâline göre daha çok sevildiğine göre, O'nun bu hâli sevmesi de bu sonuca götürecektir. Sebepleri yaratmasını gerekli kılmıştır. Böylelikle bu sebeplere bağlı olarak O'nun sevdiği müsebbeb (sonuç) ortaya çıkmış olacaktır.

22. Şüphesiz Yüce Allah, cenneti, amellerin karşılıklarının görülüp sevabın verileceği bir yurt olarak yaratmıştır. Cennetin makam ve mevkilerini

18 Buhârî, Daavât 4; Müslim, Tevbe 7.

de cennetlikler arasında amellerinin miktarına göre paylaşmıştır. Buna bağlı olarak, cenneti, isim ve sıfatlarının gerektirdiği bu husustaki hikmetine uygun olarak yaratmıştır. Çünkü cennet, biri diğerinin üstünde olmak suretiyle pek çok derece hâlinedir. Her iki derece arasındaki uzaklık ise sahih hadiste geçtiği gibi, gök ile yer arası kadardır. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* “**Şüphesiz cennet yüz derecedir. Her iki derece arasında gök ile yer arası kadar uzaklık vardır**” buyurmaktadır.¹⁹

23. Yüce Rabbin hikmeti, bütün bu derecelerin gerektiği gibi imar edilmelerini mecbur kılar. Bunların imar edilmeleri ve bunlardaki farklılık ise seleften birçok kimsenin dediği gibi amellere göre olur. Selefin dediğine göre insanlar, cehennem ateşinden Allah’ın affetmesi ve mağfireti ile kurtulurlar. Cennete de O’nun lütfu, nimeti ve mağfireti ile girip amellerine uygun olarak orada konaklayacakları yerleri paylaşırlar. İşte birçok kişi cennete ameller ile girmenin sabit olduğuna dair âyetleri buna göre yorumlamıştır. Yüce Allah’ın “**İşte bu cennet, yapageldiğiniz ameller sebebi ile size miras verilmiştir.**”²⁰ “**Yapageldikleriniz sebebi ile cennete girin**”²¹ buyrukları buna örnektir. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*’in “**Hiç kimse kendi ameli ile cennete giremeyecektir**” buyruğu üzerine sahâbîler “Sen de mi ey Allah’ın Rasûlü!” demişlerdir. Bunun üzerine “**Ben dahi**” buyurmuştur.²² Onun bu buyruğunda olduğu gibi cennete ameller ile girilemeyeceğini ifade eden naslardan maksat ise asıl girmenin söz konusu olmayacağını anlatmaktır. Ama bundan daha güzel bir açıklama olarak şöyle denilebilir: Gereklilik bildiren “be,” diğer sebeplerin sonuçlarını gerektirdiği gibi amellerin girmeye sebep teşkil ettiğini ortaya koyar. Girişin söz konusu olmadığını anlatmak için zikredilen “be” harfi ise Arapların “Buna karşılık bunu satın aldım” sözlerindeki “be” harfinde yer alan karşılık ve karşısında yer alma anlamındaki “be” harfine benzemektedir. Böylelikle Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, cennete girmenin hiç kimsenin amelinin bir karşılığı/bedeli olmadığını, eğer Yüce Allah’ın kulunu rahmetine gark etmesi söz konusu olmamış

19 Tirmizî, Sıfatu'l-Cennet 4; Ahmed b. Hanbel, II, 292.

20 Zuhruf 43/72.

21 Nahl 16/32.

22 Buhârî, Rikâk 18; Müslim, Sıfatu'l-Münâfikîn 78.

olsaydı o kişinin cennete giremeyeceğini göstermektedir. Çünkü kulun işlediği amel, ne kadar büyük ve ileri olursa olsun tek başına cennete girmeyi de gerektirmez, cennetin bir bedeli de olamaz. Zira onun amelleri, kendisi tarafından Allah'ın sevip razı olacağı bir şekilde yapılmış olsa dahi bu ameller, Allah'ın kuluna dünya yurdunda ihsan etmiş olduğu nimetlere karşı da duramaz, onlara denk de düşemez. Hatta onu hesaba çekecek olursa kulun bütün amelleri ancak O'nun oldukça basit bir nimetine karşılık gelir ve geri kalan nimetler ise şükrünü gerektirici hâlleri ile olduğu gibi kalır. Böyle bir durumda ona azap edecek olursa, şüphesiz ona zulmetmesi söz konusu olmaksızın ona azap eder. Ona rahmette bulunacak olursa, elbette onun rahmeti kulun amelinden hayırlı olur. Nitekim *Sünen*'de Zeyd b. Sabit, Huzeyfe ve başkaları tarafından Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in bir hadisi olarak zikredilen şu buyrukta da bu husus böylece ifade edilmiştir: **“Muhakkak Allah göklerde ve yerde bulunanlara azap edecek olursa, kendilerine zulmetmesi söz konusu olmaksızın onlara azap etmiş olur. Onlara rahmetini ihsan edecek olursa, elbetteki onun rahmeti onlar için amellerinden daha hayırlıdır.”**²³

Bu açıklamalardan maksadımız şudur: Yüce Allah'ın hikmeti, cenneti birbiri üstünde dereceler hâlinde olarak, Âdem ve onun soyundan geleceklerle, onları amellerine göre orada yerleştirmek suretiyle imar etmeyi gerektirmiştir. Bu ise onların amel ve nefisleriyle Allah'ın dininin düşmanlarıyla mücadele ve mücadele edecekleri yurda indirilmelerini gerektirmiştir.

24. Yine Yüce Allah, Âdem'i ve onun soyundan gelenleri yeryüzünde kendilerini halife yapmak üzere yaratmıştır. Zaten bunu Yüce Allah, Kitab-ı Kerîm'inde **“Şüphesiz ben yeryüzünde bir halife yaratacağım,”**²⁴ **“O, sizi yeryüzünde halifeler yapandır”**²⁵ ve **“Ve sizi yeryüzünde halifeler yapan...”**²⁶ âyetlerinde bu hususu haber vermiştir. Bundan dolayı Yüce Allah, Âdem'i ve onun soyundan gelecekleri, bu halifelik konumundan ona ebedîlik cennetini miras verme mertebesine taşımayı murad etmiştir.

23 Hadis sahihtir. Bk. Ebû Davud, Sünnet 16; Ahmed b. Hanbel, V, 182.

24 Bakara 2/30.

25 En'âm 6/165.

26 A'râf 7/129.

Yüce Allah, ezeli ilmi ile onun (Âdem'in soyundan gelenlerin) güçsüzlüğü ve görüşünün kısırlığı dolayısıyla bazı hâllerde değersiz ve çabuk elde edileni oldukça değerli ama daha sonra ele geçecek olana tercih edeceğini bilmiştir. Çünkü nefis, dünyayı daha çok sevip onu ahirete tercih etme hususunda düşkündür. Bu ise onun "acele"den dolayıdır ve "çok aceleci" olarak yaratılmasının gereklerindedir. Yüce Allah, onun tabiatındaki güçsüzlüğü ve gevşekliği bildiği için, hikmeti de onu cennete koymayı, böylelikle de ona hazırlamış olduğu pek çok nimeti gözleri ile görmesini sağlamıştır. Bu durumda cennete daha çok şevk duyacak, ona daha da tutkun olacak ve onu daha çok isteyecektir. Şüphesiz bir şeyi sevmek, onu istemek ve onu arzulamak da onu tasavvur edebilmenin gereklerindedir. Bir şeyin tadını ve lezzetini alıp onun zevkine varan kimse, artık ona karşı kendisini tutamaz. Bunun böyle olması ise nefsin tat almaya çok düşkün ve zevkini aldığı şeyleri çokça arzulayıcı olmasındandır. Çünkü nefis, bir şeyin tadını aldığı anda onu arzu eder. Bundan dolayı kul, imanın tadını alıp imanın o güleç yüzü kalbinde iyice yer edecek olursa, onun imana olan sevgisi kalbinde kökleşir ve o ebediyen hiçbir şeyi o imanına tercih etmez.

Sahih-i Buhârî'de Ebû Hureyre *radiyallahu anh*'ın rivayet ettiği bir hadise göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurmuştur: **"Şüphesiz aziz ve celil olan Allah meleklere 'Kullarım benden ne istiyor?' diye sorar. Onlar 'Senden cenneti istiyorlar' derler. O, 'Peki, onu gördüler mi?' diye sorar. Onlar 'Hayır, görmediler ey Rabbimiz' derler. O 'Peki, ya onu görselerdi ne olurdu?' diye sorar. Melekler 'Eğer onu görmüş olsalardı onu daha çok isteyip arzu ederlerdi' derler."**²⁷

Bu sebeple O'nun hikmeti, cenneti babalarına gösterip onu orada iskân etmeyi gerektirmiştir. Bundan sonra da onun soyundan gelenlere babalarının kıssasını anlatmıştır. Onlar da adeta babaları ile birlikte ona tanık olup görmüş, onunla beraber bulunmuş gibi oldular. Cennet için yaratılmış olanlar ile cennetin kendileri için yaratılmış olduğu kimseler, Rabblerinin çağrısını kabul edip oraya gitmek için hızlıca harekete geçtiler. Dünyanın çabuk gelen zevkleri, bu gibi kimseleri o yoldan alıkoyamaz. Aksine bunlar kendilerini cennette gibi sayarlar ama düşman kendilerini esir almış

27 Buhârî, Tevhîd 23; Müslim, Zikr 25; Tirmizî, Daavât 130; Ahmed b. Hanbel, II, 251.

gibi kabul ederler. Böylelikle orayı kendilerinin ilk vatanı olarak görürler. Her zaman vatanlarına özlem duyarlar, kendilerini orada görünceye kadar bir türlü rahat ve huzur bulamazlar. Nitekim şöyle denilmiştir:

“Kalbini sevdanın arzu ettiğin yerlerine taşı

Sevgi ancak ilk sevgiliye duyulandır

Delikanlının yeryüzünde alışageldiği nice konak olur

Ama ebediyen onun özlemi hep ilk konakladığı yerdir.”²⁸

Benim de bu anlamı dilegetiren bir kaç beyitim var:

“Selam ver Adn cennetlerine. Çünkü oralar

Senin ilk konağıdır, oban da oradadır

Fakat bizler düşman tarafından esir edildik. Acaba

Vatanlarımıza geri dönüp esenliğe kavuşmamız mümkün olur mu?”

Bütün bu hususların sırrı, ezelden beri Yüce Allah’ın hükmünde ve hikmetindedir. Çünkü istenen gayelere, ancak Yüce Allah’ın onlara ulaştıran sebepler olarak tayin etmiş olduğu yollar ile erişilir. Bu amaçlardan birisi de nimet türlerinin en üstünü, en yücesi ve en değerlisidir. Bu nime- te de ancak oraya ulaşan birtakım sebeplerin yerine getirilmesi suretiyle nail olunabilir. Dünyada yiyecek, içecek, giyecek, evlat, mal ve mevki sahibi olmak gibi o nimete göre zayıf, sonu gelen ve ondan daha alt mer- tebedeki amaçlara bile ancak o amaçlara götüren sebepler ile ulaşılabil- diğine göre, gayelerin en yücesine, makamların en şereflişine oraya ulaştı- racak bir sebep bulunmaksızın ulaşılabilceği nasıl düşünülebilir? Diğer taraftan sözü edilen sebepler, ancak mücadele ve ekin ekme yurdunda elde edilebileceği için Âdem ve onun soyundan gelenler, üzerlerindeki ilahî nimetlerin tamamlanması kabilinden olan bu en yüksek makamlara

28 Beyitler, Ebû Temmâm’a aittir. Adı, Habib b. Evs b. Hâris et-Tâî’dir. İleri gelen söz ustalarındandır. Suriye’deki Havran bölgesindeki kasabalardan biri olan Câsim’de doğmuş, daha sonra Mısır’a gitmiştir. Mu’tasım onun Bağdat’a gelmesini istemiş, daha sonra Musul Beridi (postası) başına getirilmiştir. Arapların on dört bin şiirini ezbere bilirdi. (*el-Mevsûatu’s-Şi’riyye*’den)

ulaştıran sebepleri/yolları elde edebilecekleri bu dünya yurduna yerleştirilmişlerdir.

25. Bunun bir diğer sırrı da şudur: Yüce Allah, risaleti, nübüvveti, halil (yakın dost) edinmeyi, konuşup söyleşmeyi, veli edinmeyi ve ubûdiyeti yarattıklarının en şerefli makamı ve kemâl mertebelerinin en son noktaları olarak tespit etmiştir. Bundan dolayı kendilerini böyle bir yurda indirmiş, aralarından nebiler çıkarmış, orada rasûller göndermiş, aralarından halil (yakın dost) edindiği kimseler edinmiş, Musa ile özel olarak konuşup söyleşmiş, onlardan veliler, kullar ve kendilerini sevdiği, onların da kendisini sevdiği özel kimseler edinmiştir. Onların yeryüzüne indirilmeleri de onlara ihsan ettiği nimet ve bağışlarının eksiksizliğinin bir ifadesidir.

26. Aynı şekilde Yüce Allah, yarattıklarına isimlerinin birtakım etkilerini ve hikmet, rahmet ve ilminin gerektirdiği şekilde üzerlerine hükümlerinin de cereyan etmesini açığa çıkarmıştır.

27. Yine bunun bir diğer sırrı da şudur: O, yarattıklarına fiilleriyle, isimleriyle, sıfatlarıyla, velilerinde ve düşmanlarında meydana getirdikleriyle kendisini tanıtmıştır. Çünkü O, gerçek velilerine/dostlarına ikramlarda ve nimetlerde bulunmuş, düşmanlarını küçük düşürüp bedbaht etmiş, gerçek dostlarının dualarını kabul etmiş, ihtiyaçlarını görmüş, darlık ve sıkıntılarını feraha kavuşturmuş, belalarını açmış, onları kaderinin çerçevesi içerisinde dilediği gibi evirip çevirmiş, türlü hayır ve şerler içerisinde yaşamalarını sağlamıştır. İşte onlar için bu, Rableri ve gerçek maliklerinin varlığının en büyük delilidir. O'ndan başka hiçbir ilah olmadığını, her şeyi bilen, hikmeti sonsuz, her şeyi işitip görenin O olduğunu, O'nun hak ilah olup O'nun dışındakilerin hepsinin bâtil olduğunu ortaya koymuştur. Böylelikle onun yeryüzünde rubûbiyetinin ve tevhidinin delilleri birbirini güçlendirip pekiştirmiş, çeşitlilik arz edip dört bir yandan bu deliller ortaya konulmuştur. Buna bağlı olarak kulları arasından tevfikine mazhar olanlar O'nu bilip tanımış, iman edip boyun eğerek O'nun tevhidini ikrar ve kabul etmişlerdir. Buna karşılık O'nun yardım ve desteğinden uzak kalanlar, O'nu red ve inkâr etmiş, zalimlik ve nankörlük ederek O'na ortak koşmuşlardır. Böylelikle de helak olan apaçık bir delile bağlı olarak helak

olmuş, hayat bulan da apaçık bir delil üzere hayat bulmuştur. Zaten Allah, her şeyi işitendir, bilendir.²⁹

İşte Allah'ın yeryüzünde görülen ve işitilen âyetleri üzerinde dikkatle düşünen kimseler, onun Âdem'i ve soyundan gelenleri bu dünya yurdunda belli bir vadeye kadar yerleştirmesinin eksiksiz hikmetlerini de öğrenmiş olurlar. Çünkü Yüce Allah, cenneti ancak Âdem ve onun soyundan gelenler için yaratmış, melekleri orada onlara hizmetçi kılmıştır.

Yüce Allah'ın Âdem'i Yerleştirdiği Cennet Nerededir?

Yüce Allah'ın hikmeti, kendileri için yaratılmış ve ancak hazırlayacakları azık ile nail olabilecekleri bir yurda hazırlık yapmaları için onlara bir başka yurt yaratmayı öngörmüştür. Nitekim Yüce Allah, bu dünya yurdu hakkında **“Bu hayvanlar sizin ağırlıklarınızı, ancak güçlülere katlanarak varabileceğiniz bir memlekete taşırlar. Şüphesiz Rabbiniz çok şefkatli, pek merhametlidir”**³⁰ buyurmaktadır. İşte dünyada bir ülkeden bir başkasına geçişin durumu bu olduğuna göre, bu dünyadan ebedî kalınacak yurda geçişin hâli nasıl olur? Yüce Allah, **“Bir de azık edinin. Şüphesiz en hayırlı azık takvadır”**³¹ buyurmaktadır. Bundan dolayı aldanış içerisinde olanlar, ebedî karar yurdundaki yerlerini en değersiz bir paya ve en az bedele sattılar. Allah'ın başarı ihsan ettiği kimseler ise canlarını ve mallarını Allah'a satıp onları cennetin bedeli yaptılar. Böylece ticaretleri kârlı oldu ve onlar büyük bir kurtuluşa nail oldular. Yüce Allah, **“Muhakkak ki Allah, mü'minlerden canlarını ve mallarını kendilerine cenneti vermek karşılığında satın almıştır”**³² buyurmaktadır. Yüce Allah, Âdem'i oradan ancak onu tekrar oraya en mükemmel şekilde geri getirmeyi murad ederek çıkarmıştır. Nitekim kader dili ile şöyle denilmiş gibidir: Ey Âdem! Sen, benim sana oradan çık dememden hiç tedirgin olma. Çünkü ben, onu senin için yarattım. Zira benim ona da başka hiçbir şeye de ihtiyacım yoktur. Ben, pek cömert (cevad) ve pek kerîm olanım. Ben oradan zevk de almam bir fayda da elde etmem. Çünkü ben, başkalarına yemek

29 Bununla, Enfâl sûresinin 42. âyetine işaret etmektedir.

30 Nahl 16/7.

31 Bakara 2/197.

32 Tevbe 9/111.

yediririm ama kimsenin bana yemek yedirmesine ihtiyacım yoktur. Ben, hiçbir şeye muhtaç olmayan (gani) ve her türlü hamde layık olan (hamid) im. Ama sen, tohum ekilecek olan yurda in. Ekin, tohumunu saçıp gövdesi üzerinde dimdik durup biçilecek hâle gelince, işte o vakit yanıma gel ve onu benden ona en çok ihtiyaç duyacağın bir zamanda al. Yani bir taneyi on misliyle yedi yüz katına kadar ve daha pek çok kat fazlasıyla benden geri al. Şüphesiz ben, senin maslahatına olanı senden daha iyi bilirim. Ben, pek yüceyim, hikmeti sonsuz olanım.

“Sizin bu söylediğiniz çeşitli açıklamalar ve benzerlerinden anlaşılacağına göre, Âdem’in yerleştirilip oradan indirildiği cennet, kıyamet gününde takva sahiplerine ve mü’minlere verileceği vaat edilen ebedîlik cennettir. İşte ancak o zaman onun oradan indirilip çıkarılmasının sırrı ortaya çıkar” denilmesi, tam ve yerli yerinde bir açıklama olur. Fakat aralarında Ebû Müslim, Münzir b. Saîd el-Ballûtî ve daha başkalarının bulunduğu bir kesimin dediğine göre, söz konusu bu cennet, yeryüzünün yüksekçe bir yerindeki bir cennet (bir bahçe) idi. Yoksa orası, Allah’ın kıyamet gününde mü’min kullarına hazırlamış olduğu ebedî kalınacak cennet değildir. Hatta Münzir b. Saîd, bu görüşü tefsirinde bir topluluktan dahi zikretmiş ve şunları söylemiştir: “Yüce Allah’ın Âdem’e, **‘Eşinle birlikte cennette kalın’**”³³ buyruğu ile ilgili olarak bir topluluk şöyle demiştir: ‘Allah, Âdem’e kıyamet gününde mü’minlerin girecekleri ebedîlik cenneti için burada kal’ demiştir. Ancak başkaları ‘Hayır, bu, ondan başka bir cennettir. Allah, bunu onun için yaratmış ve onu oraya yerleştirmişti. Bu ebedîlik cenneti değildir’ demişlerdir. Bu ise lehine tanıklık eden ve kabul edilmeyi gerektiren pek çok delilin bulunduğu bir görüştür. Çünkü kıyametten sonra girilecek olan cennet, hiç şüphesiz ahirette yer alacak bir cennettir ve kıyamet gününde oraya girilecektir. Bugün ise henüz gelmemiştir. Yüce Allah, bu cenneti bize Kitab’ında sıfatları ile nitelendirmiştir. Yüce Allah’ın bir şeyi belli bir nitelik ile nitelendirdikten sonra, o şeyin onun nitelediği şekilden başka türlü olması ise imkânsızdır. Böyle bir şeyi kabul etmek ise Allah’ın verdiği haberi reddetmek anlamına gelir.”

33 Bakara 2/35.

Yine bu kanaat sahipleri derler ki: Bizler, şanı yüce ve mübarek Allah'ın kıyametin kopmasından sonra takva sahipleri için hazırlanmış olan cenneti, ebedî kalınacak yurt diye nitelendirdiğini görüyoruz. Hâlbuki Âdem, orada ikamet etmedi. Orayı “ebedîlik cenneti” diye nitelendirdi. Oysa Âdem, orada ebedî kalmadı. Orayı, amellerin karşılıklarının verileceği yurt diye nitelendirdi. Oranın ibtila (imtihan) yurdu olduğunu söylemedi. Hâlbuki Âdem, orada masiyetle ve fitneye düşmekle ibtila olundu (imtihan edildi.) Orayı, içinde üzüntü ve keder bulunmamakla, oraya girenlerin de “Bizden üzüntü ve kederi gideren Allah'a hamd olsun” diyeceklerini belirtmekle nitelendirdi. Hâlbuki Âdem, orada üzüldü. Yüce Allah'ın oraya selamet/ esenlik yurdu adını verdiğini görüyoruz. Hâlbuki Âdem, orada, dünyada söz konusu olan afetlerden esenliğe kavuşmadı. Oraya, karar (devamlı kalınacak) yurt adını verdi. Hâlbuki Âdem, orada sürekli kalmadı. Oraya girenler hakkında **“Onlar, oradan çıkarılmayacaklardır”**³⁴ buyurulmaktadır. Oysa Âdem oradan masiyeti sebebi ile çıkarıldı. Yüce Allah, **“Onlara, orada bir yorgunluk dokunmaz”**³⁵ buyurmuştur. Oysa Âdem, masiyeti işlediği zaman oradan pişmanlık duyarak kaçtı ve cennetin yapraklarını yan yana getirerek kendisini örtmeye çalıştı. Bu ise Yüce Allah'ın cennette söz konusu olmayacağını belirttiği yorgunluğun ta kendisidir. Yüce Allah, cennette boş ve günahı gerektiren bir sözün işitilmeyeceğini haber verdi. Oysa Âdem, orada hem günah işledi hem de boş sözden daha büyük olan bir şeyler işitti. Çünkü orada kendisine, Rabbine isyan etmesi emri verildi. Yine Yüce Allah, orada boş bir sözün ve yalanın işitilmeyeceğini haber vermesine rağmen orada yalan söylendi ve orada, İblis kendisine yalan sözler işittirdi, onu aldattı. Bu yalanı işittirdikten sonra ayrıca ona dair kendisine yemin etti.

Yüce Allah'ın Kitabı'nda **“Tertemiz eden bir içecek”**³⁶ yani yergiyi gerektiren bütün afetlerden temizleyici diye adlandırdığı cennet içeceğinden Âdem içtiği hâlde, söz konusu bütün bu gibi afetlerden temizlenmedi. Yüce Allah, cennete **“doğruluk meclisi”**³⁷ adını verdiği hâlde, İblis orada

34 Hicr 15/48.

35 Hicr 15/48.

36 İnsan 76/21.

37 Kamer 54/55.

Âdem'e yalan söyledi. Oysa doğruluk meclisinde yalan olmaz. İlliyyûn denilen en yüksek mertebelerde, asla bir hâlden başka bir hâle geçiş olmadığı gibi, bir değişme de olmamıştır, olmayacaktır da. Cennet ise bütün kıble ehlinin icmaı ile yücelerin en yücesindedir. Yüce Allah ise **“Muhakkak ki ben, yeryüzünde bir halife yaratacağım.”**³⁸ buyurmuş, “Ben Me’va Cenneti’nde onu yaratacağım” buyurmamıştır. Melekler **“Sen, orada fesat çıkartacak ve kan dökecek bir kimseyi mi yaratacaksın?”**³⁹ dediler. Oysa melekler, bilmedikleri şeyi söylemeyecek kadar Allah’tan korkan varlıklardır. Hem onlar **“Bize öğrettiğinden başkasını biz bilemeyiz”**⁴⁰ demişlerdir. İşte bu, Yüce Allah’ın kendilerine, Âdemoğulları’nın yeryüzünde bozgunculuk çıkaracaklarını bildirdiğine delildir. Aksi takdirde onlar, bilmedikleri şeyi nasıl söylemiş olabilirler? Hakkı söyleyen Yüce Rabbimiz de melekler hakkında **“Sözleri ile O’nun önüne geçmezler. Onlar, O’nun emri gereğince iş görürler”**⁴¹ buyurmaktadır. Melekler, ancak kendilerine emredilen sözleri söyler ve kendilerine emredilen işleri yaparlar. Başkasını değil. Nitekim Yüce Allah **“Kendilerine ne emredilirse yaparlar”**⁴² buyurmaktadır. Yine Yüce Allah, bize, İblis’in Âdem’e **“Sana ebedîlik ağacını ve sonu gelmez bir mülkü göstereyim mi?”**⁴³ dediğini haber vermiştir.

Eğer Yüce Allah, Âdem’i ebedîlik cennetine ve sonu gelmez bir mülkün içerisine yerleştirmiş olsaydı, neden şeytanın verdiği öğüdü reddedip onun söylediklerini yalanlayarak “Zaten bana verilmiş ve kendisini tercih ettiğim bir şeyi, bana nasıl gösterebilirsin?” demedi. Hatta neden onun yüzüne toprak saçıp ona hakaretler etmedi? Çünkü eğer İblis bu sözleriyle onu baştan çıkarmış olsaydı, ancak onunla alay etmiş, eğlenmiş olurdu. Çünkü ona, Rabbine karşı masiyeti karşılığında daha ötesi olmayan bir vaatte bulunmuştu. Bu şekilde ise ancak aklını kullanamayan delilere hitap edilebilir. Çünkü Rabbine isyan etmesi karşılığında kendisine vereceğini vaat ettiği bedeli, o zaten elde etmiş bulunuyordu. Bu bedel ise ebedîlik ve bitip tükenmek bilmeyen bir mülk idi.

38 Bakara 2/30.

39 Bakara 2/30.

40 Bakara 2/32.

41 Enbiyâ 21/27.

42 Nahl 16/50.

43 Tâhâ 20/12.

Yüce Allah, Âdem'i cennete yerleştireceğini haber verdiği zaman, orada, ebedî kalacaklardan olacağını da bildirmede. Eğer Âdem orada ebedî kalacaklardan olsaydı, kesinlikle İblis'in sözüne meyiletmez, onun öğüdünü kabul etmezdi. Fakat Âdem, ebedîlik yurdunda olmadığından, onu, tamah ettiği ebedîlik vaadinde bulunarak kandırdı. Âdem de onun bu yalancı vaadini kabul etti. Eğer Allah Teâlâ, Âdem'e ebedîlik yurdunda bulunduğunu haber verdikten sonra Âdem, Rabbinin vermiş olduğu bu haberinde şüphe etmiş olsaydı, ona kesinlikle "Kâfir" derdi, "İsyan eden isyankâr" demezdi. Çünkü Allah'ın verdiği haber hakkında şüphe eden kimse kâfir olur. Allah'ın emrettiğinden başkasını yapmakla birlikte Rabbinin haberinin doğruluğuna inanan bir kimse ise sadece isyankâr olur. Yüce Allah ise Âdem'e ancak isyankâr demiş, ondan "Kâfir" diye söz etmemiştir.

Yine bunlar derler ki: Eğer Âdem ancak temiz ve kutsanmış olan kimşenin girebileceği tertemiz yurt olan ebedîlik cennetine yerleştirilmiş olsaydı, pis, necis, lanetlenmiş, yerilmiş, kovulup uzaklaştırılmış İblis, nasıl olur da oraya, içindeki Âdem'i fitneye düşürecek kadar yaklaşabilirdi? Hâlbuki İblis, Rabbinin emrinin dışına çıkmış fasık birisidir. Ebedîlik cenneti ise fasıkların yurdu olmadığı gibi, oraya fasık birisi de kesinlikle giremez. Çünkü orası, ancak takvalı olanların yurduudur. İblis ise takvalı değildir. Çünkü ona **"Öyleyse hemen in oradan. Artık orada kibirlenmek haddin değildir"**⁴⁴ denilmesinden, kendisine gazap edilmesi, azması ve büyüklenmesi sebebi ile uzaklaştırılmış olmasından sonra, yedinci semanın üstündeki Me'vâ Cenneti'ne kadar yükselebilmek imkânını nasıl bulabildi? Böyle bir durum ise Yüce Allah'ın **"Öyleyse hemen in oradan. Artık orada kibirlenmek haddin değildir"**⁴⁵ buyruğu ile çelişkilidir. Şayet onun Âdem'e hitab ederken söylediği o sözler ve kendisine verdiği yeminler bir büyüklenmek değil idiyse, Araplar o takdirde Kur'ân'ın kendi dilleri ile indirildiği bu kitaptaki "büyüklenme"nin mahiyetini anlayamıyorlar demektir.

Muhtemelen (bu kanaatte olan kimseler), rivayetlerinin zayıflığından ve araştırmalarının yetersizliğinden dolayı şöyle diyor olabilirler: İblis, cennete ulaşamadı. Ama onun vesvesesi oraya ulaştı. Bu, söyleyenin durumuna benzeyen ve onun inancını yansıtan bir sözdür. Yüce Allah'ın buyruğu ise bizimle bu kanaat sahibi arasında hakemdir. Söz konusu buyruk

44 A'râf 7/13.

45 A'râf 7/13.

olan “**Ve o, onlara yemin etti**” buyruğu, bu kanaatte olanların kanaatini reddetmektedir. Çünkü yemin etmek bir vesvese değildir. Aksine bir hitab ve karşılıklı konuşmadır. Ancak hazır bulunan, her ikisi hatta birisi dahi gaib olmayan iki kişi arasında söz konusu olabilir. Onun verdiği vesvesenin karşılıklı konuşma ve hitab olduğunun delillerinden birisi de Yüce Allah’ın “**Şeytan ona vesvese verip dedi ki: Ey Âdem! Sana ebedîlik ağacını ve sonu gelmez bir mülkü göstereyim mi?**”⁴⁶ buyruğudur. Bu buyrukla Yüce Allah, şeytanın ona bu sözleri söylediğini haber vermektedir. Bu da şeytanın ona karşılıklı hitab ederek vesvese verdiğiğine, böyle bir kanaati konuşma söz konusu olmaksızın nefesine telkin etmediğine delildir. Her kim, tevilde bulunarak zahir lafzın aksini iddia eder ve buna dair delil ortaya koymayacak olursa, onun sözünü kabul etmek gerekmez.

Diğer taraftan vesvesenin işitilen bir söz ya da ses olduğunun bir delili de şair Ru’be’nin⁴⁷ şu sözüdür:

“Ve ihlâslı bir şekilde felakın Rabbine
dua edip vesvese etti (seslendi).”

Şair A’şâ⁴⁸ da şöyle demiştir:

“O çekip gittiğinde duyarsın onun
ziynetinin bir vesvesesini (sesini)

Yapraklarını yere yayan bir bitkinin esen
rüzgârdan ötürü ses çıkarması gibi.”

46 Tâhâ 20/120.

47 Sözü geçen Ru’be, Ru’be b. el-Accâc et-Temîmî’dir. Basra bedevilerinden Bekiroğullarına mensub bir neseb âlimidir. Lügatta önder bir ilim adamı idi. Babası, Ebû Hureyre’den hadis dinlemiş olup 145 yılında vefat etmiştir. Bk. *Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ*, VI, 162.

48 A’şâ’nın adı Meymûn b. Kays olup Sa’d b. Dubay’a b. Kays oğullarındandır. Âmâ birisi idi. Babası Kays’a “katîlu’l-cû/açlığın maktulü” denilirdi. Çünkü o, bir dağdaki bir mağarada bulunuyorken o dağdan düşen bir kaya mağaranın ağzını kapatmış ve orada açlıktan ölmüştü. Cahiliye döneminin yaşlı insanlarından birisi idi. Ömrünün son zamanlarında İslâm dininin ortaya çıktığı zamanlara yetişmiş, Müslüman olmak üzere Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*’in yanına giderken kendisine “O, içkiyi ve zinayı haram kılıyor” denilince kendisi de “Bir sene süreyle bunlardan yararlanayım, sonra Müslüman olurum” demiştir. Fakat bundan önce Yemâme yakınlarında ölmüştür. Bk. *eş-Şi’ru ve’ş-Şuarâ*, s. 154.

Yine kanaat sahibi olanlar derler ki: İblis'in Âdem'e ve eşine "Rabbimizin size bu ağacı yasaklamasının tek sebebi..." demesi de onun her ikisinin de ağacı gördüğüne delildir. Âdem cennette kalmayan ve cennetten çıkan birisi olduğu için de Allah Teâlâ "**Ben size bu ağacı yasak etmedim mi?**"⁴⁹ buyurmuş, İblis'in Âdem'e söylediği gibi "bu ağaç" dediği sırada kullandığı zamirden farklı bir şekilde kullanmıştır. Çünkü Âdem, o sırada cennette değildi ve ağacı da görmüyordu. Diğer taraftan Yüce Allah'ın "**Güzel söz yalnız O'na yükselir, onu da salih amel yükseltir**"⁵⁰ buyruğu ile birlikte şunu görürüz: Yüce Allah, şüpheye mahal bırakmayacak şekilde muhkem bir ifade ile kendisine ancak güzel sözün ve salih amelin yükseleceğini haber vermektedir. Daha önce sözünü ettiğimiz kutsal ve temiz olan bir yere ancak kutsanmış, temizlenmiş ve hoş bir kimse yükselebilir. Dolayısıyla İblis'in vesvesesinin kutsal, temiz ya da hayır olduğunu söylemekten Allah'a sığınırız. Aksine bu vesvese bütünüyle bir kötülüktür, karanlıktır, murdarlıktır, pisliktir. Yüce Allah, bundan pek büyük, pek yüksektir. Ayrıca kâfirlerin amelleri de hiçbir zaman kutsal ve temiz olan bir yere giremez, öyle bir yere asla ulaşamaz. Çünkü onların amelleri iyi değildir, kötü ve murdardır. Aynı zamanda İblis'in vesvesesi de asla kutsal olan bir yere ulaşmamıştır, girmemiştir. Yüce Allah, "**Asla! Çünkü günahkârların kitabı (amel defteri) muhakkak ki siccindedir**"⁵¹ buyurmaktadır.

Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in de "**Muhakkak Âdem, cennetinde uyudu**" buyurduğu rivayet edilmiştir.⁵² Ebedîlik cennetinde ise Müslümanların icma ile uyumak söz konusu olmaz. Çünkü uyku, bir çeşit ölümdür. Kur'ân da bunu açıkça ifade etmiştir. Ölüm ise durumu alt-üst eder. Esenlik yurdu ise durumların alt-üst olmasından kurtulmuş bir hâldedir. Uyuyan bir kişi ya ölüdür ya da ölü gibidir.

Bunlar derler ki: Rivayet edildiğine göre, Ümmü Hârise, Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'e "Ey Allah'ın Rasûlü! Hârise seninle birlikte (savaşa) öldürüldü. Eğer cennete gittiyse sabrederim ve ecrimi Allah'tan

49 A'râf 7/22.

50 Fâur 35/10.

51 Mutaffifîn 83/7.

52 Hadisin kaynağı tespit edilememiştir.

beklerim. Eğer başka bir yere gitti ise neler yapacağımı görürsün” deyince, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, **“O, tek bir cennet midir ki? Şüphesiz pek çok cennet vardır”** buyurmuştur.⁵³ Böylelikle Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, Allah’ın pek çok cennetinin bulunduğunu haber vermektedir. Bundan dolayı Yüce Allah’ın Âdem’i ebedîlik cenneti dışında cennetlerinden herhangi birine yerleştirmiş olması ihtimali de vardır.

Yine bu kanaat sahipleri derler ki: Bir haberde belirtildiğine göre, Âdem’in cenneti Hint topraklarında imiş.⁵⁴ Derler ki: Her ne kadar haber ravileri ile çeşitli rivayet nakilcileri bunun sahih olduğunu belirtmiyor iseler de akılların kabul edip kitabın zahir ifadelerinin tanıklık ettiği husus, Âdem’in içinde yaratıldığı cennetin ne ebedîlik cenneti ne de kalıcılık yurdu olduğu doğrultusundadır. Hem Yüce Allah’ın Âdem’i orada ebedîlerden olması için ebedîlik cennetine yerleştirmesi nasıl mümkün olabilir? Çünkü O, meleklerle **“Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım”**⁵⁵ buyurmuştur. Nasıl olur da meleklerle yeryüzünde bir halife yaratmak istediğini haber verip de ardından onu ebedîlik yurduna yerleştirmiş olabilir? Hem ebedîlik yurduna, ancak oraya ebedîlik yurdu adı verildiği gibi, orada ebedî kalacak olanlar girer. Yüce Allah, bu ebedîlik yurduna daha önce sözünü ettiğimiz isimleri herhangi bir tahsis ve özelleştirme söz konusu olmaksızın mutlak olarak vermiştir. Bundan dolayı cennete “ebedîlik yurdu” denilecek olursa, herhangi bir durumda bu ismin ad olduğu o yerden bir eksiklik yapılması caiz olamaz.

Âdem’in Yerleştirildiği Cennetin “Ebedîlik Yurdu” Olduğunu Söyleyenler

İşte bunlar, bu görüşü kabul edenlerin ortaya attıkları delillerin bir kısmıdır. Buna göre Âdem’in ve soyundan gelenlerin böyle bir cennete yerleştirilmeleri, onların sınanma ve imtihan edilme yurdunda bulunmalarına aykırı değildir. Bu durumda sizin sözünü ettiğiniz şekiller ve bilgiler, cennette meydana gelmeleri mümkün olan hususlardır. Buna göre

53 Buhârî, Megâzî 9; İbn Hibbân, *Sahîh*, XVI, 403; Ahmed b. Hanbel, III, 264.

54 Âdem’in cennetten indirildiği yerin Hindistan’da olduğuna dair hadis için bk. Heysemî, *Mecmau’z-Zevâid*, III, 288. Bu hadisin senesinde metruk bir ravi olan Nehhâs b. Feyhem vardır.

55 Bakara 2/30.

verilecek cevap da şudur: Bu hususta insanların iki görüşü vardır. Bizler, her iki görüşü de ve her iki görüşün savunucularının delillendirmelerini de zikredeceğiz. Zikretmiş olduğumuz şekillerin ve benzerlerinin her iki kanaate göre sabit oluş derecelerini beyan edeceğiz. Öncelikle “O cennet, Allah’ın takva sahiplerine vaat ettiği ebedîlik cennetidir” diyenlerin görüşlerini ve onların ileri sürdükleri delilleri, o cennetin ondan farklı bir cennet olduğunu söyleyenlerin delillerini ne ile ve nasıl çürüttüklerinden söz edeceğiz. Daha sonra da diğer kanaat sahiplerinin görüşlerini, onların delillerini ve kendisi ile tartışanların delillerine ne şekilde cevap verdiklerini zikredeceğiz. Bunu yaparken de her iki görüşün sahiplerinden herhangi birini desteklemeye, diğerini de çürütmeye kalkışmayacağız. Çünkü bizim maksadımız, o değildir. Maksat, ancak Âdem’in cennetten çıkartılmasının ve yeryüzüne, ibtila ve imtihan yurduna yerleştirilmesinin gerektirici hikmet ve maslahatlarının bir kısmını zikretmektir. Bundan maksat ise Yüce Allah’ın Âdem’i cennete sokmasının ve onun cennetten çıkarılmasına sebep olan günah ile karşı karşıya kalmasının Yüce Allah’ın hikmetine uygun olmadığını ve bunun herhangi bir faydasının bulunmadığını iddia edenlerin kanaatlerini reddetmektir. Diğer taraftan, bunda bir hikmetin söz konusu olamayacağını söyleyenlerin ve bu işin, arkasında hikmet aramayı gerektirmeyen katıksız bir meşietin (ilahî iradenin) neticesi ortaya çıktığını ileri sürenlerin kanaatlerini çürütmektir.

İster ebedîlik yurdu olan cennet olsun, ister başkası olsun, durum ne olursa olsun maksat hâsıl olduğuna göre biz de her iki ihtimale göre görüşleri açıkladık ve bunlara akıcı ifadeler ile cevap vermenin herhangi bir maksada hizmet etmeyeceğini, hastalığa şifa olmayacağını gördüğümüz için bu yolu izledik. Böylelikle bunların (“Bunda bir hikmet yoktur” şeklindeki) kanaatlerinin, ümmetin bu husustaki görüşlerinin her birine göre kabul edilemeyen bir görüş olduğunu ortaya koymuş olacağız. Yardımı Allah’tan dileriz, O’na tevekkül ederiz. Allah’ın verdiği güç olmadan bir iyilik yapamayacağımızı, bir kötülükten de kendimizi koruyamayacağımızı bilerek deriz ki:

Âdem’in indirildiği cennetin ebedîlik cenneti değil de ancak ondan başka bir cennet olduğuna dair söyledikleriniz, aslında insanların hakkında ihtilaf ettiği hususlardandır. Bununla birlikte havasın da avamın

da kalplerine ilk anda başkası gelmeyen ve daha meşhur olan kanaat, bunun takva sahibi kimseler için hazırlanmış ebedîlik cenneti olduğudur. Seleften birçok kişi, bunu açıkça ifade etmiştir. Bu görüşü destekleyen kimseler, Müslim'in *Sahîh*'inde rivayet ettiği ve Ebû Mâlik el-Eşcaî'nin Ebû Hâzim'den, onun Ebû Hureyre'den, ayrıca Ebû Mâlik'in Rib'î b. Hirâş'tan, onun Huzeyfe'den naklettiği hadistir. Bunlar şöyle demişlerdir: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: **“Azîz ve celîl olan Allah, insanları bir araya getirip toplayacak. Nihayet cenneti onlara yaklaştıracak. Onlar da Âdem aleyhisselâm'ın yanına gidecekler ve ‘Hz. Adem’e! Bize cennetin açılmasını dile’ diyecekler. O ‘Peki, sizi cennetten babanız Âdem’in işlediği günahtan başkası mı çıkardı?’ diyecek.”**⁵⁶ Ardından hadisin geri kalan kısmını zikretmiştir. Bu kanaat sahipleri derler ki: İşte bu, Âdem'in içinden çıkartıldığı cennetin, kapılarının kendileri için açılmasını istedikleri cennetin ta kendisi olduğunun delilidir. Onlar derler ki: Buna da Yüce Allah'ın **“Ey Âdem! Sen ve eşin cennette kalın”**⁵⁷ kısmından itibaren **“‘Kiminiz kiminize düşman olarak inin. Yeryüzünde sizin için bir süreye kadar karar yeri ve faydalanacak şey vardır’ dedik”**⁵⁸ âyetleri delildir. Çünkü burada **“inin”** buyruğu ile birlikte **“kiminiz kiminize düşman olarak”** buyurulması, onların önce yeryüzünde olmadıklarına delildir.

Aynı şekilde Yüce Allah, Âdem'i yerleştirdiği cenneti dünya cennetinde (bahçesinde) söz konusu olmayan birtakım niteliklerle nitelendirmektedir. Yüce Allah, **“Çünkü orada sen aç da kalmazsın çıplak da. Ve sen onda susuz da kalmazsın, güneş sıcağını da çekmezsin”**⁵⁹ buyurmaktadır. Bu ise kesinlikle dünyada olmaz. Bir kimse dünyanın en güzel yerlerinden birisinde bulunsa bile onun acıkması, susması, elbisesiz kalması ve güneş sıcağını çekmesi de kaçınılmazdır. Aynı şekilde eğer bu cennet dünyada olsaydı Âdem, İblis'in **“Ey Âdem! Sana ebedîlik ağacını ve sonu gelmez bir mülkü göstereyim mi?”**⁶⁰ sözünde yalan söylediğini de bilecekti. Çünkü Âdem, zaten dünyanın sonunun geleceğini, fani olduğunu ve dünya mülkünün mutlaka bitip tükeneceğini biliyordu.

56 Müslim, İmân 329.

57 Bakara 2/35.

58 Bakara 2/36.

59 Tâhâ 20/118-119.

60 Tâhâ 20/120.

Aynı şekilde Bakara Sûresi'ndeki Âdem kıssası, içinden çıkarıldığı cennetin semanın üstünde olduğu hususunda, oldukça açık bir delildir. Çünkü Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

“Hani biz meleklere ‘Âdem’e secde edin’ demiştik de -İblis dışında- derhal secde ettiler. O, dayattı, kibirlendi ve kâfirlerden oldu. Biz de ‘Ey Âdem! Eşinle birlikte cennete yerleş ve ondan bol bol istediğiniz gibi yiyin. Yalnız bu ağaca yaklaşmayınız. Yoksa ikiniz de zulmedenlerden olursunuz’ dedik. Bunun üzerine şeytan, onları oradan kaydırıp içinde buldukları o hâllerinden çıkardı. Biz de ‘Kiminiz kiminize düşman olarak inin. Yeryüzünde sizin için bir süreye kadar karar yeri ve faydalanacak şeyler vardır’ dedik. Âdem, Rabbinden bazı kelimeler belleyip aldı (tevbe etti.) O da tevbesini kabul etti. Çünkü O, tevbeleri kabul edendir, çok esirgeyendir.”⁶¹ İşte bu âyetler, Âdem’in, Havva’nın ve İblis’in cennetten indirildiğini göstermektedir. Bundan dolayı burada “(en az üç kişiyi ifade eden) çoğul zamiri” kullanılmıştır. Bunun onlara ve yılanla hitab olduğu dahi söylenmiştir ama bunun sabit olan naklî bir rivayete ihtiyacı vardır. Çünkü Âdem ve İblis kıssasının hiçbir yerinde yilandan söz edilmemektedir.

Âyette Âdem’e ve Havvâ’ya hitab edildiği ve burada çoğul lafzının getirilmesinin de Yüce Allah’ın **“Biz onların hükümlerine tanık idik”**⁶² buyruğu gibi olduğu da söylenmiştir. Bir diğer görüşe göre hitab Âdem’e, Havva’ya ve ikisinin soyundan gelecekleridir.

Bu görüşler, -birincisi dışında- zayıf görüşlerdir. Çünkü bunlar, ya delili olmayan görüşlerdir ya da hitabın zahiri ifadelerinin aksine delil teşkil ettiği kanaatlerdir. Böylelikle İblis’in bu hitabın kapsamına dâhil olduğu, onun da cennetten indirilenlerden olduğu sabit olmaktadır. Daha sonra Yüce Allah, **“Hepiniz oradan inin. Şayet benden size bir hidayet gelir de kim benim hidayetime uyarsa, onlar için korku yoktur ve onlar asla üzülmeyiz de’ dedik”**⁶³ buyurmaktadır. Bu ikinci inişin mutlak olarak birincisinden farklı olması gerekir. Bu ise onun semadan yeryüzüne indirilmesidir. İşte bu durumda, onun ilk olarak indirildiği cennetin semanın üstündeki cennet olduğu ortaya çıkar ki, bu da ebedîlik cennetidir.

61 Bakara 2/34-37.

62 Enbiyâ 21/78.

63 Bakara 2/38.

Aralarında Zemahşerî'nin de bulunduğu bir grubun kanaatine göre, Yüce Allah'ın **"Hepiniz oradan inin"** buyruğunda hitabın özel olarak Âdem'e ve Havva'ya olduğu da söylenmiştir. Burada her ikisinden "çoğul" diye söz edilmesi ise ikisinin soyundan geleceklerin de onlara tabi olacaklarından dolaydır. Zemahşerî devamla der ki: "Bunun delili ise Yüce Allah'ın **'Buyurdu ki: Hepiniz oradan inin, kiminiz kiminize düşman olacaktır. Benden size bir hidayet geldiğinde kim benim hidayetime uyarsa, o hem sapıtmaz hem de bedbaht olmaz'**"⁶⁴ buyruğudur. Yine buna Yüce Allah'ın **'Kim benim hidayetime uyarsa, onlar için korku yoktur ve onlar asla üzülmezler de. Kâfir olup âyetlerimizi yalanlayanlara gelince; işte bunlar cehennemliktirler; bunlar, orada ebediyen kalıcıdırlar'**"⁶⁵ buyruğu da delildir. Bu ise ancak bütün insanları kapsayan genel bir hükümdür. Buyruktaki **'Kiminiz kiminize düşman olmak üzere'** ibaresinin anlamı ise insanlar arasında görülen düşmanlık, nefretleşme, bir kısmının diğerini doğru yoldan çıkartıp saptırmasıdır."

Onun bu hususta tercih ettiği görüş ise âyet ile ilgili görüşlerin en zayıfıdır. Çünkü Yüce Allah'ın sözünü ettiği "düşmanlık," Âdem, İblis ve her ikisinin soyundan gelenler arasındaki düşmanlıktır. Nitekim Yüce Allah, **"Muhakkak ki şeytan sizin bir düşmanınızdır. O hâlde siz de onu düşman edinin"**⁶⁶ buyurmaktadır.

Âdem'e ve eşine gelince; Yüce Allah, Kitab-ı Kerîm'inde eşini kendisi ile sükûn bulması için ondan yarattığını haber vermekte ve bir başka yerde de şöyle buyurmaktadır: **"Sizin için nefislerinizden kendileri ile sükûn bulacağınız ve aranızda muhabbet ve merhamet kıldığı eşler yaratmış olması da onun âyetlerindedir."**⁶⁷ O hâlde Yüce Allah, erkek ile eşi arasındaki sevgiyi yarattığı gibi Âdem, İblis ve her ikisinin soyundan gelecekler arasında da düşmanlığı takdir etmiştir. Yine buna, çoğul lafzı ile zamirin onlar hakkında kullanılması da delil teşkil etmektedir. Çünkü daha önce **"Şeytan, onları oradan kaydırıp içinde buldukları o hâllerinden**

64 Tâhâ 20/123.

65 Bakara 2/38-39.

66 Fâtır 35/6.

67 Rûm 30/21.

çıkardı”⁶⁸ buyruğunda Âdem’den, eşinden ve İblis’ten söz edilmiştir. Burada, ikisinin çıkartıldığından söz edilirken beraberlerinde İblis de olmak üzere Âdem ve Havva ile üçünün çıkarıldığı anlaşılmaktadır. Peki, konuşma üslubuna uygun düşmemekle birlikte neden zamir, çıkarıldıkları söz konusu olanların sadece bir kısmı hakkında kullanılmakta, doğru kullanım gereği sözü edilenlerin tümü hakkında kullanılmamaktadır?

“Yüce Allah’ın Tâhâ Sûresi’ndeki **‘Buyurdu ki: İkiniz hep birlikte oradan inin. Kiminiz kiminize düşman olacaktır’**”⁶⁹ buyruğunda hitab Âdem’e ve Havva’ya yöneliktir. Birbirlerine düşman olacaklarını da haber vermektedir” denilecek olursa şöyle cevap verilir: Burada Yüce Allah’ın **“Her ikiniz inin”** buyruğundaki zamir ya Âdem’e ve onun eşine aittir ya da Âdem ile İblis’e ait olup eşinden -ona tabi olduğu için- ayrıca söz edilmemiştir. İkinci kanaate göre sözü edilen düşmanlık, yere indirilmek suretiyle kendilerine hitab edilen iki kişi olan Âdem’e ve İblis’e ait olur. Birinci görüşe göre ise âyet iki hususu kapsar. Birinci husus, Âdem’e ve onun eşine aşağıya inmelerini emretmiş olmasıdır; ikinci husus ise Âdem, onun eşi ve İblis arasında düşmanlığı takdir etmiş olmasıdır. Bu düşmanlığın hükmünün kapsamına kesin olarak İblis’in de girmesi bir zorunluluktur. Nitekim Yüce Allah, **“Muhakkak bu, hem senin hem de eşinin bir düşmanıdır”**”⁷⁰ buyurduğu gibi Âdem’in soyundan gelenlere de **“Şüphesiz şeytan sizin için bir düşmandır, o hâlde siz de onu bir düşman edinin”**”⁷¹ buyurmaktadır. Böylelikle düşmanlığın söz konusu edildiği yerlerde, zamirlerin tesniye (ikil) değil de çoğul zamiri anlamı üzerinde nasıl örtüşüklerini iyice düşünmek gerekir.

“Aşağıya indirme”den ise bazen (en az üç kişiyi ifade eden) çoğul zamiri ile bazen de tesniye (ikil) lafzı ile söz edildiği gibi bazen de yalnızca İblis’i kasdetmek üzere tekil zamir ile söz edilmektedir. Yüce Allah’ın A’râf Sûresi’ndeki **“Ben, sana emrettiğim hâlde seni secde etmekten alıkoyan nedir?’ buyurdu. O ‘Ben, ondan daha hayırlıyım. Beni ateşten yarattın, onu da çamurdan yarattın’ dedi. ‘Öyleyse hemen in oradan.**

68 Bakara 2/36.

69 Tâhâ 20/123.

70 Tâhâ 20/117.

71 Fâtır 35/6.

Artık orada kibirlenmek haddin değildir' buyurdu"⁷² âyetinde olduğu gibi burada aşağıya indirilmek yalnızca İblis hakkındadır. "Oradan" buyruğundaki zamirin ise cennete ait olduğu söylendiği gibi semaya ait olduğu da söylenmiştir. Çoğul kipi kullanılan yerde kasıt Âdem, eşi ve İblis'tir. Çünkü kıssa, onlar etrafında dönüp durmaktadır. "Tesniye: İkil" lafzı kullanıldığı takdirde ise ya Âdem ve onun eşi kastedilmiştir; çünkü ağaçtan yeme işini gerçekleştirip günahı işlemeye kalkışanlar onlardır ya da Âdem ile İblis kastedilmiştir. Çünkü her ikisi sekaleynin (insanların ve cinlerin) atalarıdır. Onların durumlarından ve sonunda ulaştıkları akıbetten söz edilmesi ise onların soyundan gelecek evlatlarına bir öğüt ve bir ibret olması içindir. Bu hususta her iki görüş de nakledilmiştir. Ancak yalnızca tekil lafzın kullanıldığı yerlerde ise yalnızca İblis kastedilir.

Diğer taraftan "**Her ikiniz birlikte oradan inin**"⁷³ buyruğundaki zamir, Âdem ve İblis'e aittir. Yüce Allah, işlenen günahın söz edince, eşini dışarıda tutarak yalnız Âdem'i zikredip şöyle buyurmuştur: "**Âdem, Rabbinin emrine karşı geldi de şaşırды; sonra Rabbi onu seçti, tevbesini kabul etti ve doğruya iletti. 'Her ikiniz birlikte oradan inin' buyurdu.**"⁷⁴ Bu da indirilmeye muhatap olanın, Âdem ile kendisine masiyetin süslü gösterildiği kimse olduğuna delildir. Eşi ise ona tabi olarak ibarenin kapsamına girer. Bunun böyle ifade edilmesinden maksat ise Yüce Allah'ın cinler ve insanlar arasından mükellef kullarına her ikisinin ilk ataları aleyhine ortaya çıkan masiyetin ve ilahî emre muhalefetin kötülüğünü haber vermektir. Böylelikle bu hususta onlara uymamaları ifade edilmiş olmaktadır. Çünkü sekaleynin (insanların ve cinlerin) ilk atalarından söz edilmesi, yalnızca insanların ebeveyninden söz edilmesine göre bu anlamın anlaşılması hususunda daha belağatli bir ifadedir. Nitekim Yüce Allah, Âdem'in eşi hakkında onun Âdem ile birlikte yasak ağaçtan yediğini haber verdiği hâlde Âdem'i cennetten indirdiğini ve bu yediği meyve sebebiyle onu cennetten çıkardığını haber vermektedir. Böylelikle birbirleriyle eş olmalarının bu hükmün bir gereği olduğu ve onun eşinin de netice itibarıyla Âdem'in bulunduğu yere ulaştığı da anlaşılmaktadır. Bu durumda sekaleynin aslını teşkil

72 A'râf 7/12-13.

73 Tâhâ 20/123.

74 Tâhâ 20/121-123.

eden iki babadan söz edilmesi suretiyle yalnız ifadelerin kullanılması, yalnızca insanların babalarından ve annelerinden söz edilmesi suretiyle yalnızlaştırılmasından daha uygun olmuştur. Allah, en iyi bilendir.

Genel olarak Yüce Allah'ın "**Kiminiz kiminize düşman olarak inin**"⁷⁵ buyruğunun çoğul hakkında kullanıldığı gayet açıktır. Dolayısıyla bu çoğul zamirin "ikiniz inin" buyruğundaki iki kişi hakkında yorumlanması uygun değildir. Derler ki: "Sizler oradan indirilmesinden sonra ona vesvese verdiğini söylüyorsunuz. Hâlbuki Yüce Allah'ın '**Oradan in!**' hitabından sonra oraya kadar yükselmesi imkânsız bir şeydir." Buna birkaç türlü cevap verilebilir:

1. İblis oradan çıkarıldı. Ardından orayı mesken edinmesine, ikram ve lütufta bulunup yurt edinmek maksadıyla oraya girmesine engel olundu. Sizler, Âdem ile eşinin ibtila edilip denenmesi maksadıyla cennetin içerisine girmesinin engellendiğini neye dayanarak söyleyebilirsiniz? Bu maksatla girmesi ise bazı kolluk kuvvetlerinin birisinin evine onu belaya ve mihnete maruz bırakmak maksadıyla girişleri gibi geçici bir giriş olur. Oysa bu gibi kolluk kuvvetlerinin böyle bir evde yerleşme gibi bir ehliyetleri yoktur.

2. O, semaya yaklaşıp onlarla konuşuyor fakat onların yurtlarına, yanlarına giremiyordu.

3. Onun kapıda durup onlara seslendiği, yemin ettiği, bununla birlikte cennete giremediği ihtimali de vardır.

4. Rivayet edildiğine göre o, onların yanına girmeyi istemiş ancak koruyucular ona engel olunca kendisi yılanın ağzına girmiş ve böylelikle Âdem ile Havva'nın yanına, oranın bekçileri fark etmeden girmiştir.

Âdem'in yaratıldığı cennetin ebedîlik cenneti olduğunu söyleyenler derler ki: Onun bizzat ebedîlik cenneti olduğunun delillerinden biri de Yüce Allah'ın "**Sen eşinle birlikte cennette yerleş**"⁷⁶ buyruğunda görüldüğü gibi her yerde tanımlık için kullanılan "elif-lam" ile tanımlı olarak

75 A'râf 7/24.

76 Bakara 2/35.

gelmiştir. Oysa muhatapların bildikleri ve aşına oldukları cennet, ancak Rahmân'ın gıyaben kullarına vaat etmiş olduğu ebedîlik cennetidir. Bundan dolayı bu isim, çoğunlukla onun özel ismi olmuştur. Oysa asıl anlamı itibariyle bu lafız, meyveleri ve mahsulleri olan bahçe hakkında kullanılır. Bu da Taybe'ye Medine, Süreyya "Ülker" yıldızına "necm" demek ve benzeri ifadeleri kullanmak gibidir. Bundan dolayı cennet lafzının "elif-lam" ile tanımlı olarak kullanıldığı yerlerde, mü'minlerin kalplerinde bildikleri ve alışageldikleri cennet anlaşılır. Eğer ondan başka herhangi bir cennet (bahçe) kastedilecek olursa, bu durumda "elif-lam" almaksızın belirtisiz olarak gelir. Yüce Allah'ın "**İki üzüm bağı (cenneti)**"⁷⁷ buyruğu buna örnektir. Ya da "**Bağına (cennetine) girdiğin zaman... demeli değil miydin?**"⁷⁸ buyruğunda olduğu gibi izafet yoluyla kayıtlı gelir. Ya da onun yeryüzündeki bir cennet (bahçe) olduğuna delil olacak şekilde ifadelerin bağlamından anlaşılan bir kayıt ile birlikte zikredilir. Yüce Allah'ın "**Gerçek şu ki biz, o cennet (bahçe) sahiplerini sınıdığımız gibi bunları da sınıdık: Hani sabah vaktinde onu mutlaka devşireceklerine yemin etmişlerdi.**"⁷⁹ İşte buradaki bağlam ve kayıtlılık, sözü edilen cennetin yeryüzünde bir bahçe olduğuna delildir.

Bu kanaat sahipleri derler ki: Aynı şekilde Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat, cennetin ve cehennemın yaratılmış olduğunu ittifakla kabul etmiştir. Bu hususta Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'den hadisler de mütevatir olarak gelmiştir. Nitekim Buhârî ve Müslim'in *Sahîh*'lerinde Abdullah b. Ömer'den rivayet edildiğine göre, Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurmuştur: "**Muhakkak sizden birisi öldüğü takdirde, sabah-akşam kalacağı yer ona gösterilir. Eğer cennet ehlinden ise cennet ehlinden birisi olarak, eğer cehennem ehlinden ise cehennem ehlinden birisi olarak ona 'Kıyamet gününde Allah seni tekrar diriltinceye kadar (burada kalacaksın ama daha sonra) kalacağın yer budur' denilir.**"⁸⁰

Buhârî ve Müslim'de Ebû Saîd el-Hudrî'den gelen rivayete göre, Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurmuştur: "**Cennet ile cehennem**

77 Kefh 18/32.

78 Kefh 18/39.

79 Kalem 68/17 vd.

80 Buhârî, Cenâiz 89; Müslim, Cennet 65.

birbirleri ile tartıştılar. Cennet ‘Neden, bana insanların zayıfları ve aşağı tabakalardan olanları giriyor’ dedi. Cehennem de ‘Neden, bana ancak zorbalara ve büyüklük taslayanlar giriyor’ dedi. Yüce Allah cennete ‘Sen benim rahmetimsin. Seninle dilediğin kimselere rahmet ederim’ dedi. Cehenneme de ‘Sen benim azabımsın. Seninle dilediklerimi azaplandırıyorum’ dedi...”⁸¹

Sünen’de Ebû Hureyre’den rivayet edildiğine göre, Allah Rasûlü *salallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurmuştur: **“Allah, cenneti ve cehennemi yarattığı zaman, Cebrail’i cennete gönderdi ve ‘Oraya git ve orada cennete girecekler için hazırladıklarına bir bak’ buyurdu. Cebrail gitti ve Allah’ın oraya gireceklere hazırladıklarına baktı...”⁸²**

Buhârî ve Müslim’in *Sahîh*’lerindeki İsrâ ile ilgili hadiste şöyle buyurulmaktadır: **“Sonra Sidre-i Munteha’ya çıkarıldım. O ağacın yapraklarının, fillerin kulakları gibi olduğunu ve onun meyvesinin Hecer testilerini andırıldığını gördüm. Derken ikisi açıkta, ikisi gizli dört ırmak gördüm. ‘Bu nedir ey Cebrail?’ dedim. O ‘Açıktan akan iki ırmak Nil ile Fırat’tır. Gizli iki ırmak ise cennetteki iki ırmaktır’ dedi.”⁸³** Yine İsrâ hadisinde şöyle denilmektedir: **“Daha sonra cennete götürüldüm. Onun köşe bucağının inci, toprağının misk olduğunu gördüm.”⁸⁴**

Buhârî’nin *Sahîh*’inde Enes’ten rivayet edildiğine göre Peygamber *salallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurmuştur: **“Ben cennette yürümekte iken her iki kıyısında içleri oyulmuş incilerden çadırlar gördüm. ‘Bu ne ey Cebrail?’ dedim. O ‘Bu, Rabbinin sana vermiş olduğu Kevser’dir’ dedi. Sonra melek elini yere vurdu, dibindeki çamurunun esfer (hoş kokulu misk) olduğunu gördüm.”⁸⁵**

81 Buhârî, *Tevhîd* 25; Ahmed b. Hanbel, II, 507.

82 Ebû Davud, *Sünnet* 21; Tirmizî, *Sıfatu’l-Cennet* 21; Nesâî, *Eymân* 3; Ahmed b. Hanbel, II, 322, 354, 373.

83 Buhârî, *Bed’u’l-Halk* 6; Müslim, *Îmân* 264.

84 Buhârî, *Bed’u’l-Halk* 6; Müslim, *Îmân* 263.

85 Buhârî, *Rikâk* 53; Tirmizî, *Tefsîru’l-Kur’ân* 89; Ahmed b. Hanbel, III, 191; İbn Hibbân, *Sahîh*, XIV, 391.

Müslim'in *Sahîh*'inde küsuf namazı ile ilgili hadiste rivayet edildiğine göre, Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, namazda iken ileri geri gitmeye başlamış, daha sonra ashabına yüzünü çevirerek şöyle buyurmuştur: **"Gerçek şu ki, cennet ve cehennem bana gösterildi. Cennet bana o kadar yaklaştı ki, eğer elimi uzatıp ondan bir salkım almak isteseydim, gerçekten alabilirdim. Eğer o salkımı alsaydım, dünya kaldığı sürece şüphesiz ondan yiyebilecektiniz."**⁸⁶

Müslim'in *Sahîh*'inde İbn Mes'ûd'dan Yüce Allah'ın **"Allah yolunda öldürülenleri sakın ölümler sanma. Bilakis onlar, Rableri katında diridirler, rızıklandırılır"**⁸⁷ buyruğu hakkında şehidlerin ruhlarının, Arş'a asılı kandilleri bulunan yeşil kuşların kursaklarında olduğu rivayet edilmiştir. Bu kuşlar, cennette istedikleri gibi uçup gitmekte sonra da gelip o kandillere sığınmaktadırlar. Rabbin şehidlere görünmüş ve "Canınız bir şey arzu ediyor mu?" diye sormuştur. Onlar "Bizler cennette istediğimiz gibi dolaşıp dururken canımız neyi isteyebilir ki!" demişlerdir.⁸⁸

Sahîh bir rivayette belirtildiği üzere, İbn Abbâs şöyle demiştir: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: **"Kardeşleriniz Uhud'da şehid düştükten sonra Allah onların ruhlarını, yeşil kuşların kursaklarına yerleştirdi. Bu kuşlar, cennet ırmaklarına gider, cennet mahsullerinden yer ve Arş'ın gölgesinde asılı bulunan altından kandillere sığınır. Yediklerinin, içtiklerinin, varıp dinlendikleri yerlerinin pek güzel ve hoş olduklarını görünce, kardeşleri cihadda gevşek davranmasınlar, savaş esnasında da geri kalmasınlar diye 'Bizim cennette rızıklanmakta olduğumuzu bizim yerimize kim bildirebilir?' dediler. Bunun üzerine Allah Teâlâ 'Onlara, sizin yerinize ben bildireceğim' buyurdu ve bunun üzerine 'Allah yolunda öldürülenleri sakın ölümler sanma. Bilakis onlar, Rableri katında diridirler, rızıklandırılır' âyetini indirdi."**⁸⁹

Muvatta'da Ka'b b. Mâlik'ten rivayet edildiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurmuştur: **"Mü'minin canı cennetten yiyen**

86 Müslim, Küsûf 9; Ahmed b. Hanbel, III, 374.

87 Âl-i İmrân 3/169.

88 Müslim, İmâre121 .

89 Ebû Davud, Cihâd 25; Ahmed b. Hanbel, I, 265; Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 88.

bir kuştur. Bu hâli, sonunda Allah'ın onu dirilteceği günde canını bedene geri döndüreceği zamana kadar devam eder.”⁹⁰

Buhârî'deki rivayete göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in oğlu İbrahim vefat edince Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* “**Şüphesiz onun cennette bir sütanesi vardır**” buyurmuştur.⁹¹

Buhârî'nin *Sahîh*'inde İmrân b. Husayn'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: “**Cennete baktım, cennet ehlinin çoğunluğunun fakirler olduğunu gördüm. Cehenneme de baktım, cehennem ehlinin çoğunun kadınlar olduğunu gördüm.**”⁹²

Bu hususta rivayetler tamamı zikredilemeyecek kadar çoktur.

Cennet ile cehennem henüz yaratılmadığı şeklindeki görüşe gelince; bu, Mutezile'nin dalalet içerisinde bulunan bid'at ehli ile onların görüşlerini kabul edenlerin söylediği bir sözdür. Bunlar, aynı zamanda “Âdem'in indirildiği cennet, yeryüzünün doğu tarafındaki bir cennet idi” derler. Ama bu hadisler ve benzerleri, onların görüşlerini reddetmektedir.

Derler ki: Cennet hakkında sözünü ettiğiniz diğer hususlar ile Allah'ın Âdem'i yerleştirmiş olduğu cennette boş söz, yalan, yorgunluk, çıplak kalmak ve diğer hususların bulunmadığını delil göstermenize gelince; bütün bunlar, doğru sözlerdir. Bunları, ne biz inkâr ederiz ne de ehl-i İslâm'dan olan herhangi bir kimse inkâr eder. Fakat bütün bu hususlar, kıyamet gününde mü'minler oraya girdikleri zaman söz konusu olacaktır. Nitekim ifadelerin bağlamı da buna delildir. Durumun böyle olması orada Âdem ile İblis arasında Yüce Allah'ın bize anlatmış olduğu sınanma ve ibtilanın söz konusu olmasına da aykırı değildir. Bundan sonra mesele, mü'minlerin oraya girecekleri zaman Yüce Allah'ın haber verdiği hâle dönecektir. Dolayısıyla her iki husus arasında bir aykırılık yoktur.

90 Mâlik, Cenâiz 49; Tirmizî, Fezâilü'l-Cihâd 13; Nesâî, Cenâiz 117; Ahmed b. Hanbel, III, 455.

91 Buhârî, Cenâiz 91; İbn Hibbân, *Sahîh*, XV, 400; Ahmed b. Hanbel, IV, 300; Hâkim, *el-Müstedrek*, IV, 41.

92 Buhârî, Rikâk 16; Müslim, Zikir 94.

Bunlar derler ki: “Sizin, cennet mükâfat ve sevap yurdudur, yükümlülük yurdu değildir; hâlbuki Yüce Allah, orada Âdem’e ağaca yaklaşmama şeklindeki yasağı ile yükümlülük koymuştur.” Bu söze de iki türlü cevap verilir:

1. Cennet, kıyamet gününde mü’minlerin oraya girmeleri hâlinde yükümlülük yurdu olamaz. Çünkü o takdirde yükümlülük, sona ermiş olmaktadır. Dünya yurdunda iken, orada yükümlülüğün gerçekleşmeyeceğine dair iddianın bir delili yoktur.

2. Cennette yükümlülük, insanın dünyada yükümlü tutulduğu namaz, cihad ve buna benzer birtakım amelleri yerine getirmek şeklinde olmamıştır. O, sadece Âdem’e cennetteki bütün ağaçlar arasından bir ağaca yasak konulması şeklinde ortaya çıkmıştı. Bunun ise ebedîlik cennetinde gerçekleşmesi imkânsız değildir. Nitekim herkese, orada bulunan diğer kimselelerin eşlerine yaklaşması yasaktır. Eğer “Cennet, yükümlülük yurdu değildir” derken böyle bir yükümlülüğün hiçbir zaman söz konusu olmayacağını kastediyorsanız, sizin buna dair bir deliliniz yoktur. Eğer “Dünyada söz konusu olan yükümlülüklerin çoğunluğu cennette bulunmaz” demek istiyorsanız; bu, doğrudur ama sizin maksadınıza delil olmaz.

Derler ki: Delillerin ve ümmetin selefinin bu husustaki görüşlerinin gereği bu olduğu gibi, ilmin önderlerinden herhangi bir kimsenin sizin bu görüşünüzü ifade ettiği de bilinmemektedir. Ayrıca buna iltifat edilmez ve bu, dayanak alınmaz. Çünkü öncekiler şöyle demişlerdir: Sizin sözünü ettiğiniz hususa, biri toplu, diğeri tafsilatlı olmak üzere iki şekilde cevap verilir. Toplu cevap şudur: Sizler, kendi görüşünüze kabul edilmeyi gerektiren Kur’ân-ı Kerim’den ve sünnetten olsun, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*’in ashabından ve tâbiînden olsun müsned veya maktu sabit herhangi bir rivayet ortaya koymamaktasınız. Bizler ise sizlere, bu görüşümüzü kabul eden İslâm’ın imamlarından birisini hatırlatacağız. Bu, Süfyan b. Uyeyne olup Yüce Allah’ın “**Çünkü orada, sen aç da kalmazsın, çıplak da**”⁹³ buyruğu hakkında “O yerde durumun böyle olacaktır” demiştir.

İşte Abdullah b. Müslim b. Kuteybe, *el-Maârif* adlı eserinde Âdem'in ve eşinin yaratılışından söz ettikten sonra şunları söylemektedir: “Muhakkak Yüce Allah, onu Adn cennetinin doğu tarafından (hilkatinin toprağının) kendisinden alındığı yeryüzüne çıkardı.”

İşte Übey'den, el-Hasan'ın şöyle dediğini naklettiğini görüyoruz. Âdem'in ölüm vakti yaklaşınca, canı, cennet salkımlarından bir salkım çekti. Oğulları onu getirmek için gittiler. Melekler onlarla karşılaşp “Ey Âdemoğulları! Nereye gidiyorsunuz?” dediler. Onlar “Şüphesiz babamızın canı cennet salkımlarından bir salkım çekti” deyince melekler onlara “Geri dönün. Siz onun istediğini yerine getirebilmek için gerekeni yaptınız” dediler. Sonra Âdem'in yanına gidip ruhunu kabzettiler, onu yıkadılar, kokulandırdılar, kefenlediler. Cebrail, onun cenaze namazını kıldırdı. Oğulları da meleklerin arkasında dizilip namaz kıldılar ve onu defnettiler. Sonra da melekler “İşte ölümlerinizi hakkında izlemeniz istenen (sünnet) yol budur” dediler.

İşte Ebû Sâlih, İbn Abbâs'ın Yüce Allah'ın “**Oradan aşağı inin!**” buyruğu hakkında şöyle dediğini nakletmektedir: Bu buyruk “Filan kişi şöyle şöyle bir yere indi” demek gibidir. Diğer taraftan Vehb b. Münebbih'in şunu zikrettiğini görüyoruz: “Âdem, yeryüzünde yaratıldığında, oraya yerleşti ve Firdevs onun için orada kuruldu. Kendisi ise Adn'da bulunuyordu. Seyhun, Ceyhun ve Fırat ise cennetin ortasındaki bir ırmaktan bölünüp ayrıldı. Orayı sulayan su, bu su idi.”

İşte Münzir b. Saîd el-Ballûtî'nin tefsirinde bu görüşü tercih ettiğini ve daha önce kendisinden naklettiğimiz surette bunu desteklediğini, tefsirden başka bir yerde de bunu Ebû Hanife'nin muhalefet ettiği görüşler arasında naklettiğini görüyoruz. Peki, neden bu meselede onun görüşünü kabul etmiştir?

İşte tefsirin ve başka eserlerin sahibi olan Ebû Müslim el-İsfehânî,⁹⁴ meşhur ve fazilet sahibi kimselerden biridir. O da bu görüşü kabul etmiş,

94 Ebû Müslim: Nahiv bilgini, müfessir ve Mutezile mezhebine mensub biri olup adı Muhammed b. Ali b. Muhammed b. el-Huseyn b. Beyseyezd el-İsfehânî'dir. Yirmi büyük ciltlik *et-Tefsîru'l-Kebîr*'in müellifidir. Hafız Yahya b. Mende şöyle demiştir: “Nahvi bilen ve Mutezile mezhebinde aşırıya giden birisi idi. 459 yılında Cemaziyelahir ayında vefat etti.” Bk. *Siyeru*

bunu desteklemiş ve kitabında bilindiği şekli ile buna dair deliller getirmiştir.

İşte Ebû Muhammed Abdülhak b. Atiyye de tefsirinde Bakara Sûresi'ndeki Âdem kıssası hakkında bu iki görüşü nakletmiştir.

İşte Ebû Muhammed b. Hazm da *el-Milel ve'n-Nihal* adlı eserinde bu iki görüşü zikredip şunları söylemektedir: Kadı Münzir b. Saîd de cennetin ve cehennemin yaratılmış oldukları kanaatine sahip olmakla birlikte şöyle derdi: “Ancak bu cennet, Âdem'in ve eşinin içinde bulunduğu cennet değildir.”

Yine bu husustaki iki görüşü nakledenlerden birisi de Ebû İsa er-Rummânî'dir. O, bunları tefsirinde zikretmiş ve bu cennetin ebedîlik cenneti olduğunu terci edip şöyle demiştir: “Bizim kabul ettiğimiz görüş, Hasan (el-Basrî), Amr b. Vâsıl ve mezhep âlimlerimizin çoğunluğunun kanaatidir. Aynı zamanda bu, Ebû Ali'nin de, üstadımız Ebû Bekir'in de görüşüdür. Tefsir âlimleri de bu kanaattedir.”

Her iki görüşü zikredenlerden birisi de Ebu'l-Kasım er-Râgıb'dır. O, tefsirinde bu görüşleri zikredip şöyle demiştir: Âdem'in yerleştirildiği cennet hususunda ihtilaf edilmiştir. Bazı kelimciler şöyle demişlerdir: “Orası, Allah'ın kendisini sınaması için hazırlanmış bir bahçe idi. Ebedîlik yurdu olan Mev'â cenneti değildi.” Sonra şunları söylemektedir: “Oranın Mev'â cenneti olmadığını söyleyenler, cennette yükümlülüğün söz konusu olmayacağını ve Âdem'in ise yükümlülük ile muhatap olduğunu gerekçe gösterirler. Ama bu gerekçeye cevap olarak şöyle denilmiştir: Cennet, ahirette yükümlülük yurdu değildir. Herhangi bir zamanda cennetin bir yükümlülük yurdu olmasının, bir başka vakitte de olmamasının önünde bir engel yoktur. Nitekim insan, herhangi bir vakitte yükümlü olmakla birlikte bir diğerinde bir şeyle yükümlü olmayabilir.”

Bu meselede görüş ayrılığının bulunduğundan söz edenlerden birisi de Ebû Abdullah b. el-Hatîb er-Râzî'dir. O, tefsirinde bu görüş ayrılığını zikrederek bu iki görüş ile birlikte üçüncü bir görüşe daha değinmiştir. Bu da

bu hususta herhangi bir kanaat belirtmeyip bir tercihte bulunmamaktır. O şöyle der: “Çünkü bütün bu hususlar mümkündür. Ayrıca kesin olarak bir şey söyleyecek noktaya gelinemez.” Nitekim daha sonra onun görüşleri de nakledilecektir.

Bazı müfessirler ise bu görüşten başkasını zikretmemektedir. Bu görüş ise oranın ebedîlik cenneti olmadığı, ancak yeryüzünün Allah’ın dilediği bir yerinde bulunduğu görüşüdür. Bunlar derler ki: “Orada güneş ve ay doğuyordu, İblis de oradaydı, sonra çıkarıldı. Eğer ebedîlik cenneti olsaydı, (Âdem) oradan çıkarılmazdı.”

Yine her iki görüşü zikredenlerden birisi de Ebu’l-Hasan el-Mâverdî’dir. O, tefsirinde şunları söyler: “Âdem ile Havva’nın yerleştirildiği cennet hakkında iki farklı görüş vardır. Bir görüşe göre bu, ebedîlik cennetidir, ikincisine göre ise Allah’ın ikisi için hazırlamış olduğu ve sınanma yurdu kıldığı bir cennettir. Burası, Allah’ın amellerin mükâfatının verilmesini takdir ettiği ebedîlik cenneti değildir. Bu görüşü kabul edenler de bu hususta iki farklı görüşe sahiptir. Birincisine göre, cennet semadadır. Çünkü Yüce Allah, Âdem’i ve eşini oradan aşağıya indirdi. Hasan’ın görüşü budur. İkinci görüşe göre ise bu cennet yeryüzündedir. Çünkü Yüce Allah, onları orada diğer mahsuller arasında kendilerine yasaklanmış olan ağaca yaklaşmalarını yasaklayarak sınamıştır. Bu ise İbn Yahya’nın görüşüdür. Söz konusu bu olay ise İblis’e Âdem’e secde etme emrinin verilmesinden sonra olmuştur. Bunun doğruluğunu en iyi bilen Allah’tır.” Mâverdî’nin sözleri bunlardır.

İbnü’l-Hatîb de tefsirinde şöyle demiştir: “İlim adamları, bu âyette sözü edilen cennet hakkında ‘Yeryüzünde mi idi yoksa semada mı idi?’ diye farklı kanaatlere sahiptirler. Semada olduğunu kabul edecek olursak, bu, mükâfat yurdu olan ve ebedîlik cenneti olan cennet midir yoksa bir başkası mıdır?”

Ebu’l-Kâsım el-Belhî ve Ebu’l-Müslim el-İsfehânî “Bu cennet yeryüzündedir” demişler ve “indirme”yi Yüce Allah’ın “**Mısır’a inin!**”⁹⁵ buyruğunda olduğu gibi bir yerden bir başka yere intikal anlamında yorumlamışlardır.

İkinci görüş ise Cübbâî'nin görüşüdür: Sözü edilen o cennet, yedinci semada idi. Bunun delili ise Yüce Allah'ın **“İnin!”** buyruğudur. Diğer taraftan birinci “indiriş,” yedinci semadan ikinci semaya, ikinci indiriş ise semadan yeryüzüne gerçekleşmiştir.

Üçüncü görüş ise mezhebimize mensup ilim adamlarının çoğunluğunun görüşüdür. Buna göre bu cennet, sevap ve mükâfat yurdudur. Bunun delili de “el-cennet” lafzındaki elif-lâm'ın umum ifade etmeyişiştir. Çünkü Âdem'in bütün cennetlerde yerleşmiş olması imkânsızdır. Bundan dolayı onun, daha önce sözü edilen ve bilinen (ma'hut) cennet hakkında anlaşılması kaçınılmazdır. Müslümanlar arasında ma'hut olan ve bilinen cennet ise sevap ve mükâfat yurdudur. Bu sebeple lafzın ona göre anlaşılması gerekmektedir.

Dördüncü görüş de şudur: Hepsi de mümkündür ve naklî deliller zayıf ve birbirleriyle çelişki hâindedir. Bundan dolayı bu hususta hüküm ve karar vermemek, kesin kanaat bildirmemek gerekmektedir. Bunlar derler ki: “Bizler bunları taklit etmiyoruz ve onlardan nakledilenlere dayanmıyoruz. Sağlıklı delil anlaşmazlık tarafları arasında hüküm vermektir. İşte bizler, bu görüşe dair delilleri yeterince zikretmiştik.”

“Gerçek şu ki biz, o bahçe (cennet) sahiplerini sınıdığımız gibi bunları da sınıdık: Hani sabah vaktinde onu mutlaka devşireceklerine yemin etmişlerdi.”⁹⁶

“Onlar dediler ki: Sen, bizim için yerden bir kaynak fıskırtmadıkça sana asla inanmayacağız. Veya senin bir hurma bahçen ve üzüm bağı olmalı; öyle ki, içlerinden gürül gürül ırmaklar akıtmalısın.”⁹⁷

“Allah'ın rızasını arayarak ve nefislerinden bir sebat ile mallarını infak edenlerin durumu da yüksek bir tepenin üstünde bulunan ve kendisine bol bol yağmur isabet ettiği için meyvelerini iki kat veren güzel bir bahçeye (cennete) benzer.”⁹⁸

96 Kalem 68/17.

97 İsrâ 17/90-91.

98 Bakara 2/265.

“Onlara, o iki adamı misal ver. Onlardan birine iki üzüm bağı (cennet) vermiş, iki bağın (cennetin) etrafını hurma ağaçları ile donatmış, aralarında ekinler bitirmiştik... Bağına (cennetine) girdiğin zaman mâşâallah, Allah’ın yardımı olmadan (bir şeye) güç yetirilemez, demeli değil miydin?”⁹⁹

Şüphesiz “cennet,” bir cins isimdir. Onlar, Âdem’den kendilerine ebedîlik cennetinin kapılarını açmasını istedikleri zaman, o da onlara, Allah’ın vakti ile kendisini yerleştirmiş olduğu cennetten hatası ve günahı sebebiyle hem kendisini hem de soyundan gelenleri çıkartmış olduğu için böyle bir işe kalkışmanın güzel olmayacağını bildirmişti. İşte hadisin delil olduğu husus budur.

Âdem’in çıkartıldığı cennetin, ondan kendilerine kapılarını açmasını istedikleri cennetin aynısı olmasına gelince; hadis üç delalet şeklinden hiç-birisi ile buna delil teşkil etmemektedir. Eğer delil olsaydı şüphesiz hadisin delalet ettiği hususu kabul etmek icab eder ve ona aykırı görüş ortaya koymak imkânsız olurdu. Hem o doğru sözlü ve doğru sözlülüğü tasdik edilmiş Allah Rasûlü’nün sözünün anlaşılması bizim üzerinde durmamız gereken husus değil midir? Bunlar şunu da söylerler: Sizin “aşağıya iniş”i delil gösterip bunun yukarıdan aşağıya inmek olduğunu söylemenize gelince; buna da iki şekilde cevap verilir:

1. Hubut (iniş), aslında bir yerden bir başka yere geçiş anlamında da kullanılmıştır. Nitekim “Filan kişi şu şu şehre indi” denilirken de bu fiil kullanılır. Yüce Allah da **“Öyleyse herhangi bir şehre çekip gidin. İsteddiğiniz şey orada size verilecek”¹⁰⁰** buyurmaktadır. (Aynı kökten gelen “ihbidû” fiili kullanılmıştır.) Bu da Arapların hem nazım hem nesirlerinde çokça görülür. Şair der ki:

“Sen, muz ağaçlarından beslenen bir kavmin diyarına inersin.”¹⁰¹

Ebû Salih, İbn Abbâs’ın “Bu, ‘Filan kişi şöyle şöyle bir yere indi’ (hebeta) demeye benzer” dediğini rivayet etmiştir.

99 Kehf 18/32-39.

100 Bakara 2/61.

101 Bk. *Lisânu'l-Arab*, II, 532.

2. Bizler, hubutun (inişin) sözünü ettiğiniz gerçek anlamı hususunda sizinle tartışmıyoruz; fakat inişin gerçekleştiği cennetin göklerin üzerinde olmasını gerektiren husus nedir? Eğer bu cennet, yerin yüksek bir yerinde ise o takdirde taşın, dağın üst tarafından aşağı tarafına ve benzeri bir yere düşmesi hâlinde kullanılan “taş düştü” demek gibi “Oradan indi” demek doğru olmaz mı?

Yüce Allah’ın **“Yeryüzünde sizin için bir süreye kadar karar yeri ve faydalanacak şey vardır”**¹⁰² buyruğuna gelince; bu da onların indirildikleri yerde kendileri için bir süreye kadar karar kılmanın ve yararlanmanın söz konusu olduğuna delil olmakla birlikte, onların indirildikleri ve yerin üst taraflarındaki yüksekçe ve nitelikleri, ağaçları, nimetleri ve güzel rızıklarıyla yerden farklı olan bir cennette (bahçede) bulunmadıklarına delil değildir. Çünkü Yüce Allah, yeryüzünün çeşitli yerleri arasında oldukça büyük farklılıklar yaratmıştır. Bu da duyularla müşahede edilen bir husustur. Peki, sizlerin, bunun ancak kendisinde bulunan vasıflarla yeryüzünün diğer bölgelerinden ayrıcalıklı bir cennet (bahçe) olmadığına ve sonra da buradan yorgunluk, argınlık, sınanma ve imtihan yeri olan yeryüzüne indirilmediklerine dair herhangi bir deliliniz var mıdır? İşte bu, aynı zamanda sizin Yüce Allah’ın **“Çünkü sen orada aç da kalmazsın çıplak da”**¹⁰³ buyruğu ile sözünü ettiğiniz diğer buyrukları delil göstermenize verilecek cevabın kendisidir. Bununla birlikte buradaki hüküm şarta bağlıdır. Şart ise hâsıl olmamıştır. Çünkü Yüce Allah, bunu **“Yalnız bu ağaca yaklaşmayın”**¹⁰⁴ buyruğundan sonra söylemiştir. Yüce Allah’ın **“Çünkü sen orada aç da kalmazsın çıplak da”** buyruğu ise kendisinden önceki buyrukla irtibatlı bir ifade ve bir vaattir. Yani eğer sen, sana yasakladığım ağaçtan uzak kalır ve ona yaklaşmayacak olursan, sana olan bu vaadimi gerçekleştireceğim. Ancak şarta bağlı hüküm, şart gerçekleşmediği için söz konusu olmamıştır. Çünkü o ağaçtan yiyince kendisine verilen bu sözü hak etmesi de ortadan kalktı. Sizin “Eğer cennet dünyada olsaydı Âdem, İblis’in **‘Ey Âdem! Sana ebedîlik ağacını ve sonu gelmez**

102 Bakara 2/36.

103 Tâhâ 20/118.

104 Bakara 2/35.

bir mülkü göstereyim mi?¹⁰⁵ sözünün yalan olduğunu bilecekti” şeklindeki iddianıza gelince; bu, herhangi bir delili bulunmayan bir iddiadır. Çünkü sizin Yüce Allah’ın Âdem’i yarattığı zaman ona dünyanın sonlu olduğunu, dünya mülkünün yok olup ortadan kalkacağını bildirdiğine dair bir deliliniz bulunmamaktadır. Âdem’e bu hususun o vakit bildirildiğini varsayacak olursak, İblis’in **“Ey Âdem! Sana ebedîlik ağacını ve sonu gelmez bir mülkü göstereyim mi?”** sözüyle onun sonu gelmez ebedîliği kastedtiğine delil değildir. Çünkü huld (ebedîlik), Arap dilinde uzun bir süre kalmak demektir. Arapların “muhallet bir kayıt (zincir) ve muhallet bir hapis (müebbet hapis)” sözlerine benzer. Nitekim Yüce Allah, Semûd kavmine de **“Siz her yüksek yerde eğlenmek için koca bir bina mı inşa edip durursunuz ve ebedî kalacağınız ümidi ile sapa-sağlam kaleler mi yapar durursunuz?”**¹⁰⁶ diye hitab etmiştir. İşte Yüce Allah’ın **“Sonu gelmez bir mülk”** buyruğu da böyledir. Bununla uzun süre sabit kalan mülk kastedilir.

Aynı şekilde, İblis’in yalan söylediği muhakkak olmakla birlikte, Âdem’e ve Havva’ya da yalan yere yemin ettiğinin kesin bilindiği söylenerek gerekçe göstermenin bir anlamı yoktur. Çünkü Yüce Allah, şeytanın onlara yemin ettiğini ve onları aldattığını haber vermektedir. Bu ise onların İblis’in sözüne aldandıklarına, onun kendilerini sonsuza kadar ebedî kalmakla ve sonu gelmeyecek mülk hususunda ümide kapılmalarını sağlayarak kandırıldığına delil değildir.

Özetle söyleyecek olursak, Âdem’in kaldığı cennetin Allah’ın takva sahiplerine vaat etmiş olduğu ebedîlik cenneti olduğuna dair bu hususu delil göstermek açık bir delil değildir.

Bundan sonra şöyle deriz: Eğer o cennet mülkü son bulmayan ebedîlik cenneti olmuş olsaydı, bütün ağaçlarının da ebedî ağaçlar olması gerekirdi. Yasaklanan o ağacın diğer ağaçlar arasında ebedîlik ağacı olma gibi bir özelliğinin bulunmaması icab ederdi. Âdem de cennetin ebedîlik yurdu olduğunu bildiği için İblis ile alay etmeli idi.

105 Tâhâ 20/120.

106 Şuarâ 26/128.

Eğer sizler “Muhtemelen Âdem, o zaman bunu bilmediği için o pis mahlûk, onu yalnızca bu ağacın ebedîlik ağacı olduğunu söyleyerek kandırmış olabilir” diyecek olursanız, biz de şöyle deriz: O hâlde “Eğer o cennet (bahçe) dünyada olmuş olsaydı Âdem’in İblis’in bu husustaki sözünün yalan olduğunu söylemesi gerekirdi” şeklinde aynı surette vereceğimiz cevabımızı da kabul edin. Çünkü İblis’in söylediği sözler, durum ne olursa olsun katıksız bir kandırma ve bir aldatma idi. Böylelikle sizin gösterdiğiniz delil, aleyhinize olacak şekilde bir delile dönüşmektedir. Başarı Allah’tandır.

Derler ki: Sizin “Bakara Sûresi’ndeki Âdem kıssası, Âdem’in içinde bulunduğu cennetin göğün üstünde olduğu hususunda oldukça açıktır” şeklindeki sözünüze gelince; bizler, bunun nasıl açık olduğunu ortaya koymanızı istiyoruz. Sizin ise bunu ispatlamanıza imkân yoktur. Sizin aşağıya inmenin (hubut) iki defa tekrarlandığını ve ikincisinin, birincisinin ifade ettiği anlamdan farklı olmasının kaçınılmaz olduğunu, böylelikle birinci inişin cennetten, ikincisinin ise semadan olduğunu söylemenize gelince; bu hususta tefsir âlimleri arasında görüş ayrılığı vardır. Bir grup sizin sözünü ettiğiniz bu görüşü kabul ettiğini ifade etmiştir. Aralarında Nakkâş’la birlikte başkalarının da bulunduğu bir kesim ise şöyle demiştir: “(Delil gösterdiğiniz âyetteki) ikinci iniş, ancak cennetten semaya, birinci iniş ise yere olmuştur. Bu ise her ne kadar ilk olarak anılmış ise meydana gelmesi bakımından iki inişin sonuncusudur.” Bir başka grup da şöyle demiştir: Yüce Allah, bu buyruğu hükmün ağırlığını ifade etmek ve pekiştirmek amacıyla söz konusu etmiştir. Bu, sizin bir kimseye, ‘Çık çık’ demenize benzer.” Ama bu görüşler zayıftır.

Birinci görüşün zayıf olduğu çeşitli bakımlardan açıkça ortadadır:

1. Bu, ne lâfzî ne de kabul edilmesi gereken bir haberin bulunduğu delilsiz, mücerred bir iddiadan ibarettir. Bu durumdaki anlayışlara göre ise Kur’ân açıklanamaz.

2. Yüce Allah, Âdem’e secde etmeyi kabul etmeyince İblis’i geri kalmasına imkân bulunmayan kevnî ve kaderî bir indiriş ile indirdi. Bundan dolayı Yüce Allah şöyle buyurmuştur:

“Öyleyse hemen in oradan. Artık orada kibirlenmek haddin değildir. Hemen çık git. Çünkü sen aşağılıklardansın.”¹⁰⁷

“O hâlde çık buradan. Çünkü sen artık kovulmuş birisisin. Hiç şüphesiz kıyamet gününe kadar lanet senin üzerindedir.”¹⁰⁸

“Küçültülmüş, kınanmış ve kovulmuş olarak çık oradan. Yemin ederim ki, onlardan kim sana uyarsa cehennemi hep sizden dolduracağım.”¹⁰⁹

“Oradan” buyruğundaki zamir, ister semaya ister cennete ait olsun bu, onun aşağı indirilmiş, kovulmuş, lanetlenmiş ve uzaklaştırılmış olduğu hususunda açık bir ifadedir. Buna göre eğer cennet göklerin üzerinde olsaydı Allah’ın kendisini indirmesinden sonra İblis’in oraya yükselmiş olması gerekirdi. Bu mümkün olsa dahi Yüce Allah’ın hikmeti bakımından son derece uzaktır. Onun verdiği haber, böyle bir şeyi gerektirmemektedir. Dolayısıyla bunun da kabul edilmemesi gerekir.

Onun vesvese için yükselişine dair sözünü ettiğiniz dört hususa gelince; bunlar, Yüce Allah’ın, İblis’in kayıtsız ve şartsız olarak aşağıya inmesi, kovulması, lanetlenmesi ve uzaklaştırılması emri ile birlikte olup bunlara dair ne lâfzî ne de kabul edilmesi gereken haberlerden bir delil vardır. Bununla birlikte bütün bunlar, ancak soyut birtakım ihtimaller ve delili bulunmayan değerlendirmelerdir.

3. Yüce Allah’ın İblis’i aşağı indirme kıssasının bağlamının, çeşitli açılardan yere indirilmesi anlamında olduğu gayet açıktır: Evvela Yüce Allah, onun aşağıya indirilme hikmetine dikkat çekmektedir. Çünkü o, en ileri derecede alçaltılmasına, kovulmasına, maksadının tam zıddı ile bir muamele görmesine sebep olacak şekilde büyüklük taslamıştır. Onun maksadının zıddı ise semaların üstünden yeryüzüne indirilmesidir. Büyüklük taslamış olmasına rağmen durumunun da şerefli meleklerin durumuna aykırı olması ile birlikte, semanın üstünde kalması hikmetin gereği olamaz. İkinci olarak Yüce Allah, **“Defol oradan! Çünkü sen artık kovulansın.**

107 A’râf 7/13.

108 Hicr 15/34-35.

109 A’râf 7/18.

Kıyamet gününe kadar da lanetim şüphesiz senin üzerindedir¹¹⁰ buyurmuştur. Onun kovulmuş ve lanetlenmiş olması ise semada yakınlaştırılmış ve tertemiz edilmişlerden olmasına aykırıdır.

Üçüncü olarak Yüce Allah, ***“Küçültülmüş, kınanmış ve kovulmuş olarak çık oradan”***¹¹¹ buyurmaktadır. Göklerin melekûtuna ise ebediyen küçültülmüş, yerilmiş ve kovulmuş bir varlık yükselemez.

İkinci görüşe gelince; bu, bağlamın hiçbir şekilde delil teşkil etmediği, vakiada sonra olanın takdim edilmesi, önce olanın da tehir edilmesinin delil olamayacağı bir fazlalık ile birlikte birinci görüşün aynısıdır. Böylelikle bu görüş de bundan önceki açıklamalar ile reddedilir.

Üçüncü görüşe gelince; bu da bu husustaki ifadelerin tekid olduğu görüşüdür. Eğer bundan maksat soyut lâfzî te'kid ise bu, Kur'ân-ı Kerîm'de görülmez. Eğer onunla bu ibarelerin ihtiva ettiği anlam ile birlikte hükmün ağırlaştırılıp pekiştirilmesini gerektirdiği kastediliyorsa bu, doğru bir açıklamadır. Ama doğru olan, indirmenin ikinci bir defa tekrar edildiğini söylemektir. Çünkü Yüce Allah, bu ikinci indirme için birinci indirmeye bağlı olarak sözünü ettiği hükümden farklı bir hükümden söz etmiştir. Çünkü birincisinde onların birbirlerine düşmanlıklarını bağlayarak ***“Birbirinize düşman olarak inin”***¹¹² buyurmaktadır. Bu ise bir hâl cümlesidir ve çoğunluğun kanaatine göre zamir, dolayısıyla isim cümlesidir. Yani sizler, birbirinize düşman kimseler olarak inin. Ama Yüce Allah, ikinci indirişten, bundan başka iki hükme de bağlı olarak söz etmiştir. Bunlardan birisi onların hepsinin birlikte indirilmesidir. İkincisi ise Yüce Allah'ın ***“Şayet benden size bir hidayet gelir de kim benim hidayetime uyarsa, onlar için korku yoktur ve onlar asla üzülmezler de”***¹¹³ buyruğunda dile getirilmektedir. Böylelikle şöyle denilmiş gibidir: Siz, sizden bu söz ve ahit alınmış olduğu hâlde bu şartla inin. Şart ise şudur: Size benden bir hidayet geldiği takdirde aranızdan ona uyan kimseler için ne korku olur ne de ona bir üzüntü erişir. Bu durumda birinci indiriş cezalandırmanın ve işledikleri suça karşılığın haber verilmesi mahiyetinde iken,

110 Sâd 38/77-78.

111 A'râf 7/18.

112 Bakara 2/36.

113 Bakara 2/38.

ikinci indirişte, hidayete tabi olan kimseler hakkında akıbetin güzel olacağına dair bir teselli ve bir müjde anlamı vardır. Böyle bir kimsenin korku ve üzüntünün zıddı olan güven ve sevince ulaşacağı bildirilmektedir. Bu durumda birinci defa onları indirirken onları kırmış ama ikinci indirişte Yüce Allah'ın, kullarına ve kendisine itaat edenlere lütfu ve muamelesinde alışlagelmiş âdeti üzere, hidayetine uyanların bu kırıklarını onarmıştır. Nitekim Âdem'i, cennetten çıkarmak ile kırdığı hâlde Allah'tan alıp bellediği ve bundan dolayı da tevbesini kabul edip hidayete ilettiği kelimelerle bu kırığını onarmıştır. Kullarını kırdıktan sonra bu kırılışlarını düzeltmesi suretiyle Allah'ın kullarına ve itaatkârlara olan lütfunu ve iyiliğini ve bu husustaki hikmetini iyice düşünen kimsenin önüne, Allah'ın mağfiret ve muhabbet kapılarından büyük bir kapı açılır. Annenin çocuğuna merhametinden daha çok, Allah'ın kullarına merhamet ettiğini bilir. Mesela; kulu, günahı sebebiyle kırıp ondan dolayı zelil ettikten sonra tevbesini kabul edip günahlarını bağışlamak ile onun kırığını onarması, türlü musibet ve mihnetler ile onu kırdıktan sonra afiyet ve nimet ile o kırığını onarması buna örnektir. Böylelikle bu kırmanın, bizatihi ona merhameti, iyiliği ve lütfu olduğunu da görür. Esasen O'nun, kendisinden daha çok kulunun maslahatını bildiğini de anlar. Ama kul, basiretinin, Rabbinin isim ve sıfatlarına dair bilgisinin zayıflığından dolayı neredeyse bunu hiç fark etmez. Sevdiğinin rızasına, yakınlığına hemen hemen hiç nail olamaz, ona yakın olduğu için onun nezdinde yakın görüldüğü için pek sevinemez. Hep zillet ve miskinlik köprüsü üzerinde kalır. Hâlbuki muhabbetin esası, bunun üzerinde yükselmiştir. Bundan dolayı sevilene, ancak bu yolla ulaşılabilir. Şu beyitlerde ifade edildiği gibi:

“Sevdiğinin önünde alabildiğine alçal ki,
ona yakın olma lütfuna mazhar olasın

Çünkü kendisini alçaltmak sebebiyle kulun
sahip olduğu izzet pek çoktur

Sevdiğin eğer aziz ise ve sen onun
önünde zelil olup alçalmazsan

Artık ona kavuşmaya elveda de.”

Bir başkası da şöyle demiştir:

“Sevdiğin kimseye boyun eğ ve alçal
önünde. Çünkü aşkın şeriatında

Büyüklenmenin kabul edilebilir bir tarafı yoktur.”

Bir diğeri de şöyle demiştir:

“Kendisini aziz (büyük) gören hiç kimse
maşukuna kavuşmakla sevinmiş değildir

Aziz olmak ise ancak o nefsi alçaltmak
ve onu kırmakla olur.”

Derler ki: İblis'in Âdem'e secde etmeyi kabul etmeyip ondan yüz çevirmesinin akabinde, izzet yurdundan aşağıya indirildiği öğrenildiğine göre, onun Âdem'e ve eşine vesvese vermesinin de indirildiği yerden başka bir yerde gerçekleştiği de sabit olur. Allah en iyi bilendir.

Yine derler ki: Sizin “Cennet, elif-lâm ile marifeli (tanımlı) olarak gelmiştir. Bu durumda da Âdemoğullarının başkasını bu derece bilmedikleri ‘cennet’ hakkında kullanılır” şeklindeki sözünüze gelince; cennetin böyle kullanıldığında şüphe yoktur. Ama buradaki ahit (bildik cennet olması), Yüce Allah'ın Âdem'e orada yerleşmesi için söylediği **“Eşinle birlikte cennete yerleşin”**¹¹⁴ buyruğunda geçmektedir. Dolayısıyla bu cennet, Âdem tarafından bilinmiş oldu. Sonra Yüce Allah, bize o cennete dair tarif lamı ile tanımlı olarak haber verdi. Bundan dolayı onun tanınması zihinde bilinen cennet hakkında kullanıldığı anlamına geldi. Bu da Âdem'in yerleştiği sonra da çıkarıldığı cennettir. Peki, burada onun bulunduğu yere ve mekânına olumlu ya da olumsuz delil nerededir? Ebedîlik cennetinin de “elif-lâm” ile tanımlı olarak gelmesi ise onun rasûllerin ümmetlerine haber verdiği, Rahmân olan Allah'ın kullarına gıyaben vaat ettiği cennet

oluşundan dolayıdır. Bu sebeple sözü edildiği yerde, zihin başkasını değil onu anlar. Çünkü artık o cennet, kalplerde bilinen, orada iyice yer eden bir hâle gelmiştir. Bu bakımdan ondan başkası akla gelmez ve onunla ilgili yapılan hitaplar başkası hakkında anlaşılmaz. Bununla birlikte cennet, Kur'ân-ı Kerîm'de elif-lâm ile tanımlı olarak gelmiş ve bununla da yeryüzünün herhangi bir yerindeki bir bahçe de kastedilmiş olmaktadır. Yüce Allah'ın ***“Gerçek şu ki biz, o bahçe (el-cennet) sahiplerini sınadığımız gibi bunları da sınadık. Hani sabah vaktinde onu mutlaka devşireceklerine yemin etmişlerdi”***¹¹⁵ buyruğunda olduğu gibi. Bu buyruktan, hiçbir durumda ebedîlik cenneti de Âdem'in cenneti de anlaşılmaz.

Derler ki: Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat'in cennet ve cehennemini yaratılmış olduğu ve bu hususta bazı bid'at ve dalalet ehli dışında kimsenin tartışmadığı şeklindeki sözünüze ve şu anda cennetin varlığına dair delil getirmenize gelince; bu doğrudur ve biz bu hususta sizinle tartışmıyoruz. Ayrıca onun varlığına dair bizim elimizde sizin sözünü ettiklerinizden kat kat fazla delil vardır. Fakat ebedîlik cennetinin yaratılmış olması ile o cennetin Âdem'in cennetinin aynı olması arasında nasıl bir bağlılık ve ayrılmazlık vardır? Sanki sizler, “Âdem'in cenneti yeryüzünde bir cennet (bahçe)dir” diyen herkesin kaçınılmaz olarak “Cennet ile cehennem henüz yaratılmamıştır” dediklerini ileri sürüyor gibisiniz. Ama bu, sizin bir yanılığınızdır. Bu yanılığın kaynağı ise “Cennet henüz yaratılmamıştır” diyen herkesin “Âdem'in cenneti yeryüzündedir” dediği kanaatine yanlış olarak sahip olmanızdır. Aynı şekilde hiç şüphesiz “Âdem'in cenneti yerdedir” diyen herkesin de “Cennet henüz yaratılmamıştır” şeklindeki aksi iddianın durumu da böyledir. Bu iddianın birinci şikkında hiçbir şüphe yoktur. Fakat ikincisi bir yanılmadır. Bu ikisi arasında ne bizim mezhebimizde ve kanaatlerimizde ne de delilde bir ayrılmazlık, bir beraberlik bulunmaktadır. Sizler, delilinizi hem bizim hem sizin, görüşlerini birlikte kabul etmeyip reddettiğimiz ve çürüttüğümüz bir gruba karşı ortaya koydunuz. Ama böyle bir delillendirme, bu üçüncü görüşün bâtil olmasını gerektirmez. Bu da açık bir husustur.

115 Kalem 68/17.

(Yine bu kanaat sahipleri) şöyle demişlerdir: “Allah’ın düşmanı İblis’ten dolayı ortaya çıkan ve Yüce Allah’ın cennette söz konusu olmayaacağını belirttiği bütün boş sözler, azap ve diğer afetlerin ancak kıyamet gününden sonra mü’minlerin cennete girmesinin akabinde olacaktır. Nitekim ifadelerin bağlamı da buna delildir” şeklindeki sözünüze de iki türlü cevap verilebilir:

1. Bu husustaki haberlerin zahiri, bunların mutlak olarak söz konusu olmamasını gerektirmektedir. Çünkü Yüce Allah, **“Orada ne saçmalamaları ne de günah kazanmaları söz konusudur”**¹¹⁶ buyruğu ile **“Orada boş söz işitmezler”**¹¹⁷ buyruğu bunu gerektirmektedir. Bu buyruklarda apaçık tahsis edici (özelleştirici) bir buyruk olmadan özelleştirilmeleri (tahsis edilmeleri) caiz olmayan genel bir nefiy vardır. Yüce Allah ise cennetin ebedîlik yurdu olduğu hükmünü kat’î bir hüküm olarak vermiştir. Oraya, ancak orada ebedî kalacak kimse girer. Sizin, bu adlandırmayı “Kıyamet-ten sonra olacak” diye tahsis etmeniz ise buyrukların zahirine muhaliftir.

2. Sözünü ettiğiniz deliller, ancak oranın bizzat ebedîlik cenneti olduğuna dair karşı durabilecek zıt bir delilin bulunmadığı kesin bir delilin ortaya konulması hâlinde kabul edilebilir. İşte o vakit, sözünü ettiğiniz netice muayyen olarak kabul edilir, başkası söz konusu olamaz. Ama buna dair sağlıklı bir delil ortaya konulamayıp ümmet de bu hususta icma etmemiş ise gerektirici bir husus olmadan apaçık nasların delalet ettiklerine muhalefet etmek uygun olamaz. Allah en iyi bilendir.

Derler ki: O cennetin takva sahiplerine vaat edilen ebedîlik cenneti olmadığını delillerinden biri de Yüce Allah’ın Âdem’i yarattığı zamanda ona ömrünün son bulacağı bir ecelinin olduğunu ve kendisini ebediyen kalmak için yaratmamış olduğunu bildirmiş olmasıdır. Buna da Tirmizî’nin *Sünen*’inde rivayet ettiği hadis delildir: Ebû Hureyre *radiyallahu anh*’dan rivayet edildiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurmuştur: **“Allah, Âdem’i yaratıp ona ruhu üfleyince Âdem aksırdı ve ‘Ya Rab! Elhamdülillah’ dedi. Bunun üzerine Rabbi ona ‘Yerhamükallah ey Âdem’ buyurdu. Sonra da meleklerden oturmakta olan bir topluluğu**

116 Tûr 52/23.

117 Gaşiye 88/11.

göstererek ‘Haydi, şu meleklerin yanına git ve ‘es-Selamu aleykum’ de’ buyurdu. Melekler de ‘Ve aleykesselâm’ dediler. Sonra Âdem, Rabbine döndü. Rabbi ‘İşte bu, senin de senin çocuklarının da kendi aralarındaki selamlaşmasıdır’ buyurdu. Allah, her iki eli kapalı olduğu hâlde ona ‘İkisinden dilediğini seç’ buyurdu. O ‘Ben Rabbimin sağını seçiyorum, esasen Rabbimin her iki eli de sağdır ve mübarektir’ dedi. Sonra Yüce Allah, elini açtı. Onda Âdem ve onun zürriyeti vardı. Âdem ‘Rabbim bunlar ne?’ dedi. O ‘Bunlar, senin zürriyetin (soyundan geleceklerin) dir’ buyurdu. Bir de ne görsün! Her bir insanın ömrü gözlerinin arasında yazılı. Aralarında en parlak ya da en parlaklarından bir adam gördü. ‘Rabbim bu kim?’ dedi. Yüce Allah ‘Bu, senin oğlun Davud’dur. Ben de onun için kırk yıllık bir ömür yazdım’ buyurdu. Âdem ‘Rabbim! Onun ömrünü artır’ dedi. Yüce Allah ‘Onun için yazdığım ömür budur’ buyurdu. Âdem ‘Rabbim ben, kendi ömrümden ona altmış yıl veriyorum’ dedi. Yüce Allah ‘Madem veriyorsun, olsun’ buyurdu. Sonra Allah’ın dilediği kadar bir süre cennette bırakıldı. Sonra oradan indirildi. Âdem ise kendisinin ömrünü sayıyordu. Ölüm meleği ona gelince Âdem ona ‘Erken geldin. Benim için bin yıl yazılmamış mıydı?’ dedi. Melek ‘Evet ama sen, oğlun Davud’a altmış yıl vermiştin’ dedi. Âdem, inkâr etti. Bu sebeple onun soyundan gelenler de inkâr ettiler. Âdem unuttu, bundan dolayı soyundan gelenler de unuttular.”

(Allah Rasûlü) buyurdu ki: “İşte o günden itibaren sözlerin yazılması ve şahidlerin tutulması emri verildi.”¹¹⁸

Derler ki: İşte bu hadis, Âdem’in oraya girenin asla ölmediği ebedîlik yurdunda yaratılmadığı fakat Yüce Allah’ın hem kendisi hem ahali için bilinen bir vade tayin etmiş olduğu ölümlü bir yurttan yaratıldığı ve oraya yerleştirildiği hususunda gayet açıktır. Eğer “Âdem, kendisinin sonu gelecek bir ömrünün olduğunu ve ebedî kalacaklardan olmadığını bildiğine göre neden ‘Sana ebedîlik ağacını ve sonu gelmez bir mülkü göstereyim mi?’¹¹⁹ şeklindeki sözünün bâtil olduğunu bildiği hâlde İblis’i

118 Tirmizî, Tefsîru’l-Kur’ân 94; Nesâî, es-Sünenü’l-Kübrâ, VI, 63; İbn Hibbân, Sahîh, XIV, 40; Hâkim, el-Müstedrek, I, 132.

119 Tâhâ 20/120.

yalanlamadı, aksine bunun mümkün olabileceğini kabul ederek ebedî kalmak ümidi ile ağacın meyvesinden yedi?” denilecek olursa buna da daha önce geçen açıklamalar iki bakımdan cevap teşkil etmektedir: Ya “ebedîlik”ten maksat sonsuza kadar değil de uzun bir süre kalmaktır ya da düşmanı olan İblis, ona ve eşine yeminler ederek her ikisini aldatıp her ikisinin de cennette devamlı kalacakları ümidini verince, kendisine takdir edilmiş olan ömrünü de unutmuş oldu.

Derler ki: Bu hususta itibar edilmesi gereken Yüce Allah’ın meleklerle **“Muhakkak ben, yeryüzünde bir halife yaratacağım”**¹²⁰ buyruğudur. Bu halife ise insanların ittifakı ile Âdem’dir. Melekler buna hayret edip **“Biz, seni hamdinle tesbih ve tasdik edip dururken orada bozgunculuk yapacak, kanlar dökecek bir kimse mi yaratacaksın?”**¹²¹ demişlerdi. Yüce Allah ise yeryüzünde yaratacağı bu halifenin durumunun kendilerinin zannettikleri gibi fesat çıkartacak birisi olmayacağını onlara öğretti ve hatta **“Ben, ona benim ilmimden sizin bilmediklerinizi öğreteceğim”** buyurarak onun lütfunu ve şerefini kendisine bütün isimleri öğretmek suretiyle ortaya çıkardı. Sonra da bu isimleri meleklerle arz ettiği hâlde onlar bu isimleri bilemediler. Ayrıca **“Dediler ki: Rabbimiz, seni tenzih ederiz. Senin bize öğrettiğinden başka bir şey bilmeyiz. Gerçekten her şeyi hakkıyla bilen, hükmü sağlam ve hikmeti sonsuz olan sensin.”**¹²²

İşte bu buyruk, Rabbimizin meleklerine daha önceden yaratacağını haber verdiği ve üstünlüğünü, şerefini açıkça gösterip ona meleklerin bilmediklerini öğrettiği bu halifenin, semanın üstünde değil de yeryüzünde halife kılınmış olduğuna delildir.

Eğer **“Muhakkak ben, yeryüzünde bir halife yaratacağım’** buyruğu, ‘Ben yeryüzünde onu yaratacağım ve sonunda o, oraya varacaktır’ anlamındadır. Bu ise onun önce semanın üstünde ebedîlik cennetinde olmasına, daha sonra ise Allah’ın kendisi için takdir etmiş olduğu halifelik sebebi ile yere indirilecek olmasına aykırı değildir. Buradaki ism-i fail (etken ortaç) gelecek (yaratacağım) anlamındadır. Bundan dolayı da mef’ulü

120 Bakara 2/30.

121 Bakara 2/30.

122 Bakara 2/32.

nasb ile gelmiştir” denilecek olursa buna da şöyle cevap verilir: Yüce Allah, meleklerine Âdem’i ebedîlik cennetinde yerleşmek için değil de yeryüzünde halifelik etmek üzere yarattığını bildirdi. Onun verdiği haber doğrudur, sözü hakır. Melekler onun Âdem olduğunu bilmişti. Eğer onu semanın üstündeki ebedîlik yurduna yerleştirmiş olsaydı, melekler açısından verilen haber açıkça anlaşılabilir ve ayrıca kendilerine onun faziletini, şerefini ve ilmini açıklamasına da ihtiyaç duymazlardı. Onlara verilen bu cevap kendilerinin **“Orada fesat çıkartacak ve kan dökcek birisini mi yaratacaksın?”**¹²³ sözlerine cevap mahiyetindedir. Çünkü onlar, bu soruyu yeryüzünde yaratılacak halife hakkında sormuşlardı. Semanın üstünde ebedîlik yurdunda kalacak bir kimse hakkında ise melekler kan dökmesini, yeryüzünde fesat çıkartmasını yanlış bir sonuç olarak çıkartmazlardı. Diğer taraftan o, semanın üstünde bulunuyorken onun faziletinin, şeref ve ilminin açığa çıkartılması sözlerinin bir karşılığı ve sorularının bir cevabı olmazdı. Aksine onlara cevap vermek ve yanlış kanaatlerinin zıttını anlatmak bu gibi üstünlükleri ve onun bilgilerini ortaya koymak ile söz konusu olabilirdi. Çünkü o, kendisi için yaratılmış olduğu halifelik yapacağı yerde bulunuyordu. Melekler ise orada ancak halifeliğin zıttı olan fesat ve kan dökme gibi eylemlerin ortaya çıkacağını zannetmişlerdi. Bu husus, üzerinde dikkatle düşünen kimseler için gayet açıktır.

İbaredeki ism-i fail (etken ortağ) olarak kullanılan yaratacağım (etken ortağ olarak yaratıcıyım, anlamında) lafzı her ne kadar istikbal (gelecekte bunu yapacağım) anlamında ise de bu ifade Yüce Rabbin gelecekte yapacağına dair verdiği bir haberdur. Bununla yeryüzünde onu halife yapacağını bildirmektedir. Verdiği vaadi doğru çıkmıştır, verdiği haber gerçekleşmiştir. Bu ise en baştan beri onu yeryüzünde halife olarak yaratmasından açıkça anlaşılabilir bir durumdur. Önce onu semada yaratıp sonra da ikinci olarak yeryüzünde halife yaratması ise her ne kadar bu sözü geçen halife yapmaya aykırı değilse de lafızdan hiçbir şekilde çıkmayan bir anlamdır. Aksine ifadelerin zahiri, bunun aksini gerektirmektedir. Dolayısıyla kabul etmeyi gerektiren bir delil bulunmadıkça, bu görüş benimsenemez. Zaten biz, bunun hakkında konuşup durmaktayız.

123 Bakara 2/30.

Derler ki: Aynı şekilde hiçbir Müslümanın hakkında muhalefet etmediği bilinen hususlardan biri de Yüce Allah'ın Âdem'i topraktan yaratmış olduğudur. Bu toprak ise hiç şüphesiz bu arzın toprağıdır. Nitekim Tirmizî *Sünen*'inde, Ebû Musa el-Eş'arî'nin şöyle dediğini rivayet etmiştir: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: **“Muhakkak şanı yüce ve mübarek Allah, Âdem'i yeryüzünün tamamından aldığı bir avuç (toprak)tan yaratmıştır. Bundan dolayı Âdemoğulları da yerin durumuna uygun olarak gelmişlerdir. Onlardan kimi kırmızı, kimi beyaz, kimi siyah tenli, kimisi de bunlar arasında bir ten rengi ile yaratılmıştır. Kimi yumuşak, kimi haşin, kimi kötü, kimisi de iyidir.”**¹²⁴ Tirmizî: “Bu, hasen-sahih bir hadistir” demiştir. Bu hadisi, Ahmed b. Hanbel de *Müsned*'inde farklı tariklerle rivayet etmiştir.

Yüce Allah, Âdem'i topraktan yarattığını ve onu süzölmüş bir çamurdan yarattığını, yine onu kokuşmuş bir çamurdan, ses veren bir balçıktan yarattığını haber vermektedir. Ses veren balçık (salsal) hakkında, onun pişirilmeden önce ses çıkartan kurumuş çamur olduğu, pişirilmesi hâlinde de artık onun seramik halini alacağına söylendiği gibi onun kokusu değişmiş anlamında olduğu da söylenmiştir. Hame (balçık), siyah ve değişikliğe uğramış çamur demektir. Mesnun ise suyu dökme hâlinde kullanılan fiilden türemiş “dökülen, dökölmüş” anlamındadır. Ayrıca bir taşı yere sürtüp sivirtmek hâlinde kullanılan fiilden gelmek üzere keskinleşmiş ve kokuşmuş anlamında olduğu da söylenmiştir. Eğer her ikisi arasında bir şey akacak olursa ona, benim denilir ve bu da ancak kötü kokan su olur. Sözü geçen bütün bu hâller, ilk başlangıcını teşkil eden toprağın çeşitli aşamalarıdır. Aynı şekilde soyundan gelenlerin nutfeden sonra sülük gibi bir kandan sonra bir çiğnem etten yaratıldığını da haber vermektedir. Bunlar ise zürriyetin başlangıcını teşkil eden nutfenin geçirdiği hâlleri ifade etmektedir. Buna karşılık Yüce Allah, Âdem'i yerden ne yaratmadan önce ne de sonra onu semaların üstüne çıkardığını haber vermiştir. Ancak meleklerle ona secde etmeleri emrini verdiğini, onu cennete koyduğunu ve onu yaratıktan sonra İblis ile başından geçenleri haber vermiştir. Böylelikle Yüce

124 Ebû Davud, *Sünnet* 16; Tirmizî, *Tefsîru'l-Kur'ân* 3; Ahmed b. Hanbel, IV, 400, 406.

Allah, birbirleri ile bağlantılı olarak aynı bağlamda bu üç hususu da haber vermiş olmaktadır.

Derler ki: Âdem'in yaratılmasından sonra maddî yapısının semaların üstüne yükseltildiğini gösteren delil nerede? Bu, sizin kesinlikle delil getiremeyeceğiniz bir husustur. Ayrıca bu, Yüce Allah'ın vermiş olduğu haberlerden çıkartılması gereken bir sonuç da değildir.

Derler ki: Bilindiğine göre semaların üstü değişikliğe uğradığı için kokuşmuş, kokusu değişmiş, yeryüzü çamuruna uygun bir yer değildir. Böyle bir çamurun yeri ancak değişkenlerin ve bozulanların yeri olan yer olabilir. Feleklerin üstünde olanlar ise değişikliğe uğramadığı gibi kokuşmaz, bozulmaz ve başka bir hâle de geçmez.

Derler ki: Bu, akıl sahibi kimselerin hakkında şüphe etmediği bir husustur.

Yine derler ki: Yüce Allah da şöyle buyurmaktadır: **“O bahtiyar olanlara gelince; onlar da cennettedirler. Gökler ve yer ayakta durduğu müddetçe orada ebediyen kalıcıdırlar. Rabbinin dilediği kadarı müstesnadır. Bu, arkası kesilmeyen bir bağıştır.”**¹²⁵ Böylelikle Yüce Allah, ebedîlik cennetindeki bu bağışın kesintisiz olduğunu haber vermektedir. Âdem'e verilmiş olanların sonu ise gelmiştir. O hâlde onun içinde bulunduğu yer, ebedîlik cenneti değildir.

Derler ki: Yine Yüce Allah'ın -daha önce de geçtiği üzere- yeryüzünde yarattığında tartışma yoktur. Âdem kıssasında ise onu semaya taşıdığından söz etmemektedir. Eğer Yüce Allah, onu semaya taşımış olsaydı elbette bundan öncelikle söz etmek gerekirdi. Çünkü bu da onun üzerindeki nimetlerin en muazzamlarından, üstün ve şerefli kılınmış sebeplerinin en büyüklerindedir ve Allah'ın kudretinin, rubûbiyetinin ve hikmetinin delillerini açıklama hususunda da masiyetin sonunu açıklama maksadı açısından da daha belîğdir. Söz konusu bu sonuç ise İblis hakkında zikredildiği şekilde kendisine nakledildiği söylenen semadan aşağıya indirilmedir. Buna göre Kur'ân-ı Kerîm'de olsun, sünnette olsun, Allah'ın onu yeryüzünde

125 Hûd 11/108.

yaratmasından sonra semaya nakledip yükselttiğine dair tek bir harf bulunmadığına göre, onun yerleştirildiği cennetin semaların üstündeki ebedîlik cenneti olmadığı da anlaşılmış olmaktadır.

Derler ki: Yine Yüce Allah, Kitab-ı Kerîm’inde kullarını anlamsız yere ve boşu boşuna yaratmadığını haber vermekte, böyle bir iddiada bulunanların iddialarını reddetmektedir. Bu ise böyle yapmasının, hikmetine aykırı olduğuna delildir. Şayet Âdem’in cenneti ebedîlik cenneti olsaydı o takdirde onlar, kendilerine emir verilmeyen, yasak konulmayan bir yurttan yaratılmış olacaktı. Bu ise Yüce Allah’ın **“Yoksa insan başıboş bırakılacağını mı sanır?”**¹²⁶ buyruğu gereğince bâtıldır. Şâfiî ve başkaları da buradaki “süda: başıboş” ifadesini, kendisine emir ve yasak verilmeksizin âtil bir şekilde diye açıklamışlardır. Bir başka yerde de **“Yoksa siz, bizim sizi boşu boşuna yarattığımızı mı sandınız?”**¹²⁷ buyurmaktadır. O hâlde Yüce Allah, onları ne boşuna yaratmıştır ne de onları başıboş bırakıp kendi hâllerine terk etmiştir. Ebedîlik cennetinde ise teklif (yükümlülük) yoktur.

Derler ki: Allah onu (cenneti) **“Amel edenlerin mükâfatı ne güzeldir”**¹²⁸ buyruğu gereğince amel edenlere bir mükâfat olmak üzere; **“Takva sahiplerinin yurdu ne güzeldir”**¹²⁹ buyruğu gereğince takva sahipleri için bir mükâfat olmak üzere ve **“Allah tarafından bir sevap olmak üzere”**¹³⁰ buyruğu gereğince sevap ve mükâfat yurdu olmak üzere yaratmıştır. Dolayısıyla cennete ancak orayı kendileri için yaratmış olduğu kimseler yerleşebilir. Bunlar da güzel amelde bulunanlar, takva sahibi olanlar ve onların soylarından gelip onlara uyanlar ile onların dışında huriler ile vildandır.

Özetle Yüce Allah’ın hikmeti cennete ancak sınanmaktan, imtihan edilmekten, sabırdan, cihaddan ve türlü itaatlerde bulunmaktan sonra nail olabilmeyi gerektirmiştir. Yüce Allah’ın hikmeti bunu gerektirdiğine göre hiç şüphesiz O da ancak o hikmete uygun olanı yapar.

126 Kıyamet 75/36.

127 Mü’min 40/115.

128 Ankebût 29/58.

129 Nahl 16/3.

130 Âl-i İmrân 3/195.

Derler ki: İşte Yüce Allah'ın Âdem'i topraktan yarattığına, yeryüzünde onu halife yaptığına, İblis'in ona İblis'in semadan indirilmesinden sonra kendisini yerleştirmiş olduğu mekânında vesvese verdiğiğine, Yüce Allah'ın meleklerine yeryüzünde bir halife yaratacağını haber verdiğiğine, cennetin boş bir söz ve günahı gerektiren bir hususun olmadığı bir yurt olduğuna, oraya girenin ebediyen oradan çıkmayacağına, oraya girenin hiçbir keder görmemek üzere nimetlere mazhar olacağına, korkmayacağına, üzülmeceğine, Yüce Allah'ın cenneti kâfirlere haram kıldığına, Allah'ın düşmanı İblis'in ise kâfirlerin en kâfiri olduğuna dair verdiği bütün haberleri bir araya getirecek olursak, Âdem'in ne geçip gidecek şekilde ne de karar kılacak şekilde oraya girmiş olması imkânsız bir şeydir. Üstelik orası sınanma ve imtihan edilme yurdu değil, nimetler yurdudur. Diğer taraftan sözünü ettiğimiz ebedîlik cennetinin niteliklerinin Âdem'in yerleştirildiği cennetten farklı olduğu hususunu da hatırlamalıyız. İşte bütün bunlar birbirine eklenecek olup bunlara insaf gözüyle ve ortaya atılmış görüşleri desteklemek gayretinden soyutlanarak bakılacak olursa, hangisinin doğru olduğu da açıkça anlaşılabilir olur. Allah en iyi bilendir.

Başkaları dedi ki: Hayır! Ümmetin selefine, imamlarına, Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat'e göre Âdem'in yerleştirildiği cennet ebedîlik cennetidir. O cennetin yeryüzünde Hint topraklarında yahut Cidde'de ya da başka bir yerde olduğunu söyleyen kimseler felsefecilerden, inkârcılardan ve Mutezile'den ya da onların kardeşleri bid'atçı kelamcılardandır. Çünkü bu görüşü ancak felsefeyle uğraşanlar ile Mutezile'ye mensup kimseler söylerler. Kitab-ı Kerîm ise bu görüşü reddetmektedir, ümmetin sefeli ve imamları da bu görüşün bâtil olduğu üzerinde ittifak etmiştir. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **"Hani biz meleklerle 'Âdem'e secde edin' demiştik de -İblis dışında- derhal secde ettiler. O dayattı, kibirlendi ve kâfirlerden oldu. Biz 'Ey Âdem! Sen eşinle birlikte cennette yerleş ve oradan bol bol istediğiniz gibi yiyin. Yalnız bu ağaca yaklaşmayın. Yoksa ikiniz de zulmedenlerden olursunuz' dedik. Bunun üzerine şeytan onları oradan kaydırıp içinde buldukları hâlden çıkardı. Biz de 'Kiminiz kiminize düşman olarak inin. Yeryüzünde sizin için bir süreye kadar karar yeri ve faydalanacak şey vardır' dedik."**¹³¹ Böylelikle Yüce Allah, birbirlerine

131 Bakara 2/34-36.

düşman olarak aşağıya inmelerini haber vermektedir. Daha sonra ise **“Yeryüzünde sizin için bir süreye kadar bir karar yeri ve faydalanacak şey vardır”** buyurmaktadır. Bu ise onların yeryüzünde bulunmadıklarına, yere indirildiklerine dair açık bir ifadedir. Çünkü onlar, eğer yeryüzünde bulunup oradan bir başka yere, Musa kavminin bir yerden bir başka yere intikal ettikleri gibi intikal etmiş olsalardı, yeryüzünde belli bir süreye kadar karar kılmaları ve oradan yararlanmaları bu inişten önce olduğu gibi sonra da söz konusu olurdu. Oysa böyle bir iddia bâtıldır.

Derler ki: Yüce Allah'ın A'râf Sûresi'nde haber verdiği göre, İblis **“Ben, ondan daha hayırlıyım. Beni ateşten yarattın, onu da çamurdan yarattın”** deyince Yüce Allah, **“Öyleyse hemen in oradan. Artık orada kibirlenmek haddin değildir. Hemen çık git. Çünkü sen aşağılıklardansın”** buyurdu.¹³² İşte bu buyruklar, semadaki cennetin yeryüzündeki cennetten (bahçeden) farklı olarak özel bir şekilde bu hükme sahip olduğunu açıklamaktadır. Çünkü İblis'in orada büyüklük taslaması engellenmiş, yasaklanmış bir husustur. “Oradan” buyruğundaki zamir ise lafzen zikredilmese dahi bilinen bir şeye aittir. Çünkü biliniyor olması ayrıca onu zikretmeye ihtiyaç bırakmamıştır.

Derler ki: Bu, Yüce Allah'ın **“Öyle ise herhangi bir şehre çekip gidin (inin anlamını verdiğimiz önceki âyette geçen fiil ile aynı kökten) istediğiniz şey orada size verilecek”**¹³³ buyruğundan farklıdır. Çünkü burada onların nereden indirilip çıkarıldıkları zikredilmemektedir. Zikredilen İblis'in indirilmesinden farklı olarak indirildikleri (gitmelerinin istendiği) yerdir. Ama orada İblis'in indirilişinin başladığı yerden söz edilmiştir ki bu da cennettir. Hubut (iniş) yukarıdan aşağıya olur. İsrailoğulları da kendilerine inmeleri emredilen mısra (bir şehire) yukarıdan bakan serat dağlarında idiler. Zaten bir dağdan bir vadiye inen kimsenin yaptığı bu işe “hebeta: indi” denilir.

Derler ki: Aynı şekilde İsrailoğulları, hem geceleyin yol yürüyor hem de konaklıyorlardı. Buna göre yürüyüp konaklayan bir kimse hakkında bir şehre geldiği takdirde “O şehre indi (nezele)” denilir. Çünkü onun âdeti

132 A'râf 7/12-13.

133 Bakara 2/61.

yolculuğunda bineğine binmesidir. Bir yere vardığı zaman bineğinden aşağıya iner. Yine “Düşman şöyle bir yere indi, kabile indi” denilir ve benzer tabirler kullanılır. Zaten nüzul (iniş) lafzı da “hubut: iniş” lafzı gibidir. Çünkü bu iki fiil, ancak yukarıdan aşağıya gerçekleştiği zaman kullanılır. Yüce Allah da **“Kiminiz kiminize düşman olarak inin. Yeryüzünde sizin için bir süreye kadar karar yeri ve faydalanacak şey vardır”**¹³⁴ buyurduktan sonra **“Orada yaşayacaksınız, orada öleceksiniz, yine oradan çıkarılacaksınız”**¹³⁵ buyurmaktadır. İşte bu, bundan önce yaşadıkları, öldükleri ve kendisinden diriltilerek çıkartılacakları bir yerde bulunmadıklarına delildir. Kur’ân-ı Kerîm ise onların indirilmelerinden sonra böyle bir yere vardıkları hususunda gayet açıktır.

Derler ki: Eğer bu hususta Âdem ile Musa kıssası dışında herhangi bir delil bulunmasaydı yine de bu yeterdi. Çünkü Musa *aleyhisselâm*, cennetten çıkmaktan ötürü kendisinin ve soyundan gelenlerin karşı karşıya kaldıkları zorluklar ve sıkıntılardan ötürü Âdem *aleyhisselâm*’ı kınamıştı. Eğer bu cennet, yeryüzündeki bir bahçe olsaydı yeryüzündeki bahçelerden bir başkası onun yerini tutardı. Musa *aleyhisselâm* da kendisini ve soyundan gelenleri yeryüzündeki bir bahçeden çıkardı diye onu kınamayacak kadar üstün ve değerli biridir.

Derler ki: Aynı şekilde Âdem’in, kıyamet gününde insanlar cennetin kapısının kendilerine açılmasını istemek arzusuyla kendisine gelecekleri vakit onlara söyleyeceği “Sizi oradan babanızın işlediği günahtan başkası mı çıkardı?” sözü de böyledir. Çünkü bu, cennetin ebedîlik cenneti olduğu hususunda en açık delillerinden birisidir. Ayrıca Âdem’in, soyundan gelenlere işlemiş olduğu bir günah sebebi ile oradan çıkartılmış iken kapılarının açılmasını istemesinin güzel olmayacağını ifade ederek mazeret belirtmesi de bunun ebedîlik cenneti olduğunun en açık bir başka delilidir.

Öncekiler derler ki: Sizin “O cennet yeryüzündeki bir bahçedir” diyen kimseler felsefeciler, inkârcılar, Mutezile ya da onların kardeşleridir” şeklindeki sözünüze gelince; bizler, size bu kanaatte olanları geniş olarak açıkladık. Bunlar arasında sizin dediğiniz kimselerden bir kişi dahi bulun-

134 A’râf 7/24.

135 A’râf 7/25.

mamaktadır. Bâtil ehlinin bu meselede hak üzere olanlar ile ortak kanaat belirtmeleri, bunun bâtil olduğuna delil olmadığı gibi bu kanaatin onlara izafe edilmesi de bizzat o meselenin, bâtil olduğu ortaya konulmadığı sürece bâtil olmasını gerektirmez. Eğer sizler, “Ancak bu gibi kimseler bu kanaati ifade etmiştir” demek istiyorsanız durum böyle değildir. Eğer bunların bu kanaati söyleyenler arasında da yer aldıklarını kastediyorsanız bunun da size bir faydası olmaz.

Yine derler ki: “Ümmetin selefi ve imamları bu görüşün bâtil olduğu hususunda ittifak hâlinededirler” şeklindeki sözünüze gelince; bizler sizden ashab-ı kiramdan ve onlardan sonra gelen selef imamlarından -ittifak etmiş olmaları şöyle dursun- bir kişiden dahi sahih bir nakil getirmenizi istiyoruz.

Derler ki: Bir sahâbîden, bir tâbîinden hatta tâbîînin tâbilerinden mevsul olsun şaz olsun meşhur olsun Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'den Yüce Allah'ın, Âdem *aleyhisselâm*'ı ölümden sonra diriliş gününde takva sahiplerinin yurdu olan ebedîlik cennetine yerleştirdiğine dair tek bir nakil dahi bulunmamaktadır.

Derler ki: İşte Kadı Münzir b. Saîd, seleften birçok kişiden bu bahçenin ebedîlik cenneti olmadığını nakletmiştir. O şöyle demiştir: Bizler, size Irak'ın fakihî Ebû Hanîfe ile onun kanaatini kabul edenlerin de Allah'ın yaratmış olduğu Âdem'in cennetinin ebedîlik cenneti olmadığını söylemiş olduğunu bildirelim. Bunlar ise ilim adamlarından hiç kimsenin kanaatine göre şaz (oldukça istisnai) görüş belirten ilim adamlarından hatta muhalif kanaat belirtenlerin ileri gelenlerinden dahi görülmemiştir. İşte büyük kitaplar onların ilimleriyle dolup taşmaktadır. Bizler, daha önce İbn Uyeyne'nin sözünü zikrettiğimiz gibi İbn Müzeyyin'in de *Tefsîr*'inde şunları söylediğini görüyoruz: Ben, İbn Nâfi'e “Cennet mahlûk mudur?” diye sordum. O “Bu hususta susup bir şey söylememek daha iyidir” dedi.

Dediler ki: Eğer İbn Nâfi', Allah'ın Âdem'i yerleştirmiş olduğu cennetin ebedîlik cenneti olduğu kanaatini taşıyaydı onun yaratılmış olduğunda şüphe etmez ve bu hususta susmayı tercih etmezdi.

İbn Kuteybe de *Garîbu'l-Kur'ân* adlı eserinde Yüce Allah'ın "**Oradan inin' dedik**"¹³⁶ âyetini açıklarken şunları söylemektedir: Ebû Sâlih'ten gelen rivayete göre, İbn Abbâs şöyle demiştir: "Bu ifade, filan kişi şu şu yere indi (hebata) demeye benzer." Bununla birlikte İbn Kuteybe kitabında bundan başka bir görüş zikretmemektedir. Peki, ümmetin selefinin ve imamlarının icma ettikleri iddiası nerede kaldı?

Derler ki: Sizin Yüce Allah'ın "**Siz, yeryüzünde bir süreye kadar yerleşip kalacaksınız**"¹³⁷ sözünün "**İnin**" sözünün ardından zikredilmesini delil göstermenize gelince; bu, onların ebedîlik cennetinde olduklarına delil değildir. Çünkü bu mesele hakkındaki görüşlerden birine göre bu cennet, ebedîlik cenneti dışında semadaki bir başka cennettir. Nitekim Mâverdî, bunu böylece tefsirinde nakletmiştir. Onun bu nakli de daha önce geçti. Aynı şekilde Yüce Allah'ın "**Siz yeryüzünde bir süreye kadar yerleşip kalacak(sınız)**" buyurması da onların cennetten ayrı yeryüzünde bir süreye kadar yerleşip kalacaklarına delildir. O hâlde şüphesiz cennetin de kendisine ait bir yeri (arzı) vardır. Nitekim Yüce Allah, cennetlikler hakkında şöyle buyurmaktadır: "**Onlar 'Bize verdiği sözde sadık olan ve bizi, dilediğimiz yerinde oturacağımız bu cennet yurduna vâris kılan Allah'a hamd olsun. İyi amelde bulunanların mükâfatı ne güzelmiş!' derler.**"¹³⁸ İşte bu da Yüce Allah'ın "**Siz yeryüzünde bir süreye kadar yerleşip kalacak(sınız.)**" buyruğu ile o cennetten ayrı bir yerin kastedildiğine ve kendisine "yer" denilen her şeyin kastedilmediğine delildir. Çünkü onların ilk yerleşip kaldıkları yer, cennetin yeri idi. Daha sonra burası sınanma ve imtihan edilme yerinde ortaya çıktı. Sonra da amellerin karşılıklarının verileceği gün, yine cennetin yeri mü'minlerin yerleşip kalacakları yer olacaktır. Buna göre âyet, Âdem'in çıkartıldığı cennetin ebedîlik cenneti olduğuna delil değildir.

Derler ki: İşte sizin "**Orada yaşayacaksınız, orada öleceksiniz, yine oradan çıkarılacaksınız**"¹³⁹ âyetini delil göstermenize karşılık verilecek cevap da aynıdır. Çünkü bununla kastedilen de onların indirildikleri ve

136 Bakara 2/38.

137 A'râf 7/24.

138 Zümer 39/74.

139 A'râf 7/25.

cennetin yerine kendilerine kalacakları yer olarak tespit edilen yerdir. İşte Bakara'da sözü edilen "kalınacak yer (müstekar)"ın tefsiri de -muhtevaa- sındaki oradan çıkarılmadan söz edilmesi ile birlikte- böyledir. Derler ki: Yüce Allah'ın İblis'e "**Öyleyse hemen in oradan, artık orada kibirlenmek haddin değildir**"¹⁴⁰ buyurmasına ve sizin "Bu, ancak bunun semadaki cennette olduğu zaman söylenebilecek bir sözdür. Yoksa yerdeki bir cennet ise İblis'in orada büyüklük taslamasına engel olunmamış, yasak konulmamıştır" sözünüze gelince; aslında bu, bu mesele hakkında bizim lehimize bir delildir. Çünkü ebedîlik cennetine İblis'in girebilme ve orada büyüklük taslayabilme imkânı asla olmamıştır. Yüce Allah ise onun Âdem'e ve eşine vesvese verdiğini, her ikisine yalan söylediğini, onları aldatıp hainlik ettiğini, onlara karşı büyüklük taslayıp onları kışkırdığını ve bütün bunlar olurken onların da cennette olduklarını haber vermektedir. İşte bu da o cennetin ebedîlik cenneti olmadığına ve oradan indirilip çıkartılmasından sonra da bir daha oraya yükselmesinin imkânsız olduğuna delildir.

Derler ki: "**Öyleyse in oradan**"¹⁴¹ âyetindeki zamir ya bu husustaki iki görüşten birisinde olduğu gibi semaya aittir. Bu durumda Yüce Allah'ın onu secde etmeyi kabul etmeyişinden hemen sonra semadan indirmiş olduğuna ve onun büyüklük taslamasına imkân olmadığını haber verdiği hâlde daha sonra onun cennette büyüklük taslayıp yalan söylediğine ve hainlik ettiğine delildir. İşte bu da o cennetin semada olmadığına delil teşkil eder. Ya da zamir diğer görüşe göre cennete ait olur. Bu görüş de şeytanın Âdem'e tuzak kurduğu, onu aldattığı ve yalan yere kendisine yemin ettiği o cennetin indirildiği cennetin aynısı olmasını da gerektirmez. Aksine Kur'ân-ı Kerîm daha önce zikrettiğimiz gibi bunun farklı olduğuna delildir. Her iki ihtimale göre âyet, Âdem ile İblis arasında meydana gelen olayların ortaya çıktığı cennetin ebedîlik cenneti olduğuna delil değildir.

Derler ki: Sizin "İsrailoğulları, indikleri yere yukarıdan bakan Serat dağlarında idiler. Onlar, geceleyin yürüyorlar ve (gündüzün) konaklıyorlardı. İşte bundan dolayı onlara 'İnin' denildi" şeklindeki açıklamalarınız doğrudur, bu hususta sizinle tartışmıyoruz. Ama bu, aynı zamanda bizim

140 A'râf 7/13.

141 A'râf 7/13.

lehimize bir cevaptır. Çünkü hubut (iniş), o cennetin indirilmiş oldukları yerden daha yüksek olduğuna delildir. Ama onun ebedîlik cenneti olduğuna delil değildir.

Derler ki: İsrailoğulları'nın incekleri yere yukarıdan bakan Serat dağlarında oldukları ve geceleyin yol alıp sonra konakladıkları, bundan dolayı da kendilerine inin denildiği şeklindeki sözlerinize gelince; bu da bir gerçektir ve bu hususta biz, sizinle tartışmıyoruz. Ama bu, aynı zamanda bizim lehimize bir cevaptır. Çünkü hubut (iniş), o cennetin (bahçenin) indirildikleri yerin yukarısında olduğuna delil olmakla birlikte ebedîlik cenneti olduğuna delil değildir.

Derler ki: Yüce Allah'ın "**Öyle ise herhangi bir şehre gidin (inin)**"¹⁴² buyruğu ile "**Hepiniz oradan inin**"¹⁴³ buyruğu arasındaki fark şudur: Birinci buyruk, inişin son bulacağı yeri anlatmak içindir. Buna karşılık "oradan inin" buyruğu ise inişin başlangıç yerini ihtiva etmektedir. Başlangıç noktasının ise bizim üzerinde durduğumuz konu ile bir ilgisi yoktur. Çünkü "Bir kimse filan yerden filan yere indi" ifadesi, onun yüksek bir yerden daha aşağıdaki bir yere intikal ettiği anlamını ihtiva eder. Peki, başlangıç ile son noktanın bilinmesinin iniş yerinin ebedîlik cenneti olduğunu tayin etmek hususunda nasıl bir etkisi vardır?

Derler ki: "Musa'nın Âdem'i cennetten çıkarılmaya sebep olmasından dolayı kınaması kıssasının ise bunun ebedîlik cenneti olması ile bir ilgisi yoktur. Musa'nın Âdem'i kendisini ve soyundan gelecekleri yeryüzündeki bir bahçeden çıkarılmalarına sebep olması dolayısıyla kınaması kesinlikle düşünülemez" şeklindeki sözünüz bir abartıdan ibarettir ve bir şey ifade etmez. Yoksa siz, oranın türlü afetlere, yorgunluklara, takatsız bırakmaya, susuzluğa, ekine, sulamaya, aşlamaya ve bu bildiğimiz bahçeler için söz konusu olan çeşitli yorgunluklara maruz, mahsulleri toplanan ve sonu gelip tükenen herhangi bir bahçe gibi olduğunu mu düşünüyorsunuz? Şüphesiz Musa *aleyhisselâm*, bu durumdaki bir bahçe dolayısıyla kendisini ve çocuklarını çıkarmasından dolayı Âdem'i kınaması söz konusu olmayacak kadar bilgili ve yüce bir şahsiyettir. Fakat bahçenin bu bildiğimiz bahçeler

142 Bakara 2/61.

143 Bakara 2/38.

gibi olduğunu kim söylüyor? Bu bahçe (cennet) hakkında herhangi bir afet söz konusu olmuyordu. Mahsullerinin ardı arkası kesilmiyordu. Irmakları yerin dibine geçmiyor, orada yaşayanlar acıkmıyor, susamıyor, güneşin sıcağına maruz kalmıyor, çıplak kalmıyor, oradakilere yorgunluk, argınlık, bedbahtlık dokunmuyordu. Böyle bir bahçeden (cennetten) çıkmaya sebep olduğundan dolayı kınanmak ise güzel ve yerinde bir hâldir.

Derler ki: Âdem *aleyhisselâm*'ın kıyamet gününde mevkifte (hesaba çekilmenin beklendiği yerde) bulunanlara işlemiş olduğu günahının cennetten çıkarılmasına sebep olduğunu, dolayısıyla cennetin kapılarının kendileri için açılmasını istemesinin güzel olmayacağını belirterek özür dilemesine gelince; bu dahi kendisinden çıkarıldığı cennetin aynısı olmasını gerektirmez. Hatta cennetin (bahçenin) farklı olması hâlinde belirtilen özür daha belîğ olur. Çünkü ebedîlik cenneti dışındaki bir cennetten (bahçeden) günah sebebi ile çıkılmış ise, işlediği bir günahtan dolayı başkasından çıkarılmış olduğuna göre ebedîlik cennetinin kapılarının açılmasını isteyip bu hususta şefaatte bulunmaya kalkışması nasıl uygun görülebilir?

İşte bu farklı iki kesimin bakış açıları ve her iki kesimin kendilerini müdafaa etmek maksadıyla ileriye atılarak vardıkları son nokta budur. Bu mesele hakkında kimin daha fazla bilgisi varsa onu lütfedip ortaya koy-sun. Çünkü bu, böyle bir bilgiye ihtiyaç duyulan bir zamandır. Adımının vardığı son noktayı ve sahip olduğu servetin miktarını bilen bir kimse de işi bilene havale etmeli, kendisinin eksik görülüp küçük görülmesine razı olmamalıdır. Eğer savaş meydanında vurup kaçmaya, mızrak saplayıp kılıç sallamaya yetkin kimselerden değil ise hiç olmazsa savaşı gözetleyen tepelerde duran kimselerden olsun. Zira gerçek yiğitler karşı karşıya gelmiş, denk kahramanlar vuruşmuş ve bir araya geldikleri bu meydan onlara daralmıştır:

“Yiğitler büyük gürültülerle karşı karşıya geldiklerinde

Ortada (boğazda tıkanmış lokma gibi) durup
kalan kimsenin hâli ne olacak?”

İşte bunlar, her iki kesimin ortaya koydukları delillerin temel noktalarıdır. Bunlar, senin kapından geçmekte, senin önüne getirilmektedir. İşte bunlar, ilim adamlarının tacirlerinin malıdır. Bunların sürümlerinin çok olduğu bir pazarda değil de sürümünün olmadığı bir pazarda bunların satımı için tellallık yapılmaktadır. Eğer herhangi bir kimse, kendisinde açıklamanın (beyanın) ve basiretle göstermenin yolları bulunmuyorsa hiç olmazsa bütün takatini ortaya koymuş ve bütün gücü ile gayretini göstermiş kimsenin doğrularını görüp (eksiklerini) mazur kabul etmekten geri durmamalıdır. Kendisi adına da payların en kötüsü ve en değersiz olan hakkı ve hakkın yollarını bilmemeyi ve hak ehline ve hakkı isteyenlere düşmanlık etmeyi yakıştırmamasın. Eğer istenen maksat, samimiyetle öğüt veren ve oldukça bilgili bir yol arkadaşı gibi az bulunur bir şey ise o takdirde sen, ölümlerin arasından kendi gayretini ortaya koyarak yola koyul. Bu hususta da sen, İbrahim'in koyduğu yol işaretlerine riayet etmeye bak. Bizler, bu mesele hakkında belki de kitap tasnif etmiş olanlardan hiçbirinin kitabında bulunmayan oldukça önemli nakilleri, delilleri ve pek güzel nükteleri zikretmiş olduk. Bunların değerini ancak insaf sahibi fazilet erbabı bilebilir. Allah'tan yardımını dileriz. Yalnız O'na tevekkül eder ve yalnız O'na dayanırız. Çünkü O'na tevekkül eden asla zarar etmez, O'na sığınan ve işini O'na havale eden asla kaybolmaz. O, bize yeter; O, ne güzel vekildir.

Allah'ın Âdem'e ve Soyundan Gelenlere Verdiği Ahde Dair

Yüce Allah, Âdem'i cennetten indirip onu ve soyundan gelecekleri çeşitli sıkıntı ve belalarla karşı karşıya bırakınca onlara, vermediğinden daha üstün bir şey verdi. O da Yüce Allah'ın Âdem'e ve onun oğullarına verdiği ahittir (sözdür). Onlara bu ahde sınımsız sarılanların rızasına, lütuf ve ihsan yurduna ulaşacağını haber vermiştir. Bundan dolayı Yüce Allah, Âdem'in cennetten çıkarılmasının ardından şöyle buyurmaktadır: **“Dedik ki: Hepiniz cennetten inin! Eğer benden size bir hidayet gelir de her kim hidayetime tâbi olursa onlar için herhangi bir korku yoktur ve onlar üzüntü çekmezler.”**¹⁴⁴ Bir başka âyette de şöyle buyurmaktadır: **“Dedi ki: Birbirinize düşman olarak hepiniz oradan inin! Artık benden**

size hidayet geldiğinde, kim benim hidayetime uyarsa o sapmaz ve bedbaht olmaz. Kim de beni anmaktan yüz çevirirse şüphesiz onun sıkıntılı bir hayatı olacak ve biz onu, kıyamet günü kör olarak haşredeceğiz. O ‘Rabbim! Beni niçin kör olarak haşrettin? Oysa ben, hakikaten görür idim!’ der. (Allah) buyurur ki: İşte böyle. Çünkü sana âyetlerimiz geldi; ama sen onları unuttun. Bugün de aynı şekilde sen unutuluyorsun!”¹⁴⁵

Âdem cennetten indirilmekle kırgınlık yaşadığı için Allah Teâlâ kendilerine vermiş olduğu bu ahit (söz) ile hem onun hem de soyundan gelenlerin bu kırgınlıklarını tamir etmiştir. Bundan dolayı **“Benden size hidayet geldiğinde”** buyurmaktadır. Buradaki (“...diğinde” anlamını verdiğimiz immada bulunan) “in” şart edatı olup zamanı kapsamaya (istiğraka) delalet eden “ma” ile te’kid edilmiştir. Yani her ne zaman gelirse anlamındadır. Bu da “Benden size bir hidayet geldiği zaman” demek olur. Bu şartın cevabını da bir şart cümlesi olarak zikretmektedir ki bu da **“Kim benim hidayetime uyarsa o sapmaz ve bedbaht olmaz”** sözüdür. Bu da şöyle demeye benzer: Eğer sen, beni ziyaret edecek olursan kim bana senin gelişini müjdelerse o kişi, hürdür. Bu durumda şartın cevabı da tam bir cümle olur. Ya bir kimşenin “Beni ziyaret edersen sana ikram ederim” sözü gibi tam bir haber olur ya buradaki gibi şart ile birlikte bir haber olur ya da kâsem (yemin) ile yahut “inne: muhakkak” ve lam ile te’kit edilmiş olur. Yüce Allah’ın **“Eğer onlara itaat ederseniz muhakkak sizler şirk koşanlar olursunuz”**¹⁴⁶ sözünde olduğu gibi. Yahut da bir talep (emir) ifade eder. Peygamber *salallahu aleyhi ve sellem*’in **“Dilediğin zaman Allah’tan dile, yardım istediğin zaman Allah’tan yardım iste”**¹⁴⁷ buyruğu ile **“Onlarla karşılaştığınız zaman ise sabredin”**¹⁴⁸ buyruklarında olduğu gibi. Yüce Allah’ın şu buyruklarında da böyledir: **“İhramdan çıktığınızda avlanabilirsiniz.”**¹⁴⁹ **“O haram aylar çıkınca artık o müşrikleri nerede bulursanız öldürün. Onları yakalayın...”**¹⁵⁰

145 Tâhâ 20/123-126.

146 En’âm 6/121.

147 Tirmizî, Sıfatu’l-Kıyamet 59; Ahmed b. Hanbel, I, 303.

148 Buhârî, Cihâd 32; Müslim, Cihâd 20.

149 Mâide 5/2.

150 Tevbe 9/5.

Bu tür ise çoğunlukla şartın belli bir sır sebebi ile gerçekleştiğinin muhakkak olduğunu ifade eden “iza” edatı ile gelir. Bu sır ise şartın gerçekleşmesi hâlinde talebin de gerçekleşmesinin ifade edilmesidir. Yani şart ne zaman tahakkuk ederse talep (istek/emir) de tahakkuk eder ve şartın tahakkukuna delil teşkil eden “iza” edatı getirilir. Böylelikle talebin de tahakkuk ettiği öğrenilmiş olur. Bazen de az da olsa “in” ile birlikte gelir. Yüce Allah’ın **“Eğer onlar seni yalanlarsa de ki: Benim yaptığım bana aittir, sizin yaptığınız size aittir”**¹⁵¹ âyetinde olduğu gibi.

Şayet bir kimsenin kâfir kölesine “Müslüman olursan hürsün” ya da hanımına “Bunu yaparsan boş olursun” demesi gibi cümle inşai bir cümle ise bir görüşe göre şartın var olması hâlinde hürriyete kavuşturma ve boşamanın inşa edilir. Ya da bir diğer görüşe göre bu şarta bağlama hâli ile birlikte bu inşa edilir fakat bunun gerçekleşmesi şartın var olduğu zamana kadar ertelenir. Her iki duruma göre şartın cevabı inşai bir cümledir.

Maksada gelince; zikredilen âyette şartın cevabı şart cümlesidir. Bu da Yüce Allah’ın **“Eğer benden size bir hidayet gelir de her kim hidayetime tâbi olursa onlar için herhangi bir korku yoktur ve onlar üzüntü çekmezler”**¹⁵² buyruğudur. Bu şart ise birinci cümlenin ikinci cümleyle, illetin ma’lul ile sebebin müsebbeb (sonuç) ile irtibatlı olması gibi irtibatlı olmasını gerektirir. Bu durumda gerekli görülen bir husus mahiyetindeki şart, bir illet ve gerekli olan ceza (şartın cevabı) için de gerektirici (muktazi) olur. Eğer aralarında her iki bakımdan da bir gereklilik (ayrılmazlık) varsa o takdirde her ikisinin de varlığı diğeri söz konusu olmadan imkânsız olur. Cennete ancak Müslüman olmakla girilmesi, hevaya tabi olmakla birlikte korkunun, kederin, dalaletin ve bedbahatlığın kalkmasının düşünülmemesi gibi.

İşte Kur’ân ve sünnetteki şartlı ifadeler, genel olarak böyledir. Bunlar, hep sebep ve illet ifade eder. Hüküm ise illetinin bulunmaması hâlinde söz konusu olmaz. Eğer birliktelik ve ayrılmazlık aralarında iki taraftan birinde söz konusu ise bu durumda şart özel olarak, gerek görülen ceza da genel olarak gerekli olur. Bu durumda gerek görülen özel şart ne zaman tahakkuk

151 Yunus 10/41.

152 Bakara 2/38.

ederse gerekli görülen genel şart da tahakkuk eder. Fakat bunun aksi bir gereklilik yoktur. Şöyle demek gibi: Eğer bu bir insan ise o, hayvan demektir. Eğer bu alışveriş sahih ise mülkiyet sabittir. Bu husus ise delalet kıyasında çoğunlukla görülen bir husustur. Bu durumda şart, cezaya delil teşkil eder. Onun varlığı cezanın da varlığını gerektirir. Çünkü ceza, ondan ayrı değildir. Gerekli görülenin varlığı gerekli olanın varlığını gerektirmekle birlikte, yokluğu cezanın yokluğunu gerektirmez. Eğer bu şart, bir illet ile mahlulu (sebeup ile sonucu) arasında yer alacak olursa, hüküm çeşitli illetlere bağlı olarak zikredilmişse bu, sahih olur ve cezanın şarttan daha genel olması da mümkün olur. Bir kimsenin “Eğer bu kişi mürted ise o kanı helâl biridir” demesi gibi. Çünkü kanın helâl olması irtidad sebebi ile helâl olmasından daha genel bir hükümdür. Ancak şöyle denilirse durum farklı olur: Belli illetin hükmü, o illetin bulunmaması ile söz konusu olmaz. Şayet hüküm başka bir illet ile sabit olursa o takdirde hüküm de farklı olur. Ama belirli illetin hükmünün o illetin ortadan kalkması ile birlikte son bulması, imkânsız bir şeydir. İşte o vakitte de her iki taraf birbirinden tekrar ayrılmaz olur ve şart ve cezanın her birinin varlığı diğerinin de var olmasını, yok olması da yok olmasını gerektirir. Bu hususun tahkiki ile ilgili etraflı bilgiler tek bir hükmün birden çok illet ile talil edilmesi (gerekçelendirilmesi) meselesi ile alakalıdır. İnsanların (ilim adamlarının) ise bu husustaki anlaşmazlıkları meşhurdur. Bu mesele ile ilgili ayırt edici söz de şudur: Tek bir hüküm eğer kanın helâl olması, mülkiyetin sabit olması, taharetin bozulması gibi tek bir tür ile ilgili ise bunu çeşitli illetler ile illetlendirmek (gerekçelendirmek) caiz olur. Eğer irtidad ile kanın helâl olması, satın almak ile miras yoluyla ya da buna benzer bir yolla mülkiyetin sabit olması gibi muayyen tek bir hüküm ise bunun birbirinden farklı iki illet ile gerekçelendirilmesi caiz olmaz. İşte bu etraflı açıklama ile bu mesele ile ilgili tereddütler de ortadan kalkar. Allah en iyi bilendir.

Her iki tarafın delillerini iyice düşünen bir kimse, hükmü çeşitli illetler ile gerekçelendirdiğini, ileri sürdüğü her bir delilin tür ile tek bir gerekçeye delil teşkil ettiğini ve her bir hükmün reddettiği illetinin (gerekçesinin) iki gerekçeli türden olduğunu bilir. Ve bunun delillendirmesinin sadece bir tek gerekçelendirmenin muayyen olarak her ikisi ile reddedilmesi ile gerçekleştiğini, buna göre tahkik edilmesi hâlinde her iki görüşün de aynı neticeye vardığını görür.

Maksat şudur: Yüce Allah, hidayetine ve Âdem'e vermiş olduğu sözüne tabi olmayı, korkmamaya, üzülmemeye, doğru yoldan sapmamaya, bedbaht olmamaya bir sebep ve bunları gerektiren bir husus olarak tespit etmiştir. Böyle bir ceza (şartın karşılığı) şartın sabit olması hâlinde sabit olur, olmaması hâlinde de olmaz. Daha önce açıklandığı gibi. Hidayete uyan kimse hakkında korkunun ve üzülmünün söz konusu olmaması her türlü şerrin de hakkında söz konusu olmaması anlamındadır. Çünkü kişi, başına geleceğini bildiği ve hoşlanmadığı bir hâlin ne zaman gerçekleşeceğini bilecek olursa, artık onun başına geleceğinden korkar. Başına geldiği takdirde de karşılaştığı bu olaydan dolayı üzülür. Bu durumda o, her zaman için korku ve üzüntü içerisinde olur ve herkes korkar ve üzülür. Çünkü her üzülen aynı zamanda korkuya kapılandır. Her türlü korku ve keder de sevilenin yaptığı işten ve hoşlanılmayan bir hâlin meydana gelmesinden dolayı söz konusu olur.

Bundan dolayı bu hâller dört kısma ayrılır: Sevilenin elde edilmemesi ve hoşlanılmayan hâlin meydana gelmesi dolayısıyla korku. İşte bütün kötülükleri bir arada toplayan hâl budur. Fakata Yüce Allah, rasûllerinin aracılığı ile indirdiği hidayetini uyan kimseler hakkında bunun söz konusu olmayacağını bildirmiştir. Ayrıca korkunun söz konusu olmayacağını belirtirken de bunun sabit ve kalıcı bir şekilde söz konusu olmayacağına delalet eden bir anlama sahip "ismi" kullanmıştır. Çünkü cennetliklerin dünyada, berzaha ve kıyamet gününde korkmaları kaçınılmaz bir hâldir. Zira Âdem de onun dışındaki bütün peygamberler de "nefsim, nefsim" diyeceklerdir. Yüce Allah, korksalar dahi onlar için korkunun söz konusu olmayacağını haber vermiştir. Kendisinden korktukları korkunç husus onlara gelmeyecektir. Buna karşılık üzüntünün söz konusu olmayacağını belirtirken, yenilenip durmanın ve meydana gelişin söz konusu olmayacağına delalet eden muzari fiili kullanmıştır. Yani onlar, eğer daha önce yaptıklarını hatırlamayacak olurlarsa üzülmezler ve böyle bir üzüntü ile karşılaşmazlar. Aksine geçmişte olanlar sebebi ile üzülmeleri söz konusu olmamak üzere sürekli bir sevinç içerisinde bulunacaklardır.

Korkuya gelince; korku, geçmiş ile değil de gelecekle alakalı olduğundan, bütünüyle onların korkuya kapılmayacaklarını ifade etmiştir. Yani kendisinden korktukları şey onları bulmayacak, onları sarıp sarmalayacak-

tır. Yine de en iyi bilen, Allah'tır. Çünkü üzüntülü kimse, ancak geçmişte olanlar için daha sonra üzülür. Korkan bir kimse ise gelecekte olacaklar için şimdiki zamanda üzülür. Buna göre "Onlar için korku yoktur" demek, korktukları şey kendilerini gelip bulmaz ve geçenler için herhangi bir üzüntüye kapılmazlar demek olur. Bir diğer âyette ise "**Kim benim hidayetime uyarsa o sapmaz ve bedbaht olmaz**"¹⁵³ buyurulmaktadır. Böylelikle Yüce Allah, hidayetine tabi olan kimseler hakkında bedbaht olmanın ve sapıtmanın söz konusu olmayacağını bildirmektedir. Abdullah b. Abbâs "Yüce Allah, Kur'ân-ı Kerîm'i okuyup içindekilerle amel edene dünyada sapıtmamayı, ahirette de bedbaht olmamayı teminat olarak vermiştir" dedikten sonra Yüce Allah'ın "**Artık benden size hidayet geldiğinde, kim benim hidayetime uyarsa o sapmaz ve bedbaht olmaz**"¹⁵⁴ âyetini okumuştur.

Âyet, hidayete uyan kimseler hakkında dalaletin ve bedbahtlığın isim olarak verildiği şeyi kayıtsız ve şartsız bir surette ortadan kaldırmaktadır. Bundan dolayı âyet, böyle bir kimsenin dünyada sapıtmamasını ve bedbaht olmamasını, ahirette de sapıtmamasını ve bedbaht olmamasını gerektirmektedir. Buna göre dört mertebe söz konusudur. Dünyada hidayet ve bedbahtlık, ahirette hidayet ve bedbahtlık. Ama İbn Abbâs, her bir yurttan, o yurttan söz konusu olan iki mertebeden daha belirgin olanından söz etmiştir. Bundan dolayı dünyada sapıtmayı ifade etmiştir. Çünkü biz, bunu daha belirgin görüyoruz. Bu, ahiretteki dalaletten söz etmesine göre de daha uygundur.

Aynı şekilde dünyadaki dalalet ahiretteki dalaletin en büyüğüdür. Ahiretteki bedbahtlık ise dünyada da dalalette olmayı gerektirmektedir. Böylelikle her bir mertebe ile diğerine dikkat çekmektedir. Dünyada dalaletin söz konusu olmayacağını bildirmekle ahiretteki dalaletin söz konusu olmayacağına dikkat çekmektedir. Çünkü kul, yaşadığı hâl üzere ölür ve öldüğü hâl üzere diriltir. Zaten Yüce Allah, diğer âyette şöyle buyurmaktadır: "**Kim de beni anmaktan yüz çevirirse gerçekten onun için dar bir geçim söz konusu olur ve onu kıyamet gününde kör olarak haşrederiz. Der ki: 'Rabbim beni niçin kör haşrettin? Hâlbuki ben görüyordum.'** Buyuracak ki: **Böyledir. Çünkü sana âyetlerimiz geldiğinde**

153 Tâhâ 20/123.

154 Tâhâ 20/123.

onları unuttun. Bugün de sen böylece unutulursun."¹⁵⁵ Bir diğer âyette de şöyle buyurulmaktadır: **"Kim burada kör ise o ahirette de ködür, yol itibari ile de en şaşkındır."**¹⁵⁶ Böylelikle bu dünya yurdunda yolunu şaşırın (dalalettteki) kimsenin ahirette daha da sapkın olacağını haber vermektedir.

Dünyada bedbahtlığın söz konusu olmayacağına gelince; şöyle denilebilir: Dünyada dalalet, kişi hakkında söz konusu olmadığı takdirde hidayet söz konusu olur. Hidayette ise yakînin serinliği ve kalbin huzuru bulunur. Hidayet bulan da imanın tadını almış olur. Böylelikle onun tadını alır, ondan dolayı kalbi sevinir, neşelenir, onun zevkine varır. Kalp de iman ile hayat bulur, onunla nurlanır, onunla güçlenir. İman sayesinde gıdasını elde eder, susamışlığı gider, hayat bulur, şifa bulur, nurlanır, güçlenir. Lezzet ve nimet alır. Bu ise nimetlerin en üstünlerindedir, hoş şeylerin en güzeli ve zevklerin en büyüğüdür. Yüce Allah da şöyle buyurmaktadır: **"Erkek veya kadın, mü'min olarak kim iyi amel işlerse, onu mutlaka güzel bir hayat ile yaşatırız. Ve mükâfatlarını, elbette yapmakta olduklarının en güzeli ile veririz."**¹⁵⁷ İşte bu, sadıkların en doğrusunun haberidir. Onun haberi ise o sıdk ehli nezdinde yakînin (kesin doğrunun) ta kendisidir. Hatta hakka'l-yakîndir. Salih bir amel işleyen her bir kimseyi Yüce Allah, imanı ve ameli gereğince mutlaka güzel bir hayat ile yaşatır. Fakat kaba ve katı kimseler neye hayat denileceği hususunda hata ederler. Çünkü onlar, hayata, türlü yiyecek, içecek ve giyeceklerle yararlanmak, canlarının çektiği kimselerle evlenip bir arada olmak suretiyle nimetlere gark olmak ya da başkanlık yapmak, mal sahibi olmak, düşmanları kahretmek ve arzu ve isteklerini çeşitli şekillerde yerine getirmek olarak kabul ederler. Bütün bunların ise bütün hayvanlar arasında ortak bir lezzet olduğunda şüphe yoktur. Hatta birçok hayvanın bu lezzetlerden aldıkları pay, insanınkinden daha fazla olabilir. Çünkü bir kimsede ancak yırtıcı hayvanların, sürüngenlerin ve davarların kendisi ile ortak sahip oldukları bir zevk ve lezzet varsa şüphesiz bu kişi, kendisine uzak yerden seslenen kimselerdendir. Ama böyle bir zevk ve lezzet nerede, zevki ve güleç yüzlülüğü kalplere karıştı

155 Tâhâ 20/124-126.

156 İsrâ 17/72.

157 Nahl 16/97.

takdirde çocuklardan, kadınlardan, zevklerden, mallardan, kardeşlerden ve meskenlerden ayrı kalmanın tesellisini bulduğu ve bütün bunları, türlü hoşlanılmayan hâllere ve meşakatlere karşı kendisini maruz bırakarak doğrudan terk edip onlardan uzaklaşmaya razı olmasına sebep teşkil edebilen ve bunu gönül rahatlığı ile yapabilmesini sağlayan hâl nerede? O, bu hususta oğlunu, babasını, eşini ve kardeşini dahi seve seve feda eder ve bu hususta kınayanın kınamasından etkilenmez. Hatta böyle bir kimse, göğsünü mızraklara siper eder ve “Kâbe’nin Rabbine yemin olsun kurtuldum” der. Bir diğeri ise hayatı uzun bularak elindeki yiyeceğini bir kenara fırlatır ve “Bunu yiyinceye kadar sabredecek olursam şüphesiz bu uzun bir hayat olur” der sonra da sevinçli bir şekilde neşe ile ölümün üzerine gider. Bir başkası fakir olduğu hâlde şöyle der: “Krallar ve kralların oğulları bizim bulunduğumuz bu hâli bilselerdi, bunu bizden almak için bizimle kılıçlarıyla savaşırlardı.” Bir başkası ise kalbinin üzerinden öyle hâller geçer ki zevkinden kalkıp oynar.

Ariflerden birisi dedi ki: Bazen öyle hâllerle karşı karşıya kalıyorum ki bu hâlde şöyle derim: Eğer cennetlikler böyle bir durumda olurlarsa şüphesiz ki onların hayatı çok güzel bir hayattır. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*’in ashab-ı kirama visal orucunu yasaklaması üzerine ona “Ama sen de visal orucunu tutuyorsun” dedikleri vakit kendilerine **“Ben sizin durumunuzda değilim. Çünkü ben, Rabbimin yanında olurum da o bana yedirir, içirir”**¹⁵⁸ buyruğu üzerinde iyice düşünen bir kimse bunun ruhların yiyip içmesi olduğunu ve ruhların çeşitli sevinç, lezzet, zevk ve nimetlere gark olması olduğunu anlar. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ise bu hâlin zirvesinde idi. Başkası, kendisine bu hâlin zerrecikleri dahi bulaşsa dünya mülkünün ve nimetlerinin ona nispetle anlamsız bir toz zerreciği olduğunu görür. Hatta bir bâtil ve bir aldanış olarak değerlendirir. “Bedeninin kendisi ile beslendiği bir şekilde yer ve içer” diyen kimseler ise çeşitli sebeplerden dolayı hata etmişlerdir:

1. Çünkü Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* **“Ben Rabbimin yanında olurum da o bana yedirir, içirir”** buyurmuştur. Eğer bu, bildiğimiz bir yeme ve içme olsaydı buna ne visal denilirdi ne de oruç.

158 Buhârî, Savm 48; Müslim, Sıyâm 55.

2. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, visal hususunda onların kendisi gibi olmadığını haber verdi. Çünkü onlar, visal orucu tutacak olurlarsa bundan dolayı zarar görürlerdi. Kendisi ise visal orucu tuttuğu takdirde zarar görmezdi. Eğer yiyip içmesi söz konusu olsaydı “Ben de visal yapmıyorum ki, aksine sizin yiyip içtiğiniz gibi ben de yiyip içiyorum” şeklinde cevap vermesi gerekirdi. Onların “Sen visal orucu tutuyorsun” demelerine itiraz etmeyip bu sözlerini reddetmemesi, kendisinin visal orucu tuttuğuna ve hiçbir şekilde oruç tutan kimsenin orucunu bozacak ve açacak şekilde bir şeyler yiyip içmediğine delildir.

3. Eğer onun oruçlunun orucunu bozan türden yiyip içmesi söz konusu olsaydı, kendisi ile aralarındaki farkı zikrederek cevap vermesi doğru olmazdı. Çünkü böyle bir durumda kendisi ile onlar da visal yapmamakta ortak olurlar. O hâlde onun “**Ben sizin gibi değilim**” diyerek verdiği cevabı nasıl doğru olabilirdi? İnsanların birçoğunun bildiği bir husus da şudur ki, kalp ne zaman istediğini elde etmek ve sevdiğine kavuşmak gibi kendisini sevindirecek, üzecek, hoşuna gitmeyecek ya da kederlendirecek bir hâl ile karşı karşıya kalacak olursa yemek ve içmek hatırına gelmez. Hatta birçok âşık günler geçtiği hâlde ne bir şey yer ne de canı bir şey yemeyi ister. Nitekim bir şair, bu anlamı gayet açık bir şekilde dile getirmiştir:

“Canımın seni hatırlamaktan ötürü
konuşmaları vardır ki bunlar onu

Bir şeyler içmekten alıkoyar, ona yemek yemeyi hatırlatmaz

Senin yüzün onu aydınlatan bir nurdur

Senin sözün ise onun arkasında yolda
ilerlemesini sağlayan bir ezgidir

Yol tepmekten bitkin düştüğü için şikâyet ettiği takdirde

Geleceğinin ruhu ona bir söz verir, o da
bu sözü alınca derhal canlanır.”

Maksat şudur: Hidayet, dünya mutluluğunu ve hayatın güzel olmasını ve dünyevî nimetleri de beraberinde getirir. Bu, hissin ve zevkin tanık olduğu bir husustur. Ahiret mutluluğu ise bir gaybdır. İman ile bilinir. İbn Abbâs *radiyallahu anhumâ* daha önemli olduğu için bundan söz etmiştir. Elde edilmek istenen amaç da budur. Dünyadaki sapıklık (dalalet) ise (bedbahtlığa göre) daha açıktır. Bundan kurtulmak suretiyle her türlü kötülükten kurtulmak mümkün olur. Ahiretin en büyük dalaleti ve bedbahtlığı da budur. Bundan dolayı bundan tek başına söz etmiştir. Allah en iyi bilendir.

Dalalet/Sapıklık ve Bedbahtlık Hakkında

Bu iki dalaletten yani dalalet ve bedbahtlıktan Yüce Allah, kelamında çokça söz etmekte ve her ikisinin de düşmanlarının payına düştüğünü haber vermektedir. Onların zıttı olan hidayet ve felahın da çok söz edip bu ikisinin de gerçek dostlarının payı olduğunu bildirmektedir. Birinci türe Yüce Allah'ın "**Muhakkak ki günahkârlar sapıklıkta ve çılgın ateş içindedirler**"¹⁵⁹ buyruğu örnek verilebilir. Çünkü âyette geçen "dalal (sapıklık)" dalalettir. "Suğur (çılgın ateş)" ise bedbahtlık ve azaptır.

Ayrıca Yüce Allah, "**Allah'a kavuşmayı yalanlamış olanlar hem en büyük zarara uğramışlardır hem de doğru yolu bulamamışlardır**"¹⁶⁰ buyurmaktadır.

İkincisine örnek de Yüce Allah'ın Bakara Sûresi'nin baş tarafında mü'minlerden ve niteliklerinden söz ettikten sonraki "**İşte bunlar, Rablerinden gelen bir hidayet üzeredirler ve bunlar, kurtuluşa erenlerin ta kendileridirler**"¹⁶¹ buyruğudur. Aynı husus Lokman Sûresi'nin baş tarafında da böyledir. En'âm Sûresi'nde ise "**İman edenler ve imanlarına zulüm karıştırmayanlara gelince işte onlardır güvenlik ve onlardır hidayete ermiş olanlar**"¹⁶² buyurmaktadır.

159 Kamer 54/47.

160 Yunus 10/45.

161 Bakara 2/5.

162 En'âm 6/82.

Ümmü'l-Kur'ân (Fâtiha) sûresi, Kur'ân-ı Kerîm'deki en büyük ve ümmet tarafından okunması en ileri derecede farz kılınan, kulun ihtiyaç duyacağı hususları en özlü bir şekilde toplayan ve faydası en yaygın ve genel bir sûre olduğundan, bu sûrede Yüce Allah, her iki husustan da söz etmiştir: **“Hidayet eyle bizi dosdoğru yola, gazaba uğrayanların ve yolunu sapıtanlarınkine değil de kendilerine nimet verdiğin kimselerin yoluna.”**¹⁶³ Böylelikle Yüce Allah, burada hidayet ve felah (kurtuluş) olan hidayet ve nimetten söz ettiği gibi kendilerine gazap edilenlerden de söz etmiştir. Bunlar ise bedbaht olanlar ve doğru yoldan sapıtan kimselerdir. Her iki kesim hakkında da sapıklık ve bedbahtlık söz konusudur. Ama bu iki nitelik birlikte zikredilmiştir ki, bunların her birine kendi açık lafızları ile delalet edilmek istenmiştir. Aynı şekilde iki kesimin her birinde daha belirgin olan iki vasıftan birinden söz edilmiştir. Çünkü Yahudiler hakkında gazab, hakkı bildikten sonra hakka karşı inatlarından dolayı daha belirgindir. Hıristiyanlarda ise dalalet, aralarındaki bilgisizliğin daha baskın olmasından dolayı daha açıktır. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in de **“Gazaba uğramış olanlar Yahudiler, doğru yoldan sapmış olanlar ise Hıristiyanlardır”**¹⁶⁴ buyurduğu sahîh rivayetle sabittir.

İblis Soyundan Kimse Cennete Girecek mi?

Yüce Allah'ın **“Benden size bir hidayet geldiğinde”**¹⁶⁵ buyruğu, **“Hepiniz oradan inin. Kiminiz kiminize düşman olacaktır”**¹⁶⁶ buyruğu ile cennetten indirdiği kimselere yönelttiği bir hitabıdır. Bundan sonra da “Benden size bir hidayet geldiğinde kim benim hidayetime uyarsa” buyurmaktadır. Her iki hitab da sekaleynin (insanların ve cinlerin) ilk atalarıdır. Buyruk, cinlerin de peygamberlerin şeriatlarının kapsamı içerisine girdiklerine ve kendilerine emirler verilip yasaklar konulmuş olduğuna delildir. Bu ise ümmet arasında görüş ayrılığı bulunmayan hususlardandır. Aynı zamanda bizim Peygamberimiz'in de insanlara peygamber olarak gönderildiği gibi kendilerine de peygamber olarak gönderilmiş olduğu hu-

163 Fâtiha 1/6-7.

164 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân 2; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, XVII, 98.

165 Tâhâ 20/123.

166 Tâhâ 20/123.

susunda bir görüş ayrılığı yoktur. Diğer taraftan cinlerin günahkârlarının cezalandırılmayı hak ettikleri hususunda da ümmet arasında görüş ayrılığı bulunmamaktadır. Yalnız İslâm âlimleri, cinler arasında Müslüman olan kimselerin cennete girip girmeyeceği hususunda ihtilaf etmişlerdir. Cumhur (ilim adamlarının çoğunluğu), onların kötülük işleyenlerinin cehennemde olduğu gibi iyilik işleyenlerinin de cennette olacağı kanaatindedir. Bir diğer görüşe sahip olanlar ise “Hayır. Onların iyiliklerinin mükâfatı cehennem azabından kurtulacak olmalarıdır. Cennete ise İblis soyundan hiç kimse girmeyecektir. Cennet, ancak Âdemoğullarına ve onun soyundan gelen salih evlatlarına özeldir” demişlerdir. Bu görüş, Ebû Hanife’den de nakledilmiştir. Birinci görüşün sahipleri çeşitli deliller göstermişlerdir:

1. Birinci delil bu âyettir. Çünkü Yüce Allah, hidayetine tabi olan kimselerin korkmayacaklarını, üzülmeceklerini, dalalete düşüp sapıtmayacaklarını ve bedbaht olmayacaklarını haber vermektedir. Bu ise nimetlerin mükemmel ve eksiksiz olmasını gerektirir. “Âyet, yalnızca azabın söz konusu olmayacağına delildir ve onların mü’min olanlarının cezalandırılmayacağı hususunda görüş ayrılığı yoktur” denilemez. Çünkü biz şöyle diyoruz: Eğer âyet sadece bir olumsuz hususa delalet ediyorsa insanlar arasından mü’min olanlara övgü mahiyetinde olmazdı ve âyette yalnızca olumsuz bir mana bulunurdu. Bu ise korku ve üzüntünün söz konusu olmayacağıdır. Ama bilindiği üzere âyetin bağlamı ve maksadı, Yüce Allah’ın indirmiş olduğu hidayete tabi olanlar hakkında en ileri derecede nimetlerin söz konusu olacağını ve en ileri derecede bedbahtlığın da onlardan uzaklaştırılmış olacağını ifade etmektir. Anlatılmak istenen bu mana da sözü edilen hususların olmayacağı ifade edilerek dile getirilmiştir. Çünkü durum, bunu gerektirmektedir. Bu sebeple Âdem, cennetten indirilince korktu, üzüldü ve şekavet (zorluk ve bedbahtlık) ile karşılaştı. Yüce Allah da ona, hem kendisine hem de soyundan gelecek olanlara bir söz vereceğini haber verdi. Buna göre aralarından bu söze (ahde) uyan bir kimse için korkunun, üzülmünün, sapıtmanın ve bedbahtlığın söz konusu olmayacağını ifade etti. Bilindiği gibi bütün bunlar ancak nimetler yurduna girmekle ortadan kalkar. Ama konum hoşlanılmayan hâllerin en ileri olanlarını reddetmeyi açık ifadeler ile zikretmeyi gerektirmiştir.

2. Yüce Allah, şöyle buyurmaktadır: **“Hatırla ki cinlerden bir grubu Kur’ân’ı dinlesinler diye sana yöneltmiş idik. Onun huzuruna geldiklerinde ‘Susup dinleyin’ dediler. (Okunması) bitirilince de kavimlerine uyarıcılar olarak döndüler. ‘Kavmimiz, biz Musa’dan sonra indirilmiş olup kendinden öncekileri doğrulayan hakka ve dosdoğru yola ileten bir kitap dinledik. Kavmimiz, Allah’ın davetçisinin çağrısını kabul edin ve ona iman edin. Günahlarınızdan bir kısmını bağışlasın ve sizi acıklı bir günün azabından kurtarsın’ dediler.”**¹⁶⁷

Böylelikle Yüce Allah bizlere, onların uyarıcılarının, Allah’ın davetçisinin çağrısını kabul eden kimseye Allah’ın günahlarını bağışlayacağını, onu azaptan koruyacağını haber verdiğini bildirmektedir. Eğer günahlarının bağışlanması ile onlar yalnızca azaptan kurtuluşa nail olsalardı bu zaten Yüce Allah’ın **“Ve sizi acıklı bir azaptan kurtarsın”** buyruğu ile ifade edilmiştir. Aksine günahların bağışlanmasının tamamlanması (kemâli) cennete girmek ve cehennemden kurtulmakla söz konusu olur. Çünkü Allah’ın günahlarını bağışladığı herkesin cennete girmesi de kaçınılmazdır.

3. Yüce Allah, huriler hakkında **“O ikisinde de bunlardan önce ne bir insanın ne bir cinnin asla dokunmadığı”**¹⁶⁸ buyurmaktadır. İşte bu, cinlerin ve insanların mü’min olanlarının cennete gireceklerine ve onlardan hiç kimsenin daha önce hurilere dokunmamış olacağına delildir. Bu da onların iman edenlerinin cennete girmesinden sonra huriler ile birlikte olmasının mümkün olacağına delildir. Tıpkı insanlar için söz konusu olduğu gibi. Eğer cinler cennete girmeyecek olsalardı onlar hakkında bu şekilde haber vermek güzel olmazdı.

4. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **“Bunu yapamazsanız -ki elbette yapamayacaksınız- yakıtı, insan ve taş olan cehennem ateşinden sakının. Çünkü o ateş kâfirler için hazırlanmıştır. İman edip iyi davranışlarda bulunanlara, içinden ırmaklar akan cennetler olduğunu müjdele! O cennetlerdeki bir meyveden kendilerine rızık olarak yedirildikçe ‘Bundan önce dünyada bize verilenlerdendir bu’ derler. Bu rızıklar onlara (bazı**

167 Ahkâf 46/29-31.

168 Rahmân 55/56.

yönlerden dünyadakine) benzer olarak verilmiştir. Onlar için cennette tertemiz eşler de vardır. Ve onlar orada ebedî kalıcılardır."¹⁶⁹ Cinlerin ise bir kısmı mü'min, bir kısmı kâfirdir. Nitekim cinlerin arasındaki salih kişi şöyle demişti: **"Gerçekten kimimiz Müslümanlar, kimimiz zalimleriz."**¹⁷⁰

Cinlerin kâfirleri ikinci âyetin kapsamına girdiği gibi mü'min olanların da ilk âyetin kapsamına girmesi gerekir.

5. Cinlerin salih olanları hakkında **"Müslüman olanlar, işte onlar doğru yolu aramış olanlardır"**¹⁷¹ buyurmaktadır. Rüşd (doğru yol) ise hidayet ve kurtuluş demektir. Kur'ân-ı Kerîm'in kendisine ilettiği yol da odur. Cennete giremeyen kimse ise doğru yolun sonu olan amacına ulaşamaz. Aksine rüşd adına yalnızca bilgi elde etmiş olur.

6. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **"Rabbinizden bir mağfirete; Allah'a ve peygamberlerine inananlar için hazırlanmış olup genişliği gökle yerin genişliği kadar olan cennete koşuşun. İşte bu, Allah'ın lütfudur ki onu dilediğine verir. Allah büyük lütuf sahibidir."**¹⁷² Cinlerin Allah'a ve rasûllerine iman eden mü'minleri ise kendilerine müjde verilenler arasına girmiş olurlar ve onlar da böyle bir müjdeyi hak ederler.

7. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **"Allah, Dâru's-Selâm'a (esenlik yurduna) çağırır ve O dilediğini dosdoğru yola iletir."**¹⁷³ Yüce Allah, çağırmayı genel olarak herkese yapmakta ve oraya götüren hidayeti özel olarak dilediğine kolaylaştıracağını bildirmektedir. Buna göre oraya hidayet ettiği kimseler de oraya çağırıldığı kimselerdendir. Buna göre cinlerden hidayet bulan kimseler de oraya davet edilenler arasındadır.

8. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **"Allah, onların hepsini bir araya topladığı gün, 'Ey cinler (şeytanlar) topluluğu! Siz insanlarla çok uğraştınız' der. Onların, insanlardan olan dostları ise 'Ey Rabbimiz! (Biz) birbirimizden yararlandık ve bize verdiğin sürenin sonuna ulaştık' derler.**

169 Bakara 2/24-25.

170 Cin 72/14.

171 Cin 72/14.

172 Hadîd 57/21.

173 Yunus 10/25.

Allah da buyurur ki: ‘Allah’ın dilediği hariç, içinde ebedî kalacağınız yer ateştir.’ Şüphesiz Rabbin hikmet sahibidir, bilendir. İşte böylece işledikleri günahlardan ötürü zalimlerin bir kısmını diğer bir kısmının peşine takarız. Ey cin ve insan topluluğu! İçinizden size âyetlerimi anlatan ve bu günle karşılaşacağınıza dair sizi uyaran peygamberler gelmedi mi? Derler ki: ‘Kendi aleyhimize şahitlik ederiz.’ Dünya hayatı onları aldattı ve kâfir olduklarına dair kendi aleyhlerine şahitlik ettiler. Gerçek şu ki: Halkı habersizken, Rabbin haksızlık ile ülkeleri helâk edici değildir. Herkesin yaptıkları işlere göre dereceleri vardır. Rabbin onların yaptıklarından habersiz değildir.”¹⁷⁴

Bu buyruklardaki hükümler, cinlerle insanlar hakkında geneldir. Yüce Allah, onların her birinin yaptığı ameline göre dereceleri bulunduğunu haber vermektedir. Bu ise onlardan iyilik yapan kimselerin, tıpkı insanlardan iyilik yapanlar hakkında olduğu gibi amellerinden dolayı birtakım derecelerinin olmasını gerektirmektedir.

9. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **“Muhakkak ‘Rabbimiz Allah’tır’ deyip sonra dosdoğru olanların üzerine melekler ‘Korkmayın, üzülmeyin ve size vaat edilen cennetle sevinin’ diyerek inerler.”**¹⁷⁵

“Muhakkak ‘Rabbimiz Allah’tır’ deyip sonra da dosdoğru hareket edenler için korku yoktur, onlar üzülmezler de. İşte onlar, cennetliklerdir. Yaptıklarına mükâfat olmak üzere orada ebediyen kalacaklardır.”¹⁷⁶

Bu âyetin delil olarak gösterilmesi üç bakımdandır:

a. Âyetteki ismi mevsul umum ifade etmektedir.

b. Mesele ile ilgili sözü edilen mükâfat dile getirilmektedir. Böylelikle bu, o mükâfatın hak edileceğine delildir. Bu ise dosdoğru yürümeyle birlikte “Rabbimiz Allah’tır”ı söylemektir. Hüküm ise illetinin genel olması sebebiyle umumdur. Cennete giriş, Allah’ı ve rubûbiyetini kabul etmekle birlikte

174 En’âm 6/128-132.

175 Fussilet 41/30.

176 Ahkâf 46/13-14.

O'nun emri üzerinde dosdoğru yürümeye bağlı olduğuna göre, bunu yerine getiren kimse bu mükâfatı hak eder.

c. Yüce Allah, **“Dosdoğru hareket edenler için korku yoktur, onlar üzülmeler de. İşte onlar, cennetliklerdir. Yaptıklarına mükâfat olmak üzere orada ebediyen kalıcıdırlar”**¹⁷⁷ buyurmaktadır. Bu ise kendisi için korkunun ve üzüntünün söz konusu olmayacağı herkesin cennetlik olduğuna delildir. İlk âyetler arasında da Yüce Allah'ın **“Kim benim hidayetime uyarsa onlar için korku yoktur ve onlar asla üzülmeler de”**¹⁷⁸ buyruğu ve bunun her iki kesimi de kapsadığına dair açıklamalar geçmiştir. Bu âyet de kendileri için korkunun da üzüntünün de söz konusu olmayacağı herkesin cennet ehlinde olduğuna delildir.

10. Cinlerin kötülük yapanları Allah'ın adaleti gereği cehenneme gireceğine göre, onların iyi olanlarının da Allah'ın lütuf ve rahmeti ile cennete girmesi daha uygundur. Çünkü Allah'ın rahmeti gazabını geçmiştir. Lütuf ise adaletten ileridir. Bundan dolayı cehenneme ancak cehennemliklerin amelini işleyenler girecektir. Cennete ise hayır olarak hiçbir amel işlememiş olanlar dahi girebilecektir. Hatta cennet için farklı bir kavim dahi yaratılacak ve Allah onları işlemiş oldukları herhangi bir amel olmaksızın cennete yerleştirecektir. Cennette kulun herhangi bir çalışması ve gayreti olmadan dahi dereceleri yükseltilecektir. Hatta cehennemliklerden farklı olarak, diğer mü'minlerin dualarının, namazlarının, sadakalarının ve kendisine hediye ettikleri iyi amellerinin ulaşması ile de mü'minin derecesi yükselir. Bundan dolayı kesinlikle herhangi bir amel olmaksızın cehennemde ona azap edilmez. Kur'ân'ın nassı ve ümmetin icması ile sabit olduğuna göre cinler arasında kötülük yapanlar, Allah'ın adaleti ve kazandıkları sebebi ile cehennemde olacaklardır. O hâlde onların iyilik yapanları da Allah'ın lütfu ve dünyada iken yaptıkları sebebiyle cennette olacaklardır.

Fakat şöyle denilmiştir: “Cinler, cennetin alt taraflarında olacaklardır. Cennetlikler onları görecek, onlar ise mü'min cennetlikleri göremeyeceklerdir. Nitekim dünyada iken onlar Âdemoğullarını onların kendilerini göremedikleri bir yerden görüyorlardı.” Böyle bir durum ise ancak

177 Ahkâf 46/13-14.

178 Bakara 2/38.

karşı delilin konulamayacağı bir tevkif (Peygamber'den gelen bir haber) ile bilinebilir. Eğer uyulması gereken bir delil sabit olmuşsa mesele yoktur. Aksi takdirde bu, nakledilen bir görüşten ibarettir. Bunu böyle bilmek gerekir. Bunun doğru kabul edilmesi ise delilin varlığına bağlıdır. Allah en iyi bilendir.

Hidayete Uymanın Mahiyeti

Allah Teâlâ'nın bu hususlardan kendisine bağlı olarak söz ettiği Allah'ın hidayetine uymak ise tasdikini olumsuz olarak etkileyecek herhangi bir şüphe söz konusu olmadan haberini tasdik edip doğrulamak, emrine uymasına engel olacak herhangi bir arzu olmadan emrine uymak demektir. İşte iman, bu iki esas etrafında dönüp durmaktadır. Bu iki esas ise haberin tasdik edilmesi ve emre uyulmasıdır. Bunların arkasından iki husus daha gelir. Bunlar da tasdikini kemâlini engelleyen karşı karşıya olduğu bâtil şüpheleri reddetmek ve bunlarla tasdikine zarar vermeyip emre mükemmel derecede uymasını engelleyen karşı karşıya kalacağı doğru yoldan sapma arzu ve isteklerini bertaraf etmektir.

Buna göre ortada dört husus söz konusudur: Birincisi, haberi tasdik edip doğrulamaktır. İkincisi, ona karşı çıkma hususunda cin ve insan şeytanlarının telkin ettiği şüpheleri reddetme hususunda bütün gayreti ortaya koymaktır. Üçüncüsü, emre itaat etmektir. Dördüncüsü de kul ile mükemmel derecede itaat etmesi arasında engel teşkil eden şehvet ve arzuları bertaraf etmek hususunda nefse karşı mücahede etmektir.

Bu iki husus yani şüphelerle şehvetler, kişinin dünya hayatında da ahirette de bedbahtlığının esasını teşkil eder. Nitekim ilk iki esas olan haberin tasdik edilmesi ile emre itaat etmek de onun mutluluğunun, kurtuluşunun, dünya ve ahiret saadetinin esasını teşkil eder. Çünkü kulun iki gücü vardır: İlki, idrak ve düşünme gücü ile bunlara tabi olan ilim, bilgi ve söz gücüdür. Diğeri ise irade ve sevgi gücü ile bunlara tabi olan niyet, azim ve amel gücüdür. Şüphe, düşünme ve ilim gücünde onu ortadan kaldıracak hususlarla tedavi edilmediği sürece bozuk bir etki bırakır. Şehvet ve arzular ise onları ortadan kaldırmak suretiyle tedavi edilmediği sürece irade ve ilim gücünde bir bozukluğa sebep olur. Nitekim Yüce Allah, Nebisi hakkında başkasının

karşı karşıya kalabileceği hâllerden onun temiz ve nezih olduğuna dair lütuflarını hatırlatarak **“Battığı zaman yıldıza and olsun ki, arkadaşınız asla sapmadı, bâtula da yönelmedi”**¹⁷⁹ buyurmaktadır. Yani onun ilminin ve bilgisinin kemâli dolayısıyla hiçbir delil ondan sapıp uzaklaşmadı. Aynı zamanda o, apaçık hak üzerindedir. Onun rüşdünün kemâline rağmen de hiçbir delil doğru yoldan sapmadı ve o, âlemlerin en iyisidir. Çünkü o, ilminde ve amelinde kâmil olandır. Nitekim Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, kendisinden sonraki halifelerini bununla nitelendirmiş ve onların sünnetlerine uymayı emretmiştir: **“Benim sünnetime ve benden sonraki doğru yolda giden hidayete erdirilmiş halifelerin sünnetine uyun.”**¹⁸⁰

Raşid (doğru yolda giden), gavi (doğru yoldan sapıp azan) kimsenin zıddıdır. Mehdi (hidayete erdirilmiş) ise dalalette olanın, yolunu kaybetmiş olanın zıddıdır. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **“(Ey münafıklar!) Siz de kendinizden öncekiler gibisiniz. Hâlbuki onlar, sizden daha güçlü idiler. Malları ve evlatları da daha çoktu. Onlar, (dünya nimetlerinden) payları kadar faydalandılar. Sizden öncekiler de kendi payları kadar faydalandıkları gibi siz de payınız kadar faydalandınız ve onlar (bâtula) daldıkları gibi siz de daldınız. Dünyada da ahirette de amelleri boşa gitmiş olanlardır onlar. Zarara uğrayanların ta kendileri de işte onlardır.”**¹⁸¹ Böylelikle Yüce Allah, iki esastan söz etmektedir ki, bunlar öncekilerin de sonrakilerin de hastalığıdır.

Bu iki esasın biri “payı kadar yararlanmak”tır. Burada halak (pay) ise dünyadan sahip olunan paydır. Ondan yararlanmak (istimta) ise ilahî emre uymayı engelleyen arzu ve şehvetleri elde etmeyi de ihtiva eder. Ancak mü'min, her ne kadar dünyadan ve arzularından bir şeyler elde etse de o, payının tamamından yararlanmaz ve bütün güzelliklerini dünya hayatında tüketmez. Aksine bu dünyalıktan ve dünya zevklerinden, ahireti için azık edinmek amacıyla gücünü artıracak kadarını almaya gayret eder.

İkinci husus ise bâtil şüphelere dalmaktır. Bu da Yüce Allah'ın **“(Bâtula) daldıkları gibi siz de daldınız.”** âyetinde dile getirilmektedir. İşte

179 Necm 53/1-2.

180 Ebû Davud, Sünnet 5; Tirmizî, İlim 16; Ahmed b. Hanbel, IV, 126.

181 Tevbe 9/69.

ahiret için yaratılmamış bâtil nefislerin (şahısların) durumu budur. Bunlar, sürekli olarak şehvet ve arzularını gerçekleştirme uğrunda çalışıp dururlar. Bunları gerçekleştirdiği takdirde de o, ancak bâtila dalışı esnasında gerçekleşir. Bunun ise kendisine dünya ve ahirette zarardan başka bir faydası olmaz. Yüce Allah'ın hikmetinin eksiksiz oluşunun bir tecellisi de onun bu nefisleri istek ve arzularını gerçekleştirme uğrunda zorluklarla ve yorgunluklarla sınamasıdır. Bâtila dalmak için ancak çok az vakit bulabilir. Eğer bu bâtil peşinde koşan nefisler, her şeyleri ile kendilerini bâtila verecek olurlarsa şüphesiz cehennem ateşine çağıran önderler olurlar. İşte nitekim gözle görüldüğü gibi her şeyleri ile kendilerini bâtila verenlerin hâli de budur. Buyruğun, dalan grubun daldığı gibi daldınız veya fırka gibi daldınız şeklinde olması, durumu değiştirmez. Çünkü buradaki “ellezî: o kimse ki” hem tekil hem çoğul için kullanılır. Bunun bir benzeri de Yüce Allah'ın **“Doğruyu getiren ve onu doğrulayan ise onlar sakınanların ta kendileridir. Onlar için Rablerinin yanında diledikleri her şey vardır. İşte bu, ihsan edenlerin mükâfatıdır”**¹⁸² buyruğunda geçmektedir. Fakat tekil hâli ile bu lafız, (ellezî) sahih çoğuldan (cem-i müzekker salimden) sonra (ism-u mevsul olarak) kullanılmaz. Mesela; “el-muslimine ellezi câû: (gelen Müslümanlar anlamında)” diye kullanılamaz. Çoğunlukla “hizb, fırka gibi çoğul hakkında kullanılan isim ya da mevsufun zikredilmediği hallerde zikredilir. Bu (ellezî isminin) çoğul olması, ancak şairin şu sözündeki kullanıma benzediğinden dolayıdır.

“Kanları akan o kimseler (kimseler anlamında tekil olarak ellezî) var ya ey Hâlid'in annesi

İşte asıl yiğitler bütünüyle o yiğitlerdir.”

Ya da tekil ve sayı kastı söz konusu olmaksızın cinsin kastedildiği yerlerde kullanılır. Yüce Allah'ın **“Doğruyu getiren ve onu doğrulayan ise”** buyruğundan sonra **“onlar sakınanların ta kendileridir”** buyruğu buna benzemektedir. Aynı şekilde üzerinde durmakta olduğumuz âyet de bunun gibidir ki o da Yüce Allah'ın **“Ve onlar (bâtila) daldıkları gibi siz de daldınız”**¹⁸³ buyruğudur. Ya da eğer mana diğer görüşe göre **“Ve siz, o**

182 Zümer 39/33-34.

183 Tevbe 9/69.

dalanların daldığı gibi bir dalışla daldınız” şeklinde olur. Bu durumda hazf edilmiş bir mastarın sıfatı olur. Bu da bir kimsenin “Vuran kimse gibi vur” ve “İhsan eden kimse gibi ihsan et” sözleri ile benzerleri gibidir. Bu durumda da ism-i mevsulun aidi, mansub ve mahzuf olur. Bu gibi durumlarda hazf edilmesi ise her iki görüşe göre sürekli söz konusu olan bir kıyasın gereğidir.

İşte Yüce Allah, bâtıla dalışları ve şüphelerin peşinden gidişleri dolaşısıyla onları kötölemiş ve bu durumda olanların dünyada da ahirette de amellerinin boşa çıkacağını ve hüsrana uğrayanlardan olacaklarını haber vermiştir. Bunun bir benzeri de cehennemliklerin, cennetliklerin kendilerine cehenneme nasıl girdiklerini sormaları üzerine verdikleri şu cevapta görülmektedir: ***“Diyecekler ki: Biz, namaz kılanlardan değildik, yoksullara yemek yedirmezdik, biz de (bâtıla) dalanlarla birlikte daldık, din gününü de yalanlardık.”***¹⁸⁴ Böylelikle onlar, her iki esası da zikretmiş olacaktırlar: Bâtıla dalmak ve ona bağlı olarak söz konusu olan din gününü yalanlamak ile şehvet ve arzuları tercih etmek ve onun gereği olan namazları terk etmek, muhtaç kimselere yemek yedirmemek. İşte bu iki esas gerçekten sonuçları çok tehlikeli iki esastır. Başarı Allah’tandır.

Selim Kalp

Allah’ın azabından kurtulan selim kalp ise böyle bir hâlden kurtulmuş demektir. Bunun böyle olması ise Rabbi için selamet bulmuş ve O’nun emrine teslim olmuş bir kalp oluşundan dolayıdır. Bu kalp de O’nun emrine karşı geliş, O’nun haberine karşı çıkış kalmamış olur. O, Allah’ın dışındaki her şeyden yana selim olmuş, esenliğe kavuşmuştur. O durumu ile Allah’tan başkasını dilemez ve ancak Allah’ın kendisine verdiği emri yapar. Onun amacı yalnızca Allah’tır, O’nun emridir, O’nun şeriatıdır, O’nun vesilesidir ve O’nun yoludur. Kendisi ile O’nun haberini tasdik arasına hiçbir şüphe, engel olarak ortaya çıkmaz. Ama onun kalbine bir şüphenin geldiği her bir seferinde mutlaka o şüphe, o kalpte karar kılıp yerleşmesine imkân bulunmadığını bilip öylece geçer gider. Kendisi ile Allah’ın rızasına uyma arasında da hiçbir şehvet ve arzu engeli olmaz. Kalp ne zaman

böyle olursa o zaman şirkten, bid'atlerden selim olur. Doğru yoldan çıkıp azmaktan, bâtıldan selim olur (esenliğe kavuşur). Selim kalbin tefsiri ile ilgili söylenmiş bütün sözler, bunun kapsamı içindedir.

Selim kalbin gerçek mahiyeti, onun hayâ ederek, korkarak ve umut besleyerek Rabbine ubudiyete selim (katıksız) bir şekilde teslim olmasından ibarettir. Böylelikle Allah sevgisinde kendisini erittiği için O'nun dışındakilerin sevgisinden yana esenliğe kavuşmuştur. O'nun korkusu ile O'ndan başkalarının korkusundan, O'ndan ummakla başkalarından birşeyler ummaktan ve tasdik ve itaat ile O'nun ve Rasûlü'nün emrine teslim olmak suretiyle başkalarına teslimiyetten kurtulmuş olur. -Daha önce geçtiği gibi- Allah'ın kaza ve kaderine de tamamen teslimiyet gösterdiği için Allah'ı itham etmez, O'nunla çekişmez ve O'nun takdirlerinden dolayı kızıp öfkelenmez. Boyun eğerek, itaat ederek, zillet göstererek ve kulluk ederek Rabbine teslim olduğu gibi bütün hâlleri, sözleri, amelleri, zevkleri, duyguları, gizli ve açık olanlarıyla Rasûlü'nün aydınlığında yürür. Bunların dışındakileri de hep bunlara arz eder. Bunlara uygun olanı kabul eder, aykırı olanı reddeder. Uygun mu aykırı mı olduklarını açıkça tespit edemedikleri hakkında da karar vermez ve durumunu, hâli kendisi için açıklık kazanıncaya kadar erteler. Allah'ın dinini savunan, Nebisi'nin sünnetini koruyan ve onu uygulayan, Allah'ın gerçek dostlarıyla ve kurtuluşa ermiş hizbi ile barış içinde yaşar. Allah'ın Kitabı'na ve Nebisi'nin sünnetine muhalefet edip bunların dışına çıkararak bunlara aykırı olan hususlara çağırarak Allah düşmanlarına da düşmanlık eder.

Allah'ın Övdüğü Şekli ile Kur'ân'ı Okumanın Anlamı

İşte bu tabi olma, Yüce Allah'ın şu âyetlerde sahiplerini övdüğü tilavetin ta kendisidir: **“Muhakkak Allah'ın Kitabı'nı tilavet edenler...”**¹⁸⁵ **“Kendilerine verdiğimiz Kitab'ı gereği gibi okuyanlar (var ya) işte bunlar, ona (o Kitab'a) iman ederler.”**¹⁸⁶ Yani Allah'ın Kitabı'na hakkıyla uyarlar.

185 Fâtır 35/29.

186 Bakara 2/121.

Bir başka yerde de şöyle buyurmaktadır: **“Sana vahyolunan Kitab’ı oku, namazı da dosdoğru kıl.”**¹⁸⁷

“Ben, ancak bu şehri saygıdeğer kılan ve her şey kendisinin olan bu beldenin Rabbine ibadet etmekle emrolundum. Müslümanlardan olmakla da emrolundum. Kur’ân’ı okumakla da.”¹⁸⁸

O hâlde bu yerlerde sözü edilen tilavetin (Kur’ân okumanın) gerçek manası eksiksiz mutlak tilavettir ki, bu da lafzın ve mananın tilavet edilmesidir (okunmasıdır). Çünkü yalnızca lafzın tilavet edilmesi, tilavet denilen şeyin bir parçasıdır. Lafzın gerçek mahiyeti ise tabi olmaktır. Nitekim “Fılanın izini tilavet et (takip et)” “Ve televtu eferahu vekavaftuhu vekasastuhu” ibareleri hep aynı anlamda “Onun arkasından gittim” demektir. Nitekim Yüce Allah’ın **“And olsun güneşe ve aydınlığına, arkasından geldiği zaman aya”**¹⁸⁹ buyruğunda da tilavet kökünden gelen lafız kullanılmıştır. Yani kayboluşundan sonra doğuşunda onun (güneşin) arkasından gelen demektir. Nitekim “Kavmin bir kısmı diğerinin arkasından geldi” tabiri de böyledir. Yani bir kısmı diğerini takip ederek geldi. Bundan dolayı bir sözü okuyana “tilavet eden” denilmiştir. Çünkü bu kişi harfleri toptan değil, birini diğerinin peşinden söyler. Sıralı bir şekilde birini diğerinin arkasından telaffuz eder. Bir harf ya da kelimenin telaffuzu bittikçe onun akabinde bir diğer harfi ve bir diğer kelimeyi söyler. İşte böyle bir tilavet, bir vesile ve bir yoldur. Maksat ise gerçek anlamıyla tilavettir. Bu da mananın tilavet edilmesi ve onun arkasından haberinin tasdik edilmesi, emirlerinin yerine getirilmesi, yasaklarından kaçınılması ve o sizi yanında nereye götürüyorsa arkasından gidilmesidir. Buna göre Kur’ân-ı Kerîm’in tilaveti, onun lafzının ve manasının tilavet edilmesi (okunması/takip edilmesi) demektir. Mananın tilavet edilmesi ise yalnız başına lafzın tilavetinden daha şerefli dir. Bu tilavetin gerçek ehli ise dünyada da ahirette de övülmüş olan Kur’ân ehlidir. Şüphesiz onlar, gerçek anlamıyla tilavet ehlidir ve tilavet ettiklerine tabi olan kimselerdir.

187 Ankebût 29/45.

188 Neml 27/91-92.

189 Şems 91/1-2.

Allah'ın Zikrinden (Öğüdünden, Kur'ân'dan) Yüz Çevirenler

Sonra Yüce Allah, **“Kim de beni anmaktan yüz çevirirse gerçekten onun için dar bir geçim söz konusu olur. Onu kıyamet gününde kör olarak haşredeceğiz”**¹⁹⁰ buyurmaktadır. Yüce Allah, hidayetine tabi olanların dünyada ve ahiretteki durumlarını haber verdikten sonra ondan yüz çevirip ona tabi olmayanların hâlini haber vererek **“Kim de beni anmaktan yüz çevirirse gerçekten onun için dar bir geçim söz konusu olur”** buyurmaktadır. Burada anmaktan (zikirden) kasıt, benim indirdiğim zikirdir. Burada zikir faile izafe edilmiş bir mastardır. Benim kıyamım, benim kıraatim gibi. Mef'ule izafe edilmemiştir. Buyruğun anlamı, “Kim beni anıp hatırlamaktan yüz çevirirse” şeklinde değildir. Aksine bu, bir başka açıdan anlamın ayrılmaz bir parçası ve bir gereğidir. Böyle bir açıklamadan daha güzeli ise şunu söylemektir: Burada zikir (öğüt) masterların mamullerine izafe edilmesi türünden değil, isimlere izafe edilmesidir. Yani “Kim benim kitabımdan yüz çevirip ona uymayacak olursa...” anlamındadır. Çünkü Kur'ân'a aynı zamanda zikir adı da verilir. Yüce Allah da **“İşte bu, indirdiğimiz mübarek bir zikirdir,”**¹⁹¹ **“Bunlar, sana okuduğumuz âyetlerden ve hikmet dolu zikirdendir,”**¹⁹² **“O, ancak âlemler için bir zikirdir,”**¹⁹³ **“Muhakkak ki kendilerine geldiğinde o zikri inkâr edenler... Hâlbuki o, hiç şüphesiz aziz bir kitaptır”**¹⁹⁴ ve **“Sen ancak zikre uyan ve görmeden Rahmân'dan korkan kimseyi uyarabilirsin”**¹⁹⁵ buyurmaktadır. Buna göre, zikrin izafe edilmesi, amilin mamulüne izafe edilmesi maksadı güdülmeyen camit isimlere izafe edilmesi gibidir. Bunun bir benzeri ise ism-i failin (etken ortaçın) izafe edilmesinde de görülmektedir: **“O, günahları bağışlayan, tevbeleri kabul eden, azabı çetin ve nimeti pek bol olandır”**¹⁹⁶ buyruğunda olduğu gibi. Buradaki izafetler ile yenilenip duran bir fiil kastedilmemiştir. Bunlarla ayrılmaz ve sabit kalan vasıf (nitelik) kastedilmiştir. Aynı şekilde bunlar, en özel isim olan Yüce Allah'ın

190 Tâhâ 20/124.

191 Enbiyâ 21/50.

192 Âl-i İmrân 3/58.

193 Kalem 68/52.

194 Fussilet 41/41.

195 Yâsîn 36/11.

196 Mü'min 40/3.

ismine de sıfat olarak kullanılmıştır. Yüce Allah'ın şu buyruğunda olduğu gibi: **“Kitab’ın indirilmesi hükmünde galip en iyi bilen Allah’tandır. O, günahları bağışlayan, tevbeleri kabul eden, azabı çetin ve nimeti pek bol olandır. O’ndan başka ilah yoktur. Dönüş yalnız O’nadır.”**¹⁹⁷

Allah’ın Öğüdünden Yüz Çevirenlerin Geçim Sıkıntısı

Yüce Allah’ın **“Gerçekten onun için dar bir geçim söz konusu olur”**¹⁹⁸ buyruğunu seleften birçok kişi kabir azabı ile tefsir edip bu âyeti kabir azabına dair delillerden biri olarak kabul etmiştir. Bundan dolayı Yüce Allah **“Ve onu kıyamet gününde kör olarak haşrederiz. Der ki: ‘Rabbim beni niçin kör haşrettin? Hâlbuki ben görüyordum.’ Buyurur ki: Böyledir. Çünkü sana âyetlerimiz geldiğinde onları unuttun. Bugün de sen böylece unutulursun”**¹⁹⁹ buyurmaktadır. Yani sen, dünyada âyetlerimiz gereğince amel etmeyi terk ettiğin gibi şimdi de azapta terk edilip bırakılacaksın. Böylelikle hem berzah azabını hem helak oluş yurdundaki azabı zikretmiş olmaktadır. Bunun bir benzeri de Firavun hanedanı hakkındaki Yüce Allah’ın **“Ateştir o. Onlar, sabah akşam ona arz olunurlar”**²⁰⁰ buyruğudur. Bu olay berzah âleminde gerçekleşir. **“Kıyametin kopacağı gün de ‘Firavun hanedanını azabın en şiddetlisine sokun’ (denilecek).”**²⁰¹ Bu da büyük kıyamet gününde gerçekleşecektir. Bunun bir benzeri de Yüce Allah’ın şu buyruğudur: **“Sen, zalimleri ölümün sıkıntıları içinde meleklerin ellerini uzatarak ‘Ruhlarınızı çıkarın. Allah’a karşı haksız yere söylediklerinizden, onun âyetlerine karşı büyüklendiğinizden dolayı bugün zillet azabı ile cezalandırılacaksınız’ derken bir görsen.”**²⁰² Meleklerin **“Bugün zillet azabıyla cezalandırılacaksınız”** buyruğundan kasıt, başlangıcı ruhun kabzedilip ölümün gerçekleşeceği gün olan berzah azabıdır. Bunun bir diğer benzeri de Yüce Allah’ın şu buyruğudur: **“Melekleri, o kâfirlerin yüzlerine ve arkalarına vura vura ve ‘O yakıcı azabı tadın’**

197 Mü’min 40/2-3.

198 Tâhâ 20/124.

199 Tâhâ 20/124-126.

200 Mü’min 40/46.

201 Mü’min 40/46.

202 En’âm 6/93.

diye diye canlarını alırken bir görseydin.²⁰³ Burada azabın tattırılması berzah âleminde olacaktır. Bu azabın başlangıcı ise vefat zamanıdır. Çünkü buyruk, Yüce Allah'ın **“Yüzlerine ve arkalarına vura vura”** buyruğuna atfedilmiştir. Bu da söylenen sözün kendisine delaleti dolayısıyla ayrıca zikredilmemiş (hazf edilmiş) sözün bir kısmıdır. Benzeri buyruklar da böyledir. Her iki husus da (yani vurmak ve bu sözlerin söylenmesi de) ölüm vaktinde gerçekleşecektir.

Sahîh'te Berâ b. Âzib *radiyallahu anh*'ın Yüce Allah'ın **“Allah iman edenlere dünya hayatında da ahirette de sağlam söz üzere sebat verir”**²⁰⁴ buyruğu hakkında **“Âyet kabir azabı hakkında inmiştir”** dediği sabittir.²⁰⁵ Kabir azabı hakkındaki hadisler, hemen hemen tevatür derecesine ulaşmıştır.

Maksadımız şudur: Yüce Allah, kendisine uyanın asla sapmayacağı ve bedbaht olmayacağı hidayetini kendisi olan zikrinden (öğüdünden) yüz çeviren kimselerin dar bir geçim ile karşı karşıya kalacaklarını haber verdiği gibi ahidini (sözünü) gerektiği gibi koruyan kimselere de güzel bir hayat yaşatmayı, ahirette de onun ecrinin mükâfatını vermeyi garantilemiştir. İşte Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **“Erkek olsun kadın olsun kim, mü'min olduğu hâlde salih amel işlerse biz şüphesiz ona çok güzel bir hayat yaşatırız ve bunları elbette işlediklerinin en güzeli ile mükâfatlandıracağız.”**²⁰⁶ Böylelikle Yüce Allah, ilim ve amel ile sözüne sımsıkı sarılan kimselerin dünya hayatında güzel bir hayat sürmek ile ahirette ise en güzel mükâfat ile mükâfatlandırılmak suretiyle kurtuluşa (felaha) erişeceğini haber vermektedir. Bu ise dünyada ve berzah âleminde dar bir geçime mahkûm olan ahirette de azab içerisinde unutulacak olan kimselerin durumunun tam aksinedir. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **“Kim, Rahmân'ın zikrini görmezlikten gelirse biz ona bir şeytanı musallat ederiz. Artık bu, onun ayrılmaz arkadaşısıdır. Muhakkak bunlar, onları yoldan alıkoyarlar ve onlar da kendilerinin hidayette olduklarını sanırlar.”**²⁰⁷ Böylelikle

203 Enfâl 8/50.

204 İbrahim 14/27.

205 Buhârî, Cenâiz 86; Müslim, Cennet 73.

206 Nahl 16/97.

207 Zuhruf 43/36-37.

Yüce Allah, şeytanların içinden kendisiyle birlikte olan şeytanla ve onun sebebiyle dalalete düşmekle belaya maruz bıraktığı kimsenin bu hâlinin aslında onun Allah'ın Rasûlü'ne indirmiş olduğu öğütten yüz çevirip onu görmezlikten gelişinden dolayı olduğunu haber vermektedir. Böylelikle bu yüz çevirmenin cezası onunla birlikte bulunacak bir şeytanı musallat kılmak olarak ortaya çıkar. Bu şeytan, onu Rabbinin yolundan ve kendisini kurtuluşa götürecektir yoldan alıkoyar. O, bu haliyle de hidayet üzere olduğunu zanneder. Nihayet kıyamet gününde kendisine musallat olan beraberiindeki şeytan ile birlikte gelip helâk olduğunu ve her şeyini kaybettiğini gözleriyle görünce bu sefer **“Keşke benimle senin aranda iki doğu kadar uzaklık olsaydı. Sen ne kötü bir arkadaşmışsın”**²⁰⁸ diyecektir.

Allah'ın zikri (öğüdü) olan vahiy ile hidayet bulmaktan yüz çeviren herkesin kıyamet gününde böyle bir sözü söylemesi kaçınılmazdır.

Eğer “Kişi, Yüce Allah'ın **‘Onlar, hidayet üzere olduklarını sanırlar’** buyruğunda ifade edildiği gibi hidayet üzere olduğunu zannediyorsa bu, onun dalalette oluşunun bir mazereti olur mu?” diye sorulursa şöyle cevap verilir: Bu, doğru yoldan sapmalarının kaynağı Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in getirdiği vahiyden yüz çevirmeleri olan bu ve benzeri sapmış kimselerin bir mazereti olmaz. Böyle bir kimse, kendisinin hidayet üzere olduğunu zannetse bile o, aslında hidayete davet edene uymaktan yüz çevirmesi sebebi ile kusurludur. Eğer doğru yoldan sapmışsa bu, ancak onun kusurundan ve yüz çevirmesinden dolayı olmuştur. Bu kimsenin durumu, doğru yoldan sapması risaletin kendisine ulaşmamasından ve kendisinin de ona ulaşmaktan aciz olmasından kaynaklanan kişinin durumuna göre farklılık arz eder. Bu sebeple onun da farklı bir hükmü vardır. Kur'ân-ı Kerîm'de tehdit, birinci türden olanları kapsar. İkinci türden olanlara gelince; şüphesiz Yüce Allah kendisine karşı delil ortaya konulmadığı sürece kimseye azap etmez. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

“Biz, bir rasûl göndermedikçe de azap ediciler değiliz.”²⁰⁹

208 Zuhruf 43/38.

209 İsrâ 17/15.

“Müjdeleyici ve korkutucu (azap habercileri) peygamberler olarak (gönderdik ki) insanların peygamberlerden sonra Allah’a karşı bir bahaneleri olmasın.”²¹⁰

Yüce Allah, cehennemlikler hakkında da şöyle buyurmaktadır: **“Biz, onlara zulmetmedik fakat onlar bizzat zalimler idiler.”²¹¹**

“Ta ki bir kimse ‘Allah’a karşı işlediğim kusurlardan dolayı vay benim hâlime ve gerçekten ben alay edenlerdendim’ demesin. Yahut ‘Eğer Allah bana hidayet etse idi elbette takvalılardan olurum’ demesin. Ya da azabı gördüğünde ‘Eğer benim için bir dönüş imkânı olsaydı ihsan edicilerden olurum’ demesin. Hayır, sana âyetlerim gerçekten gelmiş idi. Sen ise onları yalanlamış, büyüklenmiş ve kâfirlerden olmuş idin.”²¹² Bu gibi buyruklar, Kur’ân-ı Kerîm’de pek çoktur.

Kör Olarak Haşredilmenin Mahiyeti

Yüce Allah’ın **“Ve onu kıyamet gününde kör olarak haşredeceğiz. Diyecek ki: Rabbim beni niçin kör haşrettin? Hâlbuki ben görüyordum”²¹³** buyruğu hakkında görüş ayrılığı vardır: Buradaki körlük, basiretin körlüğü müdür yoksa gözün körlüğü müdür?

“Bu, basiretin körlüğüdür” diyenleri böyle demeye Yüce Allah’ın şu buyrukları sevk etmiştir: **“Onlar, bizim huzurumuza çıkacakları gün (başlarına gelecek olanları) ne iyi duyarlar ve ne iyi görürler (bir görsen).”²¹⁴** **“And olsun sen bundan gaflet içinde idin. Şimdi senden perdeni kaldırdık. Bugün gözün pek keskindir.”²¹⁵** **“Melekleri göreceklere gün, işte o gün günahkârlara müjde yoktur.”²¹⁶** **“And olsun ki siz, cehennem ateşini göreceksiniz. Yine and olsun ki onu ayne’l-yakîn**

210 Nisâ 4/165.

211 Zuhuruf 43/76.

212 Zümer 39/56-59.

213 Tâhâ 20/124-125.

214 Meryem 19/38.

215 Kâf 50/22.

216 Furkân 25/22.

(gözlerinizle kesin olarak) göreceksiniz.”²¹⁷ Buna benzer ahirette gözle görmenin sabit olduğunu ortaya koyan diğer buyruklar buna delil gösterilmiştir. Yüce Allah’ın şu buyrukları gibi: **“Onların ateşe arz olunduklarında zilletten boyunlarını bükmüş, göz ucuyla gizlice baktıklarını görürsün.”²¹⁸** **“Cehennem ateşine doğru şiddetle sürülecekleri gün işte bu, sizin yalan saydığınız ateştir (denilir.) Bu, bir büyü müdür yoksa siz mi görmüyorsunuz?”²¹⁹** **“Günahkârlar, ateşi görünce içine düşeceklerinin kendileri olacaklarını anlayacaklar.”²²⁰**

Söz konusu olan körlüğün gözün körlüğü olduğunu tercih edenler de şöyle derler: Siyak (ifadelerin bağlamı) ancak buna delil teşkil etmektedir. Çünkü burada Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **“Diyecek ki: Rabbim beni niçin kör haşrettin? Hâlbuki ben görüyordum.”²²¹** Şüphesiz ki o, kâfir oluşu sebebiyle bir basiret sahibi değildi. Aksine o zaman kendisinin dünyada iken hakka karşı kör olduğunu açıkça anlayacaktır. O hâlde nasıl “Ben görüyordum” diyebilir ve ona nasıl **“Buyuracak ki: Böyledir. Çünkü sana âyetlerimiz geldiğinde onları unuttun. Bugün de sen böylece unutulursun”²²²** diye cevap verilecek? Aksine bu cevapta bu körlüğün basiret körlüğü olduğuna ve onun vaktiyle yapmış olduğu amelin türü ile cezalandırıldığına dikkat çekmektedir. Çünkü kendisi Allah’ın, Rasûlü ile gönderdiği öğütten yüz çevirip basireti ile ona karşı kör kesilince Allah da kıyamet gününde onun basiretini köreltecek ve onu azap içerisinde terk edecektir. Kendisi dünyada öğüt almayı terk ettiği gibi Allah da onun basiretinin körlüğüne karşılık ahirette görmesini kör etmek ile cezalandıracaktır. Zikrini terk etmesine karşılık da onu azapta bırakacaktır. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmuştur: **“Allah kimi hidayete erdirirse işte doğru yolu bulan odur. Kimi de saptırırsa artık bunlar için ondan başka veliler bulamazsın. Biz, onları kıyamet gününde körler, dilsizler ve sağırlar olarak yüzükoyun haşredeceğiz.”²²³**

217 Tekâsür 102/6-7.

218 Şûrâ 42/45.

219 Tûr 52/13-15.

220 Kehf 18/53.

221 Tâhâ 20/125.

222 Tâhâ 20/126.

223 İsrâ 17/97.

Bu âyet hakkında da şu açıklama yapılmıştır. Buradaki körlük, sağırılık ve dilsizlik, hidayete karşı körlük, sağırılık ve dilsizliktir. Nitekim Yüce Allah'ın "**Kıyamet gününde onu kör olarak haşrederiz**" âyeti hakkında da böyle denilmiştir. Bu kanaat sahipleri derler ki: "Çünkü onlar, o gün konuşacaklar, işitecekler ve göreceklerdir."

Bu körlüğün, sağırlığın ve dilsizliğin gözün körlüğü, kulağın işitmesi ve konuşamamak olduğu kanaatini destekleyenlerin bir kısmı da şöyle demiştir: Bu körlük, sağırılık ve dilsizlik mutlak değil kayıtlıdır. Çünkü onlar, kendilerini sevindirecek şeyleri görmeyecek ve işitmeyeceklerdir. Bundan dolayı İbn Abbâs'ın "Onlar kendilerini memnun edip sevindirecek bir şey görmeyeceklerdir" dediği rivayet edilmiştir. Başkaları ise şöyle demiştir: "Bu şekilde haşredilme meleklerin canlarını alacağı zaman söz konusudur. Dünyadan bu şekilde çıkacaklardır. Kabirlerinden hesap yerine gitmek üzere kalkacakları vakit de bu şekilde kalkacaklardır. Sonra onlar, hem işitecek hem de göreceklerdir." Bu açıklama da Hasan el-Basrî'den rivayet edilmiştir.

Başkaları ise şöyle demiştir: Bu hâl, onların cehenneme girip orada yerleştikleri vakit olacaktır. İşitmeleri, görmeleri ve konuşma kabiliyetleri Yüce Allah kendilerine "**Yıkılın içerisine, bana da söz söylemeyin!**"²²⁴ buyuracağı zaman gerçekleşecektir.

İşte o vakit ümitleri bitip tükenecek, akılları konuşmalarına imkân vermeyecek hâle gelecek, hep birlikte kör, sağır ve dilsiz kesilecek, bir şey göremeyecek, işitemeyecek, konuşamayacaklardır. Onların sadece oldukça zor ve gürültülü nefes alışverişleri işitilecektir. Bu açıklama da Mukatil'den nakledilmiştir.

"Bundan maksat, delil göstermek hususunda kör olmalarıdır" diyenlerin amaçları ise onların lehine bir delilin olmayacağını ifade etmektir. Onlar bu açıklamalarıyla onların gösterme basiretini ortaya koyamayacakları bir delillerinin olduğu anlamını kastetmemişlerdir. Aksine onlar, dünyadaki hâlleri gibi hidayetten yana kör olacaklardır. Çünkü kul, yaşadığı hâl üzere ölür ve öldüğü hâl üzere diriltilir. Böylelikle doğru kanaatin diğer

224 Mü'minûn 23/108.

görüş olduğu ve bunun gözün körlüğü anlamında olduğu açıkça ortaya çıkmaktadır. Çünkü kâfir, kıyamet gününde göz göre göre hakkı bilip öğrenecek ve dünyada iken inkâr ettiğini ikrar ve kabul edecektir. O hâlde bundan kasıt, o gün hakka karşı körlük değildir.

Bu husustaki hakkı bâtıldan ayırt edici söz de şudur: Haşr, bir araya getirip toplamak demektir. Bununla bazen kıyamet gününde hesap için durulacak yere haşredilmek kastedilir. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in **“Sizler, çıplak ayaklı, elbisesiz ve sünnetsiz olarak Allah'ın huzuruna haşredileceksiniz”**²²⁵ buyruğu ile Yüce Allah'ın **“Vahşi hayvanlar haşredildiği (bir araya toplandığı) zaman”**²²⁶ buyruğu ve **“Onları hiçbirini bırakmaksızın haşretmiş olacağız”**²²⁷ buyruğu buna örnektir. Aynı şekilde bu lafız ile karar kılınacak yurttan bir araya getirilip toplanmak da kastedilir. Buna göre takva sahiplerinin haşredilmesi onların cennette toplanıp bir araya getirilmeleri, kâfirlerin haşredilmesi ise cehennemde toplanıp bir araya getirilmeleri demektir. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **“O günü an ki biz, takva sahiplerini Rahmân'ın huzurunda binekli olarak haşredeceğiz.”**²²⁸ **“Haşredin (toplayın) zulmedenleri ve onlara eş olanları. Allah'tan başka taptıklarını da. Onlara cehennemin yolunu gösterin.”**²²⁹

Burada sözü edilen haşr, onların hesaba çekildikleri yerde durmak (mevkife gelmek) için haşredilişlerinden sonra olacaktır ki, bu da onların cehennem ateşinde bir araya getirilip toplanmalarındır. Çünkü Yüce Allah, onların **“Vay bize! Bu, din günüdür. Bu, sizin önceden yalanladığınız ayırt etme günüdür,”**²³⁰ diyeceklerini haber verdikten sonra da onlar için **“Toplayın (haşredin) zulmedenleri ve onlara eş olanları”** buyuracaktır. İşte bu, ikinci haşrdır. İşte kabirlerden mevkife kadar olan birinci haşr ile mevkiften cehenneme götürülüp toplanmak anlamında ikinci haşr buna göre anlaşılmıştır. O hâlde birinci haşrde işitirler, görürler, tartışır, konuşurlar. İkinci haşrde ise yüzüstü, kör, dilsiz ve sağır olarak haşredilirler.

225 Buhârî, Tefsîru Sûre 4; Müslim, Cennet 58.

226 Tekvîr 81/5.

227 Kehf 18/47.

228 Meryem 19/85.

229 Sâffât 37/22-23.

230 Sâffât 37/20-21.

Buna göre her bir konumun kendisine yakışan ve Yüce Rabbin adaletinin ve hikmetinin gerektirdiği bir hâli vardır. Kur'ân-ı Kerîm'in bir kısmı da diğer bir kısmını tasdik eder: *“Eğer o, Allah'tan başkasından gelseydi elbette içinde birbirini tutmayan birçok şey bulurlardı.”*²³¹

Âdem'in ve Soyundan Gelenlerin Cennetten Çıkarılması Dolayısıyla Kendilerine Verilenler

Anlatmak istediğimiz şudur: Yüce Allah'ın hikmet ve rahmeti, Âdem'in ve soyundan geleceklerin cennetten çıkartılmasını gerektirince Allah Teâlâ, kendilerine ondan daha üstün olanını onun yerine verdi. Bu ise onları kendisine kavuşturacak, ulaştıracak bir sebep ve buna dair delaleti apaçık bir yol olarak verdiği ahdidir. Buna sımsıkı sarılan umduğunu elde edip kurtulur, hidayet bulur. Ondan yüz çeviren ise bedbaht olur ve yolun dışına çıkıp azgınlaşır. Bu şerefli ahit, dosdoğru yol ve bu büyük habere (ennebeül azim) ancak ilim ve irade kapısından ulaşılabilir. Çünkü irade, ona ulaşmanın kapısı, ilim de bu kapının anahtarıdır. Ancak onunla açılabilir. Her insanın kemâli de ancak bu iki türün kendisini yükseltecek bir himmet basiretini açması ve onu hidayete iletecek bir ilim ile mümkün olabilir. Mutluluğun ve kurtuluşun mertebelerini de kul ancak bu iki yünden ya da bu ikisinden birinden dolayı kaybeder. Ya buna dair bir bilgisi olmadığından onu tahsil etmek için harekete geçmez ya da onu bilmekle birlikte himmeti ile ona doğru harekete geçip ayağa kalkmaz. Bundan dolayı tabiatının çukurunda hapsedilmiş hâlde kalmaya devam eder. Kalbi de kendisi için yaratılmış olduğu kemâle karşı engellenmiş ve baş aşağı yıkılmış olur. Böylelikle kendi nefsinin hayvanlar ile birlikte meraya salar ve hidayetten uzak bu hayvanlarla birlikte otlayıp gider. Rahatın ve tembelliğin bir kaç lokmacığı hoşuna gider. Acizliğin ve tembelliğin yatağını yumuşak bulur. Böyle bir kimse, hiçbir zaman karşısında yüksek bir bayrak dikildiğinden ona doğru koşmak için harekete geçen ve onu tahsil etme yolunda eşsiz gayreti kendisine bereketlendirilmiş kişiye benzemez. O, hep bu yolu izler, bu yol üzerinde dosdoğru yürür. Arzusunun baskın gelen duyguları Allah'a ve Rasûlü'ne hicret etmekten başkasına razı olmaz. Nefsi ilerlediği

231 Nisâ 4/82.

yolunda kendisine yol arkadaşıyla yapacak yolcular dışındaki arkadaşları kabul etmez, onlardan hoşlanmaz.

İradenin kemâli isteğinin kemâline göre değerlendirildiği ve ilmin şerefi bilinenin şerefine bağlı olduğu için kulun olmazsa mutlu olamayacağı ve hayat bulamayacağı nihai mutluluğu ve iradesinin hiçbir zaman eskimeyen, kaybolup gitmeyen bir maksada taalluk etmesi de bir zorunluluk olur. Himmetinin azim ve kararlılığı da asla ölmeyen ve hayy (diri) olanın huzuruna gitmek üzere yolculuk yapmalıdır. Onun bu en üstün maksadını gerçekleştirip en büyük payı elde etmesinin yolu ise o ölümsüz hay olanın kulundan, rasûlünden, halîlinden ve habîbinden miras olarak alınan ilimdir. Allah, onu bu yola davet edici olarak göndermiş, bu yolun başına onu yol gösterici olarak dikmiş olduğu gibi kendisi ile kulları arasında bir aracı kılmış, onları Rabbinin izniyle selamet yurduna davetçi yapmıştır. Yüce Allah ise onlardan herhangi birine ondan başkası vasıtasıyla bir kapı açmayı kabul etmemiştir. Onlardan herhangi birinden, başı da ondan başlayan sonu da ona varan çaba ve gayret dışındaki hiçbir çabayı da kabul etmemiştir.

Bundan dolayı Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in yolu dışında bütün yollar kapalıdır. Ona itaat eden ve ona uyanların kalpleri dışında bütün kalpler karşısında Allah'a giden yol kapalı, engelli ve tıkalıdır. O hâlde saadete ulaşmayı arzu eden, bunun için çalışan ve kalbi Allah'tan gelenler ile hayat bulmuş, uyanık ve şurlu olan kimse de bu iki esası bütün sözlerinin ve davranışlarının ekseni hâline getirmelidir. Bunları hayatında ve ölümünde himayesine varıp sığınacağı gerçek barınakları hâline getirmelidir. Bu sebeple bu kitap bu iki temel üzerinde tesis edilmiştir. Bunun maksadı da bu iki esasın şerefini tanıtmaktır. Ben bu kitaba *Miftâhu Dâri's-Saâde ve Menşûru Vilâyeti Ehli'l-İlmi ve'l-İrâde: Saadet Yurdunun Anahtarı ve İlim ve İrade Sahiplerinin Velayet Fermanı* adını verdim. Çünkü bu, Yüce Allah'ın Beyti'nin yakınında konaklayıp her şeyden alakayı kopardığım ve kendimi onun kapısına bir miskin ve bir zelil olarak bıraktığım esnada, Allah'ın bana lütfettiği ikram ve armağanlarının bir kısmı idi. O'nun Beyti'nin ve çevresinin tatlı esintilerine sabah-akşam maruz kalışımın bir hediyesi oldu. Gerçekten ihtiyaçlarını O'na arz eden,

umutlarını O'na bağlayan, O'nun kapısında bekleyip O'nun himayesindeki yerlerde konaklayan kimseler asla zarar etmezler.

İlim, iradeden önce ve ondan öncelikli olduğu için ilim iradeye dair etraflı açıklamalarda bulunup ona doğru yolu gösterdiği için, biz de ilme dair söz söylemeyi sevgi hakkında söz söylemeye önceledik. Daha sonra bunu bitirmenin akabinde Allah'ın izniyle sevgiye, kısımlarına, hükümlerine, faydalarına, ürünlerine, sebeplerine, engellerine, onu güçlendiren ve zayıflatan hususlara dair açıklamalar yapacağımız ayrı bir kitap takip edecektir. Bununla birlikte naklî ve aklî fitrî, kıyas, ölçme, zevk ve duyuş türünden diğer delillendirme yollarını kullanarak sevginin kendisinden başka hiçbir ilah olmayan hak ilah ile alakalı olması gerektiğini hatta sevginin yalnız O'nun için ve O'nun uğrunda olması gerektiğini delilleriyle açıklayacağız. Bunu kabul etmeyenlerin kanaatlerini reddedip bu kanaat sahiplerinin görüşlerinin aklen, naklen, fıtrat gereği, kıyas yoluyla, zevk ve duyuş (vecd) gereği de tutarsız olduğunu açıklayacağız. İşte sözünü ettiğim bu armağanın muhtevası budur. Şu anda senin önünde açıkça ortaya çıkan manalarının süslü gelinleri, güzelliğin harikulade bakir şahsiyetleri bunlardır. Bunlar, en güzel elbiseleri içerisinde işte seninle gerdeğe sokulmaktadır.

Bu durumda ya en büyük mutlulukla konaklarını kateden bir güneş ile karşı karşıya olunur ya da gözleri görmeyen yatalak bir kimseye gerdeğe girmesi için takdim edilen pek güzel gencecik bir kız ile karşı karşıya kalınmış olur. O hâlde sen de kendin için bu iki hâlden birisini tercih et ve onu bu iki konumdan dilediğin birisine yerleştir. Bununla birlikte her bir nimeti mutlaka kıskanan birisi olur. Her bir hakkı da inkâr eden ve ona karşı inatlaşan bulunur. Diğer taraftan ben bu esere öyle anlamlar ve öyle nefis bilgiler yerleştireceğim ki bunlar, iyice düşünen ve yakından tetkik eden kimse için birer ganimet olacaktır. Bunun sorumlulukları da ürünü ve menfaati de müellifine aittir. Vereceği bitkinlik ve meşakkat de ona aittir. Bununla birlikte o, tenkitçilerin tenkitlerine, tartışanların itirazlarına da maruz kalacaktır. İşte onun alıcılara takdim ettiği değersiz malı bilenlerin akıllarına sunduğu bitkin ve yorulmuş aklı takdim etmekte, kendisini tehlikeye atmaktadır. O, kıskançların pençeleri ve haddi aşan had bilmezlerin azı dişlerine maruz kalabilir. Bu sebeple ey okuyucu! Bunun berrak olan

kısmı senin, bulanık ve şaibeli kısmı müellifinindir. Onu, bir fidan gibi ekme meşakkatine göğüs geren ve bu uğurda yorulan odur. Bunun mahsulü ise sana aittir. İşte o, ok atıcıların oklarına hedef olmuş durumdadır. Ayağının kaymasından ve yaptığı hatalardan dolayı da Allah'tan sonra da onun mü'min kullarından özür beyan ederek affedilmeyi diliyor.

Allah'ım! İlim ve din hususunda eli kısa, buna karşılık bilgisizlikte kullarına eziyet etmekte ise eli uzun kimseden sana sığınırım. Çünkü böyle bir kimse bilgisizliğinden dolayı iyiliği kötülük, sünneti bid'at, marufu münker görür. Zalim olduğundan dolayı iyiliğe tam bir kötülük ile karşılık verir. Bir kötülüğe ise on kat fazlası ile karşılık verir. O hakka karşı başkaldırmayı ve insanlara haksızlık etmeyi, sevdiği ve hoşnut olduğu bâtil ile barışmanın bir yolu olarak kabul etmiş, maruf olanı maruf görmez, münker olanı da münker kabul etmez bir hâle gelmiştir. Kendi isteğine uygun düşen ya da hevası ile örtüşen hususlar müstesna. Bundan dolayı Rasûl'ün gerçek dostlarına ve onun taraftarlarına en küçük bir bahane dolayısıyla haksızlık yapma cesaretini gösterir, haddi aşan ve bilgisiz kimselerle oturup kalkar, onlar arasında yer edinmek için gerekirse izdihama sebep olur. Kokuşmuş bir sudan kana kana içmiş, ondan içine tıka basa doldurmuş olduğu hâlde nebilere mirasçı olanların mertebelerine yukarıdan bakacak hâle gelmiş ve bilgisizliklerinin alanında diğer cahillerle birlikte koşmaya başlamıştır. Cahillikte -hatta onlar önüne geçmiş olduğu hâlde- kendisinin (hayırlarda) öne geçenlerden olduğunu zannetmektedir. Hâlbuki böyle bir kimse Allah, Rasûlü ve mü'minler nezdinde böyle bir nebevî mirasa sahip olmaktan çok uzaktır. Eğer gerçek mirasçılar bu mirasa göre hak ettikleri konumlarına yerleştirilecek olursa, onun konumu böyle bir yerden oldukça uzaklarda ve mümkün olan en uzak bir yerde olacaktır.

“Onlar Mekke’de Hâşim kabileleri arasında konakladılar.

Ben ise çok uzak bir yerde çöl düzlüğünde konakladım.”

Allah'ım! Başkalarını kınamayı tek sermaye, ayıplamayı öğüt zanneden kimselerden sana sığınırım. Çünkü böyle bir kimse, her zaman açıkça kınayıp durur. Sürekli olarak kusurları tekrar eder. Ne başkasına fayda

verir ne kendisi istifade eder. Hatta Allah'ım, öğüt veren kılığına giren ve böylelikle sana sevgiyle bakmayarak senden sıyrılıp arkasını dönüp giden, düşmanlığını ve eziyetini tedbir ve şefkat gibi gösteren, nefret ettirip uzaklaştırmayı ve azimli, kararlı yürümekten vazgeçirmeyi de yardım ve destek olarak gösteren bir düşmandan da sana sığınırım. Eğer göz, ancak bunları görüyorsa terazi onlar sebebi ile ağır basmayıp hafif kalıyorsa, o hâlde aklı başında olan bir kimsenin böylelerine kalbinde en basit bir yer vermemesi ve ölümler arasından dirilerin yanına gitmek maksadına matuf bir yolculuk için yola çıkması daha uygundur. Şairin şu sözleri ne kadar güzeldir:

“Bilgisizlik, bilgisizlerin ölümden önce ölümü demektir

Onların cesetleri ise kabirlere varmadan önce zaten kabirdir

Ruhları cesetlerinden ayrı yapayalnızdır onların

Ölümden sonra diriliş vaktine kadar
dirilişleri olmayacak onların.”²³²

Allah'ım! Hamd, yalnız sanadır. Şikâyetimizi de yalnız sana arz ederiz. Yardımcımız sensin, sığınağımız sensin. Yalnız sana tevekkül ettik. Senin verdiğin güç olmadan ne itaat edebiliriz ne de bir masiyetten uzak kalabiliriz. Sen bize yetersin. Sen en güzel vekilsin.

Şimdi de Allah'ın yardımı ve güçlendirmesi ile maksadımıza geçebiliriz ve deriz ki:

232 Bu beyitler, Ali b. Ebî Tâlib *radiyallahu anh*'a nispet edilir. İkinci beyitin de şu şekilde olduğunu gördük:

“Eğer bir kimse ilimle hayat bulmamışsa o ölüdür

Ve onun ölümden sonra dirilişe kadar dirilmesi mümkün değildir.”

(*el-Mevsûatu 'ş-Şi'riyye*'de beyit bu şekildedir)

BİRİNCİ ASIL

İLİM, İLMİN FAZİLETİ, ŞEREFİ VE HERKESİN ONA İHTİYACININ BULUNDUĞUNUN BEYANI KULUN DÜNYASINDA DA AHİRETİNDE DE KEMÂLİNİN VE KURTULUŞUNUN ONA BAĞLI OLDUĞU

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *“Allah, kendisinden başka hiçbir ilah olmadığını adaleti ayakta tutarak açıkladı. Melekler de ilim sahipleri de (buna iman ettiler.) O’ndan başka hiçbir ilah yoktur. O, Azîz’dir, Hakîm’dir.”*²³³ Yüce Allah, ilim sahiplerini hakkında tanıklık yapılacak en üstün husus olan tevhidinde şahit tutmakta ve *“Allah, kendisinden başka hiçbir ilah olmadığını adaleti ayakta tutarak açıkladı”*²³⁴ buyurmaktadır. İşte bu, ilmin ve ilim sahiplerinin üstünlüğüne çeşitli bakımlardan delildir.

1. İnsanlar arasından başkaları değil de onlar şahid tutulmaktadır.
2. İlim adamlarının şahidliğinden kendisinin şahidliği ile birlikte söz edilmektedir.
3. Yine onların şahidliği meleklerin şahidliği ile birlikte ifade edilmiştir.

233 Âl-i İmrân 3/18.

234 Âl-i İmrân 3/18.

4. Bunun muhtevası içerisinde, onların tezkiye edilmeleri ve adalet sahibi oldukları da vardır. Çünkü Yüce Allah, yarattıkları arasından ancak adalet sahibi olan kimseleri şahid tutar. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayet edildiği bilinen şu hadis de bu türdendir: **“Bu ilmi, sonradan gelen her bir nesil arasından o neslin adaletli olanları taşır. Bunlar, ondan aşırıya gidenlerin yaptıkları tahrifatı, bâtlıcuların intihallerini (başkalarına ait ilmi çalıp kendilerine nispet etmelerini) ve bilgisizlerin yanlış tevillerini ortadan kaldırır.”**²³⁵

Muhammed b. Ahmed b. Yakub b. Şeybe şöyle demiştir: Bir adamın bir başka adamı Kadı İsmail b. İshak'a takdim ettiğini ve onun aleyhine bir iddiada bulunduğunu gördüm. Kadı, aleyhinde iddiada bulunulan (davalı) kimseye durumu sorunca o hakkındaki suçlamayı kabul etmedi. Bu sefer davacıya “Bir delilin var mı?” diye sordu. O, “Evet, filan ve filan kişi” dedi. Kadı “Filan kimse benim şahidliğini kabul ettiğim kişilerdendir ama filan kişi şahidliğini kabul ettiğim kimselerden değildir” dedi. Adam “Kadı, onu da tanıyor mu?” deyince Kadı, “Evet” dedi. Adam “Hangi yönüyle?” dedi. Kadı “Ben onu hadis yazması sebebi ile tanıyorum” dedi. Adam “Onu hadis yazma hususunda nasıl bir kişi olarak tanıyorsun?” dedi. Kadı “Hayırdan başka bir şey bilmiyorum” dedi. Bu sefer davacı adam “Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* ‘**Bu ilmi sonradan gelen her bir nesil arasından o neslin adalet sahibi olanları taşır**’ buyurmuştur. Buna göre Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in adaletli olduğunu söylediği bir kimse, senin adaletli olduğunu kabul ettiğin kimselere göre daha öncelikli olmalıdır” dedi. Bu sefer kadı “Haydi, kalk onu getir, onun şahidliğini kabul edeceğim” dedi.

Yüce Allah'ın izni ile yeri gelince bu hadise dair açıklamalar da gelecektir.

235 Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, X, 209. Senedi zayıftır. Bakiye Muâz b. Rifâa yoluyla rivayet edilmiştir. Bakiye, tedlis yapan bir ravidir ve burada “an” lafzını kullanarak rivayette bulunmuştur. Heysemî de hadisi Ebû Hureyre ve Abdullah b. Ömer'den rivayet etmiştir. Bk. *Mecmau'z-Zevâid*, I, 140. Bezzâr da bu hadisi rivayet etmiş olup senedinde Amr b. Hâlid el-Kuraşî vardır. Yahya b. Maîn ve Ahmed b. Hanbel onun yalancı olduğunu söylemiş ve hadisin mevzu uydurma olduğunu ifade etmişlerdir.

5. Yüce Allah, ilim sahiplerini “ilim sahibi kimseler” diye nitelendirmiştir. Bu da onların bu hususta özellikli olduklarına, onların ilim ehli ve ilim sahibi kimseler olduklarına, bunun onlar için geçici bir vasıf olmadığına delildir.

6. Yüce Allah, en üstün şahid olarak kendisini şahid gösterdikten sonra yaratıklarının en hayırlıları olan melekler ile kulları arasından ilim adamlarını şahid tutmaktadır. Fazilet ve şeref olarak da bu onlara yeter.

7. Yüce Allah, onları hakkında şahidlik yapılacak en üstün, en muazam ve en büyük bir konu için şahid tutmuştur. Bu husus ise Allah'tan başka hiçbir ilah olmadığına dair şahidlik etmektir. Değeri büyük olan kimse ise çok büyük olan bir işe ancak yaratılmışların büyüklerini ve onların önde gidenlerini şahid gösterir.

8. Yüce Allah, onların şahidliklerini inkâr edenlere karşı bir delil göstermiştir. O hâlde onlar, O'nun, tevhidinde delalet eden delilleri, âyetleri ve burhanları ile aynı konumdadırlar.

9. Yüce Allah, kendisinin, meleklerinin ve ilim adamlarının yaptıkları bu şehadeti ihtiva eden fiili tekil olarak kullanmış ve kendisinin şahidliği dışında bir başka fiil kullanarak onların şahidliklerini belirten bu fiili ona atfetmemiştir. Sanki Yüce Allah, böylelikle onların dilleri ile kendisinin vahdaniyetine şahidlik etmiş ve bu şahidliği onlara söyletmiş gibidir. Bu suretle bu hususta kendisi hakkında hem şahidlik yapmak hem sözlü olarak söyletmek hem de öğretmek maksadıyla onlar da bu şahidliği O'nun lehine onaylamak, itiraf etmek, tasdiklemek ve iman etmek suretiyle yerine getirmiş oldular.

10. Yüce Allah, onları, kulları nezdinde bu şahidlikte bulunmak suretiyle hakkının gereğini tam olarak yerine getirenler konumuna getirmiştir. Onlar, bu şahidliği yerine getirdikleri takdirde şahidlik edilen hakkı eksiksiz yerine getirmiş oldular. Böylelikle hakkında şahidlik olunan gerçek sabit oldu. Bundan dolayı yaratılmışların da bu gerçeği ikrar etmeleri gerekli olmuştur. Bu ise onların dünyalarında da ahiretlerinde de mutluluklarının en ileri derecesidir. Onların şahidliği sebebiyle hidayete nail olan ve yine onların şahidliği sebebiyle bu hakkı ikrar ve itiraf eden her kimsenin aldığı

ecrin aynısı onlar için de söz konusudur. Bu ise değerini Allah'tan başka hiç kimsenin bilemeyeceği çok büyük bir lütuf ve üstünlüktür. Aynı şekilde onların şahidliklerine dayanarak bu gerçeğe şahidlik eden herkesin aldığı ecir kadar da onlara ecir vardır. İşte bunlar, bu âyet ile ilgili on farklı açıklamadır.

11. İlmin ve ilim ehlinin fazilet sahibi kılınmasında Yüce Allah, ilim ehli olanlar ile olmayanlar arasında eşitliği kabul etmemiştir. Tıpkı cennetlikler ile cehennemlikler arasında eşitliğin olmayacağını dile getirdiği gibi. Bundan dolayı da **“De ki: Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?”**²³⁶ buyurduğu gibi **“Cehennemliklerle cennetlikler bir olmaz”**²³⁷ buyurmuştur. Bu da onların oldukça faziletli ve şerefli olduklarının delilidir.

12. Yüce Allah, bilgisiz cahil kimseleri, görmeyen kör kimseler gibi değerlendirerek **“Rabbinden sana indirilenin ancak hak olduğunu bilen kimse kör gibi midir?”**²³⁸ buyurmaktadır. O hâlde ortada ya âlim ya da kör bir kimsenin varlığından söz edilebilir. Çünkü Yüce Allah, bilgisiz cahil kimseleri Kitabı'nın birçok yerinde sağır, dilsiz ve kör diye nitelendirmiştir.

13. Yüce Allah, ilim sahiplerinin Allah'ın Rasûlü'ne Rabbinden indirileni hak olarak gördüklerini haber vermekte ve bunu onlar hakkında bir övgü olarak değerlendirmekte, onların bu tutumlarını da bir tanık olarak göstermektedir. Nitekim **“Kendilerine ilim verilenler bilirler ki: Rabbinden sana indirilen hakkın ta kendisidir”**²³⁹ buyurmaktadır.

14. Yüce Allah, onlara soru sormayı, onların söylediklerine başvurmayı emretmiş ve bunu onlar tarafından yapılmış bir şahidlik gibi değerlendirmiştir. Bu sebeple **“Biz, senden önce de kendilerine vahyettiğimiz erkeklerden başkasını peygamber göndermedik. Eğer bilmiyorsanız zikir ehline sorun”**²⁴⁰ buyurmaktadır. Zikir ehli ise nebilere indirilenleri bilen ilim ehlidir.

236 Zümer 39/9.

237 Haşr 59/20.

238 Ra'd 13/19.

239 Sebe 34/6.

240 Nahl 16/43.

15. Yüce Allah, ilim ehli lehine yaptığı bir tanıklık kapsamı içerisinde Allah'ın Rasûlü'ne indirmiş olduklarının doğruluğuna dair onları tanık göstermiştir. Bu maksatla şöyle buyurmaktadır: **“(De ki): Allah’tan başka bir hakem mi arayacağım? Hâlbuki size Kitab’ı açık olarak indiren O’dur. Kendilerine kitap verdiğimiz kimseler, Kur’ân’ın gerçekten Rabbin tarafından indirilmiş olduğunu bilirler. Sakın şüpheyeye düşenlerden olma.”**²⁴¹

16. Yüce Allah, ilim ehlinin kendisine iman etmeleri sebebi ile Nebisi’ni teselli etmiş ve ona cahillere hiçbir şekilde aldırmamasını emretmek üzere şöyle buyurmuştur: **“Biz onu, Kur’ân olarak, insanlara dura dura okuyasın diye (âyet âyet, sûre sûre) ayırdık ve onu peyderpey indirdik. De ki: Siz ona ister inanın, ister inanmayın; şu bir gerçek ki, bundan önce kendilerine ilim verilen kimselere o (Kur’ân) okununca, derhal yüz üstü secdeye kapanırlar. Ve derlerdi ki: Rabbimizi tesbih ederiz. Rabbimizin vaadi mutlaka yerine getirilir.”**²⁴²

İşte bu, ilim ehli için çok büyük bir şereftir. Bunun kapsamı içerisinde, ilim ehli olan âlimlerin yüce Rasûlü bilip tanıdıklarını, ona iman edip onu tasdik ettiklerini de göstermektedir. Başkaları ona ister iman etsin ister etmesin.

17. Yüce Allah, ilim ehlini övmüş, onlardan övgü ile söz etmiş, Kitabı’nı onların kalplerinde apaçık âyetler hâlinde yerleştirmek suretiyle onları şereflendirmiştir. İşte bu, başkaları hakkında söz konusu olmayan onlara ait bir özellik ve onlara özgü bir menkıbedir. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **“(Rasûlüm!) İşte böylece sana (önceki kitapları tasdik eden) bu Kitab’ı indirdik. Onun için, kendilerine kitap verdiklerimiz ona iman ediyorlar. Şunlardan (Araplardan) da ona iman eden nice kimseler vardır. Âyetlerimizi, ancak kâfirler (inatları yüzünden) bile bile inkâr ederler. Sen bundan önce ne bir yazı okur ne de elinle onu yazardın. Öyle olsaydı, bâtila uyanlar kuşku duyarlardı. Hayır, o (Kur’ân), kendilerine**

241 En’âm 6/114.

242 İsrâ 17/106-108.

ilim verilenlerin sînelerinde (yer eden) apaçık âyetlerdir. Âyetlerimizi, ancak zalimler bile bile inkâr ederler.”²⁴³

Kur’ân-ı Kerîm kendilerine ilim verilmiş olanların kalplerinde yerini almış, orada sağlam bir yer etmiş ve ezberlenmiştir. Özü itibariyle apaçık âyetler hâindedir. Bu durumda ister onunla ilgili biri onun apaçık âyetler hâinde olduğu, diğeri onun kendilerine ilim verilmiş olanların kalplerinde sağlam bir yer etmiş olduğu şeklinde verdiği bir haber anlamında olsun, isterse de “O, onların göğüslerinde apaçık âyetler hâindedir. Yani apaçık âyetlerdir ve onların kalplerinde sabit âyetler hâindedir” şeklinde olsun, her iki görüş de aslında birbirinden ayrılmaz ve birbirinden farklı olmayan görüşlerdir. Her iki durumda da bu, ilim ehli için bir övgüdür ve muhtevasında onların tanık gösterilmesi anlamına gelen bir övünçtür. Bunu iyice düşünmek gerekir.

18. Yüce Allah, Nebisi’ne ilmini daha da artırmasını istemesini emretmiştir. Bunun için **“Hak ve mutlak egemen olan Allah ne yücedir. Sana onun vahyi tamamlanmadan önce Kur’ân’ı okumada acele etme ve ‘Rabbim, ilmimi artır’ de”²⁴⁴** buyurmaktadır. Nebisi’ne ilmini daha da artırmasını istemesini emretmiş olması, ilim için yeterli bir şereftir.

19. Yüce Allah, özellikle ilim ehli ve iman ehlinin derecelerinin yüce olduğunu haber vererek şöyle buyurmaktadır: **“Ey iman edenler! Toplantı yerlerinde size ‘Yer açın’ denildiğinde genişletin ki Allah da size genişlik versin. Kalkın, denildiğinde kalkıverin ki Allah sizden iman edenleri ve kendilerine ilim verilenleri dereceler ile yükseltsin. Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır.”²⁴⁵**

Yüce Allah, Kitabı’nda derecelerın yükseltilmesi hakkında dört ayrı yerde haber vermiştir. Bunlardan biri bu âyettir. İkincisi, onun **“Gerçek mü’minler, ancak o kimselerdir ki Allah anıldığı zaman kalpleri titrer, âyetleri karşılarında okunduğu zaman (bu) onların imanını artırır ve onlar, ancak Rablerine dayanıp güvenirlir. Onlar, namazı dosdoğru kılarlar**

243 Ankebût 29/47-49.

244 Tâhâ 20/114.

245 Mücâdele 58/11.

ve kendilerine rızık olarak verdiğimizden de infak ederler. İşte onlar, gerçek mü'minlerin ta kendileridir. Onlar için Rableri katında dereceler vardır. Mağfiret ve bitmez tükenmez bir rızık vardır"²⁴⁶ âyetleridir.

Üçüncüsü de Yüce Allah'ın "*Kim de ona mü'min olarak salih amellerde bulunmuş olduğu hâlde gelirse, onlar için en yüksek dereceler vardır*"²⁴⁷ âyetidir.

Dördüncüsü de Yüce Allah'ın "*Fakat mücahidleri, oturanlardan çok büyük bir ecirle üstün kılmıştır. Kendinden dereceler, bağışlama ve rahmet vermiştir. Allah çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir*"²⁴⁸ âyetleridir.

İşte, üçü faydalı ilim ve salih amelden ibaret iman ehlinin derecelerle yükseltildiğini ifade eden, dördüncüsü ise cihad ile yükselişi ifade eden dört ayrı yerde derecelerle yükselişten söz edildiğini görüyoruz. Böylelikle derecelerle yükselişe dair bütün buyruklar, dinin kendileri ile ayakta kalabildiği ilme ve cihada ait olmaktadır.

20. Yüce Allah, kıyamet gününde kâfirlerin söylediklerinin bâtil olduğuna, ilim ve iman ehlini şahid gösterecektir. Yüce Allah buyuruyor ki: "*Kıyamet koptuğu gün, günahkârlar, (dünyada) ancak pek kısa bir süre kaldıklarına yemin ederler. İşte onlar, (dünyada da haktan) böyle döndürülüyorlardı. Kendilerine ilim ve iman verilenler şöyle derler: And olsun ki siz, Allah'ın yazısında (hükmedildiği gibi) yeniden dirilme gününe kadar kaldınız. İşte bugün yeniden dirilme günüdür; fakat siz onu tanımıyordunuz.*"²⁴⁹

21. Yüce Allah, ilim ehlinin kendisinden gerçek anlamda derinden saygı duyarak korkan kimseler (haşyet sahipleri) olduklarını haber vermektedir. Hatta bütün insanlar arasında bunun onlara ait bir özellik olduğunu ifade etmiştir. Çünkü O, "*Kulları arasında Allah'tan ancak âlimler derin saygı duyarak korkarlar (haşyet duyarlar.) Muhakkak Allah, Azîz'dir,*

246 Enfâl 8/2-4.

247 Tâhâ 20/75.

248 Nisâ 4/95-96.

249 Rûm 30/55-56.

Gafûr'dur"²⁵⁰ buyurmaktadır. Bu da Allah'tan haşyet duymanın münhasıran ilim ehlinin özelliği olduğunu ifade eder. Yine Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **"Onların Rablerinin yanındaki mükâfatları, altundan ırmaklar akan Adn cennetleridir. Onlar, orada ebedî kalıcıdırlar. Allah onlardan razı olmuştur, onlar da O'ndan hoşnut olmuşlardır. İşte bu, Rabbinden derinden saygı duyan kimseler (haşyet sahibi olanlar) içindir."**²⁵¹ Yüce Allah ise kendisinden bu manada korkanların ilim adamları olduğunu haber vermektedir. Bu da sözü edilen bu mükâfatın her iki nassı birlikte göz önünde bulundurmamız hâlinde, ilim adamları hakkında söz konusu olduğuna delildir. Nitekim İbn Mesud *radiyallahu anh* da "Allah'tan haşyet (derin saygı ile birlikte korkmak) ilim olarak, Allah hakkında aldanışa düşmek de cehalet olarak yeterlidir" demiştir.

22. Ayrıca Yüce Allah, kulları için vermiş olduğu haberlerin doğruluğuna dair gösterdiği örnekler hakkında haber vererek bunlardan yararlananların ve bu örneklerin mahiyetini özel olarak bilenlerin ilim ehli kimseler olduklarını bildirmekte ve şöyle buyurmaktadır: **"İşte misaller. Biz, bunları insanlara veriyoruz. Bunlara âlimlerden başkası akıl erdiremez."**²⁵² Kur'ân-ı Kerîm'de kırk küsür mesel verilmiştir. Seleften bazıları ise anlayamadığı bir meseli okuduğu takdirde ağlar ve "Ben âlimlerden değilim" derdi.

23. Yüce Allah, İbrahim *aleyhisselâm*'ın babası ve kavmi ile tartışmasını ve ortaya koyduğu delil ile onlara üstün gelişinden söz ederek, bu yolla onu üstün kılıp delili bilmesi sebebi ile onun derecesini yükseltmiş olduğunu haber vermektedir. Yüce Allah, En'âm Sûresi'nde onun babası ve kavmi ile tartışmasından söz ettikten sonra şöyle buyurmaktadır: **"İşte bu, kavmine karşı İbrahim'e verdiğimiz hüccetimizdir. Biz, kimi dilersek onu derece derece yükseltiriz. Şüphesiz Rabbin, tam hikmet sahibidir, her şeyi çok iyi bilendir."**²⁵³ Zeyd b. Eslem *radiyallahu anh* da "Bizler dilediğimiz kimseleri hüccet (delil) bilgisi ile yükseltiriz" demiştir.

250 Fâtır 35/28.

251 Beyyine 98/8.

252 Ankebût 29/43.

253 En'âm 6/83.

24. Yüce Allah, mahlûkatı yarattığını, Beyt-i Haram'ı, haram ayları, hediyelik kurbanlıkları ve gerdanlıklı kurbanlıkları da tayin etmiş olduğunu, böylelikle kullarına her şeyi bildiğini, her şeye gücünün yettiğini öğretmeyi amaçladığını da haber vermekte ve şöyle buyurmaktadır: **“Allah, yedi kat göğü ve yerden bir o kadarını yaratandır. Ferman bunlar arasından inip durmaktadır ki, böylece Allah'ın her şeye kadir olduğunu ve her şeyi ilmiyle kuşattığını bilesiniz.”**²⁵⁴ İşte bu, kulların Rablerini ve O'nun sıfatlarını bilip yalnızca O'na ibadet etmelerinin yaratma ve emretmede gözettiği amaç olduğuna delildir.

25. Yüce Allah, ilim ehline Allah'ın kendilerine vermiş oldukları sebebi ile sevinmelerini emretmiş ve kendilerine verdiği şeyin (ilmin) insanların toplayageldiklerinden daha hayırlı olduğunu haber vermek üzere şöyle buyurmuştur: **“De ki: Allah'ın lütfu ve rahmetiyle ve yalnız bunlar ile sevinirsiniz. Bu, onların toplayageldiklerinden daha hayırlıdır.”**²⁵⁵ Allah'ın lütfu imanla, rahmeti ise Kur'ân'la tefsir edilmiştir. İman ve Kur'ân ise fayda veren ilim, salih amel, hidayet ve hak dinin kendisidir. Bunlar, en faydalı ilim ve en faydalı ameldir.

26. Yüce Allah, ilim verdiği kimselerin lehine onlara büyük bir hayır vermiş olduğuna dair tanıklık ederek şöyle buyurmaktadır: **“O, hikmeti dilediğine verir. Kime hikmet verilirse muhakkak ona pek çok hayır verilmiş demektir.”**²⁵⁶ İbn Kuteybe ve âlimlerin çoğunluğu “Hikmet hakka isabet etmek ve hakkın gereğince amel etmektir. Hikmet, faydalı ilim ve salih ameldir” demişlerdir.

27. Yüce Allah, Rasûlü'ne ihsan etmiş olduğu nimetlerini ve lütfunu saymıştır. Bunların en üstünleri arasında ise kendisine Kitab'ı ve hikmeti vermiş olmasını ve ona daha önce bilmediklerini öğretmesini saymıştır. İşte Yüce Allah, **“Allah, sana Kitab'ı ve hikmeti indirmiş ve**

254 Talâk 65/12. Yüce Allah'ın, Beyt-i Haram'ını, haram ayları, hediyelik kurbanlıkları ve gerdanlıkları her şeyi bildiğine dair delil olmak üzere teşri kılmış olduğuna dair bilgi de Mâide sûresinin 97. âyetinde yer almaktadır. (Çeviren)

255 Yunus 10/58.

256 Bakara 2/269.

sana bilmediklerini öğretmiştir. Allah'ın senin üzerindeki lütfu çok büyüktür"²⁵⁷ buyurmaktadır.

28. Yüce Allah, mü'min kullarına bu nimeti hatırlatmış, kendilerine bu nimete şükretmelerini ve bu nimeti onlara bağışlamış olması dolayısıyla kendisini zikretmelerini emretmiştir. Bunu, Yüce Rabbimiz şu âyetlerinde dile getirmektedir: *"Nitekim kendi içinizden size âyetlerimizi okuyan, sizi kötülüklerden arındıran, size Kitab'ı ve hikmeti talim edip bilmediklerinizi size öğreten bir Rasûl gönderdik. Öyle ise siz beni (ibadetle) anın ki ben de sizi anayım. Bana şükredin; sakın bana nankörlük etmeyin."*²⁵⁸

29. Yüce Allah, meleklerine yeryüzünde bir halife yaratmak istediğini haber verdiğinde melekler *"Biz, seni hamdinle tesbih ve takdis edip dururken orada bozgunculuk yapacak, kanlar dökecek bir kimse mi yaratacaksın?"* demişlerdi. *'Sizin bilmediğinizi herhâlde ben bilirim'* demişti. Allah Âdem'e bütün isimleri öğretti. Sonra onları meleklerle gösterip *'Eğer doğru söyleyen kimseler iseniz, bunların isimlerini bana haber verin'* dedi. *'Rabbimiz, seni tenzih ederiz. Senin bize öğrettiğinden başka bir şey bilmeyiz. Gerçekten her şeyi hakkıyla bilen, hükmü sağlam ve hikmeti sonsuz olan sensin'* dediler."²⁵⁹ Âdem aleyhisselâm'ın kıssası ve meleklerle Âdem'e secde etmeleri emri, İblis'in bu emre uymayıışı, bunun üzerine onu lanetleyip semadan çıkarmasına kadar kıssa, ilmin üstünlüğünü açıklamaktadır.

Âdem Kıssasından Hareketle İlmin Fazileti Birkaç Yönden Açıklanabilir

a. Yüce Allah, O'na kendilerinden daha çok itaat edecek kimseleri yeryüzünde nasıl yaratacağını sormaları üzerine meleklerle *"Sizin bilmediğinizi herhâlde ben bilirim"* diye cevap vermişti. Böylelikle onların sormalarına kendilerinin bilmedikleri şekilde işlerin gizli taraflarını ve gerçeklerini bildiğini, kendisinin ilminin sonsuz, hikmetinin de her şeyi bütün incelikleriyle kuşatmış olduğunu söyleyerek cevap vermiştir. Bu halifeden,

257 Nisâ 4/113.

258 Bakara 2/151-152.

259 Bakara 2/30-32.

Allah'ın yarattıklarının en hayırlılarından olan kimseler; Allah'ın rasûlleri, nebileri, salih kulları, şehidler, siddîklar ve ilim adamları çıkmıştır. İlim ve iman ehlinin çeşitli tabakaları arasında meleklerden daha hayırlı olanlar dahi vardır. İblis'in soyundan ise âlemlerin en şerli olanları çıkmıştır. Bu sebeple de Yüce Allah, bunu da diğerini de buldukları yerden dışarı çıkarmıştır. Melekler ise ne bunu ne diğerini ne de Âdem'in yaratılışı ve yeryüzüne yerleştirilmesindeki gözkaştırıcı hikmetleri biliyorlardı.

b. Yüce Allah, Âdem'in üstün kılındığını, ayrıcalıklı olduğunu ve faziletini açığa çıkarmayı murad edince ona ilim sayesinde bir ayrıcalık verdi, kendisine bütün isimleri öğrettikten sonra onları meleklerle arz etti ve **“Eğer doğru söyleyenler iseniz, bunların isimlerini bana haber verin”** dedi.

Tefsirde belirtildiği üzere melekler “Rabbimiz, nezdinde bizden daha değerli hiçbir varlık yaratmayacaktır” demiş ve kendilerinin Allah'ın yeryüzünde yaratacağı halifeden daha hayırlı ve üstün olacaklarını sanmışlardı. Allah da kendilerini bu halifeye öğretmiş olduğu bilgi ile imtihan edince acizliklerini ve öğretilmemiş oldukları şeyleri bilmediklerini itiraf ederek **“Rabbimiz, seni tenzih ederiz, senin bize öğrettiğinden başka bir şey bilmeyiz. Gerçekten her şeyi hakkıyla bilen, hükmü sağlam ve hikmeti sonsuz olan sensin”** dediler. Böylelikle Allah onlara, Âdem'e özel olarak verdiği ve tartışmada kendilerini susturabildiği ilim ile onu üstün kılmış olduğunu açıkça gösterdi ve **“Ey Âdem! Eşyanın isimlerini meleklerle anlat' dedi. Âdem onların isimlerini onlara anlatınca”**²⁶⁰ onlar da Âdem'in üstünlüğünü kabul ve itiraf ettiler.

c. Yüce Allah, meleklerle ilim sebebi ile Âdem'in üstünlüğünü ve Âdem'in bildiklerini bilmekten aciz olduklarını gösterdi. Ayrıca **“Size demedim mi ki gerçekten göklerin ve yerin gizliliklerini ben bilirim, ben. Neyi açıklarsanız, neyi gizlerseniz yine ben bilirim”**²⁶¹ buyurarak onlara ilmi ile gizlediklerini, açıkladıklarını, göklerin ve yerin gaybını bilgisi ile kuşattığını bildirerek kendisini tanıttı. Onlara kendisini ilim sıfatı ile tanıttığı gibi Nebisi'nin ve kendisi ile (vahiy suretiyle) konuştuğu

260 Bakara 2/33.

261 Bakara 2/33.

kimsenin ilimle üstünlük sağladığını, onların ise Âdem'e vermiş olduğu ilmi bilmekten aciz olduklarını bildirdiğini görüyoruz. Bu ise şeref olarak ilim için yeterlidir.

d. Yüce Allah, Âdem'de öyle kemâl sıfatları yarattı ki bu nitelikler sayesinde Âdem kendisi dışındaki diğer yaratılmışlardan daha üstün oldu. Yüce Allah, meleklerine onun üstünlüğünü ve şerefini göstermek istediği için onlara Âdem'deki en güzel olan özelliği açıkça gösterdi. Bu ise onun ilmi idi. Bu da ilmin insanın sahip olduğu en şerefli şey olduğuna, insanın üstünlüğünün de şerefinin de ancak ilimle söz konusu olduğuna delildir. Bunun bir benzeri de Yusuf *aleyhisselâm*'ın başına getirdiklerinde görülmektedir. Yüce Allah, onun bütün çağdaşlarından daha üstün ve şerefli olduğunu açıkça göstermeyi murad edince, krala da Mısır halkına da rüya yorumu bilginlerinin yorumlamaktan aciz düştükleri rüyasını doğru olarak yorumlaması suretiyle sahip olduğu ilminin bir kısmını gösterdi. İşte o vakit kral, onu öne geçirdi, ona imkânlar tanıdı, yeryüzünün hazinelerini eline teslim etti. Hâlbuki daha önce yüzünün güzelliğini, suretinin çekiciliğini görmüş olmasına rağmen onu zindana attırmıştı. Fakat ilminin güzelliğini, bilgisinin cemalini açıkça görünce bu sefer onu zindandan çıkardı ve yeryüzünde ona imkânlar verdi. Bu da Âdemoğulları nezdinde ilmin suretinin maddî suretten daha göz kamaştırıcı ve daha güzel olduğuna delildir. İsterse bu maddi suret, suretlerin en güzeli olsun.

30. İşte bu da daha önce geçenlere ek olarak ilmin üstünlüğüne dair başlı başına bir husustur. Böylelikle bununla bu hususlar otuza tamamlanmaktadır.

31. Yüce Allah, Kitabı'nın birçok yerinde bilgisiz, cahil kimsele-ri yermiştir. Yüce Allah, **"Fakat onların çoğu cahildir."**²⁶² **"Fakat onların çoğu bilmezler"**²⁶³ buyurmaktadır. Bir başka yerde de **"Yoksa sen, onların çoğunun gerçekten (söz) dinleyeceğini yahut düşüneceğini mi sanıyorsun? Hayır, onlar hayvanlar gibidirler hatta onlar yolca daha da sapıktırlar"**²⁶⁴ buyurmaktadır. Yüce Allah, bilgisiz cahilleri hayvanlara benzetmekle kalmayıp onları yolca onlardan daha sapık olarak tespit

262 En'âm 6/111.

263 A'râf 7/131.

264 Furkân 25/44.

etmekte ve şöyle buyurmaktadır: **“Şüphesiz Allah katında canlıların en kötüsü, düşünmeyen sağırlar ve dilsizlerdir.”**²⁶⁵ Böylece eşek, yırtıcı hayvan, köpek, haşerat ve diğer hayvanlar olarak türlerinin farklılığına rağmen hayvanların en kötülerinin cahiller olduğunu haber vermektedir. Buna göre cahiller, bütün bunlardan daha kötüdürler. Rasûllerin dinine cahillerden daha çok zarar veren kimse olmaz. Hatta gerçek düşmanları onlardır. Yüce Allah, Nebisi’ne, onu bu hâlden korumuş olmakla birlikte **“Sakın cahillerden olma!”**²⁶⁶ diye hitap ettiği gibi, kelimullah Musa *aleyhisselâm* da **“Cahillerden olmaktan Allah’a sığınırım”**²⁶⁷ demiştir. Yüce Allah, rasûllerinin ilki Nuh *aleyhisselâm*’a da **“Cahillerden olmayasın diye ben sana öğüt veriyorum”**²⁶⁸ diye hitap etmiştir.

İşte, O’nun nezdinde cahillerin durumu budur. Daha önce sözünü ettiğimiz durum ise O’nun nezdindeki ilim ehlinin durumudur.

Yüce Allah, düşmanlarına verdiği cezadan söz ederken, onları Kitabı’nın ilmini bilmekten, onu bilip fıkhetmekten alıkoyduğunu dile getirmekte ve şöyle buyurmaktadır: **“Sen, Kur’ân’ı okuduğun zaman seninle ahirete iman etmeyenler arasında gizli bir perde çekeriz. Onların kalpleri üzerinde de onu (Kur’ân’ı) anlamalarına engel perdeler gerer, kulaklarına da bir ağırlık veririz.”**²⁶⁹ Peygamberi’ne de **“Cahillerden de yüz çevir”**²⁷⁰ âyeti ile cahillerden yüz çevirmesini emretmiştir.

İyi kullarını onlardan yüz çevirdikleri ve onları bırakıp onlara dokunmadıkları için şu buyruğunda olduğu gibi övmektedir: **“Boş söz işittiklerinde de ondan yüz çevirirler ve ‘Bizim amellerimiz bizim, sizin amelleriniz sizin olsun. Selam olsun sizlere. Bizim cahillerle işimiz yok’ derler.”**²⁷¹ Yine Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **“Cahiller kendilerine hitap ettiklerinde onlar ‘Selam’ derler.”**²⁷²

265 Enfâl 8/22.

266 En’âm 6/35.

267 Bakara 2/67.

268 Hûd 11/46.

269 İsrâ 17/45-46.

270 A’râf 7/199.

271 Kasas 28/55.

272 Furkân 25/63.

İşte bütün bunlar, O'nun nezdinde cahilliğin çirkin olduğuna ve O'nun cahillere ve cahilliğe buğzettiğine delildir. İnsanlar nezdinde de durum böyledir. Şüphesiz herkes -kendisinde bu hâl bulunmakla birlikte- cahillikten uzak olduğunu ortaya koymaya çalışır.

32. İlim, hayat ve nur; bilgisizlik ise ölüm ve karanlıktır. Bütün kötülüklerin sebebi ise hayatın ve nurun olmayışdır. Bütün hayırların sebebi de nur ve hayattır. Çünkü nur, eşyanın hakikatlerini açığa çıkartır, mertebelerini beyan eder. Hayat ise sözleri ve davranışları doğrultup düzeltmeyi gerektiren kemâl sıfatlarını tashih eder. Bu sebeple "hayat" kökünden türeyen kelimelerin hepsi hayır ifade eder. Sebebi, kalbin hayatının kemâli ve çirkinliğin hakikatini tasavvur ve ondan nefret; zıttı, yüzsüzlük ve hayâsızlık olan hayâ buna örnektir. Hayâsızlığın sebebi ise kalbin ölüdür. Onun çirkin şeylerden nefret etmeyişidir. Aynı zamanda her şeyin kendisi ile hayat bulduğu yağmur demek olan "hayâ" kelimesi de böyledir. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **"Ölü iken kendisini dirilttiğimiz, insanlar arasında ona yürümesi için nur verdiğimiz kimse, içinden çıkamayacağı karanlıklarda kalan kimse gibi midir?"**²⁷³ Kalbi bilgisizlik sebebi ile ölü iken ilim ile o kalbi diriltti ve imandan kendisine insanlar arasında yürüyeceği nur verdi.

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **"Ey iman edenler! Allah'tan korkun, Rasûlü'ne de iman edin ki rahmetinden size iki pay versin. Sizin için aydınlığı ile yürüyeceğiniz bir nur versin ve size mağfiret etsin. Allah, günahları bağışlayandır, çok merhametlidir. Ta ki kitap ehli Allah'ın lütfundan hiçbir şeye nail olamayacaklarını, muhakkak lütfun Allah'ın elinde olduğunu, onu dilediğine verdiğini bilsinler. Allah, çok büyük lütfu sahibidir."**²⁷⁴

Yüce Allah bir başka yerde şöyle buyurmaktadır: **"Allah, inananların dostudur, onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır. İnkâr edenlere gelince; onların dostları da tâğuttur, onları aydınlıktan alıp karanlığa götürürler. İşte bunlar cehennemliklerdir. Onlar orada devamlı kalırlar."**²⁷⁵

273 En'âm 6/122.

274 Hadîd 57/28-29.

275 Bakara 2/257.

Yine Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **“Sana da böylece emrimizden bir ruh vahyettik. Kitabın da imanın da ne olduğunu bilmezdin. Fakat biz onu, kendisi ile kullarımızdan dilediğimizi hidayete ilettiğimiz bir nur kıldık. Muhakkak ki sen doğru yola iletirsin.”**²⁷⁶

Kur’ân’ın kendisi ile hayatın ortaya çıktığı bir ruh, aydınlanmanın ve parlaklığın meydana geldiği bir nur olduğunu haber vermektedir. Bununla iki asıl olan hayatı ve nuru da bir arada taşımış olmaktadır. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **“Ey kitap ehli! Size, kitaptan gizlediğiniz şeylerin çoğunu açıklayıp birçoğunu da açıklamadan geçiveren Peygamberimiz gelmiştir. Size muhakkak ki Allah’tan bir nur ve apaçık bir kitap gelmiştir. Allah, onunla rızasına uyanları selamet yollarına iletir. Onları izni ile karanlıklardan aydınlığa çıkarır ve kendilerini dosdoğru yola iletir.”**²⁷⁷

“O hâlde Allah’a, O’nun Rasûlü’ne ve indirdiğimiz nura iman edin. Allah, yaptıklarınızdan haberdardır.”²⁷⁸

“Ey insanlar! Size, Rabbinizden bir burhan geldi. Size, apaçık bir nur da indirmişizdir.”²⁷⁹

“Gerçek şu ki Allah, size bir zikir indirmiştir. İman edip salih amel işleyenleri karanlıklardan aydınlığa çıkarmak için. Allah’ın apaçık âyetlerini size okuyan bir rasûl (gönderilmiştir.)”²⁸⁰

“Allah, göklerle yerin nurudur. Nurunun misali, içinde kandil bulunan bir kandil yuvasına benzer. O kandil de bir cam içindedir. O cam ise doğuya da batıya da nispeti olmayan mübarek bir zeytin ağacından tutuşturulan, parıltısı inciye andıran bir yıldız gibidir. O ağacın yağı neredeyse kendisine ateş dokunmaksızın dahi aydınlık verecektir. Nur üstünde nurdur. Allah, dilediği kimseyi nuruna hidayet eder. Allah, insanlar için misaller getirir. Allah, her şeyi çok iyi bilendir.”²⁸¹

276 Şûrâ 42/52.

277 Mâide 5/15-16.

278 Tegâbun 64/8.

279 Nisâ 4/174.

280 Talâk 65/10-11.

281 Nur 24/35.

Yüce Allah, mü'minin kalbine bıraktığı nura bir misal vermektedir. Nitekim Übeyy b. Ka'b *radıyallahu anh* şöyle demiştir: "Bu, Allah'ın mü'min kulunun kalbindeki nurunun misalidir." Bu da Kur'ân'ın ve Allah'ın kendisine verdiği imanın nurudur. Nitekim âyetin sonunda da "**Nur üstünde nurdur**" buyurmaktadır. Yani imanın nuru, Kur'ân'ın nurunun üstündedir. Nitekim seleften birisi de şöyle demiştir: "Mü'min, hakkında herhangi bir rivayet işitmemiş olsa bile hikmet olanı söyleyecek gibidir. O, onun hakkında nakledilen rivayeti işittiğinde, işte bu da nur üstüne nur olur."

Yüce Allah, kitap ve imandan ibaret bu iki nuru Kitabı'nın birçok yerinde bir arada zikretmiştir. Şu buyruklarda olduğu gibi: "**Kitabın da imanın da ne olduğunu bilmezdin. Fakat biz, onu kendisi ile kullarımızdan dilediğimizi hidayete ilettiğimiz bir nur kıldık.**"²⁸² "**De ki: Allah'ın lütfu ve rahmetiyle ve yalnız bunlar ile sevinsinler. Bu, onların topladıklarından daha hayırlıdır.**"²⁸³ Böylelikle Allah, imanı ve rahmeti olan Kur'ân'ı üstün tuttuğunu ifade etmiş olmaktadır. Bir başka yerde de şöyle buyurmuştur: "**Ölü iken (imanla) kendisini dirilttiğimiz, insanlar arasında ona (hakkı bâtıldan ayırarak) yürümesi için nur verdiğimiz kimse, içinden çıkamayacağı karanlıklarda kalan kimse gibi midir?**"²⁸⁴ Bu âyetler daha önce de geçmişti. Nur sûresindeki âyette de "**Nur üstüne nurdur**"²⁸⁵ buyurmuştu. Bu ise Kur'ân nuru üzerine iman nurudur.

Nevvâs b. Sem'ân *radıyallahu anh*'ın rivayet ettiği hadise göre, Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurmuştur: "**Şüphesiz Allah, dosdoğru bir yolu misal olarak verdi. Yolun üzerinde kapıları açık iki ev bulunmaktadır. Kapıların üzerinde perdeler ve yolun üstünde çağıran bir davetçi ile üst tarafında çağıran bir davetçi bulunmaktadır. 'Allah ise selam yurduna çağırır ve O dilediğini dosdoğru yola iletir.**"²⁸⁶ Yolun üzerindeki kapılar, Allah'ın hadleridir. Perdeyi açmadığı sürece hiç kimse, Allah'ın hadlerinin içerisine düşmez. Onun üstünden çağıran davetçi ise

282 Şûrâ 42/52.

283 Yunus 10/58.

284 En'âm 6/122.

285 Nur 24/35.

286 Yunus 10/25.

Rabbinin öğütçüsüdür.”²⁸⁷ Hadisi Tirmizî rivayet etmiş olup hadisin lafzı bu şekildedir. Ahmed b. Hanbel’in rivayetinin lafzı ise şöyledir: “Yolun başındaki davetçi, Allah’ın kitabı; yolun üstündeki davetçi, Allah’ın her mü’minin kalbindeki öğütçüsüdür.”²⁸⁸ Böylelikle Kur’ân’ın davetçisi ile imanın davetçisi olan iki aslı bir arada zikretmiştir.

Huzeyfe radiyallahu anh şöyle demiştir: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* bize şunu anlattı: **“Emanet, insanların kalplerinin köküne inmiştir. Sonra Kur’ân inmiştir. Böylelikle insanlar imandan da öğrendiler, ardından Kur’ân’dan da (ilim) öğrendiler.”²⁸⁹**

Buhârî ve Müslim’in *Sahîh*’lerinde Ebû Musa el-Eş’arî, Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*’in şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: **“Kur’ân’ı okuyan mü’minin misali, turunç gibidir. Tadı da kokusu da hoştur. Kur’ân okumayan mü’minin misali ise kuru hurma gibidir. Tadı hoş olmakla birlikte kokusu yoktur. Kur’ân’ı okuyan münafığın misali, reyhan (fesleğen) gibidir. Kokusu hoş olduğu hâlde tadı acıdır. Kur’ân okumayan münafığın misali ise Ebû Cehil karpuzu gibidir. Tadı da acıdır, kokusu da yoktur.”²⁹⁰**

Böylelikle insanları dört kısma ayırmaktadır: İman ve Kur’ân ehli olanlar. Bunlar, insanların en hayırlılarıdır. İkinci kısım, Kur’ân okumayan iman ehli kimseler. Bunlar, öncekilerden daha alt mertebededir. İşte mutlu ve bahtiyar olanlar bunlardır. Bedbaht kimseler de iki kısımdır: Birisi, iman verilmeksizin kendisine Kur’ân verilmiş (Kur’ân’ı bilen) kimse. Bu kişi münafıktır. İkincisi ise kendisine Kur’ân’ın da imanın da verilmediği kişidir.

Maksat şudur: Kur’ân ve iman bir nurdur. Allah, bu nuru kulları arasından dilediği kimselerin kalbine koyar. Aynı zamanda bunlar, dünyada da ahirette de bütün hayırların temelini teşkil eder. Bunları bilmek, ilimlerin

287 Tirmizî, Emsâl 1; Nesâî, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, VI, 361; Ahmed b. Hanbel, IV, 182.

288 Senedi sahihtir. Ahmed b. Hanbel, IV, 182; Hâkim, *el-Müstedrek*, I, 83. Hâkim “Bu Müslim’in şartına göre sahih bir hadistir. Hadisin bir illetinin bulunduğunu bilmiyorum. Bununla birlikte Buhârî ve Müslim hadisi tahrir etmemişlerdir” demiş, Zehebî de ona muvafakat etmiştir.

289 Buhârî, Rikâk 35; Müslim, İmân 230.

290 Buhârî, Et’ime 30; Müslim, Müsâfirîn 243.

en üstünü ve en faziletlisidir. Hatta hakikatte, bunların ilmi dışında kişiye fayda veren hiçbir ilim yoktur. **“Allah, dilediğini dosdoğru yola iletir.”**²⁹¹

33. Yüce Allah, bilgisiz köpeğin avını yenilmesi haram bir meyte (leş) kılmış, buna karşılık öğretilmiş köpeğin avlanmasını mübah kılmıştır. Bu da aynı zamanda ilmin şerefinden dolaydır. Ancak öğretilmiş ve öğrenmiş köpeğin avı mübahtır. Bilgisiz köpeğin ise avının yenilmesi helâl değildir. Bu da ilmin şeref ve faziletine delildir. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **“Senden kendilerine neyin helâl kılındığını soruyorlar. De ki: Size, bütün iyi ve temiz şeyler helâl kılındı. Allah’ın size öğrettikleri ile alıştırıp öğrettiğiniz avcı hayvanların avları da. Artık onların sizin için tutuklarından yiyin. Üzerine Allah’ın adını anın ve Allah’tan korkun. Muhakkak Allah, hesabı pek çabuk görendir.”**²⁹² Eğer ilmin ve öğretmenin bir ayrıcalığı ve bir şerefi olmasaydı, alıştırılıp öğretilmiş köpeğin avı ile öğretilmemiş köpeğin avı arasında bir fark olmazdı.

34. Yüce Allah, kendisine Tevrat’ı yazdığı, kendisi ile konuştuğu seçkin kulu ve kelimullah hakkında bize haber verdiğine göre, o, âlim bir adamın yanına ondan bir şeyler öğrenmek ve ilmine ilim katmak üzere yolculuk yapmıştır. O şöyle buyurmaktadır: **“Hani Musa, genç delikanlısına şöyle demişti: Ben iki denizin birleştiği yere varıncaya kadar durmadan gideceğim yahut çok yıllar geçireceğim.”**²⁹³ Bu, onun bu ilim adamı ile karşılaşma ve ondan bir şeyler öğrenme tutkusunun bir neticesi idi. Onunla karşılaştıktan sonra öğrencinin hocasına karşı takındığı tutumu takındı ve ona **“Sana öğretilen ilimden, bana doğru ve hayırlı olanı öğretmen için sana tabi olayım mı?”**²⁹⁴ dedi. Böylelikle selam verdikten sonra kendisinden, onun arkasından gelmek üzere izin istedi ve onun izni olmadan arkasından gelmeyeceğini söyleyerek **“Sana öğretilen ilimden bana doğru ve hayırlı olanı öğretmen için”**²⁹⁵ dedi. Çünkü o, imtihan etmek için de ona sıkıntı çıkarmak için de gelmemiştir. O, ancak bir öğrenci olarak ilmine ilim katmak isteyen birisi olarak gelmişti. Bu da ilim için fazilet ve şeref

291 Bakara 2/213.

292 Mâide 5/4.

293 Kehf 18/60.

294 Kehf 18/66.

295 Kehf 18/66.

olarak yeterlidir. Çünkü Allah'ın Nebisi ve kelimi, âlim bir kimseden üç hususu öğrenmek üzere yorucu bir yolculuğa katlanarak yolculuk yapmıştı. Bu ilim adamının varlığını işitir işitmez onunla karşılaşınca ve ondan, kendisine uymayı ve kendisine ilim öğretmesini isteyinceye kadar rahat edemedi. Bu husustaki kıssada pek çok ibret, pek çok alamet ve pek çok hikmet vardır. Bütün bunlardan söz etmenin yeri burası değildir.

35. Yüce Allah, **“Mü'minlerin hepsinin toptan sefere çıkmaları doğru değildir. Onların her kesiminde bir grup dinde (dinî ilimlerde) geniş bilgi elde etmek ve kavimleri (savaştan) döndüklerinde onları ikaz etmek için geride kalmalıdır. Umulur ki sakınırlar”**²⁹⁶ buyurarak mü'minleri dinde fakih olmaya teşvik etmektedir. Dinde fakih olmak ise dini öğrenmek demektir. Ayrıca onları kavimleri kendilerine döndüğü takdirde uyar-maya da teşvik etmiştir. Bu da ilmi öğretmek demektir. Âyetin tefsiri hususunda ihtilaf edilmiştir. Âyetin “Mü'minlerin hepsinin dinde fakih olmak ve dini öğrenmek için çıkmaları gerekmez. Aksine onların arasından her bir topluluktan bir kesim çıkmalı ve bu kesim din bilgisini öğrendikten sonra geri dönenlere ilim öğretmelidir” anlamına geldiği söylenmiştir. Bu durumda nefir (çıkma), ilim öğrenmek için bir çıkış olur. “Taife (kesim)” ise bir kişi ve fazlası hakkında kullanılır. Bunlar derler ki: “Âyet aynı zamanda vahid haberin kabul edileceğine de delildir.” Şâfiî ve bir topluluk, âyeti buna göre yorumlamışlardır.

Bir diğer kesim de şöyle demiştir: Âyetin anlamı şudur: Mü'minlerin hep birlikte cihada çıkmaları gerekmez. Aksine bir kesim cihad için çıkarken bir başka kesim oturup dinde fakih olur. Savaşa gitmiş olan kesim geri geldiğinde oturmuş olan kesim ona dinden indirilen hususları, helâli ve haramı öğretir. Buna göre Yüce Allah'ın **“dinde (dinî ilimlerde) geniş bilgi elde etmek”** ve **“kavimlerini uyarmak için”** buyruğu aralarından bir kesimin çıkıp gittiği topluluk hakkında söz konusu olur. Çoğunluğun görüşü de budur. Buna göre burada sözü edilen çıkmak asıl anlamına uygun olarak cihad için çıkış demektir. Çünkü bu lafzın (nefir) kullanıldığı yerde ondan ancak cihad anlaşılır. Nitekim Yüce Allah, **“Ağırlıklı ve ağırlıksız olarak savaşa çıkın (infiru) ve Allah yolunda mallarınızla**

296 T evbe 9/122.

canlarınızla cihad edin²⁹⁷ buyurmaktadır. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* de **“(Mekke’nin) fetih(in)den sonra hicret yoktur fakat cihad ve niyet vardır. Sizden savaşa çıkmanız istendiği takdirde siz de savaşa çıkın”**²⁹⁸ buyurmuştur. İşte bu lafzın bilinen anlamı budur.

Her iki görüşe göre de âyette dinde fakih olmak, dini öğrenip öğretmek teşvik edilmektedir. Çünkü bu da cihada denk bir iştir. Hatta bazı hâllerde Yüce Allah’ın izni ile 108. maddede açıklaması geleceği üzere cihaddan daha faziletli dahi olabilir.

36. Yüce Allah buyuruyor ki: **“And olsun asra ki gerçekten insan ziyandadır. İman eden, salih ameller işleyen, birbirine hakkı tavsiye eden ve sabrı tavsiye eden kimseler müstesna.”**²⁹⁹ Şâfiî “İnsanlar bu sûre hakkında düşünselerdi bu hepsine yeterdi” demiştir.

Bunun açıklaması şöyledir: Mertebeler dördtür. Bunların tamamlanması ile kişi kemâlin en ileri derecesine ulaşır. Birinci mertebe, hakkı bilmek; ikinci mertebe, gereğince amel etmek; üçüncü mertebe, onu iyi bilmeyene öğretmek; dördüncü mertebe ise onu öğrenmek, gereğince amel etmek ve öğretmek hususunda sabırlı olmaktır.

Böylelikle Yüce Allah, bu sûrede dört mertebeyi zikretmekte ve asra yemin ederek herkesin ziyanda olduğunu ifade etmektedir. **“İman eden, salih ameller işleyen kimseler... müstesna.”** Bunlar, hakkı bilen kimselerdir. İşte bu da ilmin mertebesidir. **“Salih ameller işleyenler.”** Bunlar ise hak adına bildikleri ile amel edip onu tasdik eden kimselerdir. Bu da bir diğer mertebedir.

“Birbirine hakkı tavsiye edenler.” Hakkı birbirlerine öğreterek ve göstererek tavsiye edenler demektir. Bu da üçüncü mertebedir.

“Sabrı tavsiye edenler.” Hak üzere sabreden ve hak üzere sabır ve sebat göstermeyi birbirine tavsiye edenler kastedilmektedir. İşte bu da dördüncü mertebedir. Bu, kemâlin son derecesidir. Çünkü kemâl, kendi

297 Tevbe 9/41.

298 Buhârî, Cihâd 1; Müslim, İmâre 86. Hadiste de nefir kökünden filler kullanılmıştır. (Çeviren)

299 Asr 103/1-3.

şahsında kâmil olan, başkasının da kemâle ermesini sağlayan kişi demektir. Kişinin kemâli ise ilim ve amelden ibaret iki gücünü ıslah edip düzeltmekle olur. İlim gücünün ıslahı imanla, amel gücünün ıslahı ise salih işleri yapmakla olur. Başkasını kemâle erdirmek ona öğretmekle, bu hususta sabır göstermekle, ona ilim ve amel üzere sabırlı olmayı tavsiye etmekle mümkün olur. Böylelikle bu sûre kısa olmakla birlikte bütün yönleriyle hayrı bir araya toplayan Kur'ân sûrelerinin en kapsamlı olanıdır.

Kitabını başka hiçbir şeye ihtiyaç bırakmayacak derecede yeterli kılan, bütün hastalıklara şifa ve her türlü hayra götüren bir kitap olarak indiren Allah'a hamd olsun.

37. Yüce Allah, nebilerine, rasûllerine, velilerine ve kullarına vermiş olduğu ilim sebebiyle onlara olan lütuf ve ikramından söz etmiştir. Nebilerinin ve rasûllerinin sonuncusu üzerindeki nimetini şu buyruğu ile dile getirmiştir: **“Allah, sana kitabı ve hikmeti indirmiş ve sana bilmediklerini öğretmiştir. Allah'ın üzerindeki lütfu pek büyüktür.”**³⁰⁰ Bu âyet daha önce geçmişti.

Yusuf hakkında **“Tam ergenlik çağına varınca kendisine hüküm ve ilim verdik. İşte iyilik yapanları biz böyle mükâfatlandırırız”**³⁰¹ buyurmaktadır. Kelimullah Musa *aleyhisselâm* hakkında da **“Tam kıvamına erip olgunlaşınca biz ona hüküm ve ilim verdik. Biz, iyi davrananları işte böyle mükâfatlandırırız”**³⁰² buyurmaktadır. Musa *aleyhisselâm*'a bu türden verdikleri büyük bir iş olduğundan, Allah başkasına göre ona özel ikramda bulunmuş oldu. Bunun karşısında, ancak güçlü ve gerçek azim sahibi kimseler sebat gösterebilirdi. Bunun için Yüce Allah, kıvamına erişip olgunlaşmasından sonra yani gücü tamamlanıp kemâle erdikten sonra onu bu işe hazırladı.

Mesih *aleyhisselâm* hakkında da şöyle buyurmaktadır: **“Ey Meryemoğlu İsa! Senin üzerindeki ve annenin üzerindeki nimetimi hatırla. Hani ben seni Ruh'u'l-Kudüs (Cebrail) ile desteklemiştim. Beşikte iken de yetişkin**

300 Nisâ 4/113.

301 Yusuf 12/22.

302 Kasas 28/14.

iken de insanlarla konuşuyordun. Hani sana kitabı, hikmeti, Tevrat'ı ve İncil'i de öğretmiştim."³⁰³ Yine onun hakkında "*(Allah) ona kitabı, hikmeti, Tevrat'ı ve İncil'i öğretecek*"³⁰⁴ buyurmaktadır. Böylelikle ona bunları öğretecek olmasını annesine verdiği ve onunla gözünü aydınlatığı hususlar arasında değerlendirmiş olmaktadır.

Davud *aleyhisselâm* hakkında da "*Ona hikmeti ve hakkı bâtıldan ayıran sözü söyleme imkânını verdik*"³⁰⁵ buyurmaktadır. Musa'nın ve genç delikanlısının arkadaşı Hızır hakkında da "*Orada kendisine tarafımızdan bir rahmet vermiş ve nezdimizden bir ilim öğretmiş olduğumuz bir kulumuzu buldular*"³⁰⁶ buyurmaktadır. Böylelikle onun üzerindeki nimetleri arasında ona ilim öğretmiş olmasından ve ona vermiş olduğu rahmetinden söz etmiş olmaktadır.

Yüce Allah, Davud ve Süleyman üzerindeki nimetinden söz ederken şöyle buyurmaktadır: "*Davud ve Süleyman'ı da an. Hani kavmin koyunlarının girdiği ekin hakkında hüküm veriyorlardı. Biz, onların hükümlerine tanık idik. Biz, onu (hükmü) hemen Süleyman'a kavratmıştık. Bununla beraber her birine hikmet ve ilim verdik.*"³⁰⁷ Bu âyetlerde iki şerefli peygamberden söz etmekte ve kendilerini hikmet ve ilim dolayısıyla övmektedir. Onlardan birine davayı kavrama özelliğini verdiğini de ifade etmektedir. Ben, Davud ve Süleyman'ın ayrı ayrı verdikleri hükümlerden, bu hükümlerin açıklamalarından ve imamlar arasından kimin bunu kimin diğerini kabul ettiğinden, Süleyman'ın verdiği hükmün çeşitli sebeplerden dolayı tercih edildiğinden ve hükmünün kıyasa ve şeriatın kaidelerine uygun düştüğünden, İctihat ve Taklit Kitabı'nda söz ettim.

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: "*De ki: Öyle ise Musa'nın insanlara bir nur ve hidayet olarak getirdiği Kitab'ı kim indirdi? Siz onu kâğıtlara yazıp (istediğinizi) açıklıyor, çoğunu da gizliyorsunuz. Sizin de*

303 Mâide 5/110.

304 Âl-i İmrân 3/48.

305 Sâd 38/20.

306 Kehf 18/65.

307 Enbiyâ 21/78-79.

atalarınızın da bilemediği şeyler (Kur'ân'da) size öğretilmiştir."³⁰⁸ Yani bu kitabı indiren, kendilerinin de atalarının da bilmedikleri şeyleri onlara öğretmiş olmayı nübüvvetin ve risaletin doğruluğuna delil olarak göstermektedir. Çünkü böyle bir ilim, ancak rasûller aracılığı ile öğrenilebilir. O hâlde nasıl olur da "Allah herhangi bir insana bir şey indirmemiştir" diyebilirler.

Bu ise ilmin faziletinin ve şerefının bir göstergesidir. Ayrıca nübüvvet ve risaletin doğruluğuna da delildir. Doğruya ulaşma başarısını veren Allah'tır.

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **"And olsun ki içlerinden, kendilerine Allah'ın âyetlerini okuyan, (kötülüklerden ve inkârdan) kendilerini temizleyen, kendilerine Kitap ve hikmeti öğreten bir Peygamber göndermekle Allah, mü'minlere büyük bir lütufta bulunmuştur. Hâlbuki daha önce onlar apaçık bir sapıklık içinde idiler."**³⁰⁹

"Çünkü ümmîlere içlerinden, kendilerine âyetlerini okuyan, onları temizleyen, onlara Kitap'ı ve hikmeti öğreten bir peygamber gönderen O'dur. Kuşkusuz onlar önceden apaçık bir sapıklık içindeydiler. (Peygamber'i) mü'minlerden henüz kendilerine katılmamış bulunan diğer insanlara da göndermiştir. O, Azîz'dir, Hakîm'dir. Bu, Allah'ın lütfudur. Onu dilediğine verir. Allah büyük lütf sahibidir."³¹⁰

Yani Yüce Allah, henüz kendilerine kavuşmamış, onların arasından sonradan gelecek olanlardan bir peygamber göndermiştir. Bu sonradan gelip onlara henüz katılmamış olanlar hakkında farklı görüşler vardır. Bunun zaman itibari ile sonradan katılma olduğu söylenmiştir. Yani onların zamanları şimdikilerin zamanlarından sonradır. Bunun fazilet ve öne geçme hususunda yetişip katılmak olduğu da söylenmiştir. Her iki durumda da Yüce Allah, kendilerine, önceleri bilgisiz iken ilim öğrettiğini ve dalalette iken hidayet verdiğini dile getirerek lütfunu hatırlatmaktadır. Bu, gerçekten de büyük bir lütf ve bağıştır. Diğer bütün lütf ve ihsanları geride

308 En'âm 6/91.

309 Âl-i İmrân 3/164.

310 Cum'a 62/2-4.

bırakmıştır. Kulların değerini takdir etmeleri mümkün olmayacak kadar büyüktür.

38. Yüce Allah, Kitab-ı Kerîm’inde indirdiği ilk sûre olan Alak sûresinde insana lütuf olarak bilmediğini öğretmiş olmasını dile getirmektedir. Bu sûrede ilim öğretmek sûretiyle ve öğrettiği ilimden dolayı insanı üstün ve faziletli kılması sebebi ile ona lütufta bulunmasından söz etmektedir. İşte bu da ilim öğretmenin ve ilmin şerefine delildir. Yüce Allah şöyle buyuruyor: **“Yaratan Rabbinin adıyla oku. O, insanı bir kan pıhtısından yarattı. Oku, Rabbin en kerim olanıdır. O, kalemle öğretendir. O, insana bilmediğini öğretti.”**³¹¹ Böylelikle sûreye ilimden kaynaklanan okumayı emretmekle başladı ve özel ve genel olarak insanın yaratılışından söz etti: **“Yaratan Rabbinin adıyla oku. O, insanı bir kan pıhtısından yarattı. Oku, Rabbin en kerim olanıdır.”**³¹² Yaratmış olduğu mahlûkatı arasında özellikle insandan söz etmesi ise insanın yapısında yerleştirmiş olduğu hayrete düşüren özellikler, onun rububiyetine, kudretine, ilmine, hikmetine, rahmetinin kemâline delil olan âyetleri dolayısıyla. O’ndan başka bir ilah, onun dışında bir Rab olmadığıdır. Yüce Allah, burada insanın yaratılışının başlangıcının sülük gibi yapışan bir parçacık kandan olduğunu zikretmektedir. Çünkü alaka (sülük gibi yapışan kan parçacığı), nutfenin intikal ettiği aşamaların başlangıcıdır. Çünkü o, yaratıp şekillendirmenin artık taallukunun başlangıcı olduğunu ifade eder. Daha sonra Yüce Allah, en kerim olanın kendisi olduğunu haber vererek yeniden okuma emrini vermektedir. Ekrem (en kerim), kerem kökünden “efal” veznindedir ki hayrın çokluğu anlamını ifade eder. Böyle bir nitelemeye ondan daha layık hiç kimse yoktur. Çünkü hayrın tümü yalnız O’nun elindedir ve hayrın tümü yalnız O’ndandır. Bütün nimetlerin sahibi O’dur. Kemâlin tamamı şan ve şerefin tümü sadece O’nundur. O, gerçekten en kerim olanıdır. Bundan sonra da genel ve özel olarak ilim öğrettiğinden söz ederek **“O, kalemle öğretendir”**³¹³ buyurmaktadır. Bunun kapsamına ise meleklerle de

311 Alak 96/1-5.

312 Alak 96/1-3.

313 Alak 96/4.

insanlara da ilim öğretme dâhildir. Daha sonra da özel olarak insana ilim öğrettiğinden söz edip **“İnsana bilmediğini öğretti”**³¹⁴ buyurmaktadır.

Bu kelimeler, bütün kısımlarıyla bütün mevcudatta ihtiyaçlarını verenin kendisi olduğu anlamını ihtiva etmektedir. Çünkü varlığın dört ayrı mertebesi vardır. Birinci mertebe Yüce Allah'ın **“yarattı”** buyruğunun delalet ettiği harici mertebedir. İkinci mertebe ise Yüce Allah'ın **“İnsana bilmediğini öğretti”**³¹⁵ buyruğu ile delalet ettiği zihinsel mertebedir. Üçüncü ve dördüncü mertebe ise lafız mertebe ve hat mertebesidir. Hat mertebesi Yüce Allah'ın **“O kalemle öğretendir”**³¹⁶ buyruğu ile açıkça ifade edilmiştir. Lafız mertebesi ise kalem ile öğretmenin gereklerindedir. Çünkü yazı, konuşmanın bir koludur. Konuşma da tasavvurun (kuramın) koludur. İşte bu kelimeler, varlığın bütün mertebelerini ve Yüce Allah'ın yaratması ve öğretmesiyle bu mertebelerin vericisi olduğu gerçeğini ihtiva etmektedir. Çünkü yaratan ve öğreten odur. Dış âlemdeki her bir şey O'nun yaratmasıyla var olmuştur. Zihindeki her bir ilim, O'nun öğretmesiyle hâsıl olmuştur. Dildeki her bir lafız, parmak ucundaki her bir çizgi O'nun kaderleriyle, yaratmasıyla ve öğretmesiyle var olur. Bu da O'nun kudretinin belgelerinden ve hikmetinin burhanlarından. O'ndan başka hiçbir ilah yoktur. O, Rahmân'dır, Rahîm'dir.

Maksadımız da şudur: Yüce Allah, kullarına onlara hikmetiyle öğretmiş olduğu hat, lafız ve mana ile tanıtmış olmaktadır. Böylelikle ilim O'na delil teşkil eden bir delildir. Hatta bu, delillerin en büyüğü ve en açık olanıdır. İlim için böyle bir şeref ve böyle bir üstünlük yeter.

39. Yüce Allah, ilmî delile “sultan” adını vermiştir. İbn Abbâs *radiyallahu anh* şöyle demiştir: Kur'ân-ı Kerîm'deki bütün “sultan” kelimeleri delil (huccet) anlamındadır. Yüce Allah'ın şu buyruğunda olduğu gibi: **“Allah evlat edindi' dediler. O, bundan münezzehtir. O, hiçbir şeye muhtaç olmayandır. Göklerde ve yerde ne varsa O'nundur. Elinizde buna dair hiçbir burhan (delil) yoktur. Allah'a karşı bilmeyeceğiniz bir şeyi**

314 Alak 96/5.

315 Alak 96/5.

316 Alak 96/4.

mi söylüyorsunuz?”³¹⁷ Yani sizin söylediğinize dair yanınızda herhangi bir delil yoktur. Bu, ancak bilgisizce Allah hakkında söylenen bir sözdür.

Yine Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **“Onlar, ancak sizin ve atalarınızın adlandırdığı ve Allah’ın kendileri hakkında hiçbir sultan (delil) indirmedeği birtakım isimlerden ibarettir.”³¹⁸** Yani Allah, onlara dair herhangi bir hucdet, bir burhan (delil) indirmemiştir. Aksine bunlar, atalarınızın ve sizin asılsız olarak uydurduğunuz iddialardan ibarettir.

Yine Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **“Yoksa apaçık bir sultanınız (deliliniz) mi var? Doğru söyleyenler iseniz kitabınızı getirin.”³¹⁹** Yani sizin apaçık bir hucdetiniz (deliliniz) mi var? Eğer iddianızda doğru söyleyen kimseler iseniz haydi onu getirin.

Yalnız bir yerde anlamı hakkında ihtilaf edilmiştir ki o da Yüce Allah’ın **“Çünkü malımın bana faydası olmadı. Sultanım (saltanatım) da beni bırakıp gitti.”³²⁰** Burada bununla kudret ve mülkün kastedildiği söylenmiştir. Yani elimden malım ve mülküm gitti. Şimdi ne bir malım var ne de bir saltanatım. Bunun asıl anlamıyla kullanıldığı da söylenmiştir. Yani artık delil sürececek imkânım kalmadı ve delilim çürüdü. Dolayısıyla artık lehime bir delil yoktur.

Anlatılmak istenene gelince; Yüce Allah, hucdet (kesin delil düzeyindeki) ilme “sultan” adını vermiştir. Çünkü bu, delile sahip olanın bir saltanatının (bir gücünün) ve iktidarının olmasını gerektirir. Böyle bir delil ile onun cahillere karşı bir saltanatı (hükmetme gücü) bulunur. Hatta ilmin sultanı elin (güç ve kudretin) saltanatından daha büyüktür. Bundan dolayı insanların, bilek gücünden çok delilin gücüne boyun eğdiklerini görüyoruz. Çünkü kalpler delillere uyar ama bilek gücüne yalnızca beden itaat eder. Delil, kalbi esir alır, onu arkasına takıp götürür ve muhalefet edenini alçaltır. İnat edip delile karşı büyüklük tasladığını ortaya koyacak olsa bile kalbi ile ona boyun eğer, kalbi onun önünde zelil düşer. Saltanatının

317 Yunus 10/68.

318 Necm 53/23.

319 Sâffât 37/156-157.

320 Hâkka 69/28-29.

gücü altında kahredilmiş olur. Hatta makam ve mevki saltanatı ile birlikte eğer yönetim ve siyaset ilmi yoksa bu da yırtıcı hayvanların, aslanların ve benzerlerinin saltanatı (otoritesi) konumunda olur. İlimsiz ve merhametsiz bir kudret hâlinde kalır. Oysa delilin gücü (saltanatı), ilim, merhamet ve hikmet ile birlikte bulunan bir kudrettir. İlminde bir iktidar sahibi olmayan kimse ya delilinin ve sultanının (belgesinin) zayıflığından ya da bilek ve kılıç saltanatının onu kahretmesinden dolayı bu hâldedir. Yoksa delil, kendisini destekler, güçlendirir, bâtıla üstünlük sağlar ve bâtılı kahreder.

40. Yüce Allah, cehennemlikleri cehaletle nitelendirmiş ve onlara karşı ilmin yollarını kapattığını haber vermiştir. Onların durumlarını aktarmak üzere şöyle buyurmaktadır: **“Bir de derler ki: ‘Eğer biz dinleseydik ve aklımızı kullanmış olsaydık, cehennemlikler arasında olmazdık.’ Böylelikle günahlarını itiraf edecekler. Allah’ın rahmeti cehennemliklerden uzak olsun.”**³²¹ Bu sûretle kendilerinin dünyada iken işitmediklerini, aklılarını kullanmadıklarını haber vereceklerdir. İşitmek ve aklını kullanmak ise ilmin aşlıdır ve onlar aracılığıyla ilim elde edilir.

Başka bir yerde de şöyle buyurmaktadır: **“And olsun ki biz, cehennem için cin ve insanlardan çok kimseler yaratmışızdır. Onların kalpleri vardır fakat bunlarla anlamazlar. Gözleri vardır fakat bunlarla görmezler. Kulakları vardır fakat bunlarla işitmezler. Onlar, dört ayaklı hayvanlar gibidirler, hatta daha da sapıktırlar. Onlar, gafil olanların ta kendileridir.”**³²² Böylelikle Yüce Allah, onlara ilmin ulaştığı üç yönden herhangi birinden ilmin ulaşmadığını haber vermektedir. Söz konusu bu cihetler ise akıl, işitme ve görmedir. Nitekim bir başka yerde de **“Sağırdırlar, dilsizdirler, kördürler. Onun için akıl erdirmezler”**³²³ buyurmaktadır.

Yine Yüce Allah şöyle buyurmuştur: **“(Seni yalanlayanlar) hiç yer yüzünde dolaşmadılar mı? Zira dolaşsalar elbette düşünecek kalpleri ve işitecek kulakları olurdu. Ama gerçek şu ki, gözler kör olmaz; lâkin göğüsler içindeki kalpler kör olur.”**³²⁴

321 Mülk 67/10-11.

322 A'râf 7/179.

323 Bakara 2/171.

324 Hac 22/46.

“Hem onlara kulaklar, gözler ve kalpler de vermiştik. Fakat kulakları, gözleri ve kalpleri onlara hiçbir fayda vermedi. Çünkü onlar, Allah’ın âyetlerini bile bile inkâr ediyorlardı. Alay edegeldikleri şey, onları çepeçevre kuşattı.”³²⁵

İşte bedbaht kimseleri, -gördüğünüz gibi- ilimsiz olmakla nitelendirdi ve onları kimi zaman dört ayaklılara kimi zaman koca koca kitaplar taşıyan eşeklere benzetti, kimi zaman onları hayvanlardan yolca daha şaşkın gösterdi, bazen onları kendi nezdindeki yeryüzünde yürüyen canlıların en şerlileri olarak, bazen de cansız ölümler diye nitelendirdi. Kimi zaman onların bilgisizlik ve dalalet karanlıklarında bulduklarını haber verdi, kimi zaman kalpleri üzerinde örtüler, kulaklarında ağırlıklar, gözlerinde perdeler bulunduğunu bildirdi. İşte bütün bunlar, bilgisizliğin çirkin olduğuna, bilgisiz kimselerin yerildiğine ve Allah’ın bilgisizlere buğz ettiğine delildir. Aynı zamanda O, ilim ehli olanları sever, onları metheder, onlardan övgü ile söz eder. Daha önce geçtiği gibi. Yardımcımız Allah’tır.

41. Buhârî ve Müslim’in *Sahîh*’lerinde Muâviye *radıyallahu anh*’ın rivayet ettiği hadise göre, o, “*Rasûlullah sallallahu aleyhi ve sellem*’i şöyle buyururken dinledim” demiştir: **“Allah, kimin hakkında hayır dilerse onu dinde fakih (bilgi sahibi) yapar.”**³²⁶ İşte bu, dini hakkında fakih yapmadığı kişiler için de hayır dilemediğine delildir. Nitekim hakkında hayır murad ettiği kimseyi de dininde fakih yaptığını göstermektedir. Dini hakkında fakih yaptığı kişi için eğer “fıkıh” ile ameli gerektiren ilim kastedilmiş ise hayır murad ettiğini gösterir. Eğer fıkıh ile soyut ilim kastedilmiş ise bu, Allah’ın dinde fakih yaptığı kimse hakkında hayır murad edildiğine delil olmaz. Çünkü bu durumda fıkıh, hayır murad etmek için bir şart olur. Birinci açıklamaya göre ise bunu gerektiren bir husustur. Allah en iyi bilendir.

42. Yine Buhârî ve Müslim’in *Sahîh*’lerinde Ebû Musa *radıyallahu anh*’ın şöyle dediği rivayet edilmiştir. *Rasûlullah sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: **“Şüphesiz Allah’ın benimle gönderdiği hidayet ve ilim, bir araziye yağın bir yağmura benzer. Bu arazinin bir kısmı, iyi bir arazi**

325 Ahkâf 46/26.

326 Buhârî, İlim 13; Müslim, Zekât 98.

olduğu için suyu kabul eder ve bundan dolayı çok miktarda bitki ve ot bitirir. Bu arazinin bir kısmı ise çoraktır. Suyu tutar. Allah da onunla insanları yararlandırır. Hem kendileri ondan içerler hem de (hayvanlarını) sularlar ve ekin ekerler. Bir diğer kısma da yağar ki buraları dümdüz kaypak kayadır. Ne suyu tutar ne ot bitirir. İşte bu, Allah'ın dini konusunda anlayış sahibi olup Allah'ın benimle gönderdiğinden faydalanan ve bunu öğrenip öğreten kimse ile başını kaldırıp bakmayan ve benimle gönderilmiş olan Allah'ın hidayetini kabul etmeyen kimsenin misalidir.”³²⁷

Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, getirdiği ilim ve hidayeti yağmura benzetmektedir. Çünkü bunların her birisi hayat bulmaya sebeptir. Birçok menfaat, gıda, ilaç ve kulların diğer maslahatları bu yolla elde edilir. Çünkü bütün bunlar, ilimle ve yağmurla olur. Kalpleri de yağmurun üzerine yağdığı araziye benzetmektedir. Çünkü suyu tutan ve türlü, faydalı bitkilerin yeşermesini sağlayan yer orasıdır. Nitekim kalpler de ilmi öğrenir ve kalplerde meyve verir, orada gelişir, bereketi ve ürünü ortaya çıkar. Sonra da insanları, ilmi kabul edip ezberleyip öğrenme, anlamlarını kavrama, hükümlerini istinbat edip hikmet ve faydalarını ortaya çıkarma istidatlarına göre üç kısma ayırmaktadır:

Birinci kısım, ilmi ezberleyip öğrenen, akleden, manalarını anlayan, ondaki çeşitli hükümleri, hikmetleri istinbat edip faydalarını çıkartan ve kavrayan kimselerdir. Bunlar suyu kabul eden araziye benzerler. Bu da hıfz edip öğrenme düzeyindedir. Böyle bir arazi çok miktarda ot ve bitki bitirir. İşte ilimde anlayış, marifet ve istinbat budur. Bu da su ile otun ve bitkinin yetişmesi gibidir. Bu, rivayet ve dirayet ehli olan hafız fukahanın misalidir.

İkinci kısım, kendilerine ilmi hıfzedip öğrenme, onu nakledip zapt etme imkânı bağışlanmakla birlikte manaları hususunda fıkıh sahibi olma, çeşitli hüküm ve hikmetleri ve ondan elde edilecek faydaları istinbat edip çıkartma imkânına mazhar olmamış hıfz ehli (ilmi ezberleyen) kimselerdir. Kur'ân-ı Kerîm'i okuyup hıfz eden, harflerinin mahreclerine ve i'rabına

327 Buhârî, İlim 20; Müslim, Fezâil 15.

riayet etmekle birlikte Allah'ın kendilerine Kur'ân'ı anlamak için özel bir anlayış nasip etmediği kimseler bu durumdadır. Nitekim Ali b. Ebî Tâlib *radiyallahu anh* "Allah'ın, Kitabı hakkında bir kula vermiş olduğu bir anlayış müstesna" demiştir. İnsanlar ise Allah'tan ve Rasûlü'nden gelenleri anlama hususunda büyük ölçüde farklılık arz ederler. Öyle kimseler vardır ki bir nastan bir ya da iki hüküm anlarlar. Bir diğeri ise aynı nastan yüz ya da iki yüz hüküm anlar. İşte bunlar, insanların menfaatine suyu tutan arazi gibidirler. İnsanlar da bu sudan yararlanırlar. Kimisi ondan içer, bir diğeri ondan hayvanını sular, bir diğeri onunla ekin eker. İşte bu iki kısım, bahtiyar olan kimselerdir. Birinciler ise derece itibari ile daha yüksektirler, bunların ecirleri de daha üstündür. **"İşte bu, Allah'ın lütfudur. Onu dile-diği kimseye verir. Allah, büyük lütf sahibidir."**³²⁸

Üçüncü kısım ise ilimden hıfz etme, anlama, rivayet etme ve dirayet-te bulunmadan yana hiçbir payı bulunmayan kimselerdir. Aksine bunlar, herhangi bir bitkinin yeşermediği, suyu da tutmayan dümdüz kaypak arazi durumundadırlar. Bunlar, bedbaht olanlardır. İlk iki kısma gelince; her bir kısım kabul ettiği ve ulaşabildiği oranda ilim öğrenmek ve öğretmekte ortaktır. Kimisi, Kur'ân lafızlarını bilir ve hıfz edip öğrenir, onun manalarını, hükümlerini ve ilimlerini öğretir. Üçüncü kısmın ise ilmi de yoktur, ilim öğretmesi de söz konusu değildir. İşte Allah'ın hidayetine aldırmayan ve onu kabul etmeyen kimseler bunlardır. Bunlar, hayvanlardan da kötüdürler. Bunlar, ateşin yakıtıdırlar.

Bu büyük hadis-i şerif ilmin ve ilim öğretmenin şerefine, ilmin konomunun büyüklüğüne, ilim ehli olmayanların ne kadar bedbaht olduğuna dikkat çekmekte ve ilme nispetle Âdemoğulları'nın bedbaht ve mutlu olmak üzere kısımlarını zikretmektedir. İlme sahip olanların mutlu olanlarını da öne geçen mukarreb ile orta hâlli yemin ashâbı kısımlarına ayırmaktadır.

Bu hadis, aynı zamanda kulların ilme olan ihtiyaçlarının yağmura ihtiyaçları gibi olduğuna hatta daha büyük çapta muhtaç olduklarına, ilmi kaybetmeleri hâlinde yağmursuz kalmış bir arazi durumunda olacaklarına delil olmaktadır.

Ahmed b. Hanbel şöyle demiştir: İnsanların ilme olan ihtiyaçları yemeye ve içmeye olan ihtiyaçlarından fazladır. Çünkü yemeye ve içmeye günde bir ya da iki defa ihtiyaç duyulabilir. İlme ise nefesleri sayısınca ihtiyaç vardır. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmuştur: **“O, gökten su indirdi de vadiler kendi hacimlerinde sel olup aktı. Bu sel, üste çıkan bir köpüğü yüklenip götürdü. Süs veya (diğer) eşya yapmak isteyerek ateşte erittikleri şeylerden de buna benzer köpük olur. İşte Allah hak ile bâtila böyle misal verir.”**³²⁹ Böylece Yüce Allah, Rasûlü'nün üzerine indirmiş olduğu ilmi gökten indirdiği suya benzetmektedir. Çünkü bunların her biri hayat sebebidir, dünya ve ahiretlerinde kulların maslahatlarına hizmet eder. Daha sonra kalpleri vadilere benzetmektedir. Kimi kalp pek büyüktür, oraya çok miktarda ilim sığar. Çok miktarda suyun sığıdığı büyük bir vadiye benzer. Kimi kalp küçüktür. Küçük bir vadiye az miktarda su sığıdığı gibi ona da az miktarda ilim sığar. Bundan dolayı Yüce Allah, **“Vadiler kendi hacimlerinde sel olup aktı. Bu sel, üste çıkan bir köpüğü yüklenip götürdü”**³³⁰ buyurmaktadır.

Bu, Yüce Allah'ın, kalplere karıştığı zamanki hâli için ilme verdiği bir örnektir. Bu durumda ilim, kalpteki bâtil şüpheleri köpük hâlinde çıkartır. O da kalbin üst tarafında birikir. Tıpkı selin vadide akarken suyun üstüne yükselen bir köpük çıkarması gibi.

Yüce Allah, bu köpüğün üstte olduğunu fakat vadinin zemininde karar kılmadığını haber vermektedir. İşte bâtil şüpheler de ilim onları kalpten çıkardığı vakit kalplerin üstünde köpük gibi bulunur sonra da orada yerleşmeden kaybolup gider. Köpük yok olup gider ve bunun sonucunda da kalpte kişiye ve insanlara faydalı olan hidayet ve hak din yer edinir. Tıpkı tertemiz suyun vadide karar kılıp yerleşmesi, köpüğün de kaybolup gitmesi gibi. Allah'ın verdiği misalleri ise ancak ilim adamları aklederler.

Daha sonra Yüce Allah, buna bir başka misal daha vererek **“Süs veya (diğer) eşya yapmak isteyerek ateşte erittikleri şeylerden de buna benzer köpük olur”**³³¹ buyurmaktadır. Yani Âdemoğullarının ateş üzerinde erittikleri altın, gümüş, bakır ve demir gibi madenlerin işe yaramayan kısımları

329 Ra'd 13/17.

330 Ra'd 13/17.

331 Ra'd 13/17.

açığa çıkar. Bu ise ateşin, o madenin özüne karışmış olan faydasız kısımları dışarıya çıkardığı köpüktür. Bu köpük, açığa çıkar ve bir kenara atılır. Geriye yalnızca katıksız cevher kalır.

Yüce Allah, hayat sebebi olduğundan, serinletici ve faydalı olduğundan dolayı suyu, etrafı aydınlatıp parıldattığından ve yakma özelliğinden dolayı da ateşi misal vermiştir. İşte Kur’ân-ı Kerîm’in âyetleri de yerin su ile canlanması gibi kalplere hayat verir. Bu âyetler, kalplerdeki kirleri, şüpheleri ve işe yaramaz kanaatleri, ateşin içine atılanları yaktığı gibi yakar ve ateşin altın, gümüş, bakır ve benzeri madenlerden faydasız kısımları ayırması gibi kalplerin iyi taraflarını köpüğü andıran hususlardan ayırır. İşte bu açıklamalar, bu büyük örnekteki ibretlerin ve ilmin bir kısmıdır. Nitekim Yüce Allah, **“İşte misaller. Biz bunları insanlara veriyoruz. Bunlara âlimlerden başkası akıl erdiremez”**³³² buyurmaktadır.

43. Buhârî ve Müslim’in *Sahîh*’lerinde Sehl b. Sa’d’ın rivayet ettiği hadise göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* Ali *radiyallahu anh*’a **“Allah’ın senin vasıtanla tek bir kişiyi hidayete erdirmesi, şüphesiz senin için kızıl develerden daha hayırlıdır”** buyurmuştur.³³³

Bu da ilmin ve ilim öğretmenin faziletine, ilim adamlarının konumunun şerefine delildir. Öyle ki bir tek kişinin dahi ilim ile hidayet bulması, o kişi için kızıl develerden daha hayırlıdır. Kızıl develer ise deve sahipleri nezdinde develerin en iyileri ve en üstünleridir. Peki, ya kendisi sebebi ile her gün insanlar arasından büyük kitlelerin hidayet bulduğu kişi hakkında ne düşünülebilir?

44. Müslim, *Sahîh*’inde Ebû Hureyre *radiyallahu anh*’ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: **“Bir hidayete çağıran kişiye, ona uyanların ecirlerinin aynısı ecir olarak verilir ve onların ecirlerinden de hiçbir şey eksilmez. Bir dalalete çağıran kişiye de ona uyanların günahların aynısı, günah olarak yazılır ve diğerlerinin günahlarından hiçbir şey eksilmez.”**³³⁴

332 Ankebût 29/43.

333 Buhârî, Cihâd 143; Müslim, Fezâilu’s-Sahâbe 34.

334 Müslim, İlim 16; Ebû Davud, Sünnet 6; Tirmizî, İlim 15; İbn Mâce, Mukaddime 14; Ahmed

Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, davetinden dolayı başkalarının hidayet bulmasına sebep olana, bu daveti ile hidayet bulanın ecrinin aynısının verileceğini, çağrısı dolayısıyla başkalarının dalaletе düşmesine sebep olana da bundan dolayı sapıtanların günahının aynısının verileceğini haber vermektedir. Çünkü biri, insanların hidayet bulması hususunda bütün gücünü ortaya koyarken, diğeri de insanların dalaletе düşmeleri uğrunda var gücüyle çalışmıştır. Böylelikle onların her biri o işi tam olarak yapan kişinin konumuna düşmüş olur. Bu ise başka yerlerde de açıklandığı gibi şeriatın bir kaidesidir. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: **“Böylelikle onlar, kıyamet gününde kendilerinin yüklerini tamamen yüklenecekleri gibi bilgisizce saptırdıkları kimselerin yüklerinden bir kısmını da taşıyacaklardır. Dikkat! Taşıyacakları bu yükler ne kötüdür.”**³³⁵

“And olsun ki onlar, hem kendi yüklerini taşıyacaklar hem de kendi yükleriyle birlikte başka yükleri de yükleneklerdir.”³³⁶

Bu da ümmeti, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in sünnetinden başkasına çağırın kimsenin gerçek anlamda onun düşmanı olduğuna delildir. Çünkü o, böyle yapmakla onun sünneti ile hidayet bulanın mükâfatının o Rasûl'e ulaşmasının önünü kesmiş olur. Bu ise yüce Rasûl'e düşmanlıkların en büyüklerindedir. İlahî yardımdan mahrum kalmaktan Allah'a sığınırız.

45. Buhârî ve Müslim'in *Sahîh*'lerinde İbn Mes'ûd *radiyallahu anh*'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: **“Ancak iki şeyden dolayı haset (gıpta) edilir: Allah, bir adama bir mal vermiş, ondan sonra onu hak uğrunda tüketme gücünü bahşetmiş ise, bir de Allah bir adama hikmet vermiş, o da onun gereğince hüküm verip onu başkalarına öğretiyorsa.”**³³⁷

Böylelikle Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, bize bir kişinin başkasını kıskanmaması yani ona imrenmemesi ve Allah'ın onun üzerindeki nimetinin son bulmasını temenni etmeden durumunun aynısını temenni

b. Hanbel, II, 397.

335 Nahl 16/25.

336 Ankebût 29/13.

337 Buhârî, İlim 15; Müslim, Müsâfirîn 266-268.

etmemesi gerektiğini haber vermektedir. Bundan, sadece bu iki durumdan birisine imrenmesi hâli müstesnadır. Bu ise ilmi ile ya da malıyla insanlara iyilikte bulunmaktır. Bu iki hâl dışında başkasına imrenmemesi gerekir ve onun durumunun aynısını temenni etmemelidir. Çünkü bunun dışındaki hâllerle insanların yararlanmaları çok azdır.

46. Tirmizî, Ebû Ümâme el-Bâhilî'nin şöyle dediğini rivayet etmiştir: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e birisi âlim, diğeri abid iki adamdan söz edildi. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* de **“Âlimin abide olan üstünlüğü, benim aranızda en alt mertebede olan kimseye üstünlüğüm gibidir”** buyurdu. Sonra da şöyle buyurdu: **“Muhakkak Allah, melekleri, göklerde ve yuvasındaki karıncaya ve denizdeki balığa varıncaya kadar yerde bulunanlar, insanlara hayrı öğretenlere dua ederler.”**³³⁸ Tirmizî dedi ki: “Bu, hasen garib bir hadistir. Ebû Ammâr el-Huseyn b. Hureys el-Huzâî'yi şöyle derken dinledim: Fudayl b. İyâz'ı şöyle derken dinledim: İlmi ile amel eden ve ilmi başkalarına öğreten bir âlim göklerin melekûtunda ‘kebir: büyük kişi’ diye anılır.”³³⁹

Bu husus, aynı şekilde ashab-ı kiramdan da rivayet edilmiştir. İbn Abbâs şöyle demiştir: “Bu ümmetin âlimleri iki türdür. Birisine Allah bir ilim vermiş, o da bunu insanlara cömertçe öğretmiş, buna karşılık da herhangi bir bağış almamış, onu az bir değere satmamıştır. İşte bunlara semadaki kuşlar, denizdeki balıklar, yeryüzündeki canlılar ve kiramen kâtibin dua eder. Bir diğer kişi de Yüce Allah bir ilim vermiş olduğu hâlde onunla Allah'ın kullarına cimrilik etmiş, ona karşılık bağış almış ve onu az bir değere satmış ise kıyamet gününde kendisine ateşten bir gem vurulmuş olduğu hâlde gelecektir.” Bunu, İbn Abdilberr merfu olarak zikretmiş olmakla birlikte hadisin merfu rivayeti sağlam değildir.³⁴⁰

Muhakkak **“Allah, melekleri, göklerde ve yerde olanlar, insanlara hayır öğreten kimseye dua ederler”** demesinin sebebi, böyle bir kimse- nin insanlara hayrı öğretmesinin, onların kurtuluşlarına, mutluluklarına ve nefislerinin temizlenip arınmasına sebep olmasından dolayıdır. Allah da

338 Hasen bir hadistir. Tirmizî, 2685; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, VIII, 234.

339 Sahihtir. Tirmizî, İlim 19.

340 Zayıftır. Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, VII, 171; Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, I, 124.

ona yaptığı amelin türü ile mükâfat vermiş, böylelikle kurtulmasına, mutluluğuna ve umduğunu elde etmesine (felah) sebep olan Allah'ın rahmeti, meleklerin ve yeryüzündekilerin duasına onu mazhar kılmıştır. Aynı şekilde insanlara hayrı öğreten kimse, Rabbin dinini ve hükümlerini açıklayan, onlara Rabbi isimleri ve sıfatlarıyla tanıtan kimse olduğundan, Allah ona salât (rahmet) eder, göklerde ve yerde olanlar da ona dua ederler. Bu ise onun şanını yüceltip şerefini artırır, göklerde ve yerdekiler arasında onun övülen bir kişi olduğunu açıkça ortaya koyar.

47. Ebû Davud ve Tirmizî'nin, Ebu'd-Derdâ *radıyallahu anh*'dan rivayet ettiklerine göre, o, "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'i şöyle buyururken dinledim" demiştir: ***"Her kim ilim öğrenmek için bir yola girerse Allah da ona cennete giden yolu kolaylaştırır. Şüphesiz melekler, ilim öğrenmek isteyen bu hâline razı olduklarından dolayı kanatlarını (onun üzerine) indirirler. İlim öğrenen kişiye, sudaki balıklara varıncaya kadar göklerde ve yerde olanlar mağfiret dilerler. Âlimin abide üstünlüğü, ayın diğer yıldızlara üstünlüğü gibidir. Şüphesiz âlimler, peygamberlerin mirasçılarıdır. Gerçek şu ki peygamberler miras olarak ne dinar ne de dirhem bırakmışlardır. Onlar, ancak ilmi miras bırakmışlardır. Bu sebeple onu alan, büyük bir pay almış olur."***³⁴¹

Bu hadisi, Velîd b. Müslim de Hâlid b. Yezîd > Osman b. Eymen isnadıyla Ebu'd-Derdâ'dan rivayet etmiştir. Bu rivayete göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurmuştur: ***"Sabah vakti öğrenmek istediği bir ilim için yola çıkan kimseye, Allah, onunla cennete giden bir yol açar. Melekler onun üzerine kanatlarını indirirler. Semadaki melekler ve denizdeki balıklar ona dua ederler. Âlim kimsenin ibadet eden kimseye üstünlüğü, dolunayın diğer yıldızlara üstünlüğü gibidir. İlim adamları, peygamberlerin mirasçılarıdır. Muhakkak peygamberler, miras olarak ne bir dinar ne de bir dirhem bırakmışlardır. Onlar, ancak ilmi miras bırakmışlardır. Bu sebeple kim ilmi alırsa büyük bir pay almış olur. Âlimin ölümü telafi edilemez bir musibet, kapatılmaz***

341 Sahihdir. Ebû Davud, İlim 1; Tirmizî, İlim 19; Ahmed b. Hanbel, V, 196.

bir gedik ve batan bir yıldız demektir. Bir kabilenin ölümü, bir âlimin ölümünden daha hafiftir."³⁴² Bu, hasen bir hadistir.

Âlimin izlediği ve cennete ulaşan yol ise onun dünyada ilim yolunu izlemesinin bir mükâfatıdır. Çünkü bu yol, onu Rabbinin rızasına ulaştırır. Meleklerin onun için kanatlarını indirmeleri ise onun önünde bir alçak gönüllülük, ona bir saygı ve ikramdır. Bunun sebebi ise onun taşımakta olduğu ve öğrenmek istediği nübüvvet mirasıdır. Bu da onun sevilip tazim edildiğine delildir. Melekler, onu sevip tazim ettiklerinden kanatlarını onun için yere koyarlar. Çünkü o, âlemin kendisi ile hayat bulduğu, kendisi ile kurtulduğu bir şeyi öğrenmek istemektedir. Bu yönüyle meleklerle benzer. Kendisi ile onlar arasında böyle bir benzerlik vardır. Şüphesiz melekler, Allah'ın yarattıkları arasında Âdemoğullarının iyiliklerini en çok isteyen ve onlara en faydalı olanlardır. Onlar vasıtasıyla Âdemoğulları her türlü mutluluğu, ilmi ve hidayeti elde edebilmiştir. Meleklerin Âdemoğulları'na faydaları ve iyiliklerini samimi olarak istemelerinin bir göstergesi de onların Âdemoğullarının kötülük yapanlarına mağfiret dilemeleri, mü'min olanlarını övmeleri, onlara şeytanlar arasındaki düşmanlarına karşı yardımcı olmaları, kulun maslahatını ve iyiliğini kişinin kendi iyiliğini arzu ettiğinden kat kat fazlası ile arzu etmeleridir. Hatta melekler, kul için, kulun kendisinin istemediği ve aklına dahi getirmediği kadar dünyanın ve ahiretin hayırlarını isterler. Nitekim tâbiînden birisi şöyle demiştir: "Bizler, meleklerin Allah'ın yarattıkları arasında O'nun kullarının en çok iyiliğini isteyenler olduklarını, şeytanların ise Allah'ın yarattıkları arasında O'nun kullarını en çok aldatanlar olduğunu gördük."

Yüce Allah buyurdu ki: **"Şu Arş'ı yüklenenler ve etrafında bulunanlar, Rablerini hamd ile tesbih ederler. O'na iman ederler ve mü'minlere de mağfiret dilerler. Rabbimiz! Rahmetin ve ilmin her şeyi kuşatmıştır. Tevbe edenlere ve senin yolunu izleyenlere mağfiret et ve onları cehennem azabından koru. Rabbimiz! Onları da babalarından, eşlerinden ve zürriyetlerinden salih olanları da kendilerine vaat ettiğin Adn cennetlerine koy. Çünkü sen, Azîz'sin, Hakîm'sin. Bir de onları kötülüklerden koru. Sen, kimi kötülüklerden korursan o gün, o kimseye rahmet etmiş"**

342 Zayıftır. Beyhakî, *Şuabu'l-İmân*, II, 263.

olursun. Bu ise büyük kurtuluşun ta kendisidir."³⁴³ Peygamberlerin samimiyetle öğüt verip iyilik dilemeleri dışında, kulların lehine bundan daha büyük öğüt verip iyiliklerini isteyebilecek kim vardır?

Buna göre kul, ilmi talep edecek olursa Allah'ın kullarına kendisi ile öğüt vereceği büyük bir iş uğrunda çalışmış, gayret göstermiş olur. Bundan dolayı böyle bir kimseyi melekler sever ve onu o kadar tazim ederler ki gönül hoşluğuyla, sevgiyle ve tazim ederek onun için kanatlarını yere koyarlar.

Ebû Hâtim er-Râzî şöyle demiştir: İbn Ebû Üveys'i şöyle derken dinledim: Mâlik b. Enes'i şöyle derken dinledim: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in **'Kanatlarını yere indirir'** sözü, ilim tahsil eden kimseye ellerini açmak yerine geçmesi üzere, 'dua maksadıyla kanatlarını açar' demektir."

Ahmed b. Mervan el-Mâlikî de *el-Mücâlese* adlı kitabında şöyle diyor: Bize, Zekeriyya b. Abdurrahman el-Basrî tahdis edip dedi ki: Ahmed b. Şuayb'ı şöyle derken dinledim: Basra'da muhaddislerden birinin yanında bulunuyordum. Bize, Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in **"Şüphesiz melekler ilim tahsil eden kimse için kanatlarını yere indirirler"** hadisini nakletti. Mecliste bizimle birlikte Mutezile'den bir kişi de vardı. O da bu hadis ile alay etmeye başladı ve "Allah'a yemin olsun, yarın ben de ayakkabıma birçok çivi çakacağım ve bu çiviler ile meleklerin kanatlarını çiğneyip geçeceğim" dedi. Bu dediğini yaptı ve bu şekilde ayakkabılarıyla yürüdü. Her iki ayağı da kurudu. Sonra da iki ayağı çürüdü.

Taberânî dedi ki: Ebû Yahya Zekeriyya b. Yahya es-Sâcî'yi şöyle derken dinledim: Basra sokaklarından birinde muhaddislerden birine gitmek için yürüyorduk. Hızlıca yürüdük. Yanımızda olanlar arasında dinî yaşantısı pek iyi olmayan bir adam da vardı. Bu adam "Ayaklarınızı meleklerin kanatları üzerinden kaldırın ve sakın onları kırmayın" diye alaylı bir söz söyledi. Fakat yerinden ayrılmadan ayakları kurudu ve yere düştü.³⁴⁴

343 Mü'min 40/7-9.

344 Münâvî, *Feyzü'l-Kadîr*, I, 543, II, 393. Nevevî de *el-Büstan* adlı eserinde Zekeriyya es-Sâcî yoluyla rivayet etmiştir. Hadisi Ebû Bekir el-Bağdâdî de Ebû Yahya Zekeriyya b. Yahya es-Sâcî'ye ulaşan kendi isnadı ile bu şekilde rivayet etmiştir. Bk. *er-Rihle fî Talebi'l-Hadîs*, I, 85.

Sünenlerde ve müsnedlerde Safvan b. Assâl'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: “Ey Allah'ın Rasûlü! Ben, ilim tahsil etmek üzere geldim” dedim. O, “**İlim tahsil eden kişiye merhaba. Şüphesiz ilim tahsil eden kişinin etrafını melekler sarar, onu kanatlarıyla gölgelendirirler. Onun öğrenmek istediği ilme olan muhabbetlerinden dolayı dünya semasına yükselinceye kadar biri diğerinin üstüne çıkar**” buyurdu.³⁴⁵ Sonra da meshler üzerine mesh etmek ile ilgili hadisi zikretti.

Hâkim Ebû Abdullah, (*Müstedrek* adlı eserinde) “Bu hadisin isnadı sahihtir” demiştir. İbn Abdilberr de “Bu, hasen sahih, sabit, mahfuz ve merfu bir hadistir. Böyle bir hadis kişisel görüşe dayanarak söylenmiş olamaz” demiştir.

Bu hadiste, meleklerin kanatları ile semaya kadar etrafı kuşattıkları ifade edilmektedir. Önceki hadiste ise ilim tahsil eden kimse için kanatlarını yere indirdikleri belirtilmiştir. Kanatların yere indirilmesi bir tevazu, bir saygı ve bir yüceltmedir. Kanatları ile etrafı kuşatmak ise bir koruma, bir himaye ve bir muhafazadır. Böylelikle her iki hadis meleklerin ilim tahsil eden kimseyi tazim ettiklerini, onu sevdiklerini, kuşatıp muhafaza ettiklerini göstermektedir. İlim tahsil eden kimse için bu büyük paydan başka hiçbir nasip olmasaydı, bu dahi şeref ve üstünlük olarak yeterli olurdu.

Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in “**Şüphesiz âlim kimse için göklerde olanlar da sudaki balıklara varıncaya kadar yerde olanlar da mağfiret dilerler**”³⁴⁶ buyruğuna gelince; âlim kişi, insanları helake götüren türlü tehlikelerden kurtaran ilmin elde edilmesini sağladığı ve onun bütün gayreti bu maksada yönelik olup kulların kurtuluşu onun vesilesi ile olduğu için, ona kendi amelinin türünden mükâfat verilir. Göklerde ve yerde bulunan herkesin, ona mağfiret dilemek sûretiyle helake götüren sebeplerden kurtulmak için gayret göstermeleri sağlanmış olur. Melekler,

345 Sahihtir. Bk. Ahmed b. Hanbel, IV, 239; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, VIII, 54; Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, I, 131. Heysemî “Hadisi Taberânî *el-Kebîr*'de rivayet etmiş olup ravileri *Sahîh*'in ravileridir” demiştir. Ayrıca Münzirî hadisi Saffân b. Assâl'dan bu şekilde nakletmiştir. Bk. *et-Tergîb ve't-Terhîb*, I, 52.

346 Sahih bir hadistir. Tirmizî, İlim 19.

mü'minler için mağfiret dilediklerine göre mü'minlerin özelleri (havassı) ve özü olanlar için nasıl mağfiret dilemezler ki?

Hatta denildiğine göre göklerde ve yerde bulunan ve ilim adamı için mağfiret dileyenler, konuşanıla konuşmayanıyla, uçanı ile uçmayanıyla bütün canlılardır. Bunu da hadisteki **“sudaki balıklara, yuvasındaki karıncaya varıncaya kadar”** ifadesi desteklemektedir.

Yine denildiğine göre bu mağfiret dilemenin sebebi şudur: İlim adamı, insanlara bu hayvanlara dikkat edip göz-kulak olmayı öğretir, onlara bu hayvanlardan neyin helâl, neyin haram olduğunu bildirir. Bunların nasıl alınacağını, nasıl kullanılacağını, bunlara nasıl binileceğini, bunlardan nasıl yararlanılacağını ve en güzel şekli ve hayvan için en yumuşak hâli ile nasıl davranılacağını öğretir. Âlim kişi, hayvanlara karşı insanların en şefkatli olanları ve onların ne için yaratıldıklarını en doğru ve ileri derecede açıklayanlarıdır.

Özetle söyleyecek olursak; hayvanın yaratılışındaki rahmet, ona iyi davranmak ve bu hususta onlar için takdir edilmiş olan payı bilmek, ancak ilim ile mümkündür. İşte âlim kişi, bunları öğreten ve tanıtan kişidir. Bu sebeple hayvanların kendisine mağfiret dilemelerini hak etmiştir. Allah en iyi bilendir.

Allah Rasûlü'nün **“Âlimin abide üstünlüğü, ayın diğer yıldızlara üstünlüğü gibidir”** buyruğuna gelince; bu, ayın ve yıldızların durumu ile örtüşen bir benzetmedir. Çünkü ay, ufukları aydınlatır; ayın ışığı, dünyanın dört bir tarafına uzanır. İşte ilim adamının durumu da böyledir. Yıldızların ışığı ise kendilerini ya da kendilerine yakın olan bir yeri fazla aşmaz. Bu da ibadetinin nuru başkasını değil de yalnızca kendisini aydınlatan abidin durumu gibidir. Onun ibadetinin nuru kendisini aşıp başkasına ulaşacak olsa dahi durumu tıpkı aydınlığı kendisini çok az miktarda aşan yıldızın ışığı gibi fazla uzağa gitmez. Nakledilen şu rivayet de bu kabildendir: **“Kıyamet gününde Allah abid kimseye ‘Haydi cennete gir. Çünkü senin faydan sadece kendine idi’ denilecekken, âlim kimseye ‘Şefaati et, şefaatin kabul edilecektir. Çünkü senin faydan bütün insanlara idi’ denilecektir.”**³⁴⁷

347 İsnadı zayıftır. Hadis için bk. Gazzâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, I, 23. Hafız İrâkî “Zehebî bunu

İbn Cüreyc de Atâ yoluyla İbn Abbâs'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: Kıyamet gününde abid kişi ile fakih kişi getirilir. Abid kimseye 'Cennete gir' denilir. Fakih kimseye de 'Şefa'at et, şefa'atin kabul olunacak' denilir."

Sözü geçen benzetmede bir başka incelik vardır. O da şudur: Bilgisizlik, karanlığı ve sıkıcılığı itibari ile geceye benzer. İlim adamları ile abidler ise o karanlıkta doğan ay ve yıldızlar gibidirler. Böyle bir karanlıkta ilmin nurunun abidin nuruna olan üstünlüğü, ayın ışığının yıldızların ışığına olan üstünlüğü gibidir.

Aynı şekilde dinin ayakta kalması, süsü ve aydınlatması, âlimler ve abidler ile olur. Eğer dinin âlimleri ve abidleri olmazsa din de gider. Tıpkı semanın aydınlatmasının ve ziynetinin ay ve yıldızlarla olduğu gibi. Semadaki ayın ışığı sönecek, yıldızları darmadağın olacak olursa, sema hakkındaki vaat gerçekleşir. Din âlimlerinin abidlere üstünlüğü ise ay ile yıldızlar arasındaki üstünlük gibidir.

Eğer "Âlim, neden nuru daha büyük olduğu hâlde güneşe değil de aya benzetildi?" diye sorulursa buna şöyle cevap verilir: Bunun iki faydası vardır. Birisi, âlimin aya benzetilmesi güneşe benzetilmesinden daha uygundur. İkincisi ise güneşin aydınlığındaki durumu farklılık göstermez. Zamanla, aydınlık saçan kısmı azalmaz ve aydınlığında farklılaşma olmaz. Ayın ise ışığı azalır, çoğalır. Bazen dolunay olur, bazen eksilir. Nitekim ilim adamları da ilim noktasında çokluğu ve azlığı itibari ile farklı mertebelere sahiptirler. Onların her birinin ilmindeki üstünlüğü ilminin çokluğuna, azlığına, ortaya çıkmasına ve gizlenip saklanmasına göre değişir. Tıpkı ayın durumunun böyle olması gibi. Kimi ilim adamı, on dördündeki dolunaya benzer. Bir diğeri, ondan bir geceki eksik hâline, ikinci-üçüncü

ilim hakkında İbn Abbas'tan zayıf bir sened ile rivayet etmiştir" demiştir. Ayrıca Zehebî bunu Hamza b. Ebî Hamza el-Cezerî en-Nasîbî'nin biyografisinde zikretmiştir. Bk. *Mîzânü'l-İtidâl*, II, 379. Buhârî ise Hamza b. Ebî Hamza hakkında "Hadis rivayeti münkerdir" demiştir. Dârekutnî "Terk edilmiştir" derken, İbn Adıyy "Genel olarak naklettiği rivayetler uydurmadır" açıklamasında bulunmuştur. İbn Hacer de *Lisânü'l-Mîzân*'da bu hadisi Ca'fer b. Abdulvâhid el-Hâşimî el-Kâdî yoluyla rivayet ettikten sonra şöyle demiştir: "Dârekutnî 'Bu kişi hadis uydurur' derken, Ebû Zur'a "Bu kişi asılsız birtakım hadisler rivayet etmiştir" demiştir. İbn Adıyy ise 'Bu, hadis çalar ve sika ravilerden münker hadisleri naklederdi' demiştir." İbn Hacer'in açıklamaları burada sona ermektedir.

gecedeki eksik hâline ve bundan sonraki son mertebesine varıncaya kadar eksik hâline benzer. İlim adamları da Allah nezdinde derece derecedirler.

Eğer “İlim adamının yıldızlara benzetilmesi Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*’in ‘**Ashabım yıldızlar gibidir**’³⁴⁸ buyruğunda olduğu gibi bilinen bir husustur. Bundan dolayı da rüya yorumunda yıldızlar ilim adamları olarak yorumlanır. Peki, burada ilim adamları neden aya benzetilmiştir?” denilecek olursa şöyle cevap verilir: İlim adamlarının yıldızlara benzetilmesinin sebebi şudur: Yıldızlarla denizin ve karanın karanlıklarında yol bulunur. İlim adamları da böyledir. Yıldızlar, semanın süsüdür. İlim adamları da aynı şekilde yeryüzünün süsüdür. Yıldızlar ile şeytanlar taşlanır ve böylelikle onların semadan hırsızlık yoluyla bilgi almalarına engel olunur. Böylece onların hırsızlık yoluyla çaldıkları bilgileri, Yüce Allah’tan melekleri vasıtasıyla Rasûl’e gönderilen vahye karıştırmaları önlenmiş olur. Aynı şekilde ilim adamları da birbirlerine süslü sözleri aldatmak maksadıyla ilham ve telkin eden insan ve cin şeytanlarına atılan taşlara benzerler. Buna göre ilim adamları, şeytanların bu türleri için atılan taşlar gibidirler. İlim adamları olmasaydı, saptırıcıların ortaya çıkardıkları karmaşadan dolayı dinin belirgin işaret taşları görünmez olurdu. Ama Allah, ilim adamlarını dininin bekçileri ve koruyucuları hâline getirmiş, kendisinin ve rasûllerinin düşmanlarını onlar vasıtasıyla taşlamıştır. İşte ilim adamlarının yıldızlara benzetilme yönü budur. Aya benzetilmeleri de bu şekilde onların mücerred ibadet ehline olan üstünlükleri konumunda bir benzetme ve fazilet itibari ile aralarında muvazene mahiyetindedir. Yani onlar, âlim olmayan abidlere, ayın diğer yıldızlara üstünlüğü gibi üstündürler. Buna göre her iki benzetme kendi yerinde uygundur. Hamd, Allah’a mahsustur.

Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*’in “**Âlimler peygamberlerin mirasçılarıdır**” hadisine gelince; şüphesiz ki bu, ilim ehli kimselerin en büyük

348 İbn Abdilberr, *Câmiu Beyâni'l-İlm*, III, 146, 148; İbn Hazm, *el-İhkam*, VI, 82. İbn Hazm şöyle demiştir: “**Ashabım yıldızlar gibidir**’ rivayetine gelince; bu, muteber olmayan bir rivayettir.” Daha sonra isnadını kaydedip şunları söylemiştir: “Ebû Süfyân, zayıf bir ravidir. Bu isnaddaki Hâris b. Gusaym ise Ebû Vehb es-Sekafî diye bilinen kişidir. Sellâm b. Süleyman ise uydurma hadisler rivayet eder. Şüphesiz bu da bu uydurmalarından biridir. Bundan dolayı bu rivayet, isnadı zayıf bir yoldan muteber olmayan bir rivayettir.” Ayrıca Elbânî, “Hadisin uydurma olduğu söylenmiştir” demiştir. Bk. *Silsiletu'l-Ehâdîsi'z-Zaîfe*, no: 58.

menkıbelerinden biridir. Çünkü peygamberler, Allah'ın yarattıklarının en hayırlılarıdır. Onların mirasçıları ise onlardan sonra yaratılmışların en hayırlılarıdır. Her miras bırakanın mirası mirasçılara intikal ettiğinden, onlar da peygamberden sonra onun yerine geçen kimseler olurlar. Rasûllerden sonra kendileri ile bildirilen risaleti tebliğ hususunda onların yerine ancak âlimler geçerler. Bundan dolayı ilim adamları, onların miraslarını bütün insanlar arasında en çok hak eden kimselerdir. İşte bu da onların insanlar arasında peygamberlere en yakın kimseler olduklarına dikkatlerimizi çekmektedir. Çünkü miras, ancak miras bırakana insanlar arasında en yakın olan kimselere aittir. İşte bu husus, dinar ve dirhem miras bırakılması hâlinde sabit olduğu gibi nübüvvet mirasında da böyledir. Allah da rahmetini dilediği kimselere tahsis eder.

Bu buyruk aynı zamanda, ümmete ilim adamlarına itaat etmeleri, onlara saygı duymaları, onların izzet ve onurlarına riayet etmeleri, onları layık oldukları şekilde yüceltmeleri gerektiğine dair bir irşad ve bir emirdir. Çünkü onlar, ümmet üzerinde haklarının bir kısmı bunlar olan kimselere mirasçılardır ve ümmet arasında onların halifeleridirler. Bununla, ayrıca onları sevmenin dinden olduğuna, onlardan nefret etmenin de dine aykırı olduğuna da dikkat çekilmektedir. Tıpkı onların mirasçısı oldukları kimseler hakkında bu hükmün sabit olduğu gibi. Aynı zamanda onlara düşmanlık etmek ve onlarla savaşmak da onlara bu mirası bırakan kimse hakkında söz konusu olduğu üzere Allah'a bir düşmanlık ve Allah ile savaştır. Ali *radiyallahu anh* şöyle demiştir: “İlim adamlarını sevmek, gereğine riayet edilmesi gereken bir dindir.”³⁴⁹ Yine Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* de Yüce Rabbi'nin şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: **“Benim bir veli kulumu düşmanlık eden kimse bana karşı savaş açmış olur.”**³⁵⁰

Peygamberlerin mirasçıları ise Yüce Allah'ın veli kullarının efendileridir.

349 Hatib, *Târîhu Bağdâd*, VI, 379; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, I, 79; İbnu'l-Kayserânî, *Tezkiretu'l-Huffâz*, I, 11; İbnül Cevzi, *Sıfatu's-Safve*, I, 329. Hepsî Kümeyl b. Ziyâd yoluyla Ali'den bu şekilde rivayet etmiştir.

350 Buhârî, *Rikâk* 38; İbn Hibbân, *Sahîh*, II, 58.

Bu buyrukta, ilim adamlarının, tebliğ uğrunda sabırlı olmak, tahammül göstermek, insanların kendilerine yaptıkları kötülöklere iyilikle karşılık vermek, onlara yumuşak davranmak, en güzel yol ile onları Allah'a çekmek, onlara mümkün olduğu kadarıyla nasihatte bulunup iyiliklerini samimiyetle karşılık beklemeden istemek hususlarında peygamberlerin yollarını takip etmeleri gerektiğine de dikkat çekilmektedir. Çünkü bu sûretle, bu değeri pek yüce ve son derece önemli olan mirastan paylarını elde etmiş olurlar.

Yine bu hadiste ilim ehlinin, ümmeti, bir babanın kendi çocuğunu eğittiği gibi eğitmesi gerektiğine dikkat çekilmektedir. Onları, ilmin küçük bahislerinden büyüklerine doğru tedrici bir şekilde ve kademe kademe ilerleterek eğitmeli, onlara bu yükten taşıyabilecekleri kadarını yüklemelidirler. Tıpkı babanın küçük çocuğuna gıdasını verip beslerken yaptığı gibi hareket etmelidirler. Çünkü insanların peygamberlere nispetle ruhları çocukların babalarına oranı gibidir. Hatta bu orandan çok daha aşağıdadır. Bundan dolayı rasûllerin eğitmediği ruhlar iflah olmaz ve hiçbir faydalı işe yaramaz. Nitekim şöyle denilmiştir:

“Rasûlün terbiye edip içirmediği

O kutsal öğretisinin memesinden sağılan sütü

Böyle bir kişi nesep bağı bulunmayan buluntu çocuk gibidir

Asla kendisi gibi olan çocukların
konumundan öteye gidemez.”

Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in “**Çünkü peygamberler, miras olarak ne dinar ne de dirhem bırakmışlardır. Onlar, ancak ilmi miras bırakmışlardır**” buyruğu, peygamberlerin kemâlini, ümmetlere samimiyetle öğüt vermelerinin büyüklüğünü ve Allah'ın hem onlar hem de ümmetleri üzerindeki nimetinin eksiksizliğini gösterir. Çünkü Yüce Allah, peygamberler vasıtasıyla bütün hastalıkları, illetleri ortadan kaldırmış ve bazı nefislerde peygamberlerin dünyayı ve dünya mülkünü isteyen krallar

türünden olduğu şeklindeki yanlış kanaati ortaya çıkartan bütün gerekçeleri kökten kurutmuştur. Yüce Allah, buna karşı onları en mükemmel şekilde himaye etmiştir. Diğer taraftan insanlar arasında çoğunlukla görülen herhangi bir insan dünyalığı kendisinden sonra çocuğu için istediği ve çalışıp çabalamakla birlikte çocuğu adına nefisini mahrum bıraktığı için Yüce Allah, nebi ve rasûllerinin önünde böyle bir yolu tıkamış ve birçok kimsenin aklına gelmesi muhtemel şu yanlış kanaatin önünü kesmiştir: Belki o, kendisi adına dünyalığı istemekte ve çocuğu için dünyalık kazanmaktadır. İşte, bu yanlış kanaati ortadan kaldırmak üzere Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* **“Biz peygamberler topluluğuna mirasçı olunmaz. Geriye her ne bırakırsak o, bir sadakadır”** buyurmuştur.³⁵¹ Bundan dolayı peygamberler, miras olarak ne dinar ne de dirhem bırakmışlardır. Onlar, ancak ilmi miras bırakmışlardır. Yüce Allah’ın **“Süleyman da Davud’a mirasçı oldu”**³⁵² buyruğunda sözü edilen ise yalnızca ilim ve nübüvvetin miras alınmasıdır. Müfessirlerden ve diğerlerinden olsun ilim ehlinin ittifakı ile bu, böyledir. Diğer taraftan Davud *aleyhisselâm*’ın Süleyman dışında pek çok evladı vardı. Eğer miras alınan şey mal olsaydı bu, özel olarak Süleyman’a verilmezdi. Aynı şekilde Yüce Allah’ın böyle bir haber vermesi de zatına elbetteki yakışmaz. Çünkü bu ifade, “Filan kişi öldü ve oğlu ona mirasçı oldu” demekten farksızdır.

Bilindiği gibi herkese oğlu mirasçı olur. Böyle bir şeyi haber vermenin bir faydası yoktur. Aynı zamanda âyetin öncesi de sonrası da bu mirasçılık ile mal mirasçılığının değil, ilim ve nübüvvet mirasçılığının kastedildiğini açıkça göstermektedir. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: **“And olsun biz, Davud’a ve Süleyman’a bir ilim verdik. İki de ‘Bizi mü’min kullarının pek çoğuna üstün kılan Allah’a hamd olsun’ dedi. Süleyman da Davud’a mirasçı oldu.”**³⁵³ Bu buyruk, ancak Süleyman’ın faziletini, Allah’ın ona özel olarak lutfetmiş olduğu ikramını ve babasına ihsan edilmiş olan mirasa sahip olduğunu beyan etmek için zikredilmiştir. Bu da elbette bağışların

351 Buhârî, Farzu’l-Humus 1; Müslim, Cihâd 49.

352 Neml 27/16.

353 Neml 27/15-16.

en büyüklerindendir. Bu bağış ise ilim ve peygamberliktir. **“Muhakkak ki bu, apaçık üstünlüğün ta kendisidir.”**³⁵⁴

Zekeriyya *aleyhisselâm*'ın söylediği bildirilen şu sözlerin mahiyeti de böyledir: **“Gerçekten ben, arkamdan gelecek akrabamdan endişe ediyorum. Hanımım da kısırdır. Bundan dolayı bana lütfundan bir veli (oğul) bağışla ki bana da mirasçı olsun. Yakuboğullarına da mirasçı olsun. Rabbim! Sen onu rızanı kazanacak bir kişi kıl.”**³⁵⁵ İşte bu ilim, peygamberlik ve Allah'a davet mirasıdır. Yoksa şerefli bir peygamberin uzak akrabalarının malına mirasçı olmalarından korkup Yüce Allah'tan mirasının onlara kalmamasını sağlayacak ve onlara göre mirası daha çok hak edecek bir evlat vermesini isteyeceği asla zannedilemez. Çünkü Yüce Allah, nebilerini ve rasûllerini bundan ve benzerlerinden tenzih etmiştir. Bu sebeple Allah'ın kitabını tahrif edenler ve Rasûlünün kelamını reddederek nebileri uzak ve beri oldukları şeylere nispet edenler bizden uzak dursunlar. Tevfiki ve hidayeti dolayısıyla hamd, Allah'a mahsustur.

Ebû Hureyre *radiyallahu anh*'dan nakledildiğine göre, o, pazardan geçerken pazardakilerin ticaretleri ve alışverişleri ile uğraşmakta olduklarını gördü. “Siz, burada içinde olduğunuz bu hâlde iken Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in mirası mescidinde paylaşılmaktadır” dedi. Oradakiler ayağa kalkıp hızlıca mescide gittiler. Mescidde Kur'ân, zikir ve ilim meclislerinden başka bir şey bulamayınca “Ey Ebû Hureyre! O dediğin nerede?” dediler. O “İşte Muhammed *sallallahu aleyhi ve sellem*'in mirası, mirasçıları arasında pay ediliyor. Bunun sizin bıraktığınız miraslarla ve dünyalığımızla bir ilgisi yoktur” dediği rivayet edilmiştir.³⁵⁶

Hadisteki **“Onu alan büyük bir pay almış olur”** sözüne gelince; şüphesiz en büyük ve en güzel pay, kula faydalı olan ve kula faydası sürekli olandır. Bu ise ancak ilim ve dinden kişinin aldığı pay olabilir. İşte, diğer payların sahiplerine sağladıkları faydaların kesileceği zamanda faydalı ve sürekli olan pay budur. Çünkü o, ebedîyete kadar faydası kesintisiz bir paydır. Çünkü asla ölmeyen ve diri olandan gelmektedir. Bundan dolayı

354 Neml 27/16.

355 Meryem 19/5-6.

356 Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, II, 253.

kesintisizdir, bundan dolayı sonu gelmez. Diğer paylar ise yok olur ve onların bağlı oldukları sebeplerin telef olması ile birlikte onlar da ortadan kalkar. Nitekim Yüce Allah, **“İşledikleri amellerinin önüne geçip onu havaya saçılmış toz zerrelere yaparız”**³⁵⁷ buyurmaktadır.

Gaye (nihai nokta) kesintiye uğrayan ve zeval bulan bir hedef olunca, onların amellerinin de herkesin kendi ameline en muhtaç olacağı bir zamanda onlara faydası olmayacaktır. İşte telafi edilemeyecek musibet de budur. Allah’a sığınırız, yalnız O’ndan yardım dileriz. O’na ihtiyacımızı arz ederiz, O’na tevekkül ederiz. Allah’ın yardımını olmadan ne bir kötülükten korunabilir ne de bir iyilik yapabiliriz.

Hadisteki “Âlimin ölümü, telafi edilemez bir musibet, kapatılamaz bir gediktir. Sönen bir yıldızdır. Bir kabilenin ölümü, bir âlimin ölümünden daha hafiftir” sözüne gelince; varlığın düzelmesi âlimlerdir. Onlar olmasaydı, insanlar, hayvanlar gibi olurlardı. Hatta durumları daha da kötü olurdu. Böyle olduğu için âlimin ölümü, bir başkasının onun yerine geçmesi hâli dışında telafi edilemez bir musibettir.

Diğer taraftan ilim adamları, kulları, ülkeleri ve hükümdarlıkları idare eden gerçek siyaset adamlarıdır. Bundan dolayı onların ölümü dünya düzeninin bozulması demektir. Bu sebeple Yüce Allah, bu dinde sürekli olarak öncekilerin yerini tutacak başkalarını getirir ve bunlar vasıtasıyla dinini, Kitabı’nı ve kullarını korur. Şöyle düşünelim: Varlık âleminde zenginlik ve cömertlikte bütün dünyayı geride bırakmış bir adam olsun. İnsanların da onun yanında olanlara ihtiyaçları ileri derecede olsun. Kendisi de mümkün olan her bir yolla onlara iyilikte bulunsun. Sonra bu adam ölse ve onun sağladığı bu yardımlar onlara ulaşmasa ne olur? İşte âlim kişinin ölümü, bunun gibi bir kişinin ölümünden çok daha büyük bir musibettir. Böyle birinin ölümü sebebi ile de pek çok kimse, pek çok topluluk ölür. Nitekim şöyle denilmiştir:

“Sen de bilirsin ki musibet bir mal kaybetmek değildir

Hatta ölen bir koyun ve deve de değildir

Fakat asıl musibet özgür bir kimseyi kaybetmektir

Onun ölümü sebebi ile birçok insanın öldüğü.”³⁵⁸

Bir başka şair de şöyle demiştir:

“Kays’ın ölümü tek bir kişinin ölümü demek değildir

Ama onun ölümü bir kavmin büsbütün
yıkılan yapısı demektir.”

48. Tirmizî’nin rivayet ettiği bir hadise göre, Velîd b. Müslim şöyle demiştir: Bize Ravh b. Cenâh, Mücâhid yoluyla İbn Abbâs’ın şöyle dediğini rivayet etti: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* “**Bir fakih ile baş etmek, şeytan için bin abidden daha zordur**” buyurdu.³⁵⁹

Tirmizî dedi ki: “Bu hadis garibdir. Biz, bunu ancak bu yoldan Velîd b. Müslim’in rivayet ettiği bir hadis olarak biliyoruz.”

Derim ki: Bu hadisi Ebû Ca’fer Muhammed b. el-Hasan b. Ali el-Yaktûnî, Ömer b. Said b. Sinan > Hişâm b. Ammâr > Velîd b. Müslim > Ravh b. Cenâh > Zührî > Saîd b. el-Müseyyeb > Ebû Hureyre *radiyallahu anh* isnadıyla Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*’den rivayet etti.³⁶⁰

358 Beyitler, Muhammed b. Himyer el-Hemdânî’ye aittir. Bu beyitlerin başı “Ömrün hakkı için asıl musibet bir evin yıkımı değildir” şeklindedir.

359 İsnadı oldukça zayıftır. Tirmizî, İlim 19; İbn Mâce, Mukaddime 17; Taberânî, *el-Mu’cemu’l-Kebîr*, I, 78; İbnu’l-Cevzî, *el-İlelü’l-Mütenâhiye*, I, 134. Hepsî Ravh b. Cenâh > Mücâhid > İbn Abbâs isnadıyla bu şekilde rivayet etmiştir: İbnu’l-Cevzî şöyle demiştir: “Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*’den rivayeti sahih değildir. Hadisi ondan rivayet etmekle itham edilen kişi Ravh b. Cenâh’tır.” Elbânî de hadisin uydurma olduğunu ifade etmiştir. Bk. *Zâifu’l-Câmi*, no: 3991.

360 İbnu’l-Cevzî, *el-İlelü’l-Mütenâhiye*, I, 135. İbnu’l-Cevzî “Bu hadisin Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*’den rivayeti sahih değildir” demiştir. Hadiste Halef b. Yahya vardır. Ebû

Hatîb dedi ki: Mahfuz olan Ravh > Mücâhid > İbn Abbâs isnadıyla gelen birinci rivayettir. Ben, bu hadisteki hatanın ancak Ebû Cafer tarafından ortaya çıktığı kanaatindeyim. Çünkü Ömer b. Sinan da Hişâm b. Ammâr > Velîd > Ravh > Zührî > Saîd isnadıyla şu hadisi rivayet etmiştir: “Semada Kâbe’nin hizasında el-Beytü’l-Ma’mur denilen bir ev vardır.” Bir de o, İbn Abbâs’tan gelen hadisi de kaydetmektedir. Bu iki hadis, İbn Sinan’ın kitabında Hişâm’dan nakledilmiştir ve biri diğerinden sonra yer almıştır. Ebû Cafer, Ebû Hureyre *radiyallahu anh*’ın hadisinin isnadını yazdıktan sonra ya bir yanılma sebebi ile ya da gözü başka bir tarafa kaydığı için onu görmeyerek İbn Abbâs’ın hadisinin metnine inmiş ve böylelikle bu hadisin metni diğerinin senedine katılmıştır. Bu ravilerin her biri, sika, güvenilir ve kasten hata yapmaktan uzak kimselerdir. Bu hadisi, Ebû Ahmed b. Adıyy, Muhammed b. Saîd b. Mihrân > Şeybân Ebu’r-Rebî’ es-Semmân > Ebu’z-Zinâd > A’rec isnadıyla Ebû Hureyre *radiyallahu anh*’ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: “**Her şeyin bir dayanağı var. İslâm’ın dayanağı ise dinde fıkıh (bilgi) sahibi olmaktır. Şeytan için fakih ile baş etmek, bin abidle baş etmekten daha zordur.**”³⁶¹

Bu hadisin bir illeti vardır. Bu hadis, Ebû Hureyre’nin sözü olarak da rivayet edilmiştir. Bunun doğru olma ihtimali daha yüksektir. Bunu, Hemmâm b. Yahya, Yezîd b. İyâz > Saffân b. Süleym > Süleyman b. Yesâr isnadıyla Ebû Hureyre *radiyallahu anh*’dan rivayet etmiştir. Bu rivayete göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurmuştur: “**Allah’a dinde fıkıh sahibi olmaktan daha faziletli bir şeyle ibadet edilmemiştir.**” (Süleyman b. Yesâr) dedi ki: Ayrıca Ebû Hureyre “Bir saat fıkıh öğrenmeyi, sabaha kadar namaz kılarak ihya edeceğim bir geceden daha çok severim.

Hâtim er-Râzî “Onun hadisi ile uğraşılmaz” demiştir. Ayrıca Muhammed b. İbrahim de metruk bir ravidir.

361 Senedi zayıftır. Beyhakî, *Şuabu’l-İmân*, II, 267; İbn Adıy, *el-Kâmil*, I, 377-378. Ebu’r-Rebî’ es-Semmân > Ebu’z-Zinâd > A’rec > Ebû Hureyre isnadıyla bu şekilde rivayet etmişlerdir. Beyhakî “Bu hadisi, Ebu’r-Rebî’, Ebu’z-Zinâd’dan tek başına rivayet etmiştir” demiştir. İbn Adıy “Ben bu hadisi Ebu’z-Zinâd’dan, Ebu’r-Rebî’ es-Semmân’dan başka bir kimsenin rivayet ettiğini bilmiyorum. Ebu’r-Rebî’ de zayıf bir ravidir” demiştir.

Şeytan için bir fakih ile baş etmek, bin abidden daha zordur. Her şeyin bir dayanağı vardır. Dinin dayanağı da fıkihtır” dedi.³⁶²

Bu, ayrıca senedinde rivayeti delil olmayacak kimselerin de bulunduğu Asım b. Ebi'n-Nücûd > Zirr b. Hubeş > Ömer b. el-Hattâb isnadı ile rivayet edilmiştir. Bu rivayete göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurmuştur: **“Şüphesiz şeytana göre fakih ile baş etmek, bin vera sahibi kimse ve olanca gayreti ile ibadet eden bin abid kimse ile baş etmekten daha zordur.”**

Müzenî şöyle demiştir: İbn Abbâs'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: Şeytanlar, İblis'e “Efendimiz! Ne diye âlim bir kimsenin ölümüne abid bir kimsenin ölümüne sevindiğinden daha çok seviniyorsun? Hâlbuki biz âlimden dolayı bir sıkıntı çekmiyoruz ama abidden dolayı sıkıntı çekiyoruz” dediler. İblis “Haydi, gidin” dedi. Onlar da bir abidin yanına gittiler. İbadet ettiği esnada ona yaklaştılar ve “Biz, sana soru sormak istiyoruz?” dediler. O da ibadetini bıraktı. İblis “Senin Rabbin dünyayı bir yumurtanın içine sığdırabilir mi?” dedi. Abid “Bilmiyorum” dedi. İblis “Sizin kanaatinize göre bu, bir anda kâfir olmadı mı?” dedi. Sonra bir ilim adamının ilim halkasında arkadaşları ile gülüşerek onlarla konuştuğunu gördüler ve “Sana bir soru sormak istiyoruz” dediler. O, “Sor(un)” dedi. (İblis) “Rabbin dünyayı bir yumurtanın içine sıkıştırabilir mi?” dedi. Âlim “Elbette” dedi. “Nasıl?” dediler. Âlim “‘Ol’ der, o da oluverir” dedi. Bu sefer İblis “Ne dersiniz? Diğeri (ibadetinin faydası ile) kendisini aşamıyor. Bu ise pek çok kimseyi ifsat ediyor” dedi.

Bu hikâye başka bir şekilde de rivayet edilmiştir. Buna göre, onlar abid kimseye “Senin Rabbin kendisi gibisini yaratmaya kadir mi?” dediler. Abid, “Bilmiyorum” dedi. İblis “Ne dersiniz? Bilgisizliği ile birlikte ibadeti ona fayda sağlamadı değil mi?” dedi. Sonra bu hususu âlime sordular. O da “Böyle bir soru imkânsızdır. Çünkü O'nun gibisi olsaydı

362 Senedi oldukça zayıftır. Hadis için bk. Dârekutnî, *Sünen*, III, 79; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, VI, 194; Kuzâî, *Müsnedü's-Şihâb*, I, 150. Hepsi Yezîd b. Harun > Yezîd b. İyâz > Saffân b. Süleym > Süleyman b. Yesâr > Ebû Hureyre isnadıyla rivayet etmiştir. Heysemî, “Bu hadisi Taberânî, *Evsat*'ta rivayet etmiş olup senedinde Yezîd b. İyâz vardır. O, çok yalancı biridir” demiştir. Bk. *Mecmau'z-Zevâid*, I, 121.

mahlûk olmazdı. Hem kendisinin aynısı olacak hem mahlûk olacak, bu da imkânsızdır. Eğer mahlûk ise O'nun gibi olamaz. Aksine o da kullarından biri ve yarattıklarından bir mahlûk olur" dedi. Bu sefer İblis "Ne dersiniz? Bu bir anda benim yıllar boyunca inşa ettiğimi yıkıveriyor" dedi ya da buna benzer bir söz söyledi.

Abdullah b. Ömer'in de şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Âlim, abid-den yetmiş derece daha üstündür. Her iki derece arasında at koşusu ile yetmiş yıl vardır. Çünkü şeytan, bir bid'at çıkarır. Âlim onu görür ve onun yapılmamasını söyler. Abid ise bu arada kendisini Rabbine ibadete vermiştir. Ne o bid'ate iltifat eder ne de onu bilir."³⁶³

Bunun anlamı doğrudur. Çünkü âlim kişi, şeytanın uğraşıp yaptığını bozar, onun inşa ettiğini yıkar. Şeytan bir bid'ati canlandırıp bir sünneti öldürmek istedikçe, âlim onun böyle yapmasına engel olur. Bundan dolayı şeytan için ümmet arasında âlimin varlığından daha çetin hiçbir şey olmadığı gibi onların arasından âlimin gitmesinden de daha çok hiçbir şeyi sevmez. Böylelikle dini ifsad etme ve ümmeti baştan çıkarma imkânı bulur. Abid kimseye gelince; onun yapabileceği en ileri şey, kendisini onun tehlikelerinden koruyabilmek için ona karşı mücadele etmekten ibarettir. Fakat bunu da yapması çok zordur.

49. Tirmizî, Ebû Hureyre *radiyallahu anh'*in şöyle dediğini rivayet etmiştir: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'i şöyle buyururken dinledim: "**Dünya, lanetlenmiştir. Oadaki şeyler de lanetlidir. Allah'ın zikri ve Allah'ın sevdiği şeyler ile ilim adamı ve ilim öğrenen kimse hariçtir.**"³⁶⁴ Tirmizî, "Bu, hasen bir hadistir" demiştir.

Dünya, Allah nezdinde sivrisinek kanadı kadar dahi değer taşımayan değersiz bir şeydir. Onun içinde olanlar, O'ndan oldukça uzaktır. Lanetin gerçek mahiyeti de budur. Yüce Allah, dünyayı ancak ahiret için bir tarla ve oraya gitmek üzere bir geçiş yeri olarak yaratmıştır. Kulları, bu

363 Merfu olarak senedi oldukça zayıftır. Bu hadisin Abdurrahman b. Avf'ın rivayeti olarak merfu rivayetini tespit ettim. Bk. Ebû Ya'lâ, *Müsned*, II, 163. Halîl b. Mürre yoluyla rivayet etmiştir. Heysemî, "Halîl b. Mürre hakkında Buhârî 'Hadisi münkerdir' demiştir" açıklamasında bulunmuştur. Bk. *Mecmau'z-Zevâid*, I, 122.

364 Sahihdir. Tirmizî, *Zühd* 14.

dünyadan oraya gitmek için azıklanırlar. Bundan dolayı dünyalık içerisinde ancak Allah'ın zikrini ihtiva eden ve O'nun sevgisine ulaştıran şeyler yakınlaştırıcı olur. Bu ise kendisi ile Allah'ın bilindiği, O'na ibadet edilip O'nun zikredildiği, kendisine hamd ve senada bulunularak O'nun yüceltildiği ilimdir. İşte O, dünyayı bunun için, dünyadakileri de bu maksatla yaratmıştır. Nitekim Yüce Allah, **“Ben, cinleri de insanları da ancak bana ibadet etsinler diye yarattım”**³⁶⁵ ve **“Allah, yedi gökleri ve yerden de onlar gibisini yaratandır. Buyruğu bunlar arasında iner durur. Allah'ın gerçekten her şeye kadir olduğunu ve muhakkak Allah'ın ilmi ile her şeyi kuşatmış olduğunu kesinlikle bilesiniz diye”**³⁶⁶ buyurmaktadır.

İşte bu iki âyet, Yüce Allah'ın gökleri, yeri ve ikisi arasında bulunanları isimleriyle ve sıfatlarıyla bilinip tanınması ve kendisine ibadet edilmesi için yaratmış olduğu gerçeğini ihtiva etmektedir. İstenen de budur. Buna ulaştıran yol, ilimdir ve ilim öğrenmektir. Lanete uğramış olmaktan müstesna olan budur. Lanet, bunun dışındaki şeyler hakkındadır. Çünkü bunun dışındakiler Allah'tan, O'nun sevgisinden ve O'nun dininden uzaktır. Böyle bir durum ise ahirette cezalandırılmak ile alakalı bir hâldir. Yerilmeyi ve nefreti ihtiva eden lanetin gereği bu olduğuna göre, bu da ikabın (cezalandırılmanın) bir gereğidir. Yüce Allah ise kullarının kendisini anmasını, kendisine ibadet etmelerini, kendisini bilip tanımalarını, kendisini sevmelerini, bunların gereklerini ve bunlara götüren hususları sever. Bunların dışındakiler ise nefret ettiği ve yerdiği şeylerdir.

50. Tirmizî'nin rivayet ettiğine göre, Ebû Cafer er-Râzî, Rebî' b. Enes'in şöyle dediğini nakletmiştir: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* **“İlim tahsil etmek için dışarı çıkan kimse, dönünceye kadar Allah yolundadır”** buyurdu.³⁶⁷

Tirmizî “Bu, hasen garib bir hadistir, bazıları bunu rivayet etmekle birlikte ref etmemiştir (Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'e nispet etmemiştir)” demiştir. İlim tahsil etmenin Allah yolunda bir amel olarak

365 Zâriyât 51/56.

366 Talâk 65/12.

367 Senedi zayıftır. Tirmizî, İlim 2. Tirmizî şöyle demiştir: “Bu, hasen-garib bir hadistir. Bazıları bu hadisi rivayet etmekle birlikte hadisi Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'e nispet etmemişlerdir.”

değerlendirilmesinin sebebi, İslâm'ın cihad ile dimdik ayakta kalması gibi ilim ile ayakta kalmasıdır. Çünkü din, ilim ve cihad ile ayakta durur. Bundan dolayı cihad, biri el ve kılıç ile cihad -ki buna katılan kimse çoktur,- ikincisi ise hucet ve beyan ile cihaddır. Bu ise rasûllere tabi olan özel kimselerin cihadıdır. Bu, imamların cihadıdır, her iki cihadın daha faziletli olanıdır. Bunun sebebi ise faydasının büyüklüğü, onun için gerekli hazırlıkların çokluğu ve düşmanlarının fazlalığıdır.

Yüce Allah, Mekke'de inmiş olan Furkan Sûresi'nde ***“Eğer dileseydik her bir beldeye elbette bir uyarıcı gönderirdik. O hâlde kâfirlere itaat etme ve onlara karşı Kur’ân ile büyük bir cihad yap”***³⁶⁸ buyurmaktadır. İşte burada onlara karşı Kur’ân ile cihaddan söz edilmektedir. Bu da iki cihad türünün daha büyük olanıdır. Bu, aynı zamanda münafıklara karşı yapılan cihaddır. Çünkü münafıklar, Müslümanlarla savaşmıyorlardı. Aksine görünüşte onlarla beraber bulunuyorlardı. Hatta bazı hâllerde Müslümanlarla birlikte düşmanlarına karşı savaşıyorlardı. Bununla birlikte Yüce Allah, ***“Ey Nebi! Kâfirlerle ve münafıklarla cihad et ve onlara karşı sert davran”***³⁶⁹ buyurmaktadır. Bilindiği gibi münafıklara karşı cihad, delil ve Kur’ân ile yapılır.

Maksat şudur: Allah'ın yolu, cihad etmek, ilim tahsil etmek ve ilimle insanları Allah'ın yoluna çağırmaktır. Bundan dolayı Muâz *radiyallahu anh* şöyle demiştir: “İlim tahsil etmeye çalışın. Çünkü Allah için ilmi öğrenmek bir haşyettir. Onu tedris etmek bir ibadettir, onun müzakeresini yapmak bir tesbihtir ve onu araştırmak bir cihaddır.”

Bundan dolayı Yüce Allah, indirilmiş kitap ile yardım edici demiri birlikte zikretmiştir. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmuştur: ***“And olsun ki biz, rasûllerimizi apaçık delillerle gönderdik. Onlarla birlikte insanlar adaleti ayakta tutsunlar diye kitabı ve mizanı indirdik. Ayrıca kendisinde hem çetin bir güç hem de insanlar için faydalar bulunan demiri de indirdik ki Allah kendisine ve peygamberlerine gaybda kimin yardım***

368 Furkân 25/51-52.

369 Tahrîm 66/9.

edeceğini ortaya çıkarırsın. Muhakkak Allah, güçlüdür, hükmüne karşı konulamayandır."³⁷⁰

Böylelikle Yüce Allah, kitabı ve demiri bir arada zikretmiş olmaktadır. Çünkü din, her ikisi ile ayakta durur. Nitekim şöyle denilmiştir:³⁷¹

“Ortada olan ya bir vahiydir ya da oldukça
keskin ve ince bir demirdir

Karşısına çıkanı alabildiğine yana yatırır

İşte her akıllı kimse için hastalığın şifası budur

Diğeri ise her türlü cehaletten gelen hastalığın ilacıdır.”

Kılıç ve delil getirme ile yapılan cihadın her biri “Allah yolunda” olmakla nitelendirildiğinden, sahâbîler, Yüce Allah’ın **“Allah’a itaat edin. Rasûl’e de itaat edin ve sizden olan emir sahiplerine de”**³⁷² buyruğundaki emir sahiplerini emretme yetkisine sahip olanlar ile ilim adamları olarak tefsir etmişlerdir. Emretme yetkisine sahip olanlar, Allah yolundaki mücahidlerdir. Bunlar, elleriyle savaşırlar, diğerleri ise dilleri ile mücadele ederler. Buna göre ilim tahsil etmek ve ilim öğretmek, Allah yolunda yapılan en büyük işlerdendir. Ka’bu’l-Ahbâr şöyle demiştir: “İlim tahsil eden kimse, Allah yolunda sabah ve öğleden sonra cihada çıkan kimse gibidir.”³⁷³

Ashabdan bazılarının şöyle dedikleri rivayet edilmiştir: “İlim tahsil eden kimse, ilim tahsil eder hâldeyken ölüm geldiği takdirde, şehid olarak ölür.”

Süfyan b. Uyeyne dedi ki: “İlim tahsil eden kimse, Yüce Allah’a biat etmiş olur.”³⁷⁴

370 Hadîd 57/25.

371 Beyit, Ebû Temmâm’e aittir.

372 Nisâ 4/59.

373 Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, VII, 281; Ebû Nuaym, *Hilyetu'l-Evliyâ*, V, 377.

374 Ebû Nuaym, *Hilyetu'l-Evliyâ*, VII, 280.

Ebu'd-Derdâ dedi ki: "Her kim sabah ve öğleden sonra ilim tahsil etmek için çıkmayı cihad olarak görmezse o, akli da görüşü de eksik birisi demektir."

51. Tirmizî, Mahmud b. Gaylân > Ebû Üsâme > A'meş > Ebû Salih isnadıyla Ebû Hureyre'nin şöyle dediğini rivayet etmiştir: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* "**Her kim ilim öğrenmek maksadıyla bir yolda girse Allah, ona cennete çıkan bir yolu kolaylaştırır**" buyurdu.³⁷⁵

Tirmizî "Bu, hasen bir hadistir" demiştir.

Bazıları şöyle demiştir: Tirmizî hadisin sahih olduğunu söylemedi. Çünkü A'meş'in Ebû Salih'ten bu hadisi tedlis yaparak naklettiği iddia edilmiştir. Bazıları da bu hadisi "A'meş dedi ki: Bana Ebû Salih'ten rivayet edildi" diyerek nakletmişlerdir. Fakat hadisi Müslim *Sahîh*'inde çeşitli yollardan A'meş > Ebû Salih isnadıyla rivayet etmiştir. Hâkim de *el-Müstedrek*'te "Hadis, Buhârî ve Müslim'in şartına göre sahihtir" demiştir. Bunu, A'meş'ten aralarında Zâide, Ebû Muâviye ve İbn Numeyr'in de bulunduğu bir topluluk rivayet etmiştir. Bu hususta Ebu'd-Derdâ'nın hadisi de daha önce geçmiştir. Hadis, mahfuz bir hadistir ve aslı vardır. Diğer taraftan şeriat ve takdir cezanın (karşılığın) amelin türünden olduğu hususunda birbirini destekler mahiyettedir. Bir kimse, kalbinin hayat bulmasını ve helakten kurtuluşunu sağlamak maksadıyla bir yol izleyecek olursa Allah da onun bu maksadını gerçekleştirecek bir yolu izlemesini sağlar.

Diğer taraftan Âişe *radiyallahu anhâ*'dan gelen bir hadis vardır ki bunu, İbn Adiy, Muhammed b. Abdülmelik el-Ensârî > Zührî > Urve > Âişe isnadıyla Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'den şu lafızla rivayet etmiştir: "**Allah bana şunu vahyetti: Her kim, ilim tahsil etmek maksadıyla bir yolu takip edecek olursa ben de ona cennete giden bir yolu kolaylaştırırım.**"³⁷⁶

375 Müslim, Zikir 38.

376 Senedi oldukça zayıftır. Beyhakî, *Şuabu'l-Îmân*, V, 53; İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, II, 269; İbn Adiy, *el-Kâmil*, VI, 160. İbn Adiy "Hadis münkerdir, senesinde Muhammed b. Abdülmelik vardır ki o münker bir ravidir" demiştir. Nesâî onun hakkında "Metruktur" demiştir. İbn Hibbân da şöyle demiştir: "Muhammed b. Abdülmelik Ebû Abdullah el-Ensârî sağlam ravilerden uydurma hadisler rivayet eden kimselerden idi. Dolayısıyla kitaplarda onun adını zikretmek ancak onu tenkit etmek maksadı ile helâl olur."

52. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, sözünü işitip belleyerek onu tebliğ eden kimselerin yüzlerinin ak olması için dua etmiştir. Bu da yüzün parlak, ak ve güzel olması için dua anlamındadır. Tirmizî ve daha başka hadis kitaplarında yer aldığına göre, İbn Mes'ûd, Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: **“Benim sözümü işitip onu belleyip hıfz ederek tebliğ eden kimsenin, Allah yüzünü ak etsin. Çünkü kendisinden daha fakih olan kimselere, nice fıkıh taşıyan kimse vardır. Üç husus hakkında Müslümanın kalbinde kin olmaz: Amelin Allah için ihlâsla yapılması, Müslümanların imamlarına samimiyetle öğüt verilmesi ve onların cemaatlerinden ayrılmamak. Çünkü onların davetleri arkalarından onları kuşatır.”**³⁷⁷ Bu hususta aslı teşkil eden bu hadisi, Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'den İbn Mes'ûd, Muâz b. Cebel, Ebu'd-Derdâ, Cubeyr b. Mut'im, Enes b. Mâlik, Zeyd b. Sâbit ve Numân b. Beşîr rivayet etmişlerdir. Tirmizî şöyle demiştir: “İbn Mes'ûd'un hadisi, hasensahih bir hadistir. Zeyd b. Sabit'in rivayet ettiği hadis, hasen bir hadistir.”

Hâkim de *el-Müstedrek*'inde Cübeyr b. Mut'im ile Numan b. Beşîr'in hadisini tahrir etmiştir. Cübeyr'in hadisi hakkında “Buhârî ve Müslim'in şartına göre (sahihtir.) Eğer ilmin fazileti hususunda bu hadisten başkası olmasaydı, yine ilmin şerefini ortaya koymak için bu dahi yeterdi” demiştir.³⁷⁸ Çünkü Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, sözünü işitip belleyen, ezberleyen ve onu tebliğ eden kimseye dua etmiştir.

İşte ilmin birinci ve ikinci mertebesi, onu dinleyip akletmektir (kavramaktır). Kişi, ilmi işitip kalbi ile bellediği yani aklettiğinde, kabına yerleştirilen bir şey nasıl o kapta yer ediyor ve ondan dışarı çıkmıyorsa, insanın aklı da aynı şekilde böyledir. Tıpkı devenin, bineğin ve benzeri hayvanların kaçıp gitmemesi için akledilmesi (güzel bir şekilde bir yere bağlanması) gibidir. Bundan dolayı belleyip akletmek, bilinip öğrenilen şeyi sadece idrak etmekten daha fazla bir mahiyettedir.

Üçüncü mertebe, kişinin öğrendiği bilgiyi zaman zaman gözden geçirmesi ve onu unutup gitmemesi için iyice hıfz etmesi ve bellemesi mertebesidir.

377 Tirmizî, İlim 7.

378 Hâkim, *el-Müstedrek*, I, 162.

Dördüncü merteye ise onu tebliğ etmek ve ümmet arasında yaymaktır. Böylelikle onun meyvesi ve maksadı hâsıl olur. Bu ise onu ümmet arasında yaymaktır. Çünkü (yayılmayacak olursa) yerin altında gömülü bulunan, kendisinden herhangi bir şey harcanmayan ve kaybolup gitme tehlikesi ile karşı karşıya olan bir hazine durumunda olur. İnfak edilmeyip başkasına öğretilmeyecek olursa, ilmin de aynı şekilde kaybolup gitmesi ihtimali yüksektir. Ama ilimden infak edilecek olursa bu, infaka rağmen gelişir ve artar.

Bu dört mertebeyi yerine getiren kimse, iç ve dış güzelliği birlikte ihtiva eden bu nebevî duanın kapsamı içerisine girer. Çünkü “nadra: yüz aklı” imanın, imandan dolayı için güzelleşmesinin, kalbin sevinç ve neşe duymasının ve onunla lezzet almanın etkileri dolayısıyla yüzde görülen parlaklık ve güzellik demektir. İşte böyle bir parlaklık, sevinç, neşe ve aydınlık yüzde görülür. Bundan dolayı Yüce Allah, bu mertebelere sahip olan ilim adamına güzelliği, sevinmeyi ve yüz aklığını birlikte ihsan eder. Yüce Allah’ın şu buyruğunda olduğu gibi: **“Bundan dolayı Allah da bugünün şerrinden onları korur ve onlara bir güzellik ve bir sevinç verir.”**³⁷⁹ Buradaki güzellik (nadra) yüzlerinde, sevinç ise kalplerinde olacaktır. Buna göre büyük nimetler ve gönüllerin hoşluğu, yüzün güzelliğinde (aklığında) ortaya çıkacaktır. Nitekim Yüce Allah, **“Onların yüzünde nimetlerin sevincini görürsün”**³⁸⁰ buyurmaktadır.

Anlatılmak istenen şudur: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*’in sünnetini işitip belleyen, ezberleyen ve onu tebliğ eden kimselerin yüzündeki bu güzellik ve parlaklık, kalbinde ve iç dünyasında yer alan o tatlılığın, aydınlığın ve sevincin bir etkisidir.

Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*’in **“Kendisinden daha fakih olan kimseye fıkıh taşıyan nice kişi vardır”** buyruğu, tebliğin faydasına ve kendisine tebliğ ulaşan kimsenin bazı hâllerde tebliğ edenden daha anlayışlı olacağına dikkat çekmektedir. Böylelikle kendisine tebliğin ulaştığı kimse, o sözden tebliğ edenin elde etmediği bilgileri elde eder. Ya da mana söyler: Kendisine tebliğ ulaşan kişi, tebliği ulaştırandan daha fakih olabilir.

379 İnsan 76/11.

380 Mutaffifin 83/24.

O, bu sözü işitecek olursa onu en güzel şekli ile yorumlar, o sözdeki fıkhı çıkartır ve ondan maksadın ne olduğunu bilir.

Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in **“Üç şeyden dolayı mü'minin kalbi ıslah olur...”** sözüne gelince; yani bu durumda kalp kötü bir duygu taşımaz ve bu üç husus ile birlikte böyle kötü bir duygu kalpte kalmaz. Çünkü bu üç haslet, kalpteki kin ve aldatmayı ortadan kaldırır. Kin ve aldatma ise kalbin bozulması ve kalpteki çeşitli kötü duygulardır. Allah için ihlâsla hareket eden kimsenin ihlâsı kalbinde kinin yer etmesine engel olur, kalbindeki kini çıkartır ve onu tamamen ortadan kaldırır. Çünkü onun kalbindeki eğilimler ve iradesi, Rabbini razı edecek hususlara yönelmiş olur. Kalbinde aldatmaya bir yer kalmaz. Nitekim Yüce Allah, **“Ondan fenalığı ve hayâsızlığı giderelim diye böyle yaptık. Çünkü o, ihlâsa erdirilmiş kullarımızdandır”**³⁸¹ buyurmaktadır. O, Rabbine ihlâsla bağlanınca Allah da ondan kötülüğü ve hayâsızlığı çağrıştıran hususları uzaklaştırdı. Böylece kötülük ve hayâsızlık da ondan uzaklaşmış oldu.

Bundan dolayı İblis, ihlâs ehli kimseler aleyhine bir yolunun olmayacağına anlayınca yoldan çıkarmak ve helak etmek için koştuğu şartından onları istisna ederek şöyle demiştir: **“İzzetin hakkı için hepsini mutlaka azdıracam. Aralarında ihlâsa erdirilmiş kulların müstesna.”**³⁸² Yüce Allah da şöyle buyurmaktadır: **“Muhakkak benim (has) kullarım üzerinde senin hiçbir tasallutun olmaz. Azgınlardan sana uyanlar, müstesna.”**³⁸³

O hâlde ihlâs, kurtuluşun yoludur. İslâm, esenliğin gemisidir. İman, güvenin mührüdür. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in **“Müslümanların imamlarına samimiyetle öğüt vermek”**³⁸⁴ buyruğu da aynı şekilde kin ve aldatmaya aykırıdır. Çünkü samimi olarak öğüt vermek, kin ile bir arada bulunamaz. Onun zıttıdır. Buna göre imamlara ve ümmete samimiyetle öğüt veren kimse, kinden uzak kalır.

381 Yusuf 12/24.

382 Sâd 38/82-83.

383 Hicr 15/42.

384 Müslim, İmân 95.

Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in "**Cemaatten ayrılmamak, cemaate beraber olmak**" buyruğu da kalbi kin ve hileden arındıran hususlar arasındadır. Çünkü böyle bir tutuma sahip olan kimse, Müslümanların cemaatinden ayrılmadığından kendisi için sevdiği şeyi onlar için de sever. Kendisi adına hoşlanmadığı şeylerden onlar için de hoşlanmaz. Onların hoşuna gitmeyen bir şey kendisini de rahatsız eder. Onları sevindirip memnun eden bir husus kendisini de sevindirir. Bu ise Müslümanlardan ayrı kalan, onlara dil uzatıp onları ayıplamak ve yermek ile uğraşan kimsenin durumunun tam aksinedir. Râfizîlerin, Hâricîlerin, Mutezile'nin ve diğerlerinin yaptıkları buna örnektir. Onların kalpleri kin ve aldatma ile dolup taşar. Bundan dolayı Râfizîlerin, insanlar arasında ihlâstan en uzak, imamları ve ümmetleri en çok aldatıp kandıran kimseler olduklarını, Müslüman cemaatten en uzak bir yerde durduklarını görüyoruz. Çünkü bunlar, bütün insanlar arasında -Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in de ümmetin de aleyhlerindeki şahidlikleri dolayısıyla, bizzat kendilerinin de bu hususta kendileri hakkındaki şahadetlerinden ötürü- en ileri derecede kin ve aldatma özelliğine sahip olan kimselerdir. Onlar, kesinlikle İslâm ehline yardımcı ve destek olmazlar. Müslümanlar üzerine yürüyen hangi düşman olursa olsun kendileri o düşmanın yardımcıları ve sırdaşları olmuşlardır. Bu, ümmetin kendilerinden açıkça müşahede ettiği bir husustur. Buna bizzat tanık olmayan bir kimse, bu hususta kulakları sağır eden ve kalpleri kanatan pek çok şeyler işitip dinlemiştir.

Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in "**Çünkü onların davetleri kendilerini arkalarından kuşatır**"³⁸⁵ sözü, sözlerin en güzellerinden, en vecizlerinden ve anlam itibari ile en üstün ve değerli olanlarındandır. Bu sözü ile Müslümanların davetini onların etrafını saran düşmanlarının üzerlerine gelmelerini engelleyen, etraflarını saran bir sura ve yüksekçe bir duvara benzetmektedir. İşte bu davet, İslâm davetidir. Onlar da bu davetin içerisindeyler. Çünkü bu davet, onların etrafını saran bir sur ve yüksek bir duvar olduğundan, Müslüman cemaatten ayrılmayan kimselerin etrafını bu davetin sarıp kuşattığını haber vermektedir. Söz konusu davet, İslâm davetidir. Etraflarını bu davet sardığı gibi ümmetin birliğini sağlayıp onları

385 İbn Ebî Âsım, *es-Sünne*, I, 45.

bir araya getirmekte, dağınıklıklarını toparlamakta ve ümmeti sarıp kuşatmaktadır. Buna göre bu davet, cemaati içerisine giren kimsenin de etrafını sarar ve onu kuşatır.

53. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, kendisinden öğrenilen ilmin tebliğ edilmesini emretmiştir. Buhârî ve Müslim'de yer alan bir hadiste belirtildiği üzere, Abdullah b. Amr şöyle demiştir: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* **“Bir âyet dahi olsa benden tebliğ edin. İsrailoğullarından da rivayet nakletmenizde bir sakınca yoktur. Ama benim hakkımda kasten yalan uyduran kimse de cehennemdeki yerine hazırlansın”** buyurdu.³⁸⁶ Yine Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* **“Aranızdan hazır bulunanlar burada bulunmayanlara tebliğ etsinler”** buyurmuştur.³⁸⁷

Bu husus, Ebû Bekre, Vâbisa b. Ma'bed, Ammâr b. Yâsir, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Abbâs, Yezîd b. es-Seken'in kızı Esmâ, Huceyr, Ebû Kuray', Nebhân'ın kızı Serre, Muâviye b. Hayde el-Kuşeyri ile Ebû Hurre'nin amcası ve başkalarından da rivayet edilmiştir. Bu rivayetlerde Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, kendisinden tebliğde bulunulmasını emretmiştir. Çünkü bu yapıldığında tebliğ sûretiyle hidayet gerçekleşir. Ayrıca Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den tebliğ etmenin ve bu tebliği kabul edenin mükâfatı da söz konusu olur. Ondaki tebliğ çoğaldıkça tebliğ edenin sevabı da katlanır. Ona, tebliğin ulaştığı ve bu tebliğ ile hidayet bulan herkesin sayısınca ecir vardır. Bu ecir de onun kendisine ait özel olarak yaptığı amelin ecrinden ayrıdır. Buna göre onun yaptığı tebliğ ile hidayete ileten ve hidayet bulan herkesin ecri ona da verilir. Çünkü buna davet eden odur. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den ilmi tebliğ etmekte Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in sevdiği bir hususun gerçekleşmesi dışında hiçbir mükâfat olmasa bile fazilet olarak bu yeter. Samimi olarak seven kimsenin belirtisi ise sevdiği kimsenin, sevdiği hususun gerçekleşmesi için çalışması, bu uğurda bütün gücünü ve takatini cömertçe harcamasıdır. Bilindiği üzere Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, hidayetin bütün ümmete ulaştırılmasından daha fazla hiçbir şeyi sevmez. Bu sebeple ondan tebliğ eden bir kimse, onun sevdiği bir hususun gerçekleşmesi için çalışan kişi olur.

386 Buhârî, Enbiyâ 50; Tirmizî, İlim 13; Ahmed b. Hanbel, II, 202.

387 Buhârî, İlim 37; Müslim, Hac 446.

Dolayısıyla da insanlar arasında ona en yakın ve onun en sevdiği kişi odur. Böyle bir kimse onun ümmeti arasında bir vekil ve bir halifedir. İlim ve ilim ehli için de üstünlük ve şeref olarak bu yeter.

54. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, dinî görevlerin en üstün ve en şerefli olanları için ilmî üstünlüğü öne geçirilmeye sebep olarak göstermiştir. Daha üstün ilme sahip olanı başkalarının önüne geçirmiştir. Müslim, *Sahîh*'inde, Ebû Mes'ûd el-Bedrî'nin rivayet ettiği hadiste Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in şöyle buyurduğunu kaydetmektedir: **“Cemaate Allah'ın Kitabı'nı en iyi okuyan kişi imam olur. Eğer Kur'ân'ı okumakta eşit olurlarsa aralarında sünneti en iyi bilenleri imam olur. Eğer sünnet bilgisinde eşit olurlarsa daha önce Müslüman olanları ya da daha yaşlı olanları imamlık yapar.”**³⁸⁸

Allah Rasûlü hadiste imamlıkta öne geçirilme hususunda ilmî bakımdan üstün olmayı, daha önce Müslüman olmanın da daha erken hicret etmiş olmanın da önüne geçirmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'i bilmek, sünneti bilmekten daha şerefli olduğundan -bunun sebebi ise Kur'ân bilgisinin sünnet yolu ile bilinenlerden daha üstün olmasıdır- Kur'ân'ı bilmeyi öne geçirilmeye sebep olarak göstermiştir. Sonra sünneti daha iyi bilen erken hicret etmiş olana öncelenmiştir. Hadisten, kişiyi ayrıcalıklı kılan fazladan bir ameli bulunmakla birlikte ilim sebebiyle öncelenmenin dikkate alındığını, bundan sonra amelin göz önünde bulundurulduğunu ve daha faziletli ve üstün olanın aynı hususta böyle olmayanın önüne geçirilmesinin esas alındığını görüyoruz.

İşte bu da ilmin şerefine ve üstünlüğüne, ilim ehlinin dinî mertebeler ve görevler hususunda öne geçirileceklerine bir delildir.

55. Buhârî ve Müslim'in *Sahîh*'lerinde sabit olduğuna göre, Osman b. Affân *radıyallahu anh*, Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: **“Sizin en hayırlı olanlarınız, Kur'ân'ı öğrenen ve öğretenlerdir.”**³⁸⁹

388 Müslim, Mesâcid 465; Ahmed b. Hanbel, IV, 125, V, 182.

389 Buhârî, Fezâilu'l-Kur'ân 21; Ahmed b. Hanbel, I, 58.

Kur'ân'ı öğrenmek ve öğretmek ise onun harflerini öğrenmeyi ve öğretmeyi, manalarını da öğrenip öğretmeyi kapsar. Bu ise Kur'ân'ı öğrenip öğrenme ile ilgili iki kısmın en şerefli olanıdır. Çünkü asıl maksat, manadır. Lafız ise manaya götüren bir araçtır. Buna göre mananın öğrenilip öğretilmesi amacın öğrenilip öğretilmesi demektir. Yalnızca lafzın öğrenilip öğretilmesi ise araçları öğrenip öğretmektir. Her ikisi arasında ise amaçlarla araçlar arasındaki fark kadar fark bulunmaktadır.

56. Tirmizî'nin ve başkalarının Amr b. el-Hâris'in nüshasında Derrâc > Ebu'l-Heysem > Ebû Saîd isnadıyla rivayet ettiklerine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* **“Mü'min, sonunda cennete ulaşincaya kadar dinleyip durduğu bir hayra asla doymaz”** buyurmuştur.³⁹⁰ Tirmizî “Bu, hasen-garib bir hadistir” demiştir.

Bu nüsha, insanların rivayet ettikleri bilinen bir nüshadır. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*'inde bu nüshanın çoğunu ya da büyük kısmını kaydetmiştir. Ayrıca bu hadisin şahidleri de vardır.

Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, ilim hususunda açlığı ve ondan doymamayı imanın gerekleri arasında mü'minin niteliklerinden saymış ve bu hâlin mü'min cennete girinceye kadar onun alışkanlığı olduğunu haber vermiştir. Bundan dolayı İslâm'ın imamlarından herhangi biri, kendisine “Ne zamana kadar ilim tahsil edeceksin?” diye sorulduğu zaman “Ölene kadar” derdi.

Nuaym b. Hammâd dedi ki: Abdullah b. Mübarek'i yakınları çok hadis tahsil etmesinden dolayı ayıplamış ve ona “Ne zamana kadar hadis dinleyeceksin?” demişlerdi. O da “Ölene kadar” demişti.

Husayn b. Mansûr el-Cessâs dedi ki: Ahmed b. Hanbel'e “Bir kimse ne zamana kadar hadis yazar?” dedim. “Ölene kadar” dedi.

390 Senedi zayıftır. Tirmizî, İlim 19. İbn Hibbân, *Sahîh*, III, 185; Hâkim, *el-Müstedrek*, IV, 144.

Derim ki: Senesinde Derrâc b. Sem'ân Ebû Semh vardır. İbn Hacer “Doğru sözlüdür fakat Ebu'l-Heysem'den naklettiği hadislerde zayıftır” derken, Zehebî “Hadisi müstakimdir, ancak Ebu'l-Heysem'den naklettikleri müstesnadır. Burada ise hadis, Derrâc'ın Ebu'l-Heysem'den rivayeti etrafında dönüp durmaktadır” demiştir.

Abdullah b. Muhammed el-Begavî dedi ki: Ahmed b. Hanbel'i şöyle derken dinledim: "Ben ilmi kabre gireceğim vakte kadar tahsil etmeyi sürdüreceğim."

Muhammed b. İsmail es-Sâiğ dedi ki: Babamla birlikte Bağdat'ta kuyumculuk yapıyordum. Ahmed b. Hanbel yanımızda ayakkabıları elinde olduğu hâlde koşup geçti. Babam onu elbisesinden yakalayıp "Ey Ebû Abdullah! Utanmıyor musun? Sen bu adamlarla ne zamana kadar koşturup duracaksın?" dedi. O da "Ölene kadar" karşılığını verdi.

Abdullah b. Beşîr et-Tâlekânî dedi ki: "Ölümün, mürekkebin hokkam önümde olduğu hâlde gelip beni bulacağını ve ilmin ve mürekkebin hokkasının benden hiç ayrılmayacağını ümit ederim."

Humeyd b. Muhammed b. Yezîd el-Basrî dedi ki: Hafız İbn Bistâm gelip bana hadise dair soru sordu. Ben "Hadise tutkun ne kadar da büyük!" dedim. O "Ben, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in hanedanının kafilesi arasında olmayı sevmeyeyim mi?" dedi.

İlim adamlarından birine "Kişinin ilim öğrenmeye başlaması ne zaman güzel olur?" diye soruldu. O "Hayatı güzel bulmaya başladığı zaman" dedi.

Hasan, kendisine seksen yaşındaki bir adam hakkında "Bu kimsenin ilim tahsil etmesi güzel olur mu?" diye sorulunca "Eğer güzelce yaşıyorsa evet" dedi.

57. Yine Tirmizî, İbrahim b. el-Fadl > Makburî isnadıyla Ebû Hureyre'nin şöyle dediğini rivayet etmiştir: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* "**Hikmetli söz, mü'minin yitiğidir. Onu nerede bulursa almaya herkesten daha çok hak sahibidir**" buyurdu.³⁹¹ Tirmizî dedi ki: "Bu, garib bir hadistir. Biz, bu hadisi ancak bu yoldan biliyoruz. İbrahim b. el-Fadl e-Medînî el-Mahzûmî ise hıfzı ciheti ile hadiste zayıf kabul edilir."

Bu hadis de aynı şekilde az önce geçen açıklamalara dair bir tanıktır. Bu hadisin şahidleri de bulunmaktadır.

391 Senedi zayıftır. Tirmizî, İlim 19; İbn Mâce, Zühhd 15.

Hikmet ise ilmin kendisidir. Mü'min ilmi yitirecek olursa kendisi için oldukça değerli bir malı yitirmiş gibi olur. O, kaybettiğini bulduğu takdirde kalbi sevinçle dolar. Nefsi de onu bulduğu için sevinir. İşte mü'min de böyledir. Her zaman tahsil etmeye, arayıp bulmaya çalıştığı ve araştırıp durduğu kalbinin ve ruhunun yitiğini bulacak olursa onun hâli bu olur. Elbetteki bu en güzel misallerden biridir. Çünkü mü'minin kalbinin ilmi bulduğu yerde tahsil etmesi, bir şeyini kaybetmiş kimsenin yitiğini aramasından daha büyük bir iştir.

58. Tirmizî, Ebû Kureyb > Halef b. Eyyub > Avf > İbn Sîrîn > Ebû Hu-reyre *radıyallahu anh* isnadıyla Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: **“İki haslet münafık kimsede bir arada bulunmaz: Maksat güzelliği ile dinde fıkıh (bilgi) sahibi olmak.”**³⁹² Tirmizî şöyle demiştir: “Bu, garib bir hadistir. Ancak bu hadis, Şeyh Halef b. Eyyub el-Âmirî'nin Avf'dan rivayet ettiği bir hadis olarak bilinmektedir. Ben bu kimseden de Ebû Kureyb Muhammed b. el-Alâ dışında hadis rivayet eden bir kimse görmedim. Onun durumunun nasıl olduğunu bilmiyorum.”

İşte bu, güzel maksat ile dinde fakih olma (bilgi sahibi olma) özelliklerinin bir arada bulunduğu kimsenin mü'min olduğuna dair bir tanıklıktır. Bu hadisin isnadında bir cehalet (durumu bilinmeyen bir ravi) bulunsa bile gerçek olması daha uygundur. Çünkü güzel maksat ve dinde bilgi sahibi olmak, iman alametlerinin en güzellerindendir. Allah, bu ikisini asla bir münafıkta bir araya getirmez. Çünkü münafıklık, bu iki haslete aykırıdır. Bu iki haslet de münafıklığa aykırıdır.

59. Tirmizî, Müslim b. Hâtim el-Ensârî > Ebû Hâtim el-Basrî > Muhammed b. Abdullah el-Ensârî > Babası > Ali b. Zeyd > Saîd b. el-Müseyyeb isnadıyla Enes b. Mâlik *radıyallahu anh*'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* **“Evladım! Eğer kalbinde hiçbir kimseye karşı aldatma hissi bulunmaksızın günlerini geçirebilme gücü bulursan, bunu yap”** buyurdu. Sonra da şunları ekledi: **“Evladım!**

392 Sahihdir. Tirmizî, İlim 19; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 227. Elbânî şöyle demiştir: “Bu hadisin İbnu'l-Mübârek'in *ez-Zühd* adlı eserinde ve Kuzâî'nin *Müsnedu's-Şihâb*'inde değişik rivayet yolları da kaydedilmiştir. Özet olarak hadis, bana göre rivayet yollarının toplamı ile sahihtir.” Bk. *el-Silsiletu's-Sahîha*, no: 278.

İşte bu, benim sünnetimdir. Benim sünnetimi canlandıran beni sevmiş olur. Beni seven de cennette benimle beraber olur.”³⁹³

Hadiste uzunca bir kıssa da yer almaktadır. Tirmizî şöyle demiştir: “Bu hadis, bu isnadla garibdir. Muhammed b. Abdullah el-Ensârî doğru sözlü (saduk) bir ravidir. Babası da sikadır (güvenilirdir). Ali b. Zeyd de doğru sözlü birisi olmakla birlikte bazı hâllerde başkalarının mevkuf olarak naklettiği bir rivayeti merfu olarak rivayet eder. Ben, Muhammed b. Beşşar’ı şöyle derken dinledim: Ebu’l-Velîd, Şu‘be’nin şöyle dediğini rivayet etti: ‘Bize, Ali b. Yezîd -ki o (mevkuf rivayetleri) merfu rivayet eden birisi iditahdis etti.’” Tirmizî dedi ki: Saîd b. el-Müseyyeb’in Enes’ten uzun olan bu hadis dışında bir rivayet naklettiği bilinmemektedir. Abbâd el-Minkârî de bu hadisi Ali b. Zeyd yoluyla Enes’ten rivayet etmiş olmakla birlikte senesinde Saîd b. el-Müseyyeb’i zikretmemiştir. Ben, bu hadisi Muhammed b. İsmail (el-Buhârî) ile müzakere ettim. O, bu hadisi (bu şekli ile) bilmediğini ifade etti. Ayrıca Saîd b. el-Müseyyeb’in Enes’ten bu hadisi de başkasını da rivayet ettiğini bilmediğini de söyledi. Enes ise 93 yılında vefat etti. Saîd b. el-Müseyyeb ise ondan iki yıl sonra 95 yılında vefat etti.”

Derim ki: Bu hadisin çeşitli şahidleri vardır. Bunlardan birisini Dârimî Abdullah rivayet etmiştir: Onun, Muhammed b. Uyeyne > Mervân b. Muâviye el-Fezârî > Kesîr b. Abdullah > Babası > Dedesinden isnadıyla rivayet ettiğine göre, Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* Bilâl b. el-Hâris’e “Bil ki ey Bilâl” buyurdu. Bilâl “Neyi bileyim ey Allah’ın Rasûlü?” dedi. Allah Rasûlü şöyle buyurdu: **“Her kim, benden sonra öldürülmüş bir sünnetimi canlandırırorsa, ona onunla amel edenlerin ecrinin aynısı verilir. Onların ecirlerinden de bir şey eksiltilmez. Her kim, Allah’ı ve Rasûlü’nü razı etmeyen doğru yoldan uzaklaştırıcı bir bid’at ortaya koyarsa onunla amel edenlerin günahlarının aynısı ona da verilir. Bu durum ise o insanların günahlarından bir şey eksiltmez.”³⁹⁴** Tirmizî de hadisi Muhammed b. Uyeyne’den rivayet etmiş

393 Senedi zayıftır. Tirmizî, İlim 16. İsnadında Ali b. Zeyd vardır ki, zayıf bir ravidir. Elbânî “Zayıftır” demiştir. Bk. *Zaîfu’l-Câmi*, no: 389.

394 Senedi zayıftır. Tirmizî, İlim 16, İbn Mâce, Mukaddime 15; Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-Kebîr*, XVII, 16. İsnadında Kesîr b. Abdullah b. Amr vardır ki, zayıf bir ravidir. Ayrıca bk. Elbânî, *Zaîfu’l-Câmi*, no: 965.

ve "Hasen bir hadistir" deyip şunları eklemiştir: "Muhammed b. Uyeyne el-Mıssîsî, Şamlıdır. Kesîr b. Abdullah ise Amr b. Avf el-Müzenî'dir.

Rivayet ettiği hadislerin durumu ile ilgili olarak hadis ehlinin üç görüşü vardır. Kimileri rivayetlerinin sahih, kimileri hasen olduğunu söyler. Bu iki değerlendirme Tirmizî'ye aittir. Onun rivayetlerini zayıf gören ve rivayetini delil görmeyen kimseler de vardır. Ahmed b. Hanbel ve başkaları bunlardandır. Fakat bu, çeşitli isnadlarla aslı sabit olan bir rivayettir.

"Bir hidayete çağıran kimseye ona uyanın ecirlerinin aynısı verilir."³⁹⁵

Bu, farklı isnadlarla gelen sahih bir hadistir. **"Bir hayrın yapılmasına vesile olan kimseye, onu işleyenin ecrinin aynısı verilir"**³⁹⁶ hadisi gibi. Bu ise hasen bir hadis olup bunu Tirmizî ve başkaları rivayet etmiştir. O hâlde bu hadis, aslı itibari ile Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'den mahfuz bir hadistir. O hâlde bu hususta zayıf hadis, şahidlerle mütabi rivayetler konusunda olduğu için bunun zikredilmesinin bir zararı olmaz.

60. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, ilim tahsil edenler hakkında hayır tavsiyesinde bulunmuştur. Bunun tek sebebi, onların tahsil etmek istedikleri ilmin fazilet ve şerefinden başkası olamaz. Tirmizî, Süfyân b. Vekî' > Ebû Davud el-Hufrî > Süfyân isnadıyla Ebû Harun'un şöyle dediğini rivayet etmiştir: Ebû Saîd'e gıderdik. O şöyle derdi: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in (haklarında) vasiyette bulunduğu kimselere merhaba. Çünkü Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: **"Muhakkak insanlar size tabidirler. Bazıları yeryüzünün çeşitli bölgelerinden gelip din hususunda bilgi sahibi olmak isteyeceklerdir. Onlar, sizin yanınıza gelirlerse siz de onlar hakkında hayır tavsiye edin."**³⁹⁷

Kuteybe, bize, Ravh b. Kays > Ebû Harun el-Abdî > Ebû Saîd el-Hudrî isnadıyla Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in şöyle buyurduğunu rivayet etti: **"Doğu taraflarından sizlere ilim öğrenmek üzere adamlar gelecektir. Onlar, yanınıza geldikleri takdirde onlar hakkında birbirinize**

395 Müslim, İlim 16; Ebû Davud, Sünnet 6; Tirmizî, İlim 15; Ahmed b. Hanbel, II, 397.

396 Müslim, İmâre 133; Ebû Davud, Edeb 114; Ahmed b. Hanbel, IV, 120.

397 Senedi zayıftır. Tirmizî, İlim 4; İbn Mâce, Mukaddime 22. İsnadında Ebû Harun el-Abdî vardır ki Zehebî "Metruk bir ravidir. Kimisi onun yalancı olduğunu dahi söylemiştir" demiştir. Ayrıca bk. Elbânî, *Zaîfu'l-Câmi'*, no: 1797.

hayır tavsiye edin.” Bu sebeple Ebû Saîd bizi gördüğü zaman “Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*’in haklarında tavsiyede bulunduğu kimselere merhaba” derdi.³⁹⁸

Tirmizî şöyle demiştir: “Bu, bizim ancak Ebû Harun el-Abdî’nin Ebû Saîd’den rivayet ettiğini bildiğimiz bir hadistir.”

Ebû Bekir el-Attâr, Ali el-Medînî > Yahya b. Saîd isnadıyla rivayet ettiğine göre, Şu‘be, Ebû Harun el-Abdî’nin zayıf olduğunu söylediler. Yahya dedi ki: İbn Avf ise ölünceye kadar Ebû Harun’dan rivayet etmeyi sürdürdü. Ebû Harun’un adı ise Umâre b. Cüveyn’dir.

61. Tirmizî, Ebû Davud > Abdullah b. Sahbere > Sahbere isnadıyla Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*’in şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: **“İlim tahsil eden kimse(nin bu tahsili), geçmiş günahlar için bir keffâret olur.”**³⁹⁹

Ben, bu esas ile ilgili olarak bu hadisten başkasını bulamadım. Bunun da (ilmî) bir kıymeti yoktur. Çünkü Ebû Davud’un adı Nufey’ el-A‘mâ olup sika (güvenilir) birisi değildir. Ama daha önce geçtiği üzere âlim kişiye göklerde ve yerde bulunanlar mağfiret dilerler. Ayrıca ashab-ı kiramdan bir topluluktan bu anlamda birçok rivayet nakledilmiştir. Bunlardan birisi de Sevrî’nin Abdulkerim > Mücâhid > İbn Abbâs isnadıyla naklettiği şu rivayettir: İlim tahsil eden kimseyi, başladığı yere günahları bağışlanmış olarak geri döndürünceye kadar korumakla görevli bir melek vardır.

Yine bu rivayetlerden birisi de Fıtr b. Halife’nin Ebu’t-Tufeyl yoluyla Ali *radiyallahu anh*’tan naklettiği şu rivayettir: “Bir kimse, ilim tahsil etmek maksadıyla ayağına bir ayakkabı giyer ya da başka bir şey geçirir ve bir

398 İbn Mâce, Mukaddime 22; Hâkim, *el-Müstedrek*, I, 164; Tayâlisî, *Müsned*, I, 291; Elbânî hadisin hasen olduğunu söylemiştir. Bk. *Sahîhu’l-Câmi*’, no: 3651.

399 Uydurmadır. Tirmizî, İlim 2; Darimi, Mukaddime 46. Tirmizî şöyle demiştir: “Bu, senedi zayıf bir hadistir.” Ebû Davud’un zayıf bir ravi olduğu söylenmiştir. Biz Abdullah b. Sahbere’nin anılmaya değer bir rivayeti bulunduğunu bilmiyoruz. Ebû Davud’un adı ise Nufey’ el-A‘mâ olup Katâde ve ilim ehlinde daha başkaları onun hakkında olumsuz sözler söylemişlerdir. Elbânî, hadisin uydurma olduğunu söylemiştir. Bk. *Zaîfu’l-Câmi*’, no: 5686.

elbise giyerse mutlaka evinin kapısının yanında adım attığı yerde günahları bağışlanır.”⁴⁰⁰

Bu hadisi, İbn Adiy merfu olarak rivayet etmiş ve şöyle demiştir: “Bunu İsmail b. Yahya et-Temîmî dışında Fıtr’dan rivayet eden yoktur.”

Derim ki: Hadisi burada adı geçen İsmail b. Yahya es-Sevrî, Yahya b. Eyyub el-Cürcânî > Mücâlid > Şa‘bî > Esved > Âişe isnadıyla Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*’den şöyle rivayet etmiştir: “**Her kim, bir hayır öğrenmek üzere ayakkabısını giyerse daha adımını atmadan günahları bağışlanır.**”⁴⁰¹

Bunu, Abdurrahman b. Muhammed el-Muhâribî de Fıtr > Ebu’t-Tufeyl isnadıyla Ali’den rivayet etmiştir.

Bütün bu isnadların her birisi tek başına bir delil teşkil etmese de ilim tahsil etmek hiç şüphesiz hasenatın en faziletlielerindendir. Hasenat (iyilikler) ise seyyiatı (kötülükleri) yok eder. O hâlde Allah rızasını isteyerek ilim tahsil etmenin geçmiş günahlara kefâret olması oldukça uygundur. Çünkü naslar, günahın arkasından iyilik yapmanın günahı sildiğini açıkça göstermektedir. Peki, iyiliklerin en faziletlisi itaatlerin en üstünü olan bir amel hakkında ne söylenebilir? Bu hususta dayanak ise Ebû Davud’un rivayet ettiği hadis değildir. Allah en iyi bilendir.

Ömer b. el-Hattâb *radıyallahu anh*’ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: “Şüphesiz kişi üzerinde Tihâme dağları gibi günahlar bulunduğu hâlde evinden çıkar. İlim dinleyince korkar, döner ve tevbe eder. Ardından da evine, üzerinde hiçbir günah olmadığı hâlde döner. Bu sebeple ilim adamlarının meclislerinden ayrılmayın.”

400 Uydurmadır. Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-Evsat*, VI, 37; Heysemî, *Mecmau’z-Zevâid*, I, 122-123. Heysemî şöyle demiştir: “Bu hadisi Taberânî, *Evsat*’ta rivayet etmiş olup senedinde İsmail b. Yahya et-Temîmî vardır. O, yalancı biridir.” Elbânî hadis hakkında “Uydurmadır” demiştir. Bk. *Silsiletü’z-Zaîfe*, no: 3678. Derim ki: Hadisin senedindeki illet İsmail b. Yahya et-Temîmî’dir.

401 Uydurmadır. *Kenzu’l-Ummâl*, X, 158; Elbânî, *Zaifu’l-Câmi’*, no: 5498. Elbânî hadisin uydurma olduğunu söylemiştir.

62. İbn Mâce'nin, *Sünen*'inde rivayet ettiğine göre Abdullah b. Amr b. el-Âs şöyle demiştir: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* dışarı çıktı. Mescidde birisi dini öğrenenlerin meclisi, diğeri ise Yüce Allah'a dua edip ondan isteklerde bulunanların meclisi olmak üzere iki meclis bulunduğunu gördü. O "Her iki meclis de hayra doğrudur. Ama bunlar Allah'a dua ederken, diğeri ilim öğreniyorlar, bilmeyene de öğretiyorlar. İşte bunlar, daha faziletlidir. Çünkü ben öğretmek üzere gönderildim." Sonra da onlarla birlikte oturdu.⁴⁰²

63. Yüce Allah, ilim müzakeresi yapan, Allah'ı zikreden ve Allah'ın ilimden kendilerine lütfettiklerinden dolayı O'na hamd eden kimseler ile meleklerine karşı övünür.

Tirmizî, Muhammed b. Beşşâr > Merhûm b. Abdülaziz el-Attâr > Ebû Neâme > Ebû Osman isnadıyla Ebû Saîd'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: Muâviye mescide geldi ve "Neden oturuyorsunuz?" dedi. Oradakiler "Yüce Allah'ı zikrediyoruz" dediler. O, "Allah adına başka bir sebeple oturmadığınıza yemin ediyor musunuz?" dedi. Onlar "Bundan başka bir sebeple oturmadığımıza dair Allah adına yemin ederiz" dediler. Bu sefer Muâviye şöyle dedi: Ben, size sizi itham ettiğim (inanmadığım) için yemin ettirmiyorum. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e yakınlığı itibari ile benden daha az hadis rivayet eden kimse de yoktur. Ama gerçek şu ki Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, ashabının oluşturduğu bir halkanın yanına geldi ve "**Neden oturuyorsunuz?**" diye sordu. Onlar "Allah, bizi İslâm'a iletip hidayet verdiği ve İslâm ile bize lütufta bulunduğu için oturmuş Allah'ı zikrediyor ve O'na hamd ediyoruz" dediler. O, "**Bundan başka bir sebeple oturmadığınıza dair Allah adına yemin eder misiniz?**" diye sordu. Onlar "Bundan başka bir sebeple oturmadığımıza Allah adına yemin ederiz" dediler. Bunun üzerine Allah Rasûlü şöyle buyurdu: "**Ben, size sizi (yalan söylüyorsunuz diye) itham ettiğim için yemin ettirmedim. Gerçek şu ki Cebrail bana gelerek bana Yüce Allah'ın sizlerle meleklerle karşı övündüğünü haber verdi.**"⁴⁰³

402 Senedi zayıftır. Tayâlisî, *Müsned*, I, 298; Bezzâr, *Müsned*, VI, 428, VI, 428. Hadisin senedinde yer alan Abdurrahman b. Ziyâd zayıf bir ravidir.

403 Müslim, Zikir 40; Ahmed b. Hanbel, IV, 92.

Tirmizî şöyle demiştir: “Bu, hasen-garib bir hadistir. Biz, bunu ancak bu vecihten (yoldan) biliyoruz. Ebû Neâme es-Sa’dî’nin adı Amr b. İsa’dır. Ebû Osman en-Nehdî’nin adı ise Abdurrahman b. Mell’dir.”

İşte bunlar, oturmuş Allah’ın sıfatlarını ve nimetlerini zikrederek Allah’a hamd ediyor, böylelikle O’na senada bulunuyorlardı. İslâm’ın güzelliklerini zikrediyor, Allah’ın kendilerini İslâm’a hidayet edip Rasûlü ile kendilerine lütufta bulunduğundan dolayı üzerlerindeki büyük lütfunu itiraf ile dile getiriyorlardı.

Bu ise kayıtsız ve şartsız olarak ilmin en şerefli sidir. Buna ancak ilimde derinleşmiş olanlar (er-râsikûn) itina gösterirler. Çünkü bu ilim, Allah’ı, sıfatlarını, fiillerini, dinini ve Rasûlü’nü bilmeyi ihtiva eder. Bunu sevmeyi, tazim etmeyi ve bundan dolayı sevinmeyi kapsar. Yüce Allah’ın bu gibi ilim sahipleriyle meleklerine karşı övünmesi gerçekten yerindedir. Çünkü Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, İhlâs sûresini seven ve “Rahmân’ın sıfatlarını dile getirdiği için bu sûreyi seviyorum” diyen kişiye müjde vermiş ve “**Senin bu sûreyi sevmen, senin cennete girmeni sağlar**” buyurmuştur. Bir başka rivayete göre de “**Allah’ın kendisini sevdiğini ona haber verir**” buyurmuştur.⁴⁰⁴

İşte bu, Allah’ın sıfatlarını seven kimseyi Allah’ın sevdiğine, onu cennete koyduğuna delildir. Cehmiyye mensupları ise Allah’ın sıfatlarından ve kemâlini ifade eden vasıflarından en ileri derecede nefret eden ve ettiren kimselerdir. Onları zikredenleri, okuyanları, onları tamamen öğrenenleri ve onlara gerektiği gibi itina gösterenleri cezalandırırlar ve yererler. Bundan dolayı ümmet tarafından sevilmezler ve yerilirler. Onlar, bütün İslâm âlimleri tarafından yerilmişlerdir. Yaptıklarına uygun bir ceza olmak üzere de Yüce Allah en ileri derecede onlara buğz eder, onlardan nefret eder.

64. Şüphesiz Allah nezdinde yaratılmışların makamlarının en üstünü risalet ve nübüvvet makamıdır. Yüce Allah, hem melekler hem de insanlar arasından rasûller seçer. Allah’ın kendisi ile kulları arasında risaletlerini tebliğ etmek, isimlerini, sıfatlarını, fiillerini ve hükümlerini razı olduğu ve gazap ettiği hususları ile sevabını ve ikabını tanıtmak üzere aracı kıldığı bu

404 Buhârî, Ezân 106; Tirmizî, Fezâilu’l-Kur’ân 11; Ahmed b. Hanbel, III, 141.

kimseler nasıl Allah'ın yarattıklarının en faziletlisi olmasınlar ki? Üstelik özel olarak onlara vahyini bildirmiş, onları, üstün kılmak sûretiyle özel bir konuma yükseltmiş, risaletini kullarına bildirmeleri için kendilerinden razı olarak seçmiştir. Ayrıca nefisleri itibari ile yaratılmışların en temizleri, ahlâkları itibari ile en şerefli, ilimleri ve amelleri itibari ile en mükemmelleri, yaratılışları itibari ile en güzelleri, insanların kalplerinde sevgi ve kabulleri itibari ile en büyükleri olmak üzere onları yaratmış, kendilerini ayıp, kusur ve bayağı her bir huy ve ahlâktan uzak tutmuştur. Onlardan sonra insanların en şerefli mertebesini de ümmetleri arasında onlara halife olma ve vekâlet etme mertebesi olarak tayin etmiştir. Çünkü bu halifeler ve vekiller, ümmetlere nasihatte bulunmaları, doğru yoldan sapan kimseleri irşad etmeleri, bilgisizlere ilim öğretmeleri, mazlum kimseye yardımcı olmaları, zalimin zulmüne engel olmaları, iyiliği emredip yapmaları, kötülüğü sakındırıp terk etmeleri ve daveti kabul edecek kimseleri hikmet ile Allah'ın yoluna davet etmeleri, gaflet içerisinde olup yüz çeviren kimselere güzel yolla öğüt vermeleri, inatçı ve karşı çıkan kimselerle de en güzel şekilde mücadele ve tartışmaları sûretiyle ümmete karşı samimiyetle öğüt vermeleri bakımından onların yolları ve yöntemlerine uygun olarak o rasûllere halifelik ederler.

Yüce Allah, **“De ki: İşte bu, benim yolumdur. Ben, Allah’a bir basiret üzere davet ediyorum. Ben de bana uyanlar da”**⁴⁰⁵ buyurmaktadır.

Anlam, ister “Ben de bana uyanlar da basiret üzereyiz ve ben Allah’a davet ediyorum” şeklinde olsun, ister “Ben Allah’a basiret üzere davet ediyorum” şeklinde olsun, her iki açıklama da birbirinden ayrılmaz açıklamalardır. Çünkü tabi olduğu o yüce Rasûl’ün yaptığı gibi basiret üzere Allah’ın yoluna davet eden kimseler dışında kalanlar, onun gerçek izleyicilerinden olamazlar. İşte rasûllerin gerçek halifeleri ve diğer bütün insanlar arasında o rasûllerin mirasçıları ancak bunlardır. İşte ilimle, amelle, hidayete çağırarak, irşadla, sabırla ve cihadla Rasûl’ün getirdiklerinin gereklerini yerine getiren ilim adamları bunlardır. Bunlar, siddîklardır. Bunlar, nebilere tabi olanların en faziletlieleridir. Bunların başı ve imamları ise en büyük siddîk Ebû Bekir *radiyallahu anh’* dır.

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **“Kim, Allah’a ve Rasûle itaat ederse işte onlar Allah’ın kendilerine nimetler verdiği peygamberler, siddiklar, şehidler ve salihlerle birliktedirler. Onlar, ne iyi arkadaşlardır. Bu büyük lütuf Allah’tandır. Her şeyi bilen olarak Allah yeter.”**⁴⁰⁶ Böylelikle Yüce Allah, mutlu kimselerin mertebelerinden konusu etmektedir. Bu mertebeler dördtür. Önce en yüksek mertebede olanları zikretmiş sonra da son mertebeye varıncaya kadar arkalarından gelenlerden söz etmiştir. İşte bu dört mertebede bulunan kimseler, lütfu ve keremiyle Allah’ın bizi aralarına katmasını dilediğimiz cennet ehli kimselerdir.

65. İnsan, kendisi dışındaki diğer canlılardan ilim ve beyan üstünlüğü ile ayrılmaktadır. Yoksa onun dışındaki diğer dört ayaklılar ve yırtıcı hayvanlar ondan daha çok yerler, ondan daha güçlüdürler, ondan daha çok ilişkiye girer ve daha çok çocuk sahibi olurlar ve daha uzun yaşarlar. İnsan, diğer hayvanlar ve canlılara göre ilmi ve beyanı (konuşması) ile ayrıcalıklı ve üstün kılınmıştır. İlim olmazsa onun yanında kendisi ile diğer hayvanlar arasındaki ortak pay kalır. Bu ise sadece canlılıktan ibarettir. Dolayısıyla onun, diğer hayvanlara bir üstünlüğü de kalmaz. Hatta onlardan daha şerli bir hâlde kalır. Nitekim Yüce Allah, insanların bu türü hakkında şöyle buyurmaktadır: **“Çünkü Allah nezdinde yeryüzünde yürüyen canlıların en kötüsü akletmeyen, sağır ve dilsizlerdir.”**⁴⁰⁷ İşte bunlar, cahil, bilgisiz kimselerdir. **“Eğer Allah onlarda bir hayır olduğunu bilseydi elbette onlara işittirirdi.”**⁴⁰⁸ Yani onlarda hayrı kabul etmeye elverişli bir yer yoktur. “Eğer” onlarda hayrı kabule elverişli bir yer bulunsaydı “elbette onlara işittirirdi,” onların anlayıp kavramalarını sağlardı. Çünkü buradaki “işitmek” anlamayı beraberinde getiren bir işitmedir. Yoksa sesi işitmek, zaten onlar için gerçekleşen bir husustu. Allah’ın onlara karşı delilleri de bu yolla ortaya konulmuş oldu. Yüce Allah, **“Kendileri işitmedikleri hâlde ‘Dinledik’ diyenler gibi de olmayın”**⁴⁰⁹ ve **“O inkâr edenlerin durumu (ile peygamberin durumu) bağıırıp çağırıştan başka bir şey duymayan**

406 Nisâ 4/69-70.

407 Enfâl 8/22.

408 Enfâl 8/23.

409 Enfâl 8/21.

(hayvan)lara haykıran kimsenin hâline benzer. Sağırdırlar, dilsizdirler, kördürler. Onun için akıl erdiremezler⁴¹⁰ buyurmaktadır.

Âyet, ister “Kâfir kimseleri çağırmanın misali, mücerred seslerden başkasını duymayan hayvanlara seslenen kimsenin durumu gibidir” anlamında olsun, isterse de “Kâfirlere seslenildiği zaman hayvanlara seslenen ve böylelikle bağırs ve çağırış sesinden başkasını duymayan hayvanların seslenişi gibidir” anlamında olsun, her iki anlam da birbirinden ayrılmaz anlamlardır. Hatta her ikisi de aynı anlama gelir. Bununla birlikte ikinci anlamın lafza daha uygun ve mana itibari ile daha belagatli olduğu da açıktır. Her iki ihtimale göre de onlar, davetten hayvanların duydukları sestten başkasını elde edemiyorlar. Bundan dolayı bu gibi kimseler, insanı diğer hayvanlardan ayıran gerçek insanî özelliklere sahip olamazlar. İşitmek ile sesin idrak edilmesi kastedildiği gibi anlamın anlaşılıp kavranması da kastedilir. Ayrıca söz söylemek ve o söze cevap ve karşılık vermek anlamı da kastedilir. Her üç anlamı ile de Kur’ân-ı Kerîm’de kullanılmıştır.

Yüce Allah’ın “**Kocası hakkında seninle tartışan ve Allah’a şikâyet etmekte olan kadının sözünü elbetteki Allah işitmiştir. Allah, sizin konuşmanızı da zaten işitiyordu. Çünkü Allah, en iyi işitendir, en iyi görendir⁴¹¹**” buyruğu birinci anlamdadır. Bu buyruk, aynı zamanda Yüce Allah’ın semi (işitme) sıfatının sabit olduğu hususunda en açık delillerden biridir. Mazi, muzari ve ism-i fail olarak “işitmiştir, işitiyordu, en iyi işitendir” kipleri kullanılmıştır. İşitmek, O’nun vasfıdır. Nitekim Âişe *radıyallahu anhâ* şöyle demiştir: İşitmesi bütün sesleri kuşatan Allah’a hamd olsun. Kocası hakkında tartışan kadın gelip Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*’e şikâyette bulunduğu anda ben de evin bir tarafında idim. Onun sözlerinin bir kısmını duyamıyordum. Yüce Allah “**Kocası hakkında seninle mücadele eden... kadının sözünü elbetteki Allah işitmiştir**” âyetini indirdi.⁴¹²

İkinci anlamı ise anlayarak işitmektir. Yüce Allah’ın “**Eğer Allah onlarda bir hayır olduğunu bilseydi elbette onlara işittirirdi**” âyeti, anlamlarını sağlardı manasındadır. “**Şayet onlara işittirmiş olsaydı yine onlar**

410 Bakara 2/171.

411 Mücâdele 58/1.

412 Buhârî, Tevhîd 9; Nesâî, Talâk 33.

muhabbâk yüz çevirerek arkalarını döner giderlerdi⁴¹³ buyurmaktadır. Bunun sebebi ise onların kalplerindeki kibir ve hakkı kabul etmekten yüz çevirmedi. Buna göre, onlarda iki önemli afet bulunur. Birisi, bilgisizlikleri dolayısıyla onların hakkı anlamayışlarıdır. Anlasalar dahi kibirleri sebebiyle ondan yüz çevirerek arkalarını dönüp giderler. Bu ise en ileri derecede bir eksiklik ve kusurdur.

Üçüncü anlam ise kabul etme ve icabet etme (olumlu karşılık verme) anlamındaki işittir. Yüce Allah'ın ***"Eğer onlar sizinle birlikte çıkarsalardı sizin aranızda şer ve fesadı artırmaktan başka bir şey yapmaz, aranızda fitne sokmak kastıyla muhabbâk koşarlardı. Aranızda onlar için işitenler vardır"***⁴¹⁴ âyeti buna örnektir. Yani onların söylediklerini kabul edip olumlu karşılık verenler vardır. Yüce Allah'ın ***"Yalan sözlere kulak kabartanlar/işitenler"***⁴¹⁵ buyruğu da bu kabildendir. Bu da onların yalanı kabul eden ve yalan söyleyenlerin çağrılarına olumlu karşılık veren kimseler oldukları anlamındadır. Namaz kılan kimsenin namazında "semiallahu limen hamideh" demesi de bu anlamdadır. Yani Allah kendisine hamd edenin hamdine, dua edenin de duasına icabet etmiştir. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ***"İmam, 'semiallahu limen hamideh' dediği takdirde siz de 'Rabbenâ ve leke'l-hamd' deyin. Allah, sizin söylediklerinizi işitecektir"***⁴¹⁶ hadisi, "Sizin hamdinize icabet edecektir, kabul buyuracaktır" anlamındadır.

Maksadımız şudur: İnsan dünya hayatında ve ahireti hakkında kendisinin iyiliğine olan hususları bilmiyorsa dilsiz hayvan ondan daha hayırlı olur. Çünkü böyle bir hayvan, ahirette cahil insandan farklı olarak kendisini helake sürükleyecek hususlardan yana güvende olacaktır.

66. İlim, kendisi dışındakilere karşı hüküm vericidir ama hiçbir şey onun hakkında hüküm veremez. Varlığı ve yokluğu, doğruluğu ve yanlışlığı, faydası ve zararı, üstünlüğü ve eksikliği, mükemmelliği, noksanlığı, övülmesi ve yerilmesi, hayırdaki mertebesi, kalitesi, değersizliği, yakınlığı,

413 Enfâl 8/23.

414 Tevbe 9/47.

415 Mâide 5/42.

416 Buhârî, Ezân 125; Müslim, Salât 71.

uzaklığı, maksada götürmesi ya da götürmemesi, onunla maksadın hâsıl olması ve olmaması ve diğer bilinen veya hakkında anlaşmazlığa düşülen her bir husus ile ilgili olarak evet, bütün bunlar hakkında ilim, hüküm vericidir. Bu sebeple ilim hükmünü verdiğinde tartışma biter ve onun hükmüne uymak gerekir. Çünkü ülkelere, siyasete, mallara, kalemlere hükmeden hâkim odur. İlim ile desteklenmeyen bir mülk (devlet, otorite, egemenlik) ayakta kalmaz. İlimsiz bir kılıç, sadece delici bir oyuncu/oyuncaktır. İlimsiz bir kalem, anlamsız bir harekettir. İlim, bütün bunlar üzerinde egemen bir hâkimdir. Bunların hiçbirisi ilim hakkında hüküm veremez. Âlimlerin mürekkeplerinin şehidlerin kanından üstün olduğu ve bunun aksi hakkında görüş ayrılıkları vardır. Her bir görüşü de tercih etmeyi gerektiren çeşitli açıklamalar ve deliller zikredilmiştir. Bizzat bu tartışmanın kendisi dahi ilmin üstünlüğüne ve mertebesine delildir. Çünkü bu mesele hakkında hüküm veren de ilmin kendisidir. Onunla hüküm verilir ve onun hükmü kabul edilir. Mahkemeleşme ve davalaşma onun huzurunda yapılır. Her ikisi arasında üstün olan ise ilmin üstünlüğü hususunda lehine hüküm verdiği taraftır.

Eğer “İlmin kendi lehine vereceği hüküm nasıl kabul edilebilir?” diye sorulursa şöyle cevap verilir: Bu dahi ilmin üstün kılındığına ve mertebesinin ve şerefının üstünlüğüne bir delildir. Çünkü hâkim olanın itham altında tutulma ihtimalinden dolayı kendi lehine hüküm vermesi uygun olamaz. İlmin kendi lehine hüküm vermesi hâlinde ise itham altında tutulması söz konusu değildir. Çünkü ilim, hüküm verdiği takdirde akılların ve düşünmenin doğruluğuna tanıklık ettiği şekilde hüküm verir. Akıllar da onun hükmünü kabul eder. İtham edilebilecek bir husus dolayısıyla lehine hüküm vermesi imkânsızdır. Çünkü o, zan ve itham altında kalacak şekilde hüküm verirse mertebesinden azledilir, derecesinden aşağıya düşer. Çünkü teskiye eden adaletli şahid de odur, asla zulmetmeyen ve görevinden alınmayan hâkim de odur.

Eğer “Peki, sözünü ettiğiniz bu mesele hakkında onun hükmü nedir?” denilecek olursa şöyle cevap verilir: Bu mesele hakkında gerçekten çok tartışılmış ve tartışma alanı oldukça geniş tutulmuştur. Bu görüş sahiplerinin her biri, delilini ortaya koymuş, savunduğunun mertebesinin üstünlüğünü ileri sürmüştür. Anlaşmazlığı sona erdirecek ve meseleyi ittifak

noktasına tekrar taşıyacak olan husus ise, kemâl mertebelerinin türlerinden olan ikisinden hangisinin daha faziletli olduğundan söz edilmesi ve bu iki husustan hangisinin buna daha layık ve daha yakın olduğunun tetkik edilmesi ile mümkün olur. İşte bu üç esas, doğru olanı açıkça ortaya koyar ve bu yolla taraflar arasındaki anlaşmazlık kesin olarak sona erdirilir.

Kemâl Mertebeleri

Kemâl mertebeleri(nin) yükseği (sırasıyla) nübüvvet, sıddîklîk, şehadet ve velayet olmak üzere dördtür. Yüce Allah bunlardan **“Kim, Allah’a ve Rasûl’e itaat ederse işte onlar, Allah’ın kendilerine nimetler verdiği nebilerle, sıddîklarla, şehidlerle ve salihlerle birliktedirler. Onlar ne iyi arkadaşlardır. Bu büyük lütuf Allah’tandır. Her şeyi bilen olarak Allah yeter”**⁴¹⁷ âyetlerinde söz etmiştir. Yüce Allah, bu dört mertebe sahibinden de Hadîd sûresinde söz etmektedir. Yüce Allah, kendisine ve Rasûlü’ne imanı zikrettikten sonra mü’minleri Allah’ın Kitabı’na ve vahyine karşı kalplerinin haşyetle (saygı ve itaat ile) dolmasına teşvik etmekte, ardından da bedbahtlarıyla, bahtiyarlarıyla insanların mertebelerini zikrederek şöyle buyurmaktadır: **“Şüphesiz ki sadaka veren erkeklerle sadaka veren kadınların ve Allah’a karz-ı hasen ile borç verenlerin (mükâfatları) kendilerine kat kat artırılır ve onlar için pek bol ve şerefli mükâfat vardır. Allah’a ve Rasûlü’ne iman edenler, işte onlar Rableri yanında dosdoğru olanlar ve şehidlerdir. Onlara ecirleri ve nurları verilecektir. Kâfir olup âyetlerimizi yalanlayanlara gelince; işte onlar cehennemlik olanlardır.”**⁴¹⁸ Bundan önce de münafıklarda söz etmiştir. Böylelikle bu âyet, bedbaht olanlarıyla, bahtiyar olanlarıyla kulların kısımlarını kapsamış durumdadır.

Maksat şudur: Bu âyetlerde risalet, sıddîklîk, şehidlik ve velayetten ibaret dört mertebeden söz edilmiştir. Bu mertebelerin en yükseği nübüvvet ve risalettir; bundan sonra ise sıddîklîk mertebesi gelir. Çünkü sıddîklar, rasûllere tabi olanların önderleridirler. Onların dereceleri nübüvvetten sonraki derecelerin en yükseğidir. Eğer âlimin kalemi sıddîklîk ile yürüyüp yol alırsa ve mürekkebi onunla akarsa şüphesiz bu, sıddîklîk mertebesinde

417 Nisâ 4/69-70.

418 Hadîd 57/18-19.

kendisine ulaşmayan şehidin kanından daha faziletlidir. Eğer şehidin kanı sıddîklık ile akar ve onun uğrunda damlarsa elbette bu, bu mertebeden daha geride kalan âlimin mürekkebinden daha faziletli olur. Çünkü her iki mertebenin daha faziletli olanı sıddîk olanlarıdır. Şayet sıddîklık mertebesinde eşit olurlarsa mertebeleri de eşit olur. Allah en iyi bilendir.

Sıddîklık ise rasûllerin getirdiklerine ilim ve tasdik olarak ve gereklerini yerine getirmek itibari ile imanın kemâl mertebesini ifade eder. Bu bakımdan sıddîklık ilmin kendisi ile alakalıdır. Buna göre Rasûl'ün getirdiklerini daha iyi bilen ve daha mükemmel tasdik eden bir kimsenin sıddîklığı da daha eksiksiz olur. Çünkü sıddîklık, kökleri ilim, dalları tasdik ve meyvesi amel olan bir ağaçtır.

İşte bu açıklamalar, âlim, şehid ve bunların hangisinin daha faziletli olduğu meselesi hakkında kapsamlı ifadelerdir.

67. Amellerin en faziletlisinin Allah'a iman olduğuna dair nebevî naslar, mütevatir olarak gelmiştir. Çünkü işin başı, Allah'a imandır. Ameller ise mertebelerine ve konumlarına göre Allah'a imandan sonra gelir. İmanın da iki rüknü vardır. Biri, Rasûl'ün getirdiklerini bilmek ve ona dair ilimdir; ikincisi ise söz ve amel ile onu tasdik etmektir. İlimsiz ve bilgisiz tasdik ise imkânsızdır. Çünkü bu, tasdik edilen bir şeyi bilmenin bir ayrıntısıdır. Şüphesiz imana göre ilmin mevkii, bedene göre ruhun konumu gibidir. İman ağacı, ancak ilim ve bilgi gövdesi üzerinde yükselir. Buna göre ilim, istenecek şeylerin en yücresi, ilahî bağışların da en üstünüdür.

68. Bütün kemâl sıfatları, ilim, kudret ve iradeye racidir. İrade ise ilmin bir dalıdır. Çünkü irade, yapılmak istenen bir şeyin şuurunda olmayı gerektirir. Bu yönüyle irade, zatı ve gerçeği itibari ile ilme muhtaçtır. Kudret ise ancak irade aracılığı ile etkin olur. İlim ise maluma taalluk etmesi (bilinen ile alakası) bakımından bu ikisinden herhangi birine muhtaç değildir. Kudret ve iradenin her biri ise istenen ve güç yetirilen şeyler ile alakası bakımından ilme muhtaçtır. Bu da ilmin faziletine ve konumunun şerefine delil olmaktadır.

69. İlim, alakalı olduğu şey itibariyle sıfatların en genel ve en kapsamlı olanıdır. Çünkü ilim, vacib, mümkün, müstahil ve caiz ile var olan ve

olmayan ile alakalıdır. Yüce Rabbimizin zâtı, sıfatları ve isimleri, O'nun tarafından bilinen hususlardır. Kullar da bunlarla ilgili olarak her şeyi bilen (el-Alîm) ve her şeyden haberdar olanın (el-Habîr'in) kendilerine öğrettiği kadarıyla bilirler. Kudret ve iradenin her birinin ilgili oldukları şeyler bakımından ise özel durumları vardır. Çünkü kudret, özellikle mümkün olan ile alakalıdır. İmkânsız ve vacib ile alakalı değildir. Bu bakımdan bu yönüyle kudret, ilimden daha özel, iradeden daha geneldir. Çünkü irade de ancak mümkün olan bazı hususlarla alakalıdır. Mümkün ise var olması irade edilen/dilenen husustur. Buna göre ilim, hem özü itibariyle hem taalluk ettiği (alakalı olduğu) hususları itibariyle daha geniş, daha genel ve daha kapsamlıdır.

70. Yüce Allah, ilim ehli hakkında onları emriyle hidayete ileten imamlar/önderler kıldığını ve onlardan sonra gelenlerin de onlara uyduğunu haber vermektedir. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **“Sabrettikleri ve âyetlerimize kesinlikle inandıkları zaman, onların içinden, buyruğumuzla doğru yola ileten imamlar/önderler tayin etmiştik.”**⁴¹⁹ Bir başka yerde de şöyle buyurmaktadır: **“Ve onlar ki ‘Eşler ve çocuklarımızdan bize gözlerimizin aydınlığı olan kimseler ver. Bizi takva sahiplerine imam/önder yap’ derler.”**⁴²⁰ Yani bizden sonrakilerin kendilerine uyacağı imamlar yap.

Böylelikle Yüce Allah, sabır ve yakîn ile dinde imamlık/önderlik mertebesine ulaşılacağını haber vermektedir. Bu ise siddîkların mertebelerinin en yükseğidir. Yakîn ise ilmin en mükemmel ve en son derecesidir. Buna göre ilim mertebesinin tamamlanması ile dinde önderlik/imamlık gerçekleşir. Bu ise aracı ilim olan bir velayettir (veliliktir). Allah bunu kulları arasından dilediği kimselere özel olarak verir.

71. Kulların ilme olan ihtiyaçları, bedenın gıdaya olan ihtiyaçından daha üstün derecede bir zorunluluktur. Çünkü beden bir günde bir ya da iki defa gıdaya ihtiyaç duyar. İnsanın ilme ihtiyacı ise nefesler sayısındadır. Çünkü onun her bir nefesinde nefesinin iman ya da hikmet ile birlikte olmasına ihtiyacı vardır. Eğer herhangi bir nefesinde iman ya da hikmet ondan ayrılacak olursa felc olur ve helake yaklaşır. Bundan ilim olmadan

419 Secde 32/24.

420 Furkân 25/74.

kurtulmanın yolu yoktur. O hâlde ilme duyulan ihtiyaç yemeye ve içmeye duyulan ihtiyacın üstündedir. Ahmed b. Hanbel, bizzat bu manadan söz ederek şöyle demiştir: “İnsanların ilme ihtiyaçları, yemeye ve içmeye ihtiyaçlarından fazladır. Çünkü yemeye ve içmeye bir günde bir ya da iki defa ihtiyaç duyulur. Ama ilme her zaman muhtaç duyulur.”

72. İlim sahibi, daha az yorulur, ameli daha azdır, bununla birlikte ecri daha çoktur. Bu, bu konudaki delillerden çıkartılan bir sonuçtur. Çünkü sanatkârlar ve işçiler kendi bedenleri ve canlarıyla çok ağır işler yaparlar. Üstad öğretmen ise yerinde oturur, onlara emirler verir, yasakları gösterir. Kendilerine nasıl çalışacaklarını gösterir. Onların aldıklarının da kat kat fazlası ücret alır. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* de şu buyruğu ile bu hususa işaret etmektedir. “**Amellerin en faziletlisi, Allah’a iman sonra da cihaddır.**”⁴²¹

Cihadda kişinin canını cömertçe feda etmesi ve en ileri derecede meşakkat söz konusudur. İman ise kalbin ilmi, ameli ve tasdikidir. Cihadın meşakkati imanın zorluğundan kat kat fazla olmakla birlikte iman amel­lerin en üstünüdür. Bunun böyle olması ise ilmin amellerin miktarlarını, mertebelerini, onun faziletli olanını ve daha az faziletli olanından tercih edileni ayırt etmeyi bilmesidir. Bundan dolayı ilim sahibi kimse kendisi için ancak daha faziletli olanı tercih eder. İlimsiz amel eden kimse ise faziletin çokça zorlanmakta saklı olduğunu zanneder. Bundan dolayı zorluğunu çektiği iş daha az faziletli olmakla birlikte türlü zorluklara katlanır. Nice daha üstün bir amel vardır ki fazileti daha az olan amelin ona göre meşakkati daha çoktur. İşte burası, siddîkînin alanı olarak kabul edilmiştir. O ise ümmetin en faziletli olanıdır. Bilindiği üzere ümmet arasında ameli, hacları, oruç tutması, namazı ve Kur’ân okuması ondan daha fazla olanları da vardır. Ebû Bekir b. Ayyâş şöyle demiştir: “Ebû Bekir sizi çok oruçla da fazla namaz kılmakla da geçip geride bırakmadı. Fakat o, kalbinde yer eden bir şey ile önünüze geçti.” Bu ise şu şekilde ifade edilen meşhur meselin de konusunu oluşturur:

“Senin o nazlı yürüyüşünün örneğini ben nasıl bulabilirim ki

Yavaş yavaş yürürsün ama hep birinci gelirsin.”

73. İlim, amelin önderi ve komutanıdır. Amel ise ona tabidir, ona uyar. Bu sebeple ilmin arkasından gidip ona uymayan her bir amel, sahibine fayda sağlamaz hatta zarar verir. Nitekim seleften birisi şöyle demiştir: “İlimsiz Allah’a ibadet eden kimsenin bozduğu düzelttiğinden fazladır.”

Amellerin kabul ve reddedilişindeki farklılık ise ilme uygunluklarına ve muhalefet etmelerine göre değişir. Çünkü makbul amel, ilme uygun olandır. Ona uygun olmayan ise kabul edilmez. Çünkü ilim terazidir, mi-henk taşıdır. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **“O, hanginizin daha güzel amelde bulunacağını denemek üzere ölümü ve hayatı yaratandır. O, Azîz’dir, Gafûr’dur.”**⁴²²

Fudayl b. İyâz⁴²³ “O, amelin en ihlâslı ve en doğru olanıdır” dedi. Yanındakiler “Ey Ebû Ali! En ihlâslı ve en doğru olan nedir?” deyince de şöyle dedi: “Şüphesiz ki amel ihlâslı olmakla birlikte doğru değilse kabul edilmez. Amel doğru olmakla birlikte ihlâslı olmazsa yine kabul edilmez. İhlâslı ve doğru olmadıkça makbul değildir. İhlâslı olan ancak Allah için yapılır. Doğru olan ise sünnete uygun olandır.” Yüce Allah da şöyle buyurmaktadır: **“De ki: Ben de ancak sizin gibi bir beşerim. Şu kadar var ki bana ilahınızın ancak tek bir ilah olduğu vahyediliyor. Artık kim Rabbine kavuşmayı ümit ediyorsa salih bir amel işlesin ve Rabbine ibadetinde kimseyi ortak koşmasın.”**⁴²⁴ İşte Yüce Allah’ın kendisinden başka hiçbir ameli kabul etmediği makbul amel budur. Makbul amel Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*’in sünnetine uygun olan ve Allah’ın rızası gözetilerek yapılan ameldir. Amel eden bir kimse bu iki niteliği kendisinde taşıyan bir ameli ancak ilim ile yapma imkânına sahip olur. Çünkü kişi Rasûl’ün getirdiklerini bilmiyorsa böyle bir amele

422 Mülk 67/2.

423 Bu, Mes’ûd b. Bişr’dir. İmam, uyulan önder, sağlam ravi, şeyhulislâmdır. Künyesi Ebû Ali, nisbesi et-Temîmî el-Yerbûî’dir. Horasanlıdır. Semerkand’da doğmuş, Ebyurd’da yetişmiştir. İlim tahsili için yolculuklar yapmıştır. Muhammed b. Sa’d şöyle demiştir: Horasan’da Ebyurd denilen büyük kırsal kesimde doğmuş, yaşının ilerlediği bir dönemde Kufe’ye gelmiş, Mansûr ve başkalarından hadis dinlemiş sonra kendisini ibadete vermiş, oradan Mekke’ye geçmiş ve Harun Reşid’in halifeliği döneminde 187 yılının başında vefat edinceye kadar orada kalmıştır. Sika, pek yüce, fazilet sahibi, abid, vera sahibi ve hadis rivayeti çok olan bir kişi idi. Bk. *Tehzîbu’s-Siyer*, I, 300.

424 Kehf 18/110.

yönelemez. Eğer mabudunu tanımıyorsa ameli ile yalnızca onu kastetmeyi bilemez. İlim olmasaydı ameli makbul olmazdı. O hâlde ilim hem ihlâsın kılavuzudur hem de Rasûl'e uymanın yol göstericisidir. Nitekim Yüce Allah **“Allah, ancak takva sahiplerinden (amellerini) kabul eder”**⁴²⁵ buyurmaktadır. Bu âyetin tefsirinde yapılmış en güzel açıklama da şudur: Allah, yaptığı amelinde ancak kendisinden korkan takvalı kimselerin amelini kabul eder. Yaptığı amelinde Allah'a karşı takvalı olmak ise amelinin emrine uygun ve yalnız O'nun için yapılması demektir. Bu da ancak ilim ile gerçekleşir. İlmin konumu ve yeri bu olduğuna göre ilmin en şerefli, en yüce ve en faziletli olduğu da bilinmiş olur. Allah en iyi bilendir.

74. İlimsiz amel eden kişi, kılavuzsuz yolculuk yayan kişi gibidir. Bilindiği üzere böyle bir kimsenin telef olması esenliğe kavuşması ihtimalinden daha yüksektir. Nadir olarak ve bir rastlantı neticesi esenliğe kavuşsa bile bu kişi övülen bir kişi olmaz. Aksine akıl sahibi kimseler, böylesini kınarlar. Şeyhülislâm İbn Teymiyye de şöyle derdi: “Kılavuzdan ayrılan yolu şaşırır. Rasûl'ün getirdiğinden başkası ile de delil (kılavuz) olmaz.”

Hasan (el-Basrî) şöyle demiştir: İlme dayanmadan amel eden kimse, yol olmadan yürüyen kimseye benzer. İlme dayanmadan amel eden kimsenin bozdukları düzelttiklerinden fazladır. Bu sebeple bütün gayretinizle ilim tahsil etmeye bakın ve ibadetinize zarar vermeyin. İbadet etmeye de ilme zarar vermeyecek şekilde kendinizi verin. Çünkü bir topluluk ibadeti istediler de ilmi bıraktılar ve sonunda kılıçlarıyla Allah Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ümmetine karşı çıktılar. İlmi aramış olsalardı ilim kesinlikle onlara bu yaptıklarını yol olarak göstermezdi.”

Bu husus ile önceki arasındaki fark da şudur: Birinci şekilde ilmin mertebesi, kendisine uyulan ve kendisinin arkasından gidilen, hükmüne tabi olunan ve emrine itaat edilen kimseye itaat edenin mertebesidir. Burada sözünü ettiğimiz mertebe ise gayeye ulaştıran istenen hedefi gösteren delil ve kılavuz mertebesidir.

75. Buhârî ve Müslim *Sahîh*'lerinde Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in şöyle buyurduğu sabit olmuştur: **“Ey Cebrail'in, Mikail'in ve İsrafil'in Rabbi! Gökleri ve yeri yoktan var eden, gizliyi ve açığı bilen Allah'ım! Hakkında anlaşmazlığa düştükleri hususlarda kullarının arasında hüküm verecek olan sensin. Sen, hakka dair hakkında anlaşmazlığa düştükleri hususlarda iznin ile bana hidayet yolunu göster. Çünkü sen, dilediğini dosdoğru yola hidayet edersin.”**⁴²⁶ Sünen kitaplarından birisinde de belirtildiği üzere Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, gece namazında iftitah tekbirini aldıktan sonra bu duayı yapardı.⁴²⁷

Hidayet ise hakkı bilmek ve onunla birlikte hakka bilerek yönelip onu başkalarına tercih etmektir. Buna göre hidayet bulan kişi, hakkı isteyen ve hak ile amel eden kişidir. Bu ise Allah'ın, kulunun üzerindeki en büyük nimetidir. Bundan dolayı Yüce Rabbimiz, bize kendisinden her gün ve her gece beş vakit namazımızda bizi dosdoğru yola hidayet etmesini dilememizi emretmiştir. Çünkü kulun gizli ve açık bütün hareketlerde Allah'ı razı edecek hakkı bilmeye ihtiyacı vardır. Kul, hidayeti bildiği takdirde kendisine hakka yönelmeyi ve onu dilemeyi kalbinde yaratacak bir kimseye ihtiyacı vardır. Bundan sonra da kendisine hakkı yapabilme kudretini verecek kimseye muhtaçtır. Bilindiği gibi kulun bilmediği hususlar bildiklerinin kat kat fazlasıdır. Bildiği hususun gerçek olduğunu bilse dahi nefsi onu yapmayı isteme hususunda ona itaat etmez. Onu yapmak istese onun birçoğunu gerçekleştirmekten aciz olur. Bundan dolayı her vakit geçmişle, şimdiki durumla ve gelecekle alakalı hidayete zorunlu olarak muhtaçtır. Geçmişte hidayete muhtaçtır. Çünkü o, geçmişten dolayı kendisini hesaba çekme ihtiyacındadır. Geçmiş doğru yolda mı gerçekleşti? O takdirde bunun için Allah'a şükreder ve devamını ister. Yoksa hakkın dışına mı çıktı? O takdirde de ondan dolayı Allah'a tevbe eder, Allah'tan mağfiret diler ve bir daha ona geri dönmek üzere kesin olarak karar verir.

Kulun hâlihazırdaki durumunda hidayete ihtiyacına gelince; bu, ondan istenen bir hâldir. Çünkü o, içinde bulunduğu zamanın çocuğudur. Bundan

426 Müslim, *Müsâfirîn* 200.

427 Sahihdir. Ebû Davud, *Salât* 118.

dolayı içinde bulunduğu ve yapmakta olduğu fiillerin hükmünü bilmesi gerekir: Doğru mudur yoksa yanlış mıdır?

Gelecekte de kulun hidayet bulmaya ihtiyacı doğru yolda yürüyebilmesi için daha açıkça görülür.

Hidayetin durumu bu olduğuna göre, kulun hidayete ileri derecede ve zorunlu olarak muhtaç olduğu bilinir. Bu durumda bazı insanların ortaya attıkları “Bizler hidayet bulan kimseler olduğumuza göre, Allah’tan bizi hidayete iletmesini dilememize ne ihtiyacımız var? Böyle bir dua, esasen var olan bir şeyin olmasını istemek (tahsilü’l-hâsıl) kabilinden değil midir?” şeklindeki tutarsız soru ise en yanlış ve doğrudan en uzak bir itirazdır. Böyle bir soru, bu soruyu soranın hidayetin anlamını bilmediğine ve hidayetin gerçeğini ve hidayetin ad olduğu hususa dair bilgiyi kuşatmadığına açık bir delildir. Bundan dolayı “Bu hidayet üzere bize sebat ver ve hidayetimizi devamlı kıl” anlamındadır diye cevap vermeye kalkışanlar, kendilerini gereksiz yere yormuşlardır. Hidayetin gerçek mahiyetini ve kulun hidayete olan ihtiyacını bilen kimse hidayet adına henüz elde edemediklerinin elde etmiş olduklarından kat kat fazla olduğunu ve her zaman için yenilenip duran bir hidayete ihtiyacı bulunduğunu bilir. Özellikle Yüce Allah, kalplerin de organların da fiillerinin yaratıcısıdır. Bu sebeple Allah’ın kul için her zaman özel bir hidayeti yaratmasına ihtiyacı vardır. Diğer taraftan, Yüce Allah, hidayetin gereklerini engelleyen ve hidayeti önleyip ondan alıkoyan engelleri kuldan uzaklaştırmayacak olursa kul hidayetten yararlanmaz ve hidayetten gözetilen maksat onun için tam olarak gerçekleşmez. Çünkü hüküm için onu gerektirici hususların varlığı yeterli değildir. Bununla beraber ona engel ve aykırı olan hususların da bulunmaması bir zorunluluktur. Bilindiği gibi kulun vesveseleri, aklından geçen arzular, kalbinde doğru yoldan çıkma isteklerinin her biri hidayetin etkisinin kendisine ulaşmasının önünde bir engeldir. Eğer Allah bütün bu engelleri ondan uzaklaştırmayacak olursa o tam anlamıyla hidayet bulamaz. O hâlde kulun Allah’ın hidayetine ihtiyacı, onun nefesleri ile birlikte. Hidayet bulmak kulun en büyük ihtiyacıdır.

Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, bu değeri büyük duasında istediklerine uygun düşecek şekilde Allah’tan ve rubûbiyetinin birtakım sıfatlarından

söz etmiştir. Şüphesiz göklerin ve yerin yoktan yaratılmasından söz edilmesi, Yüce Allah'ın bu sıfatı ile fitratın yeniden yaratılan hidayeti için bir tevessüldür. Duada istenen, hakkın bilinip yapılabilme muvaffakiyetinin verilmesi olduğu için O'nun göklerin ve yerin yoktan yaratıcısı olduğunu zikretmek, O'nun gizli ve açık her şeyi bildiğinden söz etmek ve her şeyi bilen kimseden kulunun kendisine ilim öğretmesini, doğru yolu göstermesini, hidayet vermesini istemesi elbetteki uygun bir iştir. Bu da zengin olan bir kimseye zenginliğini ve kerem ve lütuflarının bolluğunu hatırlatarak kölesine malından bir şeyler vermesini istemesi için tevessül etmek konumundadır. Bütün günahları çokça bağışlayan o Yüce Zat'tan, mağfiretinin genişliğini vesile kılarak kuluna mağfiret etmesini, kendisini affetmesini ve rahmeti ile kendisine merhamet etmesini istemesinin durumu da bunun gibidir.

Yüce Allah'ın, Cebrail'in, Mikail'in ve İsrafil'in Rabbi olduğundan söz etmesine gelince; bu, -Allah en iyi bilendir- istenenin kalbin kendisi ile hayat bulduğu hidayet olmasından dolayıdır. Yüce Allah, kulların hayat bulma sebeplerini bu üç melek vasıtası ile takdir etmiştir. Cebrail, Allah'ın peygamberlere vahyettiği vahiy ile görevli olan melektir. Vahiy ise dünya ve ahiretin hayatıdır. Mikail her şeyin hayat sebebi olan yağmur ile görevli olan melektir. İsrafil ise sûra üfleyecek olan melektir. Yüce Allah, onun üfleşi ile ölüleri diriltecektir. Bu üfleşi sonucunda onlar da âlemlerin Rabbinin huzuruna varmak üzere ayağa kalkacaklardır.

Hidayetin Mertebeleri

Hidayetin dört mertebesi bulunmaktadır ki, bu mertebeler Kur'ân-ı Kerîm'de zikredilmiştir.

Birinci mertebe. Genel hidayet mertebesidir. Bu ise hayvan ve insan türünden bütün yaratılmışların varlıklarını ayakta tutacak maslahatlarına olan her bir hususa hidayet edilip iletilmeleridir. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **“O en yüce Rabbinin ismini tesbih et. O ki yaratıp düzenleyendir, o ki takdir edip yol gösterendir (hidayet edendir.)”**⁴²⁸ Burada

Yüce Allah, yaratmaktan, düzenlemekten, takdir etmekten ve yol göstermekten (hidayet) söz etmiştir. Allah yarattığını oldukça düzenli, sağlam ve muhkem olarak yaratmıştır. Sonra da yarattığı için yaşayışında, gidip gelişinde ve tasarruflarında maslahatına olan sebepleri takdir etmiş ve onu maslahatına olan bu sebeplere hidayet etmiştir. Hidayet ise burada öğretmek anlamındadır. Yüce Allah, yaratanın ve öğretenin kendisi olduğundan söz etmiştir. Nitekim bunun bir benzerini Rasûlü'ne indirmiş olduğu ilk sûrede de zikretmiştir. Bu husus da daha önce geçmişti. Yüce Allah, düşmanı Firavun'un Musa'ya dediklerini nakletmiştir: “*Sizin Rabbiniz kimdir ey Musa!*” dedi. *‘Rabbimiz, bütün her şeye hilkatini verip sonra da doğru yolu gösterendir (hidayet edendir)’ dedi.*”⁴²⁹ Bu mertebe, hidayetin en önde gelen ve en genel mertebesidir.

İkinci mertebe ise Yüce Allah'ın kullarına karşı delilini ortaya koymuş olduğu beyan ve delalet hidayetidir. Bu ise tam ve eksiksiz hidayet bulmayı gerektirmez. Yüce Allah, “*Semud kavmine gelince biz onlara hidayet verdik ama onlar körlüğü hidayetten daha sevimli buldular*”⁴³⁰ buyurmaktadır. Yani biz, onlara gerekli beyanları yaptık, delilleri gösterdik ve onlara bildirdik ama onlar dalaleti ve körlüğü tercih ettiler.

Yine Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: “*Ad ve Semud kavmini de (helak ettik.) Onların meskenlerinden bu size belli olmaktadır. Şeytan onlara amellerini süsledi de onları (doğru) yoldan alıkoydu. Hâlbuki onlar, akılları ile bunu kavrayacak durumdaydılar.*”⁴³¹ Bu mertebe ise birinci mertebeden daha özel, ikincisinden ise daha geneldir. Söz konusu bu mertebe tevfik ve ilham hidayetidir.

Yüce Allah, “*Allah ise daru's-selam'a çağırır ve o dilediğini dosdoğru yola hidayet eder*”⁴³² buyurmaktadır. Burada genel olarak bütün yarattıklarına davette bulunduğunu ifade etmekte ama aralarından dilediği kimselere özel olarak hidayet verdiğini bildirmektedir. Nitekim şöyle buyurmaktadır: “*Muhakkak ki sen sevdiğini hidayete erdiremezsin fakat*

429 Tâhâ 20/49-50.

430 Fussilet 41/17.

431 Ankebût 29/38.

432 Yunus 10/25.

Allah dilediğine hidayet verir ve o hidayet bulanları daha iyi bilir.⁴³³ Bu âyet ve **“Muhakkak ki sen doğru yola iletirsin (hidayet edersin)”**⁴³⁴ âyeti ile birlikte Yüce Allah, davet ve beyan hidayetini sabit olarak zikrederken, tevfik ve ilham hidayetinin (kulun kendi elinde) söz konusu olmadığını dile getirmektedir. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* de ihtiyaç hutbesi diye bilinen hutbesinde teşehhüt ile birlikte **“Allah’ın hidayet verdiği kimse saptıramaz, saptırdığı kimseye de hidayet veren olmaz”** buyurmaktadır.⁴³⁵ Yüce Allah da **“Onların hidayete ermeleri için (ne kadar) hırs göstersen de şüphesiz Allah dalalette bırakmayı dilediği kimseye hidayet vermez”**⁴³⁶ buyurmaktadır. Yani Allah’ın saptırdığı kimse ebediyen hidayet bulamaz.

İşte bu üçüncü hidayet, hidayet bulmayı gerektirir. İkinci hidayet ise gerektirici bir husus olmadan bir şart ihtiva etmektedir. Buna göre üçüncüsünden farklı olarak hidayet söz konusu olmaması imkânsız bir şey değildir. Ama üçüncüsünde (yani Allah’ın hidayet vermesi hâlinde) hidayet geride kalması imkânsızdır.

Dördüncü merteye gelince; bu da ahirette cennetin ve cehennem yoluna hidayettir. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **“Toplayın (kendilerine) zulmedenleri ve onlara eş olanları. Allah’tan başka taptıklarını da. Onları cehennem yoluna hidayet edin (onlara cehennem yolunu gösterin.)”**⁴³⁷

Cennetliklerin **“Bizi buna hidayet eden Allah’a hamd olsun. Allah bizi bu yola hidayet etmeseydi kendiliğimizden bunu bulamazdık”**⁴³⁸ şeklindeki dualarına gelince; burada cennet yoluna hidayeti (iletilmeyi) kastetmiş olmaları ihtimali vardır. Onların dünyada kendilerini nimetler yurduna ulaştıran hidayeti kastetmiş olmaları da mümkündür.

433 Kasas 28/56.

434 Şûrâ 42/52.

435 Sahihdir, Ebû Davud, Nikâh 31; Nesâî, Cum’a 24.

436 Nahl 16/37.

437 Sâffât 37/22-23.

438 A’râf 7/43.

Eğer “Aslında onlar her ikisini de kastetmişlerdir. Çünkü onlar, Allah’a hem dünyada kendilerine hidayet verdiği için hem de kendilerini cennetin yoluna hidayet ettiği (ilettiği/gösterdiği) için hamd edeceklerdir” denilecek olursa bu daha güzel ve daha belîğ bir açıklama olur. Zaten Yüce Allah, hakkı bilme ve hakka tabi olmayı gerçekleştiremeyen kimseler için durumlarına birebir uyan bir örnek vermiş ve şöyle buyurmuştur: **“De ki: Allah’ı bırakıp da bize fayda veya zarar veremeyecek olan şeylere mi tapalım? Allah bizi doğru yola ilettikten sonra şeytanların saptırıp şaşkın olarak çöle düşürmek istedikleri, arkadaşlarının ise ‘Bize gel!’ diye doğru yola çağırdıkları şaşkın kimse gibi gerisin geri (inkârcılığa) mı döndürüleceğiz? De ki: Allah’ın hidayeti doğru yolun ta kendisidir. Bize âlemlerin Rabbine teslim olmamız emredilmiştir.”**⁴³⁹

76. Bir şeyin üstünlüğü ve şerefi, bazı hâllerde faydasının genel oluşuyla, bazı hâllerde ona ileri derecede ihtiyaç duyulup olmazsa olmaz niteliği dolayısıyla, bazen de onun bulunmaması hâlinde eksikliğin ve kötülüğün açıkça görülmesinden dolayı ortaya çıkabilir. Kimi zaman sevilen ve uygun olan varlığı sebebiyle zevkin, neşenin ve sevilmenin ve onu idrak etmenin ardından son derece lezzetin ortaya çıkması dolayısıyla, bazen de ona bağlı olarak meydana gelen meyvenin mükemmelliği ve nihai gayesinin şerefli oluşu, en üstün maksatlara götürmesi sebebiyle ortaya çıkabilir.

Bütün bu şekiller ve benzerleri o şeyin alakalı olduğu husustan dolayı meydana gelir ve ortaya çıkar. Eğer alakalı olduğu husus göz önünde bulundurulmadan bizatihi mükemmel ve şerefli ise o takdirde de hem kendi şahsında hem alakalı olduğu diğer hususlarda şeref ve üstünlüğün çeşitli yönlerini bir araya getirmiş olur.

Bilindiği üzere bütün bu hususların tamamı, ilim hakkında söz konusudur ve gerçek olarak vardır. Çünkü ilim, faydası en genel, en çok ve en sürekli olandır. Ona duyulan ihtiyaç da gıdaya duyulan ihtiyaçtan fazladır. Hatta nefes almaya duyulan ihtiyaçtan da çoktur. Çünkü bu ikisinin yokluğu hâlinde ortaya çıkması düşünülebilen en ileri husus beden canlılığının kaybedilmesidir. Ama ilmin bulunmaması hâlinde kalbin ve ruhun hayatı ortadan kalkar. Bu yüzden bir göz açıp kırpacak kadar bir süre dahi kul ilimsiz yapamaz.

İşte bundan dolayı bir kişide ilim bulunmayacak olursa o şahıs eşeklerden dahi şerli olur. Hatta Allah nezdinde diğer bütün hayvanlardan daha kötüdür ve bu durumda o kimseden eksigi daha çok hiç kimse olmaz. İlmin varlığı sebebiyle zevkin ve sevinmenin hâsıl olmasına gelince; bu, ilmin zatı itibari ile kemâle sahip ve nefislere son derece uygun ve onlarla uyumlu olmasından dolayıdır. Çünkü bilgisizlik bir hastalık ve bir eksikliklerdir. İnsan nefesine ileri derecede eziyet ve acı verir. İlmin nefse yakınlığı ve uygunluğu ile cehaletin nefisten uzak ve ona aykırı oluşunu hissetmeyen kimse, aslında hem kendisini hem de hissiyatını yitirmiştir. Esasen ölmüş kimseye hiçbir yara acı vermez. Buna göre nefsin ilmi elde etmesi, sevdiği en ileri amacı idrak etmesi ve onunla bir araya gelmesi demektir. Bu da nefsin en ileri derecede lezzet alması ve sevinmesi anlamına gelir. Bu hâl de bilinen bir hususun özü ve mahiyetine göre nefsin onu sevmesine, ona yakın olmaktan dolayı lezzet almasına göre değişir. İlimler ve bilinen hususlar, bu bakımdan en ileri derecede farklılık arz eder ve oldukça değişiklik gösterirler. Kişilerin kendilerini yoktan var edeni, yaratana, örneksiz ve modelsiz halk edeni (ibda') bilmesi, onu sevmesi ve ona yakınlaşması hiçbir zaman tabiatı, tabiatın hâllerini, gelip geçici değişikliklerini, sağlığını, bozuluşunu, hareketini bilmek gibi olamaz. Bu da bundan sonraki açıklama ile açıkça anlaşılan bir husustur.

77. İlmin şerefi, onun konusunu teşkil eden hususun şerefine bağlıdır. Çünkü nefis, onun varlığının delillerine ve burhanlarına sağlam olarak güvenir, ayrıca onu bilme ihtiyacı oldukça ileridir ve onu bilmeye bağlı olarak elde edilen fayda da çok büyüktür. Hiç şüphesiz bilinenlerin en üstünü, en yücesi ve en büyüğü, kendisinden başka hiçbir ilah bulunmayan âlemlerin Rabbi, gökleri ve yeri ayakta tutan melik, apaçık hak ve bütün kemâl sıfatlarına sahip, her türlü eksiklikten ve kusurdan, kemâli itibari ile eşi ve benzeri olmaktan münezzehtir Yüce Allah'ın bilinmesidir.

Yüce Allah'ı, isimlerini, sıfatlarını ve fiillerini bilmenin ilimlerin en değerlisi ve en üstünü olduğunda da hiçbir şüphe yoktur. O'na dair ilmin diğer ilimlere nispetle durumu, bir tek bilginin diğer bütün bilinenlere oranı gibidir. O'nu bilmek ilmin en üstünü ve en şerefli olduğu gibi O'nun bilgisi bütün ilimlerin de aslıdır. Nasıl ki her bir varlık varlığı itibariyle mutlak egemen ve apaçık hakka dayanıyor, kendi kişiliğini ve yapısını

gerçekleştirmekte ona muhtaç oluyor ve her bir ilim de O'nu bilme ilmine tabi olup, kendi zatını gerçekleştirmek için de ona muhtaç ise O'nu bilmek de bütün ilimlerin aslını teşkil eder.

Yüce Allah, her şeyin Rabbi, mutlak sahibi ve var edicisidir. Şüphesiz tam sebebi bilmenin kemâli ve onun sebep oluşu aynı zamanda o sebebi var edeni bilmeyi de gerektirir. Eksiksiz illete dair ilim ve onun illet olduğunu bilmek, o illetin illet olmasının sebebini bilmeyi de gerektirir. Allah'ın dışındaki her bir varlığın var oluşu itibariyle ona dayalı olması ve sanat eserinin sanatkârına dayanması, mef'ulün (edilgenin) failine (etkine) nispeti gibidir. Buna göre Yüce Allah'ın zatı, sıfatları ve fiilleri hakkında bilgi sahibi olmak, O'nun dışındakiler hakkında bilgi sahibi olmayı gerektirir. Çünkü O, zatı itibari ile her şeyin Rabbi ve mutlak melikidir (sahibi ve egemenidir). O'nu bilmek de bütün ilimlerin esası ve kaynağıdır. Çünkü Allah'ı bilen, Allah'ın dışındakileri de bilir. Rabbini bilmeyen kimse de O'nun dışındakiler hakkında daha da bilgisizdir. Yüce Allah, **“Allah'ı unuttukları için Allah'ın da kendilerine kendilerini unutturduğu kimseler gibi de olmayın”**⁴⁴⁰ buyurmaktadır. Bu âyet üzerinde düşünecek olursak, bunun muhtevasında oldukça şerefli ve büyük bir mananın gizli olduğunu görürüz. O da şudur: Rabbini unutana Allah da kendi kendisini unutturur. Böylelikle ne kendisinin gerçeğini ne de maslahatına olan hususları bilir. Aksine dünyada ve ahiret hayatında kendi faydasına ve kurtulmasına sebep olacak hususları unuttur. Böylelikle meralarda yayılan hayvanlar gibi ihmal edilmiş ve terk edilmiş bir hâle dönüşür. Hatta bazen hayvanlar kendi maslahatlarını ondan daha iyi bilen bir durumda olurlar. Çünkü hayvanlar yaratıcılarının kendilerine verdiği fitrî hidayetleri üzerinde kalırlar. Bu kişi ise yaratıldığı fıtratının dışına çıkıp Rabbini unuttuğu için Allah da kendisine, niteliklerini, kendisini kemâle erdirecek ve arındıracak ve dünyasında ve ahiretinde kendisini mutlu edecek hususları da unutturmuş olur. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **“Kalplerine bizi anmaktan yana gaflet verdiğimiz, heva ve heveslerine uymuş, işinde haddini aşmış kimselere de itaat etme.”**⁴⁴¹ Böyle bir kimse Rabbini hatırlamaktan yana gaflete düştüğü için işlerinde ve kalbi bakımından ipin

440 Haşr 59/19.

441 Kehf 18/28.

ucunu kaçırmış olur. Kendi maslahatına olan ve kendisini kemâle götüren hususlara ve nefsinin ve kalbini tezkiye edip arındıracak şeylere iltifat etmez. Aksine kalbî ilgileri dağınık bir kişidir. Kalbini yitirmiş, işinde aşırıya kaçmış, şaşkın ve doğru yola hidayet bulamayan biridir.

Maksadımız şudur: Allah'ı bilmek, bütün ilimlerin aslıdır. Bu, kulun kendi mutluluğunu, kemâlini, dünyasının ve ahiretinin maslahatına olan hususları bilmesinin esasını teşkil eder. O'nun hakkındaki bilgisizlik ise kişinin kendisini, nefsinin maslahatlarını, onu kemâle götüreceği ve nefsinin arındırıp kurtuluşa ereceği ve kulun saadetini sağlayacak hususları da bilmemesini beraberinde getirir. O'nu bilmeyiş, bedbahtlığın esasıdır.

Bundan sonraki ifadeler buna daha da açıklık getirmektedir:

78. Kul için yaratıcısını, yoktan var edicisini sevmek, O'nu anmayı sürdürmek ve O'nun rızasını elde etmek için çalışmaktan daha hoş, daha lezzetli, daha mutluluk verici, kalbini ve yaşantısını daha büyük nimetlere mazhar kılacağı hiçbir şey yoktur. İşte o olmazsa kulun kemâl bulması da söz konusu olmayan "kemâl/mükemmellik" budur. Esasen mahlûkat da bunun için yaratılmış, vahiy bunun için inmiş, rasûller gönderilmiş, gökler ve yer bunun için var olup ayakta durmuş, cennet ve cehennem bunun için yaratılmıştır. Şeriatlar bu maksatla teşri' edilmiş, Beytü'l-Haram bunun için konulmuş ve insanlara onu hacetmek farz kılınmıştır. Çünkü böylelikle O'nun zikri de dindik ayakta kalmış olur. O'nu zikretmek ise O'nu sevmeye ve O'na razı olmaya bağlıdır. İşte bunun için de cihadı emretmiş, bunu kabul etmeyenlerin boynunun vurulmasını istemiştir. O'nu anmayı kabul etmeyenlere başkalarını üstün tutmuş ve ahirette böyleleri için ebediyen kalmak üzere aşağılanma ve horlanma yurdunu var etmiştir. İşte bu büyük esas üzerine bu din temellendirilmiş, kible dikilmiştir. Yaratmanın ve emretmenin eksenini O'dur ve yaratmak da emretmek de O'nun etrafında döner.

Bütün bunlara ise ancak ilim kapısından girilir. Çünkü bir şeyi sevmek, onun farkına varmanın bir ayrıntısıdır. Yaratılmışlar arasında Allah'ı en iyi tanıyan kimseler ise O'nu en ileri derecede seven kimselerdir. Çünkü Allah'ı tanıyan herkes O'nu sever. Dünyayı ve dünya ehlini bilen kimse

de onlara rağbet göstermez. Çünkü ilim, yaratmanın da emretmenin de sırrını teşkil eden bu büyük kapıyı açar. Yüce Allah'ın izni ile buna dair açıklamalar ileride gelecektir.

79. Sevilenden dolayı alınan lezzet, sevginin gücü ve zayıflığı oranında zayıflar ve güç kazanır. Sevgi ne kadar güçlü ise lezzet de o kadar büyük olur. Bundan dolayı susamış olan kimsenin soğuk sudan aldığı zevk, onun susamışlığı ve suyu arayıp istemesinin derecesi oranında büyük olur. Acıkmış kimsenin durumu da bir şeyi seven kimsenin durumu da böyledir. Onun lezzeti o şeyi sevdiği kadardır. Sevgi ise sevileni ve onun gizli ve açık güzelliklerini bilmeye bağlıdır. Bundan dolayı Yüce Allah'a kavuştuktan sonra bakmanın lezzeti kişinin sevgi ve isteyişinin gücüne göredir. Bu da Allah'ı ve kemâl sıfatlarını bilme oranındadır. O hâlde ilim, en büyük lezzetlere götüren en yakın yoldur. Daha sonraları Yüce Allah'ın izni ile bu husus açıklanacaktır.

80. Allah'ın dışındaki her bir varlık ilme muhtaçtır ve ilim olmadan onun varlığı ayakta durmaz. Çünkü varlık iki türdür: Yaratma varlığı ve emretme varlığı. Yaratmanın ve emretmenin kaynağı ise Rabbin ilmi ve hikmetidir. O'nun yaratmasının ve emretmesinin ihtiva ettiği her bir şey O'nun ilim ve hikmetinden sadır olmuştur. Gökler, yer ve ikisi arasında bulunanlar, ancak ilimle ayakta durur. Rasûllerin gönderilmesi de kitapların indirilmesi de ancak ilim ile olur. İlim olmadan ne Allah'a bir ve tek olarak ibadet edilir ne O'na hamd edilir ne O övülür ne de O'nun şanı yüceltilir. Helâl ve haram da ancak ilimle bilinir. İslâm'ın diğer dinlere üstünlüğü de ancak ilimle bilinir.

Burada bir mesele hakkında görüş ayrılığına düşülmüştür. O da ilim bir fiilî sıfat mıdır yoksa infiali (etkileşim sonucu meydana gelen) bir sıfat mıdır meselesidir. Bir grup, "İlim, fiilî bir sıfattır" demiştir. Çünkü mef'ulün (fiilden etkilenenin) varlığında bir şart ya da bir parça ve bir sebeptir. Çünkü ihtiyarî bir fiil failin (öznenin) hayat, ilim, kudret ve irade sahibi olmasını gerektirir. Bu sıfatlar olmadıkça varlığı düşünülemez.

Bir diğer kesime göre ise ilim, infiali bir sıfattır. Çünkü ilim maluma tabidir ve malumun bulunduğu hâl üzere onunla alakalıdır. Zira ilim adamı

malumu kendisi ile var olduğu hâl üzere idrak eder. Bu bakımdan onun idraki de ona tabi olur. Bu durumda nasıl ondan önce var olabilir ki?

Doğrusu şudur: İlim iki kısımdır. Biri, fiilî ilim, diğeri ise istediğini yapmakta seçim özgürlüğüne sahip olan failin (öznenin/etkenin) ilmidir. Bu durumda ilim onun iradesine bağlıdır. İradesi de yapılması isteneni tasavvur edip onu bilmesine bağlıdır. Bu, fiilden önceki bir ilimdir. Ondandır ve onda etkendir. Diğer ilim ise infialî ilim olup bu da ilimde herhangi bir etkisi olmayan maluma tabi olan ilimdir. Bizim, peygamberlerin, ümmetlerin, kralların ve diğer varlıkların varlığını bilmemiz gibi. Böyle bir hususu bilmek bilineni etkilemez ve bilinenin varlığı için de bir şart değildir. Buna göre her iki kesim de kısmî bir bakış açısı ile meseleye bakmış fakat küllî (genel) bir hüküm vermiştir. Bu ise insanların birçoğunun hataya düştüğü bir konudur. İlmin her iki kısmı da bir kemâl sıfatıdır. Yokluğu ise eksikliğin en büyüklerindenidir. Bunu şöylece açıklarız:

81. Bir şeyin üstünlüğü onun zıddı ile bilinir. Çünkü bir şeyin güzelliğini ona zıt olan husus ortaya çıkartır. Kısacası eşyalar, zıtlarıyla belirginleşir, netleşir. Hiç şüphesiz bilgisizlik her türlü fesadın esasıdır. Dünyasında da ahiretinde de kulun başına gelen bütün zararlar bilgisizliğin sonucudur. Aksi takdirde -mesela- bir yemeğin zehirlenmiş olduğuna ve o yemeği yiyen kimsenin bağırsaklarını belirli bir vakitte parçalayacağına dair tam bilgi sahibi olan bir kimse, o yemeği yemeye kalkışmaz. Aşırı açlıktan veya çabuk ölme isteğinden dolayı o yemeği yediğini varsayacak olursak, şüphesiz ki onun bu davranışı da açlık ya da başka bir sebepten dolayı azap çekmeye göre daha çok sevip tercih ettiği maksadına onu yemenin uygun düşmesinden dolayıdır.

İşte burada büyük bir mesele hakkında görüş ayrılığına düşülmüştür. O da şudur: İlim, hidayet bulmayı gerektiriyor mu ve hidayetten geri kalmak ancak ilmin olmaması ya da eksik bulunması dolayısıyla mıdır? Yoksa kesin bilgi ile birlikte dalalette kalmak düşünülemez mi ve ilim hidayet bulmayı gerektirmez mi? Çünkü kişi, ilim sahibi olmakla birlikte kasti olarak dalalet içerisinde bulunabilir.

İşte bu kelamcılarının da süluk erbabının da başkalarının da hakkın-
da anlaşmazlığa düştükleri hususlardandır. Bir kesim şöyle demektedir:
Bir kimse gerçeği şüphe etmeyecek şekilde bilecek olursa onun hidayet
bulmaması imkânsızdır. Doğru yoldan sapması ise bilgisinin eksikliğin-
den dolayıdır. Bunlar, naslar arasından Yüce Allah'ın şu buyruğunu delil
gösterirler: **“Fakat onlar arasından ilimde yüksek bir dereceye erenler
ile mü'min olanlar sana indirilene de senden önce indirilene de iman
ederler.”**⁴⁴² Böylelikle Yüce Allah, ilimde yüksek dereceye ermiş (er-
râsihu fi'l-ilm) herkes hakkında iman ettiğine dair şahidlik etmektedir.
Yine Yüce Allah'ın **“Kulları arasında Allah'tan ancak âlimler korkar,”**⁴⁴³
**“Kendilerine ilim verilenler bilir ki: Rabbinden sana indirilen hakkın
ta kendisidir,”**⁴⁴⁴ **“Allah, kendisinden başka hiçbir ilah olmadığını ada-
leti ayakta tutarak açıkladı, melekler de ilim sahipleri de (buna iman
ettiler)”**⁴⁴⁵ ve **“Rabbinden sana indirilenin hak olduğunu bilen kimse
(ona inanmayan) kör gibi midir?”**⁴⁴⁶ âyetlerini delil göstermişlerdir.

Bu son âyet, buna göre insanları biri Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve
sellem*'e Rabbinden indirilenin hak olduğunu bilen ilim adamları, diğeri
de kör kimseler olmak üzere iki kısma ayırmıştır. Bu âyet, ikisi arasında
orta bir kısım olmadığına delildir. Ayrıca kâfirleri niteleyen şu buyruk-
ları da delil göstermişlerdir: **“Onlar, sağırdırlar, dilsizdirler, kördürler.
Artık onlar dönmezler.”**⁴⁴⁷ **“Allah da kalplerini mühürledi, bunun için
onlar bilmezler.”**⁴⁴⁸ **“Allah kalplerine de kulaklarına da mühür vur-
muştur. Gözleri üzerine de perdeler çekmiştir.”**⁴⁴⁹ İşte bunlar, ilmi idrak
etmenin üç ayrı kanalıdır. Bunların üçü de aleyhlerine olmak üzere ka-
patılmış durumdadır.

442 Nisâ 4/162.

443 Fâtur 35/28.

444 Sebe 34/6.

445 Âl-i İmrân 3/18.

446 Ra'd 13/19.

447 Bakara 2/18.

448 Tevbe 9/93.

449 Bakara 2/7.

Yine Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **“Kendi hevasını ilahı edinmiş, bilgisine rağmen Allah’ın kendisini şaşırtmış olduğu, kulağına ve kalbine mühür vurduğu, gözü üzerine de perde gerdiği kimse hakkında ne dersin? Artık buna Allah’tan başka kim hidayet verebilir? Hiç öğüt almaz mısınız?”**⁴⁵⁰ Buradaki “bilgisine rağmen Allah’ın kendisini şaşırtmış olduğu” buyruğunu Saîd b. Cübeyr “Allah’ın onun hakkındaki bilgisine rağmen diye” açıklamış, Zeccâc ise şöyle demiştir: “Yüce Allah, onu yaratmadan önce doğru yoldan sapacak birisi olduğuna dair ezeli ilmine göre onu saptırmıştır.” Kulağına ve kalbine mühür vurduğu, bundan dolayı hidayeti iştirmeyen ve hidayeti akletmeyen, gözü üzerine de perde gerdiği, bu sebeple de hidayetin sebeplerini görmeyen kimse hakkında ne dersin? Bu gibi buyruklar Kur’ân-ı Kerîm’de çoktur. Bütün bu buyruklar, doğru yoldan şaşırıp sapmanın ve dalaletin ilme aykırı olduğunu açıkça göstermektedir. Yüce Allah’ın şu âyeti de böyledir: **“Aralarından gelip seni dinleyenler de vardır. Yanından çıktıklarında kendilerine ilim verilmiş olanlara ‘Az önce ne söyledi?’ derler. İşte bunlar, Allah’ın kalplerine mühür vurduğu ve hevalarına uyup gitmiş kimselerdir.”**⁴⁵¹ Eğer onlar Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*’in neler söylediğini bilselerdi ilim ehli olan kimselere “Ne söyledi?” diye sormazlardı. Kalplerine de mühür vurulmuş olmazdı.

Yine Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **“Ayetlerimizi yalanlayanlar karanlıklarda kalmış sağırlardır, dilsizlerdir.”**⁴⁵²

“De ki: Siz ona ister inanın, ister inanmayın; şu bir gerçek ki, bundan önce kendilerine ilim verilen kimselere o (Kur’ân) okununca, derhal yüz üstü secdeye kapanırlar ve derlerdi ki: Rabbimizi tesbih ederiz. Rabbimizin vaadi mutlaka yerine getirilir.”⁴⁵³

Bu, Yüce Allah tarafından, ilim sahibi kimselerin kendisine ve meleklerine iman ettiklerine dair bir tanıklıktır.

450 Câsiye 45/23.

451 Muhammed 47/16.

452 En’âm 6/39.

453 İsrâ 17/107-108.

Yüce Allah, cehennemlikler hakkında da şöyle buyurmaktadır: **“Ve derler ki: Eğer biz dinleseydik ve aklımızı kullanmış olsaydık cehennemlikler arasında olmazdık.”**⁴⁵⁴ Bu, dalalet ehli kimselerin işiten kulaklarının da akleden melekelerinin de olmadığına delildir. Hâlbuki Yüce Allah, **“İşte misaller. Biz bunları insanlara veriyoruz. Bunlara âlimlerden başkası akıl erdiremez”**⁴⁵⁵ buyurarak, O’nun misallerine âlimlerden başkalarının akıl erdirmeyeceğini, kâfirlerin ise bu misalleri akletmedikleri için “âlimler” isminin kapsamı içerisine girmediklerini haber vermektedir.

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **“Hayır, zulmedenler bilgisizce hevalarına uydular. Allah’ın saptırıldığını hidayete ulaştıracak kimdir?”**⁴⁵⁶ **“Bilmeyenler ‘Allah bizimle konuşmalı yahut bize bir âyet (mucize) gelmeli değil mi?’ dediler.”**⁴⁵⁷ **“De ki: Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?”**⁴⁵⁸

Eğer cehalet ilimle bir arada bulunsaydı, bilmeyenlerin bilen bazı kimselere göre daha iyi durumda olmaları gerekirdi. Oysa nass, bunun aksini ortaya koymaktadır. Kur’ân-ı Kerîm ise kâfirlerin ilim ve bilgi sahibi olmadıklarını bildiren âyetlerle doludur. Bazen onları bilmezler olarak, bazen onları akletmeyenler olarak nitelendirirken, bazen şuur sahibi olmayanlar/fark etmeyenler olmakla, bazen fihetmemekle (bilmemekle) bazen de işitmeyenler olmakla nitelendirmektedir.

Sahip olmadıkları bildirilen “işitmek”ten maksat ise anlayarak işitmektir. Bu ise kalbin işitmesidir. Seslerin idrak edilmesi değildir. Bazen onları görmemekle de nitelendirmektedir. İşte bütün bunlar, küfrün ilim ile birlikte bulunmayan, ilme aykırı olan ve beraberinde cehaleti kaçınılmaz olarak getiren bir hâl olduğunun delilidir. Bundan dolayı Yüce Allah, kâfirleri bilmeyen kimseler/cahiller olarak nitelendirmektedir. Şu buyruklarında olduğu gibi: **“Rahmân’ın kulları yeryüzünde ağır ve vakur yürürler. Cahiller kendilerine hitap ettiklerinde onlar, ‘Selam’ derler.”**⁴⁵⁹ **“Boş**

454 Mülk 67/10.

455 Ankebût 29/43.

456 Rûm 30/29.

457 Bakara 2/118.

458 Zümer 39/9.

459 Furkân 25/63.

söz işittiklerinde de ondan yüz çevirirler ve ‘Bizim amellerimiz bizim, sizin amelleriniz sizin olsun. Selam olsun sizlere. Bizim cahillerle işimiz yok’ derler.”⁴⁶⁰ “Sen affetme yolunu tut. Maruf olanı emret, cahillerden de yüz çevir.”⁴⁶¹

Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, kavminin yaptığı eziyet ve işken- celer aşırı bir sınıra ulaştınca **“Allah’ım! Kavmimi bağışla. Çünkü on- lar bilmiyorlar”** buyurmuştu.⁴⁶² Yine Buhârî ve Müslim’in *Sahîh*’lerinde Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*’in **“Allah, hakkında hayır murad et- tiği kimseyi dinde fakih kılar”** sözü kaydedilmiştir.⁴⁶³ İşte bu da fıkıhın Allah’ın kul hakkında hayrı dilemiş olmasını gerektirdiğine bir delildir. Burada “Hadis, Allah’ın hakkında hayır dilediği kimseleri dinde fakih (bilgi sahibi) kılacağına delildir” denilemeyeceği gibi, dinde bilgili kıldığı her bir kişi hakkında da hayır dilemiş olduğu söylenemez. Bu iki husus arasında fark vardır. Sizin buna dair deliliniz ise ancak ikinci ihtimal ile tamam olur. Hadis ise böyle bir şeyi gerektirmemektedir. Çünkü biz şöyle demekteyiz: Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* dinde fakih olmayı (bilgili olmayı) Allah’ın bu bilgi sahibi kişi hakkında hayır dilediğine bir delil ve bir alamet olarak tespit etmiştir. Delil ise medlulu gerektirir ve ondan geri kalmaz. Çünkü medlul, onun bir gereği ve ayrılmazıdır. Gerektirici olma- dan gerekli olanın varlığı da imkânsızdır.

Tirmizî’de ve başka hadis kitaplarında Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*’in şöyle buyurduğu zikredilmektedir: **“İki haslet bir münafık- ta bir arada bulunmaz: Dinde güzel duruş ve dinde fıkıh (bilgi) sahibi olmak.”**⁴⁶⁴ Böylelikle dinde fıkıh sahibi olmayı münafıklığa aykırı olarak tespit etmiştir. Hatta selef “fıkıh” adını, ancak amel ile birlikte bulunan ilmi anlatmak için kullanırdı. Nitekim Sa’d b. İbrahim “Medinelilerin en fakihi kimdir?” diye sorulunca “En takvalı olanlarıdır” demişti.

460 Kasas 28/55.

461 A’râf 7/199.

462 Buhârî, Enbiyâ 54; Müslim, Cihâd 105.

463 Buhârî, İlim 13; Müslim, Zekât 98.

464 Tirmizî, İlim 19.

Ferkad es-Sebehî de Hasan el-Basrî'ye bir hususa dair soru sormuştu. Hasan ona cevap verince Ferkad “Şüphesiz fakihler sana muhalefet ediyorlar” diye karşılık verdi. Hasan “Ey Ferkad! Annen seni kaybetmesin. Sen gözlerinle fakih birini gördün mü ki? Fakih ancak dünyaya rağbet etmeyen (zahid), buna karşılık ahirete rağbet eden, dini hususunda basiret sahibi olan, Rabbine ibadete devam eden, kendisinden yukarıda olanları küçük görmeyen, kendisinden aşağıdakiler ile alay etmeyen ve Yüce Allah'ın kendisine öğretmiş olduğu ilim karşılığında da bir ücret beklemeyen kimsedir” dedi.

Seleften biri de şöyle demiştir: “Şüphesiz fakih, insanların Allah'ın rahmetinden ümit kesmelerine, Allah'ın azabından güven altında hissetmelerine sebep olmayan ve başka kitaplara rağbet ederek Kur'ân'dan yüz çevirip Kur'ân'ı terk etmeyen kimsedir.”

İbn Mes'ûd *radiyallahu anh* şöyle demiştir: “Allah'a karşı haşyet sahibi olmak (saygı ve zilletle emrine uyup itaat etmek) ilim olarak, Allah hakkında aldanışa düşmek de cehalet olarak yeter.”

İlim adamları şöyle demişlerdir: “İşte Kur'ân ve sünnet ile ashab ve tâbiînden seleftin kullanımları, ilmin ve bilginin hidayeti gerektirdiğine ve hidayet üzere olmayışta da bilgisizliğin ve cehaletin bulunduğu delildir.” Yine derler ki: Buna da delil şudur: İnsan, akli başında olduğu sürece nefsinin helak olmasını kurtuluşuna, daimi büyük azaba maruz kalmasını ebedî nimetlere tercih edemez. Bu hususta görülen ve duyulanlar bunun delilidir. Bundan dolayı Yüce Allah, kendisine isyan eden kimseleri şu âyetinde “cahillik” ile nitelendirmektedir: **“Allah'ın kabul edeceği tevbe, ancak bilmeden kötülük edip de sonra tez elden tevbe edenlerin tevbesidir; işte Allah bunların tevbesini kabul eder; Allah her şeyi bilendir, hikmet sahibidir.”**⁴⁶⁵

Süfyân es-Sevri şöyle demiştir: “Allah'ın yarattıklarından bir günah işleyen her kişi cahildir. İster cahil olsun isterse âlim. Eğer âlim olmakla birlikte bunu yapmışsa ondan daha cahil kim olabilir? Şayet bilmiyorsa yine onun gibidir.”

Yüce Allah'ın **“Allah'ın kabul edeceği tevbe, ancak bilmeden kötülük edip de sonra tez elden tevbe edenlerin tevbesidir; işte Allah bunların tevbesini kabul eder; Allah her şeyi bilendir, hikmet sahibi”** âyeti ile ilgili olarak “ölümden önce (tevbe eden)” denilmiştir. İbn Abbâs da “Mü'minin günahı, onun bir bilgisizliğidir” demiştir. Katâde ise “Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ashabı Allah'a asi olunan her bir hususun cehalet olduğu üzerinde ittifak etmişir” demiştir. Süddî de “Allah'a isyan eden herkes cahildir” açıklamasında bulunmuştur.

İlim adamları şöyle demişlerdir: Bunun doğruluğunun delili şudur: İlimin kemâli ile birlikte kuldun herhangi bir masiyet sadır olmaz. Çünkü kul, küçücük bir çocuğun bir pencereden kendisini gördüğünü düşünecek olursa, hayâsızlığı işlemek maksadıyla organları harekete geçmezken, Allah'ın kendisine bakıp kendisini gördüğü, günahdan dolayı kendisini cezalandırdığı, günahı haram kıldığı ve akıbetinin kötü olduğuna dair bilgisi eksiksiz olmakla birlikte böyle bir işe nasıl kalkışabilir? Bunun için böyle bir ilimden kalbin gafil kalması ve bu ilminin aklından çıkması bir zorunluluktur. İşte o vakit onun masiyet içine düşmesi bilgisizliğin, gafletin ve unutkanlığın bir neticesi olarak ortaya çıkar. Bu da ilme zıt bir hâldir. Günahın etrafını iki türlü bilgisizlik çevreler: O günahtan alıkoyan sebeplerin gerçeğini bilmemek ve o günahın sonucunda ortaya çıkacak fesat ve kötülüğün gerçeğini bilmemek. Bu iki bilgisizlik türünün her birinin altında çok sayıda bilgisizlik bulunur. Çünkü Allah'a ancak bilgisizlik ile asi olunur ve ancak Allah'a ilim ile itaat edilir. İşte bunlar, bu kesimin delil olarak gösterdiği hususların bir kısmıdır.

Diğer kesim ise şöyle demektedir: İlim hidayeti gerektirmez. Çoğu hâllerde de doğru yoldan sapmak kasten ve ilim sahibinin hakkında şüphe etmediği bir ilme rağmen ortaya çıkar. Hatta dalaleti ve küfrü, çirkin ve bozuk olduğunu bildiği hâlde tercih edebilir. Bunlar derler ki: İşte dalaletin piri, küfrün davetçisi ve günahkârların önderi Allah'ın düşmanı İblis, Allah'ın kendisine Âdem'e secde etmeyi emrettiğini bildiği ve bunda şüphe etmediği hâlde bu emre aykırı hareket etmiş, emre karşı inatlaşmış, böylelikle Allah'ın lanetine ve sürekli azabına uğramış oldu. Hâlbuki bunu biliyordu ve gerçek olduğunun farkındaydı. Yüce Allah'ın izzetine yemin ederek Allah'ın ihlâsa erdirilmiş kulları dışında bütün

insanları baştan çıkaracağını söyledi. O, Allah'ın vahdaniyeti, ölümden sonra diriliş, ahiret, cennet ve cehennem hakkında hiçbir şekilde şüphe etmiyordu. Bununla birlikte cehennemde ebedî kalmayı, Allah'ın lanetine ve gazabına uğramayı, semasından ve cennetinden kovulmayı, işte bütün bunları bilerek ve insanların birçoğunun erişemeyecekleri bir bilgiye rağmen tercih etti.

Bundan dolayı da **“Dedi ki: Rabbim! Öyleyse diriltilecekleri güne kadar bana mühlet ver.”**⁴⁶⁶ İşte bu, ölümden sonra dirilişi itiraf ve kabul etmesidir. Ayrıca Rabbinin cehennemi, kendisiyle ve kendisine uyanlarla dolduracağına dair yemin etmiş olduğunu da biliyordu. Bundan dolayı onun küfrü, bilgisizlik küfrü (küfr-i cehlî) değil de katıksız inat küfrü (küfr-i inadî) idi.

Yüce Allah, Semud kavminin durumu hakkında şöyle haber vermektedir: **“Semud kavmine gelince; biz onlara hidayet verdik ama onlar körlüğü hidayetten daha sevimli buldular.”**⁴⁶⁷ Yani biz onlara gereken açıklamaları yaptık, onlara öğrettik. Onlar da hakkı bilip kesin olduğuna kanaat getirdiler fakat körlüğü ona tercih ettiler. Böylelikle bu kimselerin küfrü bilgisizlikten kaynaklanmıştır. Yüce Allah, Musa *aleyhisselâm*'ın Firavun'a şunları söylediklerini bize nakletmektedir: **“And olsun ki bunları, birer ibret olmak üzere göklerin ve yerin Rabbinden başka kimsenin indirmediğini bilmişsindir. Ey Firavun! Ben de seni gerçekten helak edilmiş sanıyorum.”**⁴⁶⁸ Burada cumhurun kıraatine göre anlam, “Senin helak edilmiş olduğunu görüyorum” şeklindedir. Yalnızca Kisâ (bilmişsindir anlamındaki lafzı) biliyorum anlamına gelecek şekilde okumuştur. Ancak cumhurun kıraati daha güzel, daha açık ve mana itibari ile daha etkindir. Bu kıraat ile delil ortaya konulmuş olur. Firavun'un küfür ve inadının muhakkak olduğuna dair bağlayıcı delil de gösterilmiş olur. Bu kıraatin tercih edilmesi gerektiğine Yüce Allah'ın Firavun ve kavmi hakkında haber verdiği şu buyruğu tanıklık etmektedir: **“Âyetlerimiz kendilerine apaydınlık geldiğinde onlar ‘Bu, apaçık bir sihirdir’ dediler. Kalpleri onlara inandığı**

466 Hicr 15/36.

467 Fussilet 41/17.

468 İsrâ 17/102.

hâlde zulümle büyüklenmeleri sebebiyle onları inkâr ettiler. Bozguncuların sonunun nasıl olduğuna bir bak.⁴⁶⁹ Böylelikle Yüce Allah, onların yalanlayıp kâfir olmalarının kesin bir bilgiye (yakîne) rağmen gerçekleştiğini haber vermektedir. Yakîn ise ilmin en güçlü türünü anlatır. Ama onlar, bu inkârlarını zulmederek ve büyüklenerek yapmışlardı, bilgisizliklerinden dolayı değil.

Yüce Allah, Rasûlü'ne şöyle hitap etmiştir: ***“Onların söylediklerinin hakikaten seni üzmemekte olduğunu biliyoruz. Aslında onlar seni yalanlamıyorlar fakat o zalimler açıkça Allah’ın âyetlerini inkâr ediyorlar.***⁴⁷⁰ Yani onlar, senin doğru söylediğini belirttiklerinde senin yalancı olmadığını biliyorlardı. Fakat onlar, bilmekle birlikte inatlaştılar ve hakkı bile rek inkâr ettiler. Bunu İbn Abbâs ve müfessirler söylemişlerdir. Katâde ise “Onlar, senin bir Rasûl olduğunu bilmekle birlikte bile bile inkâr etmektedirler” demiştir.

Yüce Allah buyurdu ki: ***“Kalpleri onlara inandığı hâlde zulümle büyüklenmeleri sebebi ile onları inkâr ettiler.”***⁴⁷¹ ***“Ey kitap ehli! Kendiniz görüp bildiğiniz hâlde niçin Allah’ın âyetlerini inkâr ediyorsunuz? Ey kitap ehli! Siz bilip dururken niçin hakkı bâtila karıştırıyor ve hakkı gizliyorsunuz?”***⁴⁷² Yani sizler, doğru ve gerçek olduğuna tanıklık ettiğiniz hâlde Kur’ân’ı ve Kur’ân’ı getireni inkâr ediyorsunuz. Bu sebeple sizin küfrünüz bilgisizlikten ve gerçeğin kapalılığından kaynaklanan bir küfür değil, bilgiye ve açıkça tanık olmaya rağmen inat ve bile bile inkâr ile yapılmış bir küfürdür. Yüce Allah, Yahudilerin sihirbazları hakkında da ***“And olsun ki onlar, büyüü satın alan kimsenin ahirette bir nasibi olmadığını muhakkak biliyorlardı”***⁴⁷³ buyurmaktadır. Yani onlar, büyüü alıp kabul eden kimselerin ahirette bir paylarının olmadığını bilmişlerdi. Bu ilim ve bilgiye rağmen yine büyüü satın alıyor, kabul ediyor ve öğreniyorlardı.

469 Neml 27/13-17.

470 En’âm 6/33.

471 Neml 27/14.

472 Âl-i İmrân 3/70-71.

473 Bakara 2/102.

Ayrıca Yüce Allah, **“Kendilerine kitabı verdiklerimiz onu öz oğullarını tanıdıkları gibi tanırırlar”**⁴⁷⁴ buyurmaktadır. Yüce Allah, kitap ehlinin bu bilgilerinden, Bakara sûresinde olduğu gibi kible hakkında, En’âm sûresindeki şu buyrukta olduğu gibi tevhid hakkında da söz etmiştir: **“Acaba Allah ile birlikte başka ilahların varlığına gerçekten siz mi şahidlik edersiniz? De ki: Ben buna şahidlik etmem. De ki: O, ancak tek bir ilahdır ve ben muhakkak sizin ortak koştuklarınızdan uzağım. Kendilerine kitap verdiğimiz kimseler, onu kendi öz oğullarını tanıdıkları gibi tanırırlar.”**⁴⁷⁵ Kitabın Allah tarafından indirildiğini bilmeleri hakkında da şöyle buyurmaktadır: **“Kendilerine kitap verdiklerimiz bunun muhakkak Rabbin tarafından hak ile indirildiğini bilirler.”**⁴⁷⁶ Yüce Allah, bir başka yerde de şöyle buyurmaktadır: **“O Rasûl’ün hak olduğuna şahadet edip kendilerine apaçık deliller gelmiş iken imanlarından sonra küfre giren bir topluluğa Allah nasıl hidayet eder? Allah, zalimler topluluğuna hidayet vermez.”**⁴⁷⁷

İbn Abbâs şöyle demiştir: “Burada sözü edilenler, Kurayzaoğulları ve Nadîroğulları ile onların dinlerini takip eden kimselerdir. Bunlar, Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* peygamber olarak gönderilmeden önce ona iman edip onun nebi olduğuna şahidlik ettikleri hâlde peygamberliğinden sonra onu inkâr ettiler. Onların kâfir olmaları, ancak haksızlık etmeleri ve kıskanmaları sebebi ile olmuştur.”

Zeccâc da şöyle demiştir: Yüce Allah, onların hidayet bulmalarının bir yolu olmadığını bildirdi. Çünkü onlar, küfürleri sebebiyle doğru yoldan saptırılmayı hak etmişlerdir. Zira apaçık delillerden sonra kâfir oldular. Âyetteki “nasıl hidayet eder?” sözü ise o “onlara hidayet vermez” anlamındadır. Çünkü onlar, hakkı bilmiş, ona tanıklık etmiş, doğruluğuna kesin inanmış oldukları hâlde kasten ve bilerek kâfir oldular. Bu durumda hidayet onlara nereden gelsin? Çünkü hidayeti umulan kişi, dalalette olduğu hâlde dalalet içerisinde olduğunu bilmeyen, aksine kendisinin hidayet üzere olduğunu zanneden kimsedir. Böyle bir kişi, hidayeti bilip tanıyacak olursa

474 Bakara 2/146.

475 En’âm 6/19-20.

476 En’âm 6/114.

477 Âl-i İmrân 3/86.

hidayet bulur. Ama hakkı bilip onun doğruluğundan kesin emin olur, kalbi böyle olduğuna tanıklık etmekle birlikte küfrü ve dalaleti ona tercih edip seçecek olursa, Allah böyle birisine nasıl hidayet verir?

Yüce Allah Yahudiler hakkında **“İşte o tanıdıkları (Rasûl) kendilerine gelince onu inkâr ettiler. Artık Allah’ın laneti kâfirler üzerinedir”**⁴⁷⁸ buyurduktan sonra **“Allah’ın kullarından dilediğine peygamberlik ihsan etmesini kışkandıkları için Allah’ın indirdiğini (Kur’ân’ı) inkâr ederek kendilerini harcamaları ne kötü bir şeydir”**⁴⁷⁹ buyurmaktadır. İbn Abbâs şöyle demiştir: “Onların kâfir olmaları şüphe ve tereddütten ileri gelmiyordu. Aksine onlar, nübüvvet İsmailoğullarına geçtiğinden dolayı kışkandıkları için inkâr ettiler.” Bundan sonra Yüce Allah, **“Allah tarafından kendilerine, yanlarında bulunanı tasdik edici bir elçi gelince ehl-i kitaptan bir grup, sanki Allah’ın kitabını bilmiyormuş gibi onu arkalarına atıp terk ettiler”**⁴⁸⁰ buyurmaktadır.

Yüce Allah’ın, bu yaptıkları ile onları bilmeyenlere benzetmesi, onların o hakkı bilerek bir kenara atmış olduklarına ve böylelikle bilmeyen kimse gibi davrandıklarına delildir. Sizler, kasten size başkaldıran bir kişiye hitap ettiğiniz zaman “Sen, ne yaptığını bilmiyormuş gibisin” Ya da “Sen, bu işi benim sana yasakladığımı bilmiyormuş gibisin” dersiniz. İşte ilgili iki görüşten birisine göre Yüce Allah’ın şu buyruğu da bu kabildendir: **“Eğer yüz çevirirlerse sana düşen ancak açıkça bir tebliğden ibarettir. Onlar, Allah’ın nimetlerini itiraf ederler sonra da o nimeti inkâr ederler. Onların çoğu kâfir kimselerdir.”**⁴⁸¹ Süddî “Yüce Allah, bu buyruğu ile Muhammed *sallallahu aleyhi ve sellem*’i kastetmektedir” demiş, Zeccâc da bunu tercih ederek şöyle açıklamıştır: “Onlar, Muhammed *sallallahu aleyhi ve sellem*’in getirdiklerinin hak olduğunu bilmekle birlikte arkasından bu gerçeği inkâr ederler. Âyetin baş tarafı da bu görüşün lehine tanıklık etmektedir.”

478 Bakara 2/89.

479 Bakara 2/90.

480 Bakara 2/101.

481 Nahl 16/82-83.

Yüce Allah buyuruyor ki: **“Onlara (Yahudilere), kendisine âyetlerimizden verdiğimiz fakat onlardan sıyrılıp çıkan, o yüzden de şeytanın takibine uğrayan ve sonunda azgınlardan olan kimsenin haberini oku. Dileseydik elbette onu bu âyetler sayesinde yükseltirdik. Fakat o, dünyaya saptı ve hevesinin peşine düştü. Onun durumu tıpkı köpeğin durumuna benzer: Üstüne varsan da dilini çıkarıp solur, bıraksan da dilini sarkıtıp solur. İşte âyetlerimizi yalanlayan kavmin durumu böyledir. Kıssayı anlat; belki düşünürler.”**⁴⁸² Bu kanaat sahipleri derler ki: Bu âyetten daha ileri bir beyan olabilir mi? Burada sözü edilen kimseye Allah âyetlerini verdiği (öğrettiği) hâlde o onlardan sıyrılıp çıkmış, dalalette kalmayı ve doğru yoldan sapıp uzaklaşmayı tercih etmiştir. Buna dair kıssa, bilinen bir kıssadır. Hatta ona ism-i azam bilgisinin verildiği dahi söylenmiştir. Bununla birlikte ilminin kendisine bir faydası olmadı ve o, doğru yoldan çıkıp azanlardan oldu. Eğer ilim ve bilgi hidayeti zorunlu olarak gerektirseydi, şüphesiz bu kişi için bunu gerektirmeli idi.

Yine Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **“Ad ve Semud kavmini de (helak ettik.) Onların meskenlerinden bu size belli olmaktadır. Şeytan onlara amellerini süsledi de onları (doğru) yoldan alıkoydu. Hâlbuki onlar, akılları ile bunu kavrayacak durumda idiler.”**⁴⁸³ Bu, onların **“Ey Hud! Sen bize apaçık bir belge getirmedin. Biz, sen söyledin diye tanrılarımızı terk edecek de değiliz, sana inanacak da değiliz”**⁴⁸⁴ şeklindeki sözlerinin ya onların bir iftira ve bile bile bir inkârları olduğuna ya da onların gösterilmesini istedikleri ve inat olsun diye teklif ettikleri belgelerin (mucizelerin) gösterilmesinin gerekmeyp onları göstermenin icab etmediği anlamına geldiğine delildir. Yüce Allah, Semud kavmini de hakkı bilerek ve hak hususunda basiret sahibi oldukları hâlde inkâr etmekle nitelendirmiştir. Bundan dolayı **“İşte, Semud kavmine de gözle görülür apaçık bir belge olmak üzere o dişi deveyi verdik de onlar da bu yüzden zulmettiler”**⁴⁸⁵ buyurmaktadır. Yani biz, apaydınlık bir delil, belge olarak vermiştik. Bu da

482 A'râf 7/175-176.

483 Ankebût 29/38.

484 Hûd 11/53.

485 İsrâ 17/59.

Yüce Allah'ın "**Gündüz âyetini de gösterici kıldık**"⁴⁸⁶ buyruğunda "aydınlattıcı kıldık" anlamında kullanılmış olmasına benzer. Lafzın hakikat anlamı ise şudur: Bu âyet, kendisini göreni, gören ve basiret sahibi bir kimse hâline getirir. Bu âyet (belge, mucize), onun görmesini gerektirir. Onun basiretini açar. Onu basiret sahibi kılar. Çünkü bu belge, açıklayıcı ve beyan edicidir. Nitekim birisi bir başkasını gördüğü zaman bunu anlatmak üzere "besura bihi" denilir. Yüce Allah'ın "**O da onlar farkına varmadan uzaktan kardeşini gözetledi**"⁴⁸⁷ âyetş ile "**Onların göremediklerini ben gördüm**"⁴⁸⁸ âyetinde de böyledir.

"Ebsarahu" fiiline gelince; bunun da iki anlamı vardır: Biri "bir şeyi görmesini sağladı" yani gündüz âyeti (alameti) ve semud âyeti (mucizesi) gibi "o hususta basiret sahibi yaptı" demektir. Diğeri ise "ebsartu Zeyden: Zeyd'i gördüm" tabirinde olduğu gibi "onu gördü" anlamıdır. Ebû Şureyh el-Adevî'nin rivayet ettiği hadiste de şöyle denilmektedir: "Ben sana Mekke'nin fethedildiği gün Allah'ın Rasûlü'nün söylediği ve ağzını açıp söylediği sırada da kulaklarımın işittiği, kalbimin hıfzettiği ve gözlerimin gördüğü bir sözü aktarıyorum."⁴⁸⁹

Yüce Allah'ın "**Artık bir vakte kadar onlardan yüz çevir. Onlara göster. Onlar da yakında göreceklerdir**"⁴⁹⁰ âyeti de bu kabildendir. Denildiğine göre âyetin anlamı şudur: (Dünyada) esir alınmak ve öldürülmek, ahirette de azaba uğramak şeklinde haklarında verilecek hükmü onlara göster. Onlar da seni ve senin lehine hükmedilecek yardım, destekleme ve güzel akıbeti göreceklerdir. Maksat ise görülecek olan hâlin -gözlerinin önünde duruyor ve bakanlar tarafından görülüyormuşçasına- muhatap tarafından idrak edilmesini kolaylaştırmaktır.

Anlatılmak istenen de şudur: Âyet (belge/mucize), onların basiretle görmelerini gerektirdiği hâlde onlar, bilgiye ve kesin kanaate rağmen dalaleti ve inkârı tercih ettiler. İşte bundan dolayı -ki doğrusunu en iyi bilen

486 İsrâ 17/12.

487 Kasas 28/11.

488 Tâhâ 20/96.

489 Buhârî, Cezâu's-Sayd 8; Müslim, Hac 446.

490 Sâffât 37/174-175.

Allah'tır- diğer ümmetlerin kıssaları arasından Yüce Allah, onların kıssalarını **“And olsun güneşe ve aydınlığına”** diye başlayan Şems sûresinde zikretmiştir. Çünkü bu sûrede nefislerin, temiz, doğru yolu bulmuş ve hidayete ermiş nefisler ile günahkâr, dalalet içerisinde kalmış ve haddi aşmış nefisler olmak üzere iki kısma ayrıldığı görülür. Yine bu sûrede kader ve şeriattan ibaret iki temel esastan söz ederek **“Sonra da ona hem kötülüğü hem de takvayı ilham edene ki”**⁴⁹¹ buyurmaktadır. İşte bu, onun kaderi ve kazasını ifade eder. Bundan sonra da **“Onu temizleyen muhakkak felah bulmuştur, onu örten kimse de muhakkak ziyana uğramıştır”**⁴⁹² buyurmaktadır. Bu ise O'nun emrini ve dinini ifade eder. Yüce Allah, Semud kavmine hidayet yolunu gösterdiği hâlde onlar, körlüğü hidayete tercih ettiler. Onların kıssalarından, günahkârlığı takvaya, nefsi kötülüklerle örtmeyi onu günahlarından arındırıp temizlemeye tercih eden kimselerin kötü akıbetini açıklamak üzere söz etmiştir. Allah, muradını en iyi bilendir.

(İlmin hidayeti gerektirmediğini söyleyenler) derler ki: Bu hususta, kâfirlerin kıyamete döndürüldükten ve azabı gözleriyle görüp rasûllerin haber verdikleri hususları görmelerinden sonra, şu sözleri söyleyecek olmaları yeterli bir delildir: **“Onları ateşin başında durdurulup da ‘Keşke biz (dünyaya) geri dönsedydik, Rabbimizin âyetlerini yalanlamazdık. Mü’minlerden olurduk’ diyecekleri vakit bir görse. Hayır! Evvelce giledikleri şeyler karşlarına çıktı: Eğer geri döndürülürlerse -hiç şüphesiz- yine kendilerine yasaklanan şeylere geri dönerler. Çünkü onlar, şüphesiz yalancılardır.”**⁴⁹³ Peki, kıyamet gününe gelip o günde olanları gördükten ve ahiret azabını tattuktan sonra edinilen bilgiden daha açık hangi bilgi olabilir? Bundan sonra insanlar dünyaya geri döndürülecek olurlarsa yine de dalaleti hidayete tercih edeceklerdir. Böylece gözleriyle görüp ta-nık oldukları o hususların kendilerine bir faydası olmayacaktır.

Yine Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **“Eğer biz, onlara gerçekten melekleri indirseydik, ölümler kendileri ile konuşsalar ve (istedikleri) her şeyi karşlarına toplasaydık, onlar yine de Allah dilemedikçe iman**

491 Şems 91/8.

492 Şems 91/9-10.

493 En'âm 6/27-28.

etmezlerdi. Fakat onların çoğu bilmezler."⁴⁹⁴ Meleklerin gözle görülecek şekilde indirilmesinden, onlar için ölümlerle konuşulmasından, rasûllerin doğru söylediklerine dair tanıklık etmelerinden ve dünyada her şeyin önlerine haşredilip toplanmasından daha ileri derecede hakkın ve hidayetin beyan edilip açıklanması söz konusu olabilir mi? Bununla birlikte onlar iman etmiyorlar, hakka boyun eğmiyorlar, Rasûl'ü tasdik etmiyorlar.

Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in kendi kavmiyle ve Yahudilerle davranış ve siresini tetkik eden bir kimse, onların yüce Rasûl'ün doğru söylediğinden kesin emin olduklarını, onun Allah'ın Rasûlü olduğu ve sözünde doğru söylediği konusunda şüphe etmediklerini görür. Ama onlar, dalaleti ve küfrü imana tercih ettiler.

Misver b. Mahreme *radiyallahu anh*, dayısı olan Ebû Cehil'e "Dayı! Sizler, Muhammed o söylediği sözünü söylemeden önce onu yalancılıkla itham ediyor muydunuz?" dedi. Ebû Cehil -Yüce Allah'ın laneti üzerine olsun- "Ey kardeşimin oğlu! Allah'a yemin olsun ki, Muhammed, aramızda genç iken el-Emin diye çağırılırdı. Biz, onun yalan söylediğini asla görmedik. Fakat yaşı ilerleyip saçları ağarmaya başlayınca da Allah'a yalan uyduracak birisi de değildi" dedi. Bunun üzerine Misver "Peki, o hâlde neden ona uymuyorsunuz?" deyince Ebû Cehil "Ey kardeşimin oğlu! Biz ve Hâşimoğulları, şeref hususunda birbirimizle yarıştık. Onlar yemek yedirdiler, biz de yedirdik. Su içirdiler, biz de içirdik. Himayelerine başkalarını aldılar, biz de aldık. Nihayet yorgunluktan dizlerimiz üzerine çöküp de her ikimiz de iki yarış atı gibi bir hâle gelince onlar, 'Bizden bir nebi var' dediler. Biz buna ne zaman kavuşabiliriz ki" dedi.⁴⁹⁵

İşte Ümeyye b. Ebi's-Salt. O günbegün onu bekliyordu. Daha peygamber olarak gönderilmeden önce ona dair bilgiye sahipti. Birlikte Ebû Süfyân ile yaptıkları yolculuk ve Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in durumunu haber vermesinden sonra buna kesin kanaat getirip doğru söylediğini bildiğine dair kıssası malumdur. Bunun üzerine Ümeyye "Ben

494 En'âm 6/111.

495 Senedi zayıftır. Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, XXIV, 346; Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, VI, 71. Heysemî "Taberânî bu hadisi mürsel olarak rivayet etmiştir. Senedinde İbn Lehîa vardır. Onda zayıflık vardır. Bununla birlikte rivayet ettiği hadisleri hasendir" demiştir.

ebediyen Sakîfli olmayan bir peygambere inanmayacağım” demişti. Diğer taraftan Heraklius da Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*’in bir rasûl olduğuna kesin kanaat getirmiş, bunda asla şüphe etmemişti. Bununla birlikte dalaleti ve küfrü, krallığını kaybetmemek maksadıyla tercih etmişti.

Yahudiler, kendisine dokuz apaçık âyete (belge/mucizeye) dair soru sorduklarında o da kendilerine bunları haber vermiş, onlar elini öpüp “Senin bir nebi olduğuna tanıklık ederiz” demişlerdi. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, “**Peki, bana uymanıza engel nedir?**” deyince onlar “Şüphesiz Davud *aleyhisselâm*, soyundan gelecekler arasında devamlı bir nebi gelmesi için dua etmişti. Bizler sana uyacak olursak Yahudilerin bizi öldüreceklerinden korkarız” demişlerdi.⁴⁹⁶

İşte bunlar, Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*’in nübüvvetinden kesinlikle emin olmuşlar ve onun bir peygamber olduğuna tanıklık etmişlerdir. Bununla beraber küfrü ve dalaleti tercih etmiş, bu şekildeki tanıklıklarıyla Müslüman olmamışlardır.

Şöyle denilmiştir: “Kâfir, Yüce Allah’ın vahdaniyetine de şahidlik etmedikçe yalnızca Muhammed *sallallahu aleyhi ve sellem*’in Allah’ın Rasûlü olduğuna şahidlik etmekle Müslüman olmaz.”

Yine şöyle denilmiştir: “Hayır, böyle bir şahidlikle Müslüman olur.”

Şöyle de denilmiştir: “Onun küfrü Yahudilerinki gibi Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*’i yalanlamak sûretiyle söz konusu ise bu şahidlikle Müslüman olur. Eğer küfrü bununla birlikte ayrıca şirk koşmasından dolayı söz konusu ise tevhide dair şahidlikte de bulunmadıkça Müslüman olamaz. Hıristiyanlar ve müşrikler gibi.”

Bu üç görüş, Ahmed b. Hanbel’in ve başkalarının mezhebinde bulunan görüşlerdir. Buna göre Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*’in risaletinin doğruluğuna şahidlik eden bu Yahudiler lehine Müslüman olduklarına dair

496 Senedi zayıftır. Tirmizî, İsti’zân 33; İbn Mâce, Edeb 16; Ahmed b. Hanbel, IV, 240. Tirmizî “Bu, hasen-sahih bir hadistir” demiştir. Elbânî de hadisin zayıf olduğunu ifade etmiştir. Derim ki: Muhtemelen hadisin illeti Abdullah b. Seleme’dir. O, hıfzı sonradan değişmiş doğru sözlü, saduk biridir.

hüküm verilemez. Çünkü yalnızca onun risaletini kabul edip risaletinin doğruluğunu haber vermeleri, ona itaat etmeyi ve ona tabi olmayı kabullenmedikçe Müslüman olmayı gerektirmez. Yoksa bir kimse “Ben onun nebi olduğunu biliyorum fakat ne ona uyarım ne de onun dininin gereklerini yerine getiririm” diyecek olursa -şu anılanlar ve diğerlerinin durumunda olduğu gibi- kâfirlerin en kâfiri olur. Ashab-ı kiram, tâbiîn ve sünnet imamları arasında bu, üzerinde ittifak edilmiş bir husustur. Buna göre böyle bir durumda sadece dil ile söylemek iman için yeterli olmadığı gibi, kalbin bilmesi dahi yeterli olmaz. Aksine bununla beraber kalbin ameli de mutlaka gereklidir. Kalbin ameli ise Allah’ı ve Rasûlü’nü sevmesi, onun dinine bağlanması, itaatini elden bırakmaması ve Rasûlü’ne tabi olmasıdır.

Bu ise “İman yalnızca kalbin bilgisi ve ikrarından ibarettir” iddiasında bulunanların kanaatine aykırıdır. Geçen bu açıklamalar ise bu görüşün çürütülmesi için yeterlidir.

“İman, sadece Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*’in getirdiklerinin doğru olduğuna inanmaktan ibarettir. İsterse ona uymayı gerekli görme-sin, ona düşmanlık etsin, buğzetsin ve onunla savaşmış olsun” diyenlerin, bu iddialarına göre, bütün bu sözü geçenlerin mü’min olduklarını da kabul etmeleri gerekir. Böyle bir kimsenin bunu kabul etmesi kaçınılmazdır. İşte bundan dolayı bu kanaate sahip olanlar, böyle bir itiraz ile karşılaştıklarında bunu cevaplandırmakta şaşkına dönmüşler ve akıl sahibi bir kimsenin söylemekten hayâ edeceği sözlerle cevap vermişlerdir. Bazılarının şu cevapları gibi: Aslında İblis, alaylıca söylemişti. O, Allah’ın varlığını ikrar etmiş değildi. Allah’ın, Rabbi ve yaratıcısı olduğunu da kabul etmi-yordu. Böyle bir şeyi de bilmiyordu. Aynı şekilde Firavun ve kavmi de Musa *aleyhisselâm*’ın nübüvvetinin doğruluğunu bilmiyorlar ve Yaratıcının varlığına inanmıyorlardı.

Bunlar öyle korkunç yanlış iddialardır ki, benzerlerine düşmekten Allah’a sığınırız. Bu gibi görüşleri destekleyip bu görüş sahiplerini taklit etmek ise bundan daha da ileri bir hâldir. Bizler, Allah’ın tevfikinden mahrum kalmaktan Allah’a sığınırız.

Kur'ân'a Göre Küfrün Çeşitleri

Bu kanaat sahipleri derler ki: Kur'ân-ı Kerîm küfrün kısımlarını açıklamıştır:

1. Bilgisizlikten, dalaletten, geçmişleri taklit etmekten kaynaklanan küfür. Başkalarına uyanların ve avamın çoğunluğunun küfür çeşidi budur.

2. Cuhut (bile bile inkâr), inat ve hakka muhalefet kastı ile küfür. Az önce sözü edilenlerin küfrü gibi. Bu tür küfür, çoğunlukla kâfir kavmi arasında ilmî bir başkanlığı ve önderliği bulunan yahut bir saltanat başkanlığı bulunan ya da kavminin mallarından ve servetlerinden bir şeyler yiyip bu alandaki önderliğinin elinden gitmesinden korkan kimselerde görülen küfür çeşididir. Buna göre, birisi başkanlığının, diğeri malının elinden gitmesinden ya da başkalarının malını yeme fırsatını kaçırmamasından korktuğu için kasti olarak küfrü imana tercih eder.

3. Katıksız bir şekilde yüz çevirme ve reddetme küfrü. Böyle bir kimse Rasûl'ün getirdiklerine bakmaz, bunları düşünmez. Rasûl'ü ne sever ne de ona buğzeder. Onu ne dost bilir ne de düşman. Aksine ona tabi olmaktan da düşmanlık etmekten de yüz çeviren bir kişidir.

Kelamcıların çoğu bu iki kısmı kabul etmez ve yalnızca birinci tür küfrü kabul ederler. İkinci ve üçüncü türü birincisine delaleti dolayısıyla küfür kabul ederler. Onu başlı başına bir küfür kısmı olarak saymazlar. Onların anlayışına göre, katıksız bilgisizlik küfrü dışında bir küfür çeşidi yoktur.

Kur'ân-ı Kerîm'i, sünneti, nebilerin ümmetleri arasındaki sireti (izledikleri yolu) ve imana davetleri ile kavimleriyle birlikte başlarından geçeneri iyice düşünen kimse, kelamcıların söylediklerinde kesin olarak hata ettiklerini anlar. Kâfir ümmetlerin genellikle kesin kanaat ve bilgi sahibi olduklarını, nebilerinin doğru söylediklerini ve davetlerinin ve getirdiklerinin doğruluğunu bildiklerini iyice bilir.⁴⁹⁷ Esasen Kur'ân-ı Kerîm putlara ibadet eden müşriklere dair haberlerle dolup taşmaktadır. Buna göre onlar, Allah'ın varlığını kabul ettikleri gibi biricik Rablerinin ve Yaratıcılarının

497 Onların küfrü, inat küfrüdür.

O olduğunu, yerin ve yerde olanların yalnızca O'na ait olduğunu, yedi göğün ve Büyük Arş'ın Rabbinin O olduğunu kabul ederler. Güneşi emri ile müsahhar kılanın, yağmuru indirenin, bitkileri çıkartanın da O olduğunu bilirler. Kur'ân-ı Kerîm ise bu hususları yüksek sesle onlara ifade eder ve onların bu ikrar ve kabullerini ve rasûllerinin kendisine çağırdıkları davanın doğruluğuna dair bu husustaki ikrarlarını onlara karşı delil gösterir. Durum böyle iken "O kavimler hiçbir şekilde kendilerinin bir Rabbi ve bir yaratıcısı olduğunu ikrar etmiyorlardı" demek nasıl mümkün olabilir? Şüphesiz ki bu, büyük bir iftiradır. Çünkü küfür, katıksız soyut bilgisizlikten öte bir durumdur. Aksine en ağır ve kaba küfür, bu gibi kimselerin inkâr ettikleri ve küfür olmadığını iddia ettikleri şekildir. Bunlar derler ki: Kalbin iki görevi vardır. Bunların ikisi bir arada bulunmadıkça mü'min olmaz. Birisi, bilmek ve ilim görevidir; diğeri ise sevgi, itaatle boyun eğmek ve teslimiyet görevidir. İlmin görevini yerine getirmediği sürece mü'min olmadığı gibi sevgi, itaatle boyun eğme ve teslimiyet görevini yerine getirmediğçe de mü'min olmaz. Hatta ilmi ve onu bilmesi ile birlikte bu görevi terk edecek olursa bilgisizce kâfir olanın küfründen daha büyük bir küfürle kâfir olur ve ondan daha fazla imandan uzak kalır. Çünkü bilgisiz bir kimsenin, bilip öğrenecek olursa itaat edip tabi olma ihtimali oldukça yüksektir. İnatçı bir kimseye ise hiçbir tedavinin faydası yoktur. Yüce Allah, **"O peygamberin hak olduğuna şahidlik edip kendilerine apaçık deliller gelmiş iken imanlarından sonra küfre giren bir topluluğa Allah nasıl hidayet eder? Allah, zalimler topluluğuna hidayet vermez"**⁴⁹⁸ buyurmaktadır.

Derler ki: Buna göre, kişi, Allah'ı ve Rasûlü'nü sevmedikçe hatta Allah'ın ve Rasûlü'nü o ikisi dışındaki herkesten daha çok sevmedikçe, Müslüman olamaz. Şüphesiz sevgi, bilginin de ötesinde bir durumdur. Çünkü daha önce de geçtiği üzere Rasûl'ü bilen herkes, onu sevmiş değildir.

Derler ki: Kıskanç(lığından dolayı iman etmeyen) kimseyi ele alalım. Kıskandığı kimseye duyduğu nefretle, ona düşmanlık etmeye ve mümkün olan her bir yolla ona eziyet etmeye çalışır. Onun üstünlüğünü ve ona düşmanlık etmesi için güzellikleri ve üstünlüklerinden başka gerektirici bir sebep olmadığını bildiği hâlde, mümkün olan her bir yolla ona eziyet etmek

için çalışır. İşte bundan dolayı “Kıskançlık, hem nimetlere hem de üstün şeref ve değerlere bir düşmandır” denilmiştir. Kıskanç bir kimseyi kıskandığı kişiye düşmanlık etmeye, onun üstünlüğünü ve kemâlini bilmemesi yönlendirmiş değildir. Onu bu davranışa ve tutuma iten şey, maksadını ve iradesini bozmuş olmasıdır. Rasûllerin ve mirasçılarının, bâtil liderliklerini kendilerinden aldıkları kimseler ile başlarından geçenlerin durumu da bunun gibidir. O bâtil liderliklerini ellerinden kaçırmamak için onlara düşmanlık ettiler, insanlar onlara uymasınlar diye engel oldular. Böylelikle başkanlıklarının ellerinde kalacağını ve tek başlarına bunu sürdüreceklerini zannettiler. Ama bu gibi kimseler hakkındaki Allah’ın sünneti, dünyada da ahirette de liderliklerini kendilerini mahrum edip gözettikleri maksadın zıttı ile onlara karşılık vermek sûretiyle yaratılmışların gözünde onları küçük düşürmektir. *“Zaten Rabbin kullara zulmetmez.”*⁴⁹⁹

İşte bunlar, her iki kesimin ortaya koydukları deliller ve her iki grubun üzerinde durdukları hususlardır. O hâlde ey insafı, adaletli kişi! Onlar karşısında, hüküm verecek kişinin olması gereken konumunda bulun, ilminle ve adaletle bu karşılıklı dava sahipleri arasında ayırt edici hükmü ver. Her iki kesimin her biri itiraz edilemeyecek ve reddedilemeyecek deliller ortaya koymuş, reddedilemeyecek ve karşı konulamayacak apaçık deliller göstermiştir. Senin elinde ayırt edici hükmü vermeyi sağlayacak ve kendisi ile hakkı arayanın doğru olanı görmesi için hakkı açığa çıkartacak başka bir delil var mıdır? Böylelikle her iki kesimi razı edip aradaki ihtilafı ortadan kaldıracak misin? Değilse deveyi ve onu şevkle yürütmek için ezgi söyleyeni kendi hâllerine bırak ve nefislere layık olduklarını ver:

“Sen hevayı (aşkı ve sevdayı) bununla
tanınan kimselere bırak,

Sevgiye öyle göğüs germişlerdir ki
sonunda bileğini bükmüşlerdir.”

Kendi değerini bilen kimse, fazilet sahibi olan kimsenin üstünlüğünü de bilir ve ilahî tevfiğe mazhar olmanın kapısını da çalmış olur. Fettâh ve Âlim (hakkı gösteren, ilham eden her şeyi bilen) Allah’tır. Allah’ın tevfiği ile deriz ki:

“İlim Hidayeti Gerektirir” Diyenlerle “Gerektirmez” Diyenlerin Görüşlerinin Değerlendirilmesi

Her iki kesim de ilmin gereğinin dışına çıkmamış, hakkın yolundan uzaklaşmamıştır. Bu iki kesim arasındaki ayrılık ve farklılık ise aynı yerde bulunmamaları ve aynı maksatla delillerini ortaya koymamaları dolayısıyladır. Mutlak anlamda kullanılan mücmel (genel anlamlı) lafızların anlamları etraflı bir şekilde açıklanacak olursa aradaki anlaşmazlık da ortadan kalkar ve aslında her bir kesimin diğer kesim ile aynı kanaati uygun görüp paylaştığı açıkça görülür.

Bunu şöylece açıklayalım: İktiza edici iki kısımdır. Birisinin gereği ve muktezası kendisinden ayrı düşmez. Çünkü o, kendi sınırlarının dışına çıkmaz. Bunun yerine, tam bir illetin (sebeup ve gerekçenin) kendi malulünü gerektirmesi gibi gerektirir. Bir de eksik iktiza edici vardır. Bu kendisinin sınırlarını tam anlamıyla kapsamadığı veya iktizasının şartını taşımadığı ya da etkisinin önünde bir engel bulunduğu için bunun muktezası söz konusu olmaz.

Eğer ilmin hidayeti gerektirici olmasıyla, etkisinin kendisinden geri kalmadığı, aksine fiilen ihtidayı (hidayet bulmayı) gerektirdiği kastediliyorsa, şüphesiz doğru görüş, ikinci kesimin görüşüdür ve ilim hiçbir zaman istenen hidayetin gerçekleşmesini zorunlu olarak gerektirici değildir. Eğer onun gerektirici olmasıyla, hidayet bulmaya elverişli ve onu gerektirici olduğu ama eksikliği veya bir şartın ya da bir engelin var olması sebebi ile muktezasının gerçekleşmeyeceği kastediliyorsa, o takdirde doğru kanaat, birinci kesimin görüşüdür.

Bu özetin geniş açıklaması şöyledir: Bir şeye dair bilgi, kulun maslahatına, zevk almasına ve sevinmesine sebep olması ile birlikte bazen birçok sebepten dolayı kişinin bunun gereğince amelde bulunması söz konusu olmayabilir. Bu sebepleri şöylece sıralamak mümkündür:

İlmin Gereğince Amel Etmemenin Sebepleri

1. Buna dair bilginin zayıflığı/yetersizliği.

2. Ehil olmayış. Çünkü o hususa dair bilgisi tam olmakla birlikte yerin temiz ve temizlenmeye uygun olması şart olabilir. Eğer yer temiz olmayıp temizlenmeyi de kabul etmiyorsa tıpkı suyun kendisine karışmadığı sert kayalık bir arazi gibi olur. Böyle bir yerde ehliyetsizliği ve kabiliyetsizliği dolayısıyla bitki yetişmez. Eğer kalp katı, temizlenmeyi kabul etmeyen ve öğütlerin etkilemediği taşlaşmış bir kalp ise bildiği bütün bilgilerden faydalanamaz. Tıpkı kayalık bir zeminde her türlü yağmur yağsa ve ona her türlü tohum atılsa dahi bitkinin yetişmemesi gibi. Nitekim Yüce Allah, bu tür insanlar hakkında şöyle buyurmaktadır: **“Gerçekten haklarında Rabbinin sözü (hükmü) sabit olanlar, kendilerine (istedikleri) bütün mucizeler gelmiş olsa bile, elem verici azabı görünceye kadar inanmayacaklardır.”**⁵⁰⁰ **“Eğer biz onlara gerçekten meleklere indirseydik, ölümler kendileriyle konuşsalar ve (istedikleri) her şeyi karşılıklarına toplasaydık onlar yine de Allah dilemedikçe iman etmezlerdi.”**⁵⁰¹ **“De ki: Göklerde ve yerde neler var bir bakın. O âyetler ve korkutmalar, iman etmeyecek bir topluluğa fayda vermez.”**⁵⁰²

Bu gibi âyetler Kur’ân-ı Kerîm’de pek çoktur. Buna göre kalp katı, kaba ve haktan uzak ise ilmin onda hiçbir etkisi olmaz. Aynı şekilde kalp, bir metanet, güç ve kararlılık bulunmayan, hasta, değersiz ve çamur gibi cıvık bir kalp ise onda da ilmin etkisi olmaz.

3. Bir engelin bulunması. Bu da ya bir kıskançlık ya da bir kibirdir. İşte İblis’in emre itaat etmesinin engeli bu idi. Allah’ın korudukları dışında öncekilerin de sonrakilerin de hastalığı budur. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*’i gören, peygamberliğinin doğruluğunu bilen Yahudiler ile onların durumunda olanlar da bundan dolayı iman etmemişlerdir. Abdullah b. Übeyy’in iman etmesine engel olan hâl de budur. Ebû Cehil’in ve diğer müşriklerin iman etmemelerine de bu sebep olmuştur. Bunlar, Rasûlullah

500 Yunus 10/96-97.

501 En’âm 6/111.

502 Yunus 10/101.

sallallahu aleyhi ve sellem'in doğruluğunda ve haklılığında hiç şüphe etmiyorlardı fakat kibir ve kıskançlık onları küfre itti. Ümeyye ve onun benzerleri gibi Muhammed *sallallahu aleyhi ve sellem*'in nübüvvetine dair bilgi sahibi olanların iman etmemelerinin sebebi de budur.

4. Hakka boyun eğmesine engel olan kıskançlık ve kibir olmamakla birlikte kişinin hükümdarlığı ve başkanlığı ile birlikte boyun eğip itaat etmesine imkân vermeyen başkanlık ve hükümdarlık engeli. Bu durumda kişi, krallık ve başkanlığını kaybetmeme gayretine düşer. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in nübüvvetini, doğruluğunu bilip içten bunu kabul ederek dinine girmeyi sevdikleri hâlde krallıklarının ellerinden gitmesinden korkan Herakliyus ve benzeri kâfir hükümdarların durumu böyledir. Bu ise kral, yönetici ve başkan kimselerin hastalığıdır. Allah'ın koruduğu kimseler dışında bundan kurtulan pek azdır. Bu, aynı zamanda Firavun'un ve onun kavminin de hastalığı idi. Bundan dolayı onlar **“Kavimleri bize kulluk etmekte iken bizim gibi iki insana mı iman edeceğiz?”**⁵⁰³ demişlerdi. Böylelikle iman edip Musa ve Harun'un arkasından giderek onlara boyun eğmeyi, itaat etmeyi -İsrailoğulları kendilerinin köleleri iken- büyüklüklerine yedirmediler. Bundan dolayı şöyle denilmiştir: Firavun, Musa'ya uymak ve onu tasdik etmek isteyince veziri Hâmân ile istişare etti. O da “Şimdi sen kendisine tapınılan bir ilah iken kendinden başkasına ibadet eden bir kul mu olacaksın?” dedi. Firavun da kulluğu kabul etmeyip başkanlığı ve aslı astarı olmayan ilahlığı tercih etti.

5. Beşinci sebep, şehvet ve mal engelidir. Kitap ehlinde pek çok kimsenin iman etmemesinin sebebi budur. Çünkü onlar, yedikleri malların ve kavimlerinden kendilerine ulaşan servetlerin sonunun gelmesinden korkmuşlardı.

Kureyş kâfirleri de kişileri arzu ve isteklerine uygun düşecek şekilde iman etmekten alıkoyuyorlardı. Böylelikle onun arzu ve isteğini kolaylıkla elde etmesini sağlıyorlardı. Mesela; zinayı seven bir kimseye “Muhammed zinayı da haram kılıyor, içkiyi de haram kılıyor” diyorlardı. Şair A'sa'yı İslâm'dan bu yolla alıkoydular:

503 Mü'minûn 23/47.

Ben, kitap ehlinde birçok kimse ile İslâm ve İslâm'ın doğruluğu hususunda tartıştım. Onlardan birilerinin bana son olarak söylediği söz şu olmuştu: “Ben güven altında içtiğim içkiyi bırakamam. Çünkü ben Müslüman olursam benim içki içmeme engel olursunuz, içecek olursam da beni sopalarsınız.”

Aralarından bir başkası da benim kendisine neler söylediğimi anladıktan sonra “Benim servet sahibi akrabalarım var. Eğer Müslüman olursam o servetlerinden bana hiçbir şey gelmez. Hâlbuki ben onlara mirasçı olmayı ümit ediyorum” demişti. Ya da buna yakın bir ifade kullanmıştı.

Şüphesiz bu husus, kâfirlerden pek çok kimsenin içinde yer etmiş bir husustur. Böylelikle mal ve arzularını gerçekleştirmeye dair güçlü istek ile zayıf iman etme eğilimi karşı karşıya gelir, kişi de arzu ve mal isteğinin gereğini yerine getirir ve “Ben atalarımın ve geçmişlerimden yüz çevirmem” der.

6. Kişinin ailesine, akrabalarına ve aşiretine beslediği sevgi. Bu durumdaki bir kimse hakka uyup onlara muhalefet edecek olursa kendisini uzaklaştırıp kovacaklarını ve onu kendi aralarından çıkarıp dışlayacaklarını düşünür. İşte birçok kimsenin kendi kavmi, akraba ve aşiretleri arasında küfür üzere kalmasının sebebi budur.

7. Kişinin bir aşireti ve akrabaları bulunmasa dahi yurduna ve vatanına beslediği sevgi. Çünkü böyle bir kimse Rasûl'e uyduğu takdirde kendi yurdundan ve vatanından çıkarak gurbete ve yabancı bir yurda gideceğini düşünür, vatanını kaybedip ondan ayrılmak istemez.

8. Müslüman olup Rasûl'e uyduğu takdirde kendi babalarına, atalarına dil uzatıp onları tenkit edeceğini, onları yermiş olacağını düşünmek. İşte Ebû Tâlib'i ve benzerlerini İslâm'a girmekten alıkoyan budur. Onlar, atalarının ve dedelerinin küfür ve dalalet içerisinde olduklarına dair tanıklık etmeyi ve öncekilerin kendileri için seçip tercih ettiklerine aykırı bir tercihte bulunmayı çok büyük bir iş gördüler. Müslüman olmaları hâlinde görüşlerini isabetsizlikle vasıflandıracaklarını, akıllarını doğru yoldan sapmış olmakla damgalayacaklarını ve küfür ve şirk diye bilinen en çirkin vasıflarla nitelendireceklerini düşündüler. İşte bunun

için Allah'ın düşmanları ölümü sırasında Ebû Tâlib'e "Abdulmuttalib'in dininden yüz mü çeviriyorsun?" demişlerdi. Bundan dolayı onun kendilerine söylediği son söz "Ebû Tâlib dini üzeredir" demek olmuştu. Allah'ın düşmanları onu ancak bu kapıdan davet ettiler. Çünkü onun, babası Abdulmuttalib'i ne kadar tazim ettiğini ve onunla övünülecek bir konumu ve şerefi elde ettiğini biliyorlardı. Bu sebeple en ileri derecede onu küçülmeyi, yermeyi gerektiren bir işi nasıl yapabilirdi? Bundan dolayı "Eğer Abdulmuttalib oğulları aleyhine tahkir edilmelerini gerektirecek bir hâl olmasaydı bu istediğini söyleyerek gözlerinin aydın olmasını sağlardım" demişti. Ya da buna yakın bir ifade kullanmıştı. O, şiirlerinde Muhammed *sallallahu aleyhi ve sellem*'in nübüvvetini, doğru söylediğini kesin olarak bildiğini açıkça ifade etmiştir. İşte onun şiiri:

"Gerçekten biliyorum ki Muhammed'in dini

Yaratılmışların dinlerinin en hayırlısıdır

Eğer kınanmak ya da tahkir edilmekten korkmak olmasaydı

Benim bunu gönül hoşluğu ile kabul ettiğimi
ve bunu açıkça ifade ettiğimi görecektin."

Lâmiyye (lam harfi kafiyeli) kasidesinde
de şunları söylemektedir:

"Allah'a yemin olsun ki, eğer meclislerde
bizim büyüklerimiz aleyhine

Sövgüye sebep olmayacak olsaydı

Bütün hâlleri ile gerçekten ona uyardık biz

Bu sözlerimizi her zaman ciddiyetle söyler
asla alay ve şaka yollu söylemezdik

Onlar da çok iyi biliyorlar ki bizim
oğlumuza yalancı denilemez

Tarafımızdan ve asla o bâtil sözlere iltifat etmez."

Büyükleri aleyhine sövgüye sebep olacağını ileri sürdüğü husus ise onlar aleyhine kâfir ve dalalette oldukları şeklindeki şahidliği, onların görüşlerinin isabetsiz ve akıllarının doğru yoldan sapmış olmakla nitelendirilmesidir. İşte kesin kanaatten sonra Müslüman olmasına engel bu idi.

9. İnsanlar arasından düşmanlık ettiği kimselerin Rasûl'e uymaları ve kendisinden önce onun dinine girip ona oldukça yakın ve onun özel kişileri arasına katılmış olması. Bu husus ise birçok kimsenin hidayete uymasına engel olmuştur. Mesela; bir kimsenin bir düşmanı olur, onun konumundan nefret eder, üzerinde yürüdüğü toprağı sevmez, bütün maksadı ona muhalefet ve onu eksik düşürmek iken onun hakka tabi olduğunu görürse, bu kişinin tersine gitme ve ona düşmanlık etme isteği onu hakka ve hakka mensup olanlara düşmanlık beslemeye sevk eder. Veleve ki o hak ehli kimseler ile kendisi arasında bir düşmanlık olmasın. Bu Yahudiler ile Ensâr arasında görülen olaylara benzer. Yahudiler, Ensâr'ın düşmanları idiler. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in peygamber olarak çıkması ve o Peygamber'e uyup onunla birlikte kendileri ile savaşıacak olmaları ile onları tehdit ediyorlardı. Ama Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, Yahudilerden önce Ensâr ile görüşüp onlar da İslâm'a girince Ensâr'a karşı besledikleri düşmanlık onları kâfirlikleri ve Yahudilikleri üzerinde kalmaya itti.

10. Alışkanlık, gelenek ve menşe engeli. Şüphesiz gelenek, bazen tabiatın hükmüne galip gelecek kadar güç kazanabilir. Bundan dolayı "Gelenek ikinci bir tabiattır" denilmiştir. Kişi, küçüklükten beri bir görüşe sahip olarak eğitilir ve o görüşe sahip olarak yetişir. Kalbi ve nefsi onun terbiyesini alır. Tıpkı etinin ve kemiğinin alışılmış gıda ile beslenmesi gibi beslenir. O, aklı erdiğinden beri hep kendisinin o hâlini bilir. Daha sonra ansızın ve bir defada ona ilim geliverir. İlim, o alışkanlığı ortadan kaldırıp onu kalbinden dışarıya çıkarmak ve onun yerine kendisi yerleşmek ister. Fakat böyle bir geçiş ona zor gelir ve bunun ortadan kalkması hususunda zorluklarla karşılaşır.

Bu sebep bütün sebeplerin manevi olarak en güçsüzü ise de ümmetlerden çeşitli görüş sahipleri ile mezhep mensupları arasında en çok görülen budur. Onların çoğunluğu hatta hepsi -belki bazı istisnalar dışında- sadece geleneklerini ve küçüklükten beri kendisine göre eğitildikleri alışkanlıkla-

rını bilir, başkasını bilmez ve güzel de bulmaz. Gelenekler dini, insanların çoğuna galip gelen yaşayış tarzıdır. Ondan vazgeçme tabiatını bırakıp ikinci bir tabiat ve karaktere geçmek gibidir.

Yüce Allah'ın salât ve selâmı, bütün nebilerine ve rasûllerine özellikle de onların en eksiksiz ve en üstünleri olan Muhammed *sallallahu aleyhi ve sellem*'e olsun. Onlar, nasıl da ümmetlerin bâtil geleneklerini değiştirdiler ve o ümmetleri imana taşıdılar. Öyle ki bu iman ile ikinci bir tabiat ve karakter meydana getirdiler. Onun sayesinde geleneklerinin ve bozuk tabiatlarının dışına çıktılar. Bunun nefislere ne kadar zor geldiğini ancak bir tek kişiyi bâtil dininden ve bâtil kanaatlerinden hakka taşıma gayreti gösteren kişiler bilirler. Bu sebeple Allah, rasûlleri, âlemler arasından bir kişiye verdiği mükâfatın en üstünü ile mükâfatlandırısın.

Buna göre ilmin hidayeti gerektirici olması iki türlüdür. Tek başına gerektirici hidayet, hidayet bulmayı icab ettirmez. Tam hidayet ise hidayet bulmayı gerektirir. Birincisi beyan, delalet ve öğretme hidayetidir. Bundan dolayı "Hidayet bulunduğu gibi hidayete iletildi" denilir. İkincisi ise ilahî tevfiğin verilmesi ve iradenin halk edilmesi ile birlikte beyan ve delalet hidayetidir. İşte beraberinde hidayet bulmayı gerektiren ve gereğinin kendisinden ayrı kalmadığı hidayet budur. Buna göre, ne zaman sebep bulunur ve engeller ortada olmazsa onun hükmünün varlığı da kaçınılmaz olur.

İşte burada görüş ayrılığını sona erdiren ince bir mesele vardır. O da şudur: Gerektirici karşısında engelin bulunması ve şartın yokluğu sebebi ile onu özünde zayıflatan ve gerektiriciliğini ve gücünü ortadan kaldıran bir durum söz konusu olur mu? Yoksa gerektirici kendi durumu itibari ile engele galip geldiğinden, etkili olan o mudur?

Bizim bu meselemizde buna dair misal şudur: Sözü geçen bu engellerin ya da bir kısmının varlığı sebebiyle ilim kesinlikle etki etmeyecek kadar zayıflar mı yoksa ilim kendi hâlinde bulunmakla birlikte engel olan husus kendi gücüyle galip mi gelir ve bundan dolayı hüküm ona mı ait olur?

İşte meselenin sırrı ve inceliği budur.

Birincisinin böyle olduğunda şüphe yoktur. Ama ikinci kısım ilmin kendi durumunda kalması hâlidir. Meselenin tahkikine gelince; engeller onu (ilmi) perdeler ve gözünü köreltir. Bazen de kalpteki hakikati tamamen tersine çevrilir. Kur'ân-ı Kerîm de buna delil teşkil etmektedir. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **“Hani Musa kavmine ‘Kavmim, gerçekten benim Allah’ın size gönderdiği peygamberi olduğumu bildiğiniz hâlde niçin bana eziyet ediyorsunuz?’ demişti. Onlar sapıp eğrilince Allah da kalplerini çevirdi. Allah, fasıklar topluluğunu hidayete erdirmez.”**⁵⁰⁴ Böylelikle Yüce Allah, baştan itibaren kendileri haktan saptıkları için onları kalplerini haktan saptırmak sûretiyle cezalandırdı. Bunun bir benzeri de Yüce Allah’ın şu âyetidir: **“İlk defa ona iman etmedikleri gibi biz de onların kalplerini ve gözlerini çeviririz de azgınlıkları içerisinde onları kör ve şaşkın olarak bırakırız.”**⁵⁰⁵

İşte bundan dolayı “Kendisine hak arz edilen ve onu geri çevirip kabul etmeyen kimse, kalbinin, aklının ve görüşünün fesat bulması (bozulması) ile cezalandırılır” denilmiştir.

Yine buradan hareketle “Heva sahibi kimsenin bir görüşü olamaz. Çünkü onun hevası kendisini hakkı reddetmeye iter. Böylelikle Yüce Allah da onun aleyhine görüşünü ve aklını bozar” denilmiştir.

Yüce Allah buyuruyor ki: **“Fakat sözlerini bozmaları, Allah’ın âyetlerini inkâr etmeleri, haksız yere peygamberleri öldürmeleri ve ‘Kalplerimiz perdelidir’ demelerinden dolayı (onları lanetledik.)”**⁵⁰⁶ Yüce Allah, hakkı bilmelerinden sonra onu inkâr etmelerinin Allah’ın kalplerini mühürlemesine sebep olduğunu haber vermiştir: **“Hayır, Allah, küfürlerine karşılık kalplerine mühür basmıştır.”**⁵⁰⁷ Böylelikle onların kalpleri perdeli/kılıflı olmuştur. Gulf (kılıf) ağlefin çoğuludur. Bu da kınında bulunan kılıç gibi bir kabın kendisini örtüp kapattığı kalbe denilir. Kılıfında bulunan her bir şeye “ağlef” denilir. Çoğulu da “gulf” diye gelir.

504 Saff 61/5.

505 En’âm 6/110.

506 Nisâ 4/155.

507 Nisâ 4/155.

Mesela; “Seyfu’l-ağlef: Kınındaki bir kılıç,” “kavsun ğalfa: torbasındaki bir yay” ve “raculün ağlef ve aklef: sünnet olmamış adam” denilir.

Buyruğun anlamı da şudur: “Kalplerimiz üzerinde bir örtü ve perde bulunmaktadır. Bu sebeple ey Muhammed! Ne söylediğini anlamıyoruz ve hiçbir şeyi kavrayamıyoruz.”

Şöyle açıklayanlar da vardır: “Yani bizim kalplerimiz ilim ve hikmetle dolu kaplardır. Yani ilim ve hikmetin kaplarıdır. Dolayısıyla senin sözüne ihtiyacımız yoktur ve onu kabul etmeyiz.” Böylelikle onlar kendi ellerinde bulunanlarla yetinerek ondaki tebliğe muhtaç olmadıklarını söylemiş oluyorlardı. (Bu açıklama) çeşitli sebeplerden dolayı (kabul edilemez.)⁵⁰⁸

a. “Gulf: kaplar” ağlefin çoğuludur⁵⁰⁹ ve bunların benzeri diğer kelimeler. Ağlef kalp ise gilaf denilen kılıf içerisindeki kalptir. Dilde bilinen anlam budur.

b. “Filanın kalbi şunun için bir gilaftır” denilmesi, uygun görülen meşhur bir kullanım değildir. Hatta bu, Arapların nesirlerinde de nazımlarında da hemen hemen hiç görülmemektedir. Kur’ân’da da bunun benzeri yoktur ki buna göre açıklansın. Ayrıca bu, güzel görülecek hoş teşbihlerden de sayılmaz. Bu sebeple âyetin buna göre açıklanması caiz değildir.

c. Bunların söyledikleri bu söz, kâfirlerden olan diğer kimselerin söyledikleri **“Bizi davet edegeldiğin şeye karşı kalplerimiz örtüler içindedir”**⁵¹⁰ sözüne benzer. Buradaki “ekinne: örtüler,” diğer âyette sözü edilen öteki kimselerin kalplerindeki “gulf (perdeler)” ile aynıdır. “Ekinne: örtüler” ise eşyayı örten kaplar gibidir. Okların torbasına verilen “kinâne” ismi de buradan gelmektedir.

d. Âyetin bağlamı ile sözünü ettikleri anlam birbirine uygun düşmediği gibi, bunun karşılığında Yüce Allah’ın **“Hayır! Allah, küfürlerine**

508 Bu son cümledeki parantez arası ifadeler, bağlam göz önünde bulundurularak tarafımızca eklenmiştir. (Çeviren)

509 Daha sonra müellif tekili ve çoğulu aynı vezinde gelen kelimeleri sıralamaktadır. (Çeviren)

510 Fussilet 41/5.

karşılık kalplerine mühür basmıştır⁵¹¹ buyurması da uygun değildir. Bu anlama karşılık onların, sahip olduklarını ileri sürdükleri ilim ve hikmetin kendilerinden geri çekilip alınması güzel ve uygun düşer. Nitekim böyle bir iddiada bulunmaları üzerine bir başka yerde **“Size ilimden ancak pek az bir şey verilmiştir”**⁵¹² buyurulmuştur. Burada ise kalplerinin örtü ve perdeler içerisinde olup sözünü anlamadıklarını iddia etmeleri üzerine kendilerine, onların bilmelerinin, kâfir olmalarının, ahitlerini bozmalarının ve peygamberleri öldürmelerinin kalplerine mühür basılmasının sebebi olduğu belirtilerek cevap verilmiştir. Şüphesiz kalbe mühür basıldığı takdirde ondaki ilmin şekli kararır ve üstü kapanır. Hatta etkisi dahi kaybolup gidebilir. Nihayetinde hidayet bulanların kendisi sebebi ile hidayet buldukları sebep, böyle bir sapıklığa sebep olabilir. Nitekim Yüce Allah, bir başka yerde şöyle buyurmaktadır: **“Allah bununla birçoğunu saptırır ve yine bununla birçoğunu da hidayete eriştirir. O, bununla fasıklardan başkasını sapturmaz. Onlar ki, Allah’ın ahdini sağlamlaştırdıktan sonra bozarlar ve Allah’ın birleştirilmesini emrettiği şeyi keserler. Yer yüzünde bozgunculuk da yaparlar. İşte onlar zarara uğrayanların ta kendileridirler.”**⁵¹³

Yüce Allah, Kur’ân-ı Kerîm’in insanlardan bu türün doğru yoldan sapmalarına sebep olduğunu haber vermektedir. Hâlbuki Kur’ân-ı Kerîm, Allah’ın kendisi vasıtasıyla rasûllerine ve mü’min kullarına hidayet verdiği hidayetinin kendisidir. Bu sebeple Yüce Allah, Allah’ın rızasını isteyen kimselerin onunla hidayet bulacağını haber vermek üzere şöyle buyurmaktadır: **“Herhangi bir sûre indirildiği zaman onlardan bir kısmı der ki: ‘Bu sizin hanginizin imanını artırdı?’ İman edenlere gelince (bu sûre) onların imanlarını artırır ve onlar sevinirler. Kalplerinde hastalık (kâfirlik ve münafıklık) olanlara gelince, onların da inkârlarını büsbütün artırır ve onlar artık kâfir olarak ölürler.”**⁵¹⁴ İlimin bulunduğu yerin, kendisi ile hidayet bulunması gereken şey ile dalalet bulunacak bir hâle dönüşmesinden daha büyük bir fesat olabilir mi? Bu durumda onun hidayet ve ilim ile

511 Nisâ 4/155.

512 İsrâ 17/85.

513 Bakara 2/26-27.

514 Tevbe 9/124-125.

alakası, tat alma duyusu tamamen bozulup oldukça acımış ağzın tatlı suya karşı durumuna benzer. Şu beyitte denildiği gibi:

“Ağzının tadı acı olan bir hasta

O ağzı ile oldukça acı bulur tatlı bir suyu da.”⁵¹⁵

Kalp bozulacak olursa idraki bozulur. Ağız da bozulacak olursa onun da idraki bozulur. Aynı şekilde gözün bozulması hâlinde de durum böyledir. Bilgi sahibi olan sarraflar derler ki: “Nakit işinde korkak davranan kimse bu işi unuttur. Bu durumda da som altın ile hileli altını birbirine karıştırır.”

Seleften birisi de şöyle demiştir: “İlim, amele seslenir. Eğer amel onun seslenişini kabul ederse ilim orada yerleşir. Aksi takdirde çekip gider.”

Yine seleften birisi şöyle demiştir: “Bizler ilim ile amel etmeyi, ilmi daha iyi öğrenmek için bir destek ve yardımcı alırdık. Çünkü ilim ile amel etmeyi terk etmek, ilmin gitmesinin ve unutulmasının en güçlü sebeplerindendir.”

Aynı şekilde ilim, amel için istenir. Çünkü ilim, yolda giden bir kimseye yol gösteren bir kılavuz konumundadır. Kişi, kılavuzun arkasından yürümeyecek olursa onun yol göstericiliğinden yararlanamaz ve hiçbir şey bilmeyen kimsenin konumuna düşer. Çünkü ilim öğrenmekle birlikte amel etmeyen kişi, hiçbir şey bilmeyen cahil mertebesindedir. Aynı şekilde bir miktar altın ve gümüşe sahip olup aç ve çıplak kalan bir kimse, o para ile yiyecek ve giyecek bir şeyler satın almaması durumunda, hiçbir şeye sahip olmayan fakir kimse durumundadır. Nitekim şöyle denilmiştir:

“İhtiyaç duyan bir kimse fakir düşerim korkusuyla

Harcamayacak olursa bu yaptığı fakirliğin ta kendisidir.”⁵¹⁶

515 Beyit, Mütenebbî'nin 47 beyitten oluşan Bür kasidesinde yer almaktadır.

516 Bu beyitin Mütenebbî'ye ait olduğunu tespit ettim. Ancak baş tarafı “Malını toplamak üzere saatler harcayan bir kimse” şeklindedir.

Araplar, fuhşu (hayâsızlığı) ve çirkin konuşmaları cahillik diye adlandırır. Bu, ya cahilliğin bir neticesi olduğundan -bu durumda ona sebebinin ve onu gerektiren hususun adı verilmiş olur- ya da cahilliğin bir tarafta, ilim ve amelin de diğer tarafta bulunmasından dolayıdır. Şair şöyle demiştir:

“Dikkat! Kimse bize karşı cahillik etmesin

O takdirde biz de cahillerin cahilliğinden
fazla cahillik ederiz.”⁵¹⁷

Musa *aleyhisselâm*'ın, kavminin kendisine “*Bizi alaya mı alıyorsun?*” demeleri üzerine “*Cahillerden olmaktan Allah'a sığınırım*”⁵¹⁸ diye cevap vermesi de bu kabildendir. Böylelikle mü'minler ile alay etmeyi bir cahillik olarak değerlendirmiştir. Yüce Allah'ın Yusuf *aleyhisselâm*'ın söylediğini naklettiği şu buyruklar da bu türdendir: “*Eğer sen bunların tuzaklarını benden uzaklaştırmazsan onlara meyleder, cahillerden olurum.*”⁵¹⁹ Yüce Allah'ın şu buyruğu da böyledir: “*Sen affetme yolunu tut, maruf olanı emret, cahillerden de yüz çevir.*”⁵²⁰

Burada maksat, hiçbir bilgiye sahip olmayan kimseden yüz çevirip ona bir şeyler öğretmemesini, ona doğru yolu göstermemesini söylemek değildir. Maksat, onun kendisine karşı cahillik edenlerin cahilliklerinden yüz çevirmesi ve bu gibi kimselere karşılık vermeyip herhangi bir sitemde bulunmamasıdır.

Mukâtil, Urve, Dahhâk ve başkaları şöyle açıklamışlardır: “Sen onların yaptıkları akılsızca hareketlerine karşılık vermekten kendini koru.”

517 Beyit, cahiliye dönemi şairlerinden Amr b. Külsum'a aittir. Birinci tabaka şairlerindedir. Arap Yarımadası'nın kuzey taraflarında Rebîa diyarında dünyaya gelmiş, Şam, Irak ve Necid taraflarına seyahatlerde bulunmuştur.

518 Bakara 2/67.

519 Yusuf 12/33.

520 A'râf 7/199.

Bu şekilde kullanım, Arap dilinde çokça görülür. Hadisteki **“Sizden biriniz oruçlu olduğu bir günde tartışmasın, cahillik de yapmasın”**⁵²¹ sözü de bu türdendir. Masiyete “cahillik” denilmesi de bundan dolayıdır.

Katâde şöyle demiştir: Muhammed *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ashabı Allah'a karşı gelen her bir isyankârın cahil olduğu konusunda icma etmiştir. Ancak bundan maksat, onun, bu işin haram olduğunu bilmeyen cahil bir kişi olduğunu anlatmak değildir. Çünkü o, bu manada cahil ve bilgisiz olsaydı asi olmazdı. Çünkü yaptığı işin haram olduğunu bilmeyen kimseye dünyada had, ahirette de ceza verilmesi söz konusu değildir. Aksine günahın bizzat kendisine cahillik denilir. Onu işleyen kişi haram olduğunu bilse dahi. Bunun sebebi ise böyle bir işi yapan kimsenin onu bilmeyen cahilin konumunda görülmesinden dolayıdır ya da böyle bir işin bilgi zayıflığı ve eksikliğinden dolayı meydana gelmiş olmasından dolayıdır. Bu da bir bilgisizliktir (cahilliktir). Bundan dolayı sebebinin adı ile adlandırılmış olur.

İkinci olarak hakkı reddedip ondan yüz çevirmeleri üzerine kalplerine mühür vurulması, kalplerinin örtülmesi, aklın ve anlayışın başlarından alınması ile cezalandırıldılar. Nitekim Yüce Allah, münafıklar hakkında **“Bunun sebebi, onların önce iman edip sonra inkâr etmeleridir. Bu yüzden kalpleri mühürlenmiştir. Artık onlar hiç anlamazlar”**⁵²² buyurmuştur.

Üçüncü olarak, kendisinden yararlanan, kurtuluşu ve felahı (umulana nail olmayı) gerektiren ilim, onlar tarafından elde edilemediği için ilmin hakikati kendilerinden alıkonulmuş oldu. Bir şey, bazı hâllerde ürününün ve ondan gözetilen maksadın yokluğu sebebiyle söz konusu olmayabilir. Nitekim Yüce Allah, cehennem ateşinde bulunanlar hakkında **“Şurası muhakkak ki, kim Rabbine günahkâr olarak varırsa, cehennem sırf onun içindir. O ise orada ne ölür ne de yaşar”**⁵²³ buyurmaktadır. Böylelikle hayatın faydası ve maksadı gerçekleşmediği için hayatın yokluğundan söz edilmiştir. Nitekim Araplar “Harcanan dışında ve malın fayda vereni dışında ilmin varlığı söz konusu değildir” derler.

521 Buhârî, Savm 9; Müslim, Sıyâm 163.

522 Münâfıkûn 63/3.

523 Tâhâ 20/74.

Bunun için Yüce Allah, kâfirlerin işitmediklerini, görmediklerini, akletmediklerini söylemiştir. Çünkü bunlarla yararlanmıyorlar. Yüce Allah buyurdu ki: **“Hem onlara kulaklar, gözler ve kalpler de vermiştik. Fakat kulakları, gözleri ve kalpleri onlara hiçbir fayda vermedi. Çünkü onlar, Allah’ın âyetlerini bile bile inkâr ediyorlardı.”**⁵²⁴ **“And olsun ki biz, cehennem için cin ve insanlardan çok kimseler yaratmışızdır. Onların kalpleri vardır fakat bunlarla anlamazlar. Gözleri vardır fakat bunlarla görmezler. Kulakları vardır fakat bunlarla işitmezler.”**⁵²⁵ Bu duyularıyla istenen hidayeti elde etmedikleri için bunlara sahip olamayan kimselerin durumunda olmuşlardır. Yüce Allah, **“Sağırdırlar, dilsizdirler, kördürler”**⁵²⁶ buyurmaktadır.

Kalp görmekle, körlükle, işitmekle, sağırlıkla, konuşmakla ve dilsizlikle nitelendirilir. Hatta bunlar, onun için aslî bir fonksiyondur. Göz, kulak ve dil ise ona tabi olarak bu fonksiyonlara sahiptir. Kalp bunları yitirecek olursa, böyle bir kalbin sahibi, gözleri açık ama kör, kulaklarında bir hastalık olmamakla birlikte sağır, dili açık ve fasih konuşsa dahi dilsiz demektir. İşte Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **“Çünkü şüphesiz gözler kör olmaz, asıl göğüslerdeki kalpler kör olur.”**⁵²⁷

Buna göre, ilimle delilin ortaya konulması ile delilin gereğince amel etmeyip ona boyun eğmeyen kimselerin kalplerinin üzerine mühür vurulması ve kalplerinin kilitlenmesi dolayısıyla ilmin söz konusu olmadığı söylenmesi arasında bir aykırılık yoktur. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **“Biz, Kur’ân okuduğun zaman, seninle ahirete inanmayanların arasına gizleyici bir örtü çekeriz. Ayrıca, onu anlamamaları için kalplerine bir kapalılık ve kulaklarına bir ağırlık veririz. Sen, Kur’ân’da Rabbinin birliğini yâdettiğinde onlar, canları sıkılmış bir vaziyette, gerisin geri dönüp giderler.”**⁵²⁸ Böylelikle Yüce Allah, onların, buyruklarını fıkhetmelerine engel olduğunu haber vermektedir. Fıkhetmek ise buyruğunun iyice anlaşılması dolayısıyla kendisi ile yararlanılabilecek bir idrak ediştir. Bununla

524 Ahkâf 46/26.

525 A’râf 7/179.

526 Bakara 2/171.

527 Hac 22/46.

528 İsrâ 17/45-46.

birlikte bu durum, onların kendilerine karşı delilin ortaya konulduğu bir idrak edişlerine de engel değildi. Çünkü onlar, onu genel olarak anlamamış olsalardı, Allah'ın tevhidi'nden söz edildiğinde nefret ederek arkalarını dönüp gitmezlerdi. Allah'ın tevhidi'nden söz edilmesi esnasında arkalarını dönüp gitmeleri, onların hitabı anlayıp kavradıklarına ve onların kalplerini perdeleyen şeyin, kulaklarını perdeleyen şey gibi olduğuna delildir. Bilindiği üzere onlar, büsbütün işitmeyen kimseler olup sağır kişiler gibi değillerdi. Bu sebeple Yüce Allah, bazen onların işittiklerini reddederken, bazen de onların işittiklerini tespit etmektedir.

Yüce Allah, **“Eğer Allah onlarda bir hayır olduğunu bilseydi, elbette onlara işittirirdi”**⁵²⁹ buyurmaktadır. Bilindiği üzere onlar, hem Kur'ân-ı Kerîm'i hem de Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in emirlerini işitmişlerdi. Yüce Allah bir başka yerde **“Eğer biz dinleseydik ve aklımızı kullanmış olsaydık cehennemlikler arasında olmazdık”**⁵³⁰ buyurmaktadır. Burada onlar hakkında söz konusu olmadığı belirtilen işitme anlayıp fıkhetme işitmesidir. Buna göre buyrukların anlamı şöyle olur: Eğer Allah onlarda bir hayır olduğunu bilseydi, kendilerine ondan yararlanabilecekleri bir şekilde işittirirdi. Bu ise anlamı iyice fıkhetmek (anlamak) ve onu akletmektir. Yoksa esasen onlar, kendilerine karşı delilin ortaya konulmuş olacağı bir işitme ile işitmiş bulunuyorlardı. Fakat ona karşı duydukları aşırı öfke, tikslenme ve ondan nefret etmekle birlikte onu işittikleri için onu bir türlü anlayamadılar, onu akıllarıyla kavramadılar. Çünkü bir kimse bir sözden ileri derecede hoşlanmaz ve ondan nefret ederse o sözle kastedilmek isteneni anlayamaz. Bu durumda o sözü işitip dinlememiş bir kimse gibi değerlendirilir. Yüce Allah, **“(Çünkü) onların işitmeye güçleri yetmezdi ve görmezlerdi”**⁵³¹ buyurmaktadır. Bu buyrukla, duyu organlarının sağlıklı ve yerinde olmasına rağmen işitebilme gücüne sahip olmadıklarını ortaya koymaktadır. Onlar, ancak kendisinden ve onun söyledikleri sözden aşırı derecede nefret etmeleri ve öfke duymaları sebebiyle o sözü işitemeyen ve kendisini göremeyen kimseler konumuna düştüler. Bu ise özel ve genel herkes tarafından bilinen bir kullanımdır. Mesela; Araplar “Filanı

529 Enfâl 8/23.

530 Mülk 67/10.

531 Hûd 11/20.

görmeye tahammülüm yok, filanın sözünü işitecek gücüm yok” derler. Bunun sebebi ise ona duydukları öfke ve nefrettir.

Cebriyye’den bazı kimseler,⁵³² bu ve benzeri âyetleri kendi mezheplerinin doğruluğuna delil gösterirler. Fakat bunlarda onlar lehine delil olacak bir taraf yoktur. Çünkü bu âyetlerden kasıt, kesinlikle kendilerine karşı delilin ortaya konulabildiği bir şekildeki işitme ve görmelerinin söz konusu olmadığını anlatmaktır. Anlatılmak istenen, ancak faydasını, ürününü ve hak olan miktarı ortaya çıkartacak şekildeki işitmeye sahip olmadıklarını anlatmaktır. Hâlbuki yapılması gereken ise Kur’ân-ı Kerîm’i olması gereken yerine oturtmak, âyetleri yerli yerine yerleştirmek ve nerede olursa olsun hakka tabi olmaktır. Böyle bir kimse için hitabın muhtevası anlaşıl-mayacak olursa, o, bu durumu dolayısıyla da mazur görülmez. Çünkü bu-nun olumsuz sebebi ondan kaynaklanmaktadır. Böyle durumdaki bir kim-se, hitabı işitmemek için kulaklarını tıkayan kimse durumundadır. Onun böyle yapması hiçbir şekilde ona mazeret olmaz. İşte onların söyledikleri bildirilen **“Bizi davet edegeldiğin şeye karşı kalplerimiz örtüler içindedir, kulaklarımızda bir ağırlık vardır. Bizimle senin aranda bir perde bulunmaktadır”**⁵³³ sözleri de bu kabildendir. Böylelikle onun söylediklerini kabul etmeyip getirdiklerini işitmeyi sevmediklerini ve ondan yüz çevirmeyi tercih ettiklerini anlatmak istemektedirler. Ondan aşırı derecede nefret edip uzaklaşmak ise söylediklerini akletmeyen, işitmeyen ve kendilerine hitap eden kimseyi hiç görmeyen kişi durumuna düşmelerine sebep olur. İşte “Cehennem ateşinde ebedîlik yoktur” diyen kişinin durumu şöyle olacaktır: **“Eğer biz dinleseydik ve aklımızı kullanmış olsaydık cehennemlikler arasında olmazdık.”**⁵³⁴

532 Cebriyeci, kulun fiilini kendisinin yaptığını kabul etmeyen, onu Yüce Rabbe izafe eden kimse demektir. Cebriyeciler birkaç türdür. Halis Cebriyeciler kulun herhangi bir fiili kendisinin işlediğini de herhangi bir fiili işleme gücünü de kesinlikle kabul etmeyenlerdir. Orta yollu Cebriyeciler, kulun kesinlikle etkin olmayan bir gücünün olduğunu kabul edenlerdir. Hadis kudretin fiilde bir etkisi olduğunu kabul edip buna kesb kazanç adını veren kimseler ise Cebriyeci değildir. Ama Mutezile bu kanaat sahiplerine de Cebriyeci derler. Bk. Şehristânî, *el-Milel ve’n-Nihal*, s. 85.

533 Fussilet 41/5.

534 Mülk 67/11.

Yüce Allah, bu gibi kimselerin bazen akıl sahibi olmadıklarını, işitmediklerini ve görmediklerini belirtir. Çünkü bunlar ilmin idrak edildiği araçlar ve ilmin elde edilmesinin yollarıdır. Bazen de onların işitmediklerini, akletmediklerini, bazı hâllerde işitmeyip görmediklerini, kimi zaman onların akıl sahibi olmayıp görmediklerini, kimi hâllerde de sadece akletmediklerini dile getirmektedir. Böylelikle mutabakat yoluyla (sözün bağlamına uygun düşecek şekilde) onların ilmi idrak eden araçlara sahip olmadıklarını, onların bir kısmına söze mutabakat yoluyla, bir kısmına da lüzum (gereklilik) itibari ile sahip olmadıklarını ifade etmektedir.

Çünkü kalp bozulacak olursa, işitme ve görme de bozulur. Hatta her ikisi de kalbin bozulmasından dolayı bozulur. İşitme ve görme bozulduğu takdirde kalp de bozulur. Eğer hakkı işitmekten yüz çevirip hakkı söyleyene onu görmekten hoşlanmayacak şekilde nefret edecek olursa hidayetin de kalbe ulaşması imkânsız olur. Böylece kalp de bozulur. İşitme ve akıl bozulacak olursa ardından görmenin bozulması gelir. Bunların her bir idrak aracı diğerinin sağlıklı olmasıyla sağlıklı, bozulmasıyla bozulmuş olur. Bundan dolayı Kur'ân-ı Kerîm'de hem açık bir şekilde hem de lüzum (bir gereklilik olarak) söz konusu olmadıkları ifade edilmektedir.

İşte bu açıklama ile her iki tarafın delillerinin birbirleriyle uyumlu olduğu anlaşılmaktadır.

İkinci kesimin, Yüce Allah'ın "**Kendilerine kitabı verdiklerimiz onu öz oğullarını tanıdıkları gibi tanurlar**"⁵³⁵ âyetini ve benzerlerini delil göstermeleri tartışmalıdır. Çünkü Yüce Allah, "**Kendilerine kitabı verdiklerimiz**" buyruğunda onlardan ancak övülen mü'minler olarak söz etmektedir. Onları yermek ve inat edip dalaleti tercih ettiklerini haber vermek istediğinde bunun yerine "kendilerine kitap verilenler" diye edilgen kip kullanmıştır. Birincisine Yüce Allah'ın şu âyetleri örnektir: "**Ondan (Kur'ân'dan) önce kendilerine kitap verdiklerimiz, ona da iman ederler. Onlara (Kur'ân) okunduğu zaman 'Ona iman ettik. Çünkü o, Rabbimizden gelmiş hakikattir. Esasen biz daha önce de Müslüman idik' derler. İşte onlara, sabretmelerinden ötürü, mükâfatları iki defa verilecektir.**"⁵³⁶

535 Bakara 2/146.

536 Kasas 28/52-54.

Yine Yüce Allah'ın **“O, size kitabı açık açık indirmişken Allah'tan başka bir hakem mi arayacak mışım? Kendilerine kitap verdiklerimiz bunun muhakkak Rabbin tarafından hak ile indirildiğini bilirler. Artık sakın şüphe edenlerden olma!”**⁵³⁷ âyeti de buna örnektir.

Bu buyruk, onları övmek ve onların durumlarını tanık göstermek bağlamındadır. Onları yermek, inat ve inkârlarını haber vermek bağlamında değildir. Nitekim Yüce Allah, **“De ki: Benimle sizin aranızda şahid olarak Allah ve yanında kitabın bilgisi bulunanlar yeter”**⁵³⁸ buyruğunda da onları tanık göstermiştir. Yine Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **“Eğer bilmiyorsanız zikir ehline sorun.”**⁵³⁹ **“Kendilerine verdiğimiz kitabı gereği gibi okuyanlar (var ya) işte bunlar, ona iman ederler. Her kim onu inkâr ederse işte onlar, zarara uğrayanların ta kendileridir.”**⁵⁴⁰

Yüce Allah'ın **“Kendilerine verdiğimiz kitabı gereği gibi okuyanlar”** buyruğundaki zamirin hangi isme ait olduğu hususunda ihtilaf edilmiştir. O zamirin kendilerine verilen kitaba ait olduğu söylenmiştir. İbn Mes'ûd “Onun helâlini helâl, haramını haram bilir, indirildiği gibi onu okur ve kelimeleri yerlerinden oynatarak tahrif etmezler” demiştir. İlim adamlarının dediklerine göre âyet, kitap ehlinin mü'min olanları hakkında indirilmiştir. Bir diğer görüşe göre ise bu âyet, Müslümanların niteliğini dile getirmektedir. **“Onu okurlar”**daki zamir de Kur'ân'ın kendisi olan kitaba aittir. Bu ise Kur'ân-ı Kerîm'in böyle bir kullanımı kabul etmediği bilinecek olursa uzak bir ihtimal olduğu anlaşılan bir husustur. Daha önce sözünü ettiğimiz Yüce Allah'ın **“Kendilerine kitabı verdiklerimiz onu öz oğullarını tanıdıkları gibi tanır. Bununla birlikte içlerinden bir grup bilip durdukları hâlde yine de mutlaka hakkı gizlerler”**⁵⁴¹ buyruğunu reddeden bir buyruk olarak görülemez. Aksine bu da bizim sözünü ettiğimiz husus dolayısıyla bizim lehimize bir delildir. Çünkü Yüce Allah, birinci buyrukta onların Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'i, onun dinini ve kiblesini kendi öz oğullarını bilip tanıdıkları gibi bildiklerini, onları kâfirlere karşı tanık

537 En'âm 6/114.

538 Ra'd 13/43.

539 Nahl 16/43.

540 Bakara 2/121.

541 Bakara 2/146.

göstermek ve onlardan övgü ile söz etmek için haber vermektedir. Bu sebeple müfessirler, bu kimselerin Abdullah b. Selâm ve onun arkadaşları olduğunu söylemişlerdir. Âyetin sonunda ise aralarından bir grup özel olarak yerilmiştir. Bu da öncekilerin yerilmediklerine delildir. Zamirin lafzı içerisinde öncekilerin arasına dâhil olmaları ise kayıtsız ve şartsız olarak “Onlara kitap verdik” demeyi gerektirmez. Çünkü onlar, bu lafzın kapsamına zımnen ve başkalarına tabi olarak girmişlerdir. Dolayısıyla lafzın kapsamına kasten ve tercihen sokulmuş değillerdir.

Yüce Allah, En’âm sûresinde şöyle buyurmaktadır: **“Acaba Allah ile birlikte başka ilahların varlığına gerçekten siz mi şahidlik edersiniz? De ki: Ben şahidlik etmem. De ki: O, ancak tek bir ilahdır ve ben muhakkak sizin ortak koştuklarınızdan uzağım. Kendilerine kitap verdiğimiz kimseler onu kendi öz oğullarını tanıdıkları gibi tanırırlar.”**⁵⁴² Bu âyetlerde Rasûl’ü tanıyıp onu tasdik edenlerden söz edildiği gibi tevhidden söz edildiği de söylenmiştir. Her iki görüşün biri diğerini gerektirir. Çünkü bu müşriklere karşı tanık getirmek ve delil ortaya koymak bağlamındadır. Yoksa kendilerine kitap verdiği kimseleri yermek bağlamında değildir. Çünkü sûre Mekke’de inmiştir. Bu sûrede de delil getirme müşriklere karşı idi. Buyrukların bağlamı da bunun bir delil getirme mahiyetinde olduğuna, kitap ehlinde söz edilenlerin yerilmesi olmadığına delildir.

İkincisi olan Yüce Allah’ın **“Şüphe yok ki kendilerine kitap verilenlerin bunun Rablerinden gelen bir hak olduğunu çok iyi bilirler. Allah onların yapageldiklerinden gafil değildir. And olsun ki sen, kendilerine kitap verilenlere her türlü âyeti (mucize ve delilleri) getirsen bile onlar, yine senin kıblene uymazlar”**⁵⁴³ âyeti, Yüce Allah’ın kendilerine kitap verilenler lehine yaptığı bir tanıklıktır. Birincisi ise kendilerine kitap verdiği kimselerin iman ettiklerine dair bir tanıklıktır.

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **“Ey ehl-i kitap! Biz, birtakım yüzleri silip dümdüz ederek arkalarına çevirmeden yahut onları, Cumartesi adamları gibi lanetlemeden önce (davranarak), size gelenleri doğrulamak**

542 En’âm 6/19-20.

543 Bakara 2/144-145.

üzere indirdiğimize (Kitab'a) iman edin."⁵⁴⁴ **"Kendilerine kitap verilenlerle ümmilere 'Siz de İslâm'a girdiniz mi?' de."**⁵⁴⁵ Bu buyruk da aralarından Müslüman olmayanlara bir hitaptır. Yoksa Yüce Allah, aralarından Müslüman olup kendisini tasdik eden kimselere bu sözü söylemeyi emretmiş değildir. Bundan dolayı Yüce Allah, **"kendilerine kitaptan pay verilmiş olan"** kimselerden, ancak onları yererek söz etmektedir. Şu buyruklarda olduğu gibi: **"Şu kitaptan kendilerine biraz pay verilenlere bakmaz mısın? Cibte ve tağuta inanıyorlar."**⁵⁴⁶ **"Kendilerine Kitap'tan nasip verilenlere bakšana! Sapıklığı satın alıyorlar ve sizin de yoldan çıkmanızı istiyorlar."**⁵⁴⁷ **"Kitaptan kendilerine bir pay verilenleri görmez misin? Aralarında hüküm vermek için Allah'ın Kitabı'na davet olunuyorlar. Sonra da onlardan bir kısmı arkasını çeviriyor. Bunlar, hâlâ yüz çeviren kimselerdir."**⁵⁴⁸

Buna göre kitap ehli dört kısımdır: **"Kendilerine kitap verdiğimiz kimseler."** Yüce Allah, bu tabiri ancak övgü bağlamında zikretmektedir.

"Kitaptan kendilerine pay verilmiş olanlar." Bundan da hep yergi bağlamında söz edilir.

"Kendilerine kitap verilenler." Bu da öncekinden daha geneldir. Önceki iki hitabı da kapsayabilir fakat hiçbir zaman onunla yalnızca övülenlerden söz edilmez.

"Ey kitap ehli!" tabiri de bütün türü genel olarak kapsar ve onlar arasından övülenleri de yerilenleri de ifade eder. Yüce Allah'ın şu buyruklarında olduğu gibi: **"Onların hepsi bir değildir. Kitap ehlinde bir zümre vardır ki hak üzere dosdoğru yürümektedir. Gecenin saatlerinde secde ederek Allah'ın âyetlerini okurlar. Allah'a ve ahiret gününe iman ederler."**⁵⁴⁹

544 Nisâ 4/47.

545 Âl-i İmrân 3/20.

546 Nisâ 4/51.

547 Nisâ 4/44.

548 Âl-i İmrân 3/23.

549 Âl-i İmrân 3/113-114.

Yermek sadedinde de **“Kitap ehlinde ve müşriklerden kâfir olanlar, kendilerine apaçık delil gelinceye kadar ayrılmayacaklardı”**⁵⁵⁰ buyurmaktadır.

Bu bölümdeki İslâm esasları ile ilgili meselelerin birçoğundan ileri düzeyde yararlanılabilir. Çünkü bu mesele, iman ve kıble ehlinin hakkında ihtilaf ettiği bir meseledir. Biz bu hususta, hakkın kendisi ile açıklık kazanacağı güzel birtakım nüktelerden söz ettik.

82. Yüce Allah, insan türü arasında, yaratılmışlar arasında görülen en büyük farklılıkları yaratmıştır. İnsanların en hayırlıları ile en şerhileri arasındaki farklılıklar dolayısıyla birbirinin aynısı iki kişinin var olduğu bilinmemektedir. Yüce Allah, melekleri şehvet ve arzuları olmayan “akıllılar” olarak, hayvanları akılsız ama şehvet ve arzuları olan varlıklar olarak, insanı ise akıl ve şehvetten mürekkep bir varlık olarak yaratmıştır. Akıl şehvetine galip gelen kişi meleklerden hayırlı, şehveti aklına galip gelen kişi de hayvanlardan akıllı olur. Yüce Allah, ilim bakımından aralarında farklılıklar var etmiş, onların âlimlerini meleklerin dahi ilim öğreticisi mertebesine çıkarmıştır. Nitekim Yüce Allah, **“Ey Âdem! Onlara eşyanın isimlerini bildir”**⁵⁵¹ buyurmuştur. Bu ise daha yukarı söz konusu olmayan bir mertebedir.

Onların bilgisiz cahillerini de şeytanın dahi razı olmayacağı ve şeytana uygun düşmeyen bir mertebeye indirmiştir. Nitekim şeytan, küfre girme hususunda kendisine itaat eden insanların cahillerine “Ben senden uzağım” demiştir. Aynı şekilde Allah’ın Rasûlü’ne başkaldıran cahillere de “Ben sizden uzağım” diye hitap etmiştir. Allah için iki kişi arasındaki bu farklılık ne kadar büyüktür. Onlardan birisine melekler secde eder ve meleklerle Allah’ın kendisine öğrettiği bilgiden öğretir. Diğerini ise şeytan kendisinin bir dostu kabul olarak kabul etmez. Bu, büyük farklılık, ancak ilim ve ilmin meyvesi sayesinde meydana gelir. İlimde âlemlerin Rabbine yakın olup melekler âlemine katılmak ve mele-i a’lanın sohbet ve beraberliğinde bulunmak gibi bir özellik bulunmasa dahi fazilet ve şeref olarak bu yeterlidir. Bir de dünya ve ahiretin izzet ve şerefine ona ve onun elde

550 Beyyine 98/1.

551 Bakara 2/33.

edilmesi şartına bağlı olduğu gerçeğini göz önünde bulunduracak olursak, durumun nasıl olduğunu daha iyi kavrarız.

83. Şüphesiz insanın en şerefli yeri, onda ilmin bulunduğu yerdir. Bu da onun kalbi, işitmesi ve görmesidir. Kalp, ilmin yeri; işitmek, ilmi getiren elçisi; göz, onun gözcüsü olduğuna göre kalp de diğer organların hükümdarı olmuştur. O, bu organlara emir verir, organlar da onun emrine itaat ederler. Birtakım işlerden alıkoyar, onlar da ona itaat ederek boyun eğerler. Bunun sebebi ise kendilerine verilmeyip ona özel olarak verilmiş olan ilimdir. Bundan dolayı kalp bu organların hükümdarı ve emrine itaat edilenleri olmuştur. İşte insanlar arasında âlim kişi de organlar arasında kalbe benzer. Bütün organların düzelmesi hükümdarlarının ve emrine itaat edilenlerinin düzelmesine, bozulmaları da onun bozulmasına bağlı olduğu için insanların da ilim adamları ve hükümdarları ile hâlleri aynıdır. Nitekim seleften kimisi şöyle demiştir: İki sınıf insan düzelirse diğer insanlar da düzelir, bozulurlarsa diğer insanlar da bozulur. Bunlar, ilim adamları ve emir verme yetkisine sahip olanlardır. Abdullah b. el-Mübârek şöyle demiştir:

“Esasen dini hükümdarlar ile

Kötü âlimler ve rahipler (abidler) dışında kim bozdu ki?”

İşitmek ve görmek, diğer organların sahip olmadıkları bir idrake sahip olmaları dolayısıyla insanın en şerefli bölümünde yer almışlardır ki, bu da onun yüzüdür. Aynı zamanda bunlar, insanda bulunan parçaların, organların ve faydaların da en üstünlerindedirler. Bunların hangisinin daha faziletli olduğu hususunda da ihtilaf edilmiştir. Aralarında Ebu'l-Meâlî⁵⁵²

552 Büyük imam, Şâfiîlerin üstadı İmâmu'l-Harameyn Ebu'l-Meâlî Abdülmelik b. İmâm b. Muhammed b. Abdullah b. Yusuf el-Cuveynî'dir. Daha sonra da Nîsâbûr'a geçmiştir. Pek çok eser tasnif etmiştir. Ebû Sa'd es-Sem'ânî şöyle demiştir: Ebu'l-Meâlî kayıtsız ve şartsız olarak imamlar imamı idi. Doğuda da batıda da imamlığı ittifak ile kabul edilmiş biridir. Gözler, onun benzerini görmemiştir. Babasından fıkıh ve din ilimlerini öğrendi. 20 yaşında iken babası vefat edince onun yerine kendisi ders vermeye başladı. Arkadaşlarına şöyle demiş: “Arkadaşlarım! Kelam ile uğraşmayın. Eğer kelamın beni nerelere getirdiğini bilseydiniz siz de onunla uğraşmazdınız.” Hastalığı esnasında da şöyle demiştir: “Benim sünnete aykırı

ve başkalarının da bulunduğu bir grubun kanaatine göre, işitmek daha faziletlidir. Bunlar derler ki: Çünkü işitmek ile dünya ve ahiret mutluluğuna nail olunur. Mutluluk, ancak rasûllere uymak, onların risaletlerini kabul etmekle elde edilir. Bu ise işitmek yoluyla bilinen bir şeydir. İşitmeyen bir kimse, onların getirdiklerini bilemez. Aynı şekilde işitmek ile en üstün ve değerli şey olan Yüce Allah'ın kelamı da idrak edilip anlaşılır. Çünkü Allah, kelamını, kendisinin mahlûkatına üstünlüğü gibi diğer kelimelerden üstün kılmıştır. Aynı şekilde ilimler de (insanların) karşılıklı olarak birbirlerini anlamaları, birbirlerine hitap etmeleri ile elde edilir. Bu da ancak işitmek ile gerçekleşir. Diğer taraftan işitmenin idrak ettiği şeyler, görmeyenin idrak ettiği şeylerden daha geneldir. Çünkü işitmek ile külli ve cüz'î hususlar, görülen ve görülmeyen, var olan ve var olmayan şeyler idrak edilir. Görmek ise ancak görülenlerin bir kısmını idrak eder. İşitmek, her türlü ilmi işitir. Bu durumda bunların biri diğeri ile nasıl kıyas edilebilir ki? Biri rasûlün sözünü işitip şahsını görmeyen, diğeri ise onu görmekle birlikte sağır olduğu için işitmeyen iki kişi düşünelim. Bunlar eşit olabilirler mi?

Aynı şekilde gözleri görmeyen bir kimse, ancak gözle görülen cüz'î bazı hususları idrak etme imkânını kaybeder. Ama o, bunları, sıfatları itibari ile yaklaşık dahi olsa bilme imkânına sahiptir. Fakat işitmenin yitirilmesi hâlinde kişinin, elde edemediği bilgiyi yaklaşık dahi olsa görme duyusu ile elde edebilmesine imkân yoktur. Diğer taraftan Yüce Allah, Kur'ân-ı Kerîm'de kâfirleri görmemeleri sebebiyle yerdiğinden daha fazla işitmedikleri için yermiştir. Hatta onları görmemeye bağlı olarak yermesi, akletmeyip işitmemeye bağlı olarak söz konusu olmuştur. Yine işitme duyusunun kalbe ulaştırdığı bilgiler dolayısıyla kalp bıkmaz, usanmaz, yorulmaz. Bu ulaştırdığı bilgilerin büyük ve çok olmasına rağmen bu, böyledir. Ama görme duyusunun kalbe ulaştırdıklarından dolayı kalp usanır, zayıflar, eksilir. Hatta işitmeye oranla ulaştırdığı bilgilerin az ve nadir olmasına rağmen kişi bazen bu duyusunun kaybolacağından dahi korkacak hâle gelir.

bütün görüş ve kanaatlerden döndüğüme dair bana şahid olun. Ben Nîsâbûr kocakarılarının öldüğü hâl üzere ölüyorum." 478 yılı Rebiulahir ayının 25'inde vefat etmiştir. Bk. *Siyeru A'lâmi'n-Nübela*, XVIII, 468.

Aralarında İbn Kuteybe⁵⁵³ bulunduğu bir kesim ise şöyle demiştir: “Hayır, görmek daha üstündür. Çünkü nimetlerin en yücesi, en üstünü ve en büyüğü, ahiret yurdunda Yüce Allah’a bakmanın lezzeti olacaktır. Bu da ancak görme ile elde edilebilir. Tek başına bu, görmenin daha üstün olduğunu ortaya koymak için yeterlidir.”

Derler ki: Görmek, kalbin öncüsü, keşif yapan eri ve kılavuzudur. Görmenin kalbe göre durumu, işitmenin kalbe olan durumundan daha yakındır. Bundan dolayı Kur’ân’da pek çok yerde görme ve kalp birlikte zikredilir. Yüce Allah, **“Ey basiret sahipleri! İbret alın”**⁵⁵⁴ buyurmaktadır. İbret almak kalp ile olur. Basar (görmek) de göz ile olur. Yine Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **“İlk defa ona iman etmedikleri gibi biz de onların kalplerini ve gözlerini çeviririz.”**⁵⁵⁵ Burada onların işitmelerinden/kulaklarından söz etmemektedir.

Bir başka yerde şöyle buyurmaktadır: **“Çünkü gözler, kör olmaz, asıl göğüslerdeki kalpler kör olur.”**⁵⁵⁶ **“O gün titreyecek kalpler vardır, gözleri zilletle bakacaktır.”**⁵⁵⁷ **“O, gözlerin hain bakışını ve kalplerin gizlediklerini bilir.”**⁵⁵⁸ Yüce Rasûlü hakkında da **“Gözüyle gördüğünü kalp yalanlamadı,”**⁵⁵⁹ daha sonra da **“Göz, başka yöne kaymadı ve aşmadı da”**⁵⁶⁰ buyurmaktadır. İşte bu, kalp ile göz arasında oldukça sıkı bir bağın ve ilişkinin bulunduğu bir delildir. Bundan dolayı insan, başkasının kalbinden geçenleri gözlerinden okuyabilmektedir. Bu husus ise insanların şiiirlerinde de normal konuşmalarında da çokça görülen bir şeydir. Bunlar, burada zikredemeyeceğimiz kadar çoktur.

553 Büyük ilim adamı, pek çok ilim dalında uzman, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî’dir. Nisbesinin el-Mervezî olduğu da söylenmiştir. Pek çok eser telif etmiştir. Bağdat’a yerleşmiş, eserler yazmış, pek çok derleme yapmıştır. Ünü oldukça uzaklara kadar ulaşmıştır. 276 yılında vefat etmiştir. Bk. *Siyeru A’lâmi’n-Nübela*, XIII, 296.

554 Haşr 59/2.

555 En’âm 6/110.

556 Hac 22/46.

557 Nâziât 79/8-9.

558 Mü’min 40/19.

559 Necm 53/11.

560 Necm 53/17.

Kalp organların en şerefli olduğuna göre, onunla bağlantısı ve irtibatı en fazla olan organ da diğerlerinden daha şerefli ve üstün olur.

Bu kanaat sahipleri derler ki: Bundan dolayı kalp kulağa güvenmediği hususlarda göze güvenir. Hatta herhangi bir sebepten dolayı şüphe edecek olursa kulağın kendisine ulaştırdığı bilgileri, tezkiye etmesi ya da reddetmesi için görmeye arz eder. Buna göre görmek, onun ulaştırdıkları hakkında bir hüküm veren ve bu hususta ona güvenilen bir organdır.

Derler ki: Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde merfu olarak rivayet ettiği "**Haber verenin durumu, gözü ile görenin durumu gibi değildir**"⁵⁶¹ hadisinden de bu husus anlaşılmaktadır.

Yine derler ki: Bundan dolayı Yüce Allah, Musa *aleyhisselâm*'a kavminin kendisinden sonra fitneye düşüp buzağıya taptıklarını haber verince değil, bu hâli gözleriyle görüp tanık olmasından sonra Musa *aleyhisselâm* elindeki levhaları bırakıp kırmak şeklinde bir tepki göstermiştir. Bunun sebebi ise gözle görmenin haber vermektен daha ileri olmasıdır.

Yine derler ki: İşte Allah'ın Halili İbrahim. Rabbinden kendisine ölümleri nasıl dirilttiğini göstermesini diledi. Hâlbuki o, bu hususu Allah'ın kendisine vermiş olduğu haberle biliyordu. Ama konumların en üstünü olan kalbin mutmain olmasını istedi.

Bu kanaat sahipleri derler ki: Yakînin üç mertebesi vardır. Birincisi işitmek, ikincisi görmektir.⁵⁶² İşte kendisine "ayne'l-yakîn" adı verilen de budur. Bu, birinci mertebeden daha üstün ve daha mükemmeldir.

Derler ki: Yine görmek, kalbe götürür ve kalpten alır. Çünkü göz, kalbin aynasıdır. Kalpteki sevgi, nefret, dostluk, düşmanlık, sevinç, üzüntü ve başka hususlar gözlerde yansır. Kulağın ise kalp adına herhangi bir şey yapması söz konusu değildir. Onun konumu yalnızca kalbe bir şeyler ulaştırmaktan ibarettir. Çünkü gözün kalp ile alakası daha ileri derecededir.

561 Ahmed b. Hanbel, I, 215.

562 Aslında da bu şekilde üçüncü mertebe zikredilmeksizin kaydedilmiştir.

Bu hususta doğru olana gelince; bunların her birini diğerine üstün kılan birtakım özellikleri vardır. İşitmek ile idrak edilenler, daha genel ve daha kapsamlıdır. Görmek ile idrak edilenler ise daha tam, daha mükemmeldir. İşitmenin genel ve kapsamlı olma özelliği varken, görmenin de üstün bir şekilde açıkça görülmek, eksiksizlik, mükemmellik ve idrak gibi özellikleri vardır. Cennet ehlinin nimetleri ise biri Yüce Allah'a bakmak, diğeri ise O'nun hitabını ve kelamını işitmek olmak üzere iki türdür. Nitekim Abdullah b. Ahmed'in *Müsned*'de ve başka kaynaklarda yer alan rivayeti böyledir: "İnsanlar, kıyamet gününde Kur'ân-ı Kerîm'i aziz ve celil olan Rahmân'dan işitecekleri zaman sanki hiç işitmemiş gibi olacaklardır."⁵⁶³ Bilindiği üzere hiçbir şey, Yüce Allah'ın cennetliklere selam vermesi ve onlara hitap edip konuşma yapmasına benzemez. Bunu, Tirmizî ve başkaları rivayet etmiştir.⁵⁶⁴ Cennetlikler için bundan daha lezzetli hiçbir şey olmayacaktır. Bundan dolayı Yüce Allah, düşmanlarına yaptığı tehditler arasında onlarla konuşmayacağından da söz etmektedir. Aynı zamanda onlara görünmeyeceğini, kendilerinin de O'nu görmeyeceklerini de zikretmektedir. Buna göre O'nun konuşması cennetliklerin sahip oldukları nimetlerin en üstünüdür. Allah en iyi bilendir.

84. Yüce Allah, Kur'ân-ı Kerîm'de kulları üzerindeki nimetlerini sayarken kendilerine ilim araçlarını verdiğiinden de söz etmekte ve bunlar arasında kalbi, işitmeyi ve görmeyi zikretmektedir. Bazı hâllerde de kalbin tercümanlığını yapan dilden de söz etmektedir. Yüce Allah, nimetleri saydığı sûre olan ve temel, ayrınıt, tamamlayıcı ve mükemmelleştirici nimetleri zikrettiği En'âm sûresinde kulları üzerindeki nimetlerini sayıp dökmekte ve bu nimetler ile kendisini kullarına tanıtmakta, bu nimetlerin kendisine şükrü gerektirdiğini bildirmektedir. Yüce Allah, ayrıca bu nimetleri tanımaları, hatırlamaları ve onlardan dolayı şükretmeleri için kendilerine tamamladığını da haber vermektedir. Temel nimetlerin başı ve kemâle erdiricilerin sonuncusu olan ilk nimet ile ilgili olarak Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: "**Siz, hiçbir şey bilmezken Allah, sizi**

563 Senedi zayıftır. Hadis için bk. Abdulkerim el-Kazvîni, *Ahbârü Kazvîn*, II, 402-403. Senedinde İsmail b. Râfi' b. Uveymir vardır. İbn Hacer "Hafızası zayıftır" demiştir. Zehebî ise zayıf bir ravi olarak değerlendirmiştir.

564 Buhârî, Rikâk 51; Müslim, Cennet 9.

annelerinizin karından çıkardı; şükredesiniz diye size kulaklar, gözler ve kalpler verdi."⁵⁶⁵ Böylelikle Yüce Allah, kulları üzerindeki nimeti olan, kendilerini herhangi bir bilgileri bulunmadığı hâlde annelerinin karınlarından çıkardığından sonra da kendileri vasıtası ile ilmi elde ettiklerinden, işitmek için kulakları, görmek için gözleri ve kalpleri onlara verdiğiinden söz etmekte, onlara bunları kendisine şükretmeleri için verdiğini de bildirmektedir.

Yüce Allah başka yerde şöyle buyurmaktadır: **"Hem onlara kulaklar, gözler ve kalpler de vermiştik. Fakat kulakları, gözleri ve kalpleri onlara hiçbir fayda vermedi."**⁵⁶⁶ **"Biz ona iki göz vermedik mi? Bir de bir dil ve iki dudak. Hem biz ona iki de yol gösterdik."**⁵⁶⁷ Yüce Allah, burada kendisi ile eşyanın görüldüğü ve görülen şeylerin zararlarından korunabildiği iki gözden söz ettiği gibi hayır ve şerden ibaret iki yolu da ona gösterdiğini zikretmektedir. Bu hususta merfu ve mürsel bir hadis de vardır. Müfessirlerin çoğunluğunun görüşü de budur. Ayrıca buna **"Gerçekten biz, ona yolu gösterdik. İster şükredici olsun, ister nankör olsun"**⁵⁶⁸ anlamındaki diğer âyet de delildir. Hidayet ise bu hususta bir gereklilik olarak kalp ve işitme ile gerçekleşir. Öğrenmenin aracı olan dil ve iki dudaktan söz edilmesi ise ilimden ve öğretmenin araçlarından söz edilmesi kabilindedir. Ayrıca bunları kudretine, birliğine ve kullarına kendisini onlar vasıtasıyla tanıtmış olduğu nimetlerine delil teşkil eden âyetleri arasında zikretmiştir. Organların en şereflipleri, hükümdarları, onlarda çeşitli tasarruflarda bulunanları ve diğer organların üzerinde egemenleri olan organlar bu üç organ olduğundan, Yüce Allah, onlara dair sorgulanma hususunda özellikle bunları zikrederek şöyle buyurmaktadır: **"Çünkü kulak, göz ve kalbin her biri ondan sorumludur."**⁵⁶⁹

Buna göre insanın mutluluğu işitmek, görmek ve kalpten ibaret bu üç organın sağlıklı oluşuna bağlıdır. Yüce Allah da kula, Rabbinin emirlerini, yasaklarını ve ahitlerini işitmesi için kulağı, bunları akledip incelikleriyle

565 Nahl 16/78.

566 Ahkâf 46/26.

567 Beled 90/8-10.

568 İnsan 76/3.

569 İsrâ 17/36.

kavraması için kalbi ve O'nun âyetlerini görmesi için gözü vermiştir. Böylelikle bunları Allah'ın vahdaniyetine ve rubûbiyetine delil olarak anlayıp idrak etmesi istenmiştir. Buna göre Yüce Allah'ın insana bu araçları vermesinden maksat, ilim, ilmin meyvesi ve gereğidir.

85. Nefsin tercih ettiği saadet türleri üçe ayrılır. Birincisi: İnsanın benliğinin dışındaki saadet. Hatta bu, onun dışında başka şeylerden kendisine ariyeten (geçici/iğreti olarak) alınmıştır. Bu ariyetin geri alınması ile bu saadet son bulur.⁵⁷⁰ Bu ise mal ve hayat saadetidir. Kişi bununla mesut olur, kendisine itina edildiği görülür ve gözler ona dikkatle çevrilirken aniden bir günde ileri derecede zelil olur. Hatta yere çakılırken kafası yarılan bir kazıktan bile daha zavallı olur. Bunlarla mutlu olup sevinmek ise kel bir kimsenin amcasının oğlunun perçemi dolayısıyla sevinmesine benzer. Bunlarla elde edilen güzellik, kişinin elbisesi ve süs eşyasıyla güzelleşmesine benzer. Bakışınız onun elbisesini aşacak olursa arkasında “Abbâdân'dan öte bir köy olmadığını” görürsünüz.

İlim adamlarından birisinden nakledildiğine göre, o, ticaretle uğraşan kimselerle bir gemide yolculuk yapıyormuş. Derken, yolculuk yaptıkları gemi parçalanmış, zenginliğin gücüne sahipken fakirliğin zilletinin içine düşüvermişler. İlim adamı bir şehre varmış, ikram görmüş, ona çeşitli armağanlar takdim edilmiş, hediyeler sunulmuş. Gemidekiler memleketlerine geri dönmek istediklerinde ona “Yakınlarına bir mektup göndermek ister misin ya da herhangi bir ihtiyacın var mı?” diye sormuşlar. O da kendilerine şu cevabı vermiş: “Evet. Onlara şunu söyleyin: Sizler, eğer mal edinecek olursanız gemi parçalandığı takdirde suya batmayacak bir mal edinin. Bu sebeple sizin ticaretiniz, ilim olsun.”

Güzel kılıklı, güzel elbiseli ve güzel görünümlü bir adam âlim bir kişi ile bir araya gelmiş sonra da dalmak istediği suyu yoklarken hiçbir şey görememiş. Ona “Onu nasıl gördün?” diye sormuşlar. O da “Ben, güzel, allı pullu bir ev gördüm fakat o evin içinde kalan kimse yok” diye cevap vermiş.

570 Son cümlelerin tercümesi eserimizin *Daru'l-Kütübü'l İlmiyye* baskısının 1, 107'deki şekline göre yapılmıştır. Tercümemize esas aldığımız baskıda “son bulmaz” anlamındadır. Doğrusu yukarıda kaydettiğimiz şekil olduğundan onu tercih ettik. (Çeviren)

İkinci tür saadet: Kişinin sağlığının yerinde, mizacının dengeli, organlarının mütenasip, yapısının güzel, teninin berrak, organlarının güçlü olması gibi cisminde ve bedenindeki mutluluktur. Bu tür mutluluk, birincisine göre onunla daha iç içedir. Fakat bu da gerçekte kendi benliğinin ve hakikatının dışındadır. Çünkü insan, cismi ve bedeni ile değil, ruhu ve kalbiyle insandır. Nitekim şöyle denilmiştir:

“Ey bedenine hizmet etmesi sebebiyle
bedbaht olsun diye hizmet eden kişi

Şüphesiz ki sen cisim ile değil ruh ile insansın.”⁵⁷¹

Bunun ruhuna ve kalbine olan nispeti, elbisesinin ve kıyafetinin bedenine olan nispeti gibidir. Çünkü beden de hiç şüphesiz ruh için bir ariyettir (geçici bir emanettir), onun bir aletidir, bineklerinden biridir. Bundan dolayı beden sağlığı ve güzelliği ile ruhun mutlu olması kişinin kendi benliğinin ve hakikatının dışındaki bir mutluluktur.

Üçüncü saadete gelince; bu da gerçek mutluluktur. Bu mutluluk, nefsin mutluluğudur; ruhî ve kalbî bir mutluluktur. Bu, faydalı ilmin ve onun verdiği mahsulün mutluluğudur. Asıl durumların değişimine rağmen kalıcı olan, kulun kaldığı üç yurdunda da onunla birlikte kalacak olan odur. Kastettiğim ise dünya yurdu, berzah yurdu ve karar (ebedîlik) yurdu. Bununla kul, fazilet merdivenlerini ve kemâl basamaklarını çıkıp yükselir. Birincisinde malının ve makamının bulunduğu ortamda onunla birlikte olur. İkincisinde yaratılmanın baş aşağı gerilemesi sûretiyle ve zayıflığa dönmek sebebi ile onu zail olmaya ve değişkenliğe maruz bırakır. O hâlde ancak bu üçüncü yurttaki gerçek mutluluk söz konusudur. Bu yurttaki zaman uzadıkça gücü ve yükselişi artar. Eğer mal ve mevki sahibi olunmazsa, o

571 Aslında da beyit bu şekildedir. Ancak bu beyit, iki beyitten birer mısra alınarak oluşturulmuştur. Söz konusu iki beyit de şöyledir:

“Ey bedenine hizmet ile bedbaht olsun diye bedenine hizmet eden kişi

Sen esasen zarar olan bir işten kârlı çıkmak mı istersin?

Ruha doğru yüksel ve ruhun faziletlerini tamamla

Çünkü sen cismin ile değil ruh ile insansın.”

kulun malı ve mevkisi olur. Onun gücü ve etkisi ilk iki mutluluğun mutlulukları sona erdiğinde ruhun bedenden ayrılışından sonra ortaya çıkar. Böyle bir mutluluğun kadrini bilmek ve onu elde etmek için harekete geçmek, ancak onu bilmekle mümkündür. Böylelikle mutluluğun tamamı da ilme ve ilmin gerektirdiklerine bağlıdır. Allah, dilediği kimselere muvaffakiyet verir. O'nun verdiği kimse engelleyemez, engellediğini de kimse veremez.

İnsanların birçoğunun bu mutluluğu kazanıp elde etmekten yüz çevirmesinin sebebi ise yolunun zorluğu, başlangıcının acılığı ve elde edilmesi için sebep olduğu yorgunluktur. Böyle bir mutluluk, ancak yorulmaya rağmen büyük gayretler ortaya koymakla elde edilir. Bu mutluluk, önceki iki mutluluktan farklı olarak ancak katıksız ciddi gayretle ele geçirilebilir. Çünkü önceki iki mutluluk bazen onu elde etmek istemeyenlerin dahi elde edebileceği bir paydır. Bazen miras, hibe yahut daha başka herhangi bir yolla elde edilebilen ve asıl onu toplayandan başkasının ele geçirdiği bir talihtir.

İlmin mutluluğuna gelince; bu ancak bütün çaba ve gayreti ortaya koymak, samimiyetle istemek ve bu hususta doğru ve sağlıklı niyet sahibi olmakla mümkündür. Bu hususta şu beyitleri söyleyen ne güzel söylemiştir:

“Sen pek yüksek mertebeleri uman kimseye de ki:

Bunu çaba göstermeden istiyorsan imkânsız
bir şeyi bekliyorsun demektir.”⁵⁷²

Bir başka şair de şöyle demiştir:

“Zorluk çekmek olmasaydı insanların hepsi efendi olurdu

572 Bu beyit, Hubzarzî diye tanınan Nasr b. Ahmed b. Nasr b. Me'mûn el-Basrî'ye ya da gazel şairi ve oldukça ünlü bir şair olan el-Kasım'a aittir. Bu kişi de Hubzarzî diye bilinirdi. Ümmî bir kişi idi. Basra harman yerinde bir dükkânda pirinç ekmeği yapardı. Kendisi de şiirlerini gazel şeklinde söylerdi. Bk. *el-Mevsûatu's-Şi'riyye*.

Cömertlik fakir düşürür, atılganlıkta öldürücüdür.”⁵⁷³

Gayret ve himmeti ile yüksek işlere göz diken kimsenin de dinî yolu sevme hususunda işi sıkı tutması gerekir. İşte mutluluk da budur. Her ne kadar başlangıç esnasında bir nevi meşakkat, tiksinti ve eziyetten uzak olmasa da nefsin ona katlanması için zorlandığı zamanlar bulunsa da isteyerek ya da istemeyerek o yöne doğru sürüklenip sıkıntılarına, zorluklarına sabredecek olursa, sonunda bütün bunlardan çok güzel bahçelere, doğruluk meclislerine ve şerefli makamlara ulaşılır. Orada her türlü lezzet ve zevkin onun yanında hükümdarların zevk ve nispetlerine oranla küçük bir çocuğun bir serçe kuşu ile oynadığına benzediğini görür. İşte bu durumdaki kişinin hâli de şu beyitte dile getirildiği gibidir:

“Öyle zannediyordum ki heva beni alıp götürmüştür

En ileri bir noktaya, daha ötesi olmayan bir yere

Ama kavuştuğumuz ve onun güzelliğini gördüğüm zaman

Kesin olarak inandım ki, daha önce
ben oyun oynuyormuşum.”

Çünkü üstün ve şerefli konumlar, hoşlanılmayan hâllere katlanmaya bağlıdır. Mutluluğa ancak meşakkat köprüsünden geçilerek ulaşılır. Ona götüren mesafeler, ancak çaba ve gayret gemisi ile aşılır. Müslim *Sahîh*'inde şöyle demiştir: Yahya b. Ebî Kesîr dedi ki: “Bedenin rahatlığı ile ilim elde edilemez.”⁵⁷⁴ Ayrıca “Rahatı isteyen rahat etmeyi bırakır” denilmiştir.

“Ey sevgiliyle kavuşma! Söyle bana bunu gerçekleştirmenin

Herhangi bir zorlukla karşılaşmadan
kesin olarak başka yolu yok mu?”

573 Beyit, Mütenebbî'ye aittir.

574 Müslim, Mesâcid 175.

Şayet bunun lezzetinin tadı ve miktarının büyüklüğü hakkında çoğunluk bilgisiz olmasaydı, onu elde etmek için birbirleriyle kılıçlarla vuruşurlardı. Fakat bu mutluluk, hoşlanılmayan birtakım hâllerle kuşatılmış, onların önünde de bilgisizlik perdesi ile saklanmış olur. Böylelikle Yüce Allah, bu mutluluğu kulları arasından dilediği özel kimselere tahsis eder. Allah pek büyük lütfun sahibidir.

86. Yüce Allah, bütün varlıkları yarattı ve bu varlıkların her birisi için şeref ve üstünlüğün nihai mertebesini teşkil eden özel bir kemâl mertebesi tayin etti. O şey, kemâl mertebesini bulamayacak olursa onun bir altındaki mertebeye intikal eder, orada da emsalinin kemâli gibi bir muameleye tabi tutulur. O mertebeyi de kaybedecek olursa bir alt mertebeye geçer ve herhangi bir şekilde işlevsiz kalması söz konusu olmaz. Bu, diken gibi ve ancak yakılmaya elverişli odun gibi bir hâle gelerek bütün üstünlüklerini tamamen kaybedinceye kadar böylece devam eder. Eğer at, at olarak bütün özelliklerini eksiksiz olarak taşıyorsa kralların bineği olmak üzere hazırlanır ve benzer durumdaki ata yapılan ikram ona yapılır. Ondan az bir mertebe daha aşağıda olursa hükümdardan daha alt mertebede bulunan kimseler için hazırlanır. Eğer bu hususta kusuru daha da artacak olursa bu sefer bir asker için hazırlanır. Bütün bunlara elverişli olmayacak kadar düşük bir mertebede bulunursa eşek gibi kullanılır. Ya bir dolabın etrafında ya da çöp ve benzeri şeyleri taşımakta kullanılır. Eğer buna da yaramayacak olursa koyunlar gibi boğazlanmak ve kesilmek için kullanılır. Nitekim bir misalde şöyle anlatılmıştır: Biri, kralın bindiği, diğeri ise su tulumları taşıyan iki at karşılaştı. Kralın bindiği at “Sen benim arkadaşım idin. Ben ve sen aynı yerde idik. Seni bu aşağı mertebeye indiren ne oldu?” dedi. Diğeri “Bunun tek sebebi, senin bir parça hızlıca yürümen, benimse işi biraz ağırdan almamdır” dedi.

İşte kılıç da böyledir. Eğer hazırlanmış maksadına hizmet etmez ve o maksada elverişli olmazsa ondan balta, testere ya da benzeri bir şey yapılır. Büyük ve güzel evlerin durumu da böyledir. Harap olup yıkılacak olursa koyunlar, develer ya da başka tür hayvanlar için ahırlara çevrilir. İnsanoğlu da böyledir. Eğer Allah tarafından risalet ve nübüvveti için seçilmeye elverişli ise Allah da onu rasûl ve nebi edinir. Nitekim Yüce Allah,

“Allah risaletini kime vereceğini çok iyi bilendir”⁵⁷⁵ buyurmaktadır. Eğer o insanın cevher (özü) bu dereceden daha alt bir mertebede olup ancak nübüvüvete halifelik etmeye, onun mirasını devralmaya elverişli ise onu buna aday yapar ve bu mertebeye ulaştırır. Şayet bundan daha alt mertebede olmakla birlikte velilik derecesine erişecek yetkinliğe sahip ise buna aday kılınır. Eğer bilgi ve ilim olmadan amel ve ibadete elverişli olanlardan ise bunun ehilleri arasına katılır. Nihayet genel olarak mü'minlerin avamının mertebesine kadar gelinir. Eğer bu mertebeden daha alt düzeyde olup nefsi hiçbir sûrette hayır namına herhangi bir şeyi kabul edemeyecek hâlde ise o takdirde o kişi, cehennem için odun ve yakıt olarak kullanılır.

İsrailoğullarından gelen bir rivayete göre, Musa *aleyhisselam*, Rabbinne, yarattıklarından azap edeceği kimselerin durumuna dair soru sormuş, Yüce Allah, ona “Ey Musa! Bir ekin ek” buyurmuş, o da ekini ekmiş. Allah Teâlâ “Onu biç” diye vahyettikten sonra yine ona “Onu harmanda savur” buyurmuş, o da savurmuş. Taneyi ayrı, sapları, samanları ayrı koymuş. Yüce Allah, ona “Ben cehenneme kullarım arasından ancak yakılmaya elverişli sap ve diken durumunda olup hiçbir hayır özelliği taşımayan kimseleri koyarım” diye vahyetmiş.⁵⁷⁶

İşte insan, kemâl derecelerinden ardı ardına dereceler yükselerek sonunda kendi emsallerinin ulaştığı derecenin benzerine kadar ulaşır. İnsanın bir nutfe olduğu ilk hâli ile Yüce Rabbin kendisine, evinde bulunduğu hâlde sabah ve akşam yüzüne bakarak selam vermesi hâli arasında ne kadar büyük bir fark vardır. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, meleğin kendisine ilk geldiği ve ona **“Oku!”** dediği, kendisinin **“Ben okuma bilmiyorum”** diye cevap verdiği hâli⁵⁷⁷ ve son hâlinde Yüce Allah'ın kendisine **“Bugün sizin için dininizi kemâle erdirdim, üzerinizdeki nimetimi tamamladım”**⁵⁷⁸ buyruğunu indirmesi ile özel olarak da kendisine yönelttiği **“Allah, sana kitabı ve hikmeti indirmiş ve sana**

575 En'âm 6/124.

576 Senedi zayıftır. İbnül Mübarek, *Zühd*, I, 118; Ebû Nuaym, *Hilyetu'l-Evliyâ*, V, 93. Senedinde Şerik b. Abdullah el-Kâdî vardır. İbn Hacer “Doğru sözlüdür fakat çokça hata eder. Kufe'de hâkimlik görevini kabul ettiğinden beri hıfzı değişikliğe uğramıştır” demiştir.

577 Buhârî, *Bed'u'l-Vahiy* 3; Müslim, *İmân* 252.

578 Mâide 5/3.

bilmediklerini öğretmiştir. Allah'ın, üzerindeki lütfu pek büyüktür⁵⁷⁹ hitabı arasında ne kadar büyük bir fark vardır.

Nakledildiğine göre, Hıristiyanlardan bir topluluk kendi aralarında konuşuyormuş. Onlardan biri “Müslümanların akılları ne kadar da kıt. Onlar, kendi peygamberlerinin koyun çobanı olduklarını söylüyorlar. Peki, koyun çobanı nasıl nebi olabilir?” demiş. Aralarından bir diğeri ona şu cevabı vermiş: “Allah’a yemin ederim ki onlar, bizden daha akıllıdır. Çünkü Allah, hikmeti gereği nebi bir kimseyi akletmeyen bir hayvana çoban yapar. Eğer o hayvana güzelce göz-kulak olur, onun işini güzelce yoluna koyarsa onu o mertebeden konuşan hayvana çobanlık mertebesine yükseltir. Bu, Allah’ın bir hikmeti ve kulunu basamak basamak yükseltmesidir. Ama bizler, bir anneden doğmuş, yiyen, içen, küçük ve büyük abdestini bozan ve ağlayan bir çocuğu ele aldık ve ‘İşte gökleri ve yeri yaratan ilahımız budur’ dedik.” Bunun üzerine oradakiler susup ona karşılık vermemişler.

Her şeyin mutlak sahibi ve gücü her şeye yetenin nezdinde, doğruluk meclisinde meleklerin kendisine hizmet ettiği her bir kapıdan üzerine girerek ***“Sabretmenize karşılık olarak selam olsun sizlere. O yurdun akıbeti ne güzeldir”*** dedikleri düzeyde bir hükümdar olma imkânına sahip olup Allah’ın karşılaştığı sıkıntılarını giderdiği, kendisine mutluluk ve bedbahtlığı öğrettiği, himmet sahibi bir kimse nasıl bir hayvan gibi olmaya razı olabilir? Şüphesiz böyle bir kemâl mertebesi, ancak ilimle, ilme gereken önemi vermekle, gereklerini yerine getirmekle elde edilir. Böylelikle mesele ilim ve ilmin mahsulü meselesi olarak karşımıza çıkar. Başarı Allah’tandır.

En büyük eksiklik ve en ileri derecede hasret duyulacak şey ise tamamlamaya gücü yetenin eksik kalması ve elde edebileceği kemâli elden kaçırdığı için duyacağı hasrettir. Nitekim seleften birisi şöyle demiştir: “Hayır yollarının çok olması hâlinde o yolların dışına çıkmak hasretlerin en büyüğüdür.” Şu beyiti söyleyen şair doğru söylemiştir:

“İnsanların kusurları arasında görmedim hiçbir kusur
Tamamlamaya gücü yetenlerin eksik kalması gibi.”⁵⁸⁰

Böylelikle insanın dinî erdemlerden, faydalı ilimlerden ve salih amel-lerden gafil olması kadar çirkin hiçbir şeyin olmadığı sabit olmuştur. Bu durumda olan kimseler, şüphesiz o suyu bulandırmayan ve fiyatları da artırmaya sebep olmayan sıradan çobanlardan sayılırlar. Yaşarlarsa övülme-ye değmez bir hayat sürerler. Ölürlerse de yokluklarından bir şey kaybedil-miş olmaz. Hatta bunları kaybetmek ülke ve kullar için bir rahat demektir. Gökler onlar için ağlamaz, dünya onlardan dolayı ıssız kalmaz.

87. Kalp iki hastalıkla karşı karşıya kalır. Bunlar kalpte görülür. Kalp-te sağlam bir şekilde yer edinirlerse bu, onun helak olması ve ölmesi an-lamına gelir. Bunlar ise şehvetler hastalığı ile şüpheler hastalığıdır. Bu iki hastalık Allah'ın kendisine afiyet verdiği kimseler dışında bütün insanların hastalıklarının esasıdır. Yüce Allah, bu iki hastalıktan Kitabı'nda söz et-miştir. İki hastalığın en zoru ve kalbi en çok öldürücü olanı, şüphe hasta-lığıdır. Yüce Allah münafıklar hakkında **“Kalplerinde hastalık vardır, Al-lah da hastalıklarını artırdı”**⁵⁸¹ buyurmaktadır. Yine şöyle buyurmaktadır: **“Kalplerinde hastalık bulunanlar ve kâfirler de ‘Allah, bununla misal olarak neyi murad etmiştir?’ desinler diye.”**⁵⁸² **“Ta ki sonunda şeytanın koyacağı şeyi kalplerinde hastalık bulunan ve kalpleri gayet katı olan kimseler için Allah bir imtihan (sebebi) kılsın.”**⁵⁸³

Bu üç yerde geçen kalp hastalığından maksat, bilgisizlik ve şüphe has-talığıdır.

Şehvet hastalığından da Yüce Allah'ın şu âyetinde söz edilmektedir: **“Ey Peygamber hanımları! Siz, kadınlardan herhangi biri gibi değilsiniz. Eğer (Allah'tan) korkuyorsanız, (yabancı erkeklere karşı) çekici bir eda ile konuşmayın; sonra kalbinde hastalık bulunan kimse ümide kapılır. Güzel**

580 Beyit, Mütenebbî'ye aittir.

581 Bakara 2/10.

582 Müddessir 74/31.

583 Hac 22/53.

söz söyleyin."⁵⁸⁴ Yani herhangi biriniz yumuşak konuşmasın. O takdirde kalbinde günahkârlık ve zina arzusu bulunan kimseler ümide kapılırlar.

Derler ki: Kadın, yabancılar ile konuştuğu takdirde sert konuşsun, sözünü güçlü söylesin. Onu yumuşatıp edalı konuşmasın. Çünkü böyle bir konuşma, şüpheden ve ondan bir şeyler ümit etmekten kişiyi daha çok uzak tutar.

Kalbin hastalık, kibir, kendini beğenme, kıskançlık, övünme ve böbürlenme gibi daha başka birtakım hastalıkları da vardır. Aynı şekilde baş (lider) olma ve yeryüzünde üstünlük sağlama sevgisi de bu hastalıklardandır. Bu hastalık ise şüphe ve şehvet hastalıklarından meydana gelir. Bunun için ise ucb (kendini beğenme), övünme, böbürlenme ve kendisinin büyüklüğünü ve üstünlüğünü tasavvur etmekten ve insanların kendisini tazim edip kendisinden övgüyle söz etmelerini istemekten oluşan büyüklük gibi fasit bir tasavvur ile bâtil bir iradenin de bulunması kaçınılmazdır. Bu durumdaki kimsenin hastalığı ya şehvet hastalığıdır ya şüphe hastalığıdır ya da her ikisinin bileşeninden oluşan bir hastalıktır.

İşte bütün bu hastalıklar bilgisizlikten doğar. Bunların ilacı ise ilimdir. Nitekim Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, kendisine gusletmesi gerektiği fetvasını veren ve bunun sonucunda ölen başı yaralanmış kimse ile ilgili hadiste şöyle buyurmuştur: **"Onu öldürdüler, Allah da onları öldürsün. Madem bilmiyorlardı neden sormadılar? Bilgisizliğin şifası ancak soru sormaktır."**⁵⁸⁵ Böylelikle kalbin ilmi bilmemesi, dilin de onu söylememesi mahiyetindeki bilgisizliği bir hastalık, bunun şifasını da bilen ilim adamlarına soru sormak olarak tespit etmiştir.

Kalplerin hastalıkları, bedenlerin hastalıklarından daha şiddetlidir. Çünkü bedenin hastalığı, nihayetinde kişiyi ölüme kadar götürür. Kalbin hastalığı ise kişiyi ebedî bedbahtlığa götürür. Böyle bir hastalığın ise şifası ancak ilim iledir. Bundan dolayı Yüce Allah, Kitabı'na kalplerin hastalıklarına şifa adını vermiş ve şöyle buyurmuştur: **"Ey insanlar! Size**

584 Ahzâb 33/32.

585 Ebû Davud, Tahâret 125; Ahmed b. Hanbel, I, 330. Şeyh Ahmed Şakir hadisin isnadının sahih olduğunu ifade etmiştir.

Rabbinizden bir öğüt, kalplerde olanlara bir şifa, mü'minler için de bir hidayet ve rahmet gelmiştir."⁵⁸⁶ İşte bu sebep dolayısıyla ilim adamlarının kalplere göre durumu, doktorların bedenlere göre durumu gibidir. Âlimlere "kalp doktorları" denilmesi ise her iki tür doktor arasındaki ortak paydadan dolayıdır. Yoksa mesele bundan daha büyüktür. Çünkü birçok toplum, doktorlara ihtiyaç duymayabilir ve ancak çok az şehirde doktorlar bulunabilir. Hatta bazen bir kimse ömrü boyunca ya da ömrünün uzun bir diliminde hiçbir doktora gerek duymadan yaşayabilir.

Allah'ı ve O'nun emirlerini bilen âlimler ise varlığın hayatı ve ruhdurlar. Bir göz açıp kırpacak kadar bir süre dahi onlara ihtiyaç duyulmaması mümkün değildir. Kalbin ilme ihtiyacı havayı soluma ihtiyacı gibi değildir. Ondandır da büyüktür. Özetle kalp için ilim, balık için su gibidir. Onu kaybettiği takdirde ölür. İlmin kalbe nispeti de ışığın göze, işitmenin kulağa ve sözün dile nispeti gibidir. İlim olmayacak olursa kalp, kör göz, sağır kulak ve ahraz dil gibi olur. Bundan dolayı Yüce Allah, bilgisizliği körlükle, sağırlıkla ve dilsizlikle nitelendirmektedir. İşte faydalı olan ilme sahip olmayıp körlüğü, sağırlığı ve dilsizliği üzere kaldıkları takdirde kalplerin niteliği bu olur. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **"Kim bu dünyada kör ise o ahirette de kördür. Yol itibari ile de en şaşkındır."**⁵⁸⁷

Körlükten kasıt ise dünyadaki kalp körlüğüdür.

Yine Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **"Biz, onları kıyamet günü körler, dilsizler ve sağırlar olarak yüzükoyun haşredeceğiz."**⁵⁸⁸ Çünkü onlar, dünyada iken de böyle idiler. Kul da öldüğü hâl üzere diriltilir. Ahiretteki bu körlüğün mahiyeti hakkında görüş ayrılığı vardır. Bunun, Yüce Allah'ın kâfirlerin kıyamet gününde olacakları, melekleri ve cehennemi görmelerini haber vermiş olmasını delil göstererek basiretin körlüğü demek olduğu söylendiği gibi görme organı gözün körlüğü olduğu da söylenmiştir. Mutlak ifade bunun hakkında kullanıldığı için ve Yüce Allah'ın **"Diyecek ki: Rabbim beni niçin kör haşrettin? Hâlbuki ben görüyordum"**⁵⁸⁹ buyruğu

586 Yunus 10/57.

587 İsrâ 17/72.

588 İsrâ 17/97.

589 Tâhâ 20/125.

dolayısıyla bu görüş tercih edilmiştir. Çünkü âyette sözü edilen görme organı gözün körlüğüdür. Zira kâfir (dünyada) delili hususunda basiret sahibi değildi. Kâfirlerin kıyamet gününde görmelerine dair ileri sürülen gerekçeye bunlar, Yüce Allah'ın kâfirleri kabirlerinden kıyamet günü hesap için durulacak yere (mevkife) gözleri görerek çıkartacağını, ancak mevkiften cehenneme kör olarak götürüleceklerini belirterek cevap vermişlerdir. Bu açıklamayı Ferrâ ve başkaları yapmıştır.

88. Yüce Allah, hikmeti gereği kulun üzerine, terk edileceği yolları çok iyi bilen bir düşmanı musallat kılmıştır. Bu düşman, onu içerisine düşüreceği şerhlerin sebepleri konusunda oldukça uzmanlaşmış, bu sebepleri iyi bilen, onu bu yollara düşürmeye büyük gayret gösteren ve her zaman uyanık kalan ve uyumayan bir düşmandır. Bu düşman, mutlaka şu altı husustan birini elde eder:

1. Düşmanın kendisini düşürmek istediği en ileri hâl kulun ilim ve iman sahibi olmasını engelleyip onu küfrün içerisine düşürmektir. Bunu gerçekleştirecek olursa artık onun işini bitirmiş, ondan yana rahatlamış olur.

2. Eğer bu fırsatı kaybeder de kul İslâm'a hidayet bulursa, o takdirde küfrün hemen akabinde gelen tuzağa onu düşürmeye gayret eder. Bu da bid'attır ve bid'atı o masiyetten daha çok sever.

3. Şüphesiz masiyetten dolayı tevbe edilebilir. Bid'attan dolayı ise tevbe edilmez. Çünkü bid'atçı kişi, kendisinin hidayet üzere olduğu görüşüne sahiptir. Bazı rivayetlere göre İblis şöyle der: "Ben Âdemoğullarını günahlarla helak ettim, onlar da beni Allah'tan mağfiret dilemekle ve 'la ilahe illallah' demekle helak ettiler. Ben de onların bu hâllerini görünce aralarına türlü hevaları (din ile ilgili yanlış inanç ve kanaatleri) saçtım. Onlar, bu yolla günah işler ve tevbe etmezler. Çünkü kendilerinin güzel bir iş yaptıklarını sanırlar."⁵⁹⁰

590 İsnadı oldukça zayıftır. İbn Ebî Âsım, *es-Sünne*, I, 9. Elbânî "İsnadı zayıf ve uydurmadır. Bu isnadın afeti, Abdulgafûr diye bilinen Ebû Sabbâh el-Vâsıtî'dir" demiştir. Buhârî "Hadis âlimleri onun rivayetini terk etmişlerdir" derken, İbn Hibbân "Hadis uyduranlardan birisi idi" demiştir. Osman b. Matar ise zayıf bir ravidir. Ebû Basîr'e gelince; eğer el-Basrî el-Kufî diye bilinen kişi ise İbn Hacer "Makbul bir ravidir. Başkası ise onun kim olduğunu bilmiyorum"

4. İblis, kulu bu noktada tutabilirse bu sefer onu kendisine tabi olan kimselerden ve emir konumundaki şahsiyetlerden birisi hâline getirir.

5. Eğer onu bu noktaya getirmekten aciz kalırsa bu sefer, onu fazilet itibari ile daha alt mertebede olan bir amel ile uğraştırır ve ondan daha faziletli olan bir amel ile uğraşmasına fırsat vermez. Böylelikle her ikisi arasındaki engeli de kapatmış olur. Bu da beşinci mertebedir.

6. Eğer bundan da aciz olursa, altıncısı olan kendi taraftarlarını üzerine salma mertebesine geçer. Taraftarları o kula eziyet ederler, ona sövüp sayarlar, iftiralarda bulunurlar ve onu büyük zorluklarla karşı karşıya bırakmaya çalışırlar. Böylelikle onu üzme ve kalbini ilim elde etmekten, iradesini ortaya koymaktan ve diğer amellerden alıkoymaya çalışırlar.

Bütün bu hususları, düşmanını ve kendisini düşmanına karşı koruyacak hususları bilmeyen kimselerin ondan kendisini korumaları nasıl mümkün olabilir? Çünkü düşmanından, ancak düşmanını ve düşmanının da düşmanının yardımcısı olan askerlerin de nereden geleceğini, düşmanının nereden girip nereden çıktığını, nasıl ve ne ile kendisine karşı savaştığını, yaralarını ne ile tedavi edeceğini ve düşmanına karşı savaşmak ve kendisini savunmak için neden yardım alacağını bilen kimse kurtulabilir. Bütün bunlar ise ancak ilim ile elde edilebilir. Bilgisiz bir kimse, bu büyük husus ve muazzam mesele karşısında gaflet içerisinde, ona karşı kördür. Bundan dolayı Kur'ân-ı Kerîm'de bu düşmandan, onun durumundan, askerlerinden, hile ve tuzaklarından çokça söz edilmiştir. Çünkü insanların kendilerine düşman olanı ve düşmanları ile savaşma ve ona karşı mücahede bulunma yollarını bilmeye ihtiyaçları vardır. Eğer ilim bütün bu hususları açıkça ortaya koymasaydı, kurtulanların o düşmandan kurtulmaları da söz konusu olmazdı.

O hâlde kendisi ile kurtuluşun gerçekleştiği şey, ilimdir.

89. Şüphesiz kulu, dünya ve ahiret hayrından, dünya ve ahiret yurdundaki nimetlerin lezzetinden mahrum edip düşmanın da girdiği deliği teşkil

demektedir. Heysemî, "Bunu Ebû Ya'lâ rivayet etmiştir. İsnadında Osman b. Matar denilen kişi vardır ki o zayıf biridir" demektedir. Bk. *Mecmau'z-Zevâid*, X, 207.

eden en büyük sebeplerin başında, ilme zıt olan gaflet ile irade ve kararlılığa zıt olan tembellik gelir. İşte bunlar, kulun belaya maruz kalmasının ve mutlu kimselerin makam ve mevkilerine yükselmekten mahrum edilmesinin esasıdır. Her ikisi de bilgi sahibi olmamaktan kaynaklanır.

Gaflet, ilmin zıttıdır, ilme aykırıdır. Yüce Allah, gafil kimseleri yermiş, onlardan olmayı, onlara itaat etmeyi, onların söyleyip istediklerini kabul etmeyi yasaklamıştır. O şöyle buyurmuştur: **“Ve sakın gafillerden olma.”**⁵⁹¹ **“Bizi anmaktan yana kalbini gaflette bıraktığımız kimselere itaat etme.”**⁵⁹² **“And olsun ki biz, cehennem için cin ve insanlardan çok kimseler yaratmışızdır. Onların kalpleri vardır fakat bunlarla anlamazlar; gözleri vardır fakat bunlarla görmezler; kulakları vardır fakat bunlarla işitmezler. Onlar, dört ayaklı hayvanlar gibidirler hatta daha da sapıktırlar. Onlar, gafil olanların ta kendileridir.”**⁵⁹³

Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* de mü'min kadınlara yaptığı tavsiyesinde **“Ve sakın gaflete düşmeyin. O takdirde rahmeti unutursunuz”** buyurmuştur.⁵⁹⁴

Bir ilim adamı, sûretlere âşık olmaya dair soru sorulması üzerine şu cevabı vermiştir: Allah'ı anmaktan gaflete düşmüş birtakım kalpleri Allah kendisinden başkalarına kulluk etme belası ile karşı karşıya bırakır. Çünkü gafil olan kalp şeytanın barındığı bir yerdir. Şeytan, çokça vesvese veren ve sinen bir varlıktır. O, kalbi bir lokma gibi ağzına almış ve ona türlü vesveseleri, bâtil hayalleri telkin etmiş olur. Kul, kendisine gelip Allah'ı zikredecek olursa şeytan da Allah'ın zikrinden dolayı toparlanır, birbirine geçer, siner ve zayıflar. Bu bakımdan o, her zaman vesvese vermek ile sinmek arasındaki hâllerde gidip gelir.

Urve b. Ruveym şöyle demiştir: Mesih *aleyhisselâm*, Rabbinden, şeytanın Âdemoğlunda sahip olduğu yeri kendisine göstermesini istedi. Bu husus ona gösterilince, şeytanın başının bir yılanbaşı gibi olup başını kalbin

591 A'râf 7/205.

592 Kehf 18/28.

593 A'râf 7/179.

594 Hasen bir hadistir. Tirmizî, Daavât 121; Ahmed b. Hanbel, VI, 370; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, V, 182. Elbânî, hadisın hasen olduğunu belirtmiştir. Bk. *Sahîhu'l-Câmi'*, no: 4087.

semeresi üzerine koymuş olduğunu, kul, Rabbini anınca onun sindiğini, anmadığı hâllerde başını kalbinin semeresi üzerine koyup yaptığını ve ona vesveseler verdiğini gördü.

Hatta bu mana, merfu bir hadiste dahi rivayet edilmiştir. O, her zaman için kulun gafil anını gözleyip durur. Kulun kalbi içerisine kuruntuların, şehvet ve arzuların, bâtil hayallerin tohumlarını saçar. Bunun neticesinde Ebû Cehil karpuzu gibi her türlü acı meyve, her türlü diken ve her türlü bela mahsul olarak ortaya çıkar. Şeytan da bu mahsuller kalbi kaplayıp kör edinceye kadar onu sulayıp durur.

Tembelliğe gelince; ondan (hakları) kaybetme, kusurlu hareket, mahrumiyet ve en ileri derecede pişmanlık ortaya çıkar. Tembellik, ilmin meyvesini teşkil eden irade ve kararlılığa aykırıdır. Çünkü kendisinin kemâlinin ve büyük nimetlere mazhar olmasının herhangi bir hususa bağlı olduğunu bilen kimse, olanca gayreti ile onu elde etmeye çalışır ve bütün hâlleri ile buna dair azmini pekiştirir. Hiç şüphesiz herkes, kendi şahsını ve zevkini mükemmelleştirmek için çalışır. Ama insanların büyük çoğunluğu, arkasından gitmesi gerekeni bilmediğinden yanlış yola sapmıştır. Buna göre iradeden önce ilim ve tasavvur gelir. Çoğunlukla irade bunlardan sonra ortaya çıkar. Bu sebeple çoğunlukla onun gecikip geri kalması, ilim ve idrakin gecikmesinden dolayıdır. Yoksa kulun mutluluğunun, kurtuluşunun ve istediklerini elde etmesinin bu alanda olduğuna dair tam bir bilgi sahibi olmakla birlikte kişi, onu elde edebilmek için harekete geçmekte nasıl tembellik gösterebilir? Bundan dolayı Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* tembellikten Allah'a sığınmıştır. Buhârî ve Müslim'in *Sahîh*'lerinde belirtildiğine göre, Allah Rasûlü şöyle dua ederdi: **"Allah'ım! Kederden, üzüntüden, acizlikten, tembellikten, korkaklıktan, cimrilikten, ağır borca batmaktan ve insanların bana galip gelmelerinden sana sığınırım."**⁵⁹⁵

Böylelikle Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, sekiz şeyden Allah'a sığınmış olmaktadır. Bu sekizin her ikisi, birbirinden ayrılmaz şeylerdir. İkisi arasındaki farka gelince; kalbe ulaşan hoşlanılmayan hâl ya geçmiş ya da gelecek olandan dolayıdır. Bunların birincisi üzüntü, ikincisi ise

595 Buhârî, Cihâd 74; Müslim, Zikir 50.

kederdir. Arzu ederseniz şöyle de diyebilirsiniz: Hüzün geçmişte kalan ve geri püskürtülmesi ümit edilmeyen, hoşlanılmayan hâller hakkında söz konusudur. Hemm (keder) ise geri püskürtülmesi ümit edilen, hoşlanılmayan hâller hakkındadır.

Acizlik ve tembellik de birbirinden ayrılmaz iki husustur. Çünkü kulun menfaatinin, kemâlinin, zevkinin ve sevincinin geri kalıp gecikmesinin kaynağı ya ona güç yetirememektir. O takdirde bu, acizliktir. Ya da ona gücü yettiği hâlde iradesini ortaya koymadığından dolayı gecikmiştir. Bu da tembelliktir. Tembellik gösteren kişi ise aciz kimsenin kınanabileceği kişiden çok daha fazla derecede kınanır. Bazı hâllerde acizlik, tembelliğin neticesi olarak ortaya çıkar. Bundan dolayı da kişi kınanır. Kişi, çoğu zaman güç yetirebildiği bir şeyi yapmayı tembellik gösterir ve onu yapma iradesi de zayıflar. Bu hâli de onu acizliğe götürür. İşte Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in **“Şüphesiz Allah, acizlikten dolayı (acizlik gösteren kulunu) kınar”**⁵⁹⁶ buyurmuştur. Bu hadiste kınadığı acizlik de budur. Aksi takdirde kişinin, geri püskürtme gücünün yaratılmadığı ve onun kudreti altına girmediği için aciz kaldığı işlerden dolayı kınanması söz konusu değildir.

Hâkimlerden birisi vasiyetinde şunları söylemiştir: “Tembellikten ve usançtan sakın. Çünkü tembellik, şeref duyulacak bir işi yapmak için harekete geçirtmez. Usanç ise böyle bir işe koyulsa dahi onu yapmak için gerekli sabrı göstermez.”

Buna göre usanmak, tembellikten ortaya çıkar.

Hadiste acizliği tek olarak zikretmeyip daha sonra korkaklığı ve cimriliği de zikretmektedir. Çünkü kulun yapması beklenen iyilik, ya bedeniyle ya da malı ile yapacağı bir iyiliktir. Cimri kişi, malından yararlanılmasına engel olan kişidir. Korkak kişi ise bedeninden yararlanılmasını engelleyen kişidir.

İnsanlar arasında meşhur olan husus ise cimriliğin korkaklığı gerektirmesine rağmen aksinin söz konusu olmadığı şeklindedir. Çünkü malı

596 Ebû Davud, Akdiye 28; Ahmed b. Hanbel, VI, 24. Hadis hasendir.

ile cimrilik gösteren kimsenin, canı ile cimrilik göstermesi daha da ileri derecededir. Kahramanlık ise cömert olmayı gerektirir. Aksi ise söz konusu olmaz. Çünkü canını cömertçe ortaya koyan bir kimse, malını daha da cömert bir şekilde ortaya koyar.

Ancak insanların bu söyledikleri, çoğunlukla gerekli ve ayrılmaz şeyler değildir. Çünkü kahramanlık, cömertlik ve bunların zıtları, birtakım ahlâkî değerler ve fitrî karakterlerdir. Bazen bir kişide hepsi bir araya gelebildiği hâlde, bazen bir kişiye bunların bir kısmının verildiği de olur.

Nitekim atılgan, kahraman ve güçlü bir kişinin insanların en cimri olduğu dahi görülmüştür. Bu ise bazı toplumlarda görülen bir hâl olarak ortaya çıkabilir. Mesela; bir toplum arasında aslandan daha kahraman, köpekten de daha cimri şahıslar görülebilir. Kişi, bazı hâllerde canını cömertçe feda ederken, malı hususunda cimrilik gösterebilir. Bundan dolayı da öldürülünceye kadar onun uğrunda savaşır, canını malına karşı öncelikle siper yapar. Kimi insanlar da hem canını hem malını cömertçe feda edebilir, kimileri canına karşı cimrilik gösterir, kimisi malını cömertçe ortaya koyarken, canında cimrilik gösterebilir. Bu dört kısmın aksi de insanlar arasında görülen hususlardır.

Daha sonra hadiste, ağır borç altına girmekten ve insanların kendisine galip gelmesinden söz etmektedir. Çünkü kulun karşı karşıya kaldığı yenilgiler iki türdür: Birisi hak ile kahredilmesidir. Bu da borç altına girmektir. İkincisi ise bâtil bir sebep ile yenilgiye uğramaktır. Bu da başkalarının kişiye galip gelmeleri hâlidir.

Allah'ın salât ve selamları, kendisine en geniş kapsamlı sözlerin (cevamiu'l-kelimin) verildiği, ilim ve hikmet hazinelerinin lafızlarından çıkartıldığı o yüce Rasûl'ün üzerine olsun.

Anlatmak istediğimiz şudur: Mahrumiyetin aslını teşkil eden gaflet ve tembelliğin sebebi bilgisizliktir, ilimsizliktir. Buna göre tüm eksiklik ve kusurlar, ilimsizlikten, azimsizlikten kaynaklanır. Mükemmelliğin tamamı ise ilim ve azimli olmaktan ortaya çıkar. İnsanlar ise bu hususta dört türdür.

Birinci tür: Kendilerine ilim ihsan edilen ve bu hususta amel etmek üzere güçlü bir azim ile kendilerine yardım edilen kimselerdir. Bu türden olan kimseler, yaratılmışların özüdür. Bunlar, Kur'ân-ı Kerîm'de Yüce Allah'ın şu buyrukları ile nitelendirilmiş kimselerdir: **“İman edip salih amel işleyenler.”**⁵⁹⁷ **“Güçlü ve basiretli kullarımız...”**⁵⁹⁸ **“Ölü iken (iman ile) kendisini dirilttiğimiz, insanlar arasında ona yürümesi için nur verdiğimiz kimse, içinden çıkamayacağı karanlıklarda kalan kimse gibi midir?”**⁵⁹⁹

Çünkü azimet, hayat ile; ilim de nur ile elde edilir. Bu türün önderleri ise rasûller arasından azim ve kararlılık sahibi olan (ulu'l-azm) kimselerdir.

İkinci tür: Bundan da ötekenden de mahrum edilen kimselerdir. Bunlar da Yüce Allah'ın şu buyrukları ile nitelendirilmiş kimselerdir: **“Şüphesiz Allah katında yeryüzünde yürüyen canlıların en kötüsü, akletmeyen sağır ve dilsizlerdir.”**⁶⁰⁰ **“Sen onların çoğunu dinler ve akıl erdirirler mi sanırsın? Onlar, ancak hayvanlar gibidirler. Hatta onlar, yolca daha da sapıktırlar.”**⁶⁰¹ **“Şüphesiz sen, ölümlere de işittiremezsin, arkalarını dö-nüp gittikleri takdirde sağırlara da işittiremezsin.”**⁶⁰² **“Sen kabirdekilere işittiremezsin.”**⁶⁰³

Bu sınıf, yaratılmışların en şerlileridir. Bunlar, yurtları daraltır (zararlı olarak işgal eder), fiyatların yükselmesine sebep olurlar. Bunlar, kendi kanaatlerine göre bilgili olduklarını düşünürler. Ama bunların bildikleri, dünya hayatında görünen kısımdan ibarettir. Bunlar ahiretten yana da gâfildirler. Bunlar, bilirler fakat kendilerine zarar veren ve fayda vermeyen şeyleri bilirler. Konuşurlar fakat hevalarından konuşurlar. Konuşurlar fakat bilgisizce konuşurlar. İnanırlar fakat cibte ve tağuta inanırlar. İbadet ederler fakat Allah'tan başka kendilerine zarar da vermeyen fayda da sağlamayan kimselere ibadet ederler. Tartışır fakat bâtulı öne sürerek

597 Kehf 18/107.

598 Sâd 38/45.

599 En'âm 6/122.

600 Enfâl 8/22.

601 Furkân 25/44.

602 Nemi 27/80.

603 Fâtur 35/22.

onunla hakkı çürütmeye çalışırlar. Düşünürler ve geceleri konuşup planlar hazırlarlar fakat Allah'ın razı olmadığı sözleri söylerler, planlar yaparlar. Dua ederler fakat Allah'tan başka bir ilaha dua edip yalvarırlar. Zikredip anarlar fakat kendilerine öğüt verip hatırlatmalarda bulunulduğu zaman hatırlamazlar. Namaz kılarlar fakat **“Namazlarından gaflet içindedirler. Onlar, hem riyakârlık yapanların ta kendileridir hem de her türlü yardımlaşmayı engellerler.”**⁶⁰⁴

Onlar, hükmederler fakat cahiliye hükmünü ararlar; yazarlar fakat kitabı kendi elleri ile yazdıktan sonra **“Az bir bedel ile onu satabilmek için ‘Bu, Allah’ın katındandır’ derler. Yazıklar olsun böyle diyenlere, yazıklar olsun yazdıklarından dolayı başlarına geleceklere.”**⁶⁰⁵ Yine onlar **“‘Bizler ıslah edip düzeldenleriz’ derler. Haberiniz olsun ki asıl bozgunculuk çıkaranlar onlardır. Ama onlar fark etmezler.”**⁶⁰⁶

Bu türden olanlar, şekilleri itibari ile insandır. Hakikatte ise şeytandır. Büyük çoğunluğu ise düşünülecek olursa eşek, köpek ya da kurturlar. Bahterî şu sözlerinde gerçekten doğru söylemiştir: ⁶⁰⁷

“Şu sûretlerden başka kimse kalmadı
vehim olarak gördüğümüz

İnsanların ileri gelenlerinden şu kalıntıdan başka.”

Bir başkası da şöyle demiştir:

“Sakallar ve sûretler kandırmasın seni
Gördüklerinin onda dokuzu inektir
Sedir ağacı bu kimselere bir örnektir
Bu ağaç beslenir ama meyvesi yoktur.”

604 Mâûn 107/5-7.

605 Bakara 2/79.

606 Bakara 2/11-12.

607 Meşhur divan sahibi şairlerdendir. Ebû Ubâde Velîd b. Ubeyd b. Yahya b. Ubeyd et-Tâî el-Bahterî el-Menhecî diye bilinir. Halifeleri, vezirleri ve Mısır valisi Humâre Veyhi övmüştür. 283 ya da 284 yılında vefat etmiştir. Bk. *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, XIII, 486.

Bütün bunlardan daha güzeli Yüce Allah'ın şu ifadeleridir: **“Onları gördüğün zaman kalıpları hoşuna gider, konuşurlarsa sözlerini dinlersin. Onlar sanki duvara dayanmış kütükler gibidir.”**⁶⁰⁸

Onların bilgili olanları da şu beyitlerde dile getirildiği gibidir:

“Bunlar hiçbir bilgileri olmayan, koca kitapları taşıyan develer gibidir

Bu kitapların hangisinin iyi olduğunu ancak develerin bildiği kadar bilirler

Ömrün hakkı için deve sırtındaki yüklerle sabah

Ya da öğleden sonra yola çıkacak olursa heybelerde neler olduğunu asla bilemez.”

Bundan daha güzel, daha belîğ, daha veciz ve daha fasih olan Yüce Allah'ın şu buyruğudur: **“Kendilerine Tevrat yükletilip sonra onu yüklenmeyenlerin hâli, kocaman kitaplar taşıyan eşeğin hâli gibidir. Allah'ın âyetlerini yalanlayan topluluğun misali ne kötüdür. Allah, zalimler topluluğunu hidayete iletmez.”**⁶⁰⁹

Üçüncü tür: Karşısına ilmin kapısının açıldığı fakat azim (kararlılık) ve amel kapısının kilitlendiği kimselerdir. Bu kimseler, cahil mertebesindedir ya da ondan daha kötüdür. Merfu (Allah Rasûlü'nden rivayet edilen) hadiste şöyle buyurulmaktadır: **“Kıyamet gününde insanlar arasında azabı en şiddetli kişi, Allah'ın ilmi ile kendisini yararlandırmadığı âlim kişidir.”**⁶¹⁰ Ebû Nuaym ve başkaları hadisin sabit olduğunu söylemiştir.

608 Münafikun 63/4.

609 Cum'a 62/5.

610 Senedi zayıftır. Beyhakî, *Şuabu'l-İmân*, II, 284; Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, I, 185; Heysemî, Ebû Hureyre'nin rivayet ettiği bir hadis olarak kaydetmiş ve şunları söylemiştir: “Bunu Taberânî *el-Mu'cemu's-Sagîr*'de rivayet etmiştir. Senedinde Osman el-Berri bulunmaktadır. Fellâs ‘Çok doğru sözlü birisidir ama çokça hata eden ve bid'atı olan bir kişidir’ demiştir. Ahmed b. Hanbel, Nesâî ve Dârekutnî de zayıf olduğunu söylemişlerdir.” Bu hadisi Münziri

Bu gibi kimselerin ilim sahibi olmalarındansa cahil kalmaları onlar için daha hayırlı ve azapları bakımından da daha hafiftir. Çünkü ilim, bunların vebalini ve azabını artırmaktan başka bir işe yaramaz. Böyle bir kimsenin düzelme ümidi de yoktur. Çünkü yolunu şaşırıp kaybolan kimsenin doğru yolu görmesi hâlinde tekrar ona geri dönmesi ümit edilir. Ama yolu bildikten sonra kasten ayrılıp uzaklaşırsa onun doğru yola dönmesi ne zaman umulabilir ki? Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **“O peygamberin hak olduğuna şahadet edip kendilerine apaçık deliller gelmiş iken imanlarından sonra küfre giren bir topluluğa, Allah nasıl hidayet eder? Allah, zalimler topluluğuna hidayet vermez.”**⁶¹¹

Dördüncü tür: Kendisine kararlılık ve irade yönünden bir pay ihsan edilmiş olmakla birlikte ilim ve bilgi payı az olan kişidir. Böyle bir kimse, kendisine Allah’a ve Rasûlü’ne davet eden bir davetçiye uyması tevfiği ihsan edilecek olursa Yüce Allah’ın haklarında şöyle buyurduğu kimselerden olur: **“Kim, Allah’a ve Rasûl’e itaat ederse işte onlar, Allah’ın kendilerine nimetler verdiği peygamberler, siddîklar, şehidler ve salihlerle birlikte dirler. Onlar ne iyi arkadaşlardır. Bu büyük lütf, Allah’tandır. Her şeyi bilen olarak Allah yeter.”**⁶¹²

Yüce Allah, bize lütfunu ihsan etsin, amellerimizin kötülükleri sebebi ile bizi mahrum bırakmasın. Şüphesiz O, günahları çok çok bağışlayandır, pek merhametli olandır.

90. Hiç şüphesiz Yüce Allah’ın Kur’ân-ı Kerîm’de kullarını ondan dolayı övmüş olduğu her bir nitelik, ilmin meyvesi ve neticesidir. Kullarını ondan dolayı yermiş olduğu her bir husus ise bilgisizliğin semeresi ve neticesidir. Yüce Allah, kulunu iman dolayısıyla övmüştür. İman ise ilmin başı ve özüdür. Yine kulunu faydalı ilmin meyvesi olan salih amel sebebi ile övmüştür. Onu, şükür, sabır, hayırlı işleri yapmakta elini çabuk tutmak, Allah’ı sevmek, O’ndan korkmak, O’ndan ummak, O’na yönelmek, halim olmak, vakar sahibi olmak, akıllı ve düşünceli olmak, iffetli ve keremkâr olmak, başkalarını kendisine tercih etmek (îsâr), Allah’ın

de zikretmiş ve hadisin zayıf olduğunu söylemiştir. Bk. *et-Tergîb ve’t-Terhîb*, I, 127.

611 Âl-i İmrân 3/86.

612 Nisâ 4/69-70.

kullarına nasihat etmek (samimiyetle öğüt vermek), onlara merhametli olmak, şefkatli olmak, alçakgönüllü davranmak, kötülük yapanları affedebilmek, haksızlık yapanları bağışlamak, hepsine iyilikte bulunmak, kötülüğü iyilikle bertaraf etmek, iyiliği emredip kötülükten alıkoymak, sabredilmesi gereken yerlerde sabırlı olmak, ilahî takdire razı olmak, Allah'ın dostlarına yumuşak davranmak, düşmanlarına karşı sert olmak, sözünde durmak, ahdini tam olarak yerine getirmek, cahillerden yüz çevirmek, öğüt verenlerin öğütlerini kabul etmek, yakîn sahibi olmak, tevekkül etmek, huzurlu bir kalbe sahip olmak, vakarlı olmak, akrabalık bağlarını gözetmek, şefkatli davranmak, söz ve fiillerde adaletli olmak, güzel ahlâk sahibi olmak, işlerinde güçlü davranmak, dininde basiretli olmak, hakkını eksiksiz yerine getirmek, hakkını vermeyenlerden onu almak, Allah'a çağırarak, O'nun rızasına ve cennetine davet etmek, dalâlet ehli kimselerin yolunu izlemekten sakındırmak, doğru olmayan cehenneme götüren yolları ve bu yolları izleyenlerin durumlarını açıkça göstermek, karşılıklı olarak hakkı ve sabrı tavsiye etmek, yoksullara yemek yedirmek üzere teşvikte bulunmak, anne-babaya iyilik yapmak, akrabalık bağlarını gözetmek, bütün mü'minlere cömertçe selam vermek ve diğer övülmeye değer huylara ve Yüce Allah'ın büyüklüklerine yemin ettiği ve razı olduğu fiilleri işlemeyi sürdürmek... İşte Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **“Nun. Kaleme ve yazmakta oldukları şeylere and olsun ki sen, Rabbinin nimeti sayesinde bir deli değilsin. Gerçekten senin için elbette kesilmeyecek bir ecir vardır ve şüphe yok ki sen, çok büyük bir ahlâka sahipsin.”**⁶¹³

Kendisine Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ahlakının mahiyetine dair soru sorulan Âişe *radıyallahu anhâ* da “Onun ahlakı Kur'ân idi” diye cevap vermiştir.⁶¹⁴ Soruyu soran kişi, bu cevap ile yetinmiş ve şöyle demiştir: “Ben bu sözünden, artık bundan sonra herhangi bir şeye dair soru sormamam gerektiğini anladım.”

İşte bu ahlâk ve benzeri hâller, ilim ağacının meyvesidir.

613 Kalem 68/1-4.

614 Müslim, Müsâfirîn 139.

Cahillik ağacına gelince; o da küfür, fesat, şirk, zulüm, haddi aşmak, başkalarının haklarına saldırmak, sabırsızlık, tahammülsüzlük, nankörlük, acelecilik, akılsızca davranışlar, keskinlik, çirkinlik, hayâsızca konuşmak, cimrilik ve eli sıkılık gibi her türlü çirkin mahsulü verir. Bundan dolayı “Cimrilik, kötü zan ile birlikte bulunan bilgisizliktir” denilmiştir. Bunun bir mahsulü de insanları aldatmak, onlara karşı büyüklenmek, övünmek, böbürlenmek, kendisini beğenmek, riyakârlık yapmak, adının işitilmesini istemek, ikiyüzlülük, yalan söylemek, verilen sözde durmamak, insanlara karşı kaba davranmak, intikam almak, iyiliğe kötülükle karşılık vermek, kötülüğü emredip iyilikten alıkoymak, öğüt verenlerin öğütlerini kabul etmemek, Allah’tan başkasını sevip başkasından ümit edip başkasına tevekkül etmek, başkalarının hoşnutluğunu Allah’ın rızasına takdim etmek, başkasının emrini Allah’ın emrinin önüne geçirmek, Allah’ın hakkı karşısında ölü gibi hareketsiz kalmak, kendisinin hakkından ve haklılığından emin olmak, nefsi adına öfkelenip onun için intikam almak, kendi hakları çiğnenecek olursa hakkından daha fazlasını almadıkça hiçbir şekilde öfkесinin dinmemesi, buna karşılık Allah’ın haramları çiğnenecek olursa Allah adına öfkelenmek sûretiyle bir damarının dahi harekete geçmemesi, emri hususunda bir gücünün, dini hakkında da bir basiretinin bulunmamasıdır. Yine bunun mahsullerinden bazıları da şeytanın yoluna ve haddi aşma yollarını izlemeye çağırarak, hevaya uymak, arzu ve hevesleri itaatlere tercih etmek, dedikodu yapmak, başkalarından dilenmek/çokça soru sormak, malı harvurup harman savurmak, kız çocuklarını diri diri gömmek, annelelerinin haklarına riayet etmeyip onlara itaatsizlik etmek, akrabalık bağlarını koparmak, komşulara kötülük yapmak ve şeref ve haysiyete aykırı utanç verici işleri çekinmeden yapmak da vardır.

Özetle söyleyecek olursak; hayır, genel itibari ile ilim ağacından toplanan bir meyvedir. Şer ve kötülük ise geneli itibari ile bilgisizlik ağacından toplanan bir dikendir. Eğer ilmin sûreti basiretler tarafından görülecek olursa, şüphesiz onun sûreti güneşten ve aydan daha güzel görülecektir. Eğer cehaletin sûreti görünecek olsaydı, onun görüntüsü çirkin bir görüntü olarak ortaya çıkacaktı. Hatta dünyadaki bütün hayırlar rasûllerin getirmiş olduğu ilmin etkilerinden ve sonuçlarındandır. Aynı şekilde kıyametin

kopacağı vakte kadar ve kopuşundan sonra kıyamet esnasında meydana gelecek olan her bir hayır da böyledir.

Dünyada meydana gelmiş ve kıyametin kopacağı vakte kadar ve ondan sonra kıyamet esnasında meydana gelecek olan her türlü şer ve fesadın sebebi ise ilim ve amel hususunda rasûllerin getirdiklerine muhalefet etmektir. Eğer ilmin akıldan başka bir babası, eğiticisi, yöneticisi ve veziri bulunmamış olsaydı dahi, bu bile şeref ve üstünlük olarak ona yeterdi. Çünkü dünya ve ahiretin imarı akıl ile olur, rasûllere itaat yolunu gösteren odur. Kalbi de organları da nefsi de rasûllere sunan, Rasûl'ün hükmüne boyun eğip kendisini görevinden azlederek işi ehline teslim eden odur. Yüce Allah, Kitab-ı Kerîm'inin birçok yerinde akıllı ve akıllı kimseleri övmüş, akıllı olmayanları ise yermiş, onların kulakları işitmeyen, akılları olmayan cehennemlikler olduğunu da haber vermiştir. Çünkü akıl, her türlü ilmin aracıdır ve kendisi ile ilmin sağlıklı olanının ve hastalıklı olanının bilindiği, daha üstün olanın üstün olanından ayırt edildiği bir araçtır. Güzelin çirkinden ayırt edildiği bir aynadır.

Aklın hükümdar, bedeninin onun ruhu olduğu ve duyularının ve hareketlerinin hepsinin de onun yönetimi altındaki kimseler oldukları da söylenmiştir. Bundan dolayı akıl, bunları yönetip gözetlemekte zayıf düşecek olursa bunların hepsinin dengesi bozulur. Bu sebeple şöyle denilmiştir: "Akıllı kendisindeki hayır özelliklerini daha baskın hâle getirmeyen kimsenin helaki, şer olan hasletlerin ona galip gelmesi ile ortaya çıkar."

Rivayet edildiğine göre, Âdem cennetten indirilince Cebrail ona gelerek "Şüphesiz Allah aralarından birini seçmen için önüne akıllı, dini ve hayâyı koymuştur" deyince, Âdem "Ben akıllı alıyorum" demiştir. Çünkü din ve hayâ, bizlere nerede bulunursa bulunsun akıldan ayrılmamamızı emreder. Bundan dolayı aklın tarafını tercih etmiştir.

Akıl iki türüdür: Birisi, insanda doğuştan var olan akıldır. Bu da ilmin babası, eğiticisi ve onun mahsul vermesini sağlayan sebeptir. Diğeri ise sonradan kazanılan ve elde edilen akıldır. Bu da ilmin çocuğu, meyvesi ve sonucudur. Kul her ikisine sahip olursa işte bu, Allah'ın dilediği kimselere verdiği bir lütfudur. Böyle bir kimsenin işi dosdoğru yolda gider ve her bir

taftan mutluluğun orduları ona yönelir. Kişi bunlardan birini yitirecek olursa dilsiz ve idraksiz hayvanın durumu ondan daha iyi olur. Bunlardan birine sahip olduğu takdirde kişi, birisinin eksikliği sebebiyle eksik kalır. İnsanlardan bazıları yaratılıştan gelen akıl sahibini tercih ederken, bazıları da sonradan kazanılan akıl sahibini tercih etmişlerdir.

Meselenin tahkikine gelince; yanında herhangi bir ilmin ve deneyimin bulunmadığı doğuştan gelen akla sahip olan kişinin zarar görmesine sebep olan hâli, atılganlığı terk etmesi ve fırsatları değerlendirmekten uzak kalmasıdır. Çünkü onun bu akı, fırsatları bilmediği için değerlendirmekten kendisini alıkoyar. Sonradan elde edilmiş akıl sahibi kimse ise atılganlığından zarar görür. Çünkü onun fırsatları ve fırsatlara ulaşma yollarını bilmesi kendisini onlara çabucak atılmaya iter. Yaratılıştan gelen akı ise onu geri çeviremez. Bu sebeple o, çoğu zaman atılganlığından dolayı zarar görürken, birincisi ise çekingenliğinden dolayı zarar görür. Bu sebeple doğuştan gelen akıl ile birlikte nübüvvetin nurlu kaynağından elde edilmiş imanî bir akıl bulunduğunda, hiç şüphesiz tam ve gerçek akıl, Allah'ın ve Rasûlü'nün rızasına ulaştıran akıldır. Başarı ve yardım da Allah'tandır. Bunları sağlayabilen akıl, hiçbir zaman maişeti yoluna koymaya çalışan ikiyüzlü akıl değildir. Bu gibi akla sahip olan kimseler, kendilerinin bir şeye sahip olduklarını zannederler. Şunu bilin ki, gerçek yalancılar bunlardır. Bunlar, çeşitli kesimleriyle insanları hoşnut edip onlar ile barış yapmanın ve sevgi ve bağlılıklarını kazanmanın akıllılık olduğu kanaatine sahiptirler. Böyle bir şeyi gerçekleştirmek imkânsız olmakla birlikte bu rahatı ve konforu tercih etmek, Allah yolunda eziyet çekip O'nun için sevip O'nun için düşmanlık etmeyi kabul etmemektir. Böyle bir akıl, dünyada daha çok esenlik sağlasa dahi nihayette (ahirette) helake götürür. Çünkü Allah için sevip O'nun için düşmanlık etmeyen kimse imanın tadını alamaz.

İbn Abdilberr'in ve başkalarının zikrettikleri merfu bir hadiste şöyle denilmiştir: Allah, İsrailoğullarının peygamberlerinden birine şunu vahyetti: "Çokça ibadet eden filan kimseye de ki: Sen, dünyaya rağbet etmemekle (zühd ile) rahatı peşinen sağlamak istedin. Her şeyden uzaklaşp bana yönelmek ile de izzeti kazanmış oldun. Peki, benim için senin üzerinde olan hakkımın gereği olarak neler yaptın?" "Çokça ibadet eden kişi "Senin, benim üzerimdeki hakkın ne ki?" dedi. Allah Teâlâ şöyle dedi: "Sen,

benim için birini dost bildin mi ya da benim için birine düşmanlık ettin mi?”⁶¹⁵ Yine onun zikrettiğine göre, Yüce Allah, Cebrail’e “Falan kasa-bayı yerin dibine geçir” diye vahyedince Cebrail “Rabbim, onlar arasında çokça ibadet eden filan kişi vardır” demiş, Yüce Allah, “Sen onunla helake başla. Çünkü bir gün olsun yüzü benim için asılmadı” buyurmuştur.⁶¹⁶

91. İbn Ömer’in rivayet ettiği bir hadise göre, Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* **“Yolunuz cennet bahçelerine uğrayacak olursa oradan yiyin”** buyurdu. Sahâbîler “Ey Allah’ın Rasûlü! Cennet bahçeleri dediğin nedir?” diye sorunca o, **“Zikir halkalarıdır. Şüphesiz Allah’ın gezgin melekleri vardır. Bunlar zikir halkalarını takip ederler. Yolları onların yanından geçecek olursa, onlar arasında saf tutarlar”** buyurdu.⁶¹⁷

Ata şöyle demiştir: Zikir meclisleri helâl ve haramın, alım-satımın nasıl yapılacağı, namazını nasıl kılıp nasıl oruç tutacağı, nasıl sadaka vereceği, nikâhlanacağı, boşanacağı ve nasıl hac edeceğinin öğretildiği meclislerdir. Bunu Hatîb, *Kitâbu’l-Fakîh ve’l-Mütefakkîh* adlı eserinde zikretmiştir. Buna dair açıklamalar daha önce geçmişti.

92. Yine Hatîb, İbn Ömer’den merfu olarak şu hadisi rivayet etmektedir: “Bir fıkıh meclisi(nde oturmak), altmış yıl ibadetten hayırlıdır.”⁶¹⁸ Ancak bu hadisin merfu olarak rivayeti su götürür.

615 İsnadı zayıftır. Ebû Nuaym, *Hilyetu’l-Evliyâ*, X, 316; Deylemî, *el-Firdevs*, I, 145; İbn Abdilberr, *et-Temhîd*, XVII, 432; Elbânî hadisin zayıf olduğunu belirtmiştir. Bk. *Zaifu’l-Câmi*, no: 2115.

616 İsnadı oldukça zayıftır. Taberânî, *el-Mu’cemu’l-Evsat*, VII, 336; Beyhakî, *Şuabu’l-İmân*, VI, 97; Heysemî, *Mecmau’z-Zevâid*, VII, 270. Heysemî şöyle demiştir: “Bu hadisi Taberânî, *Evsat*’ta Übey b. İshak el-Attâr yoluyla Ammâr b. Seyf’den rivayet etmiştir. Her ikisi de zayıftır. İbnü’l-Mübarek ve bir topluluk Ammâr b. Seyf’in sika olduğunu söylemiş, Ebû Hatim de Ubeyd b. İshâk’ı razı olunacak birisi olarak değerlendirmiştir.” Elbânî, “Ammâr b. Seyf’i Zehebî zayıf raviler arasında saymıştır ve Dârekutnî ile başkaları metruk bir ravi olduğunu belirtmişlerdir” demiştir. Bk. *Silsiletü’z-Zaîfe*, no: 1904.

617 İsnadı oldukça zayıftır. Tirmizî, *Daavât* 83; Ahmed b. Hanbel, III, 150 -muhtasar olarak: Ebû Ya’lâ, *Müsned*, VI, 155; Taberânî, *el-Mu’cemu’l-Kebîr*, XI, 95. Bütün bu kaynaklardaki isnadlar zayıftır.

618 Deylemî, *el-Firdevs*, V, 322.

93. Yine Hatîb'in rivayet ettiği Abdurrahman b. Avf'dan gelen merfu hadis şöyledir: **“Az miktardaki fıkıh, çok miktardaki ibadetten hayırlıdır.”**⁶¹⁹ Bu hadisin merfu rivayeti sabit değildir.

94. Yine onun Enes'ten merfu olarak rivayet ettiği hadis şöyledir: **“Bir fakih, Allah nezdinde bin abid kişiden daha üstündür.”**⁶²⁰ Hadis, Tirmizî'de Ravh b. Cunâh > Mücâhid > İbn Abbâs isnadıyla merfu bir rivayet olarak yer almıştır. Bu iki hadisin merfu olarak rivayetlerinin sabit olması tartışılır bir konudur. Ama görüldüğü kadarıyla bu ifadeler, ashab-ı kiramın ya da onlardan sonra gelenlerin sözlerindedir.

95. Yine İbn Ömer'den merfu olarak naklettiği **“İbadetin en faziletlisi fıkıhtır”** hadisi de bu kabildendir.⁶²¹

96. Yine Nâfi'in İbn Ömer'den merfu olarak naklettiği şu rivayet de vardır: **“Allah'a dinde fıkıh sahibi olmaktan daha faziletli bir şey ile ibadet edilmemiştir.”**⁶²²

97. Ali radiyallahu anh'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: **“Âlim kişinin ecri, oruç tutan, namaz kılan ve Allah yolunda savaşan kimsenin ecrinden daha büyüktür.”**

98. Muhallis, Sâid'den Kasım b. Fadl b. Bezîğ > Haccâc b. Nusayr > Hilal b. Abdurrahman el-Cu'fî > Atâ b. Ebî Meymune isnadıyla Ebû Hureyre ve Ebû Zerr'in şöyle dediklerini rivayet etmiştir: **“İlme dair öğreneceğimiz bir konuyu nafile kılacağımız bin rekâttan daha çok severiz. Kendisi ile amel edilsin ya da edilmesin, öğreneceğimiz ilmî bir konuyu nafile**

619 İsnadı oldukça zayıftır. Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, I, 135. Heysemî, “Bu hadisi Taberânî, *el-Kebîr*'de rivayet etmiştir. İsnadında Hârîce b. Mus'ab vardır ki oldukça zayıf bir ravidir” demiştir. Bk. *Mecmau'z-Zevâid*, I, 120

620 İsnadı oldukça zayıftır. Tirmizî, *İlim* 19; İbn Mâce, *Mukaddime* 17; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, I, 78; İbnu'l-Cevzî, *el-İlelü'l-Mütenâhiye*, I, 134.

621 Senedi zayıftır. Taberânî, *el-Mu'cemu's-Sagîr*, II, 251; Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, I, 120. Heysemî şöyle demiştir: “Hadisi İbn Ömer'den Taberânî üç muceminde rivayet etmiş olup isnadında Muhammed b. Ebî Ya'lâ vardır. Hıfzının kötülüğü dolayısıyla zayıf olduğu söylenmiştir.”

622 Senedi oldukça zayıftır. Dârekutnî, *Sünen*, III, 79; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, VI, 194; Kuzâî, *Müsnedü's-Şihâb*, I, 150.

kılacağımız bin rekâten daha çok severiz.” Ayrıca şunu da söylemişlerdir. Biz, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*’i şöyle buyururken dinledik: **“İlim tahsil eden kimseye o bu hâlde (ilim tahsil eder) iken ölüm gelecek olursa, o kişi şehid olarak ölür.”**⁶²³

Bu hadisi, ayrıca İbn Ebû Davud, Şâzân yoluyla Haccâc’dan böylece rivayet etmiştir.

Derim ki: Bu hadisin bir şahidi de daha önce kaydettiğimiz Tirmizî’nin Enes’ten merfu olarak rivayet ettiği şu hadistir: **“İlim tahsil etmek için dışarı çıkan kişi, geri dönünceye kadar Allah yolundadır.”**⁶²⁴

99. Yine Hatîb, Ebû Hureyre’nin şöyle dediğini rivayet etmiştir: “Bir emir ya da bir nehye dair ilmin bir bahsi ile amel etmeyi, Allah yolunda yetmiş gazve yapmaktan daha çok severim.”⁶²⁵

Bu hadis, eğer sahih ise anlamı şudur: İlme dayalı olmadan yapacağım yetmiş gazveden daha çok severim. Çünkü ilimsiz amel, düzeltmesinden daha büyük çapta fesada sebep olur. Ya da bununla, öğrenip öğreteceği bir ilmi kastetmiş olabilir. Bu durumda kıyamet gününe kadar onunla amel edeceklerin ecrini de kazanmış olur. Bu ise mücerred gazveye çıkma hâlinde elde edilemez.

100. Yine Hatîb, Ebu’d-Derdâ’nın şöyle dediğini rivayet etmiştir: “Kısa sürelik bir ilmî müzakere, bir geceyi kıyamla geçirmekten daha hayırlıdır.”

101. Hasan’ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: “İlme dair bir bahis öğrenip onu bir Müslümana öğretmeyi, dünyanın benim olması ve onu Allah yolunda infak etmekten daha çok severim.”

623 Senedi oldukça zayıftır. Hatîb, *Târîhu Bağdât*, IX, 247; Münzirî, *et-Tergîb ve t-Terhîb*, I, 54; Ukaylî, *ed-Duafâ*, IV, 350. Ukayli hadisi Hilâl b. Abdurrahman el-Hanefî’nin biyografisinde zikretmiş ve “Hadisi münker biridir” demiştir; Heysemî de şöyle demiştir: “Hadisi Bezzâr rivayet etmiş olup isnadında Hilâl b. Abdurrahman el-Hanefî vardır ve o, metruk bir ravidir.” Bk. *Mecmau’z-Zevâid*, I, 124.

624 Senedi zayıftır. Tirmizî, *İlim* 2. Ebû Ca’fer er-Râzî yoluyla böylece rivayet etmiştir. Ebû Ca’fer ise hıfzının kötülüğü dolayısıyla zayıf bir ravidir.

625 Zebîdî, *İthâfu’s-Sâderi’l-Muttakîn*, I, 98.

102. Mekhul şöyle demiştir: “Allah’a fıkihtan daha faziletli bir şeyle ibadet edilmemiştir.”

103. Saîd b. el-Müseyyeb şöyle demiştir: “Allah’a ibadet, oruç tutmakla, namaz kılmakla değildir. Aksine O’na ibadet, O’nun dininde fıkıh sahibi olmakla olur.”

Bu söz ile anlatılmak istenen şu iki husustur:

Birisi: Allah’a ibadet ilimsiz bir şekilde oruç tutmak ve namaz kılmakla olmaz. Aksine nasıl oruç tutulacağını, nasıl kılacağını insana öğreten fıkıh ile birlikte olur. İkinci anlamı ise, ibadet yalnızca oruç tutmak ve namaz kılmaktan ibaret değildir. Aksine Allah’ın dininde fıkıh (bilgi) sahibi olmak O’na yapılan ibadetlerin en büyüklerindedir.

104. İshak b. Abdullah b. Ebî Ferve şöyle demiştir: “Nübüvvet derecesine insanlar arasında en yakın olan kimseler, ilim adamları ile cihad ehli kimselerdir. İlim adamları insanlara rasûllerin getirdiklerini gösterirler.” İlim adamının şehid olana üstünlüğü ve bunun aksi görüşe dair açıklamalar da daha önce geçmişti.

105. Süfyân b. Uyeyne şöyle demiştir: “Allah nezdinde konumu itibari ile insanların en yüksek olanları Allah ile O’nun kulları arasında olan kimselerdir. Bunlar ise rasûller ve ilim adamlarıdır.”

106. Muhammed b. Şihâb ez-Zührî şöyle demiştir: “Fıkıhın bir benzeri ile Allah’a ibadet edilmiş değildir.”

Bu ve benzeri ifadeler ile kastedilen şudur: Dinde fıkıh bilgisine sahip olmak sûretiyle ibadet edildiği gibi başka bir amelle Allah’a ibadet edilemez. Bu durumda bizzat fıkıh sahibi olmanın kendisi de ibadet olur.

Nitekim Muâz b. Cebel şöyle demiştir: “İlim tahsil etmeye bakın. Çünkü onu Allah için elde etmek bir ibadettir.”

Onun bu sözünden, tam olarak inşaallah ileride söz edilecektir.

Zührî’nin bu sözü ile şu da kastedilmiş olabilir: Dinde fakih (bilgi sahibi) olmanın beraberinde bulunduğu bir ibadetten daha üstün bir ibadetle

Allah'a ibadet edilmiş değildir. Çünkü Allah'ın dinini bilen kimse, ibadetlerin mertebelerini, ibadeti bozan hâlleri, ibadetlerin vaciplerini, sünnetlerini, ibadeti tamamlayan ve eksik bırakan hususları çok iyi bilir.

Her iki mana da doğrudur.

107. Sehl b. Abdullah et-Tüsterî⁶²⁶ şöyle demiştir: “Peygamberlerin meclislerine bakmak isteyen kişi, ilim adamlarının meclislerine baksın.”

Çünkü ilim adamları, rasûllerin ümmetleri arasında onların halefleridir ve getirdikleri ilimleri hususunda da onların mirasçılarıdır. Bu sebeple onların meclisleri nübüvvet halifeliğinin meclisleridir.

108. İmamların birçoğu, farzlardan sonra amellerin en faziletli olanının ilim tahsil etmek olduğunu açıkça ifade etmiştir. Şâfiî şöyle demiştir: “Farzlardan sonra ilim tahsil etmekten daha faziletli hiçbir şey yoktur.”

Şâfiî mezhebine mensup ilim adamlarının kendisinden naklettikleri bu kanaat onun bu husustaki görüşünü ifade eder. Süfyân es-Sevrî de böyle demiştir. Ayrıca Hanefi âlimleri de Ebû Hanife'den bunu nakletmişlerdir.

Ahmed b. Hanbel'den ise üç farklı rivayet nakledilmiştir. Birinci rivayete göre ilim daha faziletlidir. Ona şöyle sorulmuştur: “Geceleyin oturup (hadis ve benzeri ilimleri) istinsah etmemi mi daha çok seversin yoksa nafilâ namaz kılmamı mı?” O “Sen, ilim istinsah etmekle dininin çeşitli hükümlerini öğrenirsin. Bu sebeple onu daha çok severim” demiştir.

Hallâl, İmam Ahmed'den *Kitâbu'l-İlm* adlı eserinde ilmin daha faziletli olduğuna dair pek çok rivayet nakletmiştir. Bu eserdeki ona ait sözlerden birisi de şudur: “İnsanların ilme olan ihtiyaçları, yemeye ve içmeye olan ihtiyaçlarından fazladır.” Bu daha önce de geçmişti.

626 Sehl b. Abdullah'ın tam nispeti şöyledir: Sehl b. Abdullah b. Yunus Ebû Muhammed et-Tüsterî. Sufi ve zahid bir kişidir. Faydalı sözleri ve güzel öğütleri vardır. 283 yılında vefat etmiştir. Bk. *Tehzîbu's-Siyer*, I, 528.

İkinci rivayete göre ise farzlardan sonra en faziletli amel nafîle namaz kılmaktır. Bu rivayete de Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in **“Şunu da bilin ki amellerinizin en hayırlısı namazdır”** hadisi delil gösterilmiştir.⁶²⁷

Ebû Zerr'in rivayet ettiği ve onun namaza dair soru sorması üzerine Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in **“En hayırlı bir husustur”** buyurduğunu bildiren hadisi de delil göstermişlerdir.⁶²⁸ Ayrıca Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in cennette kendisi ile birlikte olmayı isteyen kimseye çokça namaz kılmayı tavsiye etmesini de delil göstermişlerdir.⁶²⁹

Yine Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in bir başka hadisteki şu sözlerini de delil göstermişlerdir: **“Çokça secde etmeye (namaz kılmaya) bak. Çünkü Allah için her bir secde yaptığında mutlaka Allah da onunla seni bir derece yükseltir ve onunla senin bir günahını siler.”**⁶³⁰ Ayrıca namazın üstün ve faziletli olduğuna delalet eden diğer hadisleri de delil göstermişlerdir.

Üçüncü rivayet ise en faziletli olanın cihad olduğuna dair görüşüdür. Çünkü o “Ben, hiçbir şeyi cihada denk tutamam. Hem buna kimin gücü yeter ki?” demiştir. (Daha faziletli oldukları hususunda) hadislerin çoğunun namaz ve cihad hakkında olduklarında şüphe yoktur.

İmam Mâlik'e gelince; İbnü'l-Kâsım şöyle demiştir: Mâlik'i şöyle derken dinledim: “Bazı kimseler ibadetin peşine düştüler ve ilmi kaybettiler. Bundan dolayı da kılıçlarıyla Muhammed *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ümmetine karşı çıktılar. Eğer onlar ilmin peşine takılmış olsalardı ilim, böyle bir iş yapmaktan kendilerini alıkoyardı.”

Mâlik şöyle demiştir: Ebû Musa el-Eş'arî, Ömer b. el-Hattâb'a şunu yazdı: “Bizim yanımızda şu kadar şu kadar kişi Kur'ân'ı okudu.” Bunun

627 Sahihdir. İbn Mâce, Mukaddime 4; Ahmed b. Hanbel, V, 276, 282; İbn Hibbân, *Sahîh*, III, 311.

628 Senedi zayıftır. Ahmed b. Hanbel, V, 265; Hâkim, *el-Müstedrek*, 2, 597. Zehebî şöyle demiştir: “Hadisin ravilerinden Sa'dî sika birisi değildir.” Heysemî de “Bu hadisi Taberânî, *el-Evsat*'ta rivayet etmiş olup isnadında Abdulmun'im b. Beşîr vardır ve zayıf bir ravidir” demiştir. Bk. *Mecmau'z-Zevâid*, II, 249.

629 Müslim, Salât, 226.

630 Müslim, Salât, 226; Ahmed b. Hanbel, V, 276.

üzerine Ömer kendisine şu cevabı verdi: O hâlde Beytülmal'den onlara maaş ver. Ertesi sene olunca ona "Kur'ân-ı Kerîm'i bizim yanımızda -öncekinden daha çok sayıyı zikrederek- şu sayıda kişi okuyup öğrendi" dedi. Bunun üzerine Ömer ona "Sen, onları divandan (maaş alanlar arasından) sil. Çünkü ben, insanların Kur'ân-ı Kerîm öğrenmekte işi hızlandırıp dinde bilgi sahibi olmaktan (tafakkuh etmekten) geri kalacaklarından ve böylelikle onu olmadık bir şekilde tevil etmeye kalkışacaklarından korkarım" diye yazdı

İbn Vehb şöyle demiştir:⁶³¹ Mâlik b. Enes'in yanında bulunuyordum. Hadis yazdığım levhalarımı yere koyup namaza kalktım. İmam Mâlik "Kendisi için ayağa kalktığın amel, bıraktığın amelden daha faziletli değildir" dedi.

Üstadımız (İbn Teymiyye) dedi ki: İmamların her birinin birini diğerine üstün tutup daha faziletli olduğunu söylediği namaz, ilim ve cihaddan ibaret bu üç husus, Ömer b. el-Hattâb *radiyallahu anh*'ın haklarında şu sözleri söylediği hususlardır: "Dünyada üç şey olmasaydı dünyada kalmayı istemezdim. Bunlar, Allah yolunda cihad edecek birisine bir binek temin etmek veya bir ordu hazırlamak veya bu gecenin sıkıntularına, zorluklarına göğüs germek ya da en güzel meyvelerin seçildiği gibi sözlerin en güzelini seçen kimselerle oturup kalkmak."

Birincisi cihaddır, ikincisi geceleyin namaz kılmaktır, üçüncüsü de ilim müzakere etmektir (öğrenmektir). İşte bu hususlar, eksiksiz bir şekilde ashab-ı kiramda bir araya toplanmıştır. Fakat onlardan sonra gelenler arasında dağılmıştır.

109. Ebû Nuaym'ın ve başkalarının Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ashabından birisinden zikrettiklerine göre, Allah Rasûlü şöyle buyurmuştur: "**İlmin fazlası nafîle amelden daha hayırlıdır. Dininizin en hayırlı şekli de veradır.**"⁶³²

631 İbn Vehb'in adı Abdullah b. Vehb b. Müslim'dir. İmam ve Şeyhülislâmdır. Künyesi Ebû Muhammed el-Fihrî'dir. Fihroğullarının azadlı kölesidir. Mısırlıdır. Hadis hafızıdır. Tabinin küçüklerinden bazıları ile karşılaşmıştır. İlim deryalarından ve amel hazinelerinden birisi idi. 197 yılı Şaban ayında vefat etti. Bk. *Tehzîbu's-Siyer*, I, 320.

632 Sahihittir. Ahmed b. Hanbel, *Vera'*, I, 73; Hâkim, *el-Müstedrek*, I, 171; Bezzâr, *Müsned*, VII,

Bu hadis, merfu olarak Âişe *radiyallahu anhá'*dan da rivayet edilmiştir. Ancak (ondan) merfu olarak rivayeti zayıftır.

Aslında bu söz, bu mesele hakkında herhangi bir itiraza yer bırakmayacak kadar açık bir ifadedir. Çünkü her ilmin ve amelin bir kısmı farz ve bu kadarı da mutlaka gerekli olduğuna göre -namaz ve oruç gibi- eğer bunların ikisi de nafîle ve tatavvu ise şüphesiz ilmin fazlası ve nafîle olan kısmı, fazla ve nafîle olan ibadetten daha hayırlıdır. Çünkü ilmin faydası, kişiyi ve onunla birlikte diğer insanları kapsar. İbadetin faydası ise ibadet edene mahsustur. İlmin faydası kalıcıdır. Kişinin ilmi ölümünden sonra da devam eder. İbadetin faydası ise ölümü ile kesilir. Diğer taraftan daha önce geçen sebeplerden dolayı da bu böyledir.

110. Hatîb, Ebû Nuaym ve başkalarının Muâz b. Cebel *radiyallahu anh'*tan rivayet ettiklerine göre, Muâz şöyle demiştir: "İlim öğrenin. Çünkü Allah için ilmi öğrenmek bir haşyettir. İlim öğrenmek, istemek bir ibadettir. Onu okuyup müzakere etmek, bir tesbihtir. Onu araştırmak, bir cihaddır. İlimden tam olarak haberi olmayanlara ilim öğretmek, bir sadakadır. Onu ehil olan kimselere karşılıksız öğretmek, Allah'a yakınlaştırıcı bir ameldir. Onun vasıtası ile Allah bilinir ve O'na ibadet edilir. Onunla Allah tevhid edilir. Onunla helâl haramdan ayrılır, akrabalık bağları gözetilir. Yalnızlık hâlinde teselli veren odur. Kimsesiz kalındığında arkadaş o olur. Rahata ve bolluğa giden yolu o gösterir. Darlık ve sıkıntılı hâllerde yardımcı odur. Dostlar arasında en yakın yardımcı ve danışman o olur. Garipler arasında o yakınlık gösterir. O, cennete giden yolu aydınlatan ışıktır. Allah, onun sayesinde bazı kimseleri yükseltir ve onları hayır hususunda önderler, kendilerine uyulacak efendiler, hayırlı işlerde kılavuzlar yapar. Onların izinden gidilir, onların fiillerine özenilir. Melekler, onların arkadaşlıklarını arzu ederler. Kanatlarıyla onları sıvazlarlar. -Denizdeki balıklara, haşerata, karadaki yırtıcı hayvanlara, diğer hayvanlara, semaya ve yıldızlarına varıncaya kadar- yaş ve kuru her şey onlara mağfîret diler.

371; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, IV, 196; Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, I, 120. Heysemî şöyle demiştir: "Hadisi Taberânî *el-Evsat*'ta ve Bezzâr rivayet etmişlerdir. İsnadında Abdullâh b. Abdulkuddûs vardır. Buhârî ve İbn Hibbân onun sika olduğunu söylemişlerdir. İbn Maîn ise zayıf olduğunu ifade etmiştir." Elbânî hadisin sahil olduğunu ifade etmiştir. Bk. *Sahîhu'l-Câmi'*, no: 4214.

İlim, kalpleri körlükten kurtarıp onlara hayat verir. Karanlıklarda gözlere nur verir. Bedenleri zayıflıktan kurtarıp güçlendirir. Kul, ilim sayesinde ebrar (denilen en iyi kimseler)in makamlarına ve yüksek derecelere ulaşır. İlim hakkında tefekkür, oruca denktir. İlmi okuyup öğrenmek, namaz kılmaya denktir. İlim, amele götüren önderdir. Amel ise onun peşinden gider. İlim, mutlu ve bahtiyar kimselere ilham edilir. Bedbaht kimseler ise ondan mahrum bırakılır.”⁶³³

Bu eser (sahâbeye kadar ulaşan rivayet), Muâz’dan bilinen bir rivayet olup bunu Ebû Nuaym, *el-Mu‘cem* adlı eserinde Muâz’ın Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*’e izafe ederek naklettiği merfu bir hadis olarak zikretmiştir. Fakat bu, hadis olarak sabit değildir. Muâz’a kadar muttasıl olarak varması da yeterlidir.

111. Yunus b. Abdula‘lâ, İbn Ebî Fudeyk > Amr b. Kesîr > Ebu’l-A‘lâ > Hasan isnadıyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*’in şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: **“Her kim ilim ile İslâm’ı canlandırmak maksadıyla onu talep etmekte iken ölüm ona gelirse, cennette kendisi ile nebiler arasında (fark olarak) sadece nübüvvet derecesi bulunur.”**⁶³⁴

Bu, Ali b. Zeyd b. Cud’ân’ın Saîd b. el-Müseyyeb > İbn Abbâs isnadıyla Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*’den naklettiği bir hadis olarak da rivayet edilmiştir.

Bu hadisin senedi, her ne kadar sabit değilse de anlamı itibari ile doğru ve sahih olmaktan uzak değildir. Çünkü hiç şüphesiz derecelerin en üstünü nübüvvetir, ondan sonra sıddıklıktır, ondan sonra şehidliktir, ondan sonra salahtır (salih olmaktır). İşte bunlar, Yüce Allah’ın Kitab-ı Kerîm’inde yer alan şu buyruğunda zikrettiği dört derecedir: **“Kim, Allah’a ve Rasûl’e**

633 Ebû Nuaym, *Hilyetu’l-Evliyâ*, I, 239. Bu uzun hâli ile Muâz b. Cebel’e kadar ulaşan mevkuf bir rivayet olarak kaydetmiştir. *Kenzu’l-Ummâl*, no: 28867. Senedinde Kinâne b. Cebele vardır. İbn Maîn, onun yalancı olduğunu söylerken, Ebû Hâtim “Onun yeri doğrudur” demiştir. Sa’dî ise “Oldukça zayıftır” açıklamasında bulunmuştur.

634 Senedi zayıftır. Dârimî, *Mukadime* 32; Aclûnî, *Keşfu’l-Hafâ*, no: 2450. Aclûnî “Bunu Dârimî, Hasen yoluyla mürsel olarak Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*’in sözü olarak rivayet etmiştir” demiştir.

itaat ederse işte onlar, Allah'ın kendilerine nimetler verdiği nebiler, siddîklar, şehidler ve salihlerle birliktedirler. Onlar ne iyi arkadaşlardır."⁶³⁵

Buna göre her kim kendisi ile İslâm'ı canlandırmak için ilim tahsil ederse o kişi siddîklardandır. Onun derecesi ise nübüvvet derecesinden sonradır.

112. Hasan, Yüce Allah'ın "***Rabbimiz! Bize dünyada bir güzellik ver***" buyruğunu "O, ilim ve ibadettir," "***ahirette de bir güzellik ver***"⁶³⁶ buyruğunu da "O, cennettir" şeklinde açıklamıştır. Şüphesiz ki bu, yapılmış tefsirlerin en güzellerindendir. Çünkü dünyadaki hasenatın (güzelliklerin) en değerlisi, elbetteki faydalı ilim ve salih ameldir.

113. İbn Mes'ûd şöyle demiştir: "İlim kaldırılmadan önce onu öğrenmeye bakın. İlmin kaldırılması ise âlimlerin ölmesidir. Nefsim elinde olana yemin ederim ki, Allah yolunda şehidler olarak öldürülmüş pek çok kimse, Allah'ın kendilerini ilim adamları olarak diriltmesini candan arzu edeceklerdir. Bunun nedeni ise ilim adamlarına yapılan lütuf ve ihsanları görecektir. Hiç şüphesiz hiçbir kimse, âlim olarak doğmaz. İlim, ancak öğrenmekle elde edilir."

114. İbn Abbâs ve Ebû Hureyre ile onlardan sonra Ahmed b. Hanbel şöyle demişlerdir: "Gecenin bir kısmında ilmi müzakere etmeyi gecenin tümünü (namaz kılarak) ihya etmekten daha çok severiz."

115. Ömer *radiyallahu anh* şöyle demiştir: "Ey insanlar! İlim öğrenmeye bakın. Şüphesiz Yüce Allah'ın sevdiği bir ridası vardır. Kim ilimden bir bahis öğrenmek için uğraşırsa Allah ona ridasını giydirir. Eğer bir günah işleyecek olursa -o rida ile ölünceye kadar- onu geri almaması için tevbe etmesini sağlar."

Derim ki: Allah'ın kulunun tevbe etmesini sağlamanın anlamı, ondan kendisine tevbe etmesini istemesi demektir. Yani tevbe ederek Allah'tan mağfiret dileyip O'na dönmesi sûretiyle Allah'ın kendisine sitem etmesini ortadan kaldırması anlamındadır. Kul, Allah'a dönecek olursa ona

635 Nisâ 4/69.

636 Bakara 2/201.

olan sitemini kaldırır. Böylelikle kul da Rabbine tevbe etmiş olur. Yani böylelikle kendisine sitem etmesini kaldırmış olur. Yüce Allah da onun kendisine tevbe etmesini istemiş yani üzerindeki sitemini kaldırmasını dilemesini istemiş olur. İşte Kufe’de meydana gelen bir zelzele dolayısıyla İbn Mes’ûd’un söylediği şu sözler de bu anlamdadır: “Şüphesiz Rabbiniz kendisine tevbe ederek size olan sitemini kaldırmasını istemenizi bekliyor. Siz de bunu O’ndan isteyin.”

İşte Yüce Allah’ın “**Artık onlar bugün oradan çıkarılmazlar ve onların (Allah’ı) razı etmeleri de istenmez**”⁶³⁷ âyeti de bu anlamdadır. Yani biz, onlardan üzerlerindeki sitemimizi ortadan kaldırmalarını sağlayacak amellerde bulunmalarını istemeyiz. Çünkü bunu ortadan kaldırmak, ancak tevbe ile olur. Tevbenin ise ahirette bir faydası yoktur. Burada sözü edilen, kulun, Rabbinden razı olmasını istemesinden farklıdır. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: “**Şimdi onlar sabretseler de ateş onların yurdu-
dur. Kendilerinden razı olunmasını isterlerse onlardan razı olunmaz.**”⁶³⁸ Bunun manası, onların Allah’ın üzerlerindeki siteminin izale edilmesini ve af edilmeyi istemeleridir. Ama “onlardan razı olunmaz” yani onlar, üzerlerindeki sitemin kaldırılacağı kimselerden değildir. Böyle bir sitemin kaldırılmasını istemenin ahirette değil de dünyada bir faydası olur.

116. Ömer *radiyallahu anh* şöyle demiştir: “Bin abidin ölümü, Allah’ın helâl ve haram kıldıkları hususunda basiret sahibi olan bir ilim adamının ölümünden daha hafiftir.”

Ömer *radiyallahu anh*’ın bu sözü, şöyle açıklanır: Böyle bir ilim adamı, İblis’in yaptığı her bir şeyi ilmiyle ve irşadıyla tahrib edip yıkar. Abid bir kimsenin faydası ise yalnız kendisinedir.

117. Seleften birisi şöyle demiştir: “Beni Allah’a yaklaştıran bir ilmi yeniden öğrenme imkânı bulamadığım bir günüm geçecek olursa, o günün doğan güneşinde bana bereket verilmemiş olur.”

637 Câsiye 45/35.

638 Fussilet 41/24.

Bu ifade, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayet edilmişse de ondan rivayeti bâtıldır. Bunun ashab-ı kiramdan ya da tâbiînden birisine ulaşması dahi yeter. İşte şu beyiti söyleyen de bunun gibi bir anlamı kastetmiştir:

“Bir günüm geçip de bir hidayet ile yararlanmasam

Ya da o günde bir ilim elde etmesem o
benim ömrümden değildir.”

118. Seleften bazıları da şöyle demiştir: “İman, çıplaktır. Onun elbisesi takva, süsü hayâ, meyvesi ilimdir.”⁶³⁹ Bu da merfu olarak rivayet edilmiş olmakla birlikte merfu rivayeti bâtıldır.

119. Bir rivayette şöyle denilmiştir: “Âlim ile abid arasında yüz derece vardır. Her iki derece arasında ise oldukça eğitilmiş asil bir atın koşması ile yetmiş yıl vardır.”⁶⁴⁰

Bu da merfu olarak rivayet edilmiş olmakla birlikte merfu rivayeti zayıftır.

120. Harb, *Mesâil*'inde Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'den şu hadisi rivayet etmiştir: “**Yüce Allah, kıyamet gününde ilim adamlarını topladıktan sonra ‘Ey âlimler topluluğu! Ben, ilmimi size ancak sizin durumunuzu bildiğim için verdim. Ve ben ilmimi size azap etmek için size vermedim. Haydi, gidin, günahlarınızı bağışladım’ buyuracak.**”⁶⁴¹

Bu rivayet, her ne kadar garib ise de bunun hasen mertebesinde şahidleri vardır.

121. İbnül Mübârek, kendisine “İnsan diye kime denir?” diye sorulunca “Âlimlere” diye cevap vermiştir. Ardından “Krallar kimlerdir?” diye

639 Kuraşî, *Mekarimu'l -Ahlâk*, I, 41, 42.

640 Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, II, 112. Ebû Ya'lâ ve İbn Adıyy'in rivayet ettiklerini belirtmiştir.

641 Senedi oldukça zayıftır. Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, I, 354; İbn Adıyy, *el-Kâmil*, IV, 111. İbn Adıyye “Bu hadis, bu isnad ile bâtıldır” demiştir. Elbânî de “Oldukça zayıftır” demiştir. Bk. *Silsiletu'z-Zaîfe*, II, 259.

sorulunca “Zahidlerdir” demiştir. “Peki, sefil olan kimlerdir?” diye sorulunca da “Dinini feda ederek bir şeyler yiyenlerdir” cevabını vermiştir.

122. İلمي elde eden kimsenin, onu elde ettikten sonra kaybettiklerinin kendisine bir zararı olmaz. Çünkü ilim, nasiplerin ve bağışların en üstündür. İلمي elden kaçıran kimseye ise eline geçirdiği payların bir faydası olmaz. Aksine bu elde ettikleri, onun aleyhine bir vebal ve helak olmasına bir sebep olur.

İşte bu hususta seleften birisi şöyle demiştir: “İلمي elden kaçıran kimse, neyi elde etmiş olabilir ki? İلمي elde eden kimse de neyi kaçırmış olabilir ki?”

123. Ariflerden birisi şöyle demiştir: “Hasta bir kimse, yiyecek, içecek ve ilaç verilmeyecek olursa ölmez mi?” Etrafındakiler “Ölür” deyince, “İşte kalp de aynen böyledir. Ona üç gün süre ile ilim ve hikmet verilmeyecek olursa ölür” demiştir.

Gerçekten doğru söylemiştir. Çünkü ilim, kalbin yiyeceği, içeceği, ilacıdır. Hayatı da buna bağlıdır. Kalp ilmi kaybedecek olursa bu, bir ölüm olur. Fakat onun ölümü fark edilmez. Tıpkı akli başından giden sarhoşun, korkusu en ileri dereceye varmış korkan kimsenin, sevenin ve düşüncelere gark olmuş kimsenin bu durumda iken yaraların acılarını bazı hâllerde hissetmeyişleri gibi. Bunlar, ayılıp normal hâllerine geri dönecek olurlarsa bu yaraların acılarını hissederler. İşte kulun durumu da böyledir. Ölüm, onun sırtından dünyanın ağırlıklarını ve uğraşlarını indirdiği takdirde özel olarak onu helak eder ve onu hüsrana uğratar.

“Ne zamana kadar ayılmayacaksın zaman yaklaştı oysa

Ne zamana kadar kalbin ayılmayacak sarhoşluktan

Perde açılınca ayılacaksın belki de

Hatırlamanın fayda vermeyeceği zamanda
hatırlayacaksın sözümü.”

Örtünün açılıp gizliliklerin ortaya döküleceği, sırların sınanacağı, kalplerin içindekilerin açığa çıkacağı, kabirlerin alt-üst edileceği ve göğüslerde bulunanların da tahsil edileceği zaman, işte o zaman bilgisizlik, cahiller aleyhine bir karanlık, ilim de bâtilcılar aleyhine bir hasret olur.

124. Ebu'd-Derdâ şöyle demiştir: “Sabahleyin ilim tahsili için gitmenin bir cihad olmadığı kanaatine sahip olan kişinin, görüşü ve aklında eksiklik var demektir.” Bu sözün şahidi (tanığı) ise az önce geçmiş bulunan Muâz'ın sözüdür.

125. Yine Ebu'd-Derdâ şöyle demiştir: “Bir mesele öğrenmeyi geceyi namaz kılarak geçirmekten daha çok severim.”

126. Yine Ebu'd-Derdâ şöyle demiştir: “İlim sahibi kişi ile ilim öğrenen kişi ecirde ortaktır. Diğer insanlar ise avamdır, onlarda hayır yoktur.”

127. Ebû Hâtim İbn Hibbân, *Sahîh*'inde Ebû Hureyre'den Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: **“Bizim bu mescidimize bir hayır öğrenmek ya da hayır öğretmek için giren kimse, Allah yolunda cihad eden kimse gibi olur. Bu mescide başka bir maksatla giren kimse de kendisine ait olmayan bir şeye bakan kişi gibidir.”**⁶⁴²

128. Yine İbn Hibbân'ın *Sahîh*'indeki bir başka rivayete göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, bir halkada oturmakta iken üç kişi onun bulunduğu halkanın yanına geldi. Ardından biri yüz çevirip gitti, diğeri hayâ edip onların arkasına oturdu, üçüncüsü ise halka içindeki bir boşluğa oturdu. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* bunun üzerine şöyle buyurdu: **“Bunlardan birisi Allah'a sığındı, Allah da ona sığınacak bir yer temin etti. Diğeri hayâ etti, Allah da ondan hayâ etti. Bir diğeri ise yüz çevirip gitti, Allah da ondan yüz çevirdi.”**⁶⁴³ Eğer ilim tahsil eden kimse için Allah'ın onu kendi himayesine alması ve ondan yüz çevirmemesi dışında bir üstünlük bulunmasaydı, bu dahi fazilet olarak yeterli olurdu.

129. Kumeyl b. Ziyâd en-Nehâî şöyle demiştir: Ali b. Ebî Tâlib *radıyallahu anh*, elimden tutarak beni Cebbâne denilen yere götürdü. Geniş ve

642 Senedi sahihtir. İbn Hibbân, *Sahîh*, I, 287; Hâkim, *el-Müstedrek*, I, 169.

643 Senedi sahihtir, Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, III, 453; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, III, 249.

düzlük bir yere gelince nefes alıp vermeye başladı. Sonra şöyle dedi: “Ey Kumeyl b. Ziyâd! Kalpler, birer kaptır. Onların en hayırlı olanları, en çok ezberleyenleridir. Şimdi sen, sana söyleyeceklerimi iyice öğren: İnsanlar üç türdür. Ya Rabbanî bir âlim ya kurtuluş yolu üzere ilim öğrenen ya da her bağırıp çağırmanın arkasından giden, her rüzgârın estiği tarafa eğilen, ilim nuru ile aydınlanmayan, sağlam ve güvenilir bir yere sığınmayan sıradan değersiz kimseler. İlim, maldan hayırlıdır. İlim seni korur, malı ise sen korursun. İlim, infak edilmekle birlikte sürekli çoğalır.”

Bir diğer rivayete göre ise şöyle demiştir: “(İlim) amelden üstündür. Malı ise harcamak eksildir. İlim hâkimdir, mal ise kendisine hükmedilendir. İlmi sevmek, dinin gereğidir. İlim, âlim olana hayatında iken itaatkârlığı, vefatından sonra ise kendisinden güzellikle söz edilmeyi kazandırır. Mal ile yapılan iyilik, malın zail olmasıyla son bulur. Esasen malı yığıp biriktirenler, henüz hayatta iken ölmüş gibidirler. İlim adamları ise zaman kaldıkça hayattadırlar. Onların şahısları kaybedilmiş olsa bile sevgileri kalplerde yaşar. Ah ah -eli ile göğsüne işaret ederek- burada öyle bir ilim vardır ki, keşke onu taşıyabilecek kimselere rastlamış olsaydım. Böylelerinin yerine ise ilim hususunda kendisine güvenilmeyen, dini dünyası için alet olarak kullanan, Allah’ın hüccetlerini Kitabı’na karşı, O’nun nimetlerini de kullarına karşı üstünlük sebebi gören kimseler ile karşılaştım. Ya da hak ehline boyun eğen bir kişi olmakla birlikte hakkı seven kimseler hususunda basiretsizler gördüm. Böyle bir kimsenin, bir şüphe ile karşılaşır karşılaşmaz kalbinde derhal tereddüt başgösterir ve o, buna karşı herhangi bir direniş göstermez. Yahut lezzet ve zevklere dalmış, arzularının arkasından giden kimselerle ya da mal toplayıp onu biriktirmeye gönlünü kaptırmış ve dine davet edenlerden olmayıp onlardan çok otlaklarda yayılan hayvanlara benzeyen kimselerle karşılaştım. İşte bundan dolayı ilim onu taşıyanların ölümü ile ölür. Allah’ım! Senin lütfunla yeryüzü, senin adına senin delillerini ortaya koyan kimselerden asla boş kalmayacaktır. Böylelikle Allah’ın hüccetleri ve apaçık delilleri de bâtil olmaz. İşte bunu yapan ilim adamları, sayıca en az iseler de Allah nezdinde sözleri itibari ile en büyük olan kimselerdir. Onlar vasıtası ile Allah delillerinin savunulmasını sağlar. Böylelikle onlar da bu delilleri kendileri gibi olan kimselere ulaştırırlar, benzerlerinin kalplerine ekerler. İlim, onlar vasıtasıyla işin hakikatine hücum ettiği için rahat ve

huzur içerisinde yaşayanlara ağır yük gibi gelen hususlar onlara yumuşak gelir. Cahillerin kendisinden çekindikleri ile onlar teselli bulurlar. Ruhları en yüce âleme asılı bulunan bedenlerle dünyada yaşar. İşte bunlar, Allah'ın yeryüzündeki halifeleri, O'nun dininin davetçileridir. Bunları görmek arzusu ne kadar büyüktür. Benim için de kendin için de -dilersen- Allah'tan mağfiret dile ve ayağa kalk." Bunu Ebû Nuaym, *Hilye(tü'l-Evliyâ)* adlı eserinde ve başkaları rivayet etmişlerdir.⁶⁴⁴

Ebû Bekir el-Hatîb şöyle demiştir: Bu, mana itibari ile hadislerin en güzellerinden, lafız itibari ile en şerefliyelerinden olan güzel (hasen) bir hadistir. Mü'minlerin emirinin insanları bu sözlerin başında kısımlara ayırması, son derece doğru ve isabetlidir. Çünkü insan, onun sözünü ettiği kısımlardan birisine mutlaka dâhil olur. Bu ise aklının kâmil olması ve illetlerin (engelleyici sebeplerin) ortadan kaldırılması hâli ile birlikte böyle olur. Bu durumda kişi ya âlim ya ilim öğrenen ya da ilimden ve ilim tahsi etmekten gafil olan, âlim de ilim tahsil eden bir öğrenci de olmayan bir kişidir. Rabbanî âlim ise herhangi bir fazilet sahibinin onun faziletinden daha faziletli olamadığı ve ictihad eden herhangi bir kimsenin onun konumundan daha yükseye çıkamadığı kimsedir. Onun "Rabbanî" olmakla nitelendirilmesinin kapsamına ilmin ilim sahipleri için gerekli olan bütün nitelikleri girer. Buna aykırı olan diğer nitelikler de dışarıda kalır. "Rabbanî" kelimesi sözlükte, ilimde derecesi yüksek ve mertebesi yüce kimse anlamındadır. Yüce Allah'ın "**Rabbanîler onları alıkoymalı değil miydi?**"⁶⁴⁵ buyruğu ile "**Rabbanîler olun**"⁶⁴⁶ buyrukları, buna göre açıklanmıştır. İbn Abbâs "Hikmet sahibi ve fakih kimseler" diye açıklarken, Ebû Rezîn "Fakih ve âlim kimseler" olarak açıklamıştır. Ebû Ömer ez-Zâhid de şöyle demiştir: Ben, Sa'leb'e bu kelimeyi yani Rabbanî'nin ne demek olduğunu sordum. O şöyle dedi: Ben de İbnü'l- A'râbî'ye sordum şöyle dedi: "Bir adam, âlim ve ilmiyle amel eden bir kişi olursa ona 'Bu,

644 Ebû Nuaym, *Hilyetu'l-Evliyâ*, I, 79. Ali b. Ebî Tâlib'in sözü olarak rivayet etmiştir. Bunu İbn Kesîr de zikretmiş ve "Bunu sika hafızlardan bir topluluk rivayet etmiş olup bu sözde çok önemli öğütler ve güzel sözler vardır. Bu sözleri söyleyenden Allah razı olsun" demiştir. Bk. *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, IX, 47.

645 Mâide 5/63.

646 Âl-i İmrân 3/79.

Rabbanî birisidir' denilir. Eğer bu hasletlerden birisi onda eksik olursa biz ona 'Rabbanîdir' demeyiz."

İbnü'l-Enbârî, nahivcilerin şöyle dediklerini nakletmektedir: "Rabbanî," Rabbe mensub olandır. Sondaki elif ve nun ise nispette mübalağayı ifade etmek için fazladan getirilmiştir. Nitekim bir kimsenin sakalı büyük olursa ona "lehyânî," alını büyük olursa "cebhânî" denilir.

Kurtulmak maksadıyla ilim öğrenen kimseye gelince; böyle bir kimse, ilim öğrenmekle ve ilme yönelmekle kendisini görevi olan farzları yerine getirmekte kusurlu davranmaktan kurtarmak isteyen ve bunları ihmal edip bir kenara atmamayı arzu eden, diğer taraftan hayvanlarla oturup kalkmayı kendisine yediremeyen bir kimsedir.

Sonra şunları söylemektedir: İnsanlardan daha önce geçmiş kimselerden birisi, ilim ehlerinden olmayanların varlığını kabul etmemiştir.

Üçüncü kısma gelince; bunlar, kendilerini ihmal eden, en alt mertebeye ve oldukça düşük duruma razı olan kimselerdir. Bu ise oldukça aşağı ve düşük bir makamdır. Aşağılara doğru bir yuvarlanıştır. Cahillikte bundan ileri bir mevki olmaz. Aşağılara düşmekte bundan daha aşağı bir yer bulunmaz. Bunları hiçbir şeyden anlamayan çoban mevkiindekilere benzetmek, gayet güzel bir benzetmedir. İnsanların ayak takımları, aşağılık olanları, bunlara ve sağa sola dağılmış bağırıp çağırılara anlamsız sözlerle seslenen çobanlar hakkında bu tabir kullanılır. Böyle bir kişi, bu vaziyeti ile böyle bir çoban konumunda demektir. Nitekim çoban koyunlarına seslendiği zaman bu fiil (naika) kullanılır. Yüce Allah'ın şu buyruğunda da böyledir: **"(Hidayet çağrısına kulak vermeyen) kâfirlerin durumu, sadece çobanın bağırıp çağırmasını işiten hayvanların durumuna benzer. Çünkü onlar sağırlar, dilsizler ve körlerdir. Bu sebeple düşünmezler.**"⁶⁴⁷

Bizler de bu hadiste (Ali radiyallahu anh'a ait bu sözde) yer alan faydalı birtakım hususlara işaret edeceğiz: Ali radiyallahu anh, "Kalpler birer kaptır" sözü ile kalbi bir kaba ve vadiye benzetmektedir. Çünkü hayrın ve şerrin bulunduğu kap odur. Bazı rivayetlerde şöyle denilmektedir: Şüphesiz

Allah'ın arzında birtakım kaplar vardır. Bu kaplar, kalplerdir. En hayırlıları da en rikkatli, en sert ve en berrak olanlarıdır. Bu kalpler, hayır ile dolup taşan kaplardır. Bir de şer ile dolup taşan kaplar vardır.

Nitekim seleften birisi şöyle demiştir: “İyilerin kalpleri iyilik (birr) ile kaynar. Günahkârların kalpleri de günahla kaynar. İşte böyle bir durumu anlatmak için şöyle denilmiştir: Her kap içindekini sızdırır.”⁶⁴⁸

Yüce Allah da şöyle buyurmaktadır: “**O, gökten su indirdi de vadiler kendi hacimlerinde sel olup aktı.**”⁶⁴⁹ Bu âyette Yüce Allah, ilmi semadan inen suya, kalpleri de genişlikleri ve darlıkları itibari ile derelere/vadilere benzetmektedir. Büyük ve geniş bir kalbe, tıpkı çok miktarda su alabilen büyük bir dere gibi çok miktarda ilim sığar. Küçük ve dar bir kalbe ise az miktarda suyun sığıdığı dar küçük bir vadi gibi az miktarda ilim sığar. Bundan dolayı Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* “**Sizler üzüm ‘kerm’ demeyin. Çünkü kerm mü’minin kalbidir**” buyurmuştur.⁶⁵⁰

Araplar, faydalarının ve hayrının çokluğundan dolayı üzüm ağacına “kerm” derlerdi. Kerm ise hayrının ve faydalarının çokluğu anlamındadır. Yüce Rasûl, böyle bir ismin mü’minin kalbine daha yakıştığını haber verdi. Bunun sebebi ise onun kalbindeki hayrın ve faydaların çokluğudur.

648 Bu anlamda birçok şair beyitler söylemiştir. Bunlardan birisi, İbn Nübâte el-Mısırî’dir. O, bu mısranın yer aldığı bir beyitte şunları söylemektedir:

“Onun tüm yazdıkları üzerinde muhtevasının güzelliği şeffaf bir şekilde görülür

Esasen her kap da içindekini sızdırır.”

Haysa Baysa da şöyle demektedir:

“Aramızdaki bunca farklılık size yeter

Esasen her kap içindekini sızdırır.”

el-Mu’nî Fetullah da şöyle demiştir:

“Kalbi, aşkın yakıcı ateşinin yer aldığı bir kap hâline gelmiştir

Zaten her kap içindekini sızdırır.”

Bu anlamı beyitlerinde dile getiren şairlerin sayısı, on dokuzu bulmaktadır. Bk. *el-Mevsûatu’ş-Şi’riyye*.

649 Ra’d 13/17.

650 Buhârî, Edeb 101; Müslim, Elfâz 6.

Ali *radiyallahu anh*'ın “O kalplerin en hayırlıları, en iyi belleyenleridir” sözünden maksat da en hızlı, en sağlam belleyenleridir. Yine bununla en güzel belleyenleri de kastedilir. Böylelikle söylenen sözleri kalpte anlayıp bellemekten ibaret “güzel belleme,” hızlı, çok ve sağlam belleme demek olur. “Viâ: kap,” “vaî: belleme” kökünden gelir. Çünkü via (kap) örtü, döşek, sergi ve buna benzer içine bir şeyler konan araca denilir. Kalp de kulak da bununla nitelendirilir. Yüce Allah'ın şu buyruğunda olduğu gibi: **“Şüphesiz, su bastığı vakit sizi gemide biz taşıdık. Onu sizin için bir ibret ve öğüt yapalım ve belleyici kulaklar onu bellesin diye.”**⁶⁵¹

Katâde şöyle demiştir: “Allah'tan gelip de işittiklerini işiten ve akleden kulak demektir.” Ferrâ da “Her kulak onu iyice hıfz etsin (ezberleyip bellesin) ve böylelikle sonradan geleceklere öğüt olsun diye” şeklinde açıklamıştır. Buna göre “vaî: belleyici, belleyen” ile kalbin nitelendirildiği gibi kulak da nitelendirilir. “Kalbun vâin: belleyen bir kalp” ve “üzünün vâiyeh: belleyen bir kulak” denilir. Bunun sebebi ise kulak ile kalp arasında bulunan irtibattır. Çünkü ilim, kulaktan kalbe girer. Kulak, kalbin kapısı ve kalbe ilmi ulaştıran elçidir. Nitekim dil de kalp adına meramını ifade eden elçidir. Organların kalp ile olan irtibatını bilen bir kimse de kulağın “belleme” ile nitelendirilmeyi daha çok hak ettiğini ve kulak belleyecek olursa kalbin de belleyeceğini bilir. Meleklerin, Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'e ve ümmetine dair verdiği örneği ihtiva eden Câbir'in rivayet ettiği hadiste meleğin ona şöyle dediği zikredilmektedir: “İşit kulağın işitesice, kalbin akledesice.”⁶⁵²

Kalp bir kap, kulak bu kabın girişi ve kapısı olduğuna göre, ilmin elde edilmesi, güzel bir şekilde dinlemeye, kalbin de güzel bir şekilde akletmesine bağlı olur. Akletmek ise kalbe ulaşanı zapt ederek ondan kaçıp kurtulmayacak şekilde yakalamak demektir. Devenin ve bineğin akıl edilmesi de buradan gelmektedir. İkâl ise kendisi ile akıl edilen (bir yere bağlanan) şeye denilir. İnsanın aklına akıl denilme sebebi ise kişiyi bâtıla ve helake götüren yola uymaktan alıkoymasından dolayıdır. Bundan dolayı akla aynı zamanda “hacr” da denilir. Çünkü akıl, sahibini hacrin (taşla

651 Hâkka 69/11-12.

652 Sahihîr, Tirmizî, Emsâl 1; Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 369, IV, 435.

konulan sınırın) ihtiva ettiği şeyi koruması gibi koruyup başka şeylere karşı alıkoyar. Bir şeyin akledilmesi onun ilmî olarak bilinip tanınmasından daha özel bir durumdur. Çünkü bu durumda akleden kişi, bildiği ilmi akleder ve onun kaybolup gitmesine imkân tanımaz. Tıpkı kaçıp kurtulmasından korkulan bineğin akledilmesi (bir yere bağlanması) gibi.

İdrakin, biri diğerinden güçlü birtakım mertebeleri vardır. Birincisi şuurdur. Sonra fehmettir sonra bilmektir (marifettir) sonra ilim sonra da akletmek gelir. Bizim “akıl”dan kastımız ise Allah’ın insanda yerleştirmiş olduğu fitrî güç değil, onun mastarıdır. Bu sebeple kalplerin en hayırlıları, hayrı iyice belleyen, onu zapt edip kontrol altına alanlarıdır. Onu kabul etmeyen, katı kalp gibi olmayan kalptir. Böyle bir kalp “hacerî: taş” kalptir. Aynı zamanda bizler, kabul eden fakat hıfz etmeyen (korumayan) ve zapt edemeyen su gibi “ahrak: delik” kalbi de kastetmiyoruz. Birinci tür kalbe bir şeyi kavratmak, taşa yazı yazmak gibidir. İkinci türdekine bir şeyi kavratmak ise su üzerine yazı yazmaya benzer. Hatta kalplerin en hayırlısı, hem sert hem yumuşak olan kalptir. Böyle bir kalp yumuşaklığı ile kendisi üzerine yazılanı kabul eder ve sertliği ile de onun sûretini, şeklini muhafaza eder. Böyle bir kalbe bir şeyi kavratmak, muma ve benzeri şeylere yazı yazmak gibidir.

“İnsanlar üç türdür. Rabbanî bir âlim, kurtuluş yolunu öğrenen ve bir şeyden anlamayan çoban kimseler.” sözüne gelince; bu, insanların özel bir şekilde kısımlara ayrılmasıdır. Vakıa da böyledir. Çünkü kul, ya ilimle amel itibari ile kemâlini elde etmiş ya da elde etmemiştir. Birincisi Rabbanî âlimdir. İkincisine gelince; ya onun nefsi o kemâli elde etmek için harekete geçen ve onu idrak etmek için çalışıp çabalayan bir kişidir ya da böyle değildir. Bu, ikinci tür kurtuluş yolunu öğrenen kişidir. Üçüncüsü ise bir şeyden anlamayan çoban kimselerdir. Birinci tür insan, maksadına ulaşan (vasıl) kişidir. İkincisi ulaşmayı isteyen (talip) kimsedir. Üçüncüsü ise mahrum kişidir.

Rabbanî âlim ile ilgili olarak İbn Abbâs şöyle demiştir: “O, ilim öğreten kimsedir.” Bunu eğitimden (terbiyeden) hareketle söylemiştir. Yani insanları ilimle eğiten, onları babanın çocuğu eğitmesi gibi ilimle terbiye eden kimse demektir.

Sâid b. Cübeyr şöyle demiştir: “Rabbanî âlim, fakih, âlim (çok bilgili) ve hâkim kimsedir.”

Sibeveyh⁶⁵³ de şöyle demiştir: “Araplar, Yüce Rabbin ilmine özel olarak nispet yapmak istedikleri zaman ‘Rabbanî’ kelimesine elif ve nunu eklemişlerdir. Nitekim (saçı gür olan kimseye) şa‘rânî, (sakalı gür olan kimseye) lihyânî demeleri de buna benzer.”

Sibeveyh’in bu açıklamalarının anlamı şudur: Böyle bir âlim kişi, Yüce Rabbin, rasûlü ile göndermiş olduğu ilmine nispet edilip bu onun bir özelliği olarak ortaya çıkınca başka bir ilme nispet edilmemiştir.

Vâhidî⁶⁵⁴ şöyle demiştir: “Onun bu açıklamasına göre, ‘Rabbanî,’ Rabbin ilmi ile ilgili özelleştirmek anlamını vermek üzere ‘rabb’e mensub olan kişi demektir. Yani böyle bir kimse, şeriatı ve Yüce Rabbin sıfatlarını bilen kişidir.”

Müberred şöyle demiştir: “Rabbanî, ilme rablik (sahiplik) eden ve ilimle insanları terbiye eden kimse demektir. Yani onlara ilim öğretip hâllerini düzelten kişidir.” Onun bu açıklamasına göre, “Rabbanî” ismi “rabbe-yarubbu-rabben” fiilinden türemektedir. Yani o kişiyi terbiye edip eğitir. Bu durumda Rabbanî denilen kişi, terbiyeye nispet edilen ve ilmini kemâle erdirinceye kadar terbiye eden (geliştiren), böylelikle onun gereklerini de yerine getiren ve onu unutmamak için zaman zaman müzakere yapan kişi demek olur. Tıpkı bir mal sahibinin kendi malını terbiye etmesi (artırması) gibi. Ayrıca bu kişi, velilerin elleri altındaki çocukları terbiye ettikleri gibi ilimle insanları terbiye edip eğiten kişi demektir. Bu (Rabbanî lafzı), Yüce Allah’ın **“Çok sayıda ribbinin kendisi ile beraber savaştığı nice peygamberler vardır”**⁶⁵⁵ buyruğu ile aynı kökten değildir. Çünkü

653 Nahiv imamı, Arapların hücceti, Ebû Bişr Ömer b. Osman b. Kumbur el-Fârisî el-Basrî’dir. Bir süre fıkıh ve hadis tahsili yaptıktan sonra Arapça’ya yönelmiş ve bu hususta oldukça ileriye gidip çağının öncüsü olmuştur. Arap diline dair erişilemeyecek derecedeki büyük *el-Kitâb*’ını telif etmiş, 180 yılında vefat etmiştir. Bk. *Tehzîbu’s-Siyer*, 1282.

654 İmam, büyük ilim adamı, üstad Ebu’l-Hasen Ali b. Ahmed b. Muhammed b. Ali el-Vâhidî en-Nisâbûrî. Tefsir sahibidir. Tevil âlimlerinin imamıdır. Nisâbûr’da 468 yılında Cemaziyelâhir ayında vefat etmiştir.

655 Âl-i İmrân 3/146.

burada “ribbiyyûn” bütün müfessirlerin icmaı ile cemaatler, topluluklar demektir. Denildiğine göre, burada bu kelime “re” harfi kesreli olarak “er ribbeh”den gelmektedir ki bu da cemaat anlamındadır.

Cevherî⁶⁵⁶ şöyle demiştir: “er-Ribbî” lafzı, “er-ribbiyyûn” lafzının tekilidir. Bu da binlerce insan demektir. Nitekim Yüce Allah, **“Kendisi ile birlikte çok sayıda ribbinin (topluluğun) savaşmış olduğu nice peygamberler vardır. Onlar, başlarına gelen musibetlerden dolayı gevşemediler”**⁶⁵⁷ buyurmaktadır.

Bir âlim ilmiyle amel edip onu öğretmediği sürece “Rabbanî” olmakla nitelendirilmez.

Bu, birinci kısımdır.

İkinci kısım: Kurtulmak, yoluna girmek maksadıyla ilim öğrenen yani ilim öğrenmesiyle kurtuluşu kasteden kişi demektir. Böyle bir kimse, ilim öğrenmekte ve kendisine yararlı olanı öğrenip öğrendikleri ile amel etmekte ihlâslı olan bir kimsedir. Çünkü kurtulmak maksadıyla ilim öğrenen kişi, ancak bu üçüne sahip olmakla maksadına ulaşabilir. Kişi, kendisine fayda yerine zarar verecek bir şey öğrenirse, onun bu öğrendiği kurtulmak maksadı ile olmaz. Eğer kendisi ile yararlanabileceği bir şeyleri öğrenmekle birlikte kurtuluş amacıyla öğrenmemiş ise o da bu durumdadır. Eğer öğrendiği ilimle amel etmezse yine kurtulamaz. Bundan dolayı bu ilim öğrenmeyi, bu maksatla birlikte olmakla nitelendirmiştir. Yani o ilmi kendisini kurtaracak sûrette öğrenmelidir; bir uçurumun kenarında bulunarak değil. O öğrenmiş olduğu bir şey gereğince, ancak gerekli muhtevayı göz önünde bulundurarak amel eder. Yani ilmiyle amel ederken kurtuluş yolunu göz önünde bulundurur ve bunu gerektiği gibi araştırır.

İşte bu da ikinci derecede olan birisidir. Bu kişi, öğrendiği ilmi akılsız kimselerle tartışmak veya onun vasıtasıyla ilim adamlarıyla yarışmak ya

656 Dil bilgini, imamdır. Ebû Nasr İsmail b. Hammâd et-Türkî nispetli olup lügatın ezbere bilinmesi hususunda örnek gösterilen biridir. Kıftû şöyle demiştir: “Cevherî 393 yılında Nîsâbü’r’da evinin damından düşerek vefat etmiştir.” 400 yılı dolaylarında vefat ettiği de söylenmiştir. Allah’ın rahmeti üzerine olsun.

657 Âl-i İmrân 3/146.

da insanların kendilerine yönelmelerini sağlamak için öğrenmez. Çünkü bu maksatla ilmi öğrenen kişi, hadiste yer aldığı ve yine Ebû Nuaym'ın da tespit ettiği gibi cehennem ehlinde olur.

Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurmuştur: **“Allah’ın rızası istenerek öğrenilmesi gereken bir ilmi bir miktar dünyalık elde etmek için öğrenen kimse, cennetin kokusunu alamayacaktır.”**⁶⁵⁸

(Ebû Nuaym) şöyle demiştir: Yine Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in şöyle buyurduğu sabittir: **“Kıyamet gününde insanlar arasında azabı en ağır olacak kişi, Allah’ın ilmiyle kendisini yararlandırmadığı âlim kişidir.”**⁶⁵⁹ İşte bunlar, aralarında kurtulmak maksadıyla ilim arayan kimselerin bulunmadığı, aksine helak olmak üzere ilim arayanlardır. İlahî yardımdan mahrum kalmaktan Allah’a sığınırız.

Üçüncü kısım: Mahrum kalan, yüz çeviren, bu sebeple âlim de ilim öğrenen de olmayan kişidir. Bu gibi kimseler, ahmak ve çoban kimseler durumundadırlar. İnsanlar arasından “hemec” olarak tabir edilen kimseler, onların ahmakları ve bilgisizleri demektir. Aslı ise “hemecetun”un çoğulu olan hemc’den gelmektedir ki, bu da sivrisineğe benzeyen, koyunların ve eşeklerin yüzlerine, gözlerine konan küçük bir sinektir. İnsanlar buna benzetilmektedir. Yine “hemec” mastar olarak da gelir. Recez vezninde şair şöyle demektedir:

“Bizim komşumuz hemecden (açlıktan) dolayı helak oldu

Acıkırsa ya bir oğlak ya da bir kartal yavrusu yer.”

“Hemec,” işleri ve geçimi kötü idare etmek anlamında bir mastardır. İnsanların raileri (çobanları) ise önemsenmeyen ahmak kimseler anlamındadır.

658 Sahihittir. Ebû Davud, İlim 12; Ahmed b. Hanbel, II, 338.

659 Senedi oldukça zayıftır. Beyhakî, *Şuabu'l-İmân*, II, 284; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, I, 305; Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, I, 185. Heysemî şöyle demiştir: “Hadisi, Taberânî, *es-Sagîr*'de rivayet etmiştir. İsnadında Osman el-Berrî vardır. Fâlis ise bid'at sahibidir. Ahmed b. Hanbel onun zayıf olduğunu söylerken Nesâî ‘Doğru sözlüdür ama çokça hata edip şaşır’ demiştir.” Osman el-Berrî hadis uydurmakla tanınan biridir. Bk. *Silsiletü'z-Zaîfe*, IV, 138.

“Her bağırp çağıranın arkasından gidenler” sözü şu anlama gelir: Onlara seslenip davet eden herkesin arkasından giderler. Kendilerini ister hidayete ister, dalalete çağırılmış olsunlar. Onlar, kendisine çağrıldıkları şey hakkında hak mı yoksa bâtil mı olduğuna dair bir bilgi sahibi değildirler. Onlar, çağıranın çağrısını kabul ederler. İşte bunlar, dinlere en çok zararlı olan kimselerdir. Çünkü bunlar, sayıca en kalabalık ama Allah yanındaki değerleri en az olanlardır. Bunlar, her bir fitneye odun olurlar. Fitne onlarla tutuşturulur ve onlarla alevlenir. Dinine bağlı kimseler bu fitnelerden sarsılırken, bu ahmak ve sıradan kimseler onun gereğini yerine getirirler. Onları çağırın kimseye “feryat eden, bağırp çağırın” anlamında bir isim vermesi, kendilerini çobanın seslendiği hayvanlara benzetmek içindir. Bu hayvanlar nereye giderse çobanla birlikte giderler. İşte Yüce Allah, “**(Hidayet çağrısına kulak vermeyen) kâfirlerin durumu, sadece çobanın bağırp çağırmasını işiten hayvanların durumuna benzer. Çünkü onlar sağırlar, dilsizler ve körlerdir**”⁶⁶⁰ buyurmaktadır.

Mü'minlerin emirinin onları bu şekilde nitelendirmesi, bilgisizliklerinden ve kalplerinin karanlık olmasından dolayıdır. Bunların kendisi ile hakkı bâtıldan ayırt edecekleri bir nurları ve basiretleri yoktur. Aksine onlara göre her şey birbirine eşittir.

Ali *radiyallahu anh*'ın “Her bir rüzgâr ile birlikte eğilirler,” bir diğer rivayette ise “Her bir feryat edenle birlikte eğilirler” şeklindeki sözlerine gelince; o, bu sözleriyle onların zayıf akıllarını güçsüz bir dala, heva ve görüşlerini de rüzgâra benzetmektedir. Dal, rüzgârın estiği tarafa doğru eğilir. Böylelerinin akılları da her türlü heva ve her bir davetçinin daveti doğrultusunda eğilir. Akılları tam bir akıl olsaydı rüzgârların oyuncak edemediği büyük ağaçlar gibi olurlardı. Onun kullandığı bu ifade, Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in mü'minleri benzettiği ve rüzgârların bazen eğip bazen doğrulttuğu taze ekine, münafık kişiyi de kökten biçilinceye kadar kesilmeyen sedir ağacına benzetmesinden farklıdır.⁶⁶¹ Çünkü burada bu örnek, mü'min kimseye ve mü'minin bela, ağrılar, korkular ve daha başka hususların sebep olduğu şiddetli esintilere maruz kalmasına benzetilmiştir.

660 Bakara 2/171.

661 Buhârî, Merdâ 1; Müslim, Münâfikîn 59.

Mü'min, daima afiyet, bela, mihnet ve armağanlarla, sağlık, hastalık, güvenlik, korku ve benzeri hususlarla karşı karşıya kalır. Kimi zaman düşer, kimi zaman ayağa kalkar. Kimi zaman eğilir, bir başkasında doğrulur. Bela ve sıkıntılar günahlarına kefâret olur, onlarla temizlenir ve bulanıklığından arınır. Kâfirlerin tamamı ise berbatır, kötüdür. Onlar ancak yakıt olmaya elverişlidirler. Onun dünya hayatında türlü belalara maruz kalmasında, mü'minin maruz kalışında söz konusu olan hikmet ve rahmet bulunmaz. İşte belalara maruz kalmakta mü'minin durumu budur. Hevalarla fitnelere, dalalete ve bid'ate çağırınlar karşısındaki durumu da şu beyitte dile getirildiği gibidir:

“Sapasağlam dağlar yerinden oynar da

Onun kalbi verdiği ahte bağlı kalıp ne bükülür ne değişir.”

Ali *radiyallahu anh*'ın “İlmin nuruyla aydınlanmazlar ve sapasağlam bir yere de sığınmazlar” sözüne gelince; bu sözleriyle onları bu hâle düşüren sebebi açıklamaktadır. Bu sebep ise onların ilimden kendisiyle hakkı bâtıldan ayırt edecekleri bir nuru elde edememeleridir. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **“Ey iman edenler! Allah'tan korkun, Rasûlüne de iman edin ki rahmetinden size iki pay versin. Sizin için aydınlığında yürüyeceğiniz bir nur versin.”**⁶⁶² **“Ölü iken (imanla) kendisini dirilttiğimiz, insanlar arasında ona (hakkı bâtıldan ayırarak) yürümesi için nur verdiğimiz kimse, içinden çıkamayacağı karanlıklarda kalan kimse gibi midir?”**⁶⁶³ **“Allah, onunla rızasına uyanları selamet yollarına iletir. Onları izni ile karanlıklardan aydınlığa çıkarır.”**⁶⁶⁴ **“Fakat biz onu, kendisi ile kullarımızdan dilediğimizi hidayete ilettiğimiz bir nur kıldık.”**⁶⁶⁵

Kalp nurdan mahrum ise nereye gideceğini bilmeyen şaşkın kimse durumunda olur. O, şaşkınlığı ve gitmek istediği yolu bilmemesi dolayısıyla işittiği her sözün arkasından gider. Böylelerinin kalplerinde bâtula

662 Hadîd 57/28.

663 En'âm 6/122.

664 Mâide 5/16.

665 Şûrâ 42/52.

çağıranlara engel olunacak herhangi bir ilim bulunmaz. Çünkü hak, kalpte ne zaman yer edecek olursa, kalp onunla güçlenir ve kendisine zarar verecek ve kendisini helak edecek şeylere karşı da kendisini korur.

Bundan dolayı Yüce Allah, ilmî delile “sultan” adını vermiştir. Bu husus, daha önce geçmişti. Çünkü kul, basiretinin karanlık oluşu ve kalbinin zayıflığından dolayı zarar görür. Faydalı ilim kalbinde yer ettiği takdirde basireti nurlanır, kalbi de güçlenir. Bu iki esas ise saadetin mihverini teşkil eder. Kastettiğim iki esas, ilim ve güçtür. Yüce Allah, bu iki sıfat ile ilk öğretici Cebrail’i nitelendirerek şöyle buyurmuştur: **“O, bildirilen bir vahiyden başkası değildir. Ona çetin güçler sahibi öğretti.”**⁶⁶⁶ Yüce Allah, Tekvir sûresinde de şöyle buyurmaktadır: **“Şüphesiz ki o, çok şerefli bir elçinin sözüdür. Büyük bir güç sahibi. Arş’ın sahibinin nezdinde yüksek bir mevki sahibi olan elçinin sözüdür.”**⁶⁶⁷ Böylelikle Yüce Allah, onu ilimle ve güç sahibi olmakla nitelendirmektedir.

Bu sözde, bundan daha güzel bir anlam vardır. Ali *radiyallahu anh*’ın onu kastetmiş olması ihtimali de daha yüksektir. O da şudur: Bu gibi kimseler, ilmin nuruyla aydınlanmış, basiret sahibi kimselerden olmadıkları gibi basiret sahibi bir âlime sığınarak onu taklit etmeye ve basiret sahibi bir kimsenin arkasından gitmeye de eğilim göstermemişlerdir. Çünkü bir kimse ya bizzat basiret sahibi olur ya kendisini yolda götürecek gören bir kimsenin eline yapışmış kör birisi olur ya da kendisini götüren bir kimse bulunmadan yolda giden bir kör olur.

İlim Maldan Üstündür

Ali *radiyallahu anh*’ın “İlim maldan hayırlıdır. İlim seni korurken, mal sen korursun” sözlerinin anlamı da şudur: İlim, ilim sahibini tehlikeli ve sakatlanma ihtimali bulunan yerlerden korur. Çünkü insanın aklı başında iken kendisini ölüme, tehlikeye atmaz. Kendisini telef edecek bir tehlike ile karşı karşıya getirmez. Bunu, ancak böyle bir şeyi bilmeyen cahil bir kimse yapar. Bu yönüyle kişi zehirli bir yemeği yiyen kişiye benzer. Zehiri

666 Necm 53/4-5.

667 Tekvîr 81/19-20.

ve zararını bilen kimseyi sahip olduğu bu bilgisi korur ve böylelikle bu kişi, bu zehirli yemeği yemekten uzak durur. Bunu bilmeyen cahil kişiyi ise cahilliği öldürür. İşte bu, ilmin âlim kişiyi korumasının örneğidir. Aynı şekilde maharetli bir doktor da bilgisi sayesinde kendisini türlü rahatsızlık ve hastalıklarla karşı karşıya bırakacak hususlardan uzak durur. İzlenmesi düşünülen yolun korkulu ve helak edici yerlerini bilen bir kişi de bunlara karşı tedbirini alır ve bu bilgisi kendisini helak olmaktan korur. İşte Allah'ı ve O'nun emrini, düşmanını, onun tuzaklarını ve kula nerelerden nüfuz etmek istediğini bilen kimseyi sahip olduğu ilim şeytanın vesveselerinden ve telkinlerinden korur. Kalbine şüpheyi, tereddüdü ve küfrü atmasına fırsat vermez. Çünkü o, ilmi sayesinde bunları kabul etmez ve ilmi, onu şeytandan korur. Şeytan, kendisini yakalamak üzere geldiği her seferinde ilim ve imanın bekçileri derhal ona bağırlar, o da hüsrana uğramış ve alçalmış olarak geri döner.

Bu apaçık düşmandan koruyan en büyük husus, ilim ve imandır. Bu ise kul tarafından gerçekleştirilebilecek sebeptir. Bunun arkasından ise Allah'ın koruması ve himayesi gelir. Allah, kulu ne zaman bir göz açıp kapatacak kadar kendi hâline bırakacak olursa, derhal düşmanı onu kapıp gider.

Ariflerden biri şöyle demiştir: “Arifler, ilahî tevfiğin Allah'ın seni sana bırakmaması olduğu üzerinde icma ettikleri gibi, Allah'ın yardımsız bırakmasının da seni kendi hâline terk etmesi olduğu üzerinde ittifak etmişlerdir.”

Ali *radiyallahu anh*'ın “İlim, infak edilmesine rağmen artar. Harcamak ise malı eksiltir” sözüne gelince; âlim kişi, ilmîni insanlara karşılık beklemeden harcadığı ve ondan infak ettiği (öğrettiği) sürece onun pınarları da daha güçlü bir şekilde fışkırarak çoğalır, güçlenir, daha da yükseklere çıkar. Böylelikle ilmi öğretmesi sayesinde bildiklerini daha iyi belleyip ezberler ve bu yolla daha önce bilmediklerini de öğrenir. Bazı hâllerde bir mesele kendisine açık ve net görünmeyebilir. Hatta problem olarak karşısında durabilir. Ama o, bundan söz edip başkasına öğretmeye kalkışınca, mesele onun için netleşir, aydınlanır ve o meseleden kendisi daha başka birtakım ilimler de öğrenir.

Aynı şekilde “karşılık, yapılan amelin türünden” olur. O, yaratılmışlara bilgisizliklerini ortadan kaldırmak için ilim öğrettiği gibi, Allah da ona bilgisizliğini giderecek şekilde ilim öğretmek sûretiyle karşılık verir. Nitekim Müslim’de yer alan İyâz b. Himâr’ın Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*’den rivayet ettiği uzunca hadiste “**Şüphesiz Allah bana ‘İnfak et, ben de sana infak edeyim’ buyurdu...**” denilmektedir.⁶⁶⁸

Bu ise ilmin ya lafzı ile ya da dikkat çektiği, işaret ettiği hususlar ve muhtevası ile ilmin infak edilmesini (öğretilmesini) kapsar. İlmin ve benzerlerinin artmasının iki yolu vardır: Birisi ilmi öğretmek, diğeri ise onunla amel etmektir. İlim ile amel etmek de aynı şekilde ilmi geliştirir, çoğaltır, ilim sahibine ilmin kapılarını ve gizliliklerini açar.

Ali *radiyallahu anh*’ın “Harcamak malı eksiltir” sözü Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*’in “**Hiçbir sadaka bir malı eksiltmez**” sözüne aykırı değildir.⁶⁶⁹ Çünkü bir maldan sadaka verip infak edilecek olursa, o kadarı o maldan gider. Onun yerine başkası gelir. İlim ise ateşin alevinden yararlanmaya benzer. Bütün dünya o alevden yararlanacak olsa, ateşten bir şey gitmez. Aksine ilmin aydınlığından yararlanmak hâlinde o daha da artar. İlim, kendisinden su alındıkça kaynaması güçlenen ve kaynadıkça çoşan bir pınar gibidir.

İlmin mala üstünlüğü çeşitli hususlardan anlaşılabilir.

1. İlim, nebilerin mirası, mal ise kralların ve zenginlerin mirasıdır.
2. İlim sahibini korur, malı ise sahibi korur.
3. Harcamalar malı tüketir, ilim ise harcansa bile artıp gelişir.
4. Mal sahibi öldüğü takdirde malı ondan ayrılır, ilim ise sahibi ile birlikte kabre girer.
5. İlim mala hâkimdir, mal ise ilme hükmedemez.

668 Buhârî, Nafakât 1; Müslim, Zekât 36.

669 Müslim, Birr 69.

6. Mal mü'mine de kâfire de iyiye de kötüye de verilir. Faydalı ilim ise ancak mü'mine nasip olur.

7. Âlime, krallar ve onun daha alt mertebesinde olanlar muhtaçtır. Ama mal sahibine, ancak yoksullar ve fakirler muhtaç olur.

8. İnsanın nefsi ilim sahibi olmayı arzular, ilmi toplayıp tahsil etmek ile artıp gelişir. Bu ise nefsin kemâlini ve şerefini gösterir. Mal ise nefsi ne arındırır ne kemâle ulaştırır ne de kemâl niteliğini artırır. Aksine nefis, malı toplamaktan dolayı eksilir, eli sıkılaştır, cimrileşir. Mala karşı tutkusu daha da artar. İlme tutkusu ise nefsin kemâlinin kendisi, mala tutkusu ise bizzat eksikliğıdir.

9. Mal, nefsi haddi aşmaya, övünmeye, kibirlenmeye iterken; ilim, nefsi alçakgönüllülüğe ve kulluğun gereklerini yerine getirmeye götürür. Mal, insan nefsinin kralların niteliklerine sahip olmaya çağırırken; ilim, onu gerçek kulların niteliklerine sahip olmaya çağırır.

10. İlim, nefsi kendisi için yaratılmış olduğu mutluluğa doğru çeker ve ulaştırır, mal ise nefis ile mutluluk arasında bir perdedir.

11. İlim zengini, mal zengininden daha yücedir. Çünkü mal zenginliği, insanın gerçeğinin dışında kalan bir unsur ile olur. Eğer bir gece içerisinde kaybolacak olursa, böylelikle o kişi hiçbir şeyi olmayan bir fakir hâline gelir. İlim zengininin ise fakir düşmesinden korkulmaz. Aksine onun varlığı her zaman artar. Bundan dolayı gerçek anlamda üstün ve zengin olan odur. Şu beyitte ifade edildiği gibi:

“Ben malım bulunmadığı hâlde kimseye muhtaç olmayacak şekilde zengin oldum.

Ve şüphesiz zenginlik bir şeye sahip olmakla değil eşyadan üstün olmaktır.”⁶⁷⁰

670 Beyit, İmam Şafii'ye aittir.

12. Mal, kendisini seveni ve sahibini köleleştirir, onu kendisine köle yapar. Nitekim Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* “**Dinarın ve dirhemini (paranın pulun) kölesi kahrolsun...**”⁶⁷¹ buyurmuştur. İlim ise sahibini Rabbinin ve yaratıcısının kulu-kölesi yapar. İlim, onu ancak Allah’a kul olmaya çağırır.

13. İlimi sevmek ve ilim tahsil etmek, her türlü itaatin esasıdır. Dünya ve mal sevgisi ile malı elde etmeyi istemek ise her türlü kötülüğün esasıdır.

14. Zenginın değeri, onun malıdır. Âlimin değeri ise onun ilmidir. Biri malı ile değer kazanır; bu sebepten malını kaybedecek olursa değerini de kaybeder ve değersiz kalır. Âlimin değeri ise kaybolmaz. Aksine onun değeri her zaman için artar ve katlanır.

15. Malın özü bedenın özünün türünden, ilmin özü ise ruhın özü ile aynı türdendir. Nitekim Yunus b. Habîb⁶⁷² şöyle demiştir: “Senin ilmin ruhundandır, malın ise bedenındendir. Her ikisi arasındaki fark ruh ile beden arasındaki fark gibidir.”

16. Âlim, kendisine ilimden sahip olduğu payına karşılık olarak içindekileri ile birlikte dünya teklif edilecek olsa, onu ilminin bir bedeli olarak kabul etmez. Gaflet içerisindeki bir zengin ise âlimin şerefini, üstünlüğünü, ilim sebebi ile onun neşesini, ilim sayesinde elde ettiği kemâli görecektir olsa, bütün serveti karşılığında âlimin ilminin kendisinin olmasını arzu eder.

17. Hiçbir kimse ilimsiz Allah’a itaat etmemiştir. Genel olarak O’na isyan eden kimseler ise ancak mal ile isyan ederler.

18. Âlim kişi, ilmiyle ve durumuyla insanları Allah’a çağırır. Mal toplayıp yığan kimse ise hâliyle ve malıyla onları dünyaya çağırır.

19. Mal zenginliği, çoğunlukla mal sahibinin helak olmasına sebep olabilir. Çünkü mal, nefislerin âşık olduğu bir şeydir. Bu sebeple âşık ol-

671 Buhârî, Cihâd 70; İbn Hibbân, *Sahîh*, VIII, 12.

672 Muhtemelen nahiv imamı Ebû Abdurrahman Yunus b. Habîb ed-Dabbî’dir. 183 yılında vefat etti. Bk. *Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ*, VIII, 191.

duğu şeyin başkasının elinde olduğunu görecektir olursa -vakıada görüldüğü üzere- onu helak etmek için uğraşır. İlim zenginliği ise kişinin kendi hayatının ve başkasının da kendisi ile hayat bulmasının bir sebebidir. İnsanlar, başkalarının ilmi kendilerine tercih ettiğini ve onu tahsil etme yoluna gittiklerini gördükleri takdirde o kişiyi sever, ona hizmet eder ve ona ikramlarda bulunurlar.

20. Şüphesiz zenginlik dolayısıyla elde edilen zevk, ya vehmî ya da behîmî (hayvanî) bir zevktir. Mal sahibi, malı toplamak ve elde etmekle zevk alır. Bu da vehmî ve hayalî bir zevktir. Arzularını gerçekleştirme uğrunda mal harcamakla zevk alacak olursa, bu da behîmî bir zevk olur. İlimin zevki ise aklî ve ruhanî bir zevktir. O, meleklerin zevkine ve neşesine benzer. Her iki zevk arasında ise büyük fark vardır.

21. Ümmetlerin akıllıları, mal toplama hususunda aç gözlülük edeni, mal elde etmeye tutkunluk göstereni kötülemekte ittifak etmişler, onun eksikliğini kabul edip onu küçümsemişlerdir. Aynı zamanda hepsi de ilim toplayıp elde etme hususundaki iştahlı oluşu da ittifakla büyük bir iş olarak kabul etmiş, böyle yapanı övmüş, onun sevilmesi gerektiğini söylemiş ve onu kâmil bir kişi olarak görmüşlerdir.

22. Yine akıl sahipleri, mal toplamaya iltifat etmeyen ve kalbini mala köle etmeyerek mal toplamaktan yüz çevirmek sûretiyle mala karşı zahitlik eden kimseyi ittifakla büyük bir kişi olarak kabul ettikleri gibi; ilme iltifat etmeyen, ilim tahsil etme hususunda gayretli olmayan ve ilme rağbeti bulunmayan kişiyi de ittifakla yermişlerdir.

23. Mala sahip olan kişi, maldan feragat edip onu elinden çıkarma sebebi ile övülür. İlim sahibi ise ancak ilim ile bezenip onun niteliğini kazanmak ile övülür.

24. Mal zenginliği ile birlikte korku ve keder bulunur. Kişi, malı elde etmeden önce üzüntülüdür, malı elde ettikten sonra ise korku ile yaşar. Malı ne kadar çok olursa korkusu o kadar güçlü olur. İlim zenginliği ile birlikte ise güvenlik, sevinç ve neşe olur.

25. Mal zengininden zenginliğinin ayrılması ve onun bu ayrılık sebebi ile azap ve acı çekmesi kaçınılmazdır. İlim zengininin ise bu zenginliğinin sonu gelmez ve ilim sahibi ne azap çeker de ne acı duyar. Mal zengininin zevki geçici, kesintiye uğrayan ve arkasından acı gelen bir zenginliktir. İlim zengininin zevki ise kalıcı ve devamlıdır. Ona arkasından acı da erişmez.

26. Nefsin zenginlikle zevk alması ve kemâl bulması, vakti gelince geri verilecek ödünç alınan bir şey ile kemâl bulmaktır. Nefsin mal ile süslenmesi mutlaka bir gün gerçek sahibine dönmesi kaçınılmaz olan ödünç alınmış bir elbise ile süslenmek demektir. Nefsin ilimle süslenip onunla kemâl bulması ise nefisten asla ayrılmayan, onda kök salmış sabit bir nitelik ile süslenmesi demektir.

27. Mal ile zenginlik nefsin fakirliğinin ta kendisidir. [İlim zenginliği ise nefsin fakirliğinin ta kendisidir.]⁶⁷³ İlimle zenginlik ise nefsin gerçek zenginliğidir. Nefsin ilimle zengin olması, asıl zenginliktir. Malı ile zengin olması ise fakirliğin kendisidir.

28. Malı sebebi ile öne geçirilen ve kendisine ikramda bulunulan kimsenin, malı kaybolup gidecek olursa, öne geçirilmesi ve ikram görmesi de ortadan kalkar. Ama ilmi dolayısıyla öne geçirilip kendisine ikramda bulunulan kimsenin öne geçirilmesi ve ikram görmesi, ancak artış gösterir.

29. Kişinin malı sebebi ile öne geçirilmesi yerilmesinin ta kendisidir. Çünkü böylelikle onun eksikliği açıkça ortaya konulmuş ve malı olmasa geri bırakılıp küçük düşürülmeyi hak eden bir kişi olduğu açıkça ifade edilmiş olur. Kişinin ilminden dolayı öne geçirilip ikrama mazhar olması ise bizatihi kemâlinin kendisidir. Çünkü bu, kendisi sebebiyle ve kendisiyle birlikte var olan bir niteliğinden dolayı öne geçirilmesi demektir. Kendi kişiliğinin dışında kalan herhangi bir sebepten dolayı öne geçirilmiş olmaz.

673 Hem tercümeğe esas aldığımız baskıda hem de diğer baskılarda böyledir. Yanlış olduğu açıkça anlaşılmaktadır. (Çeviren)

30. Mal zenginliği ile kemâl elde etmek isteyen kimse, birbirine zıt iki şeyi bir arada bulunduran kişiye benzer. Çünkü o, böylelikle imkânsız olan bir şeyin peşindedir. Bunu şöyle açıklayabiliriz: Şüphesiz güç yetirebilmek (kudret), bir kemâl sıfatıdır. Kemâl sıfatı ise bizatihi sevilen bir şeydir. Yine başkasına ihtiyaç duymamak da bir kemâl sıfatıdır ve bizatihi sevilen bir sıfattır. Kişi, tabiatı gereği cömertliğe ve eli açıklığa eğilim gösterip çeşitli ikramlarda bulunacak olursa elbetteki bu, akıl sahibi kimselerin elde etmek istedikleri, nefislerin de sevdikleri bir kemâldir. Bunun malın elinden çıkmasını, malının eksilip başkasına ihtiyaç duymasını ve gücünün ortadan kalkmasını gerektirdiğini görecektir, o takdirde nefsi cömertlikten, ikramda bulunmaktan, açık ellilikten ve başkasına iyilik yapmaktan nefret edip uzaklaşır ve kemâlinin malını elinde tutup cimrilik etmekte olduğunu zanneder. Böyle bir musibet, genel olarak insanlardan ayrılmayan bir hâldir ve onlar bundan uzak kalamazlar. Tabiatın övülmeyi, cömertlik, eli açıklık ve ikramlarda bulunmayı sevmesinden dolayı tazim edilmeye eğilimli olması, ayrıca malın elden çıkarılması sebebi ile söz konusu olacak gücün kaybedilmesi ve zenginliğin kemâline aykırı muhtaçlığın ortaya çıkması dolayısıyla da kişi, malının elinde kalmasını sever, cömertlikten, ikramda bulunmaktan, eli açıklıktan da nefret eder. Böylelikle kalbi bu iki etken arasında şaşırıp kalır. Her biri onu kendi tarafına doğru çeker ve dönüşümlü olarak onu etkiler. Bu durumda kalp de ikisi arasında çelişki konumunda kalır. Kimi insanlar da cömertçe harcama, cömertlik ve ikramlarda bulunma yönleri ağır bastığı için bu yönü diğer tarafa tercih ederler. Kimilerinde de eli sıkılık, gücünü korumak ve zenginlik tarafı ağır basar ve onlar da bunu tercih ederler. İşte bunlar, akıl sahibi kimselerin göz önünde bulundurdukları iki husustur. Kimilerinin ise bilgisizliği ve akılsızlığı, her iki şekli bir arada bulundurma isteği mertebesine kadar ulaşır. İnsanlara cömertlik, eli açıklık ve ikramda bulunma sözü verir, böylelikle onların övgülerini elde etmeyi ümit eder. Zamanı gelince ise verdiği sözde durmaz. Bundan dolayı yerilmeyi hak eder. Dilde cömertlik ederken, kalbi ve dili cimrilik gösterir. Bundan dolayı türlü çirkinliklere ve rezaletlere düşer. Dünya ehli zenginlerin durumlarını iyice düşünecek olursak, onların böyle bir belanın esareti altında olduklarını, çoğunlukla ağlaşıp şikâyetlerde bulduklarını görürüz.

İlim zengini ise böyle bir şeyle karşı karşıya kalmaz. Aksine bu kimse, ilmini cömertçe dağıttığında bundan dolayı daha çok sevinir ve daha çok zevk alır. O, zengin kimselerin zevkini ve mallarından yararlanmasını elde edemese dahi, onlar da ilim ehlinin zevkini, ilimlerinden yararlanmalarını ve ondan dolayı neşelenmelerini kaybetmiş olurlar. İlim sahibi kimsenin elinde bulunan zevkin sebepleri, zenginin sahip olduğu zevkten daha büyük, daha güçlü ve daha sürekli. İlim elde edip ilmi toplayıp iyice belleme uğrunda yorgunluğu, mal toplayan kimsenin yorgunluğundan daha azdır. Onun ilim toplarken çektiği acı, mal sahibinin acısından daha aşağıdır. Nitekim Yüce Allah, mü'minleri kendisine itaat etmek ve rızasını elde etme uğrunda karşı karşıya kaldıkları acı ve yorgunluk sebebiyle teselli etmek üzere şöyle buyurmuştur: ***“O topluluğu izlemekte gevşeklik göstermeyin. Siz acı çekiyorsanız şüphesiz onlar da sizin çektiğiniz o acı gibi acı çekiyorlar. Üstelik siz, Allah’tan onların ümit edemeyecekleri şeyleri umuyorsunuz. Allah, çok iyi bilendir, yegâne hüküm ve hikmet sahibidir.”***⁶⁷⁴

31. Mal ve zenginlikten dolayı ortaya çıkan zevk yalnızca yeni malların elde edilmesi hâlinde söz konusudur. Malın varlığını sürdürmesi hâlinde ise ya o zevk kaybolup gider ya da azalır. Buna şu husus delildir: İnsan tabiatı bir başka zenginliği istemeyi ve ona tutkunluğu sürdürür. O her zaman malını daha da artırmaya çalışır. Bundan dolayı yeryüzü hazinelerinin tamamına dahi sahip olsa bir türlü bitip tükenmeyen sürekli bir fakirlik içerisinde kalır. Fakirliği ve mal elde etme isteği ve tutkusu ise onun aleyhine kalmaya devam eder. Hiç şüphesiz bir türlü doymak bilmeyen iki aç gözlüden birisidir. Bundan dolayı tutkunun ve elde etme çaba ve gayretinin acısı da ondan ayrılmaz.

Bu durum, ilim ve iman zengininin durumundan farklıdır. İlmin kalması hâlinde aldığı zevk, ilmine yeni şeyler katması hâlindeki zevk gibidir. Hatta daha da fazladır. Bu zevkin sahibi, ilminin daha da artmasını istemeyi sürdürüp bunun için gayretini devam ettiren bir kişi ise onun bu isteği ve gayreti hem önceden sahip olduğu zevkini birlikte sürdürür hem de elde

edilmesi ümit edilen ilmin, ilim tahsil etmenin zevkini, neşesini ve bundan dolayı da sevincini sürdürür.

32. Mal zenginliği, insanlara nimetler vermesini, onlara iyiliklerde bulunmasını gerektirir. Bundan dolayı mal sahibi ya bu kapıyı kapatmak ya da açmakla karşı karşıya kalır. Eğer bu kapıyı kapatırsa insanlar arasında hayırdan ve başkalarına yararlı olmaktan uzak olmakla ün salar. İnsanlar bundan dolayı ona buğzeder, onu yerer ve küçük görürler. İnsanlar tarafından nefret edilen herkes ise onların nazarında hakir ve değersiz olur. Böylelikle ona afetlerin ve zarar verecek şeylerin erişmesi, kuru odunda ateşin ilerleyişinden daha hızlı, selin yokuş aşağı inişinden daha çabuk olur. Bu kişi, insanların kendisinden nefret edip kendisine buğz ettiklerini, ona bir değer vermediklerini öğrenecek olursa kalbi son derece acı çeker, gamla, üzüntü ve kederle dolar. İyilik yapma ve verme kapısını açacak olursa hayrı herkese ulaştıramaz, herkese iyilik yapamaz. O, ancak bir kısmına iyiliklerini ulaştırırken, bir kısmına ulaştıramaz. Bu durum ise onun aleyhine mahrum kişinin ve rahmete nail olanın kendisine düşmanlık edip onu yermelerine sebep olur. Mahrum kişi “Nasıl olur da benden başkasına cömertlik gösterdiği hâlde bana cimrilik gösterdi?” der. Rahmete nail olan kişiye gelince; o, elde ettiği hayır ve faydadan dolayı zevk alır, sevinir. Buna bağlı olarak da sürekli olarak benzeri bir faydayı ümit eder, ona göz dikip bekler. Bu da çoğunlukla mümkün olmaz. Bu hâl de ileri derecede düşmanlığa ve yerilmeye götürür. Bundan dolayı “Kendisine iyilik yaptığın kimselerin şerrinden sakın” denilmiştir.

Bütün bu afetler, ilim zengini hakkında söz konusu olmaz. İlim sahibi kişi, ilmini bütün dünyaya cömertçe verebilir. Onlar bu hususta ortaklardır. ilmin cömertçe verilen miktarı da onu alan için kalıcıdır ve sonu gelmez. Aksine onunla ticaret yapar. O, bu hâliyle fakir bir kimseye kendisi gibi zengin oluncaya kadar ticaret yapacağı bir sermaye veren zengin gibidir.

33. İlim toplamak ile birlikte üç türlü afet ve mihnet (sıkıntı) vardır. Bir tür ondan önce, bir tür elde edildiği sırada, bir tür de ondan ayrıldıktan sonra ortaya çıkar. Birinci tür: Kendileri olmadan elde edilmesi imkânsız olan meşakkatler, yorgunluklar ve acılardır. İkinci tür ise onu koruma, bekçiliğini yapma ve kalbin ona bağlanmasının meşakkatleridir. Bu durumdaki

kişi, geceyi hep üzüntülü geçirir, kederle akşamı eder. O, maşukuna kavuşmuş bir kara sevdalı âşık konumundadır. Gözler her taraftan ona dikilmiş, diller ve kalpler onu hedef tahtasına getirmiş olur. Bu durumdaki kimsenin yaşadığı nasıl bir hayattır ve hayatından nasıl bir zevk alır? Düşmanlarının ve kendisini kıskananların kendisi ile maşukunu birbirinden ayırmak için aralıksız çalıştığını bilir. Kendileri onun maşukunu elde edip onu bundan mahrum bırakmasalar dahi asıl maksatları o maşukunu kendileri dışarıda kalarak yalnız başına elde etmesine engel olmaktır. Eğer bunu gerçekleştirebilirlerse mesele kalmaz. Aksi takdirde her ikisi de mahrumiyetleri bakımından birbirine eşit olur. Böylelikle canlara acı veren özel olarak sahip olma hâli sona erer. Âlim kimseye bunu yapabilecek gücü bulsalar bunu elbette yaparlardı. Fakat âlimin ilmini almalarının imkânsız olduğunu bildiklerinden, onu red ve inkâr etmeye yönelirler. Böylelikle kalplerden onun sevgisini ortadan kaldırmaya, onun öncelenmesini, ondan övgü ile söz edilmesini önlemeye çalışırlar. İlmî oldukça gözkamaştırıcı bir hâl alır, red ve inkâr ile ortaya çıkan büyüklük taslama imkânı bulunmazsa, bu sefer ona büyük iftiralarda bulunur, her türlü çirkin işi ona nispet ederler. Bundan amaçları ise onun kalplerdeki sevgisini ortadan kaldırmak ve bu sevginin yerine ondan nefreti ve ona kin duymayı yerleştirmektir. Bu ise sihirbazların yaptıkları işin ta kendisidir. Bunlar da dilleriyle sihirbazlık yapan kimselerdir. Eğer görünür çirkinliklerden herhangi bir şeyi ona nispet etmekten aciz kalırlarsa, bu sefer onu hakkı bâtila karıştırmak, gerçekleri örtmek, gerçekleri başka türlü göstermek, riyakârlık, yükselme arzusu, makam ve mevki peşinde olma gibi ithamlarla onu karalamaya kalkışırlar. Cehalet ve zulüm ehlinin ilim adamlarına bu derecedeki düşmanlıkları sıcak ve soğuk gibi kaçınılmaz bir hâldir. Dolayısıyla zerre kadar akli olan bir kimsenin bundan rahatsız olmaması gerekir. Çünkü hiçbir şekilde bunu önlemeye imkân yoktur. O hâlde ilim adamının, kendi nefsini kışın soğuğuna ve yazın sığağına hazırlayıp alıştırdığı gibi buna da hazırlaması gerekir.

Zenginliğin üçüncü türden afetlerine gelince; maldan ayrı kaldıktan sonra kulun kalbinin ona bağlılığından ve kendisi ile malı arasına engel olduğundan dolayı karşı karşıya kalacağı hâller, maldaki haklarının ondan istenmesi, elde ettikleri ile harcadıkları sebebi ile hesaba çekilerek onu

nereden kazanıp nereye harcadığının sorulması gibi hâllerdir. İlim ve iman zengini kimseye gelince; onun bu gibi afetlerden esen kalmasının yanında ilim ve iman onun her türlü zevkini, sevincini ve neşesini gerçekleştirme- nin teminatıdır. Ama ilim, ancak yorgunluk, sabır ve meşakkatten oluşan bir köprü üzerinden geçilerek elde edilebilir.

34. Zengin kişinin maldan zevk alması, ancak insanlarla içli dışlı olması ile birlikte mümkün hâle gelir. İsterse etrafında hizmetçileri, eşleri, cariyeleri ve kendisine tabi olan kimselerden başkası olmasın. Çünkü zengin, herhangi bir hizmetçi, eş ya da herhangi bir insan ile bir ilişkisi olmaksızın malıyla başbaşa kalacak olursa malından yararlanması da ondan zevk alması da mükemmel bir şekilde mümkün olmaz. Zenginliğin eksiksiz bir şekilde zevkini sürmesinin başkaları ile ilişkilerine bağlı olması ise çeşitli afetlerin ve acıların da kaynağı olur. Ortada insanların tabiatlarının ve iradelerinin farklılığı, birisinin çirkin gördüğünü diğeri- nin güzel görmesi, birisinin iyiliğinin diğeri için kötülük olması, bunun faydasına olan işin ötekine zarar vermesi ve bunun aksi durumu olmasaydı dahi (başka afet ve acılara gerek kalmazdı). Bundan dolayı kendisi ile diğer insanlar arasında nefretleşmenin, kin beslemenin ve düşmanlıkların ortaya çıkması kaçınılmazdır. Onların hepsini razı etmeye de imkân yoktur. Çünkü böyle bir şey, zıtları bir arada bulundurmamak demek olur. Onların bir kısmını razı etmek, diğerlerini kızdırmaya sebep olur. Bu da kötülüğün ve düşmanlığın sebebidir.

İnsanlarla içli dışlı olmak uzadıkça kötülüğün ve düşmanlığın sebepleri de artıp güçlenir. İşte bu sebepten dolayı akrabalarından ve aşiret mensuplarından oturup kalkılanlardan görülen kötülük, yabancı ve uzak kimselerin sebep olduğu kötülükten kat kat fazla olmuştur. Böyle bir iç içelik, ancak mal zengini tarafından ortaya çıkar. Eğer o kişide kendilerine göre bir üstünlük bulunmayacak olursa bu sefer onlar, onunla birlikte olmaktan, onunla oturup kalkmaktan uzak kalırlar. Bunun neticesinde de bu kişi bir arada olmanın ve beraberliğin eziyetinden yana güvende olur. İlim ile zengin olan kimsede ise bu tür afetlerin benzerini görmek oldukça nadirdir.

35. Hiç şüphesiz mal, bizzat kendisi olduğu için ve bizatihi istenen bir şey değildir. Çünkü malın bizzat kendisi ile kesinlikle hiçbir menfaat

elde edilemez. Mal, ne karın doyurur ne susuzluğu giderir ne ısıtır ne de yararlandırır. Aksine mal, bu gibi şeyleri gerçekleştirmek için istenir. Mal, bunları elde etmenin yolu olduğu için araçları elde etme istediği gibi elde edilmek istenir. Bilindiği üzere amaçlar araçlardan daha üstündür. Eğer bu amaçlar maldan daha üstün ise mala göre üstünlükleri ile birlikte yine eksik ve aşağılıktırlar. Akıl sahibi pek çok kimse bunların üstünlüklerinin herhangi bir gerçeği yansıtmadığını, bunların sadece acıları bertaraf etmekte işe yaradığını kabul etmiştir. Mesela; elbise giymenin faydası, ancak sıcaktan, soğuktan ve rüzgârdan rahatsız olmayı önlemektir. Elbise giymekte bundan daha ileri bir zevk bulunmamaktadır. Yemenin de faydası, açlığın acısını gidermekten ibarettir. Bu sebeple açlığın acısını duymayacak olursa yemekten zevk almaz. Susuzluk dolayısıyla su içmek, yorgunluktan dolayı dinlenmek de böyledir. Bilindiği üzere böyle bir işi yaparken ve gerçekleştirirken bir çeşit acı ve zarar vardır. Ama zararı ve acısı kendisi ile bu hâlin giderilmesinin zararından ve acısından daha azdır. Bundan dolayı insan daha büyük olanı önlemek için iki zarardan hafif olanına katlanır.

Akıl sahibi kişilerden birisinden nakledildiğine göre, o, hoş olmayan bir fincan ilaç içmiş ve bunun üzerine ona “Bu ilaçla durumun nasıl?” diye sorulunca şu cevabı vermiştir:

“Ben bir belalar yurdunda sabahı ettim

Çeşitli afetlere karşı başka afetlerle savunma yapıyorum.”

Gerçekte dünyadaki yiyecek, içecek, giyim, mesken ve evlenme türünden lezzetler bu türden sayılır. Duyu organlarının aldığı ve kendileri için bedenine harekete geçtiği zevk ise -ki bunlar mide ve cinsel arzularını teşkil eden cinsel ilişki ve yiyecek zevkinden arzu edilen amaçlılar- cinsel ilişki ve yiyecek zevkidir. Bunların kesinlikle üçüncüleri yoktur. Bu ikisine götüren ve bunları elde etmeye ulaştıran bir yol olması müstesna.

Bu zevkin ise çeşitli açılardan insanın hevesini kursağında bırakan sıkıntı verici durumları vardır.

1. Bunların yok olmalarını, bitmelerini ve tükenmelerini düşünmek, bu zevklerin sıkıntıya dönüşmelerini gerektirir.

2. Bu zevkler, afetlerle karmakarışıktır ve acılarla yoğrulmuştur, etrafı da korkularla çevrilidir. Çoğunlukla da verdikleri acılar zevklerini karşılamaz. Nitekim şöyle denilmiştir:

“Onun güzelliği ile yaptıklarını karşılaştırdım da

Bir de ne göreyim, iyilik kötülüğü karşılamıyor.”

3. Sıradan insanlar ile ayaktakımları bu zevklerde insanların ileri gelenleri ve akıllı olanları ile ortaktırlar. Hatta bu zevkler hususunda onlardan daha fazlasını ve daha ilerisini gerçekleştirirler. Bu hususta onların gerçekleştirdiklerinin fazilet erbabı olan kimselerinkine oranı hiçbir şeyden anlamayan hayvanların onlara oranı gibidir. Çünkü ayaktakımından olan ve değersiz kimselerin bu hususlardaki ortaklıkları ve bu hususlarda akıllı olanlara göre daha ileri noktada bulunmaları bu zevklerden nefret edip yüz çevirmeyi gerektiren hususlardandır. Pek çok kimse bu yolla bu türden sevdikleri ve âşık oldukları şeylerde zahitlikte bulunmaya (bunları arzu etmemeye) yönelmiştir. Bu husus, insanların şiirlerinde de nesirlerinde de çokça görülür. Nitekim şöyle denilmiştir:

“Herhangi bir nefret olmaksızın ona
olan sevgiyi terk edeceğim

Ama terk edişimin sebebi bu husustaki ortakların çokluğudur

Sinek bir yemeye düşecek olursa

Canım çektiği hâlde elimi o yemekten çekerim

Aslanlar suya gitmekten alıkoyarlar kendilerini

Eğer köpekler o sudan içmişlerse.”

Zahit bir kimseye “Seni dünyada zühde iten nedir?” diye sorulmuş, o “Ona ortak olanların değersizliği, dünyanın vefasının azlığı ve cefasının da çokluğudur” demiştir.

Bu hususta bir diğerine aynı soru sorulunca o da “Ben dünyadan her neye elimi uzattımsa mutlaka benden başkalarının benden önce ona ulaşmış olduklarını gördüm. Ben de onu o kimselere bıraktım” demiştir.

4. Bu zevklerden lezzet almak, ancak bunlara duyulan ihtiyaç kadardır. Acı çekmek ise nefsin onları elde etmek için gösterdiği istek ve arzu sebebiyledir. Bir şeyi elde etme arzusu, ne kadar güçlü ise onun varlığı ile gerçekleşen zevk de o kadar mükemmel olur. Bu arzu, ancak böyle bir zevk ile elde edildiğine göre, anında elde edilecek zevkin miktarı, geçmişteki ihtiyacın ve acının miktarına eşit olur. Böyle bir durumda elde edilen zevk ile daha önce yaşanmış olan acı, birbiri ile karşılaşır ve böylelikle biri diğerini hükümsüz kılar. Bu durumda zevk hiç olmamış gibi bir hâl alır ve bir adamın karnının yarıldıktan sonra tekrar onu dikip ilaçlarla tedavi etmek gibi bir konuma düşer. Ya da on kamçı vurup sonra da on dirhem ödediği bir adam gibi olur. Çoğunlukla dünya zevkleri bunun dışına çıkmaz. Böyle bir şey ise ne zevk ne mutluluk ne de bir kemâl olarak sayılır. Aksine böyle bir şey küçük ve büyük abdest bozmak gibi ihtiyacı görme konumunda olur. İnsan onun verdiği ağırlıktan zarar görür. İhtiyacını gördükten sonra da ondan yana rahat eder. Ama bunu bir mutluluk, bir neşe ve aranan bir zevk olarak saymaya kalkışması doğru olamaz.

5. Şüphesiz insanlar nezdinde diğer lezzetlerin neticesi olan bu iki zevkin ancak onlardan önce ve sonra pis olan şeyleri yapmakla birlikte elde edilmeleri mümkün olursa ve onların arkasından meydana gelen acı -yemek zevkinde olanlar buna örnektir- göz önünde bulundurulursa şunu anlarız: Akli başında bir kişi, tükürüğünün karışıp onunla yoğurulması hâlinde yediğini göz önünde bulunduracak olursa ondan tiksindir. Eğer çiğnediği o lokma ağızından düşerse tabiatı itibari ile onu tekrar ağızına koymaktan nefret eder. Diğer taraftan böyle bir zevk, ancak dört parmak civarında bir mecrada gerçekleşir. Eğer bu mecradan ayrılacak olursa onun yemekten aldığı lezzet de kaybolur. Yemek midesinde karar kılıp ona içecek ve midede bulunan türlü atık kısımlar karışacak olursa o vakit de en

ileri derecede değersiz bir hâl alır. Eğer ihtiyaç miktarından fazla alınırsa bütün çeşitleriyle türlü türlü hastalıklara sebep olur. Şayet insanın hayatta kalması yemek yemesine bağlı olmasaydı durum bu olduğu için yemek yemekten uzak durması onun için daha uygun olurdu. Nitekim bir şair şöyle demiştir:

“Onun hükmü (böylece) cereyan etmemiş
olsaydı parmaklarımı tenzih ederdim

Yenilen ya da içilen bir şeye uzanmaktan.”

Cinsel ilişki zevkine gelince; onun değeri, sebep olduğu afetlerden ayrıca söz etmeye gerek bırakmayacak kadar açıktır. Buna da delil şudur: Bu zevkin organları aslında insanın görmekten ve söz etmekten hayâ ettiği insanın avretidir. Bu avreti örtmek, Allah’ın kullarını üzerinde yarattığı fitratın bir gereği olarak bir emirdir. Cinsel ilişkinin zevki, ancak bu avreti görmek, onu açmak ve bundan dolayı ortaya çıkan tiksinti verici yaş ve nemli şeylerin vücudun farklı yerlerine bulaşması ile mümkün olur. Diğer taraftan bu zevkin tamamı ancak nutfenin ayrılması ile gerçekleşir. Bu da cinsel ilişkinin maksadı olan zevktir. Bu, gerçekleştiği zaman ise daha küçük dilimlere bölünmesi mümkün olmayan “an”a benzer. Buna göre böyle bir işi yapmak, bunun için çabalamak, bunu yapmaya kalkışmak, buna hazırlanmak ve yorulmak bir göz açıp kırpmak kadar kısa bir anlık zevk içindir. Peki, böyle bir zevk ile bunu elde etmek için yorulma arasında nasıl bir mukayese yapılabilir?

İşte bu da bu zevkin kul için yaratılmış olan hayırlar, mutluluklar ve kemâl türünden olmadığına ve bu olmaksızın kemâlinin söz konusu olmayacağına söylenemeyeceğine delildir. Diğer taraftan bütün bunların ötesinde bir başka husus vardır. Kul bunun için hazırlanmıştır. Fakat bundan gafleti ve bunu elde etmenin yolunu araştırmaktan yüz çevirmesi dolayısıyla bunu fark edememektedir. O, bundan dolayı sonunda kendisini meralarda otlayan hayvanlar ile birlikte gezinen bir hâle düşürür:

“Seni öyle bir iş için hazırlamışlar ki onu bir fark etsen

Kendine acı hayvanlarla birlikte otlayacak hâle gelmekten.”

Bu zevklerin nefisteki konumları, tuvalete gitmeye imkânı olmayan, gitmek zorunda bulunan ve bir yerde sıkışmış bir adamın ihtiyacını gidermesi hâlinde elde ettiği zevke (rahatlığa) benzer. O, bu hâlde iken aşırı bir zorluk ve büyük bir bela ile karşı karşıya olduğunu hisseder. Ama tuvalete gitme imkânı bulup kendisini rahatsız eden o ihtiyacını giderdiği takdirde büyük bir zevk (rahatlık) hisseder. Hâlbuki ortada taşıması kendisine eziyet veren bir şeyi taşımaktan yana rahatlamanın ötesinde bir zevk bulunmamaktadır. Buradan anlaşıldığına göre bu zevkler, ya birtakım acı ve ızdırapları uzaklaştırmaktır ya da zararları kişinin üzerinde görülen türlü afetler ile birlikte güçsüz ve değersiz zevklerdir. Bu da cinsel ilişki zevkinin sonra kalbin zayıflaması, kalp çarpıntısı, bedenî ve kalbî güçlerin güç kaybetmesi, ruhların güçsüzleşmesi, ufunetin (manevi ağırlığın) bedenini tamamını kuşatarak hızlıca güç kaybetmesi ve türlü karışımların -onları önleyecek ve geri püskürtecek gücün zayıflığından dolayı- bedeni istila etmesi gibi hususların varlığına benzemektedir.

Bütün bu zevklerin hayır, mutluluk ve kemâl olmadığının delillerinden biri de şudur: Bütün ümmetlerin aklı başında olan insanları, bütün istekleri, meşguliyeti, gayret ve iradesinin yöneldiği nokta bu olan kimseleri yermek üzerinde ittifak etmişler, böyle birinin durumunu hakir görmüşler, onu hayvanlar türüne katmışlardır. Böyle birine de hiçbir değer vermemişlerdir. Eğer bu zevkler hayır ve kemâl olsaydı çaba ve gayretlerini bunlara yönelten kimselerin insanların en mükemmelleri olmaları gerekirdi.

Buna delil teşkil eden hususlardan biri de şudur: Maksat ve iradesini bu zevklere yönelten bir kalp sürekli olarak kederlerle, sıkıntılarla ve üzüntülerle boğuşmak durumunda kalır. Onun elde ettiği zevk, bu acılara nispetle denizde damla gibidir. Nitekim şöyle denilmiştir:

“Sevinci bir habbe ağırlığında, kederi ise bir kantardır.”

Şüphesiz kalp bir duvarın üzerine yerleştirilmiş bir aynaya benzer. Söz konusu bu duvarın üzerinden canın çektiği çeşitli şeyler, lezzetler ve hoşlanılmayan şeyler geçip gider. Bu türden her ne geçerse onun izi o kalbin üzerinde görülür. Geçen şey sevilen ve arzu edilen bir şeye tabiatı itibarı ile ona meyleder. Eğer onu elde edebilecek gücü bulmazsa acı çeker, ona sahip olamadığı için azap duyar. Eğer onu elde edebilecek gücü bulursa onu elde etme yolundaki yorgunluk ve başkasının kendisiyle çekişmesi gibi sebeplerden dolayı acı duyar. Onu elde ettiği zaman da ondan ayrılmaktan korktuğu için, ondan ayrıldıktan sonra da kaybolup gitmesinden korktuğu için acı duyar. Eğer bu, kalbin hoşlanmadığı bir şey olup onu önleyebilecek bir gücü de yoksa onun varlığından dolayı acı çeker. Onu önleyebilirse, onu önlemekle uğraşırsa bu sefer elde etme gibi bir maslahatı da kaybeder. Bu sefer, bu iyi şeyi kaybettiğinden dolayı da acı duyar. Böylelikle bu kalbin her zaman için keder, gam ve üzüntü deryaları ile boğuşmakla karşı karşıya olduğu anlaşılmıştır.

Şüphesiz nefsi de onunla dalga geçer ve o şeyin zevkinden zerre ağırlığı kadar bir şeye onu razı eder. Bunun neticesinde ise onun kantarlarla karşı karşıya kaldığı acısını ve azabını göremez olur. Kendisi ile bu zevki arasına engel konulur da artık ona ulaşacak bir yolu kalmazsa bu sefer, bu acı her şeyden soyutlanır, onun etrafını sarar ve her yandan onu istila eder. Artık mutluluğu, şansı, sevinçleri kendisinden uzaklaşmış, bunun yerine bedbahtlığı, kederleri, üzüntüleri ve gamları önüne konulmuş bir kulun durumunun ne olduğuna dair dilediğini söyleyebilirsin. Kul ile bu durum arasında ise perdeyi açıp örtüyü kaldırıp toz bulutunun ortaya çıkması ve kalplerde bulunanların tahsil edilip ortaya dökülmesinden başka bir şey kalmamıştır. Evet, mal toplayıp bunun arkasından gitme amacından ibaret olan hayvanî zevklerin nihai amacı bu ise bunlara götüren aracın değerinin ne olacağı hakkında ne düşünülebilir ki?

İlim ve iman zenginliğine gelince; onun lezzeti sürekli, sevinci kesintisizdir. O, büyük sevinçlere, neşelere ulaştırır. Asla bunların sonu gelmediği için üzülmeye de söz konusu olmaz. Bunlardan ayrı kalarak acı duymaz. Aksine bu nimetlere sahip olanların durumu, Yüce Allah'ın

haklarında buyurduğu gibidir: **“Onlar için korku yoktur, onlar üzülmeler de.”**⁶⁷⁵

36. Mal zengini olan kimse, ölümden ve Allah’a kavuşmaktan nefret eder. Çünkü o, malını sevdiği için malından ayrılmak istemez, malın kalmasını arzu eder ki ondan istediği gibi yararlanabilsin. Nitekim vakıa da buna tanıktır. İlme gelince; o, kula Rabbine kavuşmayı sevdirebilir, bu fani ve uğursuz hayata rağbet etmemesini sağlar.

37. Zenginlerin ölmesiyle onların anılmaları da sona erer. İlim adamları ise ölürlere ama anılmaları bâki kalır. Nitekim mü’minlerin emiri şöyle demiştir: “Malı yığıp biriktirenler, daha hayatta iken öldüler demektir. İlim adamları ise zaman kaldıkça bâki kalırlar.” Çünkü ölü şeyleri yığıp biriktirenler, ölüleri andıran dirilerdir. Âlimler ise ölümlerinden sonra diriler gibi ölü kimselerdir.

38. İlmin ruha nispeti ruhun bedene nispeti gibidir. Ruh ölüdür, onun hayat bulması ilim ile olur. Tıpkı bedenın ruh ile hayat bulması gibi. Mal zengini olan kimsenin sonunda gözettiği amaç, bedenî hayatını artırmaktır. İlim ise -daha önce açıklandığı üzere- kalplerin ve ruhların hayatıdır.

39. Şüphesiz kalp bedenın hükümdarıdır. İlim, onun süsü, aracı ve güzelliğidir. Hükümdarlığının mülkü onunla ayakta durur. Hükümdarın ise birtakım araçlara, gereçlere, mala ve süse kaçınılmaz olarak ihtiyacı vardır. İlim, onun bineği, aracı ve güzelliğidir. Malın nihai amacı ise bu uğurda harcaması şartıyla beden için bir süs ve bir güzellik olmaktan ileriye gidemez. Malı yığıp infak etmeyecek olursa mal, ne süs ne güzellik olur. Aksine bir eksiklik ve bir vebaldir. Bilindiği üzere hükümdarın malla ve hükümdarlığının kendisiyle mümkün olduğu hususlar ile ziynetlenmesi, yönetimi altındakilerin ziynetinden ve süsünden daha değerli ve daha üstündür. Buna göre kalbin ilimle varlığını sürdürmesi, tıpkı bedenın gıda ile varlığını sürdürmesi gibidir.

40. Maldan maksat olarak gözetilen miktar, kula yetecek, onu ayakta tutacak ve zorunlu ihtiyacını karşılayacak kadardır. Böylelikle Rabbine

675 Yunus 10/62.

doğru yaptığı yolculuğunda gerektiği kadarı ile azığını da karşılayabilsin. Şayet bundan fazlasına sahip olursa bu onu uğraştırır, yoluna devam etmesine, yol için gerekli azıklarını alıp hazırlık yapmasına engel olur. Bu durumda da ona verdiği zarar, faydasından çok olur. Mal zenginliği arttıkça önündeki yolculuk için gerekli hazırlığı yapmasından daha da geri kalır ve bu husustaki gayreti daha çok engellenir. Faydalı ilme gelince; ondan ne kadar çok elde ederse, azık hazırlamakta ve gerekli ihtiyaçlarını karşılayıp yolculuk için lazım olan gereçleri edinmekte daha da ileriye gider. Başarı Allah'tandır. Yardım O'ndan istenir. İtaat etme gücünü de kötülüklerden uzak kalma imkânını da yalnız O verir. İşte bu yolculuğun azığı ilim ve ameldir. Dünyada ikamet etmenin gereçleri ise mal toplayıp biriktirmektir. Kim neyi isterse ona göre hazırlığını yapar. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: ***“Eğer onlar (savaşa) çıkmak isteselerdi elbette bunun için bir hazırlık yaparlardı. Fakat Allah onların davranışlarını çirkin gördü ve onları geri koydu; onlara ‘Oturanlarla (kadın ve çocuklarla) beraber oturun!’ denildi.”***⁶⁷⁶

Ali radiyallahu anh şöyle demiştir: “İlmi -ya da âlimi- sevmek dinî mahiyeti olan bir iştir.” Çünkü ilim, peygamberlerin mirasıdır. İlim adamları da onların mirasçılarıdır. Buna göre, ilmi ve ilim ehlini sevmek peygamberlerin mirasını ve onların mirasçılarını sevmektir. O hâlde ilim sevgisi mutluluğun alametlerinden, ilimden nefret etmek ise bedbahtlığın belirtilerindedir. Bütün bunlar ise ancak rasûllerin getirdikleri ve ümmete miras bıraktıkları ilim hakkında söz konusudur. Yoksa kendisine “ilim” adı verilen her şey hakkında hüküm böyle değildir.

Aynı şekilde ilmi sevmek, onu öğrenmeye ve ona tabi olmaya sevk eder. İşte din de budur. İlimden nefret etmek ise onu öğrenip ona uymaya engeldir. Bu da bedbahtlığın ve dalaletin ta kendisidir. Yine Yüce Allah, “Âlim”dir (her şeyi çok iyi bilendir). Her ilim sahibini sever ve O, ilmini ancak sevdiği kimselerin yanına bırakır. Buna göre, ilmi ve ilim ehlini seven bir kimse, Allah'ın sevdiğini sevmiş olur. Bu da din gereği yapılan şeyler arasında sayılır.

676 Tevbe 9/46.

Ali *radiyallahu anh* şöyle demiştir: “İlim, âlim kimseye hayatta iken itaati ve ölümünden sonra kendisinden güzellikle söz edilmesini kazandırır. İşte ilim ona, bunu kazandırır.” Yani ilim, yalnız ona ait olan bir kazancı elde etmesini sağlar ve bu yalnız onun mirasıdır. Mesela; şu iş ona izzet ve itaat kazandırır maksadı ile “kessebehu ve eksebehu” kipleri kullanılır. Hatice *radiyallahu anhâ*’nın hadisinde de bu lafız bu şekildedir: “Şüphesiz ki sen, akrabalık bağına gözetir, konuşurken doğru söyler, yolda kalmışa binnek verir, onu taşır ve hiçbir şeye sahip olmayana kazanç sağlarsın.”⁶⁷⁷ Buradaki “kazandırır” anlamındaki “teksibu” fiilindeki “te” harfi, fethalı ve (tuksibu şeklinde) ötreli olarak rivayet edilmiştir. Anlamı “Malı (kazandırır) zengine kazandırır” şeklindedir. Doğru açıklama budur. Bazıları ise şöyle demiştir: Bu fiili “te” harfi ötreli olarak rivayet edenin rivayetine göre fiil “eksebe”den gelir. Bunu fethalı olarak rivayet edenlerin rivayetine göre anlam şöyle olur: Sen bilgin ve ticaretteki becerin sayesinde olmayan malı kazanırsın. Ancak böyle bir anlamadan Allah’a sığınırız. Hatice ise böyle büyük bir konumda böyle bir söz söyleyip Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*’e “Müjdeler olsun sana! Allah’a yemin olsun ki, Allah seni mahcup etmeyecektir. Çünkü sen, dinar ve dirhem kazanır, güzel ticaret yaparsın” demekten çok daha yüce ve değerlidir. Bu gibi tahriflerden ancak Allah’ın ve Rasûlü’nün kelamının açıklamasında bunlara aldanılmaması için söz edilir.

Maksadımız şudur: Ali *radiyallahu anh*’ın “İlim, âlime hayatında itaati kazandırır” sözü onu “itaatkâr yapar” demektir. Çünkü genel olarak ilim herkesin ihtiyacıdır. Hükümdarların da onlardan daha alt mertebede olanların da. Buna göre herkesin âlime itaat etmeye ihtiyacı vardır. Çünkü âlim, Allah’a ve Rasûlü’ne itaat etmeyi emrettiği için herkesin de ona itaat etmesi gerekir. Nitekim Yüce Allah, “***Ey iman edenler! Allah’a itaat edin. Rasûl’e de itaat edin ve aranızdan emir sahiplerine de***”⁶⁷⁸ buyurmaktadır. “Emir sahipleri” ise ilim adamları diye tefsir edilmiştir. İbn Abbâs şöyle demiştir: “Bunlar, fakihler ve insanlara dinlerini öğreten din ehli âlim kimselerdir. Yüce Allah, onlara itaat etmeyi farz kılmıştır.” Bu, aynı zamanda Mücâhid, Hasan ve Dahhâk’ın görüşüdür ve İmam Ahmed’den gelen iki

677 Buhârî, Tefsîru Sûre 96 (1); Müslim, İmân 252.

678 Nisâ 4/59.

rivayetten biridir. “Emir sahipleri,” “emretme yetkisine sahip olan kimseler” olarak da açıklanmıştır. Bu da İbn Zeyd’in görüşüdür. İbn Abbâs’tan ve İmam Ahmed’den gelen iki rivayetten birisi de böyledir. Âyet her iki görüşü de kapsar. Çünkü emretme yetkisine sahip olanlara itaat etmek, Allah’a ve Rasûlü’ne itaati emretmeleri şartı ile farzdır. İlim adamlarına itaat de böyledir. Rasûl’ün getirdiklerini bilen ve onunla amel eden kişi, yeryüzünde herkesten daha çok Allah’a itaat eden kişidir. Böyle bir kimse ölürse Allah, onun anılmasını diri tutar ve âlemler arasında ondan en güzel bir şekilde söz edilmesini yaygınlaştırır. Âlim kişi, vefatından sonra ölü olmakla birlikte insanlar arasında diridir, yaşar. Cahil kişi ise hayatta iken yaşıyor görünse dahi insanlar arasında ölüdür. Nitekim şöyle denilmiştir:

“Cahillik cahiller için ölümden önceki bir ölümdür

Cesetleri de kabirlerden önce birer kabirdir.”⁶⁷⁹

Ruhları kendi cisimlerinden uzakta yapayalnızdır

Onlar için ölümden sonra dirilişe kadar
dirilmek söz konusu değildir.”

Bir başka şair şöyle demiştir:

“Birtakım kimseler ölmüştür ama
onların şanlı erdemleri ölmedi

Bir kısım kimseler de yaşar ama insanlar
arasında onlar ölüdür.”⁶⁸⁰

679 Bu ve sonraki beyit, Ali b. Ebî Tâlib *radıyallahu anh*’a aittir. İkinci beyit ise şu şekildedir:

“Eğer bir kişi ilimle hayat bulmazsa ölüdür

Ölümden sonra diriliş gerçekleşinceye kadar onun dirilmesine de imkân yoktur.”

680 Bu beyit, şair Cafer el-Horasânî’ye aittir. Adı Cafer Ahmed b. Derviş el-Musevî en-Necefî el-Horasânî olup çağının meşhur şairlerinden ve yaşadığı ortamda önde gelen şahsiyetlerden idi. Kendisi köklü Necefli bir aileye mensuptur. Bu ailenin nesebi de İmam Musa b. Cafer’e kadar uzanır. Kendisi, Necef’te doğup orada yetişmiş orada vefat etmiştir. Bu beyitin ilk mısraı da

Diğer bir şair de şöyle demiştir:

“Kulun fazileti ile anılması devam ettiği sürece

O kul toprak içerisinde ölmüş olsa dahi hayattadır.”

İslâm imamlarının -hadis ve fıkıh imamları gibi- durumlarını iyice tetkik eden kimse, onların nasıl toprak altında oldukları hâlde âlemler arasında tıpkı canlılar gibi olduklarını ve aralarından yalnızca bedenî sûretlerinin kaybolmuş olduğunu, buna karşılık anılmalarının, sözlerinin ve onlardan övgü ile söz etmenin kesintisiz olarak devam ettiğini görür. İşte gerçek hayat budur. Öyle ki, bu ikinci bir hayat sayılmıştır. Nitekim Mütenebbi şöyle demiştir:

“Delikanlının anılması onun ikinci hayatıdır. Onun ihtiyacı ise

Elden kaçırdıklarıdır. Yaşamının fazlalıkları lüzumsuz meşguliyetlerdir.”⁶⁸¹

Ali *radiyallahu anh*'ın “Malın sağladıkları, malın kaybolmasıyla yok olup gider” sözü de şu anlama gelir: Bir kimseye malı dolayısıyla gösterdiğin ikramlar, hizmet, ihtiyaçlarını görmek, onu öne geçirmek, saygı göstermek, onu dost edinmek ve benzeri diğer bütün işlerin, aslında onun malını göz önünde bulundurduğun için yaptığın işlerdir. Eğer onun malı elinden gider ve ondan ayrılacak olursa bütün bu yapılanlar da ortadan kalkar. Hatta belki böyle bir kimseye hizmet etmeye alışmış ve onun menfaatleri için çalışan kimseler, ona selam dahi vermeyebilirler. İnsanlar, bu anlamdaki ifadeleri şiirlerinde, günlük konuşmalarında çokça dile getirmişlerdir. Yine “Herhangi bir iş için seni seven bir kimse o işin bitmesi ile

şu şekildedir:

“Nice kimseler ölmüş olmakla birlikte güzellikleri ölmedi onların.”

681 Beyit, Mütenebbî'ye ait olmakla birlikte beyitin ilk mısraı şöyledir:

“Delikanlının anılması onun ikinci ömrüdür, onun ihtiyacı ise”

birlikte senden usanır” şeklindeki sözleri ile de bunu dile getirmişlerdir. Bu söz, Araplardan birisine ait (bir mesel)dir.

Şu şekildeki ifade de bu türdendir: İnsanlar, bir mal veya güç, otorite sebebi ile sana ikramda bulunacak olurlarsa sakın bu durum senin hoşuna gitmesin. Çünkü sana ikramları, senin bu imkânının elinden gitmesi ile son bulur. Fakat asıl onlar, bir ilim ya da dinine bağlılığın sebebiyle sana ikramda bulunurlarsa o takdirde bu hâllerinden hoşlanabilirsin. Aslında bu durum, insanlar arasında görülmesi pek de inkâr edilmeyen bir durumdur. Hatta onlar, bir adama elbiseleri dolayısıyla dahi ikramda bulunurlar. O elbisesini çıkaracak olursa kendilerinden bu ikramı -kendisi aynı kişi olduğu hâlde- görmezler.

Mâlik şöyle demiştir: Bana ulaştığına göre, Ebû Hureyre bir ziyafete davet edildi. Ancak davet yerine gidince içeri alınmadı. Geri dönüp önceki elbiselerinden farklı bir elbise giyince, bu sefer içeri alındı. Yemek konulunca elbisesinin yenini yemeye soktu. Neden böyle yaptığı sorulunca şu cevabı verdi: “Aslında içeri alınan bu elbisedir. Bundan dolayı yemeği o yiyecek.” Bunu, İbn Muzeyyen et-Tulaytilî kitabında nakletmiştir. Bu ise ilmin etkisinden farklıdır. Çünkü ilmin etkisi ebediyen yok olmaz. Aksine o, hep artar. Elverir ki o âlim kişiden ilmi çekilip alınmasın. İlmin ve dinin bıraktığı etki, malın etkisinden daha büyüktür. Çünkü ilim ve dinin etkisi, kalp, dil ve organlarla ortaya çıkar. Allah’ın o kimseye ihsan etmiş olduğu ilmi ve onu bununla başkalarına üstün kılmasından dolayı bu sevgi ve ikram ona gösterilir.

Aynı şekilde ilmin etkisi, âlimin şahsına ve zatına bağlı iken, malın bıraktığı etki ise kişiden ayrı bulunan malına tabidir. Yine malın bıraktığı etki, karşılığı görülen bir etkidir. İlim ve dinin sağladığı etki ise sevgi, yakınlaşma ve dindarlığın etkisidir. Mal ile iyi kimselere, günahkârlara, mü’mine ve kâfire de etki edilir. İlim ve dinin etkisi ise ancak buna ehil olanlar hakkında söz konusu olur.

Yine bu sözlerle bir başka mana da kastedilmiş olabilir. O da şudur: Sen, malın ile herhangi bir kimseye bir iyilik yaparsan, o mal yok olup o kişiden ayrılacak olursa senin ona yaptığın iyilik de yok olur gider. Ama o

kimseye ilim ve hidayetden kaynaklanan bir iyilikte bulunursan, senin bu iyiliğin ondan asla ayrılmaz. Aksine her zaman sen, o iyiliği şu anda kendisine yapmışsın gibi görülürsün. Ali *radiyallahu anh*'ın "Malı yığıp biriktirenler, hayatta oldukları hâlde ölmüşler demektir" sözü ile ilgili açıklamalar daha önce geçtiği gibi onun "İlim adamları ise zaman kaldıkça (hayatta) kalırlar" sözünün de "Onlar bedenleri ile ortada olmasalar bile onların sevgileri kalplerde yer almaktadır" sözünün açıklaması da geçmiştir. Buradaki "onların sevgilerinden (Arapça lafzı ile emsallerinden)" kasıt ise onların ilmi sûretleri ve hayalî varlıklarıdır. Yani onların şahısları yok olsa bile onların sûretleri ve misalleri kalplerdedir, kalplerden ayrılmaz. İşte zihnî, ilmî vücut (varlık) denilen şey budur. Çünkü insanların onlara besledikleri sevgi, onlara uymaları, onların ilimlerinden yararlanmaları ve her zaman gözlerinin önünde ve kalplerinin hizasında kalmalarını gerektirir. Onlar, insanlarla birlikte vardılar, onların yanlarında hazır bulunurlar. Bedenleriyle gözlerinden kaybolmuş olsalar dahi. Nitekim şöyle denilmiştir:

"Benim onları özlemem hayret edilecek bir şeydir.

Onlar benimle birlikte iken karşılaştığım
herkese onları sormam da öyle

Onlar gözümün siyahında (bebeğinde)
oldukları hâlde gözlerim arar onları

Onlar kaburga kemiklerimin arasında
buldukları hâlde kalbim özler onları."⁶⁸²

Bir başka şair de şöyle demiştir:

"Âşık kimsenin uzak düşmekten şikâyetle
bulunmasına hayret edilir

682 Bu beyitler, faziletli kadı Abdurrahim b. Ali b. Muhammed b. Hasan el-Lahmî'ye aittir. Edib ve şair birisi idi. 15 yaşında iken Fâtımî halifeliği döneminde Kahire'ye gelmiş, 596 yılında vefat etmiştir.

Hiç sevenin kalbinden sevdiği kaybolur mu

Hayalin gözlerimde, adın dudaklarımda

Kaldığın yerse benim kalbidir. Sen
nereye kaybolabilirsin ki.”⁶⁸³

Ali *radiyallahu anh*'ın -göğsüne işaret ederek- “Ah! Şüphesiz burada bir ilim vardır” sözü ise bir kimsenin kendisinde bulunan ilmi ve hayrı, öğrenilip yararlanılması için haber vermesinin caiz olduğuna delildir. Yusuf es-Sıddîk *aleyhisselâm*'ın “**Beni ülkenin hazineleri üzerine tayin et. Çünkü ben (onları) iyice koruyacağım (bu işi) bilenim**”⁶⁸⁴ sözleri de bu türdendir. Allah'ın ve Rasûlü'nün sevdiği hayrın bu yolla daha da artmasını sağlamak için kendisi hakkında bu şekilde haber veren bir kişi bundan dolayı övülür. Bu, böyle bir durumu insanlar ona daha çok itibar etsin, onu daha büyük görsün diye haber vereninkinden farklıdır. Allah Teâlâ böyle bir kimseyi insanların ondan nefret etmesi ve onların gözlerinde küçülmesi ile cezalandırır. Birincisinin ise insanların kalplerinde ve gözlerinde değeri çoğalır. Esasen ameller niyetlere göredir. Böyle bir yolla bir haksızlıktan ve kötülükten kurtulması, bu yolla durumunu tanıtmaya gerek duyacağı ve kendisine ait olan bir hakkı elde edecek olması, ayak takımı kimselerin kendisi ile ilgili kapılacakları ümitleri sona erdirmesi ya da durumunu bilmeyen kimselerden bir kıza talip olması hâlinde kişinin kendisini övmesinin durumu da böyledir. Fakat böyle bir durumda daha güzel olan, kendisini ve durumunu bilen bir kimseye bu işi bırakmasıdır. Çünkü kişinin kendisini övmek istemesi hâlinde fazla söz söyleme imkânı olmaz. Çoğunlukla da bu, onunla birlikte övünme ve kendini büyük gösterme duyguları da bulunduğundan yerilen bir hâldir.

Daha sonra ilim taşımaya elverişli olmayan ilim taşıyıcısı sınıflarından söz etmektedir ki, bunlar dört türdür.

683 Sadece ikinci beyitin Ebû Bekir eş-Şe'lebî'ye ait olduğunu tespit edebildim.

684 Yusuf 12/55.

Birinci sınıf: İlim taşımakta kendisine güvenilmeyen kişidir. Bu, kendisine bir zekâ ve ezberleme gücü verilmiş olmakla birlikte parlak bir anlayış verilmemiş kişidir. Bu kimse, aslında dinin aracı olan ilmi dünya için bir araç edinir. İlimle dünyalığı elde etmeye çalışır. İlimle ona ulaşır. Ahiret ticareti için kullanılması gereken malı dünya ticareti hâline getirir. Böyle bir kimse, taşıdığı ilimde kendisine güvenilmeyen bir kimsedir. Allah, böylesini ilim hususunda asla önder yapmaz. Kendisine güvenilecek kişi, hakka uymaktan ve ona uygun hareket etmekten başka kendi nefsi için herhangi bir garezi ve bir iradesi bulunmayan kişidir. Böyle bir kişi, kendi başkanlığı için de dünyalığı için de herhangi bir çağrıda bulunmaz. İşte ahirete ait malı ve ahiretin ticaretini dünya için ticaret malı hâline getiren kişi budur. Böyle bir kimse, hem Allah'a hainlik eder hem O'nun kullarına hem de O'nun dinine. İşte bundan dolayı Ali *radiyallahu anh* "Bu hususta ona güvenilmez" demiştir.

"Allah'ın delilleri ile O'nun Kitabı'na, nimetleri ile de O'nun kullarına üstünlük sağlamaya çalışır." İşte böyle bir hain kişinin niteliği budur. Allah ona bir nimet ihsan ederse o, bu nimeti ile kendisini diğer insanlara karşı üstün göstermeye çalışır. Bir ilim öğrenecek olursa bununla da Allah'ın Kitabı'na rağmen üstünlük sağlamaya çalışır. Burada ilmi ile Allah'ın Kitabı'na rağmen üstünlük sağlamaya çalışması, onun bu arzularını Allah'ın Kitabı'nın hükmüne egemen kılması, onun hükmünden öncelmesi ve ona bakmadan kendi hükmünü uygulaması demektir. Biraz ilim öğrenmiş pek çok kişinin hâli budur. Bu gibi kimseler, ilimleri ile başka şeylere muhtaç olmadıklarını kabul ederler, bunu üstün tutarlar ve bu ilimlerini egemen kılarak Allah'ın Kitabı'nı ona uydururlar.

"Filan kişi, filanı filan şeye üstün tuttu" denilir. Yani onunla o şeye üstünlük sağladı, öne geçti ve onu arkasına attı.

İlim adamlarının hâli böyle değildir. Çünkü gerçekten âlim bir kimse, Allah'ın Kitabı'nı, onun dışındaki her şeyden üstün tutar, O'nun kitabını önceler, onu egemen kılar, onu başkasının ölçüsü ve diğer bütün hükümlerin hâkimi kılar. Onu Yüce Allah'ın kendi Kitabı'nı yerleştirdiği konumda görür. O kitabı üstün tutan kimse, ilahî tevfiğe mazhar olmuş mutlu bir kimsedir. Başkalarını ona üstün tutanlar ise ilahî yardımdan

mahrum kalmış bedbaht kimselerdir. Bir şeye bir şeyi üstün kılan kimse, o şeyi arkasına atmış ve üstün tuttuğu şeyi onun önüne geçirmiş olur. Başka şeylerle uğraşıp Allah'ın Kitabı'nı ihmal eden, başka şeylerle yetinerek ona gerek duymayan ve başka şeyleri onun önüne geçirip o Kitab'ı geriye bırakan kimselerin hâli de işte budur.

İkinci sınıf: İlim taşıyıcılarının ikinci türü, kalbi ilme rahatlıkla açılmayan ve ilimle kalbi mutmain olmayan kimselerdir. Böyle bir kişi, ilimde basireti zayıf bir kimse olmakla birlikte ilim ehline uyan bir kişidir. İşte ilim ehlini taklit eden ve hakka uyanların durumu budur. Bu gibi kimseler, her ne kadar kurtuluş yolu iseler de dine davet eden davetçilerden değildir. Bunlar ancak ordunun sayısını kalabalıklaştıran kimseler olurlar. Ordunun komutanları ve süvarileri arasında yer almazlar. [...] ⁶⁸⁵ Araplar “Uzcur ahnâe tayrik” tabirini, “sağda ve solda, önde ve arkada yapacağın gelişigüzel hareketleri ve hafiflik kokan davranışlarını tut, onlara hâkim ol” anlamında kullanırlar. Lebid şöyle demiştir:

“Ben dedim ki: Sağından-solundan
yapacağın türlü hafifliklerden vazgeç

Ve şunu bil ki: Sen ileri atılacak olursan
şüphesiz tökezlersin.” ⁶⁸⁶

Burada “tayr (kuş)” hafiflik ve gelişigüzel hareket etmek anlamındadır.

Ali *radiyallahu anh*'ın “Kalbine ilk ârız olan şüphe ile kalbinde derhal şüphenin/tereddüdün şimşekleri çakar” sözüne gelince; bu, onun ilminin zayıflığı ve basiretinin azlığından dolayıdır. Kalbine en basit bir şüphe dahi gelecek olursa, hemen onun kalbinde şüphe ve tereddüt şimşekleri çakar. Hâlbuki ilimde derinleşmiş olan kişi böyle değildir. Ona deniz dalgaları sayısınca şüphe gelse dahi bu, onun yakînini ortadan kaldıramaz, onda bir

685 Burada “munkâd: kendisine öncü olunan ve bir yerlere götürülüp çekilen kimse” lafzı ile alakalı sarfı ilgilendiren iki satırlık açıklama gerek görülmediğinden ayrıca tercüme edilmemiştir. (Çeviren)

686 Beyit, Lebid b. Rebîa el-Âmirî'ye aittir.

şüphenin uyanmasına sebep olamaz. Çünkü o, ilimde derinleşmiştir. Şüpheler onu rahatsız edemez. Hatta ona bir şüphe gelecek olursa ilmin bekçileri ve askerleri, o şüpheyi yenik düşmüş ve elleri de zincirlenmiş olarak geri gönderirler. Şüphe, dışarıdan kalbe gelen ve kalp ile hakkın ona açıkça görünmesinin önünde engel olan bir kuşkudur. Ama kalp ne zaman ilmin hakikatini yakından görürse böyle bir şüphe onda etkili olmaz. Aksine o şüpheyi reddedip onun bâtil olduğunu bilmek sûretiyle ilmi ve yakîni daha da güçlenir. Hak bilgisinin hakikati kalbinde yer etmemişse ilk anda dahi şüphe o kalpte şimşegini çakar. Eğer elini çabuk tutup onu telafi ederse (kurtulur). Değilse benzeri şüpheler onun kalbine ardı arkasına gelir. Sonunda çokça şüphe eden ve tereddüt gösteren bir kişi olur. Kalbin üzerine iki bâtil ordu gelir. Biri sapıklık ve arzular ordusudur, diğeri bâtil şüpheler ordusudur. Hangi kalp bunlara kulak verir, bunlara meylederse o, şüpheleri de yudum yudum içer ve onlarla dolar. Bu sefer, dili ve organları bu şüphelerin gereği olanları dışarıya sızdırır. Eğer bâtil şüpheler o kalbe içirilecek olursa, şüpheler, tereddütler ve bâtil vesveseler onun dilinden fıskırır. Cahil kişi ise bunun onun ilminin genişliğinden kaynaklandığını zanneder. Hâlbuki bu, ancak onun bilgisiz ve yakînsiz oluşundan ileri gelir.

Şeyhulislam (İbn Teymiyye) *rahimehullah*, ardı arkasına bu gibi hususları sıralayıp sorduğum bir sırada bana şunları söyledi: “Şüphe ve tereddütler karşısında kalbin sakın bir sünger gibi olmasın. O takdirde o sünger, onları emer ve ancak onlarla pişer. Bunun yerine kalbin deliksiz ve sapasağlam bir cam gibi olsun. Şüpheler, onun dış yüzeyinden geçip gitsin ve o camın içinde hiçbir şekilde yer etmesin. Kalbin bunları sıfatıyla görsün, sağlamlığıyla da bunları def edip önlesin. Aksi takdirde kalbinden geçen her bir şüpheyi içecek olursa kalbin şüphelerin yerleştiği bir yer olur.” -Ya da buna yakın sözler söylemişti.-

Ben, şüpheleri bertaraf etme hususunda bu sözlerden yararlandığım kadar herhangi bir tavsiyeden yararlandığımı bilmiyorum. “Şüphe”ye bu ismin verilme sebebi, şüphe olarak dile getirilen hususta hakkın bâtila benzemesinden dolayıdır. Şüphe, bâtil bir beden üzerine giydirilen bir hak elbisedir. İnsanların büyük çoğunluğu zahiren güzel bir görünüşe sahiptir. Bu bakımdan kişi, o şüphe giydirilen elbiseye bakınca onun doğru olduğuna inanır. İlim ve yakîn sahibi olan bir kimse ise buna aldanmaz. Aksine

onun bakışı içine ve elbisesinin altında olana nüfuz eder. Böylelikle onun gerçek mahiyeti de onun önünde açıklık kazanır. Sahte dirhem buna bir örnektir. Nakit paradan anlamayan kimse, o sahte dirhem üzerindeki gümüş kaplamaya bakarak aldanır. Ama nakitten anlayan kişinin bakışı, bunun ötesine uzanarak onun sahte olduğunu görür. Güzel ve fasih ifadeler, şüphe için sahte dirhem üzerindeki gümüş kaplamaya benzer. O sözün manası ise o gümüşün altında saklı bulunan bakır gibidir. İşte böyle bir yersiz mazet, Allah'ın yarattıklarından ancak Allah'ın sayısını bildiği kadar kişiyi katletmiştir. Akıllı ve zeki bir kimse, bu kadar açıklama üzerinde iyice düşünüp kafasını yoracak olursa insanların büyük çoğunluğunun bir lafız ile bir görüşü ve bir kanaati kabul ettiğini fakat aynı görüş ve kanaati bir başka lafızla reddedip çürüttüğünü görür.

Bizzat kendim, insanların kitaplarında bu türden açıklamaları ancak Allah'ın bildiği kadar çok sayıda görmüşümdür. Çirkin lafızlardan oluşan bir kılık ile dillerini uzatarak çokça hakkı reddetmişlerdir. İşte bunun benzeri durumlar hakkında aralarında İmam Ahmed'in ve başkalarının da bulunduğu sünnet imamları şunları söylemişlerdir: Bizler yapılmış bir itiraz dolayısıyla Allah'ın herhangi bir sıfatını yok saymayız. Böyle yapan kimseler Cehmiyye'dendirler.⁶⁸⁷ Bunlar, Yüce Allah'ın hayat, ilim, kelam, semî', basar ve diğer kendisini nitelendirdiği kemâl sıfatlarını kabul etmeyi teşbih (yaratılmışlara benzetme) ve tecsim (cisimlendirme) olarak adlandırırlar. Bunları kabul eden kimselere de müşebbih (Allah'ı yaratılmışlara benzeten) adını verirler. Bu bâtil adlandırma sebebi ile bu sıfatların gerçek manasından ancak yarasa görüşlü küçük ve kısır akıllar uzak durur. Her bir mezhep ve görüş sahibi kimsenin kendi mezhep ve kanaati, gücünün yettiği en güzel lafızları kullanır. Bunlar, muhaliflerinin kanaatlerini de güçlerinin yettiği en çirkin lafızlarla ifade ederler. Allah'ın kendilerine basiret nasip ettiği kimseler ise bu lafızlar altındaki hakkı bâtıldan ayırt edecek şekilde hakikati ortaya çıkartırlar. Sen, kullanılan lafızlara/sözlere aldanma. Nitekim bu anlamda şöyle denilmiştir:

687 Cebriyeciliği ve amelde bulunmanın zorunlu ve çaresiz olduğunu kabul edip her türlü istitâayı, amel edebilme gücünü reddeden ve cennetin ve cehennemın sonlarının gelip fani olacaklarını ileri süren Cehm b. Saffân'a uyanlara denilir. Bk. *el-Fark beyne'l-Fırak*, s. 211.

“Sen bu arının balıdır diyerek onu översin

Eğer biz istersek bu sefer ‘Bu, arıların kusmuğudur’ dersin

Överken de yererken de sen onu nitelendirmiş oluyorsun

Ama bazen gerçek, kötü ifadelerle anlatılır.”

Eğer söylenen sözün anlamının özünü hak mıdır ya da bâtil mıdır diye öğrenmek istersen, o sözü kullanılan ibarelerin kılığından soyutla, kalbini de nefretten ve meyletmekten uzaklaştır. Sonra da insaf gözü ile bakan birisi olarak hakkıyla düşün. Sakın, kanaatlerini kabul ettiği taraftarlarının ve hakkında güzel zan beslediği kimselerin kanaatlerine bütün kalbiyle tam ve eksiksiz bir şekilde bakanlardan olma! Sonra da hasımlarının ve hakkında kötü zan beslediği kimselerin kanaatlerine şaşkınlıkla bakan ve bunları gözlemleyen kimsenin bakışıyla bakma. Çünkü düşmanlık gözüyle bakan bir kimse, güzellikleri kötülük görür. Sevgi gözüyle bakan kişi de tam tersini görür. Böyle bir hâlden ise ancak Allah’ın şerefleştirmek istediği ve hakkı kabul etmesi için hoşnutlukla seçtiği kimseler kurtulabilir. Nitekim şöyle denilmiştir:

“Hoşnutlukla bakan göz her bir kusuru görmekte zayıftır.

Nitekim öfkeli gözle bakış kötülükleri açığa çıkarır.”

Bir başka şair ise şöyle demiştir:

“Düşmanlık gözüyle baktılar onlar, şayet bakışları olsaydı

Hoşnutluk bakışı, güzel görürlerdi
elbette çirkin gördüklerini.”⁶⁸⁸

688 Beyit Muhammed b. el-Hüseyn b. Musa Ebu'l-Hasan er-Râzî el-Alevî el-Hüseynî el-Musevî diye bilinen eş-Şerif er-Râzî'ye aittir. Ebû Tâlib soyundan gelen ve aralarında çok güzel şiir söyleyenlerin çokluğuna rağmen onların en şair olanlarıdır. Bağdat'ta vefat etmiştir. Bk. *el-Mevsûatu's-Şi'riyye*.

Eğer maddî şeyleri idrak eden ve bu hususta hakkı kabul etmeye karşı büyüklenme imkânı bulamayan gözün bakışında durum böyle olursa, hakka karşı büyüklük taslama tehlikesine maruz bulunan manaları idrak eden kalbin görüşü hakkında ne düşünürsünüz?

Hakkı bilip kabul etmek ve bâtilı reddedip ona aldanmamak hususunda Allah'tan yardımcı olmasını dileriz.

Ali *radiyallahu anh'* in "İlk arız olan şüphe ile" sözü de böyle bir kimsenin aklının ve bilgisinin zayıflığına delildir. Çünkü yeni karşılaştığı hususlar onu etkiler ve aklı tam ve sabit olan kimsenin aksine ilk başlangıç işlerde hemen paniğe kapılır. Hâlbuki aklı tam olan bir kimseye, yeni karşılaştığı hususlar olmadık hareketler yaptırmaz, onu tedirgin ve huzursuz etmez. Çünkü şüphesiz bâtilin ilk hâllerinde bir dehşeti ve korkusu olur. Kalp ona karşı sebat gösterecek olursa, bu sefer gerisin geri gider. Allah ise kendi nezdinden ilmi ve teenni ile hareket etmeyi sever. Bundan dolayı acele etmez. Aksine kişi, karşı karşıya kaldığı durumu iyice bilene ve kesin olarak emin olana kadar sebat gösterir. Onu sağlam bir şekilde eline almadıkça acele etmez. Çünkü acele ve düşünmeden hareket etmek şeytandandır. Yeni karşılaşılan hâllerin ilk sarsıntısına karşı sebat gösteren kimse bundan sonraki işlerini ilim ve kararlılıkla karşılar. Ama bu sarsıntıya karşı sebat göstermeyen kimse, o işi acelecelikle ve düşünmeden ele alır. Böyle bir hâlin akıbeti ise pişmanlıktır. Öncekinin akıbeti ise işinden dolayı hamd etmektir. İlk afet ile birlikte ne zaman doğru bir şekilde azim ve kararlılık bulunursa kişi o afetten kurtulur. Bu ise "fırsatı elden kaçırmak" olur. İş sağlam bir şekilde ele almamakla fırsatın kaçmasından korkulur. Ama bu iş, azim ve kararlılık ile birlikte ele alınırsa o zaman iş kemâline erer. Bundan dolayı İmam Ahmed'in ve Nesâî'nin Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayet ettikleri duada "**Allah'ım! Ben senden işimde sebatlı olmayı ve doğruluk üzerinde azim ve kararlılığı dilerim**" denilmiştir.⁶⁸⁹ İşte bu iki dua cümlesi, kurtuluşun bir arada bulunduğu anahtardır. Bunların ikisini ya da birisini kaybetmekten dolayı kula bir zarar gelirse şunu bilelim ki, o, ya aceleceликтen, düşünmeden ve ilk karşılaştığı hareketlerin

689 Tirmizî, Daavât 23; Nesâî, Sehv 61; Ahmed b. Hanbel, IV, 145. Elbânî hadisin zayıf olduğunu söylemiştir. Bk. Zaifu'l-Câmi', no: 1190.

sebeup olduğu tepkilerden dolayı zarar görür ya da gevşeklik gösterdiği, canlılığını yitirdiği ve uygun vaktinden sonra fırsatını kaybettiği için zarar görür. İlk olarak sebat, ikinci olarak azim ve kararlılık söz konusu olursa artık kişi, alabildiğine kurtulur, iflah olur. Başarı Allah'tandır.

Üçüncü tür ise bütün çaba ve gayretini, zevklerini elde etme uğrunda tüketen kişidir. Böyle bir kimse, nerede bulunursa bulunsun arzusunun arkasından gider, ona uyar. Bu hâli ile birlikte nübüvvet mirasçılığı mertebesine de ulaşamaz. Lezzetleri, zevkleri terk etmeden ve rahatı boşamadan ilme nail olamaz. İmam Müslim, *Sahîh*'inde şöyle demiştir: Yahya b. Ebî Kesîr dedi ki: "Beden rahatlığı ile ilim elde edilemez."⁶⁹⁰

İbrahim el-Harbî⁶⁹¹ de şöyle demiştir: Bütün ümmetlerin ve akli başında olanların ittifak ettiklerine göre, naim cennetlerine nimetler içinde kalarak erişilemez. Rahatı tercih eden kimse, asıl büyük rahatı kaybeder. Zevk ve lezzetlerinin peşinde olan kimsenin peygamberlere mirasçı olma mertebesi ile ne ilgisi olabilir ki?

"Sen yazma işini bırak, onunla ilgin yok senin

İsterse yüzün mürekkeple simsiyah olsun."

Şüphesiz ilim, kalbin sanatı ve meşguliyetidir. Kalbin sanatı ve meşguliyeti için her şeyden uzak kalmayan kimse, bu sanatı elde edemez. Kalp sadece tek bir istikamete yönelir. Eğer onun yüzünü zevk ve arzulara yöneltecek olursanız, ilimden yüz çevirir. İlmi öğrenme zevki ve ilim arzusu bedeninin zevkine ve nefsinin arzusuna galip gelmeyen kimse, ebediyen ilim derecesine ulaşamaz. Onun arzusu ilme yönelir. Zevki, onu tümüyle idrak etmek olursa böyle bir kimsenin ilim ile uğraşan kimselerden olması

⁶⁹⁰ Müslim, Mesâcid 175.

⁶⁹¹ Şeyh İmam Hafız büyük ilim adamı Şeyhülislâm Ebû İshak İbrahim b. İshak b. İbrahim b. Buşeyr el-Bağdâdî el-Harrî diye bilinir. Pek çok eser telif etmiştir. Ebû Bekir el-Hatîb şöyle demiştir: "İlimde imam, zahidlikte bir baş, fıkhı bilen, hükümleri iyi kavramış, hadis hafızı, hadisin illetlerini dikkatle ayırt edebilen ve edebiyatı çok iyi bilen bir kimsedir. Lügati de çok iyi bilen bir kişi idi. Onun *Garîbu'l-Hadîs* ile birlikte pek çok eseri vardır. 285 yılında vefat etti."

ümit edilir. İlmin zevki, meleklerin zevki türünden aklî ve ruhani bir zevktir. Yeme, içme ve cinsel arzuların zevki ise insanın hayvan ile ortaklaşa sahip olduğu hayvanî zevklerdir. Şer, zulüm, fesat ve yeryüzünde üstünlük sağlama zevkleri ise şeytanî bir zevk olup kişi bu zevklerde İblis ve onun askerleri ile ortak olur. Diğer zevkler ruhun bedenden ayrılması ile sona erer. Ancak ilim ve imanın zevki hariçtir. Bu zevkler, (ruhun bedenden) ayrılmasından sonra kemâle erer. Çünkü beden ve bedenî uğraşlar bu zevkleri eksiltiyor, azaltıyor ve perdeliyordu. Ruh, bedenden ayrıldığı zaman elde etmiş olduğu faydalı ilim ile salih amelin lezzetini ve zevkini eksiksiz bir şekilde tadar. Buna göre, en büyük zevki isteyip kalıcı nimetleri tercih eden kimse, bilsin ki bu insan mutluluğunu kemâle erdiren şey ilim ve imandır. Diğer zevkler ise çabucak son bulur. Bunların elde edilmesi sona erdiğinde arkalarından bir keder ve üzüntü gelir. Bu durumda, bu zevklerin sahibinin, acılarını önlemek için benzerleriyle bunları tedavi etmesine ihtiyacı yok mudur? Belki de onun bu zevklere tekrar geri dönmesi onun canını yakabilir ve o, bundan hoşlanmayabilir. Fakat bu üzüntü ve kederi tedavi etmek, onu buna sevk eder. Peki, bu hâl ile ilmin, Allah'a imanın, O'nu sevmenin, O'na yönelmenin ve O'nu anmakla nimetlere gark olmanın zevki arasında ne kadar büyük fark vardır? İşte gerçek zevk, gerçek lezzet budur.

Dördüncü sınıf: Bütün tutkusu, çaba ve gayretleri, malları toplayıp çoğaltıp biriktirmek ve saklamak olan kimsenin de artık zevki hep bunlar ile elde edilir ve bunların dışındakilerden uzaklaşarak bunda yok olur. Bu kişi, içinde bulunduğu hâlden daha hoş hiçbir şeyin olmadığı kanaatine sahip olur. Şimdi böyle bir kimse nerede, ilim derecesine erişmek nerede?

İşte bu dört sınıf insan, ne dine davet edenler arasında yer alırlar, ne ilim önderleri arasındadırlar ne de ilmi doğru ve samimi olarak tahsil etmek isteyen ilim öğrencileri arasında bulunurlar. Bunlar arasından ilme herhangi bir şekilde bağlanan kimse, hiç şüphesiz bu hususta ondan az pay alan, ilim taşıyıcısı olup ilim ehli kimselere benzemeye çalışan, ilimle alakasının olduğunu ileri sürmekle birlikte onunla herhangi bir bağı bulunmayan ve ondan tamamen kopmuş kimsedir. Bu gibi kimselerin fitnessi ise fitneye düşen herkes için bir fitnedir. Çünkü insanlar, onlarda bulunduğunu sandıkları ilimden dolayı onlara benzemeye çalışırlar ve

“Biz onlardan daha hayırlı değiliz ki! Dolayısıyla kendimizi onlardan iyi göremeyiz” derler. Böylelikle onlar, fitneye kapılmış herkesin lehine bir delil olurlar. Bundan dolayı ashab-ı kiramdan birisi bu gibi kimseler hakkında şöyle demiştir: “Günaha yönelen âlimin ve cahil olan abid kimselerin fitnessinden kendinizi koruyun. Çünkü bu ikisinin fitneye düşmesi, fitneye düşen herkes için bir fitnedir.”

Ali *radiyallahu anh*'ın “Bunlara en çok meralarda otlayan hayvanlar benzer” ifadelerine gelince; onun bu benzetmesi Yüce Allah'ın “**Onlar ancak hayvanlar gibidirler hatta yolca daha da sapıktırlar**”⁶⁹² buyruğundan alınmıştır. Yüce Allah, bunları hayvanlara benzetmekle yetinmeyerek sonunda bunları yolca daha da sapık olarak değerlendirmiştir. “Saime” meralarda otlayan (hayvanlar) demektir. Mü'minlerin emiri bu gibi kimseleri onlara benzetmiştir. Çünkü bunların bütün çaba ve gayretleri dünyalık ve dünyanın değersiz metanını elde etme uğrunda çalışmaktan ibarettir. Yüce Allah ise bilgisizlik ve dalalet ehlini, kimi zaman hayvanlara, kimi zaman da eşeklere benzetir. Bu ise bir ilim öğrenip onu akletmeyen ve gereğince amel etmeyenlere dair bir benzetmedir. Böyle bir kişi, kocaman kitaplar taşıyan eşeğe benzer. Bazen bu gibi kimseleri de köpeğe benzetmiştir. Bu benzetme ise ilminden sıyrılan ve arzularına ve hevalarına kapılan kimseler hakkında yapılmıştır.

Onun “İlim, onu taşıyanların ölümü ile ölür” sözü de böyledir. Bu da Abdullah b. Ömer ile Âişe *radiyallahu anhum*'un ve başkalarının rivayet ettikleri hadiste geçen Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in şu buyruğu kabulindedir: “**Şüphesiz Allah, insanların kalplerinden söküp çıkarmak sûretiyle ilmi alıp kaldırmaz. Ama Allah, ilmi âlimlerin canını almak sûretiyle alır. Nihayet herhangi bir âlim kalmayınca insanlar cahilleri önder edinirler. Bunlara soru sorulur, bunlar da bilgisizce fetva verirler. Hem kendileri sapar hem de başkalarını saptırırlar.**”⁶⁹³ Bu hadisi Buhârî, *Sahîh*'inde rivayet etmiştir.

İlmin kaybolup gitmesi, âlimlerin gitmesi ile olur. İbn Mes'ûd, Ömer *radiyallahu anh*'ın vefat ettiği gün “Ben gerçekten bugün ilmin

692 Furkân 25/44.

693 Buhârî, İlim 34; Müslim, İlim 13.

onda dokuzunun gittiğini düşünüyorum” demişti. Ömer *radiyallahu anh*’ın “Bin abidin ölmesi, Allah’ın helâl ve haramları hakkında basiret sahibi olan bir âlimin ölümünden daha hafiftir” sözü de daha önce geçmişti.

“Bununla birlikte yeryüzünde Allah’ın delillerini dimdik ayakta tutan/ ortaya koyan bir müctehidin bulunmadığı bir zaman olmayacaktır.” Buna, Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*’den gelen şu sahih hadis delildir: **“Ümmetinden bir kesim, hep hak üzere kalmaya devam edecektir. Onları yardımsız bırakan kimselerin de onlara muhalefet edenlerin de onlara zararı olmayacaktır. Bu, onlar bu hâlleri üzere iken Allah’ın emri (kıyamet) gelinceye kadar böyle gidecektir.”**⁶⁹⁴

Yine buna Tirmizî’nin Kuteybe > Hammâd b. Yahya el-Ebah > Sâbit isnadıyla Enes’ten rivayet ettiği şu hadis de delildir: Enes şöyle demiştir: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: **“Ümmetim yağmura benzer. Onun başı mı yoksa sonu mu hayırlıdır bilinmez.”**⁶⁹⁵ Tirmizî şöyle demiştir: “Bu, hasen-garib bir hadistir. Ayrıca Abdurrahman b. Mehdî’nin, Hammâd b. Yahya el-Ebah’ın ‘sebt: sağlam’ bir ravi olduğunu belirttiği ve ‘O bizim üstadlarımızdandır’ dediği rivayet edilmiştir. Yine bu konuda Ammâr ve Abdullah b. Amr’dan gelmiş rivayetler de bulunmaktadır.”

Buna göre ümmetin son zamanlarında ictihad ederek Allah’ın delillerini ortaya koyup gereklerini yerine getiren kimseler bulunmazsa, kesinlikle onlar bu şekilde hayırlı olmakla nitelendirilmiş olmazlar.

Aynı şekilde bu ümmet, ümmetlerin en mükemmelidir ve insanların faydası için çıkartılmış en hayırlı ümmettir. Bu ümmetin Nebisi, bütün nebilerin sonuncusudur. Ondandır sonra bir nebi yoktur. Bundan dolayı bu ümmet arasında âlimler, her bir âlim öldükçe onun yerine bir başka ilim adamı geçecek şekilde takdir edilmiştir. Böylelikle dinin belirgin özellikleri silinip gitmesin, temel alametleri kaybolmasın.

İsrailoğulları arasında bir peygamber öldüğünde onun yerine bir başka peygamber gelirdi. Çünkü onları peygamberler yönetiyordu. Bu ümmetin

694 Müslim, İmâre 170; Ahmed b. Hanbel, V, 478.

695 Tirmizî, Emsâl 6; Ahmed b. Hanbel, III, 130.

âlimlerinin durumu ise İsrailoğulları arasındaki peygamberlerin durumu gibidir. Aynı şekilde bir başka hadiste şöyle denilmiştir: **“Bu ilmi sonradan gelenler arasından onların adaletli olanları taşır. Onlar, bu din-den aşırıya kaçanların tahriflerini, bâtılcıların intihallerini ve cahillerin tevillerini kaldırır/hükümsüz kılarlar.”**⁶⁹⁶ İşte bu hadis, ilmin ardı arkasına gelen nesiller boyunca (âlimler tarafından) yüklenilip taşınacağına delildir. Ebû Hâtim’in *Sahîh*’inde Havlânî’nin rivayet ettiği hadise göre, o şöyle demiştir: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: **“Allah Teâlâ, bu dinde kendisine itaat yolunda kullanacağı fidanları ekmeye devam eder.”**⁶⁹⁷

“Allah’ın diktiği fidanlar” ise ilim ve amel ehli olan kimselerdir. Eğer yeryüzünde bir âlim bulunmayacak olursa, Allah’ın diktiği fidanlar da kalmamış demektir.

Bu görüşün çok sayıda delili vardır. Bunun ele alınacağı yer ise başka bir yerdir.

Yalancılar Ali *radiyallahu anh*’tan rivayet edilen bu hadise “Ya açıkça görülen meşhur ya da gizli ve örtülü” ibaresini eklemişlerdir. Onlar, bunu (Mehdi) el-Muntazar (beklenen Mehdi) görüşüne dair kendi lehlerine bir delil olduğunu sanarak söylemişlerdir. Fakat bu fazlalık, onların yalancılarından birisinin uydurmasıdır. Hadis, Ali *radiyallahu anh*’tan meşhur olarak rivayet edilmiş olmakla birlikte yalancı birisi dışında bu sözü hiç kimse ondan nakletmemiştir. Yüce Allah’ın delilleri de gizli ve saklı bir kimse ile ortaya konulmuş olmaz. Âlim bir kimse, hiçbir şekilde ona dair bir haberi bulamaz ve hiçbir hususta böyle bir gizli kimseden yararlanamaz. Ne bilgisiz birisi ondan bir şey öğrenebilir ne yolunu şaşırılmış birisi onunla hidayet bulabilir ne korkan birisi onunla güvende olur ne de zelil birisi onunla güçlenir. Peki, şahıs olarak görülmeyen, kendisinden tek bir kelime işitilmeyen ve yeri bilinmeyen bir kimse ile Allah’ın hangi hucyeti başkalarına

696 Senedi zayıftır. Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, X, 209. Hadisi Bakiyye, Muâz b. Rifâa’dan bu şekilde rivayet etmiş olup Bakiyye b. el-Velîd tedlis yapan bir ravidir ve bu rivayetinde “an” lafzını kullanmıştır. Bu ise rivayetinin zayıf olmasının sebebidir.

697 Sahihdir. İbn Mâce, *Mukaddime* 1; İbn Hibbân, *Sahîh*, II, 32-33; Ahmed b. Hanbel, IV, 200. Ayrıca bk. Elbânî, *Silsiletü'l-Ehâdisi's-Sahîha*, no: 2442.

karşı ortaya konulmuş olabilir? Özellikle de onu kabul eden kimselerin benimsedikleri esas ilkelere göre bu nasıl olur? Çünkü kendilerini buna çağıran kişi hakkında onlar şöyle demişlerdir: “Mükellef kimselere karşı lütuf ile davranmak ve onların Allah’a karşı ileri sürecek bir delillerinin kalmaması bir zorunluluktur.”

Allah için hayret ediyoruz. Masum (günahtan korunmuş) olmayan ve var da olmayan böyle birisi ile nasıl bir lütufta bulunulmuş olur ve sizler bu bâtul esas ilkeniz ile insanlar lehine Rablerine karşı hangi delilden söz edebilirsiniz? Bu var olmayan kişi ile hiçbir şekilde karşılaşmaya imkânlan yoksa ve onun sayesinde hidayet bulamıyorlarsa acaba “teklifu malayutak: güç ve takat yetirilemeyen hususlarla mükellef tutmak” a bundan daha ileri bir örnek bulunabilir mi? Mazeret sahibi olup delil ortaya koyma hususunda bundan daha güçlü bir dayanak bulunabilir mi? Sizin kabul ettiğiniz hususun bizzat kendisi sizi ondan daha kötü bir çukura düşürmüş bulunuyor ve siz böyle yaparak şu beyitte dile getirilen hâle düşmüş oluyorsunuz:

“Gama kedere düştüğü vakit Amr’ın
himayesini isteyen kimse

Aşırı sıcaktan ateşin himayesine sığınan kişiye benzer.”⁶⁹⁸

Fakat Yüce Allah, hayırlı ashabı ve bu ümmetin efendilerini eksik ve küçük görenleri mutlaka rezil etmeyi ve bu gibi kimselerin kusurlarının insanlar tarafından görülmesini, ayıplarının açığa çıkmasını istemiştir. İlahî yardımdan mahrum kalmaktan Allah’a sığınırız. Şu beyitleri söyleyen ne güzel söylemiştir:

“Asılsız iddianızla gebe bıraktığımız o sirdabın

Artık doğum yapacağı zaman gelmedi mi

Hay akıllarınız başlarınıza gelesiceler, şüphesiz sizler

698 Bu beyit, Bahterî diye bilinen Velid b. Ubeyd b. Yahya et-Tâi Ebû Ubâde el-Bahterî’ye aittir. Büyük bir şairdir. Onun şiirine “altın zincirler” adı verilir.

Anka kuşu ile muğaylen denilen asılsız
varlıklara üçüncüsünü eklediniz.”⁶⁹⁹

İşte böyle gaib bir kimseye emanet bırakılan deliller bâtil olmuş ve en büyük ölçüde kaybolup gitmiş olmaktadır. Sizler, Allah’ın delillerini, koruduğunuzu zannettiğiniz bir yolla iptal etmiş oldunuz. İşte mü’minlerin emiri’nin bu ifadeleri, Allah’ın yeryüzündeki huccetlerini Allah adına eksiksiz yerine getirecek ve kullarına tebliğ edecek kimseler bulunduğu dair açık bir ifadedir. Ali *radiyallahu anh* ve onun kardeşleri olan raşid halifeler ile kıyamet gününe kadar onlara tabi olanlar da buna örnektir.

Ali *radiyallahu anh*’ın “Böylelikle Allah’ın hüccetleri ve apaçık delilleri bâtil olmasın (çürütülmesin)” sözüne gelince; yani bu delillerin bâtil olması imkânsız bir şeydir.

Eğer “Huccet ile beyyine arasındaki fark nedir?” diye sorulacak olursa şöyle cevap verilir: Aralarındaki fark şudur: Huccet, kalbin akledip kavradığı, kulağın işitip dinlediği ilmî delil demektir. Yüce Allah, İbrahim *aleyhisselâm*’ın kavmi ile tartışıp onların ellerinde bulunan ilmî diye kabul ettikleri delilin bâtil olduğunu açıklamak üzere şöyle buyurmaktadır: **“İşte bu kavmine karşı İbrahim’e verdiğimiz huccetimizdir. Biz kimi dilersek onu derece derece yükseltiriz.”**⁷⁰⁰ İbn Zeyd şöyle demiştir: “Bu, ‘huccet ilmi ile (yükseltiriz)’ demektir.” Yüce Allah da **“Eğer sana karşı huccet getirirlerse (seninle tartışarlarsa) de ki: Ben kendimi Allah’a teslim etmişimdir. Bana uyanlar da.”**⁷⁰¹ **“Daveti kabul edildikten sonra, Allah hakkında tartışmaya girenlerin delilleri, Rableri katında boştur.”**⁷⁰² buyurmaktadır.

Huccet ise hak olsun bâtil olsun delil olarak gösterilen şeyin adıdır. Nitekim Yüce Allah, **“Ta ki insanlar arasından -zulmedenler dışında-**

⁶⁹⁹ Bu iki beyit şair Mehdî et-Talakânî’ye aittir. Birinci beyitin son mısraı şöyledir:

“Asılsız iddianızla insan yaptığımız...”

⁷⁰⁰ En’âm 6/83.

⁷⁰¹ Âl-i İmrân 3/20.

⁷⁰² Şûrâ 42/16.

kimsenin size karşı bir hucceti (delili) kalmasın⁷⁰³ buyurmaktadır. Çünkü onlar size karşı bâtil olan bir hucceti delil diye gösterirler. **“O hâlde onlardan korkmayın, benden korkun.”**⁷⁰⁴

Yine Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **“Kendilerine âyetlerimiz apaçık okunduğunda onların bütün huccetleri (delilleri) ‘Eğer doğru söyleyenler iseniz haydi atalarımızı getirin’ demekten ibaretti.”**⁷⁰⁵

Yüce Allah’a izafeli olarak zikredilen huccet ise hak olan huccettir.

“Huccet,” bazı hâllerde tartışma ve davalasma anlamına da gelebilir. Yüce Allah’ın şu buyruğunda bu anlamda kullanılmıştır: **“İşte bundan dolayı sen buna davet et. Emrolunduğun gibi dosdoğru ol. Onların arzularına uyma ve de ki: Ben Allah’ın indirdiği bütün kitaplara iman ettim. Aranızda adalet yapmakla emrolundum. Allah bizim de Rabbimizdir, sizin de Rabbinizdir. Bizim amellerimiz bizim, sizin amelleriniz de sizindir. Bizimle sizin aranızda artık (tartışma gereği ileri süreceğimiz) bir delile gerek yoktur.”**⁷⁰⁶

Yani hak netleşmiş, açıkça ortaya çıkmıştır. Hakkın ortaya çıkmasından sonra aramızda tartışacak ve mücadele etmeyi gerektirecek bir husus kalmamıştır. Çünkü karşılıklı tartışma, hakkı ortaya çıkarmak üzere yardımlaşmak için öngörölmüş bir yoldur. Eğer hak ortaya çıkıp onunla ilgili bir kapalılık kalmazsa artık tartışmanın da bir faydası olmaz. Münker olan bir husus açıkça belli olup göröldükten sonra yine onun hakkında tartışıp mücadele etmek, hiçbir faydası olmayan bir yorgunluktan öteye gitmez. İşte bu âyetin anlamı budur.

Cahillerinin birçoğunun “Şeriatta huccet getirmek (ilmî delil ortaya koymak) yoktur” şeklindeki yanılığına çok kimse düşebilir. Bu yanılığa göre, kendisi ile bu risaletin gönderildiği Rasûl *sallallahu aleyhi ve sellem* hiçbir zaman düşmanlarına karşı delil ortaya koymuyor, onlarla tartışmıyordu. Mantıkların bilgisizlikleri ile Yunan felsefesinin yavruları, şeriatin

703 Bakara 2/150.

704 Bakara 2/150.

705 Câsiye 45/25.

706 Şûrâ 42/15.

kalabalıklara yönelik bir hitap olduğunu ve şeriatı bir delil getirme bulunmadığını, peygamberlerin kalabalıkları sadece hitap yolu ile çağırdıklarını, delil getirmenin ise havassa ait olduğunu zannederler. Onlara göre havas ise burhan (delil) ehli olan kimselerdir. Bununla da kendilerini ve kendilerinin gittikleri yolu izleyen kimseleri kastederler. Bütün bu iddiaları ise onların şeriatı ve Kur'ân'ı bilmemelerinden kaynaklanmaktadır. Çünkü Kur'ân, tevhid meselelerinde yaratıcının varlığı, ölümden sonra diriliş, rasûllerin gönderilmesi ve âlemin sonradan yaratılmış olması gibi hususlarda pek çok huccet, delil ve burhan ile dolup taşmaktadır. Kelamcılar ve onların dışındakiler buna dair ne kadar doğru bir delilden söz etmişlerse mutlaka o, Kur'ân-ı Kerîm'de daha fasih bir ibare, daha açık bir açıklama, daha eksiksiz bir mana ve karşı soru ve itirazlardan en uzak bir sûrette ifade edilmiştir. Önceki ve sonrakiler arasından bütün maharetli kelamcılar da bunu itiraf etmişlerdir.

Ebû Hâmid (el-Gazzâlî) *İhyâu Ulûmi'd-Dîn* adlı eserinin baş taraflarında şunları söylemektedir:⁷⁰⁷ “Eğer ‘İlmin kısımları arasında neden kelam ve felsefeden de söz etmeyip bu ikisinin yerilmiş ya da övülmüş ilimler olduğuna dair açıklamalarda bulunmadın?’ diye sorulacak olursa şunu söyleyebiliriz: Bil ki kelam ilminin ihtiva ettiği ve yararlanılması mümkün delillerin neticesinde elde edilebilecekleri, Kur'ân-ı Kerîm ve varid olmuş haberler zaten ihtiva etmektedir. Kur'ân ve varid olmuş haberler dışında kalanlar ise ya yerilmiş bir tartışmadır. Bu ise ileride açıklaması geleceği üzere bid'atlerdendir. Ya da fırkaların çelişkili iddialarına sarılmak sûretiyle yaptıkları anlamsız bir tartışmadır ve çoğu saçma ve hezeyan olan tabiatların küçümsediği, kulakların hiçbir şekilde hoşlanmadığı birtakım görüşleri nakletmek sûretiyle sözü uzatmaktan ibarettir. Bunların bir kısmı ise din ile ilgisi olmayan hususlara dalmaktır. Bunların herhangi biri de ilk asırda bilinen bir şey değildi. Ama şu anda onun hükmü değişmiştir. Çünkü Kur'ân'ın ve sünnetin muktezası (gereği) olan sonuçlardan uzak tutan bid'atler ortaya çıkmış, bu bid'atler bu hususlara dair şüpheler ortaya çıkarmış ve bunlar hakkında eserler yazılmıştır. Bunun sonucunda

707 Bk. *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, I, 15.

o, sakıncalı olan hususun hükmü gereğince uğraşılması (ilgi duyulması) için izin verilmiş bir husus hâline gelmiş oldu.”⁷⁰⁸

(Fahreddîn) er-Râzî de *Aksâmu'l-Lezzât* adlı eserinde şunları söylemektedir: “Ben, kelim ile ilgili kitapları ve felsefî yöntemleri iyi bir şekilde inceledim. Bunların susuz kimsenin susuzluğunu giderdiğini, hastanın derdine deva olduğunu göremedim. Ben, en kısa ve kestirme yolun, Kur’ân yolu olduğunu gördüm. Allah’ın varlığını (ve sıfatlarını) ispat hususunda Yüce Allah’ın **‘Güzel söz yalnız O’na yükselir’**⁷⁰⁹ ve **‘Rahmân (olan Allah) Arş’a istiva etti’**⁷¹⁰ âyetlerini, nefiy (yani belli sıfatlardan O’nun hakkında söz edilemeyeceği) konusunda da **‘O’nun benzeri hiçbir şey yoktur’**⁷¹¹ âyetini oku. Benim yaşadığım deneyimden geçen kimse benim bildiğimin aynısını öğrenir.”

Onun işaret ettiği bu husus, Allah’ın kendisine Kur’ân-ı Kerîm’in verdiği haber delili ile bilmeyi nasip ettiği delalete uygundur ve ona göredir. Yoksa kendisinin işaret edip gösterdiği burhanî ve aklî delalet, sem’î ve aklî bir delildir ve bu, Kur’ân-ı Kerîm’in ayrıcalıklı olduğu bir husustur. Bunu bilen kişi de ilimde rasih (derinleşmiş) kimselerden olur. Kalbin kendisi ile huzur bulduğu, nefsin sükûna erdiği, aklın kendisi ile daha da güçlenip parladığı, basiretin kendisi ile nurlandığı, huccetin (delilin) de kendisi ile güçlendiği ilim işte budur. Âlemler arasından hiçbir kimse onu delil getireni kesinlikle susturamaz. Hatta onu delil gösterip tartışan bir kimsenin delili galip gelir. Hasımının şüphelerini kırıp geçirir. Onunla kalpler açılır ve Allah’ın ve Rasûlü’nün çağrısı onunla kabul edilir. Fakat çağlar, neredeyse bu ilim ehlinde ancak birini diğerinden sonra verecek şekilde cömertlik göstermektedir. Kur’ân-ı Kerîm’in delaleti sem’î, aklî, kesin ve yakîndir. Şüpheler bunlara karşı duramaz. Bunlar, ihtimaller dolayısıyla

708 Merhum İbn Kayyim’in İmam Gazzâlî’den yaptığı bu iktibastaki son birkaç cümle, bize göre selefi bakış açısı ile kelim ilmine dair yapılması mümkün olan adil değerlendirmenin çok güzel ve önemli bir örneğidir. Bu örnek göz önünde bulundurularak son zamanlarda selefi eğilimli birçok kimsenin kelim ile ilgili değerlendirmelerini bu çerçevede yeniden okuyup ele almak gerektirdiğini düşünmekteyiz. (Çeviren)

709 Fâtır 35/10.

710 Tâhâ 20/5.

711 Şûrâ 42/11.

elden ele dolaştırılmaz. Bunları anlayıp kavradıktan sonra kalp ebediyen bunlardan başka tarafa yönelmez.

Bir kalamcı şöyle demiştir: Ben, ömrümü kalam ilminde tükettim. Delil arayıp durdum. Fakat bunu yaptıkça delilden uzaklaşmaktan başka bir şey yapamadım. Bunun üzerine Kur'ân'a dönüp onun üzerinde düşünmeye, dikkatle kafa yormaya yöneldim. Bir de ne göreyim. Gerçekten delil benim yanı başımdaymış ve ben bunu fark etmiyormuşum. Bunun üzerine şunu söyledim: Allah'a yemin olsun ki, benim durumum ancak şu beyitleri söyleyen kişinin durumu gibidir:

“Hayret edilecek şeylerdendir -zaten
hayret edilecek şeyler pek çoktur-

Sevgilinin yakın olması ile birlikte ona
ulaşmanın söz konusu olamaması

Tıpkı sırtlarında suyu taşıdıkları hâlde

Develerin çölde susuzluktan ölmesi gibi.”

(Bu kişi devamla) dedi ki: Ben, Kur'ân'a döndüğüm zaman hakemin de delilin de o olduğunu gördüm. Onda Allah'ın öyle delillerini, öyle hüccetlerini, belgelerini ve açıklamalarını gördüm ki, kalamcıların kitaplarında söyledikleri hak namına ne varsa hepsi toplanıp bir araya gelse, şüphesiz Kur'ân sûrelerinin biri dahi onun muhtevasını anlatmak için yeterli olurdu. Bununla birlikte çok güzel beyan, lafız fesahati ve etraflı bir uygulama, dışarıda tutulması gereken hususların güzel bir şekilde dışarı tutulup benzerlik noktalarına dikkat çekilmesi ve bu benzerliklerin gösterilmesi de söz konusudur. Bir de ne görelim. Kur'ân-ı Kerîm şu beyitte dile getirildiği gibi hatta ondan da daha ileri imiş:

“Kalpte bulunan şeylere yetti ve şifa oldu,

Ciddi ya da şaka olarak belli bir maksatla konuşan
hiç kimseye diyecek bir söz bırakmadı.”

Bundan sonra kelim orduları bana akın akın gelmeye başladı. Tıpkı daha önce kalbimde üst üste yığıldığı gibi. Fakat kalp onlara içine girmeleri için izin vermiyor ve onları güzel bir şekilde karşılamıyordu. Bunun için bu askerler de geri dönüp gidiyordu.

Maksat Kur'ân-ı Kerîm'in delil getirmekle dolup taşığını ifade etmektir. Kur'ân-ı Kerîm'de bütün delil çeşitleri, doğru kıyasın bütün türleri bulunur. Yüce Allah, bu kitapta Rasûlü'ne delili ortaya koyma ve mücadele/tartışma emri vererek **“Onlarla en güzel yolla mücadeleyi yap”**⁷¹² ve **“Kitap ehli ile ancak en güzel yolla mücadele edin”**⁷¹³ buyurmaktadır. İşte bunlar, Kur'ân-ı Kerîm'in kâfirlerle tartışmaları olup onda bulunan şeylerdir. İşte Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ve ashabının hasımlarıyla tartışmaları ve onlara karşı delil ortaya koymaları meydandadır. Bunu, çok cahil bir kişi dışında kimse inkâr etmez.

Maksat, huccet ile beyyine arasındaki farkı ortaya koymaktır. Diyoruz ki: Huccet ilmî delil, beyyine ise aslı itibari ile sıfat olup beyyine (apaçık bir âyet) olarak kullanılır. Beyyine, hakkı ortaya çıkartan, ortaya konulmuş bir alamet, bir emare ya da ilmî her bir delile verilen bir isimdir. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **“And olsun ki biz, rasûllerimizi apaçık delillerle (beyyinât) gönderdik. Onlarla birlikte insanlar adaleti ayakta tutsunlar diye kitabı ve mizanı indirdik.”**⁷¹⁴

Buna göre (beyyinenin çoğulu olan) beyyinât, Yüce Allah'ın, peygamberlerinin doğruluklarına delalet etmek üzere ortaya koymuş olduğu mucizelerden ibaret olan âyetlerdir (belgelerdir). Kitap ise (Allah'a) davetin kendisidir. Yine Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **“Şüphesiz, âlemlere bereket ve hidayet kaynağı olarak insanlar için kurulan ilk ev (mâbet), Mekke'deki (Kâbe)'dir. Orada apaçık âyetler ve İbrahim'in makamı vardır.”**⁷¹⁵ İbrahim'in makamı gözlerle görülen cüz'î bir âyettir (alamettir). Bu da âlemde var olan Allah'ın âyetlerinden biridir. Musa *aleyhisselâm*'ın Firavun'a ve kavmine hitaben söylediği şu sözlerde de bu anlamdadır:

712 Nahl 16/125.

713 Ankebût 29/46.

714 Hadîd 57/25.

715 Âl-i İmrân 3/96-97.

“Gerçekten size Rabbinizden apaçık bir delil (beyyine) ile geldim. Artık İsrailoğullarını benimle gönder. Dedi ki: ‘Eğer sen bir âyet ile gelmişsen ve doğru söyleyenlerden isen haydi onu göster.’ Bunun üzerine asasını (yere) bıraktı.”⁷¹⁶ İşte onun asasını yere bırakıp asanın bir ejderhaya dönüşmesi beyyine (apaçık bir delil) idi.

Hûd kavminin **“Ey Hûd! Sen bize bir beyyine getirmediñ”**⁷¹⁷ diye hitap ettiklerinde kastettikleri kendilerinin teklif ettikleri bir âyeti (mucizeyi) göstermesi idi. Yoksa Hûd, kendisinin onlara gönderilmiş Allah’ın Rasûlü olduğunu bilecekleri delillerle onlara gelmişti. Bundan sonra bir âyet (mucize) istemek bir inatlaşma ve gereksiz bir teklif olur. Onların kendilerine yapılmış bu çağrıyı kabul etmemelerinde herhangi bir mazeretleri kalmamıştı. İşte şu âyetlerde Yüce Allah **“Bizi (istedikleri) âyetleri/mucizeleri göndermekten alıkoyan tek sebep öncekilerin onları yalanlamış olmalarıdır”**⁷¹⁸ buyurmaktadır. Kâfirlerin mucize gösterilmesini istedikleri zaman Yüce Allah’ın bu isteklerini kabul etmemesi, onlara bir rahmeti ve ihsanıdır. Çünkü değiştirilmesi söz konusu olmayan Allah’ın sünneti, âyet gösterilmesini isteyip de belli bir âyeti (mucizeyi) teklif ettikleri ve istedikleri kabul edildiğinde, ona iman etmedikleri takdirde, onları toptan imha eden bir azap ile karşı karşıya bırakmak şeklinde cereyan etmiştir. Yüce Allah, her ne âyet gelirse gelsin hiçbir şekilde iman etmeyeceklerini bildiği için onların istediklerini yerine getirmedi. Böylelikle onların hepsini kuşatan bir azap ile de onları cezalandırmadı. Çünkü hem aralarından hem onların soylarından mü’min kullarını çıkardı hem de onların birçoğu bundan sonra gösterilmesini istedikleri âyetler/mucizeler olmadan da iman etti. Böylelikle istenen âyetlerin indirilmemesi, Yüce Rabbin hikmetinin, rahmet ve ihsanının eksiksizliğinin bir göstergesi idi. Huccetlerin durumu ise böyle değildir. Çünkü huccetler ardı ardına gelmeye devam etti. Biri diğerini izleyip durdu. Onun huccetleri artmaya devam etti. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* vefat ettiğinde, daha önce hiç olmadığı kadar çoğaldılar. Bu huccetler kıyamet gününe kadar da kalacaktır.

716 A'râf 7/105-107.

717 Hûd 11/53.

718 İsrâ 17/59.

Ali *radiyallahu anh*'in "İşte onlar, sayıca en az olanlar, Allah yanında ise değerleri en büyük olanlardır" sözü de şu anlamdadır: İnsanlardan bu türden olanlar, insanların en az sayıda olanlarıdır. Bu ise onların *gariplik*lerinin bir sebebidir. Onlar, sayıca insanlar arasında azdır. İnsanlar da onların izledikleri yoldan farklı yolda giderler. Bu sebeple onların ayrı, diğer insanların ayrı bir haberi vardır.

Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurmuştur: "**İslâm garib olarak başladı. Başladığı gibi tekrar garib olarak dönecektir. Garib olanlara ne mutlu!**"⁷¹⁹ Mü'minler, insanlar arasında pek az; âlimler, mü'minler arasında pek az; bunlar da âlimler arasında pek az olacaklardır. Sakın cahillerin içine düştükleri aldanışa düşmeyesin. Onlar şöyle derler: "Eğer bunlar hak üzere olsalardı sayıca insanların en azları olmazlardı, insanlar da onların aksi yolda gitmezlerdi."

Şunu bil ki asıl gerçek insanlar bunlardır. Bunlara muhalefet edenler ise insana benzer kimselerdir. İnsan değillerdir. Çünkü gerçek manada insanlar, ancak -aralarında sayıları en az olanlar olsalar dahi- hak ehli olan kimselerdir. İbn Mes'ûd şöyle demiştir: "Sizden hiç kimse 'Ben insanlarla beraberim' diyerek bir immaa (görüşsüz başkalarına uymaktan başka bir şey yapamayan) kişi olmasın. Bunun yerine her biriniz, kendisini insanlar küfre sapsalar dahi iman etmeye alıştırsın, hazırlasın."⁷²⁰

Üstelik Yüce Allah, sayıca daha çok olanları birden çok yerde yermiştir. Şu âyetlerde olduğu gibi: "**Eğer sen yeryüzünde bulunanların çoğuna itaat edersen seni Allah yolundan saptırırlar.**"⁷²¹ "**Sen ne kadar şiddetle arzu etsen de insanların çoğu iman etmezler.**"⁷²² "**Kullarım arasından şükredenler pek azdır.**"⁷²³ "**Doğrusu ortakçıların çoğu, birbirlerinin haklarına tecavüz ederler. Yalnız iman edip de iyi işler yapanlar müstesna. Bunlar da ne kadar azdır.**"⁷²⁴

719 Müslim, İmân 232.

720 Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, IX, 152; Ebû Nuaym, *Hilyetu'l-Evliyâ*, I, 137.

721 En'âm 6/116.

722 Yusuf 12/103.

723 Sebe 34/13.

724 Sâd 38/24.

Ariflerden biri şöyle demiştir: “Ulaşmak istediğin yolda yalnız olman, gitmek istediğin o yolda samimi olduğuna bir delildir.”

“Aşkın hastalığı ile ya öl ya da tehlikeli mücadelelere gir

Gözler bakıp dururken sen mahallenin ta ortasına dal

Yola gidecek olursan yoldaki yalnızlıktan korkma

Sen hakkın bekçiliğini yapmakta
yürüyerek yoluna devam et.”

Ali *radiyallahu anh*'ın “Allah, onlar vasıtasıyla kendi huccetlerini savunur. Ta ki onlar, bunları kendi benzerlerine tam olarak teslim etsinler ve bunları benzerlerinin kalplerine eksinler” sözüne gelince; bunun böyle olmasının sebebi şudur: Yüce Allah, huccetlerini ve beyyinelerini korumayı teminat altına almıştır. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* de “**Benim ümmetimden bir kesim kıyamet gününe kadar hak üzere kalmaya devam edecek, onlara yardım etmeyenlerin de muhalefet edenlerin de kendilerine bir zararı olmayacaktır**”⁷²⁵ buyurmuştur. Buna göre, Yüce Allah'ın dininde yerleştirmiş olduğu ekinleri de Allah'ın bu işe kendilerini ehil kıldığı ve hoşnut olup seçtiği kimselerin kalplerine ilmi ekip dururlar. Böylece kendilerinden öncekilere mirasçı oldukları gibi onlardan sonrakiler de kendilerine mirasçı olacaktır. Dolayısıyla da Allah'ın huccetleri ve yeryüzünde onları gerektiği gibi yerine getiren kimselerin ardı arkası kesilmeyecektir. Meşhur eserde (rivayette) “**Allah, bu dinde kendisine itaat ile amel etmelerini sağlayacak ekini ekmeği hep sürdürecektir**”⁷²⁶ denilmiştir. Geçmişlerden birisi şöyle dua edermiş: “Allah'ım! Beni itaat ile amel etmelerini sağladığın senin ektiğin kimselerden kıl.”

Bundan dolayı Yüce Allah, bu dini koruyacak kimseleri ortaya çıkarttıktan sonra onun ruhunu kabzedip almışsa mutlaka ona öğretmiş olduğu ilim ve hikmeti de ekmiş olur. Ya kendisi gibi olanların kalplerinde ya

725 Müslim, İmâre 170.

726 İbn Mâce, Mukaddime 1.

da kendisinden sonra insanların onlarla yararlanacağı kitaplarda. İşte abid âlimlerin üstünlüğü de bundan ve başka sebeplerden dolayıdır. Çünkü âlim kimse ilmîni başkalarına ekip de ölürse ona sevap yazılmaya devam edilir, onun anılması da sürer. Bu ise yeni bir ömür ve başka bir hayattır. Böyle bir hâl ise yarışan kimselerin uğrunda yarışmayı en çok hak ettikleri ve rağbet gösterenlerin en çok rağbet edecekleri bir husustur.

“Onlar aracılığı ile ilim için hakikatine hücum etti. Böylelikle rahat ve lüks içerisinde yaşayanların zor ve sert buldukları onlara yumuşak geldi. Bilgisiz kimselerin kendisinden sıkıldıkları hususlar, onlar için teselli sebebi oldu” sözüne gelince; “adama hücum etmek” izinsiz onun yanına girmek demektir. Ahiret yolu insanların arzularına aykırı olup iradelerine ve alışageldiklerine göre farklılık gösterdiği için ve insanların birçoğu tarafından izlenmesi zor bir yol olduğundan, bu yolun izleyicileri pek azdır. Ahiret hakkında onların rağbetsiz olmalarının sebebi ise işin gerçeğini, kulların akıbetini, sonunda varacakları yeri, ne için hazırlandıklarını ve kendileri için neler hazırlandığını bilmemeleri ya da az bilmeleridir. Bu sebeple, buna dair bilgileri az olduğunda, arzuların ve hevaların bineğine binmeyi ihlâs ve takva bineğine göre daha yumuşak ve kolay buldular. Ahiret yolu onlara zor geldi, hedefi uzak gördüler, tepelerine çıkmak, vadilerine inmek, dar dağ geçitlerinden geçmek onlara zor geldi. Bundan dolayı rahata ve kolaylığa meylettiler, acil olanı (dünyayı) ahirete tercih ettiler. “Bugünkü yaşayışımız peşin, bize vaat edilen ise veresiyedir” diyerek dünyalığın çabuk gelenine göz diktiler, sonradan gelecek olana gözlemini yumdular. Dünyanın zahirinin yanında durdular, onun iç yüzünü iyice düşünmediler. Dünyanın görünen kısmının tadına baktılar ama akıbetlerinin acılarını görmediler. Yöneldikleri dünyanın memeleri sütle doldu. O memelerin sütünü emmek de hoşlarına gitti. Onunla uğraşarak süttten kesilmeyi ve ondan kesilmenin acısını düşünemediler. Allah hakkında aldanışa düşüp O’nun azamet ve rubûbiyetini inkâr edenler ise bu hususta şu mısradan dile getirilen hâle uygun bir duruma düştüler:

“Sen gördüklerini al fakat kulağınla varlığını işittiğini de bırak.”

Ümmet arasında Allah’ın huccetlerinin gereklerini yerine getiren ve Allah’ın Nebisi’nin halifeliğini yapan kimselere gelince; ilimlerinin

kemâli ve gücü dolayısıyla onların yaptıklarıyla işin gerçeğinin anlaşılmasını sağladı, onlar vasıtasıyla diğerlerinin üzerine hücum etti. Onlar da basiretleriyle, bilgisizlerin gözlerinin kamaşıp göremedikleri hususları gördüler. Bununla kalpleri huzur buldu. Kalplerine yer eden yakîn ruhu sebebiyle de o hakikate ulaşmak için çalıştılar. Böylelikle mutluluk ilmi karşılıklarına çıktı. Onlar da gayretle ona yöneldiler. İmanın münadisi, onlara nidasını işittirdi. Onlar da bu sese doğru gitmek için birbirleriyle yarıştılar. Rablerinin kendilerine vaat etmiş olduğu şeylere kesin olarak gönülden inandılar ve onun dışındaki şeylere rağbet etmediler. Onun nezdinde bulunanları arzu ettiler. Dünyanın sürekli kalınacak bir karar yurdu değil, bir geçiş yurdu olduğunu, rahat ve huzur içinde oturulup kalınacak yer değil, geçip gidilecek bir konak olduğunu idrak ettiler. Dünyanın bir hayal ya da bir yaz bulutu olduğunu, dünyada bulunan kimsenin bir ağacın gölgesi altında öğle sıcağında dinlendikten sonra oradan kalkıp giden ve o ağacı terk eden kimsenin durumuna benzediğini anladılar.⁷²⁷ Ve dünyanın aslında uykuda görülen bir rüya ya da geçici bir gölge gibi olduğundan emin oldular:

“Şüphesiz akıllı kimse böylesine asla aldanmaz.”⁷²⁸

Şüphesiz dünya hayatını şu sözleriyle nitelendiren şair doğru söylemiştir:

“İnsanların bedbaht olanlarının ondan
usanmadıklarını gördüm

Hâlbuki onlar dünyada hem çıplak hem açtırlar

Gördüğüm kadarıyla o her ne kadar
sevilen bir şey ise de gerçekte

727 Bu ibareler şu hadise işaretler: “*Benim dünya ile ne işim var! Çünkü ben dünyada ancak bir ağaç altında gölgelenen sonra da kalkıp giden bir binekli gibiyim.*” Bk. Tirmizî, Zühd 44; Ahmed b. Hanbel, I, 391.

728 Bu, İbn Ebî Husayn'a ait bir beyitin ikinci mısraıdır. Başında şunları söylemektedir:

“Ya uykuda görülen rüya ya da geçici bir gölgedir
Şüphesiz akıllı bir kimse böylesine aldanmaz.”

Kısa bir süre sonra dağılan bir yaz bulutu gibidir.”⁷²⁹

Böylelikle dünya, onların kalplerinden arkasını dönerek yola çıktı. Tıpkı dünya ehlinden yüzünü çevirerek yola çıkıp uzaklaştığı gibi. Ahiret ise hızlıca kalplerine yöneldi, tıpkı diğer yaratılmışlara doğru hızlıca gittiği gibi. Onlar da azimet bineklerine bindiler, uyku lezzetini terk ettiler. Zaten seven, geceleri uyuyamaz. Yolun uzunluğunu ve azık için konaklanılacak yerde az süre kalınacağını bildikleri için azıklarını hazırlamakta ellerini çabuk tuttular, sevgililerin buldukları yere hızlıca yol aldılar. Merhale merhale yolları kat ettiler. Korkunç dağ geçitlerini bir bir arkada bıraktılar. İşte bütün bunlar, yakînin meyveleri arasındadır. Çünkü kalp, gelecekte kendisini bekleyen Allah’ın ikramlarına ve Allah’ın dostları için hazırladıklarına dünya perdesi arkasından onları görüyormuşçasına kesin olarak inanır ve perde kalktığı takdirde bunu açıkça göreceğini bilirse yolda geri kalanların hissettikleri yalnızlık ondan kaybolup gider. Lüks ve refah içerisinde bulunan kimselere zor ve meşakkatli gelen ona yumuşak gelir. İşte bu mertebe, yakîn mertebelerinin ilkidir. Bu da onun ilmini ve kesin kanaatini ifade eder. Bu da bilinen hususların adeta onları görüyormuşçasına kalp ile açık bir şekilde görülmesi gibidir. O, bu hâlde iken görülen şeyin gözün önünde açılıp görünmesinde de asla şüphe etmez. Bundan sonra ikinci mertebe gelir. Bu da aynel-yakîn mertebesidir. Bunun ayn’a (göze) nispeti birincisinin kalbe nispeti gibidir. Bundan sonra da üçüncü mertebe gelir. Bu had, hakka’l-yakîn mertebesidir. Bilinen hususlar ile elle dokunur gibi olmak ve onu tam anlamıyla idrak etmek hâlidir. Birinci mertebe, bu vadide su olduğunu bilmeye; ikinci mertebe, bu suyu görmeye; üçüncüsü ise bu sudan içmeye benzer.

Hârise yoluyla gelen hadiste şu zikredilenler bu türdendir: Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* **“Ey Harise! Sabaha nasıl çıktın?”** diye sorunca o **“Ben, gerçekten mü’min olarak sabahı ettim”** dedi. Allah Rasûlü **“Her bir sözün bir gerçeği vardır. Senin imanının gerçeği nedir?”** deyince Hârise

729 Beyitler, şair İmrân es-Sedûsî’ye aittir. Tam adı İmrân b. Hittân b. Zabyân es-Sedûsî eş-Şeybânî el-Vâilî’dir. Sufriye taifesinin başı, hatipleri ve şairleridir. Daha önceleri Basra ahalisinin ilim ve hadiste ileri gelen âlimlerindendi. Ashab-ı kiramdan bir topluluğa yetişmiştir. Haccâc tarafından takip edilince Şam’a gitmiştir. -*el-Mevsûatu’ş-Şi’riyye*’den kısaltılarak.-

"Nefsimi dünyadan ve arzularından alıkoydum. Bu sebeple gecemi uykusuz, gündüzümü susuz geçirdim. Rabbimin Arşı'na açıkça ortada görünüyormuşçasına bakıyorum. Cennet ehlinin cennette birbirlerini ziyaret edişlerini, cehennem ehlinin de orada inim inim inlediklerini görüyor gibiyim" dedi. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* de **"Bu, Allah'ın kalbini nurlandırdığı bir kuldur"** buyurdu.⁷³⁰

İşte ilmin, ilim sahibi ile birlikte gerçeğin üzerine hücum etmesi bu demektir. Bu noktaya ulaşan kimse için lüks ve refah içerisinde yaşayan kimselere kaba ve zor gelenler kolay gelir. Bilgisizlerin sıkıldıkları hususlara o alışır. Bu derece üzerinde imanının ayağı sağlam basmayan kişinin imanı zayıftır. Bu hâlin alameti ise kalbin imanın makamlarına ve genişlemesine huzur ile açılması, kalbin Allah'ın emri ile huzur bulup Allah'ı zikretmeye dönmesi ve O'nu sevmesidir. O'nun huzuruna çıkma sebebi ile sevinip aldanış yurdundan uzaklaşmasıdır. Nitekim meşhur rivayette şöyle denilmiştir: **"Nur kalbe girdiği zaman o, genişler ve açılır."** "Bunun alameti nedir?" diye sorulunca o, **"Aldanış yurdundan uzaklaşma, ebedîlik yurduna dönme ve gelmeden önce ölüme hazırlanmadır"** cevabını verdi.⁷³¹

İşte Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in cenneti ve cehennemi hatırlattığı zaman ashabının ulaştıkları hâl ve mertebe bu idi. Nitekim Tirmizî ve başkalarının Cüeyrî > Ebû Osman en-Nehdî > Hanzala el-Esedî -ki o, Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in kâtiplerinden idi- isnadıyla naklettikleri rivayete göre, Hanzala ağlayarak Ebû Bekir *radiyallahu anh*'la karşılaşınca, Ebû Bekir ona "Neyin var ey Hanzala?" diye sordu. Hanzala "Ey Ebû Bekir! Hanzala münafık oldu. Biz, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in yanında bulunurken o bize cenneti ve cehennemi gözlerimizle görüyormuşuz gibi hatırlatıyor. Sonra eşlerimize, tarlalarımıza dönünce pek çoğunu

730 Senedi zayıftır. Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, III, 266; Beyhakî, *ez-Zühdü'l-Kebîr*, II, 355; a.mlf., *Şuabu'l-Îmân*, VII, 362; Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, I, 57. Heysemî şöyle demiştir: "Taberânî, *el-Kebîr*'de rivayet etmiştir. İsnadında İbn Lehîa vardır. Ayrıca durumunun açığa çıkartılmasına ihtiyacı olan raviler de bulunmaktadır. Hadisi, Enes yoluyla da Bezzâr rivayet etmiş olup senedinde Yusuf b. Atiyye vardır, onun rivayeti delil gösterilmez."

731 Senedi zayıftır. Beyhakî, *ez-Zühdü'l-Kebîr*, no: 974; Hâkim, *el-Müstedrek*, IV, 311. Zehebî şöyle demiştir: "İsnadındaki ravilerden Adıyy, muteber olmayan bir ravidir." Ayrıca bk. Taberî, *Tefsîr*, VIII, 21. Bunun da isnadında Harrânî vardır. Dârekutnî ile başkaları zayıf olduğunu söylemişlerdir. İsnadda adı geçen Ebû Ubeyde ise Abdullah b. Mesud'dan hadis dinlememiştir.

unutuveriyoruz” dedi. Ebû Bekir “Allah’a yemin olsun ki, şüphesiz ben de böyleyim. Haydi, gel” diyerek Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*’in yanına gittiler. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* Hanzala’yı görünce “**Neyin var ey Hanzala?**” diye sordu. O “Ey Allah’ın Rasûlü! Hanzala münafık oldu. Senin yanında bulunurken bize cenneti ve cehennemi gözlerimizle görüyoruz gibi hatırlatıyorsun. Sonra geri döndüğümüz zaman eşlerimizle, tarlamızla uğraşyoruz ve pek çok şeyi unutuyoruz” dedi. Bunun üzerine Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: “**Şüphesiz yanımdan kalkıp gittiğiniz sıradaki hâlinizi sürdüreceksiniz, oturduğunuz yerlerde, yollarınızda ve yataklarınız üzerinde iken melekler sizinle to-kalaşır ey Hanzala! Bazen öyle olur, bazen böyle**” buyurdu.⁷³²

Tirmizî şöyle demiştir: “Bu, hasen-sahih bir hadistir.” Yine Tirmizî’de Ebû Hureyre’den gelen buna yakın bir hadis daha vardır.

Maksat ise şudur: İmanın hakikati üzere kalbe gelen ve başkalarının zor gördüğü fakat kendisine yumuşak gelen, başkasının sıkıldığı şeyler ile kendisini teselli eden için tam ilim ile katıksız sevgi aynı şeydir. Çünkü sevgi, ilme tabidir. İlmin gücüyle güçlenir, zayıflamasıyla zayıflar. Seven kişi ise kendisini sevdiğine ulaştıran bir yolu zor ve meşakkatli görmez, yürüdüğü bu yolda da yalnızlığın sıkıntısını çekmez.

Ali *radiyallahu anh*’ın “Bunlar, ruhları mele-i a’lâya bağlı olduğu hâlde bedenleriyle dünyada oldular” sözü bir başka rivayette (mele-i a’lâ yerine) “mahalli a’lâ (en yüce yer)” şeklindedir.

Böyle bir bedende ruh, yabancı bir yurttadır. Ruhun ondan başka bir vatanı vardır. Ruh, ancak onun vatanında huzur bulur. Ruh, yüce bir maddeden yaratılmış yüce bir cevher/özdür. Bu ise ulvî bir maddeden yaratılmıştır. Bu kesif beden içine yerleşmeye mecbur kalmıştır. Bu sebeple her zaman için en yüksek yerde vatanına sürekli özlem duymaktadır. Kuşların yuvalarına duyduğu özlem gibi özlem duyar. Dünyadaki her bir ruhta bu özellik vardır. Ama ruh, bedenle ve alışılmış maddi şeylerle çok fazla meşgul olduğundan, yere çakılıp kalmış, gerçek mekânını ve başka yerde rahatın bulunmadığı vatanını unutmuştur. Çünkü Rabbinin huzuruna varmadan

732 Müslim, Tevbe 9; Ahmed b. Hanbel, IV, 178.

mü'minin rahatı yoktur. Dünya, gerçekten onun zindanıdır. Bundan dolayı mü'minin bedenlen dünyada, ruhen ise en yüce yerde olduğunu görürüz.

Merfu hadiste şöyle buyurulmuştur: **“Kul, secde hâlinde iken uyuyacak olursa Allah meleklerle karşı onunla övünerek ‘Kuluma bir bakın. Bedeni yerde, ruhu bende’ buyurur.”**⁷³³ İşte seleften birinin “Kalpler doluşıp durur. Kimi kalp haşrin (mahşerin) etrafındadır, kimi kalp meleklerle birlikte Arş’ın etrafında tavaf eder” şeklindeki sözlerinin manası budur.

Şüphesiz ruhun çektiği azabın en büyüğü, bedeninin derinliklerine gömülmesi ve onun içinde üstünün örtülmesi, bedeninin zevkleri ile uğraşıp durması, yaratılış sebebini ve kendisi için hazırlandığı maksadı göz önünde bulundurmaktan uzak durması ve vatanını, asıl yerini, teselli bulacağı mekânı ve ikramlara mazhar olacağı konağını hatırlamamasıdır. Şehvetlerin ve arzuların sarhoşluğu, onun bundan dolayı çektiği acı ve azabı görmesine engel olmaktadır. Sarhoşluğundan ayılıp içine daldığı gafletten uyanacak olursa dört bir yandan hasretlerin askerleri onun üstüne gelir. İşte o vakit Allah’ın lütuf ve ihsanlarından, O’na yakın olmaktan, O’nunla teselli bulmaktan, ancak içinde rahat edebileceği vatanına ulaşmaktan ve uzaklığından dolayı kaybettikleri için çektiği hasretlerle paramparça olur. Nitekim şöyle denilmiştir:

“Gözlerim perdeli iken seninle arkadaşlık ettim

Ama perde açılınca nefsimin acıları da kesilmiş oldu.”

Eğer ruh, bütün yer ve konaklardan geçip intikal edecek olursa ancak kendisi için yaratıldığı vatanında ve mekânında rahat ve huzur bulabilir. Nitekim şöyle denilmiştir:

“Sen kalbini heva ve hevesin dilediğin
yerinden bir başkasına taşıyıp dur

733 Zayıftur. İbn Şâhîn, *Nâsihu'l-Hadîs ve Mensûhuhu*, I, 190; Elbânî, *Silsiletu'l-Ehâdîsi'z-Zaîfe*, II, 369.

Sevgi ancak ilk sevgiliye duyulandır

Kişinin yeryüzünde alışageldiği nice konak olabilir

Ama her zaman onun özlem duyduğu
ilk konakladığı yerdir.”

Kişi, bir başka yere yerleşmek sûretiyle vatanının yerini değiştirttiğinde ruhu, o ilk vatana her daim özlem duyar. Çoğu zaman asıl vatanından başka yerler, oradan daha güzel ve daha hoş olduğu hâlde, bu vatanından ayrı kalışından dolayı bir zarar, bir azap ve bir sıkıntı görmemesine rağmen, yine de o hep ona özlem duyar. Durum böyle olduğuna göre, ayrılması hâlinde ruhun azap ve acı çekeceği, bitmez tükenmez hasretlere gömüleceği vatanına özlemi nasıl olsun? Mü'min kul, bu dünya yurdunda cennetten alınıp yorgunluk ve meşakkat diyarına esir olarak getirilmiş sonra da ona bu diyarda kölelik yapması dayatılmış bir kişi gibidir. Durum bu iken esir alınıp getirilmiş olduğu yurduna duyduğu özlemden dolayı nasıl kınanabilir? Üstelik kendisi sevdiklerinden ayrı bırakılmış, düşmanı ile birlikte bir arada tutulmuş olur. Bedeni bu dünyada olmakla birlikte ruhu her zaman o vatana bağlı kalır.

Benim bu anlamda yazdığım beyitlerim de vardır:

“Haydi, Adn cennetlerine doğru koştur çünkü onlar

Senin ilk konaklarındır ve asıl kamplar oradadır

Fakat bizler düşmanın aldığı esirleriz

Acaba bir gün vatanlarımıza dönüp de kurtulur muyuz?”

Düşman kendisinden vatanını unutmasını, onu hiçbir şekilde hatırlamamasını ve ona başka bir vatanda yaşama alışkanlığı kazandırmak istedikçe ruhu da kalbi de bunu kabullenmez. Nitekim şöyle denilmiştir:

“Sizi unutmamız kalpten isteniyor

Fakat tabiatlar böyle bir isteği aktaranın
isteğini kabul etmiyor.”

Bundan dolayı mü'min, bu yurdun neresinde yaşayacak olursa olsun o, bir gurbet diyarındadır. Nitekim Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* de **“Sen dünyada garip ya da bir yoldan geçip giden bir kişi gibi ol”** buyurmuştur. ⁷³⁴ Ama bu, zamanı gelince bitecek bir gurbettir. O vakit tekrar vatanına ve asıl kalacağı yere geri dönecektir. Fakat sonunun gelip bitmesi asla beklenmeyen gurbet ise o aşağılanma yurdundaki gurbettir. Kendisi için hazırlanmış olduğu vatanından ayrı kalmaktır. Ona, burası için gerekli donanımları hazırlaması ve ona doğru gitmesi emredilmiş olduğu hâlde, kendisi ne olursa olsun o asıl vatandan uzak, gurbette ve ondan ayrı kalmayı tercih etmiş, başkasını kabul etmemiştir. İşte bu, bitip sona ermesi beklenmeyen bir gurbettir. Böyle bir gurbete düşmüş kimsenin yapması beklenen ise, ancak bedeninin dünyada, ruhunun da mele-i a'lâda olduğunu inkâr etmeye kalkışmasından ibarettir. Çünkü ruhun ayrı, bedeninin ayrı bir durumu vardır. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* ashâbı arasında bulunuyorken, Rabbi ona yediriyor, içiriyordu. Onun bedeni aralarında, kalbi ve ruhu ise Rabbi'nin yanında idi.

Ebu'd-Derdâ şöyle demiştir: “Kul uyuduğu takdirde ruhu alınıp Arş'ın altına çıkartılır. Eğer temiz birisi ise ona secde etmesi için izin verilir. Şayet temiz değilse secde etmesine izin verilmez.”

İşte -elbette Yüce Allah en iyi bilendir- cünüp bir kimsenin uyumak istediği zaman abdest almasının istenme sebebi bu olmalıdır. Böyle bir yükseliş, ancak ruhun uyku hâlinde bedenden soyutlanması sebebi ile olur. Ruh, bir başka sebepten dolayı bedenden soyutlanacak olursa bu soyutlanışına uygun olarak onun yükselişi de gerçekleşir. Bazen sevgiliye duyulan sevgi o kadar güçlü olur ki, bu kişinin insanlar arasında görünen kısmı, yalnızca onun bedeni olur. Ruhu ise bir başka yerde sevgilisinin yanındadır. Bu anlamda, pek çok şiir ve bilinen hikâyeler vardır.

734 Buhârî, Rikâk 3; Tirmizî, Zühd 25; Ahmed b. Hanbel, II, 24.

Ali *radıyallahu anh*'ın “İşte onlar Allah’ın yeryüzündeki halifeleridir” sözüne gelince; bu görüşün (Allah’ın halifesi tabirinin kullanılabileceğini kabul eden görüşün) sahipleri aynı zamanda Yüce Allah’ın meleklerle söylemiş olduğu “**Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım**”⁷³⁵ âyeti ile “**Sizi yeryüzünde halifeler yapandır**”⁷³⁶ âyetini delil göstermişlerdir. Bu da insan türüne yönelik bir hitaptır. Yine bunlar Yüce Allah’ın “**(Onlar mı hayırlı) yoksa darda kalana kendine yalvardığı zaman karşılık veren ve (başındaki) sıkıntıyı gideren, sizi yeryüzünün halifeleri yapan mı?**”⁷³⁷ âyetini, aynı şekilde Musa *aleyhisselâm*’ın kavmine söylemiş olduğu “**Umulur ki Rabbiniz düşmanınızı helak eder ve sizi yeryüzünde halifeler yapar**”⁷³⁸ sözünü ve Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*’in şu hadisini delil göstermişlerdir: “**Şüphesiz Allah, yeryüzünde size imkân (ve iktidar) verecek, sizi orada halifelik makamına getirecek ve nasıl amel edeceğinize bakacaktır. Bu sebeple dünyadan sakının, kadınlardan sakının.**”⁷³⁹

Yine Ebû Bekir *radıyallahu anh*’a hitab eden er-Râî’nin şu beyitlerini de delil göstermişlerdir:

“Ey Rahmân (olan Allah)’ın halifesi!
Bizler öyle bir topluluğuz ki

Sabah-akşam hanifler olarak secde ederiz.

Bizler Allah’ın mallarımızda zekât
hakkının olduğunu görüyoruz

O bu hakkı Kitabı’nda indirmiş bulunuyor.”⁷⁴⁰

735 Bakara 2/30.

736 Fâtır 35/39.

737 Neml 27/62.

738 A’râf 7/129.

739 Müslim, Zikir 99; Ahmed b. Hanbel, III, 22.

740 Bu iki beyit, şair er-Rai en-Numeyrî’ye ait uzunca bir kasidede geçmektedir.

Bir grup ise bu tabiri kullanmayı kabul etmeyerek şöyle demiştir: Hiç kimseye Allah'ın halifesi olduğu söylenmez. Çünkü halife tabiri, ancak gıyabında başkasının yerine geçtiği kimse hakkında kullanılır. Yüce Allah ise her zaman her şeye tanıktır. O, gaib değildir. Yakındır, uzak değildir. Görür ve işitir. Bu sebeple başkasının onun yerine halife olmasına imkân yoktur. Aksine mü'min kuluna halifelik yaparak onun yerine halife olan Yüce Allah'tır. Nitekim Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* Deccâl ile ilgili hadiste şöyle buyurmaktadır: **“Ben aranızda iken o çıkacak olursa sizin adınıza ona karşı ben delil ortaya koyarım. Eğer ben aranızda olmadığım hâlde çıkacak olursa her kişi kendi delilini ortaya koyar ve her mü'min üzerine de Allah halifemdir (vekilimdir).”** Hadis, *Sahîh(i-Müslim)*'de geçmektedir.⁷⁴¹ Yine Müslim'in *Sahîh*'inde Abdullah b. Amr'ın rivayet ettiği bir hadise göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* yolculuğa çıktığı zaman şöyle dua ederdi: **“Allah'ım! Yolculukta arkadaş sensin, ailemizde ve geride bıraktıklarımız hakkında da halife sensin.”**⁷⁴²

Yine *Sahîh(-i Müslim)*'de Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: **“Allah'ım! Ebû Seleme'ye mağfiret et. Hidayete erdirilmişler arasında derecesini yükselt. Aile halkı hakkında da ona halife ol.”**⁷⁴³ Buna göre Yüce Allah, kulun halifesidir. Çünkü kul ölür ve ailesi hakkında onun yerine geçecek kimseye (halifeye) muhtaç olur. (Bu kanaat sahipleri) derler ki: Bundan dolayı Ebû Bekir es-Sıddîk *radıyallahu anh* kendisine “Ey Allah'ın halifesi” diyen kimseye tepki göstererek “Ben, Allah'ın halifesi değilim fakat ben Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in halifesiyim ve bu bana yeter” demiştir.

Bu görüş sahipleri der ki: Yüce Allah'ın **“Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım”**⁷⁴⁴ sözüne gelince; bununla maksadın Âdem ve zürriyeti olduğu hususunda görüş ayrılığı yoktur. Selef ve haleften tefsir âlimlerinin büyük çoğunluğunun kanaatine göre de Yüce Allah, onu yeryüzünde kendisinden önce bulunanların halifesi olarak yaratmıştır. Bir görüşe göre, o, daha önce yeryüzünde yaşayan cinlere halife yapmıştır. Bir diğer görüşe

741 Müslim, Fiten 110; Ahmed b. Hanbel, IV, 181.

742 Müslim, Hac 22; Ahmed b. Hanbel, II, 144.

743 Müslim, Cenâiz 7; Ahmed b. Hanbel, VI, 297.

744 Bakara 2/30.

göre, cinlerden sonra yeryüzünde yaşamış meleklerden halife olmuştur. Bunlara dair kıssa da tefsirlerde zikredilmiştir.

Yüce Allah'ın "**Sizi yeryüzünde halifeler yapandır**"⁷⁴⁵ sözüne gelince; bundan maksat "Allah'ın halifeleri yapandır" demek değildir. Bundan maksat şudur: O, sizleri bir kısmınız diğerinin yerine geçecek şekilde halefler olarak yaratmıştır. Bir kuşak bittikten sonra onun yerine bir başka kuşak geçer (halef olur) ve bu, kıyamete kadar böylece sürüp gider.

Diğer taraftan şöyle cevap verilmiştir: Şüphesiz ki bu, özel olarak Muhammed *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ümmetine bir hitaptır. Yani o, sizleri geçmiş ümmetlerin yerine halifeler yapmıştır. Onlar helak oldular, onlardan sonra yeryüzüne siz mirasçı oldunuz. Bu hitabın ümmete yapıldığı ve bundan maksadın ise Allah'ın, babalarını kendisinden öncekilere halife yaptığı, soyundan gelenlerin de kıyametin kopacağı vakte kadar bir kısmı diğerinin yerine halef olarak geçen insan türü olduğunda şüphe yoktur. Bundan dolayı Yüce Allah, bunu bir âyet (varlık ve birliğinin bir belgesi) olarak tespit etmiştir. Yüce Allah'ın "**(Onlar mı hayırlı) yoksa darda kalana kendine yalvardığı zaman karşılık veren ve (başındaki) sıkıntıyı gideren, sizi yeryüzünün halifeleri yapan mı? Allah'tan başka bir ilah mı var**"⁷⁴⁶ buyruğu gibi. Musa *aleyhisselâm*'ın kavmine söylediği: "**Ve sizi yeryüzünde halife yapar**"⁷⁴⁷ sözünden kasıt "Kendisinin yerine halife yapar" demek değildir. Bu, Firavun ve kavminin yerine (iktidar yapmak) anlamında bir halifeliktir. Onları helak ettikten sonra Musa'nın kavmini onlardan sonra halifeler kıldı. Aynı şekilde Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in "**Muhakkak Allah sizi yeryüzünde halifelik makamına getirecektir**" hadisi de böyledir. Yani o, sizleri helak olan ümmetlerin yerine halife yapacak ve siz onlardan sonra halifeler olacaksınız.

Bu kanaat sahipleri derler ki: er-Rai denilen şairin sözlerine gelince; nihayetinde o, bir şair sözüdür. Ebû Bekir es-Sıddîk'ın gıyabında bir kaside söylemiştir. Bu kasidenin Ebû Bekir'e ulaşıp ulaşmadığı bilinmiyor.

745 Fâtır 35/39.

746 Neml 27/62.

747 A'râf 7/129.

Ona ulaşmış olsa dahi onun bu tabiri kullanmasını uygun görüp görmediği bilinmiyor.

Derim ki: Eğer Allah'a izafetten maksat, kişinin onun yerine halife olduğunu söylemek ise doğrusu, bunu kabul etmeyen kesimin görüşüdür. Eğer bu izafetten kasıt, Yüce Allah'ın kendisini ondan öncekilerin yerine halifelik makamına getirdiğini anlatmak ise böyle bir maksat için bu izafeti yapmak yasak değildir. Bunun gerçek mahiyeti ise Allah'ın kendisini başkalarının halifesi kılan kişi olarak Allah'ın halifesi demek olur. Böylelikle mü'minlerin emiri Ali *radiyallahu anh*'ın "İşte onlar, Allah'ın yeryüzündeki halifeleridir" sözü de buna göre açıklanır.

Şayet "Bunda övülmeyi gerektiren bir mana olmaz. Çünkü bu, genel olarak ümmet hakkında söz konusu olan bir halifelik makamına getirilmeyi anlatır. Mü'minlerin emirinin sözünü ettiği 'Allah'ın halifeliği' ise yaratılmışların özellerine ait özel bir husustur" denilecek olursa bunun cevabı şu olur:

Sözü edilen özellik, izafetin özelliği anlamındadır. Burada izafet, şereflendirmek ve özelleştirmek içindir. Nitekim Yüce Allah'ın kullarına izafe edilmesi de böyledir: "**Benim kullarımın üzerinde senin bir otoriten yoktur.**"⁷⁴⁸ "**Rahmân'ın kulları yeryüzünde ağır ve vakur yürürler**"⁷⁴⁹ âyetlerinde ve benzerlerinde olduğu gibi. Bilindiği üzere bütün yaratılmışlar, Allah'ın kullarıdır. Buna göre yeryüzünün halifeleri tabiri, Yüce Allah'ın "**Muhakkak senin benim kullarımın üzerinde bir otoriten yoktur**"⁷⁵⁰ âyetinde ve benzerlerinde geçen "kullarım" lafzına benzer. Bu kelimenin gerçek anlamı da şudur: Halife, gidenin yerine geçen yani ondan sonra gelen demektir. Bu maksatla "Filan kişi filana halef oldu" denilir. Bunun aslı ise sonuna he (yuvarlak te) getirilmeksizin "halif"tir. Çünkü bu kelime, kip olarak "fail" anlamını veren "fa'il" veznindedir. "Alîm ve kadîr" gibi. Sonuna yuvarlak "te" harfi sıfat olan anlamı mübalağalı olarak ifade etmek içindir. "Rivayet ve alamet" kelimelerinde olduğu gibi.

748 Hicr 15/42.

749 Furkân 25/63.

750 Hicr 15/42.

Bundan dolayı “faîl” veznindeki kelimelerin çoğulu olmak üzere (halifenin çoğulu yapılırken) “Hulefâ” denilmiştir. “Şerîf” kelimesinin çoğulunun “şurefâ” ve kerîm kelimesinin çoğulunun kuremâ gelmesi gibi. “Halif” kelimesini “te”nin getirilmesinden sonra lafzı göz önünde bulundurarak çoğulunu yapanlar da bu kelimeyi “feâil” şeklinde çoğul yaparak “halâif: halifeler” demişlerdir. “Akîle”nin çoğulunun “akâil” ve “zarîfe”nin çoğulunun “zarâif” gelmesi gibi. Her iki çoğul da Kur’ân-ı Kerîm’de kullanılmıştır. Aynı zamanda bu, nahivcilerden bir topluluğun kabul ettiği bir görüştür.

Doğrusu ise sonuna yuvarlak “te” harfinin gelişi, ancak kelimenin sıfat şeklinin bırakılarak isim şeklinin kabul edilmesi dolayısıyladır. Çünkü kelime, aslı itibari ile sıfattır. Daha sonra isimler gibi kullanılmış olduğundan sonuna yuvarlak “te” harfi getirilmiştir. Nitekim “te” harfi getirilerek “natîha: kendisine tos vurulmuş” denilmesi de böyledir. Eğer bunu sıfat gibi kullanacak olurlarsa “şâtun natîh: tos vurulmuş bir koyun” derler. Nitekim kınalanmış el anlamında da “keffun hadîb” derler. Aksi takdirde “halife” kelimesinin mübalağalı olarak kullanılmasının bir anlamı olmaz ki sonuna gelen “yuvarlak te”nin mübalağa ifade etmek için geldiği söylenebilsin. Allah en iyi bilendir.

Ali *radıyallahu anh*’ın “O’nun dinine davet edenleridir” sözüne gelince; “duât” kelimesi, “dâin: davetçi” kelimesinin çoğuludur. “Kâdın: hâkim”in çoğulunun “kudât” olarak, “râmin: ok atıcı”nın çoğulunun da “rumât” olarak gelmesi gibi. Âlimlerin Allah’a izafe edilmeleri ise özellik bildirmek içindir. Yani onlar, O’nun dinine, O’na ibadet etmeye, O’nu bilmeye ve O’nu sevmeye çağıran, O’nun has davetçi kullarıdır. İşte bunlar, Allah’ın yaratıklarının özelleri, mevki itibari ile Allah nezdinde en faziletli, değerleri itibari ile en yüksek olanlarıdır.

İlmin Üstün Yönlerini Saymaya Devam

130. Nitekim buna, burada sözünü edeceğimiz açıklamalar delil olmaktadır. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **“Allah’ın yoluna çağıran, salih amel işleyen ve ‘Şüphesiz ben Müslümanlardanım’ diyen kimse-den daha güzel sözlü kim olabilir.”**⁷⁵¹ Hasan (el-Basrî) şöyle demiştir: Bu,

Allah'ın davetini kabul eden, insanları Allah'ın kabul ettiği davetine çağır-
ran ve O'nun çağrısını kabul etmekle birlikte salih amel işleyen kimsedir.
İşte bu kişi, Allah'ın sevdiği kişidir. Bu kişi, Allah'ın velisidir. Bu sebeple
Allah yoluna davet makamı, kulun makamlarının en faziletlisidir. Yüce
Allah, **“Allah'ın kulu, O'na yalvarmaya (namaza) kalkınca, neredeyse
onun etrafında keçe gibi birbirlerine geçeceklerdi”**⁷⁵² ve **“Rabbinin yo-
luna, hikmetle ve güzel öğütle davet et. Onlarla en güzel yolla müca-
deleni yap”**⁷⁵³ âyetlerinde, davetin mertebelerini, insanların mertebelerine
göre tespit etmektedir. Hakka karşı inatlaşmayan, ondan yüz çevirmeyen
ve daveti kabul edip çağrıya olumlu karşılık veren zeki kimseler, hikmet
yoluyla davet edilir. Daveti kabul etmekle birlikte kendisinde bir tür gafil-
lik ve gerileme görülen bir kimse de güzel öğütle davet edilir. İşte teşvik ve
korkutma ile birlikte emredip yasaklama mertebesi budur. İnat edip inkâr
eden bir kimse ile de en güzel yol hangisi ise onunla mücadele edilir. İşte
âyetin manası hususunda doğru olan anlama budur. Yoksa Yunan mantı-
ğının esiri olan kimselerin iddia ettikleri gibi “hikmet” kıyası'l-burhan
(apaçık kıyas) değildir. Onlara göre bu, havas denilen kimselere yapılacak
davettir. Güzel öğüt ise hitabet kıyası demektir. Bu da avamın davetidir. En
güzel yol ile mücadele ise cedelî (diyalektik) kıyastır. Bu ise anlamsız tar-
tışan kimselerin bu iddialarına karşı, tartışmasız kabul edilen önermelerle
yapılacak diyalektik kıyas ile olur.

Böyle bir anlama bâtıldır ve felsefecilerin benimsedikleri esaslara bina
edilmiştir. Bu ise Müslümanların benimsedikleri esaslara ve dinin temel
kaidelerine birçok bakımdan aykırıdır. Bütün bunlardan söz edilecek yer
ise burası değildir.

Yine Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **“De ki: İşte bu, benim yolum-
dur. Ben (insanları) Allah'a bir basiret üzere davet ediyorum. Ben de
bana uyanlar da.”**⁷⁵⁴

Ferrâ ve bir topluluk şöyle demişlerdir: “Buradaki '**bana uyanlar da**'
ifadesi 'davet ederim' anlamındaki kelimenin zamirine atfedilmiştir. Yani

752 Cin 72/19.

753 Nahl 16/125.

754 Yusuf 12/108.

bana uyan kimseler de benim davet ettiğim gibi Allah'a davet ederler." Kelbî'nin görüşü de budur. O, şöyle demiştir: "O'na uyan herkesin Allah Rasûlü'nün çağırdığı şeye davet etmesi, Kur'ân'la ve güzel öğüt vermekle hatırlatmalar yapması bir görevidir." Bu görüş, çeşitli bakımlardan desteklenen bir görüştür. İbnü'l-Enbârî⁷⁵⁵ şöyle demiştir: "Yüce Allah'ın '**ilallah: Allah'a**' buyruğunda ifadenin tamam olması (ve durak yapılması) sonra da Yüce Allah'ın '**Ben ve bana uyanlar da bir basiret üzereyiz**' ile başlaması da caizdir." Bu durumda onun bu açıklamasına göre buyruk, iki cümle olur. Birincisinde onun Allah'a davet ettiğini, ikincisinde ise kendisinin de ona uyanların da basiret üzere olduklarını haber vermiş olmaktadır. Esasında her iki görüş de birbirinden ayrılmaz görüşlerdir. Çünkü bir kimse, onun davet ettiği şeye davet etmedikçe gerçek anlamda ona uyan kimselerden olamaz. Ferrâ'nın açıklaması daha güzel, fesahat ve belagata daha yakındır.

Allah'a davet etmek, kulun makamlarının en şerefli, en yücesi ve en üstünü olduğuna göre, bu makam da ancak kendisiyle ve kendisine davet edip çağıracağı ilimle elde edilebilir. Hatta davetin mükemmel olabilmesi için ilimde de kendisinin yanına gidilmesini sağlayacak dereceye ulaşması gerekir. İşte ilim sahibinin ilim sayesinde bu makamı elde edebilmesi, ilmin şerefini ifade etmek için yeterlidir. Allah da lütfunu dilediğine verir.

131. İlimin, sözünü edeceğimiz şu husustan başka hiçbir faydası bulunmamış olsaydı bu dahi yeterli olurdu: İlim, kalbin en büyük hayatının ifadesi olan "yakîn (kesin inanç ve kanaat)"i sağlar. Kalp onunla hem hayat hem huzur bulur hem güç kazanır hem de diri ve dinç olur. Hayatın diğer gereklerini de onunla elde eder. Bundan dolayı Yüce Allah, Kitab-ı Kerîm'inde yakîn ehli olan kimseleri övmüş ve onlardan övgü ile söz etmiştir: "**Ve onlar ahirete yakîn ile (kesinlikle) inanırlar.**"⁷⁵⁶ "**İşte biz, âyetleri böylece yakîn besleyen (kesin inanan) bir topluluğa geniş geniş**

755 İbnü'l-Enbârî, imam, hafız, dil bilgini, pek çok ilimde mütehassıs biri idi. Adı Ebû Bekir Muhammed b. el-Kasım b. Beşşâr İbnü'l-Enbârî el-Mukrî en-Nahvî'dir. Ebû Bekir el-Hatîb şöyle demiştir: "İbnü'l-Enbârî Ehl-i Sünnet'e mensup, doğru sözlü ve dinine bağlı bir kişi idi. Kur'an ilimlerine, garib ve müşkil lafızlara, Kur'an'daki vakıf ve ibtidaya dair pek çok eser yazmış olup 318 yılında vefat etmiştir. Bk. *Tehzîbu's-Siyer*, 2992.

756 Bakara 2/4.

açıklarız.”⁷⁵⁷ Yüce Allah’ın, halili İbrahim *aleyhisselam* hakkındaki şu âyeti de böyledir: “Biz, İbrahim’e yakîne (kesin bilgiye) varanlardan olsun diye göklerin ve yerin mülkünü böylece gösteriyorduk.”⁷⁵⁸

Diğer taraftan Yüce Allah, “yakîn”i bulunmayanları yermek üzere **“İn-sanlar bizim âyetlerimize yakîn duymuyorlardı (kesin inanmıyorlardı)”⁷⁵⁹** buyurmaktadır. Süfyân es-Sevrî’nin Süleyman et-Teymî > Hayseme > Abdullah b. Mes’ud isnadıyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*’den rivayet ettiği hadiste de şöyle denilmektedir: **“Allah’ı öfkelen direrek hiç kimseyi hoşnut etmeye kalkışma. Hiç kimseye iyiliğinden dolayı övgüler yağdırma. Allah’ın sana vermediği şeye rağmen sakın kimseyi yeme. Çünkü hırslı bir kimsenin hırsı Allah’ın rızkını getirmez ve hoşlanmayan bir kimsenin hoşlanmaması da onu senden geri çevirmez.”⁷⁶⁰**

Ayrıca Yüce Allah, mükemmel adaleti ile rahatı, huzuru ve sevinci rıza ve yakîne bağlı olarak takdir etmiş, üzüntü ve kederi de şüphe ve gazaba yerleştirmiştir. Bundan dolayı yakîn, kalbin içinde yer ederse nur ile dolar, her türlü şüphe ve tereddüt ondan uzaklaşır, öldürücü hastalıklarından şifa bulur. Allah’a şükürle, O’nu zikretmekle, O’nun sevgisi ve korkusu ile dolar, böylelikle apaçık bir delile bağlı olarak hayat bulur.

Yakîn ve muhabbet, imanın rükünleri olup iman onlar üzerinde yükselir, onlarla dimdik ayakta durur. Diğer kalbî ve bedenî amelleri onlar besler ve bütün bu ameller onlardan çıkar. Bunların zayıf olmaları hâlinde ameller de zayıf olur. Bunlar güçlü olduğu kadar, güçlü olur. Allah yolunda yürüyenlerin bütün konakları da ariflerin bütün makamları da bunlardır ve ancak bu ikisi ile açılır. Bütün salih ameller, faydalı ilim ve dosdoğru yolda ilerleyen hidayet onların meyvesidir. Ariflerin piri Cüneyd şöyle demiştir

757 Âyet burada yanlış olarak yazılmıştır. Çünkü “likavmîn yukinun: Yakın duyan bir kavim için” lafzı bulunmamaktadır. Doğrusu “**Âyetleri bilen bir kavme geniş geniş açıklarız**” (Tevbe 9/11) şeklindedir.

758 En’âm 6/75.

759 Neml 27/82.

760 Uydurmadır. Taberânî, *el-Mu’cemu’l-Kebîr*, X, 215; Kuzâî, *Müsnedü’s-Şihâb*, II, 91; Beyhakî, *Şuabu’l-İmân*, I, 221. Heysemî şöyle demiştir: “Bu hadisi Taberânî, *el-Kebîr*’de rivayet etmiş olup isnadında Hâlid b. Yezîd el-Umerî vardır ki, hadis uydurmakla itham edilmiştir.” Bk. *Mecmau’z-Zevâid*, IV, 71.

“Yakîn, ters dönmeyen, değişikliğe uğramayan ve değişmeyen ilmin kalpte istikrar bulmasıdır.” Sehl de “Yakînin kokusunu alıp da Allah’tan başkası ile huzur bulmak bir kalbe haramdır” demiştir.

Ayrıca denildiğine göre, yakînin alametlerinden biri de her bir musibette Allah’a yönelmek, her bir işte O’na dönmek, bütün durumlarda O’nun yardımını talep etmek ve her bir hareket ve sükûn ile yalnız O’nun rızasını istemektir.

Seriyy⁷⁶¹ şöyle demiştir: “Yakîn, kalbinde türlü düşüncelerin dolaşıp durması esnasında bu hususlardaki hareketinin sana hiçbir fayda sağlamayacağına, ilahî hükme bağlanmış hiçbir kazayı senden geri çevirmeyeceğine kesin olarak inandığın için hiçbir hareket göstermemektir.”

Derim ki: Bu, hareket etmenin emredilmiş bir iş olmaması hâlinde böyledir. Eğer hareket emredilmiş bir iş ise bu durumda yakîn o alanda bütün çaba ve gayreti ortaya koyup bütün takati harcamaktır.

Denildi ki: Kul, yakînin hakikatini tamamlayabildiği zaman onun nez-dinde bela, nimet; mihnet, bir bağış ve armağan olur. Buna göre ilim, yakîn derecelerinin ilkidir. Bundan dolayı şöyle denilmiştir: İlim seni amele sürükler, yakîn ise seni taşır. Buna göre yakîn, Rabbin kuluna bağışlarının en üstünüdür. Rıza makamında ayak, ancak yakîn basamağı üzerinde sebat gösterir. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **“Allah’ın izni olmadıkça hiçbir musibet gelip çatmaz. Kim Allah’a iman ederse onun kalbine hidayet verir.”**⁷⁶² İbn Mes’ûd şöyle demiştir: “Kul, başına bir musibet geldiği zaman onun Allah’tan geldiğini bilir, razı olur ve teslimiyetini arz eder. Bundan dolayı bir kimse için kalbin hidayet bulması, takdire rıza gösterip teslimiyetli olması, ancak sahip olduğu yakîni ile elde edebileceği bir şeydir.” *Sîhah* adlı eserde şöyle denilmiştir: “Yakîn, bilgi sahibi olmaktır. şüphenin de zeval bulmasıdır. Bu manada yakîn, istîkân, îkan masterları hep aynı anlamdadır. ‘Ben yakîn üzereyim’ ifadesi de böyledir.”

761 Adı es-Serrî Huzeyme b. Muâviye’dir. İmam, hafız ve huccet ünvanlarına sahiptir. Künyesi Ebû Muhammed, nisbesi Ebyurdî’dir. Nisâbûr muhaddisidir. Zannederim 285 yılında vefat etmiştir. Bk. *Tehzîbu’s-Siyer*, 2365.

762 Tegâbun 64/11.

Araplar bazı hâllerde “zan”ı “yakîn” ile yakîni de “zan” ile de ifade ederler. Şair şöyle demiştir:

“O (devemin) kokusunu almaya çalışıyor, ben de şunu yakîn olarak biliyorum (zannediyorum.)

İkisinden birisini feda ederim ve onunla bir maceraya atılmam.”

Şair demek istiyor ki: Aslan, benim dişi devemin kokusunu almaya çalışırken, benim onu kendisinden kurtulmam için feda edeceğimi zanneder. Ben ise devemi ona bırakmaktan ve onunla çarpışarak kendimi tehlikeye atmamaktan hayâ ederim.

Derim ki: Bu, dil ve tefsir âlimlerinin hakkında ihtilaf ettikleri bir husustur. Acaba yakîn zan yerine, zan da yakîn yerine kullanılabilir mi? Aralarında Cevherî ve başkalarının da bulunduğu bir kesim, bu görüşü kabul etmiş olup bunlar zikredilenlerden başka Yüce Allah’ın şu âyetini de delil göstermişlerdir: **“Onlar, gerçekten Rablerine kavuşacaklarını ve sonunda ona döndürüleceklerini zannederler (kesinlikle bilirler).”**⁷⁶³ Eğer bu hususta şüpheleri olsaydı bu şekilde övülmeleri şöyle dursun kesinlikle yakîn sahibi (kesin bilip inanan) kimseler olamazlardı. Yine şu âyetleri delil göstermişlerdir: **“Allah’a kavuşacaklarını zannedenler (kesinlikle bilenler) ise ‘Nice az bir topluluk daha çok bir topluluğu Allah’ın izni ile yenmiştir...’ dediler.”**⁷⁶⁴ **“Günahkârlar ateşi görünce içine düşeceklerin kendileri olacaklarını zannedecekler (kesin olarak bilecekler).”**⁷⁶⁵

Ayrıca şairin şu sözünü de delil göstermişlerdir:

“Ben onlara dedim ki: İki bin savaşçının,
onların önderlerinin

763 Bakara 2/46.

764 Bakara 2/249.

765 Kehf 18/53.

Sağlam zırh giymiş atlılar arasında olduğunu
zannedin (bundan emin olun).⁷⁶⁶

Yani bu sayıda süvarinin geleceğinden kesinlikle emin olun.

Ancak bir başka grup bu kanaati kabul etmemiştir. Bunlar şöyle demişlerdir: “Yakîn sözü ancak ilim için kullanılabilir.” “Zan” kelimesine gelince; bazıları bu kelimenin yakîn anlamında kullanılmasını uygun görmemiş ve bunu caiz kabul edenlerin gösterdikleri delillere cevap vererek şöyle demişlerdir: “Zan” kelimesinin yakîn anlamında kullanıldığını ileri sürdüğünüz bütün yerlerde, bu kelime kendi asıl anlamında kullanılmıştır. Bizler bu kullanımın ancak gayb olan bilgi hakkında olduğunu görüyoruz. Bu şekilde söyleyen kimselerin arasından bir şeyi gören ve tadan kimsenin “zannediyorum” fiilini kullandığını göremezsiniz. Bu, ancak işitme yoluyla durumu öğrenilmiş gaib şey hakkında kullanılabilir. İlim ise gözle müşahede edilme noktasına gelecek olursa onun hakkında “zan” ifadesini kullanmaya imkân kalmaz. Bunlar derler ki: Bir de görmek ile haber vermek arasında ortada kalan bir mertebe vardır. Bu mertebe, müşahede ile idrak edildiği takdirde hâsıl olan durumun bulunmaması sebebiyle ve gaib olana dair bilginin zanna daha yakın olması itibariyle ortadaki bir mertebe kabul edilir. İşte sözünü ettiğiniz diğer deliller de buna göre açıklanır. Yüce Allah’ın **“Günahkârlar ateşi görünce içine düşeceklerin kendileri olacaklarını zannedecekler”**⁷⁶⁷ âyeti bunu reddetmez. Çünkü zan, ancak cehennem görülmeye hâlinde gayb olan oraya düşmek hakkında kullanılmıştır. Oraya düştükleri takdirde bu bir zan olmaz, aksine hak ve yakîn olur.

Derler ki: Şairin “Benim onu bir bedele feda edeceğimi kesinlikle bildi (yakîn duydu)” ifadesine gelince; burada lafız asıl manasında kullanılmıştır. Çünkü o, aslanın cesaretinden ve atılganlığından kesin olarak yakîn duyduğu (emin olduğu) için adamın da canını aslandan kurtarmak için devesini kendisine bırakıp gideceğinden kesin olarak emin olmuştu.

766 Bu beyit, şair Dureyd b. es-Simme’nin uzunca bir kasidesinde yer alır.

767 Kehf 18/18.

Yine bunlar derler ki: İşte **“Bizler İbrahim’den daha çok şüphe etmeyi hak ederiz”**⁷⁶⁸ hadisi de buna açıklanır.

Bu hususta verilecek çeşitli cevaplar vardır fakat gözle görmek ile haber vermek arasında İbrahim’in istekte bulunma mertebesi vardır ki, bunu da Yüce Allah **“Ama kalbimin mutmain olması için”**⁷⁶⁹ sözleri ile dile getirmekte ve böyle bir durumdan “şek: şüphe” ile söz etmektedir. Allah en iyi bilendir.

132. Ebû Ya’la el-Mevsilî, *Müsned*’inde, Enes b. Mâlik yoluyla Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*’in **“İlim öğrenmek her Müslümana farzdır”**⁷⁷⁰ hadisini rivayet etmiştir. Bu hadisin senesinde her ne kadar zayıf bir ravi olduğu belirtilen Hafs b. Süleyman varsa da hadisin anlamı doğrudur. Çünkü iman, her kişiye farzdır. İman ise ilim ve amelden meydana gelen bir mahiyettir. İlim ve amel olmadan imanın varlığı düşünülemez. Bundan sonra her Müslüman için yerine getirilmesi gereken İslâm’ın şer’î hükümleri de vardır. Bunların da eda edilebilmeleri, ancak bunlar hakkında bilgi ve ilim sahibi olunmasından sonra mümkün olabilir. Yüce Allah ise kullarını annelerinin karınlarından hiçbir şey bilmedikleri bir hâlde çıkarmıştır. Bundan dolayı ilim öğrenmek her Müslümana farzdır. Yüce Allah’ın bütün kulları üzerindeki hakkı olan Allah’a ibadet ilimsiz mümkün olabilir mi? İlim öğrenme yoluna girmeden ilim öğrenilebilir mi? Diğer taraftan farz olan ilmi öğrenmek de iki türlüdür. Bir türü farz-ı ayn olup herhangi bir Müslümanın bunu bilmemesi imkânsız kabul edilir ve bu birkaç türlüdür:

a. Allah’a, meleklerine, kitaplarına, rasûllerine ve ahiret gününe iman etmekten ibaret beş iman esasına dair bilgi. Eğer bu beş esasa iman etmeyecek olursa bu kişi iman kapısından içeriye girmez ve mü’min adını almayı hak etmez. Yüce Allah, **“Fakat asıl iyilik, Allah’a, ahiret gününe, meleklerle, kitaba, peygamberlere iman edenin... yaptığıdır”**⁷⁷¹ ve **“Kim**

768 Buhârî, Enbiyâ 11; Müslim, Fezâil 152.

769 Bakara 2/260.

770 İbn Mâce, Mukaddime; Ebû Ya’lâ, *Müsned*, V, 223; Taberânî, *el-Mu’cemu’l-Evsat*, IV, 245; Kuzâî, *Müsnebu’s-Şihâb*, I, 135. Ayrıca bk. Elbânî, *Sahîhu’l-Câmi’*, no: 3913.

771 Bakara 2/177.

Allah'ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve ahiret gününü inkâr ederse artık o, hiç şüphesiz uzak bir sapıklığa düşmüştür⁷⁷² buyurmaktadır. Cebrail *aleyhisselâm* da Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e imana dair soru sorunca o **“Allah'a, meleklerine, kitaplarına, rasûllerine ve ahiret gününe iman etmendir”** diye cevap vermiş, Cebrail de “Doğru söyledin” demiştir.⁷⁷³ Buna göre bu esaslara iman etmek, bunları bilmenin ve bunlara dair ilim sahibi olmanın bir sonucudur.⁷⁷⁴

b. İslâm'ın şer'î hükümlerine dair ilim. Bu ilimlerden gerekli olan miktar, kulun yapması ile ilgili olan kadardır. Abdestin, namazın, orucun, haccın, zekâtın, onlara tabi hususların şartlarının ve onları geçersiz kılan hususların bilinmesi ilmi.

c. Bütün rasûllerin, şeriatların ve ilahî kitapların ittifak ettiği haram kılınmış beş husus. Bunlar da Yüce Allah'ın şu âyetinde zikredilmiştir: **“De ki: Rabbim ancak açık ve gizli kötülükleri, günahı ve haksız yere sınırı aşmayı, hakkında hiçbir delil indirmedeği bir şeyi Allah'a ortak koşmanızı ve Allah hakkında bilmediğiniz şeyleri söylemenizi haram kılmıştır.”**⁷⁷⁵ Bunlar, bütün hâllerde ve bütün rasûllerin dili ile herkese haram kılınmış

772 Nisâ 4/136.

773 Buhârî, İmân 50; Müslim, İmân 5.

774 Şunu belirtelim ki, özellikle Cibril hadisi diye bilinen ve müellifin de işaret ettiği bu hadisin bu şekli ile rivayeti Ebû Hureyre *radıyallahu anh*'in nakledilmiştir. Ancak Müslim'de bundan önce zikredilen rivayette ayrıca **“bir de hayrı şerri ile kadere iman etmendir”** ibaresi de yer almaktadır. Diğer taraftan hadisin Müslim'de işaret ettiğimiz rivayetinde, kader hakkında ilk konuşan kişinin Basra'da Ma'bed el-Cühenî olduğunun Yahya b. Ya'mer tarafından ifade edilmesi ve arkadaşı Humeyd b. Abdurrahman ile birlikte bu hususu Abdullah b. Ömer'e sormaları üzerine onun bu hadisi naklettiğini görüyoruz. İşaret edilen âyetlerde iman esaslarının beş olduğu, müellifin de vurguladığı gibi açıkça görülmektedir. Özellikle iman esaslarının beş olduğundan söz edenler, genelde bu esasların “iman edilmesi gereken hususlar” olarak “iman etmek”ten türeyen lafızlarla ya da aksi olan “küfür ve inkâr etmek”den türeyen lafızlarla birlikte o bağlamda zikredilmiş olmasından dolayı bu ifadelerde bulunurlar. Yoksa burada “kadere iman”ın iman esaslarından olmadığı anlamı kastedilmemiştir. Çünkü kadere imanın gerek her şeyin belli bir kader ile yaratıldığından söz eden çeşitli âyetlerden doğrudan, Kitab'a iman etmenin kapsamı içerisinde yer alması hasebiyle de dolaylı olarak bir şart olduğu esasen anlaşılmaktadır. Bu açıklamaları yapmamızın sebebi, müellifin işaret ettiği şekilde iman esaslarının beş olduğundan bahsedilmesi hâlinde kadere iman esasının kabul edilmediği anlamının çıkartılmamasıdır. (Çeviren)

775 A'râf 7/33.

hususlardır. Bunlar asla mübah olamaz. Bundan dolayı bunlar sayılmadan “innema: ancak” lafzı getirilmiştir ki, bu da kayıtsız ve şartsız olarak münhasıran bunların haram olduklarını ifade etmek içindir. Bunların dışındaki buyruklar ise bir zaman haram, bir başka zaman mübah olabilir. Leş, kan, domuz eti ve benzeri şeyler. Bunlar kayıtsız ve şartsız ve sürekli haram kılınmış şeyler değildir. Bundan dolayı mutlak olarak hasredilmiş (zorunluluk sınırları içerisine sokulmuş) haram kılma kapsamı içerisine girmezler.

d. Kişinin kendisi ile diğer insanlar arasında özel ve genel olarak söz konusu olabilen karşılıklı ilişki ve beraber yaşamaya dair hükümler hakkındaki ilmi elde etmek. Bu tür ilimin vacib (farz) olan kısmı insanların durumlarına ve konumlarına göre farklılık gösterir. Bundan dolayı imamın (halifenin) yönettiği kimseler ile arasındaki ilişkilerde bilmesi gereken kısım, elbetteki bir adamın eşi ve komşuları ile alakalı ilişkilere dair bilmesi gerekenler gibi değildir. Kendisini çeşitli ticaretler yapmak üzere yönlendiren bir kimsenin alışveriş hükümlerine dair bilmesi gereken bilgi, ancak ihtiyacın gerektirdiği kadarı ile alışveriş yapan kimsenin bilmesi gereken gibi değildir. Bu genel açıklamanın ayrıntıları belli bir şekilde sınırlandıramaz. Çünkü bu hususta vacib (farz) olan bilgiyi gerektiren durumlar birbirinden farklıdır. Bu ise üç temel hususa bağlıdır: İtikat, fiil (yapmak) ve terk etmek. İtikat hususunda farz olan, itikadın özü itibariyle hakka uygun olmasıdır. Amel hususunda vacib (farz) olan, onu bilmektir ve kulun kendi seçimi ile yaptığı açık ve gizli hareketlerinin emir ve mübah hususlarında şeriata uygun olmasıdır. Terk edilmesi gerekli hususlarda ise yapmamanın ve hiçbir harekette bulunmama hâlinin Allah'ın rızasına uygun olduğunu bilmektir. Bu tür işlerden yapılması istenen ise beraberinde söz konusu olduğu şekli ile işi yapmamaktır, onu yapma uğrunda harekete geçmemektir. Ya da her iki şekilde o işi yapmaktan uzak durmaktır. Bu genel ifadenin kapsamına kalplerin ve bedenlerin hareketleri ilmi girer.

Farz-ı kifayeye gelince; ben, bu hususta doğru bir ölçü ve tanımın olduğunu bilmiyorum. Herkes bunun kapsamına farz olduğunu sandığı şeyleri sokar. Bazı kimseler, bunun kapsamına tıp ilmini, matematiği, geometriyi, alan ölçümlerini sokarken; bazıları, bunlara ayrıca çiftçilik, dokumacılık, demircilik, terzilik ve buna benzer temel zanaatlara dair bilgiyi de sokar. Bir diğer kısmı ise buna mantık ilmini de ekler. Hatta bunu

farz-ı ayn olarak kabul edip bu kanaatini mukallidin imanının doğru olmadığı tezine bina eder. Ama bütün bunlar, birtakım heves ve karmaşalardan ibarettir. Allah'ın ve Rasûlü'nün farz kıldıkları dışında bir farz olamaz. Sübhanallah! Her Müslümanın bir doktor, bir hacamatçı, bir aritmetikçi, bir mühendis ya da bir dokumacı, bir çiftçi, bir marangoz veya bir terzi olmasının farz olduğu nasıl söylenebilir? Çünkü farz-ı kifaye, mükellef olanların bilmesi gereken hususlar ile alakası bakımından farz-ı ayn gibidir. Ondan sadece bazı kimselerin onu bilmesi ile bu yükümlülüğün düşmesi bakımından farklılık arz eder. Diğer taraftan bu görüş sahibinin kanaatine göre Allah, herkese bütün bu zanaat ve ilimleri farz kılmış demektir. Hâlbuki bunların hiçbiri muayyen bir kimseye, diğerleri ise bir başka muayyen kimseye farz değildir. Aksine bunların farz olmalarının genelliği herkes arasında ortaktır. Bundan dolayı herkesin aritmetikçi, dokumacı, terzi, marangoz, çiftçi, doktor, mühendis olması gerekir. Bu görüş sahibi kişi eğer "Bunların hepsi herkese farzdır" diyecek olursa bunların her birinin farz-ı kifaye olduğu görüşü de sahih (doğru) olamaz. Çünkü farz-ı kifaye herkes için farz değildir.

Mantık'a gelince; eğer mantık doğru/sahih bir ilim olsaydı onun amacı da alan ölçüm bilgisi, mühendislik ve buna benzer ilimler gibi olmalıydı. Böyle bir şey nasıl olabilir ki? Çünkü onun bâtil muhtevası ihtiva ettiği hakkı zayıf düşürür. Bozukluğu, esaslarının çelişkili oluşu ve farklı kuramlarına riayet etmek, zihnin bir düşünceden sapıp uzaklaşmasına sebep olur. Buna ancak mantığı bilen, onun bozukluğunu öğrenmiş, çelişkilerini ve muhtevasının birçoğunun aklın apaçık gerçekleri ile çeliştiğini bilen kimseler inanır. Mantığı iyice okumuş, ona gereken itina göstermiş, önemsemiş kimselerden birisinin haber verdiğine göre o, hep esaslarının ve temel kurallarının tutarsızlığına, aklın apaçık gerçeklerine uzak kalışına, herhangi bir delili olmaksızın soyut katıksız birtakım iddialar/önermeler ihtiva edişine, eşit iki şeyi birbirinden farklı görmekte birlikte farklı iki şeyi bir araya getirerek bir şey hakkında bir hüküm verirken, onun benzeri hakkında o hükmün zıttını verdiğine ya da bir şey hakkında bir hüküm verdikten sonra onun zıttı ya da çelişki olan şey hakkında da hüküm verdiğine şaşırıp kaldığını haber vermiştir. Bu kişi ardından şöyle demiştir: "Bu, zihinlerin pürüzlerini giderip düzeltten ve ilk asırlardan itibaren onu elden

geçiren bir ilimdir.” Nitekim o şöyle demiştir: “Dolayısıyla bizim bu ilmi, onun ehli olanlardan teslim almamız gerekir.” Bu da benim mantık hakkında söylendiğini gördüklerimin en üstünüdür. Devamında da şöyle demiştir: Nihayet ben, İslâm kelamcılarının mantıka reddiyelerine, onun tutarsızlığını ve çelişkilerini açıkça ortaya koyduklarına vakıf oldum. Bunun üzerine nahivci Ebû Saîd es-Siyerâfî'nin bu husustaki bir eserini gördüm.⁷⁷⁶ Ayrıca kelam ve Arapça âlimlerinin birçoğunun yazdıkları reddiyelere de vakıf oldum. Kadı Ebû Bekir b. et-Tayyib, Kadı Abdülcebbâr,⁷⁷⁷ Cübbâî, onun oğlu, Ebu'l-Meâlî, Ebu'l-Kâsım el-Ensârî ve sayılamayacak kadar çok kimsenin eserini de gördüm. Ayrıca onların fazilet sahibi olanlarının ve ileri gelenlerinin çeşitli problemleri ne şekilde açmaz olarak mütalaa ettiklerini ve o bilgi ile alakalı olarak eleştiriye tabi tutulması gerektiğini gördüğüm hususlardaki aykırılıkları tespit ettim. Onların kanaatlerini çürütmek için her şeyi bırakarak buna yönelen son kişinin Şeyhulislam (İbn Teymiyye) olduğunu gördüm. O, küçük-büyük yazdığı kitaplarda oldukça hayret verici açıklamalarda bulunmuş, onların sırlarını açmış, üzerlerindeki perdeleri parçalayıp atmıştır. Ben de bu hususta şu beyitleri söyledim:

“Hayret doğrusu Yunan mantığına, onda ne
kadar iftira ve bühtan bulunduğu

Pek soylu zihinleri de karıştırmasına

İnsanın fitratını ifsad edip bozmasına

Esasları da ilkeleri de tutarsızdır

776 Siyerâfî, büyük ilim adamı, nahiv imamı, Ebû Saîd el-Hasan b. Abdullah b. el-Merzubân diye bilinir. Pek çok eser telif etmiştir. Nahiv bilgini olup Bağdatlı'dır. Hanefilerin ileri gelenlerinden, pek çok ilme vakıf, Basralıların nahivcilerinin başı idi. Kıraatler, lügat, fıkıh, feraiz, Arapça ilimleri ile aruz gibi ilimlerin ileri gelenlerinden idi. 368 yılında vefat etti. Bk. *Tehzîbu's-Siyer*, 3398.

777 Abdülcebbâr b. Ahmed b. Abdülcebbâr, büyük ilim adamı, kelamcı, Mutezile'nin piri, Ebu'l-Hasan el-Hemdânî. Pek çok eser sahibidir. Şâfiî fakihlerinin büyüklerindedir. 415 yılında vefat etmiştir. Bk. *Tehzîbu's-Siyer*, XVII, 244.

Bir uçurumun kenarında inşa ettiği bir yapıdır
Darda kalmış kimsenin ona en muhtaç olduğu zamanda
İhanet eder ona gizli olsun açık olsun her durumda
Açık alanda dilden dökülür
Ama düz kayalık üzerinde eline ayağına
zincir vurulmuşçasına yürütür
Sürekli tökezletir ağırlaştırır
O tıpkı çöllerdeki bir serabı andırır
Son derece susamış sıcak basmış kimsenin gözüne görünen
Bu sebeple (su) zannederek ve öyle
varsayarak ona doğru yönelen
Susamış kimsenin susuzluğuna şifa olur ümidi ile
Ama vardığında mahrumiyetten başkasını göremeyince
Zarar ve ziyanla geri dönen
Pişman ve şaşkın kimseler gibi dişini gıcırdatan...
Güven içerisinde iken ömrünü kaybetmiş olur
Ve terazide (iyiliklerinin) hafif bastığını görüveren.”

Bu derece nefislerin heva ve hevesinin ürünü olan bir disiplinin öğrenilmesinin, farz-ı kifaye ya da farz-ı ayn olmaktan çok bir bilgisizlik olarak görülmesi daha uygundur. İşte Şâfiî, Ahmed b. Hanbel ve İslâm'ın diğer imamları ile onların eserleri, diğer tefsir imamları ve eserleri onları inceleyecek kimselerin gözlerinin önündedir. Acaba onlar, bu eserlerinde mantığın öngördüğü sınırları, tanımları, bunların durumlarını göz önünde bulundurdular mı? O olmadan ilimleri doğru mu yoksa değil mi? Aksine onlar, düşüncelerini mantıkçıların hezeyanları ile meşgul etmeyecek kadar üstün, değerli ve büyük bir akla sahip kimseler idiler. Mantık, bir ilme sokulacak olursa mutlaka onu bozar, durumunu değiştirir, kurallarını şaşırtır.

Bazı kimseler şöyle derler: “Sarf, nahiv, lügat, meani, beyan ve buna benzer Arap dili ilimlerini öğrenmek, Allah'ın ve Rasûlü'nün kelimelerini anlamayı sağlamasından dolayı farz-ı kifayedir.”

İnsanlar arasından şöyle diyenler de vardır: “Fıkıh usulünü öğrenmek, farz-ı kifayedir. Çünkü o, delilin, mertebelerinin ve istidlal (delillendirme) keyfiyetinin bilinmesini sağlayan ilimdir.”

Bu görüşler, her ne kadar birinci görüşe göre doğru olmaya daha yakın ise de bunların farz oluşları ne herkes hakkında ne de her zaman geneldir. Ancak bazı zamanlarda ve bazı kişilere araçların elde edilmesinin vacib oluşu gibi vacib (farz) olur. Bu hâli ile de herkesi kapsayan genel farzdan farklıdır. Bu herkese farz olan ise iman ve İslâm'ın şer'i ilimlerini bilmektir. İşte farz olan budur. Bunun dışındaki ilimlere gelince; eğer bu ilmi bilmek onlara bağlı olursa bu da kendisi olmadan vacibin tamamlanamadığı şeyler türünden sayılır. Ona ulaştıracak miktarı vacib olur. Hitabın bilinmesi ve anlaşılması için kendilerine ihtiyaç duyulmayan fazlalık teşkil eden meselelerin durumu ise böyle değildir. Bundan dolayı kayıtsız ve şartsız olarak “Arap dili ilim(ler)i mutlak olarak vacibdir” denilemez. Çünkü Allah'ın ve Rasûlü'nün kelimelerini anlamak onun araçlarının ve araştırmalarının birçoğunun bilinmesine bağlı değildir.

Fıkıh usulünün durumu da böyledir. Bu ilimden hitabın anlaşılabilmesinin kendisine bağlı olduğu kadarını bilmek vacibdir. Ancak fazlalık

teşkil eden, kabul edilmiş meseleler ve bahisler için durum böyle değildir. O hâlde bunların öğrenilmesinin vacib olduğu nasıl söylenebilir?

Özetle söyleyecek olursak; kul tarafından yerine getirilmesi vacib olarak istenen ilim ve amellerin yerine getirilebilmesi, bu ilimlerden herhangi bir kısmının bilinmesine bağlı ise o şeyi bilmek, araçların vacib olması türünden vacib olur. Bilindiği üzere böyle bir şarta bağlılık kişilerin, zamanın, dillerin ve zihinlerin farklılığına göre farklılık gösterir. Bunun miktarı belirli bir sınırı yoktur. Allah en iyi bilendir.

133. İbn Hibbân, *Sahîh*'inde Ebû Hureyre *radiyallahu anh* yoluyla Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: **“Musa, Rabbine yalnız kendisinin olduğunu sandığı altı hususu sordu. Yedinci bir hususu ise Musa sevmiyordu. ‘Rabbim! Kullarının hangisi daha takvalıdır?’ dedi. O, ‘Zikreden ve unutmayan’ cevabını verdi. ‘Peki, kullarının hangisi daha çok hidayettedir?’ dedi. Yüce Allah, ‘Hidayete uyan kişi’ buyurdu. ‘O hâlde kullarının hangisi daha hikmetlidir?’ dedi. O, ‘Kendi lehine hükmettiği şekilde insanlar arasında hükmeden kişi’ buyurdu. ‘Kullarının hangisi daha âlimdir?’ dedi. O, ‘İlimden doymayan ve insanların ilmini kendi ilmine katan âlim kişidir’ buyurdu. ‘Kullarının hangisi daha azizdir?’ dedi. Allah Teâlâ ‘Gücü yettiği hâlde affeden kişidir’ cevabını verdi. ‘Kullarının hangisi daha zengindir?’ diye sordu. O, ‘Kendisine verilene razı olan kişidir’ buyurdu. ‘Peki, kullarının hangisi en fakirdir’ dedi. Yüce Allah ‘Eksik bırakılmış bir arkadaşır’⁷⁷⁸ buyurdu.”⁷⁷⁹ Bu hadiste, Allah’ın kullarının en âliminin ilimden doymayan ve insanların bilgisini kendi ilmine katan kişi olduğunu haber vermektedir. Böyle yapmasının sebebi ise ilme duyduğu açlık ve ilim sahibi olma tutkusudur. Hiç şüphesiz kulun, Allah’ın kullarının en büyüklerinden olması onun kemâlinin en büyük vasıflarındandır. İşte Allah’ın**

778 Ebû Hâtim şöyle demiştir: “Bundan kastı, durumu itibari ile eksik bırakılmış olan kişi demektir. Yani kendisine verileni az bulup daha fazlasını isteyen kişi anlamındadır.” Bk. Elbânî, *et-Tâ’likâtu’l-Hisân*, IX, 53; Heysemî, *Mevâridü’z-Zam’ân*, I, 184’te: “Buğz edilen arkadaş” anlamında “sâhibun mebgûd” diye kaydedilmiş, bununla ilgili düşünülen notta ise İbn Hibbân’ın tertili hâli olan *el-İhsân*’da bu ibarenin -tercümesini yapmakta olduğumuz eserde olduğu gibi- sâhibun mengûs” şeklinde olduğu belirtilmektedir. (Çeviren)

779 Hasen bir hadistir. İbn Hibbân, *Sahîh*, XIV, 100; Elbânî, *Silsileti’l-Ehâdisi’s-Sahîha*, no: 3350.

kendisine öğretmiş olduğu ilmin bir kısmını öğretmek üzere yeryüzünün en âlim kişisinin yanına gitmek için Musa'yı yolculuk yapmaya iten husus da budur. İşte Rahmân'ın kendisi ile konuştuğu (kelimurrahmân), çağında Allah nezdinde yaratılmışların en değerlisi ve en bilgisinin ilme olan tutkusu ve ilme duyduğu açlık kendisini, nitelikleri kendisine zikredilen âlime gitmek üzere yolculuk yapmaya yönlendirmiştir. Eğer ilim, uğrunda canların feda edildiği, nefeslerin tüketildiği şeylerin en şerefli olmasaydı Musa *aleyhisselâm*, Hızır'ın yanına gitmek için yolculuk yapmayı esasen uğraşısını teşkil eden ümmetinin durumu ile ilgilenmeyi bırakmaz, yolculuğunda bunca meşakkate katlanmazdı. Ayrıca Hızır *aleyhisselâm*'a da **“Sana öğretilen ilimden bana doğru ve hayırlı olanı öğretmen için sana uyayım mı?”**⁷⁸⁰ diyerek oldukça nezaketli bir şekilde hitab etmezdi. Bu hususta onun iznini istemeden onun arkasından gitmeyi uygun görmedi, kendisine öğrenmek ve yararlanmak üzere geldiğini haber verdi. İşte bu şerefli büyük peygamber, ilmin ve âlimlerin değerini çok iyi biliyordu. Allah'ın salât ve selâmı ona olsun.

134. Yüce Allah, insanları, O'nu sevmeyi ve bilmeyi gerektiren ve rızasını tercih etmeyi de ihtiva eden kendisine ibadet etmek için yaratmış ve kulları için de o olmadığında kemâlin de söz konusu olmayacağı bir bayrak dikmiştir. Bu da onların bütün hareketlerinin kendi rızasına ve sevgisine uygun ve muvafık olmasıdır. Bundan dolayı rasûlleri göndermiş, kitaplarını indirmiş, şeriatlarını bildirmiştir. Olmazsa kemâlinin söz konusu olmayacağı kulun kemâli ise, hareketlerinin Allah'ın kendisinden ortaya koymasını istediği ve razı olduğu şeylere uygun olmasına bağlıdır. Bundan dolayı, Rasûlü'ne uymayı kendisini sevmenin delili olarak ortaya koymuştur: **“De ki: Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Allah, günahları bağışlayandır, çok merhametli olandır.”**⁷⁸¹

İddiasında doğru olan ve seven kişi, sevdiğinin razı olmayacağı bir hareketi kendi tercihi ile yapmayı sevdiğine yaptığı bir hainlik olarak görür. Eğer tabiatı ve arzusu gereği kendisine mübah olan bir işi dahi yapacak

780 Kehf 18/66.

781 Âl-i İmrân 3/31.

olursa gûnahtan tevbe eder gibi bu işinden tevbe eder. Onun bu hâli, onda gittikçe güçlenir ve nihayet onun işlediği bütün mübahlar itaatlere dönüşür. Bundan dolayı uyanıp namaz kılmasından, oruç tutmasından, çaba ve gayret göstermesinden mükâfat umduğu gibi uyumaktan, oruç tutmamaktan ve rahat edip dinlenmekten de mükâfat ümit eder. O, her zaman için ya şükrettiği bir sevinç ve bolluk içerisindedir ya da sabır ile karşıladığı bir darlık ve sıkıntıdadır. Her zaman için uyurken de uyanırken de Allah'a doğru yol alan bir kimsedir. İlim adamlarından birisi şöyle demiştir: "Akıllı kimselerin adetleri ibadetlere, akılsız kimselerin de ibadetleri adetlere/ alışkanlıklara dönüşür."

Seleften birisi de şöyle demiştir: "Akıllı kimselerin uykuları da oruç tutmamaları da ne kadar güzeldir. Onlar, bu hâleriyle akılsızların uykusuzluklarına, oruç tutmalarına galip gelirler."

Çünkü sevgisinde sadık olan bir kimse konuşursa Allah için ve Allah'ın adıyla konuşur. Susarsa Allah için susar. Hareket ederse Allah'ın emri ile hareket eder. Hareketsiz kalırsa onun hareketsizliği Allah'ın rızasının bulunduğu işlere yardımcı olması içindir. Kısacası o, Allah içindir, Allah adına davranır ve Allah ile birlikte olur.

Bilindiği gibi bu makamın sahibi olan bir kişi, Allah'ın yarattıkları arasında ilme en muhtaç olan kişidir. Böyle bir kimsenin Allah tarafından sevilen hareketi seilmeyeninden, Allah'ın sevdiği hareketsizliği böyle olmayanından ancak ilim sayesinde ayırddilebilir. Onun ilme olan ihtiyacı, kesinlikle kendisi adına ilim tahsil edenin ihtiyacı gibi değildir. Çünkü o, bizatihi bir kemâl sıfatıdır. Hatta böyle birisinin ilme olan ihtiyacı, kendi şahsının ve benliğinin kendisi ile ayakta kalabileceği şeylere duyduğu ihtiyaç gibidir. Bundan dolayı ariflerin pirleri kendi müritlerine oldukça ileri derecede ilmi ve ilim tahsil etmeyi tavsiye etmişlerdir. İlim öğrenmeyen kimselerin asla iflah olup kurtulamayacaklarını ifade etmişlerdir. Hatta bu pirlere, ilim sahibi olmayan kimseleri ayak takımı, sıradan kimselerden sayarlardı.

Zünnûn,⁷⁸² kendisine sıradan kimselerin kimler olduğuna dair soru sorulması üzerine şu cevabı vermiştir: “Yüce Allah’a giden yolu bilmeyen ve bunu öğrenmeye kalkışmayan kimsedir.”

Ebû Yezîd (Bayezid-i Bistâmî) şöyle demiştir: “Bir kimseye havada bağdaş kurup oturacak kadar çok keramet verildiğini görseniz dahi emir, nehiy, ilahî hadlerin (sınırların) korunması ve şeriatı bilme hususlarında onun nasıl olduğunu görmediğiniz sürece ona aldanmayın.”

Ebû Hamza el-Bezzâz şöyle demiştir: “Hak yolu bilen kimseye o yolu izlemek kolay gelir. Sözlerinde, fiillerinde ve hâllerinde Rasûl’e uymanın dışında da yolun üzerinde bir kılavuz/yol gösterici yoktur.”

Sufi Muhammed b. el-Fadl⁷⁸³ şöyle demiştir: “İslâm’ın ortadan kalkması dört sınıf insan eliyle gerçekleşir: Bildikleriyle amel etmeyenler sınıfı, bilmedikleriyle amel edenler sınıfı, bilmeyenler ve amel etmeyenler sınıfı ve insanların ilim öğrenmelerine engel olan sınıf.”

Derim ki: Birinci sınıf ameli olmayan ve ilmi olan kimselerdir. Avama en çok zarar veren sınıf budur. Çünkü bu sınıf, her türlü eksik ve çirkin işte onların lehine delil olurlar.

İkinci sınıf, bilgisizce ibadet eden abidlerdir. İnsanlar, bu gibi kimseler hakkında ibadetleri ve salahları dolayısıyla güzel zan besleyerek bilgisizliklerine rağmen onlara uyarlar. İşte seleften bazıları “Günahkâr âlim ile cahil abidin fitnesinden kendinizi koruyun. Çünkü bu ikisinin fitnesi, fitneye düşen herkes için bir fitnedir” sözleriyle bunları kastetmişlerdir. Çünkü insanlar ancak aralarındaki âlimlerle ibadet eden kimselere uyarlar. Eğer âlimler, günahkâr; abid kimseler de cahil olursa onlar sebebi ile musibet genel bir hâl alır ve özel ve genel olarak fitne herkesin aleyhine oldukça büyür.

782 Mısır diyarının zahid piri Sevbân b. İbrahim’dir. Mâlik, Leys, İbn Lehîa, Fudayl b. İyâz ve bir topluluktan hadis rivayet etmiştir. Rivayet ettiği hadis sayısı azdır. Bu hususta sağlam bir ravi değildi. 245 yılında vefat etmiştir.

783 Büyük imam, zahid, büyük ilim adamı, şeyhulislam Ebû Abdullah Muhammed b. Fadl b. el-Abbâs el-Belhî’dir. Vaizdir. Semerkant’ta ve etrafındaki diyarlarda yerleşmiş, 317 yılında vefat etmiştir. Bk. *Tehzîbu’s-Siyer*, XIV, 523.

Üçüncü sınıf ise ilimsiz ve amelsiz kimselerdir. Bunlar da ancak me-ralarda otlayan hayvanlar gibidirler.

Dördüncü sınıf ise yeryüzünde İblis'in vekilleridir. İnsanların ilim öğrenmelerine, din hakkında gerekli bilgi sahibi olmalarına engel olanlar bunlardır. Bunların insanlara zararları cin şeytanlarından daha çoktur. Çünkü bunlar, kalpler ile Allah'ın hidayeti ve Allah'a giden yol arasında engel teşkil ederler.

İşte bu arif zatın sözünü ettiği dört sınıf bunlardır. Bunların hepsi de yıkılmaya yüz tutmuş bir uçurumun kenarında ve helak olma yolundadır. Yüce Allah'ın ve Rasûlü'nün yoluna çağıran ilim adamının karşı karşıya kaldığı eziyetler ve savaş ancak böyleleri tarafından yapılır. Yüce Allah ise sevdiği kimseleri kendi rızası uğrunda amel ettirip çalıştırdığı gibi dilediği kimseleri de gazabı uğrunda çalıştırır. Şüphesiz O, kullarından pek haberdardır, onları çok iyi görendir. Bu kesimlerin sırrı ve izledikleri yolları ancak ilim ile açıklık kazanıp netleşir. Böylelikle hayır bütün ayrıntılarıyla ilme ve onun gereklerine bağlı olarak, kötülük de bütün incelikleriyle ve gerekleriyle cehalete bağlı olarak ortaya çıkar.

135. Yüce Allah, ilim adamlarını dininin ve vahyinin vekilleri ve emin şahsiyetleri kılmıştır. Onu korumak, gereklerini yerine getirmek ve onu himaye etmek için onları beğenip seçmiştir. Şerefli bir konum ve büyük bir menkıbe olarak bu kadarı yeter. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **“Bu, Allah'ın hidayetidir. O, kullarından kimi dilerse onunla hidayete erdirir. Eğer onlar dahi şirk koşsalar da yaptıkları her şey boşa giderdi. Onlar kendilerine kitap, hikmet ve nübüvvet verdiğimiz kimselerdir. Şimdi bunlar, onları inkâr ederlerse biz de yerlerine onları inkâr etmeyen bir topluluğu onlara vekil kılmışızdır.”**⁷⁸⁴

Burada sözü geçen “onlar”ın peygamberler olduğu söylendiği gibi Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ashabı oldukları da her mü'min kişi olduğu da söylenmiştir.

İşte bütün bunlar, bu hususa dair teferruat kabilinden sayılabilecek çeşitli görüşlerden sonra ortaya çıkan temel görüşlerdir. Mesela; bunlar, Ensâr ya da Muhâcirlerdir. “Ensâr ya da Farsoğullarından bir topluluktur” diyenlerin görüşleri buna örnektir. Başkaları ise bunların melekler olduğunu söylemişlerdir. İbn Cerîr (et-Taberî) şöyle demiştir: “Bu görüşlerin doğruya en yakın olanları, bunların Yüce Allah’ın bu âyetten önce isimlerini verdiği on sekiz nebidir. Çünkü bundan önceki âyetlerde onlara dair haber geçtiği gibi, bundan sonraki âyette ve ardından gelen âyetlerde de onlardan söz edilmektedir. Dolayısıyla bunun onlara dair bir haber olması, başkalarına dair bir haber olmasına göre daha uygun ve daha gerçektir. O hâlde âyetin tevili şu olur: Ey Muhammed! Senin kavmin olan Kureyşlilerden birtakım kimseler, âyetlerimizi inkâr ederek kâfir olup onları yalanlar ve onların hak oluşlarını reddedecek olurlarsa, şüphesiz biz bu âyetleri gereğince belleyip hakkıyla onların gereklerini yerine getiren, uygulama işini ve bunların gerçeklerini inkâr etmeyen, bunları yalanlamayan, aksine bu âyetleri tasdik edip doğruluklarına iman eden senden önceki rasûllerimizi ve nebilerimizi görevlendirmiş bulunuyoruz.”

Derim ki: Sûre, Mekke’de inmiştir. Yüce Allah’ın “bunlar” buyruğu ile de esas itibariyle onun kavminden olup kendisini inkâr eden kimselere işaret edilmiştir. Onların dışındakiler de onlara tabidirler. Böylelikle bu (davet), ümmeti arasından onun getirdiklerini inkâr eden herkesi kapsar. Bu âyetleri korumakla görevli olan topluluk ise esas itibari ile peygamberlerdir. Onlara iman edenler de onlara tabidirler. Böylelikle bu âyetleri koruma, bunları himaye etme ve bunlara davet etme görevini yapan herkes, bunun kapsamına girer. Şüphesiz bu iş esas itibari ile peygamberlerindir, onlara iman edenler de onlara tabidirler. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*’e uyanlar arasından bunun kapsamına girmeyi en çok hak edenler, onun ümmeti arasındaki halifeleri ve mirasçılarınıdır. Bununla görevli olanlar onlardır. İşte böyle bir açıklama, âyet ile ilgili ortaya atılmış görüşler arasında uygun olan ve tutarlılık sağlayan bir görüştür.

Bunların melekler olduğunu söyleyenlerin görüşü ise oldukça zayıftır. Âyetlerin bağlamı buna delil olmadığı gibi “kavm: kimseler” lafzı da böyle bir anlamı kaldırmaz. Çünkü Kur’ân-ı Kerîm’de çoğunlukla görülen hatta istisnasız olarak görülen “kavm” lafzının, meleklerin girmesi söz konusu

olmaksızın Âdemoğulları hakkında özel olarak kullanılmasıdır. İbrahim aleyhisselâm'ın melekler hakkındaki **“Tanımadık bir kavim/kimseler”⁷⁸⁵** sözüne gelince; o bu tabiri, kendilerini insan sandığı için kullanmıştır. Aynı şekilde anlamın üstünlüğü ve maksadının yüceliği de bunların cinler olarak anlaşılmasına uygun değildir. Bundan dolayı bu zamir açığa çıkartılıp “Eğer bunu senin kavminin kâfirleri inkâr edip kâfir olurlarsa biz ona melekleri görevlendirdik. Melekler bunları inkâr etmezler” denilmiş olsaydı, bu ifade, teselli anlamı ile onları inkâr eden kâfirlerin durumunun küçültülmesi ve kâfirlerin bu işe ehil olmadıklarının beyanı söz konusu olmazdı. Onlara böyle bir nimet ihsan edilmeyip daha önceden kendilerine iyilik verilmiş bulunan iman ehlinin de -bunu daha çok hak ettikleri ve buna ehil oldukları için- tercih edildiği anlamı da çıkmazdı. Esasen Allah, hidayetini nereye bırakacağını en iyi bilendir ve o hidayetini dilediği kimselere tahsis eder.

Aynı şekilde bu âyetin altında bir işaret ve bir müjde vardır. O, bunu koruyacak ve bu kaybolmayacaktır. Bunlar, bunu ister kaybetsinler isterse de kabul etmesinler. Şüphesiz onlardan başka onu kabul edip koruyacak, ona riayet edecek ve onu himaye edecek kimseler vardır. Bu gibi kimselerin onu inkâr etmeleri bu âyetlerin kaybolmalarına, yok olup gitmelerine sebep olmaz, onlara hiçbir şekilde zarar veremez. Çünkü bunları koruyacak kimseler ve bunu onların dışında hak edenler vardır. Şimdi bu anlamın ne kadar şerefli ve yüce olduğuna, mü'min kulların bu buyrukları koruma ve bunları kabul etme konusunda ellerini çabuk tutmak için ne kadar teşvik edildiklerine, bunun muhtevası içerisinde yer alan Yüce Allah'ın onları sevdiğine ve kendilerini, bu nimeti ihsan etmek sûretiyle kâfir düşmanlarına tercih ettiğine dair yapılan dikkat çekmeye de önem verilmelidir. Yine bu buyruğun muhtevasında yer alan onların küçümsenmelerine, hakir görülmelerine ve önemsenmemelerine de dikkat edilmelidir. Ve eğer sizler, bu âyetlere iman edecek olursanız hiç şüphesiz sizin dışınızda onları korumakla görevli, onlara iman eden kullar da pek çoktur. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **“De ki: Siz ona ister inanın, ister inanmayın; şu bir gerçek ki, bundan önce kendilerine ilim verilen kimselere o (Kur'ân)**

okununca, derhal yüz üstü secdeye kapanırlar ve derlerdi ki: Rabbimizi tesbih ederiz. Rabbimizin vaadi mutlaka yerine getirilir.”⁷⁸⁶

Her şeyin mutlak egemeni olan Yüce Allah’ın kendisine başkaldırmış, emrine aykırı hareket etmiş, O’na verdikleri söze iltifat etmemiş birtakım kulları varsa, hiç şüphesiz O’na itaatkâr, buyruklarını kabul eden, emrini yerine getiren başka kulları da vardır. İşte Yüce Allah, onlara bakarak şöyle buyurdu: “Eğer bunlar benim nimetlerimi inkâr eder, emirlerime başkaldırır, onlara olan ahdimi yitirecek olurlarsa şüphesiz benim onların dışında kullarım vardır. Bunlar da sizlersiniz. Emrime itaat ediyor, ahdimi koruyor, hakkımı eksiksiz yerine getiriyorsunuz.” Şüphesiz Allah’ın itaatkâr kulları kendi içlerinde öyle sevinç, neşe, gayret, güçlü azim ve kararlılık bulurlar ki bu, onların kulluğun gereklerini daha fazla yerine getirmelerini ve mutlak egemenleri ve efendileri olan Rablerinin huzurunda daha çok durmalarını sağlar. Bu, vakıanın ve müşahedenin tanıklık ettiği bir husustur. Onların buyruklarını korumakla görevlendirilmelerine gelince; bu, onların bu buyruklara iman etmeye muvaffak kılınmalarını, buyrukların haklarını gereğince yerine getirerek onlara riayet etmelerini ve onları koruyup samimiyetle onlara bağlı kalmalarını da ihtiva eder. Çünkü bir kimse bir başkasını bir işe vekil tayin edecek olursa, onu, gereklerini yerine getirip gereğince gözetleyip koruması için vekil tayin eder. Buradaki ilk “ona” lafzı “vekil kılınmıştır” buyruğuna mütealliktir (onunla alakalıdır). İkincisi ise “inkâr etmeyen” anlamındaki buyruk ile alakalıdır. Lafzın başındaki “be” harfi de olumsuzluğu te’kid içindir.

Eğer “Bu vekil kılınmış kimselerden herhangi biri için Allah’ın velisi denildiği gibi bu anlamı kastetmek üzere Allah’ın vekili demek doğru olur mu?” diye sorulacak olursa şöyle cevap veririz: Herhangi bir husus ile kayıt getirilmiş “tevekkül” fiilinin bu kayıttan kurtarılarak kullanılması, ondan mutlak (kayıtsız) ism-i fail (etken ortaç) kipinin yapılmasını gerektirmez. Nitekim kayıtlı “istihlaf” fiilinin mutlak oluşundan hareketle “Allah’ın halifesi” tabirini “**Sizi yeryüzünde halife yapar**”⁷⁸⁷ ve “**Allah içinizden iman edip salih amel işleyenlere ‘Kendilerinden öncekileri**

786 İsrâ 17/107-108.

787 A’râf 7/129.

*halife yaptığı gibi -and olsun ki- kendilerini de muhakkak yeryüzünde halife kılacağını... ' vaat etti'*⁷⁸⁸ buyruklarından hareketle "Allah'ın halifesi" tabirini kullanmak da bir gereklilik değildir. İşte bu şekildeki halifelik makamına getirme, onların her birisi için kayıtlı bir istihlaf (halifelik makamına getirme) demeyi gerektirmez. Diğer taraftan Ebû Bekir es-Sıddîk, kendisine "Ey Allah'ın halifesi!" denilince "Ben Allah'ın halifesi değilim. Ben, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in halifesiyim ve bu da bana yeter" demiştir. Ama şöyle denilebilir: O, bu işe vekil kılınmıştır. Nitekim Yüce Allah, "**Biz de... bir topluluğu onlara vekil kılmışızdır**"⁷⁸⁹ buyurmaktadır.

Anlatılmak istenen şudur: Böyle bir vekil kılma, bunu (Allah'ın hidayetini) ilmiyle, ameliyle, düşmanlarına karşı cihadıyla, onu koruyup himaye etmesiyle, aşırıların tahriflerini, bâtılcıların çalmalarını ve cahillerin te'villerini ortadan kaldırmak için çalışan kimseler hakkında özel bir vekil kılmadır.

Aynı zamanda bu, bir rahmet, ihsan, tevfik ve özel olarak yakınlaştırmak için yapılmış bir vekil kılmadır. Bir kimsenin hazır olmadığı hâllerde böyle bir işe ihtiyaç duyduğu için kendisi adına tasarrufta bulunacak bir başkasını vekil tayin etmesi gibi bir ihtiyaç sebebi ile vekil kılmak değildir. Bundan dolayı seleften bazıları "**Bir topluluğu onlara vekil kılmışızdır**" âyeti hakkında şu açıklamayı yapmıştır: Biz, ona böyle bir kavim topluluk nasip ettik. Bundan dolayı kendisine böyle bir şeyin nasip edildiği ve bununla ona rahmet ihsan edilen kimseye "O, Allah'ın vekilidir" denilmez. Hâlbuki "muvalat: veli edinmek"ten türetilerek "veliyullah: Allah'ın velisi"ni türetmek böyle değildir. Çünkü bu, sevgi ve yakınlık anlamını ifade eder. Nitekim "Allah'ın kulu ve habibi" denildiği gibi "Allah'ın velisi" de denilir. Yüce Allah, kuluna ihsanda bulunmak, onun gönlünü almak ve ona merhamet etmek üzere kulunu veli edinir. Hâlbuki yaratılmışın durumu böyle değildir. O, bir başka yaratılmışı onunla daha da güçlenmek ve onu veli edinmek sûretiyle daha da çoğalmak için yapar. Bunun sebebi ise kulun güçsüzlüğü ve ihtiyacıdır. Yüce Allah ise güçsüzlükten ve ihtiyaçtan dolayı kimseyi veli edinmez. Nitekim Yüce Allah, "**Çocuk edinmeyen,**

788 Nur 24/55.

789 En'âm 6/89.

hâkimiyette ortağı bulunmayan, acizlikten ötürü bir dosta da ihtiyacı olmayan Allah'a hamd olsun' de ve tekbir getirerek O'nun şanını yücelt⁷⁹⁰ buyurmaktadır.

Bu buyruğu ile Yüce Allah, “veli edinmeyi” genel ve mutlak anlamda reddetmemektedir. Aksine güçsüzlükten dolayı velisinin olmasını reddetmekte, bir başka yerde de şu buyruklarıyla “veliler”inin bulunduğunu tespit etmektedir: ***“Haberiniz olsun ki Allah'ın velilerine hiçbir korku yoktur, onlar kederlenecek de değillerdir.”***⁷⁹¹ ***“Allah iman edenlerin velisidir.”***⁷⁹² Bu, rahmet ve ihsanda bulunmak ve eksikliğini gidermek maksadıyla veli edinmektir. Söz konusu olmayacağı belirtilen veli edinmek ise ihtiyaç ve güçsüzlük dolayısıyla veli edinmektir. Nitekim bu hususu aşağıdaki noktada daha da açıklığa kavuşturmuştur:

136. Birçok isnadla rivayet edildiğine göre, Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurmuştur: ***“Bu ilmi, her bir haleften (sonra gelen kuşak arasından) onun adaletli olanları yüklenir. Onlar, bu ilimden aşırıya kaçanların tahriflerini, bâtılcıların intihallerini ve cahillerin tevilini uzaklaştırırlar.”***⁷⁹³ İşte bu hadiste kendisine işaret edilen “taşım,” âyette sözü edilen vekil kılmadır. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, getirmiş olduğu ilmi sonradan gelen her bir halef (kuşak) arasından ümmetinin adaletli olanlarının taşıyacağını haber vermektedir. Böylelikle bu ilmin kaybolup gitmesi de önlenmiş olacaktır. Bu da Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in kendisi ile gönderilen ilmi taşıyanların adaletli olduğunu ifade ettiği manasını da ihtiva etmektedir. Bu da onun “bu ilmi” ifadesinde işaret edilen bir husustur. İşaret edilen bu ilmi taşıyan herkesin adaletli bir kişi olması da kaçınılmazdır. Bundan dolayı ümmet nezdinde bu ilmi nakledip taşıyanların adaletli olduğu ve herhangi bir şüphe, tartışma ve tereddüdü kabul etmeyecek şekilde Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in adaletli olduğunu söylediği kimseler hakkında cerh edici ifadelerin kabul edilmeyeceği büyük bir ün kazanmıştır. Nebevî ilmi ve mirası nakletmek sûretiyle ümmet arasında meşhur olan imamların hepsi, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve*

790 İsrâ 17/111.

791 Yunus 10/62.

792 Bakara 2/257.

793 Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, X, 209.

sellem'in adaletli olduklarını söylemesi sebebi ile adaletli kimselerdir. Bundan dolayı onların birbirlerini eleştirmeleri (onları bu mertebeden düşüren) bir tenkit olarak kabul edilmez. Bu ise ümmet arasında cerh ve tenkit edilmesi meşhur olmuş kimselerin durumunun aksinedir. Bid'atın önderleri ile onların durumunda değerlendirilen ve din hususunda itham altında tutulan kimseler gibi. Şüphesiz bunlar, ümmet arasında ilmin taşıyıcılarından değildirler. Çünkü Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ilmini ancak adaletli olan kimse taşır. Bununla birlikte, adalet denilecek şey hususunda hataya düşülerek, adalet ile günahı olmayan kişinin kastedildiği zannedilmiştir. Ancak durum böyle değildir. Aksine böyle bir kimse, din hususunda adaletli ve güvenilir bir kişidir. İşlediğinden dolayı Allah'a tevbe etmeyi gerektiren fiilleri yapmış olsa dahi. Şüphesiz ki bu, imana ve Allah'ın velisi olmaya aykırı olmadığı gibi adaletle de aykırı değildir.

Bu Hadisin İsnadları

Bu hadisin çeşitli isnadlarla rivayet edilmiştir. Bunlardan birisini İbn Adiyy, Musa b. İsmail b. Musa b. Cafer > Babası > Dedesi Cafer b. Muhammed > babası > Ali > Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* isnadıyla rivayet etmiştir.

Bir diğerini Avvâm b. Havşeb, Şehb b. Havşeb > Muâz > Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* isnadıyla rivayet etmiştir. Bu rivayeti, Hatîb ve başkaları zikretmiştir.

Bu rivayetlerden birisi de İbn Adiyy tarafından Leys b. Sa'd > Yezîd b. Ebî Habîb > Sâlim > İbn Ömer > Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* isnadıyla rivayet edilmiştir.

Bu rivayetlerden birisini de Muhammed b. Cerîr et-Taberî, İbn Ebî Kerîme > Muân b. Rifaa es-Sülemî > Ebû Osman en-Nehdî > Üsâme b. Zeyd > Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* isnadıyla rivayet etmiştir.

Bunlardan birisini de Hammâd b. Yezîd, Bakiyye b. el-Velîd > Muân b. Rifâa > İbrahim b. Abdurrahman el-Uzrî > Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* isnadıyla rivayet etmiştir.

Dârekutnî şöyle demiştir: Bize Ahmed b. Hasan b. Zeyd, Hâşim b. Kâsım > Müsennâ b. Bekir, Mübeşşir ve onların dışında ilim ehlerinden başkaları > Muân b. Rifâa > İbrahim b. Abdurrahman > Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* isnadıyla rivayet etti. Yani bu rivayetin mahfuz olan yolu mursel olduğudur. Çünkü burada sözü edilen İbrahim sahâbî değildir.

Hallâl da *Kitâbu'l-İlel*'de şöyle demiştir: Züheyr b. Salih b. Ahmed bize, Mühennâ'nın şöyle dediğini rivayet etti. Ahmed'e Muaz b. Rifaa'nın İbrahim b. Abdurrahman el-Uzrî'den rivayet ettiği şu hadisi sordum: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: **“Bu ilmi, sonradan gelenler arasından onların adaletli olanları taşır. Aşırıya gidenlerin tahrifini, bâtılcıların intihalini ve cahillerin tevilini ondan uzaklaştırırlar.”** Ahmed'e “Bu, sanki uydurma bir hadis gibi duruyor” dedim. O “Hayır! Bu hadis sahihtir” dedi. Ben “Peki, sen bu hadisi kimden dinledin?” dedim. O “Birçok kişiden” dedi. Ben “Onlar kimlerdir?” dedim. Şöyle dedi: “Bunu bana Miskîn tahdis etti. Ancak o, “Muân yoluyla el-Kasım b. Abdurrahman'dan” diyerek rivayet etti. Ahmed dedi ki: “Muân b. Rifâa ise sakıncası olmayan bir ravidir.”

Yine bu rivayetlerden birisini de Ebû Salih, Leys b. Sa'd > Yahya b. Saîd > Saîd b. el-Müseyyeb > Abdullah b. Mes'ûd isnadıyla rivayet etmiştir. Bu rivayete göre, Abdullah b. Mes'ûd şöyle demiştir: Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'i şöyle buyururken dinledim: **“Bu ilmi her sonradan gelenler arasından adaletli olanları miras alır.”**⁷⁹⁴

Bir diğeri de Ebû Ahmed b. Adiyî tarafından şu isnadla rivayet edilmiştir: Zureyk b. Abdullah el-Elhânî > Kasım b. Abdurrahman > Ebû Ümâme el-Bâhilî > Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*. Bunu ondan Bakîyye rivayet etmiştir.

Bir diğer rivayeti yine İbn Adiyî şu isnadla nakletmiştir. Mervân el-Fezârî > Yezîd b. Keysân > Ebû Hâzım > Ebû Hureyre > Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*.

794 Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, X, 209.

Bir rivayeti de Temmâm, *Fevâid*'inde Leys > Yezîd b. Ebî Habîb > Ebu'l-Hayr > Ebû Kabîl > Abdullah b. Amr ve Ebû Hureyre isnadıyla nakletmiştir. Bunu da kendisinden Hâlid b. Amr rivayet etmiştir.

Bu rivayetlerden biri de Kadı İsmail tarafından Ali b. Müslim el-Belevî > Ebû Salih el-Eş'arî > Ebû Hureyre > Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* isnadıyla rivayet edilmiştir.

137. Din ve dünyanın ayakta kalması, ilmin ayakta kalması ile mümkündür. İlimin kaybolmasıyla dünya da din de yok olup gider. Çünkü dinin de dünyanın da varlığını sürdürmesi ancak ilimle olur. Evzâî şöyle demiştir: İbn Şihâb ez-Zührî⁷⁹⁵ dedi ki: "Sünnete sımsıkı sarılmak bir kurtuluştur. İlim çok hızlı bir şekilde alınır. İlimin canlanması dinin ve dünyanın sapasağlam durması anlamına gelir. İlimin gitmesi ise bütün bunların yok olup gitmesi demektir."

İbn Vehb şöyle demiştir: Bana Yezîd, İbn Şihâb'ın şöyle dediğini haber verdi: "İlim ehlerinden bazı kimselerden bize ulaştığına göre, onlar şöyle derdi: Sünnete sarılmak bir kurtuluştur. İlim hızlı bir şekilde çekilip alınır. Bu sebeple ilmin canlı kalması, dinin ve dünyanın sapasağlam anlamına gelir. İlimin gitmesi ise bütün bunların kaybolup gitmesi demektir."

138. İlim, sahibini, dünyada da ahirette de hükümdarlığın da malın da daha başka hususların da yükseltmeyeceği kadar yükseltir. Çünkü ilim esasen şerefli olanın şerefini artırır. Başkasının mülkü olan köleyi hükümdarların meclislerine oturtacak kadar yükseltir. Nitekim *Sahîh*'te sabit olduğu üzere, Zührî'nin Ebu't-Tufeyl'den rivayet ettiğine göre, Nâfi' b. Abdullah b. el-Hâris, Usfan'da Ömer b. el-Hattâb'ın yanına gelmişti. Ömer onu Mekke'ye vali tayin etmişti. Ömer ona "Vadi ahalisine yerine kimi bıraktın?" diye sordu. O, "Yerime İbn Ebzâ'yı bıraktım" dedi. "İbn Ebzâ kimdir?" diye sordu. O, "Bizim azadlarımızdan biridir" dedi. Ömer, "Sen yerine azadlı birisini vekil bıraktın?" deyince o "Ama o, Allah'ın Kitabı'nı iyi okuyan, feraizi iyi bilen biridir" dedi. Bunun üzerine Ömer *radiyallahu*

795 Ebû Bekir Muhammed b. Müslim b. Ubeydullah b. Abdullah b. Şihâb ez-Zührî. Medine'deki fakih, muhaddis ve tabiin ileri gelenlerinden biridir. 120 yılı Ramazan ayının 17. Salı gecesi vefat etmiştir. Başka tarihler de verilmiştir. Bk. *Vefeyâtu'l-A'yân*, IV, 77.

anh şöyle dedi: Şunu bilin ki, sizin Nebiniz *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurmuştu: **“Şüphesiz Allah bu Kitap ile birtakım kavimleri yükseltir, onunla başkalarını da alçaltır.”**⁷⁹⁶

Ebu'l-Âliye şöyle demiştir: Ben, İbn Abbâs'a divanında oturduğu sırada, Kureyşliler de etrafında iken giderdim de o da elimden tutar, beni kendisi ile birlikte divanın üzerinde oturturdu. Bunun üzerine Kureyşliler birbirlerine kaş-göz işareti yaparlardı. İbn Abbâs, onların yaptıklarını fark edince şöyle derdi: “İşte bu ilim, böyledir. Esasen şerefli olanın şerefini artırır ve kralların tahtlarının üzerine oturtur.”

İbrahim el-Harbî şöyle demiştir: Atâ b. Ebî Rabâh Mekke'de bir kadına ait siyahî bir köle idi. Burnu adeta bir bakla tanesini andırıyordu. Mü'minlerin emiri Süleyman b. Abdülmelik iki oğlu ile birlikte Atâ'nın yanına geldi. Yanına oturdular. Atâ o sırada namaz kılıyordu. Namazını bitirince onlara döndü. Kendisine hac ibadetine dair sorular sordular. Onlara arkasını dönmüştü. Daha sonra Süleyman çocuklarına “Haydi kalkın” dedi. Arkasından da şunları ekledi: “Çocuklarım, ilim tahsil etmekte hiç gevşeklik göstermeyin. Ben, bu siyahî kölenin önündeki küçüklüğümüzü asla unutmam.”

Yine Harbî şöyle demiştir: Muhammed b. Abdurrahman el-Avkaş'ın boynu bedeninin içine geçmiş, omuzları da adeta iki mızrak ucu gibi idi. Annesi “Oğlum, sen hangi topluluğun meclisinde bulunursan mutlaka sana gülüyorlar, seninle alay ediyorlar. Bu sebeple sana ilimle uğraşmanı tavsiye ediyorum. Şüphesiz ki ilim seni yükseltecektir” dedi. Sonra Avkaş yirmi yıl boyunca Mekke kadılığı görevinde bulundu.

(İbrahim el-Harbî) dedi ki: Davacı onun önünde oturduğu zaman kalkıncaya kadar titrer dururdu. Bir seferinde “Allah'ım! Boynumu (beni) cehennem ateşinden azad et” derken bir kadın da yanından geçiyormuş. Ona “Kardeşimin oğlu, senin nasıl bir boynun var ki” demiş.

Yahya b. Eksem⁷⁹⁷ şöyle demiştir: (Harun) er-Reşîd “Mertebelerin en yücesi hangisidir?” diye sordu. Ben “Senin bulunduğun mertebedir ey mü’minlerin emiri” dedim. O “Sen benden daha yücesini biliyor musun?” dedi. Ben “Hayır” dedim. O “Ama ben onu biliyorum. O, bir halkada bulunup şöyle ‘Bize filan kişi filandan Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*’in şöyle buyurduğunu rivayet etti’ diyen birisidir” dedi. Ben “Ey mü’minlerin emiri! Bu mu senden hayırlıdır? Hâlbuki sen hem Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*’in amcasının oğlusun hem de mü’minlerin veliyu’l-ahdi’sin” dedim. O “Evet, yazık sana, o gerçekten benden hayırlıdır. Çünkü onun adı Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*’in adı ile birlikte anılmaktadır. O, ebediyen ölmez. Biz ise ölüp fani olacağız. İlim adamları ise zaman kaldığı sürece kalıcıdırlar” dedi.

Hayseme b. Süleyman⁷⁹⁸ şöyle demiştir: Ebu’l-Hanâcir’i⁷⁹⁹ şöyle derken dinledim: Harun’un oğlunun meclisinde idik. İnsanlar etrafında toplanmıştı. Mü’minlerin emiri de yanımızdan geçti. Mecliste bizim yanımızda ayakta durdu. Mecliste binlerce kişi vardı. Yanındakilere dönüp “İşte gerçek hükümdar budur” dedi.

Hatîb’in *Târîhu Bağdâd* adlı eserinde şöyle denilmektedir: Bana Ebû Necîb Abdulgaffar b. Abdülvâhid, Hasan b. Ali el-Mukrî > Ebu’l-Hasan b. Fâris isnadıyla Üstad İbnu’l-Amîd’in⁸⁰⁰ şöyle dediğini rivayet etti. Ben,

797 Yahya b. Eksem b. Muhammed b. Katan, kadılar kadısı, fakih, büyük ilim adamı, Ebû Muhammed et-Teymî el Mervezî el-Bağdâdî’dir. İctihad imamlarındandı. Pek çok eseri vardır. *Kitâbu’t-Tenbîh* bunlardan biridir. Fıkıh bilgisi oldukça geniş, edebiyata vukufu ileri çapta idi. Me’mûn onu Bağdat kadılığı ile görevlendirmişti. 242 yılında vefat etti. Bk. *Tehzîbu’s-Siyer*, 1988.

798 İmam, sika, uzun bir ömür yaşamış, Şam’ın muhaddisi, Ebu’l-Hüseyn Hayseme b. Süleyman b. Haydere b. Süleyman el-Kuraşî eş-Şâmî’dir. *Fezâilu’s-Sahâbe* adlı eserin müellifidir. Çok ilim yolculuğu yapmış, çok dolaşmıştır. Hadis âlimi olup 343 yılında vefat etmiştir. Bk. *Tehzîbu’s-Siyer*, 3102.

799 İmam, muhaddis, Trablus’un isnad âlimi, Ebû Ali Ahmed b. Muhammed b. Zeyd b. Müslim b. Ebu’l-Hanâcir el-Ensârî eş-Şâmî el-Atrablusî’dir. İbn Ebî Hâtim “Oldukça doğru sözlüdür. 274 yılında vefat etmiştir” demiştir. Bk. *Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ*, XIII, 240.

800 Büyük vezir, Ebu’l-Fadl Muhammed b. el-Husayn b. Muhammed el-Kâtib’dir. Hükümdar Ruknu’d-Devle el-Hüseyn b. Buveyh ed-Deylemî’nin veziri idi. İnşa, belagat ve konuşmada hayret verici bir özelliğe sahipti. Örnek gösterilir bir durumda idi. Şöyle denilmiştir: Yazma Abdülhamid ile başladı, İbnü’l-Amîd ile sona erdi. Felsefe ile ilgilenirdi. Öncekilerin görüş

dünyada başkanlıktan ve benim yaptığım vezirlikten daha hoş, daha tatlı bir şey olduğunu zannetmiyordum. Nihayet Süleyman b. Eyyûb b. Ahmed et-Taberânî ile Ebû Bekir el-Ciâbî'nin benim huzurumdaki tartışmalarını gördüm. Taberânî hıfzının çokluğu ile galip geliyor, Ciâbî ise Taberânî'yi zekâsı ve Bağdadlıların uyanıklığı ile yenik düşürüyordu. Nihayet sesleri yükseldi ve biri diğerine galip gelemedi. Ciâbî "Benim bildiğim öyle bir hadis var ki bu hadisi dünyada benden başkası bilmiyor" dedi. Taberânî "Onu söyle" dedi. Ciâbî "Bize Ebû Halife, Süleyman b. Eyyub'dan rivayet etti" deyip hadisi nakletti. Bu sefer Taberânî dedi ki: Bize Süleyman b. Eyyûb bildirdi. Ebû Halife de benden dinledi. Şimdi sen de benden dinle ki senin senedin de âli bir senet olsun. Çünkü sen Ebû Halife'den rivayet etmekte. O da benden rivayet ediyor" dedi. Bunun üzerine Ciâbî utandı ve böylece Taberânî ona galip geldi.

İbnu'l-Amîd şöyle demiştir: "İşte o vakit keşke vezirlik de başkanlık da benim olmasaydı, keşke Taberânî gibi olsaydım ve keşke onun sevindiği gibi sevinseydim." Bunu o hadis dolayısıyla söylemişti.

Müzenî dedi ki: Şâfiî'yi şöyle derken dinledim: "Kur'ân öğrenenin kıymeti artar. Fıkıhı inceleyenin değeri yükselir. Dil öğrenenin tabiatı incelik. Aritmetik öğrenenin görüşü keskinleşir. Hadis yazan kimsenin delili güçlenir. Kendisini korumayan kimseye de ilminin faydası olmaz."

Bu sözler, Şâfiî'den birçok yoldan rivayet edilmiştir.

Süfyân es-Sevrî dedi ki: "Dünyayı ve ahireti isteyen kimse ilim öğrenmeye baksın."

Abdullah b. Davud dedi ki: Süfyân es-Sevrî'yi şöyle derken dinledim: "Şüphesiz bu hadis ilmi bir izzettir. Onunla dünyayı talep eden onu bulur. Onunla ahireti isteyen de onu bulur."

Nadr b. Şumeyl⁸⁰¹ dedi ki: “Dünya ve ahirette şeref elde etmek isteyen kimse ilim öğrensin. Allah’ın dini hususunda kendisine güvenilmesi ve Allah ile kulları arasında bir yerde bulunması mutluluk olarak kişiye yeter.”

Hamza b. Saîd el-Mısrî dedi ki: Ebû Müslim el-Lahmî hadis rivayet etmeye başladığı ilk gün oğluna “Gelirlerimizden ne kadar arttı?” dedi. Oğlu “300 dinar” dedi. O “Bunu hadis ilmi ile uğraşanlara ve fakirlere şükür olmak üzere dağıt. Çünkü bugün baban, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* hakkında şahidlik yaptı ve şahidliği kabul edildi” dedi.

Ebu’l-Ferec Muâfâ b. Zekeriyya el-Cureyrî⁸⁰² dedi ki: Bize Muhammed b. el-Husayn b. Dureyd, Ebû Hatim el-Utbî yoluyla onun babasının şöyle dediğini rivayet etti: Muâviye, el-Ebtah’ta bir meclis inşa etti. Oğlu Karaza ile birlikte o mecliste oturdu. Derken kendilerine ait bir yerde toplanmış olan bir topluluk ile karşılaştı. Aralarından bir genç de yüksek sesle şu beyiti söylüyordu:

“Kim benimle kuyudan kova ile su çekme
yarışına (karşılıklı övünmeye) girerse

Şerefi üstün birisi ile yarışa girmiş olur

Ve kovayı da ipin düğümlendiği yere kadar doldurur.”

(Muâviye) “Bu kim?” dedi. Oradakiler “Abdullah b. Cafer’dir” dediler. O “Ona yol açın” dedi.

Sonra aralarında şu beyitleri okuyan bir gencin bulunduğu bir topluluk ile karşılaştı:

801 İbn Hareşe, büyük ilim adamı, imam, hafız el-Hasan el-Mâzinî el-Basrî en-Nahvî’dir Merv’e yerleşmiştir ve oranın âlimidir. Yahya b. Maîn ve İbnü’l-Medîni sika olduğunu ifade etmişlerdir. Sika ve sünnete bağlı biridir. Pek çok kitap yazmıştır. Kimse ondan önce böyle kitap yazmamıştır. Merv’de hâkimlik yapmıştır. 230 yılında vefat etmiştir. Bk. *Sıyeru A’lâmi’n-Nübelâ*, IX, 328.

802 Nehrevânî olup İbn Târâ diye bilinir. Geniş bilgili âlimlerin meşhurlarındandır. Bağdat’ta yaşardı, 80 küsür yaşında vefat etti. Bk. *el-Ensab*, II, 52.

“O kadınlar benden söz ederlerken beni gördüler

Alnında beyazlık bulunan asil atların
sırtında koştukları yerde

O kadınlar “Bu delikanlıyı biliyor musunuz?”
dediler. Onlar “Evet” diye cevap verdiler

Onu tanıdık, hem on dördünde ay hiç gizli kalır mı?”

Muâviye “Ya bu kim?” dedi. Onlar “Bu da Ömer b. Ebî Rebîa’dır” dediler. Muâviye “Yolunu açın gitsin” dedi. Sonra bir başka topluluk ile karşılaştı. Aralarında kendisine soru sorulan bir adam vardı. Ona “Ben tıraş olmadan cemrelere taş attım. Cemrelere taş atmadan önce tıraş oldum” gibi hacc ibadeti esnasında içinden çıkamadıkları bazı meselelere dair soru soruyorlardı. Muâviye “Bu kim?” dedi. Onlar “Bu, Abdullah b. Ömer’dir” dediler. Muâviye bunun üzerine oğlu Karaza’ya dönüp dedi ki: “İşte yemin olsun ki, şeref diye buna denilir. Yemin olsun ki, dünya ve ahiretin şerefi budur.”

Süfyân b. Uyeyne şöyle demiştir: “Allah nezdinde insanlar arasında makamı en yüksek olan kişiler, Allah ile kulları arasında olan kişilerdir. Bunlar da peygamberler ve âlimlerdir.”

Sehl et-Tüsterî dedi ki: Peygamberlerin meclislerine bakmak isteyen kimse âlimlerin meclislerine baksın. Bir adam gelir ve “Ey filan kişi! Karısı hakkında şöyle şöyle yemin eden bir kişinin durumu ile ilgili olarak ne dersin?” diye sorar. O “Karısı boş oldu” der. Bir diğeri gelip “Şöyle şöyle yemin ettim” der. O da “Böyle demek sûretiyle yemin bozulmuş olmaz” der... Böyle bir konum ise ancak ya bir peygambere ya da bir âlime ait bir konum olur. Siz de onların bu konumlarını itiraf ve kabul edin.

139. Bir bilgiye sahip olmayan bilgisiz kişilere zillet ve kendileri ile alay edilme elbisesi giydirilmiş demektir. Bunların eksik görülmeleri başkalarına göre çok daha çabuk olur. Bu da özel ve genel herkes tarafından bilinen bir husustur. A‘meş şöyle demiştir: “Gerçekten ben, hadis rivayet

etmeyen yaşlı bir kişi görürüm de içimden onu tokatlamak gelir.” Muâviye şöyle demiştir: A‘meş’i şöyle derken dinledim: “Hadis öğrenmeyen kimseyi içimden ayakkabımla dövmek geliyor.”

Hişâm b. Ali şöyle demiştir: A‘meş’i şöyle derken dinledim: “Ben yaşlı bir kişinin Kur’ân okumayıp hadis yazmadığını göreceğim olursam onu yumruklamak isterim. Çünkü böyle bir kişi ayın doğduğu gecenin yaşlılarından (ilim üstadlarından) (ilim üstadlarından).”

Ebû Salih şöyle demiştir: Ebû Cafer’e “Dolunayın yaşlıları kimdir?” diye sordum. O şöyle dedi: “Bunlar ayın doğduğu gecelerde toplanan ve insanların başından geçmiş önemli olayları birbirlerine zikreden birtakım yaşlılar/âlimlerdir. Bununla birlikte bunların hiçbiri de düzgün bir şekilde namaz abdesti alamaz.”

Müzenî şöyle demiştir: “İmam Şâfiî, bir şeyh (ilimle uğraşan ya da yaşlı kimse) gördüğü zaman ona hadise ve fıkıha dair soru sorardı. Eğer buna dair bir bilgisi varsa mesele yok. Değilse ona ‘Allah kendi adına da İslâm adına da sana hayır bir mükâfat vermesin. Kendini de yitirdin, İslâm’ı da kaybettin’ derdi.”

Abbâsoğulları halifelerinden birisi satranç oynarken amcası yanına girmek için ondan izin istedi. O da ona izin verdi ve bu arada satranç tahtasının üzerini örttü. Yerine oturunca amcasına “Amcacığım, Kur’ân okudun mu?” dedi. O, “Hayır” dedi. “Peki, sünnetten bir şey yazdın mı?” dedi. Yine “Hayır” dedi. “Peki, fıkıha ve insanların arasındaki farklı kanaatlere baktın mı?” dedi. O yine “Hayır” dedi. “Peki, Arap diline, insanların başlarından geçmiş önemli olaylara baktın mı?” dedi. Amcası yine “Hayır” dedi. Bunun üzerine halife “Haydi, tahtanın üzerini aç” dedi. Sonra da oyunu tamamladı. Böylelikle amcasından utanması da hayâ etmesi de bitti. Onun soytarısı ona “Ey mü’minlerin emiri! Yanımızda kendisinden utanman gereken birisi varken tahtanın üzerini açıyorsun öyle mi?” dedi. O “Sus, yanımızda kimse yok” dedi.

Bunun böyle olmasının sebebi şudur: İnsanı diğer canlılardan ayıran husus, ona özel olarak verilen ilim, akıl ve anlayıştır. Bunlara sahip olmazsa onda geriye ancak kendisi ile diğer hayvanlar arasındaki ortak miktar

kalır. Bu da hayvanî canlılıktır. İşte böyle bir kimseden de diğer insanlar utanmazlar. Onun huzurunda ve onun tanıklığı önünde fazilet ve ilim sahibi olan kimseler de ondan utanmazlar.

140. İlim dışında bir mala sahip olan kişinin, malından başkasının kendisinininkinden daha iyi olduğunu bilecek olursa kendi malına olan rağbeti azalır, diğer mala rağbeti çoğalır ve elindeki malın yerine onun kendisine ait olmasını ister. Yalnız ilim servetinin sahibi müstesnadır. O, kesinlikle ilimden payını başka bir pay ile değiştirmeyi sevmez, arzu etmez. Süfyân es-Sevrî de hadis yazmamış yaşlı bir kişiyi gördüğü zaman “Allah, İslâm adına sana hayırlı bir mükâfat vermesin” derdi.

Ebû Cafer et-Tahâvî⁸⁰³ şöyle demiştir: Ahmed b. Ebî İmrân’ın yanında idim, yanımdan dünya ehlinde bir kişi geçti. Ona baktım ve yapmakta olduğum ilmî müzakereyi bırakarak onunla meşgul oldum. (Ahmed b. Ebî İmran) bana “Sanki ben senin bu adama verilen dünyalık hakkında düşündüğünü gördüm” dedi. Ben de ona “Evet” dedim. Bunun üzerine “Ben sana sende özel olarak bulunan bir hususu göstereyim mi? Allah onun yanındaki malı sana verse ve sendeki ilmi de ona verse, böylelikle sen cahil bir zengin olarak, o da fakir bir âlim olarak yaşasa ne dersin?” dedi. Ben “Allah’ın benim yanımdaki ilmi onun nezdindekiler ile değiştirmesini tercih etmem. Çünkü ilim zaten malsız bir zenginlik, aşiretsiz bir güç ve adamların olmasa da bir saltanattır” dedim.

İşte bu hususta şöyle denilmiştir:

“İlim bir hazinedir ve bir azıktır. Hiç tükenmez

Herhangi bir arkadaşın olmadığı zaman o ne iyi yoldaştır

803 İmam, büyük ilim adamı, büyük hafız, Mısır diyarının muhaddisi ve fakihi, Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed b. Selâme b. Abdülmelik el-Esedî el-Hicrî el-Mısırî et-Tahâvî el-Hanefî. Pek çok eserin müellifidir. Mısır’daki Tahâ kasabasındandır. Hadis ve fıkıh ilminde öne çıkmış, pek çok eser tasnif etmiştir. Sika, sağlam ravi, fakihi ve oldukça güçlü bir akla sahip birisi idi. 321 yılında vefat etti. Bk. *Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ*, XV, 27.

Kişi bazen mal biriktirebilir, kısa bir zaman
sonra da ondan mahrum kalıverir

Böylelikle zillet ve savaşılmakla karşı karşıya kalır

İlim toplayıp elde eden kişiye ise
bundan dolayı hep gıpta edilir

Ve onun elinden çıkmasından, birinin onu
elinden zorla almasından da çekinmez

Ey ilim toplayan kişi! Topladığın bu azık ne kadar güzeldir

Sakın ne inciye ne de altını, hiçbir
şeyi ona denk görmeyesin.”⁸⁰⁴

141. Yüce Allah, iyilikte bulunanlara (ihsan edicilere) mükâfatlarını yaptıklarının en güzeli ile vereceğini haber vermektedir. Ayrıca ihsanda/ iyilikte bulunmayı ilim ile mükâfatlandıracağını da haber vermektedir. Bu ise ilmin mükâfatların en güzeli olduğuna delildir. Birinci konum Yüce Allah’ın şu âyetlerinde dile getirilmektedir: **“Doğruyu getiren ve onu doğrulayan ise onlar sakınanların ta kendileridir. Onlar için Rablerinin yanında diledikleri her şey vardır. İşte bu, ihsan edenlerin mükâfatıdır. Ta ki Allah yaptıklarının en kötü olanlarını örtsün ve yapageldiklerinin en iyisi ile onlara mükâfatlarını versin.”**⁸⁰⁵ Bu ise dünyevî ve uhrevî mükâfatı kapsar. İkinci konum ise Yüce Allah’ın **“Tam ergenlik çağına varınca kendisine hüküm ve ilim verdik. İşte biz, iyilik/ihsan yapanları böyle mükâfatlandırırız”**⁸⁰⁶ âyetinde dile getirilmiştir. Hasan (el-Basrî)

804 Bu beyitler, şair Ebu'l-Esved ed-Düelî'ye aittir. Adı Zâlim b. Amr b. Süfyân b. Cendel ed-Düelî el-Kinânî'dir. Tâbîndendir. Nahiv ilmini kuran kişidir. Fukahadan, ileri gelenlerden, emirlerden, sefirlerden, süvarilerden ve hazır cevaplardan sayılırdı. Bk. eş-Şi'ru ve 'ş-Şuarâ, 26/488.

805 Zümer 39/33-35.

806 Yusuf 12/22.

şöyle demiştir: “Gençliğinde Allah’a güzel bir şekilde ibadet eden kimseyi Allah yaşlılığında hikmet ile karşılaştırır. Bu da Yüce Allah’ın **‘Tam ergenlik çağına varınca kendisine hüküm ve ilim verdik. İşte biz, iyilik yapanları böyle mükâfatlandırırız’**⁸⁰⁷ âyeti ile ifade edilmektedir.”

İşte bundan dolayı bazı ilim adamları şöyle demişlerdir: Hikmetli sözde şöyle denilmiştir: “Kim beni (hikmeti) arayıp da bulamayacak olursa bildiğinin en güzeli ile amel etsin, bildiğinin en çirkin olanlarını da terk etsin. Eğer bunu yapacak olursa, o beni bilip tanımasa dahi ben onunla birlikte olurum.”

142. Yüce Allah, yer için yağmuru ne kadar gerekli kılmış ise ilmi de kalpler için öylece gerekli kılmıştır. Yağmur olmadan yerin nasıl canlanıp hayat bulmasına imkân yoksa aynı şekilde ilim olmadan da kalbin hayat bulmasına imkân yoktur. *Muvatta’* da yer alan rivayete göre, Lokman oğluna şöyle demiştir: “Evladım! İlim adamlarıyla oturup kalk. Onların meclislerinde dizlerin onlarınkinin yanında bulunsun. Çünkü Yüce Allah, yeryüzünü yağmurun ıslaklığıyla canlandırdığı gibi övülmüş kalpleri hikmetin nuru ile canlandırır.”⁸⁰⁸

Bundan dolayı yerin bazı zamanlarda yağmura ihtiyacı olur. Yağmur yere ardı arkasına yağacak olursa bu sefer yağmurun kesilmesine ihtiyacı doğar. İlme gelince; ona nefesler sayısınca ihtiyaç duyulur, ilmin çokluğu ise kişinin sadece ıslahını ve daha çok yararlanmasını sağlar.

143. Kişide hiç de övülmeyen hatta yerilen pek çok huy vardır ki ilim tahsilinde o huylar övülecek şeyler olur. Dil dökmek, utanmayı bırakmak, alçalmak, ilim adamlarının kapılarına çokça gidip gelmek ve benzeri huylar böyledir.

İbn Kuteybe şöyle demiştir: Hadiste belirtildiğine göre **“Dil dökmek, ilim tahsil etme hâli dışında mü’min kimselerin huylarından değildir.”**⁸⁰⁹

807 Yusuf 12/22.

808 Mâlik, İlim 1; İbn Ebû Âsım, *Zühd*, s. 157; İbnü’l-Mübârek, *Zühd*, I, 487; Beyhakî, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, I, 297.

809 Senedi zayıftır, Beyhakî, *Şuabu’l-İmân*, IV, 224.

Bu ise aslında seleften bazı kimselerden nakledilmiş bir eserdir (hadis değildir).

İbn Abbâs şöyle demiştir: “Çünkü böyle bir istek ile istenen şeyin iz-zeti artmış olur.” Yine o şöyle demiştir: “Ben, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*’in ilminin umumiyetle Ensâr’dan şu kabilenin yanında olduğunu gördüm. Hiç şüphesiz onlardan birisinin kapısının yanında öğlen uykusuna yattım. İsteseydim içeri girmeme izin verirdi. Ama ben böyle yaparak onun gönlünü hoş tutmak istedim.”

Ebû İshak şöyle demiştir: Ali, öyle sözler söyledi ki onları işitmek için bineklerinize binip yolculuk yapsaydınız onların benzerini elde edemedi- önce o bineklerinizi telef ederdiniz: “Hiçbir kul, Rabbinden başkasından bir şey ümit etmesin. Kendi günahından başkasından korkmasın. Kendi- sine bilmediği şeye dair birşey sorulacak olursa öğrenmekten ve ‘Bilmi- yorum’ demekten asla utanmasın. Şunu da bilin ki, imana göre sabrın ko- numu vücuda göre başın konumu gibidir. Baş giderse vücut da yok olup gider. Sabır giderse iman da yok olup gider.”

Âlimlerden biri şöyle demiştir: “Utangaç bir kimse de büyüklenen bir kimse de ilme nail olamaz. Çünkü birisini utangaçlığı ilim öğrenmekten alıkoyarken, diğerinin büyüklenmesi ilim sahibi olmasına engel olur.”

Bu huyların ilim tahsilinde övülen şeyler olmasının sebebi, ilim tah- siline götüren yol olmalarından dolayıdır. Bu yüzden bu özellikler, kişinin kemâlinin niteliklerinden sayılmış ve onun kemâl özellikleri arasına ek- lenmiştir.

Hasan’ın bir sözü de şöyledir: “Hayâ perdesi ile ilim tahsil etmekten saklanıp gizlenen kişi, bilgisizlik için şalvarını giyer. Bu sebeple utangaç- lığın şalvarlarını kesip atınız. Çünkü yüzü (utangaçlığından dolayı) ince- len bir kimsenin ilmi de incelik (azalır.)”

Halil şöyle demiştir: “Bilgisizliğin durduğu yer utanmak ile büyükle- mek arasındadır.”

Ali *radiyallahu anh*’ın sözlerinden biri de şudur: “Heybet, haybet (hüs- ran) ile hayâ da mahrumiyet ile birlikte.”

İbrahim, Mansur'a şöyle demiştir: “Sen akılsızların sorması gibi sor, zeki ve akıllı kimselerin belleyişi gibi belle. İnsanlardan bu şekilde bir şeyler dilenmek, mert ve yiğit kimseler için bir kusur ve eksikliktir, mertliğe aykırı bir alçalıştır. Bunun ilim uğrunda olması hâli müstesnadır.”

Yine şöyle denilmiştir: “Bir âlimin yanında oturduğun takdirde inatlaşmak ve ona zorluk çıkarmak için değil bilgini artırmak için soru sor.”

Ru'be b. el-Accâc şöyle demiştir: Neseb bilgini el-Bekrî'nin yanına gittim. “Kimsin?” dedi. Ben “İbnü'l Accâc'ım” dedim. O “Hem kısa kes-tin hem kendini tanıttın. Muhtemelen sen, ben susarsam bana soru sormayacak, konuşsam da söylediğimi bellemeyecek bir kavme benziyorsun” dedi. Ben “Hayır, öyle olmayacağımı ümit ederim” dedim. O “Mertliğin düşmanları nelerdir?” dedi. Ben “Sen bana haber verir misin?” dedim. O “Kötü amca çocuklarıdır. Onlar güzel bir şey görürlerse onu saklarlar. Kötü bir şey görürlerse onu da yayarlar” dedi. Sonra şunları ekledi: “Şüphesiz ilmin bir afeti, uğursuzluğu ve çirkinliği vardır. Onun afeti onu unutmaktır, uğursuzluğu ilim arasına yalan katmaktır, çirkinliği ise ona ehil olmayanlar arasında onu yaymaya kalkışmaktır.”

İbnül-A'râbî şöyle demiştir:

“Eşyalar ne kadar yakın olur onları sevk ettiği zaman

Ve eğer takdir edilmemişse onları uzaklaştırırlar

Sen fakih (dini iyi bilen) kimseye sor,
sen de onun gibi fakih olursun

Çünkü bir ilimde genişlemiş olan
kimse cömertce mehir dağıtır

Kendisi ile fetva verdiği ilmi çok iyi düşün

Hakkında düşünülmeyen bir ilimde hayır yoktur

Kişi bazen kusurlu davranmakla birlikte bulacağını bulur

Bununla birlikte kusursuz kimsenin gayreti boşa da çıkabilir

Yaptıklarına uyulan yiğit adamlar gitti

Ve kötü olan her bir işe karşı çıkanlar

Ben öyle son zaman insanları arasında
kaldım ki biri diğerine süslü gösterir

Böylelikle kusurlu olanı bir başka kusurlu savunsun diye.”

İlmin altı mertebesi vardır:

1. Güzel soru sormak,
2. Güzelce dinlemek,
3. Güzelce anlamak,
4. Ezberleyip bellemek,
5. Öğretmek,

6. İlmin meyvesi olan gereğince amel etmek ve onun sınırlarına riayet etmek.

Kimi insan, güzel soru sormadığı için ilimden mahrum kalır. Ya hiçbir şekilde soru sormaz ya da kendisi için daha önemli şeyler olmakla birlikte o önemli olan husustan başkası hakkında soru sorar. Mesela; kişinin bilmemesi hâlinde kendisine zarar vermeyecek fazla ve ayrıntı olan hususları sorup da mutlaka bilmesi gereken hususlara dair soru sormayı ihmal etmesi gibi. İlim öğrenmeye kalkışan cahillerden çoğu kimsenin durumu budur.

Bazıları da kötü bir şekilde dinlediği için ilimden mahrum kalır. Böylelikle söylenen sözler ve yapılan tartışmalar onun için daha etkili ve ilme

göre bunlara kulak vermek daha sevimli olur. İşte bu da ilim tahsil eden kişilerin çoğunun nefsinde gizli bulunan bir afettir. Bu afet de kişinin birçok şeyi öğrenmesine engel olur. İsterse anlayışı güzel olsun.

İbn Abdilberr, seleften birinin şöyle dediğini nakletmiştir: “Anlayışı güzel olmakla birlikte dinleyişi kötü olan kimsenin hayrı, şerrini karşılamaz.”

Abdullah b. Ahmed de *el-İlel* adlı eserinde şunları söylemektedir: “Urve b. ez-Zübeyr, İbn Abbâs ile tartışmayı severdi. Bundan dolayı İbn Abbâs da ilmini ondan gizlerdi. Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe ise ona çok nazik ve kibar bir şekilde soru sorardı, o da kendisini ilimle donatırdı.”

İbn Cüreyc şöyle demiştir: “Atâ’dan öğrendiğim ilmi, ancak ona yumuşak davranışım ile öğrenebildim.”

Seleften biri de şöyle demiştir: “Âlim birisi ile oturacak olursan söylemekten çok dinlemeye gayret ve itina göster.” Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: “**Muhakkak ki bunda, kalbi olan veya kendisi şahid olarak (gafil olmayıp) dikkatle kulak veren kimse için elbette öğüt vardır.**”⁸¹⁰

Şimdi bu lafızlar altında saklı olan ilim hazineleri ve bunlara riayet etmenin kula nasıl ilmin ve hidayetin kapılarını açtığı, bunların ihmal edilip bunlara riayet edilmemesinden dolayı da ilmin kapısının nasıl kapanıp kilitleneceği üzerinde iyice düşünmek gerekir. Yüce Allah, kullarına, okunan ve işitilen âyetleri ile görülüp tanık olunan âyetlerini kalbi olan kimseler için bir öğüt olmak üzere iyice düşünmelerini emretmektedir. Çünkü Allah’tan gelen buyrukları iyice belleyen bir kalbin bulunmaması hâlinde, güneşin, ayın ve yıldızların doğması gibi her türlü âyetle karşı karşıya kalsa dahi bunlardan kesinlikle yararlanamaz ve bu âyetler adeta onları görmeyen kimsenin önünden geçip gider gibi olur. Şayet onun kalbi olursa o kişi de görülen âyetlerin önünden geçtiği ve gözleri gören bir kişi durumunda olur. Bu kişi onları görür. Fakat kalp sahibi bir kimse kalbinden ancak iki husus ile yararlanabilir: Birincisi, kalbini uyanık tutması ve kalbine gelen telkinlere kalbinin tanıklık etmesidir. Eğer kalbi hazır

değilse, temenni ve hayaller içerisinde yolculuklara dalmışsa kalbinden yararlanamaz. Ama kalbini uyanık tutup tanık olmasını sağlayacak olursa bu sefer yapılan nasihat ve irşada kulak verip bütünüyle onu dinlemedikçe de yararlanamaz. Burada da üç husus söz konusudur. Birincisi, kalbin selim ve sağlıklı oluşu ile kabul etmesidir. İkincisi, kalbin uyanık olması, bütünüyle dikkat kesilmesi ve onu uzaklaşıp gitmekten ve çeşitli hususlar ve endişeler hakkında dağılmaktan alıkoymasıdır. Üçüncüsü ise iyice işitip dinlemesi ve zikre yönelmesidir.

Böylelikle Yüce Allah, bu âyette bu üç husustan söz konusu etmiş olmaktadır.

İbn Atiyye dedi ki: “Burada kalp aklı ifade eder. Çünkü aklın yeri orasıdır. Âyet de belleyen ve kendisi ile yararlandığı kalbi olan kimse için anlamındadır.” Şiblî dedi ki: “Kalbin bir göz açıp kırpacak kadar bir süre dahi Allah’tan gaflete düşmemesi, hazır ve uyanık olması demektir.” Yüce Allah’ın “**Yahut kendisi şahid olarak dikkatle kulak veren kimse için**”⁸¹¹ sözü de kulağını öğüt mahiyetindeki bu haberlere veren ve bunu kulağına iyice yerleştiren kimse anlamındadır. İşte böyle bir kimse kulağını ona veren kimse olur. Yüce Allah’ın “**Ve senin üzerine nezdinden bir sevgi bıraktım**”⁸¹² âyetinde de bu anlamdadır. Yani ben, bu sevgimi senin üzerinde sabit kıldım.

Yüce Allah’ın “**Kendisi şahid olarak**” sözü hakkında bazı tevil bilgileri şöyle demişlerdir: “Âyette kastedilen şudur: Kendisi o işten yüz çevirmeyip ona yöneldiği ve işittiğinden başkası hakkında düşünmeyerek şahid olduğu hâlde...” Katâde şöyle demiştir: “Âyet kitap ehline bir işarettir. Şöyle demiş gibidir: Bu ibretler, anlayışı bulunup mesele hakkında iyice düşünen kimselere öğüt olmak içindir. Ya da kitap ehlerinden bunları işiten ve bunların doğruluğuna şahidlik eden kimse içindir. Çünkü bu gibi kimseler, kitapları olan Tevrat’tan ve İsrailoğullarının diğer kitaplarından bunların böyle olduğunu bilirler.” (İbn Atiyye) devamla dedi ki: “Buna göre ‘**şahid olarak**’ sözü birinci te’vile göre müşahede etmekten gelmektedir. İkinci teville göre de şahidlikten gelmektedir.” Zeccâc şöyle demiştir:

811 Kâf 50/37.

812 Tâhâ 20/39.

“**Kalbi olan**” sözü, kalbi iyice anlamaya gayret gösteren kimse anlamındadır. Nitekim Yüce Allah’ın “**Sağırdırlar, dilsizdirler, ködürler**” buyruğu onların anlamak ve doğru yolu görmek isteyen kimsenin işitmesi gibi işitmedikleri ve bundan dolayı da hiç işitmemiş kimse konumunda değerlendirildikleri anlamına gelir. Şair şöyle demiştir:

“İşiten bir kişi olmakla birlikte hoşuna
gitmeyen şeylere karşı sağırdır.”

“**Yahut dikkatle kulak veren kimse**” sözünün anlamına gelince; bu, dinlemekle birlikte kalbini dinlediklerinden başkaları ile meşgul etmeyen kimsedir. Nitekim Araplar “Beni dikkatle dinle” sözünü “Söylediğime iyice kulak ver” anlamında kullanırlar.

“**Kendisi şahid olarak...**” Yani kalbi işittikleri hususlarda şahiddir, uyanıktır. Tefsirde belirtildiği üzere bu sözle Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*’in niteliklerini bilen kitap ehlini kastetmektedir. Buna göre, “yahut kendisi,” Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*’in niteliklerinin kendi kitabında yer aldığına “şahid olarak dikkatle kulak veren kimse için ...” anlamındadır. İşte İbn Atiyye’nin Katâde’den naklettiği ve buradaki “şehid: şahid” kelimesinin şahid yani haber veren anlamında olduğunu söylediği anlam budur.

Keşşâf sahibi (Zemahşerî) de şöyle demektedir: Bu, “Belleyen bir kalbi olan kimse için” anlamındadır. Çünkü kalbi anlayıp bellemeyen bir kimse, kalbi olmayan kişiye benzer. “**Kulak veren**” ise dinleyen anlamındadır. “**Şahid olarak**” sözü, kavrayışı ve zekâsı ile dikkatli ve uyanık olan anlamındadır. Çünkü zihnini uyanık tutmayan kişi, hazır olmayan kişi gibidir. Ya da âyet “Onun doğru olduğuna, Allah’tan gelen bir vahiy olduğuna inanıp şahidlik eden kimse olduğu hâlde...” anlamındadır. Böyle bir kişi ise Yüce Allah’ın “**İnsanlara karşı şahidler olasınız diye**”⁸¹³ âyetinde sözü edilen şahidlerden biridir.

Katâde de “Kitap ehlinden onun doğruluğuna şahidlik eden birisi olarak...” şeklinde açıklamıştır. Zira onun niteliklerini o bilmektedir. Buna

göre, “kalp ile” sözüyle, belleyen uyanık bir kalbin kastedildiği, “dikkatle dinlemek ile” sözüyle de yapılan hatırlatma ve verilen öğüde kulak verip bütün dikkati ile onu dinlemesinin kastedildiği hususunda görüş ayrılığı yoktur. Ancak “şahid”in anlamı hususunda -buna göre- üç ayrı görüş bulunmaktadır:

1. Bu kelime, hazır bulunmak anlamında “müşahede”den gelmektedir. Bu da bu husustaki görüşlerin en sahih olanıdır. Âyete bundan başka bir anlam vermek uygun değildir.

2. Bu kelime şهادetten gelen “şehid” anlamındadır. Bu açıklamaya göre de bu hususta üç ayrı görüş vardır. Bir görüşe göre sahip bulunduğu yakînin doğruluğuna dair bir şahiddir. İkinci açıklamaya göre, o, kıyamet gününde insanlara karşı şahidlik edecek olan şahidlerden biridir.

3. Üçüncü açıklamaya göre, bu indirilmiş kitaplardan öğrenmiş olduğu bilgiler ile Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*’in nübüvvetinin doğruluğuna dair Allah tarafından gelmiş ve kendisinde bulunan bir şahidliktir.

Doğrusu ise birinci görüştür. Çünkü Yüce Allah’ın “**Kendisi şahid olarak**” sözü bir hâl cümlesidir. Bundaki “vâv” da “hâl vâvı”dır. Yani böyle bir durumda o, kulak verip dikkatle dinleyen bir kişi anlamına gelir. Bu ise onun kulak verip dikkatle dinlediği hâlde “şahid” olmasını gerektirmektedir. Bu da müşahede etmekten ve hazır bulunmaktan gelir. Bununla kastedilen ahiretteki ya da dünyadaki şahidlik olsaydı, bunun dikkatle kulak vermek kaydı ile kayıtlanmasının bir anlamı olmazdı. Çünkü bu durumda ifadenin anlamı şöyle olurdu: “Şüphesiz bunda kalbi olan veya kendisindeki Tevrat bilgisine bağlı olarak şahidlik ettiği hâlde ya da kıyamet gününde şahidlik edeceği hâlde kulak verip dikkatle dinleyen...” Âyet ile bunun kastedilmediğinde de şüphe yoktur. Aynı şekilde âyet, kalbi olan ve dikkatle kulak veren herkes hakkında da umumidir. Dolayısıyla yanlarında Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*’in niteliklerine dair kitaplarından öğrendikleri şahidlik bulunan kitap ehlinin mü’minleri hakkında tahsis edildiği/özelleştirildiği iddiası nasıl ileri sürülebilir? Diğer taraftan sûre Mekke’de inmiştir ve bu sûrede hitabın kitap ehli hakkında özel olması doğru olamaz. Bilhassa âyetin muhtevasının ve maksadının ancak uyanık

kalple ve dikkatle kulak verip dinlemek ile gerçekleşmesine bağlı olarak söz konusu edildiği böyle bir hitap için bu böyledir. Bu durumda nasıl olur da “Âyet kitap ehli hakkındadır” denilebilir?

Eğer “Kitap ehli hakkında özel olan, **‘kendisi şahid olarak’** sözüdür” denilecek olursa bu daha da tutarsız bir iddiadır. Çünkü Yüce Allah’ın **“Kendisi şahid olarak”** sözündeki zamir daha önce geçenlerin hepsine aittir. Bu da kalbi olan ya da dikkatle kulak veren herkestir. Durum bu iken bu zamirin, öncelikle zikredilenlerin bazısını kapsayabileceği bir şeye ait olduğu nasıl ileri sürülebilir? Hem lafızda buna dair bir delalet de yoktur.

Aynı şekilde hakkında şahidlik edilecek şey hazfedilmiştir (zikredilmemiştir). Lafızda da buna dair bir delalet yoktur. Eğer bundan maksat “kendisi buna dair şahidlik ettiği hâlde” demek olsaydı kendisine dair şahidlik yapılan husus da mutlaka zikredilirdi. Çünkü lafızda buna delil yoktur. Bu ise bu lafzın, hazır bulunmak anlamındaki “şuhud”dan geldiğinin kabul edilmesine göre farklı bir durumdur. Böyle bir durumda ise tek başına anılması sûretiyle ifadenin tamamlanması için kendisine dair şahidlik edilen mefulün bulunmasını gerektirmez. Aynı şekilde âyet iki kısmı ve her iki kısmın durumunun farklı olduğu manasını da ihtiva etmiştir. Bu iki kısımdan birisi, kalbi olan kimsedir; ikincisi ise uyanık bir kalp ile dikkatle dinleyen ve kalbi de hazır bulunan kimsedir. Böylelikle o, kalbi ile hazır olan, şahidlik eden ve kalbi huzurda bulunmaktan gaib olmayan kişidir. İşte -Allah elbette en iyi bilendir- “vav” değil de “ev: yahut” getirilmesinin sırrı budur. Çünkü âyetlerden yararlanan insanlar iki türdür. Bir tür uyanık ve tertemiz bir kalp sahibi olup asgari bir uyarı ile onun gösterdiği hidayetini yeterli bulur, ayrıca dağılmış olduğu değişik yerlerinden kalbini toparlayıp huzura getirmesine de ihtiyaç duymaz. Aksine o, kalbi uyanık, temiz, hidayeti kabul eden bir kimsedir. Böyle bir kimsenin ihtiyacı sadece hidayetin ona ulaşmasıdır. Çünkü böyle bir kalbin istidadı kemâl derecesindedir, fitratı da son derece sağlıklıdır. Ona hidayet gelir gelmez kalbi hemen onu kabul eder. Sanki bu hidayet daha önce o kalpte yazılı imiş de genel çerçevesi ile onu idrak etmiş gibidir. Sonra da hidayet ona, kalbinin genel olarak doğruluğuna tanıklık ettiği bu hidayetin etraflı açıklamalarını getirmiş gibi olur. İşte yaratılmışların en mükemmel olanlarının rasûllerin

davetlerini kabul etmelerinin hâli budur. Sıddîk-ı Ekber *radıyallahu anh'*ın durumu gibi.

Âyette sözü edilen **“kalbi olan”** kişi, fıtratı ile mantık ilmine ihtiyacı bulunmayan kişidir. Böyle bir kişi de kutsiyetinin gücü ile desteklenen birisi olup bunun sayesinde hızlıca en orta ve mutedil sınıra ulaşır. Çünkü böyle bir kişi, fıtratının kemâli dolayısıyla mantık ilminin öngördüğü kurallara riayet etmeye muhtaç değildir. **“Yahut kendisi şahid olarak dikkatle kulak veren kimse”** ise böyle bir gücü olmayan kimsedir. Bu kişinin mantık öğrenmeye ihtiyacı vardır. Böylelikle ona riayet etmesini sağlasın ve düşüncesi itibari ile doğru yoldan sapmaması için de ona kulak verebilsin deyip Yüce Allah'ın **“Rabbinin yoluna hikmet ile davet et”** sözünün burhanî kıyas olduğunu, **“güzel öğüt”**ün hitabî kıyas olduğunu, **“onlarla en güzel yolla mücadele et”** sözünün de cedelî kıyas olduğunu söyleyerek tefsir yapanlara gelince; şüphesiz ki bu, ne ashâbın ne tâbiînin ne de tefsir imamlarından herhangi bir kimsenin yaptığı tefsirlerdendir. Hatta böyle bir tefsir, Müslümanların yaptığı tefsirler arasında da yer almaz. Böyle bir açıklama kesinlikle Yüce Allah'ın kelamını tahrif etmektir, onu akıl ve imandan payları son derece yetersiz olan mantıkçıların terimlerine göre yorumlamaya kalkışmaktır. Böyle bir açıklama Karmatîlerin,⁸¹⁴ Bâtınîlerin⁸¹⁵ ve aşırı İsmaililerin⁸¹⁶ Kur'ân'a dair yaptıkları ve kendi bâtil mezheplerine göre açıkladıkları tefsirler türündendir. Kur'ân ise bütün bunlardan

814 Bunlar, Râfizîler'den olan 18. gruptur. Bunlar “Karmat”a nispet olunurlar. Burası Kufe'ye bağlı yerlerden biridir. Bunların kötülenmiş bir mezhepleri vardır. Çünkü Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in Ali b. Ebî Tâlib'in halifelliğini nas ile tesbit ettiğini, Ali *radıyallahu anh'*ın da oğlu Hüseyin'in imamlığını nas ile tayin ettiğini ve böylelikle onun soyundan gelenlerin bu şekilde tayinlerinin devam ettiğini, Muhammed b. İsmail'in de bugüne kadar hayatta olup ölmediğini, yeryüzünün tamamına egemen olmadan ölmeyeceğini ve daha önce geleceği müjdelenmiş mehdinin de o olduğunu kabul ederler. Bk. *Makâlâtu'l-İslâmiyyîn*, I, 101.

815 Bu şekilde tanınmalarının sebebi, her bir zahirin bir bâtını ve her bir tenzilin bir tevili bulunduğunu kabul etmeleridir. Bunların çok sayıda lakabı vardır. Bâtınîlik, Karmatîlik, Irak'taki Mazdakîlik, Horasan'daki inkârcı et-Ta'limiyye gibi. Bunlar, kendi görüşlerini bazı felsefecilerin görüşlerine karıştırmış, kendi kitaplarını bu yöneme göre telif etmiş ve şöyle demişlerdir: “Yaratıcı mevcuttur ama var değildir, âlimdir ama ilmi yoktur, kadir de değildir, aciz de değildir.” Allah, ortak koşmalarından yüce ve münezzehdir. Bk. İbn Hazm, *el-Fisal*, II, 26.

816 Bunlar, İmamlığı Ca'fer'e kadar getiren ve ondan sonraki imamın, oğlu İsmail olduğunu ileri süren kimselerdir. Bunlar da iki fırkaya ayrılmışlardır. Bunların aşırı olanları Bâtuniyye İsmailiye'dir. Geniş bilgi için bk. *el-Fark beyne'l-Fırak*, s. 281.

uzak, bütün bu bâtil ve hezeyanlardan münezzehtir. Üzerinde durmakta olduğumuz âyet ile diğer âyete dair mantıkçıların yaptıkları tefsirin bâtil olduğunu birçok bakımdan bir başka yerde açıklamış ve bu tefsirlerinin aklen, şer'an, dil ve örf bakımından bâtil olduğunu, Yüce Allah'ın kelamının bu şekilde yorumlanmayacak kadar yüce olduğunu beyan etmiştik. Başarı Allah'tandır.

Burada maksadımız ise şu altı sebepten dolayı ilimden mahrum kalınacağını beyan etmektir:

1. Soru sormamak.
2. Kötü bir şekilde dinlemek ve dikkatle kulak vermemek.
3. Kötü anlayış.
4. İyice ezberleyip belleyememek.

5. İlmi yaymamak ve öğretmemek. Buna göre ilmini hazine gibi saklayıp yaymayan ve öğretmeyen kimseyi Allah da ilmi unutmakla ve ilmin kendisini bırakıp gitmesi belası ile sınar. Bu da onun yaptığığın türünden bir cezadır. Bu, duyuların tanık olduğu ve varlığı açıkça görülen bir husustur.

6. İlim ile amel etmemek. Çünkü onunla amel etmek onu hatırlamayı, üzerine düşünmeyi, ona riayet etmeyi ve ona dikkatle eğilmeyi gerektirir. Kişi ilmiyle amel etmeyi ihmal ederse onu unuttur.

Seleften birisi şöyle demiştir: “Bizler ilim ile amel etmeyi onu daha iyi ezberleyip bellemek için bir yardımcı olarak görürdük.”

Yine seleften biri şöyle demiştir: “İlim amele seslenir. Amel ona olumlu cevap verirse o da orada yerleşir, aksi takdirde oradan uzaklaşıp gider.” Buna göre ilimle amel etmek, onu ezberleyip bellemenin sabit kalmasının en büyük sebeplerindendir. İlim ile amel etmeyi terk etmek ise onu kaybetmektir. Amel gibi hiçbir şey ilmi artırıp onu celb edemez. Yüce Allah **“Ey iman edenler! Allah'tan korkun ve Peygamberi'ne inanın ki O, size rahmetinden iki kat versin ve size ışığında yürüyeceğiniz bir**

*nûr lütfetsin*⁸¹⁷ buyurmaktadır. Yüce Allah'ın "**Allah'tan korkun. Allah size gerekli olanı öğretiyor.**"⁸¹⁸ buyruğu ise bu kabilden değildir. Aksine bu âyetteki ifadeler biri takvalı olmayı emreden talep cümlesi, diğeri ise Yüce Allah'ın "**Allah size öğretiyor**" sözünden ibaret olan haber cümlesi olmak üzere bağımsız iki cümledir. Yani Allah, size neden sakınacağınızı öğretir. Yoksa buyruk, takvalı olma emrinin cevabı değildir. Eğer cevap olması murad edilmiş olsaydı vav'sız ve cezm ile gelmesi gerekirdi. O durumda da "vettekullahe yuallimkum: Allah'tan korkun ki o da size öğretsın" ya da "in tettekû yuallimkum: Eğer O'ndan korkarsanız O da size öğretir" denilmesi gerekirdi. Nitekim bir başka yerde "**Eğer Allah'tan korkarsanız o size iyi ile kötüyü ayırt edecek bir anlayış (furkân) verir**"⁸¹⁹ buyurmaktadır. Bu hususu iyice düşünmek gerekir.

144. Yüce Allah, kötü ile iyinin, kör olan ile görenin, nur ile karanlığın, gölge ile sıcağın, cennetlikler ile cehennemliklerin, hiçbir şeye gücü yetmeyen aciz ve dilsiz ile dosdoğru yol üzerinde olup da adaleti emredenin, mü'min ile kâfirin, iman edip salih amel işleyenler ile yeryüzünde fesat çıkartanların, takva sahibi kimseler ile günahkârların birbirlerine eşit olması ihtimalini reddetmektedir.

İşte bunlar, Kur'ân-ı Kerîm'de Yüce Allah'ın bu sınıfların birbirine eşit olmayacağını ifade ettiği on ayrı yeri göstermektedir. Bu da âlimin cahile göre durumunun nurun karanlığa, gölgenin sıcağa, iyinin kötüye karşı durumu gibi olduğunun delilidir. Bu sınıfların her birinin diğeri-ne göre durumu ile aynıdır. İlmin ve ilim ehlinin şerefi hakkında da bu kadarı yeterlidir. Hatta bütün bu sınıfların üzerinde dikkatle düşünecek olursanız, bunlar arasında eşitliğin reddedilmesinin ilme raci olduğunu ve buna bağlı olarak üstünlüğün söz konusu olup eşitliğin olmayacağını ortaya çıktığını görürüz.

145. Süleyman *aleyhisselâm*, hüdhüd kuşunu ağır bir şekilde azaplandırmak ya da onu kesmek ile tehdit ettiği vakit ancak ilimle bu tehditten kurtulabilmiş ve onun huzuruna geldiğinde ona hitaba başlar başlamaz

817 Hadîd 57/28.

818 Bakara 2/282.

819 Enfâl 8/29.

“Senin bilmediğin şeyi ben gördüm”⁸²⁰ diyerek ona gördüklerini haber vermişti. İşte bu şekilde ona hitap etme cesaretini veren, yalnızca ilimdi. Çünkü ilmin verdiği güç olmasaydı güçsüz bir varlık olan hüdhüd, güçlü Süleyman’a bu şekilde hitab etme imkânı bulamazdı. Meşhur hikâyeye de bu türdendir. Bu hikâyeye göre, ilim ehlerinden birine bir meseleye dair soru sorulmuş, o “Bunu bilmiyorum” deyince öğrencilerinden birisi “Bu meseleyi ben biliyorum” demiş. Hoca kızıp öfkelenmiş ve üzerine gitmeye kalkışırken öğrencisi ona “Değerli üstadım! Sen istediğin kadar âlim ol, Davud oğlu Süleyman’dan daha âlim değilsin. Ben de hüdhüdden daha cahil birisi değilim. Çünkü hüdhüd de Süleyman’a **‘Senin bilmediğin şeyi ben gördüm’** demiş, Süleyman *aleyhisselâm* ise ona ne sitem etmişti ne de onu azarlamıştı” diye cevap vermiştir.

146. Şüphesiz dünya ve ahiret şerefinden bir şeyler elde eden kimse bunu ancak ilimle elde edebilmiştir. Âdem’in meleklerle üstünlük sağlamasını ve meleklerin, Allah’ın ona bütün isimleri öğretmiş olması sebebi ile onun üstünlüğünü itiraf etmelerini düşünelim. Bunun arkasından onun karşılaştığı musibetinin nasıl telafi edildiği ve cennette kalmanın yerine kendisi için ondan hayırlı olana Rabbinden öğrenmiş olduğu kelimelerle eriştiği üzerinde de düşünelim. Yusuf *aleyhisselâm*’ın yeryüzünde imkâna, iktidara, izzete ve büyüklüğe, o malum rüyayı yorumlama ilmiyle eriştiğini hatırlayalım. Diğer taraftan onun, kardeşini diğer kardeşlerinin arasından hangi yollarla ayırt ettiğini de hatırlayalım. O, bunu bizzat kendilerinin de kabul ettikleri ve kendilerinin de gereğince hükmettikleri bir yol ile yapmıştı. Sonunda iş, güçle, güzel akıbetle ve durumun kemâl mertebesine erişmesi ile neticelenmişti. Buna da ilim ile ulaşabilmişti. Nitekim Yüce Allah, şu âyetinde buna işaret etmektedir: **“İşte biz, Yusuf’un lehine böyle bir takdirde bulunduk. Yoksa o, hükümdarın dinine göre kardeşini alıkoyabilecek değildi. Bu, ancak Allah’ın dilemesi ile oldu. Biz dilediğimizi derecelerle yükseltiriz. Her ilim sahibi üstünde daha iyi bir bilen vardır.”**⁸²¹ Âyetin tefsirinde belirtildiği üzere “Biz, Yusuf’un derecesini ilim ile kardeşlerinin üzerine yükselttiğimiz gibi dilediğimiz kimselerin de derecelerini ilimle yükseltiriz.”

820 Neml 27/22.

821 Yusuf 12/76.

Yüce Allah, İbrahim *aleyhisselâm* hakkında da **“İşte bu, kavmine karşı İbrahim’e verdiğimiz hüccetimizdir. Biz, kimi dilersek onu derecelerle yükseltiriz”**⁸²² buyurmaktadır. İşte bu, hüccet ilmiyle bir yükseliştir. Birincisi ise siyaset (yönetim) ilmiyle bir yükseliştir.

Aynı şekilde Hızır’ın öğrencisi kelimullah Musa’nın Hızır’a karşı davranışının ve ona soru sorduğunda oldukça yumuşak konuşmasının sebebi de Hızır’ın ilmidir. Öyle ki **“Sana öğretilen ilimden bana doğru ve hayırlı olanı öğretmen için sana tabi olayım mı?”**⁸²³ demişti.

Süleyman’ın kuşların dilini bilmesi dolayısıyla sahip oldukları da böyledir. Öyle ki o Sebe hükümdarlığına kadar ulaşmış, onların kraliçelerini mağlup etmiş, hükümdarlık tahtını ele geçirmiş ve onu kendisine itaat edenler arasına katmıştı. Bundan dolayı şunları söylemişti: **“Ey insanlar! Bize kuşların dili öğretildi. Her şeyden bize verildi. Muhakkak ki bu, apaçık üstünlüğün ta kendisidir.”**⁸²⁴

Davud *aleyhisselâm*’ın, düşmanların silahlarından korunmasını sağlayan zırh dokuması da onun ilminin bir neticesi idi. Yüce Allah, bu ilim nimetini kullarına hatırlatmak üzere şöyle buyurmaktadır: **“Hem biz ona sizin faydanıza sizi savaşlarınızda korusun diye giyecek (zırh) yapma sanatını öğrettik.”**⁸²⁵

Mesih *aleyhisselam*’ın kitabı, hikmeti, Tevrat’ı ve İncil’i bilmesi neticesinde Allah da bu ilim ile onu yüceltmiş, üstün kılmış ve ona ikramda bulunmuştu.

Âdemoğulları’nın efendisinin sahip olduğu ilmin durumu da böyledir. Yüce Allah, bunun kendisine verdiği bir nimeti olduğunu hatırlatarak şöyle buyurmuştur: **“Allah, sana kitabı ve hikmeti indirmiş ve sana bilmediklerini öğretmiştir. Allah’ın lütfu sana gerçekten büyük olmuştur.”**⁸²⁶

822 En’âm 6/83.

823 Kehf 18/66.

824 Neml 27/16.

825 Enbiyâ 21/80.

826 Nisâ 4/113.

147. Yüce Allah, şu buyruğu ile İbrahim el-Halîl'i övmektedir: **“Gerçekten İbrahim başlı başına bir ümmetti. Allah’a itaatkârdı, hanıftı. Allah’ın nimetlerine şükrediciydi. Çünkü Allah, onu seçmiş ve doğru yola iletmişti.”**⁸²⁷

İşte bunlar, övülmeye sebep olan dört türlü husustur. Bunların başında onun “ümme” olduğunu dile getirmektedir. Ümme ise kendisine uyulan örnek demektir. İbn Mes’ûd şöyle demiştir: “Ümme hayrı öğreten demektir. Bu da ‘i’timam’dan türeyen ‘fu’le’ vezninde bir kelimedir. Önder anlamındaki ‘kudve’ gibi. Bu da kendisine uyulan kişidir.”

Ümme ile imam arasında da iki bakımdan fark bulunmaktadır:

1. İster şuurlu ve maksatlı olsun, ister olmasın, kendisine uyulan herkes imamdır. İşte buradan hareketle geniş yola da “imam” denilmiştir. Yüce Allah’ın **“Ashab-ı Eyke de gerçekten zalim kimseler idi. Onlardan da intikam aldık. Her ikisi de hâlâ görülüp tanınan bir imam (yol) üzerindedirler”**⁸²⁸ âyetinde olduğu gibi. Yani onlar, gidip gelenler tarafından açıkça görülen belli bir yol üzerinde idiler. Ama yola “ümme” adı verilmez.

2. Ümmette ayrıca fazladan bir anlam vardır. O da ilim ve amel ile ilgili kemâl sıfatları kendisi tek başına kalacak şekilde toplamış kişi demektir. Böyle bir kimse başkasında dağınık hâlde bulunan çeşitli hasletleri kendisinde toplar. Sanki böylelikle bu sıfatların kendisinde bir araya gelip başkasında dağınık hâlde bulunmaları ya da hiç bulunmamaları sebebi ile başkalarından farklılık arz etmiş olur. “Ümme,” mahreci ve tekrarlanması itibari ile bir şeyi eklemeye delalet eden şeddeli mim ihtiva ettiğinden, bu anlamı da hissettirmektedir. Aynı şekilde ilk harfinin ötreli oluşu da böyledir. Çünkü ötre, vav harfi türündendir. Ötrelin telaffuzu esnasında dudaklar toplanır. Sonuna da “gurfe: oda” ile “lukme: lokma” gibi tek oluşa delalet eden yuvarlak te harfi getirilmiştir. **“Zeyd b. Amr b. Nüfeyl kıyamet gününde tek başına bir ümme olarak gönderilecektir”**⁸²⁹

827 Nahl 16/120-121.

828 Hicr 15/78-79.

829 Sahih'tir. Ahmed b. Hanbel, I, 189; Bezzar, Müsned, IV, 94; Taberânî, el-Mu'cemu'l-Kebîr, I, 151.

hadisinde de bu anlamdadır. Buna göre birlikte olmak ve bir araya gelip toplanmak, “ümme” lafzının anlamının ayrılmaz bir parçasıdır. İşte çoğul olarak “ümme”nin tekili olan “ümme”ye bu ismin verilme sebebi de budur. Çünkü ümme, belli bir dine ya da aynı asırda toplanmış insanlara denilir.

İkinci özellik Yüce Allah’ın **“Allah’a itaatkârı”** buyruğunda dile getirilmektedir. İbn Mes’ûd şöyle demiştir: “İtaatkâr (kânit), itaat eden kimse demektir.” Kelimenin kökünü teşkil eden “kunût” hepsi de itaatın sürekliliğini ifade eden çeşitli şekillerde tefsir edilir.

Üçüncü özellik ise **“hanifi”** sözü ile ifade edilmiştir. Hanif, Allah’a yönelen kimse demektir. Onun dışındaki şeylerden meyledip uzaklaşmak da bu anlamın ayrılmaz bir parçasıdır. Çünkü başka şeylerden meyletmek, hanif anlamının ayrılmaz kısmını teşkil eder. Yoksa sözlük anlamı itibarıyla baştan onun için konulmuş bir tabir değildir.

Dördüncü özellik **“nimetlerine şükredendi”** diye ifade edilmiştir. Nimetlere şükür ise üç temel üzerine bina edilmiştir. Nimeti ikrar etmek, o nimeti ihsan edene izafe etmek ve o nimeti onun razı olduğu yerde kullanıp gerektiği şekilde onunla amel etmektir. Buna göre kul bu üç hususu yerine getirmediği şükreden birisi olamaz.

Anlatılmak istenen şudur: Yüce Allah, kulu İbrahim el-Halîl’i hepsi de ilme, onunla gereğince amel etmeye ve ilmi öğretip yaymaya raci dört sıfat ile nitelendirip övmüştür. Buna göre bütün mükemmellik, ilim ile gereğince amel etmek ve diğer insanları da ona davet edip çağırarak toplanır.

148. Yüce Allah, Mesih *aleyhisselâm* hakkında şöyle buyurmaktadır: **“Dedi ki: Ben Allah’ın kuluyum, bana kitap vermiş ve beni peygamber kılmıştır. Nerede olursam beni mübarek kıldı.”**⁸³⁰ Süfyân b. Uyeyne şöyle demiştir: “Nerede olursa beni mübarek kıldı.” Yani Hayri öğreten kişi yaptı.

İşte bu, bir kimsenin başkalarına hayrı öğretmesinin Allah’ın kendisinde takdir etmiş olduğu bereketin ta kendisi olduğunu gösterir. Çünkü bereket, hayrın elde edilmesi, onun gelişip durması ve devamlı olması

830 Meryem 19/30-31.

demektir. Bu ise gerçekte ancak peygamberlerden miras olarak alınmış olan ilimde ve bu ilmin öğretilmesinde bulunabilir. Bundan dolayı Yüce Allah, Kitabı'nı "mübarek" diye isimlendirmiştir. Şu buyruklarda olduğu gibi: **"Bu, bizim indirdiğimiz bir zikirdir, mübarektir."**⁸³¹ **"Bu, sana indirmiş olduğumuz bir kitaptır, mübarektir."**⁸³² Yine Rasûlü'nü Mesih'in söylediği nakledilen şu sözlerde olduğu gibi "mübarek" diye nitelendirmiştir: **"Ve neredede olursam olayım beni mübarek kılmıştır."**⁸³³ Buna göre, Yüce Allah'ın Kitabı'nın ve Rasûlü'nün bereketi, her ikisi sayesinde ortaya çıkan ilmin, hidayetin ve Yüce Allah'a davetin sebebidir.

149. *Sahîh(-i Müslim)*'de Ebû Hureyre *radıyallahu anh* yoluyla Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: **"Âdemoğlu öldüğünde ameli de kesilir. Şu üç husus müstesna: Sadaka-i cariye, kendisi ile yararlanan bir ilim veya kendisine dua edecek salih bir evlat."**⁸³⁴ Bu hadisi Müslim, *Sahîh*'inde rivayet etmiştir. Bu da ilmin şerefine, üstünlüğüne, meyvesinin muazzamlığına dair en büyük delillerden biridir. Çünkü onun sevabı, kişiye o ilimle yararlanıldığı sürece ölümünden sonra da ulaşmaya devam eder. Tıpkı hayatta imiş gibi ameli kesilmez. Bununla beraber, anılmak ve övülmek sûretiyle de bir çeşit hayata sahiptir. İnsanların amellerinin sevabının kesilmesinden sonra onun amelinin sevabının devam etmesi ikinci bir hayattır. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in sevaplarının ölüye ulaşması ile ilgili olarak özellikle bu üç husustan söz etmesi, bunların husule gelmeleri için onun sebep olduğundan dolayıdır. Kul ise emir ve yasak ile ilgili herhangi bir sebebi bizzat yapacak olursa onun da sonucu ortaya çıkar. Bu sonuç isterse onun çabasının ve kazancının dışında olsun. Salih evladın, sadaka-i cariyenin ve faydalı ilmin husule gelişine kendisi sebep olduğu için, onun sevabı ve ecri de bu hususta sebep olması dolayısıyla ona yazılmaya devam eder. Çünkü kul, bizzat yaptığı işlerden ya da kendisinden dolayı meydana gelenler sebebi ile sevap kazanır. Yüce Allah, Tevbe sûresinde bu iki esastan söz ederek şöyle buyurmaktadır: **"Çünkü Allah yolunda susuzluk, yorgunluk, açlık**

831 Enbiyâ 21/5.

832 Sâd 38/29.

833 Meryem 19/31.

834 Müslim, Vasiyyet 14.

*çekmeleri, kâfirleri kızdıracak bir yere ayak basmaları, bir düşmana karşı zafere ulaşmaları karşılığında mutlaka kendilerine salih amel yazılır. Şüphesiz Allah, iyi hareket edenleri mükâfatsız bırakmaz.*⁸³⁵ İşte bütün bu hususlar, onlar tarafından gerçekleştirilmesi güçlerini aşan, kendilerinin yaptığı fiillerden doğan hususlardır. Onların gücü içerisinde bulunan ise sadece fiilen yaptıkları bu sonuçların sebepleridir. Sonra Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **“Onlar küçük-büyük ne infak ederlerse ve (cihada giderken) her bir vadiyi aştıklarında muhakkak bu onlara (sevap olarak) yazılır.”**⁸³⁶ Buna göre harcama, vadileri kat etmek, onların güçlerinin yetebildiği fiillerdir. Birinci kısımda da **“Bunun karşılığında onlara salih bir amel yazılır”** buyurmuştur. Ancak yaptıklarından ortaya çıkan fiilleri ve onların dışındakiler olmak üzere iki şeyden husule gelmektedir. Çünkü onların fiilleri bu ortaya çıkan şeyin meydana gelmesi için bağımsız bir sebep değildir. Aksine bu sebebin parçalarından biridir. Bundan dolayı onlar için fiillerine karşılık teşkil eden sevap yazılır. Aynı şekilde susuzluk, yorgunluk, düşmanı öfkelenmek de onların fiillerinden değildir. Bu sebeple bizzat bu, onlar için yazılmaz. Ancak fiillerinden doğduğu için bunun karşılığında onlara salih bir amel yazılır.

Diğer kısım ise bizatihi güç yetirilebilen fiillerdir. İnfakta bulunmak ve vadileri kat etmek gibi. Bu da salih bir ameldir ve bizzat bu onlara sevap olarak yazılır. Çünkü bu iş, onların güçleri çerçevesindedir, iradeleri ve kudretleri ile hâsıl olmaktadır. Böylelikle sevap hem güç yetirilebilen fiiller hem de bunlardan ortaya çıkan fiiller hakkında söz konusudur. Başarı Allah'tandır.

150. İbn Abdilberr, Abdullah b. Davud'un şöyle dediğini nakletmiştir: Kıyamet gününde Yüce Allah, âlimleri hesaba çekilmekten uzak tutarak **“Sizde olan şey karşılığında cennete girin. Çünkü ben, ilmimi size ancak hakkınızda murad etmiş olduğum bir hayır sebebi ile vermiştim”** buyuracak.

İbn Abdilberr dedi ki: Ondan başkaları bu haberde şu ziyadeyi kaydetmektedir: Yüce Allah, ilim adamlarını kıyamet gününde tek bir zümre

835 Tevbe 9/120.

836 Tevbe 9/121.

içerisinde alıkoyacaktır. Nihayet insanlar arasında hüküm verip cennetlikler cennete, cehennemlikler cehenneme girdikten sonra ilim adamlarını çağırarak onlara şöyle buyuracaktır: **“Ey âlimler topluluğu! Ben, size azap etmek istemekle birlikte hikmetimi size yerleştirmiş değilim. Ben, sizin başkalarının karıştırdığı birtakım masiyetleri karıştıracığınızı bilmişimdir. O yaptıklarınızı örttüm ve onları size bağışladım. Kullarıma verdiğiniz fetvalar ve onlara öğrettiğiniz ilim ile bana ibadet ediliyordu. Haydi, hesapsız olarak cennete girin.”** Sonra “Onun vermediğini kimse veremez, onun verdiğini de kimse alıkoyamaz” dedi.⁸³⁷ (İbn Abdilberr) dedi ki: Bu manaya yakın bir rivayet de muttasıl ve merfu bir isnad ile gelmiştir. Harb el-Kirmânî⁸³⁸ *Mesâil*'inde de buna yakın merfu bir rivayet kaydetmiştir. İbrahim şöyle demiştir: Bana ulaştığına göre, kıyamet gününde kişinin iyilikleri bir kefeye, kötülükleri diğer kefeye konulacak. Kötülükleri iyiliklerine ağır basacak. Nihayet ümidini kesince cehenneme gideceğini düşünecek. Bu sırada bulutu andıran bir şey gelip iyiliklerinin olduğu yere düşecek, böylelikle kötülüklerinin bulunduğu kefe havaya kalkacak. Ona “Bunun yaptığın amellerden olduğunu biliyor musun?” denilecek. O “Hayır” diyecek. Ona “Bu, senin insanlara öğretmiş olduğun hayırdır. Senden sonra onunla amel edildi” denilecek.

Eğer şöyle denilirse: Şeriatın temel esasları, ilim adamına gösterilmeyen müsamahanın cahil kimseye gösterilmesini, ilim adamına bağışlanmayacak günahların ona bağışlanmasını gerektirmektedir. Çünkü Allah'ın ilim adamına karşı delili, cahile göre daha ileri derecede konulmuş demektir. Âlimin masiyetin çirkinliğini bilmesi, Allah'ın ona buğz etmesi ve âlime o buğzettiği masiyet dolayısıyla ceza vermesi, cahilin buna dair bilgisinden daha büyüktür. Allah'ın ona vermiş olduğu ilim dolayısıyla üzerindeki nimeti de cahil üzerindeki nimetinden büyüktür.

Şeriat ve Allah'ın hükmü şuna delildir: Kendisine nimetler ihsan edilmiş, lütuf ve ikramın özellikle verilmiş olduğu bir kimse, buna rağmen

837 Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, I, 126. Heysemî şöyle demiştir: “Bu hadisi Taberânî, *el-Kebîr*'de rivayet etmiştir. İsnadında Musa b. Ubeyde er-Rebezî de vardır ki oldukça zayıf bir ravidir.”

838 Büyük ilim adamı, imam, Ebû Muhammed Harb b. İsmail el-Kirmânî. Fakih biridir. Ahmed b. Hanbel'in öğrencisidir. İlim yolculukları, rihleler yapmış, ilim tahsil etmiştir. Kendisinden Kasım b. Muhammed ve Ebû Hâtim er-Râzî rivayet almıştır. 280 yılında vefat etmiştir.

şehvetlerinin eğilimine kapılıp (şehvetlerin) meralarında yayılarak helak olmasına sebep olacak yerlerde nefsinin otlatıp Allah'ın haramlarını çiğnemek cesaretini gösterecek, sorumlulukları ve günahları hafife alacak olursa, ona verilmesi gereken ceza, karşı karşıya kalması gereken intikam ve sitem, onun mertebesinde bulunmayan kimse hakkında söz konusu olmayacak kadar ağırdır. Nitekim Yüce Allah'ın **“Ey Peygamber hanımları! Sizden kim apaçık bir hayâsızlıkta bulunursa ona azabı iki kat artırılır. Bu, Allah'a göre pek kolaydır”**⁸³⁹ buyurulmaktadır. Zaten bundan dolayı zina, zina iftirası suçu ve içki içme suçlarının hadleri olan cezalar, kölenin haddinin iki katıdır. Çünkü hür üzerindeki nimet eksiksizdir. Buna delil hususlardan biri de Ebû Nuaym ile başkalarının rivayet ettiği Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in şöyle buyurduğuna dair hadistir: **“Kıyamet gününde insanlar arasında azabı en ağır olacak kişi, Allah'ın ilmiyle kendisini yararlandırmadığı âlim kişidir.”**⁸⁴⁰ Seleften bazıları da şöyle demiştir: “Âlimin bir tek günahı bağışlanmadan önce cahilin yetmiş günahı bağışlanır.” Yine bazıları “Şüphesiz Allah, âlimlerin işleyip de bağışlamadığı günahları cahillere bağışlayacaktır” demiştir.

Buna şu şekilde cevap verilir: Sizin bu söylediklerinizin gerçek olduğunda bir şüphe yoktur. Fakat yine şeriatın ve hikmetin temel esaslarından biri de şudur: Şüphesiz hasenatı çoğalıp büyüyen ve İslâm'da açık bir tesiri bulunan kimseler için başkaları hakkında söz konusu olmayan ihtimaller söz konusu olur, başkalarının bağışlanmayan çeşitli hâlleri bağışlanır. Şüphesiz masiyet bir pisliktir. Su ise iki kuleye (testi hacmine) ulaşacak olursa az miktardaki suyun aksine pislik taşımaz. Çünkü az miktardaki su, asgari pisliği dahi gösterir. İşte Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in Ömer'e hitaben söylediği şu söz de bu kabildendir: **“Ne bilirsin ey Ömer! Olur ki Allah, Bedir ehline bakarak “Dilediğinizi yapın, ben günahlarınızı bağışladım” buyurmuştur.”**⁸⁴¹ İşte Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e ve Müslümanlara karşı casusluk ederek böyle büyük bir günahı işlemiş bir kişiyi öldürmekten Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'i alıkoyan budur. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* Ömer'e onun (Hâtub b. Ebî Beltaa'nın)

839 Ahzâb 33/30.

840 Senedi oldukça zayıftır. Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, I, 305, 507.

841 Buhârî, Megâzî 46; Müslim, Fezâil 161.

Bedir'de bulunduğunu haber verdi. Onun cezalandırılmasını gerektiren husus ortada olmasına rağmen, böyle büyük bir konumda bulunduğundan dolayı onun için söz konusu olan sebepler cezalandırılmasına engel teşkil etmiştir. Buna bağlı olarak onun o büyük hatası, sahip olduğu iyilikler yanında bağışlanmış oldu. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* de sadaka vermeye teşvik edince Osman *radıyallahu anh*, o büyük miktardaki sadakayı çıkartıp verdi. Bunun üzerine Allah Rasûlü **“Bundan sonra yaptıklarının Osman’a bir zararı olmayacaktır”** buyurdu.⁸⁴² Talha *radıyallahu anh* da sırtına basıp kayanın üzerine çıkmasını sağlamak için Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in önünde eğilince onun için **“Artık Talha (kendisi için cenneti) gerektirdi”** buyurmuştur.⁸⁴³

İşte Yüce Allah'ın konuştuğu Musa, Allah'ın kendisi için yazmış olduğu ve üzerinde Allah'ın kelamı yazılı bulunan levhaları yere bıraktı ve bu levhalar kırıldı. Ölüm meleğinin gözüne bir tokat atarak onun gözünü çıkardı. İsrâ gecesinde Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* hakkında Rabbinde serzenişte bulunarak “Benden sonra peygamber olarak gönderilecek bir gencin ümmetinden, benim ümmetinden gireceklerden daha fazlası cennete girecek” dedi. Harun'un sakalını tutup Allah'ın bir peygamberi olduğu hâlde onu kendisine çekti. Bütün bunlar Rabbinin nezdinde onun değerini hiçbir şekilde eksiltmedi. Yüce Rabbi ona ikramda bulunuyor ve onu seviyordu. Musa'nın yaptığı işler ile karşısına çıkan düşman, onun gösterdiği sabırlar, Allah uğrunda çektiği eziyetler öyle bir özelliktir ki bu gibi hususların ona etkisi olmaz ve bunlar onun istikametini değiştirmez, konumunu alçaltmaz. Bu ise insanlar tarafından bilinen ve fıtratlarında yer etmiş bulunan bir durumdur: Binlerce iyiliği bulunan bir kimsenin az sayıdaki kötülüklerine müsamaha ile bakılır. Hatta yaptığı kötülüğüne karşılık onun cezalandırılmasını gerektiren sebep ile iyiliklerine karşılık ona teşekkürde bulunmayı gerektiren sebepler birbirleri ile karşı karşıya gelebilir. Böylelikle onun iyiliklerinin ödüllendirilmesini gerektiren sebep, cezalandırılmasını gerektiren sebepten daha ağır basar. Nitekim şöyle denilmiştir:

842 Hasen bir hadistir, Tirmizî, Menâkıb 19; Hâkim, *el-Müstedrek*, III, 110.

843 Sahihtir, Tirmizî, Cihâd 17; Ahmed b. Hanbel, I, 165; İbn Hibbân, *Sahîh*, XV, 436; Hâkim, *el-Müstedrek*, III, 28. Ayrıca bk. Elbânî, *Silsiletu'l-Ehâdîsi's-Sahîha*, no: 945.

“Eğer sevilen bir tek günah işlerse

Onun diğer güzellikleri binlerce şefaathçi olarak gelir.”⁸⁴⁴

Bir başka şair de şöyle demiştir:

“Eğer hoşla gitmeyen iş tek bir iş olursa

Onun sevindirici fiilleri pek çoktur.”⁸⁴⁵

Yüce Allah, kıyamet gününde kulun iyilikleri ile kötülüklerini tartar. Hangisi daha üstün gelirse etkili olan o olur. İyilikleri çok olup Yüce Allah’ın sevdiklerini ve razı olduklarını tercih etmekle birlikte, bazı hâllerde tabiatlarının gereğinin kendilerine galip geldiği kimseleri başkalarına yapmayacağı kadar affeder, mûsamaha ile karşılar. Aynı şekilde âlimin ayağı kayacak olursa o güzel bir şekilde hızlıca döner, kusurunu telafi eder, yarayı iyileştirir. Âlim kişi bu yönü ile hastalığı, sebeplerini ve tedavisini çok iyi bilen oldukça maharetli bir tabibe benzer. Tabib tarafından hastalığın tedavi edilmesi cahil tarafından o hastalığın tedavi edilmesine göre daha çabuk olur. Aynı şekilde âlim kimsenin Allah’ın emrini bilmesi, O’nun vaadini ve tehdidini tasdik etmesi, O’ndan korkması, işlediği günahları sebebi ile kendisini küçük görmesi, Allah’ın o yaptığı işi haram kıldığına inanmakla birlikte günahı bağışlayan ve aynı zamanda ondan dolayı da sorumlu tutan bir Rabbinin olduğuna inanması ve buna benzer Rabbin sevdiği diğer hususlar günahın üzerini kapatır, günahın gereği olan cezayı zayıflatır, etkisini ortadan kaldırır. Bunları ya da bunların çoğunu bilmeyenin durumu ise böyle değildir. Çünkü böyle bir kimse ile birlikte ancak günahın karanlığı, çirkinliği ve alçaltıcı etkileri bulunur. Böylesi ile öteki eşit olamaz. İşte bu hususta hakkı bâtıldan ayırt edici açıklama budur. Bu açıklama ile de belirtilen her iki hususun da hak olduğu ve aralarında bir çelişki olmadığı da açıkça görülür. Ayrıca âlim ve cahilin her birinin diğerine göre günahının

⁸⁴⁴ Bu beyit, şair İbn Nubâte es-Sa’dî’ye aittir. Adı Muhammed b. Muhammed b. Hasan el-Cüzâmî el-Mısırî Ebû Bekir Cemâluddîn’dir. Çağının edebiyatı iyi bilen, kolay ve rahat bir şekilde uzun nesirler yazabilen biri idi. Kahire’de doğup vefat etmiştir.

⁸⁴⁵ Beyit, Mütenebbî’ye aittir. Beyitin son mısraı: “Sevindiren diğer işleri binlerledir” şeklindedir.

çirkinliğinin artış sebebi, ancak bilgisizliği ve günahının ona karşı direnecek, etkisini zayıflatacak ve eserini ortadan kaldıracak hususlardan uzak olmasıdır. Böylelikle her iki yerde de çirkinlik aslında cehalete, cehaletin gereklerine, ilme ve ilmin gereklerine göre de azlığına ve zayıflığına ait olur. İşte bu da ilmin şerefine ve faziletine dair açık bir delildir. Başarı Allah'tandır.

151. Âlim kişi, ilimle ve ilim öğrenmekle uğraştığı sürece hep ibadet ediyor, demektir. Çünkü onun bizzat öğrenip öğretmesi de bir ibadettir. İbn Mes'ûd şöyle demiştir: "Fakih bir kimse devamlı namaz kılan birisidir." Yanındakiler "O nasıl namaz kılar ki?" dediler. İbn Mes'ûd "Çünkü Allah'ı zikretmek onun kalbi ve dilinden düşmez" dedi. Bunu, İbn Abdilberr zikretmiştir.

Muâz *radiyallahu anh*'tan merfu ve mevkuf olarak rivayet edilen hadiste şöyle denilmektedir: "**İlmi öğrenin. Çünkü onu Allah için öğrenmek bir haşyet, ona tabi olmak bir ibadet, onu müzakere etmek bir tesbihtir.**" Hadis daha önce geçmişti. Doğrusu bu hadisin mevkuf olduğudur.

İbn Abdilberr de Muâz'dan merfu olarak Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: "**Sabahleyin çıkıp ilim bahislerinden bir bahis öğrenmen senin için yüz rekât namaz kılmaktan daha hayırlıdır.**"⁸⁴⁶ Yalnız bu rivayet, merfu olarak sabit değildir.

İbn Vehb şöyle demiştir: Mâlik b. Enes'in yanındaydım. Öğlen ya da ikinci namazının vakti geldi. Ben de ona onun huzurunda (hadis) okuyor ve ilme bakıyordum. Hemen kitaplarımı toplayıp namaz kılmak için ayağa kalktım. Bunun üzerine Mâlik bana "Bu yaptığın da ne?" dedi. Ben "Namaz için kalktım" dedim. O, "Gerçekten bu yaptığın şaşırtıcı bir iş. Kendisi için ayağa kalktığın amel, az önce yaptığın amelden -o amelde niyetin sahih olması şartı ile- daha faziletli değildir" dedi.

Rebî' dedi ki: Şâfiî'yi şöyle derken dinledim: "İlim tahsil etmek, nafile namazdan daha faziletlidir."

846 Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, II, 507. Hadisi İbn Abdilberr, *Fadlu'l-İlm* adlı eserinde Ebû Zer'den merfu olarak rivayet etmiştir. Hadisin aslı İbn Mâce'de ve Taberânî'nin *Evsat*'ında "**Kişinin ilimden bir bab öğrenmesi onun için bin rekâten hayırlıdır**" şeklindedir.

Süfyân es-Sevrî şöyle demiştir: “İlim tahsil etmekte niyet sahih olması şartıyla ondan daha faziletli hiçbir amel yoktur.”

Bir adam Muâfâ b. İmrân’a⁸⁴⁷ “Sence gecenin tamamını namaz kılarak geçirmem mi yoksa hadis yazmam mı daha sevilen bir iştir?” dedi. Muâfâ “Bir hadis yazmanı, ben gecenin başından itibaren sonuna kadar namaz kılmakla geçirmenden daha çok severim” dedi.

Yine kitabında dedi ki: “Bir tek hadisi gecenin tamamını namaz kılmakla geçirmekten daha çok severim.”

İbn Abbâs şöyle demiştir: “Gecenin bir bölümünde ilmi müzakere etmeyi, gecenin tamamını ihya etmekten daha çok severim.”

İshak b. Mansûr’un *Mesâil*’inde şöyle denilmektedir: Ahmed b. Hanbel’e “Onun ‘Gecenin bir kısmında ilmi müzakere etmeyi geceyi ihya etmekten daha çok severim’ sözünde kastedtiği ilim hangisidir?” dedim. O “Kastettiği ilim insanların kendi dinleri ile ilgili hususlarda yararlandıkları ilimdir” dedi. Ben “Namaz, abdest, oruç, hac, talak ve benzeri hususlar mı?” dedim. O “Evet” dedi. İshak dedi ki: İshak b. Râhâye de bana dedi ki: “Durum Ahmed’in dediği gibidir.”

Ebû Hureyre *radiyallahu anh* şöyle demiştir: “Bir an oturup dinim hakkında bilgi edinmeyi, bir geceyi sabaha kadar (namaz kılarak) ihya etmekten daha çok severim.”

İbn Abdilberr de Ebû Hureyre’den merfu olarak şu hadisi rivayet etmiştir: “**Her şeyin bir direği vardır. Bu dinin direği ise fıkhıdır (dini bilmektir). Yüce Allah’a dinde fıkıh (bilgi) sahibi olmaktan daha üstün hiçbir şeyle ibadet edilmemiştir.**” Bu hadis, daha önce geçmişti.

Muhammed b. Ali el-Bâkır şöyle demiştir: “İlmiyle kendisinden yararlanan bir âlim, bin abidden daha faziletlidir.” Yine o şöyle demiştir: “Hadis rivayet etmek ve onu insanlar arasında yaygınlaştırmak bin abidin ibadetinden daha üstündür.”

847 Muâfâ b. İmrân b. Nevfel b. Câbir b. Cebele. İmam ve Şeyhulislâm’dır. İlim ve amelin önderlerindendi. Gözler onun gibisini çok az görmüştür. 185 yılında vefat etmiştir. 186 yılında vefat ettiği de söylenmiştir.

İlim talep etmek, ilmi araştırmak, yazmak ve ilim üzerinde yoğunlaşmak, hem kalbin hem de azaların yaptığı işlerdendir. Dolayısıyla ilim amellerin en faziletlielerindendir. Onun organların yaptığı amellere göre durumu, kalp amellerinden ihlâs, tevekkül, sevgi, inabe (Allah'a yönelmek), haşyet, rıza ve buna benzer amellerin zahirî amellere göre durumu gibidir. Eğer "İlim amelin vesilesidir ve amel için istenir. Amel ise bir amaçtır. Bilindiği gibi amaç araçtan daha üstündür. Sen nasıl olur da araçları onların gaye olarak gözettikleri husustan üstün tutarsın?" diye sorulacak olursa şu şekilde cevap verilir: Hem ilim hem amel iki kısma ayrılır. Bir kısmı bir araç, bir kısmı da bir gaye olur. İlmin tamamı, araç ve başkası için elde edilmek istenen bir şey değildir. Yüce Allah'ı, isimlerini ve sıfatlarını bilmek kayıtsız ve şartsız olarak bütün ilimlerin en şerefliisidir. Bu, bizzat kendisi için istenir, bizzat kendisinden dolayı elde edilmesi arzu edilir. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **"Allah, yedi kat göğü ve yerden bir o kadarını yaratandır. Ferman (emri) bunlar arasından inip durmaktadır ki, böylece Allah'ın her şeye kadir olduğunu ve her şeyi ilmiyle kuşattığını bilesiniz."**⁸⁴⁸ Yüce Allah, bu buyruğu ile gökleri ve yeri yarattığını, her ikisi arasında emri indirip durduğunu, bundan maksadın da kullarının O'nun her şeyi çok iyi bilip gücünün de her şeye yettiğini bilmeleri olduğunu haber vermektedir. İşte bu ilim, yaratmanın bilinmesi istenen amacdır. Yüce Allah da **"Şunu bil ki Allah'tan başka hiçbir ilah yoktur"**⁸⁴⁹ buyurmaktadır. Buna göre Yüce Allah'ın birliğini ve O'ndan başka hiçbir ilah olmadığını bilmek bizatihi bilinmesi istenen bir husustur. Her ne kadar sadece bunun bilinmesi yeterli olmasa dahi böyledir. Bununla birlikte O'na ortak koşmaksızın bir ve tek olarak yalnızca O'na ibadet etmek de mutlaka gereklidir. Çünkü bunlar, bizatihi istenen iki husustur. Yüce Rabbin isimleriyle, sıfatlarıyla, fiilleriyle ve hükümleriyle bilinmesi ve ikinci olarak bunların gereği olmak üzere de O'na ibadet edilmesidir. O'na ibadet etmek, bizatihi istenen ve arzu edilen bir şey olduğu gibi aynı şekilde O'nu bilip tanımak da böyledir. Yine ilim, daha önce açıklandığı üzere ibadet türlerinin en faziletlielerindendir. Çünkü ilim, hem amacı hem de aracı ihtiva eder.

848 Talâk 65/12.

849 Muhammed 47/19.

Sizin “Amel bir amaçtır” sözünüze gelince; bu sözünüzle ya kapsamına kalbin ve azaların amelinin de girdiği bir ameli kastediyorsunuz ya da yalnızca organlar ile ilgili amelleri kastetmektesiniz. Eğer birincisini kastediyorsanız, bu bir gerçektir ve bu ilmin bizatihi istenen bir amaç oluşuna delildir. Çünkü daha önce de geçtiği üzere ilim kalbin amellerindedir. Eğer ikincisi kastediliyorsa bu, yalnızca organların ameli demek olur ve doğru olamaz. Çünkü kalplerin amelleri bizatihi maksat olarak gözetilir ve yapılması istenen amellerdir. Hatta organların amellerinin gerçek mahiyetinde başkası için maksat olan bir araç da vardır. Çünkü sevap, ikab, övgü, yergi ve buna bağlı hususlar, asıl itibariyle kalbe ve bu asla tabi olarak da organlara aittir. Her şeyden önce kalbin düzelmesi, dosdoğru yolda yürümesi, Rabbine ve mutlak egemenine kulluk yapması maksadı ile yapılan ameller de böyledir. Organların amelleri bu maksada tabi olarak yapılması istenen ameller hâline gelmiştir. Bununla birlikte bu amellerin birçoğu bunların neticesinde ortaya çıkacak maslahat için yapılması istenen amellerdir. Çünkü bunlar dolayısıyla kalp ıslah olur, temizlenir, arınır ve dosdoğru yolu bulur. Böylelikle şunu öğreniyoruz: Amellerin bir kısmı amaçtır, bir kısmı araçtır. Şüphesiz ilim de böyledir. Aynı şekilde yalnızca amele bir araç olan ilim eğer amelden soyutlanacak olursa onun sahibi ondan yararlanmamış olur. Bu durumda amelde bulunmak ondan daha faziletlidir.

Fakat bizatihi istenen neticesinden meydana gelen ve bunun için maksat olarak gözetilen ilme gelince; bununla ilgili olarak “Soyut amel ondan daha şerefli” denilemez. Hem soyut bedenî ibadetin, Allah’ın varlığını, isimlerini, sıfatlarını, yarattıklarına dair verdiği hükümleri ve emrini, kalplerin amellerini, nefislerin afetlerini, amelleri bozan ve kalbin Yüce Allah’a ulaşmasını engelleyen yolları, ameller ile kalp arasındaki, kalp ile Yüce Rab arasındaki mesafeleri, bu mesafelerin ne ile alınacağını ve buna benzer imana dair onu güçlendiren ve zayıflatan hususları bilmekten daha üstün olduğu nasıl söylenebilir? Sadece azalarla yapılan zahiri taabbüdün böyle bir ilimden daha faziletli olduğu nasıl söylenebilir? Bunların tam aksine olmak üzere bu iki hususu gereği gibi yerine getiren daha kâmindir. Eğer bunlardan birisinde fazilet söz konusu olacaksa, böyle bir ilmin fazileti gibi bir fazilet elbette ibadetin faziletinden hayırlıdır. Eğer kulda

farzdan fazla bir şeyler artıyorsa o takdirde bu fazlalığı peygamberlerden miras alınan ilme vermek, elbette onu mücerred ibadette tüketmekten daha üstündür. İşte bu meselede hakkı bâtıldan ayıran söz budur.

152. İmam Ahmed ve Tirmizî, Ebû Keşbe el-Enbârî'nin şöyle dediğini rivayet etmişlerdir: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: **“Dünyada dört sınıf insan vardır. Allah’ın kendisine mal ve ilim nasip ettiği ve malında Rabbine karşı takvalı davranıp onunla akrabalık bağını gözeten, Allah’ın da ondan bir hakkının bulunduğunu bilen bir kul. Böyle bir kul, Allah nezdinde makamların en güzelindedir. Bir diğer kişiye de Allah ilim vermiş olmakla birlikte mal vermemiştir. Bu kişi de ‘Eğer benim bir malım olsaydı falan kişinin yaptığı gibi yapardım’ der. Böyle bir kişi niyeti ile (mükâfatlandırılır). Ecirde de her ikisi birbirine eşittir. Bir diğer kişiye Allah bir mal vermiş olmakla birlikte ilim vermemiştir. Bu kişi, malını gelişigüzel harcar ve malı hususunda Rabbinden korkmaz. Onunla akrabalık bağını gözetmez, o malda Allah’ın bir hakkının bulunduğunu da bilmez. Böyle bir kişi ise Allah nezdinde konumların en kötü olanındadır. Bir diğer kişiye de Allah mal da ilim de vermemiş olmakla birlikte o kişi ‘Benim malım olsaydı filanın yaptığı gibi yapardım’ der. İşte bu kişi de niyeti ile (mükâfat görür). Her ikisi de vebalde birbirine eşittir.”**⁸⁵⁰ Bu, Tirmizî'nin, Hâkim'in ve başkalarının sahih olduğunu ifade ettikleri sahih bir hadistir.

Böylelikle Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, dünyadaki insanları dört kısma ayırmaktadır. Onların en hayırlıları, kendisine ilim ve mal verilen ve böylelikle de hem insanlara hem de kendisine ilmiyle ve malıyla iyilikte bulunan kişidir. Bunun arkasında mertebe itibari ile kendisine ilim verilmekle birlikte mal verilmemiş kişi gelir. Her ikisinin ecri eşit olsa dahi bu eşitlik, ancak niyet sebebiyle olur. Yoksa infak edip tasadduk eden bir kimse, infak etme ve sadaka verme derecesi sebebi ile ondan üstündür. Buna göre malı bulunmayan âlimin ecir itibari ile ona eşit olması, güç yetirmekle birlikte kesin niyete sahip olması dolayısıyladır. Bu ise sadece bir sözden ibarettir. Üçüncüsü ise kendisine bir mal verilmekle birlikte ilim verilmemiş olan kişidir. Bu kişi, Allah nezdinde insanlar arasında en kötü

850 Sahihdir. Tirmizî, Zühd 17; İbn Mâce, Zühd 26; Ahmed b. Hanbel, IV, 231.

konumda bulunur. Çünkü onun malı kendisini helake götüren bir yoldur. Eğer hiç malı olmasaydı bu, onun için daha hayırlı olurdu. Çünkü o, cennet için azık edineceği bir şeyler verilmiş olmakla birlikte bunu cehennem için bir azık hâline getirmiş oldu. Dördüncüsü ise kendisine mal da ilim de verilmemiş olmakla birlikte malı olması durumunda malını Allah'a masiyet olan amellerle tüketme niyetine sahip olan kişidir. Bu kişi de mertebe itibari ile cahil zenginden sonra gelir. Gücünün yetmesi ile birlikte kesin niyeti dolayısıyla da günahta ona eşittir. Bu da başkasının yaptığına gücü yetmeyen söz söylemekten ibarettir.

Buna göre mutlu kimseleri iki kısma ayırmakta ve ilim ile gereğince amelde bulunmayı, bu iki kişinin mutluluğunun bir gerekçesi olarak tespit etmektedir. Bedbaht olanları da iki kısma ayırıp bilgisizliği ve bilgisizliğin doğurduğu sonuçları, her ikisinin de bedbahtlığının sebebi olarak tespit etmektedir. Böylelikle mutluluk tamamen ilme ve ilmin gereklerine, bedbahtlık da geneli itibariyle bilgisizliğe ve bilgisizliğin ürününe bağlı olarak ortaya çıkmaktadır.

153. Seleften birinin şöyle dediği sabit olmuştur: “Bir saat (anlık) tefekkür, altmış yıl nafîle ibadetten hayırlıdır.”

Bir adam da Ümmü'd-Derdâ'ya (kocasının) vefatından sonra ibadetine dair soru sordu. Ümmü'd-Derdâ “Onun gündüzü tamamen tefekkür çölünde geçiyordu” dedi.

Hasan (el-Basrî) şöyle demiştir: “Bir anlık tefekkür, bir geceyi namaz kılarak geçirmekten hayırlıdır.”

Fadl şöyle demiştir: “Tefekkür, yaptığın iyilikleri de kötülükleri de sana gösteren bir aynadır.”

İbrahim, kendisine “Sen uzun uzun düşünüyorsun” denilince “Düşünmek aklın özüdür” diye cevap vermiştir.

Süfyân da çoğunlukla şu beyiti okurdu:

“Kişinin eğer düşünmesi varsa

Şüphesiz her şeyde onun için bir ibret vardır.”

Hasan da Yüce Allah'ın "**Yeryüzünde haksızlıkla kibirlenenlere âyetlerimden yüz çevirteceğim**"⁸⁵¹ âyetini "Onların bu âyetler hakkında tefekkür etmelerini engelleyeceğim" şeklinde açıklamıştır.

Ariflerden biri de şöyle demiştir: "Eğer takva sahiplerinin kalpleri, gaybın hicabları içerisinde takdir edilmiş olan ahiretteki hayırları düşünceleriyle görselerdi, dünyada onların hayatlarının bir tadı olmaz, hiçbir şey ile gözleri aydınlanmazdı."

Hasan şöyle demiştir: "Uzun süre yalnız kalmak, düşünmek için daha tamamlayıcı bir unsurdur. Uzun süre tefekkürde bulunmak da cennet yolunun bir kılavuzudur."

Vehb şöyle demiştir: "Bir kimse, tefekkürü uzasa mutlaka ilim sahibi olur. Bir kimse de ilim sahibi olursa mutlaka amelde bulunur."

Ömer b. Abdülaziz şöyle demiştir: "Allah'ın nimetleri hakkında düşünmek ibadetten daha faziletlidir."

Abdullah b. el-Mübârek, düşünceli gördüğü bir arkadaşına "Nereye kadar ulaştın?" diye sormuş, o da "Sırat'a" diye cevap vermiştir.

Bişr şöyle demiştir: "İnsanlar, Allah'ın azametini düşünecek olsalardı O'na isyan etmezlerdi."

İbn Abbâs şöyle demiştir: "Tefekkürle kılınan orta uzunluktaki iki rekât namaz, uyanık olmayan bir kalp ile gece boyu kılınan namazdan daha hayırlıdır."

Ebû Süleyman şöyle demiştir: "Dünya hakkında düşünmek ahireti perdeler. Velayet makamındakiler için de bir cezadır. Ahiret hakkında tefekkür ise hikmet sahibi olmayı sağlar, kalpleri de cilalandırır."

İbn Abbâs şöyle demiştir: "Hayırlı hususlarda tefekkür, gereğince amel etmeye çağırır."

Hasan şöyle demiştir: “İlim ehlinde olanlar, hep zikir ile fikre, fikir ile de zikre dönüp dururlar ve kalpleri hikmet ile konuşuncaya kadar kalplerini konuştururlar.”

Şâfiî'nin bir sözü de şöyledir: “Susmak sûretiyle konuşmaya karşı, düşünmek sûretiyle de naslardan hüküm çıkarmaya karşı yardım alın.”

Bunun böyle olmasının sebebine gelince; düşünmek kalbin amelidir, ibadet ise azaların amelidir. Kalp ise azalardan daha üstündür. Bundan dolayı onun ameli de azaların amellerinden daha üstündür.

Aynı şekilde tefekkür, kişiyi soyut amelin götüremeyeceği derecede iman hususunda ilerilere götürür. Çünkü tefekkür, onun için şunları sağlar: İşlerin gerçek yüzleri onun için açıklık kazanır ve bunları açıkça görür. Hayır ve şer hususundaki mertebelerini birbirinden ayırt eder. Fazileti çok olanı az olandan, daha çirkin olanı daha az çirkin olandan ayırır. Bunlara ulaştıran yolları öğrenir. Bu yol ve sebeplere karşı neyin mukavemet gösterdiğini, bunların gereklerini neyin önlediğini anlar. Elde edilmesi için uğrunda çalışılması gereken ile sebeplerinin önlenmesi uğrunda yapılması gereken çalışmayı birbirinden ayırt etmesini sağlar. İmkânların ele geçmesine rağmen pek çok kimsenin fırsatları değerlendirmesine engel teşkil eden vehim ve hayal ile gerçek manada engel olan sebepleri de ayırt etmesini sağlar. Böylelikle birincisi ile değil de ikincisi ile uğraşır. Çünkü nefse galip gelen vehim ile onun bineği olan hayalden daha büyük hiçbir engel kulun kemâline, kurtuluşuna, dünya ve ahiret saadetine mani olmamıştır. Hatta hayal, kesinlikle içinde yüzmeyi terk etmediği bir deryasını teşkil eder. Bu arızî düşünceyi, ancak doğru bir düşünce ve vehim ile gerçeği kendisi ile birbirinden ayırt edebileceği samimi bir kararlılık sona erdirebilir. Aynı şekilde işlerin akıbetleri hakkında düşünüp düşüncesi bu işlerin başlangıcını açacak olursa onları yerlerine oturtur, bunların mertebelerini öğrenmiş olur. Aklına bir iş yapmak gelip de günah işlemek ve arzusunun peşinden koşmak isteyecek olursa düşüncesi, zevkini ve nefsin bu zevk dolayısıyla sevinmesini aşarak onun kötü akıbetini ve bunun sonucunda ortaya çıkacak ve kesinlikle o zevke ve neşeye karşı duramayacak acı ve üzüntüyü hatırlatır. Bu hususları düşünen bir kimse, hiç şüphesiz böyle bir işi yapmaya neredeyse

hiç kalkışmaz. Böyle bir işi yapmayı kalbinden geçirir, rahatı, konforu ve tembelliği tercih etmek isteyr ve itaatlerin zorluklarından ve yorgunluklarından oturmaya tercih etmek isteyecek olursa, yine durum böyledir. Sonunda düşüncesi ile itaat dolayısıyla elde edilecek zevkler, hayırlar ve akıbetlerinin kemâline nispetle başlangıç hâllerinde bütün o acıları kapatıp örtecek sevinçler ile karşılaşır. Düşüncesi böyle bir tefekküre daldıkça onun da itaate isteği daha da artar, onun sıkıntılarına katlanmak ona kolay gelir ve neşeyle, güçle ve kararlılıkla itaati karşılar. Aynı şekilde kendisini köleleştiren mal, mevki ve şekillerin neticesi ve varacağı son noktası üzerinde düşünecek olursa bunlara köle olduğu için aklından ve kendisinden hayâ eder. Nitekim şöyle denilmiştir:

“Âşık kendisini esir alanın esiri olamaz asla

Güzelliğinin sonunda nereye varacağını düşünecek olursa.”⁸⁵²

Kişi aynı şekilde insanların hayvanlar gibi kendilerini uğrunda feda ettikleri mükellef yemek sofralarının vardığı son nokta hakkında ve dışarı attıkları vakit sonunda ne olduğu üzerinde düşünecek olursa, bunları önemsemeye ve kalbinin kendilerine yöneldiği, onun için hoşnut olup öfkelenildiği, çalışıp çabaladığı, onun uğrunda dostluk kurup düşmanlık ettiği bu gibi şeylere değil de başka şeylere önem vermeye başlar. Nitekim *Müsned*'de Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: “**Şüphesiz Allah, Âdemoğlu'nun yemeğini dünyaya benzer kılmıştır. İsterse onu güzel bir şekilde tuzlayıp pişirsin. Şüphesiz o, sonunda ne olacağını bilir.**”⁸⁵³

İşte insan, bunun akıbetini ve sonunda varacağı noktayı düşünecek olursa, nefsi de onurlu ve yüce bir nefis olursa, nefisini sonunda en pis, en kötü ve en çirkin olan bir şeye köle etmekten utanır, sıkılır.

852 Beyit Mütenebbî'ye aittir.

853 Sahihdir. İbn Hibbân, *Sahîh*, II, 467; Ahmed b. Hanbel, V, 136; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, I, 198; Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, X, 288.

Düşünmenin Mahiyeti

Bu husus anlaşıldığına göre şunu bilelim ki düşünmek, kalpte iki bilginin hazır hâle getirilmesi demektir. Bundan maksat ise her ikisinden üçüncü bir bilgiyi çıkarmaktır. Buna şunu örnek verebiliriz: Kişi, kalbine dünya hayatını, yaşantısını, nimetlerini ve bu hayat ile birlikte söz konusu olan türlü afetleri, bunların kesintiye uğramasını ve sona ermesini getirdikten sonra yine hatırına ahireti, ahiret nimetlerini, bu nimetlerin zevkini, devamlılığını ve dünya nimetlerine göre üstünlüğünü getirip bu iki bilgiyi de kesin olarak bilirse bu, onun üçüncü bir bilgi sahibi olmasını sağlar. O da şudur: Ahiret ve ahiretin sürekli ve üstün nimetleri, aklı başında herkese göre, kesintiye uğrayan, hevesi kursakta bırakan dünyaya tercih edilmelidir. Diğer taraftan kişinin ahireti bilmesi ile ilgili olarak iki hâli söz konusudur:

1. Bu hususu başkasından dinlemiş olmakla birlikte kalbinden ona dair kesin inancını reddeden herhangi bir düşünce geçmez ve kalbi ahiret gerçeği ile mücadele edecek noktaya kadar gelmez. İnsanların birçoğunun durumu budur. Bundan dolayı iki çağrıcının her biri onu kendisine doğru çeker. Bu iki çağrıcının biri dünyaya ve onu üstün tutmaya çağırır. Bu, onun nezdindeki iki çağrıcının daha güçlü olanıdır. Çünkü bu, yakîn inancın kalbinde yer etmediği, ilmî hakikati ile de mücadele etmediği, sadece işitmeye dayalı bir çağrıcıdır. Eğer dünyayı ahiret için terk edecek olursa nefsi kendisine, bilinen bir hususu zan olunan bir şey için ya da muhakkak olan bir hususu vehmedilen bir şey için terk ettiği izlenimi verir. Hâl dili ona “Ben, daha sonra verilmesi vaat edilen birinci sebebi ile peşin bir zerreyi dahi terk etmem” der. İşte nefisleri ahiret için hazırlanmaktan ve onun için gerekli çabayı göstermekten alıkoyan budur. Bu da ahirete dair bilginin ve kesin inancın zayıflığıdır. Yoksa kalbe herhangi bir şüphenin girmediği tam ve kesin bir kanaat ile birlikte, ahiretin önemsenmemesi ve ona rağbet etmemek kesinlikle ortaya çıkmaz. Bundan dolayı bir kimseye son derece hoş ve lezzetli bir yemek takdim edilip kendisi de o yemeğe illeri derecede muhtaç olmakla birlikte ona bunun zehirli olduğu söylenecek olursa kesinlikle o kişi yemeği yemeye kalkışmaz. Çünkü yemeği yemesinin neticesinde karşı karşıya kalacağı kötülüğü bilir ve bunun vereceği zararın onu yemenin zevkinden daha fazla olduğuna kesin olarak inanır. O

hâlde neden ahirete iman onun kalbinde bu konumda olmuyor? Bunun tek sebebi, ilim ağacının ve kalpteki ona imanın zayıflığı ile bu ağacın kalpte iyice yer etmemesidir. Aynı şekilde bir kimse bir yolda yürürken ona “Bu yolda yol kesiciler ve hırsızlar var. Bulduklarını öldürürler, yanlarındaki eşyaları alırlar” denilecek olursa o, bu yoldan ancak şu iki şekilden birisi ile gider: Ya haber verenin verdiği haberi doğru kabul etmez ya da kendisinin onlara galip gelip onları yeneceğinden, onlara karşı zafer kazanacağından kesinlik olarak emin olur. Aksi takdirde verilen haberi hiçbir şekilde şüphe etmeksizin tasdik edip doğru kabul etmekle ve kendisinin de onlara karşı direnmekten aciz ve zayıf olduğunu bilmekle beraber o yolu izlemez. Dünya hayatını ve arzularını tercih etmekle ilgili olarak yaptıklarına dair bu iki tür bilgi onun için hâsıl olacak olursa, böyle bir işe kesinlikle kalkışmaz. Böylelikle onun, dünya hayatını tercih edip ahiret için hazırlanmayı terk etmesinin kesinlikle ahireti tam manasıyla tasdik etmek ve ona iman etmekle birlikte ebediyen söz konusu olmayacağı anlaşılmış olur.

İkinci durum ise bu yurttan başka bir yurdunun ve kendisi için yaratılmış bir dönüş yerinin bulunduğu hiçbir şüphe olmayacak şekilde kesinlikle inanması ve bu dünya yurdunun o dönüş yurduna giden bir yol ve ona doğru yürüyenlerin konaklarından biri olduğunu bilmesidir. Bununla birlikte o yurdun kalıcı olduğunu, nimetlerinin de azabının da asla son bulmayacağını, bu dünyadaki nimetlerin ve azabın ona nispetinin ancak bir adamın parmağını denize daldırdıktan sonra geri çekip çıkarması gibi olduğuna da inanmasıdır. Bu şekilde parmağına yapışan miktar, ahirete nispetle dünya gibidir. İşte onun sahip olduğu böyle bir bilgi, onun ahireti tercih etmesi, ona talip olması ve tam anlamıyla onun için hazırlanarak gereği gibi çalışıp çabalaması neticesini verir. Böyle bir kimse, tefekkür, tezekkür, düşünme, teemmül, ibret, tedebbür ve basiret ile çalışır. Bunlar, birbirlerine yakın manalar olup bir şeyde bir araya gelirken, bir başkasında ayrılmaktadır. Buna tefekkür denilir. Çünkü tefekkür, bu hususlarda düşünmeyi kullanmak ve fikri uyanık tutmaktır. Buna tezekkür adı da verilir. Çünkü unutmamasından ve hatırından çıkmasından sonra dikkat edilmesi ve göz önünde bulundurulması gereken ilmi zihninde canlandırmaktır. Yüce Allah'ın **“Takva sahiplerine şeytandan bir vesvese geldiğinde, iyice düşünürler (tezekkür ederler). Bakarsın ki onlar görüp bilmişlerdir bile”**⁸⁵⁴ âyetinde bu anlamdadır.

Buna nazar (düşünme) adı da verilir. Çünkü bu, kalp ile kendisine bakılana yönelmektir. Teemmül adı da verilir. Çünkü ardı arkasına tekrar tekrar nazarı gözden geçirmek ve gerçek ona apaçık görünüp kalbi önünde açıklık kazanıncaya kadar bunu sürdürmektir. Buna, itibar (ibret almak) adı da verilir. Bu da (geçip gitmek anlamındaki) ubur'dan "iftiâl" vezninde bir kelimedir. Çünkü ondan bir başkasına geçmekte ve böylelikle hakkında düşündüğü o şeyden onu bilmeye, oradan üçüncü bir bilgiye geçmektedir. İşte itibardan maksat budur. Bundan dolayı ona ibret adı da verilir. Bu da cilse, rikbe, kitle (oturuş, biniş, öldürüş) gibi durum bildiren kiplerdendir. Diğer taraftan bu bilgi ve marifetin sahibi için oradan bundan gözetilen maksada doğru geçiş yapabilecek bir hâle geldiğini de ilan etmektir. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **"Muhakkak bunda korkan kimseler için elbette bir ibret vardır."**⁸⁵⁵ **"Muhakkak bunda basiret sahibi kimseler için bir ibret vardır."**⁸⁵⁶

Buna tedebbür adı da verilir. Çünkü bu, işlerin akabinde olacıklara bakmaktır. Bu da işlerin akıbetleri ve sonları üzerinde düşünme anlamındadır. Bir sözü tedebbür etmek de buradan gelmektedir. Yüce Allah da şöyle buyurmaktadır: **"Onlar, sözü hiç tedebbür etmezler, (akıbetlerini) düşünmezler mi?"**⁸⁵⁷ **"Onlar, hâlâ Kur'ân'ı tedebbür etmeyecekler (gereği gibi düşünmeyecekler) mi? Eğer o, Allah'tan başkasından gelseydi elbette birbirini tutmayan birçok şey bulurlardı."**⁸⁵⁸

Söylenen sözün tedebbür edilmesi ise başına ve sonuna bakmak sonra ardı arkasına bir daha dönüp tekrar bakmaktır. Bundan dolayı kelime "tefa'ül" kipinde gelmiştir. (Yudum yudum içmek anlamındaki) tecerru, (yavaş yavaş anlamak demek olan) tefehhüm ve (peyderpey iyice anlayıp kavramak, belirgin bir şekilde ortaya çıkarmak anlamındaki) tebeyyün gibi.

Buna istibsâr da denilir. İstibsâr, tebassurdan "istif'âl" vezninde bir kelime olup durumun açık bir şekilde ortaya çıkarılması, açıklık kazanması ve basiretin önünde belirgin olarak görülmesi demektir.

855 Nâziât 79/26.

856 Âl-i İmrân 3/13.

857 Mü'minûn 23/68.

858 Nisâ 4/82.

Tezekkür ve tefekkürün her birinin diğerinde bulunmayan bir anlamı vardır. Tezekkür, kalbin bilip tanıdığı bir hususu iyice yer etmesi ve sağlamlaşması için tekrar etmek anlamına gelir. Böylelikle silinmemesi ve kalpteki etkisinin tamamen gitmemesi sağlanmak istenir. Tefekkür ise ilmin çoğaltılması ve kalpte hâsıl olmamış şeylerin alınması anlamındadır. Buna göre tefekkür ilmi tahsil ederken, tezekkür onu korur. Bundan dolayı Hasan şöyle demiştir: “İlim ehlerinden olanlar, tezekkür ile tefekküre dönüp dururlar. Tefekkür ile de tezekküre yönelirler. Kalpleri de hikmetle konuşturup duruncaya kadar onlarla konuşurlar.”

Buna göre tefekkür ile tezekkür ilmin tohumlarının ekilmesi, sulanması, saçılmasıdır. İlmin müzakere edilmesi (tekrar edilemesi) de onun aşılmasıdır. Nitekim seleften birisi şöyle demiştir: (İlim) adamları ile karşılaşmak sütlerin aşılmasıdır. İlmin müzakeresi (tekrar edilmesi) ile de akıl aşılır. O hâlde hayır ve mutluluk, anahtarı tefekkür olan bir hazinenin içerisindeydir. Buna göre bir tefekkür ile neticesi fikir olan bir ilmin ve bu ilimden dolayı kalpte meydana gelen bir hâlin varlığı bir zorunluluktur. Çünkü sevilen ya da hoşlanılmayan herhangi bir şeyi bilen her kişinin kalbinde belli bir hâlin kalması ve ilminin boyası ile boyanması kaçınılmaz bir durumdur. Bu hâl ise onun belli bir irade sahibi olmasını gerektirir. Bu irade de amelin ortaya çıkmasını gerektirir.

İşte burada beş durum söz konusudur. Düşünce ve onun meyvesi olan ilim, her ikisinin meyvesi olan kalpte meydana gelen durum, bunun meyvesi olan irade ve bunun meyvesi olan amel. O hâlde düşünmek, ilk başlangıçtır ve bütün hayırların anahtarıdır. İşte bu durum, düşünmenin faziletini ve üstünlüğünü bizim için açığa çıkartır, onun, kalbin en faziletli ve kalp için en faydalı amel olduğunu gösterir. O kadar ki, “Bir anlık tefekkür, bir yıllık ibadetten hayırlıdır” denilmiştir. Çünkü düşünce gafletin ölümlünden uyanıklığın diriliğine, hoşlanılmayan hususlardan sevilen şeylere, arzu, rağbet ve tutkudan zühd ve kanaatkârlığa, dünyanın zindanından ahiretin genişliğine, bilgisizliğin darlığından ilmin bolluğuna, genişliğine, şehvet ve bu dünya yurduna çakılıp kalma hastalığından Allah’a dönmenin ve aldanış yurdundan uzak kalmanın şifasına, körlük, sağırlık ve dilsizlik musibetinden görmek, işitmek ve Allah’tan gelenleri anlayıp akletmek nimetine, şüphelerin hastalıklarından yakînin serinliğine ve gönüllerin rahat bulmasına taşır.

Özetle, her türlü itaatin esası, ancak düşünmektir. Aynı şekilde her türlü masiyetin temeli de ancak düşünce ciheti ile meydana gelir. Şüphesiz şeytan, kalp tarlasını تنها ve boş görünce onun içerisine köni düşünceleri sevmeyi eker. Bundan da çeşitli iradeler ve kararlar doğar. Bunlardan ne amel meydana gelir. Şayet kalp tarlasının, ne için yaratıldığı, kendisine nelerin emredildiği, ne için hazırlandığı ve kendisi için ebedî nimetlerle can yakıcı azap türünden neler hazırlandığı hususları gibi faydalı düşüncelerin tohumlarının ekilmesiyle işgal edilmiş olduğunu görürse, o kendi tohumunu ekecek bir yer bulamaz. Bu da şu beyitte ifade edildiği durumun bir benzerini anlatır:

“Aşkı tanımadan önce onun aşkı geldi bana

Boş bir kalbe rast geldi de iyice yerleşti ona.”⁸⁵⁹

Eğer “Sizler, düşünmeden, faydasından, hayır ve şer hususlarındaki etkisinin büyüklüğünden söz ettiniz. Peki, üzerinde durulması ve izlenmesi gereken onunla alakalı hususlar nelerdir? Çünkü hakkında düşünülen husus olmadan düşünmek imkânsız bir şeydir” denilecek olursa şöyle cevap verilir:

Fikrin aktığı alan ve onunla ilgili olan şeyler, şu dört husustur:

1. Sevilen ve elde edilmesi istenen bir amaç.
2. Bu amaca ulaştıran bir yol.
3. Ortaya çıkarılması istenilmeyen ve meydana gelmesinden hoşlanılmayan zararlı bir durum.
4. Bu amaca ulaştıran ve ona varmayı sağlayan yol.

859 Bu beyit, Kays b. el-Melluh b. Muzâhim el-Âmirî adındaki Mecnun'a aittir. Kendisi, Necul ahalisinden benzersiz bir aşk şairidir. Kendisi deli değildi. Ona bu lakabın verilme sebebi Sa'd'ın kızı Leyla'ya beslediği aşk ve sevgide nereye gittiğini bilemeyecek bir hâlde âleme gitmesinden dolaydır. Leyla ile birlikte büyümüş, Leyla belli bir yaşa gelince babası onu Mecnun'dan saklamıştı. Bk. İbn Kuteybe, *eş-Şi'ru ve Şuarâ*, 372.

Akıl sahibi kişilerin düşünmeleri, şu dört hususun sınırları dışına çıkmaz. Hangi düşünme bunları aşıp dışına çıkacak olursa, o düşünme, seviyesiz düşüncelerden ve hayal ve bâtil temenniler türünden ibarettir. Beş parasız bir fakirin kendisini insanların en zenginlerinden birisi olarak hayal etmesi gibi. Hâlbuki o, alır verir. Kendisine nimet ihsan olunur, bazen de mahrum bırakılır. Yine aciz bir kimsenin kendisini en güçlü krallardan birisiymiş gibi hayal etmesi de böyledir. Bu hayaline göre o, ülkesi ve yönettikleri kimseler hakkında dilediği gibi tasarrufta bulunur. Bunun bir benzeri de sarhoşun, esrarkeşin ve akılı kıt kimsenin düşüncelerini andıran bâtil kalp düşünceleridir. Şüphesiz bayağı düşünceler, son derece seviyesiz, oldukça aşağılık nefislerin/ruhların gıdasıdır. Çünkü bu gibi nefisler, hayalcilikle kanaatkârlaşmış ve imkânsız olana razı olmuştur. Diğer taraftan bu düşünceler, bu şekilde güçlenir, artmaya devam eder ve nihayet birtakım kötü etkileri, vesveseleri ve ortadan kaldırılmaları oldukça ağır seyreden hastalıkları ortaya çıkartır.

Faydalı düşünme, sözünü ettiğimiz dört kısmın dışında söz konusu olmayacağı gibi, bu düşünmenin de iki yeri ve iki konağı vardır:

Bunlardan biri şu dünya yurdu, diğeri ise ebedî kalınacak yurttur. Ahirette herhangi bir payları bulunmayan dünyevî insanlar, düşünce yuvalarını bu dünya yurdunda sözünü ettiğimiz dört kısım ile imar ettiklerinden, o da kendilerine düşüncelerinin bu dünyada verdiği ürünlerini almalarını sağlamıştır. Ama gerçekler yerini bulup da dünyanın sonu gelip ahiret hayatı başlayınca, kimin kâr, kimin zarar ettiği açığa çıkar. İşte orada bâtilin peşinden gitmiş olanların hüsrana uğradığı görülür. Ahiret için yaratılmış bulunan ahiret ehli kimseler ise düşüncelerinin yuvalarını, dünya yurdunda sözünü ettiğimiz o dört kısma göre inşa edip imar etmişlerdir. İşte biz, Allah'ın yardımı ve lütfu ile bu hususu açıklamak üzere diyoruz ki:

Bir şeyi isteyen herkes, aynı zamanda o şeyi sever ve ona yakın olmayı tercih eder. Onu elde etme uğrunda çalışır, çaba ve gayreti ile ona ulaşmak ister. Bu da onun düşüncelerinin, sevdiğinin güzelliği, kemâli ve kendilerinden dolayı sevdiği sıfatları, onun vasıtası ile elde edeceği hayır, sevinç ve neşe sebebi ile ona bağlı olmasını gerektirir. Bu sebeple onun, sevdiğinin durumu hakkındaki düşüncesi güzellik ve güzellik yapmak, iyilik

ve iyilikte bulunmak arasında gider gelir. Sevgisi ne kadar güçlenirse bu düşünce o kadar artar, güç kazanır ve kalbin bütün kısımlarını kapatacak kadar kat kat artar. Böylelikle o kalpte ondan başkası için bir yer kalmaz. Hatta o, kalıbıyla insanlar arasında bulunurken, kalbinin tamamı sevdiğinin huzurunda olur. Eğer bu sevgisi, sevginin ancak kendisine karşı beslenmesi gereken hak mahbuba karşı olursa ve ondan başkasının sevgisi de ancak onun sevgisine tâbi olursa, şüphesiz ki bu kişi, onu sevenler arasında sevgisiyle en mutlu olan kişidir. Sevgiyi olması gereken yere koymuş, nefsi de kendisi için yaratılmış olduğu kemâle hazırlanmış olur. Esasen herhangi bir şekilde bu sevgi olmadan da nefsi için herhangi bir kemâl söz konusu olmaz.

Eğer bu sevgi, yok olup giden darmadağın bâtil sevgililere yönelik olup kalbin sıkıntılarıyla birlikte başkasına yönelik ise böyle bir kişi de sevgiyi olması gereken yerden başka bir yere koymuş, kendi kendisine en büyük ve en çirkin zulmü yapmış, bu sûretle de nefsi bedbahtlığının, acı ve ızdıraplarının en ileri noktasına kadar hazırlanmış olur.

Bu husus böylece bilindiğine göre, sevginin hak ilahtan başkasına bağlanmasının, kulun bedbahtlığının ve hüsranlılığının ta kendisi olduğu da bilinmiş olur. Onun bu bâtil sevgi ile alakalı bütün düşünceleri de bâtil olur. Hayatında da ölümünden sonra da böyle bir sevgi ona zarar verir. Sevgilinin, kalbinin düşüncelerine egemen olduğu seven kişinin düşünceleri, sevdiği ile ya da onun kendisi ile alakalı olmaktan, ona bağlılıktan kurtulamaz. Ayrıca sevdiği hakkındaki düşüncesi de şu iki hâlin dışında olamaz: Birisi, sevdiğinin güzelliğini ve niteliklerini düşünmesidir. İkincisi ise sevdiğinin sıfatlarının kemâline delil olan fiilleri, ihsanı, iyiliği ve lütfu hakkında düşünmesidir.

Şayet düşünmesi kendisi ile ilgili olursa bu takdirde de iki durum söz konusudur. Ya sevdiğinin hoşlanmadığı, bundan dolayı kendisine kızdığı, gözünden düşmesine sebep teşkil eden sevmeyen nitelikleri hakkında düşünür. Bu durumda her zaman için bunlardan uzak kalmak ve sakınmak için düşüncesi ile bunları kontrol altında tutar. İkinci durumda ise kendisini sevdiğine yakınlaştıracak ve kendisini ona sevdirecek nitelikler, huylar ve davranışlar hakkında düşünür ki, onlara sahip olabilsin.

İlk iki düşünce; sevgisinin artmasını, güçlenmesini, katlanmasını gerektirir. Son iki düşünce ise sevdiğinin onu sevmesini, ona yönelmesini, ona yakın olmasını, ona şefkat gösterip kendisini başkasına tercih etmesini gerektirir. Çünkü tam bir sevgi, bu dört türlü düşünmeyi de gerektirir.

Birinci ve ikinci düşünme, tevhid ilmi ile Şanı Yüce Mabudumuzun, İlahımızın sıfatları ve fiilleri ile ilgilidir. Üçüncü ve dördüncü düşünme ise bunları bilmeye ulaştıran yolla, bu yolun yol kesicileriyle, afetleriyle ve bu yolda ona doğru yürümeyi engelleyen hususları bilmekle alakalıdır. Çünkü kendi şahsının sıfatları üzerinde düşünmesi sayesinde, kendisinin sahip olduğu sıfatlar arasında Rabbinin hangilerini sevdiğini, hangilerinden hoşlanmadığını ayırt edebilir. Böyle bir düşünme ise şu üç hususu gerektirir:

1. Bu nitelik, Allah tarafından hoşlanılmayan ve buğzedilen bir nitelik midir?

2. Kul, böyle bir niteliğe sahip midir, değil midir?

3. Eğer böyle bir niteliğe sahipse bunu önlemenin ve bundan kurtulmanın yolu nedir? Eğer bu nitelikler onda yoksa sağlığı korumanın, afiyetini sürdürmenin ve bu kötü nitelikten korunmaya devam etmenin yolu nedir?

Sevilen nitelik üzerinde düşünmek de aynı şekilde beraberinde üç hususu getirir:

1. Bu nitelik, acaba Allah tarafından sevilen ve O'nun razı olduğu bir nitelik midir, değil midir?

2. Kul, bu niteliğe sahip midir, değil midir?

3. Eğer kul, bu niteliğe sahipse onu korumanın ve sürdürmenin yolu nedir? Şayet bu niteliğe sahip değilse onu kazanmanın ve onu ahlâk haline getirmenin yolu nedir?

Bunun arkasından fiiller hakkındaki düşünmesi de yine aynen bu iki türde olur. Bu düşüncelerin mecralarının ve bunların aşamalarının tespit edilmesi oldukça zordur hatta neredeyse imkânsızdır.

Ama bunları üç grupta toplamak mümkündür: 1. Zahirî ve bâtinî itaatler, 2. Zahirî ve bâtinî masiyetler, 3. Övülen sıfatlar ve huylar, yerilen sıfatlar ve huylar.

Kişinin kendi nitelikleri ve kendisinin fiilleri hakkındaki düşünce mecraları bunlardır. Mabudun nitelikleri, fiilleri ve hükümleri hakkında düşünmeye gelince; bu, onun tarafından iman, küfrü, tevhid, şirki (sıfatları), ikrar ve kabul ile sıfatları ta'tili birbirinden ayırt etmeyi ve Yüce Rabbi, zatına yakışmayan hususlardan tenzih edip kendisini layık olduğu celal ve ikram sıfatları ile nitelendirmeyi gerektirir.

Bu düşüncenin mecraları ise Yüce Allah'ın kelamı üzerinde ve rasûllerinin dili ile kendisini kullarına tanıtmış olduğu isimleri, sıfatları ve fiilleri ile kendisini tenzih ettiği O'nun için gerekmeyen ve zatına yakışmayan hususları bilmek, O'nun eyyamını,⁸⁶⁰ kullarına kıssa olarak anlattığı dostlarına ve düşmanlarına yaptıkları üzerinde iyice düşünmek ve bunların hangilerinin daha çetin olduğu üzerinde kafa yormaktır. Böylelikle bunları onun kendilerinin apaçık ve gerçek, kendisinden başka ibadetin söz konusu olamayacağı biricik ilahları olduğuna delil olarak görsünler ve yine bunları O'nun her şeye gücü yeten, her şeyi bilen, cezalandırması pek çetin, mağfireti ve merhameti sonsuz Aziz ve Hâkim olduğuna, dilediğini yaptığına, rahmeti ile ilmiyle her şeyi kuşattığına, bütün fiillerinin hikmet, rahmet, adalet ve maslahat niteliklerini taşıdığına ve hiçbir fiilin bunların dışında olmadığına delil görsünler. İşte böyle bir neticeyi elde etmenin, O'nun kelamı üzerinde iyice düşünmek (tedebbür) ve fiillerinin etkileri hakkında ibretle bakmak dışında bir yolu yoktur. Yüce Allah, Kur'ân-ı Kerîm'de kullarını bu iki esasa yönelmeye teşvik ederek birinci esas hakkında şöyle buyurmaktadır:

“Onlar, Kur'ân'ı iyiden iyiye düşünmezler mi?”⁸⁶¹

“Onlar, söyleneni düşünmediler mi?”⁸⁶²

860 Câsiye 45/14. Âyette şöyle buyurulmaktadır. ***“Müminlere de ki: Allah'ın günlerini, eyyamını beklemeyenlere aldırmasınlar. Çünkü Allah, her bir topluluğa kazanageldiklerinin karşılığını verecektir.”***

861 Nisâ 4/82; Muhammed 47/24.

862 Mü'minûn 23/68.

“(Bu,) âyetlerini düşünsünler, tam akıl sahipleri iyice öğüt alsınlar diye sana indirdiğimiz hayır ve bereketi bol bir kitaptır.”⁸⁶³

“Muhakkak biz, onu anlayıp düşünesiniz diye Arapça bir Kur’ân olarak indirdik.”⁸⁶⁴

“(Bu,) bilen bir kavim için âyetleri gereği gibi açıklanmış Arapça bir Kur’ân olarak (indirilmiş) bir kitaptır.”⁸⁶⁵

İkinci esas hakkında da şöyle buyurmaktadır:

“De ki: Göklerle yerde neler var bir bakın.”⁸⁶⁶

“Muhakkak göklerin ve yerin yaratılmasında, gece ile gündüzün değişip durmasında elbette akıl sahipleri için deliller vardır. Onlar, ayakta iken, otururken, yanları üstünde yatarken daima Allah’ı anar, göklerin ve yerin yaratılışını düşünürler.”⁸⁶⁷

“Muhakkak ki göklerde ve yerde mü’minler için âyetler vardır. Sizin yaratılışınızda da yaymakta olduğu her canlıda da kesin bir kanaate sahip bir topluluk için âyetler vardır. Gece ve gündüzün değişip durmasında Allah’ın gökten bir rızık indirip onunla yeri ölümünden sonra diriltmesinde ve rüzgârları evirip çevirmesinde de aklını kullanan bir topluluk için âyetler vardır.”⁸⁶⁸

“Acaba yeryüzünde gezip dolaşarak kendilerinden önce gelenlerin akıbetlerinin nasıl olduğuna bakmazlar mı?”⁸⁶⁹

“De ki: Yeryüzünde gezip dolaşın da sizden önce geçenlerin akıbetlerinin nasıl olduğuna bir bakın.”⁸⁷⁰

863 Sâd 38/29.

864 Yusuf 12/2.

865 Fussilet 41/3.

866 Yunus 10/101.

867 Âl-i İmrân 3/190-191.

868 Câsiye 45/3-5.

869 Mü’min 40/21.

870 Rûm 30/42.

“Sizi topraktan yaratmış olması sonra da beşer olup dağılmanız da onun âyetlerindedir. Sizin için nefislerinizden kendileri ile sükûn bulacağınız ve aranızda muhabbet ve merhamet kıldığı eşler yaratmış olması da O’nun âyetlerindedir. Muhakkak ki bunlarda düşünen bir topluluk için âyetler vardır... Göklerin ve yerin O’nun emri ile durması da O’nun âyetlerindedir.”⁸⁷¹

Yüce Allah, bu sûrelerde çeşitli âyetlerden söz etmiştir. Göklerin ve yerin yaratılmasını, toplumların dillerinin farklılığını, renklerinin değişik olmasını bütün âlemler için âyetler olarak göstermiştir. Çünkü onların hepsi de bunları bilmektedir. Onlar, bunların açık ve delaletlerinin net oluşunda birbirlerine ortaktırlar. Erkeklerin kendileri ile sükûn bulduğu eşler ile aralarında sevgi ve merhameti yerleştirmiş olmasını da düşünen bir topluluk için âyetler olarak tespit etmektedir. Çünkü erkeğin eşi ile sükûn bulmasını sağlayan her ikisi arasındaki sevgi, şefkat ve merhametin varlığı gizli bir durum olmakla birlikte düşünme ve basiret gözüyle görülen bir husustur. Bu göz ile bunu ortaya çıkartan hikmet, merhamet ve kudrete baktığı takdirde düşüncesi, fıtratların rubûbiyetini, ulûhiyetini, hikmet ve rahmetini ikrar ve itiraf ettiği apaçık hak olan ilahî kendisine gösterir. Yüce Allah, uyumayı geceleyin takdir etmekle birlikte gündüzü de geçim için tasarrufta bulunmak ve lütfundan aramak için takdir etmiş ve bunları işiten bir topluluk için âyetler kılmıştır. Bu ise anlayış ve kavrayışın işitmesidir. Bu âyetleri ve bu âyetlerin kendisi için âyet (belge ve alamet) kılındığı hususlar ile irtibatı üzerinde iyice düşünmelidir. Bunların irtibatlı olduğu husus ise rasûllerin haber verdiği üzere kulların ölümlerinden sonra tekrar hayat bulacakları ve kabirlerinden kalkacakları hususudur. Yüce Allah, nasıl ki ölümlerinden sonra onlara hayat vermiş ve yaşayacakları hayatta tasarrufta bulunmak için onları var etmiş ise ölümden sonraki hayatları da böyle olacaktır. İşte bu âyetler ile rasûllerin getirdiklerini işitip onlara kulak veren, bu âyeti ona delil gören kimseler yararlanırlar. Ayrıca Yüce Allah, onlara şimşeği göstermesini, gökten suyu indirmeyi ve o su ile yeryüzünü canlandırmayı da aklını kullanan bir topluluk için birtakım âyetler olarak tespit etmiştir. İşte bütün bu hususlar, gözlerle görülen, duyularla tanık

871 Rûm 30/20-25.

olunan hususlardır. Kalbinin basireti ile -ki onun aklıdır- bunlara bakıp düşünenecek olursa bunları Yüce Rabbin varlığına, kudretine, ilmine, rahmetine, hikmetine ve O'nun haber verdiği ölümlerinden sonra yaratılmışların tekrar hayat bulacaklarına delil olarak kabul eder. Tıpkı ölümünden sonra bu yeri canlandırıp ona hayat vermesi gibi. Bütün bu hususlar ise ancak kalbin görmesi ile yani akıl ile idrak edilir. Çünkü duyular âyete delalet ettiği gibi akıl da bu âyetin kendisi için âyet olarak tespit edildiği hususa delalet etmektedir. Yüce Allah, gözle görülenden ve onun medlulünden ve akıl ile tanık olunandan söz ederek şöyle buyurmaktadır: **“Korku ve ümitle size şimşegi göstermesi ve gökten su indirerek yeryüzünü ölümünden sonra o su ile canlandırması da O'nun âyetlerindedir. Muhakkak bunda aklını kullanan bir topluluk için âyetler vardır.”**⁸⁷² Kelamını kalpler için bir hayat ve kalplerdeki hastalıklar için bir şifa kılan Allah'ın şanı ne yüce ve ne mübarektir.

Özetle söyleyecek olursak; tedebbür ve tefekkür ile Kur'ân okumak kadar kalbe yararlı olacak bir şey yoktur. Çünkü o, Allah'a giden yolun konaklarının tamamını, amel edenlerin ahvalini ve ariflerin bütün makamlarını toplayan bir kelamdır. Muhabbeti, şevki, korkuyu, ümidi, inabeyi, tevekkülü, rızayı, tevfi (işleri Allah'a havale etmeyi), rüknü, sabrı ve kalbin kendisi ile hayat ve kemâl bulduğu diğer bütün hâlleri insana kazandıran hep odur. Aynı şekilde O'nun kelamı, kalbi, kendileri dolayısıyla bozulup helak olduğu yerilmiş bütün nitelik ve fiillerden de vazgeçirip alıkoyar. Eğer insanlar tefekkür ile Kur'ân okumakta ne gibi kazançların bulunduğunu bilselerdi bunun dışındaki her bir işi bırakıp yalnız bununla uğraşırlardı. Kişi, Kur'ân'ı tefekkür ile okurken kalbinin şifa bulması için kendisine ihtiyaç duyacağı bir âyet okuyacak olursa onu yüzlerce defa hatta bir gece boyunca tekrarlayıp dursa, tefekkürle ve iyice kavrayarak tek bir âyet dahi okuması; düşüncesiz, anlamadan bir hatim okumasından onun için daha hayırlıdır, kalp için daha faydalıdır. Bu, imanın hâsıl olmasını ve Kur'ân'ın lezzetine varmasını daha çok sağlar. İşte selevin ibadeti bu idi. Onlardan herhangi biri bir âyeti sabaha kadar tekrar edip dururdu. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in sabaha kadar bir âyeti tekrar

ederek namaz kıldığı sabittir.⁸⁷³ Bu âyet ise Yüce Allah'ın *"Eğer onlara azap edersen şüphesiz onlar senin kullarıdır. Eğer onların günahlarını bağışlarsan muhakkak ki sen Azizsin, Hâkimsin"*⁸⁷⁴ âyetidir. Buna göre tefekkür ile Kur'ân okumak kalbin düzelmesinin esasını teşkil eder. Bundan dolayı İbn Mes'ûd şöyle demiştir: "Hızlıca okunan şiir gibi Kur'ân'ı alelacele okumayın. Bayağı kuru hurmanın saçılması gibi onu da böylece saçmayın. Kur'ân'ın hayret verici buyrukları üzerinde durun, onunla kalpleri harekete geçirin. Herhangi birinizin bütün maksadı sûrenin sonuna varmak olmasın."

Eyyub da Ebû Camre'nin şöyle dediğini rivayet etmiştir: İbn Abbâs'a "Ben hızlı okuyan biriyim. Kur'ân'ı üç günde okuyorum" dedim. O "Bir gecede Kur'ân-ı Kerîm'den bir sûre okuyup onu iyice düşünmeyi ve tertil ile (ağır ağır) okumayı, senin okuduğun gibi Kur'ân okumaktan daha çok severim" dedi.

Kur'ân hakkında tefekkür iki türdür: Bir tefekkür türünde Yüce Rabbin okuduğu Kur'ân'dan neyi murad ettiği üzerinde düşünür, bir tefekkür türü de kullarını hakkında tefekküre çağırdığı manalar üzerinde olur. Birincisi Kur'ânî delil hususunda tefekkürdür, ikincisi ise gözle görülür delil üzerinde tefekkürdür. Birincisi Allah'ın işitilen âyetleri üzerinde bir tefekkürdür, ikincisi Allah'ın görülen âyetleri hakkında bir tefekkürdür. Bundan dolayı Yüce Allah, Kur'ân-ı Kerîm'i, hakkında tefekkür ile tedebbür edilmesi ve gereğince amel edilmesi için indirmiştir. Yoksa ondan yüz çevirmekle birlikte sadece onu tilavet etmek için indirmemiştir.

Hasan el-Basrî şöyle demiştir: "Kur'ân-ı Kerîm gereğince amel edilsin diye indirilmiştir. Bu sebeple onu tilavet etmeyi bir amel edinin."

Tefekkür Yüce Allah'ı Bilmenin Yoludur

Yüce Allah'ın Kitab-ı Kerîm'inde kullarını üzerinde düşünmeye davet ettiği hususlar üzerinde düşünecek olursak bu bizi Yüce Allah'ı, O'nun

873 Hasendir. İbn Mâce, İkâmetu's-Salât 179; Ahmed b. Hanbel, V, 177; Hâkim, *el-Müstedrek*, I, 367.

874 Mâide 5/118.

birliğini, kemâl sıfatlarını ve celal vasıflarını bilmeye götürür. Bu durum, O'nun her şeyi kuşatan kudretini, ilmini, hikmetinin, rahmetinin ve ihsanının kemâlini, lütfunu, keremini, adaletini, rızasını, gazabını, sevabını, cezasını bilmemizi sağlar. Yüce Allah, bunlarla kendisini kullarına tanıtmış ve onları âyetleri üzerinde tefekkürde bulunmaya teşvik etmiştir. Yüce Allah'ın Kitab-ı Kerîm'inde zikrettiklerinden buna dair bazı örnekler zikredeceğiz. Böylelikle bunlar, diğerlerine delil görülsün. Bunlardan birisi insanın yaratılışıdır. Yüce Allah, bu husus üzerinde tefekkür etmeye ve dikkatle düşünmeye kitabının birçok yerinde teşvikte bulunmuştur. Yüce Allah'ın şu buyruklarında olduğu gibi:

“O hâlde insan neden yaratılmış olduğuna bir baksın.”⁸⁷⁵

“Hem sizin kendi nefislerinizde de (deliller var). Hiç görmez misiniz?”⁸⁷⁶

“Ey insanlar! Eğer öldükten sonra diriltilmekten yana şüpheniz varsa muhakkak biz sizi (atanız Âdem'i) topraktan yarattık. Sonra (soyundan gelenleri) nutfe (meni)den sonra alakadan (sülük gibi yapışan bir parça kandan) sonra da şekli belli belirsiz bir çiğnem etten (yarattık). Size açıklayalım diye. Rahimlerde dilediğimizi belli bir zamana kadar durduruyoruz. Sonra sizi bir çocuk olarak çıkartıyoruz. Sonra en güçlü ve olgun çağınıza ermeniz için (bunu yapıyoruz). Kiminiz ölür, kiminiz de ömrünün en zayıf ve fena dönemine döndürülür. Önceden bilmiş olduğu şeyleri bilmez olsun diye. Sen yeryüzünü kuru ve ölü görürsün. Biz üzerine suyu (yağmuru) indirdiğimizde sarsılır, kabarır ve her çeşit güzel bitkiden bitirir.”⁸⁷⁷

“Yoksa insan başıboş bırakılacağını mı sanır? O, dökülen meniden bir damla değil miydi? Sonra o, bir sülük gibi yapışan bir kan pıhtısı olmuş sonra (Allah onu) yaratmış, düzenlemiştir. Ondan erkek ve dişi iki sınıf yaratmıştır. Bunları yapanın ölüleri diriltmeye gücü yetmez mi?”⁸⁷⁸

875 Târık 86/5.

876 Zâriyât 51/21.

877 Hac 22/5.

878 Kıyamet 75/36-40.

*“Biz sizi hakir bir sudan yaratmadık mı? Bilinen bir süreye kadar onu sağlam bir yerde tuttuk. Gücümüz yeter bizim. Ne güzel güç yetirenleriz biz.”*⁸⁷⁹

*“İnsan hiç bizim kendisini bir nutfeden yarattığımızı bakmaz mı? Böyle iken o, apaçık bir hasım olup çıkıyor.”*⁸⁸⁰

*“And olsun ki biz, (ilk) insanı süzölmüş bir çamurdan yarattık. Sonra onu sağlam bir karargâhta yerleşen bir nutfe kıldık. Sonra o nutfeyi alaka (sülük gibi yapışan bir kan parçacığı) kıldık. Sonra o alakayı bir parça et ve o bir parça eti kemik yaptık. Kemiğe de et giydirdik. Sonra onu bambaşka bir hilkat olarak var ettik. Yaratanların en güzeli olan Allah’ın şanı ne yücedir.”*⁸⁸¹

Kur’ân-ı Kerîm’de bu türden âyetler pek çoktur. Bunlarla kulu yaratılışının başlangıcı, ortası ve sonu hakkında dikkatle düşünmeye çağırır. Çünkü onun canı ve yaratılması, kendisini yaratan ve yoktan var edene en büyük delillerdendir. İnsana en yakın şey ise onun kendi canıdır. Yüce Allah’ın azametinde delalet eden o kadar çok hayret verici şey vardır ki, bunların bir kısmını öğrenebilmek uğrunda pek çok ömür tükenir. İnsanın kendisi ise bunlardan gafildir. Bunun üzerinde tefekkür etmekten yüz çevirmektedir. Kendisi hakkında düşünecek olursa yaratılışında bildiği hayret verici hususlar kesinlikle onu küfre yönelmekten alıkoyar. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **“Kahrolası o insan! Ne kadar da nankördür o. Allah kendisini hangi şeyden yarattı? Bir nutfeden. Yarattı da onu takdir etti. Sonra yolu kolaylaştırdı. Sonra onu öldürüp kabre koy(dur)du. Sonra da ne zaman dilerse onu tekrar diriltecek.”**⁸⁸²

Yüce Allah, bu buyrukları kulaklarımıza ve akıllarımıza, nutfe, alaka, mudga (bir çiğnemlik et) ve toprak lafızlarını bir daha işitelim ve sadece bunları konuşurken söyleyelim diye veya yalnızca bize bunu öğretmek için tekrar etmemektedir. Aksine bütün bunların ötesinde hitabdan gözetilen bir maksat vardır. Bunca söz ve açıklama da bunun içindir. Şimdi

879 Mürselât 77/20-23.

880 Yâsîn 36/77.

881 Mü’minûn 23/12-14.

882 Abese 80/17-22.

basiret gözüyle nutfeye bir bakalım. Nutfe, değersiz, güçsüz, tiksinti veren bir su damlacığıdır. Eğer üzerinden kısa bir zaman geçecek olursa bozulur ve kokar. İşte her şeyi bilen, gücü her şeye yeten o Yüce Rabbimiz, onu göğüs kemiği ile kaburga kemikleri arasından kudretine boyun eğen, meşietine (dilemesine) itaat eden bir sûrette çıkardı. İzlediği yolun darlığına, mecralarının farklılığına rağmen emre uygun olarak hareket etmesini sağladı. Nihayet onu asıl karar kılacağı ve toplanacağı yere doğru sevk etti. Yüce Allah, nasıl erkek ile dişiye bir araya getirip ikisi arasına muhabbeti yerleştirdi? Nasıl şehvet ve sevgi zinciri ile çocuğun yaratılmasının ve şekillendirilmesinin sebebi olarak her ikisinin de bir araya gelmelerini sağladı? Nasıl her biri diğerinden uzak olduğu hâlde birbirinden farklı o iki suyun bir araya gelmesini takdir etti? Bunları, damarların ve organların derinliklerinden onları iterek belli bir yerde topladı. Her ikisi için onu bozacak bir havanın erişemediği sapasağlam bir yerde onları bir araya getirdi. Bunu herhangi bir soğuk da donduramıyor, herhangi bir arızî sebep de ona ulaşamıyor, herhangi bir afet de ona tasallut edemiyor. Daha sonra o, bir çeşit alacalı beyaz nutfeyi siyaha çalan kırmızı renkli bir alakaya (sülük gibi yapışan bir kan parçasına) dönüştürdü. Sonra onu rengi, hakikati ve şekli itibari ile alakadan farklı bir çiğnemlik et hâline getirdi. Daha sonra onu da şekli, görünüşü, miktarı, dokunuşu ve rengi itibari ile bir çiğnemlik etten farklı, üzerine bir şey giydirilmemiş mücerret kemik hâline getirdi.

Şimdi birbirine benzeyen, eşit gibi görülen o parçacıkları nasıl sinirlere, kemiklere, damarlara, tendonlara, sert ve yumuşak kaslara, bunların arasında çeşitli dokulara paylaştığına bakın. Diğer taraftan bunları en güçlü, en sağlam ve çözülme ihtimali en uzak bir bağ ile birbirine nasıl bağladığına sonra bunu üzerlerine yerleştirdiği et ile giydirip eti bütün bunların bir kabı, bir örtüsü ve bir koruyucusu hâline getirdiğine, onu taşıyıp dimdik ayakta tuttuğuna bakın. Et, onunla ayakta durduğu gibi aynı zamanda onunla da korunur. Ona nasıl, sûret vererek sûretini en güzel şekilde yarattığına, işitmek için kulak, görmek için göz yeri açtığına, ağız, burun vesair yerleri açıp elleri ve ayakları uzatıp yaydığına, bunların uçlarını parmaklarla kısımlara böldüğüne, daha sonra parmakları eklemlere ayırdığına, kalp, mide, karaciğer, dalak, akciğer, rahim, mesane ve bağırsak gibi iç organların her birini kendisine ait özel ölçüleri ve özel faydaları ile birlikte yerleştirdiğine bakın.

Diğer taraftan bedeni ayakta tutan ve onun direğini teşkil eden kemiklerin yerleştirilmesindeki sonsuz hikmete bakın. İnsanın, Yüce Rabbinin bunları nasıl takdir ettiğine, bunların yaratıcısının çeşitli ölçülerle farklı şekillerde bunları var ettiğine bakın. Kimi küçük, kimi büyük, kimi uzun, kimi kısa, kimi kavisli, kimi yuvarlak, kimi ince, kimi enli, kiminin içi dolu, kiminin içi boş şekilde bunları birbiri içerisine nasıl yerleştirdiğine de bakın. Kiminin yerleştirilmesi erkeğin dişi içerisine (çıkıntılı kısmın kendisine uygun çukurun içerisine) yerleştirilmesi şeklindedir. Kimisinin yerleştirilmesi de sadece birbirine bitişik olmak sûretiyledir. Bunların şekilleri, faydalarının farklılığına göre birbirinden farklıdır. Dişler, buna bir örnektir. Bunların öğütme aracı olanları enli yaratılmış, kesme aracı olan dişler ise ince ve keskin kılınmıştır. İnsan, bedenini hamle yapması ve bazı organlarının da ihtiyaçlarını görebilmesi için hareket etme gereği duyduğundan, Rabimiz, insanın bütün kemiklerini tek bir kemik olarak yaratmadı. Aksine birçok kemiğimiz vardır. Bunlar arasında hareketi kolaylaştıracak şekilde eklemler vardır. Bu kemiklerin her birinin ölçüsü ve şekli, yayması istenen harekete uygundur. Diğer taraftan bu eklemler ve organlar, birbirine güçlü bir şekilde tutturulmuş, bir kısmı diğerine birtakım bağlantılarla (tendonlarla) ve diğer bağlayıcı unsurlarla bağlanmıştır. Bunları kemiğin iki tarafından birisinden çıkartıp kemiğin iki ucunu diğerine onun bir bağı imiş gibi bağlamıştır. Arkasından, yine kemiğin iki ucundan birisinden dışarıya çıkıntılar yapmış, diğerinde ise o çıkıntının içine gömüleceği şekilde ve çıkıntının da şekline uygun olarak çukurlar yapmıştır. Böylelikle onun çukuruna girip ona mutabık bir şekilde yerleşmesini sağlamıştır. Kul, bundan dolayı bedeninin herhangi bir tarafını hareket ettirmek isteyecek olursa bu, onun için imkânsız olmaz. Şayet eklemler olmasaydı bu, onun için mümkün olmazdı.

Başın da nasıl yaratıldığı, baştaki kemiklerin ne kadar çok olduğu üzerinde de dikkatle düşünelim. Hatta başta, şekilleri, miktarları ve faydaları birbirinden değişik elli beş kemik bulunduğu söylenir. Yüce Allah'ın başı, bedenin üzerine nasıl yerleştirip onu tıpkı bir süvarinin atı üzerindeki gibi yüksekte kıldığı üzerinde de düşünelim. Baş, bedenin üstünde olduğundan Yüce Allah, beş duyu organını ve işitmek, görmek, koklamak, tatmak ve dokunmak gibi idrakin bütün araçlarını onun üzerine yerleştirmiştir. Görme duyusunu öne koymuştur. Böylelikle bu duyu, bir keşif kolu, bir bekçi

ve bedeninin lehine keşif yapan bir fonksiyona sahip olmuştur. Gözlerin her birini yedi tabakadan meydana getirmiştir. Her bir tabakanın özel bir niteliği, özel bir miktarı ve özel bir faydası bulunmaktadır. Bu yedi tabakadan herhangi birisi bulunmayacak yahut gerçek şeklini ve yerini kaybedecek olursa göz göremez olur. Daha sonra Yüce Allah, bu yedi tabakanın içersine hayret verici bir hilkat koymuştur. Bu da küçük bir mercimek tanesi kadar olan gözbebeğidir. Bununla doğu ile batı arasını, yeri ve semayı görür. Bu gözbebeğinin göze karşı durumu, diğer organlara göre kalbin durumu gibidir. Bu sebeple gözbebeği gözün ve diğer tabakaların kralı durumundadır. Gözkapakları ve kirpikler ise onun hizmetçileri, teşrifatçıları ve koruyucularıdır. Yaratıcıların en güzeli Allah'ın şanı ne mübarektir.

Şimdi bir de gözlerin şeklinin, durumunun, ölçülerinin ne kadar güzel olduğuna, onlar için bir örtü, bir saklayıcı, bir koruyucu ve bir süs olmak üzere gözkapaklarıyla güzelleştirildiğine, böylelikle bu göz kapaklarının göze isabet edecek rahatsızlık verici şeylerden, çerçöpten, tozdan ve gözleri rahatsız edici soğuk ve sıcaktan onları koruduğuna sonra bu göz kapaklarının etrafına bir güzellik ve bir süs olmak üzere güzelliğin ve süsün de ötesinde daha başka birtakım menfaatler için kirpikleri yerleştirmiş olduğuna, arkasından gözlere o görmeyi sağlayan ışığı, göklerle yer arasını delen göz kamaştırıcı aydınlığı emanet olarak bıraktığına bakalım. Sonra bu gözdeki aydınlığın, semanın da ötesindeki gezegenleri, yıldızları görmek için semayı delip geçtiğini görüyoruz. İşte Yüce Allah, bu hayret verici sırrı, bu küçücük hacime öyle bir yerleştirmiş ki, bu hacmi küçük cisimde genişliğine, uçsuz bucaksız oluşuna rağmen semavat, şekli boyutlarının da idraki ile birlikte yansımaktadır.

Yüce Allah, başa işitmeyi de yerleştirmiş, kulağı maksadını gerçekleştirme hususunda en ileri derecede elverişli ve en güzel bir şekilde yaratmıştır. Kulağı tıpkı bir sedef (midye kabuğu) gibi içi çukur yapmıştır. Böylelikle sesleri toplayıp kulağın içine ulaştırır. Böylelikle içinde herhangi bir ufacık canlının hareketini hissedecek olursa derhal onu çıkarmak için davranabilsin. Kulakta içeri giren havayı ve sesi tutan kıvrımlar, çukurlar, eğrilmeler ve bükülmeler yaratmıştır. Böylelikle havanın ve sesin keskinliğini kırarak bunu kulağın içine götürmesini sağlamıştır. Bunun bir hikmeti de kulağın içine girmeye çalışan herhangi bir haşerenin kat edeceği yolun

uzun tutulmasıdır. Böylelikle kişi onu yakalamak için uyanıp farkına varacak ve kulağın içine varmasını engelleyecektir. Yine bunda daha başka birçok hikmet de vardır.

Diğer taraftan Yüce Rabbin hikmeti, kulağın suyunu son derece acı olarak yaratmasını gerektirmiştir. Bu sebeple herhangi bir canlının, kulağın içine girmek üzere onu aşmaması ve ondan kurtulup geçmemesi sağlanmıştır. Hatta içine ulaşacak olsa dahi geri dönmesini sağlayacak bir engel de takdir etmiştir. Diğer taraftan gözlerin sıvısını da onu korumak üzere tuzlu yaratmıştır. Çünkü göz bozulması mümkün bir çeşit yağdır. Bundan dolayı göz suyunun tuzlu oluşu onun için bir koruma ve bir himayedir.

Ağızdan gelen suyu da yutulması kolay ve tatlı yaratmıştır. Böylelikle eşyaların tatlarını oldukları şekli ile idrak etmesini sağlamıştır. Eğer başka türlü olsaydı eşyayı kendi tabiatına dönüştürürdü. Nitekim geçici olarak ağız acıyan bir kimse, aslında acı olmayan şeylerin tadını da acı olarak alır. Şu beyitte ifade edildiği gibi:

“Her kimin ağız tadı hastalığından acımuş ise

O ağız ile tatlı suyu dahi acı bulur.”⁸⁸³

Yüce Allah, burnu yüze yerleştirip dikmiş ve onun şeklini, görünüşünü ve vaziyetini oldukça güzelleştirmiştir. Buruna iki delik açarak ikisi arasına bir engel koymuş ve bu iki deliğe hoş olsun, kötü olsun, faydalı olsun, zararlı olsun türlü kokuları idrak edebilen koklama duyusunu yerleştirmiştir. Ayrıca havayı teneffüs ederek onun kalbe ulaşmasını, böylelikle onunla rahatlayıp beslenmesini sağlamıştır. Diğer taraftan kulağın içinde yarattığı gibi burnun içinde de eğrilik ve kıvrımları yaratmamıştır. Böylelikle kokuyu tutmamasını sağlamış, kokunun gücünü kaybetmesini ve kokunun akışının kesilmesini önlemiştir. Yüce Allah, aynı zamanda burnu, beyindeki fazlalıkların aktığı bir akıntı yeri hâline getirmiştir. Bu fazlalıklar onda toplandıktan sonra yine ondan dışarıya çıkmaktadır. Yüce Allah'ın hikmeti, burnun üst tarafının alt tarafından daha ince olmasını

883 Beyit Mütenebbî'ye ait “Vâfir Bahri”nde yazılmış uzunca bir kasidede geçmektedir.

gerektirmiştir. Çünkü alt tarafı geniş olduğundan, o fazlalıklar onda toplanır ve kolaylıkla dışarı çıkar. Diğer taraftan havayı da dolu dolu solur sonra da bu hava mecrasında azar azar yükselir ve sonunda kalbe, zarar vermeyecek ve onu rahatsız etmeyecek şekilde ulaşır. Ayrıca iki burun deliğini hikmeti ve rahmeti gereği birbirinden aradaki bir engel ile ayırmıştır. Burun, yüksek ve baştaki fazlalıklardan dökülenler için engelleyici bir mecra ve yine burundan yükselen nefesin de mecrası olduğundan, onun ortasına böyle bir engel koymuş, böylelikle içindeki akıntılarla nefes alıp vermesine engel olmamasını sağlamıştır. Hatta bu fazlalıklar, çoğunlukla iki geçitten birisine inmekte, diğeri ise solumak için kalmaktadır. Ya da soluk her ikisinden de bölünerek geçmekte, burun tümüyle tıkanmayarak, aksine burunda nefesin girebileceği bir yer de kalmaktadır. Yine burun, tek bir organ ve tek bir duyuudur. Kulaklar ve gözler gibi ilahi hikmetin gereği olarak ikişerli bir duyu organı değildir. Çünkü bazı hâllerde bu organlardan biri bir musibete uğrar veya kemâline engel bir afet (hastalık) ile karşı karşıya kalacak olursa, diğeri sağlam kalır ve böylelikle bu duyunun faydası tamamen işlemez hâle gelmez. Ancak yüzde iki ayrı burnun varlığı açıkça görülecek bir şey olduğundan Yüce Allah, yüzde tek bir burun yaratmış ve bu burunda aralarına bir engel yerleştirdiği iki geçit var etmiştir. Böylelikle bu hâli ile bir tane olmakla birlikte gözlerin ve kulakların birden çok olması ile sağladığı menfaatin bir benzeri gerçekleşmektedir. Âlemlerin Rabbi ve her şeyi en güzel yaratan Allah'ın şanı ne mübarektir.

Yüce Allah, en güzel ve en yakışan bir yerde kuluna bir ağız yaratmış ve bu ağızda çeşitli faydalar, tat alma ve konuşma araçları ile öğütme ve kesme araçlarını, şaşırtıcı ve akılları hayrete düşüren bir şekilde var etmiştir. Ağız varlık ve birliğin delili olan âyetlerden birisi olarak dili yerleştirmiş ve bu dili organların hükümdarının tercümanı, onun adına beyan edip gerekli manaları ifade edecek hâlde yaratmıştır. Aynı şekilde kulağı da ona bir elçi ve kendisine gelenleri tebliğ eden bir araç yapmıştır. Bu sebeple kulak, onun elçisi ve haberleri ona ulaştıran bir posta durumundadır. Dil de onun adına istediklerini yerine getiren posta ve elçisi durumundadır. Yüce Allah'ın hikmeti, bu elçinin koruma altına alınmış, korunmuş ve görünmeyen bir hâlde olmasını ve kulaklar, gözler ve burun gibi açıkta

ve görünen değil de koruma altına alınmış ve himaye edilen bir hâlde ve gizli olmasını gerektirmiştir. Çünkü açıktaki bu organlar, dışarıdan gelenleri kendisine ulaştırdıkları için onlar da açık ve görünür kılınmıştır. Dil ise ondan aldıklarını dışarıya ilettiğinden, açığa çıkarılmasında bir fayda olmadığı için onu örtülü yaratmış ve koruma altına almıştır. Çünkü dil, dışarıdan bir şeyi alıp kalbe iletmez. Aynı şekilde dil, kalpten sonra azaların en değerlisi ve kalbe göre konumu onun tercümanı ve başyardımcısı şeklinde olduğundan, dilin üzerine kendisini örtüp koruyacak bir çadır konulmuştur. Bu çadırın içerisinde bulunan da göğüsteki kalp gibi bir duruma gelmiştir. Aynı şekilde dil, organların latiflerinden, en yumuşaklarından ve en nemlilerindedir. O ancak çevresini saran bu nemlilik aracılığı ile işini görür. Şayet dil, açıktaki görünen bir organ olsaydı hararete ve kurumaya maruz kalırdı. Görevini yapmaktan alıkoyan bir şekilde kururdu. Ayrıca bundan başka çeşitli hikmetler ve faydalar dolayısıyla da bu hâldedir.

Diğer taraftan Yüce Allah, ağzı kendisi için bir güzellik ve bir süs olan dişlerle süslemiştir. Kulun bünyesinin ayakta durması ve beslenmesi de bunlarla olur. Bu dişlerin bazıları öğütücü değirmenler, bir kısmı da kesici aletler gibidir. Bu dişlerin kökünü sağlamlaştırmış, uçlarını keskinleştirmiş, renklerini beyaz yapmış, son derece düzenli, uçları eşit ve sıralanışı uyumlu bir şekilde düzenlemiştir. Dişler, adeta beyazlıklar, berraklıklar ve güzellikleri itibari ile dizilmiş inci bir gerdanlık gibidir. Yüce Allah, bunların üzerine iki duvar çevirmiş ve bunlara büyük faydalar ve hikmetler yerleştirmiştir. Sözü ettiğimiz bu iki duvar, dudaklardır. Dudakların renklerini güzelleştirmiş, şekillerini, vaziyetlerini ve görünüşlerini de çok güzel yaratmıştır. Onları ağzın bir örtüsü, bir kapağı yapmıştır. Ayrıca dudakları konuşurken harflerin mahreclerini tamamlayıcı ve konuşmanın sonu olarak tayin etmiştir. Nitekim boğazın dip tarafını da konuşmanın başlangıcı, dili ve etrafındaki komşularını orta kısmı olarak takdir etmiştir. Bundan dolayı bu husustaki işin çoğunluğu dile aittir. Çünkü asıl araç ve aracı odur. Yüce Allah'ın hikmeti iki dudağı da kemiksiz, katıksız et ve sinirsiz yaratmayı gerekli görmüştür. Böylelikle bu dudaklarıyla içecekleri emme imkânı bulmuştur. Onları kolaylıkla açıp kapatabilmektedir. Yalnız alt çene hareket edebilir. Çünkü daha hafif olanı hareket ettirmek daha güzeldir. Diğer taraftan o (üst çene) çok değerli azaları ihtiva etmektedir. Böylelikle hareket etmek sûretiyle bunları tehlikeye sokmamaktadır.

Yüce Allah, hançereleri birbirinden farklı şekillerde dar, geniş, sert, yumuşak, kaygan, uzun ve kısa olarak yaratmıştır. Buna bağlı olarak sesler de azami şekilde farklı olarak ortaya çıkmaktadır. Son derece ender rastlanan hâller dışında hemen hemen iki ses birbirine benzememektedir. Bundan dolayı doğru olan görüş, âmânın şahidliğinin kabul edilmesidir. Çünkü gözleri görmeyen kişi, şahısları seslerinden ayırt eder. Tıpkı gözü gören kimsenin şahısları sûretleriyle ayırt etmesi gibi. Sesler arasındaki arızî benzerlik ise sûretler arasındaki arızî benzerlik gibidir.

Yüce Allah, ayrıca saç ile başı süslemiş, saçını başına ona ihtiyacından dolayı adeta onun bir elbisesi kılmıştır. Yüzü de orada çıkardığı şekil ve miktarları farklı tüylerle süslemiştir. Yüzü kaşlarla süslemiş ve bu kaşları baştan aşağıya yuvarlanan şeylere karşı gözleri koruyucu konumunda yerleştirmiştir. Kaşları kavislendirerek en güzel bir çizgiye sahip olmalarını sağlamıştır. Gözkapaklarını kirpiklerle süsleyip yüzü de aynı şekilde sakal ile süsleyerek sakalı erkek için bir kemâl, bir vakar ve bir heybet unsuru hâline getirmiştir. Dudakları da üstlerinde çıkardığı bıyıklarla ve altlarında çıkardığı çene sakalları ile süslemiştir.

Yine Yüce Allah, kulun aracı, silahı, geçiminin ana sermayesi olan iki eli de yaratmıştır. Ellerini bedeninden dilediği yere yetiyecek kadar uzun, el ayasını da yakalayacak ve açacak şekilde enli yarattığını görüyoruz. Avucu parmaklarla beş kısma ayırdığı gibi her bir parmağı üç ekleme, başparmağı ise iki ekleme ayırmıştır. Dört parmağı bir tarafta, başparmağı diğer tarafta yaratmıştır. Böylelikle başparmağın diğer parmakların üzerini kapatmasını sağlamıştır. Bu sûretle el en güzle bir vaziyete sahip olmuş, bu yolla kapanmaya, açılmaya ve işlerini görmeye elverişli hâle gelmiştir. Eğer öncekiler ve sonrakiler bütün ince düşünceleriyle parmaklar için mevcut hâlimden başka bir vaziyet ortaya çıkarmak için bir araya gelip toplanacak olsalar, kesinlikle bundan başka bir yol bulamazlar. Dileseydi bunları dümdüz de yaratabilecek, bunları bir maden plakası gibi tek bir tabaka hâline getirecek kudrete sahip olan Allah'ın şanı ne mübarektir. Böyle olsaydı kul kesinlikle faydasına olan işleri türlü tasarrufları yapma imkânını ve pek ince sanatları, hattı (yazı yazmayı) ve başka işleri yapamazdı. Onun parmaklarının açık durması, üzerine istediğini koyabileceği bir tabak hâlini andırmasını sağlamıştır. Eğer parmaklarını yumup kapatacak olursa o takdirde bu bir kelepçe ve bir vurma aleti hâlini alır. Açmakla

kapatmak arası tutarsa o takdirde bu kendisiyle bir şeyler alabildiği ve içindekileri tutabilen bir kepçe hâlini alır. Parmak uçlarına tırnakları da parmaklar için bir süs, bir dayanak ve bir koruma unsuru olmak üzere yerleştirmiştir. Parmak, cisimlerinin alma imkânına sahip olmadığı ince birtakım şeyleri onlar sayesinde yakalayabilir. Ayrıca bu tırnakları kendisinden başka diğer canlılar ve kuşlar için bir silah, geçimini sağlamak için bir alet olarak var etmiştir. Diğer taraftan insan, tırnaklarıyla ihtiyaç duyduğu takdirde bedenini kaşır. Sahip olduğu organların en azı ve en değersiz olan tırnakları insan kaybedecek olup sonra da kaşınma ihtiyacı ortaya çıkarsa bu tırnağına ihtiyacı son derece artar ve bedenini kaşıma işinde hiçbir şey onun yerini tutamaz. Diğer taraftan el, kaşınan yeri kolaylıkla bulur ve oraya uzanır. Uykuda iken, gaflet hâlinde iken bile. Ayrıca o yeri aramaya ihtiyacı bulunmaz. Fakat başkasından yardım isteyecek olursa, yorulmaktan ve meşakkatten sonra ancak kaşınan yeri bulabilir.

Diğer taraftan bedenin alt tarafındaki kemiklerin kalın ve güçlü olarak yaratılmış olmasındaki sonsuz hikmete dikkat edin. Çünkü bu kemikler onun temelidir. Üstteki kemikler ise irilik ve sağlamlıkta bunlardan daha aşağıdadır. Çünkü bu kemikler (taşıyıcı değil) taşınan kemiklerdir.

Ayrıca Yüce Allah'ın boynu nasıl başın bineği olarak takdir etmiş olduğuna ve beş omurdan terkeb ettiğine dikkatle bakın. Bunların içi boş ve yuvarlaktır. Sonra bunların birini diğerinin üstüne koyup her bir omuru son derece sağlam ve mükemmel bir şekilde yerleştirmiştir. Öyle ki hepsi bir tek omur gibi durmaktadır. Arkasından boynu sırta ve göğüse oturttuğuna bakalım. Sirt üst tarafından kuyruk sokumuna kadar birbirinin içine yerleştirilmiş bir şekilde yirmi dört omur hâlinedir. Bunlar da onun kaburga kemiklerinin toplandığı yerdir. Bunların çözülmesini ve birbirinden ayrılıp dağılmasını önler. Diğer taraftan bu kemikleri birbirine bağlamış, sırt kemiklerini göğüs kemiklerine, omuz kemiklerini pazulara, pazuları kollara, kolları el ayasına ve parmaklarına eklemiş olduğuna da dikkatle bakalım.

Bir de şuna dikkatle bakalım: Sirt ve baş kemikleri gibi enli kemikleri nasıl kendilerine uygun etle kaplamış olduğuna, ince kemikleri ise -parmaklar gibi- yine kendilerine uygun bir şekilde giydirdiğine, orta hâlli kemikleri de -kol ve pazu kemikleri gibi- uygun bir şekilde giydirdiğine bakalım.

İnsan 360 kemik üzere yapılandırılmıştır. Bunların 248'i eklemli, diğerleri ise küçük kemikler olup eklemler arasını doldurur. Bu kemiklerin sayısı bir fazla olsa insana zarar verir ve insan onu oradan aldırma ihtiyacı duyar. Bir kemik eksik olsa telafi etmeye gerek duyacağı bir eksiklik olur. Doktor, bu kemiklere ve bu kemiklerin nasıl yerlerine oturmuş olduğuna bakarak bunları telafi etmek için nasıl bir tedavi yolu izleyeceğini öğrenmeye çalışır. Arif kişi, yaratıcılarının azametine, yaratıcılarına, hikmetine, ilmine ve lütfuna delil görmek üzere bunlara bakar. Böyle bir bakış ile diğer türlü bakış arasındaki fark ne kadar da büyüktür.

Diğer taraftan Yüce Allah, organları ve vücuttaki parçaları birtakım bağlarla birbirine bağlayarak bu yolla onların yapılarını sağlamlaştırıp güçlendirmiştir. Bunları tıpkı bir yay kirişi gibi yaratmıştır ve bunlar onu tutmayı ve korumayı sağlamaktadır. Öyle ki bu bağların sayısı 529'udur. Bunların kalınlıkları, incelikleri, uzunlukları, kısalıkları, dosdoğru olmaları ve bükülüşleri birbirinden farklıdır. Bunlar yerlerine ve durumlarına göre farklılık gösterirler. Bu bağların 24 tanesi gözü hareket ettirip açıp kapatmanın ve görmenin aracıdır. Eğer bunlardan tek bir bağ çözülecek olursa gözün dengesi bozulur. Aynı şekilde her bir organın kendisine uygun bağları vardır. Bu bağlar, kendileri vasıtasıyla o organın hareket edip görevini yaptığı araçları andırırlar. İşte bütün bunları hikmeti sonsuz Rabbin sanatı, her şeyi bilen pek güçlü (azîz)in takdiri değersiz bir su damlacığında gerçekleştirmektedir. Yalanlayıcıların vay hâline, inkârcılar da bizden alabildiğine uzak dursunlar.

Yüce Allah'ın yaratışındaki hayret verici hususlardan biri de biri diğerine açılan üç ayrı hazneyi başta yaratmış olmasıdır. Bu haznelerin biri önde, biri ortasında, diğeri de sonundadır. O, bu haznelere hatırlamak, düşünmek ve akletmek gibi pek çok sırrı yüklemiştir.

Yine O'nun yarattıklarındaki hayret verici hususlardan biri de onda bulunan gizli hâller, görünmeyen kalp, karaciğer, dalak, akciğer, bağırsak, mesane ve karındaki hayret verici diğer araçlar ile çeşitli faydaları olan çok sayıdaki güç ve imkânlardır.

Kalbe gelince; o, bedenın bütün araçlarını kullanan ve hepsini hizmetinde koşturan hükümdar durumundadır. Onun etrafı bunlarla çevrilmiş, hepsi onun çevresinde toplanmıştır. O, hizmetine koşulandır. Ortada yerini alıp yerleşmiştir. Bedendeki organların en şereflişidir. Hayat onunla ayakta durur. Hayvani ruhun kaynağı, fıtrı hararetin menbaı odur. Aklın, ilmin, kahramanlığın, keremin, sabrın, tahammülkârlığın, sevginin, iradenin, ırzanın, öfkenin ve diğerkemâl sıfatlarının madeni odur. Görünür görünmez bütün organlar ve bunların güçleri, ancak kalbin birer askeridirler. Göz, onun gözcü kuvveti ve kendisine görünür şeyleri açığa çıkartan öncü komutandır. Bir şey görür görmez derhal ona bildirir. Kendisi ile kalp arasındaki irtibatın ileri derecede olmasından dolayı kalpte bir şey yer edecek olursa gözde ortaya çıkar ve görünür. Çünkü göz, gören kimse için kalpte bulunanların tercümesini yapan onun aynasıdır. Tıpkı dilin onun tercümanı olup içindekileri kulaklara ulaştırıcı olması gibidir. Bundan dolayı Yüce Allah, Kitab-ı Kerîm’inde bu üçünü çoğunlukla bir arada zikreder. Şu buyruklarda olduğu gibi: **“Çünkü kulak, göz ve kalbin her biri ondan sorumludur.”**⁸⁸⁴ **“Onlara kulaklar, gözler ve kalpler de vermiştik.”**⁸⁸⁵ **“Sağurdırlar, dilsizdirler, ködürler.”**⁸⁸⁶ Bu husus, daha önce geçmişti.

Aynı şekilde Yüce Allah’ın **“Onların kalplerini ve gözlerini evirip çeviririz”**⁸⁸⁷ buyruğunda olduğu gibi kalp ile görmeyi bir arada zikrettiği de olur. Yine rasûlü Muhammed *sallallahu aleyhi ve sellem* hakkındaki **“Gözleriyle gördüğünü kalbi yalanlamadı”**⁸⁸⁸ buyruğu da böyledir. Daha sonra da **“Göz başka yöne kaymadı ve aşmadı da”**⁸⁸⁹ buyurmaktadır.

Kulak da aynı şekilde işitilen şeyleri kendisine ulaştıran elçisidir. Dil de onun tercümanıdır. Özetle; onun dışındaki bütün organlar, onun hizmetkârları ve askerleridir. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* **“Şunu bilin ki, vücutta bir çığnemlik et parçası vardır. O düzelirse vücudun diğerk**

884 İsrâ 17/36.

885 Ahkâf 46/26.

886 Bakara 2/18.

887 En’âm 6/11.

888 Necm 53/11.

889 Necm 53/17.

kısımları da düzelir, o bozulursa vücudun diğer kısımları da bozulur. Şunu bilin ki o, kalptir” buyurmaktadır.⁸⁹⁰

Ebû Hureyre şöyle demiştir: “Kalp hükümdardır, organlar onun askerleridir. Hükümdar iyi olursa askerleri de iyi olur. Hükümdar kötü olursa askerleri de kötü olur. Akciğer kalp için her zaman onu rahatlatan bir yelpaze gibidir. Çünkü kalp organlar arasında harareti en fazla olandır. Hatta hararetin kaynağıdır.”

Beyine gelince; beyin (dimağ) serindir. Bunun hikmeti hususunda farklı görüşler vardır. Bir kesimin dediğine göre, beynin serin olması, kalpteki harareti soğutmak ve bu harareti aşırı hâlden itidalli hâle getirmek içindir. Bir başka kesim bu kanaati kabul etmeyerek şöyle demiştir: “Eğer durum böyle olsaydı beynin kalpten uzak olmaması gerekirdi. Aksine kalbin beynin etrafını tıpkı bir akciğer gibi sarması ya da göğüste onun hararetini kırması için beynin ona yakın bir yerde bulunması gerekirdi.”

Birinci kesim buna cevap olarak şöyle demiştir: “Beynin kalpten uzak olması, sözünü ettiğimiz hikmete engel değildir. Çünkü kalbe yakındı kalbin harareti, gücüyle ona galip gelirdi. Böylelikle aralarında birbirlerini bozmayacak ve onların her birisinin keyfiyetinin diğerinin keyfiyeti ile itidal ve dengeyi sağlayacağı şekilde böyle olmuştur. Bu durum ise akciğerinkinden farklıdır. Çünkü akciğer, kalbi rahatlatmanın aracı olarak yaratılmıştır. Kalbin hararetini itidalli hâle sokmak için değil.”

Bir başka kesim, orta bir yol tutarak şöyle demiştir: “Hayır, aslında beyin sıcaktır. Fakat onun sıcaklığı ılıklik düzeyindedir. Ayrıca onda özelliği itibari ile serinleticilik de vardır. Çünkü o, zihnin başlangıcıdır. Bundan dolayı zihnin sakin, istikrarlı, pisliklerden ve bulanıklıklardan arınmış, temiz bir alana ihtiyacı vardır. Gürültüden patırtıdan uzak olması gerekir. Bundan dolayı kaliteli düşünce, öğüt ve ibret almak ve doğrunun ortaya çıkartılması bedeninin sakin hareketlerinin dingin, meşguliyetlerinin ve rahatsız edici etkenlerinin az olduğu hâllerde söz konusu olur. Bundan dolayı kalp bunlara elverişli değildir. Beyin ise bu hususta itidallidir ve bunlara elverişlidir. Bundan dolayı bu gibi fiiller geceleyin ve tenha

⁸⁹⁰ Buhârî, İmân 39; Müslim, Mûsâkât 107.

yerlerde cömertçe ortaya çıkmakta, öfke ve şehvet ateşinin alevlendiği ve aşırı derece kederlenildiği zamanlarda bozulmaktadır. Aynı şekilde yorgunluk, güçlü bedenî ve ruhî hareketler esnasında da böyledir.”

Aslında bu, bir başka kuralla birlikte ele alınması gereken bir konudur. O da şudur: Duyu organları ile aklın başlangıç yeri kalp ve beyin midir?

Bir kesim şöyle demektedir: “Hepsinin başlangıç yeri kalptir. Bunlar kalp ile irtibatlıdır, kendisi ile duyu organları arasında birtakım geçitler ve yollar bulunur.” Derler ki: “Bütün bu duyu organlarının her birinin kalp ile birtakım sinirlerle ve başka şeylerle bir bağlantısı vardır. Bu sinirler, kalpten çıkarak bu duyu organının yer aldığı bu cisimlerin her birine kadar ulaşır. Mesela; göz bir şey gördüğü takdirde kendisindeki araç vasıtasıyla onu kalbe ulaştırır. Çünkü bu araç, o duyu organından kalbe kadar varır. Kulak da bir ses duyduğu zaman onu kalbe ulaştırır. İşte her bir duyu organı böyledir.” Sonra bunlar, kendi kendilerine şöyle sorarlar: Aynı organ çeşitli karışımlardan meydana gelip değişik ve farklı duyu organlarıyla nasıl beslenebilir? Üstelik bu duyu organlarının cisimleri farklılık gösterir. Hiçbir duyunun gücü diğerine benzememektedir. Bu nasıl olur?

Buna şöyle cevap verirler: Bedendeki bütün damarların hepsi ya bizzat ya da bir araç vasıtası ile kalbe ulaşır. Kalp ile yakın ya da uzak bir bağlantısı bulunmayan hiçbir damar ve organ yoktur. Kalpten bu damar ve mecralar içerisinde her bir organa uygun ve şekline elverişli şeyler ulaşır. Mesela; kalpten gözlere duyu organının kendisi ile görme duyusunun gerçekleşeceği şeyler ulaşır. Kulaklara da kendisi ile işitilecek şeyleri idrak etme özelliği ulaşır. Ete de dokunma duyusunun kendisi ile gerçekleşeceği şeyler ulaşır. Burna, kendisi ile koku alma duyusunun gerçekleşmesini sağlayacak şeyler ulaşır. Dile, tat alma duyusunu sağlayacak şeyler ulaşır. Her bir duyuya ve güce, gücünü besleyip onu koruyacak şeyler ulaşır. Çünkü bütün bu organlar, duyu organları ve güçler için hazırlanan organ odur. Bundan dolayı sahih (doğru) görüşe göre, organlar arasında ilk oluşan organ odur. Bu kanaat sahipleri devamla derler ki: O hâlde akletme gücünün başlangıcının da o olduğunda şüphe yoktur. Bu hususta başkaları muhalefet etseler dahi. Bunlar şunu da eklerler: Akıl ise baştadır. Doğrusu ise onun başlangıcının ve menşeinin kalpte olduğu, dallarının ve mahsulünün ise

başta olduğudur. Kur'ân da bu hususa şu âyetleri ile delil teşkil etmektedir: **“Acaba onlar, yeryüzünde gezmezler mi ki kendileri ile akledecek kalpleri, kendileri ile işitecekleri kulakları olsun.”**⁸⁹¹ **“Muhakkak ki bunda kalbi olan kimse için elbette öğüt vardır.”**⁸⁹² Burada kalpten maksat, diğer canlılar ile ortak olarak bulunan bir çiğnemlik et değildir. Aksine maksat, ondaki akıl ve özdür.

Bu hususta bir başka kesim onlara karşı çıkararak “Bu duyu organlarının başlangıcı beyinden başkası değildir” demişlerdir. Bunlar kalp ile göz, kulak, burun arasında sinir ya da damar olma iddiasını reddetmişler ve “Böyle bir iddia yaratılış konusunda bir yalandır” demişlerdir.

Doğrusu ise her iki kesim arasındaki orta yoldur. O da şudur: Kalpten bu duyu organlarına bir güç gider. Bu da manevî bir güçtür. Kalbe ulaşmak için ayrıca özel birtakım mecralara ve bunları taşıyacak sinirlere ihtiyaç yoktur. Çünkü güçlerin, bu duyulara ve organlara ulaşması, ancak bunları alma kabiliyet ve istidadının bulunmasına bağlıdır. Kalbin bunları ulaştırması ise birtakım mecralar ve sinirler yoluyla olmaz. Böylelikle uzun açıklamaların yapıldığı, tartışma ve anlaşmazlıkların çoğaldığı bu konu hakkındaki karışıklık da ortadan kalkmaktadır. Allah en iyi bilendir, doğruya ulaşma başarısı da O'ndandır.

Aslında bütün bu açıklamalardan maksat, insanın yaratılışındaki çeşitli hikmetlerin en azına dikkat çekmektir. Ama gerçek, akla gelen ya da söylenenlerin kat kat fazlasıdır. Dışındaki her şeye nispetle bir nebzedden ibaret olan bu hususları hatırlamamızın faydası ise buna dikkat çekmektir. Kişi yalnızca gıdasının girişine, yerleşmesine ve çıkışına bakacak olursa bunda pek çok ibret ve hayret verici husus görür. Yemeği alıp ağzına götüreceği bir aracın kendisine verildiğine, gireceği bir kapısının olduğuna, arkasından onu küçük parçalara kesen bir aracın sonra onu öğüten bir öğütücünün sonra onu hamur gibi yoğuran su pınarlarının bulunduğu sonra onun nefes borusunun yanında akıp gittiği bir yolunun olduğuna, biri inip öteki çıkarken son derece yakın olmalarına rağmen birbirleri ile karşılaşmadıklarına, bağırsaklarının ve yemeği mideye ulaştıran yollarının bulunduğu, yemeğin

891 Hac 22/46.

892 Kâf 50/37.

depolandığı ve toplanıp bir araya geldiği yerin o olduğuna, biri yukarıdan yemeğin girdiği, diğeri aşağıdan posasının çıktığı iki kapısının olduğuna, yukarıdaki kapının alttakinden daha geniş olduğuna bakılırsa neler görülür neler! Çünkü midenin üstteki kapısı elde edilecek kazanımın gireceği, alttaki kapısı ise zararlı olan kısmının gideceği yeridir. Alttaki kapısı her zaman kapalıdır. Böylelikle yemeğin yerinde karar kılması sağlanmıştır. Hazmetme işi sona erdiğinde o kapı ihtiyacın giderilmesi için açılır. İşte bundan dolayı buna kapıcı adı verilirken, yukarıdakine midenin ağzı denilir. Yemek mideye sıkıştırılmış olarak iner. Midede yerini alınca bu sefer yumuşatılır, erir ve mideyi de içinden ve dışarıdan bir hararet kuşatır. Bazen bu hararet ateşin sıcağından da fazla olur. Bu hararetle midedeki yemek, etrafını ateşin sardığı ateş üstündeki tencerede pişen yemek gibi pişer. Bundan dolayı çakıl taşını ve benzeri şeyleri andıran taşlaşmış o şeyleri eritir. Sonunda onu bir tür sıvı hâline getirir. Mide o yemeği erittikten sonra onun saf ve arı olanı yukarıya çıkar, bulanık ve tortulu olan kısmı ise dibe çöker. Mideden bedenine diğer taraflarına ulaşan damarlar vardır. Bu damarlar ile her bir organ için sahip olduğu istidadına ve kabiliyetine uygun bilinen şeyleri gönderir. Mesela; bunların en değerlilerini ve en ince ve en hafif olanlarını “ervah” denilen manevî güçlere gönderir. Göze görme, kulağa işitme, burna koklama ve her bir duyu organına kendisine uygun olan şeyi gönderir.

İşte gıdadan meydana gelen en latif şey budur. Sonra bundan beyine letafet ve itidalinde ona uygun olan şeyler gider. Daha sonra geri kalan diğer organlara bu mecralarda kendilerine uygun olanlar gider. Bundan kemiklere, saçlara, tırnaklara, onları besleyip koruyacak şeyler gider. Böylelikle gıda mideye çeşitli yollardan ve mecralardan girerken yine mideden çeşitli yollardan ve mecralardan çıkıp gider. Bunlar, mideye gelen mecralar ve yollar, diğerleri ise ondan çıkan mecralar ve yollardır. Bunlarda en ileri derecede bir hikmet ve her tarafı kuşatmış bir nimet vardır.

Gıda midede bu şekilde başka bir hâl alınca kimi zaman kana, kimi zaman siyah öde, kimi zaman sarı öde, bazen de balgama dönüşür.⁸⁹³ Yüce

893 Buradaki terimlerin ve devamında gelecek tıbbî açıklamaların daha iyi anlaşılabilmesi için aşağıdaki açıklamaları bilmemiz gerekmektedir: “Eski tıpta teşhis ve tedavi dört temel ahlâta/bedenin karışık salgılarına bağlı olarak yapıyordu. Bunlar Balgam, sarı öd (el-murratu’s-safrâ), siyah öd (el-murratu’s-sevdâ) ve kandan ibaretti. Bunun için dört mizacın da göz önünde

Allah, hikmeti gereğince bu karışımların her birinin gideceği bir yerini tayin etmiştir. Bu da o yere dökülür ve orada toplanır. Değerli organlara ancak gıdanın en mükemmeli gider. Bunun için öd kesesini sarı ödün (el-murratu's-safrâ'nın) döküleceği yer olarak tayin etmiştir. Dalağı da siyah ödün (el-murratu's-sevdâ'nın) karar kılacağı yer olarak yaratmıştır. Karaciğer ise bunların en değerlilerini emer. O da kandır. Sonra kanı tek bir ana damardan bütün bedene gönderir. Bu ana damar pek çok mecraya (daha ince damarlara) ayrılır. Saç, sinir, kemik ve diğer damarların her birine kıvamlarını koruyacak şekilde kanı ulaştırır. Diğer taraftan insandaki gizli ve açık çeşitli güçlere, bunların bizzat kendilerine ve faydalarına dikkatle bakacak olursak oldukça hayret verici şeyler görürüz. İşitme, görme, koku alma, tad alma, dokunma, sevmeye, nefret etme, hoşnut olma, öfkelenme ve buna benzer idrak ve irade ile alakalı bulunan güçler, buna örnektir. Aynı şekilde gıdayı pişiren, tutan, organlara iten ve onu hazmetme gücü gibi türlü etkileri olan güçler de böyledir ve her bir organ da bu gıdadan ihtiyaç duyduğu kadarını alır. Buna benzer gizli ve açık yaratılışındaki hayret verici daha pek çok husus vardır.

Nutfe ve Diğer Mahlûkat Üzerinde Düşünmek

Şimdi tekrar nutfeye geri dönelim. İlk durumundan itibaren ikinci olarak vardığı durumu iyice düşünelim ve şunu hatırlayalım: Eğer bütün insanlar ve cinler, işitme, görme, akletme güçlerini yahut kudret, ilim veya ruhu yaratmak üzere bir araya gelseler hatta ondan oluşan kemiklerin en küçüğünü dahi yaratmak üzere toplansalar hatta en ince bir damarı hatta bir tek saç telini dahi yaratmak üzere bir araya gelseler bundan acze düşerler. Daha doğrusu bütün bunlar, değersiz bir damlacık suda her şeyi sapasağlam yaratmış olan Allah'ın sanatının etkileridir. Peki, ya O'nun göklerin melekûtu, yüksekliği, genişliği ve ona yuvarlaklık vermesindeki sanatı, göğün azameti ve yapısının güzelliği, güneşinin, ay'ının ve yıldızlarının hayret verici özellikleri, ölçüleri, şekilleri, farklı zaman ve

buludurulması gerekiyordu. Bunlar da hararet/ısı, rutubet/nem, burûdet/soğukluk ve yubûset/kuruluk idi. Bu ahlâtin her birinin baskın olması hâlinde ayrı birtakım tabii özelliklerin ortaya çıkacağını kabul ediyorlardı. Bk. Ebû Zeyd el-Belhî, *Kitâbu Mesâlihi'l-Ebdâni ve'l-Enfus* (cupping.khayma.com/fourmix.htm) (Çeviren)

yerlerden doğup batışları hakkında ne denilir? Bunlarda hikmetsiz bir zerre dahi yoktur. Aksine gök, insan vücudundan hilkati itibari ile daha muhkem, sanatı daha sağlam ve hayret verici özellikleri daha çok olan bir alandır. Hatta yeryüzünde bulunanların tamamının göklerdeki hayret verici özelliklere oranı dahi bilinemez. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **“Sizi yaratmak mı daha zordur yoksa göğü mü ki onu bina etti, onu alabildiğine yükseltip kusursuz yaptı.”**⁸⁹⁴ **“Muhakkak göklerin ve yerin yaratılışında gece ile gündüzün değişmesinde, insanlar için faydalı olan şeylerle denizlerde akıp giden gemilerde... aklını kullanan bir topluluk için nice âyetler vardır.”**⁸⁹⁵ Böylelikle gökleri yaratmasından söz ederek başlamaktadır. Yine Yüce Allah, **“Şüphesiz göklerle yerin yaratılmasında, gece ile gündüzün değişip durmasında, elbette özlü akıl sahipleri için deliller vardır”**⁸⁹⁶ buyurmaktadır.

Bu gibi âyetler Kur’ân-ı Kerîm’de pek çoktur. Çünkü yer, denizler, hava ve göklerin altındaki her şey, göklere oranla denizdeki bir damla gibidir. Bundan dolayı Kur’ân-ı Kerîm’de semalardan söz edilmediği bir sûre pek azdır. Ya semanın büyüklüğünden ve genişliğinden haber verilmektedir ya semavata yemin edilmektedir ya onlara ibretle bakıp düşünmeye davet vardır ya da kulların onları bina edip yükseltenin azametine delil görmeleri irşadında bulunulmaktadır. Veya Yüce Allah, gökleri yaratmasını, gerçekleştireceğini haber verdiği ölümden sonra diriliş ve kıyamete delil olarak göstermektedir ya da onları yaratan Rab olmasını vahdaniyetine ve kendisinden başka ilah bulunmayan Allah olduğuna delil göstermektedir. Yahut semavatın güzelliğini, pürüzsüz ve cüzlerinin birbirine oldukça sağlam bir şekilde kaynaşmış olup orada hiçbir gediğin bulunmamasını hikmetinin ve kudretinin eksiksizliğine delil olarak göstermektedir. Aynı şekilde semavattaki gezegenler, güneş ve ay ile insanların akıllarının azını dahi kavramaktan aciz düştüğü özellikleri de böyledir.

894 Nâziât 79/27-28.

895 Bakara 2/164.

896 Âl-i İmrân 3/190.

Kur'ân-ı Kerîm'de semaya pek çok yerde yemin edilmiştir: **“And olsun burçlara sahip göğe.”**⁸⁹⁷ **“And olsun göğe ve târika.”**⁸⁹⁸ **“And olsun dönüşlü olan semaya.”**⁸⁹⁹ **“And olsun güneşe ve aydınlığına.”**⁹⁰⁰ **“Battığı zaman yıldıza and olsun.”**⁹⁰¹ **“And olsun dönüşlü semaya.”**⁹⁰² **“O delip geçen yıldızdır.”**⁹⁰³ **“Artık başka söze gerek yok. And ederim geri dönüp gelenlere.”**⁹⁰⁴ Bunlar da doğdukları sırada belli belirsiz görünen ve kendi mecralarında ve yollarında akıp giden ve battıkları vakit de kaybolan gezegenlerdir. Yüce Allah, bunların her üç hâline de yemin etmiştir. Yüce Allah, yarattıkları arasında Kitabı'nda semadan, yıldızlardan, güneşten ve aydan daha fazla hiçbir şeyle yemin etmemiştir. O, yarattıklarından her neye yemin ediyorsa sebebi O'nun varlığına delil olan ihtiva ettiği pek çok âyet ile hayret verici hususlardır. Bu âyet, ne kadar büyük ve delalette ne kadar belîğ ise onun o âyete (varlığının deliline) yemin etmesi diğerlerinden daha çoktur. Bundan dolayı Yüce Allah, şu buyruklarında görüldüğü gibi bu yeminlerin çok büyük olduğuna dikkat çekmektedir: **“Hayır! İşte yıldızların doğup battıkları yerlere yemin ederim. Eğer bilerseniz gerçekten bu büyük bir yemindir.”**⁹⁰⁵

Bu husustaki iki görüşün daha güçlü olanına göre bu, semadaki yıldızların doğuş yerlerine yapılan bir yemindir. Çünkü “nücûm” lafzı mutlak olarak kullanıldığı takdirde “yıldızlar” için kullanılır. Aynı şekilde Yüce Allah'ın bu lafzı Kur'ân-ı Kerîm'in âyetleri hakkında kullanması alışılmış bir şey değildir. Onun Kitab-ı Kerîm'inin bir yerinde olsun bu anlamda kullanıldığı görülmemektedir ki, bu âyet de bu anlama göre açıklansın. Ama Kur'ân-ı Kerîm'in tamamında “nucûm: yıldızlar” lafzının, kevâkib (yıldızlar/gezegener) hakkında kullanıldığı alışılmış bir husustur. Aynı şekilde burada yıldızların doğup battığı yerlere yemin etmenin bir benzeri de

897 Burûc 85/1.

898 Târik 86/1.

899 Târik 86/11.

900 Şems 91/1.

901 Necm 53/1.

902 Târik 86/11. Kitabın aslında tekrar edildiği için biz de tercüme ettik. (Çeviren)

903 Târik 86/3.

904 Tekvîr 81/15.

905 Vâkıa 56/75-76.

“Battuğı zaman yıldıza and olsun”⁹⁰⁶ buyruğunda yıldızın battuğı zamana yemin etmesidir. Nitekim tefsir âlimlerinin çoğunluğunun görüşü budur. Yine Yüce Allah, Kur’ân-ı Kerîm’in kendisine yemin etmektedir. O’nun yemini kullarına ulaşmasına değildir. Kur’ân-ı Kerîm’in izlediği yol budur. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **“Sâd. O çok şerefli Kur’ân’a and olsun.”**⁹⁰⁷ **“Yâsîn. Çok hikmetli Kur’ân’a yemin olsun.”**⁹⁰⁸ **“Kâf. Çok şerefli Kur’ân’a yemin ederim ki.”**⁹⁰⁹ **“Hâ-mîm. Her şeyi açık-seçik beyan eden bu kitabın hakkı için.”**⁹¹⁰ Ve benzeri buyruklar.

Anlatmak istediğimiz şudur: Yüce Allah, yarattıkları arasından rubûbiyet ve vahdâniyetine delil olan birtakım âyetlerine (belgelerine) yemin eder. Yüce Allah, Kitabı’nda göklerin ve yerin yaratılışı hakkında düşünen kimseleri vmekle birlikte bundan yüz evirenleri de yermek üzere şöyle buyurmaktadır: **“Ve gökyüzünü korunmuş bir tavan yaptık. Hâlbuki yine onlar O’nun âyetlerinden yüz eviricidirler.”**⁹¹¹

Olabil-diği kadar sağlam, güçlü ve parçaları birbirine son derece sıkı bir şekilde bağlı olmakla birlikte suyun buharı anlamındaki dumandan yaratılmış bu en büyük tavanın yaratılışı üzerinde dikkatle düşünelim. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **“zerinizde sapasağlam yedi (gök) bina ettik.”**⁹¹² **“Sizi yaratmak mı daha zordur yoksa göğü m? Ki onu bina etti. Onu alabil-diğine yükseltip kusursuz yaptı.”**⁹¹³ **“Ve biz göğü korunmuş bir tavan yaptık.”**⁹¹⁴

İşte göğü alabil-diğine yükseltip onu en güzel şekilde süslemiş ve hayret verici pek çok hususu ve pek çok âyeti (varlık ve birliğinin belgelerini) var etmiş olduğu şu çok geniş, çok güçlü, çok muazzam yapıya, onun yaratmasını nasıl sudan yükselen buhar olan “duman”dan yaratmaya başladığına dikkatle bakın ve üzerinde düşünün.

906 Necm 53/1.

907 Sâd 38/1.

908 Yâsîn 36/1-2.

909 Kâf 50/1.

910 Zuhruf 43/1-2.

911 Enbiyâ 21/32.

912 Nebe 78/12.

913 Nâziât 79/27-28.

914 Enbiyâ 21/32.

“Yaratılmışların kendisini hakkıyla tanıyamadığı

Arş’ın üstünde bir tek ve bir olanın şanı ne yücedir.”⁹¹⁵

Yüce Allah, kendisini yarattıklarına çeşitli şekillerde tanıtmış, onların önüne delilleri koymuş, apaçık âyetleri de açık bir şekilde izah etmiştir. Böylelikle helak olan apaçık bir delil üzere helak olsun, hayat bulan da apaçık bir delile göre hayat bulsun. Ve muhakkak Allah, her şeyi işitendir, her şeyi bilendir.

Şimdi tekrar semaya bakın. Orada bulunanları görün. Semadaki gezegenlere ve bunların dönüşlerine, doğup batışlarına, onun güneşine, ayına, doğuş ve batış yerlerinin değişmesine, hareketinde herhangi bir duraklama, aldığı yolda bir değişme olmaksızın kesintisiz bir şekilde alışılmış hareketini sürdürmesine hatta miktarı belli bir hesap ile kendisi için düzenlenmiş belli konaklarda akıp gittiğine, bu hesabın artıp eksilmediğine, onu yoktan yaratıp var edenin dürüp katlayacağı zamana kadar da bunun böyle sürüp gideceğine de bakın. Semadaki gezegenlerin çokluğuna, renklerinin ve hacimlerinin farklılığına da bakın. Kimisinin rengi kırmızıya çalar, kimisinin beyazdır, kimisinin de kurşuni rengi andırır.

Diğer taraftan güneşin kendi yörüngesinde bir yıl süre içerisinde yolunu katettiğine bakın. Diğer taraftan güneş her gün yaratıcısı tarafından müsahhar kılınmış olduğu ve aşmadığı, geri de kalmadığı bir yol alış hızı ile doğup battığını da görün. Eğer güneş doğup batmasaydı ne gece-gündüz ne de vakitler bilinirdi. Ya karanlık ya da aydınlık, dünyayı büsbütün kaplar ve geçim için çalışılacak zaman ile dinlenilecek zaman birbirinden ayrılamazdı. Her şeyi işitip her şeyi bilen, onun için birbirinden uzak iki yolculuk takdir etmiştir. Birincisi en yüksek tepesine doğru çıktığı bir yolculuk, ikincisi ise en aşağıya kadar indiği bir yolculuktur. Bu yolculuğun konakları arasında bir konaktan ötekine geçmekte ve sonunda en son konağına kadar ulaşmaktadır. Onun bu yolculuğu gücü her şeye yeten Rab-bimizin kudreti ile yaz, kış, sonbahar ve bahar olmak üzere mevsimlerin değişmesi sonucunu çıkarmıştır. Güneşin aldığı yol, semanın ortasından

915 Beyit, Ümeyye b. Ebi’s-Salt’a aittir.

aşağıya doğru inerse hava soğur ve kış ortaya çıkar. Semanın tam ortasında yer alırsa sıcak artar. Bu iki uzaklık arasında bulunursa zaman mutedil olur. Böylece kulların, hayvanların ve bitkilerin bu dört mevsim ile maslahatları ayakta kalır. Bunun sebebi ile gıdalar, bitkilerin durumları, renkleri, hayvanların gıdaları ve başka şeylerin faydaları farklılık göstermiştir.

Diğer taraftan ay'a ve ay'ın delaletlerinin ne kadar hayret verici olduğuna bakın. Allah, onu önce incecik bir iplik gibi çıkartır. Sonra nuru artıp durur. Her gece yavaş yavaş tamamlanır. Nihayet dolunay hâlini alır. Tam ve eksiksiz görünür. Sonra tekrar azalmaya başlar ve nihayet ilk hâline döner. Böylelikle buradan kulların geçimlerinde, ibadetlerinde ve haclarında göz önünde bulundurmaları gereken vakitler ortaya çıkar. Ay ile aylar ve yıllar birbirinden ayrılabilmiş ve dünyanın hesabı buna göre ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte bunda Allah'tan başkasının miktarını, sayısını bilmediği daha pek çok hikmet, âyet ve ibret vardır.

Özetle söyleyecek olursak; Yüce Rabbimizin yaratmasında birçok hikmetin bulunmadığı tek bir gezegen dahi yoktur. Onun hacminde, şeklinde, renginde, diğer taraftan semadaki yerinde, semanın ortasına yakın ve uzak oluşunda, kendisinden hemen sonraki gezegene yakınlığında ve ondan uzak oluşunda da bu şekilde hikmetler vardır. Genel olarak bunları bilmek isterseniz, bunları bedeninizin organları ile karşılaştırın ve bu organların farklı ve birbirlerine komşu olanları ile uzak olanların uzaklıklarının farklılığı, şekil, miktar ve hacimlerinin değişikliği, menfaatlerinin ayrı oluşu, ne için yaratıldığı ve göklerin, gökteki gezegenlerin ve pek çok âyetlerin büyüklüğüne nispetle bunların ne oldukları üzerinde de düşünün.

Astronomi bilginleri, güneşin yeryüzünden yüz altmış küsur kat daha büyük olduğu üzerinde ittifak etmişlerdir.⁹¹⁶ Gördüğümüz gezegenlerin birçoğunun da en küçüğü yeryüzü kadardır. Bununla da gezegenlerin yükseklik ve uzaklıkları bilinir.

Tirmizî'nin rivayet ettiği Ebû Hureyre yoluyla gelen hadiste belirtildiği üzere yer ile gök arasındaki uzaklık 500 yıldır. Her iki sema arasındaki

916 Burada verilen bilgiler, o zamanın bilinen bilgileridir. Günümüz bilgileri çerçevesinde güneşin çapının dünyanın çapının yaklaşık 110 katı kadar olduğu hesaplanmaktadır. (Çeviren)

uzaklık da böyledir. Bizler, gezegenleri hiç yürümüyormuş gibi görürüz. Hâlbuki o gezegenin ilk bölümünün doğuşundan itibaren, doğuşunun tamamlanmasına kadar yörüngesi yeryüzünün uzaklığının yüz katı ya da daha fazlası bir miktar çıkmış olur. Bu ise bir anlık bir süreden sonra gerçekleşir. Çünkü gezegen, mesela yeryüzünden yüz kat daha büyük ise sonra da bir anlık zaman içerisinde bir yerden bir yere yol almışsa o, bu süre zarfında yeryüzünün yüz katı hatta daha fazlası bir mesafeyi bir anda kat etmiş olur. İşte bu gezegen, sürekli olarak böyle yol alır. Kul ise bundan ve bunun delillerinden gaflet içerisinde.

Kimileri şöyle demiştir: “Bir kişi ‘hayır’ veya ‘evet’ diyecek olursa bu iki kelime arasındaki zaman zarfında güneş yörüngesinin beş yüz yıllık bir süresini kat etmiş olur.” Diğer taraftan Yüce Allah, göklerin ve göklerde bulunanların büyüklüklerine rağmen bunları tutmakta ve üstünden bir askı, altından da bir direk bulunmadığı hâlde sapasağlam ve sabit olarak bunların varlıklarını sürdürmelerini sağlamaktadır: **“O, gökleri onları gördüğünüz şekilde direksiz yarattı. Sizi sallamasın diye yere de yüksek ve sabit dağlar koydu. Orada her canlıdan yaydı. Gökten de bir su indirip orada her türden güzel bitkiler bitirdik. Bunlar, Allah’ın yarattığıdır. Haydi, O’ndan başkasının ne yarattığını gösterin bana. Hayır! Zalimler apaçık bir sapıklık içindedirler.”**⁹¹⁷

Bu Delillere Bakmanın Türleri

Bu ve benzeri âyetlere bakmak iki türdür: Birisi, zahiri gözle bakmaktır. Mesela; rızkının semada, semanın yıldızlarında, yüksekliğinde ve genişliğinde olduğunu görür. Bu, insanın da ondan başka diğer hayvanların da kendisi ile ortak oldukları bir bakış açısidir. Bakma emrinden kasıt ise böyle bir bakış değildir.

İkincisi, bâtını basireti ile bu bakışı aşarak kendisine semanın kapılarının açılması sonucunda semanın her yerinde, melekûtunda ve melekleri arasında dolaşacak hâle gelmesidir. Bundan sonra da kendisine kapılar ardı arkasına açılır. Nihayet kalbi ile yaptığı seyir Rahmân’ın Arşı’na kadar

917 Lokman 31/10-11.

ulaşır. Onun genişliğini, azametini, celalini, şan ve şerefının yüksekliğini görür. Yedi göğü ve yedi arzı ona nispetle oldukça geniş düzlük bir arazide bırakılmış küçük bir halka (yüzük) gibi görür. Meleklerin Arş'ın etrafını kuşatmış olduklarını, tesbih, tahmid, takdis ve tekbir seslerinin yankılandığını görür. Rabbanî emirlerin Arş'ın üstünden uçsuz bucaksız ülkelerin işlerinin yönetilmesi için indirildiğini görür. Rablerinden ve mutlak ege-menlerinden başka hiç kimsenin bilmediği askerlerin indiğini görür. Bir kavmin diriltilmesi, başkalarının öldürülmesi, bir kavmin aziz edilirken diğerlerinin zelil edilmesi, bir kavmin mutlu edilmesi ve diğerlerinin bedbaht edilmesi, yeni bir mülkün inşa edilmesi ile birlikte bir başka mülkün çekilip alınması, bir yerdeki bir nimetin alınarak bir başka yere verilmesi, çeşitli ve farklı ve pek çok oluşlarına rağmen bir kırık hâlin düzeltilmesi, bir fakirin zengin edilmesi, bir hastaya şifa verilmesi, bir sıkıntının giderilmesi, bir günahın bağışlanması, bir darlığın açılarak bir mazluma yardım edilmesi, şaşkın birisine hidayet verilmesi, bilgisiz birisine öğretilmesi, kaçak bir kölenin sahibine geri verilmesi, korkuya kapılmış bir kimseye güven verilmesi, himaye isteyen bir kimsenin himaye edilmesi, zayıfın imdadına koşulması, korku ve dehşete kapılmış bir kimseye yardım edilmesi, aciz bir kimseye yardımcı olunması, zalim birinden intikam alınması, bir düşmanlığın alıkonulması gibi birçok ihtiyacın karşılandığını görür. Bütün bunlar, adalet, lütuf, hikmet ve rahmet özellikleri arasında durumları değişen çeşitli merasimlerdir. Bu merasimler, âlemlerin her tarafında yerine getirilir. Onun bunlardan herhangi bir şeyi işitmesi, bir başkasını işitmesine engel değildir. Kendisine sunulan dileklerin çeşitli ve farklı oluşlarına, zamanlarının ise bir oluşlarına rağmen bunlar onu şaşırtmaz. Israr edenlerin ısrarlarından sıkılmaz. Bütün bunlar, O'nun hazinelerinden bir zerre dahi eksiltmez. O'ndan başka hiçbir ilah yoktur. O, Azîz'dir, hikmeti sonsuz olandır.

İşte o vakit kalp Rahmân olan Allah'ın huzurunda heybetinden dolayı başını önüne eğip, azameti karşısında huşu ve zilletle eğilir, O'nun izzetine tam bir itaatle bağlanır. el-Melik, el-Hak, el-Mübîn olanın huzuru önünde ilahî lütfun daha da artacağı yevmü'l-mezid gününe kadar başını secdeden kaldırmaz.

İşte vatanında, yurdunda ve hükümdarlık mahallinde bulunduğu hâlde kalbin seferi, yolculuğu budur. Bu da Yüce Allah'ın âyetlerinin ve hayretlere düşürücü sanatının en büyüklerindedir. Bu ne mübarek ne huzurlu bir yolculuktur! Bu yolculuğun ürünü, kârı, faydasının büyüklüğü ne kadar da çoktur, akıbeti ne kadar da güzeldir! Bu yolculuk, bizzat ruhların hayatı, mutluluğun anahtarı, akılların ve güzel fikirlerin ganimetidir. Bu yolculuk, azabın bir parçasına benzeyen yolculuk gibi değildir.

Yeryüzünün Yaratılış Hikmetlerindeki Bazı Sırlar

Yeryüzüne ve nasıl yaratıldığına dikkatle bakacak olursanız oranın, onu yoktan var edip harikulade bir şekilde düzenleyenin âyetlerinin (varlık ve birliğin delillerinin) en büyüklerinden olduğunu görürsünüz. Yüce Allah, orayı bir döşek ve bir beşik olarak yaratmış, kullarının emrinin altına vererek onu önlerinde alçaltmıştır. Rızıklarını, gıdalarını ve geçim yollarını orada yaratmıştır. İhtiyaçlarını ve işlerini görmek maksadıyla orada bir yerden bir başka yere gitmek için de yeryüzünde onlara yollar açmıştır. Orayı kazık gibi dağlarla sağlamlaştırmış, bu dağları onu koruyacak kazıklar hâline getirmiştir. Böylelikle yerin onları sarsmamasını sağlamıştır. Yerin üzerinde yaşadıkları kısımlarını genişletmiş, orayı yuvarlak hâle getirmiş, yaymış ve genişletmiştir. Yeri düzelterek dört bir yanından onu genişletmiş, yaşayanlar için toplandıkları yer hâline getirmiştir. Hayatta kaldıkları sürece onları üzerinde bir arada tutar. Ölüler için de dönüp toplandıkları yer orasıdır. Öldükleri zaman da onları karnında toplayıp bir araya getirir. Buna göre yerin üzeri hayattakiler için bir vatan, karnı ise ölümler için bir vatandır. Yüce Allah, Kitab-ı Kerîm'inde arzdan çokça söz eder, kullarını ona bakmaya ve yaratılışı üzerinde iyice tefekkür etmeye çağırır. İşte O, şöyle buyurmaktadır: **“Yeri de döşedik. Ne güzel döşeyenleriz biz.”**⁹¹⁸ **“Allah odur ki yeri sizin için bir karargâh yapmıştır.”**⁹¹⁹ **“O ki yeryüzünü sizin için bir döşek yaptı.”**⁹²⁰ **“Artık onlar bakmazlar mı devenin nasıl yaratıldığına, göğün nasıl yükseltildiğine, dağların nasıl**

918 Zâriyât 51/48.

919 Mû'min 40/64.

920 Bakara 2/22.

dikildiğine ve yerin nasıl yayılıp döşendiğine.”⁹²¹ “Muhakkak ki göklerde ve yerde mü’minler için âyetler vardır.”⁹²²

Kur’ân-ı Kerîm’de bu tür âyetler pek çoktur.

Şimdi yere ölü, hareketsiz ve adeta boynunu eğmiş bir vaziyette iken bir bakın. Üzerine su indirilince sarsılır, hareket eder, kabarır, yükselir, yeşerir. Göz kamaştırıcı her çiftten türlü türlü bitkiler bitirir. Hem görünüşü hem de etkisi itibariyle şaşırtıcı bitkiler çıkartır. Bunlar, bakanlar için gerçekten çok alımlıdır. Onlardan alıp yararlanacaklar için de pek değerlidir. Çeşitlerinin farklılığına, miktarlarının, şekillerinin renklerinin ve faydalarının ayrı ayrı oluşuna rağmen çeşitli gıdaları ortaya çıkarır, meyveler, mahsuller verir. Çeşitli vadileri, hayvanların, kuşların mera ve otlakları bulunur.

Sonra da yeryüzündeki birbirine komşu kıtalara, onların üzerine aynı suyun nasıl indiğine ve orada yetişen bitkilerin renkleri, şekilleri, kokuları, tatları, faydaları ve aşları bir ve anneleri bir olmakla birlikte ne kadar farklı ve ayrı olduğuna bir bakın. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **“Yeryüzünde birbirine bitişik birçok (arazi) parçaları, üzüm bağları, ekinler ve çatalı ve çatalsız hurmalıklar vardır ki hepsi bir su ile sulanır. Yine de onlardan bir kısmını lezzetlerinde bir kısmından üstün kılıyoruz. Şüphesiz bunlarda da aklını kullananlar için âyetler vardır.”⁹²³**

Bu ana karnına tevdî edilmiş türlü türlü bahçeler nasıl oldu? Hâlbuki bunların aşısı aynıdır. İşte her şeyi sapasağlam yapan Allah’ın sanatıdır bu. O’ndan başka hiçbir ilah yoktur. Eğer bu hakikat O’nun en büyük âyetlerinden birisi olmasaydı buna kullarının dikkatini çekerek bunun üzerinde iyice düşünüp tefekkür etme yolunu onlara göstermezdi. İşte Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **“Hem sen yeryüzünü kuru ve ölü görürsün. Biz üzerine suyu indirdiğimizde sarsılır, kabarır ve her çeşit güzel bitkiden bitirir. Bu, böyledir. Çünkü Allah, hakkın ta kendisidir ve çünkü O, ölüleri diriltir. Gerçekten O, her şeye de güç yetirendir. Ve çünkü hiç**

921 Gâşiye 88/17-20.

922 Câsiye 45/3.

923 Ra’d 13/4.

şüphesiz kıyamet gelecektir. Onda hiç şüphe yoktur ve Allah, muhakkak kabirdekileri diriltecektir.⁹²⁴

Böylece Yüce Allah, bu âyetler üzerinde bunlardan önce de ceninin yaratılışı hakkında düşünmeyi, bu beş sonuca ulaşmaya götüren bir delil ve bunları bilmenin ayrılmaz bir gereği olarak ortaya koymaktadır.

Sonra Yüce Allah'ın, yeryüzünün etrafını kazık gibi sağlam, yüce ve son derece sert ve muhkem dağlarla nasıl sağlamlaştırmış olduğuna, bu dağları güzel bir şekilde dimdik yerleştirdiğine, bunları nasıl yükseltip yeryüzü parçalarının en sağlamı olarak var ettiğine bir bakın. Böylelikle uzun yıllar geçse de ardı arkasına yağmurlar yağıp rüzgârlar esse de onların kaybolup gitmemelerini sağlamıştır. Bu dağları sanatıyla oldukça sağlamlaştırmış, duruşlarını son derece muhkem yapmıştır. Bunlara pek çok menfaat ile madenler ve türlü türlü su kaynakları yerleştirmiştir. Sonra da insanlara bu madenleri çıkarma ve bu madenlerden nakit paralar, süs eşyaları, takılar, giyecekler, silahlar ve geçim aletleri gibi oldukça farklı şeyler yapma yolunu da göstermiştir. Eğer o Yüce Rabbimiz, insanlara bunları yapma yolunu göstermemiş ve buna iletmemiş olsaydı, onlar kendiliklerinden bunların hiçbir şeyini yapamazlar, buna güçleri yetmezdi.

Yüce Allah'ın gözkamaştırıcı âyetlerinden birisi de sema ile arz arasında belli bir yerde tutunmuş şu son derece latif havadır. Esişi esnasında dokunma duyusu ile idrak edilir, cisminin farkına varılır. Ama kendisi görülemez. Bu hava, gök ile yer arasında akıp durur. Kuşlar da o hava (atmosfer) içerisinde kanatlarını açar, dalgalarında kanatlarıyla yüzüp dururlar. Tıpkı denizdeki hayvanların suda yüzdükleri gibi. Bu hava coştuğunda deniz dalgalarının birbirlerini dövmesi gibi onun da dalgaları ve etrafı çalkalanıp durur. Yüce Allah, dilediği vakit onu rahmet olan hareketlerle harekete geçirir ve böylelikle onu bir bolluk, rahmet ve rahmetinin önündeki bir müjde yapar. Bulutları su taşıyacak aşu ile aşular. Tıpkı erkeğin dişiyi aşılıyarak onun hamile kalması gibi. Rahmet rüzgârları müjdeleyiciler, (rahmeti) yayanlar, saçıp savuranlar, ardı arkasına gönderilenler, rahat ve bolluk ve aşılایıcılar diye adlandırılır.

Azap rüzgârları ise şiddetli fırtına ve her şeyi kasıp kavuran bora (asîf ve kasîf) diye adlandırılır. Bu iki rüzgâr denizde eser. Kısır rüzgâr (el-akim) ve ıslıklı rüzgâr (sarsar) ise karada eser. Dilerse Yüce Allah, rüzgârı azap hareketi ile harekete geçirir, onu kısır bir rüzgâr yapar ve ona can yakıcı bir azabı yerleştirir. Onu, kullarından dilediği kimseler için bir intikam sebebi kılar. Onu, ıslıklı, uğursuz, oldukça güçlü ve üzerinden geçtiği her şeyi bozup tahrip eden bir rüzgâr hâline sokar.

Rüzgârların aynı zamanda esiş yerleri de farklıdır. Kimisine saba, kimisine debur denilir, kimisi güneyden, kimisi kuzeyden eser. Rüzgârların faydaları ve etkileri de büyük ölçüde birbirinden farklıdır. Kimi rüzgâr yumuşak ve nemlidir, bitkileri ve hayvanların bedenlerini besler. Bazı rüzgârlar ise nemi kurutur. Diğer rüzgârların bir kısmı ise helak eder ve felç edip hareketten alıkoyar. Bir kısmı ise canlıları güçlendirir ve metanet kazandırır. Bir diğer bölümü ise gücünü azaltır, zayıf düşürür.

Bundan dolayı Yüce Allah, rahmet rüzgârlarından çoğul kipi ile söz eder. Çünkü bu rüzgârların faydaları ve bunlardan dolayı meydana gelenler türlü türlüdür. Bazı rüzgârlar bulutları kaldırır, bazı rüzgârlar onları aşılır, bazı rüzgârlar o bulutları sırtlarında taşır, kimi rüzgârlar bitkileri besler.

Rüzgârların estikleri yerler ve tabiatları farklı olduğundan Yüce Allah, her bir rüzgârın bir de zıttı olan karşıdan esen bir rüzgâr yaratmıştır. Bu karşı rüzgâr, diğer rüzgârın sertliğini, keskinliğini kırar, geriye onun yumuşaklığı ve rahmeti kalır. Rahmet rüzgârları çeşit çeşittir. Azap rüzgârına gelince; o tek bir rüzgârdır ve helak edilmek üzere gönderildiklerini helak etmek için tek bir taraftan gönderilir. Bir başka rüzgâr onun karşısında onun zıddı olarak çıkmaz, onun sertliğini kırmaz, keskinliğini geri püs-kürtmez. Aksine bu rüzgâr, üzerinden geçtiği her şeyi tahrip eden ve karşısında hiçbir şeyin duramadığı muazzam bir ordu gibidir.

Kur'ân-ı Kerîm bu husustan hep bu şekilde söz etmekle onun hikmetinin, yüceliğinin ve fesahatının ne kadar üstün olduğunu iyice düşünmek gerekir.

Denize gelince; denizde rahmet rüzgârlardan tekil lafızla söz edilmektedir. Yüce Allah'ın şu buyruğunda olduğu gibi: **“O sizi karada ve denizde gezdirenidir. Hatta siz gemilerde bulunduğunuz zaman onlar da içindekileri güzel bir rüzgâr ile götürüp kendileri de bununla sevindikleri sırada gemilere şiddetli bir fırtına gelip çatar. Her taraftan da şiddetli dalgalar onlara hücum eder.”**⁹²⁵ Şüphesiz gemiler tek bir cihetten gelen bir rüzgârla yürür. Gemiler karşısında rüzgârlar farklı yönlerden esip karşıt istikametlerden gelirse gemilerin mükemmel bir şekilde yol alışları mümkün olmaz. Çünkü denizde rüzgârlardan maksat, karada gözetilen maksattan farklıdır. Çünkü denizde maksat, rüzgârın hoş ve bir yönden esen bir rüzgâr olması, ona karşı zıt bir rüzgârın esmemesidir. Bundan dolayı burada rüzgârdan tekil olarak, karada esen rüzgârlardan ise çoğul olarak söz edilmiştir.

Diğer taraftan yaratılmışların en güçsüz olanlarının harekete geçirdiği şu latif mahlûka Yüce Allah'ın neler verdiğine bir bakın. Ona öyle bir metanet, öyle bir güç ve öyle bir kuvvet vermiştir ki onunla güçlü, dirençli, sapasağlam cisimleri dahi yerlerinden oynatır, onları paramparça eder, kendi sırtında taşıyıp götürür. Son derece latif ve hafif olmakla birlikte mesela bir tulumun içine girip onu dolduracak olsa sonra da bir adam ve buna benzer ağır bir cisim üstüne konulsa suya batmasını sağlamak maksadıyla ona hamle yapıp bastırorsa buna gücü yetmez. Buna karşılık ağır ve sağlam demir suyun üzerine bırakılınca dibe batar. İşte bu latif cismi su yenemediği hâlde pek güçlü ve sağlam olan bir maden ona karşı direnememektedir. İşte bu hikmet sayesinde Yüce Allah, gemileri ağır olmalarına ve ağır yükler taşımalarına rağmen su üzerinde taşımaktadır. İşte içinde hava bulunan içi boş her bir varlık böyledir. O, suyun dibine inmez. Çünkü hava, suda batmaz. Bundan dolayı ağır yüklü dopdolu gemi, bu hava sayesinde (suyun üstünde) asılı kalır. Şimdi bu büyük ağır cismin, oldukça hafif ve latif bu cismin himayesine nasıl girdiğine, ona tutunarak nasıl suyun dibine batmadığına ibretle bakın. Bu derin bir kuyuda aşağıya doğru yuvarlanırken güçlü bir adamın eteğine asılarak kuyunun içine düşmekten korunan ve ona asılmak sûretiyle düşmekten kurtulan kimsenin durumunu andırır. İşte çok büyük ve ağır olan böyle bir gemiyi herhangi bir asılacak yer ve görünürde bir kulp bulunmaksızın latif havaya asılı tutan Yüce Allah'ın şanı ne yücedir.

*“İnsanlar için faydalı şeylerle denizde akıp giden gemilerde... akınlını kullanan bir topluluk için nice âyetler vardır.”*⁹²⁶ Yüce Allah, bu bulutu rüzgârlarla nasıl meydana getirmekte ve bu rüzgârlar, bulutu nasıl büyük yığınlar hâlinde harekete geçirmektedir. Sonra bu bulutların arasını kaynaştırmakta, bir kısmını diğerine katmaktadır. Arkasından rüzgâr o bulutları aşılacaktır. Yüce Allah’ın “levâkih: aşılایıcılar” adını verdiği rüzgârlar bunlardır. Sonra bulutları rüzgârların sırtında ona ihtiyacı bulunan arazilere sevk eder. O arazilerin üstlerinde hizalarına gelince bulutlardaki suyu üzerlerine akıtır. Yüce Allah, havada olduğu hâlde rüzgârları onun üzerine salar. Bu rüzgârlar da o bulutu savurup darmadağın eder. Böylelikle bütünüyle üzerine indiği yerleri rahatsız edip yıkmasın. Nihayet o arazi suya kanıp ondan ihtiyacı kadarını alınca artık oraya yağmur yağdırmayıp oradan ayrılır. İşte bunlar, rüzgârların sırtlarında taşınan ve yeri sulayan kaynaklardır. Tirmizî’de ve başka kaynaklarda yer alan rivayete göre, Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* bulutları görünce **“Bunlar, yeri sulayanlardır. Allah, onları kendisine şükretmeyen ve kendisini anmayan bir topluluğa doğru sürüklüyor”** buyurmuştur.⁹²⁷ Çünkü bulut, kulların ve erzakları ona bağlı olarak gelen diğerlerinin rızkını taşır. Hasan, bulutu gördüğü zaman “Allah’a and olsun ki, sizin rızkınız bunun içindedir; ama sizler küçük ve büyük günahlarınız sebebi ile ondan mahrum bırakılırsınız” demiştir.

Sahih hadiste Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*’in şöyle buyurduğu rivayet edilmektedir: **“Bir adam yerin bir düzlüğünde bulunuyorken bir bulut içerisinde ‘Filanın bahçesini sula’ diyen bir ses işitti. Adam bulutla birlikte yol aldı. Nihayet bulut bir bahçeye geldi. Bahçenin tam ortasına gelince onun içine suyunu boşalttı. Adam yanında bir çapa bulunan bir adamın o çapası ile suyu yönlendirdiğini görünce ‘Ey Allah’ın kulu adın ne’ dedi. O adam da kendisine buluttan söylendiğini işittiği ismi vererek ‘Filandır’ dedi...”**⁹²⁸

926 Bakara 2/164.

927 İsnadı zayıftır. Tirmizî, Tefsîru’l-Kur’ân 57; Ahmed b. Hanbel, II, 370; İbn Ebî Âsım, *es-Sünne*, I, 254. Ayrıca bk. Elbânî, *Zaîfu’l-Câmi*, no: 6094.

928 Müslim, Zühd 45; Ahmed b. Hanbel, II, 296. Hadisin devamı şöyledir: **“Bunun üzerine bahçesinde çalışan adam ona ‘Ey Allah’ın kulu! Neden bana ismimi soruyorsun?’ dedi. O ‘Ben suyu bu olan bulutun içerisinde bir sesin, ‘Filan kişinin bahçesini sula’ diyerek**

Özetle şunu söyleyelim: Kesif ve karanlık buluta dikkatle bakacak olursanız onun herhangi bir bulanıklığın bulunmadığı berrak bir havada toplanıp bir araya geldiğini görürsünüz. Allah'ın ne zaman dilerse ve ne vakit isterse onu nasıl yarattığına bakın. Bulut yumuşaklığına ve gevşekliğine rağmen gök ile yer arasında ağır suyu taşır. Rabbi ve yaratıcısı yanındaki suyu salmasına izin verdiği vakte kadar bu devam eder. Ona izin verince o suyu salıverir ve damlalarla kesilmiş olduğu hâlde o buluttan aşağı iner. Her bir damla, hikmetinin ve rahmetinin gerektirdiği özel bir miktardadır. Böylelikle bulut suyu yere özel bir şekilde serperek sular. Suyu, bir damlası diğerine karışmadan, sonra inecek olan öne geçmeden, önce düşecek olan geri kalmadan, biri diğerine karışmaksızın ayrı damlalar hâlinde bırakır. Hiçbir vakit bir damla arkadaşı olan diğerine yetişerek ona karışmaz. Aksine her bir damla kendisi için tayin edilmiş olan yolda aşağı iner. Yere her bir damla kendi başına isabet edinceye kadar da o yoldan kesinlikle sapmaz. Bu damlaların her biri yeryüzünün belli bir parçası için tayin edilmiş olup başka bir yere düşmez. Eğer bütün insanlar bu yağmurdan tek bir damla yaratmak için ya da bir anda inen damla sayısını saymak üzere bir araya gelecek olsalar şüphesiz bunu yapamazlar.

Yüce Allah'ın bulutu kullar, hayvanlar, kuşlar, küçücük zerrecikler ve karıncalar için bir rızık olmak üzere nasıl sürdüğü üzerinde dikkatle düşünün. O, bu yağmuru filan dağın yanındaki filan yerde bulunan filan hayvana rızık olmak üzere sürükler. Ona son derece muhtaç olduğu ve susuz kaldığı bir vakitte ona ulaşır.

Diğer taraftan Yüce Allah'ın suyu nasıl yerde emanet olarak sakladığına sonra onunla çeşitli gıdaları, ilaçları ve güç kaynağı bitkileri çıkardığına bir bakın. Şu bitki besleyicidir, bu bitki besinlerin tadını daha da güzelleştirir. Bu, besinin içine nüfuz eder, bu zayıflatır, bu öldürücü bir zehirdir, bu zehire karşı bir şifadır, bu hastalandırır, bu hastalığa bir ilaçtır, bu serinletir, bu ısıtır, bu mideye varacak olursa damarların dibindeki safrayı kökünden söküp atar, bu husûle gelince safrayı ortaya çıkartır ve ona dönüşür, şu

senin ismini söylediğini işittim. Sen bunda ne şekilde tasarruf ediyorsun?’ dedi. Adam ‘Sen bunu söylediğine göre ben de sana şunu söyleyeyim: Ben bu bahçeden çıkan mahsule bakarım. Onun üçte birini tasadduk ederim. Ben ve aile halkım üçte birini yeriz. Geri kalan üçte birini de tekrar bu araziye ekerim’ diye cevap verdi.” (Çeviren)

balgamı ve sevdayı bertaraf eder, bu her ikisine dönüşür, bu kanı kabartır, bu onu teskin eder, bu uyutur, bu uykusuzluk verir, bu sevindirir, şu kederlendirir ve buna benzer insanların akıllarının kuşatmaktan ve etraflıca bilmekten acze düştüğü pek çok faydadan hâli olmayan hemen hemen hiçbir yaprağın, hiçbir kökün ve hiçbir mahsulün bulunmadığı bitkilerde görülen daha başka hayret verici pek çok husus bulunmaktadır.

Şimdi o ince, güçsüz ve ancak dikkatle baktıktan sonra gözün idrak edebildiği o yaprak damarlarında suyun nasıl aktığına bir bakın. Nasıl da zorunlu olarak o suyun yerinden ve bulunduğu merkezden yukarıya doğru zorla çekildiğine, arkasından bu mecralara kabiliyetleri, genişlikleri ve darlıkları nispetinde nasıl akıp gittiğine bakın. Ardından bu mecralar birbirlerinden ayrılmakta, kollara bölünmekte ve gözün göremeyeceği kadar son derece ince kanallara ayrılmaktadır.

Daha sonra ağacın meyve yüklenip taşımaya, onun tıpkı gözlerden uzak görülmeyen ceninin hâlden hâle geçişi gibi bir hâlden başka bir hâle nasıl geçtiğine bakarsanız hayretten hayrete düşersiniz. Âlemlerin Rabbi, her şeyi en güzel şekilde yaratan Allah'ın şanı ne mübarektir.

Ağacın çıplak, üzerinde kıyafet bulunmayan, dimdik bir odun gibi ayakta durduğunu görürken, ansızın Rabbi ve yaratıcısı onu çiçeklerle ve en güzel giyeceklerle giydirir. Daha sonra bu giyecekleri ondan alıp ona birincisinden daha sağlam olan yapraklardan yeni bir kıyafet giydirir. Arkasından onun yüklendiği meyveyi güçsüz ve cılız bir şekilde çıkarır. Bundan önce ise onu korumak ve o cılız meyveye bir elbise olmak üzere yaprak çıkarmasını sağlamıştı. Böylelikle sıcaktan, soğuktan ve çeşitli afetlerden o yaprakla korunmasını sağlamış oldu. Daha sonra bu meyvelere de rızıklarını gönderdi ve bu damar ve mecralardan onu besledi. O da küçük çocuğun annesinin sütüyle beslendiği gibi bunlarla beslendi. Sonra onu besledi ve yavaş yavaş geliştirip büyüttü. Sonunda olgunlaştı, kemâle erdi ve artık tam olgun bir mahsul hâline gelince, o lezzetli ve yumuşak mahsulü bu sağır odun parçasından çıkarmış oldu.

Bu böyle olduğu gibi Allah Teâlâ'nın, duyuların fark ettiği ve kulların görüp hissettiği her bir şeyde ve onların görmediklerinde pek çok âyeti vardır. Bunların hepsini ve bütün ayrıntılarını kuşatamadan ömürler tükenir.

Gece ve Gündüz

Yüce Allah'ın âyetlerinden ikisi de gece ve gündüzdür. Bunlar, O'nun âyetlerinin en hayret verici ve sanatkârlığının en harikulade unsurlarıdır. Bundan dolayı Yüce Allah Kur'ân-ı Kerîm'de gece ve gündüzden tekrar tekrar defalarca söz etmektedir. Şu buyruklarında olduğu gibi: **“Onun âyetlerinden bir kısmı da gece ile gündüz, güneş ve aydır.”**⁹²⁹ **“Geceyi sizin için bir elbise, uykuyu da rahatlık kılan O'dur. O, gündüzü de yeni bir hayata başlangıç yaptı.”**⁹³⁰ **“O, gece ve gündüzü, güneşi ve ay'ı yaratandır. Her biri bir yörüngede yüzerler.”**⁹³¹ **“Allah odur ki, içinde rahat bulasınız diye geceyi yaratandır. Gündüzü de aydınlık (yapandır.)”**⁹³² Kur'ân-ı Kerîm'de bunun gibi âyetler pek çoktur. Şimdi şu iki âyete ve bu iki âyetin ihtiva ettiği çeşitli ibretlere ve Allah'ın rububiyet ve hikmetine dair delaletlere dikkatle bir bakalım. Yüce Allah, geceyi nasıl sükûn ve bir elbise yaratmıştır. Bu elbise bütün âlemi örtüp bürümekte, gece içerisinde hareketler sükûna ermekte, hayvanlar barınaklarına, kuşlar yuvalarına sığınmakta, nefisler gece içerisinde toparlanıp çalışmanın yorgunluğundan dinlenmektedir. Nihayet nefisler dinlenip hareketsizlik neticesinde sükûn bulunca, artık geçimini kazanmak ve türlü tasarruflarda bulunmayı da arzu edince sabahı yarıp çıkartan Yüce Allah, gündüzü getirir. O'nun ordusu, sabahın müjdecisi önden gelerek o karanlığı yenilgiye uğratar ve darmadağın eder. O karanlık örtüyü dünyanın üzerinden açar. İnsanlar da etraflarını görüverirler. Canlılar etrafa dağılırlar, geçim ve menfaatlerini sağlayacak işlere koşarlar. Kuşlar yuvalarından çıkarlar. Bu ne biçim bir diriliştir ve ne biçim bir yaratılıştır? Bu, Yüce Allah'ın ölümden sonraki en büyük dirilişe muktedir olduğuna dair bir delildir. Bunun tekrarlanıp durması ve insanların bunu sürekli müşahede etmeleri artık nefislerde bir alışkanlık ve bir adet hâline geldiği için bu durum, onların bundan gerekli ibretleri almalarına, bunu ikinci yaratılışa ve ölümlerinden sonra mahlûkatın yenisinden dirilişine bir delil olarak görmelerine engel olmuştur. Kudreti eksiksiz olan mutlak kadirin kudretinde bir zaaf söz konusu olamaz. Hikmetinde

929 Fussilet 41/37.

930 Furkân 25/47.

931 Enbiyâ 21/33.

932 Mü'min 40/61.

hiçbir eksiklik yoktur. İlmünde bunun gerçekleşmemesini gerektiren bir husus da yoktur. Ama Allah dilediğine hidayet verir, dilediğini de doğru yoldan saptırır.

Şu da O'nun gözkamaştırıcı âyetlerindendir: Bu açık ve belirli âyetlere karşı yarattıklarından dilediği kimseleri körleştirebilir. Onlar da bu âyetlerin ışığında hidayet bulamazlar, bunları göremezler. Bunların hâli, boğazına kadar suya gömülmüş duran ve susuzluğa karşı başkasından yardım isteyip de suyun varlığını kabul etmeyen kimsenin durumuna benzer. Bu ve benzeri hususlar ile Yüce Allah bilinir, O'na hamd edilir, yalvarılıp yakarılır ve O'ndan dileklerde bulunulur.

Denizler

Allah'ın âyetlerinden ve akıllara durgunluk veren sanatlarından biri de yeryüzünün kıtalarını sarmış denizlerdir. Büyük kıtalar ve kara parçaları arasındaki denizler ise aslında yeryüzünün tamamını kuşatmış en büyük okyanusun sadece birtakım haliçleridir. Hatta yeryüzünün açıkta görülen kısımları, dağlar ve şehirler, suya nispetle çok büyük bir denizin ortasındaki küçük bir adayı andırırlar. Yerkürenin geri kalan kısmı ise hep sular altındadır. Şayet Yüce Rabbimizin kudreti ve meşietini (dilemesi) ile onu tutması ve suyu alıkoymasını olmasaydı o su, yeryüzünün üzerine taşar ve hepsini kapatırdı. Çünkü suyun tabiatı budur. Bundan dolayı tabiat ilimleriyle uğraşan akli başında kimseler tabiatı gereği suyun kara parçalarının üstüne çıkmayı gerektirmesiyle birlikte yerkürenin bu kara bölümlerinin neden suyun altında kalmadıklarına hayret ederler. Bu suyun neden bu kara parçalarının üstünü örtmediğini de pek açıklayamazlar. Bundan dolayı ezeli inayeti ve ilahî hikmeti itiraf etmekten başka da bir çıkar yol bulamazlar. İşte Yüce Allah'ın bu ezeli inayeti ve ilahî hikmeti bunu yeryüzünde kara hayvanlarının yaşaması için gerekli kılmıştır. Elbette bu bir gerçektir; fakat bu da Yüce Allah'ın kudretini, iradesini, meşietini, ilmini, hikmetini, kemâl sıfatlarını itiraf ve kabul etmeyi gerektirir ve bundan kurtuluş yoktur.

Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: **“Denizin, Rabbinden, Âdemoğullarını**

*suyun altında bırakmak için izin istemediği hiçbir gün yoktur.*⁹³³ İşte Yüce Allah'ın “*Dopdolu denize*”⁹³⁴ buyruğu hakkındaki görüşlerden biri de budur. Bu görüşe göre “el-mescûr” kelimesi “hapsedilen, alıkonulan” anlamındadır. Bu manayı, İbn Atiyye ve başkaları nakletmektedir. Bunlar derler ki: “Köpeğin çubuktan ya da demirden yapılan ve onu alıkoymaya yarayan tasmaı anlamındaki ‘secûru’l-kelb’ de buradan gelmektedir.”

Aynı şekilde Yüce Allah, denizi tutup onu alıkoymasaydı deniz kara parçaları üzerine taşardı. Çünkü denizin içerisindeki kara parçaları yerin tamamı içerisindeki bir evi andırır. Deniz ve denizin içindeki çeşitli türleri, şekilleri, hacimleri, faydaları, zararları ve renkleri ile türlü canlılar üzerinde dikkatle düşünecek olursak, bu denizlerde hiçbir şeyin karşı koyamayacağı hatta denizde sırtları görülüp de bir ada zannedilerek gemideki yolcuların üzerine inip üzerinde ateş yakıldığı vakit bunu fark edince harekete geçen ve böylelikle bir hayvan olduğu anlaşılan adeta dağ gibi bir hayvanın da bulunduğunu, karadaki hayvan türlerinin hepsinin bir benzerinin insana, ata, deveye ve daha başka türlere varıncaya kadar emsallerinin bulunduğunu, aynı şekilde karada kesinlikle benzeri bilinmeyen türlerin de bulunduğunu düşünecek olursak hayretten hayrete düşeriz.

Bunlarla birlikte denizde çeşitli mücevherat, inci ve mercan da vardır. İncinin nasıl kendisine ait bir yuva olan, kendisini içinde saklayıp koruyan bir sedefin içerisine yerleştirilmiş olduğunu görüyoruz. İşte (Kur’ân-ı Kerîm’deki) “el-lu’lul meknûn: sarıp sarmalanmış inci” tabiri de buradan gelmektedir. Bu da ellerin dokunmadığı sedefi içindeki inci demektir.

Mercanın, suyun altındaki kör bir kayanın dibinde ve ağaç şeklinde nasıl yetiştiği üzerinde iyice düşünelim. Bununla birlikte denizde anber ve denizin kayaya attığı ve denizden çıkartılan türlü türlü nefis değerli şeyler de vardır.

Diğer taraftan gemilerin hayret verici durumuna, denizde yol alarak onu yapıp gittiklerine, gemilerin kendilerini çekip götüren ya da arkadan

933 İsnadı zayıftır. Ahmed b. Hanbel buna yakın bir hadis nakletmiştir. Bk. Ahmed b. Hanbel, I, 43. Ahmed Şakir de “İsnadı zayıftır” demiştir.

934 Tûr 52/3.

süren bir kişi olmadan aksine gemi kaptanına Allah'ın onları akıtmak üzere müsahhar kıldığı rüzgârlar olduğuna bakın. Eğer gemiyi önden çeken ve arkadan iten bu rüzgâr alıkonulacak olursa gemiler su üzerinde hareketsiz kalıverirler. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **“Denizde dağlar gibi akıp giden gemiler de onun âyetlerindedir. Dilerse rüzgârı durdurur da o gemiler de üstünde akmaksızın kalırlardı. Şüphesiz ki bunlarda çok sabreden ve çok şükreden herkes için âyetler vardır.”**⁹³⁵ **“Yine O, denizi ondan taze et yemeniz ve giyeceğiniz ziyneti çıkarmanız için emrinize ve-rendir. Gemilerin orada (suları) yarararak gittiklerini görüyorsun. O'nun lütfundan arayasınız ve (O'na) şükredesiniz diye.”**⁹³⁶

Bu ne kadar büyük bir âyet (delil) ve ne kadar açık bir delalettir. Bundan dolayı Yüce Allah, Kitabı'nda bundan çokça söz etmektedir.

Özetle söyleyecek olursak; denizin hayret verici özellikleri ve denizdeki âyetler (Allah'ın varlığının ve birliğinin delilleri) Yüce Allah'tan başka hiç kimsenin sayıp dökemeyeceği kadar çoktur. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **“Şüphesiz ki (tufanda) su haddini aştığı sıralarda sizleri gemide biz taşıdık. Onu sizin için bir ibret kılalım ve onu belleyen kulak(lar) da bellesin diye.”**⁹³⁷

Hayvanlar

Yüce Allah'ın varlığının ve birliğinin âyetlerinden/delillerinden biri de farklı nitelikleri, türleri, şekilleri, faydaları, renkleri ve kendilerine yerleştirilmiş hayret verici özellikleriyle hayvanlardır. Bu hayvanların kimi karnı, kimi iki ayağı, kimi dört ayağı üzerinde yürür. Kimisinin silahı ayaklarındadır. Bunlar, pençeli hayvanlardır. Kimisinin silahı kartal, akbaba ve karga gibi gagalarıdır. Kimilerinin silahı dişleridir. Kimilerinin silahı boynuzlarıdır. Bunlarla kendisini, yakalamak isteyenlere karşı savunur. Kimilerine kendisini koruyacak kadar bir güç verilmiş olup onun ayrıca silah durumundaki bir organa ihtiyacı yoktur. Aslan gibi. Onun silahı, gücüdür. Kimisinin silahı onun çıkardığı pisliktedir. Bu da bir kuş türüdür.

935 Şûrâ 42/32-33.

936 Nahl 16/14.

937 Hâkka 69/11-12.

Ona yakalamak isteyen kişi yaklaşacak olursa onun üzerine pisler ve onu öldürür.

Bizler, burada bu babda, dağınık ve muhtasar birtakım bölümlerden söz etmekteyiz. Bununla birlikte bu bölümlerde bazı tekrarlar da vardır ve bu kitabın bölümlerinin en önemlilerinden olan bu konuda belirli bir sıralama da takip edilmemiştir. Hatta bu bölümler bu birinci kısmın özünü dahi teşkil eder. Bundan dolayı Kur'ân-ı Kerîm'de de Yüce Allah "âyetler"ini tekrar tekrar zikretmekte, onları tekrar ettikçe yeniden dile getirmekte ve kullarına ardı arkasına defalarca bunlar hakkında dikkatle düşünmelerini emretmektedir. Çünkü bu, Kur'ân-ı Kerîm'in en önemli maksatları arasında yer alır. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **"De ki: Göklerde ve yerde ne var bir bakın."**⁹³⁸

"Muhakkak göklerle yerin yaratılmasında, gece ile gündüzün değişip durmasında özlü akıl sahipleri için âyetler vardır."⁹³⁹

"Artık onlar bakmazlar mı devenin nasıl yaratıldığına, göğün nasıl yükseltildiğine, dağların nasıl dikildiğine ve yerin nasıl yayılıp döşendiğine."⁹⁴⁰

"Onlar, göklerin ve yerin hükümdarlığına, Allah'ın yarattığı herhangi bir şeye... hiç bakmazlar mı?"⁹⁴¹

"Şüphesiz Allah, taneyi ve çekirdeği çatlatıp yarandır. O, ölüden diriyi çıkarır, diriden de ölüyü çıkarır. İşte Allah budur. Nasıl oluyor da çevriliyorsunuz? Sabahı yarıp çıkarandır, geceyi de bir sükûn (zamanı), güneş ve ay'ı da birer hesap (işareti) kıldı. Bu, azîz olanın, hakkıyla bilenin takdiridir. Karanın ve denizin karanlıklarında kendileriyle doğru yolu bulasınız diye sizin için yıldızları yaratan O'dur. Şüphesiz biz, bilen bir topluluk için âyetleri geniş geniş açıkladık. Sizi tek bir candan yaratan da O'dur. Sonra bir karar yeri, bir de emanet yeri vardır. Biz âyetlerimizi iyice anlayan bir topluluk için uzun uzadıya açıkladık. Göklerden bir su

938 Yunus 10/101.

939 Âl-i İmrân 3/190.

940 Gâşiye 88/17-20.

941 A'râf 7/185.

indiren de O'dur. Biz bununla her türlü bitkiyi çıkardık. Ondan da taze ve yeşil bitkiler çıkardık. Ondan da birbirinin üstüne binmiş (başak olmuş) taneler meydana getirdik. Hurma tomurcuğundan birbirine yakın salkımlar, birbirine hem benzeyen hem benzemeyen üzüm bağları, zeytin ve nar bahçeleri de bitiririz. (Her birinin) meyvesine bir (ham) meyve verdiği zaman, bir de olgunlaştığı zaman bakıverin..."⁹⁴²

Yüce Allah, ekine çıktığı zaman, mahsul verdiği zaman ve olgunlaşıp yetiştiği zaman bakmayı emretmektedir. Nitekim mahsuller olgunlaşıp tadını aldığı takdirde (âyette kullanıldığı tabire uygun olarak) "Eyneati's-simâru" denilir. Çünkü meyvenin odun ile yaprak arasından çıkması, göz kamaştırıcı bir âyet (delil/belge) ve nihayetsiz bir kudreti ifade eder. Diğer taraftan mahsulün adeta sert bir meyveden ve kupkuru bir hâlden, acılıktan ve ekşilikten çıkarak o parlak ve göz kamaştırıcı renge, canların çektiği lezzetli ve tatlı bir tada sahip olması iman eden bir topluluk için pek çok âyet ihtiva eder. Seleften biri şöyle demiştir: "Mahsullerin olgunlaşıp yetiştikleri zaman insanların çıkıp onlara bakmaları, üzerlerindeki bir görevdir." Sonra da Yüce Allah'ın "*(Her birinin) meyvesine bir (ham) meyve verdiği zaman, bir de olgunlaştığı zaman bakıverin*"⁹⁴³ âyetini okumuştur.

Allah'ın, bu ünlü âyetlerindeki (belgelerindeki) bütün hayret verici hususları ve kendisinden başka hiçbir ilah bulunmayan, benzeri hiçbir şeyin olmadığını ortaya koyan delilleri bütünüyle sayıp dökmek istesek ve ondan daha azametli, ondan daha kâmil, daha iyilik ve ihsan sahibi, daha lâtif kimsenin bulunmadığına dair belgeleri sıralamaya kalkışsak, hiç şüphesiz bunların onda birinin onda birlerini bilmekten bizler de öncekiler de sonra gelecek olanlar da acze düşeriz. Ama bütünüyle elde edilemeyen bir şeyde buna delil olarak görülebileceklerin bir kısmına dikkat çekmeyi terk etmek de gerekmez. İşte şimdi çeşitli bölümlere geçmenin zamanıdır.

Kâinât

Şimdi bu kâinâtın durumunu, onun parçalarının ahenkli bir şekilde bir araya getirilmiş olmasını ve yaratıcısının kudretinin de kendisinin de

942 En'âm 6/95-99.

943 En'âm 6/99.

kemâline ve ilmîne en ileri derecede delil teşkil edecek bir düzende yaratılmış olmasındaki ibreti iyice düşünelim. Onun hikmetinin kemâline ve lütfunun eksiksizliğine dikkat edelim. Bizler, kâinât hakkında düşünecek olursak onun, içinde bütün araçları, işe yarayacak eşyası ve gerek duyulan her şeyi önceden hazırlanmış ve inşa edilmiş bir ev gibi olduğunu görürüz. Sema onun üzerinde yükseltilmiş bir tavan gibidir. Yer bir beşik, bir yaygı, bir döşek ve orada yaşayan için bir karargâhtır. Güneş ve ay orada aydınlık saçan iki kandildir. Yıldızlar ise o evin kandilleri ve süsüdür. Bu yurdun yollarında gidip gelenler için birer yol göstericidir. Cevherler ve madenler her biri kendisi için elverişli olduğu işe uygun olarak hazırlanmış azıklar ve mahsuller gibidir. Türlü bitkiler de kendi maksatlarına uygun olarak hazırlanmıştır. Çeşitli hayvanlar onun maslahatları için yönlendirilmiştir. Bu hayvanların kimisine binilir, kimisinin sütü sağılır, kimisinden gıda elde edilir, kimisinden giyecek, çeşitli eşyalar ve araçlar edinilir. Kimileri insanı korumakla görevlendirilen bekçiler gibidir. İnsan uyurken de otururken de kendisine eziyet vermeye ve onu telef etmeye hazır olanlara karşı korur. Eğer bu gibi zararlılara karşı kendilerinin zıttı olan diğer varlıklar musallat kılınmamış olsaydı onların arasında insanın rahat bulmasına imkân olmazdı. Yüce Allah, insanı bu hususta hüküm verme yetkisine sahip kılmış bir hükümdar gibi var etmiştir. Bu kâinâta hüküm vermekte, davranışlarıyla ve emirleriyle onda tasarrufta bulunmaktadır. İşte bu, kâinâtın hikmeti sonsuz, her şeye kadir ve her şeyi bilen bir yaratıcı tarafından yaratılmış olduğunun en büyük ve en açık delilidir. O, bu kâinâtı en güzel takdir ile en güzel ölçülerle ve en güzel düzene sahip olarak yaratmıştır. Şüphesiz bu kâinâtı yaratanın iki kişi olması imkânsızdır. Aksine bu kâinâtı yaratan ilah bir ve tektir. O'ndan başka hiçbir ilah yoktur. O, zalimlerin ve inkârcıların söylediklerinden çok yüce ve çok büyüktür. Eğer göklerde ve yerde Allah'tan başka bir ilah bulunmuş olsaydı her ikisinin de düzeni bozulup giderdi. Her ikisinin düzeni sarsılırdı. Bu düzenin işleyişi tamamen sona ererdi. Vücudun, birbirine denk ve birbirine eşit iki ruhu idare etmesi imkânsızdır. Zaten böyle olsaydı bozulur ve helak olurdu. Bununla birlikte üçüncü bir gücün kahrı altında olması da mümkündür. Bu, aklın ilk temel prensipleri açısından ve fitratın bidayeti bakımından imkânsızdır. Eğer göklerde ve yerde başka ilahlar bulunsaydı her ikisinin de düzeni bozulurdu. Büyük Arş'ın Rabbi olan Allah, onların nitelemekte

olduklarından münezzehtir. O, hiçbir evlat edinmemiştir. Onunla beraber başka bir ilah da yoktur. Eğer böyle olsaydı her bir ilah yarattığını alıp gider ve o ilahların biri diğerine üstünlük sağlardı. Onların nitelemekte olduklarından Allah pek yüce ve münezzehtir. O, gizliyi de açığı da bilendir. Allah, onların ortak koşmalarından pek yücedir.

İşte bunlar, öncekilerin de sonrakilerin de sağlıklı bir şekilde tenkit edip çürütme imkânı bulamadıkları büyük iki delildir (burhandır). Ayrıca bu iki delilden daha güzelini de kimse ortaya koyamaz. Bunlara ancak bu iki delilden gözetilen maksadın ne olduğunu anlamayan kimseler itiraz edebilir. Eğer sözü uzatmaktan korkmasaydık bunların ne kadar değerli olduklarından da söz eder ve bu iki delilin ihtiva ettikleri hayret verici sırları ve gözkamaştırıcı delili açıklardık. Yüce Allah'ın izni ile tevhidin delillerine dair bağımsız ayrı bir kitap yazacağız.

Göklerin Yaratılışı Üzerinde Düşünmek

Göğün yaratılışı üzerinde dikkatle düşünelim. Ardı arkasına dönüp bakalım sonra tekrar bakalım. Yüksekliğiyle, yukarıda oluşuyla, genişliğiyle ve ateş gibi yukarıya doğru çıkmamasıyla, ağır cisimler gibi aşağıya düşmemesiyle, altında herhangi bir direk, üstünde de herhangi bir askı bulunmamasına rağmen kararlı bir şekilde duruşu ile düşünelim. Evet, gök, gökleri ve yeri yok olmasınlar diye tutan Allah'ın kudreti ile tutulmaktadır.

Diğer taraftan göğün oldukça pürüzsüz ve mutedil oluşu üzerinde de iyice düşünelim. Onda ne bir çatlak ne bir yarık ne bir pürüz ne de bir eğrilik vardır.

Göğün sahip olduğu şu rengi üzerinde de düşünelim: Bu renk, renklerin en güzelidir, göze en ileri derecede uygun olan ve gözü en çok güçlendiren renktir. Öyle ki gözünde herhangi bir rahatsızlık ile karşı karşıya olan kimseye böyle bir yeşilliğe ve bu renkten siyaha çalana bakmayı alışkanlık hâline getirmesi söylenir. Tabiblerin dediklerine göre, görmesinde bir zayıflama görülen kimsenin su dolu yeşil bir küpe sürekli bakması onun tedavisinin bir parçasıdır.

Yüce Allah'ın semayı bu renkte nasıl yaratmış olduğu üzerinde düşünelim. Böylelikle ona sürekli dönüp bakan gözleri korusun ve sürekli olarak ona uzun uzun bakmaktan dolayı göz rahatsız olmasın.

İşte bunlar, bu rengin faydalarının bir kısmıdır. Bundaki hikmetler, bu anlatılanlardan kat kat fazladır.

Güneşin ve Ayın Durumu

Sırasıyla gece ve gündüzün devletlerini kurmak için doğuşlarında ve batışlarında güneşin ve ayın durumu üzerinde de iyice düşünelim. Ay ve güneş doğmasa kâinâtın işleri durur. İnsanlar dünyanın karanlığı içerisinde kalsalardı geçimleri için nasıl çalışacak, işlerini nasıl çekip çevireceklerdi? Aydınlık olmadan nasıl rahat bir şekilde yaşayabilirlerdi?

Güneşin ve ayın batışındaki hikmet üzerinde düşünelim. Bunlar batmayacak olsalardı insanların huzurları, sükûnları olmazdı. Oysa dinlenmeye, duyu organlarının kendilerini toparlamaya, gizli güçlerinin yeniden canlanmaya ihtiyaçları vardır. Yemeğin hazmedilmesine, gıdanın da organlara ulaştırılmasına yardımcı olan uyku hâlinde bunun etkisinin de ortaya çıkması gerekir. Diğer taraftan güneş batmasaydı, yeryüzü devamlı aydınlatan güneşle ve kesintisiz doğuşu sebebiyle ısınırdı. Öyle ki üzerindeki bütün canlılar ve bitkiler yanardı. Bundan dolayı güneş kandil konumunda bir süre doğar ve böylelikle evde yaşayanların ihtiyaçlarını görmelerini sağlar. Daha sonra yine o kadar bir süre kaybolur. Böylelikle karar kılmaları, sükûna ermeleri sağlanır. Gündüzün aydınlığı ile birlikte gecenin karanlığı, gündüzün sıcaklığı ile birlikte gecenin soğukluğu ve birbirlerine zıt olmakla birlikte bunlar dünyadaki maslahatların bu yolla tamamlanması için birbirlerine destek ve yardımcı olurlar. Yüce Allah, bu hususa işaret etmiş ve şu buyrukları ile kullarının dikkatlerini buna çekmiştir: **“De ki: Ne dersiniz, Allah kıyamet gününe dek üzerinize geceyi kesintisiz sürdürürse Allah'tan başka size aydınlık getirecek kimdir? Hâlâ dinlemeyecek misiniz? De ki: Ne dersiniz, Allah kıyamet gününe kadar üzerinize gündüzü kesintisiz sürdürse Allah'tan başka size içinde rahat bulacağınız geceyi getirecek ilah kimdir? Hâlâ görmeyecek misiniz?”**⁹⁴⁴

Yüce Allah, gündüz ile birlikte özellikle görmeden söz etmiştir. Çünkü gündüz vakti görmenin egemenliği ve tasarrufu söz konusudur. Gece-den de özellikle işitmeyi zikrederek söz etmiştir. Çünkü işitmenin saltanatı geceleyin ortaya çıkar. Gündüzün duymadıkları şeyleri canlılar geceleyin duyarlar. Çünkü gece vakti, seslerin dindiği, hareketlerin bittiği bir zamandır. İşitmenin güçlü olduğu, görmenin de gücünün azaldığı bir vakittir. Gündüz ise bunun tam aksinedir. Gündüz vaktinde görmek daha etkindir. İşitmenin etkisi ise zayıflar. İşte Yüce Allah'ın **“Dinlemeyecek misiniz?”** buyruğu O'nun **“De ki: Ne dersiniz, Allah kıyamet gününe dek üzerinize geceyi sürdürse Allah'tan başka size aydınlık getirecek kimdir?”** buyruğu ile alakalıdır. **“Hâlâ görmeyecek misiniz?”** buyruğu da **“De ki: Ne dersiniz, Allah kıyamet gününe kadar üzerinize gündüzü kesintisiz sürdürürse...”**⁹⁴⁵ buyruğu ile alakalıdır.

Yüce Allah bir başka yerde de **“Gökte burçları var eden, onların içinde bir çerağ (güneş) ve nurlu bir ay barındıran Allah, yüceler yücesidir. İbret almak veya şükretmek dileyen kimseler için gece ile gündüzü birbiri ardınca getiren de O'dur”**⁹⁴⁶ buyurmaktadır.

Böylelikle Yüce Allah, gece ile gündüzü yaratmadan ve bunların birbiri ardınca geldiklerinden söz etmektedir. Yani onların biri diğerinin yerine geçer. Diğer ile bir arada bulunmaz. İkisi bir arada bulunacak olursa, arka arkaya ve birbirini takip ederek gelişlerindeki fayda ortadan kalkar. İşte gece ile gündüzün ihtilafından maksat budur. Yani onların her biri diğerinin arkasından onun yerine gelir. Onunla bir arada bulunmaz ve onun hizasında yer almaz. Aksine onların biri diğerini örtüp kapatır ve ısrarlı bir şekilde biri, etkinliğini ortadan kaldırıncaya kadar diğerini takip eder. Sonra onun akabinde diğeri gelir. O da onu ısrarla takip eder. Nihayet onu yener ve etkinliğini ortadan kaldırır. Her ikisi sürekli olarak birbirini takip eder fakat yine de onların biri diğerine yetişemez.

945 Kasas 28/71-72.

946 Furkân 25/61-62.

Güneşin Durumları

İşte bundan sonra bu zamanların ve mevsimlerin meydana gelmesi için bu güneşin yükseliş ve alçalış hâlleri üzerinde ve güneşin diğer maslahatları/faydaları ve hikmetleri üzerinde de düşünelim. Eğer zamanın tümü tek bir mevsim olsaydı geri kalan diğer mevsimlerin de maslahatı bundan dolayı kaybolup giderdi. Eğer zaman tümüyle yaz olsaydı kışın maslahatlarının sağladığı faydalar ortadan kalkardı. Eğer hep kış olsaydı yazın faydaları ortadan kalkardı. Aynı şekilde zamanın tümü ilkbahar ya da sonbahar olsaydı şunu görürdük: Kışın, hararet yerin içlerine doğru ve dağlara doğru çekilir. Böylelikle meyve ve diğer hususlara dair maddeler ortaya çıkar. Dış taraflar soğur ve oralarda hava kesifleşir. Buna bağlı olarak bulut, yağmur, kar ve dolu meydana gelir ki yeryüzünün ve orada yaşayanların hayatı bunlarla gerçekleşir. Ayrıca canlıların bedenleri daha da sağlamlaşır, güçlenir. Tabii güçler de artıp durur ve bunlar yazın sıcaklığının bedenlerde ortaya çıkardığı gevşekliğin yerini alır. İlkbaharda da tabiatlar harekete geçer ve kışın doğmuş olan maddeler ortaya çıkıp görünür. Bitkiler ortaya çıkar, ağaçlar çiçek açar, hayvanlar nesillerinin devamı için harekete geçer. Yazın, havalar ısınır ve bu ısınmanın etkisi ile meyveler olgunlaşır. Bedenlerdeki fazlalıklar ve kışın adeta düğüm bağlamış zararlı karışımlar çözülür. Soğukluk, içeri çekilir ve iç taraflara doğru kaçar. Bundan dolayı pınarlar ve kuyular soğur. Mide, kışın hazmettiği birtakım kara yiyecekleri hazmedemez olur. Çünkü mide, bu yemekleri karınların iç taraflarında yerleşmiş bulunan hararet ile hazmediyordu. Ama yaz gelince hararet bedeninin dışına çıkar ve serinlik içeri çekilir. Sonbahar gelince zaman da mutedilleşir, hava berraklaşır ve soğur. Böylelikle o zehirler de kırılır. Allah, onu hikmeti gereği yazın zehirleri ile kışın soğukları arasında bir berzah (geçiş) olarak takdir etmiştir. Tedrici ve sıralı bir şekilde buna intikal edecek olursa bu iş ona zor gelmez. Çünkü her bir kısım esnasında ondan daha zor olanı kabul edip karşılamaya hazırlanır. Nihayet gerekli hazırlık ve kabulden sonra soğuğun cemresi gelir. Bu da çok büyük bir hikmet ve gözkamaştırıcı bir âyettir. Aynı şekilde ilkbahar da kış ile yaz arasında bir berzah/geçıştır. Bu mevsimde canlılar, bunun serinliğinden diğerinin sıcaklığına sıralı bir şekilde ve tedricen intikal ederler. Her şeyi en güzel yaratan âlemlerin Rabbi Allah'ın şanı ne mübarektir.

Güneşin ve Ayın Hâlleri

Diğer taraftan güneşin ve ayın hâllerine, bunlara verilen nura ve aydınlatmaya, bunların her ikisinin birtakım burçlarının, konaklarının bulunduğu, birinin diğerinin arkasından geldiği aşamalarda buralarda konakladığına da dikkatle bakalım ve bunları düşünelim. Bütün bunlar ise bir senenin hükümdarlığını yerleştirmek ve faydalarına olan işlerini görmek üzere kendileri açısından zorunlu olan âlemin hesabındaki faydaların tamamlanması için bir gerekliliktir. Çünkü bu yolla insanların yaşları ve borçlar için tayin edilmiş vadeleri, kira ve türlü muamelelerin işlemlerinin süreleri, sayılar ve daha başka hususlar bilinebilir. Eğer güneş ve ay, sözü edilen o konaklardan geçmeyecek ve sırasıyla bu konaklar arasında dolaşmayacak olsaydı bunların hiçbirisi bilinemezdi. Yüce Allah, bu hususa Kitab-ı Kerîm’inde birkaç yerde dikkat çekmiştir. Şu buyruklarda olduğu gibi: **“Güneşi ışık saçıcı, ay’ı nurlu yaratan, yılların sayısını ve hesabı bilmeniz için ona konak yerleri belirleyen O’dur. Allah, bunları ancak hak ile yaratmıştır. O, bilen bir topluluk için âyetleri geniş geniş açıklar.”**⁹⁴⁷ **“Biz, gece ile gündüzü iki âyet kıldık. Gece âyetini (karanlığı) sildik. Gündüz âyetini de gösterici kıldık. Rabbinizden bir lütuף arayınız, yılların sayısını ve hesabı bilirsiniz.”**⁹⁴⁸

Güneşin Doğuşundaki Hikmetler

Şimdi de güneşin dünya üzerine doğuşundaki hikmeti ve her şeyi bilen Yüce Rabbimizin onu nasıl takdir ettiğini düşünelim: Güneş, semanın belli bir yerinde doğup orada dursa ve başka bir yere geçmeseydi güneşin ışınları pek çok cihete ulaşmazdı. Çünkü yerkürenin bir tarafının gölgesi güneşin diğer taraftan görülmesini engellemektedir. Böyle olsaydı gece üzerlerine güneşin doğmadığı kimseler için ebedî olurdu. Üzerine doğduğu kimseler için de gündüz ebedî olurdu. Bu durumda o taraftakilerin de bu taraftakilerin de işleri bozulurdu. Bundan dolayı ilahî hikmet ve Rabbanî inayet, güneşin gündüzün başında doğudan doğup onun karşı tarafındaki batı ufku aydınlatmasını takdir etmiştir. Sonra güneş devamlı dönerek

947 Yunus 10/5.

948 İsrâ 17/12.

birbiri arkasından cihazları kaplamakta ve nihayet batıya ulaşmakta, bu sefer de gündüzün ilk vakitlerinde güneş görmemiş olan yerleri aydınlatmaktadır. Böylelikle gece ve gündüz birbiri arkasından gelmekte ve insanların maslahatları da düzene girmektedir.

Gece ile Gündüzün Sürelerindeki Hikmet

Şimdi de gece ve gündüzün sürelerindeki hikmet üzerinde düşünelim: Bunun en ileri derecede faydalı ve hikmetli olduğunu görürüz. Gece ve gündüz süreleri eğer mevcut sürelerinden daha fazla ya da eksik olursa bundan sağlanan fayda ortadan kalkar ve bu husustaki hikmet de gerçekleşmemiş olur. Yüce Allah, gece ve gündüzü 24 saat olarak yaratmış ve bunların birinin eksilip diğerinin artmasını takdir etmiştir. Böylelikle birisi artarken diğeri eksilir. Bu sefer öteki artarken diğerini eksiltir. Yüce Allah, **“Geceyi gündüze ular, gündüzü de geceye bitıştırir”**⁹⁴⁹ buyurmaktadır. Bu buyruk ile ilgili iki görüş vardır:

Birinci görüşe göre anlam şudur: Bunun karanlığını diğerinin aydınlığının yerine götürür. Bunun aydınlığını da ötekinin karanlığının yerine koyar. Böylelikle onların her biri ötekinin yerine geçer. Bu açıklamaya göre âyet bütün geceler ve gündüzler hakkında geneldir.

İkinci görüşe göre, Yüce Allah, birinden eksilttiğini diğerine artırır. Buna göre, eksilen diğerine bitştirilir, büsbütün kaybolup gitmez. Buna göre de âyet gece ile gündüzün eşit olduğu itidal zamanı dışında gece ve gündüzün bu şekilde belli saatleri hakkında özeldir. Bu durumda âyet, zaman ve bunlardan birisinden azalan kısmın diğerine giren miktarı hakkındadır. Mutedil iklimlerde fazlalığın arttığı en ileri miktar on beş saattir. Bu durumda diğeri dokuz saat olur. Bundan fazla olursa o iklim sıcak ya da soğuk iklimden uzaklaşarak hiçbir insanın yaşamadığı bir sınıra kadar ulaşır. Böyle bir yerde de bitki bitmez. Güneşin doğmadığı hiçbir yerde herhangi bir canlı ya da bitki yaşamaz. Çünkü öyle bir yer aşırı soğuk ve kuraktır. Aynı şekilde güneşin hiçbir şekilde ayrılmadığı yerler de aşırı harareti ve kuru olması dolayısıyla bu durumdadır. Canlıların ve bitkilerin

949 Hac 22/61.

yaşadığı yerler ise güneşin doğduğu ve battığı yerlerdir. Bunların en mutedil yerleri ise dört mevsimin ardı ardına görüldüğü ve kendilerinde sonbahar ve ilkbahar mevsimlerinde gece ile gündüzün sürelerinin birbirine yakın/eşit olduğu yerlerdir.

Aydın ve Yıldızların Aydınlığı

Şimdi de gece karanlığında ayın ve yıldızların aydınlık saçması ve bunun hikmetleri üzerinde düşünelim: Yüce Allah'ın hikmeti, canlıların sükûn bulmaları ve bedenlerle bitkiler üzerinde havanın serinlemesi için karanlığı yaratmasını gerektirmiştir. Böylelikle güneşin harareti dengelenir ve bitkiler ve canlılar ortaya çıkar. Bu, O'nun hikmetinin bir gereği olduğu için geceyi bir miktar aydınlık ve nurlarla karıştırmıştır. Onu hiçbir ışığın ve aydınlığın bulunmadığı koyu bir karanlık şeklinde yaratmamıştır. Eğer böyle olsaydı canlılar hiçbir şekilde bir hareket gösteremez ve hiçbir iş yapamazlardı. Hayvanın geceleyin bazı hâllerde harekete, yürümeye ve işe ihtiyacı olur. Gündüz yetmediğinden yahut aşırı sıcaktan ya da birçok hayvanın durumunda görüldüğü gibi gündüz korktuğundan dolayı bunlara gerek duyabilir. Bu sebeple Yüce Allah, geceleyin, yıldızların ve ayın ışığını pek çok işi yapabilmeye imkân verecek şekilde takdir etmiştir. Yolculuk yapmak, arazi sürmek ve buna benzer çiftçi ve ziraatlerin işlerine elverişli kılması gibi. Geceleyin ayın ışığını, canlıların bu gibi hareketleri yapabilmeleri için bir destek kılmış, ayın gecenin bir kısmında görünüp diğer bir kısmında güneşe göre ışığından daha eksik olmasını sağlamıştır. Böylelikle gece ve gündüz birbirine eşit olmasın ve aralarındaki farklılığın ve her şeyi bilen aziz olanın takdir etmiş olduğu değişikliğin hikmeti ortadan kalkmasın. İşte bu sonsuz hikmet ve hayret verici takdir üzerinde düşünelim ki, bu hikmet gereği, canlılara karanlığın egemenliğine karşı bir parça aydınlığın gücü ile yardım etmiş olmaktadır. Bu sayede de karanlığın egemenliğine karşı güçlenmekte ve bu sürenin tamamını katıksız bir karanlık hâline getirmemiş olmaktadır. Aksine karanlık, ilahî bir rahmet ve bir ihsan olmak üzere bir parça nur/aydınlık ile karıştırılmıştır. Yaptığı her şeyi sapasağlam yapan ve yarattığı her şeyi en güzel yaratan Allah, her türlü eksiklikten münezzehdir.

Yıldızlardaki Hikmet

Yüce Allah'ın şu yıldızlardaki, sayıca çokluklarındaki, hayret verici yaratılışlarındaki, onların gökyüzü için bir süs ve karada ve denizdeki yollarda kendileri ile yolun bulunduğu kılavuz oluşlarındaki ve var edilmiş olan aşırı uzaklıklarına rağmen kendilerini görmemize imkân verilmiş bulunan bu ışık ve nura sahip oluşlarındaki hikmeti üzerinde de düşünelim. Eğer bunlar olmasaydı bizim yol bulmamız, kılavuzluklarından yararlanmamız ve bazı zamanları bilmemiz mümkün olmazdı.

Diğer taraftan Yüce Rabbimizin emrine nasıl boyun eğerek müsahhar kılındıkları ve belli bir sünnet üzere akıp gittikleri üzerinde de iyice düşünelim. Yüce Allah'ın hikmeti ve ilmi bu ilahî sünnetin dışına çıkmamalarını gerektirmiştir. Bu yıldızlardan burçları, konak yerlerini, sabit olanlarını, gezegenlerini, büyük olanlarını, küçük olanlarını, orta hacimde olanlarını, oldukça parlak beyaz ve kırmızıya çalan beyaz olanlarını var etmiştir. Bu yıldızların bazıları görülemez. Kişi, bunları idrak edemez. Yüce Allah, burçlar bölgesini yüksek ve alçak olmak üzere iki kısma ayırmıştır. Bu yıldızların yol almasını belli bir şekilde takdir etmiş, güneşi, ayı ve yıldızların gezegen olanlarını kendilerine ait konaklarına yerleştirmiştir. Kimisi bu konağı bir ayda kat eder. Bu, aydır. Kimisi bu konağı bir yılda kat eder, kimisi bir kaç yılda kat eder. Bütün bunlar, Yüce Allah'ın hikmet ve inayetinin bir gereğidir. Yüce Allah, bunları bu âlemde meydana getirdiği olaylara sebepler kılmıştır. İnsanlar da bunları beraberlerinde meydana gelen o olaylara dair delil gösterirler. Süreyya (Ülker) yıldızının çıktığı zaman onun çıkışını, birtakım olaylara sebep olarak bilmeleri, batışı hâlinde de beraberinde söz konusu olabilecek birtakım olayların belirtisi olarak bilmeleri buna örnektir. Aynı şekilde ondan başka birtakım konaklar ile gezegenler hakkında da bu durum söz konusudur.

Diğer taraftan, benatunaş (küçük ve büyük ayı takımyıldızları) ve ona yakın olup açıkça görülen yıldızları ve merkeze yakınlığından dolayı bunların kaybolmayışını, bundaki ilahî hikmeti ve bu yıldızların insanların karada ve denizde bilinmeyen yollarda kendileri ile yol bulmalarındaki hikmeti de iyice düşünelim. İnsanlar, bu yıldızlara ve oğlak yıldızları ile ferkadan yıldızlarına (kutup yıldızı ve yanındaki diğer parlak yıldız) diledikleri her vakitte bakarak onlar sayesinde gitmek istedikleri yolu bulabiliyorlar.

Gezegenerin Farklı Hareketleri

Gezegenerin farklı hareketleri ile bundaki hayret verici özellikleri üzerinde de düşünelim. Nasıl bunların bazılarının ancak arkadaşlarıyla (uydularıyla) birlikte yol aldığına, bazılarının ise ebediyen tek başına yoluna devam ettiğine dikkat edelim. Hatta bunların bazıları ancak toplu olarak yol alırken, bir kısmı, herhangi bir yol arkadaşı ve beraberinde bulunan başka yıldız olmaksızın bir bağ bulunmadan mutlak bir şekilde yol alır. Hatta herhangi bir konakta, bir gece bir başka yıldız ile beraberliği denk düşecek olursa diğer gece ondan ayrılıverir. Onu, yol arkadaşı ve beraberinde bulunan yıldız ile birlikte gördüğümüz hâlde, bir bakarsınız ki her ikisinin, hiçbir şekilde beraber ve yakın olmamışlar gibi ayrı ve birbirlerinden uzak kaldıklarını görürsünüz. Bunlar birbirinden son derece farklı iki şekilde yol alır. Birisi kendi yörüngesinde yürüdüğü bir yıllık yol alışıdır, diğeri de kendisinin çevresindeki yörüngesinde özel bir yol alışıdır. Nitekim bilim adamları, bunu sağa doğru dönen bir değirmen üzerinde kuzeye doğru yol almaya çalışan bir karıncaya benzetmişlerdir. Bu durumdaki bir karıncanın farklı iki cihette birbirinden ayrı iki hareketi olur. Birisi kendi hareketidir, diğeri ise değirmene bağlı olarak istemeyerek yaptığı hareketir. Değirmen, bu yolla o karıncayı asıl maksadı olan taraftan bir başkasına doğru çekmektedir. Böylelikle her bir konak onun doğruya doğru gitmesini sağlamaktadır. Diğer taraftan kendisinin yörüngesi ile batı tarafına yol alır. Şimdi zındıklara ve muattıllara⁹⁵⁰ soralım: Bunun böyle olmasını gerektiren hangi tabiattır ve hangi felek (yörünge) bunun böyle olmasını gerektirmiştir. Neden hepsi aynı düzene tabi değil veya hepsi neden değişik yörüngelere sahip değil ya da niçin hepsi aynı hacimde, aynı şekilde, aynı harekete ve tek bir akış ve yol alış şekline sahip değil? Bu, hikmeti, akılları hayrete düşüren sanatları ve harikulade mahlûkatı gibisi bulunmayan, her şeyi en güzel şekilde yaratıp sanatını son derece sağlamlaştıran, yarattığını mükemmel düzenleyip her şeyi miktar ve ölçüğü ile belirleyen ve ona ait doğru yola iletenin sanatından başka bir şeyle açıklanabilir mi? Ayrıca bütün bunlar, O'nun varlık ve birliğinin delilleri değil mi? Bunlar, O'nun her

950 Bunlar, yüce Allah'ın isim ya da sıfatlarından herhangi birini inkâr eden ve nasları zahirlerinden uzaklaştırıp tahrif eden kimselerdir. Bunlara bâtil tevîlciler de denilir. Bk. İbn Kayyım, *Mekâdiru'l-Halâ'ik*, s. 51.

şeyi yaratıp ona en mükemmel düzeni verdiğini, miktarını, ölçüğünü tespit edip ona has doğru yola ileten, hikmeti sonsuz (Hakîm) ve her şeyi bilen (Alîm) olduğunu göstermez mi? Bunlar O'nun varlık ve birliğine, yaptıklarının hayret verici özelliklerde olduğuna dair delil teşkil eden âyetler değil mi? Bu alanda yolculuk yaptığı takdirde düşünceleri buraya ulaştırmaz mı? Bütün bunların Allah'ın emri altında, O'nun rubûbiyeti ve tedbiri ile meydana gelen ve böylece varlıklarını sürdüren mahlûkatı olduklarını göstermez mi?

“Şüphesiz Rabbiniz o Allah'tır ki, gökleri ve yeri altı günde yarattı. Sonra Arş'a istiva etti. Geceyi, durmadan kovaladığı gündüze bürür O. Güneşi, ay'ı ve yıldızları emri ile râm eden O'dur. İyi bilin ki yaratma da emretme de yalnız O'nundur. Âlemlerin Rabbi olan Allah'ın şanı ne yücedir.”⁹⁵¹

Eğer “Bazı yıldızların hareketlerinin düzenli, bazılarının ise farklı oluşundaki hikmet nedir?” diye sorulacak olursa şöyle cevap verilir: Eğer hepsinin hareketi düzenli olsaydı bunların, konaklarında ve burçlarında yol alışlarında farklı hareketlere sahip olmalarından dolayı söz konusu olan delaletleri ve hikmetleri ortadan kalkardı. Eğer hepsinin hareketleri değişik ve farklı olsaydı bunların da bilinmeleri mümkün olan konakları ve kendisine göre ölçümleri yapılacak belli düzenleri(nin anlaşılması) söz konusu olmazdı. Çünkü bu yıldızların değişik yol alanlarının ölçümleri, düzgün bir şekilde yol alanlara göre yapılır. Tıpkı yeryüzünde yürüyenlerin yol alışlarının geçtikleri konaklama yerleri ile ölçüldüğü gibi. Eğer bütün bu gezegenler aynı hâlde olsalardı bunların düzenleri karışır ve farklı oluşlarında söz konusu olan hikmetler, faydalar ve delaletler ortadan kalkardı. Böylece Muattıla⁹⁵² mensubu olan kimseler buna dört elle sarılarak şöyle diyebilirdi: “Eğer bunları yapan ve yoktan yaratan, istediği gibi tercih yapabilen birisiyse, neden bu gezegenler tek bir şekilde, tek bir durumda ve tek bir ölçü ve hacimdedir?”

951 A'râf 7/54.

952 Kâinâtın var olması için yaratıcıya ihtiyacı bulunmadığını savunan felsefecilere ve bu kanaatte olanlara verilen isimdir. (Çeviren)

O hâlde gezegenlerin şu andaki düzen ve sıralanışları, yaratıcının varlığının, kudretinin, irade sahibi oluşunun, ilminin, hikmetinin ve vahdaniyetinin en açık delillerindendir.

Felek (Yörüngeler)

Bundan sonra da güneşle, ayıyla, yıldızlarıyla ve burçlarıyla dönüp duran şu felek (yörünge) üzerinde ve onun bu âlemde zamanın son bulacağı vakte kadar bu tertip ve düzen içerisinde bu şekilde nasıl döndüğü üzerinde iyice düşün. Bunun kapsamı içerisinde yer alan gece ve gündüzün, mevsimlerin, sıcağın ve soğğun değişip durması üzerinde iyice düşün. Yine bunun kapsamında yer alan yeryüzünde yaşayan türlü hayvan ve bitkilerin faydasına olan hususları da iyice düşün. Basiret sahibi bir kimse için bütün bunların, hikmeti sonsuz olan, her şeyi yoktan var eden ve yaratması aziz ve âlim olanın bir takdiri olduğu gerçeği nasıl gizli kalabilir? İşte bundan dolayı rasûller, ümmetlerine Allah hakkında en ufak bir şüphe ve tereddüdü olmayan bir kimsenin hitab ettiği şekilde hitab etmişlerdir. Onlar, ümmetlerini ancak bir ve tek olarak Allah'a ibadet etmeye çağırdılar. O'nun varlık ve birliğini kabul etmeye değil. Rasûller ümmetlerine **“Gökleri ve yeri yaratan Allah hakkında mı şüphe (ediyorsunuz)?”**⁹⁵³ demişlerdi.

Çünkü Yüce Allah'ın varlığı, rubûbiyeti ve kudreti kayıtsız ve şartsız olarak her şeyden daha açık bir gerçek olarak ortadadır. O, gören gözler için güneşten daha açık olarak ortadadır, akılların akledip idrak ettikleri her bir şeyden daha açıktır. Ve akıllar, O'nun varlığını ikrar ve kabul eder. Onu, ancak diliyle, kalbiyle, aklıyla ve fitratı ile bile bile hakkı inkâr edip onu kabul etmeyi kibrine yedirmeyen kimseler (mükabir olanlar) inkâr edebilirler. Hâlbuki bütün bunlar, büyüklemenin bir sonucu olan bu inkârında onu yalanlamaktadır. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

“Görmekte olduğunuz gökleri direksiz olarak yükselten, sonra Arş'a istivâ eden, güneşi ve ayı emrine boyun eğdiren Allah'tır. (Bunların) her biri muayyen bir vakte kadar akıp gitmektedir. O, Rabbinize

953 İbrahim 14/10.

kavuşacağınıza kesin olarak inanmanız için her işi düzenleyip âyetleri açıklamaktadır. Yeri döşeyen, onda oturaklı dağlar ve ırmaklar yaratan ve orada bütün meyvelerden çiftler çiftler yaratan O'dur. Geceyi de gündüzün üzerine O örtüyor. Şüphesiz bütün bunlarda düşünen bir toplum için ibretler vardır. Yeryüzünde birbirine komşu kıtalar, üzüm bağları, ekinler, bir kökten ve çeşitli köklerden dallanmış hurma ağaçları vardır. Bunların hepsi bir su ile sulanır. (Böyle iken) yemişlerinde onların bir kısmını bir kısmına üstün kılarız. İşte bunlarda akıllarını kullanan bir toplum için ibretler vardır.⁹⁵⁴

Muhakkak ki göklerde ve yerde mü'minler için âyetler vardır. Sizin yaratılışınızda da yaymakta olduğu her canlıda da... Artık onlar, Allah'ın ve O'nun âyetlerinden sonra hangi sâte inanırlar!⁹⁵⁵

O, gökleri görebildiğiniz bir direk olmaksızın yarattı, sizi sarsmanın diye yere de ulu dağlar koydu ve orada her çeşit canlıyı yaydı. Biz gökünüzden su indirip orada her faydalı nebattan çift çift bitirdik. İşte bunlar Allah'ın yarattıklarıdır. Şimdi (ey kâfirler!) O'ndan başkasının ne yarattığını bana gösterin! Hayır (gösteremezler)! Zalimler açık bir sapıklık içindedirler.⁹⁵⁶

O, insanı bir nutfeden yarattı. Bakarsın ki o apaçık bir hasım kesilivermiştir. Davalarını da yarattı ki bunlarda sizi ısıtacak şeyler ve birçok menfaatler vardır. Onlardan yersiniz de... Yaratan, yaratmayan gibi olur mu hiç? Artık iyice düşünmeyecek misiniz?⁹⁵⁷

Burada Yüce Allah'ın *"Sizin için gökten bir su indiren O'dur. Ondan içecek de vardır..."*⁹⁵⁸ buyruğundan itibaren "âyet" lafzının nasıl tekil olarak kullanıldığına ve yine sonunda buyruklarını "düşünen kimseler"den söz ederek tamamladığına iyice dikkat edelim. "Âyet" lafzının tekil olması delalet olacak hususun bir oluşundan dolayıdır. O da Allah'ın semadan indirdiği ve kendisi ile yerden bütün mahsulleri çıkardığını dile getirdiği

954 Ra'd 13/2-4.

955 Câsiye 45/3-6.

956 Lokman 31/10-11.

957 Nahi 16/4-17.

958 Nahi 16/10.

sudur. Ondan meydana gelen mahsullerin türleri farklı olmasına rağmen aşısı da birdir, onun anası da birdir. Bu sebeple bu, O'nun âyetlerinden bir türü ifade eder. Bununla ilgili olarak özellikle düşünenlerden söz edilmesine gelince; bunun sebebi, sudan yaratıldıklarından söz ettiği bu yaratılmışların düşünmeyi gerektiren bir konu olmalarıdır. Tefekkür ise kalbin dikkatle düşünmesi ve fikrini uğraştırmasıdır. Yoksa yalnızca gözle bakmakla yetinilecek bir şey değildir. Çünkü bakan kimse, sadece gözün görmesi ile yetinirse bundan yararlanamaz. Ondan, ancak bu işin hikmeti ve harikulade sanatı hakkında kalbi ile düşünmeye ve bunu yaratıcısına ve yoktan var edicisine delil olarak görmeye intikal etmelidir. İşte bizatihi düşünce de budur. Bundan sonraki âyette Yüce Allah'ın **“İşte bunlarda akıllarını kullanan bir toplum için âyetler vardır”** buyruğuna gelince; burada “âyetler” lafzı çoğul olarak zikredilmiştir. Buna göre, “âyetler/deliller/belgeler” lafzının çoğul olarak kullanılması ise geceden, gündüzden, güneşten, aydan ve yıldızlardan söz etmesinden dolayıdır. Bunlar da zatları itibari ile hilkatleri ve keyfiyetleri bakımından birbirlerinden farklı ve birçok âyettir. Şüphesiz güneşin batışından dolayı havanın kararması, dünyayı bir elbise gibi bürüyen gecenin gelmesi ve onun altında insanların sükûn bulmaları gözkamaştırıcı bir âyettir. Bundan sonra ise sabah müjdesinin öncülüğünde aydınlık ordu gelir, karanlığın askeri bozguna uğrar. Canlılar etrafa yayılır ve o elbise bütünü ile açılarak yerini bir başka âyete bırakır.

Diğer taraftan gündüzün âyeti olan güneşte de bir başka âyet vardır. Gecenin âyeti olan ayda da bir başka âyet, yıldızlarda da daha önce açıkladığımız gibi daha başka âyetler vardır. Bütün bunları yanı sıra, bunlarla beraber olan rüzgârlar, rüzgârların çeşitleri ve Yüce Allah'ın onlar sebebi ile meydana getirdiği diğer hususlar da daha başka âyetleri teşkil eder. O hâlde burası da (âyet lafzının) çoğul kullanılacağı yerdir. Bu âyetler ile ilgili olarak özellikle akıl sahibi kimselerden söz edilmesi, bunların kendilerinden önceki âyetten daha büyük ve daha güçlü bir delil ve daha muazzam olmalarından dolayıdır. Birincisi ise bunlara bir kapı durumundadır. İşte bu âyetleri delil olarak görüp bunlara hak ettikleri şekilde delil olma özellikleri veren kişi de düşünme sahibinin hak ettiği niteliği kazanmayı hak eder ki bu da akıldır. Diğer taraftan aklın konumu düşünme konumundan

sonradır. Birinci âyet ile onlara düşünmenin yolunu gösterdikten sonra öncesinden daha büyük olan ikinci âyet ile kendilerinin düşünmenin üstünde olan akla geçmelerini sağlamıştır. Bunu iyice düşünmek gerekir.

Üçüncü âyet olan **“Bunlarda öğüt alan (tezekkür eden) bir topluluk için elbette bir âyet vardır”**⁹⁵⁹ buyruğunda “âyet” lafzını tekil olarak zikretmiş ve bununla ilgili olarak da özellikle “öğüt alanlardan/tezekkür ehli kimseler”den söz etmiştir. “Âyet” lafzının tekil gelmesi, birinci âyette tekil olarak gelmesi ile aynıdır. Çünkü yeryüzünde yaratıp var ettiklerinin hepsi, özleri, bitkileri, madenleri ve hayvanları itibari ile bütün farklılıklarına rağmen tek bir yeredir. Dolayısıyla bu, O’nun âyetlerinin çeşitli türlerinden sadece biridir. Sınıf ve türlerinin çok olması durumu değiştirmez. Bu âyet ile ilgili olarak özellikle “öğüt alan” kimselerden söz edilmesine gelince; bu hususta Kur’ân-ı Kerîm’in izlediği yol şudur: Kur’ân âyetlerini basireti açmak, öğüt ve ibret almak için koyar. Yüce Allah’ın Kaf sûresindeki şu buyruğu gibi: **“Yeri de yayıp döşedik. Ona sabit dağlar bıraktık ve orada göze hoş gelen her çiftten bitkiler bitirdik. (Bunları itaatimize) dönen her kul için basiretini açması, ibretle tefekkür etmesi için (yarattık.)”**⁹⁶⁰

“Tabsira: Basiretin açılması” akletmek demektir. Tezkire ise tezekkür etmek/öğüt ve ibret almak demektir. Düşünmek ise bunun kapısı ve giriş noktasıdır. Kişi düşünürse basireti açılır, basireti açılırsa ibret ve öğüt alır. Böylelikle âyette tezkire, düşünmeye bağlı olan akılla bağlantılı olduğu için gelmiştir. Düşünmeyi öne alması ise onun bir kapı ve bir giriş yeri olmasından dolayıdır. Aklın ortada zikredilmesi düşünmenin fikri, sonucu ve tezekkürün nihayeti oluşundan dolayıdır. Çünkü düşünmekten ve akletmekten elde edilmek istenen de budur. Bunu layıkı ile düşünmek gerekir.

Eğer “Tezekkür ile tefekkür arasındaki fark nedir? Çünkü aradaki fark açıkça ortaya çıkarsa bunun faydası da ortaya çıkar” diyecek olursanız şöyle cevap veririz: Tefekkür ve tezekkür, hidayetin ve kurtuluşa ermenin esasıdır. Onlar, anahtarın iki kutbudur. Bundan dolayı bu alanda tefekkür eden kimse ile ilgili açıklamalarımızı geniş tuttuk. Bunun sebebi

959 Nahl 16/13.

960 Kâf 50/7-8.

ise faydasının büyüklüğü ve ona ihtiyacın ileri derecede oluşudur. Hasan (el-Basrî) şöyle demiştir: “İlim ehlerinden olanlar, tezekkür ile tefekküre, tefekkür ile de tezekküre dönüp dönüp dururlar ve kalpler ile konuşmaya çalışırlar. Sonunda da kalpler konuşur. Bir bakarsınız ki onların işiten kulaqları ve gören gözleri olur.”

Şunu bil ki tefekkür, elde edilmiş olan bilgilerden henüz elde edilmiş olanlara ulaşmak için kalbin gösterdiği talep ve faaliyettir. Tefekkürün gerçek mahiyeti işte budur. Çünkü ortada düşünmenin varması istenen bir yer yoksa düşünme de imkânsız olur. Çünkü hakkında düşünülmeyen bir husus olmadan düşünmek imkânsızdır. İşte elde edilen hususlar da bunlardır. Eğer düşünme ile elde edilmek istenene sahip bulunuluyor ise o hususta kişi ayrıca düşünmez. Bu husus anlaşıldığına göre şunu belirtelim: Mütefekkir (düşünen kişi) kendisi tarafından bilinen esas ve ilkelerden varmak istediği sonuca intikal ederse onu da elde etmiş olur. Onunla tezekkür eder ve yapılması gerekenin nerede yapılacağını, yapılmaması gerekenin de nerede terk edileceğini basireti ile görür. Neyin tercih edilmesi, neden uzak kalınması gerektiğini de görür. Buna göre tezekkür düşünmenin maksadı ve mahsulüdür. Kişi tezekkürde bulunursa bu tezekkürü ile tefekküre döner. Böylelikle daha önce elde etmemiş olduğu hususları çıkartır. O bu şekilde tefekkürünü tekrarlayarak tezekkürünü artırır, tezekkürünü de tekrarlayarak tefekkürünü çoğaltır. Aklını kullanan birisi olduğu sürece hep böyle yapar. Çünkü ilim ve irade, belli bir sınırdan durmaz. Aksine kişi, her zaman için ilim ile irade arasında yolculuğuna devam eder.

Bizler, Yüce Rabbimizin âyetlerinin basiretleri açan ve öğüt veren hususlar olmasının ne anlama geldiğini öğrenecek olursak, bununla kalp körlüğünden kurtuluruz ve basiretimiz açılır. Bu yolla kalp, gafletinden kurtularak öğüt ve ibret alır (tezekkür eder). Şüphe yok ki ilmin zıttı ya kalbin körlüğüdür ve onun basiretinin açılmasının ortadan kalkmasıdır ya da gafil kalması ve herhangi bir şekilde tezekkürde bulunmamasıdır. Maksat ise kalbin uykusundan, Allah’ın bazı âyetlerine işaret etmek sûretiyle uyandırılmasıdır. Bizler bunları takip etmeye devam edecek olursak, zamanımız tükenir ve O’nun âyetlerinden sadece bir tanesini dahi tam anlamıyla etraflı bir şekilde açıklamış olamayız. Ama büsbütün gerçekleştirilemeyen bir husus da tamamen ihmal edilemez.

Nefeslerin uğrunda tüketildiği en güzel şey, Allah'ın âyetleri ve O'nun harikulade sanatları üzerinde tefekkür etmektir. Oradan da O'nun mahlûkatından herhangi bir şeye bağlanmadan kalbin ve himmetin yalnızca O'na bağlanmasına geçebilmektir. İşte bundan dolayı biz de bu kitabı bu iki esas üzerine telif ettik. Çünkü bu iki esas, kişinin bu dünya yurdunda elde edeceği kazançların en üstünü ve en değerlisidir.

İnkârcı Ta'tilcilere (Muattıla'ya) Soru

Allah'ın sıfatlarını kabul etmeyen ta'tilci inkârcılara soruyoruz: Aletleri sapasağlam yapılmış, sapasağlam bir şekilde parçaları bir araya getirilip yerleştirilmiş, araçları en güzel şekilde, en iyi ve en sağlam ölçüleri ile tespit edilmiş, bakanın gerek malzemesinde gerek şeklinde herhangi bir tutarsızlık görmesi mümkün olmayan ve bir nehir üzerine yerleştirilmiş dönüp duran bir dolap hakkında ne dersiniz? Bu dolap her türlü ekinin ve meyvenin bulunduğu muazzam bir bahçeye yerleştirilmiş olup ihtiyacı olan sulamayı yapmaktadır. Ayrıca bu bahçenin bakımını yapan, bahçeyi güzel bir şekilde koruyup gözetleyen ve bütün ihtiyaçlarını gören bir de bahçıvanı olduğundan, hiçbir şeyi tutarsız değildir, mahsulleri hiçbir şekilde telef olmaz. Daha sonra mahsullerin toplanması esnasında herkese ihtiyacına uygun olarak ve zorunlu gereklerine göre mahsullerin değerini paylaşır, onların her bir grubuna kendilerine yakışanı verir ve bu mahsulü bu şekilde sürekli olarak paylaşımını sürdürür. Acaba bütün bunların, herhangi bir yapan, herhangi bir seçim ve tercihte bulunan ve herhangi bir idareci bulunmaksızın gelişigüzel olduğunu mu düşünürsün? Bu dolabın ve bu bahçenin rastgele meydana geldiği kanaatinde misin? Bütün bunlar, bu işleri yapan bir bahçıvan ve bir yönetici olmadan rastgele mi olmaktadır? Acaba bu hususta aklın sana ne der? Böyle bir şey olsaydı ne olurdu ve bunun böyle olabileceğini sana kim söyleyebilir? Bunun böyle olacağını sana ne gösterir?

Fakat Azîz ve Hakîm olan (Allah), hikmetinin bir gereği olarak basiretleri bulunmayan ve bu göz kamaştırıcı âyetleri bir şekilde görmeyen kör kalpler yaratmıştır. Bu kalpler, ancak dört ayaklı hayvanların gördükleri gibi görebiliyor. Basireti bulunmayan gözler yaratmış olduğu ve güneş, ay ve yıldızlar O'nun emriyle müsahhar (emrine itaatkâr) oldukları hâlde

bu hayvanlar, bütün bunları göremezler. Eğer bu hayvanlar bu delaletleri inkâr edip kabul etmeyecek olursa bunların günahı nedir? Çünkü bunlar, günün ortasında aydınlık için “Bu gecedir” derler. Gözleri olan kimseler ise hiçbir şey bilmiyorlar. Bu beyiti söyleyen kişi ne güzel söylemiştir:

“Farz et ki ben: Bu sabah gecedir dedim

Böyle olmadığını bilenler aydınlığa
karşı kör mü olacaklar?”⁹⁶¹

Göklerin ve Yerin Varlığını Kim Devam Ettiriyor?

Şimdi de gökleri ve yeri tutanın, bunların yok olmalarına ya da aşağıya düşmelerine engel olup bunları koruyanın ya da göklerle yerde bulunan bazı hususların işlemez hâle gelmesini önleyen kim olduğu üzerinde iyice düşünün. Acaba bunu tutan kimdir? Bu işleri yürüten kimdir? Bunları oldukları hâlde tutup varlıklarını sürdüren kimdir?

Şayet bu büyük dolabın aletleri ve büyük bahçenin durumu işlemeyecek hâle gelecek olursa onu kim düzeltir? Her şeyi eski hâline geri çevirmek için bütün yaratılmışlar ne yapabilirler? Gökleri ve yeri bu hâleriyle tutan, güneşi engelleyip insanlara ebedî gece yapacak olursa, güneşin doğmasını ve insanların gündüze ulaşmalarını kim sağlayabilir? O güneşi ufukta alıkoyup yürütmeyecek olursa o güneşin yol almasını ve onlara gece olmasını kim sağlayabilir? Eğer gök ve yer zeval bulacak olursa O’ndan başka bunları kim tutabilir?

Sıcak ve Soğğun Hikmeti

Sıcak ve soğğun varlığındaki ve canlıların ve bitkilerin onlara bağlı olarak var oluşlarındaki bu sonsuz hikmet üzerinde iyice düşünün. Tedrici bir şekilde birinin diğerine girmesi ve en ileri noktasına varıncaya kadar yavaş yavaş ilerlemesi üzerinde düşünün. Eğer aniden bunların biri diğerinin üzerine girecek olursa bu bedenlere zarar verir, bedenleri de bitkileri

961 Beyit Mütenebbî’ye aittir.

de helak eder. Tıpkı bir kişinin, aşırı sıcak bir hamamdan aşırı soğuk bir yere çıkması gibi olur. Eğer ilahî inayet, hikmet, rahmet ve ihsan olmamış olsaydı, bu böyle olmazdı.

Eğer “Bu tedricilik ve ağır değişim, ancak güneşin yavaş yavaş yükselip alçalışındaki gecikmeden dolayıdır” diyecek olursanız size “Peki, bu yükseliş ve alçalışın sebebi nedir?” diye sorulur.

Eğer “Bunun sebebi güneşin doğuş ve batış yerleri arasındaki uzaklıktır” diyecek olursanız size “Peki, bu mesafenin uzaklığının sebebi nedir?” diye sorulur.

Sen bir sebep söylediğin her seferinde sana ona göre sorular yöneltilmeye devam edilecektir. Ta ki sen şu iki durumdan birisine varıncaya kadar: Ya açıkça kibirlenerek hakkı kabul etmeyecek ve bütün bunların tedbir edip yöneten ve yapan bir sanatkâr olmadan gerçekleştiklerini söyleyeceksin ya da Âlemlerin Rabbini itiraf edip gökleri ve yerleri düzenleriyle ayakta tutanın varlığını ikrar edeceksin. Böylelikle de âlemler arasında akıl sahibi olan kimselerin zümresine gireceksin. Bu iki kısım arasında asla orta bir yer bulamazsın. Sakın zihnini inkârcıların hezeyanları ile yormayasın. Çünkü bu hezeyanları iyi bilenlere göre bunlar, şeytanların hevesleri ve saptırcıların hayalleridir. Hidayetin fecri doğup nübüvvet etrafı aydınlatınca bu hayallerin ve vesveselerin askerleri ilk önce yenilip bozguna uğrayanlar arasında yer alır. Kâfirler hoş görmese de Allah nurunun tamamlayıcısıdır.

Ateşin Yaratılışındaki Hikmet

Ateşin kabına çekilme ve yükselip ortaya çıkma şeklindeki bu yaratılış hâlinde bulunan hikmet üzerinde de iyice düşünmek gerekir. Eğer ateş her zaman için su ve hava gibi hep üstte çıkan bir varlık olsaydı, o takdirde bütün dünyayı yakar, her tarafa yayılır ve zararı ile sebep olduğu fesat alabildiğine büyürdü. Eğer hep kendi kabında bulunup ebediyen ortaya çıkmasaydı o takdirde varlığına bağlı olarak söz konusu olan maslahat ve faydalar gerçekleşmezdi. Bundan dolayı Azîz ve Alîm olanın hikmeti, ateşin cisimlerde depolanmasını gerektirmiştir. Bir kimsenin ona ihtiyaç

duyması hâline göre onu açığa çıkartır ya da olduğu gibi bırakır. Böylelikle onu odun ve buna benzer şeylerde tutar ve alıkoyar. Orada kalmasına ihtiyacı olduğu sürece onu orada tutar. Orada tutmaya ihtiyacı kalmaz ve onu madde içerisinde alıkoymaktan vazgeçecek olursa, Rabbinin ve onu yoktan var edenin izni ile ortaya çıkar. Böylelikle orada kalmasının külfet ve zararı da ortadan kalkar. Ateşi bir taraftan ondan yararlanmanın, diğer taraftan da zararından korunmanın özelliklerinin bir arada bulunduğu son derece hayretler verici ve sapasağlam bir takdir ile var ederek bu şekilde müsahhar kılan Yüce Allah'ın şanı ne yücedir. Nitekim Yüce Rabbimiz şöyle buyurmaktadır: **“Şimdi çakmakta olduğunuz ateşten bana haber verin. Onun ağacını siz mi yarattınız yoksa yaratanlar bizler miyiz? Onu bir öğüt ve ibret vesilesi ve konup göçenler için bir fayda kılan bizleriz. O hâlde Rabbini o büyük ismi ile tesbih et.”**⁹⁶²

Büyük Rabbimizin şanı ne yücedir. O, her türlü eksiklikten münezzehtir. Bize kendisini âyetleriyle/varlığının delilleriyle tanıtmış, apaçık delilleriyle bize şifa vermiş ve bunlar sayesinde âlemlerin delaletlerine ihtiyaç bırakmamıştır. Yüce Allah, bize ateşi ahiret ateşini hatırlatan bir öğüt olarak yarattığını haber vermiştir. Böylelikle ateşten O'na sığınalım, O'na kaçalım. Ayrıca ateşin konup göçenler için bir fayda olarak yaratıldığını da bildirmektedir. Bunlar ise yolculuk yapanlar ve “el-kavâ” denilen ıssız arazilerde konup göçenlerdir. Bu gibi kimselerin ise ateşten yararlanmaya ihtiyaçları herkesten daha çoktur. Aydınlanmak, yemeklerini pişirip ekmeklerini yapmak, ısınmak ve ünsiyet için ve daha başka hususlar için gerçekten ateşe ihtiyaçları çok fazladır.

İnsanın Özel Olarak Ateşe İhtiyaç Duymasının Hikmeti

Yüce Allah'ın, ateşi diğer bütün canlılar arasında özel olarak insana vermiş olmasının hikmeti üzerinde de düşünmek gerekir. Çünkü hayvanın ateşe ihtiyacı yoktur. İnsan ise bundan farklıdır. Çünkü insan ateşi yitirecek olursa geçiminde ve menfaatine olan işleri görmede büyük zorluklarla karşılaşır. Onun dışındaki diğer canlılar ise ateşi ne kullanır ne de ondan herhangi bir şekilde yararlanırlar.

962 Vâkıa 56/71-74.

Ateşin faydaları ile ilgili olarak miktarı küçük, faydası büyük bir hususa dikkat çekmek isteriz. Bu da insanların kullandıkları şu kandillerdir. Onlar, bu aydınlatıcılar sayesinde gece vakitlerinde diledikleri ihtiyaçlarını görürler. Eğer bu özellik olmasaydı insanların ömürlerinin yarısı kabirde yaşayan kimselerinki gibi geçerdi. Gecenin koyu karanlığında kim yazı yazabilecek, dikiş dikebilecek, bir sanat icra edebilecek ya da herhangi bir tasarrufta bulunabilecektir? Gecenin herhangi bir vaktinde bir tarafı ağrıdığı için ışığa yahut tedaviye ihtiyaç duyan veya bir tarafını kanatmaya ya da daha başka bir işleme ihtiyacı olan bir kimse ne yapabilecektir?

Diğer taraftan maddesinin küçüklüğüne rağmen şu kandilin fitilinde bulunan ışığa bir bakın. Nasıl etrafınızdaki her şeyi aydınlatıyor ve bu sayede yakın uzak her şeyi görebiliyorsunuz.

Bu sefer de düşünülen ya da Allah'ın yarattıklarından gücü yeten herkes ondan bir miktar ışık alacak olursa nasıl yok olmayıp tükenmediğine ve zayıflamadığına da bakın.

Yemeklerin pişirilmesi, ilaçların hazırlanması, kurumadıkça kendisinden yararlanılamayan şeylerin kurutulması, birbirinden çözümlenip ayrıştırılmadıkça yararlanılamayan şeylerin çözümlenmesinin yapılması, kaynatılıp terkibi yapılmadıkça kendisinden yararlanılamayan şeylerin kaynatılması hususlarındaki ateşin faydalarına gelince; bunlar da sayılamayacak kadar çoktur.

Bir diğer taraftan, ateşin, tabiatı gereği yukarı doğru yükselme hareketi üzerinde de dikkatle düşünmeliyiz. Eğer madde onu tutmamış olsaydı ve ağır olan cismi tutan bir şey bulunmasaydı sürekli aşağıya inmesi gibi ateş de başını alıp yükselirdi. Peki, kendisinin karar kılacağı yere inmesi istenen bu gücü ona kim verdi? Aynı şekilde karar kılacağı yere kadar yükselme isteği şeklinde görülen bu gücü ona kim verdi? Bütün bunlar, her şeyi bilen ve gücü her şeye yetenin (Alîm ve Azîz'in) takdirinden başka bir şeyle meydana gelmiş olabilir mi?

Havanın Hikmeti

Bundan sonra bu hava ve bu havanın taşıdığı birtakım faydalar üzerinde düşünelim. Hava, şu bedenlerin hayat kaynağıdır. Havadan soludukları ile içeriden, bedene temas eden tatlı esintisi ile dışarıdan koruyan ve böylelikle bedeni hem içeriden hem dışarıdan besleyen bir güçtür. Hava sayesinde sesler taşınır ve havanın taşıdığı bu sesleri yakına, uzağa ulaştırır. Tüm işi haberleri ve mesajları taşımak olan posta ve elçi gibi görev yapar. Bütün farklılıklarıyla şu kokuları taşıyan, onları bir yerden bir yere aktaran ve böylelikle kokunun Allah'ın kullarına rüzgârların estiği yerden gelmesini sağlayan odur. Sesler de insana bu şekilde gelir. Canlıların ve bitkilerin kendileri ile düzeldikleri sıcaklığı ve soğukluğu da taşıyan odur.

Karada ve denizde esen rüzgârların ve kendisi için hazırlanmış oldukları rahmet ve azabın faydası üzerinde de düşünelim. Yağmur yağdırıncaya kadar rüzgârların faydasına bulutların nasıl müsahhar kılındığını da düşünelim. Bu rüzgârların bir kısmı önce bulutları yukarı kaldırır, onu gök ile yer arasında bir yere yükseltir. Bundan sonra su tulumlarını taşıyan deve gibi bulutları sırtında taşıyan taşıyıcı rüzgârların bulutların emrinde olduğunu, arkasından bulutları birbirlerine kaynaştıran rüzgârların gelerek onun küçük-büyük parçalarını bir araya getirdiğini, arkasından bulutların bir kısmının diğerinin yanına gelip toplandığını ve tek bir parça hâline geldiğini, daha sonra dişiye aşıl原因an erkeğin durumunda olan aşıl原因ıcı rüzgârların gelip o buluta suyu aşıladıklarını da düşünelim. Bu aşıl原因ıcı rüzgârlar olmasaydı bulutlar hiç su barındırmayan kupkuru bir hâlde kalırdı. Daha sonra, bulutları sürükleyen ve onları emredildikleri yere sürüp suyunu oraya indirmesini sağlayan rüzgârların müsahhar kılındığını, ardından sularını dökmeye başladıktan sonra onu etrafa yayıp havada dağıtan ve böylelikle hep bir yere inmesini önleyen rüzgârlar üzerinde düşünelim. O yağmur bir bütün olarak incek olursa, meskenler telef olur, hayvanlar, bitkiler yok olur. İşte bu rüzgârlar, onu bir bütün hâlinde bırakmayıp dağıtmakta ve damlalar hâline getirmektedir. Ağaçları ve bitkileri aşıl原因ayan rüzgârlar da böyledir. Bu rüzgârlar olmasaydı bu ağaçlar ve bitkiler kısırlaşırdı. Gemilerin yürümesini sağlayan rüzgârlar da böyledir. Bu rüzgârlar olmasaydı gemiler denizin ortasında oldukları gibi kalırlardı.

Suyu soğutmak, yakılmak istenen ateşi yakmak, kurutulmasına gerek duyulan şeyleri kurutmak da rüzgârın faydaları arasındadır.

Özetle söyleyecek olursak; yeryüzünde bulunan bitkilerin ve canlıların hayatının devam etmesi rüzgârlarla mümkündür. Eğer Allah, rüzgârları kullarının faydasına müsahhar kılmamış olsaydı bitkiler kurur, hayvanlar ölür, yiyecekler bozulur, dünya kokar ve fesada uğrardı. Rüzgârların dindiği ve esmediği bir zamanda nasıl gam ve kederin devreye girdiğini görüyoruz. Bu hâl böyle devam edecek olursa canlar telef olur, canlılar hastalanır, sağlıklı kimseler sağlıklarını kaybederdi. Bu durum, hasta olanları büsbütün perişan eder, meyveleri bozar, ekin küflenir ve havada veba hastalığı ortaya çıkardı. Rüzgârların esişini, huzurunun, rahmetinin, lütfunun ve nimetinin gelişine sebep kılan Yüce Allah, her türlü eksiklikten münezzehtir. Nitekim Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* rüzgârlar hakkında “**Rüzgârlar Allah’ın lütuf ve rahmetindedir. Onlar rahmet getirirler**” buyurmaktadır.⁹⁶³

Biz, bu havadaki incelikli bir hikmete dikkat çekmek istiyoruz. O da şudur: Ses aslında cisimlerin sürtüşmesi esnasında meydana gelen bir etkidir. Bu hususta “O, sürtünmenin kendisidir” diyenlerin dediği doğru değildir. Aksine, bu sürtüşmenin, cismin cisme vurulmasının veya ondan sökülmesinin bir gereğidir. O hâlde sesin sebebi vurmak ya da sökmektir. Böylelikle ses meydana gelir, hava o sesi taşıyarak insanların işitme duyularına ulaştırır. Onlar da gece ve gündüz ilişkilerinde ve ihtiyaçlarını görmekte o sestten yararlanırlar. Onların hareketlerinden dolayı büyük sesler meydana gelir. Bu hareketlerin ve seslerin etkisi yazının defterde kaldığı gibi havada kalmaya devam etseydi bütün dünya onunla dolup taşar ve onun zararı oldukça büyür, verdiği sıkıntıları artardı. İnsanlar onu havadan silmeye ve onun yerine başkasını değiştirmeye olan ihtiyaçları, bir yerde yazılı olup bildiklerini değiştirmeye olan ihtiyaçlarından daha fazla olurdu. Çünkü havada bırakılan sözler, kitaplara bırakılanların kat kat fazlasıdır. Bundan dolayı Azîz ve Hakîm olanın hikmeti, bu havayı, sözü ihtiyacı karşılayacak kadarı ile taşıyacak hafif sayfalar hâlinde yaratmayı gerekli

963 Sahihdir. Buhârî, *el-Edebü'l-Müfred*, no: 720; Ebû Davud, *Edeb* 103; Ahmed b. Hanbel, II, 250.

kılmıştır. Sonra da bu yazı Rabbinin izni ile silinir. Böylelikle üzerinde hiçbir şeyin bulunmadığı yeni ve pırıl pırıl boş bir sayfa hâline gelir ve her zaman taşıdıklarını taşımaya devam eder.

Yerin Yaratılışı

Bunun ardından, yerin Allah tarafından yaratıldığı zaman mevcut hâliyle durgun ve sakin, canlılar, bitkiler ve eşyalar için bir beşik ve bir karargâh olmak üzere yaratılmış olduğu üzerinde de düşünelim. Böylelikle canlılar ve insanlar ihtiyaçlarını görmek maksadıyla yerin üzerinde yürüme, dinlenmek maksadıyla oturma, sükûn bulmak için uyuma ve işlerini görme imkânı elde edebilmektedirler. Eğer yer, sarsılıp duran, sağa ve sola yatan bir hâlde bulunsaydı onun üzerinde istikrarlı duramazlar, sükûn bulamazlar ve yerin üzerinde bir binaları sabit durmazdı. Yerin üzerinde herhangi bir sanat, ticaret, ziraat ve faydalarına olacak herhangi bir işi yapamazlardı. Yer altlarından sarsılıp dururken nasıl rahat ve huzur içinde yaşayabilirlerdi? Bunu kısa süreli oluşlarına rağmen karşı karşıya kaldıkları depremleri göz önünde bulundurarak anlamaya çalış. Deprem olduğu vakit nasıl evlerini terk ederek kaçtuklarına bir bak. Yüce Allah, buna şu âyetleriyle dikkat çekmektedir: *“Sizi sallamasın diye yere de yüksek ve sabit dağlar koydu.”*⁹⁶⁴ *“Yeri sizin için bir karargâh yapan O’dur.”*⁹⁶⁵ *“O, yeryüzünü size bir döşek yapandır.”*⁹⁶⁶

Tirmizî’de ve diğer hadis kaynaklarında Enes b. Mâlik’ten rivayet edildiğine göre, Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurmaktadır: *“Allah, yeri yarattığı zaman yer çalkalanmaya başladı. Bunun için üzerine dağları yaratınca o da istikrara kavuştu. Melekler, dağların gücüne hayret ederek ‘Rabbimiz! Yarattıkların arasında dağlardan daha güçlü bir şey var mı?’ dediler. O ‘Evet, demir var’ buyurdu. Melekler ‘Peki Rabbimiz, yarattıkların arasında demirden daha güçlü bir şey var mı?’ dediler. O ‘Evet, ateş var’ buyurdu. Onlar ‘Rabbimiz peki, yarattıkların arasında ateşten daha güçlü bir şey var mı?’ dediler. O ‘Evet, rüzgâr var’*

964 Lokman 31/10.

965 Mü’min 40/64.

966 Tâhâ 20/53.

buyurdu. Melekler ‘Rabbimiz, yarattıkların arasında rüzgârdan daha güçlü bir şey var mı?’ dediler. O, ‘Evet, sağ eli ile verdiği bir sadakayı sol elinden saklayan Âdemoğlu var’ buyurdu.”⁹⁶⁷

Diğer taraftan kuru ve katı olmakla birlikte yeryüzünün yumuşak kılınışındaki ileri hikmet üzerinde de düşünelim. Çünkü yer çamur gibi oldukça yumuşak olsaydı onun üzerinde herhangi bir yapı veya bir canlı istikrarlı bir şekilde duramaz ve biz yerden yararlanma imkânına sahip olamazdık. Eğer taş gibi aşırı kuru/katı olsaydı yeryüzü sürülemez, oraya ekin ekilemez, yarılamaz, ziraate elverişli olmaz, açılıp pınarları açığa çıkartılamaz ve üzerine hiçbir bina kurulamazdı. Böylelikle yer taşa göre daha az katı, çamur ise yerden daha yumuşaktır. Bunun sonucunda yeryüzü, onu yoktan yaratanın takdiriyle yumuşaklık ile sertlik arasında, mutedil bir derecede, canlılara döşek olmaya elverişli bir sûrette ve en güzel bir hâlde var edilmiştir. Böylelikle yerin üzerinde bütün menfaatlerin sağlanması imkânına da kavuşulmuştur.

Dağlarda Esen Rüzgârlar

Bir de dağların üzerinden esen kuzey rüzgârlarının güney rüzgârlarına göre daha yüksekteki büyüme hikmet üzerinde, ayrıca suların yeryüzüne dağlardan inip yeri sulayıp su ihtiyacını karşıladığı üzerinde, arkasından bu suların daha da taşarak denizlere döküldüğü üzerinde düşünebildiğiniz kadar düşünün. Tıpkı inşaat yapan bir kimsenin çatıyı yükselttiği zaman suyun kolay bir şekilde akması için iki tarafından birini yüksek tutup diğerini alçaltması gibi. Çatıyı düz yaparsa su çatı üzerinde kalır ve çatıyı bozar. Aynı şekilde Yüce Allah, her bir bölgede rüzgârın kuzeyden esişini güneydeki esişinden daha yüksek kılmıştır. Bu böyle olmasaydı su yeryüzünde olduğu gibi dururdu. İnsanların da çalışmalarına, yararlanmalarına, yolları, vadileri kat etmelerine engel olur ve bu durum insanlara zarar verirdi. Peki, zerre kadar akıllı olan bir kimsenin “Bütün bunlar, her şeyi sapsağlam yapan ve Azîz ve hikmeti sonsuz olanın tedbir ve idaresi olmaksızın rastgele olmuştur” demesi uygun düşer mi?

967 Senedi zayıftır, Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân 95; Ahmed b. Hanbel, III, 124; Ebû Ya'la, *Müsned*, VII, 286. Hadisin isnadında Süleyman b. Ebî Süleyman vardır. İbn Hacer “makbuldür” derken Zehebî “Meçhuldür” demiştir. Ayrıca bk. Elbânî, *Zaîfu'l-Câmi'*, no: 4770.

Dağların Hikmeti

Cahil ve gafil kimselerin yer üzerinde gereksiz bir fazlalık olduğunu zannettiği dağların da hayret verici hikmeti üzerinde iyice düşünmek gerekir. Bu dağlarda ancak onları yaratanın ve onları bu şekilde dikenin sayısını bilebildiği kadar çok sayıda menfaat bulunmaktadır. Dımâm b. Sa'lebe'nin Müslüman oluşunu anlatan hadiste, onun Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'e "Dağları diken ve onlara türlü menfaatleri tevdi eden hakkı için, gerçekten mi Allah sana şunları şunları emretti?" demesi üzerine, Allah Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem* "**Allah'a and olsun ki, evet**" diye cevap vermiştir.⁹⁶⁸

Dağların menfaatlerinin bir kısmı şunlardır: Kar, dağların üzerine yağar ve dağların tepelerinde insanların içecekleri suyu -suları tükenip ihtiyaç duyacakları zamana kadar- saklar. Dağların tepelerine karın yağması orada yavaş yavaş erimesi içindir. Böylelikle eriyen karlardan coşkun seller gelerek ondan beslenen ırmaklar ve vadiler sularını akıtır. Böylece ovalarda, düzlük alanlarda çeşit çeşit bitkiler ve meyveler, düzlük yerlerde ve kumluk arazilerde benzeri bulunmayan vadiler yeşerir. Dağlar olmasaydı kar yerin üzerine düşer ve topluca çözülür, bir defada suları akıp gider, ona ihtiyaç duyulacağı bir zamanda ona erişilemezdi. Karın birden çözülmesi hâlinde üzerinden geçtiği her şeyi telef eden seller oluşur, bu ise telafi edilmesi imkânsız bir şekilde insanlara zarar verirdi. Sebep olacağı eziyetler de önlenemezdi.

Dağların faydalarının bazıları da şunlardır: Dağların korunaklı yerlerinde ve tepelerinde kale ve sur konumunda çeşitli mağaralar ve sığınaklar olur. Bunlar aynı zamanda insanların da hayvanların da barınacakları yerler olarak da kullanılır.

Çeşitli türleriyle yapılacak binalar, değirmenler ve daha başka maksatlar ile dağlardan yontulan taşlar da dağların faydaları arasındadır.

Altın, gümüş, bakır, demir, kurşun, zebercet, zümrüt ile bunların katkat fazlası insanların ayrıntılı bir şekilde bilmekten aciz oldukları madenler de

968 Buhârî, İlim 6; Müslim, İmân 10.

dağların faydaları arasındadır. Hatta bu madenler arasında azıcık bir miktarı dahi altına göre kat be kat değerli olanlar bile vardır. Bu dağlarda, ancak onları yoktan var edenin ve onları icat edenin bilebildiği pek çok menfaat vardır.

Yine şiddetle esen rüzgârları geri çevirip bu rüzgârların şiddetini kırarak altında kalan şeylere çarpıp zarar vermelerine imkân tanımamaları da dağların faydalarındandır. Bundan dolayı dağların alt taraflarında yaşayanlar, rahatsız edici şiddetli rüzgârlardan yana güven içerisinde olurlar.

Yine dağların faydaları arasında şunları da sayabiliriz: Dağlar, sellerin aktıkları mecralarda bulunuyor ise insanları sellere karşı koruyarak selleri sağa ve sola dağıtırlar. Dağlar olmasaydı seller mecralarında akarken üzerlerinden geçtikleri her şeyi tahrip ederlerdi. Böylelikle dağlar, bu kimseler için bir set ve bir rahat kaynağı olmaktadır.

Dağların faydalarından biri de onların, yol bulmakta bir delil olarak kullanılmalarına imkân veren önemli işaretler olmalarıdır. Bu bakımdan dağlar, yolu gösteren ve dimdik ayakta duran deliller, yol göstericiler konumundadır. Bundan dolayı Yüce Allah, dağlara “a'lâm: alametler, bayraklar” adını vermiş ve **“Denizde a'lâm (dağlar) gibi akıp giden gemiler de O'nun âyetlerindedir”**⁹⁶⁹ buyurmuştur. Burada geçen “el-cevârî” kelimesi “gemiler,” “a'lâm” kelimesi ise “dağlar” anlamındadır. Tekili ise alemdir. Nitekim Hansâ şöyle demiştir:

“Sahr yol bulmak isteyenlerin kendisine
uyup arkasından gittikleri biridir

O sanki başında ateş bulunan bir alemi/bayrağı andırır.”

Dağa alamet ve açıkça ortada görünmek anlamındaki “alem” adı verilmiştir.

Yine dağların diğer faydaları arasında şunları da sayabiliriz:

969 Şûrâ 42/32.

Ovalarda ve çöllerde bulunmayan türlü ilaç ve faydalı otlar da dağlarda yetişir. Aynı şekilde dağlarda benzeri yetişmeyen birtakım bitkiler de ovalarda ve çöllerde yetişebilir. Bunların her birinde Büyük Yaratıcı'dan başka kimsenin bilgisini kuşatamayacağı pek çok hikmet vardır.

Dağların bir diğer faydası da onların düşmanlara karşı kale gibi bir görev yapmalarındır. Allah'ın kulları düşmanlarından kalelerle korundukları gibi bu dağlar ile de korunurlar. Hatta dağlar birçok kale ve şehirden daha ileri derecede sağlam ve koruyucu özelliği taşır.

Yüce Allah'ın Kitab-ı Kerîm'inde zikrettiği, dağları, yeryüzünü sağlamlaştıran ve gemilerin demirledikleri liman konumunda olup sallanmaktan koruyan bir özellikte yaratmış olması da dağların faydalarındandır. Bu ise çok büyük bir fayda ve çok yüce bir hikmettir. Dağların bu şekildeki harikulade ve akılları hayran bırakan yaratılışı üzerinde düşünecek olursak yaratılışlarının hikmete son derece uygun olduğunu görürüz. Çünkü eğer dağlar ovalar gibi ince ve uzun olsaydı dağların üzerine çıkmak ve onlardan yararlanmak imkânsız olurdu. Ayrıca insanların güneşi görmesini, hava almalarını önler ve bunlarla yararlanma imkânı bulamazlardı. Eğer dağlar yeryüzünde düz bir şekilde yayılmış olsalardı insanların aleyhlerine olacak şekilde ziraat yapacakları yerleri, meskenlerini kuracakları bölgeleri daraltır, düz ovaları da doldururlardı. Dağlardan, kendilerini korumak, mağara ve barınaklarına sığınmak gibi yararlanmaları imkânları da olmazdı. Dağlar, onları rüzgârlara karşı korumaz, selleri engelleyemezdi. Eğer dağlar küre şeklinde yuvarlak olsaydı dağlara çıkma imkânı bulamazlardı. Dağlardan tam anlamıyla yararlanmaları da imkânsız olurdu. O hâlde dağların en uygun şekli ve en uygun durumu onlara en yakışan, vaziyet ve maslahata en çok hizmet eden hâlleri bu dikildikleri şekildir. Nitekim Yüce Allah, Kitab-ı Kerîm'inde dağlara ve nasıl yaratıldıklarına ibretle bakmaya çağırarak "**Artık onlar bakmazlar mı devenin nasıl yaratıldığına, göğün nasıl yükseltildiğine, dağların nasıl dikildiğine**"⁹⁷⁰ buyurmaktadır.

Buna göre dağların yaratılmaları ve sağladıkları faydalar, onları yoktan var edip yaratanın kudretinin, ilminin, hikmetinin ve vahdaniyetinin

970 Gâşiye 88/17-19.

en büyük tanıkları arasındadır. Bununla birlikte dağlar, Yüce Allah'ı hamd ile tesbih etmekte, O'nun önünde zilletle boyun eğip secdeye kapanmakta, O'ndan korkmakta, O'nun haşyet ve korkusundan bir kısım parçaları aşağıya yuvarlanmaktadır. Çok sağlam ve çok büyük bir yaratılışa sahip olmalarına rağmen, Rabbi ve kendilerini yoktan var eden, onlara emaneti yüklenmeyi teklif ettiğinde korkmuşlar ve o emaneti yüklenmekten çekinmişlerdir.

Yüce Allah'ın kelimi ve kendisi ile özel olarak söyleştiği Musa *aleyhisselâm* ile üzerinde konuştuğu yer de bir dağdır. Rabbi böyle bir dağda ona tecelli etmiş, dağ yerin dibine geçmiş ve ufalanmıştır.

Allah'ın, Rasûlü'ne ve ashabına sevdirdiği, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in de ashabının da sevdiği dağ da bu dağlardan biridir. Yüce Allah'ın, Nebisi üzerine bir sur yaptığı, Safa'yı birinin, Merve'yi diğerinin dibinde yerleştirdiği ve kullarına aralarında sa'y yapmayı şer'î bir hüküm olarak tespit edip hacc ibadetlerinden birisi hâline getirdiği iki dağ da bu dağlardandır.

Üzerinde Arafat meydanının yer aldığı rahmet tepesi de bu dağlardan biridir. Aman Allah'ım! Bu dağda ne kadar çok günah bağışlanmış, ne kadar yanlış söylenen söz, tökezleme ve ayak kayması affedilmiş, ne çok ihtiyaç karşılanmış, keder ve sıkıntı giderilmiş, bela kaldırılmış, pek çok nimet yenilenmiş, yeni mutluluklar kazanılmış, bedbahtlıklar silinmiştir. Hem nasıl böyle olmasın? O, bunun için var edilmiş özel bir dağdır. Bu dağda, o büyük kalabalık ve pek şerefli heyet ve misafirler bir araya gelip toplanır. Her bir uzak yoldan gelip toplanmış, Rablerinin huzuruna gelip durmuş, azameti önünde zilletle boyun eğmiş, izzeti önünde huşu ile alçalmış, saçları, sakalları toza bulan kişiler, başlarını açmış, hatalarının affedilmesini istemiş, ihtiyaçlarının karşılanmasını dilemiş olurlar. O da onlara yaklaştıkça yaklaşır sonra meleklerine karşı onlarla övünür. Allah'a yemin ederim ki, o dağ, o dağın üzerine inen rahmet ve çok büyük günahların affedilmesi büyük bir hâdisedir.

Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in içindeki mağarada iken Allah'ın kendisini risaleti ile şereflendirinceye kadar orada Rabbi ile baş başa kaldığı Hira dağı da bu dağlardan biridir. O, kendisinden nurun dünyanın her

tarafına taşıdığı dağdır. O, diğer dağlara karşı övünür. Bunda haklıdır da. Rahmetini ve ikramını dilediği dağlara ve kişilere özel olarak ve cömertçe ihsan eden Yüce Allah, her türlü eksiklikten münezzehtir. O, bu dağlar arasında kimilerini kalpleri kendilerine çeken mıknatıslar gibi yaratmıştır. Bu dağlar, adeta mıknatıstan yapılmış gibidir. Kalpler o dağları andıkça sevgiyle onlara yönelir. Yine birtakım adamlara da kendi lütfunu özel olarak ihsan etmiş, onun üzerindeki nimetini tamamlamış, ona kendi nezdinden bir sevgi koymuş, kendisi onu sevdiği gibi meleklerine ve mü'min kullarına da onu sevdirmiş ve yeryüzünde insanlar arasında onun sevilmesini sağlamıştır.

“Sen yeryüzünün çeşitli parçalarını
dikkatle incelersen görürsün ki

Oraların da insanlar gibi bir kısmının bedbaht,
bir kısmının da mutlu olduğunu.”⁹⁷¹

Şimdi filan dağı, filanoğullarının dağını ve şu dağı bir kenara bırak.

“Gördüğünü al ve hakkında bir şeyler
işittiğini bir kenara bırak.

Çünkü güneşin doğması seni zuhal
yıldızının ışığına muhtaç etmez.”⁹⁷²

Şüphesiz ki bu, dağların belli bir süresinin ve dağıtılıp savrulularak dar-madağın edilecekleri bir günlerinin olduğunu da öğretmektedir. Onlar, o günün dehşetinden ve büyüklüğünden dolayı atılmış yün gibi olacaklardır. İşte dağlar, vaat edilen bu zamanın dehşetinden korkmakta ve onu beklemektedir. Ümmü'd-Derdâ *radıyallahu anhâ* yolculuk yapıp da bir dağın üzerine çıktığı zaman yanındakilere “Acaba dağlar Rablerinin kendilerine vaat ettiğini duymuşlar mıdır?” derdi. Ona “Neyi duyacaklardı ki?” diye sorulunca da **“Sana dağları sorarlar. ‘Rabbim onları kökünden koparıp**

971 Beyit, İbn Nubâte el-Mısrî'ye aittir.

972 Beyit, Mütenebbî'ye aittir. Uzun bir kasidenin bir beyitidir.

parça parça dağıtacak' de. Yerlerini dümdüz edecektir. Sen orada alçaklık da yükseklik de göremeyeceksin"⁹⁷³ âyetlerini okurdu.

İşte sapasağlam taşlardan ibaret dağların durumu budur. İşte dağların rikkati, haşyetleri ve Rablerinin celal ve azametinden dolayı ezilip un ufak olmaları. Dağları yoktan yaratıp var eden, dağlar hakkında şunu bize haber vermektedir: Eğer O'nun kelamı bu dağların üzerine indirilecek olursa dağlar huşu ile eğilir, Allah korkusundan paramparça olurdu. Bu dağlardan daha katı kesilen bir et parçasına hayret doğrusu. Bu et parçası (kalp), Allah'ın âyetlerinin kendisine okunduğunu işitmekte ve Yüce Rabbin adı anılmakta ama o, bir türlü yumuşamamakta, itaatle boyun eğmemekte, Rabbine dönmemektedir. O'nun kelamı karşısında yasakları ve öğütlerine rağmen yumuşamayacak olurlarsa bu kalpleri eritecek bir ateş yaratmak, Yüce Allah'ın yapamayacağı bir iş değildir, hikmetine de aykırı değildir. Bu dünya yurdunda Allah için kalbi yumuşamayıp Allah'a dönmeyen, onun sevgisi ve haşyetinden dolayı ağlayarak kalbini eritmeyen bir kimse (bu dünya hayatında) azıcık faydalanmaya baksın. Şüphesiz onun önünde en büyük yumuşatıcı vardır ve o, gizliyi de açığı da bilen huzuruna döndürülecektir. O, her şeyi görür, her şeyi bilir.

Yeryüzü Şekillerindeki Farklılıkların Hikmeti

Yüce Allah'ın hikmeti yeryüzünün bazı yerlerini yumuşak, bazı yerlerini zor, bazı yerleri dağlık, bazı yerleri kumluk yaratmayı gerektirmiştir. Böylelikle bunların hepsinden kendisine uygun bir şekilde yararlanılsın ve ondan yaratılış maksadına uygun neticeler elde edilsin. Yer, bu durumda olduğu için onun her türden çeşit çeşit yavru taşıyan bir anne gibi olmasını gerektirmiştir. Sonra yer, insanlara ve hayvanlara bütün bunlardan çıkarıp vermesine izin verdiklerini çıkartıp verir. Bu, bazen onların bildikleri, bazen de bilmedikleri bir şey olur. Sonra oradan çıkanı yine ona geri verir. Yüce Allah, böylece yeri bir toplanma yeri kılmıştır. Yaşayanlar, onun üzerinde kaldıkları sürece oradadırlar. Öldüklerinde de yine yer onları kendi içine emanet olarak alır. Böylelikle onları hayatta iken üzerinde bir araya tutan, öldüklerinde de içinde onları bir arada tutan bir toplanma yeri

olmuştur. Nihayet bilinen vaktin günü gelince hamileliğinin de ağırlaşmış doğum yapma zamanı yaklaşmış doğum sancılarının vakti de gelince Rabbi ve yoktan var edicisi ona içindeki yükünü bırakmasını, ağırlıklarını dışarı çıkarmasını vahyedecektir. O da insanları içinden üzerine çıkartacak ve “Rabbim! İşte bana emanet olarak verdiğindir” deyip Yüce Allah’ın izni ile içindeki hazineleri dışarı çıkartacaktır. Sonra haberlerini anlatacak ve üzerinde yaşayan kimselerin hayır ve şer türünden neler yaptıklarına dair şahidlik edecektir.

Depremlerin Hikmeti

Rüzgârlar dünyanın içinde dolaşmış onun içindeki boşluklara girdiği ve türlü buharlar meydana getirdiği zaman ve rüzgârlar harekete geçip çıkacak yer bulamadıklarında Yüce Allah, yere bazı zamanlarda nefes alıp verme izni verir. Böylelikle yerde büyük depremler meydana gelir. Bundan dolayı Allah’ın kulları korkar, haşyet bulurlar. O’na dönerler, O’na karşı masiyet işlemekten vazgeçerler. O’na yalvarıp yakarmaya yönelirler, (yaptıklarına) pişman olurlar. Seleften birisinin dediği gibi: “Yeryüzü sarımsımsı bulunuyor. Rabbiniz sizden af dilemenizi, kendisine dönmenizi istiyor.” Medine’de bir deprem olmuştu. Ömer b. el-Hattâb Medine halkına bir hutbe irad etti, onlara öğütler verip “Bir daha deprem olursa kesinlikle Medine’de sizlerle birlikte kalmayacağım” dedi.

Altın ve Gümüş Madenlerindeki Hikmetler

Sonra şu iki nakit olarak kullanılan altın ve gümüş madenlerinin azlığındaki ve dünyanın en hayırlı kimselerinin bunları üretme çabalarının ve Allah’ın bunları yaratmasına benzer bir işi yapmaya kalkışmalarının bu maksada yeterli olmadığı, bunu gerçekleştirmelerinin imkânsız olması hikmeti üzerinde de düşünelim. Hâlbuki onlar, bunu yapmayı şiddetle istemişler ve bu hususta çaba ve gayretleri en ileri dereceye de varmıştır. Elleri sanatkârlığın dışında hiçbir şey geçmedi. Eğer Allah’ın bu yarattıklarının bir benzerini yapma imkânı bulsalar şüphesiz dünyanın işi bozulur, insanlar arasında altın ve gümüş öyle bir çoğalardı ki, kurumuş dallar ve çömler değerinde olurdu. Yaratılış sebepleri olan maslahat gerçekleşmezdi. Altın ve gümüşün haddinden fazla bulunması onlardan

yararlanmanın imkânsız olmasına sebep olurdu. Çünkü bu durumda onların herhangi bir değeri kalmayacaktı. Onlar, nefis mallar ve karşılıklı ilişkilerin ve savaşçıların bağışlarının ödendiği değerler olamazlardı. İnsanların bir kısmı da diğer bir kısma çalışıp iş yapmazdı. Çünkü hepsinin altın ve gümüşü olurdu. Eğer Allah Teâlâ yarattıklarının tümünü zengin etseydi hepsini de muhtaç ve fakir düşürürdü. Çünkü onlar olmadan dünyanın ayakta kalmasının mümkün olmadığı sanat ve mesleklerde kendisini küçültmeye kim rıza gösterirdi ki? Bu madenlerin nadir oluşlarını dünyanın düzeninin sebebi kılan ve bununla birlikte bunları asla ulaşılamaz bir şey olan kırmızı kibrit gibi bulunmaz bir hâle sokmayan ve böylelikle maslahatlarının büsbütün ortadan kalkmasına imkân vermeyen, aksine bu iki madeni dünyada hikmetinin, rahmetinin ve kullarının maslahatının gerektirdiği kadarıyla koyup bunların var olmalarını sağlayan Allah, her türlü eksiklikten münezzehtir.

Fazilet sahibi Cibrîl b. Ravh el-Enbârî'nin kendi el yazısı ile şunları okudum: Madenler ile yakından ilgilenenlerden birisinin bana haber verdiğine göre, onlar maden bulmak maksadıyla dağın bir tarafına gittiler ve çok fazla yol aldılar. Bir yere ulaştılar. Orada dağlar kadar gümüş madeni buldular. Bunun ön tarafında ise içinden çok su akan ve geçilmesi son derece zor bir vadi bulunuyordu. O sudan karşıya geçmenin hiçbir çaresi yoktu. Bundan dolayı o suyun karşısına geçmelerini sağlayacak bir şeyler yapmak üzere bir yere gittiler. Bunu hazırlayarak geri dönüp akan suyun bulunduğu yere vardıklarında en ufak bir iz bulamadılar ve hangi yöne gideceklerini anlayamadılar. Ümitsizce geri döndüler.

İşte bu da kimya (simya) sanatının bâtil olduğunun delillerinden biridir. Böyle bir sanatın (değersiz madenlerden altın yapma sanatının/simya-cılığın) tahkik edilmesi hâlinde bunun sadece sahte bir göz boyama olduğu ve başka hiçbir şeyi ifade etmediği anlaşılır. Biz bu işin bâtil olduğunu ve bunun bozukluğunu bağimsız bir risalede kırk ayrı bakımdan açıklamıştık.

Maksadımıza gelince; Yüce Allah'ın hikmeti bu iki madenin oldukça nadir bulunmasını ve demir, bakır, kalaya nispetle az bulunmalarını gerektirmiştir. Bunun sebebi ise insanların işlerinin düzelmesidir. Bunu şu hususları nazar-ı itibara alarak anlayabiliriz: İnsanların meydana getirdiği

zarif ve güzel görülen bir eşya ortaya çıkarılırsa bu, az bulunduğu sürece nefis ve değerli olur, beğenilen bir şey olur. Ama yayılıp insanların elinde çokça bulunur, insanlar özel-genel onu ele geçirebilirlerse onların gözünde değerini kaybeder, ona rağbetleri azalır. İşte “Bir şeyin nefis görülmesi azlığından dolaydır” sözü bu kabildendir. Bundan dolayı dünyada insanlar arasında kişiye en az rağbet edenler, onun aile halkı ve komşularıdır. Ona en çok rağbet gösterenler ise ondan uzak olanlardır.

Eşyanın Kulların İhtiyaçlarına Göre Az ya da Çok Olmasının Hikmeti

Yüce Allah’ın, kullarının daha çok ihtiyaç duydukları şeyleri onlara kolaylaştırması ve onu bollaştırıp çoğaltmasındaki harikulade hikmeti üzerinde düşünelim. Bir şeye ne kadar çok ihtiyaç varsa o daha çok ve daha bol bulunur. Bir şeye ihtiyaçları ne kadar azsa o da daha az bulunur. Bir şeye ihtiyaçları orta düzeyde ise varlığı da orta düzeyde olur. İhtiyaçların mertebelerine ve farklı oluşlarına göre genel ya da nadir bulunur özellikleri olmamıştır. Şimdi bunu, söylediklerimizi göz önünde bulundurarak toprak, su, hava ve ateş olan dört asıl ile kıyas edin. Yüce Allah’ın bunları ne kadar bol ve çok yarattığı üzerinde düşünün. Havanın ne kadar geniş, genel ve her yerde var olduğuna dikkat edin. Çünkü karada yaratılmış olan hayvanların havasız yaşamaları mümkün değildir. O nerede olursa olsun hava da onunla birlikte bulunur. Çünkü bir an dahi havasız yapamaz. Eğer hava çok ve bol olmasaydı dünyanın her bir yerinde bulunmasaydı, dünya yükselen ve kesifleşen dumandan ve buhardan boğulurdu.

Şimdi Yüce Rabbimizin ona rüzgârı nasıl müsahhar kılmış olduğu hikmeti üzerinde düşünelim. Buhar havada yükselince rüzgârlar onu buluta ya da sise dönüştürür. Böylelikle dünyadan sebep olacağı kötülük ve eziyeti de gidermiş olur.

Şimdi Allah’ı inkâr edene soralım. Bu hikmetli tedbiri yapan ve bu ölçüyü takdir eden kimdir? Dünyanın tamamı bir araya gelip toplansalar onu başka bir şeye dönüştürebilir (ya da uzaklaştırabilir), onu bulut ya da sis yapabilirler mi? Yahut onu insanlardan uzaklaştırıp üzerlerinden açıp giderebilirler mi?

Eğer onun Yüce Rabbi dilese üzerine rüzgârları göndermez ve böylelikle yer üzerinde bulunan canlıların ve insanların tümü boğulup giderdi.

Yerin Genişliği

Bu hikmetlerden biri de yeryüzünün genişliği ve uzayıp gitmesidir. Eğer yer bu böyle olmasaydı insanların da canlıların da orada yerleşmelerine dar gelir, tarlalarına, meralarına, mahsullerinin ve otlarının bitmesine elverişli bir genişlikte olmazdı.

Şayet “Bu tenha ve kurak yerlerin ıssız ve boş geniş alanların hikmeti nedir?” diyecek olursanız şunu bilin ki, bu boş görülen yerlerde Yüce Allah’tan başkasının sayısını bilemediği kadar çok yabani hayvan, böcek ve sürüngen vardır. Bunların rızıkları yerin üzerindedir. Onların gidip geldikleri ve konakladıkları yerler insanlar için şehirlerle meskenler gibidir. Onlar, oralarda dolaşırlar, oralarda otlarlar. Yazlarını, kışlarını orada geçirirler. Diğer taraftan o yerlerde onlar için yeteri kadar genişlik vardır. İnsanlar da bir yerden başka bir yere gitmeye gerek duydukları takdirde bir nefes alacak ve gidip gelecek yer bulurlar. Yaylaya çıkarlar, vatanlarını değiştirebilirler. Nice düz, ıssız arazi vardır ki zamanla oraları köşklelerle, bahçelerle, meskenlerle dolmuş olur. Eğer yeryüzü bu kadar geniş olmasaydı yeryüzünde yaşayanlar, buldukları yerlerde kuşatma altına alınıp hapsedilmiş kimseler gibi olurlardı. Kendilerini buldukları yerde rahatsız edip oradan başka bir yere intikal etmeye mecbur bırakan bir hâl ile karşı karşıya kalmaları hâlinde, başka bir yere taşınma imkânı bulamazlardı. Aynı şekilde su çok olmasaydı, vadilerde coşkun akmasaydı ve ırmaklar olmasaydı insanların ihtiyaçlarına yetmezdi. Güçlü olan, güçsüze galip gelir ve suyu zorbalıkla kendi tekeline alırdı. Böylelikle kuşlarıyla, yırtıcılarıyla ve yabani hayvanlarıyla bütün hayvanların ileri derecede ihtiyaç duymalarına rağmen büyük bir zarar ve bela ortaya çıkardı. İşte hikmet, suyun her zaman için bu kadar çok ve bol olmasını gerektirmiştir.

Ateşe gelince; daha önce belirttiğimiz gibi hikmet ateşin kul dilediği zaman kendi hacmine çekilmesini, ihtiyaç duyduğu zaman da onu alevlendirip tutuşturmasını gerektirmiştir. Ateş her ne kadar her yerde bolca etrafta bulunmuyor ise de ateş el altında ona ne zaman ihtiyaç duyulursa

bulunur. Ona ihtiyaç duyulduğu her seferinde elde edilmesi mümkündür. Ancak ateş daha önce açıkladığımız hikmetin bir gereği olarak kendisine ait birtakım madenlerin cisimlerinde (maddelerinde) yerleştirilmiş durumdadır.

Yağmur Yağışındaki Hikmetler

Yağmurun yukarıdan yeryüzüne inişindeki büyük hikmeti düşünelim. Yağmur, böylelikle yerin alçak kısımlarını da tepelerini de düzlüklerini de kum yığınlarını da alçak ve yüksek yerlerini de sulamaktadır. Eğer yerin Rabbi orayı sadece yönlerinden bir tarafından sulamış olsaydı su yüksek taraflara ancak aşağı taraflarda iyice toplandıktan ve çoğaldıktan sonra gelirdi. Bu ise birçok şeyi bozar, alt üst ederdi. Bundan dolayı Yüce Allah, hikmetinin gereği olarak yeri yukarısından sulamaktadır. Bunun için Yüce Allah, yeryüzünün su ihtiyacını karşılayan su depoları durumundaki bulutları var eder. Sonra rüzgârları gönderir, suyu denizden taşıyıp onu bulutlara aşılır. Tıpkı erkeğin dişiye aşılması gibi. Bundan dolayı denize yakın yerlerde çokça yağmur yağdığını görürüz. Eğer denizden uzak bulunuyorlarsa yağmur azalır. İşte şair bulutu anlatırken bu anlamı dile getirmek üzere şöyle demiştir:

“Denizin suyunu kana kana içtikten sonra yükseldiler

Yüksek sesleriyle yemyeşil dalgalara dönüştükleri vakit.”

Muvatta'da yer alan isnadsız dört hadisten birisi olan merfu bir rivayette şöyle denilmektedir: “**Denizden bir bulut ortaya çıktıktan sonra kuzeye doğru yol alırsa işte o, suyu bol bir pınardır.**”⁹⁷⁴

Yüce Allah, suyu bulutun içerisinde özel bir şekilde var eder. Bazen havayı suya dönüştürür, bazen de hava suyu denizden taşıyarak onu bulutlara

974 Mâlik, İstiskâ 5; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, VII, 371; Ebu's-Şeyh, *el-Azame*, IV, 124; Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, II, 217. Heysemî “Hadisi Taberânî *el-Evsat*'ta rivayet etmiş ve bunu yalnızca Vâkidî tek başına rivayet etmiştir” demiştir. Derim ki: Vâkidî hakkında çeşitli değerlendirmeler yapılmıştır. Birçok kişi onun sika olduğunu söylemiştir. Diğer ravilerde ise sakınca yoktur. Bunların sika oldukları da söylenmiştir.

aşılar. Sonra su, buluttan sözünü ettiğimiz hikmetler dolayısıyla yere iner. Eğer Yüce Allah, suyu denizden yere yer üzerinde akacak şekilde sürmüş olsaydı o genel sulama ancak yeryüzünün pek çok yerinin tahrip edilmesi ile gerçekleşebilir ve yeryüzünün her parçası genel olarak sulanma imkânı bulamazdı. Bundan dolayı Yüce Allah, lütfu ve kudreti ile suyu havaya yükseltmiş sonra son derece lütufkârane ve hikmetli bir şekilde onu yeryüzüne indirmiştir. Hikmet sahibi bütün akıllar, bundan daha ileri derecede bir hikmet öngöremezler. Yüce Allah, bu yağmuru beraberindeki rahmeti ile birlikte yeryüzüne indirmiştir.

Yağmurun İhtiyacı Karşılması

Diğer taraftan yağmurun ihtiyaç kadar indirilişindeki ileri derecedeki hikmeti düşünelim. Öyle ki toprak yağmurdan ihtiyacı kadarını alıp da bundan sonra, yine üzerine yağacak olur ve ona zarar verecek hâle gelirse yağmur artık oraya yağmaz ve hemen akabinde bulutlar açılır. Bu sebeple her ikisi yani havanın açık ve bulutlu olması, dünyanın bu yolla ıslahı söz konusu olduğundan, dünyada ardı arkasına gelirler. Eğer bu ikisinden birisi sürekli olsaydı bu durum dünya düzeninin bozulmasına sebep olurdu. Yağmurlar kesintisiz yağsaydı, yeryüzünde ne varsa hepsini helak ederdi. İhtiyaçtan fazla yağacak olsaydı, tahılları ve meyveleri telef eder, ekinler ve sebzeler küflenir, bedenler gevşer, hava bozulurdu. Bunun sonucu olarak da türlü türlü hastalıklar ortaya çıkar, yiyeceklerin çoğu bozulur, yollar ve geçitler kullanılamaz hâle gelirdi.

Şayet hava sürekli açık kalırsa bu sefer, bedenler kurur, su çekilir, pınarların, kuyuların, ırmakların, vadilerin suları kesilir, zarar oldukça büyürdü. Hava sertleşir ve yeryüzündeki her şey kurur, bedenler kurur ve kuraklık baskın bir hâl alırdı. Bu da şifa bulması zor çeşitli hastalıkları ortaya çıkartırdı.

İşte latif ve her şeyden haberdar olanın hikmeti, bu dünya üzerinde havanın açık olması ile yağışlı olmasını arka arkaya getirmiş, böylelikle hava dengelenmiş, sağlıklı bir hâle kavuşmuş ve onların her biri diğerinin zararını bertaraf etmiştir. Buna bağlı olarak dünyanın işi dosdoğru bir şekilde yoluna koyulup ıslah edilmiştir.

Meyve ve Mahsullerdeki Hikmetler

Gıdaların, mahsullerin, tahılların ve meyvelerin ardı arkasına yaratılıp hepsinin topluca ve bir defada yaratılmamasındaki ilahî hikmeti düşünün. Çünkü bunlar, bu şekilde yeryüzünde yaratılmış olup bu gövdeler ve dallar üzerinde yetişmemiş olsalardı kesinlikle tutarsızlıklar ortaya çıkar ve onların ardı arkasına ve birinin diğerinden sonra gelişinin sonucunda ortaya çıkan maslahatlar gerçekleştirilemezdi. Çünkü her bir mevsim ve zaman, diğer mevsimin gerektirdiğinden farklı meyve ve bitkilerin var olmasını gerektirir. Bir mevsim sıcak, bir diğeri soğuk, bir başka mevsim ise mutedildir. Bunların her biri, kendi mevsimden başkasında uygun olmayacak şekilde maslahata uygundur. Diğer taraftan Yüce Allah, saman, kereste, yaprak, çiçek, kuru dallar, kök ve bunların dışında gıda türünden olmayan bitkilerin ve ağaçların diğer menfaatlerini de yaratmıştır. Hayvanlara yem olanlar ve yapı, gemi ve ev araçları ile kapacak ve daha başka şeyler bu faydalara örnektir. Çiçeklerin ise ilaç yapımında kullanılmaları, bakanların şevkini artıran güzel görünüşleri, ağaçların güzel bir görünüme sahip olmaları, onları yoktan var edenin şahidliğini yapacak türden harikulade yaratılışları da oldukça ileri bir hikmet ve lütfa delildir.

Diğer taraftan o çok güzel çiçeğin, aynı ağacın odunundan sonra yeşil yapraktan çıkartılması sonra da türlerinin, şekillerinin, hacimlerinin, renklerinin, tatlarının, kokularının ve faydalarının farklılığına ve onlardan gözetilen amacın değişikliğine rağmen türlü çeşitli meyvelerin var edilmesi üzerinde de iyice düşünmemiz gerekir. Daha sonra bütün bunların o ağacın ve dalların nerelerinde emanet olarak bırakıldığı, ağacın da onlar için bir anne durumunda olduğu üzerinde düşünelim.

Acaba güçsüz ve aciz baba⁹⁷⁵ bu hayret verici tabloyu ortaya çıkarabilir miydi? Bu sapasağlam takdir ile bu üstün renkler ve boyalarla, bu lezzetli tatlarla, bu hoş kokularla ve bu hayret verici görünüşleriyle bunları var edebilir miydi?

975 Ağacı "anne"ye benzettiğine göre, bitkiler arasındaki aşılama eylemini gerçekleştiren aşılama erkeği de "baba"ya benzetiyor olmalıdır. (Çeviren)

Şimdi inkârcı kimselere soruyoruz: Bunu takdir edip şekillendiren, ortaya çıkartan ve kısım kısım terbiye edip besleyen, neredeyse gözün idrak etmekten aciz kaldığı incelikteki o köklere ve bu ince mecralara gıdaları ulaştıran kimdir? Bütün bunları yapan kimdir? Bunlar için güneşin doğmasını sağlayan, rüzgârları bunlar için müsahhar kılıp üzerlerine yağmuru indiren ve bunlardan türlü afet ve hastalıkları uzak tutan kimdir?

Latif ve her şeyden haberdar olanın takdiri üzerinde dikkatle düşünelim. Ağaçlar, tıpkı insanlar ve diğer canlılar gibi devamlı gıdaya muhtaçtır. Bununla birlikte ağaçların diğer canlılar gibi güçlü ağızları yoktur ve gıdasını bulup almak amacıyla da harekete geçmesini sağlayan hareketleri bulunmamaktadır. Bundan dolayı bitkilerin ve ağaçların köklerinin yerin içinde gelişmeleri takdir edilmiştir. Bundan amaç ise gıdanın ona hızlıca ulaşması ve gıdasını toprağın dibinden emerek dallarına ulaştırması, dalların da bu gıdayı yapraklara ve meyvelere götürmesidir. Bunların her birinin bilinen bir miktar içeceği vardır. Asla onu aşmaz. Bu içeceği ona, belli birtakım mecralarla ve yollarla ulaştırır. Bunlar, son derece sağlam ve muhkem bir şekilde yaratılmıştır. Bitki ve ağaç gıdayı aşağıdan almakta, onu hayvanın gıdasını ağızıyla alması gibi kökleriyle alıp yakalamakta, ardından onu taşıdığı mahsule uygun olarak taşıdığı diğer yüklerine paylaştırmaktadır. Her bir kısmına da ihtiyacına göre bir kısmını vermekte, ona zulmetmediği gibi ihtiyaç duyduğundan daha azını da vermemektedir. İnkârcı kimselere soruyoruz: Bunları veren kim? Bitkiye bu yolu gösteren ve bunu ona sağlayan kim?

Öncekiler de sonrakiler de bir araya gelip toplansalar, onların güçleri ve iradeleri bu mahsullerden sadece bir tanesini besleyebilecek imkân bulabilir mi? İşte bu şekilde bir işaret veya bir sanayi yahut bir çare ya da bir gayret ile bunu yapabilir mi? Bütün bunlar, ancak sanatının eserlerinin varlığına tanıklık ettiği, pek çok âyet ve belgelerinin birliğine delil olduğu o Yüce Zat'ın sanatının bir eserinden başka bir şey olabilir mi? Nitekim şöyle denilmiştir:

“Hayret doğrusu! O Yüce İlah'a nasıl asi olunur

Ya da inkârcı kimseler onu nasıl inkâr edebilir

Her bir harekette ve her bir hareketin durdurulmasında

Her zaman için Allah'ın varlığına bir tanık vardır

Ve her bir şeyde O'nun birliğinin delili vardır

O'nun bir ve tek olduğuna delalet eden."⁹⁷⁶

Köklerin Hikmeti

Şunu da düşünelim: Bir çadır veya bir otağ kurduğumuzda sağlamca durabilmesi, düşmemesi, eğilip bükülmemesi için her taraftan kazıklar çakarak uzatırız. İşte bitkilerin de ağaçların da köklerinin yerde uzayıp gittiğini ve her tarafa yayıldıklarını görürüz. Böylelikle onu tutarlar ve ayakta durmasını sağlarlar. Yukarı tarafları ne kadar yayılırsa alttaki kökleri ve kazıkları da o kadar etrafa yayılır. Eğer bu böyle olmasaydı, bu çok yüksek hurma ağaçları ve bu çok büyük diğer ağaçlar fırtınalı rüzgârlara karşı nasıl durabilirdi? Diğer taraftan ilahî yaratışın beşerî sanattan nasıl daha önce devrede olduğunu da iyice düşünelim. Böylelikle insanlar, ağaçların ve bitkilerin yaratılışından çadır ve otağ kurmayı öğrenmiş oldular. Çünkü bunların kökleri tıpkı çadırın kazıkları gibidir. Ağaçların dallarından ise otağlar yapılır sonra da bu yapılan otağlar da ağaçlara benzetilir.

Yaprakların Hikmeti

Yaprakların yaratılış hikmeti üzerinde de düşünelim. Tek bir yaprakta görenin gözlerini kamaştıracak şekilde etrafa dağınık bir şekilde uzanmış pek çok damarın bulunduğu görülür. Bu damarların kimi kalındır, enine ve boyuna uzanır. Kimi incedir ve bunların bu kalın damarlar arasında hayret verici bir şekilde alabildiğine ince bir şekilde dokunmuş olduğu görülür. Eğer bu insanın elleriyle yapmayı üzerlerine aldıkları sanatlardan biri olsaydı, bir yıl boyunca tek bir yaprağı dahi yapamazlardı. Bunu yapabilmek

976 Derim ki: Bu beyitlerin, Ebu'l-Atâhiyye, Abdullah b. el-Mübârek, Lebîd b. Rebîa el-Âmirî ve Mahmud el-Verrâk olmak üzere dört şaire ait olduğu ifade edilmiştir.

için de birçok alete, çeşitli hareket ve işleme gerek duyarlardı ki bütün bunları gerçekleştirebilecek güçleri de olmazdı. İşte her şeyi bilen o Yüce Yaratıcı, birkaç gün içerisinde bu türden varlıkları etrafa öyle bir yaymaktadır ki, ovasıyla, dağlarıyla yeryüzünün tamamını doldurmakta ve bunun için ayrıca araç-gerece, yardımcıya ve herhangi bir işleme ihtiyaç olmamaktadır. Sadece O'nun her şeyde gerçekleşen iradesi ve hiçbir şeyin kendisine karşı koyamadığı kudreti ile ortaya çıkmaktadır. **“O, bir şeyi diledi mi ona emri sadece ‘Ol’ demesidir. O da oluverir.”**⁹⁷⁷

Şimdi bir yaprağın bütününe dağılmış o damarlardaki hikmet üzerinde düşünelim. Bu damarların yaprak içinde yayılmalarının sebebi onun su ihtiyacını karşılayıp gerekli yardımı ona ulaştırması, böylelikle hayatını ve parlaklığını korumasını sağlamasıdır. Onun bu damarları ise insanların bedenlerinde bulunan ve gıdayı bedenin her tarafına ulaştıran her yer dağılmış damarlar gibidir. Şimdi kalın damarların yaprağın sağlamlığını ve metanetini nasıl koruduğunu, onu parçalanıp dağılmaktan muhafaza ettiğini iyice düşünelim. Bu yönüyle bu damarlar canlıların bedenlerindeki sinirler durumundadır. Bunların son derece sağlam bir şekilde yapıldığını ve damarların enine boyuna uzatılarak böylelikle birbirlerine sağlam tutunmasını sağladığını ve dağılmaya maruz kalmalarına engel olduğunu görüyoruz.

Diğer taraftan yaprakların ağaçlar için bir ziynet ve bir örtü, meyveler ve mahsuller için bir elbise ve olgunlaşmalarını engelleyen türlü afet ve hastalıklara karşı bir koruyucu kılınmasındaki Latîf ve Habîr olanın hikmetini de düşünelim. Bundan dolayı ağacın yaprakları soyulacak olursa ağacın meyvesi bozulur, ondan yararlanılmaz. Aynı zamanda yaprakların güçsüz meyvenin yetiştiği yeri korumak üzere nasıl yaratılmış olduğuna da dikkat edelim. Meyve kalkınca da yaprak o güçsüz dalları sıcağa karşı korumak üzere kalır. Nihayet o kor, sönüp ağacın yapraklarının dökülüp çıplak kalması ona zarar vermeyecek hâle gelince bu sefer o yaprakları ağaçtan alır. Böylelikle daha sonraları güzel yepyeni bir elbiseye de bürünür. Bu yaprakların nereye düştüklerini ve nereden çıktıklarını bilen âlemlerin Rabbi Allah'ın şanı ne mübarektir. Bunlardan hiçbiri O'nun izni

olmadıkça ne yetişir ne de ilmi olmadan düşer. Bununla beraber çokluklarına ve çeşitli oluşlarına rağmen kullar bunların meyvelerle, dallarla ve ağaçlarla birlikte Rablerini hamd ile tesbih ettiklerini müşahede edecek olurlarsa bunların güzelliklerinin bir başka tarafını da görmüş ve bunların yaratılışlarını bir başka gözle müşahede etmiş olurlar. Böylece bunların büyük bir iş için yaratılmış olduklarını ve asla boşa yaratılmadıklarını da bilirler. Yüce Allah, **“Gövdesiz bitkiler de ağaçlar da secde ederler”**⁹⁷⁸ buyurmaktadır. Âyette geçen lafzı ile “en-necm” gövdesiz bitki demektir. “Şecar” ise gövdeli ağaç demektir. İşte bunların hepsi Allah’a secde eder, hamdi ile O’nu tesbih eder: **“Yedi gök yer ve bunların içinde bulunanlar O’nu tesbih ederler. O’nu hamd ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur. Fakat siz onların tesbihlerini anlamazsınız. Şüphesiz O, halimdir, mağfiret edicidir.”**⁹⁷⁹

Bir kişi, hicabı/perdesi kalın kimselerden olabilir. Böylelikle burada sözü geçen “tesbih etme”nin, bu varlıkların kendilerini yaratana delil olmalarından ibaret olduğunu sanabilir. Şunu bilelim ki bu görüşün doğru olmadığı, otuzdan fazla bakımdan açıkça ortadadır. Biz, bunların birçoğunu bir başka yerde zikrettik. Hem, hangi lügatte, tesbih ve secde etmek, namaz kılmak, zikretmek, onun haşyetinden aşağıya yuvarlanmak gibi bir şeyi yapana delalet ismi verilir ki? Nitekim Yüce Allah, bu hususlardan Kitab-ı Kerîm’inde söz etmiştir. Bazen bu hâllerinden tesbih ettiklerini söyleyerek, bazen secde ettiklerini bildirerek, bazen de salât/namaz/dua ettiklerini belirterek haber vermektedir. Yüce Allah’ın şu buyruğunda olduğu gibi: **“Görmedin mi ki göklerde ve yerde olanlar ve dizi dizi uçan kuşlar Allah’ı tesbih ederler. Onların her biri kendi dua ve tesbihlerini bilir.”**⁹⁸⁰ Acaba akıl âyetin şu anlamda olmasını kabul eder mi? Allah, bunların her birinin kendisine delaletini bilir. O, bu delalete salât/dua ve tesbih adını vermiş, bunlardan ayrı ayrı söz ederek birini diğerine atfetmiştir.

Yüce Allah, bazı hâllerde te’vib/tesbih ettiklerini haber vermektedir. **“Ey dağlar! Siz de onunla tesbih edin”**⁹⁸¹ buyruğunda olduğu gibi.

978 Rahmân 55/6.

979 İsrâ 17/44.

980 Nur 24/41.

981 Sebe 34/10.

Bazen akşam vakti veya güneşin doğuş zamanı gibi belli birtakım vakitlere özel bir şekilde tesbih ettiklerini de haber vermektedir. Acaba bunların kendilerini yaratana delil olmalarının yalnızca bu iki vakitte olduğu söylenebilir mi?

Özetle söyleyecek olursak; bu sözün yanlışlığı, basiret sahipleri için bunun geçersiz olduğuna dair delil istemelerini gerektirmeyecek kadar ortadadır.

Çekirdek ve Tohumdaki Hikmetler

Çekirdek ve tohumun, meyvenin içine yerleştirilmesindeki Yüce Allah'ın hikmetini de düşünelim. Bunda bulunan ve bir kısmının şunlardan ibaret olduğu pek çok hikmet ve fayda üzerinde kafa yoralım:

Bu hikmetlerden birisi, bunun hayvanın bedenindeki kemiği andırmasıdır. Sağlamlığı ile meyvenin gevşekliğini, inceliğini ve letafetini tutabilmektedir. Eğer bu olmasaydı meyve çatlar, parçalanır ve çabucak bozulurdu. Çünkü bu çekirdek, kemik konumunda, mahsul ise Yüce Allah'ın kemiklere giydirdiği et konumundadır.

Bir diğer hikmet şudur: Böylelikle o maddenin kalıcılığı sağlanır ve meyve korunur. Çünkü bazı hâllerde ağaç ya da onun türü herhangi bir fonksiyon icra edemeyebilir. Bundan dolayı Yüce Allah, onun içinde etkin olamayacak hâle gelmesi durumunda yerini tutacak olanı yaratmıştır. İşte yere ekilen ve sonra da onun gibi ortaya çıkan tohum budur.

Bir diğer faydası ise şu tanelerdeki canlı varlıklara gıda teşkil eden unsurlardır. Diğer taraftan onlarda pek çok faydanın yanı sıra yağlar, ilaçlar ve türlü boyalar vardır. İnsanlar, bunların bir kısmını bilmekle birlikte bilmedikleri bildiklerine göre daha fazladır.

İşte Yüce Allah'ın bu taneleri, ihtiva ettikleri çeşitli faydalar için çıkartmasındaki ve bunlara canın çektiği ve Âdemoğlunun hoşuna giden lezzetli bir et giydirmesindeki hikmetini düşünün. Ayrıca havanın ve güneşin bozduğu şu nazik ve ince meyveye onu koruyacak bir kılıf ve onu örtecek bir ince perde yaratmış olmasındaki harikulade hikmet

üzerinde de düşünelim. Nar, ceviz, badem ve benzeri meyveler buna örnektir. Bozulmayan mahsullere gelince; bunun görünen kısmına, ilk tomurcuklandığı sırada onun güçsüz hâline göre onu örtüp saklayacak bir örtü yaratır. Çünkü sıcağa karşı da dayanıklılığı azdır. Bu mahsul, sertleşip güçlenince o üzerindeki örtüyü çatlatır, güneşi görür ve hava ile temas eder. Hurma ağaçlarının ve diğer ağaçların tomurcukları gibi.

Narın Yaratılışı ve Hikmetleri

Narın yaratılışı ve yaratılışındaki hikmetleri ile hayret verici özellikleri üzerinde de iyice düşünelim. Bizler, bir narın içerisinde çeşitli yerlerinde bir araya gelip birikmiş küçük testileri andıran kısımlar görüyoruz. Nar tanelerinin içerisinde el ile dizilmesi imkânsız bir şekilde tanelerin düzenli olarak dizilip yerleştirildiğini de görüyoruz. Tanelerin kısımlara ve bölüklere ayrıldığını, her bir kısmının ve bölüğünün ince örtüler ile sarılıp sarmalandığını, en hayret verici, en latif ve en ince bir şekilde sargularla sarılmış ve böylelikle perdelenerek ayrılmış olduğunu görüyoruz. Bu şeklin hiçbir benzeri yoktur. Bu, ancak “ol demekle oluveren” tarzındadır. Diğer taraftan oldukça sağlam kabın bütün bunları kuşatıp en güzel şekilde bir araya getirdiğini görüyoruz.

Şimdi narın içerisine yerleştirilmiş bulunan o yağ tabakasını andıran kısımdaki harikulade hikmeti iyice düşünelim. Çünkü tanelerin biri diğerini besleyip büyütmez. Eğer birbirlerini besleyecek olsalardı taneler birbirine karışır ve hepsi tek bir tane olurdu. İşte taneler arasına o yağ tabakasını andıran kısımlar, taneleri gıda ile beslemek üzere yerleştirilmiştir. Buna delil de şudur: Sizler, tanelerin köklerinin o kısma yerleştirilmiş olduğunu görüyorsunuz. Bu ise üzüm tanelerindeki durumdan farklıdır. Üzüm tanelerinin her birisi için su içeceği bir kanal verildiğinden onların buna ihtiyacı yoktur. Bundan dolayı her bir tane kardeşi olan diğer tanenin hakkını içmez. Aksine gıda, o damarlar içerisinde tek bir kanalda akıyormuş gibi akar sonra o kanaldan bütün tanelerin daha ince olan diğer kanallarına bölünür. Ondandır her bir kanala o tanenin gıdası gönderilir. Her şeyi en güzel yaratan Allah'ın şanı ne mübarektir.

Diğer taraftan Yüce Allah, bir nar içerisindeki taneleri bir araya getirip öylece tutmak maksadıyla o ince sargularla sarmıştır. Böylelikle taneler dağılmaz ve birbirine karışmaz. Daha sonra bütün bunları o sağlam kılıf ile örtüp kapatmıştır. Allah'ın izni ve kudreti ile onu korumak ve muhafaza etmek için bunu yapmıştır. İşte bunlar, şu bir tek meyvedeki pek çok hikmetin sadece bir kaçıdır. Bunların tamamını saymak bizim için de bizden başkaları için de mümkün değildir. İsterse geçen zaman uzasın ve bu alandaki düşünceler alabildiği kadar genişlesin. Fakat bu anlatılanlar, bunların dışında kalanlara dikkat çekmek için yeterlidir. Akıllı ve zeki kimseye de bu anlatılanların bir kısmı dahi yeterli gelir. Bedbahtlığından dolayı yerilen kimselere gelince; **“Göklerde ve yerde nice âyetler vardır ki onlar bunlardan (ibret almaksızın) yüz çevirerek üzerlerinden (düşünmeden) geçer giderler.”**⁹⁸² Bu gördükleri âyetlerde delil olacak yerlerden gaflet içinde olurlar.

Ekinler

Yüce Allah'ın ekinde yerleştirmiş olduğu bu artışı ve bu verimi de iyice düşünmeliyiz. O kadar ki bir taneden bazı hâllerde yedi yüze kadar verim alınabilmektedir. Eğer her bir tane kendisi gibi sadece bir tane bitirmiş olsaydı, insanlara yetecek, aynı zamanda çiftçiye de mahsulünün yetiyeceği vakte kadar yetecek miktarda tahıl elde edebilmek için yeryüzünün genişliği yetmezdi. İşte bundan dolayı ekinler, böyle bir verim ile hem gıda hem de tarımı sürdürmek için gerek duyulacak şekilde elde edilebilmektedir. Ağaçların ve hurma ağaçlarının meyveleri de böyledir. Tek bir kökten birden çok çatalın (ve dalın) çıktığı diğer ağaçlar da böyledir. Böylelikle insanların ihtiyaçlarında kullanmak için aldıkları ve kestiklerinin yerini tutacak başka ağaçlar ortaya çıkmakta ve buna bağlı olarak bu ağaçların kendisi tür olarak ortadan kalkmamakta ve eksilmemektedir. Eğer bir ülke yöneticilerinden birisi orayı imar etmek istese o ülke halkına ekinlerin olgunlaşacağı zamana kadar tohum olarak ekecekleri ve gıdalarına da yetecek kadar bir miktarı vermek zorunda kalır. İşte Latîf ve Habîr olanın hikmeti de bir tek taneden pek çok taneyi çıkarmayı gerektirmiştir.

Böylelikle elde edilen mahsul, hem insanların gıda ihtiyaçlarını karşılayabilmekte hem de tohumluk olarak ekecekleri miktarı da saklamalarına imkân vermektedir.

Buğday, Arpa ve Benzeri Tahıllar

Buğday, arpa ve benzeri tahıllardaki hikmeti de iyice düşünelim. Tanelerin başlarında süngü gibi sivriliklerin kabuklar içerisine yerleştirilmiş olduğuna ve bunların kuş ordularının onları telef edip berbat etmelerine imkân vermeyecek şekilde nasıl yaratılmış olduklarına bakalım. Çünkü kuş ordusu, tanelerin korumasız bir şekilde ortada olduğunu ve onları kendilerine karşı koruyacak bir koruyucunun bulunmadığını görecektür. Eğer o taneleri kolaylıkla elde ederler. Böylelikle ekini berbat eder, istedikleri gibi onları kullanır ve yiyebildikleri kadar ondan yerlerdi. Ekin sahipleri de onları geri çeviremezlerdi. İşte Latîf ve Habîr olan Yüce Allah, bu tahılların üzerine bu koruyucuları kuşlara karşı onları korumak üzere koymuştur. Böylelikle kuşların ekinden ancak ihtiyaçları kadarını alabilecekleri ve çoğunluğunun da insanlara kalabileceği şekilde düzenlemiştir. Çünkü insanların ona ihtiyaçları daha fazladır. Diğer taraftan onu ekmek için bu kadar uğraşan ve yorulan insanlardır. Bundan dolayı insanın tahıla olan ihtiyacı kuşların ihtiyaçlarından kat kat fazladır.

Ağaçlardaki Hikmetler

Diğer taraftan şu ağaçlardaki göz kamaştırıcı hikmetlere de bakalım. Her yıl bu ağaçların yük taşıdıklarını ve yüklerini bıraktıklarını görüyoruz. Onlar, sürekli olarak yük yüklenmekte ve yüklerini doğurmaktadır. Yüce Rabb, onlara yük taşımaları için izin verdiği takdirde tabii sıcaklık onun içinde hapsolür ve onda saklanır. Böylelikle onun için takdir edilmiş olan vakitte yük taşınması da sağlanmış olur. İşte ağaçlar için bu vakit, nutfelelerin aşılınıp oluşumlarının başlaması vakti gibidir. İlgili madde ağaçların içlerinde etkilerini gösterir ve ağaçları yükleri ile gebe kalmaya hazırlar. Nihayet yüklerine gebe kalma zamanı gelince su ağaçların içine sirayet eder, ağaçların dalları yumuşar ve yük taşımak üzere harekete geçer. Su ağaçların dallarına akar ve ağacın her tarafına hararet ve rutubet/nem yayılır. Nihayet doğum zamanı gelince çiçek, yaprak ve kendisiyle güzelle-

şip böbürleneceği, kısırlara göre övüneceği diğer elbiseler giydirilir. Çocukları ortaya çıkıp dışarıdan bakan onun yükünü açıkça görünce işte o vakit onların değerli ve iyi olanları, değersiz ve cimri olanlarından ayırt edilir. İşte bu yükleri beslemeyi, annelerinin karınlarında ceninleri beslemeyi kim üstlenmişse o üstlenir ve ağaçları yapraklarla giydirerek sıcağa ve soğuğa karşı korur. Hamilelik kemâline doğru yaklaşıp süttten kesilme vakti de gelince, artık sana sanki cömertçe verdiği meyveyi uzatırcasına ağaçların dalları sarkar. Karşıdan bakacak olursan o dalların yavruları ile seni karşıladığını, seni selamladığını, onları sana ikram etmek ve takdim etmek için davrandığını zannedersin. Sanki birisi onları kendi eli ile sana uzatıyor gibi olur. Özellikle de mü'minin ayakta iken, otururken, yanı üzere yatarken, eli ile uzanıp alacak kadar kendisine yakınlaşmış Naim cennetlerinin devşirilmeye hazır meyvelerini düşünelim. İşte güzel kokulu reyhanları da bu şekilde görürsünüz. Sanki güzel nefesleri ile sizleri selamlıyor, hoş kokularıyla sizleri karşılıyorlar. Bütün bunlar, bizim için bir ikram ve bize bir itina, bize özel bir muamele ve bizim diğer canlılardan üstün kılınmış olmamızdan dolaydır. Durum böyle iken, bu nimetlerle uğraşırken, bu nimetleri ihsan edeni unutmamız güzel olur mu? Hele bunları O'na karşı isyan etmek üzere yardımcı ve destek olarak kullanmamız ve bunları O'nu öfkeli edilecek yerlerde kullanmamız ne kadar uygun olur! Ya O'nu büsbütün inkâr edip bu nimetleri başkasından bilirsek durum ne olur? Nitekim Yüce Allah **“Ve siz rızkınızı (onu) yalanlamaktan ibaret mi kılacaksınız?”**⁹⁸³ buyurmaktadır.

O hâlde azıcık bir aklı bulunan kimsenin bu ilahî nimet ve ihsanlar arasında düşüncesi ile bir yolculuk yapması ve bunları tekrar tekrar hatırlaması gerekmez mi? Olur ki bu düşünmesi, bu varlıklardan maksadın ne olduğunu fark edip kavramasına sebep olur. Bunların niçin yaratıldıklarını, neden hazırladıklarını ve bu nimetler karşılığında kendisinden neyin istenmiş olduğunu idrak edebilir. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **“O hâlde Allah'ın nimetlerini hatırlayın. Belki umduğunuza kavuşabilirsiniz.”**⁹⁸⁴

983 Vâkıa 56/82.

984 A'râf 7/69.

Yüce Allah'ın kulu üzerindeki nimet ve lütuflarını hatırlamak, felahın (umduğunu elde etmenin) ve mutluluğun sebebidir. Çünkü böyle bir hatırlama ve düşünme, onun Allah sevgisinden, O'na şükretmekten, itaat etmekten ve kendisinin kusurlu olduğuna tanıklık etmekten başka bir hâlini artırmaz. Hatta Allah'a karşı ve Allah için yapması gerekenlerin ne kadar azını yapıp bu hususta kusurlu olduğunu da anlar. Şu beyiti söyleyene Allah mükâfatını versin:

“Seni bir iş için hazırlamışlardır sen onu bir fark etsen

Artık hayvanlarla birlikte otlayacak hâle
düşmemek için kendine acı.”⁹⁸⁵

Yerde Yetişen Sebze ve Meyveler

Diğer taraftan kabak, kavun, havuç gibi bitkilerdeki hikmetler üzerinde düşünelim. İlahî hikmet, bu bitkilerin meyve mahsullerinin büyük olmasını gerektirdiği için bunların dallarının yer üzerinde yayılacak bir şekilde çıkmasını gerektirmiştir. Çünkü bu gibi mahsullerin ağaçları, ekinin dikine yükseldiği gibi ayakta dikilselerdi şüphesiz bu ağaçların, bu ağır meyveleri taşıyacak güçleri olmazdı. Meyve de yetişmeden ve olgunlaşma derecesine ulaşmadan önce tamamlanmaz, olgunlaşmayıp eksik kalırdı. Bundan dolayı bunları yoktan var edip yaratanın hikmeti, bu gibi bitkileri yerin üzerinde yayıp uzatmayı gerektirmiştir. Böylelikle onun mahsullerinin bu dalların üzerinde gelişmesi ve yerin de bu mahsulleri dalların yerine taşınması sağlanmıştır. Böylelikle bu gibi bitkilerin ince ve güçsüz köklerinin yer üzerinde yayıldığını, mahsullerinin de onun etrafında yayılmış olduğunu görürüz. Bu bitkinin kendisi ise sanki yavruları etrafını sarmış ve anne olarak onları emziren bir hayvanı andırır. Yüce Allah, fasulye, patlıcan, bakla ve bunların dışında mahsullerini taşıyabilecek diğer bitkilerin meyvelerinin ise gövdesi üzerine dikilen bir şekilde yetişmelerini takdir

985 Bu beyit, et-Tuğrâî diye bilinen Hüseyin b. Ali b. Muhammed Abdussamed Ebû İsmail el-İsfehânî'ye aittir. Vezir, kâtip ve şairdi. Üstad diye nitelendirilirdi. İsfehân'da doğmuştur. -el-Mevsûatu's-Şi'riyye'den kısaltılarak.-

emiştir. Çünkü bunlar mahsullerini taşımakta herhangi bir zorluk ile karşılaşmamakta ve bunu taşıyacak gücü bulmaktadırlar.

Mevsimlere Uygun Sebzeler ve Meyveler

İlahî hikmetin, türlü meyve ve mahsullerin insanlara uygun zamana göre yetişmesini nasıl gerektirdiği üzerinde de düşünelim. Bu meyveler ve mahsuller, onlara suyun susamışa yetiştiği gibi yetişir. Bundan dolayı tabiat bunları gönül hoşluğu ve özlemle karşılar. Çoktan beri gurbette olan kimsenin beklendiği gibi bunların gelişlerini iştiyakla bekler. Eğer yaz mahsulleri kışın gelse, şüphesiz insanlar onu hoşlanmayarak karşılar ve gelişini ağır bulurlardı. Üstelik böyle bir durumda bedenlere de birtakım zararları ve bedeni rahatsız eden tarafları da olurdu. Aynı şekilde bahar meyvesi sonbaharda gelirse ya da sonbaharın meyvesi ilkbaharda gelirse, yine insanlar bunu mevsiminde gelen mahsul gibi güzel bir şekilde karşılamazlar ve vaktinde gelmiş gibi ondan hoşlanıp lezzet almazlardı. Bundan dolayı vaktinden sonraya kalan mahsullerin pek arzu edilmediği, tadını kaybettiği de görülür. Bu durumun yalnızca bunun alışkanlık hâline gelmesinden kaynaklandığı zannedilmesin. Bunun bir alışkanlık hâline gelmesi Hakîm ve Habîr olanın asla ihlal etmediği hikmet ve maslahata uygun oluşundan dolayıdır.

Hurma Ağacındaki Hikmetler

Diğer taraftan Yüce Allah'ın âyetlerinden biri olan şu hurma ağacı üzerinde de düşünün. Bu ağaçta, insanın gözlerini kamaştıran pek çok âyet ve hayret verici özellikler bulunduğunu görürüz. Bu ağaçların aşılarmaya muhtaç dişi olanlarının bulunması takdir edildiği için, yine bunlar arasında hayvanların erkeği ve dişisi konumunda olmak üzere onları aşılarmaya erkekler de yaratılmıştır. Bundan dolayı diğer ağaçlar arasında bu ağacın insana benzerliği özellikle de mü'mine benzerliği oldukça ileri derecededir. Nitekim Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* de bunu böyle örneklendirmiştir.⁹⁸⁶ Bu benzerlik birçok bakımdan söz konusudur:

986 Bk. Buhârî, İlim 14; Müslim, Münâfıkîn 63, 64.

1. Ağacın köklerinin yerde sabit olması ve orada karar bulması, yerin üzerinden sökülüp alınmış ve kararı bulunmayan bir ağaç durumunda bulunmaması.

2. Meyvesinin hoş ve tatlı olması, onunla yararlanmanın genel olması. Mü'min de bu şekildedir. Sözü hoştur, ameli de hoştur. Hem kendisine hem de başkasına yararlıdır.

3. Elbisesi ve süsü süreklidir. Yaz ve kış elbisesi (yaprakları) üzerinden düşmez. Mü'min de böyledir. Takva elbisesi ve takvanın süsü ondan zail olmaz. Yüce Rabbinin huzuruna varıncaya kadar böyledir.

4. Hurma ağacının mahsulünü toplamak oldukça kolaydır. Ağaçların kısa olanlarını toplayabilmek için üzerine çıkmaya gerek yoktur. Yüksek olanlarına çıkmak ise diğer uzun ağaçlara çıkmaya göre daha kolaydır. Bu ağacın kendisinde basamaklarının hazırlandığını, adeta üst taraflarına çıkmak için bir merdivenin var olduğunu görürsünüz. Mü'min de bu şekildedir. Mü'min kişi hayrı elde etmek isteyenler için kolaylıkla elde edilebilir. O, asla aldatan bir kişi de değildir, düşük karakterli de değildir.

5. Hurma ağacının meyvesi, dünya meyvelerinin en yararlı olanlarından. O, taze olarak hem bir meyve hem bir tatlı olarak yenilir. Kurutulduğu takdirde gıda ve katık olarak da meyve olarak da yenilir. Ondandır sirke, pekmez ve tatlı yapılır. İlaçlara ve içeceklere katılır. Ondandır sağlanan genel faydalar ile üzümün faydaları bütün meyvelerden daha çoktur. Bununla birlikte insanlar, bu iki meyvenin hangisinin daha yararlı ve üstün olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Câhız, her ikisi arasındaki değerlendirmeye dair bir ciltlik eser yazmış ve bu hususta her ikisi ile ilgili olarak uzun uzun deliller getirmiş, açıklamalar yapmıştır. Sonunda bu anlaşmazlığı şöylece çözmüştür: Hurma ağacı, asıl madeninde ve saltanat mahallinde üzümünden daha üstündür, faydası daha geneldir ve bulunduğu bölge halkı için daha yararlıdır. Medine, Hicaz ve Irak gibi yerlerde olduğu gibi. Üzüm ise asıl madeninde ve egemen olduğu yerlerde daha üstündür, faydası daha geneldir ve o bölgedeki halka da daha yararlıdır. Şam bölgesi, dağlık bölgeler ve hurma ağaçlarının yetişmediği diğer soğuk bölgeler, buna örnektir.

Bir defasında Mekke'deki bir sohbet meclisinde hazır bulunmuştum. Şehrin ileri gelenlerinden bazı kimseler de vardı. Derken bu mesele açıldı ve hazır bulunan cemaatten birisi hurma ağacının üstünlüğü ve faydaları hususunda geniş açıklamalarda bulunmaya başladı. Konuşurken şunları söyledi: Onun üstün olduğunu anlamak için bizim hurmanın çekirdeği ile üzüm satın aldığımızı söylememiz yeterlidir. Peki, çekirdeği kendisinin bedeli olarak verildiği bir meyve nasıl hurmadan daha üstün olabilir?

Cemaatten bir diğeri de şöyle dedi: Bu mesele hakkında Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, son sözü söylemiştir. Onun üzüm ağacına “kerm” denilmesini yasaklamakla birlikte “**Kerm mü'minin kalbidir**”⁹⁸⁷ buyurmuş olması da bu tartışmayı sona erdirmiştir. Şimdi bundan daha açık hangi delil bulunabilir? Hazır bulunanlar bu açıklamayı doğru bulmada aşırıya gitmeye başladılar.

Bunun üzerine ben de birincisine şunu söyledim: Sözü ettiğin hurma çekirdeğinin üzüm karşılığında bir bedel olması delil değildir. Çünkü bunun çeşitli sebepleri vardır. Birincisi şudur: Sizler hayvanlarınıza yem yapmak üzere çekirdeğe muhtaçsınız. Bundan dolayı üzümü olan kimse su çeken ve yük taşıyan develerine yem vermek için onu almak ister.

İkincisi üzüm çekirdeğinin bir faydası da yoktur, toplanıp biriktirilemez de.

Üçüncüsü sizde üzüm pek az bulunduğu hâlde yanınızda hurmadan çok bir şey yoktur. Dolayısıyla hurma çekirdeğiniz de çok olur. Onunla (o çok miktardaki çekirdek ile) az miktarda üzüm alınabilir. Fakat üzümün etkin ve yaygın olduğu ülkelerde ise hurma çekirdeği ile hiçbir miktar üzüm alınmaz ve orada hurma çekirdeğinin hiçbir değeri yoktur.

Hadisi delil gösterene de şunları söyledim: Bu hadis, aslında üzümün daha üstün olduğunun delillerindendir. Çünkü onlar, faydalarının ve hayrının çokluğundan dolayı üzüm ağacına “kerm ağacı” derlerdi. Çünkü üzüm de hem taze olarak hem kuru olarak hem tatlı olarak hem de koruk olarak yenir. Ondandır türlü içecekler, tatlılar, pekmez ve daha başka şeyler

987 Buhârî, Edeb 101; Müslim, Elfâz 6.

de yapılır. Bu sebeple faydaları çok olduğundan ona “kerm” adını vermişlerdir. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* de onlara mü’minin kalbine bu ismi vermenin daha doğru olduğunu haber vermiştir. Çünkü Yüce Allah, mü’minin kalbine hayır, bereket, merhamet, yumuşaklık, adalet, ihsan, nush (samimiyetle iyilik istemek) ve mü’minin kalbine yerleştirmiş olduğu diğer iyilik ve hayır türlerini yerleştirmiştir. Bundan dolayı o, üzüm ağacından daha çok “kerm” diye adlandırılmayı hak etmektedir. Yoksa Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*, üzüm ağacının yararlarını ve faydalarını iptal etmek ve ona “kerm” demenin gerçekte alakası olmadığını söylemek istememiştir. Bunun cahile âlim, günahkâra iyi, cimriye de cömert adını vermek gibi anlamsız bir söz olduğunu anlatmak istememiştir. Nitekim Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*’in üzüm ağacının faydalarının olmadığını söylemek istememiş, sadece mü’minin kalbinin onun faydalarından daha çok ve daha büyük olduğunu anlatmak istemiştir.

İşte o mecliste bu sözler ya da buna yakın ifadeler kullanıldı. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*’in “**Kerm mü’minin kalbidir**” sözü üzerine düşünecek olursak; bunun da hurma ağacı hakkındaki “**O, Müslümana benzer**” buyruğu ile örtüştüğünü görürsünüz. Böylelikle hurma ağacını İbn Ömer’in rivayet ettiği hadiste Müslümana, diğer hadiste ise Müslümanı kerme (üzüm ağacına) benzettiğini ve mü’minin kalbini dışarıda tutarak özel olarak üzüm ağacına “kerm” adını vermeyi yasakladığını görüyoruz.

Bazı kimseler şöyle demişlerdir: Bunun bir başka anlamı vardır. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*’in onlara üzüm ağacına “kerm” adını vermelerini yasaklama sebebi, kötülüklerin anasının ondan elde edilmesidir. İşte bundan dolayı ona canların çekeceği ve teşvik anlamı ifade edecek bir adın verilmesi lafızlarda “seddü’z-zerâi/kötülüklere giden yolların kapatılması” kabilinden mekruh olmuştur. Eğer Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*’in “**Çünkü şüphesiz kerm mü’minin kalbidir**” sözü, bu yasağın bir gerekçesi ve mü’mine böyle bir ismin verilmesinin üzüm ağacından daha uygun olduğuna dair bir işaret olmasaydı böyle demekte bir sakınca olmazdı. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* de kendi sözünden neyi murad ettiğini en iyi bilendir. Çünkü onun maksadı hakkın ta kendisidir.

Özetle söyleyecek olursak; Yüce Allah, kullarına ihsan etmiş olduğu nimetleri arasında hurma ve üzüm meyvelerini de saymakta ve bunlardan kendilerine ihsan etmiş olduğu nimetleri sayarken söz etmektedir. Birinci mana Allah'ın izni ile ikinci anlamdan daha açık ve güçlüdür. Çünkü bütün kötülüklerin anası olan içki, hurma meyvesi gibi bütün meyvelerden yapılabilir. Yüce Allah, **“Hurma ve üzüm ağaçlarının meyvelerinden de içki çıkarır ve onlardan güzel bir rızık edirsiniz”**⁹⁸⁸ buyurmaktadır.

Enes şöyle demiştir: İçkiyi haram kılan âyet Medine’de nazil olduğunda üzümlerden herhangi bir içki yapılmıyordu. O zaman insanların içtikleri içki, kuru hurmadan yapılan ve fadih denilen parçalanmış hurmadan elde edilen içki idi.

Eğer Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in üzüm ağacına kerm adının verilmesinin yasaklama sebebi sarhoş edici içkiden dolayı olsaydı kesinlikle hurma ağacını da mü'min kişiye benzetmezdi. Çünkü ondan da sarhoş edici içki elde ediliyordu. Allah en iyi bilendir.

6. Yine hurma ağacının benzediği yönlerden bir diğeri şudur: Hurma ağacının, rüzgârlara ve meşakatlere karşı direnci diğer büyük ağaçlardan daha fazladır. Rüzgâr, bazen bu ağacı yan yatırmakta, onu kökten sökmekte, dallarını kırıp götürmektedir. Fakat ağaçların birçoğu hurma ağacı kadar susuzluğa dayanmamaktadır. İşte mü'min de bu şekildedir. Belalara karşı çokça sabreder, esen şiddetli rüzgârlar onu sarsmaz.

7. Hurma ağacının tümü faydalıdır. Onun faydalı olmayan hiçbir kısmı yoktur. Meyvesi bir faydadır, bilindiği üzere gövdesinde yapılar, tavanlar ve daha başka pek çok menfaat vardır; hurma dalları, aynı zamanda evlerde tavan yapımında kamış yerine kullanılır. Onunla açık kalmış yerler ve boşluklar kapatılır. Bu dalların kuruyan saplarından türlü zembiller, tabaklar, çeşitli kaplar, hasırlar ve daha başka şeyler yapılır. Hurma lifinin de insanlar tarafından bilinen pek çok faydaları vardır. Bazı insanlar, bu faydalar ile Müslümanların nitelikleri arasındaki uyumu da ifade etmiş ve ağacın her bir faydasına karşı Müslümanda bulunan bir niteliği dile getirmiştir. Hurma ağacındaki dikene sıra gelince de bunun karşılığında

Müslümanda bulunan Allah'ın düşmanlarına ve günahkâr kimselere karşı sertlik niteliğini ortaya koymuştur. Bu durumda mü'min onlara karşı sertlik ve haşinliği ile diken mesabesinde olur. Mü'min ve takva sahibi kimselere ise tatlılığı ve yumuşaklığı itibari ile taze hurma konumunda olur. **“Kâfirlere karşı sert ve haşin, kendi aralarında merhametlidirler.”**⁹⁸⁹

8. Hurma ağacının ömrü uzadıkça hayrı (verimi) de artar, mahsulünün kalitesi yükselir. Mü'min de böyledir. Ömrü uzadıkça hayrı daha da artar, amelleri daha da güzelleşir.

9. Hurmanın kalbi diye adlandırılan özü, kalplerin (özlerin) en güzeli ve en tatlı olanlarıdır. Bu ise diğer ağaçlar arasında hurma ağacına ait bir özelliktir. Mü'minin kalbi de aynı şekilde kalplerin en iyilerindedir.

10. Hurmanın tamamen faydasız bir hâle gelmesi hiçbir zaman söz konusu değildir. Aksine onun herhangi bir faydası elde edilemeyecek bir hâle gelirse, bu ağacın daha başka faydaları ortaya çıkar. Hatta bir sene mahsul vermeyecek olursa bu ağacın dalları, samanı, lifi ve diğer kısımlarında pek çok fayda bulunur. Mü'min de aynı şekilde hiçbir zaman hayrın bütün özelliklerinden uzak kalmaz. Onda, hayrın bir tarafı kuruyacak olursa bir diğer tarafı verimli olur. Her zaman için onun iyiliği ümit edilir, kötülüğünden emin olunur. Tirmizî'de Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in şöyle buyurduğu kaydedilmektedir: **“En hayırlınız, hayrı umulan, kötülüğünden emin olunan, en şerliniz ise hayrı umulmayan, şerrinden de emin olunmayan kimsedir.”**⁹⁹⁰

İşte bu, hurma ağacının yaratılışı ve şeklinde söz konusu olan hikmetleri açıklamak için söz ettiğimiz bir ara bölümdür. Şimdi tekrar bu hikmete dönersek; hurma ağacının gövdesinin bir kısmının dokumadaki argaç gibi uzunlamasına, bir kısmının da enine dokunmuş gibi bir hâlde olduğunu görürüz. Tıpkı el ile dokunmuş gibi. Böyle olması ise ağacın daha sağlam ve güçlü olması, dolayısıyla ağır meyveleri taşıdığından dolayı dallarının kırılmaması, şiddetli esen rüzgârlara karşı durması, tavanlarda, köprülerde, kap kacaklarda ve ondan yapılan diğer eşyalarda uzun

989 Fetih 48/29.

990 Senedi sahihtir. Tirmizî, Fiten 76, İbn Hibbân, *Sahîh*, II, 285; Ahmed b. Hanbel, II, 368.

süre sağlamlığını sürdürmesi içindir. İşte diğer ahşaplar da böyledir. Bunların liflerini dikkatle inceleyecek olursanız dokumaya benzediklerini ve sağlam ve sert taş gibi dümdüz olmadıklarını görürsünüz. Aksine ahşabın bir kısmının, diğerinin içine enine ve boyuna girdiğini, bu yönüyle iç içe girmiş etin parçalarına benzediğini görürsünüz. Böyle olması, onun daha sağlam ve ondan gözetilen maksada daha uygun olmasını sağlamaktadır. Çünkü taşlar gibi dümdüz olsaydı, bu ahşabın çeşitli araçların, kapıların, kap kacakların, eşyanın, sedirlerin, tabutların ve benzerlerinin yapımında kullanılmasına imkân olmazdı.

Ahşaptaki harikulade hikmetlerden birisi de onun suda batmayacak şekilde yaratılmış olmasıdır. Bu da en ileri derecedeki bir hikmetin gereğidir. Çünkü böyle olmasaydı bu gemiler, dağlar kadar yükleri ve eşyaları taşıyarak sağa-sola, ileriye-geriye giderek denizde, denizi yarararak gidemezdi. Eğer bu özellik olmasaydı insanlar, bu çok büyük ticaret mallarını ve pek çok eşyayı taşıyacak araçlara sahip olamazlar, onları bir yerden bir başka yere taşıyamazlardı. Öyle ki aynı miktarlar, eğer karada taşınmaya kalkışılacak olursa onları taşımak için insanların katlanmaları gereken külfet çok büyük olur ve birçok menfaat de ortadan kalkardı.

Toprakta Yetişen Şifalı Bitkiler

Bu sefer de Yüce Allah'ın yerden çıkardığı, bunların her birisinde özellik olarak var ettiği ve ona verdiği etkinlik ve faydaları üzerinde de düşünelim. Birisi, eklemlerin arasına kadar dalar ve buldukları yerde hapsedilip kalacak olurlarsa öldürücü ve pek ağır olan fazlalıkları çıkartır. Bu acı, sevdayı çıkartır; bu acı, safrayı çıkartır. Bu şişkinlikleri alır, bu heyecanı ve huzursuzluğu teskin eder. Şu, uyku getirir ve insanın ihtiyaç duyması hâlinde uyumasını sağlar. Bu, bedende bir ağırlık hissedilecek olursa bedeni hafifletir. Bu, kalpte üst üste yığılıp biriken kederleri giderip sevinç getirir. Şu, balgamı söktürür. Bu, gözün daha keskin görmesini sağlar. Bu, hoş bir tat verir; bu, cinsel galeyanı teskin eder; öteki, onu harekete geçirir. Bu, sıcaklığı serinletip söndürür; bu, soğuğu öldürür ve hararet verir. Şu, diğer ilaçların ve gıdaların zararlarını önler; bu, sahip olduğu keyfiyeti itibariyle başkasının keyfiyetine karşı direnç kazandırır. Böylelikle dengelenmelerini sağlar. Böyle bir ilacın alınması ile de mizac

mutedil olur. Bu bitki susuzluğu teskin eder; şu ise sert esintileri önler ve onları uzaklaştırır. Bu, renge parlaklık ve tazelik verir; bu, bedenin çeşitli bölgelerinin şişmanlamasını artırır; bu ise zayıflatır. Şu, mideyi tabaklar (zararlı şeylere karşı direncini artırır); bu ise onu cilalar ve yıkar.

Ve buna benzer kulların saymaktan aciz kaldıkları kat kat faydalar.

Şimdi “Muattıla” denilen ve Yaratıcı’nın varlığını kabul etmeyen kimseye soralım: Bu bitkilere, otlara, tanelere ve köklere bunca faydayı ve gücü kim verdi? Bunların her birine kendisine ait özelliği veren kimdir? Kulları hatta hayvanları, bunların faydalı olanlarını kullanmaya, zararlı olanlarını da terk edip bırakmaya iten ve bunun yolunu gösteren kimdir? İnsanların ve dilsiz hayvanın bunları fark etmesini sağlayan kimdir? Hangi akıl ve deneyim ile bunların farkına varabiliyor ve ilahî tevfikten payı oldukça az kimsenin ileri sürdüğü gibi ne için yaratıldığını bilmesini sağlayabiliyor? Eğer her şeye hilkatini verip sonra da ona dosdoğru yolu gösterenin ihsan ettiği nimetler olmasaydı bu nereden bilinecekti? Farz edelim ki insan zihniyle, deneyimleriyle, düşünce ve kıyaslamasıyla bunca şeyin farkına vardı. Peki, hayvanların bunların birçoğunu fark etmelerini sağlayan kimdir? Çünkü insan dahi bunların bir kısmının farkına varamaz. Hatta bazı yırtıcı hayvanlar, yaralarını şu bitkilerdeki ilaçlar ile tedavi edip iyileşmektedirler. Başkasına değil de bizzat o bitkiye yönelmesini sağlayan kimdir? Bazı kuşların, kabız oldukları vakit deniz suyu içip böylece kolaylıkla ihtiyacını giderdiği görülmüştür. Bazı kuşlar, hastalandığı takdirde bir miktar bitki yer ve sağlığına kavuşur.

Tabibler, kitaplarında tıbbın ilk bilgileri arasında bu kabilden hayret verici pek çok şeyden söz etmişlerdir. Şimdi “Muattıla” denilen inkârcıya sor. Bu hayvanlara bu ilhamı kim verdi? Bu yolu onlara kim gösterdi? Bunu bilmelerini kim sağladı?

Tüm bunların, Azîz (gücü sonsuz), Hakîm (hikmeti sonsuz), her şeyi çekip çeviren (Müdebbir), Azîz ve Alîm’in takdiri, ilmi her şeyin inceliklerine vâkıf (Latîf) ve her şeyden haberdar (Habîr) olanın takdiri ve yaratması olmadan meydana gelmesi mümkün olabilir mi? O’nun hikmeti akılları hayrete düşürmüş, fıtratlar kendilerine yerleştirmiş olduğu kendisini

tanıma özellikleriyle kendisinden başka hiçbir ilah olmadığına, yaratanın, yoktan var edenin, sûret verenin ve ancak kendisine ibadet edilmesi gerekenin O olduğuna şahidlik etmektedir. Ona ait göklerde ve yerde O'nun dışında bir başka ilah olsaydı göklerin ve yerin dengesi bozulur, mülkün düzeni sarsılır giderdi. Zalimlerin ve inkârcıların söylediklerinden Yüce Allah, pek yüce ve pek üstündür.

Şöyle bir soru sorulabilir: Peki, sahralarda, kurak yerlerde, herhangi bir kimsenin bulunmadığı, yaşamadığı dağlarda, etrafa saçılmış bu bitkilerin hikmeti nedir?

Siz, bunların ihtiyaç duyulmayan bir fazlalık olduğunu ve mahlûkatından hiç kimsenin ondan yararlanmadığını mı düşünüyorsunuz? Sizin aklınız bu kadar mı, bilginizin vardığı son nokta bu mu? Bunları yoktan var edip yaratanın, bunlarda pek çok hikmeti ve pek çok âyeti/delil ve belgesi vardır. Kimisi bir yabani hayvanın, kuşun ve daha başka canlıların yiyeceği ve meskenidir. Öyle ki biz, bu gibi haşeratın yerin altında durduklarını dahi görmüyoruz. İşte bütün bunlar, Yüce Allah'ın bu kuşlara ve bu hayvanlara hazırladığı bir sofradır. Bunlardan kendilerine yetecek kadarını alırlar, geri kalan ise ziyafet verenin elinin bolluğu, eksiksiz varlığı ve nimetlerinin çokluğu dolayısıyla misafirin önünden artan geniş rızık gibi kalmaya devam eder.

Hayvanların Duyu Organlarındaki Hikmetler

Şimdi de Yüce Allah'ın hayvanlara işitme ve görme duyularını vermesindeki ileri derecedeki hikmetler üzerinde düşünelim. Böylelikle onlar, faydalarına olan işleri yapabilmektedirler. İnsanların da onlardan yararlanması mükemmel dereceye ulaşabilmektedir. Çünkü bu hayvanlar, kör ya da sağır olsaydı onlardan yararlanmak mümkün olmazdı. Diğer taraftan Yüce Allah'ın, insan için yaratmış olduğu bu hayvanların büyüklüğüne rağmen onlara akıl vermediğini görüyoruz. Böylelikle insanın o hayvanları emrinde kullanması, dilediği yere alıp götürmesi ve yönlendirmesi mümkün olmaktadır. Bu yaratılışlarının büyüklüğüne rağmen onlara akıl da verilmiş olsaydı, insana itaat etmez ve ona zorluk çıkarırlardı. Onun emrine de verilmiş olmazlardı. Bundan dolayı bu hayvanlara insanın faydasının

ve bundan dolayı da elde edeceği faydaların kendisi ile gerçekleşeceği şekilde bir ayırt etme ve idrak gücü verilmiştir. Buna karşılık insanın onlara göre ayrıcalıklı kılınmış olduğu zihin ve akıldan mahrum bırakılmışlardır. Ayrıca bununla ayırt etmenin ve özellikli olmanın üstünlüğünün de ortaya çıkması için böyle yaratılmışlardır. Diğer taraftan cisimlerinin büyüklüğüne rağmen insanın, bu hayvanları nasıl istediği tarafa çekip emrinin altına aldığı da ve Allah'ın onları insanın emrine vermesi söz konusu olmasaydı buna gücünün yetmeyeceğini de iyice düşünelim. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **“Sizin için gemilerden ve hayvanlardan bineceğiniz şeyleri var etmiştir. Ta ki onların sırtlarına binip kurulasınız. Sonra onların üzerine yerleşince Rabbinizin nimetini hatırlayasınız ve ‘Bunları bizlere müsahhar kılan eksikliklerden münezzehtir. Yoksa bizim bunlara gücümüz yetmezdi’ diyesiniz.”**⁹⁹¹ Yani bizim onlara gücümüz yetmez, onları dizginleyemezdik. Yine Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **“Görmezler mi ki biz, onların faydasına kendi ellerimizle var ettiğimiz hayvanlar yaratık. İşte kendileri bunlara sahiptirler. Onları kendilerine boyun eğdirdik. Hem binekleri bunlardandır hem bunlardan yerler.”**⁹⁹²

Yaratılış itibarıyla büyük olmasına rağmen küçük bir çocuğun deveyi -boyun eğmiş ve çektiği tarafa giden bir şekilde- alıp götürdüğünü görüyoruz. Eğer bu deve o çocuğun üzerine gitmesi için salınacak olursa, onu dümdüz eder ve organlarını birbirinden ayırırdı.

Şimdi Allah'a inanmayana soralım: Böyle bir güce sahip olduğu hâlde, yaratılmışların en güçsüzlerinden güçsüz bir insanın emrine girmesini sağlayan, onu yularından çekip götürmesine imkân veren kimdir? Bunları, bu şekilde müsahhar kılmak sûretiyle insana, geçiminin ve ahiretinin faydasına olacak işleri görece zamanı kazandıran kimdir? Çünkü o, hayvanın yaptığı işleri yapmaya, taşıdığı yükleri taşımaya mecbur kalmış olsaydı, bunu yaparken işlerinin birçoğunu yapacak vakit bulamazdı. Çünkü o, tek bir deve yerine, ağırlıklarını ve yükünü taşıyacak çok sayıda insana muhtaç olurdu. Üstelik bunlar, o kadarını da yapamazlardı. Böylelikle bu iş onların zamanlarının birçoğunu alır ve onları kendileri için faydalı birçok

991 Zuhruf 43/12-13.

992 Yâsîn 36/71-72.

işi yapmaktan alıkoyardı. Bundan dolayı bu hayvanlar, onların yardımına verilmiştir. Bununla birlikte bu hayvanlarda, gıda, içecek, ilaç, giyim, eşya, araç-gereç, kap kacak, binme, tarla sürme, pek çok fayda ve güzellik gibi Allah'tan başkasının bilemediği ve sayamadığı daha birçok menfaat de vardır.

İnsanın ve Diğer Canlıların Yakalama Organı

Bundan sonra insan ve diğer canlılarda yakalama organlarının yaratılış hikmeti üzerinde düşünelim. İnsan bina inşa etmek, terzilik yapmak, yazı yazmak gibi türlü sanatları yapacak şekilde yaratıldığı için Allah onda, açılan ve dairemsi bir avuç ile yakalama, açma, katlama, toplama, yayma, ayırma ve bir şeyi benzeri ile yan yana getirme imkânı veren parmaklar yaratmıştır. Dilsiz hayvana gelince; o bu gibi sanatları yapmak üzere yaratılmadığı için onun da elinin ayaları ve parmakları yoktur. Aksine bazı hayvanlar gıdaları -yırtıcı hayvanlar gibi- avladıklarından onlarda da sivri uçları bulunan ve avı avlamaya elverişli fakat sanat yapmaya uygun olmayan, pençeler ve tırnaklara sahip birbiri içine geçmiş eller yaratmıştır. Ot yiyen hayvanlara gelince; bunların, icra edecekleri bir sanat olmadığından, otlamak maksadıyla dolaştıkları takdirde, yerin sertliğine karşı kendilerini koruyacak şekilde ayaklarının tabanı sert yaratılmıştır. Bir kısmının da ayağın çukur tarafı gibi çukur ve nispeten hareketli tırnakları vardır. Böylelikle onların bu ayakları yere yapışsın, binilmeye ve yük taşımaya elverişli olsun. Bunların ise ne pençeleri ne de azı dişleri yaratılmıştır. Çünkü bunların gıdalarını karşılayabilmeleri için böyle bir şeye ihtiyaçları yoktur.

Etobur Hayvanların Yaratılışındaki Hikmetler

Hayvanlar arasında etoburların yaratılışındaki hikmet üzerinde düşünelim. Bu hayvanların oldukça keskin dişleri, son derece güçlü pençeleri, geniş açılan çeneleri ve geniş ağızları vardır. Ayrıca avlanma ve avlarını yemeye elverişli silahlar ve araçlarla da desteklenmişlerdir. Bundan dolayı yırtıcı kuşların keskin gagalarının ve kerpeten gibi pençelerinin olduğunu görüyoruz. Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* yırtıcı kara hayvanlarından bütün azı dişlileri ve kuşlardan da pençeli olanları (etlerini yemeyi) haram

kılmıştır.⁹⁹³ Bunun sebebi ise bu hayvanların zararlı olmaları, saldırganlıkları ve aç gözlülükleridir. Diğer taraftan bir şey ile beslenen ile o besleyicisi olan şey arasında bir benzerlik bulunur. Bundan dolayı ümmete bunları yemek haram kılındığı hâlde, onlara azı dişli olmakla birlikte sırtlan haram kılınmamıştır. Çünkü sırtlan ümmetlerden hiçbirisine göre yırtıcılardan değildir. Haram kılmak ise bir taraftan azı dişli olmak, diğer taraftan da yırtıcı hayvanlardan olmak gibi iki vasfı ihtiva ettiğinden ve “Bu, azı dişli bulunmadığı takdirde yırtıcı hayvanların haram kılınması ile çelişmektedir” denilemeyeceğinden bu böyledir. Çünkü böyle bir şey kesinlikle yoktur. Kendisine cevâmiu’l-keîm denilen özlü ve kapsamlı söz söyleme imkânı verilmiş olan ve böylelikle hükümleri güzelce açıklayıp helâli ve haramı beyan eden o yüce Rasûle Allah’ın salât ve selamları olsun.

Şimdi Yüce Allah’ın yaratmasında ve yarattıkları hakkında verdiği emirlerinde ve teşri kıldığı hükümlerinde söz konusu olan hikmete dikkat edin. Bütün bunların kaynağının hiçbir şekilde düzeni bozulmayan ve asla delinmeyen ve sarsılmayan en ileri derecede hikmet olduğunu görürüz.

Bazı insanların ilahî emirlerdeki hikmeti görmedeki payları, yaratılışın hikmetlerini görmedeki paylarından daha büyük olabilir. Bunlar ise Allah’tan gelen emirleri ve O’nun dinini iyice akleden, Allah’ın özel kullarıdır. Bunlar, Yüce Allah’ın sapasağlam koymuş olduğu hükümlerindeki hikmetini bilirler. Zekâları ve akılları ile de bunun kaynağının en ileri derecedeki ilahî hikmet ve ihsan olduğunu, kulların dünyaları ve ahiretleri hakkında gerçekleşmesi murad edilen maslahat ve menfaatler olduğunu bilirler. Onlar da bu hususta, Allah’tan başkasının bilmediği çeşitli derece ve mertebelerdedirler. Kimisinin yaratılış hikmetini müşahede etmedeki payı, emirlerdeki hikmeti fark etme payından daha büyük olabilir. Tabiblerin ve bitkilerin ve canlıların faydalarına, sahip oldukları güçlere, tek başlarına ve başkaları ile karışım hâlinde neye iyi geldiklerine dair düşüncelerini yönlendiren tabiatçıların çoğunluğu bunlardandır. Bunların emirlerdeki hikmeti kavrama hususunda payları yoktur. Bunların payları, ancak fukahanın yaratılış hikmetinin paylarını anlamaları kadardır. Hatta ondan da azdır.

993 Müslim, Sayd 12-14.

Aralarından bazılarına da yaratılmışları müşahede etmedeki ilahî lütfâ mazhar olması sebebiyle emri de istidadına ve gücüne göre anlama hikmeti nasip olmuştur. Böylelikle o, hem bunda hem ötekinde akılları hayrete düşüren göz kamaştırıcı hikmeti görebilmiştir. Bu gibi kimsele- rin, Allah'ın yarattıklarına ve bu yaratılıştaki hikmetlere baktıkları tak- dirde rasûllerin getirdiklerine dair imanları, marifetleri ve tasdikleri daha da artar. Allah'ın emirlerine ve bu emirlerin ihtiva ettiği göz kamaştırı- cı hikmetlere baktıkları takdirde de imanları, yakînleri ve teslimiyetleri daha da artar. Bunların hâlleri, sanatla uğraşırken sanatkârı görmekten, yıldız ve gezegenleri görmeye çalışırken onları yaratanı görmekten göz- leri perdelenen kimse gibi değildir. Böyle bir kimsenin basireti körelir ve Allah'a karşı gözlerini perdeleyen perdeleri de kalınlaşır. Bu gibi kimse- ler, ilimlerinin hakkını verecek olsalar insanlar arasında imanları en güç- lü kimseler olurlar. Çünkü bunlara, Allah'ın hikmetinin göz kamaştırıcı âyetlerini, kendisine, ilmine, kudretine ve hikmetine delalet eden sana- tındaki hayret verici özelliklerini ve başkaları için saklı kalan ve onlar ta- rafından görülmeyen tarafları görme imkânı verilmiştir. Ama yine Yüce Allah'ın hikmetinin bir gereği olarak bu gibi kimselerin akıllarının özel- liğinin gereğini yerine getirme imkânı alınmıştır. Bu yolla onlar O'nu tanımaya karşı perdelenmiş, dünya hayatına dair bilginin zahir olan kıs- mının sınırında durdurulmuşlardır. Ahiretten yana ise gaflet içindedirler. Bunun sebebi ise akıllarının seviyesizliği, değersizliği, hakirliği, Yüce Allah'ı, O'nun isim ve sıfatlarını, dininin ve şeriatının sırlarını bilmeye ehil olmamalarıdır. Lütuf ise yalnız Allah'ın elindedir. Onu dilediğine verir. O, büyük lütuf sahibidir.

Bu ise öyle bir bahistir ki, kullar bu alanda bildiklerinin kendile- rine gizli kalana nispetinin ne olduğunu asla bilemezler. Hatta önce- kilerin de sonrakilerin de bu hususta bildikleri, bir kuşun, denizden gagasıyla aldığı suyun miktarı kadardır. Bununla birlikte bu dahi böyle bir ilimden yüz çevirmeyi ve ona dair bir şeyler öğrenmekten ümit kes-meyi gerektirmemektedir. Aksine akli başında olan kimse, bu bilgiden açıkça bilip öğrendiklerini onun ötesinde kalanlar için bir delil olarak değerlendirir.

Dört Ayaklıların Yavruları ile Anneleri Arasındaki İlgî

Dört ayaklı hayvanların durumunu öncelikle düşünelim. Kendilerinin tek başlarına annelerinin arkalarından nasıl gittiklerine bakalım. Ayrıca insan evladının ihtiyaç duyduğu gibi taşınmaya ve terbiye edilmeye ihtiyaçlarının olmadığını görürüz. İşte bundan dolayı bu yavruların annelerinde beşer türü annelerdeki terbiye, güzel davranış, yumuşak muamele ve kendilerinin vücutlarında bulunan ve ayrı olan türlü aletler bulunmamaktadır. Bunun için Latîf ve Habîr olan Allah, bu hayvan yavrularına doğumları üzerinden fazla bir zaman geçmemiş olsa dahi yerlerinden kalkıp hareket etme ve kendi başlarına bağımsız olarak gidip gelme özellikleri vermiştir. Bundan dolayı tavuk, turna ve buna benzer diğer kuşların birçoğunun yavrularının yumurtadan çıkar çıkmaz yürümeye ve yemlerini gagalamaya başladıklarını görüyoruz. Güvercin ve diğer kuş yavruları gibi ayağa kalkmaları zayıf olanlarının annelerine Yüce Allah, lütfu ile şefkat ve merhamet bahşetmiştir. Bununla anneler yavrularına kendi kursaklarından yemeklerini boşaltabilmektedir. Anneler bu yiyecekleri kendi bünyesindeki en değerli organında saklamakta sonra da onu kendi ağız yoluyla yavrularının ağızına boşaltmaktadır. Yavru kendi başına ayakta durup tek başına hareket edebilecek hâle gelinceye kadar da bu durum böylece sürüp gitmektedir.

İşte bütün bunlar, Yüce Allah'ın ayırmış olduğu rahmetin yüzde birinden kendilerine ulaşan payı ve kısmeti sebebiyle olabilmektedir. Yavru, tek başına ayakta durup uçuşma imkânı kazanıncaya kadar anne-baba onunla en mükemmel ve en yumuşak bir şekilde ilgilerini sürdürürler. Nihayet istemeyerek uçar ve artık kendi rızkını arayıp anne-babasının yedikleri gibi yiyebilecek bir hâle gelince, artık anne-babası onu hiç tanımıyormuş, o da kendilerini tanımıyormuş gibi bir hâl ortaya çıkar. Hatta onu yuvadan kovar ve yuvada bırakmazlar. Kendileriyle yiyeceklerini ve yerlerini paylaşmasına imkân vermezler. Aksine onun da anlayacağı bir dille ona şöyle derler: Haydi sen de kendine bir yuva edin, kendi yiyeceğini kendin bul. Artık senin yurdun bizim yanımız değildir ve bizim yanımızda sana verecek yiyecek yoktur.

Şimdi Yaratıcı'ya inanmayana soralım: Bütün bunlar, bir ihmalin (bu işleri çekip çeviren bir yöneticinin yokluğunun) bir sonucu mudur? Onlara bu ilhamı veren kimdir? En muhtaç oldukları zaman olan küçükken bu yavrulara şefkati veren sonra bunu yavruların ihtiyacı kalmadan onlardan geri alan kimdir? Bu ise o yavruların annelerine kendi iyiliklerini gerçekleştirmek için gidip gelmesini sağlamak üzere, bir rahmeti olarak gerçekleşir. Zira böyle bir hâl sürekli olursa bu, anneye zarar verir ve kendi hayatını yaşamasına fırsat vermez. Özellikle de onların yavrularının gıda ihtiyaçları da pek çoktur. Bundan dolayı böyle bir durumda annelere yavrulara merhamet ve rahmet olmak üzere şefkat, yavrularını kendisine tercih ve himaye duygularını yerleştirmiş, yavruların buna ihtiyaçları kalmayınca da annelere merhameti gereği bu duyguları onlardan geri almıştır. Peki, bütün bunların hikmeti sonsuz bir müdebbirin tedbiri, inayeti ve lütfu olmadan meydana gelmesi mümkün müdür? O her türlü eksiklikten münezzehtir, yücedir.

And olsun onun rubûbiyetinin delilleri, ulûhiyetinin kesin burhanları, hikmetinin tanıkları ve kudretinin âyet ve belgeleri apaçık ortadadır. Aklın bunları reddedebilecek gücü yoktur. Öyle bir şey söz konusu olursa bu, ancak her türlü inkâr ve küfür kabilinden sadece dil ile ifade edilen, hakka karşı büyüklük taslamaktan başka bir şey olamaz: **“Gökleri ve yeri yoktan var eden Allah hakkında bir şüphe mi var?”**⁹⁹⁴

Şüphe ise ancak delilleri açık olmayan, görülmeyen ve belgeleri açıklanamayan şeyler hakkında söz konusudur. Maddî olarak ya da akıl ile kavranılabilir her şeyde bir delili bulunana, aksine pek çok âyet ve belgeleri bulunana gelince; her birisi O'ndan başka hiçbir ilah olmadığına ve yalnız O'nun âlemlerin Rabbi olduğuna tanıklık ediyorsa O'nun hakkında nasıl şüphe edilebilir?

Hayvanların Bacakları, Ayakları

Şimdi de hayvanların bacaklarındaki sonsuz hikmet üzerinde düşünelim. Bu ilahî hikmet, ister iki ister dört olsun -tek değil- ayakların çift

⁹⁹⁴ İbrahim 14/10.

olmasını gerektirmiştir. Böylelikle hayvan kolaylıkla yürüyüp koşabilsin, bu yolla da onun faydasına olan işler gerçekleşebilsin. Ayakları tek olsaydı bunu yapamazdı. Çünkü yürüyen kişi, ayaklarının bir kısmını ileri atarken diğer kısmına dayanır. Mesela; iki ayaklılar birini atarken diğerine dayanır. Dört ayaklılar ikisini atarken diğer ikisine dayanır. Bu da sağlı-sollu şekilde çapraz olur. Çünkü hayvan, aynı yönden iki ayağını atıp diğer taraftaki iki ayağına dayanacak olursa ayaklarını attığı esnada yer üzerinde sağlam duramaz, yürüyüşü kuşun gagalamasını andıracak bir hâl alır. Bu ise onun bedenini bir yerden bir yere taşıması için rahatsızlık duymasına ve yorulmasına sebep olur. Fakat kuşun durumu böyle değildir. Bundan dolayı insan da bu şekilde az bir süre yürüyecek olursa böyle bir yürüyüş, onu yorar ve kendisinin tabii yürüyüşünden farklı olarak bu tarz ona zor gelir. Bundan dolayı ilahî hikmet, sağ eli ile birlikte sol ayağını ileriye atmasını, buna karşılık sol eli ile sağ ayağını sabit tutmasını sonra diğer ikisini yerlerinden hareket ettirip atmasını gerektirmiştir. Bu ise bir canlı için en kolay ve en hızlı yürüme şeklidir.

Binek Hayvanlarının Sırtlarının Şeklindeki Hikmetler

Bundan sonra da Yüce Allah'ın binek hayvanlarının sırtlarını sanki ayakların direkleri andıran durumu üzerinde yükselmiş bir tavan gibi geniş olarak yaratmış olmasındaki büyük hikmet üzerinde düşünelim. Böylelikle bu bineklere binmek ve yüklerin sırtlarında durması imkânı sağlanmıştır. Bu hal ise deveye farklıdır. Develerin sırtları tıpkı bir kubbe gibi tepe şeklindedir. Bunun sebebi ise develerin fazla güçlü olmaları ve çok yük taşımalarıdır. Bu şekilde kubbe türündeki yapılarda düz tavanların taşıdığından fazlasını taşırlar. Hatta şöyle denilmiştir. Kubbe tarzı inşaat develerin sırtlarının şeklinden alınmıştır.

Şimdi develerin ayaklarının boyunları gibi nasıl uzun olduğu üzerinde iyice düşünelim. Böylelikle deve ayakta olduğu hâlde otlayabilmektedir. Eğer boynu daha kısa olsaydı ayaklarının uzunluğu ile birlikte otlama imkânı olmazdı. Aynı zamanda boynunun uzunluğu, yükünü sırtına alıp ayağa kalktığı vakit yükü ile bir paralellik arz eder. Nitekim topuzlu kantar ile tartan bir kimsenin topuzun yer aldığı çubuk kısmının uzun olduğunu görüyoruz. Hatta şöyle denilmiştir. Topuzlu kantar aslında devenin

yaratılışından hareketle, boynunun uzunluğundan ve taşıdığı yükün ağırlığından ibret alınarak yapılmıştır. Bundan dolayı devenin, yükünü sırtına alıp ayağa kalkmak istediğinde, yükünü adeta tartıda dengelemek istercesine boynunu uzattığını görüyoruz.

Binek Hayvanlarının Dişilik Organları

Diğer taraftan dişi binek hayvanlarının dişilik organlarının arkalarında görünür bir şekilde yaratılışındaki hikmeti de düşünelim. Böylelikle erkek, onunla ilişki kurma imkânına sahip olur. Eğer kadında olduğu gibi karnının alt tarafında yaratılmış olsaydı erkek binek hayvanı da ancak kadın ile cima edildiği şekilde dişi binek ile ilişki kurabilirdi. Hayvanlara dair yazılmış kitaplarda belirtildiğine göre, dişi fillerin ferleri karınlarının alt tarafındadır. Bundan dolayı çiftleşme zamanları geldiği vakit erkeğin karşısında yükselir ve görünür bir hâle gelir. Böylelikle erkek fil de çiftleşme imkânı bulur. Dişi filin hâli diğer hayvanlarınkinden farklı olduğu için ona da böyle bir özellik verilmiştir. Bu sûretle de soyun devamı sağlanmaktadır.

Hayvanların Bedenlerini Örtün Tüyler, Kıllar, Postlar

Diğer taraftan şu hayvanların bedenlerinin nasıl kıl, tüy ve yün ile giydirildiği, buna karşılık kuşların kuş tüyleriyle, bazı hayvanların ise son derece güçlü ve sağlam deri tabakaları ile giydirilmiş olduğu üzerinde de iyice düşünelim. Kaplumbağa bunlara örnektir. Diğer bir kısmı ise süngü uçları gibi tüylerle giydirilmiştir. Bütün bunlar, o hayvanların sıcağa, soğuğa ve onlara eziyet vermek isteyen düşmanlarına karşı korunma ihtiyaçlarına uygundur. Çünkü bu hayvanların, giyecek edinme ve kendilerine giyecek, savaş araç ve gereçleri üretme imkânları yoktur. Bundan dolayı bu hayvanlar, kendilerinden ayrılmayan elbiseler ve giyecekler giydirilerek kendilerini savunacakları araç ve silahlarla donatılarak desteklenmiş, ayakkabıları olmadığı için de kendilerine tırnaklar, toynaklar giydirilmiştir. Bundan dolayı bu hayvanların ayakkabıları da içecekleri de yanlarında bulunur. Buna karşılık at, katır ve eşek gibi hayvanlar da yürümek, hızlanmak ve koşmak için yaratılışlarına uygun tırnaklarla/toynaklarla donatılmışlardır. Yine bunlara bu şekildeki tırnaklar, düşmanları ile mücadele edecek olurlarsa

sert kuyruklar, pençeler ve azı dişlerinin yerine geçmek üzere verilmiştir. Bu lütuf ve hikmet üzerinde iyice düşünelim. Çünkü hayvanlar, akılsız, elsiz ve parmaksız olarak kendilerinden yararlanılmak ve kendilerini savunmak için elverişli bir şekilde yaratılmışlardır. İnsanların yaptıkları işler olan dokumak, ip eğirmek ve çeşitli hususların ayrıntılı olarak çaresini bulmak gibi işlerde hiçbir payları bulunmadığından, bu hayvanların giyecekleri, yaratılışlarının bir parçası olarak hayatta kaldıkları sürece üzerlerinde kalacak şekilde yaratılmıştır. Bunları ayrıca değiştirmeye ihtiyaçları yoktur. Diğer taraftan bu hayvanlara kendilerini koruyacakları araçlar ve silahlar da verilmiştir. Bütün bunlar, bu hayvanların var edilmeleriyle onların varlıklarından gözetilen hikmetin gerçekleşmesi içindir.

İnsana gelince; o, türlü hile ve çarelere başvuran bir varlıktır. Çalışmaya uygun olarak yaratılmış ellere sahiptir. O, elleriyle ip eğirmekte, elbise dokumakta, kendisine giyecek yapmakta ve durumu değiştikçe elbiselerini değiştirmektedir. Böyle olmasında da birçok bakımdan menfaatleri vardır.

1. Dilediği zaman elbisesini çıkartıp dilediği zaman elbisesini giyer. O adeta her türlü elbiseyi giymeye mecbur olmayan bir kişi gibidir.

2. O, böylelikle kendisi için yaza ve kışa ait farklı elbiseler edinmektedir. Çünkü yazın giyimi kışa uymaz, kışın giyimi de yaza uymaz. Bundan dolayı o, her mevsimde ona uygun bir giyecek edinir.

3. Elbise onun arzu ve iradesine tabidir.

4. İnsanoğlu çeşitli yiyeceklerden farklı zevkler aldığı gibi çeşitli elbiselerden de zevk alır. Bundan dolayı onun elbiseleri tercihine bağlı olarak çeşitlidir. Tıpkı yiyeceklerinin böyle olması gibi. O, kimi zaman pamuk ve keten gibi bitkilerden, kimi zaman kıl, yün ve tüy gibi hayvanlardan yapılmış dilediği türden elbiseler giyebilir. Hatta bazen ipek ve ibrişim gibi kurtçuklardan yapılmış, bazen de altın ve gümüş gibi madenden yapılmış giyecekler edinir. Onun giyeceklerinin çeşitli kılınmış olması, onlar vasıtası ile zevkinin, sevinmesinin, hoşlanmasının ve süslenmesinin kemâle ermesi içindir. Bundan dolayı cennet ehlinin giyecekleri dünyada olduğu gibi onlardan ayrı ve farklıdır. Hayvanlarda olduğu gibi cisimlerinden yaratılmış değildir. Bunun böyle olması, bu hâlin nimet olması bakımından daha mükemmel, daha üstün ve daha ileri olduğuna delildir.

5. Yemesinde, meskeninde, beyanında, aklında ve kavrayışında ayrıcalıklı yaratılmış olduğu gibi insanın giyiminde de hayvandan ayırt edilecek ayrıcalıklı olması murad edilmiştir.

6. İnsanın durumlarının, sanatlarının, savaş ve barış hâlinde olmasının, yolculukta ya da ikamet etmekte olmasının, sağlığının, hastalığının, uyanıklığının ve rahat ve huzur içerisinde oluşunun farklılığına göre giyecekleri ve elbiseleri de farklıdır. Bu durumların her birisi için, ancak kendisine yakışan özel bir elbisesi ve giyeceği vardır. Bütün bu durumlardaki giyeceği başkası ile değiştirmesi imkânsız olmayacak şekilde tek bir elbise değildir. İşte bu da insanın diğer canlılardan daha üstün yaratılmış olduğunun ve daha değerli kılındığının göstergelerindedir.

İnsanların Dışındaki Diğer Canlılar

Diğer taraftan insanın dışındaki canlıların, yabani ve yırtıcı hayvanların, diğer sürüngenlerin ve haşeratin çokluklarına rağmen birçoğunun göz önünde görülmemesindeki şaşırtıcı hikmet üzerinde de düşünmeliyiz. Bütün bu canlılar, gizli kalacak kadar az değildirler. Aksine onların insanlardan daha kalabalık olduğu söylenmiştir. Bu da çöllerde gördüğümüz ceylan, inek, keçi, kurt ve pars sürüleriyle, birbirlerinden oldukça farklı türlü haşeratin çokluğuyla, yeryüzünün diğer haşeratıyla ve Âdemoğullarının kat kat fazlası olan çeşitli kuş türleriyle anlaşılmaktadır. Neredeyse bir çöplükte, yuvalarında, düşüp öldükleri yerlerde, meralarında, yollarında, suya gidip geldikleri yerlerde, sığındıkları yuva ve inlerinde, onlardan ölmüş bir canlıya rastlanmıyor. Yalnız herhangi bir saldırgan hayvanın saldırısına uğrayanlar müstesnadır. Bir yırtıcı hayvan onu yakalamış, bir avcı ona bir ok atmış veya bir saldırgan ona saldırırken onun ve diğer hemcinslerinin onun leşini saklamalarına engel olmuşsa bunlar müstesnadır. İşte bu, bu canlıların ölümü hissettikleri takdirde henüz ölmeden önceden cesetlerine ulaşılmayacak bir yerde saklandıklarını ve leşlerini bir mezara gömdüklerini göstermektedir. Denildiğine göre eğer bu böyle olmasaydı, bütün tenha ve çöllük yerler hayvanların leşleri ile dolup taşar, bunlar kötü kokuları ile havayı bozarlardı. Buna bağlı olarak da insanlar zarar görür ve bu hâl veba hastalığının ortaya çıkmasına sebep olurdu. Buna da Yüce Allah'ın Âdem'in iki oğlunun kıssasında yer alan şu buyruk delil teşkil etmektedir:

“Sonra Allah, ona kardeşinin cesedini nasıl gömeceğini göstermek için yeri eşeleyen bir karga gönderdi: ‘Yazıklar olsun bana! Şu karga kadar olup da kardeşimin cesedini gömmekten aciz mi oldum!’ dedi. Artık pişmanlık duyanlardan olmuştu.”⁹⁹⁵

Davarlar ve diğer binekler gibi insanlar arasında yaşayan evcil hayvanlara gelince; insanlar, bu gibi hayvanların cesetlerini taşıyabilir ve bunların sebep olacakları rahatsızlık verici durumları önleyebilirler. Böylelikle yırtıcı hayvanlarda olduğu gibi yabancı hayvanların sebep oldukları olumsuz hâller de önlenmiş olur. Şimdi Âdemoğullarını hayrete düşüren bu durumu, bu hayvanların yaptıklarını, bunun hayvanlarda nasıl doğuştan gelen bir tabiat olarak yaratılmış olduğunu ve insanların bu işi kuşlardan nasıl öğrendiklerini iyice düşünelim. Yine Yüce Allah’ın Âdemoğluna gurab denilen kargayı gönderişindeki hikmet üzerinde de düşünelim. Onun bu isimle, katilin, Yüce Allah’ın rahmetine, kardeşine, babasına ve ailesine uzak ve yabancı düştüğünü, kendisinin onlardan ayrı ve uzak, onların da kendisinden ayrı ve uzak kaldıklarını ilham ettiğini düşünelim. Gurab denilen karga, insanların kendisinden ve sesinden nefret ettikleri ve rahatsız oldukları bir kuştur. Yüce Allah, o katile böyle bir kuşu gönderdi ve bu kuş ona adeta bir öğretmenlik, bir üstadlık yaptı. Böylelikle o, öğrenen ve istidlal eden kişi durumuna düştü. Bu bahsin hikmeti ve burada isim taşıyan varlıkların aldıkları isimlerle irtibatlı oldukları inkâr edilemez. Nitekim Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurmuştur: **“Sizler bana bir haberci gönderecek olursanız ismi güzel, yüzü güzel birini gönderin.”**⁹⁹⁶

Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, bir yerde konakladığı zaman oranın adını ve kendisine gelen elçinin adını sorardı. Hudeybiye günü (Kureyş’in elçisi olarak) Suheyb b. Amr ashaba gelince Allah Rasûlü *sallallahu aleyhi*

995 Mâide 5/31.

996 Sahihdir. Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-Evsat*, VII, 367; Heysemî, *Mecmau’z-Zevâid*, VIII, 47. Heysemî şöyle demiştir: “Bu hadisi, Bezzâr ve *el-Evsat* adlı eserinde Taberânî rivayet etmişlerdir. Taberânî’nin isnadında Ömer b. Râşid vardır. İclî onun sika olduğunu söylerken, imamların çoğunluğu zayıf olduğunu söylemiştir. İsnaddaki diğer raviler sikadır. Bezzâr’ın isnadı ise zayıftır.” Ömer b. Sa’d hakkında da İbn Hacer “Zayıftır” demiştir. Derim ki: Elbânî hadisin sahih isnadları bulunan birçok rivayetini kaydetmiş ve hadisin sahih olduğunu ifade etmiştir. Bk. *Silsiletu’s-Sahîha*, III, 182-184.

ve sellem **“Artık işiniz kolaylaştı”** buyurmuştur.⁹⁹⁷ Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* “Hazn” adını “Sehl” ile değiştirmek isteyince **“Onun adının anlamı, kendisinde ve soyundan gelecek olanlarda devam edecektir”** buyurmuştur.⁹⁹⁸

Ömer b. el-Hattâb, bir adama kendisinin, babasının, diyarının ve konakladığı yerin/evinin adını sorunca o Cemra b. Şihâb olduğunu, yurdunun Huraka olduğunu, oradaki meskeninin Zâtüleza olduğunu söyledi. Bunun üzerine ona “Evine yetiş, çünkü o yanmış bulunuyor” dedi ve onun dediği gibi olduğu ortaya çıktı.⁹⁹⁹ Bu husustaki tanıklar, burada zikredemeyeceğimiz kadar çoktur. Bu bahis ise sonuç çıkartılacak yerleri oldukça incelikli, isimler ile ad oldukları nesnelere arasında ilişkinin oldukça sıkı olduğu bir husustur. Eski ve yeni insanlar, karganın gaklaması üzerinde iyice durmuş, bu sesini ayrılığa ve gurbete çıkmaya delil göstermiş, onun bu şekilde gaklamasını uğursuzluğa yormuş, ondan nefret edegeldikleri gibi kargalardan da nefret etmişlerdir. İşte bundan dolayı diğer kuşlar arasından bu kuşun, Âdem’in iki oğlundan katil olanına gönderilmesi uygun bir iştir. Sanki bu kuş, o katilin boynuna asılmış (kaderinin ifadesi olan) kuşunun bir sûreti ve ondan uçup amelîne dönüşmüş şekli gibidir. Sakın karganın gönderilmesinin hikmetsiz ve gelişigüzel olduğunu zannetmeyesin. Size bu hikmetin ne olduğu gizli kalmış ise bunu inkâra kalkışmayın. Şunu da bilelim ki, bu hikmetin saklı kalışı son derece latif ve üstün oluşundan dolayıdır. Yüce Allah’ın insanlara karşı gizleyip saklı tuttuğu hikmetlerde, övülmeye değer amaçlar ihtiva eden göz kamaştırıcı birçok hikmet vardır.

At ve Benzeri Hayvanların Yüz Şeklindeki Hikmetler

At ve benzeri hayvanların yüzünün şeklindeki göz kamaştırıcı hikmetler üzerinde düşünelim. Bu gözler, bu hayvanların yüzünün ön tarafında nispeten yüksekçe bir vaziyettedir. Böylelikle önünde bulunanları başkalarına göre daha eksiksiz görebilmektedirler. Çünkü at, hem kendisini hem binicisini korur. Bundan dolayı bir duvara çarpmaktan ya da bir

997 Buhârî, Şurût 15; Ahmed b. Hanbel, IV, 33; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, IX, 220.

998 Buhârî, Edeb 107; Ebû Davud, Edeb 62; Ahmed b. Hanbel, V, 433.

999 Sözü geçen adamın ve babasının adının Türkçesi “Alevoğlu Korateş,” yurdunun adının Türkçesi “Yangın yeri” ve meskeninin adının Türkçesi “Aevli yer” şeklindedir. (Çeviren)

çukura düşmekten kendisini korur. Bu sebeple atın gözlerinin bir gözcü gibi ayakta dikilmiş kimsenin gözlerine benzediğini görüyoruz. Atın ve benzeri hayvanların ağız ise yemi iyice kavrayıp ısırabilmek için başının alt kısmında bulunur. Çünkü ağız insanda çene kısmının ön tarafında olduğu gibi başının ön kısmında ve daha yukarıda bulunsaydı yerden hiçbir şey alamazdı. Nitekim biz insanın yiyeceklerini ağız ile değil, eli ile aldığını görüyoruz. At ve benzeri hayvanlar yiyeceklerini elleri ile almadıkları için ağız başının alt tarafından yarılmış hâlde yaratılmıştır. Böylelikle ağızını yiyeceği yemin üzerine koyduktan sonra onu çiğnemektedir. Ayrıca kendisine yakın ve uzak duran yemleri ağızına kolaylıkla alabilmesi için insanın dudağını andıran bir dudağı da vardır. Bazı kimseler, atın kuyruğunun faydasını anlayamamış ve bunu görememişlerdir. Atın kuyruğunun da pek çok faydası vardır.

1. Kuyruk, dübürünü kapatan ve edep yerinin üzerini saklayıp örten bir örtü durumundadır.

2. Atın dübürü ile karnı arasındaki mesafede sineklerin ve sivrisineklerin toplandığı bir alan bulunmaktadır. Bu ise atı rahatsız eder. Bundan dolayı onların kuyrukları, sinekleri kovalayan ve böylelikle onları uzaklaştıran bir yelpazeyi andırır.

3. At, kuyruğunu hareket ettirip onu sağa ve sola oynatmak sûretiyle dinlenir. Çünkü at, bütün cismi ile dört ayak üzerinde durup ön ayakları, bedeni taşıdığı için istediği gibi hareket etmesine engel olduğundan, kuyruğunu hareket ettirmesi onun için dinlendiricidir.

Kuyruğun yaratılmışların kavrayamadıkları daha başka hikmetleri de olabilir. Bunları işiten bir kişi, bunlar söylendiğinde bu hikmetleri küçümseyebilir. Ama bunların önemini, ancak ihtiyaç duyulduğu zaman bilebilir. Bunlardan birisi de şudur: At çamura saplandığı takdirde, onu çamurdan kurtarmak için en kolay yol, onun kuyruğunu yakalayıp oradan kalkmasına yardımcı olmaktır.

Filin Hortumu

Şimdi de filin hortumu ve onda bulunan göz kamaştırıcı hikmetleri düşünelim. Yemini ve suyunu alışında ve onları karnına götürmesinde hortum elin yerini tutar. Eğer bu hortumu olmasaydı yerden herhangi bir şey alamazdı. Çünkü filin diğer hayvanlar gibi uzatacağı bir boynu bulunmamaktadır. Onun boynu olmayınca boyun yerine kendisine boyunun yerini tutması için uzun hortum verilmiş ve bu hortumunu aşağıya sarkıtma, kaldırma, bükme ve dilediği şekilde kullanma imkânına sahip olarak yaratılmıştır. Ayrıca bu hortum, içi boş yumuşak bir kap durumundadır. Hortum ile ihtiyacı olan şeyleri almakta, dilediği şeyleri karnına doğru taşımak üzere ona yüklemekte, içinde tutmak istediklerini tutmakta, dilediği takdirde hortumu ile başkasına zarar verebilmekte, onunla bir şeyler vermekte, istediği takdirde de kendi içine doğru onu almaktadır. Şimdi inkârcılara soralım: Yaratıklarına şefkati ve merhameti sonsuz, onların faydasına olanları teminat altına alan, onlara lütufkâr olan Yüce Zat dışında file vermediği organın (elin) yerini tutacak ve onun işlevini görecek farklı bir organ verecek olan kimdir? İhmal söz konusu olsaydı ve kâinâtın işlerini idare eden, her şeyi yoktan var eden ve her şeyi harikulade bir şekilde yaratan yaratıcı olmasaydı bütün bunlar nasıl olabilirdi? O'ndan başka hiçbir ilah yoktur, o Azîz'dir, Hakîm'dir. Eğer "Diğer hayvanlar gibi neden ona da bir boyun yaratılmadı ve bundaki hikmet nedir?" diyecek olursanız şöyle cevap verilir: Şüphesiz yaratıklarında gözettiği hikmetleri en iyi bilen O'dur. Onun başı ve kulakları, aslında dehşet vericidir, çok büyüktür ve çok ağır bir yükür. Diğer hayvanlar gibi boynu bulunsaydı bu ağırlık ile boynu çöker ve taşıyacak gücü bulamazdı. Bundan dolayı başı boynuna bitişik olarak yaratılmıştır. Böylelikle başının ağırlığı onu etkilemesin, onu taşımakta zorlanmasın. Boynun yerine kendisine onunla gıdasını aldığı bu uzunca hortum verilmiştir. Bu husustaki hikmet dolayısıyla devenin boynu uzun olduğu gibi cüssesinin büyüklüğüne oranla devenin başı da küçüktür. Böylelikle başının ağırlığı ona eziyet vermesin, boyununun gücünü azaltmasın. Hikmeti, bu hikmetleri saymaya kalkışanların saymasından ve bunları tespit etmeye yeltenenlerin tespitlerinden çok daha üstün olan Yüce Allah, her türlü eksiklikten münezzehtir.

Zürafanın Yaratılışı

Şimdi de zürafanın yaratılışı, organlarının farklılığı ve organları itibariyle bütün hayvanlara benzerliğinin ne kadar olduğu üzerinde dikkatle düşünelim. Baş atın başına, boynu devenin boynuna, tırnakları ineklerin tırnaklarına, derisi kaplanın derisine benzemektedir. Hatta bazı kimseler, zürafanın çeşitli erkek türlerinden aşılarmış olduğunu ileri sürmüş ve kara hayvanlarından çeşitli türlerin suya gittikleri vakit birbirleri ile çiftleştiklerini ve yabani hayvanların meralarda yayılan hayvanlarla çiftleştiklerini, bunun sonucunda ise çeşitli insan türlerinden meydana gelmiş (melez) bir kişi gibi bir hayvan doğurduklarını söylemektedirler. Kanaatimce bunları söyleyen kişi, bu hayvanlara ve bu yaratılışa yalan ve iftira etmekten başka bir şey yapmıyor. Çünkü hayvanlar arasında bir başka tür ile çiftleşen bir hayvan yoktur. Deve, ineklerle çiftleşmediği gibi öküz de dişi deve ile çiftleşmez. At da bunlarla, bunlar da atla çiftleşmez. Yabani hayvanların farklı türleri de kuşların farklı türleri de birbirleriyle çiftleşmez. Bu, ancak birbirine yakın olan türlerde ve nadiren ortaya çıkar. Yaban öküzü ile evcil türlerin, koyun ve keçi türlerinin, at ve eşek türlerinin, kurt ve sırtlan türlerinin birbirleriyle çiftleşmesi gibi. Bunun neticesinde katır ve diğer melez yavrular doğar. Fukahanın “Yabani ve evcil hayvandan doğan hayvanlara zekât düşer mi? Bu hususta iki görüş vardır” şeklindeki sözlerine gelince; bu, ancak kendileri ile nisabın tamamlanabileceği bir, iki ya da üç hayvan hakkında düşünülebilir. Hepsi de yabani ve evcilden doğma hayvanların nisabına gelince; böyle bir şeyin varlığı söz konusu değildir. Bu şekilde dünyaya gelmiş hayvanlar ile ilgili hükümler, zekât bahsinde, ihramlı iken avlanmanın cezası ve kurbanlık ile ilgili meselelerde söz konusu olur. Bütün bu bahislerde, ihtiyatlı olan hüküm esas alınır. Kurbanlık ile ilgili meselelerde hüküm, bu gibi hayvanların kurban edilemeyeceğidir. İhram ve harem ile ilgili meselelerde avlanma cezasının verilmesinin gerektiği şeklinde hüküm verilir. Yiyecekler bahsinde ise haram olma tarafı ağır basar. Zekât meselesi hakkında ise ünlü görüş ayrılığı vardır.

Üstadımız Ebu'l-Abbâs İbn Teymiyye, kendisine “Bir eşeğin bir kısrağın ile çiftleşmesi ve o kısrağın gebe kalması sonucunda kısrağın sütü helâl midir haram mıdır?” diye sorulunca sütünün helâl olacağını söylemişti. Çünkü böyle bir durumda, insanlardan farklı olarak süt hususunda erkeğin

hükümü yoktur. Çünkü kısrağın sütü yediği yemden oluşur. Bundan dolayı sütü de etine tabidir. Erkeğin onunla çiftleşmesinin bu süte bir sirayeti söz konusu değildir. Buna göre, bu durumda insanlarda erkeğin sebebi ile meydana gelen süttten farklı olarak yayılmasından dolayı söz konusu olan bir haramlık bulunmamaktadır. Çünkü insanlarda süt emmenin haramlığı erkek dolayısıyla yayılır. Burada ise erkek tarafından yayılan bir haramlık söz konusu değildir. Ancak yavrunun bir özelliği vardır. Çünkü hem erkekten hem anneden meydana geldiğinden haram oluş, ona galip gelmiştir. Süt ise onun çiftleşmesi sonucu değil, yem sonucu meydana gelmektedir. Bundan dolayı süt haram olmaz. Onun sözünün genişçe açıklaması ve anlamı budur.

Asıl anlatmak istediğimiz ise bu çeşitli türlerdeki hayvanların suya gittikleri vakit birbirleri ile çiftleştikleri ve zürafanın da bu şekilde ortaya çıktığı iddiasını çürütmektir. Böyle diyenin zürafa hakkında ve ilahî yaratış aleyhinde yalan söylediğini ortaya koymaktır. Böyle diyenin yalan söylediğinin deliline gelince; sözünü ettiğimiz at, eşek, kurt, sırtlan, koyun ve keçi türleri arasından ortak olarak çıkan bu türün her bir uzvu, anne ve babasından gelmiş gibi değildir. Mesela; zürafanın attan veya deveden gelen bir organı yoktur. Aksine her ikisi arasında ortalama ve her ikisinin karışımı gibi meydana gelmesi gerekirdi. Katırda gördüğümüz gibi. Bizler katırın başının, kulaklarının, sırtının, tırnaklarının, annesinin ve babasının organlarına göre ortalama bir şekilde olduğunu, her ikisinden de bir şeyler aldığını görüyoruz. Hatta katırın anırmasının dahi atın kişnemesi ile eşeğin anırmasının karışımı gibi olduğunu görüyoruz. İşte bu da zürafanın -bu asılsız iddiayı ileri sürenin söylediği gibi- değişik türden anne-babanın melez bir yavrusu olmadığını delilidir. Hatta bu hayret verici yaratışın ve Allah'ın bu harikulade olağanüstü şeklinin Allah'ın kudret ve hikmetine dair bir belge ve delil olduğunu dahi görüyoruz. O'nun kudret ve hikmetini de hiçbir şey aciz bırakamaz. O, böylelikle kullarına bütün hayvan türlerini dilediği gibi ve dilediği renkte yaratmaya kadir olduğunu göstermektedir. Bu hayvan türlerinin kiminin hilkatı birbiriyle uyumlu, organları birbiriyle orantılıdır. Kimisinin ise yapısı, şekli ve sûreti farklıdır. Nitekim O, kullarına insan türünü dört farklı kısımda yaratmadaki kudretinin eksiksizliğini de göstermektedir. İnsanları bu şekilde yaratması,

insanın kudretiyle, iradesiyle yaratılmış olduğunu ve buna tabi olduğunu göstermektedir. Kimi insan babasız ve annesiz yaratılmıştır. Bu ise insan türünün atası (Âdem')dir. Kimisi erkeksiz ve dişisiz olarak yaratılmıştır. Bu da Âdem'in ege kemiğinden yaratılmış anneleridir. Kimisi erkeksiz, yalnızca bir dişiden yaratılmıştır. O da Meryemoğlu İsa Mesih'tir. Kimisi bir erkek ve bir dişiden yaratılmıştır. Bu da insan türünün diğer fertleridir. Böylelikle Yüce Allah, kullarına âyetlerini (varlık ve birliğin delillerini) göstermekte, türlü nimetleri, lütufları ve kudreti ile kendisini onlara tanıtmakta, bir şeyi murad ettiği takdirde ona sadece "Ol" demekle onun da derhal oluvereceğini göstermektedir.

Zürafanın boynunun uzun oluşuna ve böyle olmasının zürafaya faydalarına gelince; çünkü zürafanın durumu ile ilgilenenlerin zikrettikleri gibi zürafanın yetiştiği yer, otladığı yer ve meksen olarak bulunduğu yer, alabildiğine uzun, çok yüksek ağaçların bulunduğu sulak yerlerdir. Boynunun uzun olarak yaratılması sûretiyle orada bulunan ağaçların dallarının uçlarını ve meyvelerini alıp yemesi sağlanmış olmaktadır. İşte bu kimselerin bilgilerinin ulaştığı nokta budur. Fakat Latîf ve Habîr olanın hikmeti ise bütün bunların üstünde ve bunlardan çok daha yücedir.

Güçsüz Karınca ve Zekâsı

Şu güçsüz karıncanın, ona verilmiş zekânın ya da gıdalarını toplayıp saklama, koruma ve ona gelecek zararları önleme hususlarında tedbir alabilme kabiliyetinin üzerinde de iyice düşünelim. Böylelikle bunda pek çok ibretin ve âyetin bulunduğunu görürüz. Karıncalar topluluğunun gıdalarını elde etmek istedikleri zaman bunu elde etmek maksadıyla yuvalarından çıktığını görüyoruz. Gıdalarını elde ettikleri takdirde yuvalarına doğru bir yol alır ve o gıdayı taşımaya başlarlar. Onların iki tür yol aldıklarını görüyoruz. Bir grup yol arkadaşı, o gıdayı yuvalarına taşıyıp götüren bir kafildir, diğeri ise yuvalarından oraya doğru giden bir diğerkafildir. Yolda giderlerken biri ötekine karışmaz. Aksine her iki kafiye bir yolda giden ve diğeri de aynı yoldan dönen iki ayrı insan cemaatini andıran iki ip gibi uzanır. Bu gıdalarından herhangi bir şey taşımak ağır gelecek olursa karıncalardan bir topluluk onun için bir araya gelir ve onu taşımak üzere birbirleriyle yardımlaşır. Tıpkı bir grup insanın büyükçe bir keresteyi ve taşı

taşımak için birbirleriyle yardımlaştıkları gibi. Şayet bu gıdayı aralarından bulan bir karınca ise diğer arkadaşları onu yuvasına taşımasında ona yardımcı olurlar ve sonra onu yiyeceği ile baş başa bırakırlar. Eğer o besine rastlayan bir topluluk ise hep birlikte onu götürmek üzere yardımlaşırlar sonra da yuvanın kapısında onu bölüşürler.

Ariflerden birisinin haber verdiği göre o, bir gün karıncaların hayret verici hâllerinden birine tanık olduğunu söylemiş ve şunları aktarmıştır: Bir karıncanın yarım bir çekirgenin yanına geldiğini gördüm. Onu alıp götürmek üzere çabaladı; fakat onu yerden bir türlü taşıyamadı. Fazla uzağa gitmemişti ki yanında bir karınca grubu ile birlikte geri döndü. Ben de o yarım çekirgeyi yerden kaldırdım. Karınca arkadaşlarıyla birlikte yarım çekirgenin bulunduğu yere ulaştınca o yerin etrafında döndü. Arkadaşları da onunla birlikte döndü. Bir şey bulamayıp geri dönmeleri üzerine ben de o çekirge parçasını yere koydum. Sonra o karınca geri geldi. Ona rastladı. Tekrar onu almak istedi. Fakat onu kaldıramadı. Fazla uzağa gitmeden tekrar arkadaşları ile geri geldi. Bu sefer yine ben o çekirge parçasını kaldırdım. Bulduğu yerin etrafında dönüp durdular, hiçbir şey bulamayınca geri gittiler. Ben de yine onu yerine koydum. Karınca bir daha geri döndü tekrar arkadaşlarını alıp geri geldi. Yine onu yerinden kaldırdım. Yerin etrafında dönüp durdular. Hiçbir şey bulamayınca bir halka oluşturdular, o karıncayı halkanın ortasına aldılar. Arkasından o karıncaya hücum ettiler, onu parça parça ayırdılar ve bu benim gözlerimin önünde cereyan etti.

Karıncanın zekâsının hayret verici durumlarından birisi de şudur: Karıncalar, taneleri yuvalarına taşıdıkları takdirde yeşermemesi için onu kırarlar. Eğer iki parçası yeşerecek durumda ise onu dörde bölerler. Şayet nemlenecek ya da ıslanacak olur da bozulacağından korkarlarsa onu güneşe çıkartırlar sonra onu tekrar yuvalarına geri alırlar. Bundan dolayı bazen karınca yuvalarının ağzında kırık taneler görebilirsiniz. Kısa bir süre sonra geri döndüğünüzde o tanelerden birini dahi göremezsiniz.

Karıncanın zekâ göstergelerinden biri de şudur: Karıncalar, yuva kolonilerini ancak yerin yüksekçe yerlerinde yaparlar. Böylelikle taşan sel onları su altında bırakmamış olur. Bundan dolayı bir vadinin iç taraflarında karınca yuvası kolonisi göremezsiniz. Onların vadinin üst taraflarında ve selin

kapladığı yerin yukarısında olduklarını görürüz. Karıncaların zekâsına dair Yüce Allah'ın Kitab-ı Kerîm'inde bize naklettiği, bir karıncanın bir topluluğa hitaben söylediği sözdür. Böyle bir karınca Süleyman *aleyhisselâm*'ı ve askerlerini görünce şunları söylemişti: **“Ey karıncalar! Yuvalarınıza girin. Süleyman ve askerleri fark etmeyip sizi çiğnemesin.”**¹⁰⁰⁰

Böylelikle bu karınca, bu öğüde on türlü hitap kullanarak konuşmuş oldu: Nida, uyarı, isimlendirme, emir, nass, sakındırma, tahsis, kavratma, genelleme ve mazeret belirtme. Karıncanın öğüdü, kısılalığına rağmen bu on tür hitabı ihtiva etmektedir. Bundan dolayı Süleyman *aleyhisselâm*, karıncanın sözüne hayran kalmış ve bundan dolayı gülercesine gülümsemiş, Yüce Allah'tan da karıncanın bu sözlerini işitince üzerindeki nimetlerine şükretmesi ilhamını vermesini dilemiştir. Rabbini tesbih eden ümmetlerden bir ümmet olan karıncaların bu kadar zeki olmalarını da uzak ve olmayacak bir ihtimal olarak görmeyin. Nitekim sahih hadiste Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in şöyle buyurduğu rivayet edilmektedir: **“Nebilerden biri bir ağacın altında konakladı. Bir karınca onu ısırınca eşyalarının çıkartılmasını emretti. Sonra da karınca kolonisini yaktı. Yüce Allah ona ‘Bir tek karınca seni ısırды diye tesbih eden bir ümmeti yaktın öyle mi? Neden bir tanesini (yakmakla yetinmedin ki?)’ diye vahyetti.”**¹⁰⁰¹

Hayvanlarda Hayret Verici Zekâ Örneklerinden

Hayvanlardaki zekâyâ hayret verici örneklerden biri de şudur: Tilki, acıkıp da bir av bulamayacak olursa ölmüş numarası yapar, karnını şişirir. Öyle ki uçan bir kuş onu ölü zanneder. Ondan bir şeyler galamak amacıyla üzerine konunca tilki derhal üzerine atılıp onu yakalar.

Hayret verici zekâ örneklerinden biri de at sineği diye adlandırılan şu büyük sinekteki şu hâldir: Bu iri sinek, küçük sineklerin yakında bir yerlere konduğunu hissedince bir süreliğine ölüymüş gibi hareketsiz kalır. Sineklerin tedirgin olmadıklarını ve kendisinin varlığından gaflete düştüklerini görünce oldukça sessiz bir şekilde hareket eder. Onu ele geçirebileceği bir yere gelince derhal üzerine atılır ve yakalar.

1000 Neml 27/18.

1001 Buhârî, Cihâd 153; Müslim, Selâm 148.

Örümceğin şaşkırtıcı hilelerinden biri de şudur: O, kendi ağını av için bir tuzak olarak dokur. Sonra o ağın içinde gizlenir. O ağın içine pire ya da sinek takılacak olursa derhal üzerine atılır ve kanını emer. İşte bu kişi, ağlarla avlanmayı taklit eder, birincisi ise köpeklerin ve parsların avlanma şeklini taklit eder. Sakın küçük bir karınca ve sinek gibi değersiz bir şeyden ibret almayı küçük görmeyesin. Çünkü oldukça değerli bir mana değersiz bir şeyden öğrenilebilir. Bu gibi şeyler ile alay etmek ise Yüce Allah'ın Kitabı'nda sineği, örümceği, köpeği ve eşeği örnek göstermesini akıllarının kabul etmediği o kimselerden kalma bir mirastır. Bu sebeple Yüce Allah, **“Muhakkak Allah, bir sivrisineği yahut ondan daha üstün herhangi bir şeyi misal vermekten çekinmez”**¹⁰⁰² buyurmaktadır.

Küçük ve hakir görülen bu hayvanlarda bulunan hikmetler ne kadar bol, ne kadar çoktur. Yaratıcıya, O'nun lütüfkârlığına, rahmet ve hikmetine delil olma özellikleri ne kadar da fazladır. Şimdi tanrıtanımaza şunu sorun. Bu hayvanlara bunca hileli yollara başvurmaya kim ilham etti? Temel gıdası hâlindeki avını avlama noktasında bu kadar ince yolları kullanmayı kim öğretti? Bu hayvanlardan esirgediği güç ve kuvvet yerine, bunca hileli yolları vererek onları ilham ettiği bu hile ve çareler ile esirgediği güce ve kudrete muhtaç bırakmayan o çok lütüfkâr ve her şeyden haberdar olandan başkası kim olabilir?

Kuşların Yaratılışındaki Hikmetler

Şimdi de kuşların cisimleri ve yaratılışları üzerinde düşünelim. Onun havada uçan bir kuş olması takdir edildiği zaman cismi hafifletildi, hilkati toplu ve bir arada var edildi, dört ayak yerine ona yalnızca iki ayak verildi. Beş parmak yerine de ayakları dört parmaklı yaratıldı. Küçük ve büyük tuvaletini aynı yerden bir arada yapması takdir edildi. Diğer taraftan havada hangi yöne giderse gitsin havayı kolayca geçebilmesi için sınırlı ve göğüs kafesi yassı yaratıldı. Nitekim geminin göğüs kısmı da suyu hızlıca yarıp içinden kolaylıkla geçebilmesi için bu şekilde yapılıdır. Kuşun kanatları ve kuyruğunda uçmasını kolaylaştırması için sağlam ve uzun tüyler yaratıldı. Vücudunun tamamı ise araya havanın kolayca girmesi ve onu taşıması için

hep tüylerle giydirildi. Onun yiyecekleri et ve tane olup bunları çiğneme-
den yutması takdir edildiğinden yaratılışında dişler yoktur. Bunun yerine
kendisine, yiyeceklerini alacağı sert bir gaga yaratılmıştır. Böylelikle bu
gagası tane gagalamaktan dolayı da çatlamaz, eti çekiştirmekten dolayı da
eğilip bükülmez. Dişleri olmadığından, taneyi bütün yuttuğundan ve eti de
taze olarak gagaladığından karnında taneleri öğüten ve eti pişiren yüksek
hararet ile ona destek verildi. Böylelikle çiğnemeye ihtiyacı kalmadı.

Ona destek olarak verilen hararetin gücünü bize gösteren hususlardan
biri de şudur: Üzüm çekirdeği ve benzerleri, insanın karnından dışarıya
bütün olarak çıktığı hâlde kuşların içinden çıktığı takdirde izi görülmeye-
cek şekilde pişmiş olarak çıkar.

Diğer taraftan ilahî hikmet, onun doğum sûretiyle değil de yumurtla-
mak sûretiyle çoğalmasını takdir etmiştir. Böylelikle uçmak ona zor gel-
mesin. Çünkü kuşlar eğer (diğer memeliler gibi) gebe kalıp yavrusu kar-
nında iyice yer ederek ağırlaşan hayvanlardan olsaydı yavrusu onu ağırlaş-
tırır, yükselmesine ve uçuşmasına engel olurdu.

Şimdi havada serbestçe salınan, gezip dolaşan kuşun, kendi isteği ile
bir ya da iki hafta süreliğine yumurtaları üzerinde kuluçkaya yatması ve
böylelikle orada kalma meşakkatine katlanması hikmeti üzerinde düşünün.
Bundan sonra yavruları yumurtadan çıkınca bu sefer (rıızık) kazanma, ta-
neleri kursağında toplama meşakkatine katlanır sonra da bu topladıklarını
kursağından yavrularının ağzına boşaltır. Kuşun işinin akıbetinin ne ola-
cağı hususunda herhangi bir düşünce ve tedbiri yoktur. İnsanın çocukla-
rından beklediği yardımcı olmak, destek olmak, adını ve sanını sürdürmek
gibi hususları kendi yavrularından da beklememektedir. Onun kendiliğinin-
den bu şekilde davranması, yavrularına oldukça şefkatli olduğuna tanıklık
etmektedir. Ama o, kendisinin bildiği bir sebepten dolayı bunu yapmıyor
ve bunu yaparken neslinin devamını ve kalıcılığını da hesaba katmıyor.

Kuşların Yumurtaları

Diğer taraftan yumurtanın yaratılışı ve yumurtada bulunan nispeten katı
sarısı ile nispeten ince beyazı üzerinde ve bunun bir kısmından yavrunun

vücuda gelmesini, diğer bir kısmıyla ise yumurtadan çıkıncaya kadar yavrunun beslenmesini ve bunlardaki hikmeti de düşünelim. Yavru, dışarıdan ulaşmak isteyen için girmesi söz konusu olmayan bu cisim içerisinde yetiştiğinden, yumurtanın içerisine onunla birlikte çıkacağı zamana kadar kendisine yetecek gıda da konulmuştur.

Kuşların Kursağı

Bundan sonra kuşların kursağı ve bu kursağın ne için takdir edilmiş olduğu hususundaki hikmet üzerinde düşünelim. Çünkü kuşun yediklerinin bağırsaklarına kadar ulaşması için gidilen yol oldukça dardır ve yiyecek oradan ancak çok az bir miktarda geçer. Eğer kuş, birincisi karnına ulaşmaya kadar ikinci taneyi gagalayamayacak şekilde yaratılmış olsaydı bu, onun için oldukça uzun bir iş olurdu. Kuş, yemini tamamen elde edinceye kadar aşırı tedbirinden ve çekingenliğinden dolayı adeta hırsız gibi çalarak gagaladığından, onun kursağı, önünde asılı bir yem torbası gibi yaratılmıştır. Böylelikle gagaladığı yemi hızlıca oraya doldurabilsin. Sonra da bu yemleri yavaş yavaş sindirme organlarına aktarsın. Kursağında bir başka özellik daha vardır. Çünkü bazı kuşlar, ağızlarıyla yavrularını beslemeye muhtaçtır. Böylelikle onun yemeği geri çıkarması kendisine kolaylık olsun diye kısa mesafeden gerçekleşmektedir.

Bazı Kuşların Tüylerindeki Desenler

Tavus, turna ve daha başka pek çok kuşta gördüğümüz şu renklere, boyalara ve desenlere bakıp onlar üzerinde iyice düşünelim. Bu desenler, en ince kalemlerle çizilip eller ile boyanacak olsa yine böyle olamazdı. Bütün güçlerden soyutlanmış tabiatta böyle bir şekil vermek, böyle güzel çizimler, renklendirmeler, sade ve karışık hayret verici boyamalar nereden gelsin? Eğer bütün yaratılmışlar bunları taklit etmek için bir araya gelip toplansalar bunu yapamazlar. Tavus kuşunun tüylerinin nasıl olduğuna dikkat edelim. Bu tüylerinin oldukça ince iplerden dokunmuş bir elbise gibi olduğunu görüyoruz. Adeta incecik iplerden hatta saç tellerinden dokunmuş gibi. Diğer taraftan bu kumaşı açtığımız zaman onun azar azar açıldığını fakat arasına havanın girmesi için yarılmadığını da görüyoruz. Böylelikle kuş uçuğu takdirde kuşu bir yerden bir yere taşımaktadır. Her

bir tüyün ortasında sağlam, kalınca bir direk görürsünüz. O direğin üzerine saçı andıran o elbise dokunmuştur. Böylelikle bu direk sağlamlığıyla onu tutmaktadır. İşte tüyün ortasında bulunan çubuk budur. Bununla birlikte bu çubuğun içi boştur. İçi hava ile doludur. Böylelikle kuşu taşımaktadır. Şimdi bu hikmet, bu bilgi ve bu incelikli tedbir hangi tabiatta söz konusu olabilir? Diğer taraftan bu tabiatçıların söyledikleri gibi, tabiatta olan bir şey olsaydı şüphesiz o, tabiatı yoktan var edenin, onu inşa edenin kudretine, ilmine ve hikmetine dair en açık delillerden ve en büyük belgelerden birisi olurdu. Hiç şüphesiz tabiat bunu kendiliğinden var edebilmiş olamaz. Aksine bu, tabiata onu yaratan ve onu bu harikulade nizama sahip kılan tarafından verilmiştir. Yaraticının varlığını kabul etmeyen muattılanın yalanladığı bu husus, aslında mü'minlerin imanının artırdıkça artıran pek çok delil ve belgeden biridir. İşte Allah'ın âyetleri/delilleri böyledir. Allah, onlarla dilediğini doğru yoldan saptırır ve dilediklerine de hidayet verir.

Kuşların Yapısı ve İhtiyaçları Arasındaki İlişki

Şu uzun bacaklı kuş hakkında düşün ve bacaklarının uzun oluşundaki faydayı bil. O, avlarının büyük çoğunluğunu sulak yerlerde yakalar. Onun bir gözetleme kulesi üstündeki bir bekçi gibi bacaklarının üzerinde durduğunu ve suda hareket eden canlıları dikkatle takip ettiğini görürsünüz. İhtiyacını karşılayacak bir şey gördüğünde yavaşça bir adım atar ve onu yakalar. Bacakları kısa olsaydı avını yakalamak üzere adım attığı takdirde karnı suya değer, böylelikle avını tedirgin eder, av ondan korkarak kaçardı. İşte ihtiyacını karşılama ve arzu ettiğini ele geçirme fırsatını kaçırmamak için ona iki direği andıran bu bacaklar verilmiştir. Her bir kuşun bacak ve boyun uzunluğu yerden yiyeceğini almasına imkân verecek şekildedir. Bacakları uzayıp boynu kısılacak olursa yerden hiçbir şey alamaz. Bazen de boynunun uzunluğu ile birlikte uzun bir gaga ile de desteklenmiştir. Böylelikle elde etmek istediğini daha kolay elde edebilsin, bu husustaki imkânı daha da ileri olsun.

Diğer taraftan şu serçe ve benzeri küçük kuşları da iyice inceleyin. Bunlar gündüz boyunca yiyecek ararlar. Ne onu büsbütün bir arada ve hazır bir hâlde bulurlar ne de büsbütün kaybederler. Aksine bu kuşlar, hareket etmek ve çeşitli cihetlerde, yerlerde aramak sûretiyle rızıklarını elde

edebilmektedirler. Bunu takdir edip kolaylaştıran Allah, her türlü eksiklikten münezzehtir. Bu kuşlar, rızıklarını aradıkları takdirde onu bulmaları imkânsız olacak şekilde yaratılmadıkları gibi bir yere gitmeyip oturacak olurlarsa da onu ellerinden kaçırmış olmazlar. Yeryüzünün her tarafında, her yerde ve her zaman onu elde edebilecek güçte yaratılmışlardır. Kuş bu rızkını, duvarlardan, çatılardan, tavanlardan dahi kolay ve basit bir çaba ile elde edebilmektedir. Kendi türdeşleri kuşlar dışında bu rızıkta kimse ona ortak olmamaktadır. Bütün gıdalasını bir arada hazırlanmış olarak bulsaydı diğer kuşlar da bu gıdasında ona ortak olur hatta bu hususta onu mağlup dahi ederlerdi. Aynı şekilde yine gıdasını bir arada ve hazır bulacak olsaydı, büyük bir açgözlülükle ve iştahla ona abanır, doysa dahi çatlayıp telef oluncaya kadar onu bırakmazdı.

Aynı şekilde insanların da çalışmadan, yorulmadan yiyecekleri önlerine hazır getirilmiş olsaydı bu, onları tıkabasa yemeye ve açgözlülük etmeye iter, fesat çoğalır, yeryüzünde hayâsızlık ve haddi aşmak genelleşirdi. Hiçbir şeyi boş ve gereksiz yaratmamış olan Latîf ve Habîr Allah, her türlü eksiklikten münezzehtir.

Yalnız geceleri çıkan puhu kuşu ile yarasa gibi kuşlara da dikkatle bakın. Bunların gıdaları kendileri için hava boşluğunda hazırlanmıştır. Gıdaları, ne tahıl tanesidir ne de ettir. Gıdaları sivrisinek, kelebek ve buna benzer havada yakaladığı şeylerdir. Bunlardan ihtiyaçları kadarını alır sonra kendi yuvalarına çekilir ve bir sonraki gecenin aynı vaktine kadar bir daha dışarı çıkmazlar. Çünkü bu gibi sinekler, kelebekler ve benzeri varlıklar havada etrafa saçılmış durumdadır. Hemen hemen bulunmadıkları hiçbir yer yoktur. Bunu şöylece anlayabiliriz: Bir dama veya evin avlu tarafında geceleyin bir kandil bıraksak, bu türden çok miktarda canlı onun etrafında toplanır. Bu tür kelebek ve benzerlerinin kavrayışları az ve kendilerini koruma imkânları da yetersizdir. Uçan varlıklar arasında bunlardan daha güçsüz ve daha bilgisizleri yoktur. Bunları ateşten kovup uzaklaştırdığınız hâlde bunların kendilerini ateşe atıp yaktıklarını görmeniz de bunun bir delilidir. İşte geceleyin sözünü ettiğimiz bu türden dışarı çıkan kuşların geçim kaynakları bunlardır. Bu kuşlar bunlarla beslenirler. Gündüz olduğunda geri yuvalarına dönerler. Bu gibi kuşlar için gece diğer kuşlar için gündüz neyse odur, bunların gündüzleri de diğer kuşların gecesidir.

Bununla birlikte yaratılmışların rızıklarını vermeyi teminat altına alan o Yüce Zat bunların rızıklarını onlara doğru sürüklemiş ve onlar için bu rızık havada yaratmıştır. Zayıf ve güçsüz olmalarına rağmen onları rıziksız bırakmamıştır. İşte kelebeklerin, çekirgelerin ve sineklerin yaratılışındaki hikmet ve faydalardan biri de budur. Bunlar Rablerini hamd ile tesbih eden bir ümmet için nasıl da bir rızık olmaktadırlar. Eğer bu olmasaydı bunlar gibi uçan mahlûklar etrafa yayılır, insanlara zarar verecek kadar çoğalır ve onlara rahat vermezlerdi. Şimdi Yüce Allah'ın takdir ve tedbirinin akılları rubûbiyetine, kudretine, ilmine ve hikmetine tanıklık etmeye nasıl mecbur ettiğine bir bakalım. Bu tanık olduğumuz hususlar gelişigüzel meydana gelmediği gibi bunlar fitratların kesinlikle inkâr etme imkânı bulamayacağı daha başka çeşitli delillerin ihmal edilmesi ile de olmamıştır.

Bizler yarasalardan söz etmişken şunu da belirtelim ki yarasa, kuşların yaratılışı ile dört ayaklıların yaratılışı arasında hilkatî gerçekten hayret verici hayvan türlerindedir. Bununla birlikte dört ayaklılara daha yakındır. Çünkü onun kafasından dışarı doğru çıkmış iki kulağı, dişleri ve makadı vardır. Yarasa (memeliler gibi) yavrularını doğurur ve emzirir. Dört ayak üzerinde yürür. Bütün bunlar ise dört ayaklıların niteliğidir. Ayrıca onun kuşlarla birlikte uymasını sağlayan kanatları da vardır. Gözleri güneş ışığında kamaştığından, onun için gündüz başkasının gecesidir. Güneş battığında yarasalar etrafa yayılır. İşte bundan dolayı görmesi zayıf olan kimseye “ahfeş” denilmiştir. Ahfeşlik ise görme zayıflığıdır. Yarasa böyle olduğundan, onun gıdası olarak da geceleyin uçan bu güçsüz kuşlar takdir edilmiştir. Hayvanlar hakkında açıklama yapan bazı kimselerin iddia ettiklerine göre yarasa bir şey yemez. O, yalnızca soğuk rüzgârdan beslenir. Böyle bir iddia ise yarasalar hakkında da bir yalandır, hilkate de bir yalandır. Çünkü yarasanın idrarı vardır. Fukaha, idrarının eti yenmeyen bir hayvanın idrarı olduğundan dolayı necis mi yoksa ondan sakınmanın zor olması dolayısıyla az miktarda olanı müsamaha ile karşılanan türden bir necis mi olduğu hususunda farklı iki görüşe sahiptir. Bu iki görüş İmam Ahmed'den gelen iki ayrı rivayettir. Bazı fukahaya göre ise yarasanın idrarı hiçbir şekilde necis değildir. Bu görüş, bu husustaki görüşler arasında kıyasa en uygun olandır. Çünkü bunun hakkında bir nass yoktur. Necis idrarlara da kıyas edilmesi doğru olamaz. Çünkü hükmü etkileyecek türden

ortak illet yoktur. Aradaki fark da gayet açıktır. Bu mesele ile ilgili her iki tarafın delillerinin etraflı bir şekilde ele alınacağı yer burası değildir.

Söylemek istediğimize gelince; yarasa hiçbir şey yemeyen bir hayvan olsaydı dişleri olmazdı. Çünkü hiçbir şey yemeyen bir canlı için dişlerinin bir anlamı yoktur. Bundan dolayı süt emen çocuk, yemek yemediği için dişsizdir. Çocuk büyüüp beslenmeye ihtiyaç duyunca ona destek olmak üzere yediğini kesecek kesici dişler ve öğütecek öğütücü dişler verilmiştir. Yaratılmışlar arasında anlamsız hiçbir şey yoktur. Hikmetsiz hiçbir şey yoktur. İhmal edilmiş hiçbir husus yoktur.

Yarasanın yaratılışındaki hikmet ve faydalara gelince; tabibler, bil-dikleri kadarıyla bunlardan kitaplarında söz etmişlerdir. Hatta yarasanın idrarı, bazı sürme türlerine dahi katılmaktadır. Hiçbir şekilde faydalı olacağı hatıra gelmeyen idrarın durumu bu ise onun tamamı hakkında ne düşünülür ki?

Ayrıca doğru söylediğine şahidlik ettiğim bir kimsenin haber verdiği-ne göre o, bilinen büyükçe bir kuş olan akbabanın bir ağaçta yuva yapmış olduğunu görmüştü. Bu akbaba, büyükçe bir yılanın ağzını kendisini yut-mak üzere açmış hâlde yuvasına doğru geldiğini görünce, ondan kurtul-mak için çırpınınca yuvasında irice bir diken bulmuş, o diken alıp yılanın ağzına koyuverince yılan da ölene kadar kıvranıp durmuştur.¹⁰⁰³

Arı ve Arıdaki İbretler

Arının durumları, arıdaki ibretler ve Allah'ın varlığının âyet ve bel-geleri üzerinde de iyice düşünelim. Arının bal yapma ve en mükemmel ve en güzel, en yuvarlak ve yapı itibari ile en muhkem şekillerden birisi olan altıgen şeklindeki kovanlar inşa etmedeki olanca gayretine bakın. Bu altıgenler yanyana getirildiği takdirde aralarında herhangi bir boşluk ya da açıklık meydana gelmez. Bütün bunları ölçü aletleri, araç gereçleri

1003 Merhum müellifin burada sözünü ettiği "er-rah" denilen kuş, bazı kaynaklara göre efsanevi bir kuştur. Birçok Arapça sözlük de bunun efsanevi bir kuş olduğunu zikreder. Bazı ansiklopediler ise Madagaskar'da bu kuşun yumurtalarına ve iskeletlerine rastlanmış ve soyunun 17. asırda tükenmiş olduğundan söz ederler. Bizim bunu "akbaba" diye tercüme etmemiz, okuyucunun büsbütün bilmediği bir kuştan söz etmiş olmamak içindir. (Çeviren)

kullanmadan yapmaktadır. İşte bu, Allah'ın sanatının arıya ilhamının ve ona vahiyde bulunmasının eserlerindedir. Nitekim Yüce Allah, **“Rabbin bal arısına şunu vahyetti: Dağlarda, ağaçlarda ve (insanların) yapacakları çardaklarda evler edin... İşte bunda da düşünen bir topluluk için elbette bir âyet vardır”**¹⁰⁰⁴ buyurmaktadır. Arının Rabbinin emrine mükemmel derecedeki itaati ve o emri güzel bir şekilde yerine getirmesi üzerinde iyice düşünelim. Bunun gereği olarak arı, yüksek dağlarda, ağaçlarda ve insanların yaptıkları çardaklardaki evlerinde kendisine ait evini edinir. Bundan dolayı arıların kesinlikle bu üç tür ev dışında evlerinin (kovanlarının) olduğu görülmemektedir. Arıların dağlarda, yüksek yerlerde -ki âyette öncelikle sözü edilen budur- sonra ağaçlarda -ki bu da en çok kullandıkları yuvalarındandır- ve insanların yaptıkları çardaklarda -ki sayıca yuvalarının en azı bunlardır- yuvalar yaptıklarını görüyoruz. Dağlardaki yuvaları pek büyüktür. Bu yuvalardan gerçekten çok miktarda bal alınır. Arının emre güzel bir şekilde uymasının kendisini öncelikle bu yuvaları edinmeye ittiği üzerinde iyice düşünelim. Arının yuvası tamamlanınca arı bu yuvadan çıkar ve etrafa yayılarak meyvelerden yiyeceğini yer sonra yuvasına/kovanna geri döner. Çünkü yüce Rabbi kendisine önce yuva edinmeyi, bundan sonra da yiyeceğini yemeyi emretmiştir. Yiyeceğini yedikten sonra önüne alçaltılmış bulunan Rabbinin yollarını izler. Hiçbir yol ona zor gelmez. Alacağını alır sonra geri döner.

Arıların hayret verici durumlarından biri de kendisine emir/prens/kral ünvanı verilen bir beyinin bulunmasıdır. O olmadan ne bir yere gidilir ne bir yerden gelinir, ne bir iş yapılır ne de bal toplanır. Arılar onun emrine uyar, emrini dinleyip ona itaat ederler. Bu beyin onlara koyduğu yükümlülükler, emirler ve yasaklar vardır. Arılar onun yönetimi altındadırlar, emrine uyar, görüşüne tabi olurlar. Bir hükümdarın yönettiklerinin işlerini çekip çevirdiği gibi o da onların işlerini idare eder. Nihayet arılar yuvalarına geri dönecekleri zaman o da kovanın kapısında durur. Birinin diğerini sıkıştırmasına hatta diğerinden önce geçmesine fırsat vermez. Aksine arılar, kovanlarına biri diğerini sıkıştırmadan, birbirleriyle çarpışmadan ve

yığılmadan birer birer girerler. Tıpkı bir emirin askerleri ile dar bir yerden geçtiği zaman oradan askerlerin birer birer geçmesi gibi.

Arıların durumlarını, siyasetlerini, yollarını bulmalarını, toplu hâlde bulunuşlarını, işlerinin düzenini, arı ülkesinin idaresini, her bir işin arılarından birine havale edilmiş olmasını düşünen bir kimse, buna tamamen hayret eder ve bunun arıların kendilerinin üstesinden gelebilecekleri bir iş olmadığını, kendiliklerinden bunu yapmadıklarını bilir. Çünkü bu işlerin muhkemlikleri de sağlamlıkları da en ileri derecededir. Çalışan arıya dikkatle bakacak olursanız, onun, yaptığı hayret verici işler bir tarafa, kendisini ve durumunu bilmek bakımından Allah'ın yarattıklarının en güçsüzleri, en cahili, kendi faydasına olan işleri yerine getirme hususunda da en acizleri olduğunu görürüz.

Arının hayret verici hâllerinden biri de aynı kovanda iki beyin ve aynı topluluğun başında emir veren iki bey arının bulunmamasıdır. Aksine iki kalabalık işçi arı ile iki bey bir araya gelecek olursa iki beyden birisini öldürürler ve aralarında herhangi bir düşmanlık ya da birbirlerine eziyet söz konusu olmayacak şekilde tek bir bey üzerinde ittifak ederler ve hepsi bir el, bir ordu olurlar.

Arıların Çoğalması

İnsanların çoğunluğunun fark etmediği ve bilmediği arıların en hayret verici özelliklerinden biri de çoğalmalarıdır. Acaba bu çoğalmaları doğum yoluyla mı yoksa istihale (dönüşüm) yoluyla mı olmaktadır? Bunu bilen ya da bunun farkına varan kimseler çok azdır. Aslında arının çoğalması, bu iki şekilden birisi ile olmuyor. Arıların çoğalması en hayret verici hususlardan biridir. Arı otlamaya gidecek olursa çiçek, gül, ot ve daha başka yapraklar üzerindeki katıksız parçacıkları ve bölümleri alır. Bu ise balın ham maddesini teşkil eder. Arı onu emer. İşte balın ana maddesi budur. Daha sonra arı yaprakların yüzeyinde toplanıp dönüşüm hâline gelmiş cüzleri bastırır ve onları küçük bir mercimek tanesi görünümünde ayağının üzerine bağlar. Bununla içinde bal bulunmayan altıgen şeklindeki boşlukları doldurur. Daha sonra arı beyi kalkar kendisine ait küçük yuvacığın başyarak onun içine üfler. Sonra diğer

boşlukları tek tek dolaşır ve hepsinin içine üfler. Azîz ve Celîl Allah'ın izni ile onlarda hayat sirayet eder. Böylelikle harekete geçip Allah'ın izni ile uçan arılar olarak çıkarlar.

İşte bu, çok az kimsenin fark ettiği âyetlerden/Allah'ın varlığının birliğinin belgelerinden ve hayret verici hususlardan biridir. Bütün bunlar da o ilahî vahyin bir neticesidir. Bu ilahî vahiy, arıya böyle bir idareyi, böyle bir yolculuğu, böyle bir geçim tarzını, böyle bir yuva yapmayı, bu şekilde çoğalmayı öğretmiş ve bunu elde etmesini sağlamıştır. Şimdi Yaratıcı'yı inkâr edene soralım: Arıya kendi durumunu vahyeden ve onun tabiatında bulunan bu özellikleri yaratan kimdir? Arılara izleyecekleri yolları kolaylaştırarak o yolları zorlukla karşılaşmadan aşmalarını sağlayan, uzaklıklarına rağmen yollarını kaybetmemelerini temin eden kimdir? Arılara kendileriyle ilgili bunca işleri yapmanın yollarını gösteren kimdir? Arının dolaştığı yerlerde bala dönüşecek özleri kim indirdi? Arıların bunu son derece tatlı, lezzetli ve faydalı değişik renklerde katıksız bala dönüştürmesini sağlayan kimdir? Bu balın bir türü bembeyazdır. İnsan, o balda yüzünü aynada kendisini gördüğünden daha ileri derecede görebilmektedir. Şimdi bunu kimin yaptığını ve insanların bildikleri balların en üstünü, en katıksız ve en hoş olanının bu olduğunu söyleyenin kim olduğunu bize bildirin. Bunun tadı, tatlı tatlarının en lezzetlisidir. Kimi ballar kırmızı, yeşilimsi, gül rengi, siyah, kahverengi ve daha başka renklerde ve arının otladığı ve balın maddesini teşkil eden öze uygun olarak farklı tatlarda olabilmektedir.

Onda bulunan faydaları, şifayı ve çoğu ilaçlara katılması üzerinde de düşünecek olursak şunu görürüz: Öncekiler şekeri yemezler ve kitaplarında asla şekerden söz edilmez. Onların ilaçlarda kullandıkları sadece baldı. İlaç hazırlamakla meşgul olanların kitaplarında sözü edilen de odur. Yemin olsun ki o şekerden daha faydalı ve daha iyi sonuç verir. Vücuttaki karışımları daha ileri derecede ayrıştırır. Bu hastalık karışımlarını daha kökten yok eder ve bunların zararlarını giderir. Mideyi daha ileri derecede güçlendirir, nefesi rahatlatır ve ruhu güçlendirir. Ayrıca ilacın daha da etkili olmasını sağlar. Hastalığın, bedenin derinliklerinden çıkmasına daha çok yardımcı olur. Bundan dolayı hiçbir hadiste şekerden söz edilmez. Esasen onlar, şekeri de hiçbir şekilde bilmiyorlardı. Şeker, dünyada hiç bulunmasa ona ihtiyaç duyulmaz. Ama bal bulunmayacak olursa ona ileri derecede ihtiyaç

duyulur. Bazı şehirlerde şeker balını terk etmelerine varacak noktaya kadar şeker kullandılar ve onu bala tercih ettiler. Şekerin keskinliğinin daha az, hararetinin de daha alt derecede olduğunu gördüler. Ancak balın birtakım faydalarının ondaki keskinlikten ve harareten geldiğini bilmediler. Bu harareti kıran, onun zıttını kullanan kimseye muvafık gelmeyecek olursa bu durumda bal, o kişiye şekerden daha faydalı olur. İleride Yüce Allah'ın izni ile bağımsız bir bölümde, balın şekere üstünlüğünü reddedilemeyecek ve asla çürütülemeyecek çok sayıda delille açıklayacağız. Şekerin balgam söktürdüğünü, birtakım salgıları erittiğini ya da bir hastalığa şifa olduğunu gördüğünüz takdirde, bunun hakkında en ileri derecede söz konusu olan, ilacın bir dereceye kadar damarlara ulaşmasını sağlamasından ibarettir. Bu da latifliği ve tatlılığı dolayısıyla olur. Baldan elde edilen şifayı ise Yüce Allah birçok kimseden esirgemiştir. Bundan dolayı bu gibi kimseler, balı kötülemeye ve hararetinden ve keskinliğinden dolayı balın sebep olacağı zarardan korkarak onu tenkit etmeye çalışmışlardır. Kur'ân-ı Kerîm'de, balın da namazın da Allah'ı zikretmenin de Allah'a yönelmenin de bir şifa olduğunda ve bunun bütün tabiatları ve canları kapsamadığında bir şüphe yoktur. İşte Allah'ın Kitabı faydalı şifanın kendisidir. Şifanın en büyüğüdür. Fakat onunla şifa arayanlar ne kadar azdır. Hatta o, adi karakterlerin ancak bayağılıklarını, zalim kimselerin de ancak zarar ve hüsrانlarını artırır. Allah'ı anmak, Allah'a yönelmek, O'na dönmek ve namaza sığınmak ile nice hasta şifa bulmuştur. Nice hasta bu yolla afiyete kavuşmuştur. Şifa bakımından onun semtine dahi asla yaklaşmayan birçok ilacın yerini tutmuştur. Bizler, birçok kimsenin hatta çoğunluğun bu yolla şifadan asla bir pay sahibi olmadığını görmekteyiz. Ben, Müslüman tabiblerden bazılarının, kitaplarında bağımsız tedavilerden söz ederken namazı sâd babında zikrettiklerini, namazın şifayı gerektiren bedendeki faydalarını birçok bakımdan açıkladıkları gibi ruha ve kalbe sağladığı faydalarından da söz ettiklerini gördüm.

Üstadımız Ebu'l-Abbâs İbn Teymiyye'nin, rahatsızlanmış olduğu bir sırada tabibin kendisine "Sana en çok zararlı olan şey ilmî konularda konuşman, onun hakkında düşünmen, teveccüh (ilme yönelmen) ve ilmî müzakerelerde bulunmandır" demesi üzerine ona şu cevabı verdiğini duydum: "Sizler, 'Nefis güçlenip sevinecek olursa onun sevinmesi arızî

olarak ortaya çıkan hastalıkları püskürtmekte insan tabiatına yardımcı olacak bir güç elde eder. Çünkü bu arızî rahatsızlık onun düşmanıdır. Ona karşı güçlenirse onu yenik düşürür demiyor' musunuz?" deyince tabib de ona "Evet, öyledir" diye cevap verdi. Üstadımız da ona şöyle dedi: "Benim nefsim ilme yönelir, ilmî müzakerelerde bulunur, ilme dair konuşup içinden çıkamadığı bir meseleyi de çözme imkânı elde ederse, bundan dolayı sevinir ve gücü artar. Bu da karşı karşıya kaldığım arızî hastalığı geri püskürtür" dedi. Evet, üstadımız bu şekilde ya da buna yakın ifadelerle ona cevap verdi.

Maksadımız şudur: İnsanların birçoğunun bal ile şifa aramayı bırakması, onu şifa olmaktan çıkarmaz. Nitekim insanların birçoğunun kalbî hastalıklara karşı Kur'ân-ı Kerîm ile şifa aramayı terk etmesi, Kur'ân'ın kalplere şifa olma özelliğini ortadan kaldırmaz. O, kalplerdeki hastalıklara bir şifadır. İsterse hastaların çoğunluğu onunla şifa bulma yolunu tutmasın. Nitekim Yüce Allah "***Ey İnsanlar! Size Rabbinizden bir öğüt, kalplerde olan (hastalık)lara bir şifa, mü'minler için de bir hidayet ve bir rahmet gelmiş bulunuyor***"¹⁰⁰⁵ buyurmaktadır. Yüce Allah, burada öğüt ve şifadan genel olarak söz etmekle birlikte hidayeti ve marifeti de özellikle zikretmiştir. Buna göre bizzat Kur'ân-ı Kerîm kendisi ile şifa istensin ya da istenmesin bir şifadır. Yüce Allah, Kitabı'nda sadece Kur'ân ile balı şifalı olmakla nitelendirmiştir. Onlar, iki şifadır. Birisi, doğru yoldan sapmanın şaşkınlığının hastalıklarına karşı kalpler için bir şifadır. Kalplerdeki şüphelerin, şehvet ve arzuların ilacıdır. Diğeri ise bedenî birçok hastalığa, karışımlara ve afetlere karşı bir şifadır.

Mekke'de kaldığım günlerde türlü hastalıklara yakalandım. Orada başka şehirlerde olduğu gibi doktor da ilaç da yoktu. Bundan dolayı ben de bal ve zezem suyu ile şifa bulmaya çalıştım. Hayret verecek şekilde hastalıklarım da iyileşmeler gördüm. Şimdi Yüce Allah'ın Kur'ân-ı Kerîm'in bizzat kendisi hakkında şifa olduğuna dair haber vermesi ile bal hakkında da "***Onda insanlara bir şifa vardır***"¹⁰⁰⁶ buyurması üzerinde iyice düşünelim. Bizzat kendisi şifa olan bir şey, kendisinde insanlar için şifa yaratılmış olandan daha ileri derecede bir şifadır.

1005 Yunus 10/57.

1006 Nahl 16/69.

Balın faydalarından ve yararlarından ayrıntılı olarak söz edilecek yer burası değildir.

Hayvanlar ve Hayvanların Karınlarından Sağılan Süt

Şimdi de Yüce Allah'ın hayvanlar hakkında ve onların karınlarından içmemiz için dışkı ile kan arasından çıkardığı afiyetle, rahatlıkla ve kolaylıkla içtiğimiz sütte sözünü ettiği ibretli durum üzerinde iyice düşünelim. Gıda, hayvanların ağızlarından mideye inmekte, bir kısmı Allah'ın izni ile damarlarında, organlarında, tüylerinde ve etlerinde sirayet eden bir kana dönüşmektedir. Damarlar, bu kanı kendi kanallarından bütün parça ve cüzlere saldıgı zaman her bir organ, her bir sinir, her bir kıkırdak, saç, tırnak ve daha başka yerleri kendi tabiatına dönüştürür. Daha sonra kan, kendisine ait o depolarda durur. Çünkü hayvan onunla ayakta kalabilir. Daha sonra yediğinin ağırlığı işkembeye dökülür ve dışkı olur. Geri kalanı ise bembeyaz, içenler için içimi kolay, arı-duru bir süte dönüşür. Dışkı ile kan arasından öyle bir çıkar ki koyun ya da diğer sağmal hayvanların sağılmak sûretiyle sütü tüketilecek olursa bu sefer kırmızıya çalan bir karışım olarak ortaya çıkar. Yüce Allah, daha latif olanı birinci pişirmek ile ağır olandan arındırdı. Böylelikle bu kısım karaciğere ayrılıp kan oldu. Bu sırada dört karışım (ahlat) ile karışık bulunur. Bu dört karışımın her biri kendi kaldığı yere ve onun için hazırlanmış bulunan öd, dalak ve böbreğe gider. Geri kalan katıksız kan ise karaciğerin damarlarına girer ve bu damarlardan memeye dökülür. Yüce Allah, onu kan şeklinden ve tabiatından süt şekline, tabiatına ve kanına dönüştürür. Böylelikle dışkıyı kandan çıkartıp ayırmış olur. Şimdi Allah'ın varlığını tanımayan inkârcı kişiye soralım: Bu tedbir ve idareyi sağlayan, bu takdiri ölçüleri ile belirleyen, bu sanatı sapasağlam yapan, bu incelikleri lütfeden, Latîf ve Habîr olandan başka kim olabilir?

Balık ve Balığın Yaratılışına Dair

Balıktaki yaratılışı ve keyfiyetindeki ve ayaksız oluşundaki ibretleri de düşünelim. Çünkü balığın, meskeni su olduğundan yürümeye ihtiyacı yoktur. Balığın akciğerleri de yoktur. Çünkü akciğerin faydası nefes alıp vermeyi sağlamasıdır. Balıkların ise nefes alıp vermeye ihtiyaçları yoktur. Çünkü balık suyun içine gömülür. Balıklara ayaklarının yerini tutmak

üzere güçlü kanatlar verilmiştir. Balıklar, bu kanatlarını iki tarafında kürek bulunan kayık kullanıcısının küreklerini kullandığı gibi her iki yandan kullanırlar. Balığın derisi, zırh parçalarının iç içe girişleri gibi birbirine girmiş kabuklarla -onu çeşitli tehlikelerden korumak üzere- giydirilmiştir. Ayrıca balığa bir de koklama gücü verilerek ona destek sağlanmıştır. Çünkü balığın görme kabiliyeti zayıftır. Su da onu perdelemektedir. Bundan dolayı yiyeceğinin kokusunu uzaktan alabilmekte ve ona doğru gidebilmektedir. “Hayvanlara dair kitaplar”da, balıklar arasında kulak delikleri bulunan ve ağzı ile bu kulak deliklerine su döküp onu işiteceği yere kadar gönderen ve böylelikle rahatlayanlar bulunduğu da söylenmektedir. Tıpkı bir canlının burnu ile serin bir esintiyi alıp sonra da onunla rahatlamak için içine göndermesi gibi. Çünkü denizde yaşayan hayvanlar için su, kara hayvanları için hava gibidir. Bundan dolayı bunların ikisi, biri diğerinden daha latif olmak üzere iki ayrı denizdir. Birisi, içinde kara hayvanlarının yüzdüğü hava denizidir; diğeri ise deniz hayvanlarının içinde yüzdüğü su denizidir. Eğer her iki hayvan türünden biri yüzdüğü denizinden ayrılıp ötekine girecek olursa ölür. Nasıl ki kara hayvanı suda boğuluyor ise deniz hayvanı da havada boğulur. Saymaya kalkışanların belge ve delillerini/âyetlerini saymaktan aciz düştükleri, tek başına herhangi bir âyetini bile etraflı bir şekilde açıklayabilecek bilgi ve imkânlarının olmadığı Yüce Zat, her türlü eksiklikten münezzehtir. Çünkü insanlar, bir tek âyetin bile bir yönünü öğrenseler onun birçok yönünü bilemezler.

Şimdi bütün hayvanlar arasında üremesi en fazla olanların balıklar oluşundaki ileri hikmeti düşünelim. Bundan dolayı bir tek balığın karnında sayılamayacak kadar çok yumurta bulunduğunu görüyoruz. Bunun hikmeti ise onunla beslenecek türlü canlıların ihtiyacına yeterli olmasıdır. Çünkü bu canlıların birçoğu balıkla beslenmektedir. Hatta ormanların kıyılara yakın kısımlarındaki yırtıcı hayvanların bulanık olmayan suların başında durup nöbet beklediklerini görüyoruz. Bu hayvanlar, karadaki avlarını yakalayamayacak olurlarsa balıkları bekler ve hemen onu sudan alıverirler. Yırtıcı hayvanlar, kuşlar, insanlar, balıkları yediği için büyük balıklar da küçükleri ile beslendikleri için karadaki türlü canlılar da balıkla beslendiklerinden dolayı Yüce Allah, bütün bu türlere balığı gıda olarak takdir ettiğinden, hikmeti balıkların da bu kadar çok olmasını gerektirmiştir. Eğer

kul denizde bulunan türlü hayvanları, cevherleri, Yüce Allah'tan başkasının sayılarını bilmediği, insanların ancak bilemediklerine göre çok küçük bir oran teşkil eden kadarını bildiklerini düşünecek olursa gerçekten hayret verici hususları da görmüş olur, Allah'ın mülkünün genişliğini ve kendisinden başka hiç kimsenin bilemediği ordularının çokluğunu da öğrenmiş olur.

Denizdeki balıklardan birinin burun deliklerinden püskürttüğü çekirgelere gelince;¹⁰⁰⁷ bu çekirgeler de Allah'ın ordularından biridir. Yaratılışı zayıf ve organlarının terkihi ve yapısı şaşırtıcıdır. Onda yedi farklı hayvanın hilkatini andıran özellikler vardır. Bu ordunun askerlerinin geldiğini gördüğümüz zaman geri çevrilmesi imkânsız ve sayısının da araç gereçlerinin de sayılamayacak kadar çok olduğunu görürüz. Hükümdar süvarilerini, piyadelerini ve bütün silahlarını kendi ülkesini çiğnemelerini önlemek için toplayıp bir araya getirecek olsa buna imkân bulamaz. Şimdi bu çekirge ordularının yerin üzerine nasıl sel gibi aktığına bakın. Dağları, ovaları, çölleri, yeşillik alanları kapattığını hatta çokluğu ile güneşin ışığını dahi perdelediğini, kanatlarıyla semayı örttüğünü ve havada ona göre kanatları en büyük hiçbir kuşun ulaşamayacağı yere kadar yükselip çıktığını görürsünüz. Şimdi Yaratıcı'yı tanımayanlara soralım: Kendisini yakalamak isteyen bir hayvana karşı kendisini koruyacak güce sahip olmayan bu güçsüz orduyu gönderen kimdir? Hatta bu ordu; güçlü, sayıları çok, askerî planları da oldukça fazla olan bir ordu üzerine gönderilecek olsa yine bunlar onu geri püskürtecek gücü bulamazlar. Aksine o, onların gıdalarını istila ettiği, paramparça edip ufaladığı ve yeryüzünü kurak bir araziye dönüştürdüğü hâlde sadece ona bakıp dururlar, onu geri çeviremezler ve onun bu yaptıklarına engel olamazlar.

İşte Yüce Allah'ın, yarattıkları arasından gücü ve takati olmayan böyle bir yaratığı, güçlü olanın üzerine salıp onun vasıtasıyla ondan intikam alırken, onun başına korkup çekindiği musibeti indirmesi ve hiçbir şekilde

1007 Asıl nüshanın/yazmanın kenarında fazilet sahiplerinden birinin şu anlamda bir notu yer almaktadır: "Durum böyle değildir. Aksine çekirgelerin balığın burun deliklerinden püskürtülmüş olması, her ikisinin de ölü olarak yenilmesinin helâl olması bakımından aynı hükmü taşımalarından dolayıdır. Nitekim hadis şarihleri de bunu açıkça bu şekilde ifade etmişlerdir."

bunu geri çeviremeyip başka bir tarafa yönlendirememesindeki hikmeti üzerinde düşünelim. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **“Biz ise o arzda zayıf düşürülmüş olanlara lütfetmek, onları önderler yapmak ve mirasçılar kılmak istiyorduk. Ve onlara yeryüzünde güç ve imkân (iktidar) verelim: Firavun’a, Hâmân’a ve ordularına da onlardan korkageldiklerini gösterelim (istiyorduk.)”**¹⁰⁰⁸

Güçsüzün ve güçsüzleştirilen mustazaf kimselerin ve kendilerini güçsüz görenlerin, Allah’a ve Rasûlü’ne onlardan daha yakın olduklarını göreceklere vakte kadar her bir durumda Allah ile birlikte dosdoğru yürüyüp O’nun rızasını tercih ettiklerini görmeye gerçekten hasret kaldık. Fakat Azîz ve Hakîm olan Allah’ın hikmetinin bir gereği olarak zalim ve haksız kişilerin, zulme uğrayıp haksızlığa maruz kalanların günahlarının himayesinde yiyip faydalandıklarını görüyoruz. Çünkü bu mazlum ve zulme maruz kalan kimsenin günahları, kendisine zulmeden kişi hakkında rahmetin sebeplerini celbedecek nitelikten çok daha büyüktür. Tıpkı kendisinden bir şeyler dilenen kimsenin, dilenciye geri çevirdiği zaman onun yalan söylemesinin himayesi altında olması gibi. Eğer dilenci doğru söylüyorsa onu geri çeviren iflah olamaz. Hırsızın ve yol kesicinin durumu da böyledir. O da mal sahiplerinin Allah’ın o mallardaki haklarını yerine getirmemelerinin himayesi altındadır. Eğer onlar bu mallarda Allah’ın üzerlerine farz kıldığı hakları eksiksiz ödeyecek olurlarsa Allah da onların o mallarını korur. İşte bu da Yüce Allah’ın hikmetinin büyüklüğünü göstermektedir. Bunun üzerinde dikkatle düşünen kimse, ilahî takdirin birtakım sırlarını ve dünyadakilerin bir kısmının diğer kısmına karşı musallat kılınması ile cinayet işleyenlerin ve haddi aşanların imkân ve iktidar sahibi kılınmalarındaki sırların bir kısmını idrak eder. Her bir şeyde sonsuz hikmeti ve göz kamaştırıcı âyetleri bulunan Allah, her türlü eksiklikten münezzehtir. Hatta insanların mallarına, rızıklarına ve bedenlerine saldıran hayvanlar bile aslında insanların kendi elleriyle kazandıklarının himayesinde yaşarlar. Eğer bu olmasaydı bu hayvanlar, hiçbir şekilde onlara musallat olamazlardı.

Muhtemelen bu istidrâdî fasıl (açılan parantez), üzerinde dikkatle düşünen kimseler için daha önce geçmiş pek çok fasıldan daha yararlıdır.

1008 Kasas 28/5-6.

Çünkü kişi, bu anlatılanlar üzerinde hak ettiği gibi eğilip düşüncesini kullanacak olursa, bundan çok faydalanır. Tefvik Allah'tandır.¹⁰⁰⁹

Anlatıldığına göre, hayvanları olan bir kişi, süte su katıp onu katıksız diye satıyordu. Allah, onun üzerine bir sel gönderdi. O sel de koyunlarını alıp götürdü. Bu olanlara hayret etmeye başlayınca gördüğü bir rüyada kendisine “Sen, selin koyunlarını alıp götürmesine mi hayret edersin? O sel, aslında senin süte kattığın damlalardır. Onlar, böyle bir sel hâlini alıncaya kadar bir araya gelip toplandı” denilmiş.

İşte sen, gerek kendinde gerek başkalarında gördüğün şeyleri bu hikâyede anlatılanlara kıyasla. O takdirde Yüce Allah'ın adaleti uyguladığını ve O'nun her bir nefsin neler kazandığını bildiğini ve zerre ağırlığı kadar asla zulmetmediğini de öğrenirsin.

İsraili kaynaklı olay da bilinen bir rivayettir. Buna göre bir adam, şaraba su katıp onu katıksız diye satıyormuş. Bu sattığından da bir kese altın toplamış ve bu altınlarıyla birlikte yolculuğa çıkıp denizde yolculuk yapmış. Yanında da bir maymun varmış. Bu adam uyuyunca, maymun altın kesesini alarak geminin direğinin en üstüne çıkmış. Kesenin ağzını açıp bir dinar suya bir dinar da gemiye atmaya başlamış. Sanki hal dili ile sahibine “Suyun bedeli suya gitti ve (Allah) sana zulmetmedi” diyormuş.

Yüce Allah'ın, kulları zekât vermeyip yoksulları mahrum bıraktıkları zaman nasıl yağmur yağdırmayıp da onları kıtlıkla imtihan ettiğinin hikmeti üzerinde düşünün. Onların, gözlerinin önündeki yoksulların temel ihtiyaçlarını vermemeleri üzerine Yüce Allah'ın da temel gıdanın ve rızkın ana sebebinin onlara verilmemesi ve bu ana maddenin onlardan esirgenmesi sûretiyle nasıl cezalandırıldıklarını düşünün. Sanki hâl dili ile

1009 Bu açıklamalar ile birilerinin, diğerlerinin günahlarının himayesinde yaşamalarından kastedilenin ne olduğu anlaşılmalı. Kısacası burada anlatılmak istenenler ile “**Size isabet eden her musibet ellerinizle kazandıklarınız sebebiyledir**” (Şûrâ 42/30) âyetinin anlamına işaret edilmektedir. Yani bazı zalimler, haksızlık yapan kimseler, bu zulüm ve haksızlıklarını mazlumların işledikleri günahlar sebebi ile yaptıkları için bir manada mazlumların günahlarının himayesi altına girerek bunları yapmış oluyorlar. İbnKayyim bu inceliğe işaret etmektedir. Bundan sonra söz edeceği bazı hususlar ve nakledeceği bazı rivayetler de bunu ortaya koymaktadır. (Çeviren)

kendilerine “Siz hak olanı vermediniz, ben de size yağmur yağdırmadım. Neden Allah’ın üzerinizdeki hakkını cömertçe vermek sûretiyle yağmurun yağmasına sebep olacak şekilde davranmadınız” der gibidir.

Yüce Allah’ın, insanları hidayetten alıkoyan kimselerin kalplerini hidayetten ve imandan alıkoymasındaki hikmeti üzerinde de düşünün. Yüce Allah da kullarının hidayetten alıkoydukları gibi O da onları hidayetten alıkoydu ve başkalarına engel oldukları gibi onların da hidayet bulmalarını engelledi.

Faizcilerin malları hususunda Yüce Allah’ın yaptıkları ve o malları telef edici afetleri musallat kılmasındaki hikmetleri üzerinde de düşünelim. Onların insanların mallarına yaptıklarının aynısını yaptı. Onlar insanların mallarını tükettikleri, faiz ile telef ettikleri gibi Yüce Allah da mallarının telef edilmesi ile onlara karşılık verildi. Akıbette malı telef olmayan, azalmayan ve muhtaç düşmeyen bir faizci, bir tefeci çok az görülür.

Kulların güçlü olanları zayıflarına zulmettiği ve mazlumun kendisine zulmedenden hakkının alınmadığı hâllerde, Yüce Allah’ın düşmanı o kulların üzerine musallat edişindeki hikmet üzerinde de düşünmek gerekir. Nasıl Allah’ın onların üzerine, yönettikleri kimselere ve aralarındaki zayıflara yaptıklarının aynısını yapacak kimseleri musallat ettiğini düşünelim. İşte dünyanın var olduğundan beri yeryüzünün katlanacağı ve onu başlattığı gibi yeniden tekrar iade edeceği vakte kadar Allah’ın geçerli olan sünneti budur.

Yüce Allah’ın kullarının, hükümdarları, amirleri ve yöneticilerinin, onlara amelleri türünden muamele eden kimseler oluşundaki hikmetini de düşünelim. Eğer kullar dosdoğru yolda yürüyecek olurlarsa onların yöneticileri de dosdoğru olur. Eğer doğru yoldan sapacak olurlarsa yöneticiler de onların aleyhlerine olacak şekilde doğru yoldan saparlar. Zulmederlerse hükümdarları ve yöneticileri de onlara zulmederler. Aralarında hilekârlık ve aldatma baş gösterecek olursa onların yöneticileri de böyle olur. Allah’ın üzerlerindeki haklarını yerine getirmeyip bu hususta cimrilik gösterirlerse hükümdarları ve yöneticileri de onlara karşı haklarını yerine getirmez ve bu hususta onlara cimrilik ederler. Eğer zayıf gördükleri

kimseler ile yaptıkları muamelelerinde hak etmediklerini onlardan alacak olurlarsa yöneticiler de onlardan hak etmedikleri şeyleri alırlar, onlara ağır vergiler koyarlar. Kısacası zayıf kimselerden hak etmedikleri hâlde ne alıp çıkarılırsa yöneticileri de bunu onlardan güç kullanarak alırlar. Kısacası onların âmirleri (yöneticileri, kamu görevlileri) amellerinin sûretinde ortaya çıkar.

Şerli ve günahkâr kimselere kendi türlerinden olmayan kimseleri yönetici yapmak, ilahî hikmette söz konusu değildir. Bu ümmetin birinci nesli, bütün nesillerin en hayırlıları ve en iyileri olduğu için yöneticileri de böyle oldu. Ama onlar şaibelere karışınca yöneticileri de şaibeli oldu. Böyle bir zamanda Yüce Allah'ın, bizim başımıza Ebû Bekir ve Ömer şöyle dursun Muâviye ve Ömer b. Abdülaziz gibilerini dahi yönetici yapması hikmetine uygun değildir. Aksine yöneticilerimiz bize göredir. Bizden önceki yöneticiler de onlara göre idi. Bu iki hususun her biri, hikmetin bir gereğidir. Akıl sahibi kimse, bu çerçevede düşüncesiyle bir yolculuğa çıkacak olursa kaza ve kader çerçevesindeki ilahî hikmetin bu hususta gizli ve açık ortada olduğunu görür. Tıpkı yaratmakta ve emretmekte hikmetinin böyle olduğu gibi. Sakın herhangi bir kimse fasit bir zan ile Allah'ın herhangi bir kaza ve kaderinin sonsuz ve nihai hikmetten uzak olduğunu zannetmesin. Aksine Yüce Allah'ın bütün kazaları ve takdirleri hikmetin ve doğruluğun en mükemmel şekilleri ile vakıada ortaya çıkmaktadır. Fakat zayıf akıllara, zayıflıkları bunu idrak etmenin önünde bir perdedir. Nitekim yarasa göz-lüleri de zayıflıklarından dolayı güneşin aydınlığına karşı perdelidir. Bu kıt akıllar ise bâtil ile karşılaşacak olursa bâtilin içerisinde dolaşır durur. İleri atılır, konuşur ve dile gelir. Tıpkı yarasaların gece karanlığında uçmaları ve yol alıp gitmeleri gibi.

“Aydınlığıyla gündüzün gözlerini kamaştırdığı yarasalar

Ve gecenin kapkaranlık parçalarının
kendilerinden ayrılmadığı.”¹⁰¹⁰

1010 Beyit, İbn Rûmî'ye ait bir kasidede yer almaktadır. Bu kasidede beyit şu anlamdadır:

“Aydınlığıyla gündüzün gözlerini kamaştırdığı yarasalar
Gecenin zifiri karanlık kesimlerini sever.”

Yüce Allah'ın geçmiş ümmetleri cezalandırması ve bu cezalarını suçlarının türlerine göre farklı kılmasındaki hikmeti üzerinde de düşünmek gerekir. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **“Âd ve Semûd kavmini de (helak ettik.) Onların meskenlerinden bu size belli olmaktadır... Fakat onlar, kendi nefislerine zulmediyorlardı.”**¹⁰¹¹

Yüce Allah'ın meshettiği (hilkatlerini değiştirdiği) ümmetler arasında bu şekilde cezalandırdıklarını işledikleri o suçlara uygun değişik sûretlere dönüştürmesindeki hikmetini de düşünelim.

Bu meshedilenlerin kalpleri meshedilip o hayvanların kalplerine ve tabiatlarına dönüştürülünce, ilahî sonsuz hikmet de onların sûretlerinin o hayvanların sûretleri gibi olmasını gerektirdi. Böylelikle aradaki ilişki tamamlanmış oldu. Benzerlikte de bir eksiklik kalmamış oldu. Bu ise hikmetin en ileri derecesidir.

İşte bunu maymun ve domuzlara dönüştürülenlerin hâlini göz önünde bulundurarak nazar-ı itibara al. Nasıl bu hayvanların niteliklerinin, huylarının ve amellerinin bunlara baskın geldiğini görün. Eğer sizler olaylardan çok duyarlı bir şekilde ibret alan kimselerden iseniz; işte bu nüshanın (benzerliğin) onlara benzeyenlerin ve onları andıranların yüzlerinde nasıl açıkça ortaya çıktığını görebilirsiniz. Bu benzerlikler insan sûretleri ile örtülü olsa bile. Sen hile ve tuzak kuran, akılsızca davranan fasık kimselerin sûretlerinden maymunların yüzlerinin bir kopyası olduğunu okuyabilirsin. Hatta bu gibi kimseler, aslında insanların en kıt akıllıları, en büyük hilebazları, aldaticıları ve fasıklarıdır. Eğer sen, bunların yüzlerinde maymunların tıpkı nüshalarını okuyamıyor isen incelikleri kavrayan feraset ehli kimselerden değilsindir.

Domuzların kopyasını benzerlerinin sûretlerinde özellikle de rasûllerden sonra Allah'ın yaratıklarının en hayırlı olanlarına düşmanlık edenlerin suratlarında görebilirsin. Bu hayırlı kimseler ise Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ashabıdır. İşte bu domuzların kopyası Râfizîlerin yüzlerinde açıkça görülmektedir. Okuyup yazması olsun olmasın her mü'min bu kopyayı okuyabilir. Bu ise kalbin domuzluğu ve kötülüğü oranında açığa çıkar ve

1011 Ankebût 29/38-40.

saklı kalabilir. Hiç şüphesiz domuz, hayvanların en murdarları, tabiat itibari ile en bayağı olanıdır. Hoş ve güzeli terk etmesi ve bunları yememesi onun özelliklerindedir. O kadar ki insan büyük abdestini bozup da kalktığı vakit domuz derhal koşup ona gider. Şimdi bu niteliğin ashab-ı kiramın düşmanlarına ne kadar uygun düştüğü üzerinde düşünelim. Bunun onlarla örtüştüğünü görürüz. Onlar, Allah'ın yarattıklarının en hoş ve en temiz olanlarına yönelip onlara düşmanlık ettiler, onlardan beri olduklarını ifade ettiler. Arkasından Hıristiyan, Yahudi ve müşriklerden onlara düşmanlık eden herkesi dost bildiler. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ashabına dost olan mü'minlere karşı müşriklerin ve kâfirlerin yardımını alarak mücadele ettiler. Bunların Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ashabından hayırlı olduklarını açıkça ifade ettiler. Şimdi bu tür kimselerden daha çok domuzlara benzeyen ve onlarla ilişkili görülebilecek kim olabilir? Eğer sizler onların yüzlerinden bu kopyayı okumuyor iseniz şüphesiz incelikleri kavrayan feraset sahibi kimselerden değilsinizdir.

Bunlar arasından ölüm esnasında sûreti domuza dönüştürülerek mes-hedilenler ile ilgili neredeyse tevatür derecesine ulaşacak kadar çok olan haberlere gelince; bu haberler burada söz konusu edilemeyecek kadar çoktur. Hatta Muhammed b. Abdolvâhid el-Makdisî bu hususa dair bağımsız bir kitap yazmıştır.

Yüce Allah'ın önceki ümmetleri kökten imha etme azabı ile helak edişindeki hikmeti üzerinde de düşünelim. Bunlar, ömürleri en uzun, güçleri en büyük, Allah'a ve rasûllerine karşı en azılı düşman kimseler idiler. Ancak ömürler kısalıp güçler de zayıflayınca kökten imha etme azabı kaldırıldı ve bunların azabının mü'minlerin eliyle verilmesi takdir edildi. Buna göre her iki husustaki hikmet de zamanında gerekli olan bir husus idi.

Yüce Allah'ın önceki ümmetler arasında rasûlleri ardı ardına birer birer göndermesindeki hikmeti de düşünelim. Bir rasûl ölünce onun yerine bir diğeri geliyordu. Çünkü ümmetlerin, rasûllerin ve nebilerin arka arkaya gelmesine ihtiyaçları vardı. Bunun sebebi ise akıllarının zayıflığı ve önceki rasûlün şeriatının geriye kalanları ile yetinmemeleri idi. Nübüvvet Allah'ın nebisi ve rasûlü olan Abdullah'ın oğlu Muhammed'e kadar gelince Allah onu akılları ve bilgileri itibari ile en mükemmel, zihinleri en

sağlıklı, ilimleri en bol ümmete rasûl olarak gönderdi. Yine onu dünyanın var olduğu zamandan itibaren peygamber olarak gönderildiği vakte kadar yeryüzünde ortaya çıkmış en mükemmel şeriat ile gönderdi. Böylelikle Yüce Allah, bu ümmeti Rasûlü'nün kemâliyle, şeriatının mükemmelliğiyle, akıllarının eksiksizliğiyle ve zihinlerinin sağlıklı ve doğru oluşuyla ondan sonra gelecek herhangi bir rasûle muhtaç etmedi. Ümmeti arasından onun şeriatını koruyacak mirasçılar dikti. Bunları da bu işle görevlendirdi. Böylelikle onlar, bu şeriatı kendilerine benzer kimselere tam olarak ulaştırdılar ve benzerleri olan kimselerin kalplerine onu ektiler. Bundan dolayı onunla birlikte bir başka rasûle, bir başka nebiye ve bir nebi gibi ilhama mazhar olan bir kimseye (muhaddes) muhtaç olmadılar. Bundan dolayı Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurmuştur: **“Şüphesiz sizden önceki ümmetler arasında muhaddes (ilahî ilhama mazhar olan) kimseler vardı. Eğer benim ümmetim arasında birisi olacak olsa bu Ömer'dir.”**¹⁰¹² Böylelikle geçmiş ümmetler arasında muhaddeslerin varlığını kesin bir dille ifade etmekle birlikte ümmeti arasında bu kimsenin varlığından şarta bağlı olarak söz etmiştir. Bunun böyle olması ise bu ümmet hakkında kendilerinden önceki ümmete göre bir eksiklik sayılmaz. Aksine bu, bu ümmetin kendilerinden önceki diğer ümmetlere göre daha mükemmel oluşundan dolayıdır. Bu ümmetin kemâli, Nebi'sinin ve şeriatının kemâli dolayısıyla ayrıca arasında muhaddes bulunmasına ihtiyaç bırakmamıştır. Aksine böyle birisi bulunacak olursa bu, kendisine uyulmaya ve yaptıkları ile sözleri kanıt gösterilmeye elverişli bir kişidir. Yoksa onun bir esas ve bir dayanak olacağı anlamında değildir. Çünkü Yüce Allah'ın Nebisi ile göndermiş olduğu şeriat sebebi ile her türlü rüyaya, keşfe, ilhama ya da muhaddesliğe (kendisine bir şeyler söylenmesine) asla ihtiyacı bulunmamaktadır. Bu ümmetten önceki ümmetlerin ise buna ihtiyaçları olduğundan aralarında muhaddes kimseler bulunmuştur.

Sakın bu hususta Ömer *radıyallahu anh'*dan özel olarak söz edilmesinin onun Ebû Bekir es-Sıddîk'tan üstün tutulduğu zannına kapılmayınız. Aksine bu, Ebû Bekir es-Sıddîk'in menkıbelerinin en güçlü olanlarından biridir. O nübüvvet havzından eksiksiz bir şekilde kana kana içtiği, risalet

1012 Buhârî, Enbiyâ 54.

memesinden sonuna kadar doyasıya emdiği için karşı karşıya kaldığımız ilham ya da benzeri hususlara ayrıca muhtaç olmamıştır. Çünkü onun nübüvvet pınarından aldıkları Ömer'in muhaddeslik (ilham) yoluyla alacaklarından daha mükemmeldir.

Şimdi bu noktayı iyice düşünün ve bilgi olarak buna hak ettiği değeri verin. Bunda bulunan ve Yüce Allah'ın hikmeti sonsuz ve her şeyden haberdar olduğuna, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in O'nun yarattıklarının en mükemmeli, şeriatının önceki şeriatların en eksiksizi, ümmetinin de diğer bütün ümmetlerin en mükemmeli olduğuna tanıklık eden bu sonsuz hikmetini de düşünün.

İşte bu ara fasıl, aslında kitabın en faydalı faslıdır. Eğer uzatma korkusu olmasaydı bu hususta daha geniş açıklamalar yapar, buna dair çokça tanık ve örnekler verirdik.

Keremi sonsuz Yüce Allah, bu hususta pek çok lütufta bulunarak bize bu alanda doğru olanı göstermiştir. Üzerimizdeki nimetlerini tamamlamasını ümit ederiz. Gücümüz, ancak çok yüce ve çok büyük Allah'tandır.

Tekrar Dönüp Kendimize Bakalım

Şimdi ikinci bir defa daha kendimize ve nefsimize bakalım. Hiçbir elin ulaşamadığı, hiçbir gözün göremediği, gıdamızı arama imkânına sahip olamadığımız, hiçbir zararı önleyemediğimiz bir yer olan annemizin karnında bir cenin hâlinde iken en latif bir şekilde bütün detaylarıyla işlerimizi çekip çeviren kimdir? Suyun bitkiyi beslediği gibi annenin kanında bizi besleyerek besinimizi bize ulaştıran kimdir? Bu kanın esası ise süttür. Onunla en daracık, kazanç elde etmek ve bir şeyler istemek için çareler arama imkânının en uzak olduğu bir yerde O bizi hep onunla besledi. Nihayet yaratılışımızı tamamlayıp sağlamaştırınca tenimiz doğrudan hava ile temas edebilecek, gözlerimiz ışıklarla karşılaşabilecek güce sahip olup kemiklerimiz de yeryüzünde gidip gelecek şekilde sağlamaşıp güçlenince annelerimizin doğum sancıları artar ve bizi bulduğumuz yerden imtihan dünyasına çıkarmak için alabildiğine rahatsız eder ve buna doğru iter. Olduğumuz yerden rahime attığımız bir tekmeyle, sanki rahim bizi

hiç kuşatmamış ve bizi sarmalamamış gibi olur. Rahime bir nutfe olarak düştüğümüz zaman güzel bir şekilde karşılanıp kuşatılmamız ile bu itme, kovalama ve dışarı çıkarma arasındaki ilgi ne kadar da uzaktır. Öncele-ri rahim bizi taşımaktan dolayı sevinirken, bu sefer verdiğimiz ağırlıktan dolayı Rabbimize sığınıp O'na yönelmeye başlar. İçine girinceye kadar rahmin kapısını açan sonra iyice korunmamız için ve olgunluğa kadar onu üzerimize kapatan sonra aynı kapıyı önümüze açarak göz açıp kapayacak bir süre gibi kısacık bir zaman içerisinde içinden çikalım diye onu genişleten, darlığı ile bizi boğmasına fırsat vermeyen, içinde yol aldığımız vakit bizi alıkoyacak bir zorlukla karşı karşıya getirmeyen kimdir? Eğer o kapıdan girişimizi ve yine aynı kapıdan çıkışımızı iyice düşünecek olursak hayretten hayrete düşeriz. Bir nutfe olduğumuz zamanlarda orada bozul-mayalım diye etrafımızı daraltarak sarmasını ona vahyeden ve aynı şekilde içinden esenlikle çikalım diye yolumuzu açarak genişlemesini ilham eden, böylelikle üzerimizde herhangi bir kabuk, elbise, eşya ve mal bulunmak-sızın Allah'ın yarattıklarının en muhtacı olan, yardım ve desteklenmesi en çok gereken ve en fakir bir hâlde çıkmamızı sağlayan kimdir? Bu vaziyette çıktığımız hâlde annemizin karnında iken beslendiğimiz o sütü, bu sefer annemizin göğsünde asılı iki tuluma yönlendirdi. Böylelikle annemiz kar-nında bizi taşıdığı gibi bizim gıdamızı da göğsü üzerinde taşıdı. Daha son-ra bu sütü bu iki tuluma bu maksatla hazırlanmış kanal ve yollar üzerinden en latif/ince yollarla akıttı. Bu süt/gıda, hep yollarında ve mecralarında akıp durur. Ta ki biz, o tulumlarda bulunanları eksiksiz alalım diye akar ve bize doğru sürüklenip getirilir. Bu, kaynağı kurumayan ve yolları tıkanma-yan bir kuyu gibidir. Yüce Allah, bunları dolaşıp duranların asla bulama-yacağı, yiğitlerin de izleyemeyeceği yollarda bize doğru sevk eder. Peki, bu sütü bizim için incelten, arındıran, ona hoş bir tat veren, güzel bir renk katan, onu en sağlam ve en mutedil bir şekilde pişiren, rahatsız edecek kadar ne sıcak, ne soğuk, ne acı, ne tuzlu ne de tiksinti veren bir kokuya sahip olarak yaratmayan, aksine onu karında bulunan hâlimden farklı bir şekilde başka türlü bir gıdaya ve faydaya dönüştüren kimdir? Bunu aşırı derecede susamış ve acıkmış olduğumuz bir zamanda, ona en çok ihtiyaç duyduğumuz vakitlerde bize bunu ulaştıran kimdir? Onu hem içecek hem besleyici bir gıda hâline kim getirdi?

Dudaklarımız, emmek için harekete geçince bir tulum gibi asılı bulunan memenin ağzımıza doğru sarkmış olduğunu ve bizim ağzımıza süt akıtmaya başladığını görürüz. O memenin ucunda ağzımızın küçüklüğü kadar bir uç yaratan Yüce Allah, böylelikle onun ağzımızın içine sığmayacak kadar geniş olmamasını ve memeyi ağzımıza almakta yorulmamamızı sağlamış oldu. O memenin ucunda kaldırabileceğimiz kadar ince bir delik açtı. Sütün bizi boğmasına imkân verecek şekilde geniş tutmadı. Aksi takdirde zorlanarak onu emerdik. O, bu deliği onun hikmetinin ve bizim maslahatımızın gerektirdiği kadar açtı. Annelerimizin kalplerini bize şefkatle dolduran, o kalbe bu hayret verici şefkati ve göz kamaştırıcı merhameti koyan kimdir?

Hatta anne en mutlu, en rahat ve dinlenmeye çalıştığı en iyi bir zamanda yavrusunun ufacık bir sesini ya da ağlayışını duyacak olursa derhal onun yanına koşar ve soluk soluğa yetişip yavrusunu kendisine tercih eder. Hiç kimse onu yavrusuna doğru götürmeden, arkadan itmeden bunu yapar. Onu, buna iten ve götüren sadece merhameti ve şefkatidir. Yavrusuna acı ve ızdırap veren her bir şeyin kendisine gelmesini ve bu acıların zerresinin dahi yavrusuna dokunmamasını ister. Hayatından yavrusunun ömrüne katılmasını arzu eder. Peki, bu duyguları annesinin kalbine yerleştiren kimdir?

Nihayet bedenimiz güçlenip bağırsaklarımız genişleyip kemiklerimiz sertleşip böylelikle kemiklerimizin de kaslarımızın da daha güçlenmesi için bebeklik dönemindeki gıdadan daha güçlü gıdalara ihtiyaç duyduğumuz bir zamanda, Rabbimiz bize kesme ve öğütme aracını koyar. Böylelikle yemekleri keseceğimiz ve öğüteceğimiz kesici ve öğütücü dişler verir. Yemek yiyeceğimiz zamanlarda bize olan rahmeti, ihsanı ve lütfu sayesinde bunları bize bağışladı.

Eğer bizler annemizin karnından kesici ve öğütücü dişlerle azı dişlerine sahip olarak çıkmış olsaydık annemiz bizimle ne yapardı? Eğer annemize ihtiyacımız olduğu bir zamanda onun bize yaklaşmasına imkân vermeyecek durumda yaratılmış olsaydık, kesip parçalamadan ve öğütmeden hazmetmemiz mümkün olmayan bu yiyeceklerle hâlimiz ne olurdu? Çeşitli yemekleri yiyebilmek için gücümüz ve dişlere ihtiyacımız arttıkça

bu araçlarımız da artırılır ve nihayet büyük azı dişlerimiz de çıkar. Böylelikle eti sıyrabilecek, ekmeği koparabilecek, sert olanları kırabilecek gücü elde ederiz. Daha sonra gücümüz artınca yine dişlerimizin sayısı artar. Sonunda dişlerin sonuncuları olan öğütücü dişler de çıkar. Peki, bu araçlar ile bizleri destekleyen, bunları vererek imdadımıza yetişen ve böylelikle türlü gıdaları çiğnememize imkân veren kimdir?

Diğer taraftan O'nun hikmeti, annemizin karnından hiçbir şey bilmediğimiz hâlde bizi çıkarmasını gerektirdi. Hatta hiçbir şey anlamayan ve bilmeyen bir hâlde dünyaya geldik. Bu da O'nun bize rahmetinin bir neticesidir. Zayıf hâlimizle akıl, anlayış ve bilgiye sahip olmayıp hatta paramparça ve darmadağın bir hâlde iken bu hâlden yavaş yavaş bunların bize geçmesini sağladı. Bu bilgi ve anlayış, bir anda bizde meydana çıkmamaktadır. Aksine bu, bizde kemâl derecesine ulaşınca kadar azar azar karşı karşıya kaldığımız bir husustur. Bunu şöylece anlayabiliriz: Küçük bir çocuk ülkesinden ve anne-babası arasından akli başına gelmeden önce esir alınacak olursa, bu hâl ona bir acı vermez. Akli kavrayışa ne kadar yaklaşmış ise bu hâl ona o kadar ağır ve zor gelir. Eğer akli tam olgunlaşmış ise onu ancak akli başından gitmiş bir şaşkın gibi görürüz. Diğer taraftan insan, akli başında, anlayışı yerinde ve yaşının ilerlediği hâlde olduğu gibi dünyaya gelmiş olsaydı, onun hayatı en zor ve sıkıntılı bir hayat olur ve olabildiği kadar çekilmez olurdu. Çünkü biz, kendimizi, başkaları tarafından taşınan, süt emzirilen, bezlerle sarılıp sarmalanmış, beşikte tutulup bağlanmış, büyük kimselerin yapmak için gayret gösterdiklerini yapmaktan aciz ve zayıf bir kişi olarak görürüz. Peki, böyle bir hâle tam anlamıyla ve içten bağlı bulunmakla birlikte insanın hayatı nasıl olurdu?

Diğer taraftan bu hâlde dünyaya gelseydik, bebek olarak yeni doğan kimseye karşı kalpte beslenen sevgi, merhamet, tatlılık, letafet ve etkiyecilik asla olmazdı. Aksine Allah'ın yarattıklarının en zoru, en ağır, en inatçısı ve en lüzumsuzu olurduk. Bu dünyaya hiçbir şeyi akletmeyen bir akılsız, dünya halkının içinde bulunduğu hâli bilmeyen bir vaziyette gelişimiz katıksız bir hikmet, bizim hakkımızda da büyük bir rahmet ve bir ilahî tedbirdir. Böylelikle eşyayı güçsüz bir zihin ve eksik bir bilgi ile karşılarız. Bundan sonra aklımız yavaş yavaş artar. Sonunda eşyaya alışır, onlarla ilişki kurmayı öğreniriz. Onları dikkatle inceleme ve hayretle karşılama aşamasından çıkıp güzel bir şekilde kullanma, yönetme ve sağlam bir şekilde yapma noktasına varırız.

Bu hususta sözünü ettiklerimizin dışında daha başka bakımlardan da çeşitli hikmetler bulunmaktadır. Her türlü faydayı, maksadı, araç ve gereci ihtiyaç duyacağımız vakitten ne önce ne de sonra tam vaktinde bize ulaştıracak tarzda bizi mükemmel bir şekilde gözetleyerek hâlimizi ve işlerimizi çekip çeviren acaba kimdir?

Çeşitli faydalar için ihtiyaç duyduğumuz zamanda bizlere tırnakları kim verdi? Çünkü tırnaklar parmaklara destek verir, onları güçlendirir. İşlerimizin birçoğunu parmak uçlarımızla yaptığımız ve bu hususta onların desteğine muhtaç olduğumuz için parmakları daha da güçlendirmek üzere tırnaklar verilmiştir. Bununla birlikte tırnakların vücudumuzu kaşımak ve etten bir türlü çıkıp ayrılmayan rahatsızlık verici şeyleri koparmak ve buna benzer daha başka faydaları da vardır.

Diğer taraftan Yüce Allah, bizleri başımızdaki saç ile süslediği gibi sıcağa ve soğuğa karşı da onunla korumuştur. Çünkü baş, duyu organlarının toplandığı, düşüncenin ve zikrin madenidir. Aklın ürünü de ona ulaşır. Diğer taraftan özellikle de şunu hatırlayalım: Yüce Allah, bir vakar, bir heybet ve bir güzellik, ayrıca çocukluk yaşına göre bir üstünlük olmak üzere yüzü sakalla ve ona bağlı diğer kısımlarla süslemiş, bununla da erkeği dişiden ayırmıştır. Dişi ise kendi durumunda kalır. Çünkü dişi, erkeğin ondan yararlanması için yaratılmıştır. Böylelikle dişinin yüzü ilk hâlinde ve parlaklığında kalır. Çünkü bu hâl, erkeğin şehvetini daha çok harekete geçirir, lezzetin ve yararlanmanın daha ileri olmasını sağlar. Hâlbuki su bir, öz bir, kap bir, aşı birdir. Erkeğe erkeklik özelliğini, dişiye dişilik özelliğini veren kimdir?

Tabiatçılar arasından cahil kimselerin erkeklik ve dişilik ile ilgili olarak söylediklerine ve işi bu hususta ancak bir raslantı olması hâlinde doğru kabul edilebilecek tabîi birtakım özelliklere bağlamalarına kesinlikle iltifat etme. Bu gibi açıklamaların yalan bölümleri, doğru bölümlerinden fazladır. Erkek ya da dişi oluşun tek dayanağı, ancak Yüce Allah'ın sûret vermekle görevli meleğe verdiği ilahî talimat ile ortaya çıkar. Melek "Rabbim, erkek mi yoksa dişi mi, bedbaht mı yoksa mutlu mu, rızık ne, ecel ne?" diye sorunca Yüce Rabbimiz dilediğini vahyeder, melek de onu yazar. Eğer erkek ve dişi oluşta tabiatın bir etkisi varsa onun rızıkta, ecelde,

bedbaht olmakta, mutlu olmakta da etkili olması gerekir. Aksi takdirde yoktur. Çünkü bunların hepsi, Yüce Allah'ın meleğe vahyettiği hususlardır. Bizler, bunun daha başka sebeplerinin bulunduğunu inkâr etmiyoruz. Fakat onlar da Yüce Allah'ın beşeriyete öğretmeyip kendisine has kıldığı sebeplerdendir. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **“Göklerle yerin mülkü yalnız Allah'ındır. Dilediğini yaratır. Dilediğine kızlar ihsan eder, dilediğine de erkek evlat bağışlar... Her şeye gücü yetendir.”**¹⁰¹³

Bu âyetlerle Yüce Allah, erkeklerle birlikte kadınların dört grup olduğundan söz etmektedir. Kimi kadın yalnızca dişi doğurur, kimi yalnızca erkek doğurur, kimi de erkek ve dişi doğurur. Burada “dilediğine de her ikisinden de verir”in anlamı da budur. Yani dilediklerine erkek ya da dişi türlerini birlikte verir. Dördüncü grup ise hiçbir şekilde doğum yapmayan kısır kadındır.

İnsanların erkeklik ve dişiliğin sebebini bilmediklerinin ve bunun kıyas yapmakla, düşünmekle anlaşılamayacağını, ancak vahiy ile bilinebileceğinin delillerinden biri de Müslim'in *Sahîh*'inde Sevbân *radiyallahu anh*'dan rivayet ettiği şu hadistir: Sevbân şöyle demiştir: Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in yanında idim. Yahudi bilginlerinden bir haham geldi ve “es-selamu aleyke ya Muhammed” dedi. Ben, onu öyle bir ittim ki az kalsın bundan dolayı yere düşecekti. “Neden beni itiyorsun?” dedi. Ben “Neden ‘Ey Allah'ın Rasûlü’ demiyorsun?” dedim. Yahudi “Biz, onu ailesinin kendisine verdiği isimle çağırıyoruz” dedi. Bunun üzerine Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* **“Şüphesiz ailemin bana verdiği ismim Muhammed'dir”** dedi. Yahudi “Sana soru sormak için gelmiştim” dedi. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* **“Sana cevap verecek olursam bunun sana bir faydası olur mu?”** diye sordu. Yahudi “Kulaklarımla işitmiş olurum” dedi. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* yanındaki bir çubuk ile yere vurduktan sonra **“Sor”** dedi. Yahudi “Yerin de bir başka yere, göklerin de bir başkalarına dönüştürüleceği günde insanlar nerede olacak?” diye sordu. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* **“Onlar, köprüünün berisindeki karanlıkta olacaklar”** cevabını verdi. Yahudi “İnsanlar arasında ilk geçecek kimdir?” diye sordu. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* **“Muhacirlerin fakirleridir”** cevabını

verdi. Yahudi “Cennete girecekleri vakit onlara ne ikram edilecek?” dedi. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* “**Zünnun denilen balığın karaciğerinin fazlalığı**” buyurdu. Yahudi “Bunun akabinde onların gıdaları ne olacak?” dedi. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* “**Onlar için cennetin etrafındaki meralardan yiyip otlayan bir öküz kesilecek**” buyurdu. Yahudi “Onun üzerine ne içecekler?” dedi. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* “**Selsebil diye adlandırılan bir pınardan içecekler**” buyurdu. Yahudi “Doğru söyledin. Şimdi ben sana ancak bir nebinin ya da sadece bir kişinin veya iki kişinin bilebildiği bir şey hakkında soru sormak için gelmişim” dedi. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* “**Sana cevabını verecek olursam sana faydası olur mu?**” diye sordu. Yahudi “Kulaklarımla duymuş olurum” dedi. Sonra “Sana çocuk hakkında sormaya geldim” dedi. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* “**Erkeğin suyu beyaz, kadının suyu sarıdır. Bu iki su bir araya gelip erkeğin menisi kadının menisinin üstüne çıkarsa Allah’ın izni ile çocuk erkek doğar. Eğer kadının menisi erkeğin menisinin üstüne çıkarsa Allah’ın izni ile çocuk dişi doğar**” cevabını verdi. Yahudi “Yemin olsun doğru söyledin, gerçekten sen bir nebisin” dedikten sonra çıkıp gitti. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* de “**Bu adamın bu hususlarla ilgili bana soru sorduğuna dair bir bilgim yoktu fakat Yüce Allah, bana onun bilgisini verdi**” buyurdu.¹⁰¹⁴

Aklın ve naklin delil olduğu gerçek ise ceninin her iki sudan da yaratıldığıdır. Çünkü erkek, suyunu dişinin rahmine bıraktığı gibi kadın da aynı şekilde suyunu erkeğin suyunun ulaştığı yere indirir. Her iki su da Yüce Allah’ın takdir edip dilediği bir sûrette bir araya gelir ve böylelikle çocuk her ikisinden de yaratılır. Hangisi daha baskın gelirse Buhârî’nin *Sahîh*’indeki rivayette belirtildiği üzere çocuk ona benzer. Humeyd, Enes’in şöyle dediğini rivayet etmiştir: Abdullah b. Selâm, Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*’in (Medine’ye) ulaştığı haberi gelince onun yanına giderek “Ben, sana nebi bir kimseden başkasının bilmediği üç hususa dair soru soracağım” dedi. Sonra “Kıyamet alametlerinin birincisi hangisidir? Cennetlikler ilk olarak ne yiyeceklerdir? Çocuğun babasına benzemesini sağlayan şey nedir? Onun dayılarına benzemesine sebep olan nedir?” dedi.

1014 Müslim, Hayz, 34; İbn Huzeyme, *Sahîh*, I, 232.

Bunun üzerine Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: **“Bunları az önce bana Cebrail haber verdi.”** Abdullah “O, melekler arasından Yahudilerin düşman bildiği bir melektir” deyince Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* **“Kıyamet alametlerinin birincisi, insanları doğudan batıya doğru toplayacak bir ateştir. Cennetliklerin ilk yiyecekleri ise balığın karaciğेरinin ziyadesi (uzantısı)dır. Çocuğun benzerliğine gelince; erkek karısı ile bir araya gelip onun suyu onu geride bırakırsa çocuk babasına benzer, eğer kadın onun önüne geçerse çocuk ona benzer”** buyurdu. Abdullah “Senin Allah’ın Rasûlü olduğuna şahadet ederim” dedi.¹⁰¹⁵ Ardından Enes hadisin geri kalan kısmını zikretti.

Buhârî ve Müslim’in *Sahîh*’lerinde Ümmü Seleme’nin şöyle dediği rivayet edilmiştir. [Ümmü Süleym, Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*’e gelerek]¹⁰¹⁶ “Ey Allah’ın Rasûlü! Muhakkak Allah haktan hayâ etmez. Kadın ihtilam olursa gusletmesi gerekir mi?” dedi. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* **“Sarı suyu görürse, evet”** cevabını verdi. Bunun üzerine Ümmü Seleme gülerek “Kadın hiç ihtilam olur mu?” dedi. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* **“O hâlde çocuk ona neden benzesin ki?”** buyurdu.¹⁰¹⁷

İşte bu üç hadis, çocuğun her ikisinin suyundan yaratıldığına ve onun erkek ya da kız oluşunun iki sudan birisinin üstün ve ona baskın gelerek üzerine çıkmasıyla gerçekleştiğine, benzerliğin ise öne geçmekle olduğuna, kimin suyu rahime daha erken ulaşırsa çocuğun da ona benzediğine delildir.

Bütün bu hususlara dair tabiat bilginleri nezdinde delil olacak bir husus yoktur. Bunlar, ancak vahiy ile bilinebilir. Yine onların mesleklerinde bunlara aykırı herhangi bir bilgi de yoktur.

Bununla birlikte (bu üç hadis arasında ilk olarak kaydettiğimiz) Sevbân’ın rivayet ettiği hadisten yana bir parça rahatsızlık bulunmaktadır. Bu hadisin ravilerinden herhangi birinin bunu gerektiği gibi hıfz etmemiş olması ve sorunun çocuğun erkek ya da dişi doğması ile değil de Abdullah

1015 Ahmed b. Hanbel, III, 108, 189, 271.

1016 Köşeli parantez arasındaki ibareleri Buhârî ve Müslim’den kaydedilmiştir. (Çeviren)

1017 Buhârî, İlm 50; Müslim, Hayz 32.

b. Selâm'ın sorduğu şekilde benzerlik hakkında sorulmuş olması ihtimali bulunmaktadır. Bundan dolayı Buhârî bu hadisi tahrir etmemiştir.

Buhârî ve Müslim'in *Sahîh*'lerinde Ubeydullah b. Ebî Bekir b. Enes yoluyla Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'in şöyle buyurduğu bildirilmektedir: **“Şüphesiz Allah, bir meleği rahim ile görevlendirmiştir. Melek ‘Rabbim, bir nutfe oldu, Rabbim bir alaka oldu, Rabbim bir çiğnemlik et oldu’ der. (Yüce Allah) onu yaratmayı murad ederse melek ‘Rabbim erkek mi yoksa dişi mi, mutlu mu yoksa bedbaht mı olacak, rızık ne, eceli ne?’ diye sorar ve annesinin karnında iken böylece yazılır.”**¹⁰¹⁸

Burada görüldüğü üzere çocuğun erkek ya da dişi olmasını yalnızca ilahî meşiete (dilemesine) havale etmekte ve onunla beraber bedbahtlık, mutluluk, rızık ve ecel gibi tabiatın herhangi bir etkisinin olmadığı diğer hususlardan da söz etmektedir. Melek ise tabiatın bir dahli olan herhangi bir hususa dair soru sormamaktadır. Ya da biz Abdullah b. Selâm'ın, ancak hakkında cevap vermenin mümkün olduğu benzerliğe dair soru sorduğunu, benzerlikte daha ileri derecede etkisi bulunmakla birlikte erkek ya da kız doğması ile alakalı soru sormadığını görüyoruz. Elbetteki Allah en iyi bilendir. Eğer Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* böyle söylemişse gerçeğin ta kendisi budur. Durum her ne olursa olsun hadis, bazı tabiat bilginlerinin ileri sürdüğü çocuğun erkek ve dişi oluşunun birtakım sebeplerinin bilindiği iddiasını çürütmektedir.

Erkek ve Dişide Cima Organları

Şimdi erkek ve dişide cima organlarının hikmete uygun bir şekilde nasıl yaratılmış olduğuna bir bakın. Erkeğin meniye rahmin dibine ulaşacak şekilde adeta başkasına elini götürecektir ve eliyle bir şey uzatmasına uzayacak hâlde yaratıldığını görüyoruz. Çünkü onun suyunu rahmin dibine ulaştırması gerekir. Dişinin ise organı içi boş bir kap gibidir. Çünkü onun, erkeğin suyunu alıp tutmasına ve onu kuşatmasına ihtiyacı vardır. Bundan dolayı ona yakışan bir organ verilmiştir. Diğer taraftan erkeğin suyu beden kısımlarından ince ve güçsüz olarak akmaktadır. Ondan bu hâliyle

1018 Buhârî, Hayz 17; Müslim, Kader 5.

çocuk yaratılmayacak durumda bulunduğu için, hayalar bu suyun içinde pişirileceği bir kap gibi yaratılmıştır. Güçlenmesi için sağlam bir şekilde pişirilmekte, katılaşmakta ve böylelikle yaratmanın başlangıcı olabilecek bir hâle getirilmektedir. Kadının ise buna ihtiyacı yoktur. Çünkü onun suyunun inceliği ve letafeti erkeğin katı ve güçlü suyuna karıştığı takdirde onunla güçlenir ve muhkem bir hâl alır. Her iki su, eğer ince ve güçsüz olsaydı çocuk ikisinden oluşmazdı. Onu olgunlaştırıp pişirme aracının özel olarak erkeğe verilmesinin bazı hikmetleri vardır. Bunlardan biri, erkeğin hararetinin daha güçlü, dişinin ise soğuk duruşudur. Eğer böyle bir organ kadına verilmiş olsaydı, suyun pişirilip içinde olgunlaştırılması sağlam ve muhkem bir hâlde gerçekleşmezdi. Bir diğer hikmet şudur: Kadının suyu erkeğin suyunun çıktığı yerden çıkmamaktadır. Aksine onun suyu ege ve göğüs kemikleri arasından o yere ulaşmaktadır. Bir diğer hikmet de şudur: Kadın, kendisi ile cima edildiğinden dolayı ona bu işe uygun bir organ verilmiştir. Eğer ona erkeğin organı verilmiş olsaydı kadın o zevki ve o faydayı elde edemez, bu organ faydasız ve işe yaramaz olurdu.

Buna göre hikmetin tümü, her ikisinin hilkatinin mevcut hâlinde söz konusudur.

Organlarımızın Yapısı

Şimdi tekrar kendimize dönelim ve tekrar tekrar bakalım. O, gerçekten bize yeter. Organlarımızı ve bunların her birinin maksadına ve faydasına uygun yaratılışını iyice düşünelim.

Eller, bir şeyler yapmak, yakalamak, almak, vermek, savaşmak ve savunmak içindir.

Ayaklar, bedeni taşımak, yürümek, binmek ve dik durmak içindir.

Gözler, yolu bulmak, güzellik, süs, hoş görünüş, göklerde ve yerde olanları, her ikisinin âyet ve belgelerini ve bunlardaki hayret verici şeyleri görmek içindir.

Ağız, beslenmek, konuşmak ve güzellik için ve daha başka maksatlar içindir.

Burun, nefes alıp vermek, beyindeki fazlalıkları dışarı atmak ve yüzü süslemek içindir.

Dil, meramımızı açıklamak ve kendimizi ifade etmek içindir.

Kulaklar, haberlerin kendilerine ulaştığı ve bu haberleri bize ulaştıran araçlardır.

Dil, bizim adımıza istediğimizi bildirir.

Mide, gıdanın yerleştiği, gıdayı olgunlaştırıp pişiren, onu bir başka hâle getirip dışarıdan üstlendiği düzeltme ve pişirmeden farklı bir şekilde pişiren bir organdır. Bizler, bir yemeği pişirmek ve onu lezzetli bir hâle getirmek için uğraşırız ve bunu, pişirmenin tamamlandığını ve artık daha fazla pişirmeye ihtiyacının kalmadığını düşündüğümüz hâle kadar sürdürürüz. Fakat onun içerideki aşçısı ve pişiricisi, sizin yapamayacağınız ve gücünüzün yetmeyeceği bir şekilde onu yeniden bir daha pişirir. Onun üzerine çakılı dahi eriten, ateşin eritemediklerini dahi eriten ateşler yakar. Bununla birlikte mide, vücudumuzun en nazik yerinde yer alır. Ne bizi yakar, ne alevlenir. Hâlbuki onun harareti ateşten daha fazladır. Yoksa bu sert ve oldukça katı yiyecekleri, erimiş bir sıvıya dönüştürüp eriten ne olabilir?

Karaciğer, arıtmak ve gıdanın en saf olanını, en latif ve en arısını almak için yaratılmıştır. Daha sonra karaciğerden birtakım mecralar ve yollar düzenlenmiştir. Bunlarla gıda her bir organa, her bir kemiğe, sinire, ete, saça ve tırnağa kadar ulaştırılır.

Bize faydalı olanları içeri almak ve zarar verecek şeyleri dışarı çıkarmak için giriş ve çıkışlar yaratılmıştır. Değişik kaplardan ise kimisi, bizim hayatımızın ana maddesini muhafaza eder. Bu kap yiyeceğin depolandığı, bu hararetin depolandığı, bunlar kanın depo edildiği yerlerdir. Ayrıca diğer depolara karışmaması için ulaştırıcı hazneler de yaratılmıştır. Mesela; siyah/sevda öd için depolar, sarı öd için daha başkaları yaratılmıştır. Bir diğeri idrar için (mesane), bir diğeri meni için bir depodur.

Yemeğin mideye ulaşmasının durumunu iyice düşünelim. Mideden de bedene nasıl ulaştığını düşünelim. Yemek midede yer edince, mide hemen onu kuşatır ve kasılır. Onu pişirir ve alabildiğine güzelleştirir. Arkasından

onu oldukça ince mecralar içerisinde karaciğere gönderir. Karaciğer ile bu mecralar arasında delikleri oldukça dar ve bir süzgeci andıran ince bir perde vardır. Bu perde onu arıtır. Böylelikle o gıdadan karaciğere ona zarar verecek iri ve sert bir şey gitmez. Çünkü karaciğerin belli bir inceliği vardır. İri ve kaba şeyleri taşıyamaz. Karaciğer, bu gelenleri karşıladığı zaman derhal onu bu maksatla hazırlanmış mecralar içerisinde bedeninin tamamına ulaştırır. Bu mecralar, bir arazinin tümünü sulamak maksadıyla suyun akıp dağılmasını sağlamak için hazırlanmış kanallara benzerler. Daha sonra karaciğer geriye kalan yaramaz şeyler ile fazlalıkları bu maksatla hazırlanmış bataklıklara ve giderlere gönderir. Sarı öd türünden olanları, öde havale eder. Siyah öd türünden olanları ise dalağa gönderir. Sıvı türden olanları, mesaneyeye gönderir.

Peki, bütün bunları yapan, son derece muhkem bir şekilde takdir edip düzenleyen ve her şeyi gerektiği gibi en uygun ölçülerle var ederek en güzel şekilde takdir eden kimdir?

Ey zavallı kişi! Sanki senin şöyle dediğini işitiyor gibiyim: Bütün bunlar tabiatın yaptığı işlerdendir. Tabiatı hayret verici pek çok şey ve pek çok sır vardır.

Eğer Allah, sana hidayet vermeyi murad ederse sen kendi kendine şöyle sorardın: Şimdi bana bu tabiatın durumunu haber ver. O, bizzat kendi kendisine var olan hayret verici bu fiilleri yapabilecek ilme ve kudrete sahip bir varlık mıdır? Aksine tabiat bir araz ve tabiat olarak var edilen ile kaim/var olan, ona tabi ve onun içinde yüklenmiş bulunan bir nitelik midir? Eğer tabiat sana “Hayır, tabiat kendi zatı ile kaim, eksiksiz bir ilme, kudrete, iradeye ve hikmete sahip bir varlıktır” diyecek olursa sen de ona şöyle de: Bu vasıflara sahip kişi, her şeyi yaratan, her şeyi yoktan var eden ve sûret verendir. Neden sen, ona tabiat adını veriyorsun ki? Allah için söyleyin, siz buna neden tabiat diyorsunuz? Bu ismi kim kabul eder? Neden Yüce Allah’a, rasûllerinin dili ile kendi zatını adlandırdığı ismi vermek sûretiyle akıl sahibi kimseler ile bahtiyar kimseler arasına katılmıyorsunuz? Çünkü sizin tabiatı kendisi ile nitelendirdiğiniz bu vasıflar, Yüce Allah’ın sıfatlarıdır.

Eğer tabiat size “Hayır! Tabiat, başkası tarafından taşınan ve bir taşıyıcıya ihtiyacı olan bir arazdır. Bununla birlikte bütün bu görünenler onun bilgisi, iradesi, kudreti ve şuuru kesinlikle söz konusu olmaksızın yaptığı işlerdir. Zaten tabiatın görülen birçok etkisi vardır” diyecek olursa siz de ona şöyle deyin: Bunu, sağduyu sahibi hiç kimse doğru kabul edemez. Akıl sahiplerinin akıllarıyla bilmekten, kudretleriyle güç yetirmekten acze düştüğü bu hayret verici fiiller ile bu inceliklerle dolu hikmetler nasıl olur da aklı, kudreti, hikmeti ve şuuru olmayan bir varlıktan sadır olur? Böyle bir şeyi doğru kabul etmek, delilerin sınıfına katılmanın dışında bir anlama gelebilir mi?

Arkasından tabiata deyin ki: Eğer senin iddia ettiğin özellikler, senin hakkında söz konusu ise bilindiği üzere böyle sıfatlar kendi kendilerini yaratamaz ve kendi zatını yoktan var edemezler. Peki, bu sıfatların Rabbi, onları yoktan var eden ve yaratan kimdir? Bu tabiatı, bu karakterde yaratan ve onu bunları yapabilecek hâle sokan kimdir? O hâlde tabiat kendisini yoktan var edenin ve yaratanın kudretinin, ilminin ve hikmetinin de kemâlinin en açık delillerinden biridir. Buna göre ey tabiatperest! Senin âlemin Rabbini kabul etmeyerek O’nun sıfatlarını ve fiillerini inkâr etmen, akla ve fitrata aykırı hareket etmekten başka sana bir fayda sağlamamaktadır. Bizler seni tabiatın hakemliğine havale edecek olursak senin tabiatın gerektirdiklerinin dışına çıkmış olduğunu sana gösterirdik. Çünkü sen bu duruşunla hiçbir şekilde ne aklın ne fitratın ne tabiatın ne de insanlığın gerektirdiği bir konumdasın. Bilgisizlik ve dalalet olarak da bu kadarı yeter.

Ey tabiatperest! Akla dönüp de şöyle desen: Ancak hâkim, kâdir ve âlim kimseden hikmet sâdır olur. Sapasağlam, güçlü bir tedbir de ancak her şeye kâdir, istediğini seçebilen, her şeyi çekip çeviren, neyi irade ettiğini çok iyi bilen, ona kudreti ve gücü yeten, hiçbir şeyin aciz bırakmadığı ve kendisine ağır gelmediği yüce bir sanatkâr tarafından meydana gelebilir. Evet, böyle diyecek olursan sana şöyle cevap verilir: Sen bunu kabul edip itiraf ettiğine göre, o hâlde neden “Kendisinden başka hiçbir ilah, O’ndan gayri hiçbir Rab bulunmayan, her şeyin yaratıcısı ve çok büyük olan Allah’tır” demiyorsun? Şimdi sen ona tabiat, akıl ya da zâtı ile gerektirici demeyi bırak da “İşte bu, her şeyi yaratan, yoktan var eden, sûret veren âlemlerin Rabbi, gökleri ve yeri ayakta tutan, doğuların ve batuların

Rabbi, her şeyi en güzel şekilde yaratan ve yaptığını en sağlam ve güçlü olarak yapan Allah'tır" de. Neden O'nun isimlerini, sıfatlarını ve zatını inkâr ederek, O'nun yaptıklarını O'ndan başkasına, O'nun yarattıklarını O'ndan gayrisine ait kabul ediyorsun? Hâlbuki sen, zorunlu olarak O'nun varlığını kabul etmek, her şeyi yoktan var etmeyi, yaratmayı, rubûbiyeti, her şeyi tedbir edip idare etmeyi, çekip çevirmeyi O'na ait kabul etmek zorundasın. Âlemlerin Rabbi Allah'a hamd olsun ki, eğer sen zorunlu olarak "tabiattır" şeklindeki sözünü düşünecek olursan bunu söylersin. Bu sözün anlamını düşünecek olursan söylediğin bu söz bile sana her şeyin yaratıcısını, yoktan var edicisini gösterecektir. Nitekim bunun anlamı, akıllara da aynı şeyi gösterir. Çünkü tabiat, "mef'ule" (edilgen) anlamında "faile" vezninde bir kelimedir. Buna göre de tabiat, matbu (tab edilmiş, kendisine karakteristik nitelikler verilmiş) anlamındadır ve onun kesinlikle daha başka bir anlama gelme ihtimali yoktur. Çünkü tabiat, bedende yerleştirilmiş ve ona konulmuş bulunan güdülerin üzerinde yükselen bir yapıdır. Karakter, güdü, selika ve tabiat gibi. İşte tabiat, aslında hayvanın kendisine sahip kılındığı ve onun içerisine yerleştirilmiş olan karakterdir. Bilindiği gibi tab edici birisi olmaksızın tabiatın varlığı imkânsızdır. Bundan dolayı bizzat "tabiat" lafzının kendisi -anlamının da delil olduğu gibi- Yüce Yaratıcı'nın varlığına delildir. Müslümanlar derler ki: Tabiat da Allah'ın yarattıklarından bir mahlûktur. O'nun emri altındadır ve Rabb Allah'ın bir yaratığıdır. Tabiat, aslında Allah'ın, yarattığı varlıklarda bulunan ve bu varlıkları kendisine göre icra edip yürüttüğü sünnetidir. Bundan sonra kendisi tabiatta nasıl isterse ve ne şekilde murad ederse tasarrufta bulunur. Dilediği zaman onun etkisini çekip alır. Onun etkisini dilediği takdirde tam aksine çevirebilir. Böylelikle kullarına biricik yaratan, yoktan var eden, sûret veren ve dilediği her şeyi dilediği gibi yaratan olduğunu göstermek ister: **"O, bir şeyi dilediğinde ona emri sadece 'Ol' demesidir, o da olurur."**¹⁰¹⁹

Yarasa gözlülerin ulaştıkları "tabiat," aslında Allah'ın diğer bütün yaratıkları konumunda O'nun yarattıklarından biridir. Buna göre, insanlıktan ya da akıldan pay sahibi olan bir kimsenin bu tabiata tabiatını verip onu yaratana unutmaması ve sanatı, yoktan var etmeyi ondan bilmesi ne kadar

1019 Yâsîn 36/82.

uygun bir anlayıştır? Hâlbuki Yüce Allah, (dilediği takdirde) tabiattan gücünü çekip alabilir, onu farklı bir şekle dönüştürebilir ve ne için yaratılmış ise onu tam aksine çevirebilir. Böylelikle kullarına, tabiatının kendisinin yarattığı bir mahlûku, sanatının bir eseri ve emri ile müsahhar kılınmış olduğunu göstermek ister: **“İyi bilin ki yaratma da emretme de yalnız O'nundur. Âlemlerin Rabbi Allah'ın şanı ne yücedir.”**¹⁰²⁰

Bir Daha Kendimize Bakalım ve Düşünelim

Şimdi tekrar kendine bir bak! Bedenin organlarının yerleştirilmesi, bu organların her birinin bedene yerli yerince konulması ve ne maksatla yaratılmış iseler ona göre hazırlanmış olmalarının hikmeti üzerinde iyice düşünelim. Bu kaplardan birisi olan midenin artıkları taşımak ve onları bir arada tutmak için hazırlandığını, böylelikle bunların bedene yayılarak onu bozmalarını önlediğini görüyoruz.

Diğer taraftan gelişmemizi ve vücut bölümlerimizin birbirinden ayrılmadan ve kopmadan bir arada bulunan kısımlarının çokluğundaki sonsuz hikmeti de düşünelim. Eğer bir kuyumcu altın, gümüş ya da bakırdan bir heykelcik alıp onu mevcut hâlinden daha büyük bir şekle sokmak isterse, bunu onu kırıp yeniden bir daha işleyerek şekillendirmeden yapabilir miydi? Hâlbuki Yüce Allah, küçük çocuğun vücudunu, görünen ve görünmeyen organlarını, vücudunun bütün parçalarını geliştirip büyütmektedir. Bununla birlikte o, kendi şekli ve hâli üzere kalıcıdır ve sabittir. Asla o hâlini terk etmez, sökülmez ve eksilmez.

Bütün bunlardan daha hayret verici olanı ise ana rahminde ona sûret verilmesidir. Bu ise gözlerin kendisini görmediği, ellerin ona değmediği, araç ve gereçlerin ulaşmadığı bir yerde oluyor. O, maslahatına olan ve kendisini ayakta tutacak her türlü organ, duyu organı ve araca sahip olarak eksiksiz ve tam bir beşer olarak ortaya çıkmaktadır. Bağırsakları, organları, taşıyıcıları, sinirleri, yaş olan azaları, örtü ve perdeleri, şekilleri ve miktarları, faydaları ve yerleri farklı kemikleri ile bundan başka et, yağ ve

1020 A'râf 7/54.

beyni ile bütün bunlardaki son derece hassas terkipler ve oldukça latif hilkat ile son derece gizli hikmet ve harikulade sanat ile ortaya çıkmaktadır.

Bütün bunlar, her şeyi en güzel yaratan Allah'ın değersiz bir damla sudaki sanatının eseridir. Yüce Allah'ın, Kitab-ı Kerîm'inde, bizi yaratmasını ve yaratışımızı sonradan tekrar iade etmesini defalarca tekrarlayıp bizi bu husus hakkında iyice düşünmeye davet etmesi, ancak bizim yaratılışımızdaki ibretlerin ve elde edilecek marifet ve bilgilerin çokluğundan dolayıdır.

Bu faslı ve bu fasılda söz konusu olan bu tür tekrarları uzun görmemeliyiz. Çünkü bunlar, faydalanmayı daha da artırmaktadır. Bundan dolayı buna ileri derecede ihtiyaç vardır ve bunun faydası çok büyüktür.

Şimdi Yüce Allah'ın bize özel olarak verdikleri ve bunlarla bizi hayvanlardan üstün kıldığı bazı hususlara dikkatle bakalım. Zira O, bizi dimdik ayakta duracak, oturacak, bedenimizle eşyaya dönecek ve bütün bünyemizle onlara yönelecek bir şekilde yaratmıştır. Böylelikle çalışabilmekte, düzeltmek istediklerimizi düzeltmekte, işlerimizi çekip çevirebilmekteyiz. Eğer yüzüstü abanmış dört ayaklılar gibi olsaydık, ayrıcalıklı ve özel olmamızın bir üstünlüğü görülmezdi ve böyle bir özellik dolayısıyla yapabildiklerimizi yapamazdık.

Âdemoğlunun Üstünlüğü

Yüce Allah, **“And olsun ki biz, Âdemoğullarını şerefli ve üstün kıldık. Onlara karada ve denizde taşıyacak vasıtalar verdik. Kendilerine hoş ve temiz rızıklar verdik ve onları yarattıklarımızın çoğundan oldukça üstün kıldık”**¹⁰²¹ buyurmaktadır.

İnsana akıl, ilim, beyan/meramını açıklama, konuşma, şekil, güzel sûret, şerefli görünüş, mutedil boy, istidlal ve düşünmekle ilim sahibi olmak, iyilik, itaat, boyun eğmek gibi erdemli ve üstün ahlâka ve huylara sahip olmak gibi üstün ve şerefli olmanın elbiselerini giydiren Allah'ın şanı ne yücedir. O, her türlü eksiklikten münezzehtir. Rahmin içerisinde

1021 İsrâ 17/70.

orada emanet bırakılmış olduğu hâli ile Adn cennetinde meleklerin onun huzuruna gireceği hâli arasında ne kadar büyük farklar vardır: **“Yaratana-
ların en güzeli (her şeyi en güzel yaratan) Allah’ın şanı ne mübarektir.”**¹⁰²²

Dünya, bir şehirdir, mü’min, o şehrin başkanıdır. Her şey onunla uğ-
raşmakta, onun faydası için çalışmaktadır. Her şey onun hizmetinde ve
onun ihtiyaçlarını görmek içindir. Rahmân’ın Arşı’nı taşıyan melekler ile
Arş’in etrafında bulunan melekler insana Allah’tan mağfiret dilerler. İnsa-
nı korumakla görevli olan melekler onu korurlar. Yağmur ve bitki üzerine
görevli melekler, onun rızkı uğrunda gider gelir ve bunun için çalışırlar.
Bütün felekler (hareket eden yıldızlar, gezegenler) emre itaat edenler ola-
rak müsahhar kılınmışlardır ve onun menfaatine olan işlerin gerçekleşmesi
için dönerler. Güneş, ay ve yıldızlar onun, kullandığı zamanları ve vakit-
leri hesap etmesini sağlamak, düzenli bir şekilde meydana gelen gıdaları-
nı düzeltmek ve ıslah etmek için dönerler. Havadaki âlem rüzgârlarıyla,
havasıyla, bulutuyla onun faydası için müsahhar kılınmıştır. Onda ve alt
âlemin tamamında bulunanların hepsi onun için müsahhar kılınmıştır,
onun faydası için yaratılmıştır. Alt âlemin arzı, dağları, denizleri, ırmakla-
rı, ağaçları, meyveleri, bitkileri, hayvanları ve onda olan her ne varsa hepsi
de Yüce Allah’ın şu âyetlerinde dile getirdiği durumdadır: **“Allah o (yüce)
varlıktır ki, emri gereğince içinde gemilerin yüzmesi ve lütfedip verdiği
rızkı aramanız için ve de şükredesiniz diye denizi size hazır hâle getir-
miştir. O, göklerde ve yerde ne varsa hepsini, kendi katından (bir lütfu
olmak üzere) size boyun eğdirmiştir. Elbette bunda düşünen bir toplum
için ibretler vardır.”**¹⁰²³ **“Allah, gökleri ve yeri yaratandır. Gökten su in-
dirip onunla size rızık olarak türlü ürünler bitiren, emri ile denizde akıp
gitsin diye gemileri emrinize verendir... Gerçekten insan, çok zulmedici
ve çok nankördür.”**¹⁰²⁴

Yüce Allah’ın nimetlerini bilme, hikmetlerini ve harikulade sıfatlarını
düşünme yolunda ilerleyen bir kimse, elbette alışkanlıklarının ve tabia-
tının ülkesinde ikamet eden, kendi hemcinslerinin yaşantısına razı olan,

1022 Mü’minûn 23/14.

1023 Câsiye 45/12-13.

1024 İbrahim 14/32-34.

kendisi adına da ancak onlardan birisi olmayı benimseyip “Ben de onlar gibiyim” diyen kimseye göre daha yetkindir ve böyle bir kimsenin (marifet) kabı daha doludur.

(Ben de onlar gibiyim diyenin durumu ise şu mısradaki dile getirildiği gibidir):

“Esasen ben Rebîa’dan ya da Mudarlılar’dan biri değil miyim ki?”

Oldukça değerli mallar, ancak gurbette yolculuğa çıkan ve uçsuz bucaksız diyarlarda dolaşıp duran kimseye nasip olabilir. Öyle ki böyle bir kimse ganimet olarak geri dönebilmeye razı olduğu için işsiz güçsüz kalamalara zor ve ağır gelen şeyleri o yumuşak bulur, bilgisiz kimselerin ürküp kaçtığı şeyler ile o ünsiyet kurar.

Duyu Organlarımız

Şimdi tekrar kendimize ve her şeyi bilen Yüce Yaratıcı’nın bizi yaratışındaki hikmetine bakalım. Kendileriyle eşyayı yukarıdan seyrettiğimiz duyu organlarımıza bakalım. Allah’ın, onları başımızda bir fenerin üstündeki kandiller gibi nasıl yaratmış olduğuna dikkat edelim. Böylelikle bu organlar ile eşyayı görüp seçebiliriz. Bu duyu organlarımız, eller ve ayaklar gibi sıkıntılı işlerde kullanılan organlarda yaratılmamıştır. O takdirde türlü işlerin ve hareketlerin yapılması sebebiyle çeşitli afetlere maruz kalabilirlerdi. Yine Yüce Allah, duyu organlarımızı karın ve sırt gibi bedenimizin ortasında bulunan organların içinde de yaratmadı. O takdirde eşyayı görmek, eşyalara bakıp yönelmek bizim için zor olurdu. İşte bu organlardan herhangi birinin daha uygun bir yeri olmadığından, baş onlar için en layık ve en güzel yerdir. Çünkü baş, duyu organlarının yüksek tepedeki bir manastırı gibidir.

Diğer taraftan Yüce Allah’ın duyu organlarımızı duyularla algılanan beş şeye karşılık olarak beş organ hâlinde yaratışındaki hikmeti de düşünelim. Böylelikle beş şeye beş organ karşılık olmakta ve bir duyu organı ile algılanmayan duyulan bir şey kalmamaktadır. Görme, görülen şeylere

karşılıktır. İşitme, işitilen şeylere, koklama çeşitli türlü kokulara karşılıktır, tat alma da tadı alınan keyfiyetlere karşılıktır, dokunmak ise dokunulan şeylere karşılıktır. Peki, duyu organı bulunmayan duyulan ne kaldı? Eğer duyulan, hissedilen şeyler arasında bunların dışında bir şey bulunsaydı Yüce Allah, bize onun için altıncı bir duyu organı verirdi. Bunların dışında kalan şeyler ancak bâtın/iç dünya ile idrak edildiği için Yüce Allah, bizlere bâtinî duyuları vermiştir. İşte genel ve özel herkesin dilinde dolaşan bu beş duyu (ve duyularla algılanan şeyler) bunlardır. Öyle ki iyice düşünen ve tefekkür eden kimse hakkında “Beşini altısına çarptı” derler. Burada beşinden kasıt, beş duyudur. Altısından kasıt ise altı cihetidir. Bununla da şunu anlatmak isterler. Böyle bir kişiyi kalbi cezb edip çekti ve onu türlü bölgelerde ve cihetlerde dolaştırdı. Öyle ki bu kişi beş duyusunu etrafını saran altı yönde dolaştırıp durdu ve ileri derecedeki düşünmesi dolayısıyla bu cihetlerde gidip geldi.

Duyu Organlarımızın Yardımcıları

Diğer taraftan bu duyu organları, onlardan ayrı daha başka birtakım mahlûklar ile desteklenmiştir. Bunlar, bu duyu organlarının duyuları alışlarında bir araç olurlar. Mesela; görme organına ışık ve aydınlık ile destek verilmiştir. Eğer aydınlık ve ışık olmasaydı bakan kişi gözünden yararlanamazdı. Eğer aydınlık ve ışık olmasaydı gözün hiçbir faydası olmazdı.

İşitme organımız kulağa, hava ile destek verilmiştir. O hava da sesleri taşır sonra bu sesleri kulağa bırakır, kulak da o sesleri kuşatır. Sonra da bunu işitme gücüne çevirir. Eğer hava olmasaydı insan hiçbir şey işitmezdi.

Koklama duyusuna latif esinti ile destek verilmiştir. Bu latif esinti koku taşır sonra onu duyu organına getirir. Bu duyu organı da onu idrak eder. O olmasaydı burun hiçbir şey koklayamazdı.

Tat alma duyusuna da ağızda çözdürücü özellikteki tükürük ile destek verilmiştir. Böylelikle tat alma duyusu onun sayesinde eşyanın tatlarını idrak eder. Bundan dolayı tükürüğün tatlı, ekşi, tuzlu ya da kekremsi (buruk)

bir tadı yoktur. Çünkü o takdirde alınan tatları kendi tadına dönüştürür ve böylelikle tat alma duyusunun maksadı gerçekleşmezdi.

Dokunma duyusuna Allah'ın kendisinde yaratmış olduğu ve kendisi ile dokunulan eşyayı idrak ettiği güç ile destek verilmiştir. Diğer duyu organlarından farklı olarak dışarıdan herhangi bir şeye de ihtiyacı olmamıştır. Aksine dokunma duyusu, dokunulan şeyleri kendisi ile eşya arasında bir araç bulunmadan idrak eder. Çünkü bu duyu, bir araya gelmekle ve dokunmakla eşyayı idrak eder. Bundan dolayı arada bir vasıtaya ihtiyacı yoktur.

Duyu Organlarımızın Yokluğu Üzerinde Düşünelim

Şimdi de gözümüzün görmediğini ve bundan dolayı işlerimizin altüst olabileceğini, ayağımızı nereye atacağımızı, önümüzde ne olduğunu göremeyeceğimizi, renkleri ve güzel görünüşleri çirkin olanından ayırt edemeyeceğimizi, okuyabileceğimiz bir kitabın bilgisinden yararlanamayacağımızı, Allah'ın mülkünün akıllara durgunluk veren güzellikleri üzerinde düşünüp ibret alma imkânımızın kalmayacağını da düşünelim. Bununla birlikte faydamıza ve zararımıza olan birçok şeyin farkına varma imkânını kaybederiz. Böyle bir durumda içine düşmemiz muhtemel bir çukuru fark edemeyeceğimizi, bize yırtıcı hayvan gibi saldıracak birine ya da bizi öldürmek üzere üzerimize gelen bir düşmana karşı kendimizi koruyamayacağımızı, bizi yakalamak isteyenlerden kaçıp kurtulma imkânı bulamayacağımızı, aksine bize herhangi bir eziyet vermek isteyen herkese teslim oluvereceğimizi bilelim. Eğer Yüce Allah'ın küçük çocuğu korumaya ve muhafaza etmeye yakın bir şekildeki özel koruması olmasaydı gözleri görmeyen bir kimsenin sakatlanması ve hareketsiz kalması, esenliğe kavuşma ihtimalinden çok daha yüksek olurdu. Çünkü bu durumdaki bir kimse (kurutulmak üzere) bir ahşap üzerine serilmiş et gibidir (acizdir). Bundan dolayı Yüce Allah, gözleri görmeyen bir kimsenin mükâfatını, sabredip mükâfatını kendisinden bekleyecek olursa cennet olarak tayin etmiştir. Lütfunun kemâlinin bir tecellisi olarak ayrıca Yüce Allah, gözleri görmeyen bir kimsenin görmesinin nurunu basiretine yansıtır. Bu bakımdan gözleri görmeyenler insanlar arasında basiretleri en güçlü ve sezgileri en ileri derecede olan kimselerdir. Ayrıca onun bütün dikkatini

bir araya getirmesini de sağlamış olmaktadır. Bundan dolayı onun kalbi hep ortak noktalar üzerinde odaklanır ve dağınık değildir. Böylelikle hayatı daha rahat ve huzurlu olur, menfaatleri tam anlamıyla da gerçekleşmiş olur. Kendisinin kederli, üzüntülü, sıkıntılı olduğu da zannedilmesin. Bu anadan doğma kör kimselerin durumudur. Önceleri görüyorken daha sonraları gözünü kaybeden kimselere gelince; bu gibi kimseler de afiyetten çıkıp belalara maruz kalmış kimseler durumundadırlar. Böylelerinin sıkıntısı gerçekten büyüktür. Çünkü artık onun önceleri görebildiği şeyler, sûretler ve gözleri ile çeşitli şekillerde yararlanma imkânı elinden alınmış olur. Bu gibi kimselerin hükmü farklıdır.

Aynı şekilde kulakları işitmeyen bir kimse de başkaları ile muhatap olmanın, karşılıklı konuşmanın ruhunu kaybeder, karşılıklı olarak bilgiyi müzakere etme lezzetinden ve güzel seslerin nağmelerinin zevkinden mahrum kalır. Ona hitab etmek isteyen insanların sıkıntısı büyür, ondan rahatsız olurlar. İnsanlara dair herhangi bir haber ve başlarından geçen olaylara dair bir şeyler işitemez. O aralarında bulunmakla birlikte yok gibidir, canlı olmakla birlikte ölü gibidir, yakında bulunmakla birlikte uzaktaki kimse gibidir.

Meseleleri teorik olarak tartışan kimseler, gözleri görmeyenin mi yoksa kulakları işitmeyenin mi kemâl derecesine daha yakın ve işlerinin düzeyinin daha az bozuk olduğu hususunda ihtilaf etmişler ve bu hususta farklı görüşleri dile getirmişlerdir. Bu ise bir başka esasa dayanan bir tartışmadır. O da bu iki vasfın hangisinin diğerine göre daha mükemmel olduğu hususudur. İşitme sıfatı mı yoksa görme sıfatı mı? Kitabımızın bundan önceki bölümlerinde bu husustaki görüş ayrılığından söz etmiştik. Ayrıca insanların bu husustaki görüşleri, delilleri ile bu mesele hakkındaki araştırmadan da söz ettik. Bu iki nitelikten hangisi daha mükemmel ise onun yokluğundan dolayı ortaya çıkacak zarar da daha güçlüdür. Burada uygun olan ise şunu söylemektir: Gözleri görmeyen bir kimse zararı en ağır olan fakat dini daha çok selamette olan, akıbeti ikisi arasında daha güzel olandır. Kulakları işitmeyen kimse dünyasında zararı daha az fakat gözleri görmeyene göre dinini bilmeme ihtimali daha yüksek olandır, akıbeti ise daha olumsuzdur. Çünkü bir kimsenin kulağı işitmeyecek olursa vaazları ve öğütleri dinleyemez, faydalı bilgilerin kapıları yüzüne karşı kapanır, gözün idrak

etmediği türlü arzuların yolları önüne açılır, kendisini bu arzularından alı-
koyacak bilgiyi de elde edemez. Bundan dolayı böyle bir kimsenin dininde
gördüğü zararı daha çoktur, gözleri görmeyenin ise dünyasında zararı daha
çoktur. Bundan dolayı ashab-ı kiram arasında sağır bir kişi olmamakla bir-
likte gözleri görmeyen birçok kişi vardı. Yüce Allah'ın gerçek dostlarını
sağırılık belasına maruz kıldığı az görülür. Fakat onlardan pek çok kişiyi
görmemekle müptela kılmıştır. İşte bu mesele hakkında ayırt edici söz bu-
dur. Buna göre kulakların işitmemesinin sebep olduğu zarar din hakkın-
dadır, gözlerin görmeyişinin zararı ise dünya hakkındadır. Gerçek afiyet
sahibi ise Allah'ın bu iki kusurdan da esenlik verdiği, gözünüle kulağıyla
kendisini faydalandırdığı ve bu iki duyusunu kendisine mirasçı olacak ka-
dar hayatının sonuna dek sağlam bıraktığı kimsedir.

Beyan (İsteği Açıklama) Nimetinden Mahrum Olmak

Kalbin beyanı ile dilin beyanından ibaret iki beyandan mahrum olan
kişiye gelince; bu ise hiçbir şeyden anlamayan hayvanlar konumundadır.
Hatta hayvanlar ondan daha iyi durumdadır. Çünkü hayvanlarda, yara-
tılışlarında söz konusu olan faydalar ve kendisi için kullanıldıkları türlü
maslahatlar vardır. Böyle bir kimse ise hayvanların yol bulmaları söz ko-
nusu olan birçok şeyi bilemez, hayvanların kendilerini korudukları birçok
tehlikeye kendisini atar. Eğer kalp beyanından mahrum kalmayıp yalnız-
ca dilin beyanından mahrum olursa, bununla birlikte insanın özelliği olan
konuşma imkânı olmazsa, etrafındakilerin ondan dolayı çektikleri sıkıntı
da çok olur, onun sıkıntısı da çok olur. Büyük hasretlerle karşı karşıya ka-
lır. “Keşke cevap verebilsem ve yapılan hitaplara karşılıklıta bulunabilsem”
diye uzun uzun esef eder. Böyle bir kimse neye muhtaç olduğunu görüp
de elini ayağını uzatamayan yatalak kimse gibidir. Yüce Allah'ın kulları
üzerindeki bu organlarla, güçlerle ve bunların faydaları ile geniş nimetleri
gerçekten çok büyüktür. İnsan ise bunlara dönüp bakmıyor, bunlardan do-
layı Yüce Allah'a şükretmiyor. Bunlardan birini yitirecek olursa onu elde
etmek için dünyada ve dünya üzerinde ne varsa kendisinin olsa feda etme-
yi arzu eder. İşte insan, organlarının, duyularının ve güçlerinin sağlık ve
esenlik içerisinde bulunmasıyla Allah'ın nimetleri içerisinde yüzmektedir.
Hâlbuki o, yine de bunlara şükretmemektedir. Bu duyularından birinin

ortadan kalkması karşılığında kendisine dünyanın tamamı teklif edilecek olursa bunu asla kabul etmez ve böyle bir teklifi kabul etmenin aldanişın kendisi olduğunu kesin olarak bilir. **“Muhakkak insan, çok zalim ve pek nankördür.”**¹⁰²⁵

Organların Sayısındaki Hikmetler

Bizler birer, ikişer, üçer ve dörder olarak yaratılmış organların hikmeti ile bunların bu şekilde oluşlarındaki büyük hikmetler üzerinde de dikkatle düşünelim.

Baş, dil, burun ve cinsellik organlarının her birinden sadece birer tane yaratılmıştır. Çünkü bu organların birden fazla olmasının herhangi bir maslahatı yoktur. Eğer başa bir baş daha eklenmiş olsaydı, bu ayrıca bir ihtiyaç bulunmadan kişinin bedenine ağırlık verirdi. Çünkü insanın gerek duyduğu bütün duyu organları bir tek başta bir arada bulunmaktadır. Diğer taraftan iki baş olsaydı insan başı ile iki kısma ayrılırdı. Bu başlardan birisinden konuşur, işitir, görür, koklar ve tat alırsa, bu sefer diğeri çalışmaz ve maksatsız olurdu. Aynı anda her ikisi ile aynı şeyi konuşur, görür ve işitirse bu sefer bir diğeri faydasız ve fazladan olurdu. Şayet her iki başın idraki farklı olsaydı bu sefer bunların sahibinin aleyhine durumları ve idrak edişleri de farklı farklı olurdu. Yine aynı ağızda iki dili bulunsaydı ve her iki dille aynı sözleri konuşacak olsaydı, ikisinden birisi zayi olurdu. Şayet ikisinden biriyle konuşsa yine aynı durum söz konusu olurdu. Her iki dille farklı sözler konuşursa onu dinleyen kişi için sözler karışır ve o kişi bu iki sözden hangisini kabul edeceğini bilemez. Yine kişinin iki cinsel organı ve iki ağız bulunsaydı onlardan birinin fazla ve faydası olmayan bir organ olmanın yanında yaratılış da çirkin olurdu.

Bununla birlikte gözler, kulaklar, dudaklar, eller, ayaklar, bacaklar, uyluklar, kalçalar ve memeler gibi ikişer olarak yaratılmış organlar bundan farklıdır. Bunların bu sayıda oluşlarındaki hikmet açıktır, maslahat ortadadır. Bunların böyle oluşlarındaki güzellik ve süs özellikleri de açıkça görülmektedir. İnsanın tek bir gözü olsaydı hilkati çirkin ve eksik olurdu.

İki kaş da böyledir. Eller, ayaklar, bacaklar ve uyluklara gelince; bunların ikişer olması insan için bir zorunluluktur. Onun faydası/maslahatı ancak bununla tamamlanabilir. Mesela; insanın bir eli veya bir ayağı kopacak olursa onun durumu nasıl olur, nasıl aciz kalır? Eğer bir marangoz, terzi, demirci, fırıncı ya da inşaatçı, kısacası ancak iki elle yapılabilen mesleklerin sahiplerinin iki elinden birisi felç olursa o kişi mesleğini icra edemez. İşte hikmet onun bu tür organlarının ikişer ikişer olmasını gerektirmiştir. İnsana aynı zamanda iki dudak da verilmiştir. Çünkü onun maslahatı ancak iki dudakla mükemmel olarak gerçekleşir. Diğer taraftan dudakların çok çeşitli faydaları da vardır. Konuşmak, tat almak, ağza kapak vazifesi görmek, güzellik, süs, öpmek ve buna benzer türlü faydaları bulunmaktadır.

Üçerli organlara gelince; bunlar, kişinin burnunun yan tarafları ve duvarlarıdır. Daha önce bunların hikmetlerinden söz etmiştik.

Dörderli organlara gelince; bunlar ayakların baldırlarla birleştiği dört topuktur. Bunlar, ayakları tutar ve ayaklar onlar sayesinde güçlü olur, hareket eder ve ayrıca onlar sayesinde bacakların faydası gerçekleşir.

Diğer taraftan göz kapaklarının da pek çok hikmeti ve faydası vardır. Bunlar, gözler için bir örtü, bir koruyucudurlar. Güzellik, süs olma ve daha başka hikmetleri de vardır.

İşte sonsuz ilahî hikmet, organlarımızın mevcut sayıda şekil ve görünüşte olmalarını gerektirmiştir. Eğer bunlar daha fazla ya da daha eksik olsalardı hilkatte bir eksiklik olurdu. Bundan dolayı insan türü arasında yaratılışında bu organlarının sayısı daha fazla olanları da daha az olanları da vardır. Bu ise Yüce Rabbimizin hikmetine delil olan hususlardandır. Ayrıca Yüce Allah'ın, dilemiş olsaydı insanların hepsini bu şekilde yaratabileceğini de göstermektedir. Diğer taraftan böylelikle yaratılış eksiksiz olan kimselerin, üzerlerindeki nimetin de eksiksiz olduğunu, yaratılışlarının tam ve mutedil olduğunu ve yaratılışlarında ihtiyaç duymadıkları şeylerin fazladan bulunmadığı gibi gerek duydukları herhangi bir organın da eksik olmadığını, eksik hilkate sahip olanlarda gördükleri durumun kendilerinde bulunmadığını bilmeleri gibi bir hikmet de vardır. İşte bundan dolayı o, Rabbine daha çok şükretmeli, daha çok hamd etmelidir. Bunun

tabiatın bir eseri olmayıp ancak yarattığı her şeyi çok sağlam ve metin yaratan Allah'ın sanatı olduğunu ve O'nun dilediği her şeyi dilediği gibi yarattığını bilmelidir.

Tabiat, İnsanları Bu Kadar Farklı Nasıl Yaratabilsin?

İnsan türünün sûretleri arasında görülen bunca değişiklik ve farklılığı tabiat nasıl ortaya koyabilsin? Her bakımdan birbirine benzeyen iki kişinin bulunma ihtimali çok azdır. Bu dünyada en az rastlanılan hususlardan biridir. Hâlbuki hayvanlar, yabani hayvanlar, kuşlar ve diğer canlıların türlerinde durum böyle değildir. Bizler bir ceylan, koyun, deve veya inek sürüsünü görünce bunların birbirlerine çok benzediklerini, ancak uzunca inceledikten sonra ya da apaçık bir belirti ile bunları birbirlerinden ayırt edebildiğimizi görüyoruz. İnsanların ise sûretleri de yaratılışları da farklıdır. Tek bir nitelik ve tek bir hilkate sahip iki kişi neredeyse bulunamaz. Hatta sesleri, hançereleri aynı iki kişi dahi bulmak çok zordur. Bundaki sonsuz ilahî hikmete gelince; insanlar birbirlerini gözleriyle ve kılıklarıyla tanımaya ihtiyaç duyarlar. Aralarında cereyan eden ilişkiler bunu gerektirir. Eğer sûretlerde farklılık ve ayrılıklar olmasaydı insanların durumlarının düzeni bozulur, sistemleri darmadağın olurdu. Şahidlik edeni şahidlik edeceği kişiden, borçluyu alacaklıdan, satıcıyı satın alandan ayırt etmek mümkün olmazdı. Erkek kendi eşini benzerliklerin sebep olduğu karışıklıktan tanıyamaz, kadın da kocasını eşinden ayırt edemezdi. Bu durum ise fesadın ve tutarsızlıkların en büyüğü demektir.

Peki, insanların kılıklarını, sûretlerini, seslerini birbirinden ayırt eden, aralarında anlatılması imkânsız ve nitelendirmesi mümkün olmayacak kadar farklılıkları doğuran kimdir? Şimdi yaratıcıyı kabul etmeyenlere sorayım: Bu tabiatın yaptığı bir iş midir? Tabiatta böyle bir farklılığı ve aynı türde bu şekilde ayrılıkları gerektiren ne vardır? Tabiatçıların “Onun yaptığı işler birbirinin benzeridir. Çünkü tabiat özü itibari ile birdir, iradesi ile dilemesi ile bir iş yapmaz. Dolayısıyla onun yaptıklarının farklı olmasına imkân yoktur” şeklindeki sözleri ile bu gerçeği Yaratıcı'yı tanımayan nasıl bir arada anlayıp izah edebilir? Şüphesiz körlük gözlerin görmemesi değildir, göğüslerdeki kalplerin körlüğüdür.

Bazı hâllerde birini diğerinden ayır edemeyecek kadar iki kişi birbirine benzeyebilir. O vakit insanlar, bu iki kişi ile giriştikleri işlemlerinde oldukça zorluk çekerler. Bu ikisinden hak sahibi olanı diğerinden, suçu sebebi ile sorgulanacak olanı üzerinde hak bulunan kimseden ayırt etmeye aşırı derecede ihtiyaç duyulur. Bu husus, isimler arasındaki benzerlikte karşı karşıya kalınan bir hâl olup şahidlik eden de hâkimlik yapan da bundan dolayı büyük sıkıntılarla karşılaştığına göre, peki, yaratılıştaki ve sûretlerde benzerlik söz konusu olsaydı durum ne olurdu? Hiç şüphesiz o takdirde dilsiz hayvanlar, kuşlar ve yabani hayvanların bu benzerlikten hiçbir zararı söz konusu olmadığından, bunların her bir çifti arasında farkın ortada olmasını gerektiren bir hikmet de bulunmamaktadır.¹⁰²⁶

Hikmeti her şeyi kuşatan, her şeyi en güzel yaratan Allah'ın şanı çok yüce ve çok mübarektir.

Erkeğin Sakallı, Kadının Sakalsız Olması

Şu husus üzerinde de dikkatle düşünelim: Kadın ve erkek ergenlik yaşına eriştiklerinde her ikisinin de kasıklarında tüy biter. Fakat erkeğin sakalı gelirken kadında sakal olmaz. Yüce Allah, erkeği kadının kavvamı (işlerini çekip çevirmekle görevli) olarak, kadını ise onun yanında ihtiyacının karşılanacağı bir hâlde yarattığından, erkeği sahip olduğu heybet, güç, vakar ve görünüş farkı ile kadından farklı yaratmıştır. Bunun sebebi ise erkeğin kemâlinin bunu gerektirmesi ve buna ihtiyacının olmasıdır.

Kadına ise ondan kemâl derecesinde yararlanıp zevk almak için sakal verilmemiştir. Böylelikle yüzünün parlaklığı ve güzelliği olduğu gibi kalsın, sakal yüzünün güzelliğini bozmasın. Bununla birlikte diğer saç ve tüyler hususunda sözü edilebilecek hikmet ve menfaatlerden dolayı her ikisi ortaktırlar.

1026 Ancak hayvanlar üzerinde yapılan incelemeler, hayvanların da bireylerini diğerlerinden ayırt edici özelliklere sahip olduklarını da ortaya koymaktadır. Bu durumda ilahî hikmet ve kudretin sonsuzluğu daha da açıkça ortaya çıkmaktadır. (Çeviren)

Ses ve Konuşma

Boğazdan çıkan şu sesin, onun araçlarının, hazırlanışının, konuşmanın ve konuşma düzeninin, harflerin ve mahreçlerinin araçlarının, kesiklerinin ve ses nağmelerinin üzerinde de iyice düşünecek olursak; aslında karından çıkan ve hançere denilen boğdan geçen basit bir seste en ileri derecede bir hikmetin bulunduğunu göreceğiz. Hançereden çıkan bu ses boğaza, dile, dudaklara ve dişlere ulaşmakta ve orada o sesin kesinti yerleri, son noktaları ve ses nağmeleri meydana gelerek her bir kesinti ve sesin nihayeti esnasında diğerlerinden farklı açık bir ses tınısı meydana gelmektedir. Bu tını sebebiyle de harf meydana gelir. Hâlbuki bu, aslında tek bir kanaldan akıp gelen basit bir sestem ibarettir. Sonunda geçitlere ve sınırlara ulaşır ve bu noktalardan onun bütün konuşmaları etrafında dönüp durduğu 29 ayrı harfi sesli olarak işitilir. Emriyle, yasağıyla, haberiyle, haber sormasıyla, nazmıyla, nesiriyle, hutbesiyle, öğütleriyle, lüzumsuz olanlarıyla bütün sözler bundan meydana gelir. Bu sözlerin kimisi güldürücü, kimisi ağlatıcıdır. Bir kısmı ümit kesici, bir diğer kısmı umutlandırıcıdır. Kimi korkutucu, kimi umut verici, kimi teselli edici, kimi üzücü, kimi can sıkıcıdır. Kimi yaralayıcı, kimi de canı rahatlatıcıdır. Sağlıklı olanı hastalandıranı, hasta olanı iyileştireni de vardır. Kimi nimetleri ortadan kaldırır, kimi musibetleri başa yağdırır. Kimi sözlerle bela def edilir, kimi sözlerle nimetlere kavuşulur, onunla kalpler kazanılır ve birbirlerinden nefret edenlerin kalpleri kaynaştırılır. Birbirlerine düşman olanlar onunla dost yapılır. Kimi sözler de bütün bunların tam tersidir. Öyle sözler vardır ki o sözleri söyleyen hiç onlara aldırmadığı hâlde onlardan dolayı cehennemde, doğu ile batı arasındaki mesafeden daha uzak yerlere kadar ulaşır. Yine kimi sözler vardır ki o sözleri söyleyen onlara aldırmadığı hâlde o sözler sayesinde âlemlerin Rabbine yakın yerlere kadar âla-yı illiyine yükselir.

Bütün bunları kendisi ile neyin kastedildiği bilinmeyen, nereye varacağı ve nerede karar kılacağı kestirilemeyen basit bir havadan inşa eden, her türlü eksiklikten münezzehtir.

Bütün bunlardan ayrı olarak Yüce Allah'tan başkasının bilmediği diller ve lügatlar arasında farklılıklar ve ayrılıklar da vardır. Çeşitli ülkelerden farklı insanlar bir araya gelip toplanır, onların her biri kendi dili ile

konusur, sizler birbirinden ayrı diller, düzenli ve iyice telif edilmiş sözler, konuşmalar işitirsiniz. Bununla birlikte bunların her biri diğerinin ne dediğini bilemiyor. Hâlbuki dil denilen organ, şekil ve görünüş itibari ile aynıdır. Boğaz, dişler ve dudaklar da öyledir. Ama konuşulan sözler farklı ve alabildiğine ayrıdır. İşte bundaki âyet (Allah'ın varlığına, birliğine ve kemâline delil oluş), aynı sudan beslendiği hâlde kendisinden çeşitli bitkilerin, çiçeklerin, tanelerin ve mahsullerin birbirinden bunca ayrı ve farklı yetiştiği yeryüzündeki âyet gibidir. Bundan dolayı Yüce Rabbimiz Kitab-ı Kerîm'inde bunların her birinde pek çok âyet bulunduğunu haber vermek üzere şöyle buyurmaktadır: **“Göklerle yerin yaratılması, dillerinizin ve renklerinizin farklı olması da O'nun âyetlerindedir. Şüphesiz bunlarda âlimler için âyetler vardır.”**¹⁰²⁷ **“Yeryüzünde birbirine bitişik birçok (arazi) parçaları, üzüm bağları, ekinler ve çatallı ve çatalsız hurmalıklar vardır ki hepsi bir su ile sulanır.”**¹⁰²⁸ Şimdi hançerenin sesi çıkarmak için nasıl bir boru gibi yol aldırıldığına, dilin, dudakların ve dişlerin de harfleri ve nağmeleri nasıl şekillendirdiğine dikkatle bakın. Nitekim dişleri dökülmüş kimsenin dişlerden ve dilden çıkarılan harfleri doğru çıkaramadığını görüyoruz. Dudağı olmayan bir kimse “re” ile “lam/le” harflerini nasıl doğru çıkarabilir? Boğazından rahatsız olan bir kimsenin boğazdan çıkan harfleri doğru çıkartamadığını da düşünelim. Teşrih (anatomi) bilginleri sesin çıkış yerini zurnaya, akciğeri rüzgârın içine girmesi için altundan kendisine hava üflenen tuluma, akciğeri saran ve sesin hançereden çıkması için bunu sağlayan adaleleri de o tulumu tutup yakalayan ve böylelikle havanın kamışın ve dudakların arasında çıkmasını sağlayan ellere benzetirler. Sesleri harflere ve nağmelere döken dişleri ise bu kamış üzerinde yer değiştirip duran ve o sesi nağmelere dönüştüren parmaklara benzetirler. Sesin sonunda ulaştığı geçitleri, kamışın üzerindeki ses deliklerine benzetirler. Hatta şöyle denilmiştir: Aslında bu kamış kısmı, dişlerden hareketle örnek alınmıştır. Şimdi insanların elleri ile yapılmış ve bu sesleri çıkaran alete şaşır kaldığımızı göre, bu ilahî sanata daha büyük çapta hayran kalmamız gerekmez mi? Bu ilahî sanat bu harfleri, bu sesleri etten, kandan, damarlardan, kemiklerden çıkarmaktadır. Bu ikisi arasındaki uzaklık ne

1027 Rûm 30/22.

1028 Ra'd 13/4.

kadar da çoktur. Ama alışlagelmiş olan bir şey insanın duyguları üzerinde hayranlık uyandıracak kadar şaşırtıcı gelmiyor. Fakat kişi kesinlikle garip ve alışılmadık olmanın dışında bu alışageldikleri şeylere nispetle hiç de kıymeti olmayan şeyleri görünce buna şaşar ve Yüce Rabbi tesbih etmeye yönelir. Hâlbuki nefsin/kişinin yanı başında, hiçbir şekilde kıyaslanamayacak çapta, bundan çok daha büyük, göz kamaştırıcı ve hayranlık uyandıran pek çok âyet/belge vardır. Şimdi hançereler, boğazlar, diller, dudaklar ve dişler hep birbirine benzer olmakla birlikte bu nağmelerin farklılıkları ve bu seslerin birbirinden ayrı olduğu üzerinde de iyice düşünelim. Yerlerinin benzerliklerine rağmen onları birbirinden en ileri derecede ayrı ve farklı kılan, her şeyi bilen ve her şeyin yaratıcısından başkası olabilir mi?

Sesi Meydana Getiren Organların Diğer Faydaları

Bu araç ve organlarda, konuşma faydası dışında daha başka maksat ve faydalar da bulunmaktadır. Mesela; hançereden ardı ardına gelen kesintisiz bu nefes ile kalbi ferahlatan serin hava geçmektedir. Dilde tat alma faydası da vardır. Dil ile tatları alıyor, lezzetlerini idrak ediyor ve bunları birbirinden ayırt ederek bunların her birinin hakikatini biliyoruz. Bununla birlikte dilin, yemeğin sindirilmesinde de bir desteği vardır. Dil, yemek lokmasını çiğneyip evirip çevirmekte ve böylelikle boğazdan geçmesini kolaylaştırmaktadır.

Dişlerin daha önce de söylediğimiz gibi, yemek lokmalarını parçalamak gibi bir faydası vardır. Ayrıca dişler dudaklara destek olmakta, dudakların gevşemesini ve insan sûretinin çirkinleşmesini önlemektedir. Bundan dolayı dişleri dökülmüş bir kimsenin dudaklarının gevşediğini görüyoruz. Dudakların pek çok faydası vardır. Dudak ile içilecek bir şey güzelce emilmekte, böylece insanın boğazından geçen şey belli bir miktarı aşmadığından, içen ondan dolayı tıkanmamaktadır. Ayrıca dudaklar, karından çıkanların son olarak kendisine ulaştığı ve içine girenlerin kendisi ile başladığı ağzın üzerindeki kapalı kapılardır. Bu bakımdan dudaklar, ağzın üzerinde bir örtü ve bir kapaktır. Kapıcı onları ne zaman isterse o vakit açar. Dudaklar, aynı zamanda yüz için bir süs ve bir güzelliştir. Bunun dışında daha başka faydaları da vardır. Dudakları düşmüş olan bir kimsenin görünüşünün ne kadar çirkin olduğuna bakmak gerekir.

Açıkça görüldüğü üzere bu organların her biri pek çok fayda, maksat ve maslahata hizmet etmektedir. Tıpkı bir tek aracın çeşitli işlerde kullanılması gibi. Durum böyle olmakla birlikte bir de dimağı/beyni görsek ve dimağın terkihi ve yaratılışı önümüze açılacak olsa hayretlerden hayretlere düşeriz. Aklın şaşıp kalacağı karmakarışık bir terkihi görmüş oluruz. Onu arızî etkenlerden korumak ve sarsılmasını önlemek için birinin diğerinin üstünde perde ve örtüler içerisinde sarılıp sarmalanmış olduğunu sonra da demir bir miğfer, bir tolga konumunda kafatası ile üzerinin kapatılmış olduğunu görürüz. Böylelikle onu, gelecek bir darbenin sertliğine ve ona ulaşacak darbeye karşı koruması amaçlanmıştır. Böyle bir darbeyi, bu miğfer durumundaki kafatası tıpkı savaşçının başında bulunan bir tolga gibi karşılar. Daha sonra bu kafatasının başın postu durumundaki deri ile örtülüp kapatıldığını ve kemiğin rahatsız edici etkenlere ve çıplaklığa karşı örtüp koruduğunu, arkasından bu postun pek çok miktardaki saç ile süslenmiş olduğunu; böylece bu postun sıcağa, soğuğa ve eziyetlere karşı korumak, bir süs ve ona bir güzellik vermek üzere de yaratılmış olduğunu görürüz.

Şimdi Yaratıcıyı inkâr edene soralım: Beyni bu şekilde kaleler arkasında koruyan, onu bu ölçülerle takdir eden, onu pek çok faydanın, gücün ve hayret verici daha başka birçok özelliğin emanet edildiği bir kasa hâlinde var eden kimdir? Arkasından bu kasanın seddini sağlamlaştıran ve onu kaleler arkasında en güçlü ve sağlam bir şekilde en büyük çapta muhafaza eden, bu kasayı duyu ve idraklerin kaynağı hâline getiren kimdir?

Göz kapaklarını bir perde gibi gözlerin üzerinde, dudakları güzel kanallar şeklinde ve göz kapaklarını açıldığı vakit gözlerin üzerinde raflar gibi yaratan, gözün çeşitli tabakalarını yedi semanın sayısına ulaşacak şekilde üst üste tabakalar hâlinde yerleştiren, her bir tabakanın ayrı bir faydasını ve menfaatini takdir eden kimdir? Bu tabakalardan birinin dengesi bozulacak olursa görme de bozulur. Bu gözleri yüzün ortasında en güzel şekilde yaratan ve onlara en güzel şekli verip güzelliği onlara yerleştiren, gözleri kalbin aynası, öncü kuvveti, bedenin koruyucusu ve önemli işleri görmek maksadıyla önden gönderilen öncü asker gibi yaratan; böylelikle çokça konakladığı ve uzun yolculuk yaptığı için yorulmamasını sağlayan, göze küçücük bir mercimek tanesi kadar görme nurunu yerleştiren kimdir? Böylelikle bu nur sayesinde gökleri, yeri, dağları, güneşi, ayı, denizleri ve

hayret verici pek çok şeyi yedi tabakanın içinden görmeyi sağlayan kimdir? Gözleri beden için bir gözetleyici olmak üzere yüksek bir tepe üzerindeki bir bekçi konumunda yüzün üst tarafına kim yerleştirdi?

(Vücudun) hükümdarı(nı) göğsün içerisinde perde arkasına alıp onu orada ülkenin tahtına yerleştirerek, azaların ve organların ordusunu, içteki ve dıştaki bütün güçleri onun hizmetinde görevlendiren ve bunları onun emrine itaatkâr kılan kimdir? Bütün bu organlar ve güçler, kendilerine bir emir verdiği takdirde o emre uyar, bir şeyi yasakladığı takdirde gereğini yerine getirir ve emrini dinleyip yasağına itaatle boyun eğerler. Onu memnun etmek için çalışıp çabalarlar. Ne ondan kurtulabilirler ne de emrinin dışına çıkabilirler. Bu organların kimi onun elçisi, kimi postası, kimi tercümanı, kimi yardımcılarıdır. Bunların her birinin, sınırlarının dışına çıkmadığı ve başka bir alanda tasarrufta bulunmadığı bir çalışma alanı vardır.

Beyin dinlenmek istediği takdirde bu organlara yavaş ve sakin olmalarını emreder. Böylelikle hükümdar dinlenmiş olur. Uykusundan uyandığı vakit askerleri derhal onun huzurunda işlerinin başına geçerler ve kendilerini nereye yönlendirirse sürekli ve kesintisiz olarak işlerini görürler. Eğer beyni hükümdarlık yaptığı, işlerini icra ettiği, fermanlarını verdiği yerde görüp fermanlar gönderdiğini, ona bilgi ve haberlerin ulaştığını, askerlerin hizmetinde koşuşturup postaların kendisi ile askerleri ve yönetimi altındakiler arasında gidip geldiklerini göreceksiniz, gerçekten onun hayret verici bir hâlini görmüş olursunuz. Uzun yolculuklara ve binek sırtında çöllerde seyahat etmeye ihtiyaç duymaksızın cahil ve gafil kimselerin elden kaçırdığı hayret verici özellikler, bilgiler ne kadar da çoktur.

Yüce Allah, **“Yakînleri/kesin bilgileri olanlar için yeryüzünde âyetler vardır. Kendi nefislerinizde de. Artık görmez misiniz?”**¹⁰²⁹ buyurmaktadır. Böylelikle Yüce Allah, kullarını kendileri hakkında tefekkür etmeye ve bunları yaratıcılarının ve yoktan var edicilerinin varlığına delil görmeye çağırılmaktadır. Eğer durum böyle olmasaydı bizler, bu alanda geniş açıklamalar yapmaz, bu noktaya kadar uzun uzun nefes tüketmezdik. Fakat böylelikle ibret hâsıl olmakta, bundan sağlanan fayda, büyük bir fayda

olmaktadır. Onun hakkında düşünmek de mü'minin imanını artıran hususlardandır. Kalbin önünde nice bekçiler vardır, onun nice hizmetçileri vardır. Onun sayılamayacak kadar çok kölesi vardır ve o, bunların farkında değildir. Aslında onun için yaratılanlar da onun için hazırlananlar da Allah'ındır. Ondandır istenenler, onun için hazırlanmış olan lütuflar ve nimetler ya da alçaltıcı muameleler ve azaplar da onundur. Ya her şeye muktedir mutlak bir egemenin nezdinde, doğruluk meclisinde, hükümdarlık tahtı üzerinde oturur ve Rabbinin yüzüne bakıp O'nun hitabını işitir (o mükâfata nail olur) ya da can yakıcı azap içerisinde cehennemün üst üste kapatılmış tabakaları arasında en büyük zindanda bir esir kalır.

İşte bu sultan, kendisi için nelerin hazırlandığını akledip kavrayacak olursa kendi mülkünü hiç de önemsemez ve asla kesilmeyen, sonu gelmeyen mülk için çalışıp durur. Fakat Allah, mutlaka gerçekleşmesini istediği bir hususu yerine getirmeyi murad ettiği için, gaflet perdeleri onun üzerine indirilmiştir.

Organların Yerleştirilmesindeki Hikmetler

Boğazda biri akciğere ulaşan ses ve nefes için, diğeri yiyecek ve içecek için mideye ulaşan yemek borusu olmak üzere iki ayrı kanalı yaratan kimdir? Yüce Allah, bu iki boru arasında birinin diğerrinin yoluna girmesini önleyen bir de engel yaratmıştır. Eğer yemek nefes borusundan geçecek olursa şüphesiz akciğere ulaşır ve canlıyı öldürür.

Akciğeri, kalbi rahatlatan ve bu işini durup dinlenmeden yapan bir vantilatör gibi kim yarattı? Böylelikle hararetin kalbin içerisine sıkışıp kalbin telef olmasını önleyen kimdir?

Gıda artıklarının yollarını yaratan ve her zaman akıp gidecek şekilde insanın hayatını berbat etmeyecek, insanların birbirleriyle oturup kalkmalarına engel olmayacak şekilde o kanalların kapanmasını sağlayan kimdir?

Mideyi en güçlü kaslardan yaratan kimdir? Çünkü mide, yemekleri pişirip onları olgunlaştırmak için hazırlanmıştır. Eğer mide taze bir et olsaydı kendisi pişip olgunlaşırdı. Bu bakımdan mide pişirecek ve olgunlaştıracak

gücü bulmanın yanında, altındaki ateşle telef olmayacak kadar güçlü sınırlar gibi yaratılmıştır.

Karaciğeri ve dokularını ince ve yumuşak yaratan kimdir? Çünkü karaciğer, gıdaların ve hazmedilen besinlerin oldukça latif süzmelerini kabul etmek ve mideden daha latif bir işi yapmak için hazırlanmıştır.

O ince ve nazik maddeden olan beyni, kemiklerden oluşan sapasağlam kanallar içerisinde muhafaza altına alan kimdir? Böylelikle beynin bu durumu, akıp gitmeyerek belli bir yerde kalmasının sağlanması için kabın içerisindeki suya benzemektedir.

Parmakları muhafaza etmek ve yapılan işlere ve icra edilen mesleklere karşı korumak üzere tırnakları yerleştiren kimdir?

Kulağın iç tarafını, sesi içeriye doğru ulaştırmak ve iç kulağa kadar ulaşmasını sağlamak için tıpkı bir gezegen gibi düz olarak yaratan kimdir? Öyle ki ses, iç kulağa ulaştığı sırada havanın sertliği kırılmış olduğundan onu rahatsız etmez. Hava da bir parça tutulduktan sonra ancak iç kulağa ulaşabilmekte ve onunla birlikte gelmiş olması muhtemel birtakım çöp, kir ve benzeri şeyleri de yakalamasını sağlamaktadır. Bundan daha başka hikmetler de vardır.

Uyluklar ile kalçalar üzerinde diğer organlardakine göre daha fazla et/kas yaratan kimdir? Böylelikle buraları yerin etkisinden koruyarak bu kasların üzerinde buldukları kemiklerin oturup kalkmaktan acı duymasını önlemektedir. Nitekim oldukça zayıflamış ve etleri/kasları azalmış kimse-ler, kendileri ile yer arasında bir engel bulunmadığı için uzunca oturmakta dolay çok acı duyarlar.

Gözlerin suyunu erimeye karşı koruyacak şekilde tuzlu, kulağın suyunu sineklere, haşerata, sivrisineklere karşı koruyacak şekilde acı, ağzın suyunu eşyanın tadını idrak edecek şekilde tatlı yaratıp bunların birinin tadının ötekine karışmasını önleyen kimdir?

İnsanda ihtiyacını karşılama yerini, en örtülü kapalı yerde kim yarattı? Nitekim hikmetli bir inşaatçı, hela yerini evin gözden en uzak/tesettüre en uygun yerinde yerleştirir. İşte insanda helaya çıkma yeri de onun en örtülü/

kapalı yerinde yaratmıştır. Onun arkasından bir çıkıntı ya da önünde sivrilmiş bir vaziyette değildir. Aksine bedenin kapalı bir yerinde görünmeyen bir vaziyettedir. İki uyluk üzerlerindeki kaslarla birlikte onun etrafında bir araya gelmektedir. İhtiyacını giderme vakti gelip de insan bu maksatla oturunca o çıkış yerinin üzeri açılır.

Dişleri, yemekleri kesip ufalamak için öğütücü dişleri de onu evirip çevirecek şekilde ve öğütmeye elverişli enli bir hâlde yaratan kimdir?

İnsanın saçlarını ve tırnaklarını, canlılığın belirtisi olan duyumdan mahrum bırakan kimdir? Çünkü bunlar uzayıp gitmekte ve bunları kısaltmaya gerek duyulmaktadır. Eğer bunlar duyarlı olsalardı, bu duyarlılıklarından dolayı insanı rahatsız eder ve bunları istediği zaman kısaltmak kendisine ağır gelirdi. Eğer bunlar duyarlı olsaydı, insan şu iki hâlden birisi ile karşı karşıya kalırdı. Ya bunları kendisine ağır gelecek noktaya kadar aşırı şekilde uzamaya terk edecek ya da bunları kestiği takdirde acılarıyla, ağırlarla karşı karşıya kalacaktı.

El ayasının içinde tüyün ve kılın bitmesini imkânsız kılan kimdir? Çünkü el ayasında tüy bitecek olursa insan sağlıklı bir şekilde eşyaya dokunamaz ve eliyle yapmak istediği pek çok işi yapmakta zorlanırdı. İşte bu hikmetten dolayı erkeklik organında da tüy bitmez. Çünkü tüy onun cima etmesini engeller.

Cinsellik organı yakınında tüylerin bitmesi bir gereklilik olduğu zamanda da bu tüy erkeğin ve kadının tenasül uzvunun etrafında biter. İşte yine bu hikmetten dolayı dudaklarda ve ağzın içinde de tüy bitmez. Aynı şekilde ayağın dış kısmı ile yere basan kısmı da böyledir. Çünkü ayağın bu kısımları toprak, kir, çamur ve dikenle karşı karşıya kalır. Eğer burada saç ve tüy bulunsaydı insanı çok rahatsız ederdi. Her zaman da yerden insana ağır gelen kirler, topraklar taşırdı. Bu durum, yalnız insan hakkında değildir. Aksine hayvanların da vücutlarının her tarafı kıl ile örtülü olduğu hâlde aynı hikmetten dolayı bu yerler tüysüz bırakılmıştır.

İlahî sanatın çeşitli yanlışlıklara ve zararlara meydan vermediğini, her doğruyu ortaya koyup her yararlı ve maslahat olanı yaptığını görmek gerekmez mi?

Hikmete dil uzatan, ilahî hilkati ayıplayıp kusur bulan kimseler, dil uzatma hususunda bütün gayretlerini ortaya koyduklarında, koltuk altlarındaki, tenasül uzvunun etrafındaki, burnun içindeki ve diz kapaklarının civarındaki kılları tenkit etmeye kalkışmışlar ve “Bunlarda ne gibi bir hikmet ve ne gibi bir fayda vardır?” demişlerdir.

Bu ise onların aşırı bilgisizliklerinin ve akıllarının yetersizliğinin bir neticesidir. Her şeyden önce insanlar tarafından hikmetin tamamının da hatta büyük bir kısmının da bilinmesi gerekmez. Aksine onların bildiklerinin miktarı, bilmediklerine oranla hiçbir şey değildir. Bütün yaratılmışların, Yüce Allah’ın yarattıklarında ve emirlerinde hikmet türlerine dair bildikleri, onlar için gizli kalanlara kıyaslanacak olursa ancak bir kuşun denizden gagası ile aldığı kadardır. Zeki ve kavrayışlı kimsenin ise bildiklerini bilmediklerine delil göstermesi ve hikmetini bilmediği hususu hikmetini bildiklerine benzeterek kavramaya çalışması gerekir. Hatta bunun bildiğinden daha büyük ve daha ince olabileceğini düşünmelidir.

Aslında hikmetin bulunmadığı iddiasına sahip olan bu gibi akılsız ve kıt akıllıların misali, ancak inşaat, mühendislik ve tıp gibi çeşitli meslek ve ilimlerin inceliklerini bilmeyen hatta dokumacılık, terzilik ve marangozluk gibi sanatların inceliklerini bilmeyen, bununla birlikte bozuk aklı ile bu meslek sahiplerinin kullandıkları herhangi bir araç-gerece, sanatlarının inceliklerine ve sanatlarını icra ederken takip ettikleri sıraya itiraz etmeye kalkışan kimseni durumu gibidir. Böyle bir kimse, bu husustaki incelikleri bilmediğinden, bilmediği her bir şey hakkında “Bunun bir faydası yoktur, bunu gerektiren bir hikmeti bulunmamaktadır” der. Bununla birlikte bu gibi sanat ve meslek sahipleri kendisi gibi birer beşerdirler. Onların yaptıkları bu sanat ve meslekleri o da onlar gibi icra edebilir hatta onları geride bırakabilir. Peki, yaratmada hiç kimsenin kendisine ortak olmadığı gibi hikmetinde de kimsenin kendisine ortak olamadığı, hikmeti ile akılları hayretlerden hayretlere düşüren hakkında ne düşünülebilir? O’nun hiçbir şekilde ortağı yoktur. O’nun hikmetini kendi aklı ile ölçebileceğini ya da aklını onun hikmetine ölçü alabileceğini zanneden kimse, idrak ettiğini kabul eder, idrak edemediğini ise reddeder. Şüphesiz böyle bir kimse, bilgisizlerin en bilgisizidir. İnsanlar için gizli kalan bütün hususlarda kesinlikle reddedilemeyecek ve inkâr edilemeyecek kadar çok hikmeti bulunmaktadır.

Şimdi şunu bilelim ki, bu tüylerin bittikleri yerlerin altında öyle hararet ve öyle nem vardır ki, tabiat bu yerlerin üzerinde tüylerin bitmesini gerektirmiştir. Nitekim bizler, otun suyun gereken bir olgunluğa ulaşmasından sonra sulak yerlerde çıktığını görüyoruz. Bunun sebebi ise bu alanda özellikle bulunan toprağın nemliliğidir. Bundan dolayı bu yerler, bedenın en nemli yerleridir. Aynı zamanda tüylerin bitmesinin en çok mümkün olduğu ve bunun gerçekleşmesine en hazır yerlerdir. Bundan dolayı tabiat bu gibi fazlalıkları ve nemleri dışarıya iterek bunlar kıl ve tüy olarak çıkmış olurlar. Eğer bunlar, bedenın içinde kalacak olurlarsa bedene zarar verir ve onu içten rahatsızlık ederler. Bu bakımdan bu gibi tüylerin çıkması, canlının faydasının ta kendisidir. Bunların içeride kalmaları ise bedendeki bir eksiklik ve rahatsızlıktan dolayıdır. Bu da kadında ay hâli kanının çıkmasına benzer. Bu kanın çıkması, onun bizatihi faydasına ve kemâline hizmet eder. Bundan dolayı ay hâli kanının gelmemesi, yaratılıştaki bozukluğun ve bir eksikliğin neticesidir. Nitekim vakti geldikten sonra başında saç çıkmayan, sakalı bitmeyen kimsenin, tabiatı itibariyle eksik, yaratılışı itibari ile eksik, bünyesi itibariyle de güçsüz olduğunu görüyoruz. O hâlde hikmetlerinin bir kısmını öğrenmiş olduğumuz bu saçların ve tüylerin çıktığını göreceğ olursak, neden hikmetini anlayamadığımız saç ve tüyler hakkında aynı kıyası yaparak o hikmetin varlığını düşünmüyoruz?

Tükürüğün her zaman ağza akmasını ve kesintisiz olarak bunun olmasını sağlayan kimdir? Tükürük böylelikle boğazı, bademcikleri nemlendirmekte, konuşma kolaylaşmakta, yemek daha kolay hazmedilmektedir.

Hipokrat der ki: “Ağızdaki nem ve ıslaklık, gıdanın bineğidir.”

Bu sebeple boğazımızın kurumması ve kesinlikle muhtaç olduğumuz bu pınarın suyunun azalması durumundaki hâlimizi iyice düşünelim, hatırlayalım.

Bebeklerin Ağlayışındaki Hikmet

Şimdi bebeklerin ve küçük çocukların çokça ağlamasındaki Yüce Allah'ın hikmeti ve bu ağlayışların onlara sağladığı fayda üzerinde iyice

düşünelim. Tabibler ve tabiatçılar, bunun faydalı ve hikmetli olduğuna tanıklık ederek şöyle demişlerdir: “Çocukların dimağlarında (beyinlerinde) bir nem vardır. Eğer bu, onların dimağlarında kalacak olursa büyük rahatsızlıklara sebep olur.” İşte ağlama, bu nemi dimağlarından akıtır ve onun aşağıya doğru inmesini sağlar. Böylelikle beyinleri güçlenir ve sağlığına kavuşur. Aynı şekilde ağlamak ve yüksek sesler çıkarmak, çocuğun nefeslerinin kanallarını genişletir, damarları açar, onları sağlamlaştırır, sinirleri güçlendirir. Çocukların kulaklarımıza ulaşan ağlayış ve feryatlarında pek çok fayda ve maslahat vardır. Sebebini bilmediğimiz ve hemen hemen aklımıza hiç getirmedığımız rahatsızlık verici acıların gelişinin teşkil ettiği ağlamanın hikmetleri bunlar olduğuna göre, işte çocukların ve bebeklerin bu şekilde birtakım acılar çekmelerinde, bunların sebeplerinde ve güzel akıbetlerinde de pek çok hikmet vardır. Bunlar, birçok kimseye saklı kalmıştır. Böylece hikmetlerinin ne olduğu hususuna dair açıklamaları kuyulara sarkıtılan iplerin birbirleriyle çatışması gibi çatışmış, bu alanda değişik yollar izlemişlerdir.

“Yaratılıştta Hikmet Yoktur” Diyenler

Bir kesim “Ortada olan, hikmetten uzak ve gözetilen bir amacın varlığı söz konusu olmaksızın katıksız ilahî meşiettedir” demektedir. Bunlar, bu kapıyı önlerinde büsbütün kapatmış kimselerdir. Onlara bazı hususlara dair soru sorulduğu her seferinde “O’na yaptığına dair soru sorulmaz?” diye cevap verirler. Elbetteki bu, en doğru sözlerden biridir. Ama bundan kasıt, Yüce Allah’ın hikmetinin olmadığını, fiillerinin, güzel akıbetlerinin ve bu fiillerden gözetilen birtakım amaçlarının bulunmadığını kastetmek olamaz. Âyetten maksat, Yüce Allah’ın ulûhiyetini ve rubûbiyetini tevhid etmektir. Hikmetinin mükemmelliğinden dolayı kimsenin O’nun hükmünü bozamayacağını, itiraz etmek maksadıyla O’na soru soramayacağını ifade etmektir. Çünkü O, hiçbir şeyi başıboş ve anlamsız yere yapmaz, boşuna hiçbir şey yaratmamıştır. O’nun yaptığına dair ancak doğru yoldan çıkan kimseler ve herhangi bir yararı ve faydası bulunmayan kişiler soru sorarlar. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **“Acaba onlar, yerden ilahlar mı edindiler? Onlar, (ölüleri) diriltir mi hiç? Eğer göklerle yerde Allah’tan başka ilahlar olsaydı ikisinin de düzeni bozulup gitmişti. Arş’ın**

Rabbi olan Allah nitelendirmelerinden münezzehe ve yücedir. O, işlediklerinden sorumlu tutulmaz. Hâlbuki bunlara (yaptıkları) sorulur.¹⁰³⁰

Burada âyet, Allah'tan başka kesinlikle O'na eşit olmaları söz konusu olmayan, aradaki büyük farka rağmen bu uydurma ilahları O'na eşit kabul eden kimselerin bu yaptıklarının reddedilmesi mahiyetindedir. Çünkü Yüce Allah'ın **“O'na yaptığına dair soru sorulmaz!”** buyruğu, ulûhiyetin gerçeğini, rubûbiyet ve ulûhiyetinin bir ve tek olduğunu ispatlamaktadır. **“Hâlbuki onlara (yaptıkları) sorulur!”** buyruğu da ilah olarak edinilen bu uydurma ilahların ilah olmaya elverişli olduğu hakkında soru yöneltileceği manasınadır. Bu uydurma ilahlara, bir Rableri olan, işlerini çekip çeviren ve bir müdebbirleri bulunan varlıklar olarak soru sorulacaktır. İşte bunların ve Yüce Allah'ın aradaki çok büyük farka rağmen birbirlerine nasıl eşit tutuldukları sorulacaktır. İşte ifadelerin bağlamı budur. Ancak Cebriyeciler, bu buyruğu Yüce Allah'ın hikmetini inkâr etme ve fiillerini övülmeye değer amaçları ve doğru ve yerinde akıbetleri ile gerekçelendirmeyi reddetme hususunda bir sığınak olarak değerlendirmişlerdir. Doğruya ulaştıran Allah'tır.

“Hikmet Ahirette Sevap Kazanmaktır” Diyenler

Bir diğer kesim “Onların bu şekilde belaya maruz kalmalarındaki hikmet, ahirette onlara bunun yerine tam ve eksiksiz sevap vermek içindir” demektedir. Bunlara şöyle denilir: “Onlara böyle bir acı vermeksizin bu sevabı ulaştırmak mümkündür.” Onlar da bunu şöyle cevaplandırılar: “Onlara orta yollu bir acıyı tattırmak, mükellefler hakkındaki yükümlülükleri orta hâlli takdir etmek gibidir.”

Bu sefer onlara şöyle denilir: “Ama sizin bu cevabınız, kâfirlerin çocuklarına acı çektirmek ile çelişkilidir.” Onlar da şu cevabı verirler: “Bizler, bazı kimselerin söyledikleri gibi onların cehennemde olacaklarını söylemiyoruz. Bu görüşte değiliz. Cehennem ateşine günahsız hiç kimse girmeyecektir. Bunların ise bir günahları yoktur.”

Küçükken ölen çocuklar meselesi hakkında onlara söylenecekler ile aynı şekilde her iki tarafın ileri sürdükleri deliller de böyle olup bunları ortaya koymanın yeri burası değildir. Bu açıklamalar esnasında onlara verecek bir cevapları bulunmayan itirazlar da yapılmıştır. Bu ise kâfir olarak bülüğa eren ve bu hâlde ölmeleri takdir edilmiş olan çocuklara acı vermek meselesidir. Çünkü bu hâlde bu acının kesinlikle karşılığı yoktur. Bunun, kâfir olmalarının bir cezası olduğu da söylenemez. Çünkü ceza, peşinen ve önceden verilmez.

Bu bakımdan onlar, böyle bir yerde ne söyleyeceklerini bilememişler, bu hususta esas ilkeleri ile çatışmışlar ve aklın kabul edebileceği bir açıklama yapamamışlardır.

“Hikmeti Soruşturmak Anlamsızdır” Diyenler

Üçüncü bir kesim ise şöyle demiştir: Böyle bir soru soran kimse, iyice düşünecek olursa, bunun anlamsız olduğunu ve bu soruya cevap vermek için insanın kendisini zorlamasının gerekli olmayan bir şeyi gerekli görmesi anlamına geleceğini bilir. Çünkü şüphesiz bu gibi acılar, bunların arkasından gelen bunlara bağlı hususlar ve bunların sebepleri, insanın kendilerinden ayrı olarak yaratılmadığı insanî gelişimin gereklerindedir. Bunlar, tıpkı sıcaklık, soğukluk, açlık, susuzluk, yorgunluk, bitkinlik, üzüntü, keder, zayıflık ve acizlik gibidir. Acıkınca yeme ihtiyacının, susayınca bir şey içme ihtiyacının hikmetlerine dair soru sormadan önce şunu bilelim ki, bu gibi acılar, aslında insanın da hayvanın da yakasını hiçbir şekilde bırakmayan insanî gelişmenin gereklerindedir. Eğer bunlardan soyutlanmış olsaydı, insan olmazdı. Aksine ya bir melek ya da bir başka yaratık olurdu. Esasen çocukların çektikleri acılar, bülüğa ulaşmış kimselerin acılarından daha çok değildir. Ama bu acılar, yetişkinlerin alışageldikleri bir hâl olduğu için onlara etkileri daha kolay olur. Yoksa küçük çocuğun çektiği sıkıntılar ile akıllı ve bülüğa ulaşan kişinin çektiği sıkıntılar arasında çok fark vardır. Bütün bunlar, insan olmanın bir gereği ve yaratılışın bir icabıdır. Eğer insan böyle yaratılmamış olsaydı, bir başka yaratık olurdu.

Çocuğun, acıktığı, susadığı, üşüdüğü ya da yorulduğu zaman büyüklerin sınanmadığı bir şekilde, özellikle bunlar ile karşı karşıya kaldığı

görülebilir. Onun daha başka ağrı ve hastalıklar sebebiyle acı çekmesi; açlık, susuzluk, soğukluk ve sıcaklık gibi şeylerden dolayı acı çekmesine benzer. Ya da bundan daha az veya daha ileri olabilir. Kısacası insan hatta hayvan, ancak bu tarzda yetişecek şekilde yaratılmıştır.

Derler ki: Birisi şöyle bir soru sorsa “Neden böyle yaratıldı? Niçin acıların söz konusu olmayacağı bir sûrette yaratılmadı?”

Bu, tutarsız ve anlamsız bir sorudur. Yüce Allah, insanı güçsüz bir maddeden sınanma ve imtihan edilme dünyasında yaratmıştır. Onun bu güçsüz maddesi, çeşitli afetlere maruzdur. Yüce Allah, insanı türlü acılara maruz kalacak bir yapıya sahip kılmış ve onlar olmadan ayakta duramayacağı ve ancak onlara sahip olmakla varlığını sürdüreceği dört türlü karışımı (ahlât-ı erbaayı) onda var etmiştir. Bu dört karışım, kaçınılmaz olarak birtakım imtizacları, ihtilatları ve etkileşimleri gerektirmektedir. Bazen keyfiyetleri ile bazen kemiyetleri ile bazen her ikisi ile birlikte biri diğerine daha baskın gelebilir. İşte bu, kesin olarak acıların ortaya çıkmasını gerektirir. Bir gerekliliğin gerektiricisi olmadan var olması da imkânsız bir şeydir.

Diğer taraftan Yüce Allah, insana birtakım güçleri, şehvet ve arzuları ve iradeyi yerleştirmiştir. Bütün bunlar ise onun durumunu düzeltecek ve kendisine gelecek zararları önleyecek şeylerin arkasından sürekli hareket edip çalışmasını gerektirir. Bazen bunu bizzat kendisi yapar, bazen de kendisine yardım edenler vasıtası ile yapar. Böylelikle Yüce Allah, insan türünün bazısını diğerlerine muhtaç olarak yaratmıştır. Bundan dolayı birbirlerine karışmaları söz konusu olmuş, bir kısmı diğerine haksızlık etmeye yönelmiştir. Bunun neticesinde de birtakım acılar ve kötülükler ortaya çıkmıştır. Bunlar da bizzat kendisindeki özelliklerin birbirine karışması ve birinin diğerine üstünlük sağlaması neticesinde meydana gelen sonucun bir benzerini ortaya çıkartmıştır. Böyle bir karışımdan ortaya çıkacak acılar, her zaman için söz konusudur. Bu, ancak ebedî kalıcılık yurdunda ve sonsuz nimetler diyarında son bulur. Sınanma ve imtihan diyarında bunların olmaması söz konusu değildir.

Buna göre o ebedîlik diyarının özelliklerinin bu diyarda yaratılmasının hikmet olduğunu sanan bir kimsenin bu zannı, bâtıldır. Aksine tam ve ileri hikmet, bu dünya yurdunun esenliğinin belasıyla, rahatının yorgunluğuyla, zevkinin acılarıyla, sağlığının hastalıklarıyla, sevincinin kederiyle iç içe olmasını gerektirmiştir. Bundan dolayı bu dünya yurdu, bir sınanma yurdu olup bu yurdun afetlerinin bir kısmı bir diğer kısmı ile önlenir. Nitekim şair şöyle demiştir:

“Belalar yurdunda buldum kendimi

Başka afetlerle önlüyorum bazı afetleri.”¹⁰³¹

Gerçekten de doğru söylemiştir. Yemeyi, içmeyi, giyinmeyi, cinsel ilişkiyi, dinlenmeyi ve zevk alınan diğer hususları düşünecek olursak, bütün bunlarla bunların zıttı olan acıların ve belaların önlenip bertaraf edildiğini görürüz. Nitekim yemek ile açlığın, içmekle susamanın ve elbise giymekle sıcaklığın ve soğukun acısını önlüyoruz. Diğerleri de böyledir. İşte buradan hareketle akıl sahiplerinden kimileri şöyle demişlerdir: “Bu dünya yurdunun lezzeti, bizim için sadece birtakım acıları önlemektir, başka bir şey değil.”

Gerçek lezzetlere gelince; bunların bir başka yurdu ve bu yerden başka bir yeri vardır. Buna göre birbirine karışık, iç içe girmiş bu acı ve lezzetlerin varlığı, ölümden sonra dirilişin delillerindedir. Şüphesiz bunun böyle olmasını gerektiren hikmet, aynı zamanda biri herhangi bir acının şaibelenmediği katıksız lezzetler yurdu, diğeri ise herhangi bir lezzetin karışmadığı katıksız acılar yurdu olmak üzere iki ayrı yurdun var olmasını öncelikle gerekli kılar. Birinci yurt cennet, ikincisi ise cehennemdir. Bizim, mayamızda bulunan göstergelerle birlikte bu yaratılışımızdaki lezzet ve acının cennete ve cehenneme delil olduğunu görmemiz gerekir. Aynı zamanda biz, her ikisinin varlığının tanıklarını ve delillerini kendi nefsimizden hareketle gözlerimizle görüyormuşçasına görebilmekteyiz. Şimdi

1031 Beyit, şair Ebu'l-Atâhiyye'ye aittir. Adı İsmail b. Kasım olup Anezelilerin azadlısıdır. Künyesi Ebû İshak'tır. Ebu'l-Atâhiyye ise bir lakaptır. Hayatı için bk. İbn Kuteybe, *eş-Şi'ru ve'ş-Şuarâ*, s. 534.

gözle görülen şeylerin, duyuların ve varlığın, Yüce Rabbimizin hikmetine ve rasûllerinin gerçekleşeceğini haber verdikleri cennet ve cehenneme dair bildirdiklerinin doğruluğuna nasıl delil olduğuna bir bakalım. Yüce Allah'ın hikmeti üzerinde düşünmenin, bizleri akılların ve fıtratların, rasûllerin söylediklerinin doğruluğuna ve onların ayrıntılı bir şekilde haber verdikleri bu gerçeklere, aklın toplu olarak nasıl delalet ettiğine dair tanıklıkta bulunmaya götürdüğü üzerinde de düşünelim.

Böyle bir kişinin konumu nerede, bilgisi rasûllerin getirdikleri ile akılların tanıkları ve delilleri arasında çelişki olduğu sonucuna ulaşan kimse- nin durduğu yer nerede?

Ama bu akıllar, aslında onları yaratanın lütfundan mahrum kalmışlardır. Onların bu akılları da kendi nefislerine terk edilmiş olduğu için dört bir yandan onları çaresiz bırakan askerler üzerine hücum ederler.

Bu kitapta, bu bölüm ve bunun çok büyük menfaati konusunda bu kadarı ile yetinmek gerekir. Nimetlerini tamamlamasını kendisinden niyaz ettiğimiz, her türlü hamde layık olan Allah'tır.

İşte bunlar, çocukların acı çekmeleri meselesine dair faydalı ve muhtasar bir kaç kelimedir. Bu gibi bilgileri birçok kitapta bulamayabiliriz.

İnsanın Tabiatı Gereği Yaptığı İşler

Şimdi kendimize dönelim ve insanda var edilmiş olan bu tabii fiiller ile bu fiillerdeki hikmetler, faydalar ve bunların her birinin insanın soyut karakterindeki nitelikleri, bunları gerektiren ve bunlara iten güdüleri de iyice düşünelim. Mesela; açlık, yemek yemeye iter ve bedenini ayakta kalabileceği, hayatını sürdürebileceği ve ölümüne götürebilecek şeyleri istemeye, elde etmeye iter. Yorgunluk, bitkinlik uyumayı gerektirir. Kişiyi bedenini ve organlarını dinlenip tekrar gücünü yeniden toparlamayı ve yorgunluğunu bir kenara atmış bir hâlde yeniden eski gücünü elde etmeyi sağlayacak şekilde dinlenmeye iter. Cinsel istek ise kendisi ile neslin devam ettiği, arzunun tatmin edildiği ve eksiksiz lezzetin elde edildiği cinsel ilişkiyi gerektirir. İşte bu güdüler insanı bu işleri yapmaya sevk eder, onun seçim ve tercihi olmaksızın bunların gereklerini yerine getirmeye iter. Bu

ise hikmetin ta kendisidir. Çünkü insan, istediği zaman bu itici güdüleri harekete geçirecek olursa karşı karşıya kaldığı birtakım hâller ile bir süre bunlarla meşgul olamayabilir. Buna bağlı olarak bedeni çözülür, telef olur ve bozuluşa doğru ilerler. Kendisi de bunun farkına varmaz. Nitekim bedeni, bir miktar ilaca ve iyileşmeye ihtiyaç duyacak olursa buna karşı kendisini savunur ve bunu istemez. Ama sonunda hastalık onda iyice yerleşecek olursa onu helak eder. Bundan dolayı Latîf ve Habîr olanın hikmeti, onda bunu gerçekleştirecek güdüleri ve buna itecek unsurları var etmeyi gerektirmiştir. Bunlar, kendisini ayakta tutacak, varlığını ve menfaatini sürdürecektir şeylere özellikle iter. Onun tercihi ve böyle bir şeyi yapmaya kalkışması söz konusu olmaksızın ona gelen zararlara karşı onu korur ve bunları ondan uzaklaştırır. Bu bakımdan bu fiillerin her biri için nefsin tabiatından gelen ve onu harekete geçirip onu yapmaya doğru çağıran bir harekete geçirici yaratılmıştır.¹⁰³²

Diğer taraftan insanın kendileri ile ayakta kalabildiği ona verilmiş çeşitli güçlere dikkatle bakalım. Ona nefsin bildiği gıdayı almasını gerektirecek şekilde çekici, isteyici ve ısrarla talep edici bir güç verilmiştir. Bu güç, böylelikle bildiği gıdasını almasını sağlamakta ve bu gıdayı azalara kabiliyet ve ihtiyaçlarına göre ulaştırmaktadır. Diğer taraftan insana yediğini tutan ve belli bir yerde alıkoyan “tutma gücü”nü vermiştir. Böylelikle insan tabiatı bu yemeği pişirmekte, onu sağlam bir şekilde pişirip gideceği yerlere uygun bir şekilde hazırlamakta ve hak ettiği yerlere göndermektedir. Aynı zamanda insana, aldığı gıdayı bedene yönlendiren ve mideden sonra aldıklarını hazmetmesini sağlayan “sindirim gücü” verilmiştir. Ona bir de itme gücü (boşaltım sistemi) verilmiştir. Bu sayede onun ağırlığını ve faydası olmayan şeyleri itip bedenine dışına çıkarmaktadır. Bundan maksat ise bunun insana eziyet vermemesi, onu bitkin düşürmemesidir. Şimdi soralım: Böyle bir güce oldukça ihtiyaç duyduğumuz bir sırada bunu bize veren kimdir? Bu ihtiyacın bize hizmet etmesini sağlayan kimdir? Tabiata yaptığı bu işleri veren ve bunların her birinin etkisini ve faaliyetini başkasından farklı kılan kimdir? Bunca farklılıklarına rağmen onları birbirleriyle bağdaştıran kimdir? Öyle ki hepsi de tek bir şahısta ve aynı

1032 İnsan vücudunun kendisini dışarıdan gelen çeşitli tehlikelere karşı koruyan “bağışıklık sistemi” ve çeşitli türleriyle “refleksler” buna örnek olarak hatırlanabilir. (Çeviren)

yerde bir arada bulunabilmektedir. Eğer bu güçler arasında bir düşmanlık yaratılmış olsaydı onların biri diğerini yok ederdi. Peki, böyle bir şeye kim engel olurdu?

Eğer cezbedici güç/çekim gücü olmasaydı bizler, bedenin kendisiyle ayakta durabildiği gıdalarımızı elde etmek için nasıl harekete geçebilir-dik? Ve eğer tutucu/engelleme güç olmasaydı yemek nasıl midenin ken-disini hazmetmesi için karnın içine giderdi? Eğer sindirim gücü olmasaydı yemek nasıl pişer ve onun özü bedenın diğer kısımlarına ve derinlikleri-ne kadar ulaşırdı. Eğer itme gücü olmasaydı ve yemek posaları vücudun içinde kalsaydı, o rahatsız edici ve öldürücü ağırlık nasıl ilk fırsatta dışarı çıkardı da beden böylelikle rahatlar, hafifler ve kendisine gelirdi?

Şimdi bizim için nasıl böyle bir gücün faaliyete sokulduğu ve bunun faydamıza olan işleri yerine getirdiği üzerinde iyice düşünelim. Çünkü be-den bir hükümdarın sarayı gibidir. Orada onun yakınları ve hizmetçileri vardır. Bu sarayın hizmetlerini ve faydasına olan işlerini yerine getirecek pek çok kimse görevlendirilmiştir. Onların bir kısmı bu sarayın ihtiyaçları-nı karşılamak ve saraya getirmekle görevlidir. Bir diğer kısmı dışarıdan ge-leni teslim almak, korumak ve elverişli bir hâle gelip hazırlanıncaya kadar depolamakla görevlidir. Bazıları bunu teslim alır, onu hazırlayıp düzenler ve saray ahalisine teslim eder, ihtiyaçlarına göre bunları onlara dağıtır. Bir kısmı o sarayı silip süpürür, temizler, pisliklerini, çöplerini toplayıp atar. Burada gerçek hükümdar; hak, mutlak egemen ve egemenliği apaçık belli olan Yüce Allah'tır. Saray sizsiniz. Hizmetçiler ve görevliler ise organları-mız ve sözünü ettiğimiz bu güçlerdir.

Tabib ile Tabiatçının Bakış Açılarının Farklılığı

Bütün bu hususlarda tabibin ve tabiatçının bakış açıları farklıdır. Bun-lar, bu hususlarda sadece sağlığı korumak ve hastalığı önlemek ile sınırlı hareket ederler. Bundan dolayı bu hususlara yalnızca bu açıdan bakarlar. Ama Allah'ı tanıyan mü'min kimsenin bu hususlara bakışı bundan farklıdır. O, bunlara, bütün bunları yaratan ve yoktan var edene delil olmaları ve O'nun bunları yaratmasındaki ileri hikmeti, her tarafı kuşatan nimetleri ve kullarını şükredip anmaya çağırdığı nimet ve ihsanları açısından bakar.

Öğrenme ve Unutmanın Hikmeti

Diğer taraftan Yüce Allah'ın insan türüne özel olarak vermiş olduğu öğrenme ve unutmanın hikmeti ve bunlardaki pek çok hikmeti yanında bunların da birçok bakımdan kulun faydasına oluşu üzerinde de düşünelim. Çünkü insana özel olarak verilmiş olan bu öğrenme gücü olmasaydı onun bütün işleri aleyhine olacak şekilde bozulur ve insan neyin faydasına, neyin zararına olduğunu, neyi alıp neyi verdiğini, neyi işitip neyi gördüğünü, neleri söyleyip kendisine neler söylendiğini bilmezdi. Kendisine kimin iyilik, kimin kötülük yaptığını, kiminle birtakım muamelelerde bulunduğunu, kimin kendisine daha çok yararlı olacağını, bundan dolayı ona yakın olması gerektiğini, kimin kendisine zarar vereceğini, bunun için de ondan uzak durması gerektiğini elbette bilemezdi. Bununla birlikte gittiği yolu -defalarca gidip gelmiş olsa dahi- bir türlü bulamazdı. Herhangi bir bilgiyi, -ömrü boyunca onu öğrenmek için uğraşsa dahi- bir türlü öğrenemezdi. Herhangi bir deneyimden yararlanamaz ve geçmiş olaylardan herhangi bir ibret çıkaramazdı. Aksine insanlıktan büsbütün ayrı ve uzak bir konumda bulunması onun için daha çok söz konusu olurdu. Şimdi bu özelliğimizin faydasının ne kadar büyük olduğunu, bunların hepsi bir tarafa bir tanesinin dahi yerinin ne kadar büyük olduğunu iyice düşünelim.

İnsanın üzerindeki nimetlerin en şaşırtıcı olanlarından biri de unutmaktır. Çünkü unutmak olmasaydı insan, hiçbir şeyle teselli bulamaz, onun hiçbir hasretinin sonu gelmez, hiçbir musibetten dolayı bir türlü rahat bulamazdı. Kesinlikle hüznün ve kederi bitmez, kını tükenmez, pek çok afet ve musibeti hatırlayıp dolduğu sürece dünyadaki hiçbir şeyden yararlanamaz, herhangi bir düşmanın kesinlikle kendisine düşmanlıktan gaflete düşebileceğini, bir kıskancın kendisinden intikam almaktan vazgeçeceğini asla ümit edemezdi.

Şimdi de birbirinden farklı ve birbiriyle zıt olmakla birlikte Yüce Allah'ın bize lutfetmiş olduğu öğrenme ve unutma nimeti üzerinde ve bunların her birinin farklı bir maslahat ve faydası olduğu hususunda iyice düşünelim.

İnsana Özgü Edep ve Hayâ Duygusu

Bir de Allah'ın bütün canlılar arasında özel olarak insana vermiş olduğu şu ahlâk/huy üzerinde yani huyların en üstünü, en değerlisi ve faydası en çok olan hayâ huyu üzerinde düşünelim. Hatta bu özellik, insanî bir özelliktir. Bu bakımdan kendisinde hayâdan eser bulunmayan bir kimsenin insanlık adına sahip olabildiği et, kan ve bunların görünürdeki şeklinden ibarettir. Aynı zamanda böyle bir kimsede hayır namına hiçbir şey bulunmaz. Bu huy/ahlak olmasaydı kesinlikle hiçbir misafire ikramda bulunulmaz, hiçbir ahde vefa gösterilmez, hiçbir emanet sahibine verilmez, kimse kimsenin bir ihtiyacını görmezdi. Kimse iyi olanı araştırıp tercih etmez, çirkin ve kötü olandan uzak kalmaya çalışmazdı. Ne avretini örter ne bir hayâsızlıktan utanırdı. Birçok insan vardır ki, onda hayâ olmasa kendisine farz olan işlerden hiçbirini yerine getirmez, hiçbir yaratılmışın hakkına riayet etmez, herhangi bir akrabalık bağına gözetmez, anne-babasına hiçbir iyilik yapmazdı. Çünkü bu gibi işleri yapmaya iten güç ya dinidir -bu da işlerin güzel akıbetlerini ümit etmektir- ya da dünyevî ulvî bir duygudur. Bu da hayâdır. Bunun etkeni ise ahlâktır.

Açıkça görülmüştür ki ya yaratandan ya da yaratılmışlardan utanç/hayâ olmasaydı bunları yerine getirmesi gereken kişi bunların hiçbirisini yapmazdı. Tirmizî'de ve başka hadis kaynaklarında Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in şöyle buyurduğu rivayet edilmektedir: **“Allah'tan hak ettiği gibi hayâ edin”** Ashab hak şekli ile “Hayâ nedir?” diye sorunca Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* **“Başı ve başın ihtiva ettiklerini, karnı ve onun içine aldıklarını gerektiği gibi koruman ve mezarlıkları ve çürümeyi hatırlamandır”** buyurdu.¹⁰³³

Yine Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* **“Eğer utanmazsan dilediğini yap”** buyurmaktadır.¹⁰³⁴ Bu husustaki iki görüşten daha sahih olanı, Ebû Ubeyd'in ve çoğunluğun açıkladıkları üzere Yüce Allah'ın **“Dilediğinizi**

1033 Hasendir. Tirmizî, Sfiatu'l-Kiyâmet 24; Ahmed b. Hanbel, I, 387; Hâkim, *el-Müstedrek*, IV, 359. Ayrıca bk. Elbânî, *Sahîhu'l-Câmi'*, no: 935.

1034 Buhârî, Edeb 78; Ahmed b. Hanbel, IV, 121-122.

*yapın*¹⁰³⁵ âyeti ile *“Yiyin ve azıcık faydalanın”*¹⁰³⁶ âyetinde olduğu gibi bir tehdittir. Bir kesim ise “Bu, bir izin ve bir mübahlık ifade eder” demiştir. Yani sen bir işi yapmak istersen o işi yapmadan önce bir bak. Eğer o işin yapılmasından dolayı Allah’tan ve insanlardan utanmak gerekiyorsa o zaman bu işi yapma. Eğer kendisinden utanılacak işlerden değilse onu yapabilirsin. Çünkü o, çirkin bir iş değildir.

Bana göre ise bu hadisin anlamı şudur: Bu söz, şekil itibariyle talep/istek/emirdir. Ama bu sözün anlamı haber vermektir. Bu da Arapların “Utanmaz kişi canının çektiği her işi yapar” sözü gücündedir. Burada söz, izin vermek mahiyetinde olmadığı gibi soyut bir tehditten ibaret de değildir. Söz, haber vermek manasındadır. Yani kişiyi çirkin iş yapmaktan alıkoyan güç, ancak hayâdır. Bundan dolayı hayâsız bir kimse neyi isterse onu yapar. Talep/emir/istek kipinden bu anlamı çıkarmak oldukça güzel bir nükteden dolayıdır. O da şudur. İnsana emir veren ve onu istediğini yapmaktan alıkoyan iki güç vardır: Birisi hayâdan kaynaklanan emredici ve alıkoyucu güçtür. İnsan, bu güce itaat edecek olursa canının çektiği her işi yapmaktan kendisini alıkoyar. İnsana hevasından ve tabiatından gelen bir emredici ve alıkoyucu güç de vardır. Bu bakımdan hayâdan kaynaklanan emredip alıkoyan güce itaat etmeyen kimse kaçınılmaz olarak heva ve arzusunun emredici gücüne itaat eder. Bundan dolayı sözün talep şeklinde ifade edilmesi “Utanmayan kimse canının çektiği her şeyi yapar” yargısını dışarıda bırakmak şartıyla bu manayı ihtiva eder.

İnsandaki Beyan Gücü Nimeti

Diğer taraftan Yüce Allah’ın sözlü beyan ile yazılı beyan şeklindeki iki beyan nimeti üzerinde de düşünmemiz gerekir. Yüce Allah, kullarına saymış olduğu nimetler arasında bu ikisinden de söz etmiştir. Hatta Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*’e indirmiş olduğu ilk sûrede şöyle buyurmaktadır: **“Yaratan Rabbinin adıyla oku. O, insanı sülük gibi yapışan bir parçacık**

1035 Fussilet 41/40.

1036 Mürselât 77/46.

kandan yaratmıştır. Oku! Rabbin sonsuz kerem sahibidir. O, kalem ile yazı yazmayı da öğretti, insana bilmediğini de öğretti.”¹⁰³⁷

Şimdi Yüce Allah'ın bu birkaç sözcük ile yaratılmanın bütün mertebelerinden nasıl bir arada söz ettiğini, bu buyrukların mevcudatın dört mertebesini en özlü, en açık ve en güzel lafızlar ile zikretmiş olduğunu iyice düşünelim. Önce genel olarak yaratmayı zikretti. Bu ise dış varlığı vermek demektir. İkinci olarak insanın özel yaratılışını zikretti. Çünkü ibret alınacak yer odur. Onun bu yaratılışındaki delil çok büyüktür. Onda bulunan özelliklere tanık olması dahi katıksız bir şekilde nimetlerin sayılmasıdır. Diğer taraftan burada onun yaratılış maddesini teşkil eden şeyden “alaka/sülüğü andıran bir kan parçacığı” diye söz edilmektedir. Daha başka yerlerde ise bundan önceki aşamalar da dile getirilmiştir. Ya aslın maddesini teşkil eden toprak ve çamur ya da testi gibi ses veren salsal ya da fer'i bir madde olan değersiz su olarak zikretmektedir. Burada ise yaratmanın taalluk ettiği başlangıç noktasından söz edilmiştir. Çünkü bundan önce insan bir nutfe idi. Bu nutfenin ilk intikal ettiği hâl ise “alaka” hâlidir. Daha sonra Yüce Allah, üçüncü olarak kalem ile yazı yazmadan, öğretmeden söz etmiştir. Bu ise Allah'ın kulları üzerindeki en büyük nimetlerindedir. Çünkü bu sayede ilimler ebedileşir, haklar sabitleşir, vasiyetler bilinir, şahidlikler bellendir, insanlar arasında meydana gelen karşılıklı ilişkilerin hesabı sağlam bir şekilde kayıt altına alınır. Onunla geçmişlerin haberleri, kalanlar ve sonra gelecekler için kayıt altına alınır. Yazı olmasaydı birtakım çağların haberleri kesintiye uğrayarak diğerlerine ulaşamaz, geçmişlerin izledikleri yollar silinip gider, hükümler birbirine karışırdı. Sonradan gelenler (halef) önceden geçmiş olanların (selefin) gittikleri yolları bilemezdi. İnsanların hem dinlerinde hem de dünyalarında görülen tutarsızlıkların büyük kısmı, ancak kalplerinden ilmin sûretlerini silip götüreren unutmalardan dolayı söz konusu olurdu. Bundan dolayı Yüce Allah, kitabı/yazı yazmayı, ilmi kaybolmaktan koruyan bir kap kılmıştır. Bu yönüyle ilim eşyayı kaybolmaktan, çürüyüp gitmekten koruyan kaplara benzer. Yüce Allah'ın Kur'ân'dan sonra kalem ile yazı yazmayı öğretme nimeti O'nun en büyük nimetlerindedir. Kalem ile yazı yazmanın öğretilmesi her ne

1037 Alak 96/1-5.

kadar insanın zekâyla ve bu husustaki gerekli önlemleri alması yoluyla elde edilebilen bir şey olmakla birlikte insanı buna ulaştıran ve bu nimetin ona ulaşmasını sağlayan şüphesiz Allah'ın nezdinden bağışladığı bir bağı-şı, ona verdiği lütfu ve onun yaratılmasına ve diğer yaratılmışlara üstün-lüğüne fazladan bir katkıdır. Öğrenen kendisi olsa bile ona yazı yazmayı öğreten O'dur. Çünkü insanın yaptığı iş, kalem ile yazı yazmayı öğretenin öğretmesine itaat etmesi sonucu ortaya çıkar. Yüce Allah ona öğretirse o da öğrenir. Nitekim ona konuşmayı öğrettiği için konuşabildiği gibi.

Bununla birlikte bir soru da şudur: İnsana, öğrendiği zihni, meramını açıkladığı dili ve yazı yazabildiği parmakları kim verdi? Diğer hayvanlar arasında böyle bir öğrenmeye kabil olacak şekilde zihnini kim hazırladı? Onun dilini kim konuştu, parmaklarını kim hareket ettirdi? Parmak-ları avuçla, avucu da kolla kim destekledi? Kalemle yazı yazmanın öğ-retilmesi eyleminde, gaflette bulunduğumuz Allah'ın ne kadar çok âyeti/delili, belgesi vardır. Şimdi yazı yazarken bir durun ve durumunuzu dü-şünün. Cansız olan kalemi elinizde tutuyorsunuz. O kalemi, yine cansız olan kâğıdın üzerine koyuyorsunuz. Her ikisinden çeşitli hikmetler, sınıf sınıf ilimler, sanatlar, yazışmalar, kitabeler, nazımlar, nesirler, çeşitli soru-lara verilen cevaplar doğmaktadır. Bunca anlamı kalbiniz üzerinden akıtıp onları zihninizde canlandıran sonra da bunlara delalet eden ibareleri dili-nizden akıtan, arkasından bu ibareler ile parmaklarınızı harekete geçirip bunların hayret verici bir nakışa dönüşmesini sağlayan kimdir? Öyle ki bu nakışın ifade ettiği anlam, şeklinden de daha şaşırtıcıdır. Böylelikle sizler maksatlarınızı gerçekleştirmekte, kalbinizde ihtiyaç duyduğunuz mera-mınızı ifade edebilmekte, bunu uzak bölgelere ve birbirinden uzak farklı cihetlere gönderebilmektesiniz. O da sizin yerinizi tutmakta, sizin adınıza tercümanlık yapmakta, sizin dilinizle konuşmakta ve elçinizin yerini iş-gal etmektedir. Ayrıca gönderdiğiniz elçilerin dahi yapamayacağı işleri sizin adınıza yapabilmektedir. Bütün bunları insana bilmediğini ve kalemle yazı yazmayı öğreten dışında kim sağlamış olabilir?

Kalemle yazı yazmayı öğretmek üç mertebeyi gerektirir. Zihinsel va-roluş, sözel varoluş ve resimsel (şekilsel) varoluş mertebeleri.

Kalem ile yazı yazmanın öğretilmesi bu üç mertebeyi verenin Yüce Allah olduğuna delildir. Yüce Allah'ın "yaratan" buyruğu maddi varlığı verenin kendisi olduğuna delildir. İşte bu âyetler oldukça kısa, veciz ve fasih olmanın yanında varlığın bütün mertebelerinin yaratma ve öğretme itibariyle ona isnad edilmesi gerektiğini göstermektedir. Yüce Allah, genel ve özel yaratma olmak üzere iki yaratmadan, özel ve genel öğretme olmak üzere de iki öğretmeden söz etmekte ve burada sıfatları arasında her türlü hayrı ve bütün kemâlleri ihtiva eden "Ekrem (en kerim, keremi sonsuz)" ismini zikretmektedir. Vasıf itibari ile bütün kemâller yalnız O'nundur, fiilen de bütün hayırlar yalnız O'ndandır. O, zatı, sıfatları ve fiilleri itibariyle keremi sonsuz olandır. İşte bu yaratma ve öğretme ancak O'nun kereminden, iyiliğinden ve ihsanından ortaya çıkmaktadır. O'nu, bunu yapmaya sevk eden bir ihtiyaç yoktur. Zaten O, ganidir, hamiddir. Yüce Allah'ın "**Rahmân (olan Allah) Kur'ân'ı öğretti, insanı yarattı. Ona beyanı öğretti.**"¹⁰³⁸ âyetlerindeki bu birkaç kelime, Yüce Allah'ın bütün varlık mertebelerini kendisinin verdiğiğine delildir. Yüce Allah'ın "insanı yarattı" buyruğu aynî ve haricî var etmeye dair bir haberdir. Daha önce sözünü ettiğimiz gerekçeler sebebiyle özel olarak insanın yaratıldığından söz edilmiştir.

"**Kur'ân'ı öğretti.**" ifadesi ise ilmî ve zihnî varlığı vermeye dair bir haberdir. İnsanın Kur'ân'ı öğrenmesi, ancak O'nun öğretmesi ile söz konusu olur. Nitekim ancak O'nun yaratması ile insan olabilmıştır. O hâlde onu yaratan da ona öğreten de O'dur.

Sonra Yüce Allah, "**Ona beyanı öğretti**" buyurmaktadır. Burada beyan her birisine "beyan" denilen üç farklı mertebeyi kapsar. Birisi, kendisi ile bilinenlerin birbirinden ayırt edilebildiği zihinsel beyandır; ikincisi, kendisi ile bilinenlerin ifade edildiği ve onlar hakkında başkasına açıklamaların yapıp bilgilerin verildiği sözel beyandır; üçüncüsü ise bu beyanın yapıldığı lafızların kendisi ile yazılarak ifade edildiği şekilsel (resmî) yazı ile beyandır. Böylelikle bu beyana bakan kişiye lafızların anlamı açıklık kazanır. Tıpkı işiten kişiye lafızların anlamının açıklık kazandığı gibi. Bu beyanların biri göz içindir, diğeri kulak içindir. Birincisi ise

kalbin beyanıdır. Yüce Allah'ın bu üçünden bir arada çokça söz ettiğini görebiliyoruz. Şu buyruklarda olduğu gibi: **“Çünkü kulak, göz ve kalbin her biri ondan sorumludur.”**¹⁰³⁹ **“Allah sizi annelerinizin karınlarından kendiniz hiçbir şey bilmediğiniz bir hâlde çıkardı. Şükredesiniz diye de size kulaklar, gözler, gönüller verdi.”**¹⁰⁴⁰

Ayrıca Yüce Allah, hidayeti ve faydalı bilgiyi kendileri aracılığı ile elde edip yararlanmaktan mahrum kılan kimselerden şu âyetlerinde söz etmektedir: **“Onlar sağırdırlar, dilsizdirler, kördürler.”**¹⁰⁴¹ **“Allah kalplerine de kulaklarına da mühür vurmuştur, gözleri üzerine de perdeler çekmiştir.”**¹⁰⁴²

Bu hususa dair geniş açıklamalar daha önce geçmiştir.

Faydalı ve Gerekli Bilgileri Elde Etmek Kolaydır

Lütfu ve keremi sonsuz, her şeyden haberdar olan Yüce Allah'ın insana dünyasını ve ahiretini ıslah edecek şeylere dair bilgiyi nasıl verdiği, buna karşılık ihtiyacı olmayan şeylere dair bilgileri öğrenmesini nasıl engellediği üzerinde de iyice düşünmeliyiz. Çünkü ihtiyaç olmayan şeyleri bilmemenin bir zararı yoktur. Bunları bilmek ile de işe yarar bir fayda elde edilmez. Diğer taraftan Yüce Allah, insanın ihtiyacı olan bilgileri öğrenmenin yollarını da en ileri düzeyde kolaylaştırmıştır. İnsanın herhangi bir bilgiye ihtiyacı ne kadar büyük ise o bilgiyi elde etmesi için sağladığı kolaylık da daha ileri derecededir. Mesela; ona yaratıcısını, yoktan var edicisini ve örneksiz olarak onu halk edeni bilmesini ve ikrar etme bilgisini vermiş ve bu bilgiyi elde etmenin yollarını da kolaylaştırmıştır. Bu sebeple ilimler arasında bunu bilmekten daha üstün, akıl ve fitrat için bundan daha açık hiçbir bilgi yoktur. İlme ulaştıran ilim yolları arasında, bu bilgiye ulaştıran yollardan daha çok delili bulunan ve daha açık hiçbir bilgi yoktur. Çünkü gözlerimizle gördüğümüz, kulaklarımızla işittiğimiz, kalbimizle aklettiğimiz her şey, aklımıza gelen her bir husus ve

1039 İsrâ 17/36.

1040 Nahl 16/78.

1041 Bakara 2/18.

1042 Bakara 2/7.

duyu organlarımızdan herhangi birinin hissettiği her şey Yüce Rabbimizin varlığına delildir. Bundan dolayı Yüce Yaratıcı'yı bilmenin yolları fitrî ve zorunludur. Bütün bilgiler arasında ondan daha üstünü yoktur. Üstelik yaratıcının varlığına delil gösterilen her bir hususun varlığına dair bilgi, onun delil oluşundan daha da açıktır. Bundan dolayı rasûller ümmetlerine **“Allah hakkında şüphe mi var?”**¹⁰⁴³ diye hitab ederek onlara Allah'ın varlığı hususunda akıllarına herhangi bir şüphenin gelmemesi gerektiğini ifade eden bir üslupla seslenmişlerdir. Yüce Allah, varlığına, birliğine ve kemâl sıfatlarına dair türlerinin farklılığına rağmen ve sayılarını ancak kendisinin bilebileceği kadar çok delil ortaya koymuştur. Sonra bu hususu fitratın içerisine kökleştirmiş ve genel olarak aklın içerisine yerleştirmiş, arkasından da rasûlleri bu hakikati hatırlatıcılar olarak göndermiştir. Bundan dolayı Yüce Allah, şöyle buyurmaktadır: **“Sen hatırlat. Çünkü hatırlatmak, şüphesiz mü'minlere faydalıdır.”**¹⁰⁴⁴ **“O hâlde -eğer öğüt fayda verirse- sen de öğüt ver.”**¹⁰⁴⁵ **“Artık sen hatırlat, sen ancak bir hatırlatıcısın.”**¹⁰⁴⁶ **“Ne oluyor onlara ki öğütten yüz çeviriyorlar!”**¹⁰⁴⁷ Bu anlamdaki âyetler Kur'ân-ı Kerîm'de çoktur.

Yine rasûllerini fitrata ve akılda bulunan ve ona dair genel kapsamlı ilmi etraflıca açıklayıcılar olmak üzere göndermiştir. Şimdi Yüce Allah'ın varlığını, tevhidini, kemâl ve celal sıfatlarını, hem yaratmasındaki hem de emirlerindeki hikmetini ikrarı ihtiva eden hususların nasıl yer aldığına iyice bir bakın. Bütün bunların ise O'nun gönderdiği rasûllerin risaletlerini sabit kabul etmeyi, aynı zamanda iyilik yapana iyiliklerinin karşılığının verilmesini, kötülük yapana da kötülüklerinin karşılığının verilmesini gerektirmesi üzerinde düşünelim. Bu hususlar, fitrat içerisinde bir emanet gibi yerleştirilmiş ve fitratın içinde kök salmıştır. Eğer fitrat, yaratıldığı hâl üzere bırakılıp onu fitratın üzerindeki hâlden başka bir duruma dönüştürecek ya da değiştirecek birtakım etkenlerle karşı karşıya kalmayacak olursa, şüphesiz O'nun vahdaniyetini, O'na şükredip itaat etmenin gereğini, sıfatlarını, fiillerindeki

1043 İbrahim 14/10.

1044 Zâriyât 51/55.

1045 A'lâ 87/9.

1046 Gâşiye 88/21.

1047 Müddessir 74/49.

hikmetini, sevabı da ikabı da itiraf ve kabul edecektir. Ama fitrat bozulup üzerinde yaratılmış olduğu doğru yoldan sapınca inkâr ettiklerini inkâr etmiş, reddettiklerini reddetmiştir. Allah da rasûllerini, doğru ve sağlıklı fitrat sahibi kimseler için öğüt verip hatırlatıcılar olarak göndermiştir. İsteyerek, kendi tercihleriyle severek ve boyun eğerek itaat ile emirlere riayet ettiler. Çünkü bunun tanıkları kalplerinde zaten yerleştirilmiştir. Hatta onların aralarından mucize ve olağanüstü bir hâl istemeyenler de vardı. Bunun yerine davetin doğruluğunu bizzat davetin kendisinden bilip anladı. Hak bir davet olduğunu, davanın kendi içerisinde burhanlar ve deliller bulunduğunu bildi.

Rasûller, aynı zamanda bozuk fitrat sahiplerine karşı mazeret bırakmayacak şekilde ve apaçık delili onlara karşı ortaya koyacak bir hâlde gönderildiler. Böylelikle bu bozuk fitratlar, Allah'a karşı kendilerine doğruyu göstermedi ve hidayet yoluna iletmedi diye delil gösteremesinler. Delilin ortaya konulmuş olması sûretiyle de onlara karşı azap sözü hak olsun. Böylelikle Yüce Allah, azap etmek ve bedbaht etmekle onlara zulmetmemiş olsun. Yüce Allah, bunu şu buyrukları ile açıkça ifade etmiştir: **“O, ancak bir zikir/öğüt/hatırlatma ve apaçık bir Kur’ân’dır. Ta ki o diri olan kimseleri korkutup uyarsın ve kâfirler aleyhine söz (azap) hak olsun.”**¹⁰⁴⁸

Şimdi Yüce Allah’ı bilmenin, O’nun vahdaniyetine tanıklık edip isimlerini, sıfatlarını, rasûllerinin risaletini, amellerin karşılıklarının görülmesi maksadıyla ölümden sonra dirilişin sabit olduğunu ve bu gerçeklerin fitratlarda tespit edilip kaydedilmiş olduğunu düşünelim. Bütün bu hususların, aslında fitratında sabit olduğunu bilmediğini fakat rasûller ona hatırlatıp kendisini uyarınca onların haber verdikleri bu hususların fitratında iyice yer etmiş olduğunu, aklının da buna dair tanıklık etmesini gördüğünü düşünelim. Hatta organları ve hâl dili dahi bunu ortaya koymaktadır. İşte bu, imanın en büyük gereklerindedir. Yüce Allah, gerçek dostlarının ve kendisine özel olarak yakın tuttuğu kimselerin kalplerine bunu yazmıştır. O, **“İşte bunlar, kalplerine imanı yazdığı kimselerdir”**¹⁰⁴⁹ buyurmaktadır.

1048 Yâsîn 36/69-70.

1049 Mücâdele 58/22.

Bu faslı iyice düşünmek gerekir. Çünkü şüphesiz bu fasıl, bu kitaptaki hazinelerden biridir ve bunun kalplere iyice yerleştirilmesine de layıktır. Hamd ve lütuf Allah'a mahsustur.

Maksadımız şudur: Yüce Allah, insanın dünya hayatında ve ölümden sonraki hayatında bu bilgilere ihtiyacı çok olduğundan, kendisinden başkasına vermediği şekilde kullarına bu bilgileri vermiş, bunları edinmenin yollarını göstererek bu yolları onlara kolaylaştırmıştır. Diğer taraftan akla, onun şeriatının ve dininin güzelliğini ikrar ve kabul edecek bir özellik de bahsetmiştir. Onun şeriatı ve dini ise yeryüzündeki gölgesi, kulları arasındaki adaleti, âlemdeki nurudur. Bütün âlemlerin ve âlimlerin akılları bir araya gelip toplansa ve aralarından en akıllı bir adamın hâlinde olsalar kesinlikle O'ndan daha güzel, daha adaletli, daha ıslah edip düzeltici ve yaratılmışlara dünyalarında ve ahiretlerinde daha hayırlı hiçbir şey ortaya koyamazlar. Çünkü O'nun dini âyetlerinin en büyüğü ve beyinatının (apaçık belgelerinin) en açığı, O'nun kendisinden başka hiçbir ilah olmayan Allah olduğuna, her türlü kusurdan, eşi ve benzeri bulunmaktan münezzehe olduğuna ve bütün kemâl sıfatlarına sahip olduğuna dair delillerinin en belirgin olanlarıdır. Hatta hidayet yollarını çoğaltıp ileri sürülecek mazereti ortadan kaldırarak her türlü şüphe ve tereddüdü gidermek için izlenmesi gereken yolları çoğaltmak için kendisinin dışında herhangi bir delil ve belgeye muhtaç değildir. **“Ta ki helak olan kişi apaçık bir delil üzere helak olsun. Hayatta kalan kişi de apaçık bir delil üzere yaşasın. Şüphesiz ki Allah, hakkıyla işitendir, her şeyi bilendir.”**¹⁰⁵⁰

Adalet ve insafın, doğruluk ve iyiliğin, ihsanda bulunup verilen söze bağlı kalmanın, yaratılmışlara samimi olarak öğüt verip iyiliklerini istemenin, yoksula merhamet edip mazluma yardımcı olmanın, ihtiyaç sahibi ile fakir kimseleri görüp gözetmenin, emanetleri eksiksiz yerine getirip iyiliklere iyilikle karşılık, kötülöklere de affedip bağışlama ile karşılık vermenin, sabredilmesi gereken yerlerde sabırlı olmanın, karşılık beklemeden cömertçe bağışda bulunmak gereken yerde bağış yapmanın, intikam almak gereken yerde intikam almanın, halim olmak gereken yerde affedip bağışlamanın, ağırbaşlı, vakur, şefkatli, yumuşak, teenni sahibi ve güzel

ahlâklı olmanın, uzak-yakın herkesle güzel bir şekilde geçinmenin, avretleri örtmenin, yalnışlıkları görmezden gelmenin, çeşitli ihtiyaçlara sahip olunması hâlinde başkasını kendisine tercih etmenin, korku ve dehşete kapılmış olanların yardımlarına koşup sıkıntıları gidermenin, çeşitli hayır ve iyilikler hususunda yardımcı olmanın, kahramanlığın, müsamahakârlığın, basiret sahibi olmanın, sebatlı ve azimli olmanın, hak olan hususlarda güçlü, hak sahibi kimselere karşı yumuşak davranmanın, bâtil üzerinde olanlara karşı yumuşak davranmayıp onlara (gerektiğinde) sert davranmanın, insanların arasını düzeltmenin, insanların arasını düzeltmek için çalışmanın, tazim edilip büyük görünmeyi hak eden kimseleri tazim, alçaltılmayı hak edenleri alçaltmanın, insanları hak ettikleri yerlere oturtmanın, her bir hak sahibine hakkını vermenin, onlara kolay gelen ve yapabilecekleri şekilde işleri yapmalarını sağlayıp yine cömertçe ve kolaylıkla verebildikleri malları almanın, iyi ahlâka yönlendirmenin, yolunu şaşırılmış olanlara yollarını göstermenin, bilmeyenlere öğretmenin, katı davrananlarının cahilce davranışlarına katlanmanın, hak hususunda uzak olanları da yakın olanları da eşit görmenin, uzak dahi olsa hakka en yakın olanları kendisine en yakın görmenin, yakın ve sevdiği bir kişi dahi olsa hakka en uzak olanları ise kendisine en uzak görmenin ve bunların dışında aralarındaki ilişkilerde evlenme ve boşanmalarda, suç ve cezalarda aklın bildiği ve fitratlarına yerleştirmiş olduğu Yüce Zat'a şükretmenin, O'na ortak koşmaksızın bir ve tek olarak O'na ibadet etmenin güzel olduğu gibi hususları insanların fitratına sapaşğlam yerleştirmiştir.

Yine onlara verdiği nimetlerinin güçleri yettiği kadar ve takatleri elverdiğince bol bol O'na şükretmelerini, O'na yakınlaşmalarını ve O'nu ve O'nun dışındaki her şeye tercih etmelerini gerektirdiği hükmünü de yerleştirmiştir. Ayrıca fitratlara bütün bunların zıddının çirkin olduğu hakikatini de yerleştirmiştir.

Bundan sonra rasûllerini; fitratlarda güzel ve kemâl olarak yerleştirmiş olduğu hususları emretmek üzere, buna karşılık fitratlarda çirkin ve kusurlu olarak yerleştirmiş olduğu hususları da yasaklamak üzere gönderdi. Böylelikle Allah tarafından indirilmiş olan şeriat, eksiksiz fitratla, ayrıntıların genel esasları ile örtüştüğü gibi örtüşmüştür. Fıtratta bulunan dininin delilleri, dimdik durarak imana çağırıp "Haydi kurtuluşa" diye

seslendi. Bu deliller ve belgeler, haktan yüz çevirmenin karanlıklarını yırtıp parçaladı. Tıpkı sabah aydınlığının gece karanlığını yırtması gibi. Şeriatın hâkimi, aklın ve fıtratın tanıklığını kabul etti. Çünkü şahid, itham edilmiş biri değildir. Ayrıca olumsuz tenkide de maruz kalmamıştır.

Bildiklerimiz Bize Yararlı Olanlardır

Aynı şekilde Yüce Allah, insanlara geçimlerinin ve dünyalarının düzelmesi ile ilgili ihtiyaç duydukları kadarıyla bilgi vermiştir. Tıp ilmi, aritmetik, tarım bilgisi, türlü sanat ve mesleklere dair bilgiler, yer altından suların çıkarılması, inşaat yapmak, gemiler yapmak, madenleri çıkarmak ve bu madenleri gözetilen maksatlara uygun şekilde işleyip hazırlamak, ilaçlar hazırlamak, yemekler yapmak, yırtıcı hayvanları, kuşları ve sulardaki türlü canlıları avlayabilmek için farklı yollar bulmak, çeşitli ticaretler yapmak, kazanç yollarını bilmek ve buna benzer onların geçimlerini ayakta tutan diğer hususları bilmek buna örnektir.

Diğer taraftan Yüce Allah, kendilerini ilgilendirmeyen, onlar ile ilgili bir fayda ihtiva etmeyen, yapıları da buna elverişli olmayan ve bunların dışında kalanlara dair bilgi edinmelerine de imkân tanımamıştır. Gaybı bilmek, olmuş ve olacak her şeyi bilmek, düşen yağmur damlalarının sayılarını, denizlerin dalgalarını, kum tanelerini, yaprakların nerelere düştüklerini, yıldızların sayılarını ve miktarlarını bilmek, göklerin üstünde bulunanları, toprağın altında olanları, denizlerin dalgalarında ve dünyanın dört bir yanında olanları, insanların kalplerinde gizlediklerini, her bir dişinin neye gebe kaldığını, rahimlerin neyi eksiltip neyi artırdığını ve buna benzer insanların bilemedikleri hususlar bunlara örnektir. Her kim, bu gibi bilgileri öğrenmek için kendisini zora sokacak olursa kendisine zulmetmiş olur ve böyle bir alanda başarıdan da mahrum kalır. Bu kalkışmasının neticesinde, ancak katmerli bilgisizlik ve işlerinin birçoğunda tutarsız hayalcilik elde eder. Yüce Allah'ın sünneti ve hikmeti de bu hususta şöyle cereyan etmiştir: Bu tür insanlar, faydalı bilgi hususunda insanların en bilgisizleri ve doğruları en az olanlarıdır. Bu sebeple bu gibi kimselerin hiç önemsemedikleri kimselerin yanında, kesinlikle bunların akıllarından geçirmedikleri pek çok hikmet ve faydalı gerçek bilgiler bulunur. Bu da Yüce Allah'ın yarattıklarındaki bir hikmetidir. O, Azîz'dir,

Hakîm'dir. Bu gerçeği ise ancak bu gibi kimselerin kendilerini kaptırdıkları türlü hayalleri, çeşitli imkânsızlıkları, çeşit çeşit vesveseleri, heva ve hevesleri ve içinden çıkamadıkları karmaşayı bilen kimseler anlayabilir. Üstelik onlar, bu hâllerıyla kendilerinin bilgi namına bir şeye sahip olduklarını da zannederler. Hâlbuki onlar, yalancılardan ta kendileridir. **“And olsun ki içlerinden, kendilerine Allah’ın âyetlerini okuyan, (kötülüklerden ve inkârdan) kendilerini temizleyen, kendilerine Kitap ve hikmeti öğreten bir Peygamber göndermekle Allah, mü’minlere büyük bir lütufta bulunmuştur. Hâlbuki daha önce onlar apaçık bir sapıklık içinde idiler”**¹⁰⁵¹ âyetinde dile getirdiği üzere mü’minlere lütufta bulunan Allah’a hamd-ü senalar olsun.

İnsanların Bilmeleri İmkânsız Olan Diğer Bazı Hususlar

Yüce Allah’ın hikmetlerinden biri de insanların kıyametin ne zaman kopacağına ve ecellerinin ne zaman geleceğine dair bilgi sahibi olmalarına imkân vermemiş olmasıdır. Bundaki hikmetin ne kadar büyük olduğunu ayrıca düşünmeye gerek yoktur. Çünkü insan, ömrünün miktarını bilse, eğer ömrü kısa olursa hiçbir şekilde mutlu bir hayat yaşayamaz. Hem bu süre içerisinde ölümün vaktini gözetleyip durduğu hâlde nasıl rahat yaşayabilir? Esasen tûli emel denilen yaşama umudu olmasaydı dünya harap olurdu. Çünkü dünyanın imarı, ancak umutlarla, emellerle mümkün olur. Eğer kişi ömrünün uzun olduğundan emin olursa o takdirde hayatta kalacağından yana da emin olur. Bu sefer şehvetlere, masiyetlere ve türlü fesatlara aldırış etmez ve hep şöyle der: “Ölümüm yaklaşınca bir tevbe ediveririm.” Hâlbuki bu, Yüce Allah’ın kullarının yapmalarından razı olmadığı ve böyle bir şey yapmalarını kabul etmediği bir yoldur. Dünyanın hâlleri de bu takdirde düze çıkmaz, dünya ancak Yüce Allah’ın hikmetinin gerektirdiği ve ezelf ilminde sabit olan bu hâl üzere düzenini bulabilir.

Mesela; bir kimsenin bir kölesi; yıllar boyunca efendisini öfkeli edecek, gazaplandırarak işler yapsa sonra da senin huzuruna çıkacağından emin olduğu zamanda kısa bir süre onu hoşnut etmek istese efendisi onun bu hâlini kabul etmez. Bütün gayreti efendisinin hoşnutluğunu elde ederek

1051 Âl-i İmrân 3/164.

mutlu olmaya çalışan kimsenin onun nezdinde sahip olduğu güzel konuma erişemez. İşte Yüce Allah'ın sünneti de böyledir. Yüce Allah'ın huzuruna varacağını gözleri ile görececek hâle geldiği takdirde kulun tevbe etmesinin, günahıtan vazgeçmesinin ona bir faydası olmaz. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **“Yoksa kötülükleri yapıp yapıp da içlerinden birine ölüm gelip çatanca ‘Ben şimdi tevbe ettim’ diyenler ile kâfir olarak ölenler için (kabul edilecek) tevbe yoktur. Onlar için acı bir azap hazırlamışızdır.”**¹⁰⁵² **“Onlar bizim azabımızı gördüklerinde ‘Bir olarak Allah’a inandık. O’na eş tutmakta olduğumuz şeyleri de inkâr ettik’ dediler. Ama bizim azabımızı gördüklerinde imanları onlara fayda vermedi. Bu, Allah’ın kulları hakkında geçerli olagelen sünnetidir.”**¹⁰⁵³

Yüce Allah, kula ancak şehvet ve arzusunun galip gelmesi ve tabiatının gücüne karşı koyamaması hâlinde istemeyerek, hoşlanmayarak ve içinde onu ısrarla sürdürme kararlılığı olmaksızın günaha batması hâlinde günahı bağışlar. Böyle bir kimsenin günahının Allah tarafından bağışlanması ve Allah'ın onu affetmesi umulabilir. Çünkü Yüce Allah, onun zayıflığını ve şehvetinin kendisine baskın geldiğini bilir ve her zaman için onun neye karşı diremediğini görür. Bu sebeple kul, bir günah işleyecek olursa, Rabbinin emrine boyun eğen bir hâlde, alçalmış olarak, korkuyla ve kalbinde nefsin günah arzusu ile imanın ondan tiksinişi bir arada bulunduğu hâlde işler. O, bu vaziyette bazen nefsin çağrısına ama birçok kere de imanın çağrısına kulak verir. Fakat işini durdurak bilmeden günah işlemek üzerine bina eden ve korkarak günah işlemeyen, Allah için hiçbir arzusundan vazgeçmeyen, günah işlediği vakit gizli açık buna sevinen ve memnuniyetini ortaya koyan kimseye gelince; işte tevbe etmesine imkân tanınmaması, tevbe etmesine engel olunarak bu hususta kendisine başarı ihsan edilmemesi korkulan kişi budur. Çünkü böyle bir kimse, masiyetleri ve işlediği çirkinlikler sebebi ile derhal ve peşin alacağı nakit bir ödemeyi, Allah'a dönüp O'na yönelerek tevbe etmesi hâlinde vadesi gelince Allah'tan alacağı bir ödemeye tercih etmektedir.

1052 Nisâ 4/18.

1053 Mü'min 40/84-85.

O zaman bu tür insanların tevbe etmelerine engel olunur. Çünkü tabiata ve nefse aykırı hareket ederek zevklerden ve arzulardan vazgeçmek ve bu vazgeçme hâlini sürdürmek, nefse zor hatta dağlardan bile ağır gelir. Özellikle de buna ek olarak basiret zayıf, imandan elde edilmiş olan pay az olursa kesinlikle peşin bir ödemeyi vadeli bir alacağa satmaya, değiştirmeye asla razı olmaz. Nitekim bu tür insanlardan birine “Sen hangisini daha çok seversin. Bugün sana verilecek bir dirhemimi yoksa yarın sana ödenecek bir dinarı mı?” diye sorulmuş, o “Ne onu, ne bunu. Bunun yerine ben dünün değil evvelsi günün sabahından alacağım çeyrek dinarı hepsine tercih ederim” diye cevap vermiş. İşte Yüce Allah’ın dilemesi dışında, bu gibi kimselerin tevbe etme başarısına nail olmaları imkânsız gibidir.

Kul yaşlanıp basireti gücünü kaybedecek, diğer güçleri de zayıflayacak olursa ve yapmış olduğu o kötü ameller onun sapıklığını pekiştirmiş, imanının gücünü azaltıp zayıflatmış ise artık günahkârlık onun için bir meleke gibi olur. Öyle ki o günahını terk etme imkânı dahi bulamaz. Çünkü melekeler, bir işi çokça yapmakla kazanılır. Buna bağlı olarak doğru yoldan sapıp uzaklaşmakla ve türlü masiyetleri işlemekle nefsin köklü bir tarzı ve değişmez bir melekesi oluşur. Kişiden bu günahlardan bir tanesi sadır oldukça, ondan önce o günahın bırakmış olduğu etkilerden fazla olarak bu günahı yeni bir etki daha bırakır. Böylelikle her iki etki bir araya gelmiş olur ve bu, böylece sürüp gider. Bunun sonucunda güçsüzlük ve yaşlılık ile bu hâle karşı direnç zayıflığı da ona hücum eder. Yüce Allah’ın huzuruna, O’nun huzuruna çıkmak için temizlenmemiş olarak pislikleriyle ve kirleriyle varırsa Rabbinin kendisine nasıl davranacağını zanneder? Eğer o, gücünün yettiği ve imkân olduğu zamanda tevbe edip Allah’a dönmüş olsaydı, elbetteki onun tevbesi kabul edilir, günahları silinirdi. Fakat böyle yapmayanların, tutumlarının bir karşılığı olmak üzere yapmayı isteyip arzu ettiklerine engel olunur. Böyle bir durumda Yüce Allah’ın huzuruna varan kimselerin ise tevbe etmekten daha çok arzu edecekleri bir şey olmayacaktır. Ama bu kişiler, borçlarını ödemekte o kadar kusurlu hareket etmişlerdir ki malları tükenmiş olacaktır. Mümkün olduğu zamanda borçlarını ödemiş olsalardı şüphesiz Rableri bunu kabul edecekti. Günah işlemekte haddi aşanlar ve kusurlu hareket edenler, o Yüce Rabbin ne şekilde bir hesaba çekeceğini göreceklerdir. Ödemelerin hasenattan yapılacağı o

günde alacaklıların borçlarını nasıl tahsil ettikleri görülecektir. Hasenat tükenecek olursa o takdirde ona hak sahiplerinin seyyiatı yükletilecektir.

Böylelikle Yüce Allah'ın, kullarından ecellerinin süresini ve ömürlerinin varacağı son vadeyi gizlemek sûretiyle hikmeti ve onların üzerindeki nimeti de açıklık kazanmış olmaktadır. Bu sebeple akli başında kimse, sürekli ölümü gözetleyip durur, onu gözlerinin önünde bulundurur, bundan dolayı ölümden sonra dirileceği zaman kendisine zararlı olacak şeylerden uzak kalır, kendisine yararlı olacak ve ilahî huzura varacağı sırada da kendisini sevindirecek hususları işlemekte bütün gayretini ortaya koyar.

Eğer “İşte ecelinin miktarı kendisi için gayb olmakla birlikte her an ölümü gözetleyip durduğu hâlde yine de hayâsızlıkları işlemekte, haram kılınan sınırları çiğneyip durmaktadır. Peki, kişiden ecelini örtüp saklamanın faydası ne, bundan hâsıl olan hikmet ne?” diyecek olursanız buna şöyle cevap verilir: Allah'a yemin olsun ki durum dediğiniz gibidir. Zaten akılları ve akli başında olanları şaşkırtan ve insanların da çeşitli gruplara ayrılmalarına sebep olan işte bu durumdur. Bir grup hikmeti ve Yüce Rabbin fiillerinin gerekçelerinin olduğunu tamamen inkâr etmiş, katıksız cebriliği kabul etmiş, bu kapıyı önlerine sonuna kadar kapatmış ve “Yüce Rabbin yaptığı fiillerin gerekçeleri aranmaz. O'nun fiilleri ile de kulların maslahatı kastedilmez. Bu fiillerin kaynağı katıksız ilahî meşiet ve iradedir” diyerek Allah'ın emir ve yasaklarındaki hikmetini inkâr etmişlerdir.

Bir başka kesim ise sırf bundan dolayı kaderi tamamen reddetmiş ve kulların fiillerinin Allah tarafından yaratılmadığını iddia etmişlerdir. Böylelikle onlara göre bu fiillerin hikmetlerinin ne olduğunu ayrıca araştırmaya gerek yoktur. Çünkü fiiller, ancak insanların yarattıkları ve kendilerinin var ettikleri şeylerdir. Bundan dolayı bu fiiller onların bilgisizliklerine, zulüm ve zayıflıklarına göre ortaya çıkmaktadır. Bu sebeple de ancak bu fiillerin pek azı doğru ve isabetli olarak ortaya çıkar.

İşte bu iki kesim, en büyük çapta zıt kanaatleri savunan kesimlerdir. Birinci kesim, cebriyecilikte ve Allah'ın fiillerinde maksat olarak hikmetlerin gözetilmiş olduğunu inkâr etmekte aşırıya gitmiştir. İkinci kesim ise kaderilik konusunda aşırıya gitmiş ve olayların pek çoğunu Yüce Rabbin mülkünün ve kudretinin dışına çıkarmıştır.

Yüce Allah ise Ehl-i Sünnet'i hakkında ihtilafa düşmüş oldukları hususlarda izniyle orta yola hidayet etmiş, onlara doğruyu göstermiştir. Böylelikle onlar, Yüce Allah'ın genel/külli kudret ve meşietini, Yüce Allah'ın mülkünde dilediği her şeyin olduğunu, dilemediği hiçbir şeyin de olmadığını tespit ettikleri gibi; göklerde ve yerde bulunanların hepsinin, Allah'ın yaratmadığını yaratamayacak ya da O'nun dilediğinden başka hiçbir şeyi meydana getiremeyecek kadar aciz olduklarını, O'nun verdiği güç olmadan hiç kimsenin itaatte bulunabilecek ya da masiyetten uzak kalabilecek bir güce sahip olmadığını, yüce âlemde de alt âlemde de onun izni olmadan bir zerrenin dahi hareket edemeyeceğini kabul ve ispat etmişlerdir. Bununla birlikte O'nun bütün yarattıkları, kaza ve kaderleri, gönderdiği bütün şeriatları sonsuz hikmetlerle ve övülmeye değer akıbetlerle dolup taşmaktadır. Bu da O'nun hikmetinin ve ilminin kemâlinin bir gereğidir. O, Alîm'dir, Hakîm'dir. O, her neyi yaratmış, neyi hükme bağlamış, hangi şer'i hükmü tespit etmiş ise onu mutlaka sonsuz bir hikmet dolayısıyla tespit etmiştir. Bütün insanların aklı bunları yeterince anlayamasa bile. O, Hakîm'dir, Kadîr'dir. Dolayısıyla kudreti nasıl inkâr edilemiyorsa hikmeti de inkâr edilemez.

Hâlbuki birinci kesim hikmeti, ikincileri ise kudreti inkâr etmişlerdir. Vasat ümmet (Ehl-i Sünnet) ise O'nun hikmetinin de kudretinin de kemâl mertebesinde olduğunu kabul etmiştir. Birinci kesim, masiyet alanında yalnızca meşieti ve hikmetten soyutlanmış yaratmayı görür. Hatta bazı hâllerde cebri/zorlayıcılığı, mecbur ediciliği dahi görür. İnsanların hareketlerinin, ağaçların ve benzeri varlıkların hareketi durumunda olduğu kanaatini ortaya koyar.

İkinci kesim ise masiyette yalnızca onun fail, ihdas edilmiş ve ihtiyar/seçim ile yapılmış olduğunu ve Allah'ın meşieti/dilemesi olmaksızın kendisinin böyle olmasını dilediğini görür.

Vasat ümmet ise rubûbiyetin izzetini/egemen gücünü, meşietin kahrediciliğini, her şeydeki etkinliğini görür. Ve bununla birlikte onu bir fiil olarak kesb edilen, seçilip tercih edilen bir iş olarak o fiilin arzularının Rabbin rızasına üstün tutulduğunu görerek bunu böylece kabul eder.

Birinci kanaat/tanıklık, kişinin Rabbine dua etmesini, O'nun önünde alçalmasını, boyun eğerek O'na itaat etme başarısını vermesini, masiyet işlemeye engel olmasını, dini üzerinde kendisine sebat verip kendi istek ve iradesi ile günahı korumasını diler. İkinci kabulü/tanıklığı ise günahkârlığını itiraf edip aleyhine olmak üzere onu ikrar etmesini, zalim olanın, cezalandırmayı hak edenin kendisi olduğunu kabul etmesini, Rabbini zulümden ve haksız yere kendisine azap etmesinden ya da işlemediği bir işten dolayı kendisini azaba uğratmasından tenzih etmesini gerektirmektedir. Böylelikle bu iki tanıklık sayesinde tevhide, şeriata, adalete ve hikmete de tanıklık etmiş olur. Bizler, *el-Futuhâtu'l-Kutsiye* adlı eserimizde günahları işleme hususunda yaratılmışların müşahede ve tanıklıklarından ve bunların sekiz farklı müşahedede toplanabileceklerinden söz etmiştik:

1. Kişinin tanıklığının, yalnızca zevkini tatmin ettiği, şehvet ve arzularına sıkışıp kaldığı hayvanî, vehîmî tanıklık. O, bu tanıklık konumunda bütün hayvanlar ile ortak bir paydaya sahiptir. Bazı hâllerde, zevk ve çok fazla yararlanma bakımından hayvanlardan daha ileri olabilir.

2. Cebr(iyecilik) ve işi yapan kişinin kendisinden başka olduğuna, onu harekete geçirenin kendisinin dışındaki birisi olduğuna, kendisinin bu işte bir günahının bulunmadığına tanıklık hâli. Bu ise müşriklerin ve rasûllerin düşmanlarının tanıklık durumudur.

3. Kader(iyecilik) tanıklığı. Buna göre kendi fiilini yaratan ve onu ortaya çıkartan Allah'ın dilemesi ve yaratması olmaksızın kişinin bizzat kendisidir. Bu ise kaderiyeci mecûsîliğin konumu ve tanıklığıdır.

4. İlim ve iman ehlinin konumu ve tanıklığı. Bu, hem kaderin hem de şeriata tanıklığı konumudur. Kendi fiilini, Allah'ın da kaza ve kaderini -daha önce geçtiği gibi- kabul eder ve buna tanıklık eder.

5. Fakirlik, ihtiyaç, acizlik ve güçsüzlük tanıklığı ve konumu. Kişi, Allah'ın kendisine yardım etmediğini, kendisine sebat vermediğini, başarı ihvan etmediğini, bu sebeple helakte olduğunu görür. Bu konum ile cebriyeciliğin konumu arasındaki fark ise açıkça ortadadır.

6. Tevhid/bir görme konumu ve tanıklığı. Bu konumda kişi, Yüce Allah'ın biricik yaratıcı, var edici ve meşietinin geçerli ve etkin olduğunu, yaratılmışların kendi meşietleri (dilemeleri) olmaksızın kendisine isyan edemeyecek kadar aciz ve güçsüz olduklarını kabul eden konum ve tanıklık. Bu konum ile beşincisi arasındaki fark da şudur: Beşinci konumdaki kişi, fakirin güçsüzlüğünün ve muhtaçlığının kemâl derecesinde bulunduğu tanıklık eder. Bu konumdaki kişi ise yaratanın ve yoktan var edenin yalnızca Allah olduğuna ve O olmadan kimsenin itaat etme ve günahattan kaçınma gücüne sahip olmadığına tanıktır.

7. Hikmet konumu ve tanıklığı. Bu da kişinin kaza ve takdirinde, kulu günah işleyip işlememekte serbest bırakmasında Allah'ın hikmetlerinin bulunduğu tanıklık etme konumudur. Bu hususlarda Allah'ın akılların kuşatmaktan aciz kaldığı pek çok hikmeti vardır. Biz, sözünü ettiğimiz o kitabımızda bunun yaklaşık kırk hikmetinden söz konusu ettik. Bu kitabın baş taraflarında da bir kısmına dikkat çekilmiştir.

8. İsimlere ve sıfatlara tanıklık etmek konumudur. Bu da yaratmanın, emretmenin, kaza ve takdirin Yüce Allah'ın isim ve sıfatları ile irtibatının bulunduğu ve onların gereklerinin ve muktezalarının bu olduğuna tanıklık etmektir. Çünkü onun en güzel isimleri kulun günah işleme imkânı ile başbaşa bırakılmasını gerektirmiştir. Şüphesiz ki O, Gaffâr'dır, Tevvâb'dır, Afv (çok affedici)dir, Halîm'dir. Bu isimler ise bunların etkilerinin ve gereklerinin kaçınılmaz olarak ortaya çıkmasını gerektirmektedir. Zira **"Günah işlemeyecek olursanız Allah, sizi yok eder ve günah işleyen ve günahlarından dolayı bağışlanma dileyen, Allah'ın da günahlarını bağışlayacağı bir başka kavim getirir."**¹⁰⁵⁴

Bu konum ile bundan önceki konum bütün bu konumların en üstünü, en şerefli, değeri itibari ile en yüce olanlarıdır. Bu iki konum, yaratılmışların özelleri/havassı için söz konusudur. Şimdi bu iki konum ile birinci konum arasındaki uzaklık üzerinde iyice düşünelim. Bu iki konum, kulu muhabbet kapısına bırakır ve onun önünde anlatılamayacak kadar ileri derecede marifetlerin ve ilimlerin kapılarını açar. Bu, marifetin büyük

1054 Müslim, Tevbe 11; Ahmed b. Hanbel, II, 309.

bir kapısıdır. İnsanlar arasında bu kapının açılmasını isteyenler çok azdır. Bu da kötülüklerin ve masiyetlerin kaza ve kader ile tespit edilmesindeki sonsuz hikmete tanık olma konumudur. İnsanlar, emir ve nehiylerdeki hikmetlerin kapısının açılmasına çalıştılar ve bu alanda dalabildikleri kadar daldılar. İlimlerinin ulaşabildiğini ortaya koydular. Aynı zamanda daha önce açıkladığımız gibi mahlûkat alanındaki kapıyı da açmaya çalıştılar. Bu alanda da güçlerinin ulaşabildiği kadarını ortaya koydular. Ama bu kapıya gelince; bu husustaki sözleri gördüğün gibidir. Onlardan herhangi birinin sadra şifa olacak ya da konunun dağınıklıklarını toparlayıp özetleyebilecek bir söz söylediğini görmeniz çok az rastlanır bir durumdur. Kulların amellerinin Allah'ın mahlûku olmadığını ve kesinlikle ilahî mesîetin hikmeti altına girmediğini kabul eden kimse, nasıl olur da bu alandaki hikmeti görebilir? Hem nasıl fiillerin hikmetlerinin olduğunu aramaya kalkışabilir ya da olduğunu söyleyebilir? Ya da “Bunlar, Allah'ın yarattığı şeylerdir. Fakat O'nun fiillerinin hikmeti gerektiren gerekçeleri yoktur. Kesinlikle fiilleri ile ilgili gerekçe bildiren ifadeler bulunamaz” diyen kimse, nasıl bu gibi hikmetleri görebilir? Bu hususta hikmetlere dair bir ifade yer alacak olursa bunu hikmet anlamındaki bir lafız olarak değil, gerekçe ve amaç anlamında değil, akıbette varılacak nokta anlamında yorumlar. Şayet fiillerinin sebebini bildiren bir ifade gelecek olursa o takdirde, bunu da sebeplilik için değil birliktelik ve beraberlik anlamında yorumlar.

İnsanlara göre, “kelamcılar” denilince eğer bu iki kesim anlaşılıyor ise şüphesiz hakkın bu iki kesimin dışında olabileceği kanaatinde de değildirler. Diğer taraftan fazilet sahibi pek çok kimse ise onların tutarsız birtakım görüşlerini gördüğü zaman şaşırıp kalır ve nereye gideceğini bilemez.

Felsefe kitapları Arapça'ya çevrildikten sonra birçok kimse kelamcılarının cılız görüşlerini ve onların “Şüphesiz ki bu, Rasûl'ün getirdiğinin ta kendisidir” şeklindeki sözlerini görünce, bütün halatlar koştular ve o sahile doğru koşuldular. Bütün bunlar ise hakkın onların söylediklerinin dışında olamayacağı şeklindeki çirkin bilgisizlikten ve bozuk zandan kaynaklanmaktadır. Hâlbuki onların sözlerinin, hakkın dışında olduğuna çokça rastlanır. Onların hak ve doğru olan birçok meselede doğrunun aksi neticeleri kanaat olarak benimsediklerine ne kadar da çok rastlanmaktadır. Anlatmak istediğimiz şudur: Kelamcılar, herhangi bir husus üzerinde ittifak edecek

olsalar bile, onların bu ittifakları hiçbir ilim adamına göre bir hucdet/delil sayılmaz. Peki, ya ihtilaf etmeleri hâlinde durum ne olabilir? Anlatmak istediğimiz şudur: Yüce Allah'ın, kullarının seçimleriyle ve iradeleriyle kulları arasında icra ettiği kaza ve kaderlerinde Allah'ın hikmeti açıkça görülmektedir. Bu hikmetlerin varlığı, insanların hakkında söyledikleri sözlerin en hassas, en nazik ve en kapalı olanlarından. Bunlarda, Hakîm ve Alîm olandan başka hiç kimsenin bilmediği pek çok hikmet vardır. Bizler, bunların bir kısmına işaret ediyoruz.

Bu hikmetlerden birisi, Yüce Allah'ın tevbekârları sevmesidir. Öyle ki onlara olan sevgisinden dolayı herhangi bir kimsenin tevbesine, bir kimsenin yiyeceğinin ve içeceği üzerinde bulunduğu devesini, tehlikeli ve ıssız bir arazide kaybetmesi ve onu bulmaktan ümidini kesmesinden sonra yeniden bulmasından dolayı sevinmesinden daha çok sevinir.¹⁰⁵⁵

İleride bu hususu açıklayacağımız ve Yüce Allah'ın izni ile birazdan daha da geniş ifadelerle belirteceğimiz üzere sevinç çeşitleri arasında bundan daha mükemmel ve daha büyük bir sevinç yoktur. Eğer tevbe ve tevbekârlara karşı beslenen sevginin mükemmelliği söz konusu olmasaydı, kesinlikle böyle bir sevinç de ortaya çıkmazdı.

Bilindiği gibi sebep olmaksızın sonucun varlığı imkânsızdır. Gerekli olan bir şey onu gerektiren bulunmadan, amaç olan bir şey onun aracı olmadan nasıl var olabilir? İşte ariflerden birinin şu sözünün anlamı da budur: Eğer tevbe, Allah'ın en sevdiği şeylerden olmasaydı kendisi için en değerli varlık olanı günah işlemekle imtihan etmezdi. Buna göre tevbe etmek, her Âdemoğlunun kemâlinin en ileri derecesidir. Onların ilk atalarının kemâli de tevbe ile gerçekleşmişti. Çünkü ona **“Orada sen aç da kalmazsın, çıplak da ve sen orada susuz da kalmazsın, güneş sıcaklığını da çekmezsin”**¹⁰⁵⁶ buyruğu ile **“Sonra Rabbi onu seçti, tevbesini kabul etti ve doğruya iletti”**¹⁰⁵⁷ buyruklarında dile getirilen hâlleri arasındaki fark ne kadar da büyüktür. Birinci hali, yeme, içme ve yararlanma hâlidir. Diğer hâli ise seçilme, üstün kılınma ve doğru yola iletilme hâlidir. Bu ikisi

1055 Bu manadaki hadis Buhârî, Daavât 4; Müslim, Tevbe 1.

1056 Tâhâ 20/118-119.

1057 Tâhâ 20/122.

arasındaki uzaklık ne kadar da çoktur. Onun kemâli, tevbe ile söz konusu olduğu için beyan ettiği üzere kemâli yine tevbe ile tahakkuk etmiştir. Nitekim Yüce Allah, **“(Allah bu emaneti insana vermek sûretiyle), münafık erkeklere ve münafık kadınlara, müşrik erkeklere ve müşrik kadınlara azap edecek, inanan erkeklerin ve inanan kadınların da tevbesini kabul buyuracaktır”**¹⁰⁵⁸ buyurmaktadır.

Buna göre Âdemoğlunun bu dünyada kemâl mertebesine ulaşması nasuh/samimi tevbeyle; ahiretteki kemâli ise cehennemden kurtulup cennete girmesiyle olur. Onun ahiret yurdundaki kemâli ise birinci kemâline bağlıdır.

Kısaca söylemek istediğimiz şudur: Yüce Allah’ın tevbeyi sevmesi ve tevbe dolayısıyla sevinmesi, kulunun günah işlemesini gerektirir. Bundan sonra eğer o günahkâr kul kendileri için önceden el-hüsnanın/cennetin/güzelliğin takdir edilmiş olduğu kimselerden ise onun tevbe etmesi kaza olarak gerçekleşir. Ve eğer bedbahtlığı kendisine galip gelmiş kimselerden ise Yüce Allah, adaletinin gereği olarak ona karşı hucetini ortaya koyar ve günahından dolayı onu cezalandırır.

1058 Ahzâb 33/73.

Yazmış olduğu eserlerle ÷lkemizde büyük bir şöhrete sahip olan ve pek çok eseri Türkçe'ye tercüme edilen İbn Kayyim el-Cevziye'nin, Mekke'de bulunduğu sırada kaleme aldığı ve *Saadet Yurdunun Anahtarı* adını verdiği bu eseri Türkçe tercümesiyle ilk defa halkımızla buluşmaktadır

İbn Kayyim eserinin giriş kısmında Hz. Âdem'in yeryüzüne indirilmesindeki sırlar, Hz. Peygamber'in kul-peygamber olmayı seçmesi ve yaratılışın amacı gibi farklı konuları ele almaktadır. Ardından da sırat-ı müstakime ulaşmak için gerekli olduğunu söylediği ilim, ilmin fazileti, ilme olan ihtiyaç, ilim ehlinin şerefi ve kulun dünyasında da ahiretinde de kemâlinin ve kurtuluşunun ona bağlı olduğu; yaratıcıyı ispat yolları, Allah'ın yaratıştaki ve teşri'deki hikmeti, şeriata olan ihtiyaç; nübüvvetin bilinmesi ve nübüvvete olan ihtiyaç; hüsün-kubuh ve maslahat-mefsedet; ilm-i nücüm, falcılık, uğur ve uğursuzluk gibi çok değişik konulardan söz etmektedir.

Eser, İbn Kayyim'in diğer eserlerinde sözü edilmeyen pek çok konuyu ayrıntılı olarak ele alması yönüyle de önemli bir yere sahiptir.

1. Cilt: 978-605-9603-81-2

beka

[/bekayayincilik](#)

9 786059 603805